

श्री वीतरागाय नमः

उपनेर्षया
विगमेर्षया
ध्रुवेर्षया

श्री लगवती सूत्र - प

गुरुप्राण आगम जत्रीसी

आशीर्वाद दाता : तपस्वी गुरुदेव पूज्य श्री रतिलालजी महाराज साहेब
प्रधान संपादिका : अपूर्व श्रुत आराधक पू. श्री लीलमबाई महासतीजी

સ્વ. પૂ. ગુરુદેવ શ્રી પ્રાણલાલજી મ. સા. ના હસ્તાક્ષરો

સામાયિતું રસ્ય.

જો સમો સવ્યન્ત્રાસુ તસેસુ ધાવરેસુય
તસ્સ સામાય્યં હોઈ ઇ કેવલીન્નાસિયં

અનુયોગદ્વાર સૂત્ર

જે તસ અને સ્થાવર સર્વજીવો પ્રત્યે સમભાવ રાખે છે તેને સામા
સામાયિતુ હોય છે એમ કેવલી ભગવાને કહેલ છે.

પ્રાણાતિપાતવિનામ દુષ્ટર છે.

લોભા માનવ ની ઇચ્છા અનંત હોય છે

સુવર્ણરુપસ્સુ પવ્વ્યાનવે સિયાતુ કેલાસસમા અસંરવયા
નરસ્સ લુહ્દસ્સ નતેદિ કિંવિ ઇચ્છાતુ આગાસસમા અણંતિમા .||

ઉત્ત. કા. ૭ ગા. ઘટ્ટ

કુદામ સોનાના અને રૂપાના કુલાસસમાન (કુલાસ=મહેપર્વતસમાન) અસંખ્ય
પર્વતધર્મીય તોપણ લોભા મનુષ્યના માટે તેજરામાત્રપણનાથી (કારણકે) -
ઇચ્છા આકાશના સમાન અનંત છે.

ଆଲମ୍ ଶୁଭା ଆଲମ୍ ଶୁଭା ଆଲମ୍ ଶୁଭା ଆଲମ୍ ଶୁଭା ଆଲମ୍ ଶୁଭା ଆଲମ୍ ଶୁଭା ଆଲମ୍ ଶୁଭା ଆଲମ୍ ଶୁଭା
ଆଲମ୍ ଶୁଭା ଆଲମ୍ ଶୁଭା ଆଲମ୍ ଶୁଭା ଆଲମ୍ ଶୁଭା ଆଲମ୍ ଶୁଭା ଆଲମ୍ ଶୁଭା ଆଲମ୍ ଶୁଭା ଆଲମ୍ ଶୁଭା

ଆଲମ୍ ଶୁଭା

ଆଲମ୍ ଶୁଭା ଆଲମ୍ ଶୁଭା ଆଲମ୍ ଶୁଭା ଆଲମ୍ ଶୁଭା ଆଲମ୍ ଶୁଭା ଆଲମ୍ ଶୁଭା ଆଲମ୍ ଶୁଭା ଆଲମ୍ ଶୁଭା
ଆଲମ୍ ଶୁଭା ଆଲମ୍ ଶୁଭା ଆଲମ୍ ଶୁଭା ଆଲମ୍ ଶୁଭା ଆଲମ୍ ଶୁଭା ଆଲମ୍ ଶୁଭା ଆଲମ୍ ଶୁଭା ଆଲମ୍ ଶୁଭା

ଆଲମ୍ ଶୁଭା

શ્રી વીતરાગ્ય નમઃ

ગોંડલ ગચ્છ જયવંત હો

પૂ. શ્રી ડુંગર - દેવ - જય - માણેક - પ્રાણ - રતિ ગુરુભ્યો નમઃ

શ્રી ગુરુ પ્રાણ આગમ બત્રીસી

સૌરાષ્ટ્ર કેસરી ગુરુદેવ પૂ. શ્રી પ્રાણલાલજી મ. સા. ની ચીર સ્મૃતિ તથા
તપસચાટ ગુરુદેવ પૂ. શ્રી રતિલાલજી મ. સા. મહાપ્રયાણ દશાબ્દીવર્ષ ઉપલક્ષ
ગણધર રચિત પાંચમું અંગ

શ્રી ભગવતી સૂત્ર - ૫

શતક : ૨૪ થી ૪૧

(મૂળપાઠ, ભાવાર્થ, વિવેચન, પરિશિષ્ટ)

: પાવન નિશ્રા :

ગોંડલ ગચ્છ શિરોમણી પરમદાર્શનિક પૂ. શ્રી જયંતમુનિ મ. સા.

: સંપ્રેરક :

વાણીભૂષણ પૂ. શ્રી ગિરીશમુનિ મ. સા. અને આગમ દિવાકર પૂ. જનકમુનિ મ. સા.

: પ્રકાશન પ્રેરક :

ધ્યાનસાધક પૂ. શ્રી હસમુખમુનિ મ. સા. અને શાસનઅરુણોદય પૂ. શ્રી નમ્નમુનિ મ. સા.

: શુભાશિષ :

મંગલમૂર્તિ પૂજ્યવરા
પૂ. શ્રી મુક્તાબાઈ મ.

: પ્રધાન સંપાદિકા :

અપૂર્વ શ્રુત આરાધક
પૂ. શ્રી લીલમબાઈ મ.

: અનુવાદિકા :

ડૉ. શ્રી આરતીબાઈ મ.

: પરામર્શ પ્રયોજિકા :

ઉત્સાહધરા
પૂ. શ્રી ઉષાબાઈ મ.

: સહ સંપાદિકા :

ડૉ. સાધ્વી શ્રી આરતીબાઈ મ.
તથા સાધ્વી શ્રી સુબોધિકાબાઈ મ.

: પ્રકાશક :

શ્રી ગુરુ પ્રાણ પ્રકાશન

PARASDHAM

પારસધામ, વલ્લભબાગ લેન, ઘાટકોપર(ઈસ્ટ), મુંબઈ - ૪૦૦૦૭૭

: આગમ પ્રકાશન પ્રારંભ :

ઈ. સ. ૧૯૯૭ - ૧૯૯૮ પૂ. શ્રી પ્રાણગુરુ જન્મશતાબ્દી વર્ષ • ગુરુપ્રાણ ફાઉન્ડેશન, રાજકોટ.

પુનઃ પ્રકાશન - ઈ. સ. ૨૦૦૯

પ્રકાશક : શ્રી ગુરુ પ્રાણ પ્રકાશન, પારસધામ, ઘાટકોપર

પ્રથમ આવૃત્તિ પ્રત

: ૧૦૫૦ * દ્વિતીય આવૃત્તિ પ્રત : ૧૦૦૮

પ્રકાશન તારીખ

: આસોવદ અમાસ - વીર નિર્વાણ કલ્યાણક તથા

તપસમ્રાટ ગુરુદેવ પૂજ્ય શ્રી રતિલાલજી મ. સા. જન્મદિન

ગુરુ પ્રાણ પ્રકાશન

શ્રી પરાગભાઈ શાહ • શ્રી શૈલેષભાઈ દેસાઈ • શ્રી બર્જશભાઈ દેસાઈ
શ્રી સુમતિભાઈ શાહ • શ્રી ગિરીશભાઈ શાહ • શ્રી જિતેનભાઈ શાહ

પ્રાપ્તિ સ્થાન :

www.parasdham.org * www.jainaagam.org

૧. મુંબઈ -

પારસધામ

વલ્લભબાગ લેન,

ઘાટકોપર(ઈસ્ટ), મુંબઈ - ૪૦૦૦૭૭

ફોન - ૩૨૦૪ ૩૨૩૨.

૨. U. S. A. -

Girish P. Shah

4048, Twyla Lane, Campbell

CA - 95008-3721. U.S.A.

Ph. : (India) 09867054439

(U.S.A) 001- 408-373-3564

૩. રાજકોટ -

શેઠ ઉપાશ્રય

પ્રસંગ હોલ પાછળ,

૧૫૦ ફુટ રીંગ રોડ,

કાલાવડ રોડ, રાજકોટ - ૩૬૦૦૦૫

ફોન - ૯૮૨૪૦૪૩૭૬૯

૪. વડોદરા -

શ્રી હરેશભાઈ લાઠીયા

ગૌતમ, ૧૨, પંકજ સોસાઈટી,

નર્મદા ગેસ્ટ હાઉસની સામે,

ઈલોરા પાર્ક, વડોદરા - ૩૯૦૦૨૩

ફોન - ૯૮૨૪૦૫૮૪૮૯

મુદ્રક : શિવકૃપા ઓફસેટ પ્રિન્ટર્સ, અમદાવાદ - ફોન : ૦૭૯-૨૫૬૨૩૮૨૮

કા

મ

પ

લા

સૌરાષ્ટ્ર કેસરી

બા. બ્ર. પૂ. ગુરુદેવ

શ્રી પ્રાણલાલજી મ. સા. ને અનન્ય શ્રદ્ધાભાવે..

સમર્પણ

જેની વિશાળતાએ ભેદભાવને
વિલીન કર્યા હતાં,
જેના વાત્સલ્યે સહુને સમાવ્યા હતાં,
જેની વિચક્ષણતાએ અનેક
શાસન સેવાના કાર્યો થયા હતાં,
જેની વિલક્ષણતાએ વિશિષ્ટ સંતનો
આદર્શ ખડો કર્યો હતો,
સૌરાષ્ટ્રવાસીઓને અભેદ ભાવે
શ્રદ્ધા, ભક્તિ અને સંત સેવાના
સંસ્કારનું સીંચન કરનાર,
મમ શ્રદ્ધામૂર્તિ, યશોનામી,
યશોધામી, કલ્યાણકામીના,
કર કમળોમાં ભગવતી સૂત્રના
અનુવાદનું નજરાણું શ્રદ્ધા ભક્તિ
સભર હૃદયે સમર્પણ કરું છું.

- પૂ. મુક્ત - લીલમ ગુરુણીના સુશિષ્યા
સાધવી આરતી

તપ સમ્રાટ તપસ્વી ગુરુદેવ પૂ. રતિલાલજી મ. સા. બા

આશીર્વાચન

ગુરુ મહારાજની
જન્મ શતાબ્દી નિમિત્તે
આગમોનું પ્રકાશન થઈ રહ્યું છે,
તેનો મને આનંદ છે,
તમે સહુ સાધ્વીવૃંદ આગમનો અભ્યાસ કરી,
તેનાં મૂળભૂત તત્ત્વોને સમજો,
જીવનને પંચાચારમય બનાવો,
સમાજમાં જૈન ધર્મનો પ્રચાર કરો.
ગુરુ મહારાજના નામને અમર બનાવો અને
સંયમી જીવનને સફળ બનાવો.
એ જ મારા અંતરના આશીર્વાદ છે.

મારી સાથે ચાતુર્માસ અર્થે રોયલ પાર્ક સંઘમાં જિરાજમાળ સાધ્વીવૃંદ
ભગવાન મહાવીરની વાણીને સમગ્ર વિશ્વમાં
ગૂંજતી કરે તેવા શુભાશિષ.

– મુનિ રતિલાલ
તા. ૧૪/૯/૯૭
રોયલ પાર્ક ઉપાશ્રય,
રાજકોટ.

ગોંડલ ગરહ શિવોમહિ પૂ. શ્રી જયંતમુનિ મ. સા. ના સ્વદેસ્તાશરે

આશીર્વાચન

ૐ
ૐ ૧૫૦ ૧૧૦ ૨૨૫

એત્રા અનુજાયતે લલ્યેણ અનુમન્યતે ચ
યદ્ "ગુરુપ્રાણ આગમ બત્રીસી" પુનર્પ્રકાશને
અવશ્યં કાર્પી | ૨૨ મલા કાર્પી પૂજ્ય -
ગોંડલ ગરહ કીર્તીધર અરુણોદય
નમ્ર મુનિના પ્રાચ્યતે ૨૨િ મમ ભાવઃ
લત્ર કાર્પિ લોષો ન સ્યાન્ ૨૨િ સદ -
પિસ્વક્તેન અનુમદનં કિયતે -
શુભં સ્યાન્
૨૨િ આશીર્વાચનં કાર્પિ ૨૨િ સદ -
સુખં સ્યાન્
અર્પિતે -

આનંદ મંગલમ્

૨૭-૫-૨૦૦૧

અક્ષયગુપ્તા
સોમવાર

હું આજ્ઞા આપું છું તથા આ કાર્યને સ્વીકૃતિ આપું છું કે ગુરુપ્રાણ આગમ બત્રીસીનું પુનઃ પ્રકાશન અવશ્ય કરવું જોઈએ. આ મહાકાર્ય પૂજ્ય ગોંડલ ગરહ કીર્તીધર અરુણોદય શ્રી નમ્રમુનિ પ્રારંભ કરે, આ મારા ભાવ છે. આ કાર્યની અનુમોદના કરું છું.
આનંદ મંગલમ્.

શુભ થાઓ... સુંદર થાઓ...
આ આશીર્વાચન અર્પિત કરું છું.

તા. ૨૭-૦૪-૨૦૦૬
અક્ષયવૃતીયા - સોમવાર.

ગુરુપ્રાણ આગમ બત્રીસી અનુવાદિકા મહાસતીજીઓ

પ્રધાન સંપાદિકા ભાવચોગિની
બા. શ્ર. પૂ. શ્રી લીલમબાઈ મ.
સહસંપાદિકા
ડૉ. સાધ્વી શ્રી આરતીબાઈ મ. તથા
સાધ્વી શ્રી સુબોધિકાબાઈ મ.

સાંનિદ્ય
પૂ. શ્રી જયંતમુનિ મ. સા.
પૂ. શ્રી ગિરીશચન્દ્રજી મ. સા.
જ્ઞાનદાનના સંપૂર્ણ સહયોગી
પૂ. શ્રી ત્રિલોકમુનિ મ. સા.

સૂત્રનું નામ

અનુવાદિકા

શ્રી આચારાંગ સૂત્ર (ભાગ ૧-૨)
શ્રી સૂચગડાંગ સૂત્ર (ભાગ ૧-૨)
શ્રી ઠાણાંગ સૂત્ર (ભાગ ૧-૨)
શ્રી સમવાયાંગ સૂત્ર
શ્રી ભગવતી સૂત્ર (૧ થી ૫ ભાગ)
શ્રી જ્ઞાતા સૂત્ર
શ્રી ઉપાસકદશાંગ સૂત્ર
શ્રી અંતગડદશાંગ સૂત્ર
શ્રી અનુત્તરોવવાઈ સૂત્ર
શ્રી પ્રશ્નવ્યાકરણ સૂત્ર
શ્રી વિપાક સૂત્ર
શ્રી ઉવવાઈ સૂત્ર
શ્રી રાજપ્રશ્નીય સૂત્ર
શ્રી જીવાભિગમ સૂત્ર
શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર (ભાગ-૧ થી ૩)
શ્રી જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્ર
શ્રી જ્યોતિષગણરાજ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્ર
(ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ, સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ)
શ્રી ઉપાંગસૂત્ર (શ્રી નિરયાવલિકાદિ)
શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર (ભાગ-૧, ૨)
શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્ર
શ્રી નંદી સૂત્ર
શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્ર
શ્રી નિશીથ સૂત્ર
શ્રી ત્રણ છેદ સૂત્ર
શ્રી આવશ્યક સૂત્ર

પૂ. હસુમતીબાઈ મ., પૂ. પુષ્પાબાઈ મ.
પૂ. ઉર્મીલાબાઈ મ.
પૂ. વીરમતીબાઈ મ.
પૂ. વનીતાબાઈ મ.
પૂ. ડૉ. આરતીબાઈ મ.
પૂ. સુમનબાઈ મ.
પૂ. ઉર્વશીબાઈ મ.
પૂ. ભારતીબાઈ મ.
પૂ. સન્મતિબાઈ મ.
પૂ. સુનિતાબાઈ મ.
પૂ. ઉષાબાઈ મ.
પૂ. કલ્પનાબાઈ મ.
પૂ. બિંદુ-રૂપલ દ્વય મ.
પૂ. પુનિતાબાઈ મ.
પૂ. સુધાબાઈ મ.
પૂ. મુક્તાબાઈ મ.
પૂ. રાજેમતીબાઈ મ.
પૂ. કિરણબાઈ મ.
પૂ. ડૉ. અમિતાબાઈ મ. પૂ. સુમતિબાઈ મ.
પૂ. ગુલાબબાઈ મ.
પૂ. પ્રાણકુંવરબાઈ મ.
પૂ. સુબોધિકાબાઈ મ.
પૂ. લીલમબાઈ મ.
પૂ. ડૉ. ડોલરબાઈ મ.
પૂ. રૂપાબાઈ મ.

सिंह सभा पराक्रमी, हंस सभा उज्ज्वल यशोमूर्ति, सौराष्ट्र केसरी पूज्य
गुरुदेव श्री प्राणलालजी म. सा. नां श्री चरणोभां शतगुण

प्रणामांजलि

ज्ञानता
आर्जवता

सहिष्णुता
लघुता

सज्जनता
प्रसन्नता
भव्यता
तज्ज्ञता
मार्दवता
अप्रमत्तता
दक्षता

प्रतिरुपता
उत्साहितता
नम्रता
विभुता
कृतज्ञता
प्रभुता
प्रौढता

वैदिकसाधनादि

करुणता
सौम्यता
साम्प्रता
शूरवीरता
धीरता
स्थिरता
दयाणुता
समयज्ञता
प्रमोदता

गिरागुरुत्वता
अवधार कुशणता
ईन्द्रिय दमनता
गरिष्ठता
विशाणता
प्रेमाणता
निर्भयता
स्वर्माधुर्य

आत्मरमणता
तल्लीनता
सत्यवस्तुत्वता
प्रतिभासंपन्नता
पवित्रता
दोक्षिण्यता
प्रशमता
अर्हता

कांतिकारकता
समन्वयता
लोकप्रियता
ज्ञानदाता
शिक्षादाता
कृतार्थता
तत्त्वलोकता

ज्ञानोत्सुकता
आस्तिक्यता
ज्ञानपूढता
क्षमाशीलता
वैराग्यवार्धक्य
उदासीनता
नेतिकता

ओजस्विता
तेजस्विता
वर्यस्विता
प्रयवन पटुता
गुणशालकता
ज्ञानप्रसारकता
श्रद्धाणुता
उदारता

स्नेहयुक्तता
धर्मकलाधरता
संगठनकारकता
पथप्रदर्शितता
सम्यक्पराक्रमता
सौष्ठवता
वरिष्ठता
गंभीरता

सेवाशीलता
अकुतूहलता
ओकांतप्रियता
अनेकांतदर्शिता
वियक्षता
आराधकता
लावण्यता
परमार्थता
कुशलता

कर्मनिष्ठता
निर्वपता
दिव्यता

रोयकता

उपशमता

सुविनीतता
निर्वेदता
समता
वीरता

प्रविणता
उपशांतता
श्रुतसंपन्नता
अभीरता

परिपक्वता
श्रेष्ठता
अभीरता

अभीरता
चारित्र परायणता

शतादि सद्गुणालंकृत तव वपुः लूयाद् लवालंबनम्

પૂ. શ્રી હુંગર-દેવ-જય-માણિક-પ્રાણ-રતિ-જમ-ગુરુભ્યો નમઃ
પૂ. હીર-વેલ-માન-દેવ-ઉજમ-કૂલ-ગોતી-આમ્ર-અમૃત-ગુરુડીભ્યો નમઃ

ગોંડલ સંપ્રદાય-ગુરુપ્રાય રતિ પરિવાર

મંગલ મનીષી મુનિવરો
શાસ્ત્ર શુશ્રૂષિકા શ્રમણીવુંદ

૦૧. પૂ. શ્રી જયંતમુનિ મ. સા.	૦૬. પૂ. શ્રી મનહરમુનિ મ. સા.
૦૨. પૂ. શ્રી ગિરીશચંદ્રજી મ.સા.	૦૭. પૂ. શ્રી ગજેન્દ્રમુનિ મ. સા.
૦૩. પૂ. શ્રી જનકમુનિ મ.સા.	૦૮. પૂ. શ્રી સુશાંતમુનિ મ. સા.
૦૪. પૂ. શ્રી જગદીશમુનિ મ.સા.	૦૯. પૂ. શ્રી નમ્નમુનિ મ. સા.
૦૫. પૂ. શ્રી હસમુખમુનિ મ.સા.	૧૦. પૂ. શ્રી પીચુખમુનિ મ. સા.

૦૧. પૂ. ગુલાબબાઈ મ.	૩૭. પૂ. પ્રીતિસુધાબાઈ મ.	૭૩. પૂ. નલિનીબાઈ મ.
૦૨. પૂ. પ્રાણકુંવરબાઈ મ.	૩૮. પૂ. મીનળબાઈ મ.	૭૪. પૂ. રક્ષિતાબાઈ મ.
૦૩. પૂ. લલિતાબાઈ મ.	૩૯. પૂ. મનીષાબાઈ મ.	૭૫. પૂ. રોશનીબાઈ મ.
૦૪. પૂ. લીલમબાઈ મ.	૪૦. પૂ. કિરણબાઈ મ.	૭૬. પૂ. અંજીતાબાઈ મ.
૦૫. પૂ. વિમળાબાઈ મ.	૪૧. પૂ. હસ્મિતાબાઈ મ.	૭૭. પૂ. સંજીતાબાઈ મ.
૦૬. પૂ. હંસાબાઈ મ.	૪૨. પૂ. શૈલાબાઈ મ.	૭૮. પૂ. સંઘમિત્રાબાઈ મ.
૦૭. પૂ. પુષ્પાબાઈ મ.	૪૩. પૂ. ઉર્મિબાઈ મ.	૭૯. પૂ. આરતીબાઈ મ.
૦૮. પૂ. વિજયાબાઈ મ.	૪૪. પૂ. સુધાબાઈ મ.	૮૦. પૂ. રૂપાબાઈ મ.
૦૯. પૂ. તરૂલતાબાઈ મ.	૪૫. પૂ. ઉર્વશીબાઈ મ.	૮૧. પૂ. મિતલબાઈ મ.
૧૦. પૂ. જસવંતીબાઈ મ.	૪૬. પૂ. સ્મિતાબાઈ મ.	૮૨. પૂ. શ્રેયાબાઈ મ.
૧૧. પૂ. વસુબાઈ મ.	૪૭. પૂ. ઉર્મિલાબાઈ મ.	૮૩. પૂ. શ્રીદેતાબાઈ મ.
૧૨. પૂ. પ્રભાબાઈ મ.	૪૮. પૂ. ડોલરબાઈ મ.	૮૪. પૂ. શ્રુતિબાઈ મ.
૧૩. પૂ. લતાબાઈ મ.	૪૯. પૂ. કલ્પનાબાઈ મ.	૮૫. પૂ. ભાવનાબાઈ મ.
૧૪. પૂ. ભદ્રાબાઈ મ.	૫૦. પૂ. સંગીતાબાઈ મ.	૮૬. પૂ. ભવિતાબાઈ મ.
૧૫. પૂ. સુમિત્રાબાઈ મ.	૫૧. પૂ. નંદાબાઈ મ.	૮૭. પૂ. જીજ્ઞેષાબાઈ મ.
૧૬. પૂ. સાધનાબાઈ મ.	૫૨. પૂ. સુનંદાબાઈ મ.	૮૮. પૂ. શ્રેયાંસીબાઈ મ.
૧૭. પૂ. અરુણાબાઈ મ.	૫૩. પૂ. જયેશાબાઈ મ.	૮૯. પૂ. પરિજ્ઞાબાઈ મ.
૧૮. પૂ. સરલાબાઈ મ.	૫૪. પૂ. અર્ચિતાબાઈ મ.	૯૦. પૂ. શ્વેતાંસીબાઈ મ.
૧૯. પૂ. વનિતાબાઈ મ.	૫૫. પૂ. અજિતાબાઈ મ.	૯૧. પૂ. સુબોધિકાબાઈ મ.
૨૦. પૂ. દીક્ષિતાબાઈ મ.	૫૬. પૂ. અમિતાબાઈ મ.	૯૨. પૂ. શીલાબાઈ મ.
૨૧. પૂ. ધીરમતીબાઈ મ.	૫૭. પૂ. પુનિતાબાઈ મ.	૯૩. પૂ. હેમાંશીબાઈ મ.
૨૨. પૂ. રાજેમતીબાઈ મ.	૫૮. પૂ. સુનિતાબાઈ મ.	૯૪. પૂ. નમ્નતાબાઈ મ.
૨૩. પૂ. હસુમતીબાઈ મ.	૫૯. પૂ. ગીતાબાઈ મ.	૯૫. પૂ. પત્રાબાઈ મ.
૨૪. પૂ. સુમતિબાઈ મ.	૬૦. પૂ. વિદુબાઈ મ.	૯૬. પૂ. પૂર્વાબાઈ મ.
૨૫. પૂ. અનુમતિબાઈ મ.	૬૧. પૂ. તરુબાઈ મ.	૯૭. પૂ. જાગૃતિબાઈ મ.
૨૬. પૂ. વીરમતીબાઈ મ.	૬૨. પૂ. મીનાબાઈ મ.	૯૮. પૂ. પ્રબોધિકાબાઈ મ.
૨૭. પૂ. યશોમતીબાઈ મ.	૬૩. પૂ. પૂર્ણાબાઈ મ.	૯૯. પૂ. પ્રિયલબાઈ મ.
૨૮. પૂ. જ્ઞાનશીલાબાઈ મ.	૬૪. પૂ. રશ્મિતાબાઈ મ.	૧૦૦. પૂ. સ્વરૂપાબાઈ મ.
૨૯. પૂ. દર્શનશીલાબાઈ મ.	૬૫. પૂ. બિંદુબાઈ મ.	૧૦૧. પૂ. સુહાનીબાઈ મ.
૩૦. પૂ. વિનોદીનીબાઈ મ.	૬૬. પૂ. વિરલબાઈ મ.	૧૦૨. પૂ. હૃદયાબાઈ મ.
૩૧. પૂ. પ્રજ્ઞાબાઈ મ.	૬૭. પૂ. રૂપલબાઈ મ.	૧૦૩. પૂ. વૈદેહીબાઈ મ.
૩૨. પૂ. પ્રિયદર્શનાબાઈ મ.	૬૮. પૂ. તેજલબાઈ મ.	૧૦૪. પૂ. ભવ્યાંશીબાઈ મ.
૩૩. પૂ. કૃપાબાઈ મ.	૬૯. પૂ. સુજીતાબાઈ મ.	૧૦૫. પૂ. જયણાબાઈ મ.
૩૪. પૂ. મીરાબાઈ મ.	૭૦. પૂ. સ્વાતિબાઈ મ.	૧૦૬. પૂ. સંબોદીબાઈ મ.
૩૫. પૂ. કુંદનબાઈ મ.	૭૧. પૂ. શ્વેતાબાઈ મ.	૧૦૭. પૂ. ભવ્યાનીબાઈ મ.
૩૬. પૂ. જયોતિબાઈ મ.	૭૨. પૂ. રેણુકાબાઈ મ.	

શ્રુત સેવાનો સત્કાર

શ્રુતાધાર (મુખ્યદાતા)

પિતાશ્રી જેઠાલાલ ઘેલાભાઈ મોદી માતૃશ્રી તારાબેન જેઠાલાલ મોદી પરિવાર

જે જિનશાસન અને ચાતુર્વિધ સંઘની નિષ્કામ ભાવે સેવા કરે છે, જે શાસ્ત્રો, આગમગ્રંથો કે શ્રુતની ભક્તિ કરે છે, જે શાસન પરંપરાને અક્ષુણ્ણ રાખવા યત્નિયત્ યોગદાન આપે છે, તે વ્યક્તિને ભવોભવ જિનશાસન પ્રાપ્ત થાય છે. અને આત્મસાધના દ્વારા અંતે સિદ્ધ પદને પામે છે.

પૂ. ગુરુદેવ શ્રી નમ્રમુનિ મ. સા. તથા પૂ. વીરમતિભાઈમ. ના ચાતુર્માસમાં પૂ. ગુરુદેવના શ્રીમુખેથી આવી અપૂર્વ જિનવાણી સાંભળીને તથા આગમ પ્રવચન શ્રેણીથી આગમ મહત્ત્વ સમજીને મોદી પરિવાર આગમ રંગે રંગાઈ ગયો. માતૃશ્રી તારાબેન અને પિતાશ્રી જેઠાલાલભાઈના ધર્મ સંસ્કારો ચારે ય સુપુત્ર અને પુત્રવધુઓમાં ક્રિયાન્વિત થવા લાગ્યા. શ્રી પ્રફુલ્લભાઈ - સૌ. કિરણબેન, શ્રી ચંદ્રકાંતભાઈ - સૌ. ભારતીબેન, શ્રી હરેશભાઈ - સૌ. જ્યોત્સનાબેન અને શ્રી પુષ્પકભાઈ સૌ. સંગીતાબેન પૂ. ગુરુદેવ શ્રી નમ્રમુનિના સાંનિધ્યે માનવભવમાં આત્મકલ્યાણ સાર્થી લેવા ઉદ્યમવંત બન્યા. ગુરુ સેવાની અમૂલ્ય તક પ્રાપ્ત કરવા માટે ખડે પગે ઉપાશ્રયમાં ઉપસ્થિત રહેવા લાગ્યા.

ગુરુકૃપાના કાંક્ષી મોદી પરિવારે **પૂ. ગુરુદેવના ૩૯મા જન્મદિને** આગમ શ્રુતાધાર બનવાનો નિશ્ચય કર્યો. આપની આ શ્રદ્ધાભક્તિ શીઘ્રાતિશીઘ્ર મુક્તિ અપાવનારી બની શકે તેવી કલ્યાકારી ભાવના સાથે અનેકશઃ ધન્યવાદ.

ગુરુભાણ પ્રકાશન

PARASDHAM

શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય

સદ્વિવેક

- તીર્થંકર પ્રભુના પવિત્ર ઉપદેશરૂપ આગમગ્રંથો દરેક ધર્મનિષ્ઠ સ્વાધ્યાયપ્રેમી શ્રમણોપાસકે પોતાના ઘરમાં વસાવવા જોઈએ.
- તીર્થંકરોની અનુપસ્થિતિમાં તીર્થંકરોના ઉપદેશરૂપ ગ્રંથો સાક્ષાત્ તીર્થંકર તુલ્ય માનીને આગમગ્રંથોને ઘરમાં કબાટ કે શોકેશમાં સુવ્યવસ્થિત રૂપે રાખવા.
- પ્રતિદિન તીર્થંકરોને સ્મૃતિપટ પર લાવી અહોભાવપૂર્વક ત્રણ ભાવ વંદન કરવા .
- ઘરના સદસ્યોએ સાથે મળી શ્રદ્ધાપૂર્વક આગમવાંચન કરવું.
- વિનય ધર્મનું મૂળ છે તેથી શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય માટે ગુરુની આજ્ઞા લેવી.
- ૩૨ આગમગ્રંથોમાંથી કાલિક સૂત્રના મૂળપાઠનો સ્વાધ્યાય દિવસના પ્રથમ અને ચોથા પ્રહરમાં અને ઉત્કાલિક સૂત્રના મૂળપાઠનો સ્વાધ્યાય અસ્વાધ્યાય કાલને છોડીને એટલે કે બે સંધ્યા અને બે મધ્યાહન કાલીન ૪૮ મિનિટને છોડીને ગમે ત્યારે કરી શકાય છે.
- પ્રાતઃ ઉષાકાલ, સંધ્યાકાલ, મધ્યાહ્ન અને અર્ધરાત્રિએ બે - બે ઘડી શાસ્ત્રનો મૂળપાઠ વાંચવો નહીં.
- ૩૨ અસ્વાધ્યાયમાં શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય થાય નહીં.
- ઘરમાં સંડાસ - બાથરૂમ હોય, સ્ત્રીઓને માસિકધર્મ હોય, વગેરે કારણોથી ઘરમાં આગમ રાખવાથી અશાતના થાય, તેવી માન્યતા યોગ્ય નથી કારણકે સાધ્વીજી પોતાની પાસે આગમ ગ્રંથો રાખે છે.
- માસિક ધર્મવાળા બહેનોએ શાસ્ત્રના મૂળપાઠનો સ્વાધ્યાય કરવો નહીં. તે વ્યક્તિની સામે પણ સ્વાધ્યાય કરવો નહીં. તેનાથી દૂર અલગ સ્થાનમાં બેસીને સ્વાધ્યાય કરી શકાય છે. ગુજરાતી અનુવાદ, ભાવાર્થ, વિવેચન, માસિક ધર્મમાં પણ બહેનો વાંચી શકે છે. તેમાં કોઈ જાતની અશાતના નથી.
- **આ સમસ્ત નિયમો મૂળપાઠ વાંચવા કે સ્વાધ્યાય કરવા માટેના છે.** કેવળ શાસ્ત્રોના ગુજરાતી ભાવાર્થ વાંચવા હોય, તો ઉપરોક્ત નિયમો લાગુ પડતા નથી.
- આગમગ્રંથોના આધારે જ ભૂતકાલમાં અનંત જીવોએ આત્મકલ્યાણ કર્યું છે. આગમગ્રંથોના આધારે જ પાંચમા આરાના અંત સુધી જિનશાસન જયવંતું રહેશે. તેથી આગમગ્રંથોનું સંપૂર્ણતઃ બહુમાન જાળવવું.

વિષયાનુક્રમણિકા

ઉદ્દે.	વિષય	પૃષ્ઠ	ઉદ્દે.	વિષય	પૃષ્ઠ
	પૂ. શ્રી ડુંગરસિંહજી મ.સા.નું જીવન દર્શન	19		પૃથ્વીકાય આદિની પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પત્તિ	૬૪
	પૂ. શ્રી પ્રાણલાલજી મ.સા.નું જીવન દર્શન	21		ત્રણ વિકલેન્દ્રિયોની પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પત્તિ	૭૪
	પૂ. શ્રી રતિલાલજી મ.સા.નું જીવન દર્શન	23		તિર્યચ પંચેન્દ્રિયની પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પત્તિ	૭૯
	પૂર્વ પ્રકાશનના બે બોલ	25		મનુષ્યોની પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પત્તિ	૮૩
	પુનઃ પ્રકાશનના બે બોલ	27		ભવનપતિ આદિ દેવોની પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પત્તિ	૮૬
	અભિગમ	29	૧૩-૧૬	અકાય આદિમાં જીવોની ઉત્પત્તિ	૯૪
	સંપાદકીય	36	૧૭-૧૯	સંક્ષિપ્ત સાર	૯૯
	સંપાદન અનુભવો	55	૧૭	બેઈન્દ્રિયમાં જીવોની ઉત્પત્તિ	૧૦૦
	અનુવાદિકાની કલમે	58	૧૮	તેઈન્દ્રિયમાં જીવોની ઉત્પત્તિ	૧૦૧
	૩૨ અસ્વાધ્યાય	49	૧૯	ચૌરેન્દ્રિયમાં જીવોની ઉત્પત્તિ	૧૦૨
	શાસ્ત્ર પ્રારંભ		૨૦	સંક્ષિપ્ત સાર	૧૦૪
	શતક-૨૪			તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોમાં જીવોની ઉત્પત્તિ	૧૦૫
	શતક પરિચય	૧		નૈરયિકોની પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં ઉત્પત્તિ	૧૦૫
૧	સંક્ષિપ્ત સાર	૨		એકેન્દ્રિય આદિની તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાં ઉત્પત્તિ	૧૧૦
	ચોવીસ ઉદ્દેશક અને વીસ દ્વાર	૩	૨૧	૨૦ દેવોની તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાં ઉત્પત્તિ	૧૨૪
	નૈરયિકોમાં ઉત્પત્તિ	૪		સંક્ષિપ્ત સાર	૧૩૦
	અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયની નરકમાં ઉત્પત્તિ	૫		નૈરયિકોની મનુષ્યોમાં ઉત્પત્તિ	૧૩૨
	સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયની નરકમાં ઉત્પત્તિ	૧૭		તિર્યચો અને મનુષ્યોની મનુષ્યોમાં ઉત્પત્તિ	૧૩૪
	મનુષ્યોની નરકમાં ઉત્પત્તિ	૩૦	૨૨	દેવોની મનુષ્યોની ઉત્પત્તિ	૧૩૭
૨-૧૧	સંક્ષિપ્ત સાર	૪૨		સંક્ષિપ્ત સાર	૧૪૬
૨	અસુરકુમાર દેવોમાં ઉત્પત્તિ	૪૩	૨૩	વાણવ્યંતર દેવોમાં તિર્યચ-મનુષ્યોની ઉત્પત્તિ	૧૪૭
	અસંજી તિર્યચોની અસુરકુમારોમાં ઉત્પત્તિ	૪૩		સંક્ષિપ્ત સાર	૧૫૨
	યુગલિક તિર્યચની અસુરકુમારોમાં ઉત્પત્તિ	૪૪	૨૪	જ્યોતિષી દેવોમાં તિર્યચ-મનુષ્યોની ઉત્પત્તિ	૧૫૩
	સંજી તિર્યચની અસુરકુમારોમાં ઉત્પત્તિ	૪૯		સંક્ષિપ્ત સાર	૧૫૯
	યુગલિક મનુષ્યોની અસુરકુમારોમાં ઉત્પત્તિ	૫૧		આઠમા દેવલોક સુધી તિર્યચ-મનુષ્યોની ઉત્પત્તિ	૧૬૦
	સંજી મનુષ્યોની અસુરકુમારોમાં ઉત્પત્તિ	૫૪		નવમા દેવલોકથી સર્વાર્થમાં મનુષ્યોની ઉત્પત્તિ	૧૬૮
૩	નાગકુમાર દેવોમાં ઉત્પત્તિ	૫૬		ગમ્મા પ્રકરણ : ચોવીસ દંડકની ઋદ્ધિ	૧૭૫
૪-૧૧	સુવર્ણકુમાર આદિ દેવોમાં ઉત્પત્તિ	૬૨		શતક-૨૫	
૧૨-૧૬	સંક્ષિપ્ત સાર	૬૩	૧	શતક પરિચય	૧૮૫
૧૨	પૃથ્વીકાયમાં જીવોની ઉત્પત્તિ	૬૪		સંક્ષિપ્ત સાર	૧૮૬
				ઉદ્દેશકોનાં નામ	૧૮૭

ઉદ્દે.	વિષય	પૃષ્ઠ	ઉદ્દે.	વિષય	પૃષ્ઠ
	લેશ્યા	૧૮૭		જીવોની સ્થિતિમાં કૃતયુગ્માદિ	૨૪૩
	૧૪ જીવોમાં યોગોનું અલ્પબહુત્વ	૧૮૮		જીવોમાં વર્ણાદિની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્માદિ	૨૪૪
	પંદર યોગોનું અલ્પબહુત્વ	૧૮૭		જીવોના જ્ઞાનાદિ પર્યાયોમાં કૃતયુગ્માદિ	૨૪૫
૨	સંક્ષિપ્ત સાર	૧૮૬		જીવોમાં સકંપ-નિષ્કંપ	૨૪૮
	દ્રવ્યોના ભેદ-પ્રભેદ	૧૮૭		પુદ્ગલ દ્રવ્યોની અનંતતા	૨૫૦
	જીવને અજીવનો પરિભોગ	૧૮૮		પુદ્ગલ દ્રવ્યોમાં વિવિધ અપેક્ષાએ અલ્પબહુત્વ	૨૫૧
	અસંખ્ય લોકમાં અનંત દ્રવ્યો	૧૮૯		પરમાણુ આદિનું અલ્પબહુત્વ	૨૫૫
	પુદ્ગલનો ચય-ઉપચયાદિ	૧૯૯		પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં કૃતયુગ્માદિ	૨૫૮
	જીવને ગ્રાહ્ય પુદ્ગલોની યોગ્યતા	૨૦૧		અવગાહના, સ્થિતિ, વર્ણાદિમાં કૃતયુગ્માદિ	૨૬૨
૩	સંક્ષિપ્ત સાર	૨૦૫		પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં સાર્દતા અનર્દતા	૨૬૭
	સંસ્થાનોના પ્રકાર	૨૦૬		સકંપ-નિષ્કંપ પરમાણુ આદિની સ્થિતિ, અંતર	૨૬૮
	સંસ્થાનોના પાંચ ભેદ	૨૦૮		સકંપ-નિષ્કંપ પરમાણુ આદિનું અલ્પબહુત્વ	૨૭૧
	લોકના વિવિધ સ્થાનોમાં સંસ્થાનો	૨૦૮		પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં દેશકંપતા, સર્વકંપતા, નિષ્કંપતા	૨૭૪
	જવમધ્યગત પરિમંડલાદિ સંસ્થાનો	૨૦૯		સર્વકંપ-દેશકંપ આદિની સ્થિતિ, અંતર	૨૭૫
	સંસ્થાનોના પ્રદેશ અને અવગાહના	૨૧૧		સર્વકંપ-દેશકંપ પરમાણુ આદિનું અલ્પબહુત્વ	૨૭૮
	સંસ્થાનોમાં કૃતયુગ્માદિ રાશિ	૨૧૬		અસ્તિકાયોના મધ્યપ્રદેશો	૨૮૧
	સંસ્થાનોના અવગાહ પ્રદેશોમાં કૃતયુગ્માદિ	૨૧૮	૫	સંક્ષિપ્ત સાર	૨૮૩
	સંસ્થાનોની સ્થિતિમાં કૃતયુગ્માદિ	૨૨૧		પર્યવોના ભેદ	૨૮૪
	સંસ્થાનોના વર્ણાદિમાં કૃતયુગ્માદિ	૨૨૧		કાલના એકમોનું વિવિધ રીતે પરિમાણ	૨૮૪
	દ્રવ્ય અને પ્રદેશ રૂપે શ્રેણી સંખ્યા	૨૨૨		નિગોદના ભેદ	૨૮૧
	શ્રેણીઓમાં સાદિ-સાન્ત આદિ	૨૨૫		ઔદયિક આદિ છ ભાવ	૨૮૧
	શ્રેણીઓમાં દ્રવ્યથી અને પ્રદેશથી કૃતયુગ્માદિ	૨૨૬	૬	સંક્ષિપ્ત સાર	૨૮૩
	પ્રકારાન્તરથી શ્રેણીઓના ભેદ	૨૨૮		છ પ્રકારના નિયંતાઓનું ૩૬ દ્વારથી વર્ણન	૨૮૫
	પુદ્ગલ અને જીવોની અનુશ્રેણી ગતિ	૨૨૯	૭	સંક્ષિપ્ત સાર	૩૫૭
	જીવોના આવસ સ્થાન	૨૩૦		પાંચ સંયતોનું ૩૬ દ્વારથી વર્ણન	૩૫૯
	દ્વાદશાંગ ગણિપિટક	૨૩૦		પ્રતિસેવના અને તેના પ્રકાર	૪૦૬
	ગતિ આદિનું અલ્પબહુત્વ	૨૩૧		આલોચનાના દોષો	૪૦૭
૪	સંક્ષિપ્ત સાર	૨૩૪		આલોચકની યોગ્યતા	૪૦૮
	જીવોમાં કૃતયુગ્માદિ	૨૩૬		આલોચના સાંભળનાર ગુરુની યોગ્યતા	૪૦૯
	છ દ્રવ્યમાં દ્રવ્ય અને પ્રદેશથી કૃતયુગ્માદિ	૨૩૭		દશ પ્રકારની સમાચારી	૪૦૯
	છ દ્રવ્યોનું દ્રવ્ય અને પ્રદેશથી અલ્પબહુત્વ	૨૩૮		પ્રાયશ્ચિત્તના ભેદ	૪૧૦
	છ દ્રવ્યોની અવગાહતામાં કૃતયુગ્માદિ	૨૩૯		તપના ભેદ-પ્રભેદ	૪૧૨
	જીવોમાં દ્રવ્ય અને પ્રદેશથી કૃતયુગ્માદિ	૨૪૦		અનશન તપ	૪૧૨
	જીવોના અવગાહ પ્રદેશોમાં કૃતયુગ્માદિ	૨૪૨		ઉણોદરી તપ	૪૧૪

ઉદ્દે.	વિષય	પૃષ્ઠ	ઉદ્દે.	વિષય	પૃષ્ઠ
	ભિક્ષાયર્યાતપ	૪૧૬	૨	અનંતરોત્પન્નક જીવોમાં ત્રૈકાલિક બંધ	૪૭૦
	રસ પરિત્યાગ તપ	૪૧૬		અનંતરોત્પન્નકમાં ત્રૈકાલિક આયુષ્ય બંધ	૪૭૨
	કાયકલેશ તપ	૪૧૭		જન્મ નપુંસકની સિદ્ધિ	૪૭૩
	પ્રતિસંલીનતા તપ	૪૧૮	૩	પરંપરોત્પન્નક જીવોમાં ત્રૈકાલિક બંધ	૪૭૪
	પ્રાયશ્ચિત્ત તપ	૪૨૦	૪	અનંતરાવગાઢ જીવોમાં ત્રૈકાલિક બંધ	૪૭૫
	વિનય તપ	૪૨૦	૫	પરંપરાવગાઢ જીવોમાં ત્રૈકાલિક બંધ	૪૭૫
	વૈયાવચ્ચ તપ	૪૨૫	૬	અનંતરાહારક જીવોમાં ત્રૈકાલિક બંધ	૪૭૫
	સ્વાધ્યાય તપ	૪૨૬	૭	પરંપરાહારક જીવોમાં ત્રૈકાલિક બંધ	૪૭૫
	ધ્યાન તપ	૪૨૬	૮	અનંતર પર્યાપ્તક જીવોમાં ત્રૈકાલિક બંધ	૪૭૬
	વ્યુત્સર્ગ તપ	૪૩૪	૯	પરંપર પર્યાપ્તક જીવોમાં ત્રૈકાલિક બંધ	૪૭૬
૮-૧૨	સંક્ષિપ્ત સાર	૪૩૭	૧૦	ચરમ જીવોમાં ત્રૈકાલિક બંધ	૪૭૭
૮	નેરયિક આદિની શીઘ્ર ગતિ આદિ	૪૩૮	૧૧	અચરમ જીવોમાં ત્રૈકાલિક બંધ	૪૭૮
૯-૧૦	ભવી અભવી જીવોની ઉત્પત્તિ આદિ	૪૪૧		શતક-૨૭	
૧૧-૧૨	સમ્યગ્-મિથ્યાદષ્ટિ જીવોની ઉત્પત્તિ આદિ	૪૪૨		શતક-૨૭, ૨૮, ૨૯ નો પરિચય	૪૮૩
	શતક-૨૬		૧-૧૧	પાપકર્મની ત્રૈકાલિકતા	૪૮૪
	શતક પરિચય(બંધી શતક)	૪૪૩		લેશ્યાદિમાં પાપકર્મની ત્રૈકાલિકતા	૪૮૪
૧	સંક્ષિપ્ત સાર	૪૪૪		શતક-૨૮	
	૧૧ દ્વારના ૪૭ બોલ (સંગ્રહણી ગાથા)	૪૪૫	૧	પાપકર્મનું સમાર્જન	૪૮૬
	જીવનો ત્રૈકાલિક બંધ	૪૪૫		૨૪ દંડકના જીવોમાં પાપકર્મનું ઉપાર્જન-વેદન	૪૮૭
	લેશ્યામાં ત્રૈકાલિક બંધ	૪૪૬	૨	અનંતરોત્પન્નક જીવોમાં કર્મ ઉપાર્જન	૪૮૮
	કૃષ્ણ-શુકલપાક્ષિકમાં ત્રૈકાલિક બંધ	૪૪૮	૩-૧૧	પરંપરોત્પન્નક જીવોમાં કર્મ ઉપાર્જન	૪૮૮
	ત્રણ દષ્ટિમાં ત્રૈકાલિક બંધ	૪૪૮		શતક-૨૯	
	જ્ઞાન-અજ્ઞાનમાં ત્રૈકાલિક બંધ	૪૪૯	૧	જીવોમાં કર્મવેદનનો પ્રારંભ અને અંત	૪૮૯
	સંજ્ઞામાં ત્રૈકાલિક બંધ	૪૫૦		લેશ્યાદિમાં કર્મવેદનનો પ્રારંભ અને અંત	૪૯૧
	વેદમાં ત્રૈકાલિક બંધ	૪૫૦	૨-૧૧	અનંતરોત્પન્નક આદિમાં કર્મવેદન	૪૯૨
	કપાયમાં ત્રૈકાલિક બંધ	૪૫૧		શતક-૩૦	
	યોગમાં ત્રૈકાલિક બંધ	૪૫૨		શતક પરિચય	૪૯૪
	ઉપયોગમાં ત્રૈકાલિક બંધ	૪૫૨	૧	સંક્ષિપ્ત સાર	૪૯૫
	૨૪ દંડકમાં ત્રૈકાલિક પાપકર્મબંધ	૪૫૩		સમવસરણના પ્રકાર	૪૯૭
	જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય કર્મનો ત્રૈકાલિક બંધ	૪૫૫		૧૧ દ્વારના ૪૭ બોલમાં સમવસરણ	૪૯૭
	વેદનીય કર્મનો ત્રૈકાલિક બંધ	૪૫૭		૨૪ દંડકમાં ૧૧ દ્વાર અને સમવસરણ	૫૦૦
	મોહનીય-આયુષ્ય આદિ કર્મનો ત્રૈકાલિક બંધ	૪૫૮		૧૧ દ્વારમાં સમવસરણ-આયુષ્યબંધ	૫૦૨
	૨૪ દંડકમાં આયુષ્યાદિનો ત્રૈકાલિક બંધ	૪૬૧		૨૪ દંડકમાં સમવસરણ-આયુષ્યબંધ	૫૦૭
૨-૧૧	સંક્ષિપ્ત સાર	૪૬૮		૧૧ દ્વારના સમવસરણમાં ભવી-અભવી	૫૧૪

ઉદ્દે.	વિષય	પૃષ્ઠ	ઉદ્દે.	વિષય	પૃષ્ઠ
૨	૨૪ દંડકના ૪૭ બોલમાં ભવી-અભવી અનંતરોત્પન્નક જીવોમાં સમવસરણ	૫૧૬ ૫૧૯		ભવસિદ્ધિક આદિ એકેન્દ્રિય શતક-૩૪	૫૪૭ ૫૫૦
૩	અનંતરોત્પન્નકમાં સમવસરણ-આયુબંધ અનંતરોત્પન્નક જીવોમાં ભવી-અભવી	૫૧૯ ૫૨૦		શતક પરિચય (શ્રેણી શતક) અર્વાંતર શતક-૧	૫૫૦ ૫૫૨
૪	પરંપરોત્પન્નક જીવોમાં સમવસરણ અનંતરાવગાઢ આદિમાં સમવસરણ	૫૨૧ ૫૨૨	૧	એકેન્દ્રિય જીવોની વિગ્રહગતિ અધો-ઊર્ધ્વલોકાંતમાં એકેન્દ્રિયોની વિગ્રહગતિ	૫૫૨ ૫૫૯
	શતક-૩૧ શતક પરિચય (ઉપપાત શતક)	૫૨૩		લોકના ચરમાન્તમાં એકેન્દ્રિયોની વિગ્રહગતિ એકેન્દ્રિય જીવોની કર્મપ્રકૃતિ આદિ	૫૬૩ ૫૬૯
૧	લઘુયુગ્મના પ્રકાર લઘુયુગ્મ આદિ નૈરયિકોની ઉત્પત્તિ	૫૨૪ ૫૨૪	૨/૧૧	આયુ-ઉત્પત્તિની અપેક્ષાએ ચૌભંગી અનંતરોત્પન્નક આદિ એકેન્દ્રિય	૫૭૧ ૫૭૩
૨	લઘુયુગ્મ કૃષ્ણલેશી નૈરયિકોની ઉત્પત્તિ	૫૨૭		અર્વાંતરશતક-૨ થી ૧૨ કૃષ્ણલેશી આદિ અને ભવી આદિ એકેન્દ્રિય	૫૭૮
૩	લઘુયુગ્મ નીલલેશી નૈરયિકોની ઉત્પત્તિ	૫૨૮		શતક-૩૫ શતક પરિચય	૫૮૨
૪	લઘુયુગ્મ કાપોતલેશી નૈરયિકોની ઉત્પત્તિ	૫૨૯		મહાયુગ્મના પ્રકાર એકેન્દ્રિય મહાયુગ્મ શતક	૫૮૩
૫	લઘુયુગ્મ ભવસિદ્ધિક નૈરયિકોની ઉત્પત્તિ	૫૩૦		શતક-૩૬ શતક પરિચય-૩૬,૩૭,૩૮,૩૯	૫૮૩ ૬૦૩
૬	લઘુયુગ્મ કૃષ્ણલેશી ભવી નૈરયિકોની ઉત્પત્તિ	૫૩૦		બેઈન્દ્રિય મહાયુગ્મ શતક	૬૦૪
૭-૨૮	લઘુયુગ્મ નીલલેશી આદિ નૈરયિકોની ઉત્પત્તિ	૫૩૧		શતક-૩૭ તેઈન્દ્રિય મહાયુગ્મ શતક	૬૦૮
	શતક-૩૨ શતક પરિચય (ઉદ્વર્તના શતક)	૫૩૩		શતક-૩૮ ચૌરેન્દ્રિય મહાયુગ્મ શતક	૬૦૯
૧-૨૮	લઘુયુગ્મ નૈરયિકોની ઉદ્વર્તના	૫૩૪		શતક-૩૯ અસંજી પંચેન્દ્રિયતિર્યચ મહાયુગ્મ શતક	૬૧૦
	શતક-૩૩ શતક પરિચય (એકેન્દ્રિય શતક)	૫૩૬		શતક-૪૦ શતક પરિચય	૬૧૩
૧	અર્વાંતર શતક-૧ એકેન્દ્રિય જીવોના ભેદ-પ્રભેદ	૫૩૭		સંજી પંચેન્દ્રિયમહાયુગ્મ શતક	૬૧૪
	એકેન્દ્રિયોમાં કર્મપ્રકૃતિ, બંધ, વેદન	૫૩૮		શતક-૪૧ રાશિયુગ્મ શતક	૬૩૨
૨	અનંતરો એકેન્દ્રિયમાં કર્મપ્રકૃતિ આદિ	૫૪૦		ઉપસંહાર-અધ્યયન ક્રમ, લેખનકર્તા પ્રશસ્તિ	૬૪૬
૩	પરંપરો એકેન્દ્રિયમાં કર્મપ્રકૃતિ આદિ	૫૪૨		પરિશિષ્ટ વિવેચ્ય વિષયની અકારાદિ અનુક્રમણિકા	૬૫૧
૪-૧૧	અનંતરાવગાઢ આદિ એકેન્દ્રિયમાં કર્મપ્રકૃતિ આદિ	૫૪૨		સંપૂર્ણ ભગવતી સૂત્રના મુખ્ય વિષયોની સૂચિ	૬૫૪
૧	અર્વાંતર શતક-૨ કૃષ્ણલેશી એકેન્દ્રિય	૫૪૪			
૨	અનંતરોત્પન્નક કૃષ્ણલેશી એકેન્દ્રિય	૫૪૪			
૩-૧૧	પરંપરોત્પન્નક આદિ કૃષ્ણલેશી એકેન્દ્રિય	૫૪૫			
	અર્વાંતર શતક-૩ થી ૧૨ નીલલેશી એકેન્દ્રિય	૫૪૭	૧		
	કાપોતલેશી એકેન્દ્રિય	૫૪૭	૨		

કોષ્ટકોની સૂચિ

વિષય	શં	ઉદ્દે	પૃષ્ઠ	વિષય	શં	ઉદ્દે	પૃષ્ઠ
નરક ઉદ્દેશક : કુલ ગમ્મા-નાણતા	૨૪	૧	૪૦	આત્મ્યંતર તપના ભેદ-પ્રભેદ	૨૫	૭	૪૩૫
ભવનપતિ ઉદ્દેશક : કુલ ગમ્મા-નાણતા	૨૪	૧૧	૬૨	૪૭ બોલોમાં બંધ વિષયક ચાર ભંગ	૨૬	૧	૪૫૨
પૃથ્વીકાય ઉદ્દેશક : કુલ ગમ્મા-નાણતા	૨૪	૧૨	૯૩	૨૪ દંડકમાં પ્રાપ્ત થતાં બોલ	૨૬	૧	૪૫૫
તેઉકાય ઉદ્દેશક : કુલ ગમ્મા-નાણતા	૨૪	૧૪	૯૬	આઠ કર્મોના ચાર ભંગોના બંધક જીવો	૨૬	૧	૪૬૫
બેઈન્દ્રિય ઉદ્દેશક : કુલ ગમ્મા-નાણતા	૨૪	૧૭	૧૦૨	૨૪ દંડકમાં કર્મ બંધના ભંગ	૨૬	૧	૪૬૬
તિર્યચ પંચેં ઉદ્દેશક : કુલ ગમ્મા-નાણતા	૨૪	૨૦	૧૨૯	અનંતરોત્પન્નકમાં પ્રાપ્ત થતા બોલ	૨૬	૨	૪૭૧
મનુષ્ય ઉદ્દેશક : કુલ ગમ્મા-નાણતા	૨૪	૨૧	૧૩૯	અનંતરોત્પન્નકને આઠ કર્મોમાં ભંગ	૨૬	૨	૪૭૩
વ્યંતરદેવ ઉદ્દેશક : કુલ ગમ્મા-નાણતા	૨૪	૨૨	૧૫૧	અચરમ જીવોને પ્રાપ્ત થતાં બોલ	૨૬	૧૧	૪૮૧
જ્યોતિષીદેવ ઉદ્દેશક : કુલ ગમ્મા-નાણતા	૨૪	૨૩	૧૫૮	અગિયાર દ્વારના ૪૭ બોલમાં સમવસરણ	૨૬	૧	૫૦૦
વૈમાનિક ઉદ્દેશક : કુલ ગમ્મા-નાણતા	૨૪	૨૪	૧૭૨	જીવના ૧૧ દ્વાર : સમવં આયુષ્ય બંધ	૩૦	૧	૫૦૭
ગમ્મા પ્રકરણ- ૨૪ દંડકોના જીવોની ઋદ્ધિ	૨૪	૨૪	૧૭૫	ચોવીસ દંડક : સમવસરણ : આયુષ્ય બંધ	૩૦	૧	૫૧૧
૧૪ પ્રકારના જીવોના યોગનું અલ્પબહુત્વ	૨૫	૧	૧૯૧	જીવમાં બોલ, સમવસરણ, ભવી-અભવી	૩૦	૧	૫૧૬
૧૫ યોગનું અલ્પબહુત્વ	૨૫	૧	૧૯૫	૨૪ દંડકમાં બોલ અને ભવી-અભવી	૩૦	૧	૫૧૭
જીવને ગ્રાહ્ય પુદ્ગલો	૨૫	૨	૨૦૩	એકેન્દ્રિયોની વિગ્રહગતિ : કાલમાન	૩૪	૧	૫૬૮
સંસ્થાન પ્રદેશ, અવગાઢ પ્રદેશ	૨૫	૩	૨૧૭	એકેન્દ્રિયોની અગિયાર ઉદ્દેશકોમાં ઋદ્ધિ	૩૫/૧	૨	૫૯૨
છ દ્રવ્યોમાં દ્રવ્ય-પ્રદેશથી અલ્પબહુત્વ	૨૫	૪	૨૩૯	વિકલેન્દ્રિય, અસંજી પંચેન્દ્રિયની ઋદ્ધિ	૩૯	૧૧	૬૧૦
ષટ્ દ્રવ્યની દ્રવ્ય-પ્રદેશથી કૃતયુગ્મતાદિ	૨૫	૪	૨૪૭	એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિયની ઋદ્ધિ	૪૦	-	૬૨૬
જીવોમાં સકંપ-નિષ્કંપ	૨૫	૪	૨૫૦	કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ સંજી પંચેન્દ્રિયની ઋદ્ધિ	૪૦	-	૬૨૮
પરમાણુ આદિમાં કૃતયુગ્મતાદિ	૨૫	૪	૨૬૬	પ્રથમ સમય સંજી પંચેન્દ્રિયમાં વિશેષતા	૪૦	-	૬૨૯
દ્રવ્યથી સકંપ-નિષ્કંપનું અલ્પબહુત્વ	૨૫	૪	૨૭૩	ગુણસ્થાનની અપેક્ષાએ કર્મોની ઉદ્દીરણા	૪૦/૧	-	૬૧૭
પ્રદેશથી સકંપ-નિષ્કંપનું અલ્પબહુત્વ	૨૫	૪	૨૭૩	સંપૂર્ણ સૂત્રના શતક-ઉદ્દેશક-સંખ્યા	૪૧	-	૬૪૭
દેશકંપ-સર્વકંપની સ્થિતિ, અંતર	૨૫	૪	૨૭૮	સંપૂર્ણ સૂત્રના વાયના-દિવસ સંખ્યા	૪૧	-	૬૪૯
દ્રવ્યથી દેશકંપ-સર્વકંપનું અલ્પબહુત્વ	૨૫	૪	૨૮૧	આકૃતિની સૂચિ			
દ્રવ્ય-પ્રદેશથી દેશકંપ-સર્વકંપનું અલ્પં	૨૫	૪	૨૮૧	અજીવ સંસ્થાન-પ્રદેશો	૨૫	૩	૨૧૫
વિવિધ રીતે કાલનું પરિમાણ	૨૫	૫	૨૯૦	શ્રેણીનું સ્વરૂપ	૨૫	૩	૨૨૩
નિર્ઞથ અને સંયતોનું ૩૬ દ્વારથી વર્ણન	૨૫	૭	૪૦૨	સાત શ્રેણી	૨૫	૩	૨૨૮
બાહ્ય તપના ભેદ-પ્રભેદ	૨૫	૭	૪૧૯	અનુશ્રેણી-વિશ્રેણી	૨૫	૩	૨૩૦
ધ્યાનના ભેદ-પ્રભેદ	૨૫	૭	૪૩૩	❖ ❖ ❖			

ગોંડલ ગચ્છાધિપતિ, એકાવતારી આચાર્ય પ્રવર

પૂ. ગુરુદેવ શ્રી ડુંગરસિંહજી મ.સા.

જીવન દર્શન

નામ	: શ્રી ડુંગરસિંહભાઈ.
જન્મ	: વિ. સં. ૧૭૯૨.
જન્મભૂમિ	: માંગરોળ.
પિતાશ્રી	: ધર્મનિષ્ઠ શ્રી કમળસિંહભાઈ બદાણી.
માતૃશ્રી	: સંસ્કાર સંપન્ના શ્રીમતી હીરબાઈ.
જન્મ સંકેત	: માતાએ સ્વપ્નમાં લીલોછમ પર્વત અને કેસરી સિંહને પોતાની સમીપે આવતો જોયો.
ભાતૃ ભગિની	: ચાર બેન - બે ભાઈ.
વૈરાગ્ય નિમિત્ત	: પૂ. શ્રી રત્નચંદ્રજી મ.સા.નો ઉપદેશ.
સંયમ સ્વીકાર	: વિ. સં. ૧૮૧૫ કારતક વદ - ૧૦ દિવસબંદર.
સદ્ગુરુદેવ	: પૂ. શ્રી રત્નચંદ્રજી મ.સા.
સહ દીક્ષિત પરિવાર	: સ્વયં, માતૃશ્રી હીરબાઈ, બહેન વેલબાઈ, ભાણેજી - માનકુંવરબેન અને ભાણેજ - હીરાચંદભાઈ.
સંયમ સાધના	: અપ્રમત્તદશાની પ્રાપ્તિ માટે સાડા પાંચ વર્ષ નિદ્રાત્યાગ, જ્ઞાનારાધના, ધર્મશાસ્ત્રો, દર્શનશાસ્ત્રો અને તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ.
તપ આરાધના	: રસેન્દ્રિય વિજયના વિવિધ પ્રયોગો, મિતાહાર. સ્વાધ્યાય, સાડાપાંચ વરસ નિદ્રાત્યાગ, ધ્યાનરૂપ આભ્યંતર તપ.
ગોંડલ ગચ્છ સ્થાપના	: વિ. સં. ૧૮૪૫ મહાસુદ - ૫ ગોંડલ.
તથા આચાર્ય પદ પ્રદાન	
જવલંત ગુણો	: વિનય, વિવેક, વિચક્ષણતા, વિરક્તિ, કડ્ડણા, સમયસૂચકતા વગેરે...

પ્રમુખ શિષ્ય	: આચાર્ય પૂ. શ્રી ભીમજી સ્વામી.
પ્રમુખ શિષ્યા	: પૂ. શ્રી હીરબાઈ મ., પૂ. શ્રી વેલબાઈ મ., પૂ. શ્રી માનકુંવરબાઈ મ.
સાધુ સંમેલન	: વિ. સં. ૧૮૬૧માં આજ્ઞાનુવર્તી ૪૫ જેટલા સાધુ-સાધ્વીજીઓનું સંમેલન કરી સંતોની આચાર વિશુદ્ધિ માટે ૧૩ નિયમો બનાવ્યાં.
વિહાર ક્ષેત્ર	: કાઠિયાવાડ, ઝાલાવાડ, કચ્છ, માંગરોળ, વેરાવળ, પોરબંદર, દીવબંદર આદિ કંઠાળ પ્રદેશમાં ગ્રામાનુગ્રામ.
પ્રતિબોધિત શ્રાવકવર્ષ	: શ્રી શોભેચંદ્ર કરસનજી શાહ - વેરાવળ.
સ્થિરવાસ	: વિ. સં. ૧૮૭૧ ચૈત્ર સુદ - ૧૫ થી ગોંડલમાં.
અનશન આરાધના	: વિ. સં. ૧૮૭૭ ફાગણ સુદ - ૧૩ થી અનશન પ્રારંભ, વૈશાખ સુદ - ૧૫ સમાધિમરણ.
આયુષ્ય	: ૮૪ વર્ષ, સંયમ પર્યાય - ૬૨ વર્ષ, આચાર્ય પદ - ૩૨ વર્ષ.
ઉત્તરાધિકારી	: આચાર્ય પૂ. શ્રી ભીમજી સ્વામી.
ઉપનામ	: ગચ્છાધિપતિ, નિદ્રાવિજેતા, યુગપ્રધાન, એકાવતારી.
પાટ પરંપરા	: ગોંડલ ગચ્છાધિપતિ આચાર્ય પ્રવર ગુરુદેવ પૂ. શ્રી ડુંગરસિંહજી મ.સા. દ્વિતીય પટ્ટધર - આચાર્ય પૂ. શ્રી ભીમજી સ્વામી. તૃતીય પટ્ટધર - આચાર્ય પૂ. શ્રી નેણસી સ્વામી. ચતુર્થ પટ્ટધર - આચાર્ય પૂ. શ્રી જેસંગજી સ્વામી. પંચમ પટ્ટધર - આચાર્ય પૂ. શ્રી દેવજી સ્વામી. મહાતપસ્વી પૂ. શ્રી જયચંદ્રજી સ્વામી યુગદષ્ટા તપસ્વી પૂ. શ્રી માણેકચંદ્રજી મ.સા. સૌરાષ્ટ્ર કેસરી ગુરુદેવ પૂ. શ્રી પ્રાણલાલજી મ.સા. તપસમ્રાટ ગુરુદેવ પૂ. શ્રી રતિલાલજી મ.સા.
વિદ્યમાન વિચરતો પરિવાર	: ૧૧ સંતો, ૩૦૦ જેટલા સતિજીઓ.

સૌરાષ્ટ્ર કેસરી, મુનિપુંગવ
પૂ. ગુરુદેવ શ્રી પ્રાણલાલજી મ.સા.

જીવન દર્શન

શુભ નામ	પ્રાણલાલભાઈ.
જન્મભૂમિ	વેરાવળ.
પિતા	શ્રીમાન શ્રી કેશવજીભાઈ મીઠાશા.
માતા	સંસ્કાર સંપત્તા કુંવરભાઈ.
જ્ઞાતિ	વીસા ઓસવાળ.
જન્મદિન	વિ. સં. ૧૯૫૪, શ્રાવણ વદ પાંચમ, સોમવાર.
ભાતૃ-ભગિની	ચાર ભાઈ, ત્રણ બહેનો.
વૈરાગ્ય બીજારોપણ	બે વર્ષની બાલ્યવયે.
વૈરાગ્ય ભાવ-પ્રગટીકરણ	૧૩ વર્ષની કુમાર અવસ્થામાં.
સંયમ સ્વીકાર	૨૧ માં વર્ષે વિ. સં. ૧૯૭૬ ફાગણ વદ છટ્ટ, ગુરુવાર. તા. ૧૩-૩-૧૯૨૦
દીક્ષા ભૂમિ	બગસરા-દરબાર વાજસુરવાળાના ઉદ્યાનમાં વટવૃક્ષ નીચે.
ગચ્છ પરંપરા	ગોંડલ ગચ્છ.
સંયમદાતા	મહાતપસ્વી પૂ. જયચંદ્રજી મ.સા.
શિક્ષા દાતા	પરમ શ્રદ્ધેય તપસ્વી માણેકચંદ્રજી મ. સા.
ધાર્મિક અભ્યાસ	આગમજ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાન, કથા સાહિત્ય, રાસ સાહિત્ય, વ્યાકરણ, મહાકાવ્યો, કર્મસાહિત્ય, જૈનેતર ગ્રંથોનું વિશાળ અવલોકન, દર્શન શાસ્ત્રના તજજ્ઞ.
સંઘ નેતૃત્વ	ત્રણ વર્ષની દીક્ષા પર્યાયે તપસ્વી પૂ. માણેકચંદ્રજી મ. સા. ના સંચારાના સમયથી.
સેવા શુશ્રૂષા	વડીલ સાત ગુરુબ્રાતા અને અનેક સંતોની સેવા કરી.

સમાજોત્કર્ષ

ચતુર્વિધ સંઘ સમાધિ માટે તારવેલા ત્રણ સિદ્ધાંત
(૧) લોકોના પરોપકાર માટે દાનધર્મની પ્રધાનતા
(૨) અ ખંડન વાદ (૩) નીતિ અને પ્રામાણિકતાનું
આંદોલન, જૈન-જૈનેતરો (કાઠી, દરબાર, આહિર)ને સખ
વ્યસનથી મુક્તિ, અનેક સ્થાને સાધર્મિક રાહત યોજના.

જ્ઞાન પ્રસાર

રાજકોટ, ગોંડલ, જેતપુર, ધીરાજી, વડિયા, વેરાવળ,
પોરબંદર, માંગરોળ, જામનગર, ભાવનગર વગેરે અનેક
સ્થાને જ્ઞાન ભંડાર, વિદ્યાલયની સ્થાપના અને જીર્ણોદ્ધાર.

દેહ વૈભવ

લાવણ્યમયી મુદ્રા, સૂર્ય સમ તેજસ્વી મુખ, ચંદ્રસમી શાંત
આત્મા, વિશાળ ભાલ, નૂરભર્યા નયનો, ઘૂઘરાળા કેશ, વીણા
જેવો સુમધુર કંઠ અને સિંહ જેવી ગર્જના.

આભ્યંતર વૈભવ

વિનય સંપન્નતા, વિવેક, સાદાઈ, પ્રેમ, વૈરાગ્ય, સેવા,
પ્રવચન-પટુતા, ગુરુચરણ સેવા, દીર્ઘ દષ્ટિ, ત્યાગમસ્તી.

વિહાર ક્ષેત્ર

સૌરાષ્ટ્ર, ગુજરાત.

ગોંડલ ગચ્છ સંમેલન

વિ. સં. ૨૦૦૭માં ગચ્છ ઐક્યતા માટે મહત્વનું યોગદાન.

ઉપનામ

પંજાબ કેસરી કાશીરામજી મ. સા. દ્વારા પ્રદત્ત
'સૌરાષ્ટ્ર કેસરી'

સ્વહસ્તે દીક્ષિત પરિવાર

ચાર સંત- તપોધની પૂ. રતિલાલજી મ. સા., અનશન
આરાધક તપસ્વી પૂ. જગજીવનજી મ. સા., પૂ. નાના
રતિલાલજી મ. સા., પરમ દાર્શનિક પૂ. જયંતમુનિજી
મ. સા., પૂ. મોટા પ્રભાબાઈ મ. આદિ ૧૫ સતીજી.

અંતિમ ચાતુર્માસ

બગસરા.

દેહ વિલય

વિ. સં. ૨૦૧૩ માગસર વદ તેરસ, શનિવાર પ્રાતઃ ૭-૩૦
કલાકે ઈ. સ. ૨૯-૧૨-૧૯૫૬.

અંતિમ વિધિ

સાતલડી નદીના કિનારે (બગસરા)

શિષ્ય પરિવાર

વર્તમાને ૧૧૮ સંત-સતિજીઓ 'પ્રાણ પરિવાર' ના નામે
સમગ્ર ભારતમાં પ્રસિદ્ધ છે.

તપસત્રાટ પૂ. ગુરુદેવ શ્રી રતિલાલજી મ.સા. નું

જીવન દર્શન

શુભ નામ	રતિલાલભાઈ
જન્મસ્થાન	પરબવાવડી (સૌરાષ્ટ્ર)
જન્મદિન	આસોવદ અમાસ વિ. સં. ૧૯૬૯
પિતા	શ્રીમાન માધવજીભાઈ રૈયાણી
માતા	સદાચાર સંપત્રા જમકુબાઈ
વૈરાગ્ય ભાવ	૧૭ મા વર્ષે
દીક્ષા	ફાગણ વદ પાંચમ, ગુરુવાર વિ. સં. ૧૯૮૯-જૂનાગઢ
ગુરુદેવ	સૌરાષ્ટ્ર કેસરી પૂ. પ્રાણલાલજી મ.સા.
ગચ્છ પરંપરા	ગોંડલ ગચ્છ.
અભ્યાસ યોગ	વ્યાવહારિક- પાંચ ધોરણ, ધાર્મિક- ૧૯ આગમ કંઠસ્થ, શ્વેતામ્બર-દિગંબર સાહિત્ય, કાર્મગ્રંથિક સાહિત્ય, દાર્શનિક સાહિત્ય, વ્યાકરણ સાહિત્ય
સાધના યોગ	રાત્રિ-દિવસ નિરંતર જાગૃતદશાએ આત્મસાધના અલ્પનિદ્રા.
સેવાયોગ	વડીલ વૃદ્ધ ૯ સંતોની સેવા કરી.
તપયોગ	૧૯ વર્ષ એકાંતર ઉપવાસ, ૯૯૯ આર્યબિલ તપ(સાગાર), ૧૯ વર્ષ પાણીનો ત્યાગ, ૯ વર્ષ મકાઈ સિવાય શેષ અનાજ ત્યાગ.

મૌનયોગ

દીક્ષા પછી ૯ વર્ષ એકાંત મૌન સાધના. ઈ. સ. ૧૯૯૨ નવેમ્બરથી આજીવન મૌન આરાધના.

પુણ્ય પ્રભાવ

ગુરુદેવના પુણ્ય પ્રભાવે અનેક આત્માઓએ માસખમણ આદિ નાની મોટી તપશ્ચર્યાઓ તથા હજારોની સંખ્યામાં વર્ષાંતપની આરાધના કરી છે. તેમજ દાન, શીલ અને ભાવની વૃદ્ધિ થઈ છે.

વિહાર ક્ષેત્ર

ગુજરાત, મહારાષ્ટ્ર, મધ્યપ્રદેશ, ઓરિસ્સા, બિહાર, બંગાળ

જ્ઞાન અનુમોદન

શ્રમણી વિદ્યાપીઠના પ્રેરક બની ૩૦ શિષ્યાઓ અને ૩૦ વૈરાગી બહેનોને અભ્યાસાર્થે રહેવાની આજ્ઞા આપી. ત્રણ સામૂહિક ચાતુર્માસ કરાવી શાસ્ત્રવાચના કરાવી.

દીક્ષા પ્રદાનસંખ્યા

૧૪૫ મુમુક્ષુઓને અણગાર બનાવ્યા.

આચરિત સૂત્રો

જતું કરવું, ગમ ખાવો, વાદ-વિવાદ કે દલીલ ન કરવા, જે થાય તે સારા માટે, કોઈ પણ જીવની ટીકા કે નિંદા ન કરવી.

જીવંત ગુણો

વિશાળતા, ઉદારતા, માધ્યસ્થતા, સહિષ્ણુતા, ભદ્રિકતા, સમાધાન વૃત્તિ, જ્ઞાનરુચિ.

અનશન પ્રત્યાખ્યાન

ઈ. સ. ૧૯૯૨ રાજકોટમાં પૂ. ભાગ્યવંતાબાઈ મ. ને ૫૯ દિવસની અનશન આરાધના કરાવી.

અંતિમ ચાતુર્માસ

રાજકોટ, શ્રી રોયલપાર્ક સ્થાનકવાસી જૈન મોટા સંઘ સંચાલિત ઓમાનવાળા ઉપાશ્રય.(૧૯૯૭)

મહાપ્રયાણ

રાજકોટ, તા. ૮-૨-૧૯૯૮ મહા સુદ ૧૧ા રવિવાર મધ્યાહ્ન કાળે ૧.૩૫ કલાકે.

અંતિમ દર્શન તથા પાલખી

શ્રી રોયલ પાર્ક સ્થાનકવાસી જૈન મોટા સંઘ, રાજકોટ.

અંતિમક્રિયા સ્થાન

'તપસમ્રાટ તીર્થધામ',
રાજકોટ-અમદાવાદ હાઈ-વે, સાત હનુમાન સામે,
રાજકોટ.

પુનઃ પ્રકાશનના બે બોલ

(બીજી આવૃત્તિ)

તીર્થંકર ભગવાનના અમૃતસમા વચનોને 'આગમ' રૂપે ગણધર ભગવંતોએ ઝીલીને શિષ્ય પરંપરાને અર્પણ કર્યાં અને આપણને અમૃત વચનો પ્રાપ્ત થયા.

તીર્થંકર ભગવાને અનંતજ્ઞાનને શ્રીમુખેથી પ્રગટકરી મહા ઉપકાર કર્યો...

ગણધર ભગવંતોએ આગમજ્ઞાનને હૃદયસ્થ કરી મહા ઉપકાર કર્યો...

શિષ્ય પરંપરાએ આગમ જ્ઞાનને કંઠસ્થ કરી મહા ઉપકાર કર્યો...

દેવર્દિંગણિ ક્ષમાશ્રમણે આગમજ્ઞાનને ગ્રંથસ્થ કરી મહા ઉપકાર કર્યો...

ગ્રંથસ્થ આગમોને અનેક આચાર્યોએ સમયાનુસાર લોકભોગ્ય ભાષાશૈલીમાં અનુવાદ કરીને સર્વજન સહજ બનાવ્યા. આ જ પરંપરામાં સૌરાષ્ટ્રકેસરી પૂ. ગુરુદેવ શ્રી પ્રાણલાલજી મ. સા. ની જન્મશતાબ્દી અવસરે તેમના જ પરિવારના મહાસતીજીઓએ ગુજરાતીમાં અનુવાદ કરીને જૈન સમાજની જ્ઞાન સાધનાને આગમિક બનાવવામાં બહુમૂલો ફાળો આપ્યો છે. આ મહા કાર્યમાં અપૂર્વ શ્રુત આરાધિકા પ્રધાન સંપાદિકા ભાવચોગિની શ્રી લીલમબાઈમ. અને સહ સંપાદિકા શ્રી આરતીબાઈમ., શ્રી સુબોધિકાબાઈમ. ના સહયોગ મળ્યો છે.

આ આગમ બત્રીસીની પ્રથમ આવૃત્તિને ગુજરાતના દરેક સંપ્રદાયના સાધુ-સાધ્વી, શ્રાવક-શ્રાવિકાઓનો બહોળો પ્રતિસાદ મળતા ટૂંક સમયમાં ૧૦૦૦ આગમ ગ્રંથો અનુપલબ્ધ થઈ ગયા અને પુનઃ પ્રકાશનની આવશ્યકતા ઉભી થઈ.

અહીં એક ખાસ ઉલ્લેખ કરવાનો કે જ્યારે પ્રથમવાર આગમ પ્રકાશનની તૈયારી ચાલતી હતી ત્યારે જ તપસમ્રાટ પૂ. ગુરુદેવ શ્રી રતિલાલજી મ. સા. એ શાસન પ્રભાવક પૂ. શ્રી નમ્રમુનિ મ. સા. પર કૃપાદષ્ટિ વરસાવી. તેમણે પાટીમાં લખી આપ્યું કે નમ્રમુનિ આગમ પ્રકાશનનું કાર્ય સંભાળશે.

પૂ. ગુરુદેવની દીર્ઘદષ્ટિ અને કૃપાદષ્ટિને અનુભવતા પૂ. ગુરુદેવ શ્રી નમ્નમુનિ મ. સા. એ અમોને આજ્ઞા આપી કે આપણે આગમ ગ્રંથો પ્રકાશનની બીજી આવૃત્તિ 'પારસધામ' ના ઉપક્રમે પ્રગટ કરવી છે.

પૂ. ગુરુદેવ શ્રી નમ્નમુનિ મ. સા. ની આજ્ઞાને શિરોધાર્ય કરીને પારસધામ - ઘાટકોપરના ઉપક્રમે ગુરુપ્રાણ આગમ બત્રીસીને પુનઃ પ્રગટ કરતા આનંદ અનુભવીએ છીએ.

અમારા આ અણમોલ કાર્યમાં અમને શ્રી ગિરીશભાઈ શાહ (હેમાણી)-U.S.A. તથા શ્રી જિતેનભાઈ શાહ (કલકત્તા) નો અનન્ય સહકાર મળ્યો, જેના કારણે અમારું કાર્ય સરળ બન્યું છે. અમારા આ કોમ્પ્યુટર કાર્યમાં શ્રી અમીનભાઈ આઝાદ તથા સ્નેહા અમીત દર્જનો પણ સહકાર પ્રાપ્ત થયો છે. તેવી જ રીતે ઉદારદિલા દાતાશ્રીઓ એ પણ અમને સહયોગ આપીને અમારું કાર્ય વેગવાન બનાવેલ છે.

અમે તે સર્વના આભારી છીએ.

અંતમાં આગમ પ્રકાશન આપણા સહુના આત્માને અનંતજ્ઞાન પ્રાગટ્યમાં સહયોગી બને એ જ ભાવના.

• શ્રી ગુરુપ્રાણ પ્રકાશન •

PARASDHAM

વલ્લભબાગ લેન, તિલક રોડ, ઘાટકોપર(ઈસ્ટ), મુંબઈ - ૪૦૦૦૭૭

ફોન - ૩૨૦૪ ૩૨૩૨.

પૂર્વ પ્રકાશકના બે બોલ

(પહેલી આવૃત્તિ)

અનંત તીર્થંકર સહ પ્રભુ મહાવીરના અનંત જ્ઞાનની અમૂલ્ય નિધિ છે આપણા આગમગ્રંથો. જેના માધ્યમથી જ જિનશાસન જયવંતું રહ્યું છે, રહે છે અને રહેશે. તેને જીવંત રાખવા અને જન જનનાં મન સુધી પહોંચાડવા તે પ્રત્યેક જૈન નામ ધરાવતી વ્યક્તિની પવિત્ર ફરજ છે. આ પવિત્ર ફરજને જ ધર્મ સમજીને જે તેનું આચરણ કરે છે અને પોતાનાં તન-મન અને ધનને તે કાર્યમાં સમર્પિત કરે છે, તેનું મનુષ્ય જીવન સફળ થાય છે. એટલું જ નહીં પરંતુ તે સાધક જિનશાસનની પ્રભાવનાનો અમૂલ્ય લાભ પ્રાપ્ત કરે છે.

આવો જ અપૂર્વ લાભ પ્રાપ્ત કરવા આપણા ગુજરાતી સમાજને માટે આગમોના મૂળ પાઠ તથા સરળ ગુજરાતી અનુવાદ વિવેચન સહિત પ્રકાશન કરવા માટે પૂ. મુક્ત લીલમ પરિવારને એક ચિંતનધારા જૂનાગઢની પુણ્યભૂમિ પર સ્પર્શી અને જેને રાજાણા નગરી રાજકોટમાં રોયલપાર્ક ઉપાશ્રયમાં સાકાર સ્વરૂપ મળ્યું.

આપણા સૌના પરમ ઉપકારી ગોંડલ ગચ્છાધિપતિ, નિદ્રા વિજેતા, એકાવતારી, યુગપુરુષ પૂ. શ્રી ડુંગરસિંહજી મ. સા.ની પાટ પરંપરાએ પૂ. શ્રી જય-માણેકના લાડીલા શિષ્યરત્ન સૌરાષ્ટ્ર કેસરી પૂ. શ્રી પ્રાણલાલજી મ. સા.ની જન્મ શતાબ્દી નિમિત્તે આ વિરાટ આયોજન કર્યું. પૂ. મહાસતીજીઓએ પોતાની ચિંતનધારાને પૂજ્ય ગુરુવર્યોની સમક્ષ પ્રગટ કરી. સહુના હર્ષોલ્લાસ અને આશીર્વાદ સાથે સ્વીકૃતિના સમાચાર પ્રાપ્ત થયા. રોયલપાર્ક સ્થા. જૈન મોટા સંઘની નિશ્રામાં અમે તુરંત સમિતિ રચવાની જાહેરાત કરી.

રાજકોટ પ્રાણ પરિવારના સામૂહિક ચાતુર્માસ દરમ્યાન જન્મ શતાબ્દી વર્ષ નિમિત્તે વિ. સં. ૨૦૫૩ સન્ ૧૯૯૭ માં "પૂ. પ્રાણગુરુ શતાબ્દી પ્રકાશન સમિતિ રાજકોટ"ની સ્થાપના થઈ. ત્યાર પછી તપસમ્રાટ શ્રી રતિલાલજી મ. સા., ગુજરાત કેસરી પૂ. શ્રી ગિરીશચંદ્રજી મ. સા. ઠા. પાંચ તથા પ્રાણ પરિવારના ૭૩ સાધ્વીજીઓના પાવન સાંનિધ્યમાં જન્મ શતાબ્દીના પ્રથમ ચરણની તપ-જપ, સાધના સાથે ભવ્ય રીતે ઉજવણી કરવામાં આવી.

શ્રી ગુરુ પ્રાણ ફાઉન્ડેશન ટ્રસ્ટ દ્વારા ૩૨ આગમો અને પ્રાણગુરુ સ્મૃતિ ગ્રંથનું પ્રકાશન કરવાનું નિશ્ચિત થયું. આગમોનું લેખન કાર્ય પ્રાણ પરિવારના સતીવૃદ્ધ સહર્ષ સ્વીકારી લીધું. આ રીતે સર્વ સમવાયનો સુયોગ થતાં કાર્યનો પ્રારંભ વેગવંત થયો અને બત્રીસ આગમો ક્રમશઃ ગુજરાતી ભાષામાં અનુવાદિત થયા.

આ પ્રકાશનના અણમોલ અવસરે આશીર્વાદ વરસાવી સહર્ષ સ્વીકૃતિ આપનાર તપ સમ્રાટ ગુરુદેવ **પૂ. શ્રી રતિલાલજી મ. સા.** તથા દરેક આગમના રહસ્યોને પ્રગટ કરતો, તત્ત્વોનું વાસ્તવિક દર્શન કરાવતો, આશીષ વરસાવતો અમારા ઉત્સાહને વધારતો અભિગમ પ્રેષિત કરનારા ગોંડલ ગચ્છના સંત શિરોમણિ પરમ દાર્શનિક **પૂ. શ્રી જયંતીલાલજી મ. સા.**, અમ માર્ગદર્શક ગુજરાત કેસરી **પૂ. શ્રી ગિરીશચંદ્રજી મ. સા.**, તથા આગમ દિવાકર **પૂ. શ્રી જનક મુનિજી મ. સા.** નીડર વક્તા **પૂ. શ્રી જગદીશમુનિજી મ. સા.** આદિ મુનિ ભગવંતો તથા આગમને સુવ્યવસ્થિત સ્વરૂપ આપનાર, અથાગ પરિશ્રમ સહિત નિઃસ્વાર્થ ભાવે સંપૂર્ણ સહયોગ આપનાર આગમ મનીષી **પૂ. શ્રી ત્રિલોકમુનિજી મ. સા.** ના પણ અમો ઋણી છીએ.

વાત્સલ્ય વરિષ્ઠા પૂજ્યવરા **પૂ. મુક્તાબાઈ મ.**, પ્રધાન સંપાદિકા અપૂર્વશ્રુત આરાધક **પૂ. લીલમબાઈ મ.**, અમ પ્રકાશન કાર્યના ઉદ્ભાવિકા, ઉત્સાહધરા **પૂ. ઉષાબાઈ મ.**, સહ સંપાદિકા **ડો. પૂ. શ્રી આરતીબાઈ મ.** તથા **પૂ. સુબોધિકાબાઈ મ.** અને પ્રાણ પરિવારના અનુવાદિકા સર્વ મહાસતીજીઓના અમે ઋણી છીએ.

શ્રુતાધાર સહયોગીઓ, અમ આગમ પ્રકાશનમાં નિષ્ઠાથી સેવા આપનાર શ્રી મુકુંદભાઈ પારેખ, શ્રી મણિભાઈ શાહ, શ્રી નવનીતભાઈ – તરુબેન, કુમારી ભાનુબેન, શ્રી જયવંતભાઈ શાહ તથા આગમને કોમ્પ્યુટરાઈઝ્ડ કરી મુદ્રણ કરી આપનાર ભાઈ શ્રી નેહલ હસમુખભાઈ મહેતાના અમો આભારી છીએ.

આગમ પ્રકાશન કાર્યમાં શુદ્ધિકરણનું ખૂબ જ ધ્યાન રાખવામાં આવ્યું છે. છતાં ક્યાંય અશુદ્ધિ રહી ગઈ હોય તો શુદ્ધ વાંચી તે તરફ અમારું ધ્યાન દોરવા નમ્ર વિનંતી છે.

અંતમાં સૌના સહિયારા પુરુષાર્થ બદલ શ્રી ગુરુપ્રાણ ફાઉન્ડેશન સદાને માટે સૌના કૃતજ્ઞ બની રહેશે.

જય જિનેન્દ્ર

શ્રી ગુરુપ્રાણ ફાઉન્ડેશન – ટ્રસ્ટી મંડળ

શ્રી ચંદ્રકાંત માણેકચંદ શેઠ (પ્રમુખ)
શ્રી અશ્વિનભાઈ કુંભાણી (ટ્રેઝરર)
શ્રી કે. પી. શાહ (ટ્રસ્ટી)

શ્રી રમણીકલાલ નાગરદાસ શાહ (ચેરમેન)
શ્રી ટી. આર. દોશી (ઉપપ્રમુખ)
શ્રી કીરીટભાઈ શાહ (ટ્રસ્ટી)

અભિગમ

ગોંડલ ગચ્છ શિરોમણી પરમ દાર્શનિક
પૂ. શ્રી જયંતમુનિ મ.સા.

ભગવતી સૂત્રના ગૂઢાત્મક ભાવોની ઝાંખી :-

આજે ભગવતીજી મહાશાસ્ત્રની પૂર્ણાહુતિરૂપે પંચમભાગ પ્રકાશિત થઈ રહ્યો છે. તે ઘણા જ ગૌરવનો વિષય છે. ભગીરથ જ્ઞાનાત્મક પુરુષાર્થ વિના આ કાર્ય સંભવિત નથી. સમગ્ર ગુજરાતના જૈન સંઘો માટે આ એક અનુપમ કાર્ય સિદ્ધ થઈ રહ્યું છે.

ભગવતીજીના પાછલા શતકોમાં ભગવાન મહાવીરે અને તીર્થંકર દેવાધિદેવોએ જ્ઞાનના જે મોતી પાથર્યા છે તેની શબ્દોમાં તુલના કરવી અશક્ય છે. તે બાબત યત્કિંચિત્ ચિંતન અને પઠન-પાઠન કરતાં જે કાંઈ સૂક્ષ્મ ઝલક અંતર્મનમાં ઉદ્ભવી છે તે આ લેખમાં પ્રગટ કરવા પ્રયાસ કરીશું.

શ્રી ભગવતીજીમાં સામાન્ય માનવીની બુદ્ધિથી પરે દ્રવ્યાનુયોગના અતિ સૂક્ષ્મ ભાવોને ગણિતાનુયોગ સાથે સાંકળીને પ્રગટ કર્યા છે. તે ચિત્તની સ્થિરતા વિના ગ્રહણ કરવા સંભવ નથી. આ બધા તત્ત્વોને ગ્રહણ કરવા ધ્યાનાનુયોગનું અનુસંધાન કરવું અતિ આવશ્યક છે.

આ આગમના શતકોમાં પ્રશ્નોત્તરના જે કાંઈ ભાવાર્થ છે તેનું તો વિદ્વાન સાધ્વીજીઓ ભાષાન્તર અને વિશ્લેષણ કરશે જ, તેથી તેવા સૂત્રોને ગ્રહણ ન કરતાં, તેમાં જે કાંઈ ગૂઢાર્થ ભર્યા પ્રશ્નાર્થ થયા છે, તે બધા વિચારણીય છે. આપણે અહીં આવા નમૂનારૂપ થોડા પ્રશ્નો ઉપર ચર્ચા કરીશું. કારણ કે ઉદ્ભવેલા બધા પ્રશ્નોને સંકલિત કરવા જઈએ તો એક નવો ભાષ્યયુક્ત ગ્રંથ જ બને.

ભગવતી સૂત્ર ભાગ-૪ ગત શતક ૨૧માં જુદી જુદી જાતના વનસ્પતિના બધા પ્રકારોને સંગ્રહી લેવામાં આવ્યા છે અને તેમાં તેને વિષે ઉત્પન્ન થનારા જીવોની ચર્ચા છે. અહીં એક પ્રશ્ન થાય છે કે વનસ્પતિ કે બીજા કોઈ પણ ધાન્ય અથવા બીજા કોઈ પદાર્થોની સૂક્ષ્મ ચર્ચા કરવાનું પ્રયોજન શું છે? ખરેખર! આત્મજ્ઞાન કે આત્મ ઉત્થાનમાં આ બધી પરમાણુપુદ્ગલોની કે સૂક્ષ્મ જીવોની ચર્ચા કશી ઉપકારી છે? તેનો કશો સંબંધ છે? અથવા ફક્ત જ્ઞાનાત્મકભાવે જાણવા પૂરતો ઉલ્લેખ છે?

જૈન દર્શનની અતિ સૂક્ષ્મતાભરી ચર્ચા કે છણાવટની તુલના કોઈ પણ શાસ્ત્ર કરી શકે તેમ નથી. આટલા ગહન ભાવોમાં બૌદ્ધિક રમણતા કરી શાસ્ત્રકાર શું સિદ્ધ કરવા માંગે છે ? અથવા તેનો મૌલિક ઉદ્દેશ શું છે ?

સમાધાન છે કે વ્યવહાર બુદ્ધિએ કે વ્યવહાર નયે, આ બધી તત્ત્વચર્ચા જીવના અનંત રખડપાટના ઉત્પત્તિ સ્થાનો વિષે મર્માઘાત કરે છે. પદાર્થ પ્રત્યે કે આ ભૌતિક જગતના જીવ રાશિના શુભાશુભ ભાવો પ્રત્યે અનંત રાગ દ્વેષની પ્રણાલી બંધાયેલી છે, તેનો વિચ્છેદ કરી ગાઠેગાઠ ખોલી નાંખીને, સાચા અર્થમાં નિર્ગ્રંથપણું પ્રાપ્ત કરવું તે મુખ્ય ઉદ્દેશ જણાય છે.

નવ્યન્યાયના મહા ધુરંધર વિદ્વાન અતિ સૂક્ષ્મ પદાર્થના નિરૂપણમાં એટલી બધી ઊંડાઈનો સ્પર્શ કરે છે કે તે સમજવી કઠણ પડે, ત્યારે કોઈ શિષ્યે પૂછ્યું કે આ બધી સૂક્ષ્મ ચર્ચાઓથી ફાયદો શું ? આવી ઝીણીવાત સાંભળનારો પણ નહીં મળે, સમજવા- વાળો તો દૂર રહ્યો. ત્યારે ગદાધર બોલ્યા કે કોઈ નહીં મળે તો હું બોરડીના ઝાડ સાથે ચર્ચા કરીશ, કલાકો સુધી બોરડીના ઝાડને ન્યાય દર્શનની ઝીણી તાલિકાઓ (ફકીકાઓ) સમજાવીશ, ભલે બોરડી સાંભળે કે ન સાંભળે પરંતુ આ બધી ચર્ચા હું શા માટે કરીશ, તમને તે સમજાય છે ?

જુઓ ! વાસના ક્ષયાર્થ તત્ત્વચર્ચા । આ બધી ઝીણી તત્ત્વચર્ચાથી બુદ્ધિ તેમાં અવરોધાય છે અને વાસનાઓ ક્ષય પામે છે. ખરેખર ! ગદાધરજીનો આ જવાબ અલૌકિક છે. જૈન શાસ્ત્રની સૂક્ષ્મચર્ચા માટે આ જવાબ એટલો જ સચોટ છે. ભગવાને નિરંતર સ્વાધ્યાય કરવાનું કહ્યું છે, તેનો પણ આ જ હેતુ છે. સ્પષ્ટ થયું કે શાસ્ત્રોમાં આવતું સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ તાત્ત્વિક જ્ઞાન સાધકની એકાગ્રતા માટે અને અનાદિ અભ્યસ્ત વાસનાઓના અવરોધ તથા ક્ષય માટે છે.

ઉત્પત્તિ સ્થાનોની ચર્ચામાં— ‘સ્વર્ગના દેવતાઓ ફૂલમાં ઉપજે છે.’ ખરેખર ! આ એક માર્મિક વિધાન છે. આના ઉપરથી જૈનદર્શનનો ખાસ સિદ્ધાંત ઉપસી આવે છે કે યત્ર રતિસ્તત્ર ઉત્પત્તિઃ અર્થાત્ જ્યાં પ્રીતિ ત્યાં ઉત્પત્તિ. ખરેખર ! જીવ જ્યાં-જ્યાં પ્રીતિ કરે છે, ત્યાં-ત્યાં બંધાય છે અને જન્મ-મૃત્યુનો વધારો કરે છે. એટલે જ ભક્તિ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે— ગુ. ચરણં વિહાય સર્વ પ્રીતિ વર્જનીયા, ભગવદ્ દર્શનં વિહાય અન્ય દર્શનં બન્ધ કારણમ્ અર્થાત્ ગુરુ ચરણ છોડીને ક્યાંય પ્રીતિ

રાખવા જેવું નથી અને દેવાધિદેવના દર્શન એ જ સાચા દર્શન છે, ભગવાનના દર્શન સિવાયના અન્ય દર્શન બંધનું કારણ છે. અસ્તુ.....દેવતાઓ કૂલમાં ઊપજે છે, તેનું કારણ— **પુષ્પપ્રિયા: દેવા: આ વાત ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે.**

અહીં આપણે ગુણોત્પત્તિની ચર્ચા કરીએ— **ગુણોત્પત્તિ: ગુણનિષ્પન્નમ્ ।** દરેક દ્રવ્યમાં ગુણ હોય છે અને તેમાં પર્યાયો થતી રહે છે. પરમાણુ દ્રવ્યમાં વર્ણ ગંધ, રસ, સ્પર્શાદિ ગુણો હોય છે અને તે ગુણોની નિરંતર ઉપજતી પર્યાયો, પરમાણુઓમાં જોડાયેલી રહે છે, વૃદ્ધિ પામતી રહે છે અને અનંતાનંત પરમાણુઓ જ્યારે ભેગા થાય ત્યારે વિશિષ્ટ ગુણો પણ નિષ્પન્ન થાય છે; ત્યારે તેમાં ચાર સ્પર્શથી આઠ સ્પર્શ થઈ જાય છે. બીજું, પરમાણુમાં રૂપી ગુણ સિવાય અનંત શક્તિનો સંચય છે. સૂયગડાંગ શાસ્ત્ર આદિમાં ‘પરમાણુમાં વીર્યગુણ છે,’ તેવો ઉલ્લેખ છે. આ ભગવતી શાસ્ત્રમાં પરમાણુની શક્તિરૂપે આખા લોકના એક છેડેથી બીજે છેડે એટલે અસંખ્ય યોજન સુધી એક સૂક્ષ્મ સમયમાં પહોંચી જાય, તેવી શીઘ્ર ગતિ દર્શાવી છે. પરમાણુ આદિ પુદ્ગલો જીવ સાથે જોડાતાં દૃશ્યમાન આખા ચમત્કારિક વિશ્વની રચના થઈ જાય છે. સૂક્ષ્માંશરૂપે આ બધી શક્તિઓ જીવ અને પુદ્ગલ પરમાણુ આદિમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે. આ રીતે ગુણોથી જ ગુણોની ઉત્પત્તિ અને વૃદ્ધિ થાય છે. ખરું પૂછો તો જૈનદર્શનમાં શક્તિ અર્થાત્ પાવર વિષે કે પરમાણુના, વનસ્પતિના કે બીજા કોઈ જડ-ચેતન પદાર્થોના વિશેષ ગુણો માટે શબ્દશઃ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો નથી પરંતુ ભાવાત્મક રૂપે સર્વ શક્તિઓનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

શ્રી ભગવતી સૂત્ર ૨૫મા શતકમાં લેશ્યા પ્રકરણ આવ્યું છે તેમજ જૈન શાસ્ત્રોમાં છ લેશ્યાને લઈને ઘણો જ વિસ્તારપૂર્વક ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. લેશ્યા પ્રકરણ માટે મૂળ આગમોમાંથી તારવણી કરી ‘લેશ્યાકોશ’ નામનો એક ગ્રંથ પ્રકાશિત થયેલો છે પરંતુ મૂળભૂત વાત એ છે કે ‘લેશ્યા’ શું છે? અને આઠ કર્મોમાં કે બંધતત્ત્વમાં ‘લેશ્યા’નું નામ નિશાન નથી. તો ‘લેશ્યા’નો કઈ જગ્યાએ સંબંધ સ્થાપિત થઈ શકે છે? તે એક પ્રશ્ન છે. તત્ત્વાર્થ સૂત્ર કે મોક્ષ સૂત્રમાં ‘ઉદયભાવ’માં ‘લેશ્યા’નો ઉલ્લેખ કર્યો છે, પરંતુ એ જાણી શકાતું નથી કે કયા કર્મનો ઉદય છે? જેટલા ‘ઉદયભાવ’ હોય તે બધા નિશ્ચિત કર્મજન્ય હોય, વડના બીજ વગરનું વૃક્ષ, માતા વિનાનું સંતાન કે ઈડા વિનાનું પક્ષી જેમ સંભવે નહીં, તેમ કર્મ વગર ‘ઉદયભાવ’ ક્યાંથી સંભવે?

અહીં પ્રથમ આપણે ‘લેશ્યા’ શું છે? તેનો વિચાર કરીશું, ત્યારબાદ ‘ઉદય-

ભાવ'ના પ્રશ્નોનો વિચાર કરીશું.

લેશ્યાનું અસ્તિત્વ તો છે જ. તે શાસ્ત્રમાન્ય તત્ત્વ પણ છે જ. એટલે તેનું સ્વરૂપ નક્કી થવું જોઈએ, મોહનીય કર્મના ઉદય કે ક્રમશઃ થતા ક્ષયોપશમ, ઉપશમ કે ક્ષય પછી જે ભાવો ઉત્પન્ન થાય અને તે ભાવોના આધારે ત્રિયોગની ઉપર જે પ્રભાવ આવે તેને "લેશ્યા ગણવામાં આવે છે. લેશ્યાની આ નક્કર વ્યાખ્યા છે. મોહનીય ઉદય ક્ષયોપશમ ઉપશમ ક્ષયજન્યભાવ જનિત યૌગિક પ્રભાવસ્તુ લેશ્યા । લેશ્યા તુ દ્રવ્ય.પા, વર્ણ, ગંધ, રસ સ્પર્શ યુક્તત્વાત્, યથા ઘટ પટાદિ પદાર્થાઃ ॥ સંક્ષેપતઃ ભાવજન્યો પ્રભાવઃ આટલી સંક્ષિપ્ત વ્યાખ્યા કર્યા પછી ઉદયના વિષયમાં ખાસ રહસ્યમય વાત પ્રદર્શિત કરીશું.

આ છે 'અવાન્તર ઉદય.' અત્યાર સુધી સામાન્યપણે બંધ, ઉદય, ઉદીરણા, સત્તા, ઈત્યાદિ શાસ્ત્રીય ભાવોના વર્ણનમાં 'ઉદય' સુપ્રસિદ્ધ છે. અહીં 'ઉદય'નો અર્થ 'કર્મોદય' છે, પરંતુ જ 'ઉદય' છે તે સ્વયં નિષ્ક્રિય કે નિઃસંતાન નથી, તેમની પણ એક પરંપરા છે. જેમ 'બીજ' માંથી 'અંકુર' ફૂટે, પરંતુ ત્યારબાદ 'પ્રસ્ફુટિત અંકુર' નિષ્ક્રિય કે નિઃસંતાન નથી. તે અવાન્તર અંકુરોને, કૂંપળોને, બીજા અંગોને જન્મ આપે છે અને કાર્ય-કારણની એક સાંકળ સર્જાય છે. તે જ રીતે ઉદયમાં આવેલું કર્મ 'ઉદયભાવ'ને પ્રગટ કરી પોતે વિરામ પામે છે, પરંતુ ઉદયના આધારે બીજા 'અવાન્તર ઉદય' શરૂ થાય છે, આ 'અવાન્તર ઉદય'ને સાક્ષાત્ કર્મ સાથે સંબંધ નથી પરંતુ આવા 'અવાન્તર ઉદયો' પણ ઉદયની શૃંખલામાં જોડાશે. જેમ હીરાલાલનો દિકરો મોહનલાલ છે, મોહનલાલનો દિકરો પીતામ્બર છે અને પીતામ્બરનો દિકરો પ્રભુદાસ છે. વ્યવહાર દષ્ટિએ મોહનલાલ છોડીને બાકીના ઉત્તરોત્તર જન્મેલા પુત્રો હીરાલાલના જ પુત્ર કહેવાશે, આને અવાન્તર પુત્રાવલી કહી શકાય. આ જ રીતે 'ઉદયભાવ' પામેલા, કર્મથી ઉદ્ભવેલા 'ઉદય' 'અવાન્તર ઉદય'ને જન્મ આપે છે, પ્રથમ ઉદય રૂપ, રસ, ગંધ રહિત આધ્યાત્મિક કર્મોદય હોઈ શકે છે પરંતુ ઉદયથી ઉત્પન્ન થતા અવાન્તર ભાવો રૂપ, રસ, ગંધવાળા હોઈ શકે છે. શાસ્ત્રમાં પણ ઉદય અને ઉદયનિષ્પન્ન એમ કહીને, 'અવાન્તર ઉદય'નું જ વ્યાખ્યાન કર્યું છે. 'ઉદયભાવ' ક્ષણિક હોય છે. પરંતુ 'ઉદય નિષ્પન્ન' સ્થિતિવાળો હોય છે. આ શાસ્ત્રગમ્ય સિદ્ધાંતનો ટૂંકમાં અહીં ઉલ્લેખ કર્યો છે, એ જ રીતે મોહનીયના ક્ષયોપશમનું પણ સમજવું. ક્ષયોપશમભાવ પ્રગટ થતા તેના આધારે બીજા કેટલાક અવાન્તર ભાવો પ્રગટ થતા હોય છે અને આવા ઉત્તમ ક્ષયોપશમ, ઉપશમ કે ક્ષાયિકભાવ વખતે ઉપરની ઉજ્જવળ લેશ્યાઓનો ઉદય થાય

છે. 'લેશ્યા' તો સ્વયં 'ઉદયભાવ'માં જ છે. પરંતુ 'કાષાયિક ઉદયભાવ'ની હીનતા થવાથી ક્ષયોપશમના બળે 'અવાન્તર ઉદય'માં નિર્મળતા આવવાથી પદ્મ, શુકલ, આદિ શુભ લેશ્યાઓનો ઉદય થાય છે.

આટલી વ્યાખ્યા પછી પાઠકને સહેજે ખ્યાલ આવી શકશે કે 'લેશ્યા'નો આઠ કર્મની સાથે કે મોહનીય કર્મના 'ઉદયભાવ' સાથે સીધો સંબંધ શાસ્ત્રમાં સ્પષ્ટ ન હોવા છતાં 'અવાન્તર ઉદય'ના આધારે આઠકર્મોની શૃંખલામાં 'લેશ્યા'ને પોતાનું ઉચિત સ્થાન મળી રહે છે અને તેના આધારે તત્ત્વાર્થ સૂત્રમાં ઉમાસ્વામીએ 'લેશ્યા'ને 'ઉદયભાવ'માં ગણી છે.

અવાન્તર ઉદયની સ્પષ્ટતા— લોખંડમાં રહેલ લોહચુંબક, લોખંડને પોતા તરફ ખેંચશે અને તેમાં ચુંબક પ્રવાહિત થતાં, તે લોખંડ બીજી કોઈ લોઢાની ખીલીને પોતાના તરફ ખેંચે, આમ ઉત્તરોત્તર અવાન્તર આકર્ષણ ઊભું થાય છે.

તે જ રીતે પરચીસમા શતકના દ્વિતીય ઉદ્દેશકમાં જીવનું કર્તૃત્વ બતાવ્યું છે અર્થાત્ જીવ કર્તા છે અને અજીવ તેનું કર્મ છે. અંગ્રેજીમાં જેને સબ્જેક્ટ અને ઓબ્જેક્ટ કહેવાય છે. અહીં ભગવાને સ્પષ્ટ કર્યું છે કે જીવ સબ્જેક્ટ છે અને અજીવ ઓબ્જેક્ટ છે અર્થાત્ જીવનું કર્તૃત્વ સ્વતંત્ર છે. વ્યાકરણકર્તા શ્રી પાણીનીજીએ પણ પાણીનીય વ્યાકરણમાં 'સ્વતંત્ર કર્તા', એવું સૂત્ર મૂક્યું છે. તર્ક શાસ્ત્રમાં જ્ઞાન **इच्छाकृतिमत्वम् कर्तृत्वम्** અર્થાત્ જ્ઞાન, ઈચ્છા અને યત્ન એ ત્રણેની ત્રિવેણી ભેગી થાય ત્યારે કર્તૃત્વનું સર્જન થાય છે.

અહીં જૈન શાસ્ત્રાનુસાર પણ આ ત્રણે ગુણો જીવમાં જ સંભવે છે. જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી જ્ઞાન, અંતરાયકર્મના ક્ષયોપશમથી યત્ન(વીર્ય) અને મોહનીયના ઉદયથી ઈચ્છા, આ ત્રણે ગુણો જીવ સાથે સંબંધ ધરાવે છે. બે ગુણ ક્ષયોપશમભાવી છે અને એક ગુણ ઉદયભાવી છે એટલે જીવનું વ્યવહાર દૃષ્ટિએ સ્વાતંત્ર્ય સિદ્ધ થાય છે.

શંકા :— પરંતુ અહીં મુખ્ય પ્રશ્ન એ છે કે પુદ્ગલ પરમાણુની રચના થયા પછી જ અને અનુકૂળ યોગિ અર્થાત્ ઉત્પત્તિ અનુકૂળ થયા પછી જ જીવ શરીરપર્યાપ્તિ બાંધી શકે છે. એ વખતે પુદ્ગલ અથવા અજીવતત્ત્વનું જ કર્તૃત્વ છે. અજીવતત્ત્વ જીવને ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય બધી રચના સ્વતઃ કરે છે. ખરું પૂછો તો 'કરે છે,' એમ ન કહેતા 'થાય છે,' એમ કહેવું જોઈએ. જે કોઈ શબ્દમાં કહો, પરંતુ ઉત્પત્તિ સુધી અજીવતત્ત્વ સ્વયં કાર્યકારી છે ત્યાર પછી જીવ તે પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. આ દૃષ્ટિએ શું જીવનું અથવા જીવત્વનું સ્વાતંત્ર્ય અવરોધાય છે ?

સમાધાન :- વસ્તુતઃ અહીં કર્તૃત્વનો પ્રશ્ન નથી પરંતુ ગ્રાહક-ગ્રાહ્યભાવ પ્રદર્શિત કરવાનો છે અને તે પણ વ્યવહારનયથી છે એટલે જીવ ગ્રાહક છે અને અજીવ પુદ્ગલ દ્રવ્ય ગ્રાહ્ય છે. અજીવ ક્યારે ય ગ્રાહક બનતો નથી કે અજીવના પરિણામથી જીવ તેમાં બંધાતો નથી પરંતુ જીવ પોતાના પરિણામથી અજીવને ગ્રહણ કરે છે. અજીવમાં જીવનું ગ્રાહકત્વ નથી, ગ્રાહકત્વ જીવમાં છે અને ગ્રાહ્યત્વ અજીવમાં છે.

આ સિદ્ધાંત જીવ અને અજીવની અપેક્ષાએ છે. અજીવ-અજીવમાં ગ્રાહકત્વ અને ગ્રાહ્યત્વ બંને સંભવે છે. એક પુદ્ગલ બીજા પુદ્ગલનો ગ્રાહક થઈ શકે છે અને એક પુદ્ગલ બીજા પુદ્ગલથી ગ્રાહ્ય થઈ શકે છે. આથી વિપરીત એક જીવ અને બીજા જીવમાં પરસ્પર ગ્રાહકત્વ કે ગ્રાહ્યત્વ નથી. નીચે આપેલા ભંગથી આ વાત સ્પષ્ટ થશે.

- (૧) ગ્રાહકત્વ અને ગ્રાહ્યત્વ- જીવ અને અજીવમાં,
- (૨) ગ્રાહકત્વ અને ગ્રાહ્યત્વ- અજીવ અને અજીવમાં,
- (૩) નોગ્રાહક અને નોગ્રાહ્ય- જીવ અને જીવમાં,
- (૪) નોગ્રાહક અને નોગ્રાહ્ય- અજીવ અને જીવમાં.

આ દષ્ટિએ જીવનું કર્તૃત્વ સ્વીકાર્યા પછી અને અજીવનું ગ્રાહ્યભાવે ગ્રાહ્યત્વ સ્વીકાર્યા પછી મૂળ પ્રશ્નનું સમાધાન થઈ જાય છે.

શંકા :- આ પરચીસમાં શતકના બીજા ઉદ્દેશકમાં અનંતપ્રદેશી સ્કંધોને જીવ ગ્રહણ કરે છે એમ દર્શાવ્યું છે, તેમાં શું રહસ્ય છે ? **ઉત્તર-** કર્મ બંધન કરવાના પરિણામો કે અધ્યવસાયો એટલા સૂક્ષ્મ નથી કે દ્વિપ્રદેશી યાવત્ સંખ્યાત પ્રદેશી યાવત્ અસંખ્યાત પ્રદેશી દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરી શકે, પરંતુ જ્યારે સૂક્ષ્મ પરમાણુઓના પિંડ અનંતપ્રદેશી સ્કંધરૂપે પરિણમે ત્યારે જ આશ્રવભાવો દ્વારા ગ્રહણ યોગ્ય બને છે. જેમ ગુલાબનું ફૂલ કે અત્તર નાક દ્વારા સુગંધ આપે છે પરંતુ તે ગુલાબનો અનંતમો ભાગ, સૂક્ષ્મ પરમાણુઓ નાસિકા દ્વારા ગ્રાહ્ય નથી. આશ્રવના પરિણામો અને બંધ યોગ્ય કર્મ વર્ગણાના સ્કંધો, બંનેનો સુમેળ થવો જોઈએ, આશ્રવભાવોની સ્થૂલતાને આધારે કહ્યું છે કે ‘અનંતપ્રદેશી સ્કંધને જીવ દ્રવ્યરૂપે ગ્રહણ કરે છે’.

શરીરના સંસ્થાનને અત્યારે સંસ્થાનરૂપે પ્રરૂપ્યા છે અને દેહાદિના આ બધા સંસ્થાનો કર્મજન્ય છે અને તેમાં જીવ કારણભૂત છે અથવા શુભાશુભ કર્મ કારણભૂત છે. અહીં એટલું સ્મરણમાં રાખવું જરૂરી છે કે અજીવ પુદ્ગલોમાં પણ સંસ્થાન હોય છે અને અજીવ પુદ્ગલના સંસ્થાનો સ્વતઃ રચાય છે અર્થાત્ તે પુદ્ગલ પરિણતિ છે. આ

બંને સંસ્થાનો વિષે ઉલ્લેખ કરવો જરૂરી છે કે બંનેની રચનામાં નિમિત્તભાવે શુભાશુભત્વ સમાયેલું છે. તમે એક સાથીયો બનાવો અને એક હાડપિંજરનું ચિત્ર કરો, આ બંનેમાં સ્વતઃ મંગલ-અમંગલ ભાવો સર્જાય છે. એ જ રીતે હીન સંસ્થાનવાળા જીવો અમંગલરૂપ હોય છે અને શ્રેષ્ઠ સંસ્થાનવાળા જીવો મંગલરૂપ હોય છે. આ મંગલ અને અમંગલભાવો વિશ્વ પરંપરામાં સ્વયં સનાતન સત્યરૂપે સંસ્થિત થયેલા છે તેથી અમંગલ શા માટે અને મંગલ શા માટે ? તે પ્રશ્ન ઉદ્ભવતો નથી.

આશા કરીએ છીએ કે ભાષાન્તર કર્તાઓ આ બંને પ્રશ્નો(૧) જીવની અનંત-કાળની સ્થિતિને કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિ કેમ કહી ? અને બીજો પ્રશ્ન એ છે કે (૨) અનંતજ્ઞાનની અનંત પર્યાયોને કડજુમ્મે કહેવાનો શું અર્થ છે ? આ બંને પ્રશ્ન વિષે ધ્યાન આપી સ્પષ્ટતા કરશે.

શતક રપના ઉદ્દેશક ચોથામાં શાસ્ત્રકારનું વિધાન છે કે પરમાણુઓ, દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ કરતાં થોડા વધારે છે. ‘અનંતગુણ કે અસંખ્યાતગુણ’ એમ ન લખતાં **બહુગા** લખ્યું છે.

જૈન તત્ત્વજ્ઞાનની પૌદ્ગલિક નિર્માણ પદ્ધતિ, સમયસ્થિતિ, દ્રવ્ય અવગાહના અને પ્રદેશ અવગાહના; આ જ રીતે વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શની ષટ્ગુણ હાનિ-વૃદ્ધિ આ બધામાં એક સિદ્ધાંત સ્વીકારી લેવામાં આવ્યો છે, તે સિદ્ધાંત એ છે કે સામાન્ય સ્થિતિ કરતા વિશેષ નિર્માણની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલો ઓછી સંખ્યામાં હોય છે. એ જ રીતે વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શના ભાવો- વાળા મંદ પદાર્થો કરતાં ગુણાધિક પદાર્થોની સંખ્યા ઓછી હોય છે. પ્રકૃતિમાં પણ આ નિયમ જોવામાં આવે છે. પ્રાકૃતિક જગતમાં માટીના નિર્માણ કરતાં તાંબા-પીતળનું નિર્માણ ઓછું છે, તાંબા પીતળના નિર્માણ કરતાં સોના-ચાંદીનું નિર્માણ ઓછું છે અને સોના-ચાંદીના નિર્માણ કરતાં હીરા, માણેક, મોતીનું નિર્માણ ઓછું છે. સિદ્ધાંત એ થયો કે વિશિષ્ટ ગુણયુક્ત હોય અથવા વિશિષ્ટ ઘનત્વ હોય અથવા વિશિષ્ટ પ્રકારની માત્રા હોય તો, આવા બધા વિશેષતા યુક્ત પદાર્થો સામાન્યગુણયુક્ત પદાર્થો કરતાં ઓછા હોય છે. ભગવતી સૂત્રના રપમા શતકનો ચોથો ઉદ્દેશક આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે.

અહો ભંતે इह लोए पुढवी पिंडाएहिंतो, सुवण्णपिंडाओ बहुगा-विसेसाहिया? આ પ્રશ્નનો જવાબ સ્પષ્ટ છે કે અહો ગોયમા ! પુઢવીપિંડાઓ સુવણ્ણપિંડેહિંતો વિસેસાહિયા જાવ સંખેજ્જગુणा આ શાસ્ત્રીય પ્રશ્ન નથી. પણ સમજવા માટે પ્રશ્ન ઊભો કર્યો છે. માટી કરતા સોનું ઓછું છે તે સમજાય તેવી

હકીકત છે. પરંતુ શાસ્ત્રકાર આ સ્થૂલ સિદ્ધાંતની પ્રક્રિયા પરમાણુ સૃષ્ટિથી અર્થાત્ અતિ સૂક્ષ્મ સૃજન ક્રિયામાં સમાયેલી છે તે બતાવવા માંગે છે અને આ ક્રિયા અતિ સૂક્ષ્મ જગતમાં સ્વતઃ સૃષ્ટ થાય છે, ત્યાં મનુષ્ય બુદ્ધિની કોઈ પહોંચ નથી. તેમજ કોઈ પ્રકારનું માનવીય કર્તૃત્વ નથી. તે એક ગૂઢ સત્ય છે. જૈનદર્શન સ્વતંત્ર સૃજન શૈલી પ્રદર્શિત કરે છે. જ્યારે કેટલાક દર્શનો તેને ઈશ્વર કૃત માને છે. ખરું પૂછો તો તે પરમાણુઓ જ સ્વયં ઐશ્વર્યવાન હોવાથી પોતે પોતાના ઈશ્વર છે. પરંતુ જૈનદર્શનમાં આ સૂક્ષ્મ જગતમાં કેટલી મોટી અને કેટલા વિશાળ પ્રમાણમાં ક્રિયાઓ ચાલી રહી છે, તેનું જ્ઞાન આપવામાં આવ્યું છે.

આ રીતે અમોએ થોડા ઉદાહરણો ઉપસ્થિત કરી ગૂઢ ભાવોની સમીક્ષા કરી છે. જો આ દષ્ટિ કેળવવામાં આવે તો ભગવતી સૂત્ર રૂપ મહાસાગરમાં પડેલા હજારો રત્ન અને નવનીતરૂપ સિદ્ધાંતો દષ્ટિ ગોચર થાય તેમ છે. સામાન્ય પરંપરા પ્રમાણે પાઠોનું રટણ કરી લે કે સ્થૂલ ભાષાન્તર વાચી લે, વધારે આગળ ન વધે તો સ્વાધ્યાય લાભ તો જરૂર થાય, કર્મની નિર્જરા પણ થાય, પરંતુ માનવજાતિને ઉપકારી તથા શાસનની અપૂર્વ પ્રભાવના થાય તેવા ગૂઢ રહસ્યો ચીંથરે વીંટેલા રત્નની જેમ દષ્ટિથી અગોચર રહેવા પામે, અસ્તુ.....

આટલું કહી આ ઝાંખી સમાપ્ત કરતાં પહેલાં, આ વિરાટ શાસ્ત્રનો ઊંડો સ્વાધ્યાય કરી, પદેપદનું આલેખન કરી જ્ઞાનતપમાં બેઠેલા સંત-સતીજીઓને પુનઃ પુનઃ કોટી કોટી અભિનંદન આપતા, માનો મસ્તક નમી પડે છે. પ્રભુની આ વીરવાણી, વિશ્વમાં જેને બેજોડ કહી શકાય અને જેની રચના આચાર્યદેવોએ અપૂર્વ તપ કરી સૂત્રબદ્ધ કરી રાખી છે; તે રચનાને હજારો વર્ષો પછી પુનઃ ગુજરાતી સમાજ સામે બહુજ વ્યવસ્થિત રીતે પ્રકાશિત કરી, ગુજરાતને આગમ સાહિત્યનો અણમોલ ખજાનો અર્પિત થઈ રહ્યો છે. ખરું કહો તો એ પૂજ્ય મોટા રતિલાલજી સ્વામીની જીવનભરની નિરંતર તપસ્યાનો મહા પ્રસાદ છે, તેમ કહેવું સોળઆના ઔચિત્ય ધરાવે છે. તેથી પણ વધારે આજે જ્ઞાનતપ કરી જે સતીવૃંદ પુરુષાર્થ કરી રહ્યા છે તે પણ એટલા જ વધાઈને પાત્ર છે. આ પ્રકાશનમાં બે પંક્તિઓ નિર્દેશિત કરવા માટે જે સ્વર્ણ અવસર ઉપલબ્ધ થયો છે તે મારે માટે ગૌરવનો વિષય છે. સુજ્ઞ બંધુ ! તત્ત્વ સમજી, લાભ ઉઠાવે અને કોઈ પ્રશ્ન સમાહિત ન થાય તો યોગ્ય અવસરે સમાધાન મેળવવાના અધિકારી છે.

જયંતમુનિ
પેટરબાર

સંપાદકીય

અપૂર્વ શ્રુતઆરાધક ભાવયોગિની
બા. બ્ર. પૂ. લીલમબાઈ મ. સ.

અહો જિનવાણી ભગવતી ! તુજ શબ્દ ચરણપાદ કમલમાં સર્વાંગ મારા નમી જાય છે. તું શત શત ધારાએ વરસતી, સમાધાન કટોરા ભરી ભરી પીવા મુજને ગમી જાય છે. ભગવંતોએ દશાવેલા ગમ્માથી, ભવનું ભાન કરતા, ભૌતિક શમણાઓ મારા શમી જાય છે. શ્રુતધારક મુનિપુંગવોના, પરમ પ્રસાદથી પુનઃ વૃત્તિ મારી, નિજાનંદમાં રમી જાય છે.

પ્રિય પાઠક ગણ ! જિજ્ઞાસુ, મુમુક્ષુ સાધક વર્ગ !

આપની સમક્ષ પરમ-ચરમ લક્ષને સિદ્ધ કરાવનાર, સ્ફૂર્તિનું સ્પંદન, સિદ્ધિનું સ્પંદન, પરમોત્કૃષ્ટ પરમાત્માનું સંનિધાન પ્રાપ્ત કરાવનાર, સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ ભાવોને ઉજાગર કરનાર, અઢાર પાપનાશક, અઢાર દોષ પ્રણાશક, પરમ પ્રણિધિ પ્રાપક, રત્નત્રયારાધક, આનંદદાયી, કલ્યાણકારી, મંગલકારી 'નેસર્ગિક નિર્માણ નિધિ' અઢાર શતકદલ મંજૂષામાં ૧૪૮૨ ઉદ્દેશક રૂપ ખૂબીઓનો ખજાનો ભરી ચોવીસમાં શતકથી શરૂ કરી એકતાલીસ શતકમાં પૂર્ણ થઈને અનંત ચોવીસ તીર્થકર પરમાત્માની, દિવ્યધ્વનિરૂપ, સર્વ જીવો પોત-પોતાની ભાષામાં સમજી જાય તેવી, અનન્ય શરણને પ્રાપ્ત કરાવનારી, જિનવાણીરૂપ દ્વાદશાંગીના પાંચમા અંગરૂપ, 'શ્રી ભગવતી સૂત્ર' ગુરુપ્રાણ આગમ બત્રીસીના અમૂલ્ય આગમ રત્નનો અનુવાદ પ્રગટ કરી રહ્યા છીએ. જેમાં દ્રવ્યાનુયોગ અને ગણિતાનુયોગની મુખ્યતા છે અને ગૌણતાએ ચારે ય અનુયોગનું અનુસંધાન છે. પરમાત્માએ છ એ છ દ્રવ્યોનો ઈતિહાસ વર્ણવી, સ્વાભાવિક સ્વાદનું જ્ઞાનામૃત પીવડાવી, પામર જીવોને પરમાત્મા બનાવવા, વાગ્દાનની પુષ્ટિ અર્પણ કરી, સર્વની સ્વતંત્રતા સિદ્ધ કરાવી છે. એવા જિનેશ્વર, ત્રિલોકીનાથ તીર્થકર પરમાત્માને મારા-તમારા સહુના પ્રણામ. ગણધર પરમાત્માને; ઉપકારી શાસન-અનુશાસન ચલાવનાર ગુરુ ભગવંતોને; પરમેષ્ઠિ પરમાત્માઓને નમસ્કાર કરવારૂપ મંગલાચરણ કરીને મંગલ ભાવના કરું છું કે જગતના સર્વ જીવો સ્વાભાવિક સુખના ભોક્તા બનો.

વાચક વર્ગ ! અનાદિ પરિણતિમાંથી પ્રગટ થયેલા, સાદિ અનંતના ભંગમાં સ્થિત થવા, સંસારનો અંત કરવા સાંતતા દેવીના સંતાન વિષયાનંદકુમાર અને કષાયાનંદકુમાર કર્મધારામાંથી નીકળી જ્ઞાનચેતન ધારામાં ભીંજતા, મુનિવર બનીને ભગવતી મૈયાના પરમવિદ્યાર્થી બની ગયા. પ્રયોગો શીખતા-શીખતા સ્વમાંજ પ્રયોગ કરી, વિષય-કષાયથી અલગ

થતાં અપૂર્વ ઉલ્લાસ પામી, પ્રશમભાવમાં ઝૂલતા બંને અણગારો પ્રયોગશાળામાં પાછા પધારી ગયા. ભગવતી મૈયાએ તેમનું અહો ! અહો ! ભાવે સ્વાગત કર્યું. પોતાની જ મૂળગી મૂડીરૂપ શ્રુતજ્ઞાનના મુક્તાફલથી તેઓને વધાવ્યા. પોતાના નિર્દોષ સ્થાનકમાં તેઓને ઉતારો આપી, આશ્રયદાત્રી બની, મૃદુભાષાથી મુનિરાજને સંબોધન કરીને બોલ્યા—

હે મુનિરાજો ! હવે તમારે ફક્ત ૧૮ ખંડના પ્રયોગની તાલિમ બાકી છે. હે મુનિવરો! જેમ કમળની અવગાહના વધે, તે મોટું થાય તેમ તે પાણીથી-કાદવથી ઉપર આવે છે તેમ તમો બંને ઉદાસીન ભાવે ઉપર ઊઠતા-ઊઠતા વિષયાદિના કીચડથી ઉપર ઊઠી ગયા છો. હવે તો તમારે ભાવનાના હીંડોળે ઝૂલી જ્ઞાનાદિ ગુણ ગગનને આંબવાનું છે. અપ્રમત્ત દશામાં ઝૂલાવે તેવો આ 'નૈસર્ગિક નિર્માણ નિધિ' નામનો હીંડોળો છે.

આ નૈસર્ગિક નિર્માણ નિધિમાં અઢાર ખાના છે. તે એક-એક ખાનામાં શતકદલરૂપી ૧૮ મંજૂષા છે અને તેમાં ઉદ્દેશકોરૂપ વિધ-વિધ પ્રકારની ખૂબીઓ ભરેલી પડી છે. ચાલો, ત્યારે હવે તમે અપ્રમત્ત દશામાં ઝૂલો અને આ ખૂબીઓનો ખજાનો તમારી સમક્ષ ખોલીને બતાવું.

જુઓ ! આ નૈસર્ગિક નિર્માણનિધિના પ્રથમ ખાનામાં ચોવીસમાં શતકદલમાં ૨૪ ઉદ્દેશકોની ૨૪ ખૂબીઓ ભરેલી છે. તે ખૂબીઓ ખુલે, ત્યારે તેમાંથી વિવિધ આકારના રહેવાના ચુમાલીસ ઘર અને રહેનારા અડતાલીસ પ્રકારના જીવ(ઠામ) નીકળે છે. ઘરકાયમી છે અને જીવો(ઠામ) બદલ્યા કરે છે. ઘર ક્યારે ય જીવ વિનાનું રહેતું નથી. સ્થાનમાં રહેલા જીવો પુદ્ગલોના પરિચયથી જેવા ભાવ કરે તે પ્રમાણે તેના ભવનું નિર્માણ થાય છે. જીવ પાસે પુદ્ગલની જેવી અને જેટલી મૂડી હોય તે પ્રમાણે મૂડી ખર્ચીને લેશ્યા, ઈન્દ્રિય, દષ્ટિ, આહારાદિ ઋદ્ધિ વસાવી તેવા ઘરમાં રહેવા કાર્મણ યોગરૂપ વાહન દ્વારા નરક, દેવના વૈકિયરૂપ ચોત્રીસ અને ઔદારિકરૂપ દસ ઘરમાં ભાડે રહેવા ચાલ્યા જાય છે. સમય પૂરો થતાં પુનઃ કમાણી કરી હોય તે પ્રમાણેના બીજા ઘરમાં, સામગ્રી લઈ પાછો ચાલ્યો જાય છે. આ રીતે ગમના-ગમનની ક્રિયા કરાવે, તેને ગમ્મા કહેવાય છે. જીવ વસવાટ કરતા બહુ પાપની પુંજ એકઠી કરે, તો તેને નરકરૂપી ઘર એક ભવ સુધી મળે અને પુણ્યની પુંજ એકઠી કરે, તો દેવરૂપી ઘર એક ભવ સુધી મળે, તેમાં પણ જઘન્ય, મધ્યમ, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય. તેના ઔઘિકાદિ નવ ભંગ થાય છે. જેવા અધ્યવસાય તેવો ભવ અને સ્થિતિ. ક્યાંક બે તો ક્યાંક આઠ ભવ તો ક્યાંક સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંતભવ પણ થાય છે.

એકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય સુધીના ભવોમાં ભવભ્રમણ કરતા જે જીવને ભવભ્રમણનો કંટાળો આવે, જ્ઞાન શુદ્ધિ થતાં અજીવ પુદ્ગલોનો સંગ છોડી દે, તો પુદ્ગલની બનેલી કર્મ વર્ગણા દૂર થઈ જાય છે અને તે આત્મા શુદ્ધ, બુદ્ધ બની લોકાત્રે શાશ્વતઘરમાં શાશ્વત કાલ માટે સ્થિર થઈ જાય છે. હે મુનિરાજો ! આપશ્રી ઉપપાત, પરિમાણ, સંઘયણાદિ ભૌતિક ઋદ્ધિ

વગેરેની સામગ્રીવાળા જીવના ઘરનું તથા શાશ્વતા ઘરનું સમ્યગ્દર્શન કરશો તો શ્રુતજ્ઞાન નિર્મળ બનશે અને આત્માની નિરંજન દશા ઉપર પ્રેમ પ્રગટ થશે અને તે પ્રેમ આ સર્વ સ્નેહ સંબંધોને વિચ્છેદ કરાવશે. ભગવતી મૈયાની વાત મુનિરાજોએ ખ્યાલમાં લઈ લીધી, ચિત્તને એકાગ્ર કરવાની ખૂબીઓ જાણી લીધી અને તેની આદત પાડવા તપ-સંયમથી આત્માને ભાવિત કરવા લાગ્યા.

ભગવતીમૈયાએ નૈસર્ગિક નિર્માણ નિધિનું બીજું ખાનું બતાવતા કહ્યું— જુઓ, આ બીજા ખાનામાં પચ્ચીસમાં શતકદલમાં ૧૨ ઉદેશકોની બાર ખૂબીઓ ભરેલી છે અને તેની ખુશ્બો મહેંકી રહી છે. જીવો સમીપે રહેલા, કાર્મણ કાયરૂપ દુકાનમાંથી લેશ્યાનું દ્રાવણ, પરિણામરૂપી મૂડી ખર્ચીને ખરીદે છે. તેમાંથી સૂક્ષ્મ-બાદર, એકેન્દ્રિય, બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચૌરેન્દ્રિય, સંજી-અસંજી પંચેન્દ્રિયાના પર્યાપ્તા-અપર્યાપ્તારૂપ ચૌદ સ્થાન ઊભા કરી, તેમાં વસવાટ કરી ચેતન રાજા ફરતા રહે છે.

તેમાં અન્ય ખૂબીમાં જીવદ્રવ્ય-અજીવદ્રવ્યની સંખ્યા વિષયક સમીક્ષા દર્શાવી છે. જીવના પરિભોગમાં અજીવ આવે છે. અનંતાનંત જીવો અજીવનો પરિભોગ કરે છે, તે અજીવના ભોક્તા છે. પરિભોગની સામગ્રી પૂરી પાડનાર પૌદ્ગલિક અજીવ દ્રવ્યો પણ અનંતાનંત છે. આ પરિભોગ્ય સામગ્રીને શરીર, ઈન્દ્રિયાદિરૂપે ભોગવે છે, તેનું ગહન વર્ણન છે.

તેની એક ખૂબી આકાર-સંસ્થાનની છે. પરિમંડલાદિ વિવિધઆકારમાં પરિણત થઈ પુદ્ગલ દ્રવ્ય લોકના આકારે, નરકાદિ પૃથ્વીઓના આકારે નૈસર્ગિકરૂપે ગોઠવાયા કરે છે. ગૌતમસ્વામીએ ભગવાનને પૌદ્ગલિક ઈતિહાસ પૂછ્યો અને ભગવાને જવાબમાં પરમાણુ, એક પ્રદેશથી શરૂ કરી શ્રેણી-વિશ્રેણી, પરિમંડલથી આયતાદિ સંસ્થાનનું સ્વરૂપ પ્રગટ કર્યું છે. તેની સમીક્ષા કરશો તો 'લોક સ્વરૂપ ભાવના' બની જશે.

તેમાં ગણિત સંબંધી એક ખૂબી દર્શાવી છે. કૃતયુગ્મ, દ્વાપરયુગ્મ, ત્ર્યોજ અને કલ્યોજરૂપે તે પ્રગટ કરી છે. હે મુનિરાજો ! તમે તેનું ચિંતન કરજો. જીવના અધ્યવસાયરૂપ પરિણામના પર્યવો અનુસાર દ્રવ્યના યોગે જીવ ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ નિશ્ચિત કરી તેમાં મુસાફરી કરતો રહે છે. તેનું પૂર્ણગણિત સમયથી લઈને પલ્યોપમ, સાગરોપમરૂપે પ્રદર્શિત કર્યું છે. ઓદયિકાદિ ભાવરૂપે થતું જીવનું ગમન પણ પ્રગટ કર્યું છે.

ચારે ગતિના ભ્રમણમાં શ્રેષ્ઠ એવા મનુષ્ય ભવને સાર્થક કરતી સર્વવિરતિ ગ્રહણ કર્યા પછી હે મુનિવરો ! આ જગત નિર્માણની વાતોનું ધોલન કરતાં, તપ-સંયમ દ્વારા જીવને અનેકવિધ લાભિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. તેને સચ્ચાઈની કસોટી ઉપર ચઢાવવા જીવ ક્યારેક સાધુપણાને નિસ્સાર બનાવી દે છે, તે પુલાક નિર્ગ્રંથ છે. ક્યારેક તે પૌદ્ગલિક સામગ્રીનો ઈચ્છુક બની બકુશ નિર્ગ્રંથ બની જાય છે. ક્યારેક તે દોષસેવીને પ્રતિસેવના, તો ક્યારેક સ્વમાં સ્થિર બની કષાય કુશીલ નિર્ગ્રંથમાં સ્થાપિત થાય છે, ક્યારેક સ્વરૂપના વિરલ ભાવમાં આવી સાચો નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતક

બની મોક્ષે ચાલ્યો જાય છે. જીવની આ ખૂબી તો આશ્ચર્યકારી છે. આ નિર્ગ્રંથોને સર્વવિરતિના સાધનરૂપ સામાયિક ચારિત્ર તો જોઈએ જ, દોષિત થાય તો તેને સાફ કરવા છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર જોઈએ, વિષયનો વિનાશ કરવા પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર, કષાયને કૃશ કરવા સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર અને દોષોનું સમૂળગું દહન કરવા યથાખ્યાત ચારિત્ર જોઈએ. આ વર્ણનની ખૂબીઓ આ પચીસમા શતકદલમાં ભરી પડી છે.

આ નિર્ગ્રંથ-સંયમના ભાવોમાં સાધક-બાધક પરિણામવાળો બને તો ગમનાગમન વધારી ઓઘ- સંજ્ઞામાં ચાલ્યો જાય છે. મૃત્યુ પછી તીવ્ર-શીઘ્રગતિએ ઉત્પત્તિ સ્થાને કેવી રીતે પહોંચી જાય, તેનું રહસ્યમય વર્ણન દષ્ટાંત દ્વારા દર્શાવ્યું છે. ભવભ્રમણ કરતાં જીવોમાંથી અભવ્ય જીવો ક્યારે ય મોક્ષ પામતા નથી. ભવ્યજીવો-સમ્યગ્દષ્ટિ બની મોક્ષે જઈ શકે છે. મિથ્યાદષ્ટિમાં મોક્ષ પામી શકાતો નથી. આવી અનેક ખૂબીઓની સમજણ આ શતકદલમાં છે.

નૈસર્ગિક નિર્માણ નિધિના ત્રીજા ખાનાના છવ્વીસમા શતકદલમાં; ચોથા ખાનાના સત્યાવીસમા શતકદલમાં અને પાંચમા ખાનાના અટ્ટયાવીસમા શતકદલમાં—૧૧ ઉદ્દેશકોની ૧૧-૧૧ ખૂબીઓ છે. આ ખૂબીઓ જીવના સંસાર વિષયક અને કર્મબંધ સંબંધિત છે. પાપકર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે, આ ત્રૈકાલિક બંધ દષ્ટિએ તેના ચાર ભંગોનું વર્ણન સમુચ્ચય જીવમાં; લેશ્યા, દષ્ટિ વગેરે વિશેષણ યુક્ત જીવોમાં ઘટિત થતાં ભંગોનું વર્ણન છે. અનંતર-પરંપરોત્પન્નક, અનંતર-પરંપરાવગાઢ, અનંતર-પરંપરાહારક, અનંતરપરંપર-પર્યાપ્તક, જીવોમાં પાપકર્મ બંધનો કયો ભંગ લાગુ પડે છે? તેની એક-એક ખૂબી વિચારણીય છે. છવ્વીસમા શતકમાં કર્મબંધ, સત્યાવીસમા શતકમાં કર્મ કરણ અને અટ્ટયાવીસમા શતકમાં કર્મ એકત્રિત કરવા સંબંધિત ભંગોનું કથન છે.

નૈસર્ગિક નિર્માણ નિધિના છઠ્ઠા ખાનામાં ઓગણત્રીસમા શતકદલમાં અગિયાર ઉદ્દેશકોની અગિયાર ખૂબીઓ છે. તે બાંધેલા કર્મોના ઉપભોગ વિષયક છે. જીવ પોતે જ ભોક્તા છે. કર્તા-ભોક્તાનો અટલ સિદ્ધાંત સ્વનો છે, તે નિશ્ચયરૂપે સાબિત થાય છે. બધા જ જીવો એક સાથે ઉત્પન્ન થઈ કર્મ ભોગવવાની શરૂઆત સાથે કરે, ભિન્ન-ભિન્નકાળે ઉત્પન્ન થનાર જીવો કર્મભોગનો પ્રારંભ સાથે કરતા નથી, તેના ચાર ભંગોમાં લેશ્યાથી અનાકાર ઉપયોગ સુધીના બોલોનો વિચાર વિનિમય કરવા લાયક છે. ભિન્ન-ભિન્ન જીવોના કર્મબંધ, ઉદયાદિ દ્વારા જીવદ્રવ્યની ભિન્નતા સૂચવવામાં આવી છે.

નૈસર્ગિક નિર્માણ નિધિના સાતમા ખાનાના ત્રીસમા શતકદલમાં અગિયાર ઉદ્દેશકોની અગિયાર ખૂબીઓ છે. ૪૭ ભેદના માધ્યમે ચાર ગતિના ક્રિયાવાદી, અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી, વિનયવાદી તે ચાર સમવસરણવાળા જીવોના બાંધેલા, કરેલા કર્મો કેમ છૂટે, કેમ તૂટે, તેની પદ્ધતિ દર્શાવી છે. હે મુનિરાજો ! આ પદ્ધતિને જે સાધકો સમજી-સ્વીકારે છે, તેઓ પ્રજ્ઞા છીણીથી

સંધિને છેદી જીવને કર્મથી જુદો પાડી, સ્વરૂપમાં આનંદ પામે છે.

નૈસર્ગિક નિર્માણ નિધિના આઠમા ખાનાના એકત્રીસમા અને નવમા ખાનાના બત્રીસમાં શતકદલમાં અટ્ટયાવીસ-અટ્ટયાવીસ ઉદ્દેશકોની અટ્ટયાવીસ-અટ્ટયાવીસ ખૂબીઓ છે. હે મુનિરાજો! આ ખૂબીઓમાં લઘુકૃતયુગ્મ, ત્ર્યોજ, દ્વાપરયુગ્મ અને કલ્યોજ સંખ્યાની વાતો છે. પહેલાં પુદ્ગલ દ્રવ્યના સંસ્થાન, પુદ્ગલ સાથે કૃતયુગ્માદિ રાશિનું કથન હતું, અહીં જીવાજીવનું સાથે કથન છે. દ્રવ્ય-ગુણ કાયમ એક સ્વરૂપે રહે છે, પર્યાયો પલટાયા કરે છે. અજીવ પુદ્ગલો કર્મરૂપે જીવ સાથે જોડાય છે. તેના સંગે કૃતયુગ્માદિ કઈ સંખ્યાએ જીવ ૨૪ દંડકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેનું ગણિત અહીં દર્શાવ્યું છે. નરક, તિર્યચાદિ દંડકોના જીવો, લેશ્યાથી ઉપયોગ પર્યંતના બોલથી યુક્ત નારકાદિ જીવો ૪, ૮, ૧૨ આદિ સંખ્યાએ ઉત્પન્ન થાય કે ઉદ્વર્તે, તો તે કૃતયુગ્મ કહેવાય છે; ત્રણ, સાત, અગિયાર વગેરે સંખ્યામાં હોય તો ત્ર્યોજ; બે, છ, દસ વગેરે સંખ્યામાં હોય તો દ્વાપર યુગ્મ અને એક, પાંચ, નવ વગેરે સંખ્યામાં હોય તો કલ્યોજ કહેવાય છે. આ ઉત્પત્તિ કે ઉદ્વર્તન જીવના પ્રયોગથી જ થાય છે, પર પ્રયોગથી નહીં, તેમ જાણવું.

નૈસર્ગિક નિર્માણનિધિના દસમા ખાનાના તેત્રીસમા શતકદલમાં બાર અવાંતર શતકના ઉદ્દેશકોની એકસો ચોવીસ ખૂબીઓ પ્રગટ કરેલ છે. સૂક્ષ્મ-બાદર સર્વ એકેન્દ્રિય જીવો સાત કે આઠ કર્મનો બંધ કરે છે પરંતુ વેદન આઠે ય કર્મોનું કરે છે. તેમાં પણ ખાસ શ્રોત્રેન્દ્રિયાવરણ, ચક્ષુરિન્દ્રિયાવરણ, ઘ્રાણેન્દ્રિયાવરણ, જિહ્વેન્દ્રિયાવરણ, સ્પર્શેન્દ્રિયાવરણ તથા સ્ત્રી અને પુરુષવેદાવરણ વગેરે ચૌદ પ્રકૃતિનું વેદન હોય છે.

અનંતર-પરંપર ઉત્પન્નકાદિરૂપે લેશ્યાદિ બોલની છણાવટ બહુસારી રીતે કરવામાં આવી છે. હે મુનિરાજો! આ બધા ભાવો જીવે પોતે જ બાંધેલા છે. હવે મુક્ત બનવાનો પુરુષાર્થ સિદ્ધ કરવાની તાલિમ આત્મસાત્ કરો.

નૈસર્ગિક નિર્માણનિધિના અગિયારમા ખાનામાં ચોત્રીશમા શતકદલમાં બાર અવાંતર શતકના ઉદ્દેશકોની ૧૨૪ ખૂબીઓ પ્રગટ થાય છે. એકેન્દ્રિય જીવો આખા લોકમાં વ્યાપ્ત છે. સૂક્ષ્મ-બાદર એકેન્દ્રિયો મારણાતિક સમુદ્ઘાત કરીને લોકના પૂર્વી ચરમાંતથી પશ્ચિમી ચરમાંત, ઉત્તરી ચરમાંતથી દક્ષિણી ચરમાંતમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેના સાત રસ્તાઓ (શ્રેણીઓ) છે. ઋજુ આયતા રસ્તેથી જાય તો ૧ સમયમાં ઉત્પત્તિ સ્થાને પહોંચી જાય છે. એકતો વકા શ્રેણીથી બે સમયમાં, ઉભયતો વકા શ્રેણીથી ત્રણ સમયમાં, એકતો ખુડા અને દ્વિતો ખુડા શ્રેણીથી બે, ત્રણ, ચાર સમયમાં ઉત્પત્તિ સ્થાને પહોંચે છે. અંતિમ બે શ્રેણીઓ ચક્રવાલ અને અર્ધચક્રવાલ શ્રેણી પરપ્રેરિત છે. જીવ-પુદ્ગલની નૈસર્ગિક-સ્વાભાવિક ગતિ પ્રથમ પાંચ શ્રેણીમાંથી કોઈપણ એક શ્રેણી અનુસાર હોય છે.

નૈસર્ગિક નિર્માણ નિધિના બારમાથી સત્તરમા ખાનાના પાંત્રીશથી ચાલીસમા

શતકદલમાં ૮૮૧ ઉદેશકોની ખૂબીઓ જાણવા જેવી છે. આ શતકોમાં મહાયુગ્મ રાશિ દ્વારા ક્રમશઃ એકેન્દ્રિય, બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય ચૌરેન્દ્રિય, અસંજી પંચેન્દ્રિય અને સંજી પંચેન્દ્રિયો, આ છ પ્રકારના જીવોની ઉત્પત્તિ, પરિમાણ આદિ ૩૩ દ્વારનું વર્ણન છે.

આ મહાયુગ્મ-કૃતયુગ્મ-કૃતયુગ્મ, કૃતયુગ્મ-ત્ર્યોજ, કૃતયુગ્મ-દ્વાપર, કૃતયુગ્મ-કલ્યોજ, આ રીતે કૃતયુગ્મ સાથે ચાર રાશિ છે. તેમ ત્ર્યોજ સાથે ચાર, દ્વાપર સાથે ચાર અને કલ્યોજ સાથે ચાર રાશિને જોડતા કુલ સોળ રાશિયુગ્મ થાય છે. જે રાશિમાંથી ચાર-ચારને બાદ કરતાં, શેષ ૧ રહે અને તે અપહાર ૧ વાર કરવામાં આવે તો તે કલ્યોજ કલ્યોજ કહેવાય. ૪નો અપહાર કરતાં ૨ રહે અને તે અપહાર એકવાર કરવામાં આવે તો દ્વાપર યુગ્મ કલ્યોજ કહેવાય છે. આ રીતે આ ૧૬ મહાયુગ્મ રાશિપ્રમાણથી લઈ એકેન્દ્રિયમાં સંખ્યાત-અસંખ્યાત અનંત અને અન્યમાં સંખ્યાત-અસંખ્યાત પ્રમાણ જીવોની ઉત્પત્તિ આદિ અવધારવા. તે જીવોની ઋદ્ધિ ખૂબીપૂર્વક દર્શાવી છે. ખરેખર જીવના કર્મ ધારણ કરવાના જબરજસ્ત વ્યાપારનું ગણિત વીતરાગ વિજ્ઞાન જ દર્શાવી શકે છે.

એકેન્દ્રિયાદિ જીવોનું શરીર ઉત્પત્તિના સમયે નાનું હોવા છતાં પ્રથમ સમયમાં ઉત્પન્ન જીવોનું પુદ્ગલ દ્રવ્યના સંયોગનું ગણિત કઈ રીતે ઘટિત થાય છે, તે ઘટક હે મુનિરાજો ! તમારા ઘટમાં ઘડી લેવા જેવું છે

નૈસર્ગિક નિર્માણ નિધિના અઢારમા ખાનાના એકતાલીસમા શતકદલમાં ૧૮૬ ખૂબીઓ છે. તેમાં ચાર રાશિથી ઉત્પન્ન થતાં જીવોની વિવિધ વિચારણા ચર્ચવામાં આવી છે. જે સમયે જે જીવો એક રાશિથી ઉત્પન્ન થાય તે જીવ તે સમયે બીજી રાશિથી ઉત્પન્ન થઈ શકતો નથી અર્થાત્ જીવ એક સમયે કોઈપણ એક રાશિથી જ ઉત્પન્ન થાય છે. આવા સચોટ જવાબથી પ્રભુ એમ કહેવા માંગે છે કે જે લેશ્યાથી બાંધેલું કર્મ, જે સ્થાનમાં લઈ જાય, તેની સંખ્યામાં સ્થાનમાં ફેરફાર થઈ શકતો નથી. સંચરણશીલ સંસારની ચારેય ગતિમાં ધૂમતો-ફરતો આત્મા સર્વત્ર અસંયમી હોય છે. એક મનુષ્ય જ સંયમી બની શકે છે. મનુષ્ય આત્મ સંયમી થાય તો સિદ્ધ બની શકે છે. આ રીતે જીવ પાંચમી ગતિમાં ગયા પછી પાછો ફરતો નથી, ત્યાંજ શાશ્વત સ્થાયી બની જાય છે. હે મુનિરાજો ! આ ગંભીર ચર્ચાની સમીક્ષા કરવા યોગ્ય છે. ૧૮૬ ઉદેશકોનું રાશિયુગ્મ શતક શત-શતધારાએ વરસી જ્ઞાનની ગંગા વહાવે છે. લેશ્યાદિ ક્રિયાથી બંધાયેલા કર્મના રજ-મેલને ઘોઈને માનવ, સંયમ તપથી સાફ નિર્લેપ કરી નાંખે છે. હે મુનિરાજો આ રીતે સંપૂર્ણ ભગવતી સૂત્રના ૪૧ ખંડોના ૧૮૨૪ પ્રયોગો ની ખૂબીઓ અહીં પૂર્ણ થાય છે.

તીર્થંકર-ગણધરની સુપુત્રી ભગવતી દેવીએ જ્યારે ખૂબીઓના આ ખજાનાને ખોલીનાંખ્યો ત્યારે તે ખજાનામાં રહેલા ઈચ્છિત, પ્રતિચ્છિત, સત્ય, તથ્ય, પવિત્ર, સ્વચ્છ, વંદનીય, મનનીય, સત્કારણીય, સન્માનીય, અપરિમિત ભાવ યુક્ત વિધિ અને નિષેધો, તપ, નિયમ અને વિનય, સેંકડો હેતુરૂપ મહાન રત્નોને જોઈ મુનિરાજો આશ્ચર્યાન્વિત બની ગયા,

નમી પડયા અને કૃતકૃતાર્થ બની ગયા.

મુનિરાજોએ ગૌતમાદિ ગણધરોને તેમજ પુસ્તક લેખક કથિત વિધ-વિધ ઉપકારકર્તાઓને નમસ્કાર કર્યા. અમારું અજ્ઞાન હરાઈ જાઓ તેવી આતમ ભાવના ભાવી ભાવવિભોર બની ગયા. ભગવતી મૈયાએ પ્રથમ શતકથી લઈ ૪૧મા શતકનું પુનઃ ઉચ્ચારણ કરાવી, સ્વાધ્યાયની પદ્ધતિ શીખવાડી. મુનિરાજોએ તે સ્વીકારી, શ્રુતજ્ઞાનમાં રમણ કરતાં મુનિરાજો શેષકાળ પૂર્ણ કરી વિચરણ કરવા લાગ્યા.

મુનિરાજોએ પ્રથમ શતકના પ્રથમ ઉદ્દેશકના ચલમાણે ચલિએના સિદ્ધાંતને વાગોળતાં વાગોળતાં તેનું અનુસંધાન ૪૧મા શતકમાં કહેલા આત્મ સંયમ સાથે કર્યું. તેના દ્વારા એવો સમય આવ્યો કે તેઓ જડ જગતની પૌદ્ગલિક સામગ્રીની રચનાથી બનેલા કર્મના મૂળને હચમચાવી-ચલમાણે ચલિએ કરી, તેની ઉદીરણા કરી, વેદન કરી, છેદન-ભેદનાદિ કરી, મૂળમાંથી ઉચ્છેદ કર્યો અર્થાત્ કર્મોની નિર્જરા કરવા લાગ્યા. કર્મોને તપની અગ્નિમાં દગ્ધ કરી સંપૂર્ણ કૃતયુગ્મ જેવી સંખ્યાવાળા, ચારગતિમાં ગમન કરાવનાર કૃતયુગ્મ રાશિરૂપ ચાર ઘાતી કર્મોનો, ક્ષપક શ્રેણીએ ચઢીને નાશ કર્યો. ત્રણ યોગનું રુંધન કરી, અયોગી અવસ્થામાં આવી, ત્ર્યોજ રાશિના બાંધેલા વિષયના કર્મોનો વિનાશ કર્યો. દ્વાપર યુગ્મમાં લઈ જનાર રાગ-દ્વેષને સમૂળગા નાશ કરવા, શૈલેશી કરણથી તેજસ-કાર્મણ શરીરને આત્મપ્રદેશોથી સર્વથા ભિન્ન કરી દીધા અને કલ્યોજ પ્રમાણે પોતાના એક જ આત્માને શુદ્ધ-બુદ્ધ-મુક્ત બનાવી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી, શાશ્વત સુખના સામ્રાજ્યને પ્રાપ્ત કર્યું અને લોકના અગ્રભાગમાં રહેલા સિદ્ધાલયમાં બિરાજિત થયા. વિષય-કષાય રહિત થઈને આનંદાદિ નિજગુણમાં સહજાનંદી-ચિદાનંદી બની રહ્યા.

આ રીતે સંપાદકીય લેખના માધ્યમથી આપણા ભગવતી સૂત્રના પ્રથમ ભાગથી પાંચે ય ભાગ સુધી ચાલ્યું આવતું વિષયાનંદકુમાર અને કષાયાનંદકુમારનું ચરિત્રપૂર્ણ થયું.

પ્રિય પાઠક ગણ! ગુરુ ભગવંતોના સાંનિધ્યમાં રહી, કંઈક ચિંતનશીલતાની શક્તિના આધારે, ગુરુપ્રાણની અનન્ય વરસતી કૃપાધારાએ ભીંજાઈને મુમુક્ષુદશા કેવી હોય તેની ઝાંખી આલેખી છે. છેલ્લા શતકોએ મારી દષ્ટિ ખોલી નાંખી છે. એક તમન્ના જાગૃત કરી છે. આ મળેલો ત્રણ લોકના આકારવાળો, કર્મભૂમિના મનુષ્યનો આ દેહ, તેમાં આયતથી પરિમંડલ સંસ્થાનરૂપે ગોઠવાયેલા બધા જ અવયવો અને તે અવયવોથી તૈયાર થયેલો જીવનો ઢાંચો, તેનાથી મળેલું છ સંસ્થાન પૈકીનું એક સંસ્થાન તે જીવનું ગ્રહણ કરેલું મુખ્ય સંસ્થાન ગણાય છે. તે સંસ્થાનમાં રચાયેલા અનેક સંસ્થાનોની આકૃતિ— પૌદ્ગલિક રચના કૃતયુગ્મથી કલ્યોજ રાશિમાં રચાય છે. આવું અલૌકિક સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાંત અનંતજ્ઞાની સિવાય કોણ દર્શાવી શકે ? કોઈ નહીં, અસ્તુ...

અનાદિના ભાંગામાંથી નીકળી સાદિ અનંતના ભાંગામાં આવવા સાંતતા દેવીની કલ્પના કરી છે. વિષય-કષાય તે બંને રાગ-દ્વેષરૂપ સંસારના બિચારણ છે અને તેમાં આનંદ ભળી ગયો

હોવાથી વિષયાનંદ-કષાયાનંદ કુમારની કલ્પનાકરી છે. અનાદિ પરિણતિ તો ઓરમાન માતા છે જ્યારે સાચી માતા તો સાંતતા દેવી જ છે. તે સમતારૂપમાં સ્વાભાવિક રીતે જ ઢળી જાય છે. તેથી જિનવાણી તારક છે. શ્રુતજ્ઞાન કેવળજ્ઞાનનું બિયારણ છે. માટે ભગવતીસૂત્રને કેવળજ્ઞાની તીર્થંકરની પુત્રી બનાવી છે અને તેઓને ગણધર ભગવંતોએ આપેલી શ્રુતજ્ઞાન લિપીને પ્રયોગ-શાળા બનાવી છે. આ શાસ્ત્રયોગના આધારે મુમુક્ષુ આત્માઓ વિકાસ પામે છે અને અંતે વીતરાગ બને છે. વીતરાગતા લાવવા માટેની અનુપ્રેક્ષા, સંપાદકીય લેખ દ્વારા આપ સર્વની સમક્ષ રજૂ કરેલ છે. તે મારા માટે, આપના માટે, સૌના માટે શ્રેયનું કારણ બનો. તેમાં જે દોષો રહી ગયા હોય તેનું દફન કરી, ગુણોને શોધી, આત્માને શુદ્ધ કરો, તેવી અનન્યભાવે મંગલ કામના કરું છું.

આભાર : સાધુવાદ : ધન્યવાદ :-

પ્રસ્તુત આગમના રહસ્યોને ખુલ્લા કરી અણમોલો અભિગમ પ્રેષિત કરનાર મહાઉપકારી ગોંડલ ગચ્છ શિરોમણિ, પરમ દાર્શનિક, અમારા આગમ કાર્યને પ્રોત્સાહિત કરી આશીર્વાદની વર્ષા વરસાવનારા ગુરુદેવ શ્રી જયંતિલાલજી મ.સા. નો અનન્ય ભાવે આભાર માનું છું અને શતકોટી સાદર ભાવે પ્રણિપાત નમસ્કાર કરું છું. શ્રદ્ધેય, પ્રેરક, માર્ગદર્શક જેમના પસાયે પૂ. ત્રિલોક મુનિ મ.સા.નો યોગ પ્રાપ્ત થયો છે, તેવા વાણીભૂષણ પૂ. ગિરીશ ગુરુદેવનો સહૃદયતાપૂર્વક આભાર માની વંદન કરું છું.

આ આગમને સુશોભિત બનાવનાર, સુંદર હાર્દના ભાવભરી અલંકૃત કરનાર, મૂળ પાઠનું સંશોધન કરી વ્યવસ્થિત કરનાર, આગમ મનીષી પૂ. ત્રિલોકમુનિવર્યને મારી શતકોટી વંદના પાઠવું છું.

મુનિ પુંગવોના ચરણાનુગામી, ઉત્સાહ ધરા, પ્રારંભેલા કાર્યને પૂર્ણતાના પગથારે પહોંચાડનારા, આગમ ગુજરાતી અનુવાદ સંસ્કરણના ઉદ્ભવિકા, નિપુણા, કાર્ય નિષ્ઠા, કૃતજ્ઞા, ઉગ્રતપસ્વિની મમભગિની તેમજ સુશિષ્યા સાધ્વી શ્રી ઉષાને ધન્યવાદ અર્પું છું.

ધન્ય તમારા અંતિમ જીવનની ઘડી, મૃત્યુના પળે પણ દેવાધિદેવના સ્મરણે દેહોત્સર્ગ કર્યો; સમાધિમય મૃત્યુને વરી જીવન સફળ કર્યું, અધુરી સાધના પૂરી કરવા વીતરાગ માર્ગે વહી કર્મનો વિનાશ કરી, અખંડ શાંતિ પામો; એ જ મંગલ ભાવના કરું છું.

આગમ અવગાહન કરાવનાર સહયોગી સાધ્વીરત્ના હસુમતી, વીરમતી સહિત સાધ્વીવૃંદને અનેકશઃ ધન્યવાદ આપું છું.

પ્રસ્તુત આગમ શ્રી ભગવતી સૂત્રના આ પાંચમા ભાગ સહિત મહાકાય સંપૂર્ણ શ્રી ભગવતી સૂત્રના અનુવાદિકા તથા સહસંપાદિકા અમારા સુશિષ્યા ડો. સાધ્વી આરતીબાઈ મ.

છે. જેમણે અનુવાદ સ્વાધ્યાય કરવાનો જે પુરુષાર્થ ઉપાડ્યો તે ઘણો ઘણો પ્રશંસનીય છે. હું તેમની કદર કરું છું, ધન્યવાદ આપી ભૂરી ભૂરી પ્રશંસા કરું છું અને શુભ કામના કરતાં કહું છું કે તમે આગમનું ઊંડું અવલોકન કરી, અરિહંત બની જવા નિર્બાધ સંયમ યાત્રાનું નિર્વહન કરતા રહો; એ જ મંગલ ભાવના કરું છું.

સતત પ્રયત્નશીલ, અનેક આગમોનું અવગાહન કરીને અનુવાદની કાયાપલટ કરી, આગમને સરલ, સુમધુર, સંમાર્જિત કરનાર, શબ્દાર્થ-ભાવાર્થ અને વિવેચનનું સંતુલન જાળવી રાખનાર, ભગીરથ કાર્યના સહ સંપાદિકા યશસ્વી સાધ્વી રત્ના મમશિષ્યા-પ્રશિષ્યા ડૉ. સાધ્વીશ્રી આરતી એવં સાધ્વીશ્રી સુબોધિકાને અભિનંદન સહિત સાદર ધન્યવાદ આપું છું.

આગમ સંશોધનમાં સહયોગી શ્રમણોપાસક મુકુંદભાઈ પારેખ, મણિભાઈ શાહ એવં જયવંતભાઈ શાહ, કુમારી ભાનુબહેન પારેખને ધન્યવાદ.

પરમાગમ પ્રત્યે અવિહડ ભક્તિભાવ રાખનાર ગુરુપ્રાણ ફાઉન્ડેશનના માનદ્ સભ્ય ભામાશા શ્રીયુત રમણિકભાઈ તથા આગમ પ્રકાશન કરવાના અડગ ભેખધારી, દઢ સંકલ્પી, તપસ્વિની માતા વિજયાબહેન તથા ભક્તિ સભર હૃદયી પિતા માણેકચંદભાઈ શેઠના સુપુત્ર, નરબંકા, રોયલપાર્ક સ્થા. મોટા સંઘના પ્રમુખ ચંદ્રકાન્તભાઈ શેઠ તથા કાર્યાન્વિત શ્રી મહેન્દ્રભાઈ આદિ સર્વ સભ્યગણો; ધીરુભાઈ, વિનુભાઈ આદિ કાર્યકર્તાઓ; મુદ્રણ કરનાર નેહલભાઈ, તેમના પિતાશ્રી હસમુખભાઈ તથા સહયોગી કાર્યકરો, આગમના શ્રુતાધાર અને અન્ય દાનદાતા મહાનુભાવો વગેરેને અભિનંદન સાથે સાધુવાદ આપું છું.

આગમના અનુવાદ, સંશોધન, સંપાદનમાં ઉપયોગી થયેલા પૂર્વ પ્રકાશિત આગમોના પ્રકાશકોને સાધુવાદ. આગમ અવગાહન કરવામાં ઉપયોગની શૂન્યતાથી કંઈક શબ્દો, અક્ષરો, પાઠમાં અશુદ્ધિ રહી જવા પામી હોય, વીતરાગ વાણી વિરુદ્ધ લખાયું, વંચાયું હોય તો ત્રિવિધ-ત્રિવિધે મિચ્છામિ દુક્કડં આપું છું.

પ્રિય પાઠકો ! તમો આગમ વાંચો ત્યારે કંઈક અશુદ્ધિ રહી જવા પામી હોય તે ખ્યાલ આવે તો તેની નોંધ કરી અમને મોકલવા પ્રયત્ન કરશો. નમામિ સર્વ જિણાણં-ખમામિ સર્વજીવાણં।

વીતરાગ વચન વિરુદ્ધ લખાયું હોય તો માગુ પુનઃ પુનઃ ક્ષમાપના,
મંગલમૈત્રી પ્રમોદ ભાવમાં વહો સહુ, એવી કરું છું વિજ્ઞાપના

પરમ પૂ. સૌમ્યમૂર્તિ અંબાબાઈ મ.સ.ના
સુશિષ્યા - આર્યાલીલમ.

સંપાદન અનુભવ

ડો. સાધ્વી આરતી તથા સાધ્વી સુબોધિકા

શ્રી ભગવતી સૂત્રનો વિષય જૈન તત્ત્વજ્ઞાનના સમગ્ર વિષયોને આવરી લે છે, એટલું જ નહીં, વિશ્વ વિદ્યાના કોઈ પણ વિષયોનો સંકેત આ સૂત્રાધિરાજમાં ન થયો હોય તેમ લાગતું નથી. આ વિશાળકાય ગ્રંથનું લેખન શ્રમસાધ્ય છે અને તેનું સંપાદન ચિંતન-મનનની અપેક્ષા રાખે છે.

દ્રવ્યાનુયોગ અને ગણિતાનુયોગની પ્રધાનતાવાળા વિષયો, વાયકોને સરળ, સુગમ અને સુપાઠ્ય બની રહે તે પ્રમાણે સંકલન કરવું, ક્યારેક સૂત્ર અત્યંત સંક્ષિપ્ત હોય, તેનો ભાવ સમજવો કઠિન હોય ત્યારે તે સૂત્રના પૂર્વાપર સંદર્ભો આપીને તેનું રહસ્ય પ્રગટ કરવું, ક્યારેક લિપિદોષ આદિથી પાઠમાં કોઈ અશુદ્ધિ જણાય, તો તેની સ્પષ્ટતા કરવી વગેરે સંપાદન કાર્ય ઊંડી સૂઝ-સમજ માંગી લે છે.

જેમ કે શતક-૨૫/૬માં સૂત્રકારે છ પ્રકારના નિર્ગ્થોની ગતિ અને પદવીનું કથન આરાધના-વિરાધનાની અપેક્ષાએ કર્યું છે. પ્રશ્ન થાય કે પુલાક, બકુશ અને પ્રતિસેવના કુશીલ, તે ત્રણે નિયંઠા દોષસેવી છે, તો તેમાં આરાધનાની અપેક્ષાએ ગતિ કેવી રીતે થાય ? તે જ રીતે કષાય કુશીલ અને નિર્ગ્થ, તે બે નિયંઠા અપ્રતિસેવી છે, તો તેમાં વિરાધનાની અપેક્ષાએ ગતિ કેવી રીતે થાય ?

વૃત્તિના આધારે વિષય સ્પષ્ટ થાય છે કે પુલાકાદિ પ્રતિસેવી નિયંઠાઓ અંત સમયે પોતાના દુષ્કૃત્યોની આલોચના આદિ કરીને કષાયકુશીલપણાના ભાવને પામીને અલ્પ સમયમાં જ મૃત્યુ પામે, તો તેની આરાધનાની અપેક્ષાએ ગતિ કહેવાય અને કષાયકુશીલ કે નિર્ગ્થ ક્યારેક પરિણામના પરિવર્તનથી બકુશાદિના ભાવોને પામીને અંતર્મુહૂર્તમાં જ મૃત્યુ પામે, તો તેની વિરાધનાની અપેક્ષાએ ગતિ કહેવાય છે. આ રીતે ભૂતકાલની પર્યાયના આધારે પણ તેને તે-તે નિર્ગ્થ કહી શકાય અને તે પ્રમાણે તે-તે નિર્ગ્થોની ગતિ થાય છે.

તેમાંજ સૂત્રકારે નિર્ગ્થોને પ્રાપ્ત થતી પદવીનું કથન કર્યું છે. આરાધનાની અપેક્ષાએ પુલાકાદિ નિર્ગ્થો ઈન્દ્ર આદિ પદવી પ્રાપ્ત કરે છે અને વિરાધનાની અપેક્ષાએ તે અણ્ણયરેસુ ડવવજ્જેજ્જા તે અન્યત્ર ઉત્પન્ન થાય છે. અહીં અણ્ણયરેસુ શબ્દનો ભાવ સૂત્રથી સ્પષ્ટ થતો નથી. કેટલીક વ્યાખ્યાઓમાં અણ્ણયરેસુ અન્યત્ર. ભવનપતિ આદિ કોઈ પણ દેવોમાં ઉત્પન્ન

થાય તે પ્રમાણે અર્થ કર્યો છે પરંતુ પૂર્વસૂત્રના સંદર્ભોને જોતાં સ્પષ્ટ થાય છે કે કોઈ પણ નિર્ગ્રંથો ભવનપતિ, વ્યંતર કે જ્યોતિષી દેવમાં ઉત્પન્ન થતાં નથી. તે વૈમાનિક દેવોમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે. આરાધનાની અપેક્ષાએ તે વૈમાનિક જાતિમાં પદવીધારી દેવ થાય અને વિરાધનાની અપેક્ષાએ કોઈ પદવી પ્રાપ્ત કરતા નથી પરંતુ અણ્ણચરેસુ વૈમાનિક જાતિમાં જ પદવીધારી સિવાયના સામાન્ય દેવ થાય છે.

શતક—૩૪માં ઉત્પત્તિ અને કર્મબંધની વિભિન્નતાઓના આધારે એકેન્દ્રિયોની ચૌભંગીનું નિરૂપણ છે. તેમાં એક સાથે ઉત્પન્ન થયેલા બે જીવોને ‘તુલ્ય વિશેષાધિક’ કર્મ બંધના ધારક કહ્યા છે. બે જીવોના કર્મબંધમાં એક સાથે સમાનતા અને વિભિન્નતા કઈ રીતે થાય ? આ પ્રશ્નના સમાધાન માટે કર્મગ્રંથના આધારે વિચારણા છે. કર્મગ્રંથમાં કર્મબંધના ચાર પ્રકાર કહ્યા છે. તેમાંથી પ્રકૃતિ બંધ અને પ્રદેશબંધ યોગના આધારે થાય છે, સ્થિતિ બંધ અને અનુભાગ બંધ કષાયના આધારે નિશ્ચિત થાય છે. એક સાથે ઉત્પન્ન થયેલા બે જીવોની યોગશક્તિમાં સમાનતા હોવાથી તેનો પ્રદેશબંધ સમાન થાય પરંતુ તે બે જીવોના આત્મ પરિણામોમાં, રાગ-દ્વેષ આદિ કાષાયિક ભાવોમાં તરતમતા હોવાથી તેમા સ્થિતિ અને અનુભાગ બંધમાં વિશેષાધિકતા થાય છે. આ રીતે સાથે ઉત્પન્ન થયેલા બે જીવો તુલ્ય વિશેષાધિક કર્મબંધ કરી શકે છે.

શતક—૨૫ ઉદ્દેશક—૩માં અજીવ સંસ્થાનોનું વિસ્તૃત વર્ણન છે. તેમાં ‘જવમજ્જે’ સંસ્થાનનું કથન છે. સંસ્થાનોના પ્રકારમાં જવમધ્ય નામનું કોઈ સંસ્થાન નથી. આગમ પાઠ કે વૃત્તિના આધારે તેનો અર્થ સ્પષ્ટ થતો નથી. ચિંતન કરી તેના અર્થનો નિર્ણય કર્યો કે અહીં જવમધ્યનો પ્રાસંગિક અર્થ લોક થાય છે. જવના બે ભાગ કરીએ તેને જવમધ્ય કહેવાય. અધોલોકનો આકાર જવમધ્યની જેમ ઉપર સાંકડો અને નીચેથી પહોળો છે. સંપૂર્ણ લોકનો આકાર પણ સુપ્રતિષ્ઠિત સરાવલાના આકારની જેમ સુપ્રતિષ્ઠિત ત્રણ જવમધ્ય જેવો કહી શકાય છે. પછીના સૂત્રોના સંદર્ભમાં ‘જવમધ્ય’નો ‘લોક’ અર્થ યથોચિત જણાય છે.

શતક—૩૫થી ૪૦ મહાયુગમ શતકોના ૧૧-૧૧ ઉદ્દેશકોના ઉપસંહારાત્મક પાઠમાં લિપિદોષ આદિથી કંઈક અશુદ્ધિ જણાય છે. ટીકાકારોએ તેના સ્પષ્ટીકરણ માટે પ્રયત્ન કર્યો છે પરંતુ તે બુદ્ધિગમ્ય થતો નથી. વાયકોની સ્પષ્ટતા માટે અમે તે પાઠને કૌંસમાં મૂકીને વિવેચનમાં તેનું સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે.

આ રીતે આગમનો કોઈ પણ વિષય વિચારણીય બની જાય ત્યારે અન્ય આગમ પાઠોના સંદર્ભો, સંસ્કૃત ટીકા અને અન્યગ્રંથોના ભાવોને નજર સમક્ષ રાખીને આગમ મનીષી પૂ. તિલોકમુનિ મ.સા. તથા પ્રધાન સંપાદિકા ગુરુશ્રી મૈયા પૂ. લીલમબાઈ મ. તથા અમે બંને (સાધ્વી આરતી તથા સાધ્વી સુબોધિકા) સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિથી વિચારણા કરીને આગમ પાઠનું પુષ્ટિકરણ થાય

તે રીતે ઉચિત નિર્ણય લઈએ છીએ.

શ્રી ભગવતી સૂત્રનું સંપાદન કાર્ય પૂર્ણ થતાં, આજે પંચમ ભાગના પ્રકાશનની પાવન પળે અંતર આનંદ અનુભવે છે.

આ સંપાદન કાર્યના અમે નિમિત્ત માત્ર છીએ. પ્રાતઃસ્મરણીય પૂ. પ્રાણગુરુદેવના નામને અમર બનાવવા અંતરિક્ષમાં બિરાજમાન તપોધની ગુરુદેવ પૂ. રતિલાલજી મ.સા.ના કૃપાશીષે અમારા માધ્યમથી આ મહત્તમ પુણ્યકાર્ય થઈ રહ્યું છે.

ગુરુણી મૈયા પૂ. મુક્તાબાઈ મ. તથા પૂ. લીલમબાઈ મ.ની કૃપાપૂર્ણ દ્રષ્ટિ અમોને કાર્ય કરવાની શક્તિ પ્રદાન કરે છે.

આગમ સંપાદન કાર્ય કોઈ બુદ્ધિ વિલાસ નથી, પરંતુ મહાન સ્વાધ્યાય રૂપ આભ્યંતર તપ છે. તે તપ કોઈ પણ પ્રકારે તાપ ન બની જાય તે માટે હંમેશા અમોને સાવધાન કરનાર ગુરુણી મૈયા પૂ. વીરમતિબાઈ મ. અમોને ભાવવિશુદ્ધિની પ્રેરણા આપી આ મહાન તપની અનુમોદના કરી રહ્યા છે.

ગુરુકુલવાસી સર્વ રત્નાધિકો તેમજ સહવર્તી ગુરુ ભગિનીઓનો સહયોગ તથા સદ્ભાવના અમારું પાથેય છે. અંતે માત-તાત તરફથી પ્રાપ્ત થયેલા જન્મજાત સંસ્કારો આજે અંકુરિત થઈ રહ્યા છે. સર્વ ઉપકારીઓના ઋણનો અમે સ્વીકાર કરીએ છીએ.

સદા ઋણી માત-તાત ચંપાબેન-શામળજીભાઈ
કર્ણુ તમે સુસંસ્કારોનું સિંચન,
અનંત ઉપકારી ઓ તપસમ્રાટ ગુરુદેવ શ્રી !
આપ્યું અણમોલું સંયમ જીવન
શરણુ ગ્રહ્યું પૂ. મુક્ત-લીલમ ગુરુણીશ્રી
ખોલ્યા આપે દિવ્ય જ્ઞાનરૂપ નયન
દેવગુરુ-ધર્મની મળે એવી કૃપા
શ્રુત આરતીએ કરું કષાયોનું શમન.

સદા ઋણી માતતાત લલિતાબેન-પોપટભાઈ
કર્ણુ તમે સુસંસ્કારોનું સિંચન,
અનંત ઉપકારી ઓ તપસમ્રાટ ગુરુદેવ શ્રી !
આપ્યું અણમોલું સંયમ જીવન
શરણુ ગ્રહ્યું પૂ. મુક્ત-લીલમ-વીર ગુરુણીશ્રી
ખોલ્યા આપે દિવ્ય જ્ઞાનરૂપ નયન
દેવગુરુ-ધર્મની મળે એવી કૃપા
શ્રુત સુબોધે કરું કષાયોનું શમન.

અનુવાદિકાની કલમે

- ડૉ. સાધ્વી શ્રી આરતીબાઈ મ.

સત્કાર્યનો પ્રારંભ અત્યંત મહત્ત્વપૂર્ણ હોય છે. કાર્યના પ્રારંભ પછી તેને પૂર્ણ કરવાની અદમ્ય લગન, તેના માટેનો સતત પુરુષાર્થ, આત્મવિશ્વાસ અને ગુરુકૃપા વગેરે પરિબળો તેનાથી પણ વિશેષ મહત્ત્વના છે. કારણ કે તેનાથી જ કાર્ય પૂર્ણતા તરફ ગતિ કરે છે. અંતે સર્વ કારણોના સુયોગે કાર્યની પૂર્ણતા થાય ત્યારનો આનંદ અનોખો જ હોય છે.

ગુરુણીમૈયા પૂ. લીલમબાઈ મ. એ શ્રી ભગવતીસૂત્રનું લેખન કાર્ય મને સોંપ્યું. પૂ. ગુરુદેવના સાંનિધ્યમાં જેની વાંચણી થઈ છે તે જ આગમ લેખન કરવાનું હોવાથી હું ભાવવિભોર બની ગઈ. ભગતીસૂત્રના ભાવો ગંભીર અને રહસ્યપૂર્ણ છે. વિષય વિશાળ અને વિવિધતાપૂર્ણ છે, સમગ્ર જૈનતત્ત્વજ્ઞાનને આવરી લે છે. તેવા મહાન સૂત્રલેખન કરવા માટે મારી પાસે ગુરુકૃપાની શ્રદ્ધાનું એક જ સમર્થ સાધન હતું.

આજથી પાંચ વર્ષ પૂર્વે વેરાવળની પાવન ભૂમિ પર શુભમુહૂર્તે જિનવાણીની અખૂટ શ્રદ્ધા, બહુમાન અને પૂ. ગુરુદેવના સ્મરણ સાથે સાથે લેખન કાર્યનો પ્રારંભ કર્યો. ગુરુકૃપાબળે મારા ક્ષયોપશમ અનુસાર તે ગંભીરભાવોને સમજવાનો પ્રયત્ન કર્યો. સતત પુરુષાર્થથી કાર્ય ક્રમશઃ આગળ વધ્યું. સહુના સહિયારા પ્રયત્ને આજે સૂત્રાધિરાજ શ્રી ભગવતીસૂત્રનું કાર્ય પૂર્ણ થઈ રહ્યું છે.

શ્રી ભગવતીસૂત્રના પાંચમા-અંતિમ ભાગના પ્રકાશનની પાવન પળે મારું અંતર ગુરુકૃપાના માહાત્મ્યને અનુભવતા પરમ પ્રસન્નતા સહ પૂ. ગુરુદેવના ચરણોમાં ઝૂકી જાય છે અને ધન્યતા અનુભવે છે.

આ ભાગમાં શતક ૨૪ થી ૪૧ નો સમાવેશ થાય છે. તેમાં દ્રવ્યાનુયોગનું જ પ્રાધાન્ય છે.

શતક-૨૪મા ગમ્મા અધિકાર, જીવોના અનંત જન્મ મરણને અને સંસારના સ્વરૂપને સાંગોપાંગ રીતે સમજાવે છે. શતક-૨૫મા યોગની સમ-વિષમતા, તેનું

અલ્પબહુત્વ, જીવ-અજીવ દ્રવ્યની અનંતતા, અજીવ સંસ્થાનના ભેદ-પ્રભેદ, લોકશ્રેણી જેવા વિષયો લોકના ષટ્દ્રવ્યને સમજાવે છે. છ પ્રકારના નિર્ગ્રંથો અને પાંચ પ્રકારના ચારિત્રનું સુવિસ્તૃત વર્ણન સાધકોને સ્વસ્થિતિનું દર્શન કરાવી પ્રગતિ કરવાની પ્રેરણા આપે છે. દશ સમાચારી, પ્રતિસેવના, આલોચના, પ્રાયશ્ચિત્ત અને તપનું વિશદ્ વિશ્લેષણ સાધવાચારને પ્રગટ કરે છે. શતક-૨૬માં જીવના કર્મબંધની ત્રૈકાલિકતા, શતક-૨૭માં પાપક્રિયા કરવાની ત્રૈકાલિકતા શતક-૨૮માં પાપક્રિયાના સમર્જનની ત્રૈકાલિકતા, શતક-૨૯માં પાપકર્મવેદનના પ્રારંભ અને અંતના ચાર ભંગનું વર્ણન છે.

શતક ૩૦માં જીવોનું ચાર પ્રકારના સમવસરણનું વિભાજન કરીને તેમાં આયુષ્ય- બંધ વગેરે વિષયોનું નિરૂપણ છે.

શતક ૩૧માં લઘુયુગ્મ જીવોની ઉત્પત્તિ અને શતક-૩૨માં લઘુયુગ્મ જીવોની ઉદ્વર્તના વિષયક ૩૩ દ્વારનું કથન છે.

શતક-૩૩માં એકેન્દ્રિય જીવોની કર્મપ્રકૃતિ, બંધ, વેદન આદિ વિષયનું વર્ણન છે. શતક-૩૪માં સાત પ્રકારની શ્રેણી દ્વારા જીવનો ગમનમાર્ગ અને તેના વિવિધ વિકલ્પોનું નિરૂપણ છે. શતક-૩૫ થી ૪૦માં મહાયુગ્મ એકેન્દ્રિયથી સંજી પંચેન્દ્રિય પર્યંતના જીવોની અને શતક-૪૧માં રાશિયુગ્મ જીવોની ઉત્પત્તિ વિષય કથન છે. આ રીતે વિવિધ પ્રકારના જીવોના વિવિધ સંખ્યામાં થતાં જન્મ-મરણનું નિરૂપણ, સંસારી જીવોની વિવિધતા અને તેની વિધ-વિધ પરિસ્થિતિનું દર્શન કરાવે છે.

સમગ્ર રીતે જોતાં જણાય છે કે સૂત્રકારનો આશય વિવિધ પ્રકારે અનંત સંસારના સ્વરૂપનું દર્શન કરાવી સાધકના અંતરમાં સંવેગ અને વિષય-વિકાર પ્રતિ નિર્વેદ ભાવ જાગૃત કરી તેને સાધનામાં સ્થિર કરવાનો છે.

પ્રસ્તુત સંસ્કરણ :-

ભગવતી સૂત્રના અનેક સંસ્કરણ ઉપલબ્ધ હોવા છતાં ગુજરાતી ભાષીઓને લક્ષમાં લઈને ન અતિ વિસ્તૃત, ન અતિ સંક્ષિપ્ત, તેવા વિવેચન સહ પ્રસ્તુત સંસ્કરણ તૈયાર થયું છે. જેમાં મૂળપાઠ, કઠિન શબ્દાર્થ, ભાવાર્થ, વિષયાનુસાર શીર્ષકો, વિષયાનુસાર વિવેચન આપ્યું છે. વિષયબોધની સુગમતા, કઠિન વિષયોની સરળતા અને સ્પષ્ટતા માટે આવશ્યકતાનુસાર ચાર્ટ તૈયાર કર્યા છે. જે સ્વાધ્યાયીઓ માટે અત્યંત ઉપયોગી

છે. કથાનકોના પ્રારંભમાં તે કથાનો સંક્ષિપ્ત પરિચય આપ્યો છે. જેથી વાચકો કથાના સારભાગને શીઘ્ર પ્રાપ્ત કરી શકે છે. અંતે સંપૂર્ણ ભગવતી સૂત્રના વિશિષ્ટ વિષયોની અનુક્રમણિકા બનાવી તેનું વિષય પ્રમાણે સંકલન કર્યું છે.

આ રીતે અનેક પ્રકારે આ વિશાળકાય સૂત્રરાજના વિષયને મારા ક્ષયોપશમ અનુસાર સરળ અને સ્પષ્ટ બનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. જે જનજનના તત્ત્વબોધનું કારણ અને આચાર વિશુદ્ધિનું પ્રેરક બની શકશે તે નિર્વિવાદ છે.

શ્રી ભગવતીસૂત્રની વિશાળતાને લક્ષમાં લઈને તેનું પાંચ ભાગમાં વિભાજન કર્યું છે. જેમાં ભાગ-૧માં શતક ૧ થી ૪, ભાગ-૨ માં શતક ૫ થી ૭, ભાગ-૩માં શતક-૮ થી ૧૨, ભાગ-૪માં શતક-૧૩ થી ૨૩, ભાગ-૫માં શતક-૨૪ થી ૪૧નો સમાવેશ કર્યો છે.

શ્રુત પરંપરાને અક્ષુણ્ણ બનાવવાના પૂર્વાચાર્યોના પ્રકૃષ્ટ પ્રયત્નોમાં પ્રસ્તુત સંસ્કરણ નક્કર કડીનું કામ કરી રહ્યું છે.

પ્રસ્તુત સંસ્કરણમાં આધારભૂત ગ્રંથો :-

પ્રસ્તુત સંસ્કરણમાં મૂળપાઠમાં સૈલાના દ્વારા પ્રકાશિત શ્રી ભગવતી સૂત્રને આધારભૂત તરીકે સ્વીકાર્યું છે. તેમ જ અનેક સ્થાને યુવાચાર્ય મહાપ્રજ્ઞજી કૃત શ્રી ભગવતી સૂત્ર અંગ સુત્તાણિ ખંડ-૨ તથા 'મહાવીર જૈન વિદ્યાલયના ભગવતી સૂત્ર'ના આધારે પાઠનું સંશોધન કર્યું છે. ભાવાર્થ અને વિવેચનમાં નવાંગી ટીકાકાર શ્રી અભયદેવસૂરિ કૃત સંસ્કૃત ટીકા, શ્રી બેચરદાસજી કૃત ભગવતી સૂત્ર, સૈલાના-ભગવતી સૂત્ર, યુવાચાર્ય શ્રી મધુકરમુનિ કૃત ભગવતી સૂત્ર, પૂ. ઘાસીલાલજી મ.સા. કૃત ભગવતી સૂત્ર, આગમ દિવાકર પૂ. જનક મુનિ મ. સા. લેખિત ભગવતી ઉપક્રમ, આગમ મનીષી પૂ. ત્રિલોક મુનિ મ.સા. લેખિત જૈનાગમ નવનીત ભાગ-૭ને આધારભૂત બનાવ્યા છે.

આભાર દર્શન :- આ ઉમદાકાર્યના ઉદ્ભવનું પ્રબળ નિમિત્ત પ્રાતઃ સ્મરણીય ઉપકારી ગુરુદેવ પૂ. શ્રી પ્રાણલાલજી મ.સા. નું જન્મ શતાબ્દી વર્ષ છે.

જેમની ઉજ્જવળ પરંપરા રૂપ જિન શાસનમાં સ્થાન પામ્યા, આગમનું જ્ઞાન પામ્યા, જીવન જીવવાનું વિજ્ઞાન પામ્યા, તેવા અનંત ઉપકારી ગુરુવર્યોની ઉપકાર સ્મૃતિ

નિમિત્તે અનાદિની અરતિને દૂર કરી, અખંડ રતિ-આનંદને પ્રાપ્ત કરવા આ વિશાળ આયોજનનું નિર્માણ થયું છે. આ આયોજનને પૂર્ણ કરવા મુખ્યતયા પૂ. મુક્ત-લીલમ ગુરુશ્રી સહ તેમના પરિવારના સાધ્વીજીઓ પોતાનું યોગદાન આપી રહ્યા છે.

આજે ગુરુ પ્રાણ આગમ બત્રીસીનું એકવીસમું પુષ્પ પ્રકાશિત થઈ રહ્યું છે. આ પાવન પ્રસંગે સહુ પ્રથમ આગમ સ્રોત સમ ચરમ તીર્થંકર ભગવાન મહાવીર સ્વામી, સૂત્ર સંકલનકર્તા શ્રી સુધર્માસ્વામી, આગમલિપિબદ્ધકર્તા પૂર્વધર શ્રી દેવદ્વિગણિ ક્ષમાશ્રમણને હૃદય પટ પર સ્થાપિત કરી શ્રદ્ધાપૂર્વક નતમસ્તકે વંદન કરું છું. જેણે આગમ સાહિત્યને પ્રવાહિત કર્યું, તેવા આચાર્ય ભગવંતો તથા મમ શ્રદ્ધામૂર્તિ પૂ. જય-માણેક-પ્રાણ-ગુરુવર પ્રતિ શ્રદ્ધાભાવ પ્રગટ કરું છું.

તેમ જ અનંત ઉપકારી પૂ. તપસ્વી ગુરુદેવ ! શ્રી ભગવતી સૂત્રના પ્રકાશન સમયે આપ સ્મૃતિ પટ પર પધારો છો, આપના પાવન સાંનિધ્યમાં આપે બે બે વાર શ્રી ભગવતી સૂત્રની વાચના કરાવી અને તે જ આગમ અનુવાદનું સદ્ભાગ્ય મને પ્રાપ્ત થયું. પારદષ્ટા એવા આપે ભાવિના ભાવને જાણીને જ કદાચ આ પ્રકારનું આયોજન કર્યું હોય તેમ વર્તમાને પ્રતીત થાય છે. આ વિશાળકાય ગ્રંથનું આલેખન તે મારી બુદ્ધિ અને શક્તિની બહારની વાત છે, તેમ છતાં તે કાર્ય સહજ, સરળ, સરસ રીતે નિર્વિઘ્ને પૂર્ણ થયું છે, તે આપની જ કૃપાનું અનન્ય પરિણામ છે.

જેઓએ પોતાના ગહન ચિંતન-મનન પૂર્વક 'શ્રી ભગવતી સૂત્રના ગૂઢાત્મક ભાવોની જાંખી' દ્વારા કેટલાય રહસ્યોને ઉદ્ઘાટિત કર્યા છે તેવા ગચ્છશિરોમણિ પૂજ્યપાદ શ્રી જયંતમુનિ મ.સા.ની જ્ઞાન ગરિમા અને ગુણગ્રાહી દષ્ટિ તે જ અમારું ગૌરવ છે.

આ પવિત્ર પળે વાણીભૂષણ પૂ. ગિરીશ મુનિ મ.સા.ના પાવન ચરણોમાં ભાવ-વંદન કરું છું.

આ આયોજનના પાયાના પથ્થર સમ, આગમ ભેખધારી પૂ. ત્રિલોકમુનિ મ.સા. જેઓ આગમ સંપાદન કાર્યની પૂર્ણતા માટે તપારાધના સહિત અપ્રમત્તભાવે, અખંડપણે કાર્ય કરી રહ્યા છે; તેમની આગમરચિ અને કાર્ય કરવાનો ઉત્સાહ અમારા ઉત્સાહને વધારે છે. તેમણે પોતાની તીક્ષ્ણ પ્રજ્ઞાથી આ આગમનું સંશોધન કર્યું છે. યુવાસંત પૂ. નમ્રમુનિ મ.સા. તેમાં આવશ્યક સૂચનો કર્યા છે.

મારા અનંત ઉપકારી ગુરુશ્રીદેવા પૂજ્યવરા પૂ. મુક્તાબાઈ મ. એ અપાર વાત્સલ્ય વહાવી મારા કાર્યને વધાવ્યું છે.

જેને જિનવાણી પ્રતિ અતૂટ શ્રદ્ધા અને ગુરુવર્યો પ્રતિ અનન્ય ભક્તિભાવ છે, જેના તનમાં, મનમાં અને રોમેરોમમાં અનંત ઉપકારી પૂજ્ય શ્રી પ્રાણલાલજી મ.સા.ના નામથી પ્રારંભાયેલું કાર્ય શીઘ્રતયા પૂર્ણ કરવાની એક જ લગન છે, કાર્યની પૂર્ણતા માટે કેટલાય કઠિનતમ નિયમો સહ જેઓ શ્રુત સેવામાં સમર્પિત થઈ ગયા છે, તેટલું જ નહીં તેઓશ્રીનો અમારા પર પડતો કૃપા પૂર્ણ દષ્ટિપાત અમારી ઉર્જાને પણ જાગૃત કરે છે, શક્તિને પુષ્ટ બનાવે છે અને કાર્ય કરવા માટે પ્રેરક બને છે, તેવા મુખ્ય સંપાદિકા મમ જીવન નૈયાના સુકાની, ગુરુશ્રીમૈયા પૂ. લીલમબાઈ મ.એ મારા લેખનનું શુદ્ધિકરણ કર્યું છે.

આ મહાકાર્યના ઉદ્ભવિકા અમારા વડીલ ગુરુભગિની પૂ. ઉષાબાઈ મ., તેમજ મમ સંયમી જીવનના સહયોગિની ગુરુભગિની પૂ. વીરમતિબાઈ મ. આદિ સર્વ ઉપકારીઓ પ્રતિ હું કૃતજ્ઞતાનો ભાવ પ્રગટ કરું છું. મમ સહચારિણી સાધ્વી સુબોધિકાએ પોતાની આગવી સૂઝ-બૂઝથી સહ સંપાદનની ફરજ અદા કરી છે. અમ ગુરુકુલવાસી પૂ. બિંદુબાઈ મ. આદિ સર્વ સતીજીઓ મારી સફળતાના સહયોગી છે.

શ્રી રોયલ પાર્ક સ્થા. જૈન મોટા સંઘ તથા શ્રી ગુરુપ્રાણ ફાઉન્ડેશનના પ્રમુખ અને સક્રિય કાર્યકર્તા શ્રીયુત ચંદ્રકાંતભાઈ શેઠ વગેરે આ વિરાટ કાર્યને વેગવંતુ બનાવવા પુરુષાર્થ કરી શ્રુતસેવાનો અનોખો લાભ લઈ રહ્યા છે.

**આગમજ્ઞાન પ્રદાતા પૂજ્યવરોનો છે અનંત ઉપકાર,
ભગવદ્ ભાવો પ્રગટાવવા જિનવાણીનો કરું છું સત્કાર.
વિશ્વમાં ગુરુ 'પ્રાણ'નો વર્તી રહ્યો છે સદા જય જયકાર
સહભાગી બન્યા મુજ કાર્યમાં સહુનો કરું છું ઋણ સ્વીકાર....**

મારી અલ્પબુદ્ધિ સામર્થ્ય અને મંદ ક્ષયોપશમે શ્રી ભગવતી સૂત્રના ગંભીર ભાવોના રહસ્યોને હું સમજી ન શકી હોઉં અને શ્રુતલેખનમાં ભગવદ્વાણીની કોઈ પણ પ્રકારે આશાતના થઈ હોય તો પંચ પરમેષ્ઠી ભગવંતોની સાક્ષીએ મિચ્છામિ દુક્કડં.....

અંતે.....

ગણિપિટકનું ગૌરવ છે તું મા ભગવતી,
સુધર્માનું સંકલન સૂત્ર છે તું મા ભગવતી,
ગૌતમનો જિજ્ઞાસા સ્રોત છે તું મા ભગવતી,
ભવ્યજનોનો અંતસ્તોષ છે તું મા ભગવતી,
અહર્નિશ વંદન હો તુજને મા ભગવતી,
મુજ અંતઃસ્રોત પ્રવાહિત કરજે મા ભગવતી,
મુજ સંયમ ધનનું રક્ષણ કરજે મા ભગવતી,
મુજ ભગવદ્ ભાવોને પ્રગટાવજે તું મા ભગવતી.....

પૂ. મુક્ત-લીલમગુરુણીના સુશિષ્યા
સાધ્વી આરતી.

૩૨ અસ્વાધ્યાય

શાસ્ત્રના મૂળપાઠ સંબંધી

ક્રમ	વિષય	અસ્વાધ્યાય કાલ
	આકાશસંબંધી દસ અસ્વાધ્યાય	
૧	આકાશમાંથી મોટો તારો ખરતો દેખાય	એક પ્રહર
૨	દિગ્દાહ—કોઈ દિશામાં આગ જેવું દેખાય	જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી
૩	અકાલમાં મેઘગર્જના થાય [વર્ષાઋતુ સિવાય]	બે પ્રહર
૪	અકાલમાં વીજળી ચમકે [વર્ષાઋતુ સિવાય]	એક પ્રહર
૫	આકાશમાં ઘોરગર્જના અને કડાકા થાય	આઠ પ્રહર
૬	શુકલપક્ષની ૧, ૨, ૩ની રાત્રિ	એક પ્રહર
૭	આકાશમાં વીજળી વગેરેથી યજ્ઞનું ચિહ્ન દેખાય	જ્યાં સુધી દેખાય ત્યાં સુધી
૮	કરા પડે	જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી
૯	ધુમ્મસ	જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી
૧૦	આકાશ ધૂળ—૨જથી આચ્છાદિત થાય	જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી
	ઔદારિક શરીર સંબંધી દસ અસ્વાધ્યાય	
૧૧	તિર્યચ, મનુષ્યના હાડકાં બળ્યા, ધોવાયા વિના હોય,	૧૨ વર્ષ
૧૨-૧૩	તિર્યચના લોહી, માંસ ૬૦ હાથ, મનુષ્યના ૧૦૦ હાથ [ફૂટેલા ઈંડા હોય તો ત્રણ પ્રહર]	દેખાય ત્યાં સુધી
૧૪	મળ—મૂત્રની દુર્ગંધ આવે અથવા દેખાય	જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી
૧૫	સ્મશાન ભૂમિ [૧૦૦ હાથની નજીક હોય]	—
૧૬	ચંદ્રગ્રહણ—ખંડ/પૂર્ણ	૮/૧૨ પ્રહર
૧૭	સૂર્યગ્રહણ—ખંડ/પૂર્ણ	૧૨/૧૬ પ્રહર
૧૮	રાજાનું અવસાન થાય તે નગરીમાં	નવા રાજા થાય ત્યાં સુધી
૧૯	યુદ્ધસ્થાનની નિકટ	યુદ્ધ ચાલે ત્યાં સુધી
૨૦	ઉપાશ્રયમાં પંચેન્દ્રિયનું કલેવર	જ્યાં સુધી હોય ત્યાં સુધી
	ચાર મહોત્સવ—ચાર પ્રતિપદા	
૨૧-૨૮	અષાઢ, આસો, કારતક અને ચૈત્રની પૂર્ણિમા અને ત્યાર પછીની એકમ	સંપૂર્ણ દિવસ—રાત્રિ
૨૯-૩૨	સવાર, સાંજ, મધ્યાહ્ન અને અર્ધરાત્રિ.	એક મુહૂર્ત

[નોંધ :- પરંપરા અનુસાર ભાદરવા સુદ પૂનમ અને વદ એકમના દિવસે પણ અસ્વાધ્યાય મનાય છે. તેની ગણના કરતાં ૩૪ અસ્વાધ્યાય થાય છે.]

શ્રી ભગવતી સૂત્રી

ગણધર રચિત પાંચમું અંગ

ભાગ - ૫

શતક : ૨૪ થી ૪૧

મૂળપાઠ, ભાવાર્થ,
વિવેચન, પરિશિષ્ટ

શ્રી. ડૉ. અનુવાદિકા :
આરતીબાઈ મ.

આ કાલિકસૂત્ર છે. તેના મૂળપાઠનો સ્વાધ્યાય દિવસ અને રાત્રિના પહેલા તથા ચોથા પ્રહરમાં થઈ શકે છે.

શતક-૨૪

પરિચય

- ★ આ શતકમાં ૨૪ ઉદ્દેશક છે. તેના એક-એક ઉદ્દેશકમાં એક-એક દંડક સંબંધી અધિકાર છે.
 - ★ સંસારી જીવો તેના સંસાર પરિભ્રમણકાલમાં કોણ, ક્યાંથી, ક્યાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે ? પ્રત્યેક ઘરમાં ઉત્પન્ન થતા જીવોને સંઘયણ, સંસ્થાન, લેશ્યા આદિ ઋદ્ધિ શું-શું હોય છે ? તેમજ ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં તે જીવો કેટલી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે ? એક જ સ્થાનમાં એક જ નિરંતર કેટલા ભવ કરે ? તેમાં કેટલો કાલ વ્યતીત કરે ? વગેરે વિષયોનું વર્ણન આ શતકમાં ૨૪ ઉદ્દેશકોના માધ્યમથી કર્યું છે. સંક્ષેપમાં કહીએ તો આ શતકમાં સંસાર પરિભ્રમણનું વિસ્તૃત વિશ્લેષણ વિવિધ દૃષ્ટિકોણથી થયું છે.
 - ★ તે ૨૪ ઉદ્દેશકોનો ક્રમ ૨૪ દંડકના ક્રમથી છે. જેમાં—
 - ★ ઉદ્દેશક-૧માં નારકોમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવો સંબંધી વર્ણન છે.
 - ★ ઉદ્દેશક-૨ થી ૧૧માં દશ ભવનપતિમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવો સંબંધી વર્ણન છે.
 - ★ ઉદ્દેશક-૧૨ થી ૧૬માં પાંચ સ્થાવરમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવો સંબંધી વર્ણન છે.
 - ★ ઉદ્દેશક-૧૭ થી ૧૯માં ત્રણ વિકલેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવો સંબંધી વર્ણન છે.
 - ★ ઉદ્દેશક-૨૦માં તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવો સંબંધી વર્ણન છે.
 - ★ ઉદ્દેશક-૨૧માં મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવો સંબંધી વર્ણન છે.
 - ★ ઉદ્દેશક-૨૨માં વાણવ્યંતર દેવોમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવો સંબંધી વર્ણન છે.
 - ★ ઉદ્દેશક-૨૩માં જ્યોતિષી દેવોમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવો સંબંધી વર્ણન છે.
 - ★ ઉદ્દેશક-૨૪માં વૈમાનિક દેવોમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવો સંબંધી વર્ણન છે.
- આ રીતે આ શતકમાં સમગ્ર સંસારી જીવોની ભવોભવની ઋદ્ધિ અને ઉપલબ્ધિનું સૂક્ષ્મતમ નિરૂપણ છે.

શતક-૨૪ : ઉદ્દેશક-૧

સંક્ષિપ્ત સાર

આ ઉદ્દેશકમાં નૈરયિકના દંડકમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવોનું ૨૦ દ્વારના માધ્યમથી નિરૂપણ છે. નરકના દંડકમાં ત્રણ પ્રકારના જીવો આવીને ઉત્પન્ન થાય છે—

(૧) અસંજી તિર્યય પંચેન્દ્રિય :- જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વની સ્થિતિવાળા અસંજી તિર્યય પંચેન્દ્રિય મરીને પ્રથમ નરકમાં જ જાય છે. તે બીજી આદિ નરકોમાં જતા નથી. તે જીવો ત્યાં જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. તે નરકમાં ગમનાગમન કરતા જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બે ભવ જ કરે છે. કાલાદેશ— તે જીવ બે ભવમાં જે કાલ વ્યતીત કરે છે તે કાલના યોગને આ શતકમાં કાલાદેશથી દર્શાવેલ છે. પ્રત્યેક જીવની પ્રાપ્ત સ્થિતિ અને પ્રાપ્ત થવાની સ્થિતિ પણ ભિન્ન-ભિન્ન હોય છે. આ વિભિન્નતાના નવ વિકલ્પો થાય છે તેને નવ ગમક કે નવ ગમ્મા કહે છે.

નાણતા— સમુચ્ચય રૂપે જે ઋદ્ધિ બતાવી હોય તેના કરતાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ગમકથી જાય ત્યારે ઋદ્ધિમાં જે તફાવત થાય તેને થોકડાની ભાષામાં નાણતા કહેવામાં આવે છે. સૂત્રમાં પ્રથમ ગમકની ઋદ્ધિથી અન્ય આઠ ગમકની ઋદ્ધિમાં જે વિશેષતા હોય તેને સૂચિત કરવા જાણતં અને જવરં આ બે શબ્દ પ્રયોગ જોવા મળે છે. ગમ્માના થોકડામાં તે વિશેષતાઓની ગણતરી કરીને નાણતાઓની સંખ્યા નિશ્ચિત કરી છે. સૂત્રમાં સંખ્યા નથી.

(૨) સંજી તિર્યય પંચેન્દ્રિય :- જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ કોડ પૂર્વની સ્થિતિવાળા તિર્યય પંચેન્દ્રિય સાતે ય નરકમાં જાય છે. ત્યાં તે પ્રત્યેક નરકમાં તે-તે નરકના સ્થાનાનુસાર સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. તે નારકી જીવો પણ મરીને સંજી તિર્યયપણે જન્મ ધારણ કરી શકે છે. આ રીતે પરંપરા ચાલે, તો તે જીવ જઘન્ય બે ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ કરે છે. તેમાં ચાર ભવ તિર્યયના અને ચાર ભવ નરકના થાય છે. આ રીતે છ નરક સુધી થાય છે. સાતમી નારકીની ૨૨ સાગરોપમની સ્થિતિએ ઉત્કૃષ્ટ સાત ભવ સુધી પરંપરા ચાલે છે અને સાધિક ૨૨ સાગરોપમથી લઈને ૩૩ સાગરોપમ સુધીની સ્થિતિએ ઉત્કૃષ્ટ પાંચ ભવ સુધી જ પરંપરા ચાલે છે. આ રીતે સંજી તિર્યય સાતે નરકમાં નવ ગમકથી ગમનાગમન કરે છે.

(૩) સંજી મનુષ્ય :- મનુષ્ય સાત નરકમાં જાય છે અને છ નરકના નારકો મરીને મનુષ્ય થઈ શકે છે. સાતમી નરકમાંથી નીકળેલા જીવો મનુષ્ય થઈ શકતા નથી. તેથી ૧ થી ૬ નરક સુધી જઘન્ય બે ભવ, ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ અને સાતમી નરકમાં જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ બે ભવ થાય છે. નાણતા— અસંજી તિર્યયના પ્રથમ નરકની અપેક્ષાએ જઘન્ય ગમ્માના ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ ગમ્માના બે, આ રીતે કુલ પાંચ નાણતા થાય છે. તિર્યય પંચેન્દ્રિયના સાતે નરકની અપેક્ષાએ જઘન્ય ગમ્માના આઠ અને ઉત્કૃષ્ટ ગમ્માના બે, એમ કુલ ૧૦ નાણતા છે; તે ૧૦×૭=૭૦ નાણતા થાય છે. મનુષ્યમાં પ્રથમ નરકમાં કુલ આઠ નાણતા અને શેષ છ નરકમાં છ-છ નાણતા થાય છે. નાણતાના સર્વ બોલોનું સ્પષ્ટીકરણ સૂત્રમાં છે.

આ રીતે નરકમાં જનારા ત્રણ પ્રકારના જીવો સંબંધી ગમ્મા, નાણતા અને ભવાદેશ-કાલાદેશ યુક્ત ઋદ્ધિનું વર્ણન આ પ્રથમ ઉદ્દેશકમાં છે.

શતક-૨૪ : ઉદ્દેશક-૧

નૈરયિક

ચોવીસ ઉદ્દેશક અને વીસ દ્વાર :-

૧

उववाय परिमाणं संघयणुच्चत्तमेव संठाणं ।
लेस्सा दिट्ठी णाणे, अण्णाणे जोग उवओगे ॥ १ ॥
सण्णा-कसाय-इंदिय-समुग्घाया, वेयणा य वेए य ।
आउं अज्झवसाणा, अणुबंधो कायसंवेहो ॥ २ ॥
जीवपए जीवपए जीवाणं, दंडगम्मि उद्देसो ।
चउवीसइमम्मि सए, चउव्वीसं होंति उद्देसा ॥ ३ ॥

ભાવાર્થ :- આ શતકમાં ૨૪ ઉદ્દેશક છે. તેના વીસ દ્વાર આ પ્રકારે છે- (૧) ઉપપાત, (૨) પરિમાણ, (૩) સંઘયણ, (૪) ઊંચાઈ- અવગાહના, (૫) સંસ્થાન, (૬) લેશ્યા, (૭) દષ્ટિ, (૮) જ્ઞાનાજ્ઞાન, (૯) યોગ, (૧૦) ઉપયોગ, (૧૧) સંજ્ઞા, (૧૨) કષાય, (૧૩) ઈન્દ્રિય, (૧૪) સમુદ્ઘાત, (૧૫) વેદના, (૧૬) વેદ, (૧૭) આયુષ્ય, (૧૮) અધ્યવસાય, (૧૯) અનુબંધ અને (૨૦) કાયસંવેધ. ૨૪ દંડકના જીવ પદના પ્રત્યેક જીવપદમાં આ ઉપપાત વગેરે ૨૦ દ્વારોનું કથન છે. તેથી ચોવીસમા શતકના ચોવીસ ઉદ્દેશક થાય છે.

વિવેચન :-

આ શતકના ૨૪ ઉદ્દેશકો છે, તેમાં ક્રમશઃ ૨૪ દંડકમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવોની ઋદ્ધિને દર્શાવતા ૨૦ દ્વારોનો પ્રસ્તુત ગાથા સૂત્રમાં નામોલ્લેખ છે. પૂર્વના ૨૩ શતકોમાં પ્રથમ સૂત્રગત ગાથા દ્વારા ઉદ્દેશકોનાં નામો સૂચિત કરવામાં આવ્યા છે. જ્યારે આ શતકમાં પ્રથમ સૂત્રગત આ ગાથા દ્વારા ૨૪ ઉદ્દેશકોમાં વર્ણિત વિષય સૂચિત કરવામાં આવ્યો છે. આ શતકમાં નરકાદિ એક-એક દંડક આધારિત એક-એક ઉદ્દેશક છે. દંડક ચોવીસ હોવાથી આ શતકના ઉદ્દેશકો પણ ૨૪ છે.

જૈનાગમોમાં અપેક્ષા ભેદે જીવોના વિવિધ પ્રકારે ભેદ કરવામાં આવ્યા છે. ઉત્પત્તિ સ્થાનની અપેક્ષાએ જીવોના ૨૪ ભેદ થાય છે. આગમ સાહિત્યમાં તેને ૨૪ દંડક કહેવામાં આવે છે, તે આ પ્રમાણે છે- (૧) સાત નરકનો એક દંડક, (૨ થી ૧૧) દશ ભવનપતિના દશ દંડક, (૧૨ થી ૧૬) પાંચ સ્થાવરનાં પાંચ દંડક, (૧૭ થી ૧૯) ત્રણ વિકલેન્દ્રિયના ત્રણ દંડક, (૨૦) સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞી તિર્યંક પંચેન્દ્રિયનો એક દંડક, (૨૧) મનુષ્ય(કર્મભૂમિ, અકર્મભૂમિ અને સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્ય)નો એક દંડક, (૨૨) વાણવ્યંતર દેવનો એક દંડક, (૨૩) જ્યોતિષી દેવનો એક દંડક, (૨૪) વૈમાનિક દેવનો એક દંડક.

વીસ દ્વારોનું સ્પષ્ટીકરણ :- નરકાદિ ૨૪ દંડકોમાં જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓને વર્તમાન ભવમાં પ્રાપ્ત સંઘયણ, સંસ્થાન, લેશ્યા, જ્ઞાન વગેરે બોલ જીવની ઋદ્ધિ(લબ્ધિ) કહેવાય છે. સૂત્રકારે તે ઋદ્ધિનું

કથન વીસ દ્વારોથી કર્યું છે. (૧) ઉપપાત- નરકાદિ દંડકોમાં કઈ ગતિમાંથી જીવો આવીને ઉત્પન્ન થાય છે અને નરકાદિ ભવમાં જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ કેટલી સ્થિતિ પામે છે? તેની વિચારણા આ ઉપપાત દ્વારમાં કરવામાં આવી છે. (૨) પરિમાણ- નરકાદિ દંડકમાં એક સાથે કેટલા જીવો આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? તે વિચારણા આ દ્વારમાં કરવામાં આવે છે. (૩) સંઘયણ- નરકાદિ દંડકમાં જે જીવો ઉત્પન્ન થવાના છે, તે જીવોને વર્તમાન ભવમાં વજ્રઋષભાદિ છ સંઘયણોમાંથી કેટલા સંઘયણ હોય? આ જ રીતે ચોથા દ્વારથી ૧૯મા દ્વાર સુધી સમજવું (૪) અવગાહના- ઊંચાઈ (૫) છ સંસ્થાન (૬) છ લેશ્યા (૭) ત્રણ દષ્ટિ (૮) પાંચ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન (૯) ત્રણ યોગ (૧૦) બે ઉપયોગ (૧૧) ચાર સંજ્ઞા (૧૨) ચાર ક્ષાય (૧૩) પાંચ ઈન્દ્રિય (૧૪) સાત સમુદ્ધાત (૧૫) શાતા કે અશાતારૂપ બે વેદના (૧૬) ત્રણ વેદ (૧૭) આયુષ્ય (૧૮) બે અધ્યવસાયો અને (૧૯) અનુબંધનું નિરૂપણ છે. આયુષ્યનું અનુસરણ કરનારા ગતિ, જાતિ, અવગાહનાદિ છ બોલના બંધને અનુબંધ કહેવામાં આવે છે. અનુબંધ હંમેશાં આયુષ્ય પ્રમાણે જ હોય છે (૨૦) કાય સંવેધ- જીવો પોતાની વર્તમાન ભવની કાયાને છોડીને અર્થાત્ મૃત્યુ પામીને કાયાન્તરને (અન્યકાયની કાયાને અથવા તુલ્યકાયની કાયાને) પ્રાપ્ત કરીને, ત્યાંનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી પુનઃ તે જ કાયમાં ઉત્પન્ન થાય તત્સંબંધી ભવ કે કાલની ગણતરીને કાય સંવેધ કહેવાય છે. તેના બે વિભાગ છે- ભવાદેશ અને કાલાદેશ.

(૧) ભવાદેશ- વિવક્ષિત કાયાથી કાયાન્તરમાં, એક ભવથી બીજા ભવમાં અને ત્યાંથી પુનઃ તે જ ભવમાં આવવું. આ રીતે ગમનાગમન કરતાં કેટલા ભવ થાય? તે ભવોની ગણના કરવી, ભવાદેશ છે. ભવાદેશ, ભવની અપેક્ષાએ કાયસંવેધ છે. (૨) કાલાદેશ- તે ભવોમાં કેટલો કાલ વ્યતીત થયો? તેની ગણના કરવી, તેને કાલાદેશ કહે છે. કાલાદેશ, કાલની અપેક્ષાએ કાય સંવેધ છે.

નૈરયિકોમાં ઉત્પત્તિ :-

૨ રાયગિહે જાવ એવં વયાસી- ખેરઙ્ગયા ણં ધંતે ! કઓહિંતો ડવવજ્જંતિ- કિં ખેરઙ્ગ-એહિંતો ડવવજ્જંતિ, તિરિક્ખજોણિએહિંતો ડવવજ્જંતિ, મણુસ્સેહિંતો ડવવજ્જંતિ, દેવેહિંતો ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! ણો ખેરઙ્ગ-એહિંતો ડવવજ્જંતિ, તિરિક્ખજોણિએહિંતો ડવવજ્જંતિ, મણુસ્સેહિંતો વિ ડવવજ્જંતિ, ણો દેવેહિંતો ડવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- રાજગૃહ નગરમાં ગૌતમસ્વામીએ યાવત્ આ પ્રમાણે પૂછ્યું- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નૈરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? શું નૈરયિકોમાંથી, તિર્યચોનિકોમાંથી, મનુષ્યોમાંથી કે દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! નૈરયિક, નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી, તિર્યચોનિકોમાંથી અને મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી.

૩ જહ તિરિક્ખજોણિએહિંતો ડવવજ્જંતિ- કિં એગિંદિયતિરિક્ખ-જોણિએહિંતો ડવવજ્જંતિ જાવ પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિએહિંતો ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! ણો એગિંદિયતિરિક્ખજોણિએહિંતો ડવવજ્જંતિ, ણો બેહિંદિય, ણો તેહિંદિય, ણો ચરિંદિય તિરિક્ખજોણિએહિંતો ડવવજ્જંતિ, પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિએહિંતો ડવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો નૈરયિકો, તિર્યચોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું એકેન્દ્રિય તિર્યચોનિકોમાંથી, બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચૌરેન્દ્રિય કે પંચેન્દ્રિયતિર્યચોનિકોમાંથી આવીને

ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! એકેન્દ્રિય, બેઠન્દ્રિય, તેઠન્દ્રિય, ચૌરેન્દ્રિય તિર્યચયોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી, તે પંચેન્દ્રિય તિર્યચયોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

૪ જહ્ પ્ઞં ભંતે ! પંચિન્દિય-તિરિક્ષજોણિર્ણિહંતો ડવવજ્જંતિ- કિં સણિણપંચિન્દિય-તિરિક્ષજોણિર્ણિહંતો ડવવજ્જંતિ, અસણિણપંચિન્દિય-તિરિક્ષજોણિર્ણિહંતો ડવવજ્જંતિ? ગોયમા ! સણિણપંચિન્દિય-તિરિક્ષજોણિર્ણિહંતો ડવવજ્જંતિ, અસણિણ પંચિન્દિય-તિરિક્ષજોણિર્ણિહંતો વિ ડવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો નૈરચિકો, પંચેન્દ્રિય તિર્યચયોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે કે અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચયોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય બંને પ્રકારના તિર્યચયોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

૫ જહ્ પ્ઞં ભંતે ! અસણિણપંચિન્દિયતિરિક્ષજોણિર્ણિહંતો ડવવજ્જંતિ- કિં જલયરેહિંતો ડવવજ્જંતિ, થલયરેહિંતો ડવવજ્જંતિ, ડહયરેહિંતો ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! જલયરેહિંતો વિ ડવવજ્જંતિ, થલયરેહિંતો વિ ડવવજ્જંતિ, ડહયરેહિંતો વિ ડવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો નૈરચિકો, અસંજ્ઞીપંચેન્દ્રિયતિર્યચયોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તે જલયરમાંથી, સ્થલયરમાંથી કે ખેચરમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે જલયરમાંથી, સ્થલયરમાંથી અને ખેચરમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

૬ જહ્ પ્ઞં ભંતે ! જલયસ્થલયસ્ડહયરેહિંતો ડવવજ્જંતિ- કિં પજ્જત્તર્ણિહંતો ડવવજ્જંતિ, અપજ્જત્તર્ણિહંતો ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! પજ્જત્તર્ણિહંતો ડવવજ્જંતિ, ણો અપજ્જત્તર્ણિહંતો ડવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો નૈરચિકો, જલયર, સ્થલયર અને ખેચરમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તે પર્યાપ્ત જલયર, સ્થલયર અને ખેચરમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે કે અપર્યાપ્ત જલયર, સ્થલયર અને ખેચરમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પર્યાપ્ત જલયર, સ્થલયર અને ખેચરમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, અપર્યાપ્તમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં નૈરચિકોની ઉત્પત્તિ વિષયક કથન છે. ચાર ગતિના જીવોમાંથી પર્યાપ્ત, સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય અને ગર્ભજ મનુષ્યો જ નરકમાં જઈ શકે છે. તથાપ્રકારના સ્વભાવે નારકો કે દેવો મરીને નરક કે દેવગતિમાં જતા નથી. તે જ રીતે પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય જીવો કે કોઈપણ અપર્યાપ્તા જીવો નરક કે દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. યુગલિક તિર્યચો અને યુગલિક મનુષ્યો અવશ્ય દેવગતિમાં જાય છે. તેથી તે જીવો પણ નરકમાં જતા નથી.

અસંજ્ઞી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયની પ્રથમ ગમકથી નરકમાં ઉત્પત્તિ :-

૭ પજ્જત્ત-અસણિણપંચિન્દિયતિરિક્ષજોણિર્ણિહંતે ! જે ભવિર્ણે ણેરુદ્દાસુ ડવવજ્જિત્તર્ણ

સે ણં ભંતે ! કહસુ પુઢવીસુ ડવવજ્જેજા ? ગોયમા ! ંગાં રયણપ્પભાં પુઢવીં ડવવજ્જેજા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ મરીને, નરકમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તે કેટલી નરક પૃથ્વીઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે એક રત્નપ્રભા નરક પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૮ પજ્જત્ત-અસણિપંચિદિય-તિરિક્ખજોણિં ણં ભંતે ! જે ભવિં રયણપ્પભાં પુઢવીં ંગેરહ્મસુ ડવવજ્જિત્તં, સે ણં ભંતે ! કેવહ્મકાલદ્વિહ્મસુ ડવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં દસવાસસહસ્સદ્વિહ્મસુ, ડક્કોસેણં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જહ્મિંગદ્વિહ્મસુ ડવવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જે પર્યાપ્ત અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચો રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થાય તે કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે જઘન્ય દશહજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૯ તે ણં ભંતે ! જીવા ંગસમંણં કેવહ્મયા ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં ંક્કો વા દો વા તિણિ વા, ડક્કોસેણં સંખેજ્જા વા અસંખેજ્જા વા ડવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં એક સમયમાં કેટલા અસંજી તિર્યચો ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક, બે, ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત કે અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૦ તેસિ ણં ભંતે ! જીવાણં સરીરગા કિં સંઘયણી પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! હ્હેવટ્ટસંઘયણી પણ્ણત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પ્રથમ નરકમાં ઉત્પન્ન થનારા અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોના શરીરનું કયુ સંઘયણ હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! છેવટુ સંઘયણ હોય છે.

૧૧ તેસિ ણં ભંતે ! જીવાણં કેમહાલિયા સરીરોગાહણા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્મિંગં, ડક્કોસેણં જોયણસહસ્સં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય જીવોના શરીરની અવગાહના કેટલી હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ એક હજાર યોજન હોય છે.

૧૨ તેસિ ણં ભંતે ! જીવાણં સરીરગા કિં સંઠિયા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! હ્હંડસંઠિયા પણ્ણત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય જીવોના શરીરનું કયું સંસ્થાન હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! હુંડક સંસ્થાન હોય છે.

૧૩ તેસિ ણં ભંતે ! જીવાણં કહ લેસ્સાઓ પણ્ણત્તાઓ ? ગોયમા ! તિણિ લેસ્સાઓ પણ્ણત્તાઓ, તં જહા- કણ્હલેસ્સા, ણીલલેસ્સા, કાડલેસ્સા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોને કેટલી લેશ્યા હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તેને ત્રણ લેશ્યા હોય છે- કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત લેશ્યા.

૧૪ તે ણં ભંતે ! જીવા કિં સમ્મદિટ્ઠી, મિચ્છાદિટ્ઠી, સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠી ? ગોયમા ! ંગો

સમ્મદિટ્ટી, મિચ્છાદિટ્ટી, જો સમ્મામિચ્છાદિટ્ટી ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોને શું સમ્યગ્દષ્ટિ, મિથ્યાદષ્ટિ કે સમ્યગ્-મિથ્યાદષ્ટિ હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે સમ્યગ્દષ્ટિ નથી, મિથ્યાદષ્ટિ હોય છે, સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ નથી.

૧૫ તે જં ભંતે ! જીવા કિં જાણી, અજ્ઞાણી ? ગોયમા ! જો જાણી, અજ્ઞાણી, જિયમા દુઅજ્ઞાણી, તં જહા- મહઅજ્ઞાણી ચ, સુઅજ્ઞાણી ચ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયો શું જ્ઞાની હોય છે કે અજ્ઞાની ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે જ્ઞાની નથી, અજ્ઞાની હોય છે. તેને અવશ્ય બે અજ્ઞાન હોય છે, યથા- મતિ અજ્ઞાન અને શ્રુત- અજ્ઞાન.

૧૬ તે જં ભંતે ! જીવા કિં મજ્જોગી, વચ્ચોગી, કાયજોગી ? ગોયમા ! જો મજ્જોગી, વચ્ચોગી વિ, કાયજોગી વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયો શું મનયોગી, વચનયોગી કે કાયયોગી હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે મનયોગી નથી, વચનયોગી અને કાયયોગી હોય છે.

૧૭ તે જં ભંતે ! જીવા કિં સાગારોવડતા અજાગારોવડતા ? ગોયમા ! સાગારોવડતા વિ અજાગારોવડતા વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયો શું સાકારોપયોગયુક્ત હોય છે કે અનાકારો-પયોગયુક્ત હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે સાકારોપયોગયુક્ત પણ હોય છે અને અનાકારોપયોગયુક્ત પણ હોય છે.

૧૮ તેસિ જં ભંતે ! જીવાણં કહ્ સજ્ઞાઓ પજ્ઞાતાઓ ? ગોયમા ! ચત્તારિ સજ્ઞાઓ પજ્ઞાતાઓ, તં જહા- આહારસજ્ઞા, ભયસજ્ઞા, મેહુણસજ્ઞા, પરિગ્રહસજ્ઞા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોને કેટલી સંજ્ઞાઓ હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તેને ચાર સંજ્ઞાઓ હોય છે, યથા- આહારસંજ્ઞા, ભયસંજ્ઞા, મેથુનસંજ્ઞા અને પરિગ્રહસંજ્ઞા.

૧૯ તેસિ જં ભંતે ! જીવાણં કહ્ કસાયા પજ્ઞાતા ? ગોયમા ! ચત્તારિ કસાયા પજ્ઞાતા, તં જહા- કોહકસાણ, માણકસાણ, માયા-કસાણ, લોહકસાણ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોને કેટલા કષાય હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તેને ચાર કષાય હોય છે, યથા- ક્રોધ કષાય, માન કષાય, માયા કષાય અને લોભ કષાય.

૨૦ તેસિ જં ભંતે ! જીવાણં કહ્ ઇન્દિયા પજ્ઞાતા ? ગોયમા ! પંચ ઇન્દિયા પજ્ઞાતા, તં જહા- સોઝંદિણ જાવ ફાસિંદિણ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોને કેટલી ઇન્દ્રિયો હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તેને પાંચ ઇન્દ્રિયો હોય છે, યથા- શ્રોતેન્દ્રિય યાવત્ સ્પર્શેન્દ્રિય.

૨૧ તેસિ ણં ભંતે ! જીવાણં કઙ્ઘ સમુઘાયા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! તઓ સમુઘાયા પણ્ણત્તા, તં જહા- વેયણાસમુઘાણ, કસાયસમુઘાણ, મારણાંતિયસમુઘાણ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોને કેટલા સમુદ્ઘાત હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તેને ત્રણ સમુદ્ઘાત હોય છે, યથા- વેદના સમુદ્ઘાત, કષાય સમુદ્ઘાત અને મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત.

૨૨ તે ણં ભંતે ! જીવા કિં સાયાવેયગા અસાયાવેયગા ? ગોયમા ! સાયાવેયગા વિ, અસાયાવેયગા વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયો શું શાતા વેદક છે કે અશાતાવેદક છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે શાતા વેદક પણ હોય છે અને અશાતા વેદક પણ હોય છે.

૨૩ તે ણં ભંતે ! જીવા કિં ઇત્થીવેયગા, પુરિસવેયગા, ણપુંસગવેયગા ? ગોયમા ! ણો ઇત્થીવેયગા, ણો પુરિસવેયગા, ણપુંસગવેયગા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયો શું સ્ત્રીવેદક છે, પુરુષવેદક છે કે નપુંસકવેદક છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે સ્ત્રીવેદક કે પુરુષવેદક નથી, એક નપુંસકવેદક છે.

૨૪ તેસિ ણં ભંતે ! જીવાણં કેવઇયં કાલં ઠિઈ પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં, ઉક્કોસેણં પુવ્વકોડી ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોની સ્થિતિ કેટલા કાલની છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તેની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોડવર્ષની છે.

૨૫ તેસિ ણં ભંતે ! જીવાણં કેવઇયા અજ્ઙવસાણા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! અસંખેજ્જા અજ્ઙવસાણા પણ્ણત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોના અધ્યવસાય સ્થાન કેટલા છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તેના અધ્યવસાય સ્થાન અસંખ્યાત છે.

૨૬ તે ણં ભંતે ! કિં પસત્થા, અપ્પસત્થા ? ગોયમા ! પસત્થા વિ, અપ્પસત્થા વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે અધ્યવસાય સ્થાન શું પ્રશસ્ત છે કે અપ્રશસ્ત ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પ્રશસ્ત પણ છે અને અપ્રશસ્ત પણ છે.

૨૭ સે ણં ભંતે ! પજ્જત્ત-અસણિણપંચિંદિયતિરિક્ખજોણિણ્ણિ કાલઓ કેવચિરં હોઈ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં પુવ્વકોડી ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો પર્યાપ્ત અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ રૂપે કેટલો કાલ રહે છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષ સુધી રહે છે.

૨૮ સે ણં ભંતે ! પજ્જત્ત-અસણિણપંચિંદિયતિરિક્ખજોણિણ્ણિ રયણપ્પભાણ પુઠ્ઠવીણ્ણેણેણેણ પુણરવિ પજ્જત્ત-અસણિણપંચિંદિય-તિરિક્ખજોણિણ્ણિ કેવઇયં કાલં સેવેજ્જા, કેવઇય

કાલં ગઠરાગઈં કરેજ્જા ? ગોયમા ! ભવાદેસેણં દો ભવગ્ગહણાઈં, કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં
દસ વાસસહસ્સાઈં અંતોમુહુત્તમભ્ભહિયાઈં, ઉક્કોસેણં પલિઓવમસ્સ અસંખ્વેજ્જાઈં પુવ્વકોઢિ-
મભ્ભહિયં, એવઈયં કાલં સેવેજ્જા, એવઈયં કાલં ગઠરાગઈં કરેજ્જા ।

શબ્દાર્થ :- ભવાદેસેણં = ભવાદેશથી, ભવની અપેક્ષાએ કાલાદેસેણં = કાલાદેશથી, કાલની અપેક્ષાએ.

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નૈરયિકપણે
ઉત્પન્ન થાય અને ફરી પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ થાય તો, આ રીતે કેટલા કાલ પર્યંત તે બંને ગતિનું
સેવન કરે છે અને કેટલા કાલ સુધી તેમાં પરસ્પર ગમનાગમન કરે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ભવની
અપેક્ષાએ બે ભવ અને કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અધિક દશ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોઢ
અધિક પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ; એટલા કાલ પર્યંત તે બંને ગતિનું સેવન કરે છે અને એટલા કાલ
સુધી તે બંને ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૧ ॥

૨૯ પજ્જત્ત-અસણિપંચિંદિયતિરિક્ખજોણિણં ભંતે ! જે ભવિણં જહણ્ણ-કાલટ્ઠિઈં એસુ
રયણપ્પભાપુઢવિણેરૂણે એસુ ઉવવજ્જિત્તણં, સેણં ભંતે ! કેવઈયકાલટ્ઠિઈં એસુ ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા !
જહણ્ણેણં દસવાસસહસ્સટ્ઠિઈં એસુ, ઉક્કોસેણ વિ દસવાસસહસ્સટ્ઠિઈં એસુ ઉવવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જઘન્ય કાલની
સ્થિતિવાળા નૈરયિકમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા નૈરયિકમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર-
હે ગૌતમ ! તે જઘન્ય દશ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ પણ દશ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા નૈરયિકમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૩૦ તે ણં ભંતે ! જીવા એગસમણં કેવઈયા ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! એવં સચ્ચેવ
પઢમ ગમગ વત્તવ્વયા ણિરવસેસા ભાણિયવ્વા જાવ અણુબંધો ત્તિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જઘન્ય સ્થિતિએ નરકમાં ઉત્પન્ન થનારા અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ
જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! આ રીતે અનુબંધ પર્યંતની સંપૂર્ણ
વક્તવ્યતા પ્રથમ ગમક(સૂત્ર-૭થી ૨૬) પ્રમાણે જાણવી.

૩૧ સેણં ભંતે ! પજ્જત્ત-અસણિપંચિંદિય-તિરિક્ખજોણિણં જહણ્ણકાલટ્ઠિઈં એસુ રયણપ્પભા-
પુઢવિણેરૂણે, પુણરવિ પજ્જત્ત-અસણિપંચિંદિય-તિરિક્ખજોણિણં કેવઈયં કાલં સેવેજ્જા,
કેવઈયં કાલં ગઠરાગઈં કરેજ્જા ? ગોયમા ! ભવાદેસેણં દો ભવગ્ગહણાઈં, કાલાદેસેણં
જહણ્ણેણં દસવાસસહસ્સાઈં અંતોમુહુત્તમભ્ભહિયાઈં, ઉક્કોસેણં પુવ્વકોઢી દસહિં
વાસસહસ્સેહિં અભ્ભહિયા, એવઈયં કાલં સેવેજ્જા, એવઈયં કાલં ગઠરાગઈં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ મરીને, જઘન્ય સ્થિતિવાળા રત્નપ્રભા
પૃથ્વીના નૈરયિકમાં ઉત્પન્ન થાય અને પછી પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચપણે ઉત્પન્ન થાય તો, આ
રીતે કેટલા કાલ સુધી તે ગતિઓનું સેવન કરે, કેટલા કાલ સુધી તેમાં ગમનાગમન કરે છે ? ઉત્તર- હે
ગૌતમ ! ભવની અપેક્ષાએ બે ભવ અને કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અધિક દશ હજાર વર્ષ અને
ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને દશ હજાર વર્ષ અધિક; એટલા કાલ સુધી તે ગતિઓનું સેવન કરે છે અને તેટલા
કાલ સુધી તે બે ગતિઓમાં ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૨ ॥

૩૨ પજ્જત્ત-અસણિપંચિંદિયતિરિક્ખજોણિણં જે ભવિણ્ણ ઉવ્વકોસકાલટ્ઠિણ્ણેસુ રયણપ્પભા- પુઠ્ઠવિણેરહ્ણેસુ ઉવ્વજ્જિત્તણ્ણ, સેણં ભંતે ! કેવહ્ણકાલટ્ઠિણ્ણેસુ ઉવ્વજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જહ્ણાગટ્ઠિણ્ણેસુ ઉવ્વજ્જેજ્જા, ઉવ્વકોસેણ વિ પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જહ્ણાગટ્ઠિણ્ણેસુ ઉવ્વજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય મરીને, રત્નપ્રભામાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તે કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૩૩ તેણં ભંતે ! જીવા ઇણસમણં કેવહ્ણયા ઉવ્વજ્જંતિ ? ગોયમા ! અવસેસંતં ચેવ જાવ અણુબંધો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અનુબંધ પર્યતની સંપૂર્ણ વક્તવ્યતા પ્રથમ ગમક(સૂત્ર-૭ થી ૨૬) પ્રમાણે જાણવી.

૩૪ સેણં ભંતે ! પજ્જત્ત-અસણિપંચિંદિયતિરિક્ખજોણિણં ઉવ્વકોસકાલટ્ઠિણ્ણેસુ રયણપ્પભા- પુઠ્ઠવિણેરહ્ણે, પુણરવિ પજ્જત્ત-અસણિપંચિંદિય-તિરિક્ખજોણિણંતિ જાવ કેવહ્ણયં કાલં ગહ્ણરાગહ્ણ કરેજ્જા ? ગોયમા ! ભવાદેસેણં દો ભવગ્ગહ્ણાહ્ણં, કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જહ્ણાગં અંતોમુહુત્તમબ્બહિયં, ઉવ્વકોસેણં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જહ્ણાગં પુવ્વ- કોઢિમબ્બહિયં, જાવ ઇવહ્ણયં કાલં ગહ્ણરાગહ્ણં કરેજ્જા, ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે પર્યાપ્ત અસંજી તિર્યચ જીવો રત્નપ્રભામાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય અને પુનઃ પર્યાપ્ત અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચપણે ઉત્પન્ન થાય તો, આ રીતે યાવત્ કેટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ભવની અપેક્ષાએ બે ભવ અને કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અધિક પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી તે બે ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે.॥ ગમક-૩૥

ચોથા, પાંચમા, છઠ્ઠા ગમકથી ઉત્પત્તિ :-

૩૫ જહણ્ણકાલટ્ઠિણ્ણેસુ પજ્જત્ત-અસણિપંચિંદિય-તિરિક્ખજોણિણં ભંતે ! જે ભવિણ્ણ રયણપ્પભાપુઠ્ઠવિણેરહ્ણેસુ ઉવ્વજ્જિત્તણ્ણ, સેણં ભંતે ! કેવહ્ણકાલટ્ઠિણ્ણેસુ ઉવ્વજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં દસવાસસહસ્સટ્ઠિણ્ણેસુ, ઉવ્વકોસેણં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જહ્ણાગટ્ઠિણ્ણેસુ ઉવ્વજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જઘન્ય સ્થિતિવાળા પર્યાપ્ત અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ મરીને, રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય, તે કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે જઘન્ય દશ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૩૬ તેણં ભંતે ! જીવા ઇણસમણં કેવહ્ણયા ઉવ્વજ્જંતિ ? ગોયમા ! સેસંતં ચેવ, ણવરં

इमाइं तिण्णि णाणत्ताइं- आउं, अज्झवसाणा, अणुबंधो य । जहण्णेणं ठिई अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं । तेसि णं भंते ! जीवाणं केवइया अज्झवसाणा पण्णत्ता ? गोयमा ! असंखेज्जा अज्झवसाणा पण्णत्ता । ते णं भंते ! किं पसत्था, अप्पसत्था ? गोयमा ! णो पसत्था, अप्पसत्था । अणुबंधो अंतोमुहुत्तं, सेसं तं चेव ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! શેષ સર્વ વર્ષાન પ્રથમ ગમકવત્ જાણવું. પરંતુ તેના આયુષ્ય, અધ્યવસાય અને અનુબંધના વિષયમાં અંતર છે. તેનું આયુષ્ય જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્તનું છે. પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવોના અધ્યવસાય સ્થાન કેટલા હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અસંખ્યાત હોય છે. પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે અધ્યવસાય પ્રશસ્ત હોય છે કે અપ્રશસ્ત ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પ્રશસ્ત નથી, અપ્રશસ્ત હોય છે. અનુબંધ-અંતર્મુહૂર્તનો છે. શેષ કથન પ્રથમ ગમકવત્ જાણવું.

૩૭ से णं भंते ! जहण्णकालट्टिईए पज्जत्त-असण्णिपंचिंदिय-तिरिक्खजोणिए रयणप्पभाए जाव केवइय कालं गइरागइं करेज्जा ? गोयमा ! भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं, कालादेसेणं जहण्णेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं अंतोमुहुत्तमब्भहियं, जाव एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જઘન્ય સ્થિતિવાળા પર્યાપ્ત અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય રત્નપ્રભામાં નૈરયિકપણે ઉત્પન્ન થાય અને પુનઃ જઘન્ય સ્થિતિવાળા પર્યાપ્ત અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ થાય યાવત્ આ રીતે કેટલો કાલ ગમનાગમન કરે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ભવની અપેક્ષાએ બે ભવ અને કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અધિક દશ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત અધિક પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી તે બે ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૪ ॥

૩૮ जहण्णकालट्टिईए-पज्जत्त-असण्णिपंचिंदिय-तिरिक्खजोणिए णं भंते ! जे भविए जहण्णकालट्टिईए-रयणप्पभापुढविणेरइए-सु उववज्जित्तए, से णं भंते ! केवइयकाल-ट्टिईए-सु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहण्णेणं दसवाससहस्सट्टिईए-सु, उक्कोसेण वि दसवास-सहस्सट्टिईए-सु उववज्जेज्जा ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જઘન્ય સ્થિતિવાળા પર્યાપ્ત અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ, રત્નપ્રભામાં જઘન્ય સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય તો, તે કેટલી સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ દશ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૩૯ ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति ? गोयमा ! तं चेव जाव अणुबंधो; ताइं चेव तिण्णि णाणत्ताइं ।

से णं भंते ! जहण्णकालट्टिईए-पज्जत्त-असण्णिपंचिंदिय-तिरिक्खजोणिए, जहण्णकाल-ट्टिईए-रयणप्पभा पुढवी णेरइए, पुणरवि जाव केवइय कालं गइरागइं करेज्जा ? गोयमा ! भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं, कालादेसेणं जहण्णेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं,

उक्कोसेण वि दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं, जाव एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! અનુબંધ સુધી ચોથા ગમક અનુસાર સંપૂર્ણ વર્ષાન છે અને ત્રણ નાણતા પણ તે જ છે.

પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જઘન્ય સ્થિતિવાળા પર્યાપ્ત અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ, રત્નપ્રભામાં જઘન્ય સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય અને પુનઃ અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ થાય તો, આ રીતે યાવત્ કેટલા કાલ પર્યંત ગમનાગમન કરે છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ભવાદેશથી બે ભવ અને કાલાદેશથી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત અધિક દશહજાર વર્ષ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૫ ॥

૪૦ जहण्णकालट्ठिइयपज्जत्तअसण्णि पंचिंदिय तिरिक्खजोणिए णं भंते ! जे भविए उक्कोसकालट्ठिइएसु रयणप्पभापुढविणेरइएसु उववज्जित्तए, से णं भंते ! केवइयकाल-ठिइएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहण्णेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागट्ठिइएसु, उक्कोसेण वि पलिओवमस्स असंखेज्जइभागट्ठिइएसु उववज्जेज्जा ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જઘન્ય સ્થિતિવાળા પર્યાપ્ત અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ, રત્નપ્રભામાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા નૈરયિકમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તે કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિવાળા નૈરયિકમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૪૧ ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति ? गोयमा ! अवसेसं तं चैव जाव अणुबधा, ताइं चैव तिण्णि णाणत्ताइं ।

સે ણં ભંતે ! જહણ્ણકાલટ્ઠિઈયપજ્જત્તઅસણ્ણિપંચિંદિયતિરિક્ખજોણિય, ઉક્કોસકાલટ્ઠિઈયરયણપ્પભાએ પુણરવિ જાવ કેવઇયં કાલં ગइરાગइं કરેજ્જા ? ગોયમા ! ભવાદેસેણં દો ભવગ્ગહણાઈ, કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જઇભાગં અંતોમુહુત્તમબ્ભહિયં, ઉક્કોસેણ વિ પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જઇભાગં અંતોમુહુત્તમબ્ભહિયં, જાવ એવઇયં કાલં ગइરાગइं કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! અનુબંધ સુધી ચોથા ગમક અનુસાર છે અને ત્રણ નાણતા પણ તે જ છે.

પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જઘન્ય સ્થિતિસંપન્ન પર્યાપ્ત અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ, રત્નપ્રભામાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા નૈરયિકો થાય અને પુનઃપર્યાપ્ત અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ થાય, આ રીતે યાવત્ કેટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ભવની અપેક્ષાએ બે ભવ અને કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત અધિક પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૬ ॥

सातमा, आठमा, नवमा गमकथी उत्पत्ति :-

૪૨ उक्कोसकालट्ठिइयपज्जत्तअसण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते ! जे भविए

રયણપ્પભા- પુઢવિનેરૈસુ ડવવજ્જિત્તે, સે ણં ઢંતે ! કેવઇયકાલઠિરૈસુ ડવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં દસવાસસહસ્સટ્ઠિરૈસુ, ડકકોસેણં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જઇભાગઠિરૈસુ ડવવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય રત્નપ્રભામાં નૈરયિકપણે ઉત્પન્ન થાય, તો તે કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય દશ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૪૩ તે ણં ઢંતે ! જીવા ંગસમણં કેવઇયા ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! અવસેસં જહેવ ંહિયગમણં તહેવ અણુગંતવ્વં, ણવરં ંમાઇં દોણિણ ણાણત્તાઇં- ઠિરૈ જહણ્ણેણં પુવ્વકોડી, ડકકોસેણ વિ પુવ્વકોડી । ંવં અણુબંધો વિ । સેસં તં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો ંક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સંપૂર્ણ વક્તવ્યતા ંધિક ગમક(પ્રથમ ગમ્મા) અનુસાર(સૂ. ૭ થી ૨૬ પ્રમાણે) જાણવી જોઈએ. સ્થિતિ અને અનુબંધમાં અંતર છે- સ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિવર્ષ અને અનુબંધ પણ તે જ પ્રમાણે છે. શેષ પૂર્વવત્.

૪૪ સે ણં ઢંતે ! ડકકોસકાલઠિરૈયપજ્જત્ત-અસણિણપંચિંદિયતિરિક્ખજોણિ, રયણપ્પભા, પુણરવિ જાવ કેવઇયં કાલં ગઇરાગઇં કરેજ્જા ? ગોયમા ! ભવાદેસેણં દો ભવગ્ગહણાઇં, કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં પુવ્વકોડી દસહિં વાસસહસ્સેહિં અબ્બહિયા, ડકકોસેણં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જઇભાગં પુવ્વકોડી ંવ અબ્બહિયં; જાવ ંવઇયં કાલં ગઇરાગઇં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચો ંધિક સ્થિતિએ રત્નપ્રભામાં ઉત્પન્ન થાય છે અને પુનઃ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચપણે ઉત્પન્ન થાય આ રીતે ંવત્ કેટલા કાલ પર્યંત ગમનાગમન કરે છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ભવની અપેક્ષાએ બે ભવ અને કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય પૂર્વકોટિ વર્ષ અને દશ હજાર વર્ષ અધિક, ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ અધિક પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ; ંવત્ ંટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૭ ॥

૪૫ ડકકોસકાલઠિરૈયપજ્જત્ત-અસણિણપંચિંદિયતિરિક્ખજોણિ ં ઢંતે ! જે ભવિ જહણ્ણ-કાલઠિરૈસુ રયણપ્પભાપુઢવીનેરૈસુ ડવવજ્જિત્તે, સે ણં ઢંતે ! કેવઇય કાલઠિરૈસુ ડવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં દસવાસસહસ્સટ્ઠિરૈસુ, ડકકોસેણ વિ દસવાસસહસ્સ ઠિરૈસુ ડવવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી તિર્યચ, રત્નપ્રભામાં જઘન્ય સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ દશ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૪૬ તે ણં ઢંતે ! જીવા ંગસમણં કેવઇયા ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! સેસં તં ચેવ, જહા સત્તમગમણ જાવ સે ણં ઢંતે ! ડકકોસકાલઠિરૈયપજ્જત્ત-અસણિણપંચિંદિયતિરિક્ખજોણિ જહણ્ણકાલઠિરૈયરયણપ્પભા, પુણરવિ જાવ કેવઇયં કાલં ગઇરાગઇં કરેજ્જા ? ગોયમા !

ભવાદેસેણં દો ભવગ્ગહણાઈ, કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં પુવ્વકોડી દસહિં વાસસહસ્સેહિં અબ્ભહિયા, ઉવ્વકોસેણ વિ પુવ્વકોડી દસવાસસહસ્સેહિં અબ્ભહિયા જાવ એવઈયં કાલં ગઠ્ઠરાગઈ કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ યાવત્ અનુબંધ સુધી સાતમા ગમક અનુસાર (સૂત્ર-૪૨ અનુસાર) જાણવું જોઈએ યાવત્-

પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા પર્યાપ્ત અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયો રત્નપ્રભામાં જઘન્ય સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય અને પુનઃ પર્યાપ્ત અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થાય, આ રીતે યાવત્ કેટલો કાલ ગમનાગમન કરે છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ભવની અપેક્ષાએ બે ભવ અને કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક દશ હજાર વર્ષ યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૮ ॥

૪૭ ઉવ્વકોસકાલદ્વિઈયપજ્જત્ત-અસણ્ણિપંચિંદિયતિરિક્ખજોણિણં ભંતે ! જે ભવિણે ઉવ્વકોસકાલદ્વિઈયેસુ રયણપખાપુઢવીણેરણ્ણેસુ ઉવવજ્જિત્તે, સે ણં ભંતે ! કેવઈયકાલ-ઠિઈયેસુ ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જહાગદ્વિઈયેસુ, ઉવ્વકોસેણ વિ પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જહાગદ્વિઈયેસુ ઉવવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા પર્યાપ્ત અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચો, રત્નપ્રભામાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૪૮ તે ણં ભંતે ! જીવા એગસમણં કેવઈયા ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! સેસં જહા સત્તમ-ગમણે જાવ અણુબંધો ત્તિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! શેષ અનુબંધ પર્યંત સંપૂર્ણ વર્ષન સાતમા ગમક (સૂત્ર-૪૨) અનુસાર જાણવું.

૪૯ સે ણં ભંતે ! ઉવ્વકોસકાલદ્વિઈયપજ્જત્ત-અસણ્ણિપંચિંદિયતિરિક્ખજોણિણે ઉવ્વકોસ-કાલદ્વિઈયરયણપ્પખાણે, પુણરવિ જાવ કેવઈયં કાલં ગઠ્ઠરાગઈ કરેજ્જા ?

ગોયમા ! ભવાદેસેણં દો ભવગ્ગહણાઈ, કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જહાગં પુવ્વકોડીએ અબ્ભહિયં, ઉવ્વકોસેણ વિ પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જહાગં પુવ્વકોડીએ અબ્ભહિયં, જાવ એવઈયં કાલં ગઠ્ઠરાગઈ કરેજ્જા । એવં એણે ઓહિયા તિણ્ણિ ગમ્મગા, જહણ્ણકાલદ્વિઈયેસુ તિણ્ણિ ગમ્મગા, ઉવ્વકોસકાલદ્વિઈયેસુ તિણ્ણિ ગમ્મગા, સવ્વે તે ણવ ગમા ભવંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા પર્યાપ્ત અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચો, રત્નપ્રભામાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય અને પુનઃ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા પર્યાપ્ત અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચપણે ઉત્પન્ન થાય, તો તે કેટલા કાલ પર્યંત ગમનાગમન કરે છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ભવની અપેક્ષાએ બે ભવ અને કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ

વર્ષ અધિક પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૯૧ ॥

આ રીતે ઔઘિકના ત્રણ ગમક, જઘન્ય સ્થિતિના ત્રણ ગમક અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના ત્રણ ગમક છે. સર્વ મળીને નવ ગમક થાય છે અર્થાત્ નવ ગમકના માધ્યમે અસંખ્યા તિર્યચનું નરકમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી વર્ણન પૂર્ણ થાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં પ્રથમ રત્નપ્રભા નરકમાં ઉત્પન્ન થનારા અસંખ્યા તિર્યચ પંચેન્દ્રિય જીવોની ઋદ્ધિનું કથન ૨૦ દ્વારથી કર્યું છે, તે ભાવાર્થથી સ્પષ્ટ છે.

કાય સંવેધ :- તે કાયમાં, તે જીવસ્થાનોમાં રહેવાનો સમય. તેના બે પ્રકાર છે- (૧) ભવાદેશ(ભવની અપેક્ષાએ કાય સંવેધ). (૨) કાલાદેશ(કાલની અપેક્ષાએ કાય સંવેધ).

ભવાદેશ :- ભવ સંખ્યાનું કથન. અસંખ્યા તિર્યચ પંચેન્દ્રિય મરીને, નરકમાં ઉત્પન્ન થાય તો તે જીવ બે ભવ કરે છે. એક ભવ અસંખ્યા તિર્યચ પંચેન્દ્રિયનો અને બીજો ભવ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નૈરયિકપણાનો.

કાલાદેશ :- તે ભવોમાં જેટલો કાલ વ્યતીત થાય તેની ગણતરીને કાલાદેશથી કાય સંવેધ કહે છે. કાલાદેશનું કથન કરતા સૂત્રકારે સ્થાન અને ઘર બંનેની સ્થિતિમાંથી જેની સ્થિતિ અધિક હોય, તેને પ્રથમ લખી પછી અલ્પ સ્થિતિ સાથે 'અધિક' શબ્દ જોડીને કથન કર્યું છે. પ્રસ્તુત સંસ્કરણમાં પાઠકોની સુવિધાને નજરમાં રાખતાં ભાવાર્થ, વિવેચન અને ચાર્ટમાં સર્વત્ર એક રૂપતા જળવાઈ રહે તે લક્ષ્યે પહેલા જનાર જીવની અને ત્યાર પછી જીવ જ્યાં ઉત્પન્ન થાય છે તે ઘરની સ્થિતિનું કથન કર્યું છે.

ઔઘિક, જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણેય પ્રકારની સ્થિતિવાળા અસંખ્યા તિર્યચ પંચેન્દ્રિય જીવો રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઔઘિક, જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણેય પ્રકારની સ્થિતિએ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. આ પ્રકારની વિવિધતાને સૂત્રકારે ૩×૩=૯ ગમક રૂપે દર્શાવેલ છે.

સવ્વે તે જવ ગમા ભવંતિ :- નરકાદિ દંડકોમાં જીવો નવ ગમકથી ગમનાગમન કરે છે. વર્તમાન ભવમાં જઘન્ય, મધ્યમ કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા જીવો મરીને ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં જઘન્ય, મધ્યમ કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. કોઈક જઘન્ય સ્થિતિવાળા જીવ ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં જઘન્ય સ્થિતિ પામે છે, તો કોઈક ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પામે છે. કોઈક ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા જીવ આગામી ભવમાં ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં જઘન્ય સ્થિતિ પામે, તો કોઈક જીવ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પામે છે. આ રીતે જીવો વર્તમાન ભવ અને આગામી ભવની જઘન્ય, મધ્યમ કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ ગમન કરે છે. તેના ગમનાગમનના પ્રકારોને ગમક-ગમ્મા કહેવામાં આવે છે, તે ગમક કુલ નવ છે.

ઓહિયા તિણિ ગમગા- ઔઘિક એટલે સમુચ્ચય સ્થિતિ. જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બંને સ્થિતિ તેમજ સર્વ સ્થિતિઓ જેમાં સમાવિષ્ટ હોય તે ઔઘિક. ઔઘિક સ્થિતિથી ત્રણ ગમ્મા થાય છે, યથા- (૧) ઔઘિક-ઔઘિક (૨) ઔઘિક-જઘન્ય (૩) ઔઘિક ઉત્કૃષ્ટ. **જહણ્ણકાલઠિઈંસુ તિણિ ગમગા-** જઘન્ય સ્થિતિથી ત્રણ ગમ્મા થાય છે, યથા- (૩) જઘન્ય-ઔઘિક (૫) જઘન્ય-જઘન્ય (૬) જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ. **ઝવ્વકોસકાલઠિઈંસુ તિણિ ગમગા-** ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી ત્રણ ગમ્મા થાય છે, યથા- (૭) ઉત્કૃષ્ટ-ઔઘિક (૮) ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્ય (૯) ઉત્કૃષ્ટ-ઉત્કૃષ્ટ.

આ નવે નવ ગમ્મામાં બે-બે શબ્દોનો પ્રયોગ છે, યથા- ઔઘિક-ઔઘિક, ઔઘિક-જઘન્ય વગેરે. તેમાં પ્રથમ શબ્દ વર્તમાન ભવની સ્થિતિને સૂચિત કરે છે અને બીજો શબ્દ ઉત્પત્તિ સ્થાનની સ્થિતિ સૂચિત

કરે છે. જેમ કે અસંજી તિર્યય પંચેન્દ્રિય મરીને પ્રથમ નરકમાં ઔઘિક-ઔઘિક નામના પ્રથમ ગમ્માથી ઉત્પન્ન થાય તો પ્રથમ ઔઘિક શબ્દથી અસંજી તિર્યય પંચેન્દ્રિયની સમુચ્ચય સ્થિતિ અને બીજા ઔઘિક શબ્દથી પ્રથમ નરકની સમુચ્ચય(જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ) સ્થિતિનું ગ્રહણ થાય છે. નવ ગમકનું સ્પષ્ટીકરણ—

(૧) ઔઘિક-ઔઘિક— વર્તમાન ભવની જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ કોઈપણ સ્થિતિવાળો જીવ, ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ કોઈપણ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરે તો પ્રથમ ગમક(ગમ્મો) કહેવાય છે. (૨) ઔઘિક-જઘન્ય— વર્તમાન ભવની સમુચ્ચય સ્થિતિવાળો જીવ, ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં જઘન્ય સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે તો બીજો ગમક કહેવાય છે. (૩) ઔઘિક-ઉત્કૃષ્ટ— વર્તમાન ભવની સમુચ્ચય સ્થિતિવાળો જીવ, ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરે તો ત્રીજો ગમક કહેવાય છે.

(૪) જઘન્ય-ઔઘિક— વર્તમાન ભવની જઘન્ય સ્થિતિવાળો જીવ, ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં ઔઘિક અર્થાત્ (જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ) કોઈપણ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે તો ચોથો ગમક કહેવાય છે. (૫) જઘન્ય-જઘન્ય— વર્તમાન ભવની જઘન્ય સ્થિતિવાળો જીવ, ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં જઘન્ય સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે તો પાંચમો ગમક કહેવાય છે. (૬) જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ— વર્તમાન ભવની જઘન્ય સ્થિતિવાળો જીવ, ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે તો છઠ્ઠો ગમક કહેવાય છે.

(૭) ઉત્કૃષ્ટ-ઔઘિક— વર્તમાન ભવની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળો જીવ, ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં સમુચ્ચય— જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ કોઈ પણ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે તો સાતમો ગમક કહેવાય છે. (૮) ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્ય— વર્તમાન ભવની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળો જીવ, ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં જઘન્ય સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે તો આઠમો ગમક કહેવાય છે. (૯) ઉત્કૃષ્ટ-ઉત્કૃષ્ટ— વર્તમાન ભવની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળો જીવ, ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે તો નવમો ગમક કહેવાય છે.

૨૪ દંડકોમાં કોઈપણ કાયના જીવો ઉત્પન્ન થાય, તો ઓછામાં ઓછા બે ભવ થાય છે. ક્યારેક જીવ સામસામી તે બે ગતિમાં કે બે દંડકમાં ત્રણ, પાંચ, સાત, આઠ આદિ ભવ કરે. તે ભવોની સ્થિતિની ગણનાનુસાર આ નવે ગમ્માના કાલાદેશનું કથન કરવામાં આવે છે, તેને કોષ્ટકમાં જુઓ—

અસંજી તિર્યય પંચેન્દ્રિયનો પ્રથમ નરક સાથે કાલાદેશ :-

ગમક	જઘન્ય કાલાદેશ (બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ કાલાદેશ (બે ભવ)
૧, ઔઘિક-ઔઘિક	અંતર્મુહૂર્ત અને ૧૦૦૦૦ વર્ષ	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને પલ્યો.નો અસંખ્યાતમો ભાગ
૨, ઔઘિક-જઘન્ય	અંતર્મુહૂર્ત અને ૧૦૦૦૦ વર્ષ	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧૦૦૦૦ વર્ષ
૩, ઔઘિક-ઉત્કૃષ્ટ	અંતર્મુહૂર્ત અને પલ્યો.નો અસંખ્યાતમો ભાગ	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને પલ્યો.નો અસંખ્યાતમો ભાગ
૪, જઘન્ય-ઔઘિક	અંતર્મુહૂર્ત અને ૧૦૦૦૦ વર્ષ	અંતર્મુહૂર્ત અને પલ્યો.નો અસંખ્યાતમો ભાગ
૫, જઘન્ય-જઘન્ય	અંતર્મુહૂર્ત અને ૧૦૦૦૦ વર્ષ	અંતર્મુહૂર્ત અને ૧૦૦૦૦ વર્ષ
૬, જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ	અંતર્મુહૂર્ત અને પલ્યો.નો અસંખ્યાતમો ભાગ	અંતર્મુહૂર્ત અને પલ્યો.નો અસંખ્યાતમો ભાગ
૭, ઉત્કૃષ્ટ-ઔઘિક	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧૦૦૦૦ વર્ષ	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને પલ્યો. નોઅસંખ્યાતમો ભાગ
૮, ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્ય	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧૦૦૦૦ વર્ષ	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧૦૦૦૦ વર્ષ
૯, ઉત્કૃષ્ટ-ઉત્કૃષ્ટ	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને પલ્યો.નોઅસંખ્યાતમો ભાગ	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને પલ્યો.નો અસંખ્યાતમો ભાગ

અસંજી તિર્યયની સ્થિતિ—જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ.
પ્રથમ નરકમાં પ્રાપ્ત થતી સ્થિતિ— જઘન્ય—૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ પલ્યો. નો અસંખ્યાત ભાગ.

નાણત્તા :- નવ ગમકથી જનારા જીવોની ઋદ્ધિના વર્ણનના ૨૦ દ્વાર(બોલ) છે. તે વીસ બોલમાંથી કેટલાક બોલ દરેક ગમકમાં સમાન રહે છે અને કેટલાક બોલમાં ઔદિક ગમકની અપેક્ષાએ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટના ગમકોમાં વિશેષતા(તફાવત) થાય છે. જે બોલમાં તફાવત હોય તે બોલને નાણત્તા કહે છે. નાણત્તા એટલે જાણવા યોગ્ય વિશેષતા. તે નાણત્તાની સંગ્રાહક ગાથા આ પ્રમાણે છે-

उच्चतमेव लेस्सादिद्वी, नाणे य जोग समुघाए ।
आउ अणुबंध अज्झवसाणा, णव ठाणे नाणत्ता हुंति ॥

(૧) અવગાહના (૨) લેશ્યા (૩) દૃષ્ટિ (૪) જ્ઞાનાજ્ઞાન (૫) યોગ (૬) સમુદ્ઘાત (૭) આયુષ્ય (૮) અનુબંધ (૯) અધ્યવસાય. આ નવ બોલમાંથી કોઈ ગમકમાં નવે ય બોલોમાં અને કોઈ ગમકમાં હીનાધિક બોલોમાં વિશેષતા(નાણત્તા) થાય છે. ઉપરોક્ત સૂત્રોમાં અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય મરીને પ્રથમ નરકમાં ઉત્પન્ન થાય તેનું વર્ણન છે. તેમાં પાંચ નાણત્તા થાય છે, યથા-

જઘન્ય ગમકમાં નાણત્તા-૩ :- (૧) આયુષ્ય- અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય જ્યારે જઘન્ય ગમકથી રત્નપ્રત્મા નરક પૃથ્વીમાં જાય ત્યારે આયુષ્ય અંતર્મુહૂર્તનું જ હોય છે. પ્રથમ ગમકની ઋદ્ધિમાં તેનું ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષનું આયુષ્ય છે પરંતુ જઘન્ય ગમકથી જનાર સર્વ અસંજી તિર્યચ અંતર્મુહૂર્તના આયુષ્યવાળા જ હોય છે. આ વિશેષતાના કારણે જઘન્ય ગમકમાં આયુષ્યનો નાણત્તો થાય છે. (૨) અનુબંધ- અનુબંધ આયુષ્ય અનુસાર હોય છે. તે જીવ પ્રથમ ગમકથી જાય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષનું આયુષ્ય અને અનુબંધ હોય છે. પરંતુ જ્યારે જઘન્ય ગમકથી જાય ત્યારે તેનું અંતર્મુહૂર્તનું આયુષ્ય હોવાથી અનુબંધ પણ અંતર્મુહૂર્તનો જ હોય છે, આ વિશેષતાના કારણે જઘન્ય ગમકમાં અનુબંધનો નાણત્તો થાય છે. આ રીતે જઘન્ય ગમકથી જાય તે જીવોને આ ત્રણ બોલમાં નાણત્તા થાય છે. (૩) અધ્યવસાય- તેની ઋદ્ધિમાં બંને પ્રકારના અધ્યવસાય છે પરંતુ અંતર્મુહૂર્તના આયુષ્યે નરકમાં જનારાને એક અપ્રશસ્ત અધ્યવસાય જ હોય છે. આયુષ્યની સ્થિતિ દીર્ઘકાલની હોય તો પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત બંને પ્રકારના અધ્યવસાય થઈ શકે પરંતુ જઘન્ય આયુષ્યે નરકમાં જવાનું હોવાથી તેને અપ્રશસ્ત અધ્યવસાય જ હોય છે. આ વિશેષતાના કારણે જઘન્ય ગમકમાં અધ્યવસાયનો નાણત્તો થાય છે.

ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં નાણત્તા-૨ :- (૧) આયુષ્ય- ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં આયુષ્ય એક માત્ર કોડપૂર્વ વર્ષનું જ હોય છે, તે જીવોમાં અને કોઈપણ આયુષ્ય હોતું નથી. પ્રથમ ગમકથી તેમાં આ વિશેષતાના કારણે આયુષ્યનો નાણત્તો થાય છે. કોડપૂર્વ વર્ષનું હોય તે જીવ જઘન્ય આયુષ્યે પણ મરી શકે છે પરંતુ તેણે ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ભોગવ્યું તે તેની વિશેષતા છે. (૨) અનુબંધ- આયુષ્ય અનુસાર માત્ર કોડપૂર્વનો જ હોય છે. પ્રથમ ગમકથી અનુબંધમાં આ વિશેષતાના કારણે અનુબંધનો નાણત્તો થાય છે. આ રીતે અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય મરીને પ્રથમ નરકમાં જાય ત્યારે તેના કુલ નવ ગમક અને પાંચ નાણત્તા થાય છે.

સંજી તિર્યચની પ્રથમ નરકમાં ઉત્પત્તિ :-

૫૦ જइ णं भंते ! सण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहितो उववज्जंति- किं संखेज्जवासाउय- सण्णिपंचिंदिय-तिरिक्खजोणिएहितो उववज्जंति, असंखेज्जवासाउयसण्णि पंचिंदियतिरिक्ख- जोणिहितो उववज्जंति ? गोयमा ! संखेज्जवासाउय- सण्णिपंचिंदिय-तिरिक्खजोणिएहितो उववज्जंति, णो असंखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જે નૈરયિકો, સંજી તિર્યય પંચેન્દ્રિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો તે સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી તિર્યયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે કે અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્ય-વાળા સંજી તિર્યયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી તિર્યયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી તિર્યયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી.

૫૧ જહ્ સંખેજ્જવાસાઝયસણિપંચિંદિય તિરિક્ખજોણિંહિંતો ઝવવજ્જંતિ- કિં જલયરેહિંતો ઝવવજ્જંતિ, પુચ્છા ? ગોયમા ! જલયરેહિંતો ઝવવજ્જંતિ, ંવં જહા અસણી જાવ પજ્જત્તેહિંતો ઝવવજ્જંતિ, ણો અપજ્જત્તેહિંતો ઝવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જે નૈરયિકો સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તે જલયરમાંથી, સ્થલયરમાંથી કે ખેચરમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે જલયરમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, ઈત્યાદિ સર્વ કથન અસંજીની સમાન જાણવું યાવત્ પર્યાપ્તમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, અપર્યાપ્તમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી.

૫૨ પજ્જત્તસંખેજ્જવાસાઝયસણિપંચિંદિયતિરિક્ખજોણિંહિંતો ઝવવજ્જંતિ ! જે ંવિં ંગેરઙ્ગે સુ ઝવવજ્જિત્તે, સે ં ંંતે ! કઙ્ગેસુ પુઢવિસુ ઝવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! સત્તસુ પુઢવિસુ ઝવવજ્જેજ્જા, તં જહા- રયણપ્પમા ંવ અહેસત્તમા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત સંખ્યેયવર્ષાયુષ્ક સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યયો કેટલી નરક પૃથ્વીઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે સાતે ય નરક પૃથ્વીઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે, યથા- રત્નપ્રભા નરક પૃથ્વી યાવત્ અઘઃસપ્તમ નરક પૃથ્વી.

૫૩ પજ્જત્તસંખેજ્જવાસાઝયસણિપંચિંદિયતિરિક્ખજોણિંહિંતો ઝવવજ્જંતિ ! જે ંવિં ંગેરઙ્ગે રયણપ્પમા-પુઢવિણેરઙ્ગેસુ ઝવવજ્જિત્તે સે ં ંંતે ! કેવઙ્ગેયાકાલઢ્ઢિંઈંસુ ઝવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણે ઢસવાસસહસ્સઢ્ઢિંઈંસુ, ઝવવકોસે ં સાગરોવમઢ્ઢિંઈંસુ ઝવવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત સંખ્યેયવર્ષાયુષ્ક સંજી તિર્યયો પ્રથમ રત્નપ્રભા નરક પૃથ્વીમાં નૈરયિકપણે ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય દશ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ એક સાગરોપમની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૫૪ તે ં ંંતે ! જીવા ંગસમંણં કેવઙ્ગેયા ઝવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! જહેવ અસણી ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યયો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! અસંજીની સમાન જાણવું.

૫૫ તેસિ ં ંંતે ! જીવા ં સરીરગા કિં સંઘયણી પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! છવ્વિહસંઘયણી પણ્ણત્તા, તં જહા-વઙ્ગેરોસખ્ખારાયસંઘયણી, ઝસખ્ખારાયસંઘયણી જાવ છેવઢ્ઢિંસંઘયણી । સરીરોગાહણા જહેવ અસણી ં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે સંજી તિર્યય પંચેન્દ્રિય જીવોના શરીરનું કયુ સંઘયણ હોય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેના શરીર છ સંઘયણવાળા હોય છે, યથા- વજ્રઋષભ-નારાય-સંઘયણ યાવત્ સેવાર્ત સંઘયણ. શરીરની અવગાહના અસંજીની સમાન છે અર્થાત્ જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ એક હજાર યોજન છે.

૫૬ તેસિ ણં ભંતે ! જીવાણં સરીરગા કિં સંઠિયા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! છવ્વિહસંઠિયા પણ્ણત્તા, તં જહા- સમચરસા જાવ હુંડા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોના શરીરના કેટલા સંસ્થાન હોય છે ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! છ સંસ્થાન હોય છે, યથા- સમચતુરસ્ર યાવત્ હુંડ સંસ્થાન.

૫૭ તેસિ ણં ભંતે ! જીવાણં કઠ્ઠલેસ્સાઓ પણ્ણત્તાઓ ? ગોયમા ! છલ્લેસાઓ પણ્ણત્તાઓ, તં જહા- કણ્ઠલેસ્સા જાવ સુક્કલેસા । દિટ્ઠી તિવિહા વિ । તિણ્ણિ ણાણા તિણ્ણિ અણ્ણાણા ભયણાણ । જોગો તિવિહો વિ । સેસં જહા અસણ્ણીણં જાવ અણુબંધો, ણવરં- પંચ સમુઘાયા આદિલ્લગા । વેદો તિવિહો વિ, અવસેસં તં ચેવ જાવ-

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોને કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તેને છ લેશ્યાઓ હોય છે, યથા- કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ શુક્લલેશ્યા. દષ્ટિ-ત્રણ, જ્ઞાન-ત્રણ, અજ્ઞાન-ત્રણ ભજના(વિકલ્પ)થી હોય છે, યોગ ત્રણે હોય છે, સમુદ્ઘાત પ્રથમ પાંચ હોય છે અને વેદ ત્રણે હોય છે. શેષ અનુબંધ સુધીના સર્વ દ્વારો અસંજીની સમાન જાણવા.

૫૮ સેણં ભંતે ! પજ્જત્તસંખેજ્જવાસાઁય સણ્ણિ પંચિંદિય તિરિક્ખજોણિણ, રયણપ્પભાણ પુઠ્ઠવીણ ણેરહણ જાવ કેવહિયં કાલં ગહરાગહં કરેજ્જા ? ગોયમા ! ભવાદેસેણં જહણ્ણેણં દો ભવગ્ગહણાહં, ઉક્કોસેણં અટ્ટુ ભવગ્ગહણાહં । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં દસવાસસહસ્સાહં અંતોમુહુત્તમભહિયાહં, ઉક્કોસેણં ચત્તારિ સાગરોવમાહં ચરહિં પુવ્વકોડીહિં અભહિયાહં, જાવ એવહિયં કાલં ગહરાગહં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે પર્યાપ્ત સંખ્યેયવર્ષાયુષ્ક સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય જીવો રત્નપ્રભામાં નેરયિકપણે ઉત્પન્ન થાય અને ત્યાંથી આયુષ્ય પૂર્ણ કરી પુનઃ સંખ્યેયવર્ષાયુષ્ક સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચપણે ઉત્પન્ન થાય તો, આ રીતે યાવત્ કેટલા કાળ સુધી ગમનાગમન કરે છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ભવની અપેક્ષાએ જઘન્ય બે ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ સુધી તથા કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અધિક દશહજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર પૂર્વકોટિ અધિક ચાર સાગરોપમ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૧ ॥

૫૯ પજ્જત્તસંખેજ્જવાસાઁયસણ્ણિપંચિંદિયતિરિક્ખજોણિણં ભંતે જે ભવિણ જહણ્ણ-કાલઠિહિંણ સુ રયણપ્પભાપુઠ્ઠવીણેરહણ સુ ઉવવજ્જિત્તણ સે ણં ભંતે ! કેવહિયકાલઠિહિંણ સુ ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં દસવાસસહસ્સઠિહિંણ સુ, ઉક્કોસેણ વિ દસવાસસહસ્સઠિહિંણ સુ ઉવવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત સંખ્યેયવર્ષાયુષ્ક સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયો રત્નપ્રભામાં જઘન્ય

સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ દશ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૬૦ તે ણં ભંતે ! જીવા એગસમણં કેવઇયા ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! એવં સો ચેવ પઠ મો ગમઓ નિરવસેસો ભાણિયવ્વો જાવ કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં દસવાસસહસ્સાઇં અંતોમુહુત્તમભહિયાઇં, ઉવ્વકોસેણં ચત્તારિ પુવ્વકોડીઓ ચત્તાલીસાએ વાસસહસ્સેહિં અભ્ભહિયાઓ, જાવ એવઇયં કાલં ગઇરાગઇં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સંપૂર્ણ કથન પ્રથમ ગમકની સમાન જાણવું યાવત્ કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અધિક દશ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ચાલીસ હજાર વર્ષ અધિક; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૨ ॥

૬૧ સો ચેવ ઉવ્વકોસકાલટ્ઠિઈએસુ ઉવવણ્ણો જહણ્ણેણં સાગરોવમટ્ઠિઈએસુ, ઉવ્વકોસેણ વિ સાગરોવમટ્ઠિઈએસુ ઉવવજ્જેજ્જા । અવસેસો પરિમાણાદીઓ ભવાદેસપજ્જવસાણાઓ સો ચેવ પઠમગમો ણેયવ્વો જાવ કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં સાગરોવમં અંતોમુહુત્તમભહિયં, ઉવ્વકોસેણં ચત્તારિ સાગરોવમાઇં ચઠ્ઠિં પુવ્વકોડીહિં અભ્ભહિયાઇં, જાવ એવઇયં કાલં ગઇરાગઇં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- જો તે ઉત્કૃષ્ટ કાલની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય, તો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એક સાગરોપમની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, પરિમાણથી લઈને ભવાદેશ સુધીનું કથન પૂર્વોક્ત પ્રથમ ગમકની સમાન જાણવું યાવત્ કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અધિક એક સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર પૂર્વકોટિ અધિક ચાર સાગરોપમ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૩ ॥

૬૨ જહણ્ણકાલટ્ઠિઈયપજ્જત્તસંખેજ્જાવાસાઉયસણિપંચંદિયતિરિક્ખજોણિણં ભંતે ! જે ભવિએ રયણપ્પભાપુઠ્ઠવિણેરઇએસુ ઉવવજ્જિત્તએ, સેણં ભંતે ! કેવઇયકાલટ્ઠિઈએસુ ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં દસવાસસહસ્સટ્ઠિઈએસુ, ઉવ્વકોસેણં સાગરોવમટ્ઠિઈએસુ ઉવવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જઘન્ય સ્થિતિવાળા પર્યાપ્ત સંખ્યેયવર્ષાયુષ્ક પંચેન્દ્રિય તિર્યયો, રત્નપ્રભા-પૃથ્વીમાં નૈરયિકપણે ઉત્પન્ન થાય, તો તે કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે જઘન્ય દશ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ એક સાગરોપમની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૬૩ તે ણં ભંતે ! જીવા એગસમણં કેવઇયા ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! અવસેસો સો ચેવ ગમઓ, ણવરં ઇમાઇં અટ્ટ ણાણત્તાઇં— સરીરોગાહણા જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જઇભાગં, ઉવ્વકોસેણં ધણુહપુહુત્તં, લેસ્સાઓ તિણિણ આદિલ્લાઓ, ણો સમ્મદિટ્ટી, મિચ્છાદિટ્ટી, ણો સમ્મામિચ્છાદિટ્ટી, ણો ણાણી, દો અણ્ણાણા ણિયમં, સમુઘાયા આદિલ્લા તિણિણ, આઠં, અજ્જવસાણા, અણુબંધો ય જહેવ અસણ્ણીણં । અવસેસં જહા પઠમગમએ જાવ કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં દસવાસસહસ્સાઇં અંતોમુહુત્તમભ્ભહિયાઇં, ઉવ્વકોસેણં ચત્તારિ સાગરોવમાઇં ચઠ્ઠિં અંતોમુહુત્તેહિં અભ્ભહિયાઇં, જાવ એવઇયં કાલં ગઇરાગઇં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પ્રથમ ગમકની સમાન સંપૂર્ણ વક્તવ્યતા જાણવી જોઈએ. પરંતુ તેના આઠ દ્વારોમાં તફાવત છે, યથા— (૧) **અવગાહના**— જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ અનેક ધનુષ હોય છે. (૨) **લેશ્યા**— તેને પ્રથમ ત્રણ લેશ્યાઓ હોય છે, (૩) **દષ્ટિ**— તે સમ્યગ્દષ્ટિ કે મિશ્રદષ્ટિ નથી, એક મિથ્યાદષ્ટિ જ હોય છે. (૪) **જ્ઞાન**— તે જ્ઞાની નથી, તેને બે અજ્ઞાન નિયમા હોય છે. (૫) **સમુદ્ઘાત**— તેમાં પ્રથમ ત્રણ સમુદ્ઘાત હોય છે. (૬, ૭, ૮) **આયુષ્ય, અધ્યવસાય અને અનુબંધ**— તેનું કથન અસંજીની સમાન અર્થાત્ અંતર્મુહૂર્તનું આયુષ્ય, અપ્રશસ્ત અધ્યવસાય અને આયુષ્ય અનુસાર અનુબંધ હોય છે. શેષ સર્વ કથન પ્રથમ ગમકની સમાન છે **યાવત્** કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અધિક દશ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક ચાર સાગરોપમ; **યાવત્** એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૪ ॥

૬૪ સો ચેવ જહણ્ણકાલદ્વિઈએસુ ઉવવણ્ણો જહણ્ણેણં દસવાસસહસ્સદ્વિઈએસુ, ઉવ્કોસેણ વિ દસવાસસહસ્સદ્વિઈએસુ ઉવવજ્જેજ્જા; તે ણં ભંતે ! જીવા એગસમેણં કેવઇયા ઉવવજ્જંતિ? ગોયમા ! એવં સો ચેવ ચઉત્થો ગમઓ ણિરવસેસો ભાણિયવ્વો જાવકાલાદેસેણં જહણ્ણેણં દસવાસસહસ્સાઇં અંતોમુહુત્તમભ્ભહિયાઇં, ઉવ્કોસેણં ચત્તાલીસં વાસસહસ્સાઇં ચઉહિં અંતો- મુહુત્તેહિં અભ્ભહિયાઇં, જાવ એવઇયં કાલં ગઇરાગઇં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જઘન્ય સ્થિતિવાળા પર્યાપ્તસંખ્યેયવર્ષાયુષ્ક સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય જીવો રત્નપ્રભામાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ દશ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય; તો તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તેનું સંપૂર્ણ કથન યોથા ગમકની સમાન જાણવું **યાવત્** કાલથી જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અધિક દશ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક ચાલીસ હજાર વર્ષ; **યાવત્** એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૫ ॥

૬૫ સો ચેવ ઉવ્કોસકાલદ્વિઈએસુ ઉવવણ્ણો જહણ્ણેણં સાગરોવમદ્વિઈએસુ ઉવ્કોસેણ વિ સાગરોવમદ્વિઈએસુ ઉવવજ્જેજ્જા; તે ણં ભંતે જીવા એગસમેણં કેવઇયા ઉવવજ્જંતિ? ગોયમા ! એવં સો ચેવ ચઉત્થો ગમઓ ણિરવસેસો ભાણિયવ્વો જાવકાલાદેસેણં જહણ્ણેણં સાગરોવમ અંતોમુહુત્તમભ્ભહિયં ઉવ્કોસેણં ચત્તારિ સાગરોવમાઇં ચઉહિં અંતોમુહુત્તેહિં અભ્ભહિયાઇં જાવ એવઇયં કાલં ગઇરાગઇં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જઘન્ય સ્થિતિવાળા પર્યાપ્ત સંખ્યેયવર્ષાયુષ્ક સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ જીવો, રત્નપ્રભામાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એક સાગરોપમની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય; તો તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! અહીં યોથા ગમકની સમાન કહેવું **યાવત્** કાલથી જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અધિક એક સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક ચાર સાગરોપમ; **યાવત્** એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૬ ॥

૬૬ ઉવ્કોસકાલદ્વિઈએસુ પજ્જત્તસંખેજ્જવાસાઉયસણિપંચિંદિયતિરિક્ખજોણિણં ભંતે ! જે ભવિએ રયણપ્પભાપુઠ્ઠવિણેરૂએસુ ઉવવજ્જિત્તએ; સેણં ભંતે ! કેવઇયકાલદ્વિઈએસુ ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં દસવાસસહસ્સદ્વિઈએસુ, ઉવ્કોસેણં સાગરોવમદ્વિઈએસુ ઉવવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા પર્યાપ્ત સંખ્યેયવર્ષાયુષ્ક સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યયો, રત્નપ્રભાપૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય દશ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ એક સાગરોપમની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૬૭ તે ણં ભંતે ! જીવા એગસમણં કેવઙ્ગયા ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! અવસેસો પરિમાણાદીઓ ભવાદેસપજ્જવસાણો એઈસિં ચેવ પઢમગમઓ ણેયવ્વો, ણવરં- ઠિઈ જહણ્ણેણં પુવ્વકોડી, ઉક્કોસેણ વિ પુવ્વકોડી । એવં અણુબંધો વિ, સેસં તં ચેવ । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં પુવ્વકોડી દસહિં વાસસહસ્સેહિં અબ્બહિયા, ઉક્કોસેણં ચત્તારિ સાગરોવમાઈં ચઝહિં પુવ્વકોડીહિં અબ્બહિયાઈં, જાવ એવઙ્ગયં કાલં ગઙ્ગરાગઈં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પરિમાણથી લઈને ભવાદેશ સુધીની વક્તવ્યતા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયના પ્રથમ ગમકની સમાન જાણવી. વિશેષતા એ છે કે તેની સ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષની હોય છે અને તે જ રીતે અનુબંધ પણ હોય છે. શેષ વક્તવ્યતા પૂર્વવત્ જાણવી. કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય પૂર્વકોટિ વર્ષ અને દશ હજાર વર્ષ અધિક, ઉત્કૃષ્ટ ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક ચાર સાગરોપમ; **યાવત્** એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૭ ॥

૬૮ સો ચેવ જહણ્ણકાલટ્ઠિઈએસુ ઉવવણ્ણો જહણ્ણેણં દસવાસસહસ્સટ્ઠિઈએસુ, ઉક્કોસેણ વિ દસવાસસહસ્સટ્ઠિઈએસુ ઉવવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યયો મરીને જઘન્ય સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ દશ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૬૯ તે ણં ભંતે ! જીવા એગસમણં કેવઙ્ગયા ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! સો ચેવ સત્તમો ગમઓ ણિરવસેસો ભાણિયવ્વો જાવ ભવાદેસો ત્તિ । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં પુવ્વકોડી દસહિં વાસસહસ્સેહિં અબ્બહિયા, ઉક્કોસેણં ચત્તારિ પુવ્વકોડીઓ ચત્તાલીસાએ વાસસહસ્સેહિં અબ્બહિયાઓ, જાવ એવઙ્ગયં કાલં ગઙ્ગરાગઈં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પરિમાણથી લઈને ભવાદેશ સુધી સાતમા ગમકની સમાન જાણવું. કાલાદેશથી જઘન્ય પૂર્વકોટિ વર્ષ અને દશ હજાર વર્ષ અધિક, ઉત્કૃષ્ટ ચારપૂર્વકોટિ વર્ષ અને ચાલીસ હજાર વર્ષ અધિક; **યાવત્** એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૮ ॥

૭૦ ઉક્કોસકાલટ્ઠિઈયપજ્જત્તસંખેજ્જવાસાઝયસણિણપંચિદિયતિરિક્ખજોણિણં ભંતે ! જે ભવિએ ઉક્કોસકાલટ્ઠિઈએસુ રયણપ્પમા પુઢવિણેરઙ્ગએસુ ઉવવજ્જિત્તએ, સે ણં ભંતે ! કેવઙ્ગય કાલટ્ઠિઈએસુ ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં સાગરોવમટ્ઠિઈએસુ, ઉક્કોસેણ વિ સાગરો- વમટ્ઠિઈએસુ ઉવવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા પર્યાપ્ત સંખ્યેયવર્ષાયુષ્ક સંજ્ઞી તિર્યય પંચેન્દ્રિય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં

ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એક સાગરોપમની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૭૧ તે પં ભંતે ! જીવા એગસમણં કેવહ્યા ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! સો ચેવ સત્તમગમઓ ગિરવસેસો ભાણિયવ્વો જાવ ભવાદેસો ત્તિ । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં સાગરોવમં પુવ્વકોડીએ અબ્બહિયં, ઉક્કોસેણં ચત્તારિ સાગરોવમાઈં ચઝહિં પુવ્વકોડીહિં અબ્બહિયાઈં, જાવ એવહ્યં કાલં ગહરાગઈં કરેજ્જા । એવં એણવ ગમગા । ઉક્કેવણિક્કેવઓ ણવસુ વિ જહેવ અસણ્ણીણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પરિમાણથી લઈને ભવાદેશ સુધીનું સંપૂર્ણ કથન સાતમા ગમકની સમાન જાણવું જોઈએ **યાવત્** કાલાદેશની અપેક્ષાએ જઘન્ય પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક એક સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક ચાર સાગરોપમ; **યાવત્** એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. આ રીતે આ નવ ગમક થાય છે. આ નવ ગમકોનો પ્રારંભ અને ઉપસંહાર અસંજીની સમાન છે. ॥ ગમક-૯ ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થનારા સંખ્યેય વર્ષાયુષ્ક પર્યાપ્ત સંજી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય જીવોની ઋદ્ધિ પ્રસ્તુત કરી છે, તે આ પ્રમાણે છે-

(૧) **ઉપપાત-** સંજી તિર્યંચ મરીને પ્રથમ નરકમાં ઉત્પન્ન થાય તો જઘન્ય- ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ એક સાગરોપમની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. અસંજી જીવો નરકમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. તેનાથી વધુ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. પરંતુ સંજી જીવો ગમે ત્યાં ઉત્પન્ન થાય તે તે સ્થાનની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને પણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. (૨) **પરિમાણ-** એક સમયમાં જઘન્ય-૧,૨,૩ ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત જીવો ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. (૩) **સંઘયણ-** સંજી જીવોને છ સંઘયણ હોય (૪) **અવગાહના-** જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૦૦ યોજનની છે. તેનાથી અધિક અવગાહના યુગલિક તિર્યંચોમાં હોય છે. તે નરકમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. (૫) **સંસ્થાન-** ૬ (૬) **લેશ્યા-** ૬ (૭) **દષ્ટિ-** ૩ (૮) **જ્ઞાનાજ્ઞાન-** ત્રણ જ્ઞાન-ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય. સંજી તિર્યંચને અવધિજ્ઞાન કે વિભંગજ્ઞાન થઈ શકે છે. (૯) **યોગ-** ૩ (૧૦) **ઉપયોગ-** ૨ (૧૧) **સંજ્ઞા-** ૪ (૧૨) **કથાય-** ૪ (૧૩) **ઈન્દ્રિય-** ૫ (૧૪) **સમુદ્ઘાત-** ૫. સંજી તિર્યંચોને વૈક્રિયાદિ લબ્ધિ હોય શકે છે, તેથી તેને પાંચ સમુદ્ઘાત હોય છે (૧૫) **વેદના-** ૨ (૧૬) **વેદ-** ૩ (૧૭) **આયુષ્ય-** જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષ. તેનાથી અધિક આયુષ્ય યુગલિક તિર્યંચોનું હોય છે. (૧૮) **અધ્યવસાય-** પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત (૧૯) **અનુબંધ-** આયુષ્ય પ્રમાણે હોય. (૨૦) **કાયસંવેધ-** ભવાદેશ- સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ મરીને, પ્રથમ નરકમાં ઉત્પન્ન થઈને પુનઃ તે જ ભવમાં ઉત્પન્ન થાય, તો ભવની અપેક્ષાએ જઘન્ય બે ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ કરે છે. બે ભવ આ પ્રમાણે થાય છે, યથા- પહેલો ભવ સંજી તિર્યંચનો અને બીજો ભવ પ્રથમ નરકનો થાય, ત્યાર પછી તે જીવ મનુષ્ય ભવમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તેની તે પરંપરા બે ભવ પર્યંત જ રહે છે. જો તે આઠ ભવ કરે તો તેની ભવ પરંપરા આ પ્રમાણે થાય છે- પ્રથમ સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ, પછી નરક, ત્યાર પછી સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ, પુનઃ નારક આ રીતે ચાર ભવ સંજી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયના

અને ચાર ભવ નારકના તેમ આઠ ભવ થાય છે. નવમા ભવમાં તે મનુષ્ય થાય છે. કાલાદેશ ચાર્ટમાં જુઓ—
સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયનો પ્રથમ નરક સાથે કાલાદેશ :-

ગમક	જઘન્ય કાલાદેશ (બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ કાલાદેશ (આઠ ભવ)
૧, ઔઘિક-ઔઘિક	અંતર્મુહૂર્ત અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	૪ પૂર્વકોડ વર્ષ અને ૪ સાગરોપમ
૨, ઔઘિક-જઘન્ય	અંતર્મુહૂર્ત અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	૪ પૂર્વકોડ વર્ષ અને ૪૦,૦૦૦ વર્ષ
૩, ઔઘિક-ઉત્કૃષ્ટ	અંતર્મુહૂર્ત અને એક સાગરોપમ	૪ પૂર્વકોડ વર્ષ અને ૪ સાગરોપમ
૪, જઘન્ય-ઔઘિક	અંતર્મુહૂર્ત અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	૪ અંતર્મુહૂર્ત અને ૪ સાગરોપમ
૫, જઘન્ય-જઘન્ય	અંતર્મુહૂર્ત અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	૪ અંતર્મુહૂર્ત અને ૪૦,૦૦૦ વર્ષ
૬, જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ	અંતર્મુહૂર્ત અને એક સાગરોપમ	૪ અંતર્મુહૂર્ત અને ૪ સાગરોપમ
૭, ઉત્કૃષ્ટ-ઔઘિક	પૂર્વકોડ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	૪ પૂર્વકોડ વર્ષ અને ૪ સાગરોપમ
૮, ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્ય	પૂર્વકોડ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	૪ પૂર્વકોડ વર્ષ અને ૪૦,૦૦૦ વર્ષ
૯, ઉત્કૃષ્ટ-ઉત્કૃષ્ટ	પૂર્વકોડ વર્ષ અને એક સાગરોપમ	૪ પૂર્વકોડ વર્ષ અને ૪ સાગરોપમ

સંજી તિર્યચની સ્થિતિ—જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ.
પ્રથમ નરકની સ્થિતિ— જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ ઉત્કૃષ્ટ એક સાગરોપમ.

પ્રસ્તુત વર્ણનમાં સૂત્રકારે ન્યૂનતમ અને અધિકતમ કાલાદેશનું સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે. મધ્યમ કાલાદેશ બે ભવથી આઠ ભવ સુધીમાં અનેક પ્રકારે થઈ શકે છે અને મધ્યમ ભવાદેશ પણ ત્રણ, ચાર અને પાંચ આદિ ભવ થઈ શકે છે.

નાણત્તા :- સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ મરીને રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે કુલ નાણત્તા-૧૦ થાય છે. જ્યારે તે જઘન્ય સ્થિતિએ મૃત્યુ પામીને, પ્રથમ નરકમાં જાય ત્યારે તેના આઠ નાણત્તા થાય છે અને જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ જાય ત્યારે બે નાણત્તા થાય છે.

જઘન્ય ગમકમાં નાણત્તા-૮ :- (૧) **અવગાહના**— સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયની સમુચ્ચ અવગાહના (પ્રથમ ગમકમાં) જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૦૦ યોજનની છે. તે જઘન્ય સ્થિતિએ મરીને (યોથા ગમકથી) નરકમાં જાય તો તેની જઘન્ય અવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ અનેક ધનુષની હોય છે. (૨) **લેશ્યા**— સંજી તિર્યચની ઋદ્ધિમાં (પ્રથમ ગમકમાં) છ લેશ્યા છે પરંતુ જઘન્ય સ્થિતિમાં તેને પ્રથમ ત્રણ અશુભ લેશ્યા જ હોય છે. (૩) **દષ્ટિ**— તેની ઔઘિક ઋદ્ધિમાં ત્રણે દષ્ટિ હોવા છતાં જઘન્ય સ્થિતિમાં મૃત્યુ પામનારને એક મિથ્યાદષ્ટિ જ હોય છે. (૪) **જ્ઞાનાજ્ઞાન**— તે મિથ્યાત્વી હોવાથી બે અજ્ઞાન જ હોય છે. (૫) **સમુદ્ઘાત**— તેની ઔઘિક ઋદ્ધિમાં પાંચ સમુદ્ઘાત હોવા છતાં જઘન્ય સ્થિતિમાં તેને પ્રથમ ત્રણ સમુદ્ઘાત જ હોય છે. તેને વૈકિયાદિ સમુદ્ઘાત નથી. (૬) **આયુષ્ય**— અંતર્મુહૂર્તનું જ હોય છે. (૭) **અધ્યવસાય**— જઘન્ય સ્થિતિમાં મૃત્યુ પામીને નરકમાં જનારાને અપ્રશસ્ત અધ્યવસાય જ હોય છે. તે જીવ પ્રશસ્ત અધ્યવસાયનો અનુભવ કરી શકતા નથી. (૮) **અનુબંધ**— આયુષ્ય પ્રમાણે હોય છે.

આ રીતે જઘન્ય સ્થિતિએ મૃત્યુ પામીને નરકમાં ઉત્પન્ન થનારા સંજી તિર્યચની ઋદ્ધિમાં ઔઘિકની અપેક્ષાએ આઠ બોલમાં તફાવત હોવાથી આઠ નાણત્તા થાય છે.

ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં નાણત્તા-૨ :- સંજી તિર્યચ જ્યારે પૂર્વકોડ વર્ષનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ભોગવીને પ્રથમ

નરકમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે તેની ઋદ્ધિના બે બોલમાં જ તફાવત થાય છે- (૧) આયુષ્ય- કોડપૂર્વ વર્ષનું તે જીવની ઋદ્ધિમાં જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ પર્યત સર્વે ય આયુષ્ય હોવા છતાં ઉત્કૃષ્ટ ગમકથી જનાર દરેક સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયનું આયુષ્ય કેવળ કોડ પૂર્વનું જ હોય છે. (૨) અનુબંધ- આયુષ્ય પ્રમાણે છે. આ રીતે કુલ ૧૦ નાણતા થાય છે.

સંજી તિર્યચની બીજીથી છઠી સુધીની નરકોમાં ઉત્પત્તિ :-

૭૨ પજ્જતસંખેજ્જવાસાઝયસણિપંચંદિયતિરિક્ખજોણિણંભંતે ! જેભવિણસવ્કરપ્પભાણ પુઢવીણ ણેરહણસુ ઝવવજ્જિત્તણ, સે ણં ભંતે ! કેવહયકાલઢિહિણસુ ઝવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં સાગરોવમઢિહિણસુ, ઝવ્કોસેણં તિસાગરોવમઢિહિણસુ ઝવવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત સંખ્યેયવર્ષાયુષ્ક સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચો મરીને, શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં નૈરયિકપણે ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિએ ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૭૩ તેણં ભંતે ! જીવા ણગ સમણં કેવહયા ઝવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! જહેવ રયણપ્પભાણ ઝવવજ્જંતગસસ લઢ્ઢી સચ્ચેવ ણિરવસેસા ભાણિયવ્વા જાવ ભવાદેસો ત્તિ । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં સાગરોવમં અંતોમુહુત્તમભ્ભહિયં, ઝવ્કોસેણં બારસ સાગરોવમાઙ્ઙં ચઝહિં પુવ્વકોઢીહિં અભ્ભહિયાઙ્ઙં, જાવ ણવહયં કાલં ગહરાગઙ્ઙં કરેજ્જા । ણવં રયણપ્પભાણુવિગમગસરિસા ણવ વિ ગમગા ભાણિયવ્વા, ણવરં- સવ્વગમણસુ વિ ણેરહયઢિહિણ-સંવેહેસુ સાગરોવમા ભાણિયવ્વા, ણવં જાવ છઢ્ઢુપુઢવિ ત્તિ, ણવરં- ણેરહયઢિહિણ જા જત્થ પુઢવીણ જહણ્ણુવ્કોસિયા સા તેણં ચેવ કમેણં ચઝગુણા કાયવ્વા ।

વાલુયપ્પભાણ પુઢવીણ અઢ્ઢાવીસં સાગરોવમાઙ્ઙં ચઝગુણિયા ભવંતિ, પંકપ્પભાણ ચંત્તાલીસં, ઢૂમપ્પભાણ અઢ્ઢુસઢિહિણ, તમાણ અઢ્ઢાસીઙ્ઙં । સંઘયણાઙ્ઙં- વાલુયપ્પભાણ પંચવિહ-સંઘયણી, તં જહા- વયરોસહણારાયસંઘયણી જાવ ઝીલિયા-સંઘયણી, પંકપ્પભાણ ચઝવ્વિહ-સંઘયણી, ઢૂમપ્પભાણ તિવિહસંઘયણી, તમાણ ઢુવિહસંઘયણી, તં જહા- વયરોસહણારાય-સંઘયણી ય, ઝસહણારાયસંઘયણી ય સેસં તં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો, એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થનારા પર્યાપ્ત સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચોની સમાન ભવાદેશ સુધીની સંપૂર્ણ વક્તવ્યતા શર્કરાપ્રભા નરક પૃથ્વીમાં પણ કહેવી જોઈએ. કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અધિક એક સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર પૂર્વકોટિ અધિક ૧૨ સાગરોપમ; **યાવત્** એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. આ રીતે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ગમકની સમાન નવગમક જાણવા જોઈએ. વિશેષતા એ છે કે નૈરયિકની સ્થિતિ અને સંવેધ સાગરોપમમાં જાણવા. અર્થાત્ પ્રથમ નરકની જેમ અહીં ૧૦,૦૦૦ વર્ષની સ્થિતિ નથી. આ રીતે **યાવત્** છઠી નરક પર્યત જાણવું જોઈએ. જે નરકમાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જેટલા કાલની હોય, તે જ ક્રમથી ચાર ગુણી કરવી જોઈએ.

યથા— વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાત સાગરોપમની છે.(ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં) તેને ચાર ગુણી કરવાથી ૨૮ સાગરોપમ થાય છે. આ જ રીતે પંકપ્રભામાં ૪૦ સાગરોપમ, ધૂમપ્રભામાં ૬૮ સાગરોપમ અને તમઃપ્રભામાં ૮૮ સાગરોપમની સ્થિતિ થાય છે. સંઘયણના વિષયમાં વાલુકાપ્રભામાં વજ્રઋષભ- નારાયથી કીલિકા સુધી પાંચ સંઘયણવાળા જાય છે, પંકપ્રભામાં પ્રથમના ચાર સંઘયણવાળા, ધૂમપ્રભામાં પ્રથમ ત્રણ સંઘયણવાળા અને તમઃપ્રભામાં વજ્રઋષભનારાય અને નારાય સંઘયણી, તે બે સંઘયણવાળા નૈરયિકપણે ઉત્પન્ન થાય છે. શેષ સર્વ વર્ણન પૂર્વવત્ છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સંજીતિર્યપંચેન્દ્રિય જીવો બીજી નરકથી છટ્ટી નરક સુધીમાં ઉત્પન્ન થાય તેનું અતિદેશપૂર્વક નિરૂપણ છે.

સંજીતિર્યપંચેન્દ્રિય મરીને શર્કરાપ્રભાથી છટ્ટી નરક તમઃપ્રભામાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે રત્નપ્રભા- પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થવા સંબંધી જે વક્તવ્યતા કહી છે, તે જ પ્રમાણે પરિમાણ આદિ સંપૂર્ણ વક્તવ્યતા છે. કેવળ તેની સ્થિતિમાં અંતર છે.

બીજી નરકના નૈરયિકોની સ્થિતિ જઘન્ય એક સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ સાગરોપમની છે, તેથી તેમાં સંવેદ—કાલાદેશથી જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અધિક એક સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર પૂર્વકોટિ અધિક ૧૨ સાગરોપમ થાય છે. આ રીતે સ્થિતિ અનુસાર નવ ગમક થાય.

ત્રીજી આદિ નરકના નૈરયિકોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ક્રમશઃ ૭, ૧૦, ૧૭, ૨૨, સાગરોપમની છે. પૂર્વ- પૂર્વની નરકપૃથ્વીઓમાં જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે તે ત્યાર પછીની નરકપૃથ્વીઓમાં જઘન્ય સ્થિતિ છે, દરેક નરકમાં સ્થિતિ અને કાયસંવેદ તેની સ્થિતિ અનુસાર થાય છે.

સંઘયણ દ્વાર :- પહેલી, બીજી નરકમાં છ સંઘયણી, ત્રીજી નરકમાં પ્રથમ પાંચ સંઘયણી, ચોથી નરકમાં પ્રથમ ચાર સંઘયણી, પાંચમી નરકમાં પ્રથમ ત્રણ સંઘયણી, છટ્ટી નરકમાં પ્રથમ બે સંઘયણી અને સાતમી નરકમાં એક વજ્રઋષભનારાય સંઘયણી જીવો ઉત્પન્ન થઈ શકે છે.

સંજી તિર્યચની સાતમી નરકમાં ઉત્પત્તિ :-

૭૪ પજ્જત્તસંખેજ્જવાસાસાગરોવમદ્વિઈસુ, ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! પુઢવીએ જેરૂસુ ઉવવજ્જિત્તએ, સેણં ભંતે ! કેવડ્યકાલદ્વિઈસુ ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં બાવીસસાગરોવમદ્વિઈસુ, ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા !

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત સંખ્યેયવર્ષાયુષ્ક સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ મરીને, સાતમી નરક પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિએ ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જઘન્ય ૨૨ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૭૫ તેણં ભંતે ! જીવા એગસમણં કેવડ્યા ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! જહેવ રયણપ્પભાએણવ ગમગા । લહ્હી વિ સચ્ચેવ, ણવરં- વયરોસભણારાયસંઘયણી । ઇત્થિવેયગા ણ ઉવવજ્જંતિ, સેસં તં ચેવ જાવ અણુબંધો ત્તિ । સંવેહો ભવાદેસેણં જહણ્ણેણં તિણિણ ભવગ્ગહણાઈં ઉવવજ્જેજ્જા । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં બાવીસસાગરોવમાઈં દોહિં અંતોમુહુત્તેહિં અબ્ભહિયાઈં,

उक्कोसेणं छावट्टिं सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं, जाव एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભાની સમાન તેના પણ નવ ગમક અને સંપૂર્ણ વક્તવ્યતા જાણવી. વિશેષતા એ છે કે અહીં વજ્રઋષભનારાય સંઘયણવાળા સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચો જ ઉત્પન્ન થાય છે. સ્ત્રીવેદી ત્યાં ઉત્પન્ન થતા નથી. શેષ અનુબંધ સુધીનું સર્વ કથન પૂર્વોક્ત પ્રકારે જાણવું. કાય સંવેધ ભવની અપેક્ષાએ જઘન્ય ત્રણ ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ સાત ભવ તથા કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય બે અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક ૬૬ સાગરોપમ; **યાવત્** એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૧ ॥

૭૬ સો ચેવ જહણ્ણકાલટ્ટિઈંસુ ઉવવણ્ણો, સચ્ચેવ વત્તવ્વયા જાવ ભવાદેસો ત્તિ । કાલાદેસો વિ તહેવ જાવ ઉક્કોસેણં છાવટ્ટિં સાગરાવમાइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं, जाव एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा ।

ભાવાર્થ :- તે સંજી પંચેન્દ્રિયો જીવો, સાતમી નરકમાં જઘન્ય સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય તો ભવાદેશ સુધીનું કથન પૂર્વોક્ત વક્તવ્યતા અનુસાર જાણવું. કાલાદેશ પણ તે જ રીતે જાણવો; **યાવત્** ઉત્કૃષ્ટ ચારપૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક ૬૬ સાગરોપમ છે; **યાવત્** એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૨ ॥

૭૭ સો ચેવ ઉક્કોસકાલટ્ટિઈંસુ ઉવવણ્ણો, સચ્ચેવ લહ્હી જાવ અણુબંધો ત્તિ । ભવાદેસેણં જહણ્ણેણં તિણ્ણિ ભવગ્ગહણાइं, ઉક્કોસેણં પંચ ભવગ્ગહણાइं । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં તેત્તીસં સાગરોવમાइं दोहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं, उक्कોसेणं छावट्टिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं जाव एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा ।

ભાવાર્થ :- જો તે સંજી પંચેન્દ્રિયો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય, ઈત્યાદિ અનુબંધ સુધી પૂર્વવત્ જાણવું. ભવની અપેક્ષાએ જઘન્ય ત્રણ ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ પાંચ ભવ તથા કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય બે અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૩૩ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક ૬૬ સાગરોપમ; **યાવત્** એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૩ ॥

૭૮ સો ચેવ અપ્પણા જહણ્ણકાલટ્ટિઈંઓ જાઓ, સચ્ચેવ રયણપ્પભાપુઠવિજહણ્ણ-કાલટ્ટિઈંયવત્તવ્વયા ભાણિયવ્વા જાવ અણુબંધો ત્તિ, ણવરં- પઠમસંઘયણં, ણો ઇત્થીવેયગા । ભવાદેસેણં જહણ્ણેણં તિણ્ણિ ભવગ્ગહણાइं, ઉક્કોસેણં સત્ત ભવગ્ગહણાइं । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં બાવીસં સાગરોવમાइं दोहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं, उक्कોसेणं छावट्टिं सागरोवमाइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं, जाव एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा ।

ભાવાર્થ :- સાતમી નરકમાં જઘન્ય સ્થિતિવાળા તે સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયનું કથન, રત્નપ્રભા નરક પૃથ્વીમાં નૈરયિકપણે ઉત્પન્ન થનારા જઘન્ય સ્થિતિવાળા સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયની સમાન અનુબંધ પર્યંત જાણવું. વિશેષતા એ છે કે સાતમી નરક પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થનારા પ્રથમ સંઘયણી હોય છે, તે સ્ત્રીવેદી હોતા નથી. ભવની અપેક્ષાએ જઘન્ય ત્રણ ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ સાત ભવ તથા કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય બે

અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૬૬ સાગરોપમ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૪ ॥

૭૯ સો ચેવ જહણ્ણકાલટ્ટિઈંસુ ઉવવણ્ણો, એવં સો ચેવ ચઝત્થો ગમઓ ણિરવસેસો ભાણિયવ્વો જાવ કાલાદેસો ત્તિ ।

ભાવાર્થ :- જઘન્ય સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયો, સાતમી નરકમાં જઘન્ય સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો ચોથા ગમકની સમાન કાલાદેશ સુધી સંપૂર્ણ કથન જાણવું જોઈએ. ॥ ગમક-૫ ॥

૮૦ સો ચેવ ઉક્કોસકાલટ્ટિઈંસુ ઉવવણ્ણો, સચ્ચેવ લહ્હી જાવ અણુબંધો ત્તિ । ભવાદેસેણં જહણ્ણેણં તિણ્ણિ ભવગ્ગહણાં, ઉક્કોસેણં પંચ ભવગ્ગહણાં । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં તેત્તીસં સાગરોવમાં દોહિં અંતોમુહુત્તેહિં અબ્ભહિયાં, ઉક્કોસેણં છાવટ્ઠિં સાગરોવમાં તિહિં અંતોમુહુત્તેહિં અબ્ભહિયાં, જાવ એવઙ્ગયં કાલં ગઙ્ગરાગં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- જઘન્ય સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ, સાતમી નરકમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય, તેની અનુબંધ સુધીની ઋદ્ધિ પૂર્વોક્ત પ્રકારે છે. ભવની અપેક્ષાએ જઘન્ય ત્રણ ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ પાંચ ભવ તથા કાલની અપેક્ષાએ બે અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૩૩ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૬૬ સાગરોપમ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૬ ॥

૮૧ સો ચેવ અપ્પણા ઉક્કોસકાલટ્ટિઈંઓ જહણ્ણેણં બાવીસસાગરોવમાટ્ટિઈંસુ, ઉક્કોસેણં તેત્તીસસાગરોવમાટ્ટિઈંસુ ઉવવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ, સાતમી નરકમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તે જઘન્ય ૨૨ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૮૨ તે ણં ભંતે ! જીવા એગ સમણં કેવઙ્ગયા ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! સચ્ચેવ સત્તમ-પુઢવિ-પઢમગમગવત્તવ્વયા ભાણિયવ્વા જાવ ભવાદેસો ત્તિ, ણવરં- ઠિઈં અણુબંધો ય જહણ્ણેણં પુવ્વકોડી, ઉક્કોસેણં વિ પુવ્વકોડી, સેસં તં ચેવ । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં બાવીસં સાગરોવમાં દોહિં પુવ્વકોડીહિં અબ્ભહિયાં, ઉક્કોસેણં છાવટ્ઠિં સાગરોવમાં ચઝહિં પુવ્વકોડીહિં અબ્ભહિયાં, જાવ એવઙ્ગયં કાલં ગઙ્ગરાગં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ઈત્યાદિ ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સંપૂર્ણ વક્તવ્યતા સાતમી નરક પૃથ્વીના પ્રથમ ગમકની સમાન ભવાદેશ પર્યંત જાણવી. વિશેષતા એ છે કે તેની સ્થિતિ અને અનુબંધ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષનો છે. શેષ સર્વ ઋદ્ધિ પૂર્વવત્ જાણવી, સંવેધ- કાલથી જઘન્ય બે પૂર્વકોટિ અધિક ૨૨ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર પૂર્વકોટિ અધિક ૬૬ સાગરોપમ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૭ ॥

૮૩ સો ચેવ જહણ્ણકાલટ્ટિઈંસુ ઉવવણ્ણો, સચ્ચેવ લહ્હી સંવેહો વિ તહેવ સત્તમ-ગમ્મસરિસો ।

ભાવાર્થ :- ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ, સાતમી નરકમાં જઘન્ય સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં

ઉત્પન્ન થાય, તો પૂર્વોક્ત વક્તવ્યતા જાણવી જોઈએ, સંવેધ સાતમા ગમકની સમાન છે. ॥ ગમક-૮ ॥

૮૪ સો ચેવ ઉક્કોસકાલટ્ટિઈએસુ ઉવવણ્ણો, એસ ચેવ લદ્દી જાવ અણુબંધો ત્તિ ।
ભવાદેસેણં જહણ્ણેણં તિણ્ણિ ભવગ્ગહણાં, ઉક્કોસેણં પંચ ભવગ્ગહણાં । કાલાદેસેણં
જહણ્ણેણં તેત્તીસં સાગરોવમાં દોહિં પુવ્વકોડીહિં અબ્ભહિયાં, ઉક્કોસેણં છાવટ્ઠિં
સાગરોવમાં તિહિં પુવ્વકોડીહિં અબ્ભહિયાં, જાવ એવઇયં કાલં ગઠ્ઠરાગં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચો, સાતમી નરકમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય તો યાવત્ અનુબંધ પર્યંતની ઋદ્ધિ પૂર્વવત્ જાણવી. સંવેધ-ભવાદેશથી જઘન્ય ત્રણ ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ પાંચ ભવ તથા કાલાદેશથી જઘન્ય બે પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક ૩૩ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક ૬૬ સાગરોપમ સુધી યાવત્ ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૮ ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સંજ્ઞી તિર્યચ મરીને સાતમી નરકમાં ઉત્પન્ન થાય તેની ઋદ્ધિ અને સ્થિતિનું પ્રતિપાદન છે.

એક વજ્રઋષભનારાય સંઘયણી તેમજ જલચર, પુરુષવેદી જીવો જ સાતમી નરકમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે, સ્ત્રી વેદી જીવો ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ શકતા નથી. શેષ ઋદ્ધિ પૂર્વવત્ જાણવી.

કાય સંવેધમાં ભવ અપેક્ષાએ જઘન્ય ત્રણ ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ સાત ભવ કરે છે. ત્રણ ભવ- પ્રથમ ભવ મત્સ્યનો, બીજો ભવ નારકનો અને ત્રીજો ભવ પુનઃ મત્સ્યનો આ રીતે બે ભવ મત્સ્યના અને વચ્ચેનો એક ભવ નારકનો થાય છે. સાત ભવ- પ્રથમ ભવ મત્સ્ય, બીજો ભવ નારક અને ત્રીજો મત્સ્ય આ રીતે ક્રમશઃ ચાર ભવ મત્સ્યના અને ત્રણ ભવ નારકના થાય અને પાંચ ભવ- ત્રણ મત્સ્યના અને બે ભવ નારકના થાય.

ઉત્કૃષ્ટ સાત કે પાંચ ભવ :- સંજ્ઞી તિર્યચ મરીને સાતમી નરકમાં જઘન્ય સ્થિતિએ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે જ ઉત્કૃષ્ટ સાત ભવ કરે છે. મધ્યમ કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ પાંચ ભવ કરે છે. જ્યારે તે જીવ સાત ભવ કરે ત્યારે સાતમી નરકમાં અવશ્ય જઘન્ય સ્થિતિ જ પ્રાપ્ત કરે છે. તે જીવ પહેલા, બીજા, ચોથા, પાંચમા, સાતમા અને આઠમા આ છ ગમકથી જાય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ સાત ભવ કરે છે. મધ્યમ ત્રણ કે પાંચ આદિ ભવ પણ થાય છે. તેથી પ્રથમ ગમકથી ઔઘિક સ્થિતિએ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે કોઈપણ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે પરંતુ જઘન્ય સ્થિતિએ સાત ભવ અને અન્ય સ્થિતિએ ત્રણ કે પાંચ ભવ કરે છે. તેવું ઉક્કોસેણં છાવટ્ઠિં સાગરોવમાં ચઠ્ઠિં પુવ્વકોડીહિં અબ્ભહિયાં; આ ઉત્કૃષ્ટ કાલાદેશ સૂચક પાઠથી સ્પષ્ટ થાય છે. સંક્ષેપમાં ૨૨ સાગરોપમની જઘન્ય સ્થિતિએ સાતમી નરકમાં જીવ ત્રણ વાર ઉત્પન્ન થઈ શકે છે અને ૨૨ સાગરોપમથી અધિક સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરનાર ઉત્કૃષ્ટ બે વાર જ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. તેથી તેના ઉત્કૃષ્ટ પાંચ ભવ થાય છે.

જીવ જ્યારે સાતમી નરકમાં ત્રીજા, છઠ્ઠા કે નવમા ગમકથી જાય અર્થાત્ સાતમી નરકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પામે ત્યારે જઘન્ય ત્રણ, ઉત્કૃષ્ટ પાંચ ભવ કરે છે. કારણ કે જીવ ૩૩ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ બે વાર જ નરકમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. તેથી બે ભવ સાતમી નરકના અને ત્રણ ભવ સંજ્ઞી તિર્યચના, તેમ કુલ પાંચ ભવ થાય છે. સંક્ષેપમાં સાતમી નરકે ૬૬ સાગરોપમથી વધારે કાલાદેશ ન થાય.

સંજ્ઞી તિર્યય પંચેન્દ્રિયનો સાતમી નરક સાથે કાલાદેશ :-

ગમક	જઘન્ય (ત્રણ ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ (સાત કે પાંચ ભવ)
(૧) ઔઘિક-ઔઘિક	૨ અંતર્મુહૂર્ત અને ૨૨ સાગરોપમ	૪ પૂર્વકોટિ અને ૬૬ સાગરોપમ
(૨) ઔઘિક-જઘન્ય	૨ અંતર્મુહૂર્ત અને ૨૨ સાગરોપમ	૪ પૂર્વકોટિ અને ૬૬ સાગરોપમ
(૩) ઔઘિક-ઉત્કૃષ્ટ (૩-૫ ભવ)	૨ અંતર્મુહૂર્ત અને ૩૩ સાગરોપમ	૩ પૂર્વકોટિ અને ૬૬ સાગરોપમ
(૪) જઘન્ય-ઔઘિક	૨ અંતર્મુહૂર્ત અને ૨૨ સાગરોપમ	૪ અંતર્મુહૂર્ત અને ૬૬ સાગરોપમ
(૫) જઘન્ય-જઘન્ય	૨ અંતર્મુહૂર્ત અને ૨૨ સાગરોપમ	૪ અંતર્મુહૂર્ત અને ૬૬ સાગરોપમ
(૬) જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ (૩-૫ ભવ)	૨ અંતર્મુહૂર્ત અને ૩૩ સાગરોપમ	૩ અંતર્મુહૂર્ત અને ૬૬ સાગરોપમ
(૭) ઉત્કૃષ્ટ-ઔઘિક	બે પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૨૨ સાગરોપમ	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૬૬ સાગરોપમ
(૮) ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્ય	બે પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૨૨ સાગરોપમ	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૬૬ સાગરોપમ
(૯) ઉત્કૃષ્ટ-ઉત્કૃષ્ટ (૩-૫ ભવ)	બે પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૩૩ સાગરોપમ	૩ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૬૬ સાગરોપમ

સંજ્ઞી તિર્યય પંચેન્દ્રિયની સ્થિતિ- જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષ.
સાતમી નરકની સ્થિતિ જઘન્ય- ૨૨ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ- ૩૩ સાગરોપમ.

નાણતા-૧૦ :- રત્નપ્રભા પૃથ્વીની સમાન જઘન્ય ગમકમાં અવગાહના, લેશ્યા, દૃષ્ટિ, જ્ઞાનાજ્ઞાન, સમુદ્ઘાત, આયુષ્ય, અધ્યવસાય અને અનુભંધ તે આઠ નાણતા અને ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં આયુષ્ય અને અનુભંધ, તે બે નાણતા થાય છે.

મનુષ્યોની નરકમાં ઉત્પત્તિ :-

૮૫ જઈ મણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ- કિં સણિમણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ, અસણિમણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! સણિમણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ, ણો અસણીમણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે નૈરયિક, મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો શું સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે કે અસંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, અસંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી.

૮૬ જઈ ણં ભંતે ! સણિમણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ- કિં સંખેજ્જવાસાઝયસણિમણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ, અસંખેજ્જવાસાઝયસણિમણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! સંખેજ્જવાસાઝયસણિમણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ, ણો અસંખેજ્જવાસાઝય સણિમણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય કે અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી.

૮૭ જઈ ણં ભંતે ! સંખેજ્જવાસાઝયસણિમણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ કિં પજ્જત્તસંખેજ્જવાસાઝય સણિમણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ, અપજ્જત્તસંખેજ્જવાસાઝય સણિમણુસ્સેહિંતો

ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! પજ્જત્તસંખેજ્જવાસાડયસણિમણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ, ણો અપજ્જત્તસંખેજ્જવાસાડય સણિમણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો શું પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય કે અપર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, અપર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી.

૮૮ પજ્જત્તસંખેજ્જવાસાડયસણિમણુસ્સે ણં ભંતે ! જે ભવિએ ણેરહ્મણુ ઉવવજ્જિત્તએ, સે ણં ભંતે ! કેહ્મણુ પુઠ્ઠવીસુ ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! સત્તસુ પુઠ્ઠવીસુ ઉવવજ્જેજ્જા, તં જહા- રયણપ્પભાએ જાવ અહેસત્તમા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા પર્યાપ્ત સંજી મનુષ્ય, નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલી નરક પૃથ્વીઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે સાતે નરક પૃથ્વીઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે, યથા રત્નપ્રભા યાવત્ અધઃસપ્તમ પૃથ્વી.

વિવેચન :-

સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા અર્થાત્ કર્મભૂમિના પર્યાપ્ત સંજી (ગર્ભજ) મનુષ્યો જ નરકમાં જઈ શકે છે. યુગલિક મનુષ્યો કે સંમૂર્ચિમ મનુષ્યો મરીને નરકમાં જતા નથી. યુગલિકોની અવશ્ય દેવગતિ જ થાય છે અને સંમૂર્ચિમ મનુષ્યો અપર્યાપ્તા જ હોય છે. અપર્યાપ્તા જીવો તથા પ્રકારના સ્વભાવે નરક કે દેવગતિમાં જતા નથી.

મનુષ્યોની પ્રથમ નરકમાં ઉત્પત્તિ :-

૮૯ પજ્જત્તસંખેજ્જવાસાડયસણિમણુસ્સે ણં ભંતે ! જે ભવિએ રયણપ્પભાએ પુઠ્ઠવીએ ણેરહ્મણુ ઉવવજ્જિત્તએ, સે ણં ભંતે ! કેવહ્મણુકાલદ્વિહ્મણુ ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં દસવાસ સહસ્સદ્વિહ્મણુ, ઉક્કોસેણં સાગરોવમદ્વિહ્મણુ ઉવવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી મનુષ્ય, રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે જઘન્ય દશ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ એક સાગરોપમની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૯૦ તે ણં ભંતે ! જીવા એગસમેણં કેવહ્મણુ ઉવવજ્જંતિ ?

ગોયમા ! જહણ્ણેણં એકો વા દો વા તિણિ વા, ઉક્કોસેણં સંખેજ્જા ઉવવજ્જંતિ । સંઘયણા છ, સરીરોગાહણા જહણ્ણેણં અંગુલપુહુત્તં, ઉક્કોસેણં પંચધણુસયાહ્મં । એવં સેસં જહા સણિપંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયાણં જાવ ભવાદેસો ત્તિ, ણવરં- ચત્તારિ ણાણા તિણિ અણ્ણાણા ભયણાએ । છ સમુઘાયા કેવલિવજ્જા । ઠિહ્મં અણુબંધો ય જહણ્ણેણં માસપુહુત્તં,

उक्कोसेणं पुव्वकोडी, सेसं तं चेवं । कालादेसेणं जहण्णेणं दसवाससहस्साइं मासपुहुत्त-
मब्भहियाइं, उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं, जाव एवइयं
कालं गइरागइं करेज्जा ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે પર્યાપ્ત સંખ્યેય વર્ષાયુષ્ક સંજ્ઞી મનુષ્યો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક, બે, ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય છે. તેને છ સંઘયણ હોય છે, તેના શરીરની અવગાહના જઘન્ય અનેક અંગુલ અને ઉત્કૃષ્ટ પાંચસો ધનુષની હોય છે. શેષ સર્વ કથન ભવાદેશ સુધી સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચની સમાન જાણવું. વિશેષતા એ છે કે મનુષ્યોમાં ચાર જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પથી હોય છે. કેવલી સમુદ્ઘાતને છોડીને શેષ છ સમુદ્ઘાત હોય છે. સ્થિતિ અને અનુબંધ જઘન્ય અનેક માસ અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષ છે, શેષ સર્વ કથન પૂર્વવત્ છે. સંવેધ- કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય અનેક માસ અધિક દશ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક ચાર સાગરોપમ; **યાવત્** એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૧ ॥

૧૧ સો ચેવ જહણ્ણકાલદ્વિઈએસુ ઉવવણ્ણો, એસ ચેવ વત્તવ્વયા; ણવરં-
કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં દસવાસસહસ્સાઈં માસપુહુત્તમબ્ભહિયાઈં, ઉક્કોસેણં ચત્તારિ પુવ્વકોડીઓ
ચત્તાલીસાએ વાસસહસ્સેઈં અબ્ભહિયાઓ; જાવ એવઇયં કાલં ગइरागइं करेज्जा ।

ભાવાર્થ :- જો તે મનુષ્યો, જઘન્ય કાલની સ્થિતિવાળા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તે જ પ્રથમ ગમકની વક્તવ્યતા જાણવી. વિશેષતા એ છે કે કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય અનેક માસ અધિક દશ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૪૦,૦૦૦ વર્ષ અધિક; **યાવત્** એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૨ ॥

૧૨ સો ચેવ ઉક્કોસકાલદ્વિઈએસુ ઉવવણ્ણો, એસ ચેવ વત્તવ્વયા, ણવરં-
કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં સાગરોવમં માસપુહુત્તમબ્ભહિયં, ઉક્કોસેણં ચત્તારિ સાગરોવમાઈં
ચउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं, जाव एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा ।

ભાવાર્થ :- જો તે મનુષ્યો, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તેના માટે પ્રથમ ગમકવત્ સર્વ વર્ષન જાણવું જોઈએ. વિશેષતા એ છે કે કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય અનેક માસ અધિક એક સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક ચાર સાગરોપમ; **યાવત્** એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૩ ॥

૧૩ સો ચેવ અપ્પણા જહણ્ણકાલદ્વિઈઓ જાઓ, એસ ચેવ વત્તવ્વયા, ણવરં-
ઇમાઈં પંચ
ણાણત્તાઈં- સરીરોગાહણા જહણ્ણેણં અંગુલપુહુત્તં, ઉક્કોસેણ વિ અંગુલપુહુત્તં, તિણ્ણ
ણાણા તિણ્ણ અણ્ણાણાઈં ભયણાએ, પંચ સમુદ્ધાયા આદિલ્લા, ઠિઈ અણુબંધો ય જહણ્ણેણં
માસપુહુત્તં, ઉક્કોસેણ વિ માસપુહુત્તં। સેસં તં ચેવ જાવ ભવાદેસો ત્તિ। કાલાદેસેણં
જહણ્ણેણં દસવાસ- સહસ્સાઈં માસપુહુત્તમબ્ભહિયાઈં, ઉક્કોસેણં ચત્તારિ સાગરોવમાઈં

ચઝહિં માસપુહત્તેહિં અબ્હહિયાઈ; જાવ એવઝયં કાલં ગઝરાગઈં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- તે મનુષ્યો, સ્વયં જઘન્ય કાલની સ્થિતિવાળા હોય અને રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો સંપૂર્ણ કથન પ્રથમ ગમકવત્ જાણવું જોઈએ, વિશેષતા એ છે કે (૧) તેના શરીરની અવગાહના જઘન્ય અનેક અંગુલ અને ઉત્કૃષ્ટ પણ અનેક અંગુલ હોય છે, (૨) ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે, (૩) પ્રથમ પાંચ સમુદ્ધાત હોય છે, (૪-૫) સ્થિતિ અને અનુબંધ જઘન્ય અનેક માસ અને ઉત્કૃષ્ટ પણ અનેક માસ હોય છે, શેષ ભવાદેશ સુધી પ્રથમ ગમકવત્ જાણવું જોઈએ. કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય અનેક માસ અધિક દશ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર અનેક માસ અધિક ચાર સાગરોપમ; **યાવત્** એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૪ ॥

૧૪ સો ચેવ જહણ્ણકાલટ્ટિઈંએસુ ઉવવણ્ણો, એસ ચેવ વત્તવ્વયા ચઝ્ઝથગમ્મગસરિસા ણેયવ્વા, ણવરં- કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં દસવાસસહસ્સાઈં માસપુહત્તમબ્હહિયાઈં, ઉક્કોસેણં ચત્તાલીસં વાસસહસ્સાઈં ચઝહિં માસપુહત્તેહિં અબ્હહિયાઈં, જાવ એવઝયં કાલં ગઝરાગઈં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- જઘન્ય સ્થિતિવાળા તે મનુષ્ય, જઘન્ય સ્થિતિવાળા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો સંપૂર્ણ કથન ચોથા ગમકની સમાન જાણવું. વિશેષતા એ છે કે કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય અનેક માસ અધિક દશ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર અનેક માસ અધિક ૪૦,૦૦૦ વર્ષ; **યાવત્** એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૫ ॥

૧૫ સો ચેવ ઉક્કોસકાલટ્ટિઈંએસુ ઉવવણ્ણો, એસ ચેવ ગમ્મગો, ણવરં- કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં સાગરોવમં માસપુહત્તમબ્હહિયાઈં, ઉક્કોસેણં ચત્તારિ સાગરોવમાઈં ચઝહિં માસપુહત્તેહિં અબ્હહિયાઈં, જાવ એવઝયં કાલં ગઝરાગઈં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- જઘન્ય સ્થિતિવાળા તે મનુષ્યો, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો સર્વ કથન ચતુર્થ ગમકાનુસાર જાણવું. વિશેષતા એ છે કે કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય અનેક માસ અધિક એક સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર અનેક માસ અધિક ચાર સાગરોપમ; **યાવત્** એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૬ ॥

૧૬ સો ચેવ અપ્પણા ઉક્કોસકાલટ્ટિઈંઓ જાઓ, સો ચેવ પઢમ્મગમઓ ણેયવ્વો, ણવરં- સરીરોગાહણા જહણ્ણેણં પંચધણુસયાઈં, ઉક્કોસેણ વિ પંચધણુસયાઈં, ઠિઈં જહણ્ણેણં પુવ્વકોડી, ઉક્કોસેણ વિ પુવ્વકોડી, એવં અણુબંધો વિ । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં પુવ્વકોડી દસહિં વાસસહસ્સેહિં અબ્હહિયા, ઉક્કોસેણ ચત્તારિ સાગરોવમાઈં ચઝહિં પુવ્વકોડીહિં અબ્હહિયાઈં જાવ એવઝયં કાલં ગઝરાગઈં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- તે મનુષ્ય સ્વયં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા હોય અને રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તેની ઋદ્ધિ પ્રથમ ગમકની સમાન છે. વિશેષતા એ છે કે શરીરની અવગાહના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પાંચસો ધનુષની હોય છે, સ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષની હોય છે અને અનુબંધ આયુષ્ય પ્રમાણે હોય છે. કાલાદેશથી જઘન્ય પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અધિક, ઉત્કૃષ્ટ ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક ચાર સાગરોપમ; **યાવત્** એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૭ ॥

૧૭ સો ચેવ જહણ્ણકાલદ્વિઈંસુ ઉવવણ્ણો, સચ્ચેવ સત્તમગમગવત્તવ્વયા, ણવરં- કાલા- દેસેણં જહણ્ણેણં પુવ્વકોડી દસહિં વાસસહસ્સેહિં અબ્બહિયા, ઉવ્વકોસેણં ચત્તારિ પુવ્વકોડીઓ ચત્તાલીસાએ વાસસહસ્સેહિં અબ્બહિયાઓ, જાવ એવઇયં કાલં ગઠરાગઇં કરેજ્જા।

ભાવાર્થ :- તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા મનુષ્ય, જઘન્ય સ્થિતિવાળા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો સર્વ કથન સાતમા ગમક અનુસાર જાણવું. વિશેષતા એ છે કે કાલાદેશથી જઘન્ય પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અધિક, ઉત્કૃષ્ટ ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૪૦,૦૦૦ વર્ષ અધિક; **યાવત્** એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૮ ॥

૧૮ સો ચેવ ઉવ્વકોસકાલદ્વિઈંસુ ઉવવણ્ણો, સચ્ચેવ સત્તમગમગવત્તવ્વયા, ણવરં- કાલા- દેસેણં જહણ્ણેણં એગં સાગરોવમં પુવ્વકોડીએ અબ્બહિયં, ઉવ્વકોસેણં ચત્તારિ સાગરોવમાઇં ચઇહિં પુવ્વકોડીહિં અબ્બહિયાઇં, જાવ એવઇયં કાલ ગઠરાગઇં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા મનુષ્ય, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો સર્વ કથન સાતમા ગમકની સમાન જાણવું. વિશેષતા એ છે કે કાલાદેશથી જઘન્ય પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક એક સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ચારપૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક ચાર સાગરોપમ; **યાવત્** એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૮ ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં મનુષ્યો રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થાય તો, તેની ઋદ્ધિ અને સ્થિતિનું નિરૂપણ છે.

(૧) ઉપપાત- મનુષ્ય મરીને રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાં તે સ્થાનાનુસાર જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ એક સાગરોપમ સુધીની સર્વ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. (૨) પરિમાણ- જઘન્ય એક, બે, ત્રણ ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય છે કારણ કે સંજી મનુષ્યો સંખ્યાતા જ હોય છે. (૩) સંઘયણ- રત્નપ્રભા- પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થનારાને છ સંઘયણ હોય છે. (૪) અવગાહના- જઘન્ય અનેક અંગુલ અને ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ ધનુષ્યની હોય છે.

પ્રથમ નરકમાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યોની સ્થિતિ અનેક માસની છે. તેટલી સ્થિતિ થાય ત્યાં સુધીમાં તેની અવગાહના અનેક અંગુલની થઈ જાય છે. મનુષ્યોમાં આયુષ્ય અને અવગાહના કંઈક અંશે પરસ્પર સાપેક્ષ છે. તેથી સ્પષ્ટ થાય છે કે અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અવગાહનાવાળો કે અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળો મનુષ્ય નરકમાં જઈ શકતો નથી.

(૫) સંસ્થાન- ૬ (૬) લેશ્યા- ૬ (૭) દષ્ટિ- ૩ (૮) જ્ઞાનાજ્ઞાન- નરકમાં ઉત્પન્ન થનારા ગર્ભજ મનુષ્યોને ચાર જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન અને છ સમુદ્ઘાત કહ્યા છે. તેથી સ્પષ્ટ થાય છે કે મન:પર્યવજ્ઞાન અને આહારક શરીર પ્રાપ્ત કરીને ત્યાંથી પતિત થઈને જીવ નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તે મનુષ્યોને તેની પૂર્વાવસ્થાની અપેક્ષાએ ચાર જ્ઞાન હોય છે.

(૯) યોગ- ૩ (૧૦) ઉપયોગ- ૨ (૧૧) સંજ્ઞા- ૪ (૧૨) કષાય- ૪ (૧૩) ઈન્દ્રિય- પાંચ (૧૪) સમુદ્ઘાત- તે જીવોને કેવળી સમુદ્ઘાત છોડીને શેષ છ સમુદ્ઘાત હોય છે. (૧૫) વેદના- ૨ (૧૬) વેદ- ૩ (૧૭) આયુષ્ય- જઘન્ય અનેક માસ અને ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષનું હોય છે. અનેક

માસથી અલ્પાયુષ્યવાળા મનુષ્ય મરીને નરક ગતિમાં જઈ શકતા નથી. (૧૮) અધ્યવસાય— પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત. (૧૯) અનુબંધ— આયુષ્ય પ્રમાણે. (૨૦) કાય સંવેધ— ભવાદેશથી જઘન્ય બે અને ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ કરે. કાલાદેશ માટે જુઓ— કોષ્ટક.

સંજ્ઞી મનુષ્યનો પ્રથમ નરક સાથે કાલાદેશ :-

ગમક	જઘન્ય (બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ (આઠભવ)
(૧) ઔઘિક-ઔઘિક	અનેક માસ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૪ સાગરોપમ
(૨) ઔઘિક-જઘન્ય	અનેક માસ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૪૦,૦૦૦ વર્ષ.
(૩) ઔઘિક-ઉત્કૃષ્ટ	અનેક માસ અને એક સાગરોપમ	ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૪ સાગરોપમ
(૪) જઘન્ય-ઔઘિક	અનેક માસ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	ચાર અનેક માસ અને ૪ સાગરોપમ
(૫) જઘન્ય-જઘન્ય	અનેક માસ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	ચાર અનેક માસ અને ૪૦,૦૦૦ વર્ષ.
(૬) જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ	અનેક માસ અને ૧ સાગરોપમ	ચાર અનેક માસ અને ૪ સાગરોપમ
(૭) ઉત્કૃષ્ટ-ઔઘિક	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૪ સાગરોપમ
(૮) ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્ય	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૪૦,૦૦૦ વર્ષ
(૯) ઉત્કૃષ્ટ-ઉત્કૃષ્ટ	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧ સાગરોપમ	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૪ સાગરોપમ

મનુષ્ય સ્થિતિ— જઘન્ય અનેક માસ, ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષ.
પ્રથમ નરકની સ્થિતિ— જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ એક સાગરોપમ.

નાણત્તા :- સંજ્ઞી મનુષ્ય મરીને પ્રથમ નરકમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે કુલ નાણત્તા-૮ થાય છે. જઘન્ય ગમકમાં નાણત્તા- ૫ થાય છે— (૧) અવગાહના :- પ્રથમ નરકમાં જનારા મનુષ્યોની અવગાહના જઘન્ય અનેક અંગુલ અને ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ ધનુષની હોય છે. પરંતુ ચોથા, પાંચમા, છઠ્ઠા આ ત્રણ જઘન્ય ગમકથી જનારની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના અનેક અંગુલની જ હોય છે. તે જઘન્ય સ્થિતિમાં ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પામી શકતો નથી.

(૨) જ્ઞાનાજ્ઞાન :- પ્રથમ ગમકમાં ચાર જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે. પરંતુ જઘન્ય ગમકથી જાય ત્યારે અનેક માસની સ્થિતિમાં મન:પર્યવજ્ઞાનનો સંભવ નથી કારણ કે મન:પર્યવ જ્ઞાન સંયમીને જ થાય છે અને નવ વર્ષનો મનુષ્ય જ સંયમ ધારણ કરી શકે છે. તેથી જઘન્ય અનેક માસની સ્થિતિએ પ્રથમ નરકમાં જનારને મન:પર્યવજ્ઞાનનો સંભવ નથી, તેમાં ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે.

(૩) સમુદ્ઘાત :- પ્રથમ ગમકમાં છ સમુદ્ઘાત હોય છે. પરંતુ જઘન્ય સ્થિતિમાં આહારક સમુદ્ઘાતનો સંભવ નથી. કારણ કે આહારક શરીર અને આહારક સમુદ્ઘાત સંયમીને જ હોય છે અને જઘન્ય ગમકમાં સંયમ શક્ય નથી.

(૪,૫) આયુષ્ય-અનુબંધ :- પ્રથમ ગમકમાં આયુષ્ય અને અનુબંધ જઘન્ય અનેક માસ અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષનો હોય છે જ્યારે જઘન્ય ગમકમાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અનેક માસનું આયુષ્ય અને અનુબંધ હોય છે. તે સિવાય અન્ય કોઈપણ આયુષ્ય હોતું નથી.

ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં નાણત્તા— ૩ હોય છે— (૧) અવગાહના—જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ ધનુષ્યની હોય છે કારણ કે મનુષ્યની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં અવગાહના પણ ઉત્કૃષ્ટ જ હોય છે, (૨) આયુષ્ય-કોડપૂર્વવર્ષનું,

(૩) અનુબંધ-આયુષ્ય અનુસાર જાણવો.

સંજી મનુષ્યોની બીજીથી છઠી નરક સુધીમાં ઉત્પત્તિ :-

૧૯ પજ્જતસંખેજ્જવાસાડયસણિમણુસ્સે ણં ભંતે ! જે ભવિએ સવ્કરપ્પભાએ પુઢવીએ ણેરહિએસુ ઉવવજ્જિત્તએ, સે ણં ભંતે ! કેવહિય કાલં ઠિહિએસુ ઉવવજ્જેજા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં સાગરોવમઢિહિએસુ, ઉવ્કોસેણં તિસાગરોવમઢિહિએસુ ઉવવજ્જેજા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સંખ્યેય વર્ષાયુષ્ક પર્યાપ્ત સંજી મનુષ્ય મરીને, શર્કરાપ્રભામાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૦૦ તે ણં ભંતે ! જીવા એગસમએણં કેવહિયા ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! સો ચેવ રયણપ્પભા- પુઢવિગમઓ ણેયવ્વો, ણવરં- સરીરોગાહણા જહણ્ણેણં રયણિપુહુત્તં, ઉવ્કોસેણં પંચધણુસયાહં. ઠિહિ જહણ્ણેણં વાસપુહુત્તં, ઉવ્કોસેણં પુવ્વકોડી । એવં અણુબંધો વિ । સેસં તં ચેવ જાવ ભવાદેસો ત્તિ । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં સાગરોવમં વાસપુહુત્તમબ્બહિયં, ઉવ્કોસેણં બારસ સાગરોવમાહં ચહિં પુવ્વકોડીહિં અબ્બહિયાહં, એવહિય કાલં જાવ ગહરાગહં કરેજ્જા । એવં એસા ઓહિએસુ તિસુ ગમએસુ મણુસસ્સ લઢ્ઢી, ણાણત્તં ણેરહિયઢિહિ, કાલાદેસેણં સંવેહં ચ જાણેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો, એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા નરકમાં ઉત્પન્ન થનાર મનુષ્યના વર્ષાન પ્રમાણે જાણવું જોઈએ. વિશેષતા એ છે કે તેના શરીરની અવગાહના જઘન્ય અનેક હાથ અને ઉત્કૃષ્ટ પાંચસો ધનુષની હોય છે, સ્થિતિ જઘન્ય અનેક વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષની છે. તે જ રીતે અનુબંધ પણ સમજવો જોઈએ. શેષ ભવાદેશ પર્યંત રત્નપ્રભાની જેમ જાણવું. કાલાદેશથી જઘન્ય અનેક વર્ષ અધિક એક સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક ૧૨ સાગરોપમ; **યાવત્** એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. આ રીતે બીજી નરકમાં ઔદિકના ત્રણ ગમકોમાં મનુષ્યની ઋદ્ધિ કહેવી જોઈએ. વિશેષતા એ છે કે ત્રણેય ગમક અનુસાર નૈરયિકની ઔદિક, જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહેવી અને કાલાદેશથી સંવેધ(ભવ અને સ્થિતિનો યોગ કરી) ઉપયોગ પૂર્વક જાણવો. ॥ ગમક-૧,૨,૩ ॥

૧૦૧ સો ચેવ અપ્પણા જહણ્ણકાલઢિહિઓ જાઓ, તસ્સ વિ તિસુ વિ ગમએસુ એસ ચેવ લઢ્ઢી, ણવરં- સરીરોગાહણા જહણ્ણેણં રયણિપુહુત્તં, ઉવ્કોસેણં વિ રયણિપુહુત્તં । ઠિહિ જહણ્ણેણં વાસપુહુત્તં, ઉવ્કોસેણં વિ વાસપુહુત્તં । એવં અણુબંધો વિ । સેસં જહા ઓહિયાણં. સંવેહો સવ્વો ઉવજ્જંજિરુણ ભાણિયવ્વો ।

ભાવાર્થ :- તે જઘન્ય સ્થિતિવાળા પર્યાપ્ત સંજી મનુષ્ય, શર્કરાપ્રભામાં ઉત્પન્ન થાય, તો ત્રણે ગમકોમાં પૂર્વોક્ત ઔદિક ત્રણ ગમકની વક્તવ્યતા જાણવી જોઈએ. વિશેષતા એ છે કે તેના શરીરની અવગાહના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અનેક હાથ હોય છે, સ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અનેક વર્ષ હોય છે. સ્થિતિ પ્રમાણે

અનુબંધ પણ જાણવો. શેષ સર્વ કથન ઔધિક ગમકની સમાન છે અને કાલાદેશરૂપ સર્વ ગમકોનો સંવેધ તે તે ગમકની સ્થિતિ અને ભવ સંખ્યા પ્રમાણે ઉપયોગપૂર્વક જાણવો જોઈએ. ॥ ગમક-૪,૫,૬ ॥

૧૦૨ સો ચેવ અપ્પણા ઉક્કોસકાલદ્વિઈઓ જાઓ । તસ્સ વિ તિસુ વિ ગમણ્ણસુ ઇમં ણાણત્તં-સરીરોગાહણા જહણ્ણેણં પંચધણુસયાઈં, ઉક્કોસેણ વિ પંચધણુસયાઈં । ઠિઈં જહણ્ણેણં પુવ્વકોડી, ઉક્કોસેણ વિ પુવ્વકોડી । એવં અણુબંધો વિ । સેસં જહા પઢ મગમણ, ણવરં- ણેરઇયઠિઈં ય કાયસંવેહં ચ જાણેજ્જા । એવં જાવ છદ્ધપુઢવી, ણવરં- તચ્ચાણ આઢવેત્તા એક્કેક્કં સંઘયણં પરિહાયઈ જહેવ તિરિક્ખજોણિયાણં । કાલાદેસો વિ તહેવ, ણવરં- મણુસ્સદ્વિઈં ભાણિયવ્વા ।

ભાવાર્થ :- જો તે મનુષ્ય સ્વયં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા હોય અને શર્કરાપ્રભામાં ઉત્પન્ન થાય, તો ત્રણે ગમકોમાં આ પ્રકારે વિશેષતા છે, યથા- શરીરની અવગાહના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પાંચસો ધનુષ તથા સ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષની હોય છે. અનુબંધ પણ તે જ પ્રમાણે હોય છે. શેષ સર્વ પ્રથમ ગમકની સમાન જાણવું, વિશેષતા એ છે કે નૈરયિકની સ્થિતિ અને કાયસંવેધ તે-તે સ્થાન પ્રમાણે જાણવા જોઈએ. ॥ ગમક-૭,૮,૯ ॥

આ જ રીતે યાવત્ ઇટ્ટી નરક સુધી જાણવું જોઈએ. વિશેષતા એ છે કે તેની ઋદ્ધિમાં ત્રીજી નરક અને ત્યાર પછી નરકમાં સંજી તિર્યંચોની સમાન એક એક સંઘયણ ઓછું થાય છે. કાલાદેશથી પણ તે જ રીતે જાણવું પરંતુ સ્થિતિ મનુષ્યની કહેવી જોઈએ અર્થાત્ જઘન્ય અનેક વર્ષની સ્થિતિ કહેવી.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં મનુષ્ય મરીને બીજી નરકમાં જાય તેની ઋદ્ધિ અને સ્થિતિનું અતિદેશાત્મક નિરૂપણ છે, તેની ઋદ્ધિ રત્નપ્રભા નરક પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યોની સમાન છે. કેવળ અવગાહના અને આયુષ્યમાં તફાવત છે. **અવગાહના**- જઘન્ય **રયણિ પુહુત્ત** = અનેક હાથ અને ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ ધનુષની અવગાહનાવાળા મનુષ્યો બીજીથી સાતમી નરક સુધી જઈ શકે છે. અનેક (બે) હાથથી અલ્પ અવગાહનાવાળા મનુષ્યો બીજી આદિ નરકોમાં ઉત્પન્ન થઈ શકતા નથી. **આયુષ્ય**- જઘન્ય **વાસ પુહુત્ત** = અનેક વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્યો બીજીથી સાતમી નરક સુધી જાય છે. અનેક વર્ષથી અલ્પાયુષ્યવાળા મનુષ્યો બીજી આદિ નરકમાં ઉત્પન્ન થઈ શકતા નથી. અહીં અનેક વર્ષથી ઓછામાં ઓછા નવ વર્ષનું ગ્રહણ થાય છે; કારણ કે જઘન્ય ગમકની ઋદ્ધિમાં પણ મન:પર્યવજ્ઞાનનું ગ્રહણ કર્યું છે. મન:પર્યવ જ્ઞાન નવ વર્ષે ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યા પછી જ થાય છે.

સંજી મનુષ્યનો બીજી નરક સાથે કાલાદેશ :-

ગમક	જઘન્ય (બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ (આઠ ભવ)
(૧) ઔધિક-ઔધિક	અનેક વર્ષ અને ૧ સાગરોપમ	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧૨ સાગરોપમ
(૨) ઔધિક-જઘન્ય	અનેક વર્ષ અને ૧ સાગરોપમ	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૪ સાગરોપમ
(૩) ઔધિક-ઉત્કૃષ્ટ	અનેક વર્ષ અને ૩ સાગરોપમ	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧૨ સાગરોપમ
(૪) જઘન્ય-ઔધિક	અનેક વર્ષ અને ૧ સાગરોપમ	ચાર અનેક વર્ષ અને ૧૨ સાગરોપમ

ગમક	જઘન્ય (બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ (આઠ ભવ)
(૫) જઘન્ય-જઘન્ય	અનેક વર્ષ અને ૧ સાગરોપમ	ચાર અનેક વર્ષ અને ૪ સાગરોપમ
(૬) જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ	અનેક વર્ષ અને ૩ સાગરોપમ	ચાર અનેક વર્ષ અને ૧૨ સાગરોપમ
(૭) ઉત્કૃષ્ટ-ઔદિક	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧ સાગરોપમ	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧૨ સાગરોપમ
(૮) ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્ય	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧ સાગરોપમ	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૪ સાગરોપમ
(૯) ઉત્કૃષ્ટ-ઉત્કૃષ્ટ	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૩ સાગરોપમ	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧૨ સાગરોપમ

મનુષ્યની સ્થિતિ— જઘન્ય અનેક વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષ.
બીજી નરકની સ્થિતિ— જઘન્ય એક સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ સાગરોપમ.

નાણતા :- મનુષ્ય મરીને બીજી શર્કરાપ્રભાથી છટ્ટી તમઃ પ્રભા નરક સુધીમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે કુલ નાણતા—૬ થાય છે. જઘન્ય ગમકમાં નાણતા—૩ થાય છે— (૧) અવગાહના— જઘન્ય સ્થિતિએ જાય ત્યારે તે મનુષ્યની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના અનેક હાથની હોય છે. તે ૫૦૦ ધનુષની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પામી શકતો નથી. (૨) આયુષ્ય— અનેક વર્ષનું હોય. (૩) અનુબંધ— આયુષ્ય પ્રમાણે હોય છે.

ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં નાણતા—૩ થાય છે— (૧) અવગાહના— ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ જાય ત્યારે તેની અવગાહના પણ ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ ધનુષ્યની જ હોય છે. (૨) આયુષ્ય— કોડપૂર્વનું (૩) અનુબંધ— આયુષ્ય પ્રમાણે હોય છે.

મનુષ્યની સાતમી નરકમાં ઉત્પત્તિ :-

૧૦૩ પજ્જત્ત-સંખેજ્જવાસાઝય-સણિમણુસ્સે ણં ભંતે ! જે ભવિએ અહેસત્તમાએ પુઢવિણેરૂએસુ ઝવવજ્જિત્તએ, સે ણં ભંતે ! કેવઙ્ગકાલઢ્ઢિરૂએસુ ઝવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં બાવીસસાગરોવમઢ્ઢિરૂએસુ, ઝવ્વકોસેણં તેત્તીસસાગરોવમઢ્ઢિરૂએસુ ઝવવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત સંખ્યેય વર્ષાયુષ્ક સંજ્ઞી મનુષ્ય, સાતમી અધઃસપ્તમ નરક પૃથ્વીમાં નૈરયિકપણે ઉત્પન્ન થાય, તો તે કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે જઘન્ય ૨૨ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૦૪ તે ણં ભંતે ! જીવા એગ સમણં કેવઙ્ગયા ઝવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! અવસેસો સો ચેવ સવ્વકરપ્પમાપુઢવિગમઓ ણેયવ્વો, ણવરં- પઢમં સંઘયણં, ઇત્થિવેયગા ણ ઝવવજ્જંતિ, સેસં તં ચેવ જાવ અણુબંધો ત્તિ । ભવાદેસેણં દો ભવગ્ગહણાંઙ્ગાં. કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં બાવીસં સાગરોવમાંઙ્ગાં વાસપુહુત્તમભ્ભહિયાંઙ્ગાં, ઝવ્વકોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાંઙ્ગાં પુવ્વકોડીએ અભ્ભહિયાંઙ્ગાં જાવ એવઙ્ગયં કાલં ગઙ્ગરાગં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તેની સર્વ વક્તવ્યતા શર્કરાપ્રભામાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યોની સમાન જાણવી જોઈએ. વિશેષતા એ છે કે સાતમી નરકમાં પ્રથમ સંઘયણવાળા જ ઉત્પન્ન થાય છે અને ત્યાં સ્ત્રીવેદી ઉત્પન્ન થતા નથી. શેષ અનુબંધ સુધીનું સર્વ કથન પૂર્વવત્ જાણવું જોઈએ. ભવાદેશથી બે ભવ અને કાલાદેશથી જઘન્ય અનેક વર્ષ અધિક ૨૨ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક ૩૩ સાગરોપમ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન

કરે છે. ॥ ગમક-૧ ॥

૧૦૫ સો ચેવ જહણ્ણકાલટ્ટિઈએસુ ઉવવણ્ણો, એસ ચેવ વત્તવ્વયા, ણવરં- ણેરઙ્ગટ્ટિઈં સંવેહં ચ જાણેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- તે મનુષ્ય, સાતમી નરક પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં જઘન્ય સ્થિતિએ ઉત્પન્ન થાય, તો પણ તે જ વક્તવ્યતા છે, ગમક અનુસાર નારકીની સ્થિતિ અને સંવેધ ઉપયોગપૂર્વક જાણી લેવો જોઈએ. ॥ ગમક-૨ ॥

૧૦૬ સો ચેવ ઉક્કોસકાલટ્ટિઈએસુ ઉવવણ્ણો, એસ ચેવ વત્તવ્વયા, ણવરં- સંવેહં ચ જાણેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- તે મનુષ્ય, સાતમી નરક પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ ઉત્પન્ન થાય, તો પણ આ જ વક્તવ્યતા છે. સંવેધ, સ્વયં જાણવો જોઈએ. ॥ ગમક-૩ ॥

૧૦૭ સો ચેવ અપ્પણા જહણ્ણકાલટ્ટિઈઓ જાઓ । તસ્સ વિ તિસુ વિ ગમએસુ એસ ચેવ વત્તવ્વયા, ણવરં- સરીરોગાહણા જહણ્ણેણં રયણિપુહુત્તં, ઉક્કોસેણં વિ રયણિપુહુત્તં । ઠિઈ જહણ્ણેણં વાસપુહુત્તં, ઉક્કોસેણ વિ વાસપુહુત્તં । એવ અણુબંધો વિ । સંવેહો ઉવજુંજિરુણ ભાણિયવ્વો ।

ભાવાર્થ :- જો તે સંજ્ઞી મનુષ્ય સ્વયં જઘન્ય સ્થિતિવાળા હોય અને સાતમી નરક પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો ત્રણે ગમકોમાં પૂર્વવત્ વક્તવ્યતા જાણવી, વિશેષતા એ છે કે તેના શરીરની અવગાહના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અનેક હાથ હોય છે, સ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અનેક વર્ષની છે. આ રીતે અનુબંધ પણ જાણવો જોઈએ. સંવેધનું કથન ઉપયોગપૂર્વક જાણવું જોઈએ. ॥ ગમક-૪-૫-૬ ॥

૧૦૮ સો ચેવ અપ્પણા ઉક્કોસકાલટ્ટિઈઓ જાઓ, તસ્સ વિ તિસુ વિ ગમએસુ એસ ચેવ વત્તવ્વયા, ણવરં- સરીરોગાહણા જહણ્ણેણં પંચધણુસયાઈં, ઉક્કોસેણ વિ પંચધણુસયાઈં । ઠિઈ જહણ્ણેણં પુવ્વકોડી, ઉક્કોસેણ વિ પુવ્વકોડી, એવ અણુબંધો વિ । ણવસુ વિ એસુ ગમએસુ ણેરઙ્ગટ્ટિઈં સંવેહં ચ જાણેજ્જા । સવ્વત્થ ભવગ્ગહણાઈં દોણિણ જાવ ણવમગમએ । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં પુવ્વકોડીએ અબ્ભહિયાઈં, ઉક્કોસેણ વિ તેત્તીસં સાગરોવમાઈં પુવ્વકોડીએ અબ્ભહિયાઈં, જાવ એવઙ્ગયં કાલં ગઙ્ગરાગં કરેજ્જા । ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- જો તે સંજ્ઞી મનુષ્ય સ્વયં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા હોય અને સાતમી નરક પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તેના ત્રણે ગમકોમાં પૂર્વોક્ત વક્તવ્યતા કહેવી જોઈએ. તેમાં વિશેષતા એ છે કે તેના શરીરની અવગાહના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ ધનુષની હોય છે. સ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષની છે. આ રીતે અનુબંધ પણ જાણવો જોઈએ. ઉપર્યુક્ત નવે ગમકોમાં નૈરયિકની સ્થિતિ અને સંવેધનો વિચાર સ્વયં કરી લેવો જોઈએ. સર્વત્ર બે ભવ જાણવા જોઈએ **યાવત્** નવમાં ગમકમાં કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક ૩૩ સાગરોપમ; **યાવત્** એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૭,૮,૯ ॥

વિવેચન :-

ભવાદેશ :- સાતમી નરકમાંથી નીકળેલો જીવ મનુષ્ય થતો નથી. તે જીવ અવશ્ય તિર્યચ ગતિમાં જ જાય છે. તેથી ભવાદેશથી મનુષ્યના સાતમી નરક સાથે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બે જ ભવ થાય છે.

મનુષ્યનો સાતમી નરક સાથે કાલાદેશ :-

ગમક	જઘન્ય (બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ (બે ભવ)
(૧) ઔઘિક-ઔઘિક	અનેક વર્ષ અને ૨૨ સાગરોપમ	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૩૩ સાગરોપમ
(૨) ઔઘિક-જઘન્ય	અનેક વર્ષ અને ૨૨ સાગરોપમ	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૨૨ સાગરોપમ
(૩) ઔઘિક-ઉત્કૃષ્ટ	અનેક વર્ષ અને ૩૩ સાગરોપમ	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૩૩ સાગરોપમ
(૪) જઘન્ય-ઔઘિક	અનેક વર્ષ અને ૨૨ સાગરોપમ	અનેક વર્ષ અને ૩૩ સાગરોપમ
(૫) જઘન્ય-જઘન્ય	અનેક વર્ષ અને ૨૨ સાગરોપમ	અનેક વર્ષ અને ૨૨ સાગરોપમ
(૬) જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ	અનેક વર્ષ અને ૩૩ સાગરોપમ	અનેક વર્ષ અને ૩૩ સાગરોપમ
(૭) ઉત્કૃષ્ટ-ઔઘિક	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૨૨ સાગરોપમ	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૩૩ સાગરોપમ
(૮) ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્ય	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૨૨ સાગરોપમ	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૨૨ સાગરોપમ
(૯) ઉત્કૃષ્ટ-ઉત્કૃષ્ટ	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૩૩ સાગરોપમ	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૩૩ સાગરોપમ

મનુષ્ય સ્થિતિ- જઘન્ય અનેક વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષ.

સાતમી નરકની સ્થિતિ- જઘન્ય ૨૨ સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમ.

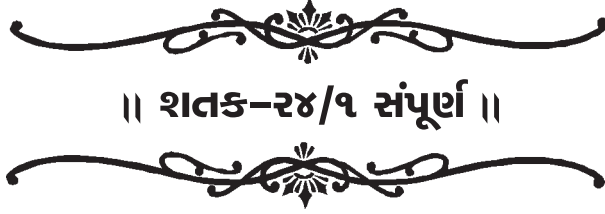
નાણતા :- બીજી નરકની જેમ નાણતા-૬. જઘન્ય ગમકથી જાય ત્યારે પૂર્વવત્ અવગાહના, આયુષ્ય અને અનુબંધ તે ત્રણ નાણતા થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટ ગમકથી જાય ત્યારે પણ તે જ ત્રણ નાણતા થાય છે.

નરકમાં ઉત્પન્ન થતા જીવોના કુલ ગમ્મા અને નાણતા :-

જીવ પ્રકાર	ઉત્પત્તિ સ્થાન	ભવ		ગમ્મા		નાણતા	
		જ	ઉ.	વિવરણ	કુલ	વિવરણ	કુલ
અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય	પ્રથમ નરકમાં	૨	૨	૮ ગમ્માથી ૧×૮ =	૮	૫×૧ નરક =	૫
સંજી તિર્યચ	૧ થી ૬ નરકમાં	૨	૮	૮ ગમ્માથી ૬×૮ =	૫૪	૧૦×૬ નરક =	૬૦
સંજી તિર્યચ	સાતમી નરકમાં	૩	૭	૧,૨,૪,૫,૭,૮ મા ગમ્માથી ૩,૬,૮ મા ગમ્માથી	૬ ૩	૧૦×૧ નરક =	૧૦
સંજી મનુષ્ય	૧ થી ૬ નરકમાં	૨	૮	૮ ગમ્માથી ૬×૮ =	૫૪	૮×૧ નરક =	૮
સંજી મનુષ્ય	સાતમી નરકમાં	૨	૨	૮ ગમ્માથી ૧×૮ =	૮	૬×૬ નરક =	૩૬
					૧૩૫		૧૧૮

સંપૂર્ણ ઉદ્દેશકમાં ભવના વિભાજનથી ગમ્મા :-

તેમાં જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ બે ભવના ગમ્મા	૧૮
જઘન્ય-૨, ઉત્કૃષ્ટ ૮ ભવના ગમ્મા	૧૦૮
જઘન્ય-૩, ઉત્કૃષ્ટ ૭ ભવના ગમ્મા	૬
જઘન્ય-૩, ઉત્કૃષ્ટ ૫ ભવના ગમ્મા	૩
કુલ ગમ્મા	<u>૧૩૫</u>

શતક-૨૪ : ઉદ્દેશક-૨ થી ૧૧

સંક્ષિપ્ત સાર

- ★ આ દશ ઉદ્દેશકમાં ક્રમશઃ દશભવનપતિમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવોની અવગાહના, સ્થિતિ આદિ ઋદ્ધિનું કથન ૨૦ દ્વારથી કર્યું છે.
- ★ સંખ્યાત અને અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા પર્યાપ્ત સંજી તિર્યચ અને સંખ્યાત અને અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી મનુષ્યો તેમજ અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય, આ પાંચ પ્રકારના પંચેન્દ્રિય જીવો ભવનપતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે.
- ★ **અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય** મરીને ભવનપતિમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. ભવનપતિ દેવ મરીને અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. તેથી તે જીવોના નવ ગમકથી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બે ભવ જ થાય છે.
- ★ **યુગલિક તિર્યચ અને યુગલિક મનુષ્ય** ભવનપતિમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિએ ઉત્પન્ન થાય છે. યુગલિકો દેવભવમાં પોતાના (યુગલિક ભવના) આયુષ્યથી વધુ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરતા નથી. ભવનપતિ દેવ મરીને યુગલિકમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. તેથી તે જીવો પણ નવ ગમકથી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બે ભવ જ કરે છે.
- ★ **સંજી તિર્યચ** મરીને ભવનપતિમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે સ્થાનાનુસાર સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. તે નવ ગમકથી જઘન્ય-૨, ઉત્કૃષ્ટ-૮ ભવ કરે છે.
- ★ જઘન્ય અનેક માસ અને ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષના આયુષ્યવાળા **મનુષ્ય મરીને** ભવનપતિમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે સ્થાનાનુસાર સ્થિતિ પામે. તે નવ ગમકથી જઘન્ય બે, ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ કરે છે.
- ★ આ રીતે દશ ઉદ્દેશકોમાં દશ ભવનપતિમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવોનું વિસ્તૃત વિશ્લેષણ છે.

શતક-૨૪ : ઉદ્દેશક-૨

અસુરકુમાર

અસુરકુમાર દેવોમાં ઉત્પત્તિ :-

૧ રાયગિહે જાવ એવં વયાસી- અસુરકુમારા ણં ભંતે ! કઓહિંતો ઉવવજ્જંતિ-કિં ણેરહ્મિંતો ઉવવજ્જંતિ, તિરિક્ખજોણિય-મણુસ્સ-દેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! ણો ણેરહ્મિંતો ઉવવજ્જંતિ, તિરિક્ખજોણિહિંતો ઉવવજ્જંતિ, મણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ, ણો દેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ । એવં જહેવ ણેરહ્મિંતો ઉવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- રાજગૃહ નગરમાં ગૌતમસ્વામીએ યાવત્ આ પ્રમાણે પૂછ્યું- હે ભગવન્ ! અસુર કુમાર દેવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? શું નૈરયિકોમાંથી, તિર્ય્યોમાંથી, મનુષ્યોમાંથી કે દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી, તિર્ય્યો અને મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. આ રીતે નૈરયિક ઉદ્દેશકની સમાન જાણવું.

અસંજી તિર્ય્ય પંચેન્દ્રિયોની અસુરકુમારમાં ઉત્પત્તિ :-

૨ પજ્જત્તા-અસણ્ણિપંચિંદિય-તિરિક્ખજોણિય ણં ભંતે ! જે ભવિએ અસુરકુમારેસુ ઉવવજ્જિત્તએ સે ણં ભંતે ! કેવહ્મિંતો ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણ દસવાસ-સહસ્સદ્દિહ્મિંતો, ઉવવજ્જેજ્જા પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જહ્મિંતો ઉવવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્ય્યો મરીને, અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તે કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય દશ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૩ તે ણં ભંતે ! જીવા એગસમએણં કેવહ્મિંતો ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! રયણપ્પભા-ગમગસરિસા ણવ વિ ગમા ભાણિયવ્વા, ણવરં- જાહે અપ્પણા જહણ્ણકાલદ્દિહ્મિંતો ભવહ્મિંતો તાહે અજ્જવસાણા પસત્થા, ણો અપ્પસત્થા તિસુ વિ ગમએસુ । અવસેસં તં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અહીં રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ગમકોની સમાન નવ ગમક કહેવા જોઈએ. વિશેષતા એ છે કે જ્યારે તે સ્વયં જઘન્ય કાલની સ્થિતિવાળા હોય, ત્યારે ત્રણે ગમક (૪,૫ અને ૬ ગમ્મા)માં પ્રશસ્ત અધ્યવસાય જ હોય છે, અપ્રશસ્ત અધ્યવસાય હોતા નથી. શેષ સર્વ કથન પૂર્વવત્ છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્ય્યો મરીને અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય તદ્વિષયક

વિચારણા છે. અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયો ભવનપતિમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે તેની ઋદ્ધિ પ્રથમ નરકમાં ઉત્પન્ન થનારા અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોની ઋદ્ધિની સમાન જ હોય છે. તે જીવો, દેવ ભવમાં જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે.

પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણનું સ્પષ્ટીકરણ વ્યાખ્યાકારે આ પ્રમાણે કર્યું છે—
उक्कोसेणं तु पुव्वकोडी आउयत्तं णिव्वत्तेइ, ण य संमुच्छिमो पुव्वकोडीआउयत्ताओ परो अत्थि ॥ સંમૂચ્છિમ તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોનું આયુષ્ય પૂર્વકોટિ વર્ષથી અધિક નથી, તેથી તે દેવ ભવનું પૂર્વકોટિ વર્ષનું આયુષ્ય બાંધે છે. પૂર્વકોટિ વર્ષથી અધિક આયુષ્ય બાંધતા નથી— ચૂર્ણિ. પૂર્વકોટિ વર્ષ તે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે.

અધ્યવસાય :- અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય જ્યારે જઘન્ય ગમકથી મરીને દેવ ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે તેના અધ્યવસાય પ્રશસ્ત હોય છે. અપ્રશસ્ત હોતા નથી. તેના નવ ગમક રત્નપ્રભા પૃથ્વીની સમાન છે

નાણતા :- કુલ પાંચ નાણતા થાય છે. જઘન્ય ગમકમાં આયુષ્ય, અધ્યવસાય અને અનુબંધ તે ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં આયુષ્ય અને અનુબંધ, તે બે નાણતા થાય છે. તે રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થનારા અસંજી તિર્યચની સમાન છે.

સંજી તિર્યચોની અસુરકુમારોમાં ઉત્પત્તિ :-

૪ જइ सण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहितो उववज्जंति- किं संखेज्जवासाउय-सण्णि पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहितो उववज्जंति, असंखेज्जवासाउय सण्णिपंचिंदियतिरिक्ख-जोणिएहितो उववज्जंति ? गोयमा ! संखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति, असंखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચો અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો શું સંખ્યેયવર્ષાયુષ્ક સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે કે અસંખ્યેયવર્ષાયુષ્ક સંજી તિર્યચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સંખ્યાત અને અસંખ્યાતવર્ષાયુષ્ક, બંને પ્રકારના તિર્યચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

વિવેચન :-

સંજી તિર્યચના બે ભેદ છે. સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક-કર્મભૂમિના સંજી તિર્યચ અને અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક-યુગલિક તિર્યચ, બંને પ્રકારના તિર્યચો મરીને અસુરકુમારમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે.

યુગલિક તિર્યચની અસુરકુમારોમાં ઉત્પત્તિ :-

૫ असंखेज्जवासाउय-सण्णि-पंचिंदिय-तिरिक्खजोणिए णं भंते ! जे भविए असुरकुमारेसु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवइयकालट्ठिईएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहण्णेणं दसवास-सहस्सट्ठिईएसु, उक्कोसेणं तिपलिओवमट्ठिईएसु उववज्जेज्जा ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! અસંખ્યેયવર્ષાયુષ્ક સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચો મરીને, અસુરકુમારોમાં

ઉત્પન્ન થાય, તો તે કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૬ તે જં ભંતે ! જીવા એગસમણં, પુચ્છા ?

ગોયમા ! જહણ્ણેણં એકો વા દો વા તિણ્ણિ વા ઉક્કોસેણં સંખેજ્જા ઉવવજ્જંતિ । વયરોસભનારાયસંઘયણી । ઓગાહણા જહણ્ણેણં ધણુપુહુત્તં, ઉક્કોસેણં છ ગાડયાઈ । સમચરરસસંઠાણસંઠિયા પણ્ણત્તા । ચત્તારિ લેસ્સાઓ આદિલ્લાઓ । ણો સમ્મદિટ્ઠી, મિચ્છાદિટ્ઠી, ણો સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠી । ણો ણાણી, અણ્ણાણી, ણિયમંદુઅણ્ણાણી- મહ્ઠાણ્ણાણી સુયઅણ્ણાણી ય । જોગો તિવિહો વિ । ઉવઓગો દુવિહો વિ । ચત્તારિ સણ્ણાઓ । ચત્તારિ કસાયા । પંચ ઙ્ઙંદિયા । તિણ્ણિ સમુઘાયા આદિલ્લગા । સમોહયા વિ મરંતિ, અસમોહયા વિ મરંતિ । વેયણા દુવિહા વિ- સાયાવેયગા વિ અસાયાવેયગા વિ । વેદો દુવિહો વિ- ઙ્ઙિથિવેયગા વિ પુરિસવેયગા વિ, ણો ણપુંસગવેયગા । ઠિઈ જહણ્ણેણં સાઙ્ગેગા પુવ્વકોડી, ઉક્કોસેણં તિણ્ણિ પલિઓવમાઈ । અઙ્ગવસાણા પસત્થા વિ અપ્પસત્થા વિ । અણુબંધો જહેવ ઠિઈ । કાયસંવેહો-ભવાદેસેણં દો ભવગ્ગહણાઈ, કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં સાઙ્ગેગા પુવ્વકોડી દસહિં વાસસહસ્સેહિં અબ્ભહિયા, ઉક્કોસેણં છપ્પલિઓવમાઈ જાવ એવઙ્ગ્યં કાલં ગઙ્ગરાગઙ્ગં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક, બે કે ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. તે જીવોને વજ્રઋષભનારાય સંઘયણ હોય છે. તેના શરીરની અવગાહના જઘન્ય અનેક ધનુષ અને ઉત્કૃષ્ટ છ ગાઉની હોય છે. તે જીવોને સમયતુરસ્સ સંસ્થાન અને પ્રથમ ચાર લેશ્યાઓ હોય છે. તે સમ્યગ્દષ્ટિ કે સમ્યગ્-મિથ્યાદષ્ટિ નથી પરંતુ મિથ્યાદષ્ટિ જ હોય છે. તે જ્ઞાની નથી, અજ્ઞાની હોય છે. તેઓને મતિ અજ્ઞાન અને શ્રુત અજ્ઞાન, આ બે અજ્ઞાન હોય છે. યોગ- ત્રણ, ઉપયોગ- બે, સંજ્ઞા- ચાર, કષાય- ચાર, ઈન્દ્રિયો- પાંચ, સમુદ્ઘાત-પ્રથમના ત્રણ હોય છે. તે સમુદ્ઘાત કરીને પણ મરે છે અને સમુદ્ઘાત કર્યા વિના પણ મરે છે. તેને શાતા-અશાતા બંને પ્રકારની વેદના હોય છે. તે પુરુષવેદી અને સ્ત્રીવેદી હોય છે, નપુંસકવેદી નથી. સ્થિતિ-જઘન્ય સાતિરેક પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની હોય છે. અધ્યવસાય- પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત બંને હોય છે. અનુબંધ-સ્થિતિ પ્રમાણે છે. કાય સંવેધ-ભવની અપેક્ષાએ બે ભવ અને કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય સાધિક પૂર્વકોટિ વર્ષ અને દશ હજાર વર્ષ અધિક, ઉત્કૃષ્ટ છ પલ્યોપમ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૧ ॥

૭ સો ચેવ જહણ્ણકાલદ્વિઈએસુ ઉવવણ્ણો-એસ ચેવ વત્તવ્વયા, ણવરં- અસુરકુમારદ્વિઈ સંવેહં ચ જાણેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- તે અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો, જઘન્ય કાલની સ્થિતિવાળા અસુર- કુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો પૂર્વોક્ત વક્તવ્યતા અનુસાર જાણવું. સ્થિતિ અને સંવેધનો વિચાર

ઉપયોગપૂર્વક જાણવો. ॥ ગમક-૨ ॥

૮ સો ચેવ ડકકોસકાલટ્ટિઈંસુ ડવવણ્ણો જહણ્ણેણં તિપલિઓવમટ્ટિઈંસુ, ડકકોસેણ વિ તિપલિઓવમટ્ટિઈંસુ ડવવજ્જેજ્જા-એસ ચેવ વત્તવ્વયા, ણવરં- ઠિઈં સે જહણ્ણેણં તિણ્ણિણ પલિઓવમાઈં, ડકકોસેણં વિ તિણ્ણિણ પલિઓવમાઈં । એવં અણુબંધો વિ । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં છપ્પલિઓવમાઈં, ડકકોસેણ વિ છપ્પલિઓવમાઈં, જાવ એવઙ્ગયં કાલં ગઙ્ગરાગઙ્ગં કરેજ્જા । સેસં તં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- તે અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજ્ઞી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયો ઉત્કૃષ્ટ કાલની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ઈત્યાદિ પૂર્વવત્ જાણવું. તેમાં વિશેષતા એ છે કે સ્થિતિ અને અનુબંધ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમનો છે. કાલાદેશથી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ છ પલ્યોપમ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. શેષ પૂર્વવત્ છે. ॥ ગમક-૩ ॥

૯ સો ચેવ અપ્પણા જહણ્ણકાલટ્ટિઈંઓ જાઓ, જહણ્ણેણં દસવાસસહસ્સટ્ટિઈંસુ, ડકકો- સેણં સાઙ્ગેગપુવ્વકોડીઆડએસુ ડવવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- તે જઘન્ય સ્થિતિવાળા અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચો મરીને, અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો જઘન્ય દશહજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ સાધિક પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુષ્યવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૦ તે ણં ભંતે ! જીવા એગસમએણં કેવઙ્ગયા ડવવજ્જંતિ ? એવસેસં તં ચેવ જાવ ભવાદેસો ત્તિ, ણવરં- ઓગાહણા જહણ્ણેણં ધણુપુહુત્તં, ડકકોસેણં સાઙ્ગેગં ધણુસહસ્સં । ઠિઈં જહણ્ણેણં સાઙ્ગેગા પુવ્વકોડી, ડકકોસેણ વિ સાઙ્ગેગા પુવ્વકોડી । એવં અણુબંધો વિ । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં સાઙ્ગેગા પુવ્વકોડી દસહિં વાસસહસ્સેહિં અબ્ભહિયા, ડકકોસેણં સાઙ્ગેગાઓ દો પુવ્વકોડીઓ, જાવ એવઙ્ગયં કાલં ગઙ્ગરાગઙ્ગં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ભવાદેશ સુધી પૂર્વવત્ જાણવું. વિશેષતા આ પ્રમાણે છે- એવગાહના જઘન્ય અનેક ધનુષ અને ઉત્કૃષ્ટ સાધિક એક હજાર ધનુષ છે. સ્થિતિ અને અનુબંધ સાધિક પૂર્વકોટિ વર્ષ, કાયસંવેધ-કાલાદેશથી જઘન્ય સાધિક પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અધિક, ઉત્કૃષ્ટ સાધિક બે પૂર્વકોટિ વર્ષ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૪ ॥

૧૧ સો ચેવ જહણ્ણકાલટ્ટિઈંસુ ડવવણ્ણો, એસ ચેવ વત્તવ્વયા, ણવરં- અસુરકુમારટ્ટિઈં સંવેહં ચ જાણેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- જઘન્ય સ્થિતિવાળા તે જીવો(યુગલિક તિર્યચો) મરીને જઘન્ય કાલની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો પૂર્વવત્ જાણવું. અસુરકુમારોની સ્થિતિ અને સંવેધનો વિચાર સ્વયં કરવો જોઈએ. ॥ ગમક-૫ ॥

૧૨ સો ચેવ ઉક્કોસકાલદ્વિઈએસુ ઉવવણ્ણો, જહણ્ણેણં સાઝરેગપુવ્વકોડીઆઉએસુ ઉક્કોસેણ વિ સાઝરેગપુવ્વકોડી-આઉએસુ ઉવવજ્જેજા, સેસં તં ચેવ, ણવરં- કાલાદેસેણ જહણ્ણેણં સાઝરેગાઓ દો પુવ્વકોડીઓ, ઉક્કોસેણ વિ સાઝરેગાઓ દો પુવ્વકોડીઓ, જાવ એવઝયં કાલં ગઝરાગઝં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- જઘન્ય સ્થિતિવાળા તે જીવો(યુગલિક તિર્યંચો) મરીને, ઉત્કૃષ્ટ કાલની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સાધિક પૂર્વકોટિ વર્ષની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, શેષ પૂર્વવત્, કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સાધિક બે પૂર્વકોટિ વર્ષ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૬ ॥

૧૩ સો ચેવ અપ્પણા ઉક્કોસકાલદ્વિઈઓ જાઓ, સો ચેવ પઢમગમ્મો ભાણિયવ્વો, ણવરં- ઠિઈ જહણ્ણેણં તિણ્ણિ પલિઓવમાઝં, ઉક્કોસેણં વિ તિણ્ણિ પલિઓવમાઝં । એવં અણુબંધો વિ । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં તિણ્ણિ પલિઓવમાઝં દસહિં વાસસહસ્સેહિં અબ્ભહિયાઝં, ઉક્કોસેણં છપ્પલિઓવમાઝં જાવ એવઝયં કાલં ગઝરાગઝં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- સ્વયં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા તે જીવો(યુગલિક તિર્યંચો) હોય અને અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તેના માટે તે જ પ્રથમ ગમક અનુસાર કથન કરવું જોઈએ. સ્થિતિ અને અનુબંધ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ હોય છે. કાલાદેશથી જઘન્ય ત્રણ પલ્યોપમ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અધિક, ઉત્કૃષ્ટ છ પલ્યોપમ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૭ ॥

૧૪ સો ચેવ જહણ્ણકાલદ્વિઈએસુ ઉવવણ્ણો, એસ ચેવ વત્તવ્વયા, ણવરં- અસુરકુમારદ્વિઈં સંવેહં ચ જાણિજ્જા ।

ભાવાર્થ :- ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા તે જીવો(યુગલિક તિર્યંચો) મરીને, જઘન્ય કાલની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તેના માટે પણ પૂર્વોક્ત વક્તવ્યતા જાણવી જોઈએ. અહીં અસુરકુમારોની સ્થિતિ અને સંવેધનું કથન સ્વયં વિચારપૂર્વક જાણવું. ॥ ગમક-૮ ॥

૧૫ સો ચેવ ઉક્કોસકાલદ્વિઈએસુ ઉવવણ્ણો, જહણ્ણેણં તિપલિઓવમાઝં, ઉક્કોસેણ વિ તિપલિઓવમાઝં, એસ ચેવ વત્તવ્વયા । ણવરં- કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં છપ્પલિઓવમાઝં, ઉક્કોસેણં વિ છપ્પલિઓવમાઝં, જાવ એવઝયં કાલં ગઝરાગઝં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા તે જીવો(યુગલિક તિર્યંચો) મરીને, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ઈત્યાદિ પૂર્વોક્ત વક્તવ્યતા જાણવી. વિશેષતા એ છે કે કાલાદેશથી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ છ પલ્યોપમ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૯ ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં યુગલિક તિર્યંચોની ભવનપતિમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી ઋદ્ધિના ૨૦ દ્વારનું નિરૂપણ

છે. તે યુગલિક તિર્યચોની ઋદ્ધિ આ પ્રમાણે છે, યથા—

(૧) **ઉપપાત**— યુગલિક તિર્યચ અસુરકુમારમાં ઉત્પન્ન થાય, તો જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. (૨) **પરિમાણ**— તે જઘન્ય એક, બે, ત્રણ, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય છે. કારણ કે યુગલિક તિર્યચો ગર્ભજ મનુષ્યોની જેમ સંખ્યાતા જ હોય છે. (૩) **સંઘયણ**— તેમાં એક વજ્રઋષભનારાય સંઘયણ હોય છે. (૪) **અવગાહના**— ખેચર યુગલિકની અપેક્ષાએ જઘન્ય અનેક ધનુષની અને સ્થળચર હાથી આદિની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ— છ ગાઉની છે પરંતુ જ્યારે તે સ્વયં જઘન્ય સ્થિતિવાળા હોય અને જઘન્ય ગમકથી (ચોથા, પાંચમા કે છઠ્ઠા ગમકથી) જાય, ત્યારે તેની અવગાહના જઘન્ય અનેક ધનુષ, ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૦૦ ધનુષની જ હોય છે. અર્થાત્ યુગલિક તિર્યચોને જઘન્ય સ્થિતિમાં છ ગાઉની અવગાહના હોતી નથી. (૫) **સંસ્થાન**— સમચતુરસ સંસ્થાન (૬) **લેશ્યા**— પ્રથમ ચાર લેશ્યા. (૭) **દૃષ્ટિ**— મિથ્યાદૃષ્ટિ. ભવનપતિ, વાણવ્યંતર, જ્યોતિષીમાં ઉત્પન્ન થનારા યુગલિકો એકાંત મિથ્યાત્વી હોય છે. (૮) **જ્ઞાનાજ્ઞાન**— બે અજ્ઞાન. યુગલિકોને અવધિજ્ઞાન કે વિભંગજ્ઞાન થતું નથી તેથી બે અજ્ઞાન હોય છે. (૯) **યોગ**— ૩ (૧૦) **ઉપયોગ**— ૨ (૧૧) **સંજ્ઞા**— ૪ (૧૨) **કષાય**— ૪ (૧૩) **ઈન્દ્રિય**— ૫ (૧૪) **સમુદ્ઘાત**— પ્રથમ ત્રણ સમુદ્ઘાત હોય. યુગલિકોને વૈક્રિયાદિ લબ્ધિ હોતી નથી. તેથી તેને વૈક્રિયાદિ અન્ય સમુદ્ઘાત નથી. (૧૫) **વેદના**— ૨ (૧૬) **વેદ**— સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ, તે બે વેદ હોય. યુગલિકોને નપુંસકવેદ નથી. (૧૭) **આયુષ્ય**— જઘન્ય સાધિક કોડપૂર્વ વર્ષનું છે. તે ત્રીજા આરામાં યુગલિક કાળની પૂર્ણાહૂતિ સમયે હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમનું છે, તે યુગલિક કાલના પ્રારંભમાં સુષમસુષમા કાલમાં અથવા દેવકુરુ ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રના યુગલિક તિર્યચોની અપેક્ષાએ હોય છે. (૧૮) **અધ્યવસાય**— પ્રશસ્ત-અપ્રશસ્ત બંને પ્રકારના હોય. (૧૯) **અનુબંધ**— આયુષ્ય પ્રમાણે હોય.

કાયસંવેધ-ભવાદેશ :— યુગલિક મરીને અસુરકુમારમાં ઉત્પન્ન થાય, તેના બે ભવ થાય કારણ કે, અસુર- કુમારદેવ મરીને યુગલિકમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. તેથી તેના અધિક ભવ થતા નથી. **કાલાદેશ**— જઘન્ય સાધિક પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અધિક, ઉત્કૃષ્ટ છ પલ્યોપમ છે. તેમાં ત્રણ પલ્યોપમ યુગલિક તિર્યચ ભવના અને ત્રણ પલ્યોપમ અસુરકુમારના ભવ સંબંધી સમજવા.

યુગલિકો માટે નિયમ છે કે તે જીવો પોતાના આયુષ્ય જેટલું જ દેવાયુષ્ય બાંધી શકે છે. દેવભવમાં પોતાના આયુષ્યથી અલ્પસ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે પરંતુ અધિક સ્થિતિ ક્યારેય પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. તેથી અસુરકુમાર દેવોની સ્થિતિ સાધિક એક સાગરોપમની હોવા છતાં યુગલિકો ત્રણ પલ્યોપમથી અધિક સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી.

ઠિઈ સંવેહં ચ જાણેજ્જા :— સ્થિતિ, ભવાદેશ, કાલાદેશ સ્વતઃ જાણવા. ઉપયોગ પૂર્વક જાણી લેવા. ગમક નવ છે તેમાં જે ગમકનું સંક્ષિપ્ત કથન હોય ત્યાં આ પ્રકારના સૂચન રૂપ સંક્ષિપ્ત પાઠ છે. તેમાં શાસ્ત્રકારનો આશય એ છે કે જે ગમક હોય તે અનુસાર, જનાર જીવની ઋદ્ધિમાં તેની સ્થિતિ પ્રથમ ગમકમાં કે પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર આદિમાં જે કહી હોય તે યાદ કરીને કહેવી જોઈએ; તેમજ જે ગમકનું સંક્ષિપ્ત કથન છે તે અનુસાર બંને સ્થાનોની સ્થિતિ અને ભવોની સંખ્યાને યાદ રાખી જઘન્ય ભવોની સ્થિતિના યોગથી જઘન્ય કાલાદેશ કહેવો અને ઉત્કૃષ્ટ ભવ સંખ્યાની સ્થિતિઓના યોગથી ઉત્કૃષ્ટ કાલાદેશ કહેવો.

આ રીતે જ્યાં-જ્યાં સંક્ષિપ્ત કથન છે ત્યાં-ત્યાં તે-તે જીવોની તે-તે ગમક અનુસાર સ્થિતિ અને ભવાદેશ, કાલાદેશનું કથન ઉપયોગ પૂર્વક સ્મૃતિપૂર્વક સ્વતઃ સમજી લેવું, કથન કરી લેવું જોઈએ.

તિર્યચ યુગલિકનો અસુરકુમાર સાથે કાલાદેશ :-

ગમક	જઘન્ય (બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ (બે ભવ)
(૧) ઔઘિક-ઔઘિક	સાધિક પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	ત્રણ પલ્યોપમ અને ત્રણ પલ્યોપમ અર્થાત્ ૬ પલ્યોપમ
(૨) ઔઘિક-જઘન્ય	સાધિક પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	ત્રણ પલ્યોપમ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ
(૩) ઔઘિક-ઉત્કૃષ્ટ	સાધિક બે પૂર્વકોટિ વર્ષ	૬ પલ્યોપમ
(૪) જઘન્ય-ઔઘિક	સાધિક પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	સાધિક બે પૂર્વકોટિ વર્ષ
(૫) જઘન્ય-જઘન્ય	સાધિક પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	સાધિક પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ
(૬) જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ	સાધિક બે પૂર્વકોટિ વર્ષ	સાધિક બે પૂર્વકોટિ
(૭) ઉત્કૃષ્ટ-ઔઘિક	ત્રણ પલ્યોપમ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	૬ પલ્યોપમ
(૮) ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્ય	ત્રણ પલ્યોપમ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	ત્રણ પલ્યોપમ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ
(૯) ઉત્કૃષ્ટ-ઉત્કૃષ્ટ	૬ પલ્યોપમ	૬ પલ્યોપમ

તિર્યચ યુગલિકની સ્થિતિ- જઘન્ય-સાધિક પૂર્વકોટિ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ.

અસુરકુમારમાં પ્રાપ્ત થતી સ્થિતિ- જઘન્ય-૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ.

નાણતા :- યુગલિક તિર્યચ અસુરકુમારમાં ઉત્પન્ન થાય તેના નાણતા- ૫ થાય છે. **જઘન્ય ગમકમાં ત્રણ નાણતા** (૧) અવગાહના- તેની જઘન્ય સ્થિતિ હોય ત્યારે તેની અવગાહના જઘન્ય અનેક ધનુષની ઉત્કૃષ્ટ સાધિક હજાર ધનુષની હોય છે. તેના પ્રથમ ગમકની ઋદ્ધિમાં ૬ ગાઉની અવગાહના કહી છે તે જઘન્ય સ્થિતિમાં હોતી નથી. (૨) આયુષ્ય- સાધિક પૂર્વકોટિ વર્ષનું (૩) અનુબંધ- આયુષ્ય પ્રમાણે. **ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં બે નાણતા-** (૧) આયુષ્ય- ત્રણ પલ્યોપમ (૨) અનુબંધ- આયુષ્ય પ્રમાણે.

સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી તિર્યચની અસુરકુમારોમાં ઉત્પત્તિ :-

૧૬ જઇ ણં ભંતે ! સંખેજ્જવાસાઝયસણિપંચિંદિયતિરિક્વજોણિણિંતો ડવવજ્જંતિ કિં જલયરેહિંતો ડવવજ્જંતિ ? ઇવં જાવ પજ્જત્તસંખેજ્જવાસાઝયસણિપંચિંદિયતિરિક્વજોણિણિંતો ભંતે ! જે ભવિણ અસુરકુમારેસુ ડવવજ્જિત્તણ, સે ણં ભંતે । કેવઇયકાલટ્ટિઈણ સુ ડવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં દસવાસસહસ્સટ્ટિઈણસુ, ડવકોસેણં સાઈરેગસાગરોવમટ્ટિઈણસુ ડવવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો અસુરકુમારો સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી તિર્યચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તે જલયરોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, ઈત્યાદિ **યાવત્** હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયો મરીને અસુરકુમારદેવોમાં ઉત્પન્ન થાય તો તે કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે જઘન્ય દશ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ સાધિક એક સાગરોપમની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૭ તે ણં ભંતે ! જીવા ઇગસમણં કેવઇયા ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! ઇણ્ણિંસિં રયણપ્પભા- પુઢવિ-ગમગસરિસા ણવ ગમગા ણેયવ્વા, ણવરં- જાહે અપ્પણા

જહણ્ણકાલદ્વિઙ્ઁઓ ભવઙ્, તાહે તિસુ વિ ગમણ્ણુ ઇમં ણાણત્તંચત્તારિ લેસ્સાઓ, અજ્ઙ્ઙવસાણા પસત્થા, ણો અપ્પસત્થા, સેસં તં ચેવ । સંવેહો સાઙ્ગરેગેણ સાગરોવમેણ કાયવ્વો ॥૧॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ મરીને અસુરકુમારમાં ઉત્પન્ન થાય, તો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના વિષયમાં વર્ણિત નવ ગમકની સમાન જાણવું જોઈએ. જ્યારે તે સ્વયં જઘન્ય સ્થિતિવાળા હોય, ત્યારે ત્રણે ગમક(૪-૫-૬)માં આ વિશેષતા છે, યથા- તેમાં ચાર લેશ્યા હોય છે, અધ્યવસાય પ્રશસ્ત હોય છે, અપ્રશસ્ત નથી. શેષ સર્વ પૂર્વવત્ છે. સંવેધ પણ પ્રથમ નારકીની જેમ છે પણ ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક સાગરોપમ છે પરંતુ અહીં સાધિક સાગરોપમની સ્થિતિથી કથન કરવું જોઈએ. ॥ ગમક-૯ ॥

વિવેચન :-

સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય અસુરકુમારમાં ઉત્પન્ન થાય તો તે જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ સાધિક એક સાગરોપમની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે, તેના નવ ગમકની ઋદ્ધિનું કથન રત્નપ્રભા પૃથ્વીની સમાન છે. **સંવેધ કાલાદેશ :-** અહીં અસુરકુમારમાં સાધિક એક સાગરોપમની સ્થિતિ કહી છે, તે બલીન્દ્રની અપેક્ષાએ છે.

સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયનો અસુરકુમાર સાથે કાલાદેશ :-

ગમક	જઘન્ય (બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ (આઠ ભવ)
(૧) ઔઘિક-ઔઘિક	અંતર્મુહૂર્ત અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને સાધિક ૪ સાગરોપમ
(૨) ઔઘિક-જઘન્ય	અંતર્મુહૂર્ત અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૪૦,૦૦૦ વર્ષ
(૩) ઔઘિક-ઉત્કૃષ્ટ	અંતર્મુહૂર્ત અને સાધિક ૧ સાગરોપમ	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને સાધિક ૪ સાગરોપમ
(૪) જઘન્ય-ઔઘિક	અંતર્મુહૂર્ત અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	૪ અંતર્મુહૂર્ત અને સાધિક ૪ સાગરોપમ
(૫) જઘન્ય-જઘન્ય	અંતર્મુહૂર્ત અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	૪ અંતર્મુહૂર્ત અને ૪૦,૦૦૦ વર્ષ.
(૬) જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ	અંતર્મુહૂર્ત અને સાધિક ૧ સાગરોપમ	૪ અંતર્મુહૂર્ત અને સાધિક ૪ સાગરોપમ
(૭) ઉત્કૃષ્ટ-ઔઘિક	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને સાધિક ૪ સાગરોપમ
(૮) ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્ય	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૪૦,૦૦૦ વર્ષ
(૯) ઉત્કૃષ્ટ-ઉત્કૃષ્ટ	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને સાધિક ૧ સાગરોપમ	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને સાધિક ૪ સાગરોપમ

સંજી તિર્યચની સ્થિતિ- જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષ.

અસુરકુમારની સ્થિતિ- જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ સાધિક એક સાગરોપમ.

નાણત્તા :- સંજીતિર્યચ અસુરકુમારમાં ઉત્પન્ન થાય તેના નાણત્તા-૧૦ થાય છે. તેનું કથન રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થનારા સંજી તિર્યચની સમાન છે પરંતુ તેમાં લેશ્યા અને અધ્યવસાયમાં વિશેષતા છે.

જઘન્ય ગમકમાં નાણત્તા-૮ હોય છે- (૧) **અવગાહના-** જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ અનેક ઘનુષ. જઘન્ય સ્થિતિમાં તેનાથી અધિક અવગાહના હોતી નથી. (૨) **લેશ્યા-** રત્નપ્રભા નરક પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થનારા સંજી તિર્યચને ત્રણ અશુભ લેશ્યા હોય છે પરંતુ ભવનપતિ કે વ્યંતરમાં ઉત્પન્ન થનારા સંજી તિર્યચને તેજોલેશ્યા સહિત ચાર લેશ્યા છે. તેના પ્રથમ ગમ્માની ઋદ્ધિમાં ઇ લેશ્યા છે. સંજી તિર્યચની જઘન્ય સ્થિતિમાં મરીને દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવોને દેવભવમાં પ્રાપ્ત

થતી લેશ્યાથી ઉપરની લેશ્યા હોતી નથી અર્થાત્ પદ્મ કે શુકલલેશ્યા હોતી નથી. તાત્પર્ય એ છે કે અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિમાં મરીને દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થનારા તિર્યચને શુભ અધ્યવસાય જ હોય છે. અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિમાં તે જીવો ઉપરની શુભ લેશ્યામાંથી નીચેની લેશ્યાને પ્રાપ્ત થતા નથી. તેથી તેમાં ભવનપતિ દેવોને યોગ્ય ચાર લેશ્યા જ હોય છે. તેથી અહીં જઘન્ય ગમકમાં લેશ્યાનો નાણત્તો થાય છે. (૩) દષ્ટિ- મિથ્યાદષ્ટિ (૪) જ્ઞાનાજ્ઞાન- બે અજ્ઞાન (૫) સમુદ્ઘાત- પ્રથમ ત્રણ (૬) આયુષ્ય- અંતર્મુહૂર્ત (૭) અધ્યવસાય- જઘન્ય સ્થિતિએ નરકમાં જનારા સંજ્ઞી તિર્યચને એક અપ્રશસ્ત અધ્યવસાય હોય છે પરંતુ દેવલોકમાં જનારા સંજ્ઞી તિર્યચને એક પ્રશસ્ત અધ્યવસાય હોય છે. તેની ઋદ્ધિમાં બંને પ્રકારના અધ્યવસાય હોવાથી નાણત્તો થાય છે. (૮) અનુબંધ- આયુષ્ય પ્રમાણે છે. ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં નાણત્તા-૨- (૧) આયુષ્ય- કોડપૂર્વનું (૨) અનુબંધ- આયુષ્ય પ્રમાણે છે.

મનુષ્યોની અસુરકુમાર દેવોમાં ઉત્પત્તિ :-

૧૮ જહ્ ણં ભંતે ! મણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ- કિં સણિમણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ, અસણિ મણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! સણિમણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ, ણો અસણિમણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે અસુરકુમારો, મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો શું સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે કે અસંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હેગૌતમ! તે સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, અસંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી.

૧૯ જહ્ ણં ભંતે ! સણિમણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ કિં સંખેજ્જવાસાઝયસણિમણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ, અસંખેજ્જવાસાઝયસણિમણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! સંખેજ્જવાસાઝય સણિમણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ, અસંખેજ્જવાસાઝય સણિમણુસ્સેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો અસુરકુમાર દેવો સંજ્ઞી મનુષ્યો આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો શું સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે કે અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યો આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સંખ્યાત અને અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા, બંને પ્રકારના મનુષ્યો આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

વિવેચન :-

અસંજ્ઞી મનુષ્ય એટલે સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્ય, તે અપર્યાપ્તા જ હોય છે. તેથી તે દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. સંખ્યાત વર્ષના એટલે કર્મભૂમિના મનુષ્યો અને અસંખ્યાત વર્ષના એટલે યુગલિક મનુષ્યો તે બંને પ્રકારના મનુષ્યો દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે.

યુગલિક મનુષ્યોની અસુરકુમારોમાં ઉત્પત્તિ :-

૨૦ અસંખેજ્જવાસાઝયસણિમણુસ્સે ણં ભંતે ! જે ભવિએ અસુરકુમારેસુ ઉવવજ્જેજ્જા સે ણં ભંતે ! કેવઙ્વકાલઢિઈએસુ ઉવવજ્જેજ્જા ?

ગોયમા ! જહ્ણેણં દસવાસસહસ્સઢિઈએસુ, ઉવ્કોસેણં તિપલિઓવમઢિઈએસુ

ઉવવજ્જેજ્જા। એવં અસંખેજ્જવાસાડયતિરિક્ખજોણિયસરિસા આદિલ્લા તિણ્ણિ ગમગા ણેયવ્વા, ણવરં- સરીરોગાહણા પઢમબિહ્ણસુ ગમ્મણ્ણસુ જહણ્ણેણં સાહરેગાહં પંચધણુસયાહં, ઉક્કોસેણં તિણ્ણિ ગાડયાહં, સેસં તં ચેવ । તદ્દિયગમે ઓગાહણા જહણ્ણેણં તિણ્ણિ ગાડયાહં ઉક્કોસેણં વિ તિણ્ણિ ગાડયાહં, સેસં જહેવ તિરિક્ખજોણિયાણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્ય મરીને અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તે કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા તિર્યચોની સમાન પ્રથમ ત્રણ ગમકો જાણવા જોઈએ. તેમાં વિશેષતા એ છે કે પહેલા અને બીજા ગમકમાં શરીરની અવગાહના જઘન્ય સાતિરેક ૫૦૦ ધનુષ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગાઉની હોય છે. શેષ સર્વ પૂર્વવત્. ત્રીજા ગમકમાં અવગાહના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગાઉની હોય છે. શેષ સર્વ કથન તિર્યચ યુગલિકની સમાન છે. [૧-૨-૩]

૨૧ સો ચેવ અપ્પણા જહણ્ણકાલદ્વિહ્ણો જાઓ, તસ્સ વિ જહણ્ણકાલદ્વિહ્ણયતિરિક્ખજોણિયસરિસા તિણ્ણિ ગમગા ણેયવ્વા, ણવરં- સરીરોગાહણા તિસુ વિ ગમ્મણ્ણસુ જહણ્ણેણં સાહરેગાહં પંચધણુસયાહં, ઉક્કોસેણં વિ સાહરેગાહં પંચધણુસયાહં । સેસં તં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- તે યુગલિક મનુષ્યો સ્વયં જઘન્ય સ્થિતિવાળા હોય, તો તેના ત્રણેય ગમક જઘન્ય કાલની સ્થિતિવાળા તિર્યચ યુગલિકોની જેમ જાણવા જોઈએ. ત્રણેય ગમકમાં શરીરની અવગાહના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સાધિક ૫૦૦ ધનુષની હોય છે. શેષ સર્વ કથન તિર્યચ યુગલિકની જેમ જાણવું. [૪-૫-૬]

૨૨ સો ચેવ અપ્પણા ઉક્કોસકાલદ્વિહ્ણો જાઓ, તસ્સ વિ તે ચેવ પચ્છિલ્લગા તિણ્ણિ ગમગા ણેયવ્વા, ણવરં- સરીરોગાહણા તિસુ વિ ગમ્મણ્ણસુ જહણ્ણેણં તિણ્ણિ ગાડયાહં, ઉક્કોસેણ વિ તિણ્ણિ ગાડયાહં । સેસં તં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- તે યુગલિક મનુષ્યો સ્વયં ઉત્કૃષ્ટ કાલની સ્થિતિવાળા હોય, તો તેના અંતિમ ત્રણ ગમક પણ તિર્યચ યુગલિકોની સમાન જાણવા જોઈએ. તેમાં વિશેષતા એ છે કે ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગમકમાં શરીરની અવગાહના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગાઉની હોય છે. શેષ કથન તિર્યચ યુગલિકની જેમ જાણવું. [૭-૮-૯]

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં યુગલિક મનુષ્યોની અસુરકુમારમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી ઋદ્ધિનું નિરૂપણ છે.

અવગાહના :- યુગલિક મનુષ્યોની ઋદ્ધિ પ્રાયઃ યુગલિક તિર્યચોની સમાન છે પરંતુ અવગાહનામાં વિશેષતા છે, યથા- જઘન્ય સાધિક ૫૦૦ ધનુષ્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગાઉની છે. યુગલિક મનુષ્યોની અવગાહનાનો સંબંધ આયુષ્ય સાથે હોય છે. અર્થાત્ તેની જઘન્ય સ્થિતિમાં જઘન્ય અવગાહના અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના હોય છે. આ રીતે ભિન્ન-ભિન્ન ગમકમાં તેની ભિન્ન-ભિન્ન અવગાહના હોય છે.

યુગલિક મનુષ્યો અસુરકુમારમાં ઉત્પન્ન થાય તેના નવ ગમ્મા :-

(૧) ઔઘિક-ઔઘિક :- યુગલિક મનુષ્યો જ્યારે પ્રથમ ગમકથી અસુરકુમારમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે

તેનો કાલાદેશ જઘન્ય સાધિક પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અધિક, ઉત્કૃષ્ટ છ પલ્યોપમ થાય છે. તેમાં ત્રણ પલ્યોપમ યુગલિક ભવના અને ત્રણ પલ્યોપમ દેવ ભવના છે. તે બંનેને ગણતાં છ પલ્યોપમની સ્થિતિ થાય છે.

(૨) ઔધિક-જઘન્ય :- જ્યારે બીજા ગમકથી જાય ત્યારે કાલાદેશ જઘન્ય સાધિક પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અધિક, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અધિક છે. દેવભવમાં ૧૦,૦૦૦ વર્ષની જઘન્ય સ્થિતિ પામે ત્યારે આ સ્થિતિ ઘટે છે. પ્રથમ બે ગમકથી જાય ત્યારે તેની અવગાહના જઘન્ય સાધિક ૫૦૦ ધનુષ, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગાઉની હોય છે.

(૩) ઔધિક ઉત્કૃષ્ટ :- યુગલિક મનુષ્ય જ્યારે ત્રીજા ગમકથી જાય ત્યારે યુગલિક મનુષ્ય દેવભવની ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. દેવભવમાં ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરનાર યુગલિકની સ્થિતિ પણ ત્રણ પલ્યોપમની જ હોય છે તેથી તેનો કાલાદેશ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ છ પલ્યોપમનો થાય છે. ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા યુગલિક મનુષ્યની અવગાહના ત્રણ ગાઉની હોય છે. તેથી ત્રીજા ગમકથી જાય ત્યારે તેની અવગાહના માત્ર ત્રણ ગાઉની જ હોય છે.

(૪-૫-૬) જઘન્ય ગમક :- જ્યારે યુગલિક મનુષ્ય ચોથા પાંચમા અને છઠ્ઠા આ ત્રણ જઘન્ય ગમકથી અસુરકુમાર દેવમાં જાય ત્યારે યુગલિક મનુષ્યની સ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષ ઝાઝેરી હોય છે. ત્યારે અવગાહના પણ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સાધિક ૫૦૦ ધનુષની હોય છે અને તે જીવ ચોથા ગમકથી જાય ત્યારે જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ સાધિક કોડપૂર્વ વર્ષ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે, પાંચમા ગમકથી જાય ત્યારે જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ-૧૦,૦૦૦ વર્ષની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે. છઠ્ઠા ગમકથી જાય ત્યારે જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ સાધિક કોડપૂર્વ વર્ષ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે.

(૭-૮-૯) ઉત્કૃષ્ટ ગમક :- જ્યારે યુગલિક મનુષ્ય સાતમા, આઠમા કે નવમા, આ ત્રણ ઉત્કૃષ્ટ ગમકથી જાય ત્યારે મનુષ્ય યુગલિકની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની હોય છે અને અવગાહના ત્રણ ગાઉની હોય છે અને તે જીવ સાતમા ગમકથી જાય ત્યારે જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે, આઠમા ગમકથી જાય ત્યારે જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ ૧૦,૦૦૦ વર્ષની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે અને નવમા ગમકથી જાય ત્યારે જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે.

યુગલિક મનુષ્યોમાં દષ્ટિ બે હોય છે- સમ્યગ્ દષ્ટિ અને મિથ્યા દષ્ટિ. તેથી તે જીવોને બે જ્ઞાન અને બે અજ્ઞાન હોય છે. શેષ ઋદ્ધિ તિર્યચ યુગલિકની સમાન છે. તેનો ભવાદેશ અને કાલાદેશ પણ તિર્યચ યુગલિકની સમાન છે. પરંતુ તેના નાણતામાં તફાવત થાય છે.

યુગલિક મનુષ્યોનો અસુરકુમાર સાથે કાલાદેશ :-

	ગમ્માના નામ	યુગલિક અવગાહના		જઘન્ય (બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ (બે ભવ)
		જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ		
૧	ઔ-ઔ	સાં ૫૦૦ ધં	સાં ૩ ગાઉ	સાં કોડપૂર્વ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	૬ પલ્યોપમ
૨	ઔ-જઘ	સાં ૫૦૦ ધં	સાં ૩ ગાઉ	સાં કોડપૂર્વ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	૩ પલ્યો અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ
૩	ઔ-ઉ	૩ ગાઉ	૩ ગાઉ	છ પલ્યોપમ	છ પલ્યોપમ
૪	જઘ-ઔ	સાં ૫૦૦ ધં	સાં ૫૦૦ ધં	સાં કોડપૂર્વ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	સાધિક બે કોડપૂર્વ વર્ષ

	ગમ્માના નામ	યુગલિક અવગાહના		જઘન્ય (બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ (બે ભવ)
		જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ		
૫	જઘ-જઘ	સાં ૫૦૦ ધં	સાં ૫૦૦ ધં	સાં કોડપૂર્વ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	સાધિક કોડપૂર્વ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ
૬	જઘ-ઉં	સાં ૫૦૦ ધં	સાં ૫૦૦ ધં	સાં બે કોડપૂર્વ વર્ષ	સાધિક ૨ કોડ પૂર્વ વર્ષ
૭	ઉં-ઐં	૩ ગાઉ	૩ ગાઉ	૩ પલ્યોં અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	છ પલ્યોપમ
૮	ઉં-જઘ	૩ ગાઉ	૩ ગાઉ	૩ પલ્યોપમ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	૩ પલ્યોં અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ
૯	ઉં-ઉં	૩ ગાઉ	૩ ગાઉ	૬ પલ્યોપમ	૬ પલ્યોપમ

ધં = ધનુષ, પલ્યોં = પલ્યોપમ. સાં = સાધિક,

યુગલિક મનુષ્યની સ્થિતિ— જઘન્ય સાધિક કોડપૂર્વ વર્ષ ઉત્કૃષ્ટ—ત્રણ પલ્યોપમ.

અસુરકુમારમાં પ્રાપ્ત થતી સ્થિતિ— જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ—ત્રણ પલ્યોપમ.

નાણતા :- યુગલિક મનુષ્યો અસુરકુમારમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે નાણતા— ૬ થાય છે. જઘન્ય ગમકમાં ત્રણ નાણતા— (૧) **અવગાહના**— સાધિક ૫૦૦ ધનુષ (૨) **આયુષ્ય**— સાધિક કોડપૂર્વ વર્ષ (૩) **અનુબંધ**— આયુષ્ય પ્રમાણે.

ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં ત્રણ નાણતા— (૧) **અવગાહના**— યુગલિક મનુષ્યો ઉત્કૃષ્ટ ગમકથી જાય ત્યારે તેની અવગાહના ત્રણ ગાઉની હોય છે. તિર્યય યુગલિકોમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાથે જઘન્ય અવગાહના હોય શકે છે, તેથી ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ ગમકથી જાય ત્યારે અવગાહનામાં નાણતો થતો નથી પરંતુ યુગલિક મનુષ્યોમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં જઘન્ય અવગાહના હોતી નથી, તેથી તેમાં અવગાહનાનો નાણતો થાય છે. (૨) **આયુષ્ય**— ત્રણ પલ્યોપમનું (૩) **અનુબંધ**— આયુષ્ય પ્રમાણે હોય.

સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી મનુષ્યોની અસુરકુમારોમાં ઉત્પત્તિ :-

૨૩ જહ સંખેજ્જવાસાઝયસણિમણુસ્સેહિંતો ડવવજ્જંતિ— કિં પજ્જત્તસંખેજ્જવાસાઝયસણિમણુસ્સેહિંતો ડવવજ્જંતિ, અપજ્જત્તસંખેજ્જવાસાઝયસણિ મણુસ્સેહિંતો ડવવજ્જંતિ? ગોયમા ! પજ્જત્તસંખેજ્જવાસાઝય સણિમણુસ્સેહિંતો ડવવજ્જંતિ, ણો અપજ્જત્તસંખેજ્જ- વાસાઝયસણિમણુસ્સેહિંતો ડવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- **પ્રશ્ન**— હે ભગવન્ ! જો તે અસુરકુમારો, સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો શું પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે કે અપર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર**— હે ગૌતમ ! તે પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, અપર્યાપ્ત સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતાં નથી.

૨૪ પજ્જત્તસંખેજ્જવાસાઝયસણિમણુસ્સે ણં ધંતે ! જે ધવિએ અસુરકુમારેસુ ડવવજ્જિત્તએસે ણં ધંતે ! કેવઇયકાલદ્વિઈએસુ ડવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણ દસવાસસહસ્સદ્વિઈએસુ, ડવવકોસેણં સાઙ્ગેગસાગરોવમદ્વિઈએસુ ડવવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- **પ્રશ્ન**— હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી મનુષ્ય, અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય,

તો કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય દશ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ સાતિરેક સાગરોપમની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૨૫ તે ણં મંતે ! જીવા ંગસમણં કેવડયા ઁવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! જહેવ ંણસિં રયણપ્પમાણ ઁવવજ્જમાણાણં ણવ ગમગા તહેવ ંહ વિ ણવ ગમગા માણિયવ્વા, ણવરં-સંવેહો સાડરેગેણ સાગરોવમેણ કાયવ્વો, સેસં તં ચેવ । ॥ સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જે રીતે રત્નપ્રભામાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યોના નવ ગમક કહ્યા છે, તે જ રીતે અહીં પણ કથન કરવું. સંવેધ સાધિક સાગરોપમ સ્થિતિથી કહેવો. શેષ કથન પૂર્વવત્ છે. ॥ ગમક-૧થી ૯ ॥ ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છે તેમજ છે. ॥

વિવેચન :-

સંજી મનુષ્યની ઋદ્ધિની સંપૂર્ણ વક્તવ્યતા રત્નપ્રભામાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યોની સમાન જાણવી જોઈએ. વિશેષતા એ છે કે અસુરકુમારની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક સાગરોપમ ઝાઝેરી છે. તેથી તેનો કાલાદેશ તે સ્થિતિ પ્રમાણે જાણવો.

સંજી મનુષ્યોનો અસુરકુમાર દેવો સાથે કાલાદેશ :-

ગમક	જઘન્ય (બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ (આઠ ભવ)
(૧) ઔઘિક-ઔઘિક	અનેક માસ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	ચાર કોડપૂર્વ વર્ષ અને સાધિક ૪ સાગરોપમ
(૨) ઔઘિક-જઘન્ય	અનેક માસ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	ચાર કોડપૂર્વ વર્ષ અને ૪૦,૦૦૦ વર્ષ
(૩) ઔઘિક-ઉત્કૃષ્ટ	અનેક માસ અને સાધિક ૧ સાગરોપમ	ચાર કોડપૂર્વ વર્ષ અને સાધિક ૪ સાગરોપમ
(૪) જઘન્ય-ઔઘિક	અનેક માસ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	ચાર અનેક માસ અને સાધિક ૪ સાગરોપમ
(૫) જઘન્ય-જઘન્ય	અનેક માસ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	ચાર અનેક માસ અને ૪૦,૦૦૦ વર્ષ
(૬) જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ	અનેક માસ અને સાધિક ૧ સાગરોપમ	ચાર અનેક માસ અને સાધિક ૪ સાગરોપમ
(૭) ઉત્કૃષ્ટ-ઔઘિક	કોડપૂર્વ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	ચાર કોડપૂર્વ વર્ષ અને સાધિક ૪ સાગરોપમ
(૮) ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્ય	કોડપૂર્વ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	ચાર કોડપૂર્વ વર્ષ અને ૪૦,૦૦૦ વર્ષ
(૯) ઉત્કૃષ્ટ-ઉત્કૃષ્ટ	કોડપૂર્વ વર્ષ અને સાધિક ૧ સાગરોપમ	ચાર કોડપૂર્વ વર્ષ અને સાધિક ૪ સાગરોપમ

સંજી મનુષ્યની સ્થિતિ- જઘન્ય-અનેક માસ, ઉત્કૃષ્ટ-કોડપૂર્વ વર્ષ.

અસુરકુમારની સ્થિતિ- જઘન્ય-૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ સાધિક એક સાગરોપમ

નાણતા :- સંજી મનુષ્યો અસુરકુમારમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે નાણતા-૮ થાય છે. જઘન્ય ગમકમાં નાણતા-૫ થાય છે- અવગાહના, જ્ઞાનાજ્ઞાન, સમુદ્ધાત, આયુષ્ય, અનુબંધ અને ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં નાણતા-૩ થાય છે- અવગાહના, આયુષ્ય, અનુબંધ. તેનું કથન રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યોની સમાન છે.

॥ શતક-૨૪/૨ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૨૪ : ઉદ્દેશક-૩

નાગકુમાર

નાગકુમાર દેવોમાં ઉત્પત્તિ :-

૧ રાયગિહે જાવ એવં વયાસી- નાગકુમારા ણં ધંતે ! કઓહિંતો ડવવજ્જંતિ, કિં ણેરહ્યતિરિક્વજોણિયમણુસ્સદેવેહિંતો ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! ણો ણેરહ્યેહિંતો ડવવજ્જંતિ, તિરિક્વજોણિયેહિંતો ડવવજ્જંતિ, મણુસ્સેહિંતો ડવવજ્જંતિ, ણો દેવેહિંતો ડવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- રાજગૃહ નગરમાં ગૌતમ સ્વામીએ યાવત્ આ પ્રમાણે પૂછ્યું- હે ભગવન્ ! નાગકુમાર દેવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? શું નૈરયિક, તિર્યચ, મનુષ્ય કે દેવમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે નૈરયિક કે દેવમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી પરંતુ તિર્યચ અને મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

૨ જહ ણં ધંતે ! તિરિક્વજોણિયેહિંતો ડવવજ્જંતિ- કિં ંગિંદિયતિરિક્વજોણિયેહિંતો ડવવજ્જંતિ, પુચ્છા ? ગોયમા ! જહા અસુરકુમારાણં વત્તવ્વયા તહા ંર્ણસિં પિ જાવ અસણિ ત્તિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- જો તે તિર્યચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું એકેન્દ્રિય તિર્યચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સર્વ વર્ણન અસુરકુમારોની સમાન છે યાવત્ અસંજી પર્યંત કથન કરવું જોઈએ.

યુગલિક તિર્યચોની નાગકુમારોમાં ઉત્પત્તિ :-

૩ જહ સણિપંચિંદિયતિરિક્વજોણિયેહિંતો ડવવજ્જંતિ; કિં સંખેજ્જવાસાડય સણિ પંચિંદિય તિરિક્વજોણિયેહિંતો ડવવજ્જંતિ, અસંખેજ્જવાસાડય સણિ પંચિંદિય તિરિક્વજોણિયેહિંતો ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! સંખેજ્જવાસાડય-સણિ પંચિંદિય તિરિક્વજોણિયેહિંતો ડવવજ્જંતિ, અસંખેજ્જવાસાડય-સણિ પંચિંદિય તિરિક્વજોણિયેહિંતો વિ ડવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નાગકુમાર દેવો સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે કે અસંખ્યાતવર્ષાયુષ્ક સંજી તિર્યચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક અને અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક, બંને પ્રકારના તિર્યચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

૪ અસંખેજ્જવાસાડયસણિ પંચિંદિય તિરિક્વજોણિયેહિંતો ડવવજ્જંતિ ! જે ંવિે ંગકુમારેસુ ડવવજ્જિત્તે સે ણં ધંતે ! કેવહ્યકાલટ્ટિહ્ણેસુ ડવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણે ડસવાસ-

સહસ્સદ્વિઈસુ, ઉક્કોસેણં દેસૂણદુપલિઓવમદ્વિઈસુ ઉવવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચો મરીને, નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તે કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ દેશોન બે પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૫ તેણં ભંતે ! જીવા એગસમણં કેવહ્યા ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! સો ચેવ અસુરકુમારેસુ ઉવવજ્જમાણસ્સ ગમગો ભાણિયવ્વો જાવ ભવાદેસો ત્તિ । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં સાહરેગા પુવ્વકોડી દસહિં વાસસહસ્સેહિં અબ્ભહિયા, ઉક્કોસેણં દેસૂણાં પંચ પલિઓવમાં, જાવ એવહ્યં કાલં ગહરાગં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો, એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થનારા અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક તિર્યચોની સમાન યાવત્ ભવાદેશ સુધી સમગ્ર વર્ષાન જાણવું જોઈએ. કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય સાધિક પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અધિક, ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પાંચ પલ્યોપમ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૧ ॥

૬ સો ચેવ જહણ્ણકાલદ્વિઈસુ ઉવવણ્ણો, એસ ચેવ વત્તવ્વયા, ણવરં- ણાગકુમારદ્વિઈ સવેહ ચ જાણેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- તે યુગલિક તિર્યચો જઘન્ય કાલની સ્થિતિવાળા નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય તો, તે જ રીતે (અસુરકુમારની જેમ જ) સર્વ કથન કરવું. વિશેષતા એ છે કે અહીં નાગકુમારોની સ્થિતિ અને સંવેધનું કથન કરવું જોઈએ. ॥ ગમક-૨ ॥

૭ સો ચેવ ઉક્કોસકાલદ્વિઈસુ ઉવવણ્ણો, તસ્સ વિ એસ ચેવ વત્તવ્વયા, ણવરં- ઠિઠિં જહણ્ણેણં દેસૂણાં દો પલિઓવમાં, ઉક્કોસેણં તિણ્ણિ પલિઓવમાં, સેસં તં ચેવ જાવ ભવાદેસો ત્તિ । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં દેસૂણાં ચત્તારિ પલિઓવમાં ઉક્કોસેણં દેસૂણાં પંચ પલિઓવમાં જાવ એવહ્યં કાલં ગહરાગં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- તે યુગલિક તિર્યચો ઉત્કૃષ્ટ કાલની સ્થિતિવાળા નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તેના માટે પણ તે જ વક્તવ્યતા કહેવી જોઈએ, તેમાં વિશેષતા એ છે કે તેની જઘન્ય સ્થિતિ દેશોન બે પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની છે. શેષ પૂર્વવત્ યાવત્ ભવાદેશ સુધી સમજવું. કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય દેશોન ચાર પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પાંચ પલ્યોપમ યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૩ ॥

૮ સો ચેવ અપ્પણા જહણ્ણકાલદ્વિઈઓ જાઓ, તસ્સ વિ તિસુ વિ ગમએસુ જહેવ અસુરકુમારેસુ ઉવવજ્જમાણસ્સ જહણ્ણકાલદ્વિઈયસ્સ તહેવ ણિરવસેસં ।

ભાવાર્થ :- તે યુગલિક તિર્યચો સ્વયં જઘન્ય કાલની સ્થિતિવાળા હોય, તો તેના પણ ત્રણે ગમકોમાં અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થતાં જઘન્ય કાલની સ્થિતિવાળા અસંખ્યાતવર્ષાયુષ્ક તિર્યચોની સમાન જાણવું જોઈએ. ॥ ગમક-૪થી ૬ ॥

૯ સો ચેવ અપ્પણા ઉક્કોસકાલદ્વિઈઓ જાઓ, તસ્સ વિ તહેવ તિણ્ણિ ગમગા જહા

અસુરકુમારેસુ ઉવવજ્જમાણસ્સ। ણવરં- ણાગકુમારદ્વિઈ સંવેહં ચ જાણેજ્જા। સેસંતં ચેવ।

ભાવાર્થ :- યુગલિક તિર્યયો સ્વયં ઉત્કૃષ્ટ કાલની સ્થિતિવાળા હોય, તો તેના વિષયમાં પણ અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થતાં તિર્યયોની સમાન ત્રણે ગમક જાણવા. વિશેષતા એ છે કે અહીં સ્થિતિ અને સંવેધ નાગકુમારોનો કહેવો જોઈએ, શેષ કથન પૂર્વવત્ છે. ॥ ગમક-૭થી ૯ ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં યુગલિક તિર્યયોની નાગકુમારમાં ઉત્પત્તિ વિષયક ઋદ્ધિની સંક્ષિપ્ત વિચારણા છે. તદનુસાર નાગકુમારદેવોમાં ઉત્પન્ન થનારા યુગલિક તિર્યયોનું ભવાદેશ પર્યતનું કથન અસુરકુમારમાં ઉત્પન્ન થનારા યુગલિક તિર્યય પ્રમાણે જાણવું. કાલાદેશનું કથન નાગકુમારની સ્થિતિ અનુસાર કરવું જોઈએ. નાગકુમારની સ્થિતિ જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ દેશોન બે પલ્યોપમની છે. યુગલિકો તે સર્વ સ્થિતિઓને પ્રાપ્ત કરે છે.

તિર્યય યુગલિકોનો નાગકુમાર સાથે કાલાદેશ :-

ગમક	જઘન્ય (બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ (બે ભવ)
(૧) ઔઘિક-ઔઘિક	સાધિક પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	ત્રણ પલ્યોપમ અને દેશોન બે પલ્યોપમ (દેશોન પાંચ પલ્યોપમ)
(૨) ઔઘિક-જઘન્ય	સાધિક પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	ત્રણ પલ્યોપમ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ
(૩) ઔઘિક-ઉત્કૃષ્ટ	દેશોન બે પલ્યોપમ અને દેશોન બે પલ્યોપમ	દેશોન પાંચ પલ્યોપમ
(૪) જઘન્ય-ઔઘિક	સાધિક પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	સાધિક બે પૂર્વકોટિ વર્ષ
(૫) જઘન્ય-જઘન્ય	સાધિક પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	સાધિક પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ
(૬) જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ	સાધિક બે પૂર્વકોટિ વર્ષ	સાધિક બે પૂર્વકોટિ વર્ષ
(૭) ઉત્કૃષ્ટ-ઔઘિક	ત્રણ પલ્યોપમ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	દેશોન પાંચ પલ્યોપમ
(૮) ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્ય	ત્રણ પલ્યોપમ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	ત્રણ પલ્યોપમ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ
(૯) ઉત્કૃષ્ટ-ઉત્કૃષ્ટ	ત્રણ પલ્યોપમ અને દેશોન બે પલ્યોપમ	દેશોન પાંચ પલ્યોપમ

તિર્યયયુગની સ્થિતિ- જઘન્ય સાધિક કોડપૂર્વ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ.
નાગકુમારમાં પ્રાપ્ત થતી સ્થિતિ- જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ દેશોન બે પલ્યોપમ.

નાણત્તા :- અસુરકુમારની જેમ જઘન્ય ગમકમાં-૩ અને ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં-૨ કુલ પાંચ નાણત્તા હોય છે.

સંજી તિર્યયોની નાગકુમારોમાં ઉત્પત્તિ :-

૧૦ જહ ણં ભંતે ! સંખેજ્જવાસાઝયસણિપંચંદિયતિરિક્ખજોણિણ્હંતો ઉવવજ્જંતિ-કિં પજ્જત્તસંખેજ્જાવાસાઝયસણિપંચંદિયતિરિક્ખજોણિણ્હંતો ઉવવજ્જંતિ, અપજ્જત્તસંખેજ્જવાસાઝયસણિપંચંદિયતિરિક્ખજોણિણ્હંતો ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! પજ્જત્તસંખેજ્જવાસાઝયસણિપંચંદિયતિરિક્ખજોણિણ્હંતો ઉવવજ્જંતિ, ણો અપજ્જત્તસંખેજ્જવાસાઝયસણિપંચંદિયતિરિક્ખજોણિણ્હંતો ઉવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે નાગકુમાર દેવ, સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યયોમાંથી

આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો શું પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક કે અપર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજ્ઞી તિર્યય પંચેન્દ્રિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. અપર્યાપ્તમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી.

૧૧ પજ્જત્તસંખેજ્જવાસાડયસણિપંચિંદિયતિરિક્ખજોણિણં ભંતે ! જે ભવિણે ણાગકુમારેસુ ડવવજ્જિત્તણે, સેણં ભંતે ! કેવડયકાલટ્ટિઈણ્ણસુ ડવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં ડસવાસસહસ્સાઈ, ડવ્કોસેણં ડેસૂણાઈ ડો પલિઓવમાઈ । ંવં જહેવ અસુરકુમારેસુ ડવવજ્જમાણસ્સ વત્તવ્વયા તહેવ ડહ વિ ણવસુ વિ ગમણ્ણસુ, ણવરં- ણાગકુમારટ્ટિઈ સંવેહં ચ જાણેજ્જા, સેસં તં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજ્ઞી તિર્યય પંચેન્દ્રિયો નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તે કેટલા કાલની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ દેશોન બે પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ઈત્યાદિ અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થનારા સંજ્ઞી તિર્યય પંચેન્દ્રિયની સમાન નવ ગમક જાણવા જોઈએ. સ્થિતિ અને સંવેધ નાગકુમારોને યોગ્ય કહેવા. શેષ પૂર્વવત્ છે. ॥ ગમક-૧થી ૯ ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સંજ્ઞી તિર્યયોની નાગકુમારમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી વર્ણન છે. તેનું સંપૂર્ણ કથન અસુરકુમારમાં ઉત્પન્ન થનારા સંજ્ઞી તિર્યયના વર્ણન પ્રમાણે જાણવું. નાગકુમારની સ્થિતિ અને સ્થિતિ અનુસાર તેનો કાલાદેશ થાય છે.

સંજ્ઞી તિર્યયોનો નાગકુમાર સાથે કાલાદેશ :-

ગમક	જઘન્ય (બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ (આઠ ભવ)
(૧) ઔઘિક-ઔઘિક	અંતર્મુહૂર્ત અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને દેશોન ૮ પલ્યોપમ
(૨) ઔઘિક-જઘન્ય	અંતર્મુહૂર્ત અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૪૦,૦૦૦ વર્ષ.
(૩) ઔઘિક-ઉત્કૃષ્ટ	અંતર્મુહૂર્ત અને દેશોન બે પલ્યોપમ	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને દેશોન ૮ પલ્યોપમ
(૪) જઘન્ય-ઔઘિક	અંતર્મુહૂર્ત અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	૪ અંતર્મુહૂર્ત અને દેશોન ૮ પલ્યોપમ
(૫) જઘન્ય-જઘન્ય	અંતર્મુહૂર્ત અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	૪ અંતર્મુહૂર્ત અને ૪૦,૦૦૦ વર્ષ
(૬) જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ	અંતર્મુહૂર્ત અને દેશોન બે પલ્યોપમ	૪ અંતર્મુહૂર્ત અને દેશોન ૮ પલ્યોપમ
(૭) ઉત્કૃષ્ટ-ઔઘિક	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને દેશોન ૮ પલ્યોપમ
(૮) ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્ય	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૪૦,૦૦૦ વર્ષ.
(૯) ઉત્કૃષ્ટ-ઉત્કૃષ્ટ	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને દેશોન બે પલ્યોપમ	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને દેશોન ૮ પલ્યોપમ

સંજ્ઞી તિર્યયની સ્થિતિ- જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષ.

નાગકુમારની સ્થિતિ- જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ દેશોન બે પલ્યોપમ.

યુગલિક મનુષ્યોની નાગકુમારોમાં ઉત્પત્તિ :-

૧૨ જડ મણુસ્સેહિંતો ડવવજ્જંતિ- કિં સણિમણુસ્સેહિંતો ડવવજ્જંતિ, અસણિમણુસ્સેહિંતો

ઊવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! સણિમણુસ્સેહિંતો ઊવવજ્જંતિ, ણો અસણિમણુસ્સેહિંતો ઊવવજ્જંતિ, એવં જહા અસુરકુમારેસુ ઊવવજ્જમાણસ્સ તહેવ જાવ-

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે નાગકુમારદેવો મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે કે અસંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, અસંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. અસુર-કુમારોમાં ઉત્પન્ન થતાં મનુષ્યોની સમાન સર્વ વક્તવ્યતા જાણવી જોઈએ થાવત્-

૧૩ અસંખેજ્જવાસાડયસણિમણુસ્સે ણં ભંતે ! જે ભવિએ ણાગકુમારેસુ ઊવવજ્જિત્તએ સે ણં ભંતે ! કેવઇયકાલદ્વિઈએસુ ઊવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં દસવાસસહસ્સાઈ ઊવ્કોસેણં દેસૂણાઈં દો પલિઓવમાઈં, એવં જહેવ અસંખેજ્જવાસાડયાણં તિરિક્ખજોણિયાણં ણાગકુમારેસુ આદિલ્લા તિણિણ ગમગા તહેવ ઇમસ્સ વિ, ણવરં- પઢમબિઈએસુ ગમએસુ સરીરોગાહણા જહણ્ણેણં સાઠ્ઠેગાઈં પંચધણુસયાઈં, ઊવ્કોસેણં તિણિણ ગાડયાઈં, તઠ્ઠયગમે ઓગાહણા જહણ્ણેણં દેસૂણાઈં દો ગાડયાઈં, ઊવ્કોસેણં તિણિણ ગાડયાઈં । સેસં તં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી મનુષ્યો મરીને, નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય દશ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ દેશોન બે પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક તિર્યચોના નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવા સંબંધી પ્રથમના ત્રણ ગમકોની જેમ અહીં ત્રણ ગમક જાણવા જોઈએ. તેમાં વિશેષતા એ છે કે પહેલા અને બીજા ગમકમાં યુગલિક મનુષ્યોના શરીરની અવગાહના જઘન્ય સાધિક પાંચસો ધનુષ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગાઉની હોય છે, ત્રીજા ગમકમાં અવગાહના જઘન્ય દેશોન બે ગાઉ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગાઉની હોય છે. શેષ કથન તિર્યચ યુગલિક સમાન છે. ॥ ગમક-૧થી ૩ ॥

૧૪ સો ચેવ અપ્પણા જહણ્ણકાલદ્વિઈઓ જાઓ, તસ્સ તિસુ વિ ગમએસુ જહા તસ્સ ચેવ અસુરકુમારેસુ ઊવવજ્જમાણસ્સ તહેવ ણિરવસેસં ।

ભાવાર્થ :- તે યુગલિક મનુષ્યો સ્વયં જઘન્ય સ્થિતિવાળા હોય, તો તેના ત્રણે ગમકોની સંપૂર્ણ વક્તવ્યતા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થતાં અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી મનુષ્યોની સમાન જાણવી જોઈએ. ॥ ગમક-૪થી ૬ ॥

૧૫ સો ચેવ અપ્પણા ઊવ્કોસકાલદ્વિઈઓ જાઓ, તસ્સ તિસુ વિ ગમએસુ જહા તસ્સ ચેવ ઊવ્કોસકાલદ્વિઈયસ્સ અસુરકુમારેસુ ઊવવજ્જમાણસ્સ, ણવરં- ણાગકુમારદ્વિઈં સંવેહં ચ જાણેજ્જા, સેસં તં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- તે યુગલિક મનુષ્યો સ્વયં ઉત્કૃષ્ટ કાલની સ્થિતિવાળા હોય, તો તે ત્રણે ગમકોની વક્તવ્યતા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થતાં ઉત્કૃષ્ટ કાલની સ્થિતિવાળા અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી મનુષ્યોની સમાન જાણવી જોઈએ. સ્થિતિ અને સંવેદ નાગકુમારોની સ્થિતિ અનુસાર જાણવો. શેષ પૂર્વવત્ છે. ॥ ગમક-૭થી ૯ ॥

વિવેચન :-

યુગલિક મનુષ્યો નાગકુમારમાં ઉત્પન્ન થાય તેનું સંપૂર્ણ કથન અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થતાં યુગલિક મનુષ્યોના કથનની સમાન છે. નાગકુમાર દેવની સ્થિતિ જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ દેશોન બે

પલ્યોપમની છે. નાગકુમારમાં ઉત્પન્ન થતાં યુગલિક મનુષ્યોની અવગાહના તેની સ્થિતિ અનુસાર હોય છે. તેથી ભિન્ન-ભિન્ન ગમકમાં ભિન્ન-ભિન્ન અવગાહના હોય છે. તે આ પ્રમાણે છે—

અવગાહના :- પ્રથમ બે ગમક— ઔદિક સ્થિતિવાળા મનુષ્ય યુગલિકો, નાગકુમારમાં ઔદિક અથવા જઘન્ય સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે ત્યારે તેની સ્થિતિ જઘન્ય કોડપૂર્વ વર્ષ ઝાઝેરી અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની હોય તથા તેની અવગાહના જઘન્ય સાધિક પાંચ સો ધનુષ્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગાઉની હોય છે.

ત્રીજો ગમક— ઔદિક સ્થિતિવાળા યુગલિક મનુષ્યો નાગકુમારમાં ઉત્કૃષ્ટ દેશોન બે પલ્યોપમની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે ત્યારે તે યુગલિકોની સ્થિતિ પણ જઘન્ય દેશોન બે પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની હોય છે. તેથી તેની અવગાહના જઘન્ય દેશોન બે ગાઉ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગાઉની હોય છે.

જઘન્ય ગમક—૪,૫,૬— આ ત્રણ ગમકમાં તેની સ્થિતિ કોડપૂર્વ વર્ષ ઝાઝેરી હોય અને અવગાહના ૫૦૦ ધનુષ ઝાઝેરી હોય.

ઉત્કૃષ્ટ ગમક—૭,૮,૯— આ ત્રણ ગમકમાં તેની સ્થિતિ ત્રણ પલ્યોપમ અને અવગાહના ત્રણ ગાઉની હોય છે. તેની શેષ ઋદ્ધિ અસુરકુમારમાં ઉત્પન્ન થનાર યુગલિક મનુષ્યની ઋદ્ધિની સમાન હોય છે.

સંજી મનુષ્યોની નાગકુમારોમાં ઉત્પત્તિ :-

૧૬ જહ્ પં ભંતે ! સંખેજ્જવાસાઝયસણિમણુસ્સેહિંતો ઝવવજ્જંતિ- કિં પજ્જત્તસંખેજ્જ-વાસાઝયેહિંતો ઝવવજ્જંતિ, અપજ્જત્તસંખેજ્જવાસાઝયેહિંતો ઝવવજ્જંતિ? ગોયમા ! પજ્જત્તસંખેજ્જવાસાઝયેહિંતો ઝવવજ્જંતિ, ણો અપજ્જસંખેજ્જવાસઝયેહિંતો ઝવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જો તે નાગકુમાર દેવ, સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો શું પર્યાપ્ત સંખ્યાતવર્ષાયુષ્ક કે અપર્યાપ્ત સંખ્યાતવર્ષાયુષ્ક સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? **ઉત્તર—** હે ગૌતમ ! તે પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, અપર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી.

૧૭ પજ્જત્તસંખેજ્જવાસાઝયસણિમણુસ્સે પં ભંતે ! જે ભવિં ણાગકુમારેસુ ઝવવજ્જિત્તે સે પં ભંતે ! કેવઙ્કાલઠિંઈંસુ ઝવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહ્ણેણં દસવાસસહસ્સ-ઠિંઈંસુ, ઝવ્કોસેણં દેસૂણ-દોપલિઓવમઠિંઈંસુ ઝવવજ્જેજ્જા, એવં જહેવ અસુરકુમારેસુ ઝવવજ્જમાણસ્સ સચ્ચેવ લઢ્ઢી ણિરવસેસા ણવસુ ગમણેસુ, ણવરં- ણાગકુમારઠિંઈં સવેહં ચ જાણેજ્જા । ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી મનુષ્યો મરીને નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તે કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? **ઉત્તર—** હે ગૌતમ ! તે જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ દેશોન બે પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ઈત્યાદિ અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યોની વક્તવ્યતાની સમાન સર્વ ગમકો જાણવા જોઈએ. પરંતુ સ્થિતિ અને સંવેધ નાગકુમારોની સ્થિતિ પ્રમાણે જાણવો જોઈએ. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥

॥ શતક-૨૪/૩ સંપૂર્ણ ॥

શતક ૨૪ : ઉદ્દેશક ૪ થી ૧૧

સુવર્ણકુમારાદિ

સુવર્ણકુમારાદિ દેવોમાં ઉત્પત્તિ :-

૧ અવસેસા સુવર્ણકુમારાણં જાવ થણિયકુમારા એ અદ્વ વિ ઉદ્દેસગા જહેવ ગાગકુમારા તહેવ ગિરવસેસા ભાણિયવ્વા । ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- સુવર્ણકુમારથી લઈને સ્તનિતકુમાર સુધી આઠ ભવનપતિ દેવોના આઠ ઉદ્દેશક નાગકુમારોની સમાન જાણવા જોઈએ. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥

૧૦ ભવનપતિ દેવોમાં ઉત્પન્ન થતા જીવોના કુલ ગમ્મા અને નાણતા :-

જીવ પ્રકાર	ઉત્પત્તિ સ્થાન	ભવ સંખ્યા		ગમ્મા		નાણતા	
		જઘં	ઉં	વિવરણ	કુલ	વિવરણ	કુલ
અસંજી તિર્યચ પં	૧૦ ભવનપતિમાં	૨	૨	૮ ગમ્માથી ૧૦×૮=	૮૦	૫×૧૦ =	૫૦
યુગલિક તિર્યચ	૧૦ ભવનપતિમાં	૨	૨	૮ ગમ્માથી ૧૦×૮=	૮૦	૫×૧૦ =	૫૦
સંજી તિર્યચ	૧૦ ભવનપતિમાં	૨	૮	૮ ગમ્માથી ૧૦×૮=	૮૦	૧૦×૧૦ =	૧૦૦
યુગલિક મનુષ્ય	૧૦ ભવનપતિમાં	૨	૨	૮ ગમ્માથી ૧૦×૮=	૮૦	૬×૧૦ =	૬૦
સંજી મનુષ્ય	૧૦ ભવનપતિમાં	૨	૮	૮ ગમ્માથી ૧૦×૮=	૮૦	૮×૧૦ =	૮૦
					૪૫૦		૩૪૦

ઉદ્દેશક-૨થી ૧૧માં ભવના વિભાજનથી ગમ્મા :-

જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ બે ભવના ગમ્મા ૨૭૦

જઘન્ય-૨, ઉત્કૃષ્ટ-૮ ભવના ગમ્મા ૧૮૦

કુલ ગમ્મા ૪૫૦

॥ શતક-૨૪/૪ થી ૧૧ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૨૪ : ઉદ્દેશક-૧૨ થી ૧૬

સંક્ષિપ્ત સાર

આ પાંચ ઉદ્દેશકમાં પાંચ સ્થાવરની ઉત્પત્તિ વિષયક વિચારણા છે.

- ★ પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય, અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય, સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય, અસંજી મનુષ્ય, સંજી મનુષ્ય, આ રીતે ઔદારિકના દસ દંડકના બાર પ્રકારના જીવો અને ૧૦ ભવનપતિ, વાણવ્યંતર, જ્યોતિષી તથા સૌધર્મ, ઈશાન બે દેવલોકના દેવો, તે વૈકિયના ૧૪ પ્રકારના જીવો, કુલ $૧૨+૧૪=૨૬$ પ્રકારના જીવો મરીને પૃથ્વી, પાણી અને વનસ્પતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે.
- ★ દેવગતિના જીવો મરીને તેઉકાય કે વાયુકાયમાં ઉત્પન્ન થતાં નથી. ઔદારિકના બાર પ્રકારના જીવો મરીને તેઉકાય અને વાયુકાયમાં ઉત્પન્ન થાય છે.
- ★ પાંચ સ્થાવર જીવોમાં સમયે સમયે અસંખ્યાત કે અનંત જીવોની ઉત્પત્તિ થાય છે પરંતુ તે જીવો સ્વયં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના હોય અથવા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાના હોય ત્યારે જઘન્ય એક, બે, ત્રણ, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત કે અસંખ્યાત જીવોની ઉત્પત્તિ થાય છે અને ત્રણ વિકલેન્દ્રિય, અસંજી તિર્યચ આદિ જીવો તેમજ દેવો પણ પાંચ સ્થાવરમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે એક, બે, ત્રણ, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત કે અસંખ્યાત જીવોની ઉત્પત્તિ થાય છે.
- ★ પાંચ સ્થાવરના જીવો મરીને પાંચ સ્થાવરમાં જાય તેના $૫ \times ૫ = ૨૫$ બોલ થાય છે. તે ૨૫ પ્રકારના જીવોમાંથી વનસ્પતિ મરીને વનસ્પતિમાં ઉત્પન્ન થાય તેને છોડીને શેષ ૨૪ પ્રકારના જીવો તે જ સ્થાનમાં અસંખ્યાત કાલ પર્યંત જન્મ મરણ કર્યા કરે છે. તે જીવો પહેલા, બીજા, ચોથા અને પાંચમા ગમકથી જાય ત્યારે જઘન્ય બે, ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત ભવ કરે છે.
- ★ વનસ્પતિ મરીને વનસ્પતિમાં જાય ત્યારે તે જ ચારે ય ગમકથી જઘન્ય બે, ઉત્કૃષ્ટ અનંત ભવ કરે છે અને અનંતકાલ પર્યંત તે જ સ્થાનમાં જન્મ-મરણ કરી શકે છે પરંતુ જ્યારે તે ૨૫ પ્રકારના જીવો સ્વયં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના હોય અથવા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પામવાના હોય ત્યારે અસંખ્યાતા ભવ કરતા નથી. તેથી ૩, ૬, ૭, ૮, ૯ માં ગમકથી જાય ત્યારે જઘન્ય બે, ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ કરે છે. તેનાથી અધિક ભવ કરતા નથી ત્રણ વિકલેન્દ્રિય ૧, ૨, ૪, ૫ ગમકથી જઘન્ય બે, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત ભવ કરે છે અને ૩, ૬, ૭, ૮, ૯મા ગમકથી જઘન્ય બે, ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ કરે છે.
- ★ અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય, સંજી તિર્યચ અને સંજી મનુષ્ય મરીને પાંચ સ્થાવરમાં જાય, તો નવ ગમકથી અને સંમૂર્ચિર્મ મનુષ્યો ત્રણ ગમકથી જઘન્ય બે ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ કરે છે. ૧૪ પ્રકારના દેવો મરીને પૃથ્વી, પાણી અને વનસ્પતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તે દેવો ૯ ગમકથી જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ બે ભવ કરે છે કારણ કે પૃથ્વી, પાણી કે વનસ્પતિ મરીને પુનઃ દેવગતિમાં જતા નથી. તે સર્વ જીવોની સ્થિતિ અને ભવ અનુસાર કાલાદેશ થાય છે.

શતક-૨૪ : ઉદ્દેશક-૧૨

પૃથ્વીકાયિક

પૃથ્વીકાયમાં જીવોની ઉત્પત્તિ :-

૧ પુઠવિક્કાઈયા ણં ભંતે ! કઓહિંતો ડવજ્જંતિ, કિં ણેરઈઈહિંતો ડવવજ્જંતિ, તિરિક્ક-જોણિય-મણુસ્સ-દેવેહિંતો ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! ણો ણેરઈઈહિંતો ડવવજ્જંતિ, તિરિક્કજોણિય-મણુસ્સ-દેવેહિંતો વિ ડવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? શું નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તિર્યચો, મનુષ્યો કે દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે નૈરયિકમાંથી આવતા નથી, તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

તિર્યચોની પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પત્તિ :-

૨ જઈ ણં ભંતે ! તિરિક્કજોણિઈહિંતો ડવવજ્જંતિ, કિં ઈગિંદિયતિરિક્કજોણિઈહિંતો ડવવજ્જંતિ, પુચ્છા ? ગોયમા ! જહા વક્કંતીઈ ડવવાઓ જાવ જઈ બાયર-પુઠવિક્કાઈય-ઈગિંદિયતિરિક્કજોણિઈહિંતો ડવવજ્જંતિ, કિં પજ્જત્તબાયર પુઠવિ જાવ ડવવજ્જંતિ, અપજ્જત્ત-બાદરપુઠવિ જાવ ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! પજ્જત્તબાદરપુઠવી વિ, અપજ્જત્તબાદરપુઠવી વિ ડવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો પૃથ્વીકાયિક જીવો, તિર્યચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો શું એકેન્દ્રિય તિર્યચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના વ્યુત્કાન્તિ નામક છટ્ટા પદ અનુસાર જાણવું યાવત્ પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે બાદર પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે કે અપર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત બંને પ્રકારના બાદર પૃથ્વીકાયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

વિવેચન :-

તિર્યચગતિમાં એકેન્દ્રિયના સૂક્ષ્મ અને બાદર જીવો, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય પર્યતના પર્યાપ્તા, અપર્યાપ્તા સર્વ જીવો પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે.

પૃથ્વીકાયિકોની પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પત્તિ :-

૩ પુઠવિક્કાઈઈ ણં ભંતે ! જે ભવિઈ પુઠવિક્કાઈઈસુ ડવવજ્જિત્તઈ સે ણં ભંતે ! કેવઈય-કાલટ્ઠિઈઈસુ ડવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં અતોમુહુત્તટ્ઠિઈઈસુ, ડવ્કોસેણં

બાવીસવાસ સહસ્સટ્વિંદસુ ઉવવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક જીવ મરીને, પૃથ્વીકાયિક જીવોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તે કેટલા કાલની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ૨૨,૦૦૦ વર્ષની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૪ તે નં ભંતે ! જીવા એગસમણં કેવઇયા ઉવવજ્જંતિ ?

ગોયમા ! અણુસમયં અવિરહિયા અસંખેજ્જા ઉવવજ્જંતિ । છેવટ્ટસંઘયણી । સરીરે ગાહણા જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જાજ્જાગં, ઉવ્વકોસેણં વિ અંગુલસ્સ અસંખેજ્જાજ્જાગં । મસૂરાચં-દાસંઠિયા । ચત્તારિ લેસ્સાઓ । ણો સમ્મદિટ્ઠી, મિચ્છાદિટ્ઠી, ણો સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠી । ણો ણાણી, અણ્ણાણી, દો અણ્ણાણા ણિયમં । ણો મણજોગી, ણો વજ્જોગી, કાયજોગી । ઉવ્વઓગો દુવિહો વિ । ચત્તારિ સણ્ણાઓ । ચત્તારિ કસાયા । એગે ફાસિંદિએ પણ્ણત્તે । તિણ્ણિ સમ્મુઘાયા । વેયણા દુવિહા । ણો ઇત્થીવેયગા, ણો પુરિસવેયગા, ણપુંસગવેયગા । ઠિંદિએ જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં, ઉવ્વકોસેણં બાવીસં વાસસહસ્સાં । અજ્જવસાણા પસત્થા વિ, અપ્પસત્થા વિ । અણુબંધો જહા ઠિંદિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! **પરિમાણ-** તે પ્રતિસમય નિરંતર અસંખ્યાત જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, **સંઘયણ-** એક છેવટુ સંઘયણ છે. **અવગાહના-** જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ, **સંસ્થાન-** મસૂરની દાળની સમાન, **લેશ્યા-** ચાર, **દષ્ટિ-** સમ્યગ્દષ્ટિ અને સમ્યગ્ મિથ્યાદષ્ટિ નથી, મિથ્યાદષ્ટિ જ હોય છે. જ્ઞાન-જ્ઞાની નથી, અજ્ઞાની હોય છે. તેમાં અવશ્ય મતિ અજ્ઞાન અને શ્રુત અજ્ઞાન હોય છે, **યોગ-** મનયોગી અને વચનયોગી નથી, કાયયોગી હોય છે. **ઉપયોગ-** સાકાર અને અનાકાર બંને ઉપયોગ હોય છે. **સંજ્ઞા-** ચાર સંજ્ઞા હોય છે. **કષાય-** ચાર કષાય હોય છે. **ઇન્દ્રિય-** એક માત્ર સ્પર્શોન્દ્રિય હોય છે. **સમુદ્ઘાત-** પ્રથમના ત્રણ સમુદ્ઘાત **વેદના-** શાતા અને અશાતા બંને પ્રકારની વેદના હોય છે. **વેદ-** સ્ત્રીવેદી કે પુરુષવેદી નથી; નપુંસકવેદી જ હોય છે. **સ્થિતિ-** જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ૨૨,૦૦૦ વર્ષની છે. **અધ્યવસાય-** પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત બંને પ્રકારના હોય છે. **અનુબંધ-** સ્થિતિ અનુસાર હોય છે.

૫ સે નં ભંતે ! પુઠવિક્કાઇએ પુણરવિ પુઠવિકાઇએ ત્તિ કેવઇયં કાલં સેવેજ્જા, કેવઇયં કાલં ગઠરાગઠં કરેજ્જા ? ગોયમા ! ભવાદેસેણં જહણ્ણેણં દો ભવગ્ગહણાં, ઉવ્વકોસેણં અસંખેજ્જાં ભવગ્ગહણાં કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં દો અંતોમુહુત્તા, ઉવ્વકોસેણં અસંખેજ્જં કાલં જાવ એવઇયં કાલં ગઠરાગઠં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે પૃથ્વીકાયિક જીવ મરીને પુનઃ પૃથ્વીકાયિક થાય, આ રીતે કેટલો કાલ વ્યતીત કરે છે, કેટલો કાલ ગમનાગમન કરે છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ભવની અપેક્ષાએ જઘન્ય બે ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત ભવ. કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય બે અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાલ; **યાવત્** એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૧ ॥

૬ સો ચેવ જહણ્ણકાલટ્ટિઈએસુ ઉવવણ્ણો, જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તટ્ટિઈએસુ, ઉક્કોસેણ વિ અંતોમુહુત્તટ્ટિઈએસુ, એવં ચેવ વત્તવ્વયા ણિરવસેસા ।

ભાવાર્થ :- જો તે પૃથ્વીકાયિક જીવ મરીને, જઘન્ય કાલની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે સંપૂર્ણ વક્તવ્યતા જાણવી જોઈએ. ॥ ગમક-૨ ॥

૭ સો ચેવ ઉક્કોસકાલટ્ટિઈએસુ ઉવવણ્ણો, જહણ્ણેણં બાવીસવાસસહસ્સટ્ટિઈએસુ, ઉક્કોસેણ વિ બાવીસવાસસહસ્સટ્ટિઈએસુ, સેસં તં ચેવ જાવ અણુબંધો ત્તિ, ણવરં-જહણ્ણેણં એક્કો વા દો વા તિણ્ણિ વા, ઉક્કોસેણં સંખેજ્જા વા અસંખેજ્જા વા ઉવવજ્જેજ્જા । ભવાદેસેણં જહણ્ણેણં દો ભવગ્ગહણાઈં, ઉક્કોસેણં અટ્ટુ ભવગ્ગહણાઈં, કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં બાવીસં વાસસહસ્સાઈં અંતોમુહુત્તમ્મભહિયાઈં, ઉક્કોસેણં છાવત્તરિંવાસસહસ્સુત્તરં સયસહસ્સં; જાવ-એવઇયં કાલં ગઇરાગાઈં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- જો તે પૃથ્વીકાયિક જીવ મરીને, ઉત્કૃષ્ટકાલની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ૨૨,૦૦૦ વર્ષની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. શેષ અનુબંધ પર્યંત પૂર્વવત્ જાણવું. તેમાં વિશેષતા એ છે કે તે જઘન્ય એક, બે, ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત કે અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. ભવની અપેક્ષાએ જઘન્ય બે ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ તથા કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ ૧,૭૬,૦૦૦ વર્ષ; **યાવત્** એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૩ ॥

૮ સો ચેવ અપ્પણા જહણ્ણકાલટ્ટિઈઓ જાઓ, સો ચેવ પઠમિલ્લઓ ગમઓ ભાણિયવ્વો, ણવરં-લેસ્સાઓ તિણ્ણિ । ઠિઈ જહણ્ણેણં વિ અંતોમુહુત્તં, ઉક્કોસેણ વિ અંતોમુહુત્તં । અપ્પસત્થા અજ્ઞવસાણા । અણુબંધો જહા ટ્ટિઈ । સેસં તં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- જો તે પૃથ્વીકાયિક જીવો સ્વયં જઘન્ય સ્થિતિવાળા હોય અને પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો પ્રથમ ગમકની સમાન જાણવું. વિશેષતા એ છે કે તે જીવને ત્રણ લેશ્યા હોય છે, સ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત, અપ્રશસ્ત અધ્યવસાય અને અનુબંધ સ્થિતિ પ્રમાણે હોય છે. શેષ પૂર્વવત્ જાણવું. ॥ ગમક-૪ ॥

૯ સો ચેવ જહણ્ણકાલટ્ટિઈએસુ ઉવવણ્ણો સચ્ચેવ ચઉત્થગમગવત્તવ્વયા ભાણિયવ્વા ।

ભાવાર્થ :- જો જઘન્ય સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકો, જઘન્ય કાલની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો પૂર્વોક્ત ચોથા ગમક અનુસાર વર્ણન જાણવું જોઈએ. ॥ ગમક-૫ ॥

૧૦ સો ચેવ ઉક્કોસકાલટ્ટિઈએસુ ઉવવણ્ણો, એસ ચેવ વત્તવ્વયા, ણવરં-જહણ્ણેણં એક્કો વા દો વા તિણ્ણિ વા, ઉક્કોસેણં સંખેજ્જા વા, અસંખેજ્જા વા જાવ ભવાદેસેણં જહણ્ણેણં દો ભવગ્ગહણાઈં, ઉક્કોસેણં અટ્ટુ ભવગ્ગહણાઈં । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં બાવીસં વાસસહસ્સાઈં અંતોમુહુત્તમ્મભહિયાઈં, ઉક્કોસેણં અટ્ટાસીઈં વાસસહસ્સાઈં ચઉહિં અંતોમુહુત્તેહિં અબ્ભહિયાઈં, જાવ એવઇયં કાલં ગઇરાગાઈં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- જો જઘન્ય સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકો, ઉત્કૃષ્ટકાલની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તે જ પ્રથમ ગમકની વક્તવ્યતા જાણવી જોઈએ. વિશેષતા એ છે કે તે જઘન્ય એક, બે કે ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત કે અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે **યાવત્** ભવની અપેક્ષાએ જઘન્ય બે ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ કરે છે. કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૮૮,૦૦૦ વર્ષ; **યાવત્** એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૬ ॥

૧૧ સો ચેવ અપ્પણા ઉક્કોસકાલટ્ટિઈઓ જાઓ, એવં તહ્યગમગસરિસો ણિરવસેસો ભાણિયવ્વો, ણવરં- અપ્પણા સે ટ્ટિઈ જહણ્ણેણં બાવીસં વાસસહસ્સાઈ, ઉક્કોસેણં વિ બાવીસં વાસસહસ્સાઈ ।

ભાવાર્થ :- જો તે પૃથ્વીકાયિકો સ્વયં ઉત્કૃષ્ટ કાલની સ્થિતિવાળા હોય અને ઔઘિક સ્થિતિવાળા પૃથ્વી-કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય તો તેનું સંપૂર્ણ વર્ણન ત્રીજા ગમકની સમાન જાણવું જોઈએ. વિશેષતા એ છે કે તેની સ્વયંની સ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ૨૨,૦૦૦ વર્ષની હોય છે. ॥ ગમક-૭ ॥

૧૨ સો ચેવ જહણ્ણકાલટ્ટિઈએસુ ઉવવણ્ણો જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં, ઉક્કોસેણ વિ અંતોમુહુત્તં । એવં જહા સત્તમગમગો જાવ ભવાદેસો । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં બાવીસં વાસસહસ્સાઈ અંતોમુહુત્ત-મબ્બહિયાઈ, ઉક્કોસેણં અટ્ટાસીઈ વાસસહસ્સાઈ ચડહિં અંતોમુહુત્તેહિં અબ્બહિયાઈ, જાવ એવઇયં કાલં ગઇરાગઇં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- જો ઉત્કૃષ્ટ કાલની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિક મરીને, જઘન્યકાલની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, આ રીતે અહીં સાતમા ગમકની વક્તવ્યતા **યાવત્** ભવાદેશ સુધી જાણવી જોઈએ. કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય બાવીસ હજાર વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત અધિક, ઉત્કૃષ્ટ ૮૮,૦૦૦ વર્ષ અને ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક; **યાવત્** એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૮ ॥

૧૩ સો ચેવ ઉક્કોસકાલટ્ટિઈએસુ ઉવવણ્ણો જહણ્ણેણં બાવીસં વાસસહસ્સટ્ટિઈએસુ, ઉક્કોસેણ વિ બાવીસવાસસહસ્સટ્ટિઈએસુ, એસ ચેવ સત્તમગમગવત્તવ્વયા જાણિયવ્વા જાવ ભવાદેસો ત્તિ । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં ચોયાલીસં વાસસહસ્સાઈ, ઉક્કોસેણં છાવત્તરિવાસ- સહસ્સુત્તરં સયસહસ્સં, જાવ એવઇયં કાલં ગઇરાગઇં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- જો તે પૃથ્વીકાયિકો સ્વયં ઉત્કૃષ્ટ કાલની સ્થિતિવાળા હોય અને ઉત્કૃષ્ટ કાલની સ્થિતિ-વાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ૨૨,૦૦૦ વર્ષની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અહીં સાતમા ગમકની સંપૂર્ણ વક્તવ્યતા ભવાદેશ સુધી જાણવી જોઈએ. કાલાદેશથી જઘન્ય ૪૪,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ ૧,૭૬,૦૦૦ વર્ષ; **યાવત્** એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૯ ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં પૃથ્વીકાયિક જીવોની પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પત્તિ વિષયક સ્થિતિ આદિ વીસ દ્વારોથી વિચારણા કરી છે, તે પ્રાયઃ સૂત્રાર્થથી સ્પષ્ટ છે. તેમાં વીસમા કાયસંવેદ દ્વારની વિચારણા આ પ્રમાણે છે—

પ્રથમ બે ગમક :- પૃથ્વીકાયિક જીવો મરીને પહેલા અને બીજા ગમકથી પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે એક સમયમાં અસંખ્યાતા જીવો જ ઉત્પન્ન થાય છે. તે જીવો જઘન્ય બે અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત ભવ કરે છે. કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય બે અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાલ થાય છે. પૃથ્વીકાયની જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની છે. તેથી બે ભવ કરે તો બે અંતર્મુહૂર્ત અને અસંખ્યાત ભવ કરે તો તેમાં અસંખ્યાત કાલ વ્યતીત થાય છે.

ત્રીજો ગમક ઔઘિક-ઉત્કૃષ્ટ :- પૃથ્વીકાય મરીને પૃથ્વીકાયમાં ઉત્કૃષ્ટ ૨૨૦૦૦ વર્ષની સ્થિતિએ ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે જઘન્ય એક, બે, ત્રણ ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત કે અસંખ્યાત જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. સ્થાવર જીવોમાં સમયે સમયે અસંખ્યાતા જીવોની જ ઉત્પત્તિ હોય છે પરંતુ જ્યારે તે જીવોની ઉત્પત્તિ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં કે પર્યાપ્ત અવસ્થામાં થવાની હોય ત્યારે એકાદ જીવની પણ ઉત્પત્તિ થઈ શકે છે અને ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ જ કરે છે. ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં કે પર્યાપ્ત અવસ્થામાં નિરંતર અસંખ્યાતા ભવ થતા નથી; તે પ્રસ્તુત સૂત્રોથી સ્પષ્ટ થાય છે. આ સૂત્રની વ્યાખ્યામાં પણ તે જ વાત સ્પષ્ટ કરી છે. તેથી આ ત્રીજા ગમકમાં ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ થાય છે. તદનુસાર કાલાદેશ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ ૧,૭૬,૦૦૦ વર્ષ થાય છે. તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ જનારા પૃથ્વીકાયના ચાર ભવો અને ગંતવ્યસ્થાન ૩૫ પૃથ્વીકાયના ૪ ભવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની ગણના કરતા— ૨૨,૦૦૦×૮ ભવ= ૧,૭૬,૦૦૦(એક લાખ છોત્તેર હજાર) વર્ષ થાય છે.

ચોથો-પાંચમો ગમક :- તેનું પરિમાણ આદિ પ્રથમ બે ગમકની સમાન છે. પરંતુ પૃથ્વીકાયની જઘન્ય સ્થિતિમાં લેશ્યા ત્રણ હોય છે. પૃથ્વી, પાણી અને વનસ્પતિમાં ચોથી તેજોલેશ્યાનું કથન તેજોલેશી દેવની ઉત્પત્તિની અપેક્ષાએ છે. દેવો મરીને જઘન્ય સ્થિતિવાળા પૃથ્વી આદિમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. કારણ કે જઘન્ય સ્થિતિવાળા પૃથ્વી આદિના જીવો અપર્યાપ્તા જ હોય છે અને દેવો અપર્યાપ્તામાં ઉત્પન્ન થતાં નથી. તેથી અહીં જઘન્ય ગમકમાં તેજો લેશ્યા નથી. જઘન્ય ગમકમાં અધ્યવસાય અપ્રશસ્ત જ હોય છે. તે જીવો ચોથા કે પાંચમા ગમકથી જાય ત્યારે જઘન્ય બે, ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત ભવ કરે છે. કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય બે અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાલ થાય છે.

છઠ્ઠો ગમક— જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાય, ઉત્કૃષ્ટ ૨૨,૦૦૦ વર્ષની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થાય તો તેની ઋદ્ધિ અને નાણાતા ચોથા ગમક સમાન છે. ગંતવ્યસ્થાનમાં સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ હોવાથી તે જીવ જઘન્ય બે, ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ કરે છે. કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૮૮,૦૦૦ વર્ષ થાય છે.

સાતમો, આઠમો, નવમો ગમક— ઉત્કૃષ્ટ ૨૨,૦૦૦ વર્ષની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાય મરીને, ઔઘિક, જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેની ઋદ્ધિ પ્રથમ ગમક અનુસાર જાણવી. સ્થિતિ અને અનુબંધ ઉત્કૃષ્ટ જ હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ ગમક હોવાથી તે જીવો જઘન્ય બે અને ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ કરે છે.

પૃથ્વીકાયિકનો પૃથ્વીકાયિક સાથે કાલાદેશ :-

ગમક	ઉત્કૃષ્ટ ભવ	જઘન્ય (બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ (આઠ કે અસંખ્ય ભવ)
(૧) ઔઘિક-ઔઘિક	અસંખ્ય	બે અંતર્મુહૂર્ત	અસંખ્યાત કાલ અને અસંખ્યાત કાલ
(૨) ઔઘિક-જઘન્ય	અસંખ્ય	બે અંતર્મુહૂર્ત	અસંખ્યાતકાલ અને અસંખ્યાત કાલ
(૩) ઔઘિક-ઉત્કૃષ્ટ	આઠ	અંતર્મુહૂર્ત અને ૨૨,૦૦૦ વર્ષ	૧,૭૬,૦૦૦ વર્ષ
(૪) જઘન્ય-ઔઘિક	અસંખ્ય	બે અંતર્મુહૂર્ત	અસંખ્યાત કાલ અને અસંખ્યાત કાલ

ગમક	ઉત્કૃષ્ટ ભવ	જઘન્ય (બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ (આઠ કે અસંખ્ય ભવ)
(૫) જઘન્ય-જઘન્ય	અસંખ્ય	બે અંતર્મુહૂર્ત	અસંખ્યાત કાલ અને અસંખ્યાત કાલ
(૬) જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ	આઠ	અંતર્મુહૂર્ત અને ૨૨,૦૦૦ વર્ષ	૪ અંતર્મુહૂર્ત અને ૮૮,૦૦૦ વર્ષ
(૭) ઉત્કૃષ્ટ-ઔષધિક	આઠ	૨૨,૦૦૦ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત	૧,૭૬,૦૦૦ વર્ષ
(૮) ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્ય	આઠ	૨૨,૦૦૦ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત	૮૮,૦૦૦ વર્ષ અને ૪ અંતર્મુહૂર્ત
(૯) ઉત્કૃષ્ટ-ઉત્કૃષ્ટ	આઠ	૪૪,૦૦૦ વર્ષ	૧,૭૬,૦૦૦ વર્ષ

પૃથ્વીકાયની સ્થિતિ- જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ- ૨૨,૦૦૦ વર્ષ.

નાશતા :- પૃથ્વીકાય મરીને પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે નાશતા-૬ થાય છે. જઘન્ય ગમકમાં ચાર નાશતા છે- (૧) લેશ્યા- ૩. તેની ઋદ્ધિમાં ચાર લેશ્યા છે પરંતુ જઘન્ય સ્થિતિમાં મૃત્યુ પામનાર જીવને તેજો લેશ્યા હોતી નથી. (૨) અધ્યવસાય- અપ્રશસ્ત. જઘન્ય સ્થિતિમાં તે જીવને પ્રશસ્ત અધ્યવસાય નથી. (૩) આયુષ્ય- અંતર્મુહૂર્ત (૪) અનુબંધ- આયુષ્ય પ્રમાણે હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં બે નાશતા છે- (૧) આયુષ્ય- ૨૨,૦૦૦ વર્ષ (૨) અનુબંધ આયુષ્ય પ્રમાણે હોય છે.

અપ્કાયિકોની પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પત્તિ :-

૧૪ જઈ ણં મંતે ! આઝકકાઈય-ઈગિંદિય-તિરિક્ખજોણિઈહિંતો ડવવજ્જંતિ કિં સુહુમ આઝઈહિંતો ડવવજ્જંતિ, બાદરઆઝઈહિંતો ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! ચઝકકઓ મેદો મ્પાણિયવ્વો, જહા પુઢવિક્કાઈયાણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે પૃથ્વીકાયિક જીવ, અપ્કાયિક એકેન્દ્રિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે તો, તે સૂક્ષ્મ અપ્કાયમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે કે બાદર અપ્કાયિકમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક જીવની સમાન અહીં પણ સૂક્ષ્મ, બાદર, પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત તે ચાર ભેદ જાણવા જોઈએ.

૧૫ આઝકકાઈય ણં મંતે ! જે મ્પાણિય પુઢવિક્કાઈયસુ ડવવજ્જિત્તઈ, સે ણં મંતે ! કેવઈય કાલટ્ઢિઈયસુ ડવવજ્જેજ્જા ?

ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તટ્ઢિઈયસુ, ડક્કોસેણં બાવીસવાસસહસ્સટ્ઢિઈયસુ ડવવજ્જેજ્જા। ઈવં પુઢવિક્કાઈયગમગસરિસા ણવ ગમગા મ્પાણિયવ્વા, ણવરં-થિબુગબિંદુસંઠિઈ । ઠિઈ જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં, ડક્કોસેણં સત્ત વાસસહસ્સાઈં । ઈવં અણુબંધો વિ । ઈવં તિસુ વિ ગમઈસુ ઠિઈ । સંવેહો તઈયછટ્ઢસત્તમટ્ઢમણવમેસુ ગમઈસુ મ્પવાદેસેણં જહણ્ણેણં દો મ્પવગ્ગહણાઈં, ડક્કોસેણં અટ્ઢ મ્પવગ્ગહણાઈં, સેસેસુ ચઝસુ ગમઈસુ જહણ્ણેણં દો મ્પવગ્ગહણાઈં, ડક્કોસેણં અસંખેજ્જાઈં મ્પવગ્ગહણાઈં ।

તઈયગમઈ કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં બાવીસં વાસસહસ્સાઈં અંતોમુહુત્તમમ્પહિયાઈં, ડક્કોસેણં સોલસુત્તરં વાસસય સહસ્સં જાવ ઈવઈયં કાલં ગઈરાગાઈં કરેજ્જા । છટ્ઢે ગમઈ કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં બાવીસં વાસસહસ્સાઈં અંતોમુહુત્તમમ્પહિયાઈં, ડક્કોસેણં અટ્ઢાસીઈં વાસસહસ્સાઈં

ચઝહિં અંતોમુહુત્તેહિં અબ્હહિયાઈ જાવ એવઈયં કાલં ગઙરાગઈં કરેજ્જા ।

સત્તમે ગમએ કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં સત્ત વાસસહસ્સાઈં અંતોમુહુત્તમ્બહિયાઈં, ડક્કોસેણં સોલસુત્તરં વાસસયસહસ્સં જાવ એવઈયં કાલં ગઙરાગઈં કરેજ્જા । અટ્ટમે ગમએ કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં સત્ત વાસસહસ્સાઈં અંતોમુહુત્તમ્બહિયાઈં, ડક્કોસેણં અટ્ટાવીસં વાસસહસ્સાઈં ચઝહિં અંતોમુહુત્તેહિં અબ્હહિયાઈં જાવ એવઈયં કાલં ગઙરાગઈં કરેજ્જા । ણવમે ગમએ ભવાદેસેણં જહણ્ણેણં દો ભવગ્ગહણાઈં, ડક્કોસેણં અટ્ટ ભવગ્ગહણાઈં, કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં એગૂણતીસં વાસસહસ્સાઈં, ડક્કોસેણં સોલસુત્તરં વાસસયસહસ્સં જાવ એવઈયં કાલં ગઙરાગઈં કરેજ્જા । એવં ણવસુવિ ગમએસુ આડક્કાઈયટ્ઠિઈં જાણિયવ્વા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન ! જે અપ્કાયિક જીવો મરીને, પૃથ્વીકાયિક જીવોમાં ઉત્પન્ન થાય, તે કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિક જીવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ૨૨,૦૦૦ વર્ષની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિક જીવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે પૃથ્વીકાયિકની સમાન અપ્કાયના પણ નવ ગમક જાણવા જોઈએ. વિશેષતા એ છે કે અપ્કાયના શરીરનું સંસ્થાન સ્તિબુક-પાણીના પરપોટાના આકારે છે, સ્થિતિ અને અનુબંધ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સાત હજાર વર્ષ છે. આ રીતે ત્રણે ગમકોમાં સ્થિતિ જાણવી જોઈએ. સંવેધ-ત્રીજા, છટ્ટા, સાતમા આઠમા અને નવમા ગમકમાં ભવાદેશ- જઘન્ય બે ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ થાય છે. શેષ ચાર ગમકોમાં જઘન્ય બે ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત ભવ થાય છે.

કાલાદેશ- ત્રીજા ગમકમાં જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ ૧,૧૬,૦૦૦ વર્ષ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. છટ્ટા ગમકમાં કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૮૮૦૦૦ વર્ષ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે.

સાતમા ગમકમાં જઘન્ય ૭૦૦૦ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત અધિક, ઉત્કૃષ્ટ ૧,૧૬,૦૦૦ વર્ષ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. આઠમા ગમકમાં કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય ૭૦૦૦ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત અધિક, ઉત્કૃષ્ટ ૨૮,૦૦૦ વર્ષ અને ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. નવમા ગમકમાં ભવાદેશથી જઘન્ય બે ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ કરે છે. કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય ૨૮,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ ૧,૧૬,૦૦૦ વર્ષ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. આ રીતે નવ ગમકોમાં અપ્કાયિક જીવોનો કાલાદેશ જાણવો જોઈએ. ॥ગમક-૧-૮॥

વિવેચન :-

કાલાદેશ :- ૧, ૨, ૪, ૫ મા ગમકમાં જઘન્ય બે ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્ય ભવ છે તથા તેમાં જઘન્ય બે અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યકાલ થાય છે.

(૩) ઔધિક-ઉત્કૃષ્ટ :- ઔધિક સ્થિતિવાળા અપ્કાય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે જઘન્ય બે, ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ કરે છે. તેનો કાલાદેશ- જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ ૧,૧૬,૦૦૦ વર્ષ થાય છે.

તેમાં જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિ અપ્કાયિક જીવની છે અને તે અપ્કાયિક જીવ પૃથ્વીકાયમાં ઉત્કૃષ્ટ-૨૨૦૦૦ વર્ષની સ્થિતિએ ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યારે બે ભવથી જઘન્ય કાલાદેશ અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨,૦૦૦ વર્ષ થાય છે. જ્યારે તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના ચાર ભવ અપ્કાયના અને ચાર ભવ પૃથ્વીકાયના કરે ત્યારે અપ્કાય અને પૃથ્વીકાયની ક્રમશઃ ૭૦૦૦ વર્ષ અને ૨૨૦૦૦ વર્ષની સ્થિતિના ચાર ચાર ભવને ગણતા $૭૦૦૦ \times ૪ = ૨૮૦૦૦$ વર્ષ અને $૨૨૦૦૦ \times ૪ = ૮૮૦૦૦$ વર્ષ થાય છે. તે બંને મળીને આઠ ભવથી ઉત્કૃષ્ટ કાલાદેશ- ૨૮૦૦૦ વર્ષ + ૮૮૦૦૦ વર્ષ = $૧,૧૬,૦૦૦$ (એક લાખ સોળ હજાર) વર્ષ થાય છે.

(૬) જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ :- જઘન્ય સ્થિતિવાળા અપ્કાય, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યારે જઘન્ય બે, ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ કરે.

જ્યારે જઘન્ય બે ભવ કરે ત્યારે અપ્કાયની જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિનો એક ભવ અને પૃથ્વીકાયની ઉત્કૃષ્ટ ૨૨,૦૦૦ વર્ષની સ્થિતિનો બીજો ભવ કરવાથી જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨,૦૦૦ વર્ષનો કાલાદેશ થાય છે.

જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ કરે ત્યારે અપ્કાયની જઘન્ય સ્થિતિના ચાર ભવ અને પૃથ્વીકાયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના ચાર ભવ થાય છે. તેથી ૪ અંતર્મુહૂર્ત અધિક ($૨૨૦૦૦ \times ૪ =$) ૮૮૦૦૦ વર્ષ છટ્ટા ગમકનો આઠ ભવથી ઉત્કૃષ્ટ કાલાદેશ થાય છે.

(૯) ઉત્કૃષ્ટ-ઉત્કૃષ્ટ :- ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા અપ્કાયિક જીવો, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે જઘન્ય બે ભવ, ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ કરે છે.

અપ્કાય અને પૃથ્વીકાયના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના એક એક ભવ કરે ત્યારે બે ભવનો જઘન્ય કાલાદેશ- ૭૦૦૦ વર્ષ + $૨૨,૦૦૦$ વર્ષ = $૨૯,૦૦૦$ વર્ષ થાય અને પૃથ્વી અને અપ્કાયના ચાર-ચાર ભવ કરે ત્યારે અપ્કાયના $૭૦૦૦ \times ૪ = ૨૮,૦૦૦$ વર્ષ અને પૃથ્વીકાયના $૨૨,૦૦૦ \times ૪ = ૮૮,૦૦૦$ વર્ષ થાય. તે બંને મળીને $૨૮,૦૦૦ + ૮૮,૦૦૦ = ૧,૧૬,૦૦૦$ (એક લાખ સોળ હજાર) વર્ષનો ઉત્કૃષ્ટ કાલાદેશ થાય છે.

અપ્કાયિકનો પૃથ્વીકાય સાથે કાલાદેશ :-

ગમક	ઉત્કૃષ્ટ ભવ	જઘન્ય(બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ (આઠ કે અસંખ્ય)
(૧) ઔઘિક-ઔઘિક	અસંખ્ય	બે અંતર્મુહૂર્ત	અસંખ્યકાલ અને અસંખ્યાત કાલ
(૨) ઔઘિક-જઘન્ય	અસંખ્ય	બે અંતર્મુહૂર્ત	અસંખ્યકાલ અને અસંખ્યાત કાલ
(૩) ઔઘિક-ઉત્કૃષ્ટ	આઠ	અંતર્મુહૂર્ત અને ૨૨,૦૦૦ વર્ષ	૧,૧૬,૦૦૦ વર્ષ
(૪) જઘન્ય-ઔઘિક	અસંખ્ય	બે અંતર્મુહૂર્ત	અસંખ્યકાલ અને અસંખ્યાત કાલ
(૫) જઘન્ય-જઘન્ય	અસંખ્ય	બે અંતર્મુહૂર્ત	અસંખ્યકાલ અને અસંખ્યાત કાલ
(૬) જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ	આઠ	અંતર્મુહૂર્ત અને ૨૨૦૦૦ વર્ષ	૪ અંતર્મુહૂર્ત અને ૮૮,૦૦૦ વર્ષ
(૭) ઉત્કૃષ્ટ-ઔઘિક	આઠ	૭૦૦૦ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત	૧,૧૬,૦૦૦ વર્ષ
(૮) ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્ય	આઠ	૭૦૦૦ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત	૨૮,૦૦૦ વર્ષ અને ૪ અંતર્મુહૂર્ત
(૯) ઉત્કૃષ્ટ-ઉત્કૃષ્ટ	આઠ	૨૯,૦૦૦ વર્ષ	૧,૧૬,૦૦૦ વર્ષ

અપ્કાયની સ્થિતિ- જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ ૭,૦૦૦ વર્ષ.

પૃથ્વીકાયની સ્થિતિ- જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ ૨૨,૦૦૦ વર્ષ.

નાણતા-૬ :- અપ્કાય મરીને પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે પૃથ્વીકાયની સમાન નાણતા-૬ થાય છે.

તેઉકાયિકોની પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પત્તિ :-

૧૬ જઇ ભંતે ! તેઁકકાઈઈહિંતો ઁવવજ્જંતિ, પુચ્છા ? ગોયમા ! તેઁકકાઈયાણ વિ ઁસ ચેવ વત્તવ્વયા, ણવરં- ણવસુ વિ ગમણ્ણસુતિણિણ લેસ્સાઓ । તેઁકકાઈયા ણં સુઈકલાવ- સંઠિયા । ઠિઈ જાણિયવ્વા । તઈય ગમણ્ણ કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં બાવીસં વાસસહસ્સાઈં અંતોમુહુત્તમબ્બહિયાઈં ઁકકોસેણં અટ્ઠાસીઈં વાસસહસ્સાઈં બારસહિં રાઈંદિઈઈં અબ્બહિયાઈં જાવ ઁવઈયં કાલં ગઈરાગઈં કરેજ્જા । ઁવં સંવેહો ઁવજ્જુજિરુણ ભાણિયવ્વો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે પૃથ્વીકાય જીવ, તેઉકાયમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિએ ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં પણ અપ્કાયની સમાન વક્તવ્યતા જાણવી જોઈએ. વિશેષતા એ છે કે અહીં નવ ગમકોમાં ત્રણ લેશ્યા જ હોય છે. તેઉકાયનું સંસ્થાન સોયના ભારા સમાન છે. તેની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ અહોરાત્રની છે. ત્રીજા ગમકમાં કાલાદેશ- જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ બાર અહોરાત્ર અધિક ૮૮,૦૦૦ વર્ષ છે; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. આ રીતે શેષ ગમકમાં પણ સંવેધ ઉપયોગપૂર્વક કહેવો જોઈએ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં તેઉકાયિક જીવોની પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી સંક્ષિપ્ત વર્ણન છે.

તેની ઋદ્ધિ પ્રાયઃ પૃથ્વીકાયિકની સમાન છે.

લેશ્યા :- તેઉકાયમાં દેવોની ઉત્પત્તિ થતી નથી. તેથી તેમાં તેજોલેશ્યા નથી. તેને નવેય ગમકમાં પ્રથમ ત્રણ લેશ્યા જ હોય છે. તેથી તેના જઘન્ય ગમકમાં લેશ્યાનો નાણતો થતો નથી.

કાયસંવેધ :- ભવાદેશ- પૃથ્વીકાયની જેમ ૧,૨,૪,૫ મા ગમકમાં જઘન્ય બે ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત ભવ કરે છે અને ૩,૬,૭,૮,૯ મા ગમકમાં જઘન્ય બે ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ થાય છે. કાલાદેશ- સ્થિતિ અનુસાર થાય છે.

નાણતા :- તેઉકાયિક જીવો મરીને પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે નાણતા- ૫ થાય છે. જઘન્ય ગમકમાં ત્રણ નાણતા- આયુષ્ય, અધ્યવસાય અને અનુબંધ. ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં બે નાણતા- આયુષ્ય અને અનુબંધ.

વાયુકાયિકોની પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પત્તિ :-

૧૭ જઇ ભંતે ! વાઁકકાઈઈહિંતો ઁવવજ્જંતિ, પુચ્છા ? ગોયમા ! વાઁકકાઈયાણ વિ ઁવં ચેવ ણવ ગમગા જહેવ તેઁકકાઈયાણં, ણવરં- પઢાગાસંઠિયા પણ્ણત્તા । સંવેહો તીહિ વાસસહસ્સેઈં કાયવ્વો । તઈયગમણ્ણ કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં બાવીસં વાસસહસ્સાઈં અંતમુહુત્ત- મબ્બહિયાઈં, ઁકકોસેણં ઁગં વાસસયસહસ્સં । ઁવં સંવેહો ઁવજ્જુજિરુણ ભાણિયવ્વો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે પૃથ્વીકાયિક જીવ, વાયુકાયિકમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે ઈત્યાદિ પૂચ્છા ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અહીં વાયુકાયની ઉત્પત્તિ

સંબંધી નવ ગમક તેઉકાયની સમાન જાણવા જોઈએ. વિશેષતા એ છે કે વાયુકાયિકનું સંસ્થાન ધ્વજા પતાકાના આકારે છે. સંવેધ-ત્રણ હજાર વર્ષથી કહેવો જોઈએ. ત્રીજા ગમકમાં કાલાદેશ-જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ એક લાખ વર્ષ છે. આ રીતે ઉપયોગપૂર્વક નવેય ગમકનો સંવેધ જાણવો જોઈએ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં વાયુકાયની પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી સંક્ષિપ્ત કથન છે. અર્થાત્ તેની સમસ્ત વક્તવ્યતા તેઉકાયની સમાન છે. તેનું સંસ્થાન ધ્વજાપતાકા સમાન છે અને સમુદ્ઘાત ચાર હોય છે. વાયુકાયમાં વૈક્રિય લબ્ધિ હોવાથી વૈક્રિય સમુદ્ઘાત પણ હોય છે. વાયુકાયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૩૦૦૦ વર્ષની છે. તેથી તેનો કાલાદેશ ત્રણ હજાર વર્ષથી થાય છે.

કાલાદેશ(ત્રીજા ગમકમાં) :- જઘન્ય બે ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ થાય છે. વાયુકાયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી ચાર ભવના ૧૨ હજાર વર્ષ થાય છે અને પૃથ્વીકાયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી ચાર ભવના ૮૮,૦૦૦ વર્ષ થાય છે. બંનેની સાથે ગણના કરતા $૧૨,૦૦૦+૮૮,૦૦૦ = ૧,૦૦,૦૦૦$ (એક લાખ વર્ષ)નો ઉત્કૃષ્ટ કાલાદેશ થાય છે. આ રીતે દરેક ગમકમાં કાલાદેશ સમજી લેવો જોઈએ.

નાણતા :- વાયુકાય મરીને પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે નાણતા-૬ થાય છે. જઘન્ય ગમકમાં ચાર નાણતા- (૧) સમુદ્ઘાત-૩. તેની ઋદ્ધિમાં વૈક્રિય સમુદ્ઘાત છે પરંતુ જઘન્ય ગમકથી જાય ત્યારે વાયુકાયના જીવો અપર્યાપ્તાવસ્થામાં હોય છે. અપર્યાપ્તાવસ્થામાં વૈક્રિય સમુદ્ઘાત નથી. (૨) આયુષ્ય અંતર્મુહૂર્ત (૩) અધ્યવસાય-અપ્રશસ્ત, (૪) અનુબંધ- આયુષ્ય અનુસાર. **ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં** બે નાણતા હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય અને અનુબંધ આયુષ્ય પ્રમાણે હોય છે.

વનસ્પતિકાયિકોની પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પત્તિ :-

૧૮ જઇ णं भंते ! वणस्सइकाइएहिंतो उववज्जंति पुच्छ ? गोयमा ! वणस्सइकाइयाणं आउकाइयगमगरिसा णव गमगा भाणियव्वा, णवरं-णाणासंठिया । सरीरोगाहणा पढमएसु पच्छिल्लएसु य तिसु गमएसु जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं, उक्कोसेणं साइरेगं जोयणसहस्सं, मज्झिल्लएसु तिसु तहेव जहा पुढविकाइयाणं । संवेहो ठिई य जाणियव्वा। तइयगमे कालादेसेणं जहण्णेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं अट्ठावीसुत्तरं वाससयसहस्सं, जाव एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा । एवं संवेहो उवजुंजिरुण भाणियव्वो ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે પૃથ્વીકાયિક જીવો વનસ્પતિકાયિક જીવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અપ્કાયિકોના ગમકોની સમાન વનસ્પતિકાયના નવ ગમકો જાણવા જોઈએ. વનસ્પતિકાયિકોનું સંસ્થાન અનેક પ્રકારનું હોય છે. તેના શરીરની અવગાહના પ્રથમ ત્રણ અને અંતિમ ત્રણ ગમકમાં જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ સાધિક ૧,૦૦૦ યોજનની હોય છે. મધ્યમ ત્રણ ગમક(૪-૫-૬)માં અવગાહના પૃથ્વીકાયિકોની સમાન સમજવી જોઈએ. તેનો સંવેધ અને સ્થિતિ ભિન્ન ભિન્ન છે તે જાણી લેવી જોઈએ. તૃતીય ગમકમાં કાલાદેશ- જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨,૦૦૦

વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ ૧,૨૮,૦૦૦ વર્ષ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. આ રીતે ઉપયોગપૂર્વક નવ ગમક અને સંવેદ(કાલાદેશ) પણ કહેવો જોઈએ. ॥ ગમક-૧થી ૯ ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં વનસ્પતિકાયની પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી સંક્ષિપ્ત કથન છે. વનસ્પતિકાયના નવ ગમક અપ્કાય અનુસાર થાય છે. વનસ્પતિકાયમાં પણ તેજોલેશી દેવની ઉત્પત્તિ હોવાથી અપ્કાયની જેમ તેમાં તેજોલેશ્યા હોય છે. તેમાં વિશેષતા આ પ્રકારે છે—

સંસ્થાન :- વનસ્પતિકાયનું સંસ્થાન વિવિધ પ્રકારનું છે.

અવગાહના :- તેની અવગાહના જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ સાધિક એક હજાર યોજનની છે. પરંતુ જઘન્ય ગમકથી જાય તો તેની અવગાહના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની જ હોય છે.

સ્થિતિ :- જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૦,૦૦૦ વર્ષની છે. આયુષ્ય પ્રમાણે અનુબંધ થાય છે.

વનસ્પતિકાયનો પૃથ્વીકાય સાથે કાલાદેશ :-

ગમક	જઘન્ય (બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ (આઠ/અસંખ્યભવ)
(૧) ઔઘિક-ઔઘિક	બે અંતર્મુહૂર્ત	અસંખ્યકાલ અને અસંખ્યકાલ
(૨) ઔઘિક-જઘન્ય	બે અંતર્મુહૂર્ત	અસંખ્યકાલ અને અસંખ્યકાલ
(૩) ઔઘિક-ઉત્કૃષ્ટ	અંતર્મુહૂર્ત અને ૨૨૦૦૦ વર્ષ	૧,૨૮,૦૦૦ વર્ષ
(૪) જઘન્ય-ઔઘિક	બે અંતર્મુહૂર્ત	અસંખ્યકાલ અને અસંખ્યકાલ
(૫) જઘન્ય-જઘન્ય	બે અંતર્મુહૂર્ત	અસંખ્યકાલ અને અસંખ્યકાલ
(૬) જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ	અંતર્મુહૂર્ત અને ૨૨,૦૦૦ વર્ષ	૪ અંતર્મુહૂર્ત અને ૮૮,૦૦૦ વર્ષ
(૭) ઉત્કૃષ્ટ-ઔઘિક	૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત	૧,૨૮,૦૦૦ વર્ષ
(૮) ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્ય	૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત	૪૦,૦૦૦ વર્ષ અને ૪ અંતર્મુહૂર્ત
(૯) ઉત્કૃષ્ટ-ઉત્કૃષ્ટ	૩૨,૦૦૦ વર્ષ	૧,૨૮,૦૦૦ વર્ષ

વનસ્પતિકાયની સ્થિતિ— જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ ૧૦,૦૦૦ વર્ષ,
પૃથ્વીકાયની સ્થિતિ—જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉ. ૨૨,૦૦૦ વર્ષ.

નાણતા :- વનસ્પતિકાય મરીને પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે નાણતા— ૭ થાય છે. તેમાં જઘન્ય ગમકમાં પાંચ નાણતા થાય છે— (૧) અવગાહના— જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની હોય. (૨) લેશ્યા—૩ (૩) આયુષ્ય— અંતર્મુહૂર્ત (૪) અધ્યવસાય— અપ્રશસ્ત (૫) અનુબંધ— આયુષ્ય અનુસાર હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં બે નાણતા થાય છે— (૧) આયુષ્ય— ૧૦,૦૦૦ વર્ષ (૨) અનુબંધ— આયુષ્ય અનુસાર હોય છે.

બેઈન્દ્રિયોની પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પત્તિ :-

૧૯ જઈ ણં ભંતે ! બેઈંદિઈંહિંતો ઉવવજ્જંતિ કિં પજ્જત્ત-બેઈંદિઈંહિંતો ઉવવજ્જંતિ, અપજ્જત્ત- બેઈંદિઈંહિંતો ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! પજ્જત્ત-બેઈંદિઈંહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ,

અપજ્જત્ત-બેઈદિઈહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે પૃથ્વીકાયિક જીવો, બેઈન્દ્રિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો શું પર્યાપ્ત બેઈન્દ્રિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય કે અપર્યાપ્ત બેઈન્દ્રિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત બંને પ્રકારના બેઈન્દ્રિય જીવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

૨૦ બેઈદિઈ પં ભંતે ! જે ભવિઈ પુઠ્ઠવિક્કાઈસુ ઉવવજ્જિત્તઈ, સે પં ભંતે ! કેવઈય કાલઠિઈસુ ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તઠિઈસુ, ઉક્કોસેણં બાવીસવાસસહસ્સઠિઈસુ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! બેઈન્દ્રિય જીવો મરીને, પૃથ્વીકાયિકમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તે કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિક જીવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ૨૨,૦૦૦ વર્ષની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૨૧ તે પં ભંતે ! જીવા ઈગસમણં કેવઈયા ઉવવજ્જંતિ ?

ગોયમા ! જહણ્ણેણં ઈક્કો વા દો વા તિણ્ણિ વા, ઉક્કોસેણં સંખેજ્જા વા અસંખેજ્જા વા ઉવવજ્જંતિ । છેવટ્ટસંઘયણી । ઓગાહણા જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જઈભાગં, ઉક્કોસેણં બારસ જોયણાઈં । હુંડસંઠિયા । તિણ્ણિ લેસાઓ । સમ્મદિટ્ઠિ વિ, મિચ્છાદિટ્ઠિ વિ, ણો સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠિ । દો ણાણા, દો અણ્ણાણા ણિયમં । ણો મણજોગી, વયજોગી વિ, કાયજોગી વિ । ઉવઓગો દુવિહો વિ । ચત્તારિ સણ્ણાઓ । ચત્તારિ કસાયા । દો ઈંદિયા પણ્ણત્તા, તં જહા-જિભ્ભિદિઈ ય ફાસિંદિઈ ય । તિણ્ણિ સમુઘાયા । સેસં જહા પુઠ્ઠવિક્કાઈયાણં, ણવરં- ઠિઈ જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં, ઉક્કોસેણં બારસ સંવચ્છરાઈં । ઈવં અણુબંધો વિ, સેસં તં ચેવ । ભવાદેસેણં જહણ્ણેણં દો ભવગ્ગહણાઈં, ઉક્કોસેણં સંખેજ્જાઈં ભવગ્ગહણાઈં । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં દો અંતોમુહુત્તાઈં । ઉક્કોસેણં સંખેજ્જં કાલં, જાવ ઈવઈયં કાલં ગઈરાગઈં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો ઈક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય ઈક, બે, ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત કે અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. તેને છેવટ્ટુ સંઘયણ, અવગાહના-જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ બાર યોજનની, સંસ્થાન-હુંડક, લેશ્યા-ત્રણ, દષ્ટિ-બે, સમ્યગ્દષ્ટિ અને મિથ્યાદષ્ટિ હોય છે, મિશ્રદષ્ટિ નથી. તેમાં બે જ્ઞાન અથવા બે અજ્ઞાન અવશ્ય હોય છે, તે મનયોગી નથી, વચનયોગી અને કાયયોગી હોય છે, તેમાં બે ઉપયોગ, ચાર સંજ્ઞા, ચાર કષાય હોય છે, રસેન્દ્રિય અને સ્પર્શેન્દ્રિય આ બે ઈન્દ્રિયો હોય છે, ત્રણ સમુદ્ઘાત હોય છે. ઋદ્ધિનું શેષ કથન પૃથ્વીકાયિકોની સમાન છે. સ્થિતિ- જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ બાર વર્ષની હોય છે. તદનુસાર અનુબંધ પણ હોય છે. શેષ સર્વ કથન પૃથ્વીકાયની સમાન છે. ભવાદેશથી જઘન્ય બે ભવ, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત ભવ તથા કાલાદેશથી જઘન્ય બે અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત કાલ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૧ ॥

૨૨ સો ચેવ જહણ્ણકાલદ્વિઈએસુ ઉવવણ્ણો એસ ચેવ વત્તવ્વયા સવ્વા ।

ભાવાર્થ :- તે બેઈન્દ્રિય, જઘન્ય કાલની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય તો પૂર્વોક્ત પ્રથમ ગમકની સર્વ વક્તવ્યતા જાણવી જોઈએ. ॥ ગમક-૨ ॥

૨૩ સો ચેવ ઉક્કોસકાલદ્વિઈએસુ ઉવવણ્ણો એસ ચેવ બેઈદિયસ્સ લક્કી, ણવરં-ભવાદેસેણં જહણ્ણેણં દો ભવગ્ગહણાઈ, ઉક્કોસેણં અદ્દુ ભવગ્ગહણાઈ । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં બાવીસં વાસસહસ્સાઈ અંતોમુહ્તમબ્ભહિયાઈ, ઉક્કોસેણં અદ્દાસીઈ વાસસહસ્સાઈ અડયાલીસાએ સંવચ્છરેહિં અબ્ભહિયાઈ, જાવ એવઇયં કાલં ગઠરાગઈ કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- તે બેઈન્દ્રિય, ઉત્કૃષ્ટ કાલની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય તો તેના વિષયમાં પણ ઉપર્યુક્ત પ્રથમ ગમકના વર્ણનાનુસાર જાણવું. ભવાદેશથી જઘન્ય બે ભવ તથા ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ અને કાલાદેશથી જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ ૪૮ વર્ષ અધિક ૮૮,૦૦૦ વર્ષ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૩ ॥

૨૪ સો ચેવ અપ્પણા જહણ્ણકાલદ્વિઈઓ જાઓ, તસ્સ વિ એસ ચેવ વત્તવ્વયા તિસુ વિ ગમએસુ । ણવરં ઇમાઈ સત્ત ણાણત્તાઈ-સરીરોગાહણા જહા પુઢવિકાઠયાણં । ણો સમ્મદિટ્ઠી, મિચ્છાદિટ્ઠી, ણો સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠી । દો અણ્ણાણા ણિયમં । ણો મણજોગી, ણો વયજોગી, કાયજોગી । ઠિઈ જહણ્ણેણં અંતોમુહ્તં ઉક્કોસેણ વિ અંતોમુહ્તં । અજ્ઞવસાણા અપ્પસત્થા । અણુબંધો જહા ઠિઈ । સંવેહો તહેવ આદિલ્લેસુ દોસુ ગમએસુ, તઇયગમએ ભવાદેસો તહેવ અદ્દુ ભવગ્ગહણાઈ । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં બાવીસં વાસસહસ્સાઈ અંતોમુહ્તમબ્ભહિયાઈ, ઉક્કોસેણં અદ્દાસીઈ વાસસહસ્સાઈ ચઠ્ઠિં અંતોમુહ્તેહિં અબ્ભહિયાઈ । જાવ એવઇયં કાલં ગઠરાગઈ કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- જો તે બેઈન્દ્રિય સ્વયં જઘન્ય કાલની સ્થિતિવાળા હોય અને પૃથ્વીકાયિક જીવોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તેના ત્રણે ગમકમાં પ્રથમ ગમકની વક્તવ્યતા જાણવી જોઈએ. પરંતુ આ સાત બોલોમાં વિશેષતા છે. યથા- (૧) અવગાહના- પૃથ્વીકાયિકોની સમાન (અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ) છે. (૨) દષ્ટિ- તે સમ્યગ્દષ્ટિ કે સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ નથી. મિથ્યાદષ્ટિ હોય છે. (૩) જ્ઞાનાજ્ઞાન- બે અજ્ઞાન નિયમથી હોય છે. (૪) યોગ- તે મનયોગી કે વચનયોગી નથી. કાયયોગી હોય છે. (૫) સ્થિતિ- જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્તની હોય છે. (૬) અધ્યવસાય- અપ્રશસ્ત હોય છે. (૭) અનુબંધ- આયુષ્ય અનુસાર હોય છે.

ચોથા અને પાંચમા ગમકમાં સંવેદ્ય પણ પહેલા, બીજા ગમક પ્રમાણે જાણવો જોઈએ. જઘન્યના ત્રીજા ગમકમાં એટલે છઠ્ઠા ગમકમાં ભવાદેશથી ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ થાય છે. કાલાદેશથી જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૮૮,૦૦૦ વર્ષ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમના-ગમન કરે છે. ॥ ગમક-૪ થી ૬ ॥

૨૫ સો ચેવ અપ્પણા ઉક્કોસકાલદ્વિઈઓ જાઓ, એયસ્સ વિ ઓહિયગમગ-સરિસા તિણ્ણિ ગમગા ભાણિયવ્વા । ણવરં- તિસુ વિ ગમએસુ ઠિઈ જહણ્ણેણં બારસ સંવચ્છરાઈ,

ઊકકોસેણં વિ બારસ સંવચ્છરાઈં । એવં અણુબંધો વિ । ભવાદેસેણં જહણ્ણેણં દો ભવગ્ગહણાઈં,
ઊકકોસેણં અદ્ધુ ભવગ્ગહણાઈં । કાલાદેસેણં ઊવજુજિરુણ ભાણિયક્કં જાવ ણવમેગમણ જહણ્ણેણં
બાવીસં વાસસહસ્સાઈં બારસહિં સંવચ્છરેહિં અબ્બહિયાઈં, ઊકકોસેણં અદ્ધાસીઈં વાસસહસ્સાઈં
અડયાલીસાણ સંવચ્છરેહિં અબ્બહિયાઈં, જાવ એવઈયં કાલં ગઈરાગઈં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- તે બેઈન્દ્રિય જીવો, સ્વયં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા હોય અને પૃથ્વીકાયિક જીવોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો ઉત્કૃષ્ટના ત્રણે ગમક ઔઘિક ગમકોની સમાન જાણવા જોઈએ. ત્રણે ગમકોમાં સ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બાર વર્ષની હોય છે. અનુબંધ પણ તે જ પ્રકારે છે. ભવાદેશથી જઘન્ય બે ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ તથા કાલાદેશ બંને સ્થાનોની સ્થિતિ અનુસાર ઉપયોગપૂર્વક જાણવો યાવત્ નવમા ગમકમાં કાલાદેશ-જઘન્ય બાર વર્ષ અધિક ૨૨,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ ૪૮ વર્ષ અધિક ૮૮,૦૦૦ વર્ષ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૭ થી ૯ ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં બેઈન્દ્રિયોની પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી વિચારણા છે.

(૧) **અવગાહના :-** બેઈન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૧૨ યોજનની છે. તે કોઈપણ જલજ પ્રાણીની અપેક્ષાએ ઘટિત થાય છે.

(૨) **દૃષ્ટિ :-** પર્યાપ્ત નામકર્મવાળા બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચૌરેન્દ્રિયને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ હોય, તે અપેક્ષાએ તેમાં સમ્યગ્દૃષ્ટિ કહી છે. કોઈ જીવ સમ્યગ્દર્શનનું વમન કરતાં ત્રણ વિકલેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય તો તેને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં સમ્યગ્દર્શન હોય છે. તે જીવ પર્યાપ્તાવસ્થામાં મિથ્યાત્વને પ્રાપ્ત કરે છે. શેષ ઋદ્ધિ ભાવાર્થથી સ્પષ્ટ છે.

(૩) **કાયસંવેધ :-** ભવાદેશ- ૧,૨,૪,૫ મા ગમકમાં જઘન્ય બે ભવ, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત ભવ અને ૩,૬,૭,૮,૯ મા ગમકમાં જઘન્ય બે ભવ, ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ કરે છે. કારણ કે તે ગમકોમાં વિકલેન્દ્રિય જીવોની અથવા પૃથ્વીકાયિક જીવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોય છે. નવમા ગમકમાં કાલાદેશથી ચાર ભવ બેઈન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના અને ચાર ભવ પૃથ્વીકાયિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના થાય. તેથી ૪૮ વર્ષ અધિક ૮૮,૦૦૦ વર્ષ થાય છે.

નાણતા :- બેઈન્દ્રિય જીવો પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે નાણતા- ૯ થાય છે. જઘન્ય ગમકમાં સાત નાણતા થાય છે, યથા- (૧) **અવગાહના**- પ્રથમ ત્રણે ગમકમાં ઉત્કૃષ્ટ બાર યોજનની અવગાહના હોય છે. પરંતુ તે જીવ જઘન્ય સ્થિતિએ મરે ત્યારે તેની અવગાહના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ જ હોય. (૨) **દૃષ્ટિ**- જઘન્ય ત્રણ ગમકોમાં સમ્યગ્દૃષ્ટિનો અભાવ હોય છે કારણ કે જઘન્ય સ્થિતિમાં મરનારા જીવો લબ્ધિ અપર્યાપ્તા હોય છે. તે અપર્યાપ્તાવસ્થામાં મરે છે. સાસ્વાદન સમકિત અપર્યાપ્તાવસ્થામાં હોય છે. પરંતુ લબ્ધિ અપર્યાપ્તા જીવોને સાસ્વાદન સમકિત થતું નથી કારણ કે સમકિતી જીવો અપર્યાપ્તાવસ્થામાં મરતા નથી. તેથી જઘન્ય સ્થિતિમાં મરનારા જીવોમાં સમ્યગ્દૃષ્ટિ નથી. (૩) **જ્ઞાન**- જઘન્ય સ્થિતિમાં સમ્યગ્દૃષ્ટિનો અભાવ હોવાથી જ્ઞાન નથી. તેને બે અજ્ઞાન જ હોય છે. (૪) **યોગ**- જઘન્ય સ્થિતિમાં અપર્યાપ્તાવસ્થા જ હોવાથી તેમાં વચનયોગ હોતો નથી. તેને કાયયોગ જ હોય છે. (૫) **સ્થિતિ**- અંતર્મુહૂર્તની. (૬) **અધ્યવસાય**- અપ્રશસ્ત અને (૭) **અનુબંધ**- આયુષ્ય અનુસાર હોય છે. **ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં નાણતા-બે :-** (૧) આયુષ્ય ૧૨ વર્ષ (૨) અનુબંધ આયુષ્ય પ્રમાણે.

બેઈન્દ્રિયનો પૃથ્વીકાય સાથે કાલાદેશ :-

ગમક	ઉત્કૃષ્ટ ભવ	જઘન્ય (બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ (આઠ/સંખ્યાત ભવ)
(૧) ઔધિક-ઔધિક	સંખ્યાત	બે અંતર્મુહૂર્ત	સંખ્યાતકાલ અને સંખ્યાતકાલ
(૨) ઔધિક-જઘન્ય	સંખ્યાત	બે અંતર્મુહૂર્ત	સંખ્યાતકાલ અને સંખ્યાતકાલ
(૩) ઔધિક-ઉત્કૃષ્ટ	આઠ	અંતર્મુહૂર્ત અને ૨૨,૦૦૦ વર્ષ	૪૮ વર્ષ અને ૮૮,૦૦૦ વર્ષ
(૪) જઘન્ય-ઔધિક	સંખ્યાત	બે અંતર્મુહૂર્ત	સંખ્યાતકાલ અને સંખ્યાતકાલ
(૫) જઘન્ય-જઘન્ય	સંખ્યાત	બે અંતર્મુહૂર્ત	સંખ્યાતકાલ અને સંખ્યાતકાલ
(૬) જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ	આઠ	અંતર્મુહૂર્ત અને ૨૨,૦૦૦ વર્ષ	૪ અંતર્મુહૂર્ત અને ૮૮,૦૦૦ વર્ષ
(૭) ઉત્કૃષ્ટ-ઔધિક	આઠ	૧૨ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત	૪૮ વર્ષ અને ૮૮,૦૦૦ વર્ષ
(૮) ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્ય	આઠ	૧૨ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત	૪૮ વર્ષ અને ૪ અંતર્મુહૂર્ત
(૯) ઉત્કૃષ્ટ-ઉત્કૃષ્ટ	આઠ	૧૨ વર્ષ અને ૨૨,૦૦૦ વર્ષ	૪૮ વર્ષ અને ૮૮,૦૦૦ વર્ષ

બેઈન્દ્રિયની સ્થિતિ- જઘન્ય-અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ ૧૨ વર્ષ.
પૃથ્વીકાયની સ્થિતિ- જઘન્ય-અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ ૨૨,૦૦૦ વર્ષ.

તેઈન્દ્રિયોની પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પત્તિ :-

૨૬ જઈ ણં ભંતે ! તેઈંદિઈંહિંતો ડવવજ્જંતિ, પુચ્છા ?

ગોયમા ! ઇવં ચેવ ણવગમગ પુચ્છા ભાણિયવ્વા, ણવરં-આદિલ્લેસુ તિસુ વિ ગમણ્ણુ સરીરોગાહણા જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખ્વેજ્જઈભાગં, ડવ્કોસેણં તિણ્ણિ ગાડયાઈં. તિણ્ણિ ઙ્ણંદિયાઈં । ઠિઈં જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં, ડવ્કોસેણં ઇગૂણપણ્ણં રાઈંદિયાઈં । તઈયગમણ્ણુ કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં બાવીસં વાસસહસ્સાઈં અંતોમુહુત્તમભ્ણિયાઈં, ડવ્કોસેણં અટ્ઠાસીઈં વાસસહસ્સાઈં છણ્ણડ્ણં રાઈંદિયસયમભ્ણિયાઈં જાવ ઇવઈયં કાલં ગઈરાગઈં કરેજ્જા । મજ્ઙિમા તિણ્ણિ ગમગા તહેવ । પચ્છિમા વિ તિણ્ણિ ગમગા તહેવ, ણવરં- ઠિઈં જહણ્ણેણં ઇગૂણપણ્ણં રાઈંદિયાઈં, ડવ્કોસેણ વિ ઇગૂણપણ્ણં રાઈંદિયાઈં । સંવેહો ડવજ્જંજિરૂણ ભાણિયવ્વો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- ભગવન્ ! જો તે પૃથ્વીકાયિક જીવો, તેઈન્દ્રિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અહીં પણ તે જ રીતે નવ ગમક કહેવા જોઈએ. પરંતુ તેના પ્રથમના ત્રણ ગમકોમાં શરીરની અવગાહના જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગાઉની હોય છે. ઈન્દ્રિય ત્રણ અને સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ૪૮ રાત્રિ-દિવસની હોય છે. ત્રીજા ગમકમાં કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૮૬ રાત્રિ-દિવસ અધિક ૮૮,૦૦૦ વર્ષ સુધી યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. મધ્યના (૪,૫,૬) આ ત્રણ ગમકનું કથન પણ તે જ રીતે (બેઈન્દ્રિયની સમાન) જાણવું જોઈએ, અંતિમના (૭,૮,૯) આ ત્રણ ગમકનું કથન પણ તે જ રીતે જાણવું જોઈએ. સ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ૪૮ રાત્રિ-દિવસની હોય છે અને સંવેધ ઉપયોગપૂર્વક કહેવો. ॥ ગમક-૧થી ૯ ॥

વિવેચન :-

તેઈન્દ્રિયનું પૃથ્વીકાયિકમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી સંપૂર્ણ કથન બેઈન્દ્રિયની સમાન જ છે. કેવળ તેની અવગાહના, સ્થિતિ અને અનુબંધમાં વિશેષતા છે. જેનું કથન મૂળપાઠથી જ સ્પષ્ટ છે. તેના નવ ગમકના કાલાદેશનું કથન તેની સ્થિતિ અનુસાર થાય છે.

નાણતા- બેઈન્દ્રિયની સમાન ૯ નાણતા થાય છે.

ચૌરેન્દ્રિયોની પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પત્તિ :-

૨૭ જહ્ પં ભંતે ! ચરિદિઈહિંતો ડવવજ્જંતિ, પુચ્છા ? ગોયમા ! એવં ચેવ ચરિદિયાણ વિ ણવ ગમગા ભાણિયવ્વા, ણવરં- એસુ ચેવ ઠાણેસુ ણાણતા જાણિયવ્વા । સરીરોગાહણા જહ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્ણાગં, ડવ્કોસેણં ચત્તારિ ગાડયાઈ । ઠિઈ જહ્ણેણં અંતોમુહુત્તં, ડવ્કોસેણં ય છમ્માસા । એવં અણુબંધો વિ । ચત્તારિ ડંદિયાઈ, સેસં તં ચેવ જાવ ણવમગમએ કાલાદેસેણં જહ્ણેણં બાવીસં વાસસહસ્સાઈ છહિં માસેહિં અબ્બહિયાઈ, ડવ્કોસેણં અડ્ઢાસીઈ વાસસહસ્સાઈ ચડવીસાએ માસેહિં અબ્બહિયાઈ, જાવ એવડયં કાલં ગડરાગડં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે પૃથ્વીકાયિક જીવો, ચૌરેન્દ્રિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં પણ બેઈન્દ્રિયની જેમ નવ ગમક કહેવા જોઈએ. તેમાં વિશેષતા એ છે કે ચૌરેન્દ્રિય જીવોના શરીરની અવગાહના જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર ગાઉની હોય છે. સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ છ માસની છે, સ્થિતિ અનુસાર અનુબંધ હોય છે. ઈન્દ્રિયો ચાર હોય છે. શેષ પૂર્વવત્ **યાવત્** નવમા ગમકમાં કાલાદેશથી જઘન્ય છ માસ અધિક ૨૨,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ ૨૪ માસ અધિક ૮૮,૦૦૦ વર્ષ; **યાવત્** એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૧થી ૯ ॥

વિવેચન :-

ચૌરેન્દ્રિયની વક્તવ્યતા પણ બેઈન્દ્રિયની સમાન છે. અવગાહના અને સ્થિતિમાં જે વિશેષતા છે તે મૂળપાઠથી જ સ્પષ્ટ છે. બેઈન્દ્રિયની સમાન નાણતા-૯ છે.

પંચેન્દ્રિય તિર્યચોની પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પત્તિ :-

૨૮ જહ્ પં ભંતે ! પંચિદિયતિરિક્ખજોણિઈહિંતો ડવવજ્જંતિ- કિં સણિણપંચિદિય-તિરિક્ખજોણિઈહિંતો ડવવજ્જંતિ, અસણિણપંચિદિયતિરિક્ખજોણિઈહિંતો ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! સણિણપંચિદિઈહિંતો વિ ડવવજ્જંતિ, અસણિણપંચિદિઈહિંતો વિ ડવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે પૃથ્વીકાયિકો, તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો શું સંજ્ઞી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય કે અસંજ્ઞી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞી બંને પ્રકારના તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

અસંજ્ઞી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોની પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પત્તિ :-

૨૯ જહ્ પં ભંતે ! અસણિણપંચિદિય તિરિક્ખજોણિઈહિંતો ડવવજ્જંતિ- કિં જલચરેહિંતો

उववज्जति जाव किं पज्जत्तएहिंतो उववज्जति, अपज्जत्तएहिंतो उववज्जति ? गोयमा !
जाव पज्जत्तएहिंतो वि उववज्जति, अपज्जत्तएहिंतो वि उववज्जति ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે પૃથ્વીકાયિકો અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો શું જલચરોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે **યાવત્** પર્યાપ્ત કે અપર્યાપ્તમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! **યાવત્** જલચર આદિ પાંચે પ્રકારના અસંજી તિર્યચોના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત બંનેમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

૩૦ असण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते ! जे भविए पुढविककाइएसु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवइय कालठिईएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहण्णेण अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्सठिईएसु ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયો મરીને, પૃથ્વીકાયિક જીવોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ૨૨,૦૦૦ વર્ષની સ્થિતિએ ઉત્પન્ન થાય છે.

૩૧ ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जति ?

गोयमा ! एवं जहेव बेइंदियस्स ओहियगमए लद्धी तहेव, णवरं- सरीरोगाहणा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं, उक्कोसेणं जोयणसहस्सं । पंच इंदिया । ठिई अणुबंधो य जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं पुव्वकोडी । सेसं तं चेव । भवादेसेणं जहण्णेणं दो भवग्गहणाइं, उक्कोसेणं अट्ट भवग्गहणाइं । कालादेसेणं जहण्णेणं दो अंतोमुहुत्ता, उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ अट्टासीईए वाससहस्सेहिं अब्भहियाओ जाव एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा । णवसु वि गमएसु कायसंवेहो- भवादेसेणं जहण्णेणं दो भवग्गहणाइं, उक्कोसेणं अट्ट भवग्गहणाइं । कालादेसेणं उवजुंजिरुण भाणियव्वं । णवरं- मज्झिमएसु तिसु गमएसु जहेव बेइंदियस्स, पच्छिल्लएसु तिसु गमएसु जहा एयस्स चेव पढमगमएसु, णवरं- ठिई अणुबंधो य जहण्णेणं पुव्वकोडी, उक्कोसेणं वि पुव्वकोडी । सेसं तं चेव जाव णवमगमएसु कालादेसेणं जहण्णेणं पुव्वकोडी बावीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहिया, उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ अट्टासीईए वाससहस्सेहिं अब्भहियाओ जाव एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! બેઈન્દ્રિયના ઔષ્ધિક ગમકો અનુસાર જાણવું જોઈએ. વિશેષતા એ છે કે તેના શરીરની અવગાહના જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૦૦ યોજન હોય છે, ઈન્દ્રિય-પાંચ, સ્થિતિ અને અનુબંધ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષ છે. શેષ કથન પૂર્વવત્ જાણવું. સંવેધ-ભવાદેશથી જઘન્ય બે ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ, કાલાદેશથી જઘન્ય બે અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૮૮,૦૦૦ વર્ષ અધિક; **યાવત્** એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. નવે ગમકોમાં

ભવાદેશથી જઘન્ય બે ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ થાય છે. કાલાદેશથી કાયસંવેધ ઉપયોગપૂર્વક કહેવો જોઈએ. વિશેષતા એ છે કે મધ્યના ત્રણ ગમક(૪ થી ૬)નું કથન બેઈન્દ્રિયના મધ્યના ત્રણ ગમકોની સમાન જાણવું જોઈએ. અંતિમ ત્રણ ગમકો(૭ થી ૯)નું કથન પ્રથમ ત્રણ ગમકો અનુસાર છે, સ્થિતિ અને અનુબંધ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષ છે. શેષ કથન પૂર્વવત્ જાણવું યાવત્ નવમા ગમકમાં સંવેધ-કાલાદેશથી જઘન્ય પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૨૨,૦૦૦ વર્ષ અધિક, ઉત્કૃષ્ટ ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૮૮,૦૦૦ વર્ષ અધિક; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયની પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી વર્ણન બેઈન્દ્રિયના અતિદેશપૂર્વક છે. વિશેષતાઓ મૂળપાઠથી સ્પષ્ટ છે. અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે અસંખ્યાત કે સંખ્યાત ભવ કરતા નથી. તે જઘન્ય બે ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ કરે છે. તેમાં નાણતા નવ થાય છે. તે પણ બેઈન્દ્રિયની સમાન છે.

અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયનો પૃથ્વીકાય સાથે કાલાદેશ :-

ગમક	જઘન્ય (બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ (આઠ ભવ)
(૧) ઔઘિક-ઔઘિક	બે અંતર્મુહૂર્ત	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૮૮,૦૦૦ વર્ષ
(૨) ઔઘિક-જઘન્ય	બે અંતર્મુહૂર્ત	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૪ અંતર્મુહૂર્ત
(૩) ઔઘિક-ઉત્કૃષ્ટ	અંતર્મુહૂર્ત અને ૨૨,૦૦૦ વર્ષ	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૮૮,૦૦૦ વર્ષ
(૪) જઘન્ય-ઔઘિક	બે અંતર્મુહૂર્ત	૪ અંતર્મુહૂર્ત અને ૮૮,૦૦૦ વર્ષ
(૫) જઘન્ય-જઘન્ય	બે અંતર્મુહૂર્ત	૮ અંતર્મુહૂર્ત
(૬) જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ	અંતર્મુહૂર્ત અને ૨૨,૦૦૦ વર્ષ	૪ અંતર્મુહૂર્ત અને ૮૮,૦૦૦ વર્ષ
(૭) ઉત્કૃષ્ટ-ઔઘિક	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૮૮,૦૦૦ વર્ષ
(૮) ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્ય	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૪ અંતર્મુહૂર્ત
(૯) ઉત્કૃષ્ટ-ઉત્કૃષ્ટ	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૨૨,૦૦૦ વર્ષ	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૮૮,૦૦૦ વર્ષ

અસંજી તિર્યચની સ્થિતિ- જઘન્ય-અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ-કોડપૂર્વ.
પૃથ્વીકાયની સ્થિતિ- જઘન્ય-અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ-૨૨,૦૦૦ વર્ષ.

સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોની પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પત્તિ :-

૩૨ જહ્ પં ભંતે ! સણિપંચિંદિયતિરિક્વજોણિર્હિંતો ઉવવજ્જંતિ- કિં સંખેજ્જવાસાઝય-સણિપંચિંદિયતિરિક્વજોણિર્હિંતો ઉવવજ્જંતિ, અસંખેજ્જવાસાઝય-સણિપંચિંદિયતિરિક્વજોણિર્હિંતો ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! સંખેજ્જવાસાઝય-સણિપંચિંદિયતિરિક્વજોણિર્હિંતો ઉવવજ્જંતિ, ણો અસંખેજ્જવાસાઝય સણિપંચિંદિયતિરિક્વજોણિર્હિંતો ઉવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે પૃથ્વીકાયિકો, સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય કે અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક

સંજ્ઞી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજ્ઞી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે પરંતુ અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજ્ઞી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતાં નથી.

૩૩ જઇ ણં ભંતે ! સંખેજ્જવાસાઝયસણિણપંચિંદિયતિરિક્ખજોણિણિંતો ડવવજ્જંતિ-
કિં જલચરેહિંતો, પુચ્છા ? ગોયમા ! જહા અસણ્ણીણં ડવવાઓ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે પૃથ્વીકાયિકો સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું જલચરમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ઉપપાત દ્વાર સંબંધી સર્વ વક્તવ્યતા અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચની સમાન જાણવી જોઈએ.

૩૪ તે ણં ભંતે ! જીવા ંગસમણં કેવઙ્ગયા ડવવજ્જંતિ ?

ગોયમા ! જહા રયણપ્પભાણ ડવવજ્જમાણસ્સ સણિણસ્સ તહેવ ઙ્ગહ વિ, ણવરં-
ઓગાહણા જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જઙ્ગહાગં, ડવ્વકોસેણં જોયણસહસ્સં, સેસં તહેવ
જાવ કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં ડો અંતોમુહુત્તા, ડવ્વકોસેણં ચત્તારિ પુવ્વકોડીઓ અટ્ટાસીઈણ
વાસસહસ્સેહિં અબ્ભહિયાઓ જાવ ંવઙ્ગયં કાલં ગઙ્ગરાગઙ્ગં કરેજ્જા । ંવં સંવેહો ણવસુ
વિ ગમણ્ણસુ જહા અસણ્ણીણં તહેવ ણિરવસેસં । લલ્લિ સે આદિલ્લણ્ણસુ તિસુ વિ ગમણ્ણસુ
ણ્ણ સેવ । મજ્જિલ્લણ્ણસુ તિસુ વિ ગમણ્ણસુ ંણ સેવ, ણવરં ઙ્ગમાઙ્ગ ણવ ણાણત્તાઙ્ગ-
ઓગાહણા જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જઙ્ગહાગં, ડવ્વકોસેણ વિ અંગુલસ્સ અસંખેજ્જઙ્ગહાગં
। તિણ્ણિ લેસ્સાઓ । મિચ્છાદિટ્ઠી । ડો અણ્ણાણા । કાયજોગી । તિણ્ણિ સમુઘાયા ।
ઠિઈ જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં, ડવ્વકોસેણં વિ અંતોમુહુત્તં । અપ્પસત્થા અજ્જવસાણા ।
અણુબંધો જહા ઠિઈ, સેસં તં સેવ । પચ્છિલ્લણ્ણસુ તિસુ વિ ગમણ્ણસુ જહેવ પઢમગમણ, ણવરં-
ઠિઈ અણુબંધો જહણ્ણેણં પુવ્વકોડી, ડવ્વકોસેણ વિ પુવ્વકોડી । સેસં તં સેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ, પૃથ્વીકાયિક જીવોમાં આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો ંક સમયમાં કેટલા જીવો આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જે રીતે રત્નપ્રભામાં ઉત્પન્ન થનારા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ સંબંધી વક્તવ્યતા કહી, તે જ રીતે અહીં પણ જાણવું જોઈએ. તેમાં વિશેષતા ં છે કે શરીરની અવગાહના જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૦૦ યોજનની હોય છે. શેષ કથન તે જ પ્રમાણે જાણવું જોઈએ. યાવત્ કાલાદેશથી જઘન્ય બે અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક ૮૮,૦૦૦ વર્ષ સુધી યાવત્ ગમના-ગમન કરે છે, આ રીતે નવ ગમકોમાં સંવેધ-અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચોની સમાન છે. પ્રથમના ત્રણ ગમકોમાં પૂર્વવત્ વક્તવ્યતા જાણવી જોઈએ. મધ્યના(૪,૫,૬) ત્રણ ગમકોમાં નવ નાણત્તા છે, યથા- (૧)અવગાહના-જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ (૨) લેશ્યા-ત્રણ (૩) દષ્ટિ-મિથ્યાદષ્ટિ (૪) અજ્ઞાન-બે (૫) કાયયોગ (૬) સમુદ્ધાત-ત્રણ (૭) સ્થિતિ- જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત (૮) અધ્યવસાય-અપ્રશસ્ત (૯) અનુબંધ-સ્થિતિ અનુસાર થાય છે. શેષ પૂર્વવત્. અંતિમ ત્રણ ગમકો (૭,૮,૯)માં પ્રથમ ગમકની સમાન છે. વિશેષતા ં છે કે તેની સ્થિતિ અને અનુબંધ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષના હોય છે. શેષ પૂર્વવત્.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સંજી તિર્યય પંચેન્દ્રિયની પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી કથન, પ્રથમ નરકમાં ઉત્પન્ન થનારા સંજી તિર્યયના અતિદેશપૂર્વક છે. તેની ઋદ્ધિ રત્નપ્રભામાં ઉત્પન્ન થનારા સંજી તિર્યય પંચેન્દ્રિયની સમાન છે. સ્થિતિ-જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષની છે. તે જઘન્ય બે અને ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ કરે છે. તેની સ્થિતિ અનુસાર કાયસંવેદ થાય છે.

નાણતા :- સંજી તિર્યય પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે નાણતા-૧૧ થાય છે. જઘન્ય ગમકમાં નાણતા-૮ થાય છે તે મૂળપાઠમાં સ્પષ્ટ છે.

સંજી તિર્યય જ્યારે જઘન્ય સ્થિતિએ પૃથ્વીકાયમાં જાય છે ત્યારે તે લબ્ધિ અપર્યાપ્તા હોય છે અને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં જ મૃત્યુ પામે છે. તેથી તેને શુભલેશ્યા, પ્રશસ્ત અધ્યવસાય, સમ્યગ્દષ્ટિ કે ત્રણ જ્ઞાન હોતા નથી તેમજ અપર્યાપ્તાવસ્થામાં વૈક્રિય સમુદ્ઘાત પણ નથી તેથી તે તે વિષયમાં નાણતા થાય છે. ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં બે નાણતા થાય છે- (૧) આયુષ્ય અને (૨) અનુબંધ.

મનુષ્યોની પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પત્તિ :-

૩૫ જહ્ ણં ભંતે ! મણુસ્સેહિંતો ડવવજ્જંતિ- કિં સણિમણુસ્સેહિંતો ડવવજ્જંતિ, અસણિ- મણુસ્સેહિંતો ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! સણિમણુસ્સેહિંતો વિ ડવવજ્જંતિ, અસણિમણુસ્સેહિંતો વિ ડવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે પૃથ્વીકાયિકો, મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે કે અસંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સંજી અને અસંજી બંને પ્રકારના મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યોની પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પત્તિ :-

૩૬ અસણિમણુસ્સે ણં ભંતે ! જે ભવિણ પુઢવિક્કાણ્ણુ ડવવજ્જિત્તણ્ણુ સે ણં ભંતે ! કેવહ્ણુ- કાલઠિહ્ણુ ડવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહા અસણિપંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયસ્સ જહણ્ણુ- કાલઠિહ્ણુસ્સ તિણિણ ગમ્મગા તહા ણ્ણુસ્સ વિ ઓહિયા તિણિણ ગમ્મગા ભાણિયઢ્ઢા તહેવ ણિરવસેસા, સેસા છ ણ ભણ્ણંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અસંજી મનુષ્યો મરીને, પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જે રીતે જઘન્ય સ્થિતિવાળા અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યયોના વિષયમાં ત્રણ ગમક કહ્યા છે, તે જ રીતે અહીં પણ ઔઘિક ત્રણ ગમક કહેવા જોઈએ. શેષ છ ગમક કહેવા ન જોઈએ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યોની પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી કથન અસંજી તિર્યય પંચેન્દ્રિયની જઘન્ય સ્થિતિના ત્રણ ગમકની સમાન છે. ભવાદેશની અપેક્ષાએ તે જઘન્ય બે, ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ કરે છે. કાલાદેશની અપેક્ષાએ તેનું કથન નીચે પ્રમાણે છે.

સંમૂર્ચિમ મનુષ્યોની સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની જ છે. તેથી તેનું ગમન સર્વત્ર પ્રથમ ત્રણ ઔદિક (૧,૨,૩) ગમકથી જ થાય છે. શેષ ગમકથી થતું નથી. તેથી તેના છ ગમક શૂન્ય છે.

સંમૂર્ચિમ મનુષ્યનો પૃથ્વીકાય સાથે કાલાદેશ :-

ગમક	જઘન્ય-બે ભવ	ઉત્કૃષ્ટ-આઠ ભવ
ઔદિક-ઔદિક	બે અંતર્મુહૂર્ત	૪ અંતર્મુહૂર્ત અને ૮૮,૦૦૦ વર્ષ
ઔદિક-જઘન્ય	બે અંતર્મુહૂર્ત	આઠ અંતર્મુહૂર્ત
ઔદિક-ઉત્કૃષ્ટ	અંતર્મુહૂર્ત અને ૨૨,૦૦૦ વર્ષ	૪ અંતર્મુહૂર્ત અને ૮૮,૦૦૦ વર્ષ

સંમૂર્ચિમ મનુષ્યની સ્થિતિ- જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત.
પૃથ્વીકાયની સ્થિતિ- જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ-૨૨,૦૦૦ વર્ષ

નાણતા :- સંમૂર્ચિમ મનુષ્યો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા હોવાથી તેમાં ઔદિકના ત્રણ ગમક છે. જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટના છ ગમક હોતા નથી. તેથી તે ગમકમાં નાણતા પણ નથી.

સંજી મનુષ્યોની પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પત્તિ :-

૩૭ જહ્ ભંતે ! સણિમણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ- કિં સંખેજ્જવાસાઉયસણિમણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ, અસંખેજ્જવાસાઉયસણિમણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! સંખેજ્જવાસાઉયસણિમણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ, ણો અસંખેજ્જવાસાઉયસણિમણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે પૃથ્વીકાયિક જીવો, સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો શું સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી મનુષ્યોમાંથી કે અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી.

૩૮ જહ્ સંખેજ્જવાસાઉયસણિમણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ- કિં પજ્જત્તસંખેજ્જવાસાઉયસણિમણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ, અપજ્જત્તસંખેજ્જવાસાઉયસણિમણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! પજ્જત્તસંખેજ્જવાસાઉયસણિમણુસ્સેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ, અપજ્જત્તસંખેજ્જવાસાઉયસણિમણુસ્સેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો શું પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે કે અપર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત બંને પ્રકારના સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

૩૯ સણિમણુસ્સે ણં ભંતે ! જે ભવિણ પુઢવિકાઇણુ ઉવવજ્જિત્તણ સે ણં ભંતે ! કેવણ્ણ કાલઠિઈણુ ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં, ઉક્કોસેણં બાવીસં વાસસહસ્સ- ઠિઈણુ ઉવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી મનુષ્યો મરીને, પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય,

તો તે કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ૨૨,૦૦૦ વર્ષની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૪૦ તે જ ભંતે ! જીવાણસમણ કેવઙ્ગયા ડવવજ્જંતિ ?

ગોયમા ! જહેવ રયણપ્પભાણ ડવવજ્જમાણસ્સ તહેવ તિસુ વિ ગમણ્ણુ લઢ્ઢી, ણવરં- ઓગાહણા જહણ્ણેણ અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહિમાગં, ડવ્કોસેણ પંચધણુસયાઈં । ઠિઈં જહણ્ણેણ અંતોમુહૂત્તં, ડવ્કોસેણ પુવ્વકોડી । એવં અણુબંધો । સંવેહો ણવસુ ગમણ્ણુ જહેવ સણ્ણિપંચિદિયસ્સ । મજ્જિલ્લણ્ણુ તિસુ ગમણ્ણુ લઢ્ઢી જહેવ સણ્ણિપંચિદિયસ્સ । સેસંતં ચેવ ણિરવસેસં । પચ્છિલ્લા તિણ્ણિ ગમણ્ણુ જહા એયસ્સ ચેવ ઓહિયા ગમણ્ણુ, ણવરં- ઓગાહણા જહણ્ણેણ પંચધણુસયાઈં, ડવ્કોસેણ પંચધણુસયાઈં । ઠિઈં અણુબંધો જહણ્ણેણ પુવ્વકોડી, ડવ્કોસેણ વિ પુવ્વકોડી, સેસં તહેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો, એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ત્રણ ગમકોમાં રત્નપ્રભામાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યોની સમાન ઋદ્ધિ છે. તેમાં વિશેષતા એ છે કે શરીરની અવગાહના જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ ધનુષ, સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને સ્થિતિ અનુસાર અનુબંધ પણ છે. સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચની સમાન નવ ગમકનો સંવેધ જાણવો જોઈએ. મધ્યમ ત્રણ ગમકોમાં ઋદ્ધિ, સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયની ઋદ્ધિ અનુસાર જાણવી જોઈએ. શેષ પૂર્વવત્. અંતિમ ત્રણ ગમકોનું કથન તેના જ પ્રથમ ત્રણ ઔદિક ગમકોની સમાન છે. વિશેષતા એ છે કે શરીરની અવગાહના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પાંચસો ધનુષ છે. સ્થિતિ અને અનુબંધ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષ છે. શેષ પૂર્વવત્. ॥ ગમક-૧થી ૮ ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સંજી મનુષ્યોની પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી સંક્ષિપ્ત વિચારણા છે. જેમાં રત્નપ્રભા નરક પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થનારા સંજી મનુષ્યોની વક્તવ્યતા અનુસાર પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યોની પ્રથમ ત્રણ અને અંતિમ ત્રણ(૧,૨,૩,૭,૮,૯) ગમકોની વક્તવ્યતા કહી છે.

તેમાં વિશેષતા એ છે કે રત્નપ્રભાનરકપૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યોની જઘન્ય અવગાહના અનેક અંગુલની અને જઘન્ય સ્થિતિ અનેક માસની કહી છે પરંતુ પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યોની જઘન્ય અવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની હોય છે.

સંજી મનુષ્યની પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી ઋદ્ધિના વીસ દ્વાર :- (૧) ઉપપાત- સંજી મનુષ્યમાંથી નીકળીને પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ કોઈપણ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરે છે. (૨) પરિમાણ- જઘન્ય ૧,૨,૩ ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા (૩) સંઘયણ-૬ (૪) અવગાહના- જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ ધનુષ (૫) સંસ્થાન-૬ (૬) લેશ્યા-૬ (૭) દષ્ટિ-૩ (૮) જ્ઞાનાજ્ઞાન- ચાર જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે. (૯) યોગ-૩ (૧૦) ઉપયોગ- ૨ (૧૧) સંજ્ઞા- ૪ (૧૨) કષાય- ૪ (૧૩) ઈન્દ્રિય-૫ (૧૪) સમુદ્ધાત-૬ (૧૫) વેદના- ૨ (૧૬) વેદ- ૩ (૧૭) આયુષ્ય- જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષ, (૧૮) અધ્યવસાય- પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત, (૧૯) અનુબંધ- આયુષ્ય અનુસાર, (૨૦) કાયસંવેધમાં ભવાદેશ- જઘન્ય બે ભવ, ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ.

સંજી મનુષ્યનો પૃથ્વીકાય સાથે કાલાદેશ :-

ગમક	જઘન્ય (બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ (આઠ ભવ)
(૧) ઔઘિક-ઔઘિક	બે અંતર્મુહૂર્ત	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૮૮,૦૦૦ વર્ષ
(૨) ઔઘિક-જઘન્ય	બે અંતર્મુહૂર્ત	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૪ અંતર્મુહૂર્ત
(૩) ઔઘિક-ઉત્કૃષ્ટ	અંતર્મુહૂર્ત અને ૨૨,૦૦૦ વર્ષ	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૮૮,૦૦૦ વર્ષ
(૪) જઘન્ય-ઔઘિક	બે અંતર્મુહૂર્ત	૪ અંતર્મુહૂર્ત અને ૮૮,૦૦૦ વર્ષ
(૫) જઘન્ય-જઘન્ય	બે અંતર્મુહૂર્ત	૮ અંતર્મુહૂર્ત
(૬) જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ	અંતર્મુહૂર્ત અને ૨૨,૦૦૦ વર્ષ	૪ અંતર્મુહૂર્ત અને ૮૮,૦૦૦ વર્ષ
(૭) ઉત્કૃષ્ટ-ઔઘિક	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૮૮,૦૦૦ વર્ષ
(૮) ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્ય	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૪ અંતર્મુહૂર્ત
(૯) ઉત્કૃષ્ટ-ઉત્કૃષ્ટ	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૨૨,૦૦૦ વર્ષ	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૮૮,૦૦૦ વર્ષ

સંજી મનુષ્યોની સ્થિતિ- જઘન્ય-અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ.
પૃથ્વીકાયની સ્થિતિ- જઘન્ય- અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ-૨૨,૦૦૦ વર્ષ.

નાણતા :- સંજી મનુષ્યો પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે નાણતા- ૧૨ થાય છે. તેમાં જઘન્ય ગમકમાં નાણતા-૮ થાય છે- (૧) અવગાહના (૨) લેશ્યા (૩) દષ્ટિ (૪) જ્ઞાન (૫) યોગ (૬) સમુદ્ઘાત (૭) આયુષ્ય (૮) અધ્યવસાય (૯) અનુબંધ આ નવ નાણતા સંજી તિર્યચના જઘન્ય ગમકની સમાન છે. ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં નાણતા- ૩ થાય છે- (૧) અવગાહના- ૫૦૦ ધનુષ. સંજી મનુષ્યોમાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યમાં અવગાહના પણ ઉત્કૃષ્ટ હોય છે. (૨) આયુષ્ય- કોડપૂર્વ (૩) અનુબંધ આયુષ્ય પ્રમાણે છે.

ભવનપતિ દેવોની પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પત્તિ :-

૪૧ જઇ ણં ભંતે ! દેવેહિંતો ડવવજ્જંતિ- કિં ભવણવાસિદેવેહિંતો ડવવજ્જંતિ, વાણમંતર-દેવેહિંતો ડવવજ્જંતિ, જોઙ્સિયદેવેહિંતો ડવવજ્જંતિ, વેમાણિયદેવેહિંતો ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! ભવણવાસિદેવેહિંતો વિ ડવવજ્જંતિ જાવ વેમાણિયદેવેહિંતો વિ ડવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે પૃથ્વીકાયિક જીવ, દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું ભવનપતિ, વાણવ્યંતર, જ્યોતિષ્ક કે વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે ભવનપતિ દેવોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે યાવત્ વૈમાનિક દેવોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

૪૨ જઇ ણં ભંતે ! ભવણવાસિદેવેહિંતો ડવવજ્જંતિ- કિં અસુરકુમારભવણવાસિદેવેહિંતો ડવવજ્જંતિ જાવ થણિયકુમારભવણવાસિદેવેહિંતો ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! અસુરકુમાર-ભવણવાસિદેવેહિંતો ડવવજ્જંતિ જાવ થણિયકુમાર-ભવણવાસિદેવેહિંતો ડવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે ભવનપતિ દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો શું અસુર-કુમારોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય કે યાવત્ સ્તનિતકુમારોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે અસુર-કુમારોમાંથી યાવત્ સ્તનિતકુમાર દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

૪૩ અસુરકુમારેણં ભંતે ! જે ભવિણ પુઢવિક્કાઙ્સુ ડવવજ્જત્તણ સે ણં ભંતે !

કેવઙ્કાલ- ઠિર્દેસુ ડવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તઠિર્દેસુ, ડવ્કોસેણં બાવીસવાસસહસ્સ ઠિર્દેસુ ડવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અસુરકુમાર ભવનપતિ દેવ મરીને, પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે કેટલા કાલની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ૨૨,૦૦૦ વર્ષની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૪૪ તેણં ભંતે ! જીવા ંગસમણં કેવઙ્કા ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં ંવ્કો વા ડો વા તિણ્ણિ વા, ડવ્કોસેણં સંખેજ્જા વા અસંખેજ્જા વા ડવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે અસુરકુમાર દેવો ંક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય ંક, બે, ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત કે અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે.

૪૫ તેસિ ણં ભંતે ! જીવાણં સરીરગા કિં સંઘયણી પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! છ્ણહં સંઘયણાણં અસંઘયણી જાવ પરિણમંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થનારા તે ભવનપતિ દેવના શરીરનું કયું સંઘયણ હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તેના શરીર છ પ્રકારના સંઘયણથી રહિત અસંઘયણી હોય છે પરંતુ ઈષ્ટ, કાંત અને મનોજ્ઞ પુદ્ગલ તેના શરીર સંઘાત રૂપે પરિણમે છે.

૪૬ તેસિ ણં ભંતે ! જીવાણં કેમહાલિયા સરીરોગાહણા ? ગોયમા ! ડુવિહા સરીરોગાહણા પણ્ણત્તા, તં જહા- ભવધારણિજ્જા ય ઉત્તરવેડવ્વિયા ય । તત્થ ણં જા સા ભવધારણિજ્જા સા જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જઙ્ગાહાગં, ડવ્કોસેણં સત્ત રયણીઓ । તત્થ ણં જા સા ઉત્તરવેડવ્વિયા સા જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ સંખેજ્જઙ્ગાહાગં, ડવ્કોસેણં જોયણસયસહસ્સં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવોના શરીરની અવગાહના કેટલી હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તેની અવગાહના બે પ્રકારની છે, યથા- ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિય. ભવધારણીય અવગાહના જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ સાત હાથની છે અને ઉત્તરવૈક્રિય શરીરની અવગાહન જઘન્ય અંગુલનો સંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ ંક લાખ યોજનની હોય છે.

૪૭ તેસિ ણં ભંતે ! જીવાણં સરીરગા કિં સંઠિયા પણ્ણત્તા ?

ગોયમા ! ડુવિહા પણ્ણત્તા, તં જહા-ભવધારણિજ્જા ય ઉત્તરવેડવ્વિયા ય । તત્થ ણં જે તે ભવધારણિજ્જા તે સમચરંસસંઠાણસંઠિયા પણ્ણત્તા । તત્થ ણં જે તે ઉત્તરવેડવ્વિયા તે ણાણાસંઠાણસંઠિયા પણ્ણત્તા । લેસ્સાઓ ચત્તારિ । ડિટ્ટી તિવિહા વિ । તિણ્ણિ ણાણા ણિયમં, તિણ્ણિ અણ્ણાણા ભયણાણ્ । જોગો તિવિહો વિ । ડવઓગો ડુવિહો વિ । ચત્તારિ સણ્ણાઓ । ચત્તારિ કસાયા । પંચઙ્ગદિયા । પંચ સમુઘાયા । વેયણા ડુવિહા વિ । ઙ્ગિત્થિવેયગા વિ, પુરિસવેયગા વિ, ણો ણપુંસગવેયગા । ઠિર્દે જહણ્ણેણં ડસવાસસહસ્સાઙ્ગં, ડવ્કોસેણં સાઙ્ગેરં સાગરોવમં । અજ્ઙ્ગવસાણા અસંખેજ્જા પસથા વિ અપ્પસથા વિ ।

અણુબંધો જહા ઠિઈ । ભવાદેસેણં દો ભવગ્ગહણાઈ, કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં દસવાસ-સહસ્સાઈ અંતોમુહુત્તમભ્ભહિયાઈ, ઉક્કોસેણં સાઝરેગં સાગરોવમં બાવીસાએ વાસસહસ્સેહિં અભ્ભહિયં; જાવ એવઝયં કાલં ગઝરાગઈ કરેજ્જા । એવં ણવ વિ ગમા ણેયવ્વા, ણવરં-મઝ્ઝિલ્લણ્ણેસુ પચ્છિલ્લણ્ણેસુ તિસુ ગમણ્ણેસુ અસુરકુમારાણં ઠિઝવિસેસો જાણિયવ્વો, સેસા ઓહિયા એવ લઢ્ઢી કાયસંવેહં ચ જાણેજ્જા । સવ્વત્થ દો ભવગ્ગહણાઈ જાવ ણવમગમણ્ણે કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં સાઝરેગં સાગરોવમં બાવીસાએ વાસસહસ્સેહિં અભ્ભહિયં, ઉક્કોસેણં વિ સાઝરેગં સાગરોવમં બાવીસાએ વાસસહસ્સેહિં અભ્ભહિયં; જાવ એવઝયં કાલં ગઝરાગઈ કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવોના શરીરનું સંસ્થાન કેવું છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેના શરીરના બે પ્રકાર છે, યથા-ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈકિય. ભવધારણીય શરીર સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાણું હોય છે અને ઉત્તરવૈકિયશરીર અનેક પ્રકારના સંસ્થાનવાણું હોય છે. તેને લેશ્યા-ચાર, દષ્ટિ-ત્રણ, જ્ઞાન-ત્રણ નિયમા, અજ્ઞાન-ત્રણ વિકલ્પે, યોગ- ત્રણ, ઉપયોગ-બે, સંજ્ઞા-ચાર, કષાય-ચાર, ઈન્દ્રિયો-પાંચ, સમુદ્ઘાત-પાંચ અને વેદના-બે પ્રકારની હોય છે. તે સ્ત્રીવેદી અને પુરુષવેદી હોય છે, નપુંસક વેદી હોતા નથી. તેની સ્થિતિ જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ સાધિક એક સાગરોપમની છે. અધ્યવસાય-અસંખ્યાત છે. તે પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત બંને હોય છે.

અનુબંધ-સ્થિતિ અનુસાર છે. સંવેધ-ભવાદેશથી બે ભવ તથા કાલાદેશથી જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત અધિક, ઉત્કૃષ્ટ એક સાગરોપમ અને ૨૨,૦૦૦ વર્ષ અધિક; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. આ જ રીતે નવ ગમક જાણવા જોઈએ. વિશેષતા એ છે કે મધ્યના ત્રણ ગમક અને અંતિમ ત્રણ ગમક, આ છ ગમકોમાં અસુરકુમારોની સ્થિતિના વિષયમાં વિશેષતા છે. શેષ ઔધિક ગમકની વક્તવ્યતા અનુસાર લબ્ધિ અને કાયસંવેધ જાણવો જોઈએ. સંવેધમાં સર્વત્ર બે ભવ ગ્રહણ કરવા યાવત્ નવમા ગમકમાં કાલાદેશથી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સાધિક એક સાગરોપમ અને ૨૨,૦૦૦ વર્ષ અધિક; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે.

૪૮ નાગકુમારે ણં ભંતે ! જે ભવિએ પુઢવિક્કાઝણ્ણેસુ, પુચ્છા ?

ગોયમા ! એસ એવ વત્તવ્વયા જાવ ભવાદેસો ત્તિ, ણવરં- ઠિઈ જહણ્ણેણં દસવાસ-સહસ્સાઈ, ઉક્કોસેણં દેસૂણાઈ દો પલિઓવમાઈ । એવં અણુબંધો વિ । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં દસવાસસહસ્સાઈ અંતોમુહુત્તમભ્ભહિયાઈ, ઉક્કોસેણં દેસૂણાઈ દો પલિઓવમાઈ બાવીસાએ વાસસહસ્સેહિં અભ્ભહિયાઈ । એવં ણવ વિ ગમગા અસુરકુમારગમગસરિસા, ણવરં- ઠિઈ કાલાદેસં ચ જાણેજ્જા । એવં જાવ થણિયકુમારાણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નાગકુમાર દેવો, પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તે કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકમાં ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અહીં અસુરકુમારની વક્તવ્યતા ભવાદેશ સુધી જાણવી જોઈએ. વિશેષતા એ છે કે નાગકુમાર દેવની સ્થિતિ જઘન્ય દશ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ દેશોન બે પલ્યોપમની છે. અનુબંધ પણ તે જ પ્રમાણે છે. સંવેધ-કાલાદેશથી જઘન્ય દશ હજાર વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત અધિક, ઉત્કૃષ્ટ દેશોન બે

પલ્લોપમ અને ૨૨,૦૦૦ વર્ષ અધિક છે. આ રીતે નવે ય ગમક અસુરકુમારના ગમકોની સમાન જાણવા જોઈએ. પરંતુ સ્થિતિ અને કાલાદેશ ઉપયોગ પૂર્વક જાણવા. આ રીતે સ્તનિતકુમાર સુધી જાણવું જોઈએ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં દશ ભવનપતિ દેવોની પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી સંક્ષિપ્ત વિચારણા છે. તે ભાવાર્થથી સ્પષ્ટ છે—

પરિભાષા— તે દેવો એક સમયમાં એક, બે, ત્રણ અથવા સંખ્યાત કે અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. **સંઘયણ**— દેવોનું શરીર સંઘયણ રહિત છે. તેના શરીરમાં હાડ, માંસ આદિ સાત ધાતુ નથી પરંતુ ઈષ્ટ, કાંત, પ્રિય, મનોજ્ઞ પુદ્ગલ શરીર સંઘાતરૂપે પરિણત થાય છે. **અવગાહના**— તે દેવોની ઉત્પત્તિ સમયની ભવધારણીય અવગાહના—જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ સાત હાથની છે અને ઉત્તર વૈક્રિયશરીરની અવગાહના જઘન્ય અંગુલનો સંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ લાખ યોજનની છે. **ઉત્તર વૈક્રિય શરીર** સંકલ્પપૂર્વક બનતું હોવાથી તેમાં ભવધારણીય શરીર જેટલી સૂક્ષ્મતા થતી નથી. તેથી તેની અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની નથી પરંતુ અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગની જ હોય છે.

સંસ્થાન— તે દેવોના ભવધારણીય શરીરનું સંસ્થાન સમયતુરસ હોય છે અને જ્યારે તે દેવો ઉત્તર વૈક્રિયશરીર બનાવે ત્યારે પોતાની ઈચ્છાનુસાર વિવિધ શરીરના વિવિધ સંસ્થાન કરી શકે છે. **અજ્ઞાન**— તે દેવોને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે. અસંજ્ઞી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાંથી આવેલા દેવોને અપર્યાતાવસ્થામાં વિભંગજ્ઞાન હોતુ નથી, તેથી બે અજ્ઞાન હોય છે. શેષ દેવોમાં નિયમતઃ ત્રણ અજ્ઞાન અથવા ત્રણ જ્ઞાન હોય છે. ઋદ્ધિનું શેષ કથન ભાવાર્થથી સ્પષ્ટ છે.

સંવેદ :- ભવાદેશથી જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ બે ભવ કરે છે. દેવ મરીને પૃથ્વી, પાણી કે વનસ્પતિમાં ઉત્પન્ન થાય પરંતુ તે પૃથ્વી આદિના જીવો મરીને દેવ થતા નથી. **કાલાદેશ** ભવનપતિદેવ અને પૃથ્વીકાયિક જીવની સ્થિતિ અનુસાર થાય છે.

અસુરકુમારનો પૃથ્વીકાય સાથે કાલાદેશ :-

ગમક	જઘન્ય-બે ભવ	ઉત્કૃષ્ટ-બે ભવ
(૧) ઔઘિક-ઔઘિક	૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત	સાધિક એક સાગરોપમ અને ૨૨,૦૦૦ વર્ષ
(૨) ઔઘિક-જઘન્ય	૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત	સાધિક એક સાગરોપમ અને અંતર્મુહૂર્ત
(૩) ઔઘિક-ઉત્કૃષ્ટ	૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને ૨૨,૦૦૦ વર્ષ	સાધિક એક સાગરોપમ અને ૨૨,૦૦૦ વર્ષ
(૪) જઘન્ય-ઔઘિક	૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત	૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને ૨૨,૦૦૦ વર્ષ
(૫) જઘન્ય-જઘન્ય	૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત	૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત
(૬) જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ	૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને ૨૨,૦૦૦ વર્ષ	૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને ૨૨,૦૦૦ વર્ષ
(૭) ઉત્કૃષ્ટ-ઔઘિક	સાધિક સાગરોપમ અને અંતર્મુહૂર્ત	સાધિક એક સાગરોપમ અને ૨૨,૦૦૦ વર્ષ
(૮) ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્ય	સાધિક સાગરોપમ અને અંતર્મુહૂર્ત	સાધિક એક સાગરોપમ અને અંતર્મુહૂર્ત
(૯) ઉત્કૃષ્ટ-ઉત્કૃષ્ટ	સાધિક સાગરોપમ અને ૨૨,૦૦૦ વર્ષ	સાધિક એક સાગરોપમ અને ૨૨,૦૦૦ વર્ષ

અસુરકુમારની સ્થિતિ— જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ સાધિક એક સાગરોપમ.

પૃથ્વીકાયની સ્થિતિ— જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ ૨૨,૦૦૦ વર્ષ.

નાણતા :- દેવો જ્યારે ઔદારિકના કોઈ પણ સ્થાનમાં આવે ત્યારે ચાર નાણતા થાય છે. જઘન્ય ગમકમાં બે નાણતા થાય છે- (૧) આયુષ્ય- જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષનું જ હોય અને (૨) અનુબંધ- આયુષ્ય અનુસાર હોય છે. કારણ કે જઘન્ય ગમકમાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય હોતું નથી. ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં પણ બે નાણતા હોય છે (૧) આયુષ્ય- સ્થાન પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ હોય અને (૨) અનુબંધ- આયુષ્ય પ્રમાણે હોય છે. આ રીતે દેવોમાં કુલ ૪-૪ નાણતા થાય છે. તે સિવાય અન્ય સંપૂર્ણ ઋદ્ધિ પ્રથમ ગમકની સમાન હોય છે.

વાણવ્યંતર દેવોની પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પત્તિ :-

૪૯ જહ્ પં ભંતે ! વાણમંતરેહિંતો ઉવવજ્જંતિ- કિં પિસાયવાણમંતરદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ જાવ ગંધવ્વવાણમંતરદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! પિસાયવાણમંતરદેવેહિંતો જાવ ગંધવ્વ- વાણમંતર દેવેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે પૃથ્વીકાયિક જીવો, વાણવ્યંતરદેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો શું પિશાય વાણવ્યંતરોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય કે યાવત્ ગંધર્વ વાણવ્યંતરોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે પિશાય વાણવ્યંતરમાંથી યાવત્ ગંધર્વમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

૫૦ વાણમંતરદેવે પં ભંતે ! જે ભવિએ પુઢવિક્કાઈએસુ ઉવવજ્જિત્તએ સે પં ભંતે ! કેવઈય કાલઠિઈએસુ ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! એસિં પિ અસુરકુમારગમગસરિસા ણવ ગમગા ભાણિયવ્વા, ણવરં- ઠિં કાલાદેસં ચ જાણેજ્જા । ઠિં જહ્ણેણં દસવાસસહસ્સાઈં, ઉક્કોસેણં પલિઓવમં, સેસં તહેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! વાણવ્યંતર દેવો મરીને, પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તે કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અહીં પણ અસુરકુમારની સમાન નવ ગમક છે. પરંતુ સ્થિતિ અને કાલાદેશ તેનાથી ભિન્ન છે. સ્થિતિ જઘન્ય દશ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ એક પલ્યોપમની છે. શેષ કથન પૂર્વવત્ છે.

જ્યોતિષી દેવોની પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પત્તિ :-

૫૧ જહ્ પં ભંતે ! જોઈસિયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ- કિં ચંદવિમાણ-જોઈસિયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ જાવ તારાવિમાણ-જોઈસિયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! ચંદવિમાણ-જોઈસિયદેવેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ જાવ તારાવિમાણ-જોઈસિયદેવેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે પૃથ્વીકાયિકો, જ્યોતિષી દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો શું ચંદ્રવિમાનવાસી જ્યોતિષી દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે યાવત્ તારાવિમાનવાસી જ્યોતિષી દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે ચંદ્ર વિમાનવાસી જ્યોતિષી દેવોમાંથી ઉત્પન્ન થાય યાવત્ તારા વિમાનવાસી જ્યોતિષી દેવોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

૫૨ જોઈસિયદેવે પં ભંતે ! જે ભવિએ પુઢવિક્કાઈએસુ ઉવવજ્જિત્તએ સે પં ભંતે ! કેવઈય કાલઠિઈએસુ ઉવવજ્જેજ્જા ?

ગોયમા ! લહ્ઢી જહા અસુરકુમારાણં, ણવરં- એગા તેહલેસ્સા પણ્ણત્તા । તિણ્ણિ

ણાણા, તિણિણ અણ્ણાણા ણિયમં । ઠિઈં જહણ્ણેણં અદ્ધુભાગપલિઓવમં, ઉવ્કોસેણં પલિઓવમં વાસસયસહસ્સમબ્ભહિયં । એવં અણુબંધો વિ । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં અદ્ધુભાગપલિઓવમં અંતોમુહુત્તમબ્ભહિયં, ઉવ્કોસેણં પલિઓવમં વાસસયસહસ્સેણં બાવીસાએ વાસસહસ્સેહિં અબ્ભહિયં જાવ એવઇયં કાલં ગઙ્ગારાગં કરેજ્જા । એવં સેસા વિ અદ્ધુ ગમગા ભાણિયવ્વા, ણવરં- ઠિઈં કાલાદેસં ચ જાણેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જ્યોતિષી દેવો મરીને, પૃથ્વીકાયિક જીવોમાં ઉત્પન્ન થાય તો, તે કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અહીં પણ અસુરકુમારોની વક્તવ્યતાની સમાન જાણવું. વિશેષતા એ છે કે તેમાં એક માત્ર તેજોલેશ્યા હોય છે. ત્રણ જ્ઞાન અથવા ત્રણ અજ્ઞાન નિયમા હોય છે. સ્થિતિ-જઘન્ય પલ્યોપમનો આઠમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ એક લાખ વર્ષ અધિક એક પલ્યોપમની છે. આ રીતે અનુબંધ પણ જાણવો. સંવેધ-કાલાદેશથી જઘન્ય પલ્યોપમનો આઠમો ભાગ અને અંતર્મુહૂર્ત અધિક, ઉત્કૃષ્ટ એક લાખ વર્ષ અધિક એક પલ્યોપમ અને ૨૨,૦૦૦ વર્ષ અધિક; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. આ રીતે શેષ આઠ ગમક જાણવા. પરંતુ સ્થિતિ અને કાલાદેશ ઉપયોગપૂર્વક જાણવા જોઈએ. ॥ ગમક-૧થી ૯ ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં જ્યોતિષી દેવોની પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી સંક્ષિપ્ત વિચારણા છે.

જ્યોતિષી દેવોમાં એક તેજોલેશ્યા જ હોય છે. તેમજ તે જીવોને ત્રણ જ્ઞાન અથવા ત્રણ અજ્ઞાન નિયમા હોય છે. જ્યોતિષી દેવોમાં અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયો ઉત્પન્ન થતા નથી. તેથી ત્રણ અજ્ઞાનના વિકલ્પની સંભાવના નથી. સમ્યગ્દષ્ટિને ત્રણ જ્ઞાન અને મિથ્યાદષ્ટિને ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે. ઋદ્ધિનું શેષ કથન ભવનપતિની સમાન છે.

સ્થિતિ :- જઘન્ય પલ્યોપમના આઠમા ભાગની સ્થિતિ તારા વિમાનવાસી દેવ-દેવીની છે અને ઉત્કૃષ્ટ એક લાખ વર્ષ અધિક એક પલ્યોપમની સ્થિતિ ચંદ્રવિમાનના દેવની છે.

નાણતા :- ભવનપતિદેવોની સમાન ચાર નાણતા હોય છે.

વૈમાનિક દેવોની પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પત્તિ :-

૫૩ જહ્ ભંતે ! વેમાણિયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ- કિં કપ્પોવગવેમાણિયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ, કપ્પાઈયવેમાણિયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! કપ્પોવગ્ગવેમાણિયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ, ણો કપ્પાઈયવેમાણિયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે પૃથ્વીકાયિક જીવો, વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે કે કલ્પાતીત દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, કલ્પાતીત દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી.

૫૪ જહ્ ભંતે ! કપ્પોવગવેમાણિયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ- કિં સોહમ્મકપ્પોવગ્ગવેમાણિય

દેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ જાવ અચ્ચુયકપ્પોવગવેમાણિયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ? ગોયમા ! સોહમ્મ કપ્પોવગવેમાણિયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ, ઈસાણ-કપ્પોવગવેમાણિયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ, ણો સણ્કુમારદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ જાવ ણો અચ્ચુયકપ્પોવગવેમાણિયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે કલ્પોપપત્રક વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો શું સૌધર્મકલ્પોપપત્રક યાવત્ અચ્યુતકલ્પોપપત્રક વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સૌધર્મ અને ઈશાનકલ્પોપપત્રક વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, સનત્કુમાર યાવત્ અચ્યુતકલ્પોપપત્રક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી.

૫૫ સોહમ્મેદેવે ણં ધંતે ! જે ભવિએ પુઠ્ઠવિક્કાઇએસુ ઉવવજ્જિત્તએ, સે ણં ધંતે ! કેવઇય કાલઠિઈએસુ ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! એવં જહા જોઈસિયસ્સ ગમ્મગો, ણવરં- ઠિઈ અણુબંધો ય જહણ્ણેણં પલિઓવમં, ઉક્કોસેણં દો સાગરોવમાઈં । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં પલિઓવમં અંતોમુહુત્તમબ્બહિયં, ઉક્કોસેણં દો સાગરોવમાઈં બાવીસાએ વાસસહસ્સેહિં અબ્બહિયાઈં; જાવ એવઇયં કાલં ગઠ્ઠાગઠ્ઠં કરેજ્જા । એવં સેસા વિ અટ્ટુ ગમ્મગા ભાણિયવ્વા, ણવરં- ઠિઈ કાલાદેસં ચ જાણેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સૌધર્મકલ્પોપપત્રક વૈમાનિક દેવો મરીને, પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તે કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જ્યોતિષી દેવોના ગમકની સમાન જાણવું. સ્થિતિ અને અનુબંધ જઘન્ય એક પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ બે સાગરોપમ છે. સંવેધ-કાલાદેશથી જઘન્ય એક પલ્યોપમ અને અંતર્મુહૂર્ત અધિક, ઉત્કૃષ્ટ બે સાગરોપમ અને ૨૨,૦૦૦ વર્ષ અધિક; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. આ રીતે શેષ આઠ ગમક પણ જાણવા. સ્થિતિ અને કાલાદેશ યથાયોગ્ય ઉપયોગપૂર્વક જાણવા જોઈએ.

૫૬ ઈસાણદેવે ણં ધંતે ! જે ભવિએ પુઠ્ઠવિક્કાઇએસુ ઉવવજ્જિત્તએ, સે ણં ધંતે ! કેવઇય કાલઠિઈએસુ ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! એવં ઈસાણદેવેણ વિ ણવ ગમ્મગા ભાણિયવ્વા, ણવરં- ઠિઈ અણુબંધો જહણ્ણેણં સાઠ્ઠેગં પલિઓવમં, ઉક્કોસેણં સાઠ્ઠેગાઈં દો સાગરોવમાઈં, સેસં તં ચેવ । ॥ સેવં ધંતે ! સેવં ધંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ઈશાનકલ્પોપપત્રક દેવો મરીને, પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તે કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં પણ પૂર્વવત્ નવ ગમક છે, સ્થિતિ અને અનુબંધ જઘન્ય સાધિક એક પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ સાધિક બે સાગરોપમ છે. શેષ પૂર્વવત્. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥

વિવેચન :-

વૈમાનિક દેવોમાં સૌધર્મ અને ઈશાન બે દેવલોકના દેવો જ પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાર પછીના દેવો પૃથ્વી આદિ એકેન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. તેની વક્તવ્યતા પૂર્વવત્ છે. સ્થિતિ અને અનુબંધ સ્થાનાનુસાર સમજવા જોઈએ. **નાણ્ણતા-** ભવનપતિની સમાન ચાર છે.

પૃથ્વીકાયિકમાં ઉત્પન્ન થતા જીવોના કુલ ગમ્મા અને નાણતા :-

ઉત્પન્ન થતા જીવો	ભવ સંખ્યા		ગમ્મા		નાણતા	
	જઘ.	ઉ.	વિવરણ	કુલ	વિવરણ	કુલ
પાંચ સ્થાવર	૨	અસંખ્ય	૧,૨,૪,૫ ગમ્માથી $૫ \times ૪ =$	૨૦	પૃથ્વીના	૬
	૨	૮	૩,૬,૭,૮,૯ ગમ્માથી $૫ \times ૫ =$	૨૫	અપ.ના તેઉના વાયુના વનસ્પતિના	૬ ૫ ૬ ૭
ત્રણ વિકલેન્દ્રિય	૨	સંખ્યાત	૧,૨,૪,૫ ગમ્માથી $૩ \times ૪ =$	૧૨	ત્રણ વિકલેન્દ્રિયના $૯ \times ૩ =$	૯ ૨૭
	૨	૮	૩,૬,૭,૮,૯ ગમ્માથી $૩ \times ૫ =$	૧૫		
સંજ્ઞી તિર્યચ, અસંજ્ઞી તિર્યચ, સંજ્ઞી મનુષ્ય	૨	૮	૯ ગમ્માથી $૩ \times ૯ =$	૨૭	અસંજ્ઞી તિર્યચના સંજ્ઞી તિર્યચના સંજ્ઞી મનુષ્યના	૯ ૧૧ ૧૨
સંમૂર્ચિમ મનુષ્ય	૨	૮	૩ ગમ્માથી $૧ \times ૩ =$	૩	×	
૧૦ ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષી અને ૧-૨ દેવ. તે(૧૪ પ્રકારના દેવો)	૨	૨	૯ ગમ્માથી $૧૪ \times ૯ =$	૧૨૬	૪ × ૧૪	૫૬
				૨૨૮		૧૪૫
આ જ રીતે ઉદ્દેશક-૧૩ અને ૧૬માં ક્રમશઃ આકાય અને વનસ્પતિકાયમાં ઉત્પન્ન થતાં જીવોમાં પણ કુલ ગમ્મા ૨૨૮ અને નાણતા ૧૪૫ છે.						

સંપૂર્ણ ઉદ્દેશકમાં ભવના વિભાજનથી ગમ્મા :-

જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ- બે ભવના ગમ્મા	૧૨૬
જઘન્ય-૨, ઉત્કૃષ્ટ-૮ ભવના ગમ્મા	૭૦
જઘન્ય-૨, ઉત્કૃષ્ટ-સંખ્યાત ભવના ગમ્મા	૧૨
જઘન્ય-૨, ઉત્કૃષ્ટ- અસંખ્યાત ભવના ગમ્મા	૨૦
કુલ ગમ્મા	૨૨૮

॥ શતક-૨૪/૧૨ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૨૪ : ઉદ્દેશક-૧૩

અપ્કાયિક

અપ્કાયિક જીવોમાં ઉત્પત્તિ :-

૧ આઝકકાઙયા ણં ઢંતે ! કઑહિંતો ઝવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! જહેવ પુઢવિક્કાઙય-ઝઢેસાઁ જાવ પુઢવિક્કાઙય ણં ઢંતે ! જે ઢવિઁ આઝકકાઙયસુ ઝવવજ્જિત્તઁ સે ણં ઢંતે ! કેવઙયકાલઠિઁસુ ઝવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તિઁસુ, ઝક્કોસેણં સત્તવાસસહસ્સઠિઁસુ ઝવવજ્જેજ્જા । ઁવં પુઢવિક્કાઙયઝઢેસગસરિસો ઢાણિયઝ્ઘો, ણવરં-ઠિઁ સંવેહં ચ જાણેજ્જા, સેસં તહેવ । ॥ સેવં ઢંતે ! સેવં ઢંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અપ્કાયિક જીવો કયાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સર્વ વક્તવ્યતા પૃથ્વીકાયિક ઉદ્દેશક અનુસાર જાણવી જોઈઁ. પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક જીવો મરીને, અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સાત હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે અપ્કાયનું સંપૂર્ણ ઉદ્દેશક પૃથ્વીકાયિક ઉદ્દેશકની સમાન છે. સ્થિતિ અને કાય સંવેઢ અપ્કાયની સ્થિતિ અનુસાર જાણવો. શેષ પૂર્વવત્. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સંક્ષિપ્ત સૂત્રમાં અપ્કાયસંબંધી સંપૂર્ણ કથન પૃથ્વીકાયિક ઉદ્દેશકના અતિદેશ પૂર્વક કર્યું છે. તેમાં વિશેષતા ઁ છે કે અપ્કાયની સ્થિતિ અને અનુબંધ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સાત હજાર વર્ષ છે. આ સ્થિતિને અનુલક્ષીને પૃથ્વીકાયની જેમ સમસ્ત કાલાદેશનું વર્ણન સમજી લેવું.

અપ્કાયમાં- કુલ ગમક-૨૨૮ અને નાણતા-૧૪૫, પૃથ્વીકાયિક અનુસાર છે અને સંપૂર્ણ ઉદ્દેશકમાં ભવના વિભાજનથી કુલ ગમ્મા પણ પૃથ્વીકાયની સમાન છે.

॥ શતક-૨૪/૧૩ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૨૪ : ઉદ્દેશક-૧૪

તેઉકાયિક

તેઉકાયિક જીવોમાં ઉત્પત્તિ :-

૧ તેઝકાઙ્યા ણં ભંતે ! કઓહિંતો ઝવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! પુઢવિક્કાઙ્યાઝ્ઢેસગસરિસો
ઝ્ઢેસો ભાણિયઝ્ઢો, ણવરં- ઠિઙ્ઢં સંવેહં ચ જાણેજ્જા, દેવેહિંતો ણ ઝવવજ્જંતિ, સેસં તં ચેવ ।
॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તેઉકાયિક જીવો(અગ્નિના જીવો) ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ?
ઉત્તર- તેઉકાયિકની ઉત્પત્તિ વગેરે સંપૂર્ણ વર્ણન પૃથ્વીકાયિક ઉદ્દેશકની સમાન છે. સ્થિતિ અને કાય સંવેધ જુદા છે. તે સ્થિતિ અનુસાર ઉપયોગપૂર્વક જાણવું. તેઉકાયિકમાં વિશેષતા એ છે કે તે જીવો, દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતાં નથી. શેષ પૂર્વવત્. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સંક્ષિપ્ત સૂત્રમાં પૃથ્વીકાયની જેમ તેઉકાય સંબંધી સંપૂર્ણ ઉદ્દેશકનું કથન છે. વિશેષતા એ છે કે તેમાં કોઈ પણ જાતિના દેવોની ઉત્પત્તિ થતી નથી. તે માત્ર ઔદારિકના બાર સ્થાનમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય, અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય, સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય, અસંજી મનુષ્ય અને સંજી મનુષ્ય, તે બાર પ્રકારના જીવો મરીને તેઉકાયમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. તેઉકાયની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ અહોરાત્રની છે. આ સ્થિતિને અનુલક્ષીને તેનો કાલાદેશ થાય છે.

આ ઉદ્દેશકમાં કુલ ગમક અને નાણતામાં પૃથ્વીકાયિક ઉદ્દેશકથી ભિન્નતા થાય છે. કારણ કે તેમાં દેવો ઉત્પન્ન થતા નથી. તેથી દેવ સંબંધી ગમ્મા અને નાણતા બાદ કરતા કુલ ગમ્મા-૧૦૨ અને નાણતા-૮૯ થાય છે.

॥ શતક-૨૪/૧૪ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૨૪ : ઉદ્દેશક-૧૫

વાયુકાયિક

વાયુકાયિક જીવોમાં ઉત્પત્તિ :-

૧ વાઝકકાઙયા ણં ઢંતે ! કઑહિંતો ડવવજ્જંતિ, પુચ્છા ? ગોયમા ! ંવં જહેવ તેઝકકાઙયડદેસઑ તહેવ, ણવરં- ઠિઙં સંવેહં ચ જાણેજ્જા ॥ સેવં ઢંતે ! સેવં ઢંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! વાયુકાયિક જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેઉકાયિક ઉદ્દેશક અનુસાર સંપૂર્ણ ઉદ્દેશક જાણવો જોઈએ. સ્થિતિ અને કાયસંવેધ તેઉકાયિકથી ભિન્ન સમજવા જોઈએ. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સંક્ષિપ્ત સૂત્રમાં વાયુકાય સંબંધી સંપૂર્ણ વકતવ્યતા તેઉકાયની સમાન છે. વિશેષતા એ છે કે વાયુકાયિકની સ્થિતિ-જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ હજાર વર્ષની છે અને તેને વૈક્રિયલબ્ધિ હોવાથી વૈક્રિય સમુદ્ઘાત હોય છે.

તેઉકાય-વાયુકાયમાં ઉત્પન્ન થતા જીવોના કુલ ગમ્મા અને નાણતા :-

ઉત્પન્ન થતા જીવો	ભવ સંખ્યા		ગમ્મા		નાણતા	
	જઘ.	ઉ.	વિવરણ	કુલ	વિવરણ	કુલ
પાંચ સ્થાવર	૨	અસંખ્ય	૧,૨,૪,૫ ગમ્માથી ૫×૪	૨૦	પાંચ સ્થાવરના ક્રમશઃ	
	૨	૮	૩,૬,૭,૮,૯ ગમ્માથી ૫×૫	૨૫	૬+૬+૫+૬+૭=	૩૦
ત્રણ વિકલેન્દ્રિય	૨	સંખ્યાત	૧,૨,૪,૫ ગમ્માથી ૩×૪=	૧૨	ત્રણ વિકલેન્દ્રિયના	
	૨	૮	૩,૬,૭,૮,૯ ગમ્માથી ૩×૫=	૧૫	ક્રમશઃ ૯+૯+૯=	૨૭
અસંજી તિર્યચ, સંજી તિર્યચ, સંજી મનુષ્ય	૨	૮	૯ ગમ્માથી ૩×૯=	૨૭	ત્રણે ય પંચેન્દ્રિયના	
સંમૂર્ચિમ મનુષ્ય	૨	૮	૩ ગમ્માથી ૧×૩=	૩	×	
				તેઉકાય-વાયુકાય દરેકના		

તેઉકાય-વાયુકાય દરેકના ભવથી વિભાજિત થતા ગમ્મા :- જઘન્ય બે, ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવના-૭૦ ગમ્મા.

જઘન્ય બે, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત ભવના-૧૨ ગમ્મા.

જઘન્ય બે, ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત ભવના-૨૦ ગમ્મા થાય છે. આ સર્વ મળીને દરેકના ૭૦+૧૨+૨૦ = ૧૦૨ થાય છે.

॥ શતક-૨૪/૧૫ સંપૂર્ણ ॥

૧૦,૦૦૦ વર્ષની છે. સ્થિતિ અનુસાર અનુબંધ છે. તેની અવગાહના ઉત્કૃષ્ટ સાધિક ૧,૦૦૦ યોજનની છે.

કાય સંવેધ :- ભવાદેશની અપેક્ષાએ ચાર ગમકો(૧,૨,૪,૫)માં ભવાદેશ- જઘન્ય બે અને ઉત્કૃષ્ટ અનંત ભવ થાય છે. શેષ પાંચ ગમકોમાં(૩,૬,૭,૮,૯માં) જઘન્ય બે ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ થાય છે. ઔધિક અને જઘન્ય ગમકોથીજાય ત્યારે અનંત ભવ થાય છે અને ગંતવ્ય સ્થાનમાં કે ઉત્પન્ન થનાર જીવોમાંથી કોઈની પણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોય તેવા પાંચ ગમકોમાં ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ થાય છે.

વનસ્પતિકાયનો વનસ્પતિકાય સાથે કાલાદેશ :-

ગમક	ઉત્કૃષ્ટ ભવ	જઘન્ય (બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ (આઠ / અનંત)
(૧) ઔધિક-ઔધિક	અનંત	બે અંતર્મુહૂર્ત	અનંતકાલ
(૨) ઔધિક-જઘન્ય	અનંત	બે અંતર્મુહૂર્ત	અનંતકાલ
(૩) ઔધિક-ઉત્કૃષ્ટ	આઠ	અંતર્મુહૂર્ત અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	૮૦,૦૦૦ વર્ષ
(૪) જઘન્ય-ઔધિક	અનંત	બે અંતર્મુહૂર્ત	અનંતકાલ
(૫) જઘન્ય-જઘન્ય	અનંત	બે અંતર્મુહૂર્ત	અનંતકાલ
(૬) જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ	આઠ	બે અંતર્મુહૂર્ત અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	૪ અંતર્મુહૂર્ત અને ૪૦,૦૦૦ વર્ષ
(૭) ઉત્કૃષ્ટ-ઔધિક	આઠ	૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત	૮૦,૦૦૦ વર્ષ
(૮) ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્ય	આઠ	૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત	૪૦,૦૦૦ વર્ષ અને ૪ અંતર્મુહૂર્ત
(૯) ઉત્કૃષ્ટ-ઉત્કૃષ્ટ	આઠ	૨૦,૦૦૦ વર્ષ	૮૦,૦૦૦ વર્ષ

વનસ્પતિકાયની સ્થિતિ- જઘન્ય- અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ-૧૦,૦૦૦ વર્ષ.

વનસ્પતિકાયના આ ઉદ્દેશકમાં :- કુલ ગમ્મા = ૨૨૮ અને કુલ નાણતા = ૧૪૫ પૃથ્વીકાયિક અનુસાર છે અને ભવના વિભાજનથી ગમ્મા સંખ્યા પણ પૃથ્વીકાયની સમાન છે.

॥ શતક-૨૪/૧૬ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૨૪ : ઉદ્દેશક-૧૭ થી ૧૯

સંક્ષિપ્ત સાર

- ★ આ ત્રણ ઉદ્દેશકમાં ત્રણ વિકલેન્દ્રિય જીવોની ઉત્પત્તિ વિષયક વિચારણા છે.
- ★ **ત્રણ વિકલેન્દ્રિયમાં ઉત્પત્તિ :-** પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય, અસંજી તિર્યચપંચેન્દ્રિય, સંજી તિર્યચ, સંજી મનુષ્ય, સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્ય, તે બાર પ્રકારના જીવો અર્થાત્ મનુષ્ય અને તિર્યચ બે ગતિના જીવો ત્રણ વિકલેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાં સ્થાનાનુસાર સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. બેઈન્દ્રિયની ૧૨ વર્ષ, તેઈન્દ્રિયની ૪૯ દિન, ચૌરન્દ્રિયની ૬ માસની સ્થિતિ છે. તે જીવોની ઋદ્ધિ પૃથ્વીકાય ઉદ્દેશક અનુસાર છે.
- ★ પાંચ સ્થાવર અને ત્રણ વિકલેન્દ્રિય ૧, ૨, ૪, ૫ ગમકથી જઘન્ય-૨, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત ભવ અને ૩, ૬, ૭, ૮, ૯ ગમકથી જઘન્ય-૨, ઉત્કૃષ્ટ-૮ ભવ કરે છે. ત્રણ વિકલેન્દ્રિયમાં ભવભ્રમણ કરતા જીવો સંખ્યાત કાલ જ વ્યતીત કરી શકે છે. તેનાથી અધિક કાલ ત્યાં રહી શકાતું નથી.
અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય, સંજી પંચેન્દ્રિય, સંજી મનુષ્ય નવ ગમકથી અને સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્ય ત્રણ ગમકથી જઘન્ય-૨, ઉત્કૃષ્ટ-૮ ભવ કરે છે.
- ★ તેનો કાલાદેશ સ્થિતિ અનુસાર હોય છે અને તેમાં નાણતા તેઉકાયની સમાન હોય છે.

શતક-૨૪ : ઉદ્દેશક-૧૭ થી ૧૯

બેઠન્દ્રિય, તેઠન્દ્રિય, ચોરેન્દ્રિય

બેઠન્દ્રિય જીવોમાં ઉત્પત્તિ :-

૧ બેઈંદિયા ણં ભંતે ! કઓહિંતો ડવવજ્જંતિ ? જાવ પુઠવિક્કાઈણ ણં ભંતે ! જે ભવિણ બેઈંદિણસુ ડવવજ્જિત્તણ સે ણં ભંતે ! કેવઈયકાલઠિઈણસુ ડવવજ્જેજ્જા ?

ગોયમા ! સચ્ચેવ પુઠવિકાઈયસ્સ લક્કી જાવ ભવાદેસેણં જહણ્ણેણં દો ભવગ્ગહણાઈં, ડવ્કોસેણં સંખેજ્જાઈં ભવગ્ગહણાઈં, કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં દો અંતોમુહુત્તા, ડવ્કોસેણં સંખેજ્જ કાલં જાવ ંવઈયં કાલં ગઈરાગઈં કરેજ્જા । ંવં તેસુ ચેવ ચડસુ ગમણસુ સંવેહો, સેસેસુ પંચસુ તહેવ અટ્ટ ભવા । ંવં જાવ ચડરિંદિણં સમં ચડસુ સંખેજ્જા ભવા, પંચસુ અટ્ટ ભવા । પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયમણુસ્સેસુ સમં તહેવ અટ્ટ ભવા । દેવેસુ(દેવેહિંતો) ણ ચેવ ડવવજ્જંતિ, ઠિઈં સંવેહં ચ જાણેજ્જા । ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! બેઠન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ઈત્યાદિ યાવત્ હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક જીવો મરીને, બેઠન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્વોક્ત પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થતા પૃથ્વીકાયિક જીવોની ઋદ્ધિસંબંધી જે વક્તવ્યતા કહી છે તેની સમાન અહીં સર્વ કથન જાણવું યાવત્ ભવાદેશથી જઘન્ય બે ભવ, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત ભવ, કાલાદેશથી જઘન્ય બે અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતકાલ યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. આ રીતે (૧,૨,૪,૫) આ ચાર ગમકોમાં કાય સંવેધ જાણવો જોઈએ. શેષ (૩, ૬, ૭, ૮, ૯) આ પાંચ ગમકોમાં જઘન્ય બે ભવ, ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ થાય છે. તે જ રીતે અપ્કાયિકથી યાવત્ ચોરેન્દ્રિય પર્યંત અર્થાત્ પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય સુધીના જીવો સંબંધી ચાર ગમકોમાં ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત ભવ અને શેષ પાંચ ગમકોમાં ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ જાણવા જોઈએ. તિર્યચ પંચેન્દ્રિય અને મનુષ્યોની સાથે સર્વ ગમકમાં આઠ ભવ થાય છે. દેવો બેઠન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થતા જ નથી. સર્વ જીવોની સ્થિતિ અને સંવેધ ઉપયોગપૂર્વક પોત-પોતાની સ્થિતિ અનુસાર જાણવા. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સંક્ષિપ્ત સૂત્રમાં બેઠન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થતા જીવોનું સંપૂર્ણ કથન છે.

ઉપપાત :- બેઠન્દ્રિયમાં દેવો આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય, અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય, સંજી તિર્યચ, સંમૂચ્છિમ મનુષ્ય અને સંજી મનુષ્ય આ ઔદારિકના બાર પ્રકારના જીવો મરીને બેઠન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તે સર્વ જીવોની ઋદ્ધિ પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થતા તે તે જીવોની સમાન છે. બેઠન્દ્રિયની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ ૧૨ વર્ષની છે.

કાયસંવેધ :- ભવાદેશ- પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય તે ૮ પ્રકારના જીવો ૧, ૨, ૪, ૫ આ ચાર ગમકથી બેઈન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે જઘન્ય બે અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત ભવ કરે. તેથી તેના $૮ \times ૪ = ૩૨$ ગમક થાય છે અને તે જીવો ૩, ૬, ૭, ૮, ૯ આ પાંચ ગમકથી જઘન્ય-૨, ઉત્કૃષ્ટ-૮ ભવ કરે. તેથી તેના $૮ \times ૫ = ૪૦$ ગમક થાય છે. આ રીતે કુલ ગમક $૩૨ + ૪૦ = ૭૨$ થાય.

પૃથ્વીકાયિકનો બેઈન્દ્રિય સાથે કાલાદેશ :-

ગમક	જઘન્ય (બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ (આઠ / સંખ્યાત)	ઉત્કૃષ્ટ ભવ
(૧) ઔઘિક-ઔઘિક	બે અંતર્મુહૂર્ત	સંખ્યાત કાલ અને સંખ્યાતકાલ	સંખ્યાત
(૨) ઔઘિક-જઘન્ય	બે અંતર્મુહૂર્ત	સંખ્યાત કાલ અને સંખ્યાતકાલ	સંખ્યાત
(૩) ઔઘિક-ઉત્કૃષ્ટ	અંતર્મુહૂર્ત અને ૧૨ વર્ષ	૮૮,૦૦૦ વર્ષ અને ૪૮ વર્ષ	આઠ
(૪) જઘન્ય-ઔઘિક	બે અંતર્મુહૂર્ત	સંખ્યાત કાલ અને સંખ્યાતકાલ	સંખ્યાત
(૫) જઘન્ય-જઘન્ય	બે અંતર્મુહૂર્ત	સંખ્યાત કાલ અને સંખ્યાતકાલ	સંખ્યાત
(૬) જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ	અંતર્મુહૂર્ત અને ૧૨ વર્ષ	૪ અંતર્મુહૂર્ત અને ૪૮ વર્ષ	આઠ
(૭) ઉત્કૃષ્ટ-ઔઘિક	૨૨,૦૦૦ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત	૮૮,૦૦૦ વર્ષ અને ૪૮ વર્ષ	આઠ
(૮) ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્ય	૨૨,૦૦૦ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત	૮૮,૦૦૦ વર્ષ અને ૪ અંતર્મુહૂર્ત	આઠ
(૯) ઉત્કૃષ્ટ-ઉત્કૃષ્ટ	૨૨,૦૦૦ વર્ષ અને ૧૨ વર્ષ	૮૮,૦૦૦ વર્ષ અને ૪૮ વર્ષ	આઠ

પૃથ્વીકાયની સ્થિતિ- જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ ૨૨,૦૦૦ વર્ષ.
બેઈન્દ્રિયની સ્થિતિ- જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ ૧૨ વર્ષ

નાણતા :- ૮૯ છે. પૃથ્વીકાયના-૬, અપ્કાયના-૬, તેઉકાયના-૫, વાયુકાયના-૬, વનસ્પતિના-૭, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય અને અસંજી તિર્યય પંચેન્દ્રિયના ૯-૯, તેથી $૯ \times ૪ = ૩૬$, સંજી તિર્યયના-૧૧, સંજી મનુષ્યના-૧૨ નાણતા થાય છે. કુલ-૮૯ નાણતા છે. તેનું સ્પષ્ટીકરણ પૃથ્વીકાયિક ઉદ્દેશક અનુસાર જાણવું.

તેઈન્દ્રિય જીવોમાં ઉત્પત્તિ :-

૨ તેઈંદિયા પં ભંતે ! કઓહિંતો ઉવવજ્જંતિ, પુચ્છા ? ગોયમા ! જહેવ બેઈંદિયાણં ઉદ્દેસો, તહેવ ણવરં- ઠિઈં સંવેહં ચ જાણેજ્જા । તેઉકકાઈંસુ સમં તઈયગમે ઉકકોસેણં અટ્ટુત્તરાઈં બેરાઈંદિયસયાઈં, બેઈંદિઈં સમં તઈયગમે ઉકકોસેણં અડયાલીસં સંવચ્છરાઈં છણ્ણુયરાઈંદિયસયમબ્હિયાઈં, તેઈંદિઈં સમં તઈયગમે ઉકકોસેણં બાણુયાઈં તિણ્ણિ રાઈંદિયસયાઈં । એવં સવ્વત્થ જાણેજ્જા જાવ સણ્ણિમણુસ્સ ત્તિ । ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન ! તેઈન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! બેઈન્દ્રિય ઉદ્દેશકની સમાન તેઈન્દ્રિયનું સર્વ કથન છે. પરંતુ તેઈન્દ્રિયની સ્થિતિ અને કાય સંવેધ બેઈન્દ્રિયથી ભિન્ન સમજવા જોઈએ. તેઉકાયિકોની સાથે કાલાદેશ ત્રીજા ગમકમાં ઉત્કૃષ્ટ ૨૦૮ રાત્રિ-દિવસનો છે અને બેઈન્દ્રિયોની સાથે ત્રીજા ગમકમાં ૪૮ વર્ષ અધિક ૧૯૬ રાત્રિ દિવસ છે તથા તેઈન્દ્રિયનો તેઈન્દ્રિયોની સાથે ત્રીજા ગમકમાં ઉત્કૃષ્ટ કાલાદેશ ૩૯૨ રાત્રિ દિવસ થાય છે. આ રીતે સંજી મનુષ્યો સુધી સર્વત્ર કાલાદેશ જાણવું જોઈએ. ॥ હે ભગવન ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સંક્ષિપ્ત સૂત્રથી તેઈન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થતા સર્વજીવોની વક્તવ્યતા બેઈન્દ્રિય ઉદ્દેશકની સમાન કહી છે. તે સર્વ જીવોની સ્થિતિ અને કાલાદેશ રૂપ સંવેધ ભિન્ન-ભિન્ન હોય છે, તે ઉપયોગપૂર્વક જાણવા.

તેઉકાયિકનો તેઈન્દ્રિય સાથે કાલાદેશ :- તેઉકાયની ઉત્પત્તિ તેઈન્દ્રિયમાં ઔઘિક-ઉત્કૃષ્ટ રૂપ ત્રીજા ગમકથી થાય ત્યારે આઠ ભવની અપેક્ષાએ ચાર ભવ તેઉકાયના અને ચાર ભવ તેઈન્દ્રિયના થાય છે. તેઉકાયિકની સ્થિતિ ત્રણ અહોરાત્રિની અને તેઈન્દ્રિયની સ્થિતિ ૪૯ દિવસની છે. તેને ચાર ગુણી કરતાં કાલાદેશ ૧૨ દિવસ + ૧૯૬ દિવસ = ૨૦૮ દિવસ થાય.

બેઈન્દ્રિયનો તેઈન્દ્રિય સાથે કાલાદેશ :- બેઈન્દ્રિય જીવ મરીને તેઈન્દ્રિયમાં ત્રીજા ગમકથી ઉત્પન્ન થાય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ કરે. તેમાં ચાર ભવ બેઈન્દ્રિયના અને ચાર ભવ તેઈન્દ્રિયના હોય છે. તે બંનેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ક્રમશઃ ૧૨ વર્ષની અને ૪૯ દિવસની છે. તેને ચાર ગુણી કરતાં ૧૨×૪=૪૮ વર્ષ અને ૪૯×૪=૧૯૬ દિવસ અધિક થાય છે.

તેઈન્દ્રિયનો તેઈન્દ્રિય સાથે કાલાદેશ :- તેઈન્દ્રિય મરીને તેઈન્દ્રિયમાં ત્રીજા ગમકથી ઉત્પન્ન થાય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ-૮ ભવ કરે. તેની સ્થિતિ ૪૯ દિવસની છે. તેથી ૪૯×૮=૩૯૨ દિવસનો ઉત્કૃષ્ટ કાલાદેશ થાય છે. આ રીતે ઔદારિકના દશે દંડકના જીવો તેઈન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે પ્રત્યેક સ્થાનની સ્થિતિ અનુસાર કાલાદેશ થાય છે.

તેના નાણતાનું કથન બેઈન્દ્રિયની સમાન છે.

તેઈન્દ્રિયના કુલ ગમક = ૧૦૨ અને કુલ નાણતા = ૮૯ બેઈન્દ્રિય અનુસાર થાય છે.

ચૌરેન્દ્રિય જીવોમાં ઉત્પત્તિ :-

૩ ચરિંદિયા ણં ભંતે ! કઓહિંતો ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! જહા તેઈંદિયાણં ડહેસઓ તહેવ ચરિંદિયાણ વિ, ણવરં- ઠિઈં સંવેહં ચ જાણેજ્જા । ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ચૌરેન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જે રીતે તેઈન્દ્રિયનો ઉદ્દેશક કહ્યો તે જ રીતે ચૌરેન્દ્રિયના વિષયમાં પણ જાણવું, સ્થિતિ અને કાય સંવેધ સર્વ જીવોના ઉપયોગ પૂર્વક જાણવા. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે આપ કહો છો તેમજ છે. ॥

વિવેચન :-

આ સંક્ષિપ્ત સૂત્રમાં તેઈન્દ્રિયના અતિદેશપૂર્વક ચૌરેન્દ્રિય જીવોનું કથન છે.

બેઈન્દ્રિય તેઈન્દ્રિય, ચૌરેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થતા જીવોના કુલ ગમ્મા અને નાણતા :-

ઉત્પન્ન થતાં જીવો	ભવ સંખ્યા		ગમ્મા		નાણતા	
	જઘ.	ઉ.	વિવરણ	કુલ	વિવરણ	કુલ
પાંચ સ્થાવર	૨	સંખ્યાત	૧,૨,૪,૫ ગમ્માથી ૫×૪ =	૨૦	પાંચ સ્થાવરના ક્રમશઃ	
	૨	૮	૩,૬,૭,૮,૯ ગમ્માથી ૫×૫ =	૨૫	૬+૬+૫+૬+૭ =	૩૦

ઉત્પન્ન થતાં જીવો	ભવ સંખ્યા		ગમ્મા		નાણતા	
	જઘ.	ઉ.	વિવરણ	કુલ	વિવરણ	કુલ
ત્રણ વિકલેન્દ્રિય	૨	સંખ્યાત	૧,૨,૪,૫ ગમ્માથી $૩ \times ૪ =$	૧૨	ત્રણ વિકલેન્દ્રિય ના કમશ:	
	૨	૮	૩,૬,૭,૮,૯ ગમ્માથી $૩ \times ૫ =$	૧૫	$૯+૯+૯ =$	૨૭
અસંજી તિર્યચ, સંજી તિર્યચ, સંજી મનુષ્ય	૨	૮	૯ ગમ્માથી $૩ \times ૯ =$	૨૭	ત્રણના કમશ: $૯+૧૧+૧૨ =$	૩૨
સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્ય	૨	૮	૩ ગમ્માથી $૧ \times ૩ =$ બેઈન્દ્રિયાદિ દરેકના-	૩	×	
				૧૦૨		૮૯

બેઈન્દ્રિયાદિ દરેકના ભવ-વિભાજનથી ગમ્મા :-

જઘન્ય બે ભવ, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત ભવના ગમ્મા	૩૨
જઘન્ય-બે, ઉત્કૃષ્ટ-આઠ ભવના ગમ્મા	૭૦
કુલ ગમ્મા	૧૦૨

॥ શતક-૨૪/૧૭ થી ૧૯ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૨૪ : ઉદ્દેશક-૨૦

સંક્ષિપ્ત સાર

- ★ આ ઉદ્દેશકમાં તિર્યચ પંચેન્દ્રિયની ઉત્પત્તિ વિષયક વિચારણા છે. ચાર ગતિના જીવો મરીને તિર્યચ પંચેન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થાય છે.
- ★ સાત નરકના નૈરયિક, ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષી અને એકથી આઠ દેવલોક સુધીના દેવો તથા પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય, આ કોઈપણ જીવો મરીને, તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય તો, તે જીવો જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, તેનાથી અધિક સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. અર્થાત્ તે જીવો યુગલિકપણે જન્મ ધારણ કરી શકતા નથી. તે જીવો ૮ ગમકથી જઘન્ય-૨, ઉત્કૃષ્ટ-૮ ભવ કરે છે.
- ★ અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય મરીને, તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. તે યુગલિક થાય છે પણ તેનાથી અધિક સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. ૧, ૨, ૪, ૫, ૬, ૭, ૮ મા ગમકથી જઘન્ય-૨, ઉત્કૃષ્ટ-૮ ભવ કરે છે. ત્રીજા અને નવમા ગમકથી જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ-૨ ભવ કરે છે. ત્રીજા અને નવમા ગમકથી જાય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરે છે અર્થાત્ તે યુગલિક થાય છે. યુગલિક મરીને દેવગતિમાં જાય છે. તેથી ત્રીજા ગમકમાં તેના બે ભવ જ થાય. જ્યારે જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ છટ્ટા ગમકથી જાય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. જઘન્ય સ્થિતિવાળા અસંજી તિર્યચ મરીને યુગલિક થઈ શકતા નથી. તેથી તે ગમકમાં તેના જઘન્ય બે, ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ થાય છે.
- ★ સંજી તિર્યચ અને સંજી મનુષ્ય મરીને, તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે તે જીવો જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. તે જીવો- ૧, ૨, ૪, ૫, ૬, ૭, ૮ મા ગમકથી જાય તો જઘન્ય-૨, ઉત્કૃષ્ટ-૮ ભવ અને ૩, ૮ મા ગમકથી જાય ત્યારે યુગલિકપણે ઉત્પન્ન થતા હોવાથી જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ બે ભવ કરે છે.
- ★ તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થનાર મનુષ્યોની અવગાહના જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ ધનુષની અને સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષની હોય છે, પરંતુ જ્યારે તે ત્રીજા ગમકથી ઉત્પન્ન થાય ત્યારે તેની અવગાહના જઘન્ય અનેક અંગુલની, ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ ધનુષની અને જઘન્ય સ્થિતિ અનેક માસની, ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષની હોય છે. મનુષ્યોની અવગાહના અને આયુષ્યોનો પરસ્પર સંબંધ છે. તેનાથી ન્યૂન અવગાહના કે સ્થિતિવાળા મનુષ્યો યુગલિકપણે જન્મ ધારણ કરી શકતા નથી. નવમા ગમકથી જાય ત્યારે તેની અવગાહના જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ ધનુષની અને સ્થિતિ જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષની હોય છે.
- ★ સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્ય મરીને સંજી તિર્યચમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. તે પ્રથમ ત્રણ ગમકથી જ જાય છે અને જઘન્ય-૨, ઉત્કૃષ્ટ-૮ ભવ કરે છે. આ રીતે આ ઉદ્દેશકમાં સંજી તિર્યચપણે ઉત્પન્ન થતા જીવોનું વિસ્તૃત વિવેચન પ્રાપ્ત થાય છે.

શતક-૨૪ : ઉદ્દેશક-૨૦

તિર્યચ પંચેન્દ્રિય

તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાં જીવોની ઉત્પત્તિ :-

૧ પંચિન્દિયતિરિક્ષજોણિયા ણં ભંતે ! કઓહિંતો ડવવજ્જંતિ ? કિં ણેરઙ્ઘેહિંતો ડવવજ્જંતિ, તિરિક્ષજોણિહિંતો ડવવજ્જંતિ, મણુસ્સેહિંતો ડવવજ્જંતિ, દેવેહિંતો ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! ણેરઙ્ઘેહિંતો વિ ડવવજ્જંતિ જાવ દેવેહિંતો વિ ડવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તિર્યચ પંચેન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? શું નૈરયિક, તિર્યચ, મનુષ્ય કે દેવમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે નૈરયિક, તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવ, આ ચારે ય ગતિમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

નૈરયિકોની તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાં ઉત્પત્તિ :-

૨ જઙ્ઘ ણં ભંતે ! ણેરઙ્ઘેહિંતો ડવવજ્જંતિ- કિં રયણપ્પભાપુઢવિણેરઙ્ઘેહિંતો ડવવજ્જંતિ જાવ અહેસત્તમપુઢવિણેરઙ્ઘેહિંતો ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! રયણપ્પભાપુઢવિણેરઙ્ઘેહિંતો વિ ડવવજ્જંતિ જાવ અહેસત્તમ-પુઢવિ-ણેરઙ્ઘેહિંતો વિ ડવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો શું રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય **યાવત્** અધઃસપ્તમ પૃથ્વીના નૈરયિકમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોમાંથી **યાવત્** અધઃસપ્તમ પૃથ્વીના નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

૩ રયણપ્પભાપુઢવિણેરઙ્ઘેહિંતો ણં ભંતે ! જે ભવિણે પંચિન્દિયતિરિક્ષજોણિણેસુ ડવવજ્જિત્તણે સે ણં ભંતે ! કેવઙ્ઘકાલઢ્ઢિઈણેસુ ડવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તઢ્ઢિઈણેસુ, ડકકોસેણં પુવ્વકોઢીઆડણેસુ ડવવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો મરીને, પંચેન્દ્રિય તિર્યચમાં ઉત્પન્ન થાય તો, તે કેટલા કાલની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષની સ્થિતિવાળા તિર્યચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૪ તે ણં ભંતે ! જીવા ંગસમણં કેવઙ્ઘયા ડવવજ્જંતિ ?

ગોયમા ! જહા અસુરકુમારાણં વત્તવ્વયા, ણવરં- સંઘયણે પોગ્ગલા અણિઢ્ઢા અકંતા જાવ પરિણમંતિ । ંગાહણા ઢુવિહા પણ્ણત્તા, તં જહા-ભવઢારણિજ્જા ય

ઉત્તરવેડવિયા ય। તત્થ ણં જા સા ભવધારણિજ્જા સા જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહાગં, ઉક્કોસેણં સત્ત ધણૂં તિણ્ણિ રયણિઓ છચ્ચંગુલાઈં । તત્થ ણં જા સા ઉત્તરવેડવિયા સા જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ સંખેજ્જહાગં, ઉક્કોસેણં પણ્ણરસ ધણૂં અઙ્ઙાજ્જાઓ રયણીઓ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અસુરકુમારની (પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પત્તિ વિષયક) વક્તવ્યતાનુસાર જાણવું જોઈએ. પરંતુ રત્નપ્રભાના નૈરયિકોના સંઘયણમાં અનિષ્ટ, અકાંત યાવત્ અશુભ પુદ્ગલોનું પરિણમન થાય છે. અવગાહના-બે પ્રકારની છે- ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિય. ભવધારણીય શરીરની અવગાહના જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ સાત ધનુષ, ત્રણ હાથ અને છ અંગુલની છે. ઉત્તર વૈક્રિય શરીરની અવગાહના જઘન્ય અંગુલનો સંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ પંદર ધનુષ અને અઠી હાથની છે.

૫ તેસિ ણં ભંતે ! જીવાણં સરીરગા કિં સંઠિયા પણ્ણત્તા ?

ગોયમા ! દુવિહા પણ્ણત્તા, તં જહા- ભવધારણિજ્જા ય ઉત્તરવેડવિયા ય । તત્થ ણં જે તે ભવધારણિજ્જા તે હુંડસંઠિયા પણ્ણત્તા । તત્થ ણં જે તે ઉત્તરવેડવિયા તે વિ હુંડસંઠિયા પણ્ણત્તા । ણા કાહલેસ્સા પણ્ણત્તા । સમુઘાયા ચત્તારિ । ણો ઈત્થિવેયગા, ણો પુરિસવેયગા, ણપુંસગવેયગા । ઠિઈ જહણ્ણેણં દસવાસહસ્સાઈં, ઉક્કોસેણં સાગરોવમં । એવં અણુબંધો વિ । સેસં તહેવ । ભવાદેસેણં જહણ્ણેણં દો ભવગ્ગહણાઈં, ઉક્કોસેણં અટ્ટ ભવગ્ગહણાઈં । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં દસવાસહસ્સાઈં અંતોમુહુત્તમ્ભહિયાઈં, ઉક્કોસેણં ચત્તારિ સાગરોવમાઈં ચહિં પુવ્વકોઢીહિં અભ્ભહિયાઈં, જાવ એવઙ્ઙયં કાલં ગઙ્ગરાગઙ્ગ કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવોના શરીરનું સંસ્થાન કેવું હોય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેના શરીરના બે પ્રકાર છે- ભવધારણીય શરીર અને ઉત્તરવૈક્રિય શરીર. તે બંને પ્રકારના શરીર કેવળ હુંડ સંસ્થાનવાળા હોય છે. લેશ્યા-એક કાપોત અને સમુદ્ઘાત-ચાર હોય છે. તે સ્ત્રીવેદી અને પુરુષવેદી નથી, માત્ર નપુંસકવેદી હોય છે. સ્થિતિ અને અનુબંધ- જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ એક સાગરોપમનો છે, શેષ પૂર્વવત્. ભવાદેશથી જઘન્ય બે ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ કરે છે તથા કાલાદેશથી જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત અધિક, ઉત્કૃષ્ટ ચાર સાગરોપમ અને ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૧ ॥

૬ સો ચેવ જહણ્ણકાલઠ્ઠિઈએસુ ઉવવણ્ણો, જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તઠ્ઠિઈએસુ, ઉક્કોસેણ વિ અંતોમુહુત્તઠ્ઠિઈએસુ, અવસેસં તહેવ, ણવરં- કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં તહેવ, ઉક્કોસેણં ચત્તારિ સાગરોવમાઈ ચહિં અંતોમુહુત્તેહિં અભ્ભહિયાઈં, જાવ એવઙ્ઙયં કાલં ગઙ્ગરાગઙ્ગ કરેજ્જા । એવં સેસા વિ સત્ત ગમગા ભાણિયવ્વા જહેવ ણેરઙ્ગયહ્હેસએ સણ્ણિપંચિંદિએ હિં સમં । ણેરઙ્ગયાણં મજ્ઙ્ગિમએસુ ય તિસુ વિ ગમએસુ પચ્છિમએસુ તિસુ વિ ગમએસુ ઠિઈ ણાણત્તં ભવઙ્ગ, સેસં તં ચેવ । સવ્વત્થ ઠિઈં સંવેહં ચ જાણેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- જો તે રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો નૈરયિક, જઘન્ય કાલની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન

થાય, તો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, શેષ પૂર્વવત્ જાણવું. વિશેષતા એ છે કે કાલદેશથી જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત અધિક, ઉત્કૃષ્ટ ચાર સાગરોપમ અને ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૨ ॥

આ રીતે શેષ સાત ગમક, નૈરયિક ઉદ્દેશકમાં સંજી પંચેન્દ્રિયની સાથે કલા છે, તે જ રીતે અહીં પણ જાણવા જોઈએ. મધ્યના ત્રણ ગમક અને અંતિમ ત્રણ ગમકોમાં સ્થિતિ અને અનુબંધની વિશેષતા છે. શેષ પૂર્વવત્ છે. સર્વ ગમકોમાં સ્થિતિ અને સંવેધ ઉપયોગપૂર્વક જાણવો જોઈએ. ॥ ગમક-૩થી ૯ ॥

૭ સવ્કરપ્પભાપુઢવિનેરૈણ્ણં ભંતે! જે ભવિએ પંચિદિયતિરિક્ખજોણિએસુ ઉવવજ્જિત્તએ સેણં ભંતે કેવઇયકાલઠિર્ણિએસુ ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહા રયણપ્પભાએ ણવ ગમગા તહેવ સવ્કરપ્પભાએ વિ। ણવરં- સરીરોગાહણા જહા ઓગાહણસંઠાણે। તિણ્ણિ ણાણા તિણ્ણિ અણ્ણાણા ણિયમં । ઠિર્ણિ અણ્ણબંધા પુવ્વભણિયા। એવં ણવ વિ ગમગા ઉવવજ્જિરુણ ભાણિયવ્વા, એવં જાવ છટ્ટપુઢવી, ણવરં- ઓગાહણા-લેસ્સા-ઠિર્ણિ અણ્ણબંધો સંવેહો ય જાણિયવ્વા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! બીજી શર્કરાપ્રભા નરક પૃથ્વીના નૈરયિકો મરીને, પંચેન્દ્રિય તિર્યચમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તે કેટલા કાલની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીની સમાન નવ ગમક જાણવા. વિશેષતા એ છે- શરીરની અવગાહના પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૨૧માં 'અવગાહના સંસ્થાન પદ' અનુસાર જાણવી, તે જીવોને ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન નિયમા હોય છે, સ્થિતિ અને અનુબંધ પૂર્વવત્ છે, આ રીતે નવ ગમક ઉપયોગપૂર્વક જાણવા જોઈએ. આ રીતે છટ્ટી નરકપૃથ્વી સુધી જાણવું જોઈએ. પરંતુ અવગાહના, લેશ્યા, સ્થિતિ, અનુબંધ અને સંવેધ યથાયોગ્ય ભિન્ન-ભિન્ન જાણવા જોઈએ.

૮ અહેસત્તમપુઢવિનેરૈણ્ણં ભંતે ! જે ભવિએ પંચિદિયતિરિક્ખજોણિએસુ ઉવવજ્જિત્તએ પુચ્છા ?

ગોયમા ! એવં ચેવ ણવ ગમગા । ણવરં- ઓગાહણા-લેસ્સા-ઠિર્ણિ અણ્ણબંધા જાણિયવ્વા। સંવેહો ભવાદેસેણં જહણ્ણેણં દો ભવગ્ગહણાઈ, ઉવ્વકોસેણં છબ્ભવગ્ગહણાઈ । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં બાવીસં સાગરોવમાઈ અંતોમુહુત્તમભ્ભહિયાઈ, ઉવ્વકોસેણં છાવટ્ઠિં સાગરોવમાઈ તિર્ણિ પુવ્વકોડીર્ણિ અભ્ભહિયાઈ, જાવ એવઇયં કાલં ગર્રાગાઈ કરેજ્જા ॥ ૧ ॥

આદિલ્લાએસુ છસુ વિ ગમએસુ જહણ્ણેણં દો ભવગ્ગહણાઈ, ઉવ્વકોસેણં છ ભવગ્ગહણાઈ, પચ્છિલ્લાએસુ તિસુ ગમએસુ જહણ્ણેણં દો ભવગ્ગહણાઈ, ઉવ્વકોસેણં ચતારિ ભવગ્ગહણાઈ । લક્કી ણવસુ વિ ગમએસુ જહા પઢમગમએ, ણવરં- ઠિર્ણિવિસેસો કાલાદેસો ય-

બિઙ્ગમએસુ જહણ્ણેણં બાવીસં સાગરોવમાઈ અંતોમુહુત્તમભ્ભહિયાઈ, ઉવ્વકોસેણં છાવટ્ઠિં સાગરોવમાઈ તિર્ણિ અંતોમુહુત્તેર્ણિ અભ્ભહિયાઈ, જાવ એવઇયં કાલં ગર્રાગાઈ કરેજ્જા ॥ ૨ ॥

તઙ્ગમએ જહણ્ણેણં બાવીસં સાગરોવમાઈ પુવ્વકોડીએ અભ્ભહિયાઈ, ઉવ્વકોસેણં

છાવટ્ટિં સાગરોવમાઈં તિહિં પુવ્વકોડીહિં અબ્હહિયાઈં ॥૩॥

ચક્ષુગમે જહણ્ણેણં બાવીસં સાગરોવમાઈં અંતોમુહુત્તમબ્હહિયાઈં, ઉવ્વકોસેણં છાવટ્ટિં સાગરોવમાઈં તિહિં પુવ્વકોડીહિં અબ્હહિયાઈં ॥૪॥ પંચમગમ્ જહણ્ણેણં બાવીસં સાગરોવમાઈં અંતોમુહુત્તમબ્હહિયાઈં, ઉવ્વકોસેણં છાવટ્ટિં સાગરોવમાઈં તિહિં અંતોમુહુત્તેહિં અબ્હહિયાઈં ॥૫॥ છટ્ટુગમ્ જહણ્ણેણં બાવીસં સાગરોવમાઈં પુવ્વકોડીહિં અબ્હહિયાઈં, ઉવ્વકોસેણં છાવટ્ટિં સાગરોવમાઈં તિહિં પુવ્વકોડીહિં અબ્હહિયાઈં ॥૬॥

સત્તમગમ્ જહણ્ણેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં અંતોમુહુત્તમબ્હહિયાઈં, ઉવ્વકોસેણં છાવટ્ટિં સાગરોવમાઈં દોહિં પુવ્વકોડીહિં અબ્હહિયાઈં ॥૭॥ અટ્ટુગમ્ જહણ્ણેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં અંતોમુહુત્તમબ્હહિયાઈં, ઉવ્વકોસેણં છાવટ્ટિં સાગરોવમાઈં દોહિં અંતોમુહુત્તેહિં અબ્હહિયાઈં ॥૮॥ ણવમગમ્ જહણ્ણેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં પુવ્વકોડીહિં અબ્હહિયાઈં, ઉવ્વકોસેણં છાવટ્ટિં સાગરોવમાઈં દોહિં પુવ્વકોડીહિં અબ્હહિયાઈં, જાવ્વ એવ્વયંકાલં ગણ્ણાગ્ગાઈં કરેજ્જા ॥૯॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સાતમી અધઃસપ્તમ નરક પૃથ્વીના નૈરયિકો મરીને, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! છ નરકની સમાન સાતમી નરકના પણ નવ ગમકની ઋદ્ધિ જાણવી જોઈએ. વિશેષતા એ છે કે અવગાહના, લેશ્યા, સ્થિતિ અને અનુબંધ યથાયોગ્ય સાતમી નરકના જાણવા. સંવેદ— ભવાદેશથી જઘન્ય બે ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ છ ભવ તથા કાલાદેશથી જઘન્ય ૨૨ સાગરોપમ અને અંતર્મુહૂર્ત અધિક, ઉત્કૃષ્ટ ૬૬ સાગરોપમ અને ત્રણ પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ગમક—૧॥

પ્રથમના છ ગમકોમાં જઘન્ય બે ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ છ ભવ તથા અંતિમ ત્રણ ગમકોમાં જઘન્ય બે ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર ભવ જાણવા જોઈએ. નવ ગમકોમાં શેષ સર્વ ઋદ્ધિ પ્રથમ ગમકની સમાન છે પરંતુ ગમકોની સ્થિતિની વિશેષતાએ કાલાદેશ આ પ્રમાણે છે—

બીજા ગમકમાં જઘન્ય ૨૨ સાગરોપમ અને અંતર્મુહૂર્ત અધિક, ઉત્કૃષ્ટ ૬૬ સાગરોપમ અને ત્રણ અંતર્મુહૂર્ત અધિક; **ત્રીજા ગમકમાં** જઘન્ય ૨૨ સાગરોપમ અને પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક, ઉત્કૃષ્ટ ૬૬ સાગરોપમ અને ત્રણ પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક; **ચોથા ગમકમાં** જઘન્ય ૨૨ સાગરોપમ અને અંતર્મુહૂર્ત અધિક, ઉત્કૃષ્ટ ૬૬ સાગરોપમ અને ત્રણ પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક; **પાંચમા ગમકમાં** ૨૨ સાગરોપમ અને અંતર્મુહૂર્ત અધિક, ઉત્કૃષ્ટ ૬૬ સાગરોપમ અને ત્રણ અંતર્મુહૂર્ત અધિક; **છઠ્ઠા ગમકમાં** જઘન્ય ૨૨ સાગરોપમ અને પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક, ઉત્કૃષ્ટ ૬૬ સાગરોપમ અને ત્રણ પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક; **સાતમા ગમકમાં** જઘન્ય ૩૩ સાગરોપમ અને અંતર્મુહૂર્ત અધિક, ઉત્કૃષ્ટ ૬૬ સાગરોપમ અને બે પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક; **આઠમા ગમકમાં** જઘન્ય ૩૩ સાગરોપમ અને અંતર્મુહૂર્ત અધિક, ઉત્કૃષ્ટ ૬૬ સાગરોપમ અને બે અંતર્મુહૂર્ત અધિક; **નવમા ગમકમાં** જઘન્ય ૩૩ સાગરોપમ અને પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક, ઉત્કૃષ્ટ ૬૬ સાગરોપમ અને બે પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક—૨થી૮ ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સાત નરકના નૈરયિકોની તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી વિચારણા કરી છે.

સાતે ય નરકમાંથી નીકળેલા નૈરયિકો સંજી તિર્યયપણે ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ યુગલિક તિર્યય પણે ઉત્પન્ન થતા નથી. તેની ઋદ્ધિ માટે અસુરકુમારની ઋદ્ધિનો અતિદેશ છે. તેનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે.

(૧) **ઉપપાત**— સાત નરકના નૈરયિકો સંજી તિર્યયપણે ઉત્પન્ન થાય ત્યારે જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. (૨) **પરિમાણ**— જઘન્ય— ૧, ૨, ૩ ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત કે અસંખ્યાત જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. (૩) **સંઘયણ**— તે અસંઘયણી છે. અનિષ્ટ, અકાંત અમનોજ પુદ્ગલો નૈરયિકોના શરીરરૂપે પરિણત થાય છે. (૪) **અવગાહના**— ઉત્પત્તિના સમયે નૈરયિકની અવગાહના જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ પ્રથમ નરકમાં સાત ધનુષ, ત્રણ હાથ અને છ અંગુલ છે. બીજી નરકમાં ૧૫ ધનુષ, બે હાથ અને ૧૨ અંગુલ છે. આ રીતે ક્રમશઃ પ્રત્યેક નરકમાં બમણી અવગાહના છે. સાતમી નરકમાં ૫૦૦ ધનુષની છે. નૈરયિકોમાં દરેકને પોતાની ભવધારણીય અવગાહનાથી ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના બમણી હોય છે.

(૫) **સંસ્થાન**— હુંડ સંસ્થાન. નૈરયિકો ઉત્તર વૈક્રિય શરીર બનાવે તો પણ અશુભ કર્મોદયે હુંડ સંસ્થાન જ થાય છે. (૬) **લેશ્યા**— પહેલી, બીજી નરકમાં કાપોત લેશ્યા, ત્રીજી નરકમાં કાપોત અને નીલ, ચોથી નરકમાં નીલ, પાંચમી નરકમાં નીલ અને કૃષ્ણ, છઠ્ઠી નરકમાં કૃષ્ણ અને સાતમી નરકમાં મહાકૃષ્ણ લેશ્યા હોય છે. (૭) **દષ્ટિ**— ૩ (૮) **જ્ઞાનાજ્ઞાન**— પ્રથમ નરકમાં ત્રણ જ્ઞાન અથવા ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય. અસંજી તિર્યય પંચેન્દ્રિય મરીને પ્રથમ નરકમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે તેને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં વિભંગજ્ઞાન હોતું નથી, તે જીવોને બે અજ્ઞાન હોય છે. તે સિવાયના જીવોને ત્રણ જ્ઞાન અથવા ત્રણ અજ્ઞાન નિયમા હોય છે. બીજીથી સાતમી નરક સુધી ત્રણ જ્ઞાન અથવા ત્રણ અજ્ઞાન નિયમા હોય છે. (૯) **યોગ**— ૩, (૧૦) **ઉપયોગ**— ૨, (૧૧) **સંજ્ઞા**— ૪, (૧૨) **કષાય**— ૪, (૧૩) **ઈન્દ્રિય**— ૫, (૧૪) **સમુદ્ધાત**— પ્રથમ ચાર, (૧૫) **વેદના**— ૨, (૧૬) **વેદ**— નપુંસક વેદ, (૧૭) **આયુ**— સાતે ય નરકની સ્થિતિ જુદી જુદી છે, જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમ, (૧૮) **અધ્યવસાય**— બંને પ્રકારના, (૧૯) **અનુબંધ**— આયુષ્ય પ્રમાણે., (૨૦) **સંવેધ**— ૧ થી ૬ નરકના નૈરયિકોમાં ભવાદેશ— જઘન્ય બે ભવ, ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ કરે છે. સાતમી નરકના નૈરયિકો પ્રથમ છ ગમકથી જાય, તો જઘન્ય બે ભવ, ઉત્કૃષ્ટ છ ભવ કરે છે અને અંતિમ ત્રણ (૭,૮,૯) ગમકથી જાય તો જઘન્ય બે ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર ભવ કરે છે, કારણ કે સાતમી નરકમાં જઘન્ય સિવાય મધ્યમ કે ઉત્કૃષ્ટ પર્યતની સર્વ સ્થિતિઓમાં જીવ બે વાર જ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી અંતિમ ત્રણ ગમકમાં બે સાતમી નરકના અને બે તિર્યય પંચેન્દ્રિયના, તેમ ઉત્કૃષ્ટ ચાર ભવ થાય છે. સર્વ ગમકોનો કાલાદેશ મૂળપાઠથી જ સ્પષ્ટ છે.

પ્રથમ નરકના નૈરયિકનો તિર્યય પંચેન્દ્રિય સાથે કાલાદેશ :-

ગમક	જઘન્ય(બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ(આઠ ભવ)
(૧) ઔં ઔં	૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત	૪ સાગરોપમ અને ૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ
(૨) ઔં જઘં	૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત	૪ સાગરોપમ અને ૪ અંતર્મુહૂર્ત
(૩) ઔં ઉં	૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને પૂર્વકોટિ વર્ષ	૪ સાગરોપમ અને ૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ
(૪) જઘં ઔં	૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત	૪૦,૦૦૦ વર્ષ અને ૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ
(૫) જઘં જઘં	૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત	૪૦,૦૦૦ વર્ષ અને ૪ અંતર્મુહૂર્ત

ગમક	જઘન્ય(બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ(આઠ ભવ)
(૬) જઘં ઉં	૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને પૂર્વકોટિ વર્ષ	૪૦,૦૦૦ વર્ષ અને ૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ
(૭) ઉં ઔં	૧ સાગરોપમ અને અંતર્મુહૂર્ત	૪ સાગરોપમ અને ૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ
(૮) ઉં જઘં	૧ સાગરોપમ અને અંતર્મુહૂર્ત	૪ સાગરોપમ અને ૪ અંતર્મુહૂર્ત
(૯) ઉં ઉં	૧ સાગરોપમ અને પૂર્વકોટિ વર્ષ	૪ સાગરોપમ અને ૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ

પ્રથમ નરકની સ્થિતિ— જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ એક સાગરોપમ.
સંજ્ઞી તિર્યચની સ્થિતિ— જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉ. કોડપૂર્વ વર્ષ.

સાતમી નરકના નૈરયિકનો તિર્યચ પંચેન્દ્રિય સાથે કાલાદેશ :-

ગમક	ઉત્કૃષ્ટ ભવ	જઘન્ય(બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ(છ, ચાર ભવ)
(૧) ઔં ઔં	૬	૨૨ સાગરોપમ અને અંતર્મુહૂર્ત	૬૬ સાગરોપમ અને ૩ પૂર્વકોટિ વર્ષ
(૨) ઔં જઘં	૬	૨૨ સાગરોપમ અને અંતર્મુહૂર્ત	૬૬ સાગરોપમ અને ૩ અંતર્મુહૂર્ત
(૩) ઔં ઉં	૬	૨૨ સાગરોપમ અને પૂર્વકોટિ વર્ષ	૬૬ સાગરોપમ અને ૩ પૂર્વકોટિ વર્ષ
(૪) જઘં ઔં	૬	૨૨ સાગરોપમ અને અંતર્મુહૂર્ત	૬૬ સાગરોપમ અને ૩ પૂર્વકોટિ વર્ષ
(૫) જઘં જઘં	૬	૨૨ સાગરોપમ અને અંતર્મુહૂર્ત	૬૬ સાગરોપમ અને ૩ અંતર્મુહૂર્ત
(૬) જઘં ઉં	૬	૨૨ સાગરોપમ અને પૂર્વકોટિ વર્ષ	૬૬ સાગરોપમ અને ૩ પૂર્વકોટિ વર્ષ
(૭) ઉં ઔં	૪	૩૩ સાગરોપમ અને અંતર્મુહૂર્ત	૬૬ સાગરોપમ અને ૨ પૂર્વકોટિ વર્ષ
(૮) ઉં જઘં	૪	૩૩ સાગરોપમ અને અંતર્મુહૂર્ત	૬૬ સાગરોપમ અને ૨ અંતર્મુહૂર્ત
(૯) ઉં ઉં	૪	૩૩ સાગરોપમ અને પૂર્વકોટિ વર્ષ	૬૬ સાગરોપમ અને ૨ પૂર્વકોટિ વર્ષ

સાતમી નરકની સ્થિતિ— જઘન્ય—૨૨ સાગરોપમ, ઉ. ૩૩ સાગરોપમ.
સંજ્ઞી તિર્યચની સ્થિતિ— જઘન્ય = અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષ.

નાણતા :- સાતે નરકના નૈરયિકો સંજ્ઞી તિર્યચપણે ઉત્પન્ન થાય ત્યારે નાણતા—૪. જઘન્ય ગમકમાં બે નાણતા— જઘન્ય આયુષ્ય અને અનુબંધ. ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં પણ બે નાણતા— ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય અને અનુબંધ.

નારકો અને દેવોને પ્રાપ્ત થનાર ઋદ્ધિ જઘન્ય, મધ્યમ કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં એક સમાન રહે છે. તેથી તેની રિદ્ધિમાં સ્થિતિ અને અનુબંધ સિવાય કોઈ પરિવર્તન થતું નથી.

એકેન્દ્રિય આદિની તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાં ઉત્પત્તિ :-

૧ જહ્ પં ભંતે ! તિરિક્વજોણિર્હિંતો ડવવજ્જંતિ- કિં ઈગિંદિયતિરિક્વ- જોણિર્હિંતો ડવવજ્જંતિ, પુચ્છ ? ગોયમા ! ડવવાઓ જહા પુઠવિકાઈયડહેસા જાવ-

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જો તે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચો, તિર્યચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય તો શું એકેન્દ્રિય તિર્યચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક ઉદ્દેશક અનુસાર અહીં જીવોના ભેદ-પ્રભેદ સહિત આગતિ જાણવી જોઈએ યાવત્—

૧૦ પુઠ્ઠવિકાઙ્ગે ણં ભંતે ! જે ભવિએ પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિએસુ ડવવજ્જિત્તએ, સેણં ભંતે ! કેવઙ્ગકાલઠિઈએસુ ડવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તઠિઈએસુ, ડવ્વકોસેણં પુવ્વકોડીઆડએસુ ડવવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિકો મરીને, પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તે કેટલા કાલની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષની સ્થિતિ- વાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૧ તે ણં ભંતે ! જીવા એગસમણં કેવઙ્ગયા ડવવજ્જંતિ ?

ગોયમા ! પરિમાણઙ્ગયા અણુબંધપજ્જવસાણા જચ્ચેવ અપ્પણો સટ્ટાણે વત્તવ્વયા સચ્ચેવ પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિએસુ વિ ડવવજ્જમાણસસ ભાણિયવ્વા, ણવરં- ણવસુ વિ ગમએસુ પરિમાણે જહણ્ણેણં એકો વા દો વા તિણિ વા, ડવ્વકોસેણં સંખેજ્જા વા અસંખેજ્જા વા ડવવજ્જંતિ । ભવાદેસેણ વિ ણવસુ વિ ગમએસુ જહણ્ણેણં દો ભવગ્ગહણાં, ડવ્વકોસેણં અટ્ટ ભવગ્ગહણાં । સેસં તં ચેવ । કાલાદેસં ડભઓ ઠિઈએ કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે પૃથ્વીકાયિક જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર- પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં ઉત્પન્ન થનારા પૃથ્વીકાયિકોના પરિમાણથી લઈને અનુબંધ સુધીની વક્તવ્યતા, સ્વસ્થાનની (પૃથ્વીકાયની પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી) વક્તવ્યતા અનુસાર જાણવી જોઈએ. વિશેષતા એ છે કે અહીં નવ ગમકોમાં પરિમાણ જઘન્ય એક, બે, ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત કે અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ કહેવું. ભવાદેશથી નવ ગમકમાં જઘન્ય બે ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ થાય છે. શેષ પૂર્વવત્. કાલાદેશ બંનેની સ્થિતિ સમ્મિલિત કરીને કહેવો જોઈએ.

૧૨ જઙ્ગ ણં ભંતે ! આડવ્વકાઙ્ગેહિંતો ડવવજ્જંતિ, પુચ્છા ?

ગોયમા ! એવં આડવ્વકાઙ્ગયાણ વિ । એવં જાવ ચડરિંદિયા ડવવાએયવ્વા, ણવરં- સવ્વત્થ અપ્પણો લઢ્ઢી ભાણિયવ્વા । ણવસુ વિ ગમએસુ ભવાદેસેણં જહણ્ણેણં દો ભવગ્ગહણાં, ડવ્વકોસેણં અટ્ટ ભવગ્ગહણાં । કાલાદેસેણં ડભઓ ઠિઈં કરેજ્જા । સવ્વેસિં સવ્વગમએસુ જહેવ પુઠ્ઠ વિક્કાઙ્ગેસુ ડવવજ્જમાણાણં લઢ્ઢી તહેવ સવ્વત્થ ઠિઈં સંવેહં ચ જાણેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો પંચેન્દ્રિય તિર્યચો, અપ્કાયિક જીવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો તે કેટલા કાલની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર- પૃથ્વીકાયની જેમ અપ્કાયનું પણ તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી કથન કરવું. આ રીતે ચૌરેન્દ્રિય પર્યતના જીવોનું તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી કથન કરવું પરંતુ સર્વત્ર પોત-પોતાની ઋદ્ધિ કહેવી જોઈએ. નવે ગમકોમાં ભવાદેશથી જઘન્ય બે ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ અને કાલાદેશથી બંનેની સ્થિતિને જોડીને કથન કરવું જોઈએ. પૃથ્વીકાયિકમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવોની વક્તવ્યતા અનુસાર અહીં પણ સર્વ ગમકોમાં સર્વ જીવોના વિષયમાં જાણવું જોઈએ. સ્થિતિ અને સંવેદ સર્વત્ર ભિન્ન-ભિન્ન યથાયોગ્ય જાણવા જોઈએ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિયની તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી વિચારણા છે. જે પ્રાયઃ સૂત્ર પાઠથી સ્પષ્ટ છે.

પરિમાણ :- પૃથ્વીકાયિક જીવ, જો પૃથ્વીકાયિકમાં ઉત્પન્ન થાય તો પ્રતિસમય અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિય જીવો અને વિકલેન્દ્રિય જીવો પંચેન્દ્રિય તિર્યચમાં ઉત્પન્ન થાય, તો નવે ય ગમકમાં જઘન્ય એક, બે, ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત કે અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે.

કાય સંવેધ :- ભવાદેશ પૃથ્વીકાયના જીવો મરીને પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થાય, તો ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત ભવ થઈ શકે છે પરંતુ તે જીવો મરીને તિર્યચ પંચેન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થાય, તો જઘન્ય બે ભવ, ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ થાય છે. કાલાદેશ બંને સ્થાનની સ્થિતિ અનુસાર થાય છે.

નાણતા :- પૃથ્વીકાય મરીને સંજ્ઞી તિર્યચમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે નાણતા-૬, અકાયના-૬, તેઉકાયના-૫, વાયુકાયના-૬, વનસ્પતિકાયના-૭, ત્રણ વિકલેન્દ્રિયના નવ-નવ નાણતા થાય, તે પૃથ્વીકાય અનુસાર અહીં પણ જાણવા. આ રીતે તે આઠ જીવોના કુલ ૬+૬+૫+૬+૭+૮+૮+૮=૫૭ નાણતા થાય છે.

અસંજ્ઞી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોની તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાં ઉત્પત્તિ :-

૧૩ જઈ ણં ભંતે ! પંચિદિયતિરિક્વજોણિર્ણિંતો ઉવવજ્જંતિ- કિં સણિપંચિદિય-તિરિક્વજોણિર્ણિંતો ઉવવજ્જંતિ, અસણિપંચિદિયતિરિક્વજોણિર્ણિંતો ઉવવજ્જંતિ? ગોયમા ! સણિપંચિદિય, અસણિપંચિદિય, ભેઓ જહેવ પુઠવિક્કાઈણ્ણુ ઉવવજ્જમાણસ્સ જાવ્-

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે પંચેન્દ્રિય તિર્યચો, પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાંથી જ આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો શું તે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે કે અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞી બંને પ્રકારના તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, ઈત્યાદિ પૃથ્વીકાયિકમાં ઉત્પન્ન થનારા તિર્યચના ભેદ અનુસાર યાવત્-

૧૪ અસણિપંચિદિયતિરિક્વજોણિર્ણિંતો ! જે ભવિર્ણિંતો પંચિદિયતિરિક્વજોણિર્ણિંતો ઉવવજ્જંતિ, સે ણં ભંતે ! કેવઈયકાલઠિર્ણિંતો ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણ અંતોમુહુત્ત ઠિર્ણિંતો, ઉવ્વકોસેણં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જઈભાગઠ્ઠિર્ણિંતો ઉવવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચો મરીને, પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૫ તે ણં ભંતે ! જીવા ઇગસમણં કેવઈયા ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! અવસેસં જહેવ પુઠવિક્કાઈણ્ણુ ઉવવજ્જમાણસ્સ અસણિપ્પસ્સ તહેવ ણિરવસેસં જાવ ભવાદેસો ત્તિ । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં દો અંતોમુહુત્તા, ઉવ્વકોસેણં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જઈભાગં પુવ્વકોડી- પુહુત્તમભ્ભહિયં, જાવ ઇવઈય કાલં ગઈરાગઈ કરેજ્જા । બિઈયગમ્મણ્ણુ સ્સ ચેવ

લક્ષ્મી, ણવરં- કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં દો અંતોમુહુત્તા, ઉક્કોસેણં ચત્તારિ પુવ્વકોડિઓ ચઝહિં અંતોમુહુત્તેહિં અબ્બહિયા, જાવ એવઇયં કાલં ગઠરાગઇં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિકમાં ઉત્પન્ન થનારા અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચોની વક્તવ્યતા અનુસાર અહીં પણ ભવાદેશ પર્યંત જાણવું. કાલાદેશથી જઘન્ય બે અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને અનેક(સાત) પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૧ ॥ બીજા ગમકમાં પણ આ જ પ્રકારે છે. પરંતુ કાલાદેશથી જઘન્ય બે અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૨ ॥

૧૬ સો ચેવ ઉક્કોસકાલટ્ઠિઈંસુ ઉવવણ્ણો, જહણ્ણેણં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જઇ ભાગટ્ઠિઈંસુ, ઉક્કોસેણ વિ પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જઇ ભાગટ્ઠિઈંસુ ઉવવજ્જંતિ । તે ણં ભંતે ! જીવા એગસમણં કેવઇયા ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! જહા રયણપ્પભાએ ઉવવજ્જમાણસ્સ અસણિણસ્સ વત્તવયા તહેવ ણિરવસેસં જાવ કાલાદેસો ત્તિ, ણવરં- પરિમાણં જહણ્ણેણં એક્કો વા દો વા તિણિણ વા, ઉક્કોસેણં સંખેજ્જા ઉવવજ્જંતિ, સેસંતં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- તે અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચો મરીને, ઉત્કૃષ્ટ કાલની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તો હે ભગવન્ ! તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થનારા અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચોના કથન અનુસાર અહીં પણ સંપૂર્ણ કથન કાલાદેશ પર્યંત જાણવું. પરંતુ વિશેષ એ છે કે અહીં યુગલિકપણે ઉત્પત્તિ હોવાથી પરિમાણ- જઘન્ય એક, બે, અથવા ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, શેષ વર્ણન પૂર્વવત્ ॥ ગમક-૩ ॥

૧૭ સો ચેવ અપ્પણા જહણ્ણકાલટ્ઠિઈંઓ જાઓ, જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તટ્ઠિઈંસુ, ઉક્કોસેણં પુવ્વકોડીઆઝેસુ ઉવવજ્જંતિ । તે ણં ભંતે ! જીવા એગસમણં કેવઇયા ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! અવસેસં જહા એયસ્સ પુઠ્ઠવિક્કાઇંસુ ઉવવજ્જમાણસ્સ મજ્ઝિમેસુ તિસુ ગમણે સુ તહા ઇહ વિ મજ્ઝિમેસુ તિસુ ગમણેસુ જાવ અણુબંધો ત્તિ । ભવાદેસેણં જહણ્ણેણં દો ભવગ્ગહણાઇં, ઉક્કોસેણં અટ્ટુ ભવગ્ગહણાઇં । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં દો અંતોમુહુત્તા, ઉક્કોસેણં ચત્તારિ પુવ્વકોડીઓ ચઝહિં અંતોમુહુત્તેહિં અબ્બહિયાઓ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- જો તે સ્વયં જઘન્ય કાલની સ્થિતિવાળા હોય, તો તે જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. હે ભગવન્ ! તે જીવો, એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે.
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જે રીતે પૃથ્વીકાયિકમાં ઉત્પન્ન થનારા જઘન્ય સ્થિતિવાળા અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચના મધ્યમ ત્રણ ગમકોનું કથન કર્યું છે, તે જ રીતે અહીં પણ ત્રણે ગમકોમાં વર્ણન અનુબંધ સુધી જાણવું જોઈએ. ભવાદેશથી જઘન્ય બે ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ તથા કાલાદેશથી જઘન્ય બે અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૪ ॥

૧૮ સો ચેવ જહણ્ણકાલદ્વિઈએસુ ડવવણ્ણો એસ ચેવ વત્તવ્વયા, ણવરં- કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં દો અંતોમુહુતા, ડવ્વકોસેણં અદ્ધ અંતોમુહુતા; જાવ એવઇયં કાલં ગઇરાગઇં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- તે જઘન્ય સ્થિતિવાળા અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચો મરીને, જઘન્ય સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તેની વક્તવ્યતા પ્રથમ ગમક અનુસાર જ છે. પરંતુ કાલાદેશથી જઘન્ય બે અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ આઠ અંતર્મુહૂર્ત છે; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૫ ॥

૧૯ સો ચેવ ડવ્વકોસકાલદ્વિઈએસુ ડવવણ્ણો જહણ્ણેણં પુવ્વકોડિઆડએસુ, ડવ્વકોસેણં વિ પુવ્વકોડિઆડએસુ ડવવજ્જઇ-એસ ચેવ વત્તવ્વયા, ણવરં- કાલાદેસેણં જાણેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- જો તે જઘન્ય સ્થિતિવાળા અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચો મરીને, ઉત્કૃષ્ટ કાલની સ્થિતિવાળા તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થાય તો, જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય, ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત વક્તવ્યતા જાણવી પરંતુ કાલાદેશ છટ્ટા ગમકની સ્થિતિ અનુસાર જાણવો જોઈએ. ॥ ગમક-૬ ॥

૨૦ સો ચેવ અપ્પણા ડવ્વકોસકાલદ્વિઈઓ જાઓ સચ્ચેવ પઢમગમગવત્તવ્વયા, ણવરં- ઠિઈ જહણ્ણેણં પુવ્વકોડી, ડવ્વકોસેણ વિ પુવ્વકોડી । સેસં તં ચેવ । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં પુવ્વકોડી અંતોમુહુત્તમભ્હિયા, ડવ્વકોસેણં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જઇભાગં પુવ્વકોડી-પુહુત્તમભ્હિયં, જાવ એવઇયં કાલં ગઇરાગઇં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- જો તે સ્વયં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા હોય તો તેનું કથન પ્રથમ ગમકની સમાન છે. તેમાં વિશેષતા એ છે કે તેની સ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષની છે, શેષ પૂર્વવત્. કાલાદેશથી જઘન્ય પૂર્વકોટિ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત અધિક, ઉત્કૃષ્ટ અનેક (સાત) કોડપૂર્વ વર્ષ અધિક પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૭ ॥

૨૧ સો ચેવ જહણ્ણકાલદ્વિઈએસુ ડવવણ્ણો, એસ ચેવ વત્તવ્વયા જહા સત્તમગમે, ણવરં- કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં પુવ્વકોડી અંતોમુહુત્તમભ્હિયા, ડવ્વકોસેણં ચત્તારિ પુવ્વકોડીઓ ચઝહિં અંતોમુહુત્તેહિં અભ્હિયાઓ, જાવ એવઇયં કાલં ગઇરાગઇં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- જો તે સ્વયં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા હોય અને જઘન્ય સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો પણ સાતમા ગમકની વક્તવ્યતા અનુસાર જાણવું. વિશેષમાં કાલાદેશથી જઘન્ય પૂર્વકોટિ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત અધિક, ઉત્કૃષ્ટ ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક- ૮ ॥

૨૨ સો ચેવ ડવ્વકોસકાલદ્વિઈએસુ ડવવણ્ણો, જહણ્ણેણં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જઇભાગં, ડવ્વકોસેણં વિ પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જઇભાગં । એવં જહા રયણપ્પભાએ ડવવજ્જમાણસ્સ અસણ્ણિસ્સ ણવમગમએ તહેવ ણિરવસેસં જાવ કાલાદેસો ત્તિ, ણવરં- પરિમાણં જહા એયસ્સેવ તઇયગમે, સેસં તં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- જો તે સ્વયં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળો હોય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિવાળા સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચમાં

ઉત્પન્ન થાય છે ઈત્યાદિ રત્નપ્રભામાં ઉત્પન્ન થનારા અસંજી પંચેન્દ્રિય સંબંધી નવમા ગમકની વક્તવ્યતા અનુસાર કાલાદેશ પર્યંત કથન કરવું. પરંતુ પરિમાણ અહીં કહેલ ત્રીજા ગમક અનુસાર જાણવું અર્થાત્ ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા જ ઉત્પન્ન થાય છે. શેષ પૂર્વવત્ ॥ ગમક-૯ ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં અસંજી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયની તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી વિચારણા છે.

ઉપપાત :- અસંજી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય મરીને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તે ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત વર્ષની અર્થાત્ યુગલિકોની પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. તેનાથી અધિક પ્રાપ્ત કરતા નથી.

જઘન્ય સ્થિતિવાળા(૪,૫,૬ ગમકવાળા) અસંજી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય સંખ્યાત વર્ષની સ્થિતિવાળા તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે અર્થાત્ તે યુગલિક થતા નથી. તેથી જ્યારે તે ૪,૫,૬ ગમકથી જાય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષની જ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે.

પરિમાણ :- અસંખ્યાત વર્ષની સ્થિતિવાળા યુગલિક પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો સંખ્યાતા જ છે, તેથી પ્રથમ ગમકમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે ત્યારે તેમજ ત્રીજા અને નવમા ગમકથી ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિ સહિત યુગલિકમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે સંખ્યાતા જ ઉત્પન્ન થાય છે અને શેષ સ્થાનોમાં અસંખ્યાતા પણ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે.

ભવાદેશ :- ત્રીજા અને નવમા ગમકમાં જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ બે ભવ જ થાય છે, કારણ કે તે ગમકવાળા યુગલિક રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે અને યુગલિક મરીને અવશ્ય દેવગતિમાં જાય છે, ફરી અસંજી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થતા નથી.

કાલાદેશ :- પહેલા અને સાતમા ગમકમાં ઉત્કૃષ્ટ કાલાદેશ જે અનેક પૂર્વકોટિ અધિક પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કહ્યો છે. તેનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે— પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુષ્યવાળા અસંજી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય મરીને, સંજી તિર્યંચપણે ઉત્પન્ન થાય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ કરે છે. તેમાં ચાર ભવ અસંજી તિર્યંચના ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષની સ્થિતિના થાય અને ચાર ભવ સંજી તિર્યંચના થાય તેમાં ત્રણ ભવ પૂર્વકોટિ વર્ષના અને અંતિમ ભવ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિવાળા યુગલિક તિર્યંચનો કરે છે તો આ રીતે સાત ભવ પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુષ્યના અને આઠમો ભવ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગનો હોવાથી પૂર્વોક્ત કાલાદેશ ઘટી શકે છે. અહીં સૂત્રમાં **અનેક શબ્દથી સાત કોડ પૂર્વ વર્ષનું** કથન છે.

તેથી સાત(૧,૨,૪,૫,૬,૭,૮) ગમકથી જઘન્ય બે ભવ, ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ કરે છે અને ત્રીજા અને નવમાં ગમકથી બે ભવ કરે છે. ગમક-૧,૭માં ભજનાથી અને ગમક-૩,૯માં નિયમાથી યુગલિક થાય.

અસંજી તિર્યંચનો તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય સાથે કાલાદેશ :-

ગમક	જઘન્ય (બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ-(આઠ, બે ભવ)	ઉ. ભવ
(૧) ઔઁ ઔઁ	બે અંતર્મુહૂર્ત	સાત પૂર્વકોટિ વર્ષ અને પલ્યોન્નો અસં ભાગ	૮
(૨) ઔઁ જઘઁ	બે અંતર્મુહૂર્ત	ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ચાર અંતર્મુહૂર્ત	૮
(૩) ઔઁ ઉઁ	અંતર્મુહૂર્ત અને પલ્યોન્નો અસં ભાગ	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને પલ્યોન્નો અસં ભાગ	૨

ગમક	જઘન્ય (બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ-(આઠ, બે ભવ)	ઉ. ભવ
(૪) જઘં ઔં	બે અંતર્મુહૂર્ત	ચાર અંતર્મુહૂર્ત અને ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ	૮
(૫) જઘં જઘં	બે અંતર્મુહૂર્ત	આઠ અંતર્મુહૂર્ત	૮
(૬) જઘં ઉં	અંતર્મુહૂર્ત અને પૂર્વકોટિ વર્ષ	ચાર અંતર્મુહૂર્ત અને ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ	૮
(૭) ઉં ઔં	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત	સાત પૂર્વકોટિ વર્ષ અને પલ્યોનો અસં ભાગ	૮
(૮) ઉં જઘં	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત	ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ચાર અંતર્મુહૂર્ત	૮
(૯) ઉં ઉં	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને પલ્યોનો અસં ભાગ	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને પલ્યોનો અસં ભાગ	૨

અસંજી તિર્યચની સ્થિતિ- જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષ.

સંજી તિર્યચમાં પ્રાપ્ત થતી સ્થિતિ- જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ.

નાણતા :- અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય મરીને, તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે નાણતા-૮ થાય છે. તેનું કથન અસંજી તિર્યચ મરીને પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થાય તેની સમાન છે અર્થાત્ જઘન્ય ગમકમાં નાણતા-૭ (૧) અવગાહના (૨) દષ્ટિ (૩) જ્ઞાનાજ્ઞાન (૪) યોગ (૫) આયુષ્ય (૬) અધ્યવસાય (૭) અનુબંધ અને ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં બે નાણતા (૧) આયુષ્ય અને (૨) અનુબંધ.

સંજી તિર્યચોની તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોમાં ઉત્પત્તિ :-

૨૩ જહ્ પં ભંતે ! સણિપંચિંદિયતિરિક્વજોણિર્હિંતો ઉવવજ્જંતિ- કિં સંખેજ્જવાસાઝય સણિપંચિંદિયતિરિક્વજોણિર્હિંતો ઉવવજ્જંતિ, અસંખેજ્જવાસાઝયસણિપંચિંદિયતિરિક્વજોણિર્હિંતો ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! સંખેજ્જવાસાઝયસણિપંચિંદિયતિરિક્વજોણિર્હિંતો ઉવવજ્જંતિ, પો અસંખેજ્જવાસાઝયસણિપંચિંદિયતિરિક્વજોણિર્હિંતો ઉવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે પંચેન્દ્રિય તિર્યચ જીવો, સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો શું સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા કે અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા તિર્યચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે પરંતુ અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા તિર્યચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી.

૨૪ જહ્ પં ભંતે ! સંખેજ્જવાસાઝયસણિપંચિંદિયતિરિક્વજોણિર્હિંતો ઉવવજ્જંતિ- કિં પજ્જત્તસંખેજ્જવાસાઝયસણિપંચિંદિયતિરિક્વજોણિર્હિંતો ઉવવજ્જંતિ, અપજ્જત્તસંખેજ્જવાસાઝયસણિપંચિંદિયતિરિક્વજોણિર્હિંતો ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! દોસુ વિ ઉવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું પર્યાપ્ત કે અપર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે બંને પ્રકારના સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

૨૫ સંખેજ્જવાસાઝયસણિપંચિંદિયતિરિક્વજોણિર્હિંતો ઉવવજ્જંતિ- કિં પજ્જત્તસંખેજ્જવાસાઝયસણિપંચિંદિયતિરિક્વજોણિર્હિંતો ઉવવજ્જંતિ, અપજ્જત્તસંખેજ્જવાસાઝયસણિપંચિંદિયતિરિક્વજોણિર્હિંતો ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! દોસુ વિ ઉવવજ્જંતિ ।

ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તઠિઈંણસુ, ઉક્કોસેણં તિપલિઓવમટ્ટિઈંણસુ ઉવવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ જીવો, પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૨૬ તે ણં ધંતે ! જીવા એગ સમણં કેવઈયા ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! જહા એયસ્સ ચેવ સણિસ્સ રયણપ્પભાએ ઉવવજ્જમાણસ્સ પઠમગમએ, ણવરં- ઓગાહણા જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહાગં, ઉક્કોસેણં જોયણસહસ્સં । સેસં તં ચેવ જાવ ભવાદેસો ત્તિ । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં દો અંતોમુહુતા, ઉક્કોસેણં તિણિણ પલિઓવમાઈં પુવ્વકોડીપુહુત્તમબ્બહિયાઈં, જાવ એવઈયં કાલં ગઈરાગઈં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચો, એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભામાં ઉત્પન્ન થનારા સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચોના પ્રથમ ગમકની સમાન અહીં સંપૂર્ણ કથન છે. વિશેષતા- અવગાહના જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૦૦ યોજન છે, શેષ વર્ણન ભવાદેશ પર્યંત ઉપરોક્ત પ્રમાણે જાણવું. કાલાદેશથી જઘન્ય બે અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અનેક(સાત) પૂર્વકોટિ અધિક ત્રણ પલ્યોપમ; **યાવત્** એટલા કાલ પર્યંત ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૧ ॥

૨૭ સો ચેવ જહણ્ણકાલટ્ટિઈંણસુ ઉવવણ્ણો એસ ચેવ વત્તવ્વયા, ણવરં- કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં દો અંતોમુહુતા, ઉક્કોસેણં ચત્તારિ પુવ્વકોડીઓ ચડહિં અંતોમુહુત્તેહિં અબ્બહિયાઓ, જાવ એવઈયં કાલં ગઈરાગઈં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- જો તે જીવ, જઘન્ય કાલની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો પણ પૂર્વોક્ત વક્તવ્યતાનુસાર જાણવું. કાલાદેશથી જઘન્ય બે અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક; **યાવત્** એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૨ ॥

૨૮ સો ચેવ ઉક્કોસકાલટ્ટિઈંણસુ ઉવવણ્ણો, જહણ્ણેણં તિપલિઓવમટ્ટિઈંણસુ, ઉક્કોસેણં વિ તિપલિઓવમટ્ટિઈંણસુ ઉવવજ્જેજ્જા, એસ ચેવ વત્તવ્વયા, ણવરં- પરિમાણં જહણ્ણેણં એક્કો વા દો વા તિણિણ વા, ઉક્કોસેણં સંખેજ્જા ઉવવજ્જંતિ । ઓગાહણા જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહાગં, ઉક્કોસેણં જોયણસહસ્સં, સેસં તં ચેવ જાવ અણુબંધો ત્તિ । ભવાદેસેણં દો ભવગાહણાઈં । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં તિણિણ પલિઓવમાઈં અંતોમુહુત્તમબ્બહિયાઈં, ઉક્કોસેણં તિણિણ પલિઓવમાઈં પુવ્વકોડીએ અબ્બહિયાઈં; જાવ એવઈયં કાલં ગઈરાગઈં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- તે સંજી તિર્યચ, ઉત્કૃષ્ટ કાલની સ્થિતિવાળા તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય, તો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ઈત્યાદિ પૂર્વોક્ત વક્તવ્યતા અનુસાર જાણવું. પરિમાણ(યુગલિકની અપેક્ષાએ) જઘન્ય એક, બે, ત્રણ, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. અવગાહના જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૦૦ યોજન, શેષ પૂર્વવત્, **યાવત્** અનુબંધ પર્યંત જાણવું ભવાદેશથી બે ભવ અને કાલાદેશથી જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અધિક ત્રણ પલ્યોપમ અને

ઉત્કૃષ્ટ બે ભવ તથા કાલાદેશથી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક ત્રણ પલ્યોપમ; યાવત્ એટલા કાલ પર્યંત ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૯ ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોની તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી વિચારણા છે. તેઓ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

પરિમાણ :- ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ ઉત્પન્ન થનારા સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય યુગલિક થાય છે અને યુગલિક જીવો સંખ્યાતા જ હોય છે. તેથી ત્રીજા અને નવમા ગમકમાં ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા જીવો જ ઉત્પન્ન થાય છે. છઠ્ઠા ગમકથી જાય ત્યારે તે સ્વયં જઘન્ય સ્થિતિના (અપર્યાપ્ત) હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ કોડ પૂર્વની જ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે; તેનાથી અધિક સ્થિતિ પામી શકતા નથી અર્થાત્ યુગલિકપણે ઉત્પન્ન થતા નથી. તેથી છઠ્ઠા ગમકમાં ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતા જીવો ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. શેષ ગમકમાં પણ જઘન્ય ૧,૨,૩ અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતા જીવો ઉત્પન્ન થઈ શકે છે.

કાય સંવેધ :- ભવાદેશ- અસંજી તિર્યચ જેમ સંજી તિર્યચની પણ તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય તો ૧,૨,૪,૫,૬,૭,૮ ગમકથી જઘન્ય બે ભવ, ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ કરે છે. ૩,૯ ગમકથી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બે ભવ કરે છે. કારણ કે તે બે ગમકથી ઉત્પન્ન થાય ત્યારે યુગલિક જ થાય છે અને યુગલિક મરીને દેવગતિમાં જ જાય છે તેથી તેના બે ભવ જ થાય છે.

જ્યારે પહેલા અને સાતમા ગમકથી આઠ ભવ કરે છે ત્યારે પૂર્વકોટિ વર્ષની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના સાત ભવ કરે અને આઠમો ભવ ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિનો યુગલિકનો કરે છે. તે પ્રમાણે પહેલા અને સાતમા ગમકમાં કાલાદેશ થાય છે. આ રીતે ગમક-૧,૭માં ભજનાથી અને ગમક-૩,૯ નિયમાથી યુગલિક થાય છે.

સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયનો તિર્યચ પંચેન્દ્રિય સાથે કાલાદેશ :-

ગમક	જઘન્ય (બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ (આઠ, બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ ભવ
(૧) ઔઁ ઔઁ	બે અંતર્મુહૂર્ત	સાત પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ત્રણ પલ્યોપમ	૮
(૨) ઔઁ જઘઁ	બે અંતર્મુહૂર્ત	ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ચાર અંતર્મુહૂર્ત	૮
(૩) ઔઁ ઉઁ	અંતર્મુહૂર્ત અને ત્રણ પલ્યોપમ	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ત્રણ પલ્યોપમ	૨
(૪) જઘઁ ઔઁ	બે અંતર્મુહૂર્ત	ચાર અંતર્મુહૂર્ત અને ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ	૮
(૫) જઘઁ જઘઁ	બે અંતર્મુહૂર્ત	આઠ અંતર્મુહૂર્ત	૮
(૬) જઘઁ ઉઁ	અંતર્મુહૂર્ત અને પૂર્વકોટિ વર્ષ	ચાર અંતર્મુહૂર્ત અને ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ	૮
(૭) ઉઁ ઔઁ	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત	સાત પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ત્રણ પલ્યોપમ	૮
(૮) ઉઁ જઘઁ	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત	ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ચાર અંતર્મુહૂર્ત	૮
(૯) ઉઁ ઉઁ	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ત્રણ પલ્યોપમ	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ત્રણ પલ્યોપમ	૨

સંજી તિર્યચની સ્થિતિ- જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષ.

સંજી તિર્યચમાં પ્રાપ્ત થતી સ્થિતિ- જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ.

નાણતા :- સંજી તિર્યચ મરીને પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થાય તેની જેમ ૧૧ નાણતા જાણવા. જઘન્ય ગમકમાં નાણતા-૯ થાય છે- (૧) અવગાહના (૨) લેશ્યા (૩) દષ્ટિ (૪) જ્ઞાનાજ્ઞાન (૫) યોગ (૬) સમુદ્ઘાત

(૭) સ્થિતિ (૮) અધ્યવસાય અને (૯) અનુબંધ. ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં બે નાણતા પૂર્વવત્ થાય છે.

ળવરં ઓગાહણા :- સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય મરીને તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે પ્રથમ ગમકની ઋદ્ધિનું કથન શાસ્ત્રકારે પ્રથમ નરકમાં ઉત્પન્ન થતાં સંજી તિર્યચની ઋદ્ધિના અતિદેશપૂર્વક કર્યું છે. તેમાં અવગાહનાની વિશેષતા દર્શાવી છે; તેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે— જો કે બંને સ્થળે ઉત્પન્ન થતાં સંજી તિર્યચની અવગાહના જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ એક હજાર યોજન છે, તેમ છતાં નરકમાં ઉત્પન્ન થનાર સંજી તિર્યચ પર્યાપ્ત જ હોય છે; તેથી તેની અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની જઘન્ય અવગાહના પર્યાપ્તાવસ્થાને યોગ્ય હોય છે પરંતુ તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થનારા સંજી તિર્યચ, પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તા બંને હોય શકે છે; તેથી તેની અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની જઘન્ય અવગાહના અપર્યાપ્તાવસ્થાને યોગ્ય અર્થાત્ પર્યાપ્તાવસ્થા કરતાં ઓછી હોય છે, આ બંનેમાં તફાવત છે.

જ્યારે સંજી તિર્યચ ત્રીજા કે નવમા ગમકથી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે તેની ઋદ્ધિનું કથન સૂત્રકારે પ્રથમ ગમકના અતિદેશપૂર્વક કરીને અવગાહનામાં વિશેષતા કહી છે; ત્યાં પણ જઘન્ય અવગાહનામાં જ તફાવત છે. કારણ કે જીવ જ્યારે ત્રીજા, નવમા ગમકથી ઉત્પન્ન થાય ત્યારે તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ જ ઉત્પન્ન થવાના છે, તેથી તેની જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અવગાહના પર્યાપ્તા અવસ્થાને યોગ્ય હોય છે અર્થાત્ પ્રથમ ગમકથી અધિક હોય છે.

આ રીતે સંજી તિર્યચ જ્યારે, તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાં પહેલા, ત્રીજા કે નવમા ગમકથી ઉત્પન્ન થાય ત્યારે જઘન્ય અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની હોવા છતાં પ્રથમ ગમકમાં અપર્યાપ્તાવસ્થાને યોગ્ય અને ત્રીજા, નવમા ગમકમાં પર્યાપ્તાવસ્થાને યોગ્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અવગાહના હોય છે. ઉક્ત ત્રણેય સ્થળે આ રહસ્ય સૂત્રકારે ળવરં ઓગાહણા શબ્દ પ્રયોગથી પ્રગટ કર્યું છે.

અસંજી મનુષ્યોની પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં ઉત્પત્તિ :-

૩૩ જઇ ળં ળંતે ! મણુસ્સેહિંતો ડવવજ્જંતિ- કિં સણિમણુસ્સેહિંતો ડવવજ્જંતિ, અસણિ- મણુસ્સેહિંતો ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! સણિમણુસ્સેહિંતો વિ ડવવજ્જંતિ અસણિ- મણુસ્સેહિંતો વિ ડવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જો તિર્યચ પંચેન્દ્રિયો, મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો શું સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય કે અસંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે સંજી અને અસંજી બંને પ્રકારના મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

૩૪ અસણિમણુસ્સે ળં ળંતે ! જે ળવિએ પંચિંદિયતિરિક્કજોણિએસુ ડવવજ્જિત્તએ સે ળં ળંતે ! કેવઇયકાલઠિઈએસુ ડવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં, ડવ્કોસેણં પુવ્વકોડિઆડએસુ ડવવજ્જેજ્જા । લઢ્ઢી સે તિસુ વિ ગમએસુ જહેવ પુઢવિક્કાઙ્ગએસુ ડવવજ્જમાણસ્સ । સંવેહો જહા એથ્થ ચેવ અસણિપંચિંદિયસ્સ મજ્ઙિમેસુ તિસુ ગમએસુ તહેવ ળિરવસેસો ળાણિયવ્વો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! અસંજી મનુષ્યો મરીને, સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ

વર્ષની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. પૃથ્વીકાયિકમાં ઉત્પન્ન થનારા અસંજી મનુષ્યના પ્રથમ ત્રણ ગમક અનુસાર ઋદ્ધિ સહિત અહીં પણ પ્રથમ ત્રણ ગમક જાણવા જોઈએ. કાય સંવેધ (કાલાદેશ) અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચના તિર્યચ પંચેન્દ્રિય સાથે કહેલા મધ્યમ ત્રણ ગમકના કાલાદેશ અનુસાર જાણવો. || ગમક-૧થી ૩ ||

વિવેચન :-

અસંજી મનુષ્યમાં પ્રથમ ત્રણ ગમકનો જ સંભવ છે, કારણ કે અસંજી મનુષ્યની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની જ છે, તેથી તેમાં ઔધિકના ત્રણ ગમક જ થઈ શકે છે. શેષ છ ગમકની સંભાવના નથી. તે સંજી તિર્યચમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. તેનાથી અધિક સ્થિતિમાં અર્થાત્ યુગલિકપણે ઉત્પન્ન થતા નથી. તે જીવો પ્રથમ ત્રણ ગમકથી જઘન્ય બે, ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ કરે છે. શેષ સર્વ કથન પૂર્વવત્ જાણવું.

સંજી મનુષ્યોની પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં ઉત્પત્તિ :-

૩૫ જइ सण्णिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति- किं संखेज्जवासाउय-सण्णिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति, असंखेज्जवासाउय-सण्णिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! संखेज्जवासाउय-सण्णिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति, णो असंखेज्जवासाउय-सण्णिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો પંચેન્દ્રિય તિર્યચો, સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો શું સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે કે અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી.

૩૬ જइ संखेज्जवासाउय-सण्णिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति- किं पज्जत्त-अपज्जत्तेहिंतो, पुच्छ ? गोयमा ! पज्जत्त-संखेज्जवासाउय-सण्णिमणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति अपज्जत्त-संखेज्जवासाउय-सण्णिमणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો પંચેન્દ્રિય તિર્યચ, સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો શું પર્યાપ્ત મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે કે અપર્યાપ્ત મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત બંને પ્રકારના મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

૩૭ सण्णिमणुस्से णं भंते ! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए, से णं भंते ! केवइय काल ठिईएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तिपलिओवमट्ठिईएसु उववज्जेज्जा ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી મનુષ્યો મરીને, સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૩૮ તે ણં ભંતે ! જીવા એગસમણં કેવઇયા ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! લહ્હી સે જહા એયસ્સેવ સણિમણુસ્સસ્સ પુઠ્ઠવિક્કાઇએસુ ઉવવજ્જમાણસ્સ પઠમગમણે જાવ ભવાદેસો ત્તિ। કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં દો અંતોમુહુત્તા, ઉક્કોસેણં તિણિણ પલિઓવમાઇં પુવ્વકોઢિ-પુહુત્તમભ્હિયાઇં, જાવ એવઇયં કાલં ગરરાગઇં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે સંજી મનુષ્યો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થનારા સંજી મનુષ્યના પ્રથમ ગમકની સમાન ભવાદેશ પર્યંત જાણવું. કાલાદેશથી જઘન્ય બે અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અનેક(સાત) પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક ત્રણ પલ્યોપમ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૧ ॥

૩૯ સો ચેવ જહણ્ણકાલઢિઈએસુ ઉવવણ્ણો એસ ચેવ વત્તવ્વયા । ણવરં-કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં દો અંતોમુહુત્તા, ઉક્કોસેણં ચત્તારિ પુવ્વકોઢીઓ ચઠ્ઠિં અંતોમુહુત્તેહિં અભ્હિયાઓ; જાવ એવઇયં કાલં ગરરાગઇં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- તે સંજી મનુષ્યો મરીને, જઘન્ય કાલની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો પણ પૂર્વોક્ત વક્તવ્યતા અનુસાર જાણવું. વિશેષતા કાલાદેશથી જઘન્ય બે અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૨ ॥

૪૦ સો ચેવ ઉક્કોસકાલઢિઈએસુ ઉવવણ્ણો જહણ્ણેણં તિપલિઓવમઢિઈએસુ, ઉક્કોસેણં વિ તિપલિઓવમઢિઈએસુ, સચ્ચેવ વત્તવ્વયા, ણવરં- ઓગાહણા જહણ્ણેણં અંગુલપુહુત્તં, ઉક્કોસેણં પંચ ધણુસયાઇં । ઠિઈ જહણ્ણેણં માસપુહુત્તં, ઉક્કોસેણં પુવ્વકોઢી । એવં અણુબંધો વિ । ભવાદેસેણં દો ભવગ્ગહણાઇં, કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં તિણિણ પલિઓવમાઇં માસપુહુત્તમભ્હિયાઇં, ઉક્કોસેણં તિણિણ પલિઓવમાઇં પુવ્વકોઢીએ અભ્હિયાઇં જાવ એવઇયં કાલં ગરરાગઇં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- તે સંજી મનુષ્યો મરીને, ઉત્કૃષ્ટ કાલની સ્થિતિવાળા તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અહીં પણ પૂર્વોક્ત વક્તવ્યતા જાણવી જોઈએ. વિશેષતા- અવગાહના જઘન્ય અનેક અંગુલ અને ઉત્કૃષ્ટ પાંચસો ધનુષ છે. સ્થિતિ-જઘન્ય અનેક માસ અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષ છે. આ રીતે અનુબંધ પણ જાણવો જોઈએ. ભવાદેશથી બે ભવ અને કાલાદેશથી- જઘન્ય અનેક માસ અધિક ત્રણ પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક ત્રણ પલ્યોપમ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૩ ॥

૪૧ સો ચેવ અપ્પણા જહણ્ણકાલઢિઈઓ જાઓ, જહા સણિણપંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયસ્સ પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિએસુ ઉવવજ્જમાણસ્સ મજ્જિમેસુ તિસુ ગમણેસુ વત્તવ્વયા ભાણિયા એસ ચેવ એયસ્સ વિ મજ્જિમેસુ તિસુ ગમણેસુ ણિરવસેસા ભાણિયવ્વા, ણવરં- પરિમાણં ઉક્કોસેણં સંખેજ્જા ઉવવજ્જંતિ, સેસં તં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- તે સંજી મનુષ્યો સ્વયં જઘન્ય સ્થિતિવાળા હોય, તો પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થનારા

સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચોના મધ્યમ ત્રણ ગમક અનુસાર તેની વક્તવ્યતા જાણવી પરંતુ તે પરિમાણમાં સંખ્યાતા જ ઉત્પન્ન થાય છે. શેષ પૂર્વવત્ ॥ ગમક-૪થી ૬ ॥

૪૨ સો ચેવ અપ્પણા ઉક્કોસકાલદ્વિઈઓ જાઓ, સચ્ચેવ પઠમગમગવત્તવ્વયા, ણવરં- ઓગાહણા જહણ્ણેણં પંચ ધણુસયાઈ, ઉક્કોસેણ વિ પંચ ધણુસયાઈ । ઠિઈ અણુબંધો જહણ્ણેણં પુવ્વકોડી ઉક્કોસેણ વિ પુવ્વકોડી, સેસં તહેવ જાવ ભવાદેસો ત્તિ, કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં પુવ્વકોડી અંતોમુહુત્તમભ્હિયા, ઉક્કોસેણં તિણ્ણિ પલિઓવમાઈ પુવ્વકોડી- પુહુત્તમભ્હિયાઈ, જાવ એવઈયં કાલં ગઈરાગઈ કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- તે સંજી મનુષ્યો સ્વયં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા હોય, તો તેની વક્તવ્યતા પ્રથમ ગમક અનુસાર જાણવી જોઈએ. પરંતુ અવગાહના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ ધનુષની છે. સ્થિતિ અને અનુબંધ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષ છે, શેષ ભવાદેશ પર્યંત પૂર્વવત્ જાણવું. કાલાદેશથી જઘન્ય પૂર્વકોટિ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત અધિક, ઉત્કૃષ્ટ અનેક(સાત) પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક ત્રણ પલ્યોપમ; **યાવત્** એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૭ ॥

૪૩ સો ચેવ જહણ્ણકાલદ્વિઈએસુ ઉવવણ્ણો, એસ ચેવ વત્તવ્વયા, ણવરં- કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં પુવ્વકોડી અંતોમુહુત્તમભ્હિયા, ઉક્કોસેણં ચત્તારિ પુવ્વકોડીઓ ચઝહિં અંતોમુહુત્તેહિં અભ્હિયાઓ, જાવ એવઈયં કાલં ગઈરાગઈ કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- તે સંજી મનુષ્યો, જઘન્ય સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો પણ આ જ પ્રકારે જાણવું. વિશેષતા- કાલાદેશથી જઘન્ય પૂર્વકોટિ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત અધિક, ઉત્કૃષ્ટ ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક; **યાવત્** એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૮ ॥

૪૪ સો ચેવ ઉક્કોસકાલદ્વિઈએસુ ઉવવણ્ણો, જહણ્ણેણં તિણ્ણિ પલિઓવમાઈ, ઉક્કોસેણં વિ તિણ્ણિ પલિઓવમાઈ, એસ ચેવ લઢ્ઢી જહેવ સત્તમગમે । ભવાદેસેણં દો ભવગ્ગહણાઈ । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં તિણ્ણિ પલિઓવમાઈ પુવ્વકોડીએ અભ્હિયાઈ, ઉક્કોસેણં વિ તિણ્ણિ પલિઓવમાઈ પુવ્વકોડીએ અભ્હિયાઈ, જાવ એવઈયં કાલં ગઈરાગઈ કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- તે સંજી મનુષ્યો, ઉત્કૃષ્ટ કાલની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેની ઋદ્ધિ સાતમા ગમકની સમાન જાણવી. ભવાદેશથી બે ભવ તથા કાલાદેશથી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક ત્રણ પલ્યોપમ; **યાવત્** એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૯ ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સંજી મનુષ્યોની તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી વિચારણા છે

ઉપપાત :- અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા યુગલિક મનુષ્યો દેવમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે, તિર્યચોમાં તેની ઉત્પત્તિ થતી નથી, સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્યો જ તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાં તે જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. તેની ઋદ્ધિનું કથન પૃથ્વીકાયમાં

ઉત્પન્ન થનારા સંજી મનુષ્યોની નવે ય ગમકની સમાન હોય છે. તેમાં વિશેષતાઓ આ પ્રમાણે છે—

પરિમાણ :- નવે ય ગમકમાં એક સમયમાં એક, બે, ત્રણ ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા જ ઉત્પન્ન થાય છે, કારણ કે સંજી મનુષ્યો સંખ્યાતા જ છે. જઘન્ય ગમકમાં તેની ઋદ્ધિનું કથન સંજી તિર્યચ પ્રમાણે કર્યું છે. સંજી તિર્યચ એક સમયમાં અસંખ્યાતા પણ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. પરંતુ મનુષ્યો સંખ્યાતા હોવાથી સંખ્યાતા જ ઉત્પન્ન થાય છે.

અવગાહના :- મનુષ્યોની અવગાહના જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ ધનુષની છે. પરંતુ જ્યારે તે સંજી તિર્યચમાં ત્રીજા ગમકથી (ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ) ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે તેની અવગાહના જઘન્ય અનેક અંગુલ અને ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ ધનુષની હોય છે. તેથી સિદ્ધ થાય છે કે ઓછામાં ઓછી અનેક અંગુલની અવગાહના વાળા મનુષ્યો જ યુગલિકપણે ઉત્પન્ન થઈ શકે છે અને સાતમા, આઠમા અને નવમા ઉત્કૃષ્ટ ગમકથી જાય ત્યારે તેની અવગાહના જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ ધનુષની જ હોય છે કારણ કે મનુષ્યોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં અવગાહના પણ ઉત્કૃષ્ટ હોય છે.

સ્થિતિ :- જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષની સ્થિતિ અને અનુબંધ પ્રથમ બે ગમકમાં છે. પરંતુ ત્રીજા ગમકમાં તેની સ્થિતિ જઘન્ય અનેક માસ અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષ છે. તેથી સ્પષ્ટ થાય છે કે અનેક માસથી અલ્પ સ્થિતિવાળા મનુષ્યો યુગલિકપણે ઉત્પન્ન થતા નથી.

સંવેધ :- ભવાદેશ ત્રીજા અને નવમા ગમકમાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બે ભવ અને શેષ ગમકમાં જઘન્ય બે ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ કરે છે. કાલાદેશ સ્થિતિ અનુસાર થાય છે.

સંજી મનુષ્યનો સંજી તિર્યચ સાથે કાલાદેશ :-

ગમક	જઘન્ય (બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ (આઠ, બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ ભવ
(૧) ઓં ઓં	બે અંતર્મુહૂર્ત	સાત પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૩ પલ્યોપમ	૮
(૨) ઓં જઘં	બે અંતર્મુહૂર્ત	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૪ અંતર્મુહૂર્ત	૮
(૩) ઓં ઉં	અનેક માસ અને ત્રણ પલ્યોપમ	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ત્રણ પલ્યોપમ	૨
(૪) જઘં ઓં	બે અંતર્મુહૂર્ત	૪ અંતર્મુહૂર્ત અને ૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ	૮
(૫) જઘં જઘં	બે અંતર્મુહૂર્ત	૮ અંતર્મુહૂર્ત	૮
(૬) જઘં ઉં	અંતર્મુહૂર્ત અને પૂર્વકોટિ વર્ષ	૪ અંતર્મુહૂર્ત અને ૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ	૮
(૭) ઉં ઓં	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત	સાત પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૩ પલ્યોપમ	૮
(૮) ઉં જઘં	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૪ અંતર્મુહૂર્ત	૮
(૯) ઉં ઉં	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ત્રણ પલ્યોપમ	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ત્રણ પલ્યોપમ	૨

સંજી મનુષ્યની સ્થિતિ— જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષ. ત્રીજા ગમકમાં જઘન્ય અનેક માસ.

સંજી તિર્યચમાં પ્રાપ્ત થતી સ્થિતિ— જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ.

નાણતા :- સંજી મનુષ્ય પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થાય તેની જેમ અહીં પણ ૧૨ નાણતા થાય છે. તેમાં જઘન્ય ગમકમાં નાણતા—૯ થાય છે— (૧) અવગાહના (૨) લેશ્યા (૩) દષ્ટિ (૪) જ્ઞાનાજ્ઞાન (૫) યોગ (૬) સમુદ્ઘાત (૭) આયુષ્ય (૮) અધ્યવસાય અને (૯) અનુબંધ— ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં નાણતા—૩ થાય છે— (૧) અવગાહના (૨) આયુષ્ય (૩) અનુબંધ. તેનું સ્પષ્ટીકરણ પૃથ્વીકાય ઉદ્દેશકથી જાણવું.

દેવોની પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં ઉત્પત્તિ :-

૪૫ જઈ ણં ભંતે ! દેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ— કિં ભવણવાસિદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ, વાણમંતર-

જોઈસિયવેમાણિયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! ભવણવાસિદેવેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ
જાવ વેમાણિયદેવેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે પંચેન્દ્રિય તિર્યચો, દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો ભવનપતિ દેવોમાંથી, વાણવ્યંતર, જ્યોતિષી કે વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે ભવનપતિ દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે **યાવત્** વૈમાનિક દેવોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

ભવનપતિ દેવોની તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાં ઉત્પત્તિ :-

૪૬ જઈ ણં ભંતે ! ભવણવાસિદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ કિં અસુરકુમારભવણવાસિદેવેહિંતો
ઉવવજ્જંતિ જાવ થણિયકુમારભવણવાસિદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ, પુચ્છા ? ગોયમા ! અસુરકુમાર
જાવ થણિયકુમારભવણવાસિદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે પંચેન્દ્રિય તિર્યચો, ભવનપતિ દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો શું અસુરકુમાર **યાવત્** સ્તનિતકુમાર ભવનપતિ દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે અસુરકુમાર **યાવત્** સ્તનિતકુમાર ભવનપતિ દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

૪૭ અસુરકુમારે ણં ભંતે ! જે ભવિએ પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિએસુ ઉવવજ્જિત્તએ, સે ણં
ભંતે ! કેવઇયકાલઠિઈએસુ ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તઠિઈએસુ,
ઉવ્વકોસેણં પુવ્વકોડીઆએસુ ઉવવજ્જેજ્જા । અસુરકુમારાણં લઢ્ઢી ણવસુવિ ગમાએસુ જહા પુઠ
વિક્કાઈએસુ ઉવવજ્જમાણસસ । ભવાદેસેણં સવ્વથ અદ્દુ ભવગ્ગહણાઈં ઉવ્વકોસેણં, જહણ્ણેણં
દોણિ ણવ- ગ્ગહણાઈં । ઠિઈં સંવેહં ચ સવ્વથ જાણેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો અસુરકુમાર દેવો મરીને, પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષની સ્થિતિ- વાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યચમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેના નવ ગમકની ઋદ્ધિ પૃથ્વીકાયિકમાં ઉત્પન્ન થનારા અસુરકુમારની વક્તવ્યતા અનુસાર જાણવી. ભવાદેશથી સર્વત્ર જઘન્ય બે ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ થાય છે. સ્થિતિ અને સંવેધ-કાલાદેશ સર્વત્ર ભિન્ન ભિન્ન છે, તે ઉપયોગપૂર્વક જાણવા.

૪૮ ણાગકુમારે ણં ભંતે ! જે ભવિએ, પુચ્છા ? ગોયમા ! એસ ચેવ વત્તવ્વયા, ણવરં-
ઠિઈં સંવેહં ચ જાણેજ્જા । એવં જાવ થણિયકુમારે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો નાગકુમાર દેવો મરીને, પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા તિર્યચમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! અહીં પણ પૂર્વોક્ત અસુરકુમારની વક્તવ્યતા અનુસાર જાણવું પરંતુ સ્થિતિ અને સંવેધ ભિન્ન છે, તે ઉપયોગ પૂર્વક જાણવા. આ રીતે સ્તનિત-કુમારો પર્યંત જાણવું.

વ્યંતર દેવોની તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાં ઉત્પત્તિ :-

૪૯ જઈ ણં ભંતે ! વાણમંતરેહિંતો ઉવવજ્જેજ્જા- કિં પિસાયેહિંતો, પુચ્છા ? ગોયમા !

ઁવવાઓ તહેવ । જાવ—

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— જો તે પંચેન્દ્રિય તિર્યચો, વાણવ્યંતર દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું પિશાચ વાણવ્યંતરમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર—** હે ગૌતમ ! ઉત્પત્તિ સંબંધી કથન પૂર્વવત્ જાણવું.

૫૦ વાણમંતરે ણં ઢંતે ! જે ઢવિઁ પંચંદિયતિરિક્વજોણિઁસુ ઁવવજ્જિત્તઁ, પુચ્છા ? ગોયમા ! ઁવં ચેવ, ણવરં- ઠિઁ સંવેહં ચ જાણેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! વાણવ્યંતર દેવો ઢરીને, પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તે સંબંધી પ્રશ્ન ? **ઉત્તર—** હે ગૌતમ ! અસુરકુમારના કથન પ્રમાણે નવ ગમક સમજવા. સ્થિતિ અને સંવેધ તેનાથી જુદા ઉપયોગ પૂર્વક જાણવા જોઈઁ.

જ્યોતિષી દેવોની તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાં ઉત્પત્તિ :-

૫૧ જઁ ણં ઢંતે ! જોઁસિઁહિંતો ઁવવજ્જેજ્જા કિં ચંદવિમાણેહિંતો, પુચ્છા ? ગોયમા ! ઁવવાઓ તહેવ જાવ-

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જો તે પંચેન્દ્રિય તિર્યચો, જ્યોતિષી દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું ચંદ્રવિમાનમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર—** હે ગૌતમ ! ઉત્પત્તિ સંબંધી સર્વ કથન પૂર્વવત્ જાણવું.

૫૨ જોઁસિઁ ણં ઢંતે ! જે ઢવિઁ પંચંદિયતિરિક્વજોણિઁસુ ઁવવજ્જિત્તઁ, પુચ્છા ? ગોયમા ! ઁસ ચેવ વત્તવ્વયા । જહા પુઢવિક્કાઁયઁઁસઁ, ણવરં- ઢવગ્ગહણાઁ ણવસુ વિ ગમઁસુ અઢુ જાવ કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં અઢુ ઢાગપલિઓવમં અંતોમુહુત્તમઢ્ઢહિયં, ઁવ્કોસેણં ચત્તારિ પલિઓવમાઁ ચઁહિં પુવ્વકોઢીહિં ચઁહિં ય વાસસયસહસ્સેહિં અઢ્ઢહિયાઁ, જાવ ઁવઁયં કાલં ગઁરાગઁ કરેજ્જા । ઁવં ણવસુ વિ ગમઁસુ, ણવરં- ઠિઁ સંવેહં ચ જાણેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જ્યોતિષી દેવો ઢરીને, પંચેન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર—** હે ગૌતમ ! પૂર્વોક્ત પૃથ્વીકાયિક ઉદ્દેશક અનુસાર જાણવું. વિશેષમાં નવ ગમકમાં આઠ ભવ થાય છે યાવત્ કાલાદેશથી જઘન્ય પલ્યોપમનો આઠમો ભાગ અને અંતર્મુહૂર્ત અધિક, ઉત્કૃષ્ટ ચાર લાખ વર્ષ અધિક ચાર પલ્યોપમ અને ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક; યાવત્ ઁટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. આ રીતે નવ ગમક જાણવા જોઈઁ. સ્થિતિ અને સંવેધ ભિન્ન-ભિન્ન ઉપયોગપૂર્વક જાણવા જોઈઁ.

વૈમાનિક દેવોની તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાં ઉત્પત્તિ :-

૫૩ જઁ ણં ઢંતે ! વેમાણિયદેવેહિંતો ઁવવજ્જંતિ- કિં કપ્પોવગવેમાણિય-દેવેહિંતો ઁવવજ્જંતિ, કપ્પાઁયવેમાણિય-દેવેહિંતો ઁવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! કપ્પોવગવેમાણિયદેવેહિંતો ઁવવજ્જંતિ, ણો કપ્પાઁયવેમાણિયદેવેહિંતો ઁવવજ્જંતિ । જઁ ણં ઢંતે ! કપ્પોવગદેવેહિંતો

उववज्जंति, पुच्छ ? गोयमा ! जाव सहस्सारकप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति,
णो आणय जाव अच्चुयकप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તિર્યચ પંચેન્દ્રિય, વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો કલ્પોપપન્નક કે કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી, જો કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય તો **યાવત્** સહસ્રાર કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે પરંતુ આણત **યાવત્** અચ્યુત કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી.

૫૪ सोहम्मदेवे णं भंते ! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए, से णं ते !
केवइयकालठिईएसु उववज्जेज्जा ?

गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तठिईएसु उववज्जेज्जा, उक्कोसेणं पुव्वकोडी
आउएसु, सेसं जहेव पुढविककाइयउद्देसए णवसु वि गमएसु । णवरं- णवसु वि गमए
सु जहण्णेणं दो भवग्गहणाइं, उक्कोसेणं अट्टु भवग्गहणाइं । ठिइं कालादेसं च
जाणिज्जा। एवं ईसाणदेवे वि । एवं एएणं कमेणं अवसेसा वि जाव सहस्सारदेवेहिंतो
उववाएयव्वा, णवरं- ओगाहणा जहा ओगाहणसंठाणे, लेस्सा- सणकुमार- माहिंद-
बंभलोएसु एगा पम्ह- लेस्सा, सेसाणं एगा सुक्कलेस्सा । वेए- णो इत्थिवेयगा,
पुरिसवेयगा, णो णपुंसगवेयगा। आउअणुबंधा जहा ठिईपए, सेसं जहेव ईसाणगाणं;
कायसंवेहं च जाणेज्जा । ॥ सेवं भंते ! सेवं भंते ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સૌધર્મ દેવલોકના દેવો મરીને, પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. શેષ નવ ગમકમાં પૃથ્વીકાયિક ઉદ્દેશક અનુસાર જાણવું જોઈએ. નવ ગમકમાં સંવેધ-ભવાદેશથી જઘન્ય બે ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ થાય છે, સ્થિતિ અને કાલાદેશ ભિન્ન-ભિન્ન જાણવા જોઈએ. આ રીતે ઈશાન દેવલોકના દેવોના વિષયમાં પણ જાણવું જોઈએ. આ જ ક્રમથી સહસ્રાર દેવલોકના દેવો પર્યંત જાણવું જોઈએ. વિશેષતા એ છે કે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૨૧ મા અવગાહન-સંસ્થાન પદ અનુસાર અવગાહના જાણવી જોઈએ, લેશ્યા-સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર અને બ્રહ્મલોકમાં એક પદ્મલેશ્યા અને લાન્તક, મહાશુક અને સહસ્રારમાં એક શુક્લલેશ્યા હોય છે. વેદ-સ્ત્રીવેદ કે નપુંસકવેદ નથી, એક પુરુષવેદ જ હોય છે. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ચોથા સ્થિતિપદ અનુસાર સ્થિતિ અને અનુબંધ જાણવા જોઈએ. શેષ કથન ઈશાન દેવલોકના દેવોની સમાન છે. કાયસંવેધ ભિન્ન ભિન્ન જાણવા જોઈએ. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં દેવોની પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી વિચારણા છે.

તેની સમસ્ત ઋદ્ધિ આ પ્રમાણે છે- (૧) ઉપપાત- ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષી અને પહેલા સૌધર્મ દેવલોકથી આઠમા સહસ્રાર દેવલોક પર્યંતના દેવો આવીને તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. તે દેવો જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે, તે યુગલિકપણે ઉત્પન્ન થતા નથી. (૨) પરિભાણ- તે દેવો એક સમયમાં જઘન્ય- ૧,૨,૩ ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત કે અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. (૩) અવગાહના- ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષી અને પહેલા-બીજા દેવલોકના દેવોની ભવધારણીય અવગાહના જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ સાત હાથની, ત્રીજા અને ચોથા દેવલોકમાં છ હાથની, પાંચમા અને છઠ્ઠા દેવલોકમાં પાંચ હાથની અને સાતમા આઠમા દેવલોકમાં ચાર હાથની અવગાહના છે. ઉત્તર વૈક્રિય શરીરની અવગાહના જઘન્ય અંગુલનો સંખ્યાતમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ લાખ યોજનની છે. (૪) સંઘયણ- દેવો અસંઘયણી છે. શુભ અને ઈષ્ટ, કાંત પુદ્ગલો તેના શરીર રૂપે પરિણત થાય છે. (૫) સંસ્થાન- દેવોને સમયતુરસ સંસ્થાન હોય છે. ઉત્તર વૈક્રિય શરીર બનાવે ત્યારે પોતાની ઈચ્છાનુસાર બનાવી શકે છે. તે અપેક્ષાએ છ સંસ્થાન હોય છે. (૬) લેશ્યા- ભવનપતિ, વ્યંતરમાં પ્રથમ ચાર લેશ્યા; જ્યોતિષી અને ૧,૨ દેવલોકમાં તેજો લેશ્યા; ૩,૪,૫ દેવલોકમાં પદ્મ લેશ્યા; ૬,૭,૮ મા દેવલોકમાં શુકલલેશ્યા હોય છે. (૭) દષ્ટિ- ૩ (૮) જ્ઞાનાજ્ઞાન- ભવનપતિ અને વ્યંતરમાં ત્રણ જ્ઞાન નિયમા, ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના; જ્યોતિષી અને ૧ થી ૮ દેવલોકમાં ત્રણ જ્ઞાન અથવા ત્રણ અજ્ઞાન નિયમા. (૯) યોગ- ૩. (૧૦) ઉપયોગ- ૨. (૧૧) સંજ્ઞા- ૪. (૧૨) કષાય- ૪. (૧૩) ઈન્દ્રિય- ૫. (૧૪) સમુદ્ઘાત- પ્રથમ પાંચ. (૧૫) વેદના- ૨. (૧૬) વેદ- ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષી ૧,૨ દેવલોકમાં સ્ત્રીવેદ અને પુરુષવેદ. ૩ થી ૮ દેવલોકમાં એક પુરુષવેદ હોય. (૧૭) આયુષ્ય- સ્થાનાનુસાર. (૧૮) અધ્યવસાય- પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત. (૧૯) અનુબંધ- આયુષ્ય પ્રમાણે. (૨૦) કાય સંવેધ- ભવાદેશથી જઘન્ય બે ભવ, ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ કરે છે. કાલાદેશ આ પ્રમાણે છે-

સૌધર્મ દેવલોકના દેવનો તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય સાથે કાલાદેશ :-

ગમક	જઘન્ય(બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ(આઠ ભવ)
(૧) ઔં ઔં	પલ્યોપમ અને અંતર્મુહૂર્ત	૮ સાગરોપમ અને ૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ
(૨) ઔં જઘં	પલ્યોપમ અને અંતર્મુહૂર્ત	૮ સાગરોપમ અને ૪ અંતર્મુહૂર્ત
(૩) ઔં ઉં	પલ્યોપમ અને પૂર્વકોટિ વર્ષ	૮ સાગરોપમ અને ૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ
(૪) જઘં ઔં	પલ્યોપમ અને અંતર્મુહૂર્ત	૪ પલ્યોપમ અને ૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ
(૫) જઘં જઘં	પલ્યોપમ અને અંતર્મુહૂર્ત	૪ પલ્યોપમ અને ૪ અંતર્મુહૂર્ત
(૬) જઘં ઉં	પલ્યોપમ અને પૂર્વકોટિ વર્ષ	૪ પલ્યોપમ અને ૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ
(૭) ઉં ઔં	બે સાગરોપમ અને અંતર્મુહૂર્ત	૮ સાગરોપમ અને ૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ
(૮) ઉં જઘં	બે સાગરોપમ અને અંતર્મુહૂર્ત	૮ સાગરોપમ અને ૪ અંતર્મુહૂર્ત
(૯) ઉં ઉં	બે સાગરોપમ અને પૂર્વકોટિ વર્ષ	૮ સાગરોપમ અને ૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ

સૌધર્મ દેવલોકની સ્થિતિ- જઘન્ય એક પલ્યોપમ, ઉત્કૃષ્ટ બે સાગરોપમ.

સંજ્ઞી તિર્યંચની સ્થિતિ- જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષ.

આ રીતે પ્રત્યેક સ્થાનના ૯ ગમકનો કાલાદેશ તે તે દેવલોકની સ્થિતિ અનુસાર થાય છે.

નાણતા :- પ્રત્યેક સ્થાનમાં ચાર-ચાર નાણતા થાય છે. તેમાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં બે-બે નાણતા

છે- (૧) આયુષ્ય અને (૨) અનુબંધ. દેવોને જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં પરિપૂર્ણ(૧૦,૦૦૦ વર્ષ આદિ) આયુષ્ય હોવાથી અન્ય નાણતા થતા નથી.

તિર્યય પંચેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થતા જીવોના કુલ ગમ્મા અને નાણતા :-

ઉત્પન્ન થતા જીવ	ભવ સંખ્યા		ગમ્મા		નાણતા	
	જઘ.	ઉ.	વિવરણ	કુલ	વિવરણ	કુલ
૧ થી ૬ નરક	૨	૮	૯ ગમ્માથી ૬×૯=	૫૪	૬ નરક×૪ =	૨૪
સાતમી નરક	૨	૬	૧ થી ૬ ગમ્માથી ૧×૬=	૬	૧×૪ =	૪
	૨	૪	૭,૮,૯ ગમ્માથી ૧×૩=	૩		
ભવનપતિથી ૮મા દેવલોક (૨૦ સ્થાન)	૨	૮	૯ ગમ્માથી ૨૦×૯ =	૧૮૦	૨૦×૪ =	૮૦
પાંચ સ્થાવર	૨	૮	૯ ગમ્માથી ૫×૯=	૪૫	૬+૬+૫+૬+૭=	૩૦
ત્રણ વિકલેન્દ્રિય	૨	૮	૯ ગમ્માથી ૩×૯ =	૨૭	૯+૯+૯ =	૨૭
સંજી-અસંજી તિર્યય	૨	૮	૭ ગમ્માથી ૩×૭ =	૨૧	૯+૧૧+૧૨=	૩૨
અને સંજી મનુષ્ય	૨	૨	૩,૯ ગમ્માથી ૩×૨=	૬		
સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્ય	૨	૮	૩ ગમ્માથી ૧×૩=	૩	×	
				૩૪૫	નાણતા	૧૯૭

ભવના વિભાજનથી થતા ગમ્મા :-

(૧) જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ ૨ ભવના ગમ્મા	૬
(૨) જઘન્ય-૨, ઉત્કૃષ્ટ-૪ ભવના ગમ્મા	૩
(૩) જઘન્ય-૨, ઉત્કૃષ્ટ-૬ ભવના ગમ્મા	૬
(૪) જઘન્ય-૨, ઉત્કૃષ્ટ ૮ ભવના ગમ્મા	૩૩૦
કુલ ગમ્મા	<u>૩૪૫</u>

॥ શતક-૨૪/૨૦ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૨૪ : ઉદ્દેશક-૨૧

સંક્ષિપ્ત સાર

આ ઉદ્દેશકમાં મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થતા જીવો સંબંધી નિરૂપણ છે. ચારે ગતિના જીવો મરીને મનુષ્ય ગતિમાં જન્મ ધારણ કરી શકે છે પરંતુ સાતમી નરકના નારકી, તેઉ-વાયુ અને યુગલિક મનુષ્યો મરીને, મનુષ્ય જન્મ ધારણ કરી શકતા નથી.

- ★ છ નરકના નૈરયિકો અને સર્વ પ્રકારના દેવો મનુષ્યમાં માત્ર કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યપણે ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી તે જઘન્ય એક,બે, ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય છે.
- ★ પ્રથમ નરકના નૈરયિકો અને ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષી, પ્રથમ બે દેવલોકના દેવો મનુષ્યગતિમાં જઘન્ય અનેક અંગુલ, ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ ધનુષ્યની અવગાહના અને જઘન્ય અનેક માસ, ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. બીજીથી છઠ્ઠી નરકના નૈરયિકો અને ત્રીજા દેવલોકથી ઉપરના સર્વ દેવો મનુષ્ય ગતિમાં જઘન્ય અનેક હાથ, ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ ધનુષ્યની અવગાહના અને જઘન્ય અનેક વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે.

નૈરયિકો કે દેવો મનુષ્યગતિમાં અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અવગાહના કે અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરતા નથી.

સાતમી નરકને છોડીને છ નરકના નૈરયિકો, ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષી, ૧ થી ૮ દેવલોકના દેવો મનુષ્યગતિમાં જઘન્ય-૨, ઉત્કૃષ્ટ-૮ ભવ કરે છે. નવમા દેવલોકથી નવ ત્રૈવેયક સુધીના દેવો જઘન્ય-૨, ઉત્કૃષ્ટ-૬ ભવ કરે છે. ચાર અનુત્તર વિમાનના દેવો જઘન્ય-૨, ઉત્કૃષ્ટ-૪ ભવ કરે છે અને સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવો જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ-૨ ભવ કરે છે. સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવોની અજઘન્યોત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમની સ્થિતિ હોવાથી તે પ્રથમ ત્રણ ગમકથી જાય છે. શેષ છ ગમકથી જતા નથી. શેષ સર્વ દેવો નવ ગમકથી જાય છે.

- ★ ત્રણ સ્થાવર, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય, અસંજી તિર્યય પંચેન્દ્રિય અને સંજી તિર્યય મરીને મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે પણ ત્રણ સ્થાવર અને ત્રણ વિકલેન્દ્રિય મરીને યુગલિક થઈ શકતા નથી. અસંજી તિર્યય પંચેન્દ્રિય ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમાભાગની અને સંજી તિર્યય ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરીને યુગલિકપણે જન્મ ધારણ કરે છે.
- ★ સંજી-અસંજી તિર્યય પંચેન્દ્રિય જ્યારે મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે સંમૂર્ચિમ અને ગર્ભજ બંનેમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાં જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને પામે ત્યારે અવશ્ય ગર્ભજ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થતા હોવાથી સંખ્યાતા જ ઉત્પન્ન થાય અને જઘન્ય કે ઔઘિક ગમકથી જાય ત્યારે સંમૂર્ચિમ મનુષ્યમાં પણ ઉત્પન્ન થતા હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા કે અસંખ્યાતા ઉત્પન્ન થઈ શકે છે.
- ★ ત્રણ સ્થાવર, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય ૯ ગમકથી જઘન્ય-૨, ઉત્કૃષ્ટ-૮ ભવ કરે. અસંજી તિર્યય, સંજી તિર્યય ૧,૨,૪,૫,૬,૭,૮ મા ગમકથી જઘન્ય-૨, ઉત્કૃષ્ટ-૮ ભવ કરે છે પરંતુ ૩,૯મા ગમકથી જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ-૨ ભવ કરે છે. કારણ કે તે ગમ્માથી યુગલિક જ થાય છે અને યુગલિક મરીને

દેવગતિમાં જ જાય છે.

- ★ સંમૂર્ચિર્મ મનુષ્ય અને કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્ય મરીને, મનુષ્યગતિને પામી શકે છે. સંમૂર્ચિર્મ મનુષ્ય મરીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. તે યુગલિકપણે ઉત્પન્ન થઈ શકતા નથી અને કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.
- ★ સંમૂર્ચિર્મ મનુષ્ય ત્રણ ગમકથી જઘન્ય-૨ ઉત્કૃષ્ટ-૮ ભવ કરે છે. ગર્ભજ મનુષ્ય ૧, ૨, ૪, ૫, ૬, ૭, ૮ ગમકથી જઘન્ય-૨ ઉત્કૃષ્ટ-૮ ભવ કરે છે અને ૩,૯ ગમકથી જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ બે ભવ કરે છે.
ત્રીજા અને નવમા ગમકથી જાય ત્યારે તેની અવગાહના જઘન્ય અનેક અંગુલ, ઉત્કૃષ્ટ-૫૦૦ ધનુષ હોય છે અને સ્થિતિ જઘન્ય અનેક માસ, ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વની હોય છે. તેનાથી અલ્પ અવગાહના કે આયુષ્યવાળા જીવો યુગલિકપણે જન્મ ધારણ કરી શકતા નથી.
- ★ આ રીતે ચાર ગતિના જીવોના મનુષ્યગતિમાં થતાં ભવભ્રમણની વિશેષતાને સ્પષ્ટ કરતો આ ઉદ્દેશક પૂર્ણ થાય છે.

શતક-૨૪ : ઉદ્દેશક-૨૧

મનુષ્ય

ચાર ગતિના જીવોની મનુષ્યોમાં ઉત્પત્તિ :-

૧ મણુસ્સા ણં ભંતે ! કઓહિંતો ડવવજ્જંતિ ? કિં ણેરહ્ણહિંતો ડવવજ્જંતિ જાવ દેવેહિંતો ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! ણેરહ્ણહિંતો વિ ડવવજ્જંતિ જાવ દેવેહિંતો વિ ડવવજ્જંતિ । એવં ડવવાઓ જહા પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયહ્ણેસે જાવ તમાપુઢવિણેરહ્ણહિંતો વિ ડવવજ્જંતિ, ણો અહેસત્તમપુઢવિણેરહ્ણહિંતો ડવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! મનુષ્યો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? શું નૈરયિકોમાંથી યાવત્ દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! નૈરયિકોમાંથી યાવત્ દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે પંચેન્દ્રિય તિર્યચ ઉદ્દેશક અનુસાર ઉપપાત જાણવો જોઈએ યાવત્ તમઃ પ્રભા નામની છટ્ટી નરક પૃથ્વીના નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, અધઃસપ્તમ નામની સાતમી નરક પૃથ્વીના નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી.

નૈરયિકોની મનુષ્યોમાં ઉત્પત્તિ :-

૨ રયણપ્પમાપુઢવિણેરહ્ણે ણં ભંતે ! જે ભવિએ મણુસ્સેસુ ડવવજ્જિત્તએ, સે ણં ભંતે ! કેવહ્ણય-કાલઠિર્હિએસુ ડવવજ્જેજ્જા ?

ગોયમા ! જહણ્ણેણં માસપુહુત્તઠ્ઠિર્હિએસુ, ડવવજ્જંતેણં પુવ્વકોડીઆહ્ણેસુ । અવસેસા વત્તવ્વયા જહા પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિએસુ ડવવજ્જંતેસસ તહેવ, ણવરં- પરિમાણે જહણ્ણેણં એકકો વા દો વા તિણિણ વા, ડવવજ્જંતેણં સંખેજ્જા ડવવજ્જંતિ । જહા તહિં અંતોમુહુત્તેહિં તહા હહં માસપુહુત્તેહિં સંવેહં કરેજ્જા । સેસં તં ચેવ ।

જહા રયણપ્પમાએ વત્તવ્વયા તહા સવ્વકરપ્પમાએ વિ, ણવરં- જહણ્ણેણં વાસપુહુત્તઠ્ઠિર્હિએસુ, ડવવજ્જંતેણં પુવ્વકોડીઆહ્ણેસુ । ઓગાહણા-લેસસા-ણાણ-ઠ્ઠિહ્ણ-અણુબંધ-સંવેહ-ણાણત્તં ચ જાણેજ્જા જહેવ તિરિક્ખજોણિયહ્ણેસે । એવં જાવ તમાપુઢવિણેરહ્ણે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો, મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તે કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય અનેક માસ અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. શેષ વક્તવ્યતા પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં ઉત્પન્ન થનારા રત્નપ્રભાના નૈરયિકવત્ જાણવી. વિશેષતા આ છે કે પરિમાણ-જઘન્ય એક, બે, ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યાં અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિ સહિત સંવેધનું કથન છે પરંતુ અહીં અનેક માસની સ્થિતિ સહિત સંવેધ કહેવો જોઈએ. શેષ પૂર્વવત્ જાણવું.

રત્નપ્રભા પૃથ્વીની વક્તવ્યતાની સમાન શર્કરાપ્રભાની વક્તવ્યતા પણ છે. વિશેષતા એ છે કે તેની સ્થિતિ-જઘન્ય અનેક વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષની હોય છે. અવગાહના, લેશ્યા, જ્ઞાન, સ્થિતિ, અનુબંધ અને કાયસંવેધની વિશેષતા વગેરે સર્વ કથન તિર્યચ ઉદ્દેશક અનુસાર છે. આ રીતે યાવત્ તમ:પ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિક પર્યત જાણવું જોઈએ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં નૈરયિકોની મનુષ્યમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી વિચારણા છે.

(૧) ઉપપાત :- રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો મનુષ્યના આયુષ્યનો બંધ કરે, તો જઘન્ય અનેક માસ, બીજી શર્કરાપ્રભાથી છટ્ટી તમ:પ્રભાપૃથ્વી સુધીના નૈરયિકો જઘન્ય અનેક વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ દરેક નરકના નૈરયિકો કોડપૂર્વ વર્ષના આયુષ્યનો બંધ કરે છે, તેનાથી અધિક આયુષ્ય બાંધતા નથી. કારણ કે નારકો મરીને યુગલિક થતા નથી તેમજ સંમૂર્ચિમ મનુષ્યોમાં પણ ઉત્પન્ન થતા નથી. નારકોની ઉત્પત્તિ સંખ્યાત વર્ષના ગર્ભજ મનુષ્યોમાં જ થઈ શકે છે. મનુષ્યોમાં સ્થિતિ અનુસાર અવગાહના હોય છે તેથી અનેક માસની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોની અનેક અંગુલ, અનેક વર્ષની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોની અનેક હાથ અને કોડપૂર્વ વર્ષની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોની ૫૦૦ ધનુષની અવગાહના હોય છે.

(૨) પરિમાણ :- ગર્ભજ મનુષ્યો સંખ્યાતા જ હોવાથી તે જઘન્ય એક, બે, ત્રણ, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા જ ઉત્પન્ન થાય છે. સંમૂર્ચિમ મનુષ્યો અસંખ્યાતા છે પરંતુ નારકો સંમૂર્ચિમ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી.

(૩) કાય સંવેધ :- ભવાદેશથી જઘન્ય બે ભવ, ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ કરે છે. કાલાદેશથી તિર્યચ ઉદ્દેશકમાં અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિ સાથે સંવેધ કહ્યો છે, કારણ કે નારકોમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા તિર્યચો અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. જ્યારે મનુષ્યો જઘન્ય અનેક માસની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે અને બીજી શર્કરાપ્રભા નરક પૃથ્વીથી છટ્ટી તમ:પ્રભા નરકપૃથ્વી સુધીમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા મનુષ્યો જઘન્ય અનેક વર્ષની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. તેથી તે પ્રમાણે કાલાદેશ થાય છે. શેષ દ્વારોનું કથન તિર્યચ પંચેન્દ્રિયના ઉદ્દેશક અનુસાર છે.

પ્રથમ નરકના નૈરયિકોનો મનુષ્યો સાથે કાલાદેશ :-

ગમક	જઘન્ય(બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ(આઠ ભવ)
(૧) ઔઘિક-ઔઘિક	૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને અનેક માસ	૪ સાગરોપમ અને ૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ
(૨) ઔઘિક-જઘન્ય	૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને અનેક માસ	૪ સાગરોપમ અને ૪ અનેક માસ
(૩) ઔઘિક-ઉત્કૃષ્ટ	૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને પૂર્વકોટિ વર્ષ	૪ સાગરોપમ અને ૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ
(૪) જઘન્ય-ઔઘિક	૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને અનેક માસ	૪૦,૦૦૦ વર્ષ અને ૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ
(૫) જઘન્ય-જઘન્ય	૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને અનેક માસ	૪૦,૦૦૦ વર્ષ અને ૪ અનેક માસ
(૬) જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ	૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને પૂર્વકોટિ વર્ષ	૪૦,૦૦૦ વર્ષ અને ૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ
(૭) ઉત્કૃષ્ટ-ઔઘિક	૧ સાગરોપમ અને અનેક માસ	૪ સાગરોપમ અને ૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ
(૮) ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્ય	૧ સાગરોપમ અને અનેક માસ	૪ સાગરોપમ અને ૪ અનેક માસ
(૯) ઉત્કૃષ્ટ-ઉત્કૃષ્ટ	૧ સાગરોપમ અને પૂર્વકોટિ વર્ષ	૪ સાગરોપમ અને ૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ

પ્રથમ નરકની સ્થિતિ- જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ એક સાગરોપમ.

સંજી મનુષ્યમાં પ્રાપ્ત થતી સ્થિતિ- જઘન્ય અનેક માસ, ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષ.

આ રીતે તમઃપ્રભા પૃથ્વી પર્યતના નારકોની મનુષ્યોમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી નવ ગમકનો કાલાદેશ પ્રત્યેક સ્થાનની સ્થિતિ અનુસાર થાય છે.

નાણતા :- તિર્યચ ઉદ્દેશક અનુસાર એક-એક નરકના ચાર-ચાર નાણતા છે, તેથી ૬ નરકના ૬×૪=૨૪ નાણતા થાય છે.

તિર્યચો અને મનુષ્યોની મનુષ્યોમાં ઉત્પત્તિ :-

૩ જહ્ પં ભંતે ! તિરિક્વજોણિર્હિંતો ડવવજ્જંતિ- કિં ઇર્ગિંદિયતિરિક્વજોણિર્હિંતો ડવવજ્જંતિ જાવ પંચિંદિયતિરિક્વજોણિર્હિંતો ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! ઇર્ગિંદિયતિરિક્વજોણિર્હિંતો ડવવજ્જંતિ ઇવં જહા પંચિંદિયતિરિક્વજોણિયડ્દેસા, ણવરં- તેડવાઠ પડિસેહેયવ્વા, સેસં તં ચેવ જાવ પુઢવિક્કાઙ્ગે પં ભંતે ! જે ભવિઇ મણુસેસુ ડવવજ્જિત્તે સે પં ભંતે ! કેવઙ્ગકાલઠિર્ઙ્ગેસુ ડવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંતોમુહ્તઢિર્ઙ્ગેસુ, ડવ્વકોસેણં પુવ્વકોડીઆડેસુ ડવવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે મનુષ્યો, તિર્યચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો શું એકેન્દ્રિય યાવત્ પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! એકેન્દ્રિય તિર્યચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ઇત્યાદિ પંચેન્દ્રિય તિર્યચ ઉદ્દેશક અનુસાર જાણવું. પરંતુ અહીં તેઉકાય અને વાયુકાયનો નિષેધ કરવો જોઈએ. શેષ પૂર્વવત્ છે. પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિકો મરીને, મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય તો, તે કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૪ તે પં ભંતે ! જીવાઇગસમઇણં કેવઙ્ગયા ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! જહેવ પંચિંદિયતિરિક્વજોણિર્હિંતો ડવવજ્જમાણસસ પુઢવિક્કાઙ્ગેસસ વત્તવ્વયા સા ચેવ ઇહ વિ ડવવજ્જમાણસસ ભાણિયવ્વા ણવસુ વિ ગમઇસુ, ણવરં- તઙ્ગચ્છટ્ટણવમેસુ ગમઇસુ પરિમાણં જહણ્ણેણં ઇવ્વકો વા ઢો વા તિણ્ણિ વા, ડવ્વકોસેણં સંખેજ્જા ડવવજ્જંતિ । જાહે અપ્પણા જહણ્ણકાલઢિર્ઙ્ગેઓ ભવઙ્ગ તાહે પઢમગમઇ, અજ્જવસાણા પસથા વિ અપ્પસથા વિ, ઢિઙ્ગયગમઇ અપ્પસથા, તઙ્ગયગમઇ પસથા ભવંતિ, સેસં તં ચેવ ણિરવસેસં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે પૃથ્વીકાયિક જીવો, એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં ઉત્પન્ન થનારા પૃથ્વીકાયિકોની સમાન, અહીં મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થનારા પૃથ્વીકાયિકોના, નવ ગમક જાણવા જોઈએ. પરંતુ ત્રીજા, છટ્ટા અને નવમા ગમકમાં પરિમાણ જઘન્ય એક, બે, ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા જ ઉત્પન્ન થાય છે. જ્યારે પૃથ્વીકાયિક સ્વયં જઘન્ય કાલની સ્થિતિવાળા હોય અર્થાત્ જઘન્ય ત્રણ ગમકથી ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે જઘન્યના પ્રથમ ગમકમાં એટલે ચોથા ગમકમાં અઢ્યવસાય પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત બંને પ્રકારના હોય છે, જઘન્યના બીજા ગમકમાં એટલે પાંચમા ગમકમાં અપ્રશસ્ત અને જઘન્યના ત્રીજા ગમકમાં એટલે છટ્ટા ગમકમાં પ્રશસ્ત અઢ્યવસાય હોય છે. શેષ સંપૂર્ણ કથન પૂર્વવત્ જાણવું.

૫ જહ્ પં ભંતે ! આડવ્કાઙ્ગે, પુવ્વજ્જ ? ગોયમા ! ઇવં આડવ્કાઙ્ગિયણ વિ । ઇવંવણસસઙ્ગ-

કાઝયાણ વિ। એવં જાવ ચરિંદિયાણ વિ । અસણિપંચિંદિયતિરિક્ખજોણિય સણિપંચિંદિય તિરિક્ખજોણિય-અસણિમણુસ્સસણિમણુસ્સા ય એ સવ્વે વિ જહા પંચિંદિયતિરિક્ખ-જોણિય-ઉદ્દેસણ તહેવ ભાણિયવ્વા, ણવરં- એયાણિ ચેવ પરિમાણ-અજ્ઞાવસાણ-ણાણત્તાણિ જાણિજ્જા પુઠ્ઠવિકાઝયસ્સ એથ ચેવ ઉદ્દેસણ ભણિયાણિ । સેસં તહેવ ણિરવસેસં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે મનુષ્યો અપ્કાયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય તો કેટલા કાલની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- અપ્કાયિક અને વનસ્પતિકાયિક જીવોનું કથન પણ તે જ પ્રકારે (પૃથ્વીકાયની જેમ) જાણવું જોઈએ. આ રીતે ચૌરેન્દ્રિય પર્યંત જાણવું. અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ, સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ, અસંજી મનુષ્ય અને સંજી મનુષ્ય, આ સર્વના વિષયમાં, પંચેન્દ્રિય તિર્યચ ઉદ્દેશક અનુસાર જાણવું. પરંતુ સર્વના પરિમાણ અને અધ્યવસાયોની વિશેષતા, આ જ ઉદ્દેશકના સૂત્ર-૪માં કથિત પૃથ્વીકાયિક અનુસાર કહેવી. શેષ પૂર્વવત્ છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં તિર્યચ અને મનુષ્યોની (ઔદારિકના દસ દંડકના જીવો) મનુષ્યોમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી વિચારણા છે.

ત્રણ સ્થાવર, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય અને સંમૂર્ચિમ મનુષ્યો :- તે જીવો મરીને મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય તો તે સંબંધી વિશેષતાઓ આ પ્રમાણે છે- ઉપપાત- તે જીવો જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે, તેનાથી અધિક સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરતા નથી કારણ કે તે યુગલિકપણે ઉત્પન્ન થતા નથી.

પરિમાણ- ગર્ભજ મનુષ્યો સંખ્યાતા છે અને સંમૂર્ચિમ મનુષ્યો અસંખ્યાતા છે. અહીં સમુચ્ચય મનુષ્યોનું કથન છે. તેથી તેમાં સંમૂર્ચિમ મનુષ્યોનો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે. તેથી ત્રણ સ્થાવર, ત્રણ વિકલેન્દ્રિયો મરીને સંમૂર્ચિમ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય તો જઘન્ય ૧,૨,૩, ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે અને ગર્ભજ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય તો ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય છે. ત્રીજા, છટ્ટા અને નવમા ગમકથી જનારા જીવો મનુષ્ય ભવની ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. તે જીવો અવશ્ય ગર્ભજ હોય છે અને ગર્ભજ મનુષ્યો સંખ્યાતા હોવાથી ૩,૬,૯ ગમકથી ઉત્પન્ન થાય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા જ ઉત્પન્ન થાય અને શેષ છ ગમકથી ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા અથવા અસંખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય છે.

અધ્યવસાય- દરેક જીવમાં પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત બંને પ્રકારના હોય છે. પરંતુ જઘન્ય ગમકથી મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થનાર પ્રત્યેક જીવને અધ્યવસાય એક જ હોય છે. જો તે અસંજી મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય તો અધ્યવસાય અપ્રશસ્ત હોય છે. જો તે સંજી મનુષ્યપણે ઉત્પન્ન થાય તો તેના અધ્યવસાય પ્રશસ્ત હોય છે. ચોથા ગમકથી જનારા જીવો બંને પ્રકારના મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી તેમાં બંને પ્રકારના અધ્યવસાય હોય છે. પાંચમા ગમકથી જનારા સર્વ જીવોના અધ્યવસાય એક માત્ર અશુભ જ હોય છે. છટ્ટા ગમકથી જનારા જીવોમાં અધ્યવસાય માત્ર શુભ હોય છે. સંક્ષેપમાં મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થતા જીવો ચોથા ગમકથી સંજી અસંજી બંને પ્રકારે, પાંચમા ગમકથી માત્ર અસંજીપણે અને છટ્ટા ગમકથી માત્ર સંજી મનુષ્યપણે જ ઉત્પન્ન થાય છે. તેની ઋદ્ધિના શેષ બોલનું સંપૂર્ણ કથન તિર્યચ પંચેન્દ્રિયના વીસમા ઉદ્દેશક અનુસાર છે.

કાય સંવેધ- ત્રણ સ્થાવર અને ત્રણ વિકલેન્દ્રિય-૯ ગમકથી અને સંમૂર્ચિમ મનુષ્યો પ્રથમ ત્રણ ગમકથી જઘન્ય-૨, ઉત્કૃષ્ટ-૮ ભવ કરે છે. તે સર્વનો કાલાદેશ તેની સ્થિતિ અનુસાર થાય છે.

અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય :- તે જીવો મરીને મનુષ્યમાં જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. તે સંજી મનુષ્યપણે અને યુગલિક મનુષ્યપણે તેમ બંને પ્રકારે ઉત્પન્ન થાય છે. **પરિભાષા-** ત્રીજા, છઠ્ઠા, નવમા ગમકથી મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે સંખ્યાતા અને શેષ ગમકથી સંખ્યાતા અથવા અસંખ્યાતા (સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યની અપેક્ષાએ) ઉત્પન્ન થાય છે.

અધ્યવસાય- પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત બંને પ્રકારના હોય છે. પાંચમા જઘન્ય-જઘન્ય ગમકથી જાય ત્યારે અપ્રશસ્ત અધ્યવસાય અને છઠ્ઠા જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ ગમકથી જાય ત્યારે પ્રશસ્ત અધ્યવસાય હોય છે. તેની ઋદ્ધિના શેષ બોલનું કથન વીસમા ઉદ્દેશક વત્ જાણવું.

ભવાદેશ- ત્રીજા અને નવમા ગમકમાં બે ભવ કરે છે. ત્યારે તે યુગલિક મનુષ્ય જ થાય અને પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. શેષ ૧,૨,૪,૫,૬,૭,૮ ગમકમાં જઘન્ય-૨, ઉત્કૃષ્ટ-૮ ભવ કરે. **કાલાદેશ-** જ્યારે તે જીવો આઠ ભવ કરે તેમાં અસંજી તિર્યચપણાના ચાર ભવમાં ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિવર્ષની સ્થિતિ હોય છે અને મનુષ્યના ચાર ભવમાંથી ત્રણ ભવમાં પૂર્વકોટિ વર્ષની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે અને અંતિમ ચોથા ભવમાં યુગલિક રૂપે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે.

અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયનો મનુષ્યો સાથે કાલાદેશ :-

ગમક	જઘન્ય(બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ(આઠ-બે ભવ)
(૧) ઔં ઔં	બે અંતર્મુહૂર્ત	સાત પૂર્વકોટિ વર્ષ અને પલ્યોનો અસં ભાગ
(૨) ઔં જં	બે અંતર્મુહૂર્ત	ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક ચાર અંતર્મુહૂર્ત
(૩) ઔં ઉં	અંતર્મુહૂર્ત અને પલ્યનો અસં ભાગ	પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક પલ્યનો અસં ભાગ
(૪) જઘં ઔં	બે અંતર્મુહૂર્ત	ચાર અંતર્મુહૂર્ત અને ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ
(૫) જઘં જઘં	બે અંતર્મુહૂર્ત	આઠ અંતર્મુહૂર્ત
(૬) જઘં ઉં	અંતર્મુહૂર્ત અને પૂર્વકોટિ વર્ષ	ચાર અંતર્મુહૂર્ત અને ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ
(૭) ઉં ઔં	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત	સાત પૂર્વકોટિ અને પલ્યનો અસં ભાગ
(૮) ઉં જઘં	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત	ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ચાર અંતર્મુહૂર્ત
(૯) ઉં ઉં	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને પલ્યનો અસં ભાગ	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને પલ્યનો અસં ભાગ

અસંજી તિર્યચની સ્થિતિ- જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષ.

મનુષ્યમાં પ્રાપ્ત થતી સ્થિતિ- જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમ નો અસંખ્યાતમો ભાગ.

સંજી તિર્યચ અને સંજી મનુષ્ય :- તે જીવો મરીને મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. **પરિભાષા-** ૩,૬,૮મા ગમકથી જાય ત્યારે જઘન્ય-૧, ૨, ૩, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત અને શેષ ગમકથી જાય ત્યારે જઘન્ય-૧, ૨, ૩, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત કે અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે.

અવગાહના- સંજી તિર્યચની અવગાહના જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ-૧૦૦૦ યોજનની છે. સંજી મનુષ્યની અવગાહના જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ ધનુષની છે. જ્યારે મનુષ્ય ત્રીજા અને નવમા ગમકથી જાય ત્યારે તેની અવગાહના જઘન્ય અનેક અંગુલ અને ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ ધનુષની હોય છે. અનેક અંગુલથી ઓછી અવગાહનાવાળા મનુષ્યો યુગલિકનું આયુષ્ય બાંધતા નથી.

અધ્યવસાય- પાંચમા ગમકથી જાય ત્યારે અપ્રશસ્ત અધ્યવસાય અને છઠ્ઠા ગમકથી જાય ત્યારે

પ્રશસ્ત અધ્યવસાય હોય છે. શેષ ગમકમાં પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત બંને પ્રકારના અધ્યવસાય હોય છે.

સ્થિતિ— સંજી મનુષ્યો જ્યારે ત્રીજા ગમકથી જાય ત્યારે જઘન્ય અનેક માસની અને ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષની સ્થિતિ હોય છે. તેનાથી અલ્પાયુષ્યવાળા મનુષ્યો મરીને યુગલિકપણે ઉત્પન્ન થતા નથી. શેષ ગમકથી જનારા સંજી મનુષ્યો અને સંજી તિર્યચોની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વની હોય છે. તેની ઋદ્ધિના શેષ બોલનું કથન પૂર્વવત્ જાણવું. ૭,૮,૯ ગમકથી જનારની સ્થિતિ માત્ર કોડપૂર્વ વર્ષની હોય છે અને અવગાહના મનુષ્યોમાં માત્ર ૫૦૦ ધનુષની હોય છે.

ભવાદેશ— ૧,૨,૪,૫,૬,૭,૮મા ગમકથી જઘન્ય—૨, ઉત્કૃષ્ટ—૮ ભવ કરે. ૩,૯ મા ગમકથી જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ—૨ ભવ કરે છે. **કાલાદેશ**— સંજી તિર્યચ અને સંજી મનુષ્યોનો કાલાદેશ તેની સ્થિતિ અનુસાર થાય છે. ઉત્કૃષ્ટ કાલાદેશમાં સાત ભવ પૂર્વકોટિ વર્ષની સ્થિતિએ અને આઠમા ભવમાં યુગલિકપણે ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિએ ઉત્પન્ન થાય છે. ગમક-૧,૭માં નિયમથી અને ગમક-૩,૯માં ભજનાથી યુગલિક થાય.

સંજી મનુષ્યનો મનુષ્યો સાથે કાલાદેશ :-

ગમક	જઘન્ય (બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ (આઠ / બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ ભવ
(૧) ઓં ઓં	બે અંતર્મુહૂર્ત	સાત પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ત્રણ પલ્યોપમ	૮
(૨) ઓં જઘં	બે અંતર્મુહૂર્ત	ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ચાર અંતર્મુહૂર્ત	૮
(૩) ઓં ઉં	અનેક માસ અને ત્રણ પલ્યોપમ	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ત્રણ પલ્યોપમ	૨
(૪) જઘં ઓં	બે અંતર્મુહૂર્ત	ચાર અંતર્મુહૂર્ત અને ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ	૮
(૫) જઘં જઘં	બે અંતર્મુહૂર્ત	આઠ અંતર્મુહૂર્ત	૮
(૬) જઘં ઉં	અંતર્મુહૂર્ત અને પૂર્વકોટિ વર્ષ	ચાર અંતર્મુહૂર્ત અને ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ	૮
(૭) ઉં ઓં	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત	સાત પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ત્રણ પલ્યોપમ	૮
(૮) ઉં જઘં	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત	ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ચાર અંતર્મુહૂર્ત	૮
(૯) ઉં ઉં	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ત્રણ પલ્યોપમ	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ત્રણ પલ્યોપમ	૨

સંજી મનુષ્યની સ્થિતિ— જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષ.

મનુષ્યમાં પ્રાપ્ત થતી સ્થિતિ— જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ.

નાણતા :- તિર્યચ પંચેન્દ્રિય ઉદ્દેશકમાં ઔદારિકના ૮૯ નાણતા કહ્યા છે. તેમાં તેઉકાયના—૫ અને વાયુકાયના—૬ તે કુલ ૧૧ નાણતા ઓછા થાય છે કારણ કે તેઉકાય અને વાયુકાય મરીને મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. તેથી મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થતા ઔદારિક જીવોના ૮૯-૧૧=૭૮ **નાણતા** થાય છે.

દેવોની મનુષ્યમાં ઉત્પત્તિ :-

૬ જઙ્ઞ ણં ભંતે ! દેવેહિંતો ડવવજ્જંતિ- કિં ભવણવાસિદેવેહિંતો ડવવજ્જંતિ, જાવ વેમાણિયદેવેહિંતો ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! ભવણવાસિદેવેહિંતો વિ ડવવજ્જંતિ જાવ વેમાણિય-દેવેહિંતો વિ ડવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જો તે મનુષ્યો, દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું ભવનપતિ, વાણવ્યંતર, જ્યોતિષી કે વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે ભવનપતિ

યાવત્ વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

૭ જહ્ પં ભંતે ! ભવણવાસિદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ- કિં અસુરકુમારેહિંતો ઉવવજ્જંતિ જાવ થણિયકુમારેહિંતો ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! અસુરકુમારેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ જાવ થણિયકુમારેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે મનુષ્યો, ભવનપતિ દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો શું તે અસુરકુમારમાંથી યાવત્ સ્તનિતકુમારમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે અસુરકુમારમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે યાવત્ સ્તનિતકુમારોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

૮ અસુરકુમારે પં ભંતે ! જે ભવિએ મણુસ્સેસુ ઉવવજ્જિત્તએ, સે પં ભંતે ! કેવઇયકાલ- ઠિઈએસુ ઉવવજ્જેજ્જા ?

ગોયમા ! જહ્ણેણં માસપુહુત્તિઈએસુ, ઉવ્વકોસેણં પુવ્વકોડીઆઉએસુ ઉવવજ્જેજ્જા । એવં જચ્ચેવ પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયઉદ્દેસએ વત્તવ્વયા સચ્ચેવ એથ વિ ભાણિયવ્વા । ણવરં- જહા તહિં જહ્ણેણં અંતોમુહુત્તિઈએસુ તહા ઇહં માસપુહુત્તિઈએસુ । પરિમાણં જહ્ણેણં એવ્વકો વા દો વા તિણિ વા, ઉવ્વકોસેણં સંખેજ્જા ઉવવજ્જંતિ । સેસં તં ચેવ । એવં જાવ ઈસાણદેવો ત્તિ । એયાણિ ચેવ ણાણત્તાણિ ।

સણંકુમારાદીયા જાવ સહસ્સારો ત્તિ જહેવ પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયઉદ્દેસએ, ણવરં- પરિમાણં જહ્ણેણં એવ્વકો વા દો વા તિણિ વા, ઉવ્વકોસેણં સંખેજ્જા ઉવવજ્જંતિ । ઉવવાઓ જહ્ણેણં વાસપુહુત્તિઈએસુ, ઉવ્વકોસેણં પુવ્વકોડીઆઉએસુ, ઉવવજ્જેજ્જા । સેસં તં ચેવ । સંવેહં વાસપુહુત્તિ પુવ્વકોડીસુ કરેજ્જા । સણંકુમારે ઠિઈ ચડગુણિયા અદ્ધાવીસં સાગરોવમા ભવંતિ, માહિંદે તાણિ ચેવ સાઝેગાણિ, બંભલોએ ચત્તાલીસં, લંતએ છપ્પણં, મહાસુવ્વકે અદ્ધસદ્ધિં, સહસ્સારે બાવત્તરિં સાગરોવમાઙ્ઙ । એસા ઉવ્વકોસા ઠિઈ ભણિયા । જહ્ણેણં ઠિઈ પિ ચડ ગુણેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અસુરકુમાર દેવો મરીને, મનુષ્યોમાં આવીને ઉત્પન્ન થાય તો કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે જઘન્ય અનેક માસ અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે પંચેન્દ્રિય તિર્યય ઉદ્દેશક અનુસાર જાણવું જોઈએ. તેમાં જ્યાં જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિ કહી છે ત્યાં અહીં અનેક માસની સ્થિતિ કહેવી. પરિમાણ-જઘન્ય એક, બે, ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે, શેષ કથન તિર્યય ઉદ્દેશકવત્ છે. આ રીતે ઈશાન દેવ પર્યંત જાણવું તથા વિશેષતાઓ પણ તે જ રીતે જાણવી. સનત્કુમારથી સહસ્રાર સુધીના દેવોના વિષયમાં તિર્યય પંચેન્દ્રિય ઉદ્દેશક અનુસાર જાણવું. પરંતુ પરિમાણ-જઘન્ય એક, બે, ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. તે જઘન્ય અનેક વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. શેષ કથન સંજ્ઞી તિર્યય ઉદ્દેશકવત્ છે. કાય સંવેધ-જઘન્ય અનેક વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષની સ્થિતિ સાથે કરવો.

સનત્કુમાર દેવલોકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને ચાર ગુણી કરવાથી ૨૮ સાગરોપમ થાય છે અને માહેન્દ્ર દેવલોકમાં ૨૮ સાગરોપમ ઝાઝેરી થાય છે. આ રીતે સ્વયંની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને ચાર ગુણી કરવાથી બ્રહ્મલોક દેવલોકમાં ૪૦ સાગરોપમ, લાન્તકલોક દેવલોકમાં ૫૬ સાગરોપમ, મહાશુક દેવલોકમાં ૬૮ સાગરોપમ અને સહસ્રાર દેવલોકમાં ૭૨ સાગરોપમ થાય છે, આ ઉત્કૃષ્ટ કાલાદેશ છે અને જઘન્ય કાલાદેશ માટે જઘન્ય સ્થિતિને પણ ચાર ગુણી કરવી જોઈએ.

૧ આણયદેવે ણં ભંતે ! જે ભવિએ મણુસ્સેસુ ઉવવજ્જિત્તએ સે ણં ભંતે ! કેવઇયકાલ ઠિઈએસુ ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં વાસપુહુત્તઠિઈએસુ, ઉવ્વકોસેણં પુવ્વકોડી ઠિઈએસુ ઉવવજ્જેજ્જા।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નવમા આણત દેવલોકના દેવો મરીને, મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય અનેક વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૦ તે ણં ભંતે ! જીવા એગસમણં કેવઇયા ઉવવજ્જંતિ ?

ગોયમા ! જહેવ સહસ્રારદેવાણં વત્તવ્વયા । ણવરં- ઓગાહણા-ઠિઈ-અણુબંધો ય જાણેજ્જા, સેસંતં ચેવ । ભવાદેસેણં જહણ્ણેણં દો ભવગ્ગહણાઈ, ઉવ્વકોસેણં છ ભવગ્ગહણાઈ। કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં અદ્ધારસ સાગરોવમાઈ વાસપુહુત્તમભ્ભહિયાઈ, ઉવ્વકોસેણં સત્તાવણ્ણં સાગરોવમાઈ તિહિં પુવ્વકોડિહિં અભ્ભહિયાઈ, જાવ એવઇયં કાલં ગરારાગં કરેજ્જા । એવં ણવ વિગમા, ણવર- ઠિઈ, અણુબંધં, સંવેહં ચ જાણેજ્જા । પાણયદેવસ્સ ઠિઈ તિગુણિયા સઠ્ઠિં સાગરોવમાઈ, આરણગસ્સ તેવઠ્ઠિં સાગરોવમાઈ, અચ્ચુયદેવસ્સ છાવઠ્ઠિં સાગરોવમાઈ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે મનુષ્યો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સહસ્રાર દેવોની વક્તવ્યતા અનુસાર જાણવું જોઈએ. અવગાહના, સ્થિતિ અને અનુબંધની વિશેષતા જાણવી જોઈએ. શેષ ઋદ્ધિ સહસ્રાર દેવલોકના દેવ પ્રમાણે જાણવી. ભવાદેશથી જઘન્ય બે ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ છ ભવ તથા કાલાદેશથી જઘન્ય ૧૮ સાગરોપમ અને અનેક વર્ષ અધિક, ઉત્કૃષ્ટ ૫૭ સાગરોપમ અને ત્રણ પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક; **યાવત્** એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. આ રીતે નવ ગમક જાણવા જોઈએ, પરંતુ સ્થિતિ, અનુબંધ અને સંવેધ ઉપયોગ પૂર્વક જાણવા. આ રીતે અચ્ચુત દેવલોક પર્યંત જાણવું. સ્થિતિ, અનુબંધ અને સંવેધ ઉપયોગપૂર્વક જાણવા. પ્રાણત દેવલોકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને ત્રણ ગુણી કરવાથી ૬૦ સાગરોપમ, આરણ દેવલોકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને ત્રણ ગુણી કરવાથી ૬૩ સાગરોપમ અને અચ્ચુત દેવલોકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને ત્રણ ગુણી કરવાથી ૬૬ સાગરોપમ થાય છે.

૧૧ જઇ ણં ભંતે ! કપ્પાઈયવેમાણિયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ- કિં ગેવિજગકપ્પાઈયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ, અણુત્તરોવવાઇયકપ્પાઈયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! ગેવિજ્જગકપ્પાઈય-દેવેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ, અણુત્તરોવવાઇયકપ્પાઈય-દેવેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે મનુષ્યો, કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો

શું શ્રૈવેયક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે કે અનુત્તરૌપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે શ્રૈવેયક અને અનુત્તરૌપપાતિક—બંને પ્રકારના કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૨ જઇ ણં ભંતે ! ગોવિજ્જગદેવેહિંતો ડવવજ્જંતિ— કિં હેટ્ટિમહેટ્ટિમગોવિજ્જગકપ્પા-ઈયદેવેહિંતો ડવવજ્જંતિ જાવ ડવરિમ-ડવરિમગોવિજ્જગ-કપ્પાઈય-દેવેહિંતો ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! હેટ્ટિમહેટ્ટિમગોવિજ્જગ-કપ્પાઈય-દેવેહિંતો વિ ડવવજ્જંતિ જાવ ડવરિમ-ડવરિમ-ગોવિજ્જગ-કપ્પાઈય-દેવેહિંતો વિ ડવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જો તે મનુષ્યો, શ્રૈવેયક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો શું અધસ્તન-અધસ્તન (નીચેની ત્રિકમાં નીચેની) શ્રૈવેયકથી યાવત્ ઉપરિતન-ઉપરિતન (ઉપરની ત્રિકમાં ઉપરની) શ્રૈવેયકમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે અધસ્તન-અધસ્તન યાવત્ ઉપરિતન-ઉપરિતન શ્રૈવેયકમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૩ ગોવિજ્જગદેવે ણં ભંતે ! જે ભવિએ મણુસ્સેસુ ડવવજ્જિત્તએ, સે ણં ભંતે ! કેવઇયકાલ ઠિઈએસુ ડવવજ્જેજ્જા ?

ગોયમા ! જહણ્ણેણં વાસપુહુત્તઠિઈએસુ, ડવ્કોસેણં પુવ્વકોડીઠિઈએસુ । અવસેસં જહા આણયદેવસ્સ વત્તવ્વયા, ણવરં— ઓગાહણા એગે ભવધારણિજ્જે સરીરએ, સે જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જઇભાગં ડવ્કોસેણં ડો રયણીઓ । સંઠાણં એગે ભવધારણિજ્જે સરીરે, સે સમચડરંસસંઠિએ પણ્ણત્તે । પંચ સમુઘાયા પણ્ણત્તા, તં જહા— વેયણાસમુઘાએ જાવ તેયગ-સમુઘાએ, ણો ચેવ ણં વેડવ્વિયતેયગસમુઘાએહિં સમોહણિંસુવા, સમોહણંતિ વા, સમોહણિસ્સંતિ વા ।

ઠિઈ અણુબંધો જહણ્ણેણં બાવીસં સાગરોવમાઈ, ડવ્કોસેણં એક્કતીસં સાગરોવમાઈ, સેસંતં ચેવ । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં બાવીસં સાગરોવમાઈ વાસપુહુત્તમબ્ભહિયાઈ, ડવ્કોસેણં તેણં ડડં સાગરોવમાઈ તિહિં પુવ્વકોડીહિં અબ્ભહિયાઈ, જાવ એવઇય કાલં ગઇરાગઇં કરેજ્જા । એવં સેસેસુ વિ અટ્ટગમએસુ, ણવરં— ઠિઈ સંવેહં ચ જાણેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! શ્રૈવેયક દેવો મરીને, મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તે કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જઘન્ય અનેક વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. શેષ કથન આણત દેવલોકની સમાન છે. તેમાં અવગાહનામાં વિશેષતા છે— તે દેવોને એક ભવધારણીય શરીર હોય છે અને તેની અવગાહના જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ બે હાથની હોય છે. એક સમયતુરસ સંસ્થાન છે. તેને પાંચ સમુદ્ઘાત હોય છે, યથા— વેદના સમુદ્ઘાત યાવત્ તૈજસ સમુદ્ઘાત. પરંતુ તેઓએ વૈક્રિય સમુદ્ઘાત કે તૈજસ સમુદ્ઘાત ક્યારે ય કરી નથી, કરતા નથી અને કરશે પણ નહીં.

સ્થિતિ અને અનુબંધ જઘન્ય ૨૨ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ ૩૧ સાગરોપમ છે. શેષ અચ્યુત દેવવત્ જાણવું. કાલાદેશથી જઘન્ય ૨૨ સાગરોપમ અને અનેક વર્ષ અધિક, ઉત્કૃષ્ટ ૮૩ સાગરોપમ અને ત્રણ પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. શેષ આઠ ગમકો આ જ રીતે જાણી લેવા. સ્થિતિ અને કાય સંવેધ(કાલાદેશ) ઉપયોગ પૂર્વક જાણવા.

૧૪ જહ્નં ભંતે ! અણુત્તરોવવાઇય-કપ્પાઈય-વેમાણિય-દેવેહિંતો-ઉવવજ્જંતિ- કિં વિજય-અણુત્તરોવવાઇય, જાવ-સવ્વટ્ઠસિદ્ધ-અણુત્તરોવવાઇય-દેવેહિંતો-ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! વિજય-અણુત્તરોવવાઇય-દેવેહિંતો-વિ-ઉવવજ્જંતિ જાવ-સવ્વટ્ઠસિદ્ધ-અણુત્તરોવવાઇય-દેવેહિંતો-વિ-ઉવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- જો તે મનુષ્યો, અનુત્તરૌપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો શું વિજય અનુત્તરૌપપાતિક દેવોમાંથી યાવત્ સર્વાર્થસિદ્ધ અનુત્તરૌપપાતિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે વિજય અનુત્તરૌપપાતિક દેવોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે યાવત્ સર્વાર્થસિદ્ધ અનુત્તરૌપપાતિક વૈમાનિક દેવોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૫ વિજય-વેજયંત-જયંત-અપરાજિય-દેવે-જં-ભંતે ! જે ભવિએ મણુસ્સેસુ-ઉવવજ્જિત્તએ, સે-જં-ભંતે ! કેવઇયકાલ-ઠિઈએસુ-ઉવવજ્જેજ્જા ?

ગોયમા ! જહેવ-ગેવિજ્જગ-દેવાણં, જવરં-ઓગાહણા-જહણ્ણેણં-અંગુલસ્સ-અસંખેજ્જહ્-ભાગં, ઉવ્કોસેણં-એગા-રયણી । સમ્મદિટ્ઠી, ણો-મિચ્છદિટ્ઠી, ણો-સમ્મામિચ્છદિટ્ઠી । ણાણી, ણો-અણ્ણાણી, ણિયમં-તિણ્ણાણી, તં-જહા-આભિણિબોહિયણાણી, સુયણાણી, ઓહિણાણી । ઠિઈ-જહણ્ણેણં-એવ્કત્તીસં-સાગરોવમાઈં, ઉવ્કોસેણં-તેત્તીસં-સાગરોવમાઈં, સેસં-તં-ચેવ । ભવાદેસેણં-જહણ્ણેણં-દો-ભવગ્ગહણાઈં, ઉવ્કોસેણં-ચત્તારિ-ભવગ્ગહણાઈં । કાલાદેસેણં-જહણ્ણેણં-એવ્કત્તીસં-સાગરોવમાઈ-વાસપુહુત્તમ-ભહિયાઈં-ઉવ્કોસેણં-છાવટ્ઠિં-સાગરોવમાઈં-દોહિં-પુવ્વકોડીહિં-અભહિયાઈં, જાવ-એવઇયં-કાલં-ગઠ્ઠરાગઈં-કરેજ્જા । એવં-સેસા-વિ-અટ્ઠ-ગમ્મા-ભાણિયવ્વા । જવરં-ઠિઈં-અણુબંધં-સંવેહં-ચ-જાણેજ્જા, સેસં-એવં-ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! વિજય, વૈજયંત, જયંત અને અપરાજિત અનુત્તરૌપપાતિક દેવો મરીને મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ત્રૈવેયક દેવલોક અનુસાર જાણવું. વિશેષતા એ છે કે તેની અવગાહના જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ એક હાથની હોય છે. તે સમ્યગ્દષ્ટિ જ છે, મિથ્યાદષ્ટિ અને સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ નથી. તે જ્ઞાની હોય છે, અજ્ઞાની નથી. તેને મતિ, શ્રુત અને અવધિ-આ ત્રણ જ્ઞાન અવશ્ય હોય છે. સ્થિતિ-જઘન્ય ૩૧ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમ, શેષ પૂર્વવત્ છે. ભવાદેશથી જઘન્ય બે ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર ભવ તથા કાલાદેશથી જઘન્ય ૩૧ સાગરોપમ અને અનેક વર્ષ અધિક, ઉત્કૃષ્ટ ૬૬ સાગરોપમ અને બે પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. તે જ રીતે શેષ આઠ ગમક પણ જાણવા. સ્થિતિ, અનુબંધ અને કાય સંવેધ ભિન્ન-ભિન્ન હોય છે. તે ઉપયોગ પૂર્વક જાણવા. શેષ પૂર્વવત્.

૧૬ સવ્વટ્ઠસિદ્ધગદેવે ણં ભંતે ! જે ભવિએ મણુસ્સેસુ ઉવવજ્જિત્તએ, પુચ્છા ? ગોયમા ! સા ચેવ વિજયાદિદેવવત્તવ્વયા ભાણિયવ્વા । ણવરં- ટ્ઠિઈ અજહણ્ણમણુવ્વકોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં । એવં અણુબંધો વિ । સેસં તં ચેવ । ભવાદેસેણં દો ભવગ્ગહણાઈં, કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં વાસપુહુત્તમભ્ભહિયાઈં, ઉવ્વકોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં પુવ્વકોડીએ અભ્ભહિયાઈં, જાવ એવઇયં કાલં ગઠરાગાઈં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સર્વાર્થસિદ્ધ અનુત્તરૌપપાતિક દેવો મરીને, મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! વિજયાદિ વિમાન અનુસાર જાણવું. તેની સ્થિતિ અજઘન્યાનુત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમ છે. અનુબંધ પણ તે જ પ્રકારે છે. ભવાદેશથી બે ભવ તથા કાલાદેશથી જઘન્ય ૩૩ સાગરોપમ અને અનેક વર્ષ અધિક, ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમ અને પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૧ ॥

૧૭ સો ચેવ જહણ્ણકાલટ્ઠિઈએસુ ઉવવણ્ણો એસ ચેવ વત્તવ્વયા, ણવરં- કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં વાસપુહુત્તમભ્ભહિયાઈં, ઉવ્વકોસેણં વિ તેત્તીસં સાગરોવમાઈં વાસપુહુત્તમભ્ભહિયાઈં, જાવ એવઇયં કાલં ગઠરાગાઈં કરેજ્જા ॥

ભાવાર્થ :- તે સર્વાર્થસિદ્ધ અનુત્તરૌપપાતિક દેવો મરીને, જઘન્ય કાલની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તેના વિષયમાં પણ આ જ વક્તવ્યતા કહેવી જોઈએ. કાલાદેશથી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમ અને અનેક વર્ષ અધિક; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૨ ॥

૧૮ સો ચેવ ઉવ્વકોસકાલટ્ઠિઈએસુ ઉવવણ્ણો, એસ ચેવ વત્તવ્વયા, ણવરં- કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં પુવ્વકોડીએ અભ્ભહિયાઈં, ઉવ્વકોસેણં વિ તેત્તીસં સાગરોવમાઈં પુવ્વકોડીએ અભ્ભહિયાઈં, જાવ એવઇયં કાલં ગઠરાગાઈં કરેજ્જા । એ ચેવ તિણ્ણિ ગમ્મગા, સેસા ણ ભણ્ણંતિ । સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે !

ભાવાર્થ :- તે સર્વાર્થસિદ્ધ અનુત્તરૌપપાતિક દેવો, ઉત્કૃષ્ટ કાલની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તેના માટે પણ આ જ વક્તવ્યતા છે. કાલાદેશથી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમ અને પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૩ ॥ અહીં આ ત્રણ ગમક જ કહેવા જોઈએ. શેષ છ ગમક કહેવા ન જોઈએ. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં અસુરકુમાર દેવોથી અનુત્તર વિમાનવાસી દેવો સુધીના દેવોની મનુષ્યમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી વિચારણા છે.

ઉપપાત :- ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષી અને વૈમાનિક જાતિના સર્વ દેવો મનુષ્ય ગતિને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. ભવનપતિથી ઈશાન દેવલોક પર્યતના દેવો, મનુષ્ય ભવમાં જઘન્ય અનેક માસની સ્થિતિ અને સનત્કુમારથી સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન સુધીના દેવો મનુષ્યમાં જઘન્ય અનેક વર્ષની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. તે સર્વ દેવો ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષની સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરે છે. દેવો મરીને કોડપૂર્વથી અધિક સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી અર્થાત્ યુગલિકપણે ઉત્પન્ન થઈ શકતા નથી.

પરિમાણ :- મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થનારા દેવો સંખ્યાતા જ હોય છે કારણ કે ગર્ભજ મનુષ્યો સંખ્યાતા જ છે દેવો મરીને સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી.

અવગાહના :- ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષી અને પહેલા બીજા દેવલોકના દેવોની સાત હાથની, ત્રીજા-ચોથા દેવલોકમાં છ હાથની, પાંચમા-છઠ્ઠા દેવલોકમાં પાંચ હાથની, સાતમા-આઠમા દેવલોકમાં ચાર હાથની, નવમાથી બારમા દેવલોકમાં ત્રણ હાથની, નવ શ્રૈવેયકમાં બે હાથની, ચાર અનુત્તર વિમાનમાં એક હાથની અને સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં પણ એક હાથની હોય છે. પરંપરાથી સર્વાર્થસિદ્ધ દેવોની અવગાહના દેશોન એક હાથની(મૂઢા હાથની) કહેવાય છે. પ્રસ્તુત સૂત્રમાં અને પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૨૧મા પદમાં તેવું સ્પષ્ટીકરણ નથી. આ બંને સ્થાને ચાર અનુત્તર વિમાનની જેમ સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનની પણ એક હાથની અવગાહનાનું જ કથન છે.

દષ્ટિ :- ભવનપતિથી શ્રૈવેયક પર્યંતના દેવોને ત્રણ દષ્ટિ છે. પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં એક સમ્યગ્દષ્ટિ છે.

સમુદ્ઘાત :- ૧૨ દેવલોક પર્યંત પાંચ સમુદ્ઘાત છે. નવ શ્રૈવેયક અને અનુત્તર વિમાનના દેવોમાં સામર્થ્યની અપેક્ષાએ પ્રથમ પાંચ સમુદ્ઘાત હોય છે પરંતુ તે દેવો વૈકિય કે તૈજસ સમુદ્ઘાતનો પ્રયોગ કદાપિ કરતા નથી. કારણ કે તેને તેનું પ્રયોજન નથી. તેથી પ્રવૃત્તિની અપેક્ષાએ તે દેવોમાં ત્રણ સમુદ્ઘાત હોય છે.

કાય સંવેધ :- ભવાદેશથી ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષી અને પહેલા સૌધર્મ દેવલોકથી આઠમા સહસ્રાર દેવલોક પર્યંતના દેવો જઘન્ય બે ભવ, ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ, નવમા આણત દેવલોકથી નવ શ્રૈવેયક પર્યંતના દેવો જઘન્ય બે ભવ, ઉત્કૃષ્ટ છ ભવ, ચાર અનુત્તર વિમાનના દેવો જઘન્ય બે ભવ, ઉત્કૃષ્ટ ચાર ભવ અને સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવો જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ બે ભવ કરે છે. સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવો મનુષ્ય જન્મ પ્રાપ્ત કરીને મોક્ષગતિને પામે છે. કાલાદેશ- પ્રત્યેક સ્થાનની સ્થિતિ અનુસાર થાય છે.

(૬) સર્વાર્થસિદ્ધ દેવોની અજઘન્યોત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૩૩ સાગરોપમની છે. તેથી તેના મધ્યમ ત્રણ જઘન્ય ગમક કે અંતિમ ત્રણ ઉત્કૃષ્ટ ગમક થતા નથી. માત્ર પ્રથમ ત્રણ ગમક સંભવે છે.

ભવનપતિ દેવોનો મનુષ્યો સાથે કાલાદેશ :-

નવ ગમ્મા	જઘન્ય(બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ(આઠ ભવ)
(૧) ઔઁ ઔઁ	૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને અનેક માસ	સાધિક ૪ સાગરોપમ અને ૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ
(૨) ઔઁ જઘઁ	૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને અનેક માસ	સાધિક ૪ સાગરોપમ અને ૪ અનેક માસ
(૩) ઔઁ ઉઁ	૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને પૂર્વકોટિ વર્ષ	સાધિક ૪ સાગરોપમ અને ૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ
(૪) જઘઁ ઔઁ	૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને અનેક માસ	૪૦,૦૦૦ વર્ષ અને ૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ
(૫) જઘઁ જઘઁ	૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને અનેક માસ	૪૦,૦૦૦ વર્ષ અને ૪ અનેક માસ
(૬) જઘઁ ઉઁ	૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને પૂર્વકોટિ વર્ષ	૪૦,૦૦૦ વર્ષ અને ૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ
(૭) ઉઁ ઔઁ	સાધિક ૧ સાગરોપમ અને અનેક માસ	સાધિક ૪ સાગરોપમ અને ૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ
(૮) ઉઁ જઘઁ	સાધિક ૧ સાગરોપમ અને અનેક માસ	સાધિક ૪ સાગરોપમ અને ૪ અનેક માસ
(૯) ઉઁ ઉઁ	સાધિક ૧ સાગરોપમ અને પૂર્વકોટિ વર્ષ	સાધિક ૪ સાગરોપમ અને ૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ

ભવનપતિની સ્થિતિ- જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ સાધિક એક સાગરોપમ.

સંજી મનુષ્યમાં પ્રાપ્ત થતી સ્થિતિ- જઘન્ય અનેક માસ, ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષ.

વિજયાદિ અનુત્તર દેવોનો મનુષ્યો સાથે કાલાદેશ :-

નવ ગમ્મા	જઘન્ય(બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ(ચાર ભવ)
(૧) ઔં ઔં	૩૧ સાગરોપમ અને અનેક વર્ષ	૬૬ સાગરોપમ અને ૨ પૂર્વકોટિ વર્ષ
(૨) ઔં જઘં	૩૧ સાગરોપમ અને અનેક વર્ષ	૬૬ સાગરોપમ અને ૨ અનેક વર્ષ
(૩) ઔં ઉં	૩૧ સાગરોપમ અને પૂર્વકોટિ વર્ષ	૬૬ સાગરોપમ અને ૨ પૂર્વકોટિ વર્ષ
(૪) જઘં ઔં	૩૧ સાગરોપમ અને અનેક વર્ષ	૬૨ સાગરોપમ અને ૨ પૂર્વકોટિ વર્ષ
(૫) જઘં જઘં	૩૧ સાગરોપમ અને અનેક વર્ષ	૬૨ સાગરોપમ અને ૨ અનેક વર્ષ
(૬) જઘં ઉં	૩૧ સાગરોપમ અને પૂર્વકોટિ વર્ષ	૬૨ સાગરોપમ અને ૨ પૂર્વકોટિ વર્ષ
(૭) ઉં ઔં	૩૩ સાગરોપમ અને અનેક વર્ષ	૬૬ સાગરોપમ અને ૨ પૂર્વકોટિ વર્ષ
(૮) ઉં જઘં	૩૩ સાગરોપમ અને અનેક વર્ષ	૬૬ સાગરોપમ અને ૨ અનેક વર્ષ
(૯) ઉં ઉં	૩૩ સાગરોપમ અને પૂર્વકોટિ વર્ષ	૬૬ સાગરોપમ અને ૨ પૂર્વકોટિ વર્ષ

વિજય અનુત્તર વિમાનના દેવોની સ્થિતિ- જઘન્ય ૩૧ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમ.
સંક્ષી મનુષ્યોમાં પ્રાપ્ત થતી સ્થિતિ- જઘન્ય અનેક વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષ.

સર્વાર્થસિદ્ધ દેવનો મનુષ્ય સાથે કાલાદેશ :-

ત્રણ ગમ્મા	જઘન્ય (બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ (બે ભવ)
(૧) ઔં ઔં	૩૩ સાગરોપમ અને અનેક વર્ષ	૩૩ સાગરોપમ અને પૂર્વકોટિ વર્ષ
(૨) ઔં જઘં	૩૩ સાગરોપમ અને અનેક વર્ષ	૩૩ સાગરોપમ અને અનેક વર્ષ
(૩) ઔં ઉં	૩૩ સાગરોપમ અને પૂર્વકોટિ વર્ષ	૩૩ સાગરોપમ અને પૂર્વકોટિ વર્ષ

સર્વાર્થ સિદ્ધ વિમાનના દેવોની સ્થિતિ- જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ-૩૩ સાગરોપમ.
મનુષ્યમાં પ્રાપ્ત થતી સ્થિતિ- જઘન્ય અનેક વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષ.

નાણતા-૧૦૪ :- મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થતા પ્રત્યેક દેવના ચાર-ચાર નાણતા થાય છે. જઘન્ય ગમકમાં અને ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં આયુષ્ય અને અનુભંધના બે-બે નાણતા થાય છે. ૧૦ ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષી ૧ થી ૧૨ દેવલોક, ૮ ઐવેયકનું એક સ્થાન, ચાર અનુત્તર વિમાનનું એક સ્થાન; કુલ ૨૬ સ્થાનના ૨૬×૪=૧૦૪ નાણતા થાય છે. સર્વાર્થસિદ્ધવિમાનના દેવોમાં જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ ગમક જ નથી, તેથી તેમાં નાણતા નથી.

મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થતા જીવોના કુલ ગમ્મા અને નાણતા :-

ઉત્પન્ન થતાં જીવો	ભવ સંખ્યા		ગમ્મા		નાણતા	
	જઘ.	ઉ.	વિવરણ	કુલ	વિવરણ	કુલ
૧ થી ૬ નરકના નારકી	૨	૮	૮ ગમ્માથી ૬×૮=	૫૪	૬×૪ =	૨૪
૧૦ ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોં અને ૧ થી ૮ દેવો (૨૦ સ્થાનના દેવો)	૨	૮	૮ ગમ્માથી ૨૦×૮=	૧૬૦	૨૦×૪ =	૮૦

ઉત્પન્ન થતાં જીવો	ભવ સંખ્યા		ગમ્મા		નાણતા	
	જઘ.	ઉ.	વિવરણ	કુલ	વિવરણ	કુલ
૯ થી ૧૨ દેવલોક અને ૯ શ્રૈવેયક(૫ સ્થાનના દેવો)	૨	૬	૯ ગમ્માથી ૫×૯=	૪૫	૫×૪ =	૨૦
૪ અનુત્તર વિમાન (એક સ્થાનના દેવ)	૨	૪	૯ ગમ્માથી ૧×૯=	૯	૧×૪ =	૪
સર્વાર્થ સિદ્ધાંના દેવ	૨	૨	૩ ગમ્માથી ૧×૩=	૩	×	×
ત્રણ સ્થાવર, ત્રણ વિક્રં	૨	૮	૯ ગમ્માથી ૬×૯=	૫૪	૬+૬+૭+૯+૯+૯ =	૪૬
અસંજી તિર્યચ	૨	૮	૭ ગમ્માથી ૩×૭=	૨૧	૯+૧૧+૧૨ =	૩૨
સંજી તિર્યચ	૨	૨	૩,૯ ગમ્માથી ૩×૨=	૬		
સંમૂર્ચિમ મનુષ્ય	૨	૮	૩ ગમ્માથી ૧×૩=	૩	×	×
				૩૭૫		૨૦૬

ભવના વિભાજનથી ગમ્મા :-

જઘન્ય બે, ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવના ગમ્મા	૩૧૨
જઘન્ય બે, ઉત્કૃષ્ટ છ ભવના ગમ્મા	૪૫
જઘન્ય બે, ઉત્કૃષ્ટ ચાર ભવના ગમ્મા	૯
જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ બે ભવના ગમ્મા	૯
કુલ ગમ્મા	૩૭૫

॥ શતક-૨૪/૨૧ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૨૪ : ઉદ્દેશક-૨૨

સંક્ષિપ્ત સાર

- આ ઉદ્દેશકમાં વાણવ્યંતર દેવોમાં જીવોની ઉત્પત્તિ સંબંધી પ્રતિપાદન છે.
- ★ અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય, સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય, યુગલિક તિર્યચ, સંજી મનુષ્ય અને યુગલિક મનુષ્ય આ પાંચ પ્રકારના જીવો મરીને વાણવ્યંતરદેવમાં ઉત્પન્ન થાય છે.
 - ★ અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય વાણવ્યંતરમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. તે જીવો ૯ ગમકથી જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ બે ભવ કરે છે.
 - ★ યુગલિક તિર્યચ અને યુગલિક મનુષ્ય વાણવ્યંતરમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે સ્થાનાનુસાર જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ એક પલ્યોપમની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. ૯ ગમકથી જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ બે ભવ કરે છે.
 - ★ સંજી તિર્યચ અને સંજી મનુષ્ય વાણવ્યંતરમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે સ્થાનાનુસાર સ્થિતિ પામે છે, નવ ગમકથી જઘન્ય-૨, ઉત્કૃષ્ટ-૮ ભવ કરે છે.

શતક-૨૪ : ઉદ્દેશક-૨૨

વાણવ્યંતર

વાણવ્યંતર દેવમાં જીવોની ઉત્પત્તિ :-

૧ વાણમંતરા ણં ભંતે ! કઓર્હિંતો ડવવજ્જંતિ ? કિં ણેરઙ્ઘિંતો ડવવજ્જંતિ, પુચ્છા ? ગોયમા ! જહેવ ણાગકુમારડદ્દેસણ અસણ્ણી તહેવ ણિરવસેસં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! વાણવ્યંતર દેવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? શું નૈરયિકો, તિર્યચો મનુષ્યો કે દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! નાગકુમાર દેવોના ઉદ્દેશક અનુસાર અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તેનું સંપૂર્ણ કથન કરવું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં વાણવ્યંતર દેવોની ઉત્પત્તિ સંબંધી કથન છે.

અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય, સંખ્યાત અને અસંખ્યાતવર્ષાયુષ્ક સંજી તિર્યચ તથા સંખ્યાત અને અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી મનુષ્ય આ પાંચ સ્થાનના જીવો મરીને વાણવ્યંતર જાતિના દેવ થઈ શકે છે. અન્ય જીવો મરીને દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. અહીં સંક્ષિપ્ત પાઠથી અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયની વાણવ્યંતરમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી વક્તવ્યતા નાગકુમારની સમાન કહી છે. તેની સ્થિતિ આદિ આ પ્રમાણે છે-

અસંજી તિર્યચ મરીને વાણવ્યંતરદેવોમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. તે નવ ગમકથી જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ ૨ ભવ કરે છે. દેવો મરીને અસંજીપણે જન્મ ધારણ કરતા નથી તેથી તેના બે ભવ જ થાય છે. તેની ઋદ્ધિનું કથન નૈરયિક ઉદ્દેશક અનુસાર જાણવું.

નાણતા :- અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય વ્યંતરદેવમાં ઉત્પન્ન થાય તેના નાણતા પાંચ થાય છે. **જઘન્ય ગમકમાં- ૩-** (૧) આયુષ્ય- અંતર્મુહૂર્ત, (૨) અધ્યવસાય- પ્રશસ્ત, (૩) અનુબંધ- આયુ પ્રમાણે. **ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં-૨ :** (૧) આયુ-કોડપૂર્વ (૨) અનુબંધ- આયુ પ્રમાણે.

સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયની વાણવ્યંતરમાં ઉત્પત્તિ :-

૨ જઙ્ઘ ણં ભંતે ! સણિણપંચિંદિય, પુચ્છા ? ગોયમા ! દોણિણ વિ ડવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો વાણવ્યંતર દેવો, સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો શું સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક કે અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક અને અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક બંને પ્રકારના સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

૩ અસંખેજ્જવાસાડય-સણિણપંચિંદિય-તિરિક્ખજોણિણ ણં ભંતે ! જે ભવિણ વાણમંતરેસુ

ઉવવજ્જિત્તે સે ણં ભંતે ! કેવઇય કાલ ઠિઈંએસુ ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં દસવાસ- સહસ્સઠિઈંએસુ, ઉક્કોસેણં પલિઓવમઠિઈંએસુ । સેસં તં ચેવ જહા ણાગકુમારહ્હેસેણં જાવ કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં સાહરેગા પુવ્વકોડી દસહિં વાસસહસ્સેહિં અબ્ભહિયા, ઉક્કોસેણં ચત્તારિ પલિઓવમાઈં જાવ એવઇયં કાલં ગહરાગઈં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ મરીને, વાણવ્યંતર દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ એક પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા વાણવ્યંતર દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. શેષ કથન નાગકુમાર ઉદ્દેશક અનુસાર જાણવું યાવત્ કાલાદેશથી જઘન્ય સાધિક પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અધિક, ઉત્કૃષ્ટ ચાર પલ્યોપમ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૧ ॥

૪ સો ચેવ જહણ્ણકાલઠિઈંએસુ ઉવવણ્ણો જહેવ ણાગકુમારાણં બિહ્વિગમે વત્તવ્વયા ।

ભાવાર્થ :- તે અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજ્ઞી તિર્યચો મરીને, જઘન્ય કાલની સ્થિતિવાળા વાણવ્યંતરદેવોમાં ઉત્પન્ન થાય તો નાગકુમારના બીજા ગમકમાં કહેલી વક્તવ્યતા જાણવી જોઈએ. ॥ ગમક-૨ ॥

૫ સો ચેવ ઉક્કોસેણકાલઠિઈંએસુ ઉવવણ્ણો જહણ્ણેણં પલિઓવમઠિઈંએસુ, ઉક્કોસેણં વિ પલિઓવમઠિઈંએસુ । એસ ચેવ વત્તવ્વયા, ણવરં- ઠિઈં સે જહણ્ણેણં પલિઓવમં, ઉક્કોસેણં તિણ્ણિ પલિઓવમાઈં । સંવેહો જહણ્ણેણં દો પલિઓવમાઈં, ઉક્કોસેણં ચત્તારિ પલિઓવમાઈં, જાવ એવઇયં કાલં ગહરાગઈં કરેજ્જા । મજ્ઞિમમગમગા તિણ્ણિ વિ જહેવ ણાગકુમારેસુ । પચ્છિમેસુ તિસુ ગમએસુ તં ચેવ જહા ણાગકુમારુદ્દેસેણં, ણવરં- ઠિઈં સંવેહં ચ જાણેજ્જા । સંખેજ્જવાસાસય સણ્ણિપંચિંદિય તિરિક્ખજોણિએ વિ તહેવ, ણવરં- ઠિઈં અણુબંધો સંવેહં ચ ઉભઓ ઠિઈંએ જાણેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- તે સંજ્ઞી તિર્યચો મરીને, ઉત્કૃષ્ટ કાલની સ્થિતિવાળા વાણવ્યંતરદેવોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એક પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા વાણવ્યંતરદેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ઈત્યાદિ પૂર્વોક્ત વક્તવ્યતા અનુસાર જાણવું. સ્થિતિ-જઘન્ય એક પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની જાણવી જોઈએ. સંવેધ-જઘન્ય બે પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર પલ્યોપમ છે યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૩ ॥ મધ્યના ત્રણ ગમક અને અંતિમ ત્રણ ગમક નાગકુમાર ઉદ્દેશક અનુસાર છે, પણ સ્થિતિ અને સંવેધ(કાલાદેશ) ઉપયોગ પૂર્વક જાણવા.

સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયના વિષયમાં પણ તે જ રીતે(નાગકુમારવત્) જાણવું જોઈએ પરંતુ સ્થિતિ અને અનુબંધ જુદા છે. સંવેધ(કાલાદેશ) બંનેની સ્થિતિને સંમિલિત કરીને જાણવો જોઈએ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સંજ્ઞી તિર્યચ અને યુગલિક તિર્યચની વ્યંતર દેવોમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી વિચારણા નાગકુમાર ઉદ્દેશકના અતિદેશ પૂર્વક છે.

યુગલિક તિર્યચનો કાલાદેશ :- તેની સ્થિતિ જઘન્ય કોડપૂર્વ ઝાઝેરી, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની હોય છે અને વાણવ્યંતર દેવોમાં તે જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ ૧ પલ્યોપમની સ્થિતિ પામે છે.

(૧) ઔઘિક-ઔઘિક- આગમમાં યુગલિક તિર્યચની સ્થિતિ જઘન્ય કોડપૂર્વ ઝાઝેરી, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની હોય છે અને તે વાણવ્યંતર દેવમાં જઘન્ય-૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ-૧ પલ્યોપમની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે તથા બે ભવ કરે છે. તેથી તેનો કાલાદેશ જઘન્ય સાધિક કોડપૂર્વ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અધિક, ઉત્કૃષ્ટ બંને સ્થાનની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ મળીને (૩+૧=)૪ પલ્યોપમ થાય છે. **(૨) ઔઘિક-જઘન્ય-** ઔઘિક સ્થિતિવાળા યુગલિક તિર્યચો વાણવ્યંતરદેવોમાં જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષની સ્થિતિ પામે તો, તેનો કાલાદેશ જઘન્ય સાધિક કોડ પૂર્વવર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અધિક, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અધિક થાય છે. **(૩) ઔઘિક-ઉત્કૃષ્ટ-** આ ગમકથી યુગલિક તિર્યચ એક પલ્યોપમની સ્થિતિએ વાણવ્યંતર દેવમાં ઉત્પન્ન થાય અને તે યુગલિક તિર્યચની સ્થિતિ પણ જઘન્ય એક પલ્યોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની હોય છે. **કારણ કે એક પલ્યોપમથી ઓછી સ્થિતિવાળા યુગલિકો વાણવ્યંતરની ઉત્કૃષ્ટ એક પલ્યોપમની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી.**

આ રીતે જઘન્ય એક પલ્યોપમ ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા યુગલિક તિર્યચ ત્રીજા ગમકથી વ્યંતરદેવમાં જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ એક પલ્યોપમની સ્થિતિએ ઉત્પન્ન થાય, તો તેનો કાલાદેશ જઘન્ય બે પલ્યોપમ, ઉત્કૃષ્ટ ચાર પલ્યોપમ હોય છે. આ રીતે શેષ ગમક પણ સમજી લેવા જોઈએ. યુગલિક તિર્યચ વાણવ્યંતરમાં નવે ગમકથી જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ બે ભવ કરે છે.

સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી તિર્યચ :- તેની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ કોડ પૂર્વની છે અને વાણવ્યંતર દેવમાં તે સ્થાનાનુસાર જઘન્ય-૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ-૧ પલ્યોપમની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. તે નવ ગમકથી જઘન્ય-૨, ઉત્કૃષ્ટ-૮ ભવ કરે છે.

યુગલિક તિર્યચોનો વાણવ્યંતર દેવો સાથે કાલાદેશ :-

ગમક	જઘન્ય(બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ(બે ભવ)
(૧) ઔઁ ઔઁ	સાધિક કોડપૂર્વ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	ચાર પલ્યોપમ
(૨) ઔઁ જઘઁ	સાધિક કોડપૂર્વ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	૩ પલ્યોપમ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ
(૩) ઔઁ ઉઁ	બે પલ્યોપમ	ચાર પલ્યોપમ
(૪) જઘઁ ઔઁ	સાધિક કોડપૂર્વ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	સાધિક બે કોડપૂર્વ વર્ષ
(૫) જઘઁ જઘઁ	સાધિક કોડપૂર્વ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	સાધિક કોડપૂર્વ વર્ષ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ
(૬) જઘઁ ઉઁ	સાધિક બે કોડપૂર્વ વર્ષ	સાધિક બે કોડપૂર્વ
(૭) ઉઁ ઔઁ	૩ પલ્યોપમ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	ચાર પલ્યોપમ
(૮) ઉઁ જઘઁ	૩ પલ્યોપમ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	૩ પલ્યોપમ અને ૧૦,૦૦૦ વર્ષ
(૯) ઉઁ ઉઁ	૪ પલ્યોપમ	ચાર પલ્યોપમ

યુગલિક તિર્યચની સ્થિતિ- જઘન્ય સાધિક કોડપૂર્વ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ.

વ્યંતર દેવની સ્થિતિ- જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ એક પલ્યોપમ.

નાણતા :- સંજી તિર્યચ વાણવ્યંતરમાં જાય તેના ૧૦ નાણતા થાય છે. જઘન્ય ગમકમાં-૮ નાણતા થાય છે- (૧) અવગાહના- જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ અનેક ધનુષ, (૨) લેશ્યા-૩,

(૩) દષ્ટિ- મિથ્યા, (૪) જ્ઞાનાજ્ઞાન-૨ અજ્ઞાન (૫) સમુદ્ઘાત-૩ (૬) આયુષ્ય-અંતર્મુહૂર્ત (૭) અધ્યવસાય- પ્રશસ્ત (૮) અનુબંધ-આયુષ્ય પ્રમાણે. ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં-૨ નાણતા થાય છે- (૧) આયુષ્ય- કોડપૂર્વ વર્ષ (૨) અનુબંધ-આયુષ્ય પ્રમાણે.

યુગલિક તિર્યચ વાણવ્યંતરમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે ૫ નાણતા થાય છે. જઘન્ય ગમકમાં-૩ : (૧) અવગાહના- જઘન્ય અનેક ધનુષ, ઉત્કૃષ્ટ સાધિક ૧૦૦૦ યોજન (૨) આયુષ્ય- સાધિક કોડપૂર્વ (૩) અનુબંધ- આયુષ્ય પ્રમાણે. ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં-૨ : (૧) આયુષ્ય- ત્રણ પલ્યોપમ (૨) અનુબંધ- આયુષ્ય પ્રમાણે. અવગાહના પ્રથમ ગમકની સમાન સર્વે ય પ્રકારની હોય છે. તેથી તેનો નાણતો નથી.

મનુષ્યોની વાણવ્યંતર દેવોમાં ઉત્પત્તિ :-

૬ જહ્વ ણં ભંતે ! મણુસ્સેહિંતો ડવવજ્જંતિ, પુચ્છા ? ગોયમા ! અસંખેજ્જાવાસાડયાણં જહેવ ણાગકુમારાણં ડહેસે તહેવ વત્તવ્વયા। ણવરં- તહ્વયગમણં ઠિઈ જહ્વણેણં પલિઓવમં, ડવ્કોસેણં તિણિણ પલિઓવમાહ્ણં। ઓગાહણા જહ્વણેણં ગાડયં, ડવ્કોસેણં તિણિણ ગાડયાહ્ણં, સેસં તહેવ । સંવેહો સે જહ્વા ંથ ચેવ ડહેસણં અસંખેજ્જ-વાસાડય-સણિણપંચિંદિયાણં ।

સંખેજ્જવાસાડય-સણિણમણુસ્સે જહેવ ણાગકુમારુહેસણં, ણવરં- વાણમંતરે ઠિઈ સંવેહં ચ જાણેજ્જા । ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે વાણવ્યંતર દેવો, મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો શું સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે કે અસંખ્યાતવર્ષાયુષ્ક સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી મનુષ્યોની વકતવ્યતા નાગકુમાર ઉદ્દેશકના અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્યોની સમાન છે. ત્રીજા ગમકમાં સ્થિતિ જઘન્ય એક પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ છે. અવગાહના જઘન્ય એક ગાઉ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગાઉની છે. શેષ પૂર્વવત્ છે. કાય સંવેધ-આ જ ઉદ્દેશકમાં અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયનું કથન કર્યું છે, તે પ્રમાણે જાણવું.

સંખ્યાતવર્ષાયુષ્ક સંજી મનુષ્યના વિષયમાં નાગકુમાર ઉદ્દેશક અનુસાર જાણવું જોઈએ. પરંતુ સ્થિતિ અને કાલાદેશ વાણવ્યંતરનો ઉપયોગ પૂર્વક જાણવો. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સંક્ષિપ્ત સૂત્રમાં સંખ્યાત અને અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા બંને પ્રકારના મનુષ્યોની વાણવ્યંતરદેવમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી વિચારણા કરી છે.

સંમૂર્ચિમ મનુષ્યો દેવગતિમાં જતા નથી. કર્મભૂમિના સંજી મનુષ્ય અને યુગલિક મનુષ્યો વાણવ્યંતરદેવમાં સ્થાનાનુસાર જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ એક પલ્યોપમની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે.

યુગલિક મનુષ્યો વાણવ્યંતરમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે નવ ગમકથી જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ બે ભવ કરે છે. તેની ઋદ્ધિનું કથન નાગકુમારમાં જેમ કર્યું છે, તેમજ અહીં પણ કરવું પરંતુ યુગલિક મનુષ્ય ત્રીજા ગમકથી

વાણવ્યંતર દેવમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે તેની અવગાહના અને સ્થિતિમાં ભિન્નતા હોય છે.

ત્રીજો ગમક : ઔદિક ઉત્કૃષ્ટ :- જઘન્ય એક પલ્યોપમ, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા યુગલિક મનુષ્ય ત્રીજા ગમકથી વ્યંતર દેવમાં ઉત્પન્ન થાય છે. યુગલિક મનુષ્યોની અવગાહનાનો સંબંધ તેની સ્થિતિ સાથે હોવાથી, જ્યારે તે ત્રીજા ગમકથી જાય ત્યારે તેની અવગાહના જઘન્ય એક ગાઉ, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગાઉની હોય છે. આ જ રીતે જ્યારે યુગલિક મનુષ્યો યોથા, પાંચમા અને છટ્ટા તે ત્રણ જઘન્ય ગમકથી વ્યંતરમાં જાય ત્યારે તેની અવગાહના ૫૦૦ ધનુષ્ય ઝાઝેરી હોય છે અને સાતમા, આઠમા, નવમા તે ત્રણ ઉત્કૃષ્ટ ગમકથી જાય ત્યારે તેની અવગાહના ત્રણ ગાઉની હોય છે.

સંજી મનુષ્યો વાણવ્યંતરમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે નવ ગમકથી જઘન્ય-૨, ઉત્કૃષ્ટ-૮ ભવ કરે છે. તેની ઋદ્ધિનું કથન નાગકુમારોની જેમ છે પરંતુ સ્થિતિ અને કાલાદેશનું કથન સ્થિતિ પ્રમાણે છે.

નાણતા :- યુગલિક મનુષ્યોમાં નાણતા-૬ હોય છે. તેમાં જઘન્ય ગમકમાં ૩ નાણતા હોય છે- (૧) અવગાહના- સાદિક ૫૦૦ ધનુષ, (૨) આયુષ્ય- સાદિક કોડપૂર્વ, (૩) અનુબંધ- આયુષ્ય પ્રમાણે. ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં ૩ નાણતા હોય છે- (૧) અવગાહના-૩ ગાઉ, (૨) આયુષ્ય- ત્રણ પલ્યોપમ, (૩) અનુબંધ- આયુષ્ય પ્રમાણે.

સંજી મનુષ્યોમાં નાણતા-૮ હોય છે. જઘન્ય ગમકમાં-૫ નાણતા હોય છે- (૧) અવગાહના અનેક અંગુલ (૨) જ્ઞાનાજ્ઞાન- ૩ જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન (૩) સમુદ્ઘાત-૫ (૪) આયુષ્ય- અનેક માસ (૫) અનુબંધ- આયુષ્ય પ્રમાણે. ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં-૩ નાણતા (૧) અવગાહના-૫૦૦ ધનુષ, (૨) આયુષ્ય- કોડપૂર્વ, (૩) અનુબંધ-આયુષ્ય પ્રમાણે.

વાણવ્યંતર દેવોમાં ઉત્પન્ન થતા જીવોના કુલ ગમ્મા અને નાણતા :-

ઉત્પન્ન થતા જીવો	ભવ સંખ્યા		ગમ્મા		નાણતા	
	જઘ.	ઉ.	વિવરણ	કુલ	વિવરણ	કુલ
અસંજી તિર્યચ	૨	૨	૮ ગમ્માથી ૧×૮=	૮	૫	૫
યુગલિક તિર્યચ અને યુગલિક મનુષ્ય	૨	૨	૮ ગમ્માથી ૨×૮=	૧૬	૫+૬=	૧૧
સંજી તિર્યચ-મનુષ્ય કુલ	૨	૮	૮ ગમ્માથી ૨×૮	૧૬	૧૦+૮=	૧૮
				૪૫ ગમ્મા		૩૪

॥ શતક-૨૪/૨૨ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૨૪ : ઉદ્દેશક-૨૩

સંક્ષિપ્ત સાર

આ ઉદ્દેશકમાં જ્યોતિષી દેવોમાં જીવોની ઉત્પત્તિ સંબંધી નિરૂપણ છે.

- ★ યુગલિક તિર્યચ અને યુગલિક મનુષ્યો તથા સંજી તિર્યચ અને સંજી મનુષ્યો તે ચાર પ્રકારના જીવો જ્યોતિષી દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.
- ★ જઘન્ય પલ્યોપમના આઠમા ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા યુગલિકો જ્યોતિષી-દેવમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાં તે સ્થાનાનુસાર સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે અને જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ બે ભવ કરે છે. યુગલિકો જ્યોતિષીમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે જઘન્યના ત્રણ ગમકમાંથી ચોથા ગમકથી જાય છે, પાંચમા, છઠ્ઠા બે ગમકથી જતા નથી. કારણ કે યુગલિકો જ્યારે જઘન્ય ગમકથી જાય ત્યારે તેની સ્થિતિ પલ્યોપમના આઠમા ભાગની હોય છે અને જ્યોતિષીદેવમાં પણ જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના આઠમા ભાગની એક જ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. આ રીતે ચોથા-પાંચમા કે છઠ્ઠા તે ત્રણે ગમકનો સમાવેશ ચોથા ગમકમાં થઈ જાય છે. તેથી શાસ્ત્રપાઠમાં એક(ચોથા) ગમકની જ ગણના થાય છે, થોકડામાં તેની ગણના પાંચમા ગમક રૂપે કરી છે.
- યુગલિકોની અવગાહના તેની સ્થિતિ અનુસાર ભિન્ન-ભિન્ન ગમકમાં ભિન્ન-ભિન્ન હોય છે.
- ★ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષની સ્થિતિવાળા સંજી તિર્યચો અને જઘન્ય અનેક માસ ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષની સ્થિતિવાળા સંજી મનુષ્યો જ્યોતિષી દેવમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં સ્થાનાનુસાર સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે, નવ ગમકથી જઘન્ય બે, ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ કરે છે. તેની શેષ ઋદ્ધિ અને નાણતા અસુરકુમાર ઉદ્દેશકની જેમ થાય છે. કાલાદેશ જ્યોતિષીની સ્થિતિ અનુસાર ભિન્ન-ભિન્ન હોય છે.

શતક-૨૪ : ઉદ્દેશક-૨૩

જ્યોતિષી

જ્યોતિષી દેવોમાં જીવોની ઉત્પત્તિ :-

૧ જોઈસિયા ણં ભંતે ! કઓહિંતો ડવવજ્જંતિ ? કિં ણેરહ્મિંતો ડવવજ્જંતિ, પુચ્છા ? ગોયમા ! ભેદો જાવ સણિણપંચિંદિયતિરિક્ખજોણિહિંતો ડવવજ્જંતિ, ણો અસણિણ પંચિંદિય-તિરિક્ખજોણિહિંતો ડવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જ્યોતિષી દેવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? શું નૈરયિકોમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જીવના સર્વ ભેદોનું કથન પૂર્વવત્ કરવું યાવત્ તે સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી.

સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયની જ્યોતિષી દેવોમાં ઉત્પત્તિ :-

૨ જહ્ ણં ભંતે ! સણિણ કિં સંખેજ્જ, અસંખેજ્જવાસાડય, પુચ્છા ? ગોયમા ! સંખેજ્જ- વાસાડય, અસંખેજ્જવાસાડય દોહિ વિ ડવવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો જ્યોતિષી દેવો, સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે કે અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા અને અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા બંને પ્રકારના સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

૩ અસંખેજ્જ-વાસાડય-સણિણપંચિંદિય-તિરિક્ખજોણિહિંતો ણં ભંતે ! જે ભવિહ્મિંતો ડવવજ્જિત્તહ્મિંતો સે ણં ભંતે ! કેવહ્મિકાલઠિહ્મિંતો ડવવજ્જેજ્જા ?

ગોયમા ! જહ્ણેણં અટ્ટભાગપલિઓવમટ્ટિહ્મિંતો, ડવવજ્જેજ્જા, ડવવજ્જેજ્જા, અવસેસં જહ્મિંતો અસુરકુમારુહ્મિંતો, ણવરં- ઠિહ્મિંતો જહ્ણેણં અટ્ટભાગ-પલિઓવમં, ડવવજ્જેજ્જા, અવસેસં તિણિણ પલિઓવમાહ્મિંતો । ઇવં અણુબંધો વિ । સેસં તહેવ, ણવરં-કાલાદેસેણં જહ્ણેણં દો અટ્ટભાગપલિઓવમાહ્મિંતો, ડવવજ્જેજ્જા, અવસેસં ચત્તારિ પલિઓવમાહ્મિંતો વાસસય-સહસ્સમભહિયાહ્મિંતો, જાવ ઇવહ્મિંતો કાલં ગહ્મિંતો કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચો મરીને, જ્યોતિષીમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા જ્યોતિષીમાં ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે જઘન્ય પલ્યોપમના આઠમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ એક લાખ વર્ષ અધિક એક

પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા જ્યોતિષીમાં ઉત્પન્ન થાય છે. શેષ અસુરકુમાર ઉદ્દેશક અનુસાર જાણવું, સ્થિતિ પલ્યોપમના આઠમા ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની હોય છે અને આ જ રીતે અનુબંધ પણ છે. શેષ પૂર્વવત્ છે. કાલાદેશથી જઘન્ય પલ્યોપમના બે આઠમા ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ એક લાખ વર્ષ અધિક ચાર પલ્યોપમ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૧ ॥

૪ સો ચેવ જહણ્ણકાલદ્વિઈએસુ ઉવવણ્ણો, જહણ્ણેણં અટ્ટભાગપલિઓવમદ્વિઈએસુ, ઉક્કોસેણ વિ અટ્ટભાગપલિઓવમદ્વિઈએસુ । એસ ચેવ વત્તવ્વયા, ણવરં- કાલાદેસેણં જાણેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- તે અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ મરીને, જઘન્ય કાલની સ્થિતિવાળા જ્યોતિષીમાં ઉત્પન્ન થાય, તો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના આઠમા ભાગની સ્થિતિવાળા જ્યોતિષીમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ઈત્યાદિ પ્રથમ ગમકવત્ વક્તવ્યતા છે. કાલાદેશ તેનાથી ભિન્ન ઉપયોગપૂર્વક જાણવો. ॥ ગમક-૨ ॥

૫ સો ચેવ ઉક્કોસકાલદ્વિઈએસુ ઉવવણ્ણો, એસ ચેવ વત્તવ્વયા, ણવરં- ઠિઈ જહણ્ણેણં પલિઓવમં વાસસયસહસ્સમબ્ભહિયં, ઉક્કોસેણં તિણ્ણિ પલિઓવમાઈં । એવં અણુબંધો વિ । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં દો પલિઓવમાઈં દોહિં વાસસયસહસ્સેહિં અબ્ભહિયાઈં, ઉક્કોસેણં ચત્તારિ પલિઓવમાઈં વાસસયસહસ્સમબ્ભહિયાઈં ।

ભાવાર્થ :- તે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા જ્યોતિષીમાં ઉત્પન્ન થાય, તો પણ તે જ વક્તવ્યતા કહેવી. સ્થિતિ અને અનુબંધ જઘન્ય એક લાખ વર્ષ અધિક પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ. કાલાદેશ જઘન્ય બે લાખ વર્ષ અધિક બે પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ એક લાખ વર્ષ અધિક ચાર પલ્યોપમ છે. ॥ ગમક-૩ ॥

૬ સો ચેવ અપ્પણા જહણ્ણકાલદ્વિઈઓ જાઓ, જહણ્ણેણં અટ્ટભાગપલિઓવમદ્વિઈએસુ, ઉક્કોસેણ વિ અટ્ટભાગપલિઓવમદ્વિઈએસુ ઉવવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- તે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ, સ્વયં જઘન્ય કાલની સ્થિતિવાળા હોય અને જ્યોતિષીમાં ઉત્પન્ન થાય, તો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના આઠમા ભાગની સ્થિતિવાળા જ્યોતિષીમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૭ તે ણં ભંતે ! જીવા એગસમણં કેવઈયા ઉવવજ્જંતિ ?

ગોયમા ! એસ ચેવ વત્તવ્વયા, ણવરં- ઓગાહણા જહણ્ણેણં ધણુપુહુત્તં, ઉક્કોસેણં સાઈરેગાઈં અટ્ટારસધણુસયાઈં । ઠિઈ જહણ્ણેણં અટ્ટભાગપલિઓવમં, ઉક્કોસેણ વિ અટ્ટભાગ-પલિઓવમં । એવં અણુબંધોવિ, સેસં તહેવ । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં દો અટ્ટભાગપલિ-ઓવમાઈં, ઉક્કોસેણ વિ દો અટ્ટભાગપલિઓવમાઈં, જાવ એ વઈયં કાલં ગઈરાગાઈં કરેજ્જા । જહણ્ણકાલદ્વિઈયસ્સ એસ ચેવ એક્કો ગમો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્વોક્ત વક્તવ્યતા અનુસાર જાણવું. અવગાહના જઘન્ય- અનેક ધનુષ અને ઉત્કૃષ્ટ સાધિક ૧૮૦૦ ધનુષ, સ્થિતિ અને અનુબંધ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમનો આઠમો ભાગ છે.

શેષ પૂર્વવત્. કાલાદેશ- જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના બે આઠમા ભાગ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. જઘન્ય કાલની સ્થિતિવાળાને માટે આ એક જ ગમક છે. ॥ ગમક-૪ ॥

૮ સો ચેવ અપ્પણા ઉક્કોસકાલદ્વિઈઓ જાઓ, સા ચેવ ઓહિયા વત્તવ્વયા, ણવરં- ઠિઈ જહણ્ણેણં તિણિણ પલિઓવમાઈ, ઉક્કોસેણ વિ તિણિણ પલિઓવમાઈ । એવં અણુબંધો વિ, સેસં તં ચેવ । એવં પચ્છિમા તિણિણ ગમગા ણેયવ્વા, ણવરં- ઠિઈ સંવેહં ચ જાણેજ્જા । એ સત્ત ગમગા ।

ભાવાર્થ :- તે અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ સ્વયં ઉત્કૃષ્ટ કાલની સ્થિતિવાળા હોય અને જ્યોતિષીમાં ઉત્પન્ન થાય તો તેનું કથન તો ઔઘિક ગમકની સમાન છે. પરંતુ સ્થિતિ અને અનુબંધ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ, શેષ પૂર્વવત્ જાણવું. આ જ રીતે અંતિમ ત્રણ ગમક જાણવા જોઈએ. તેના સ્થિતિ અને સંવેધ ઉપયોગ પૂર્વક જાણવા. આ રીતે કુલ સાત ગમક જ થાય છે. ॥ગમક-૭॥

૯ જહ સંખેજ્જવાસાડયસણિણપંચિંદિય તિરિક્ખજોણિણિંહિંતો ઉવવજ્જંતિ, પુચ્છા ? ગોયમા ! સંખેજ્જવાસાડયાણં જહેવ અસુરકુમારેસુ ઉવવજ્જમાણાણં તહેવ ણવ વિ ગમા ભાણિયવ્વા, ણવરં- જોહિસિય ઠિઈ સંવેહં ચ જાણેજ્જા, સેસં તહેવ ણિરવસેસં ભાણિયવ્વં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- તે જ્યોતિષી દેવ, સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા જ્યોતિષીમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** અસુરકુમારમાં ઉત્પન્ન થનારા સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચોની સમાન નવ ગમક જાણવા જોઈએ. સ્થિતિ અને સંવેધ જ્યોતિષી યોગ્ય ઉપયોગપૂર્વક જાણવા. શેષ સંપૂર્ણ કથન અસુરકુમારવત્ છે. ॥ ૧થી ૯ ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સંજી તિર્યચો અને યુગલિક તિર્યચોની જ્યોતિષીમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી વિચારણા છે.

યુગલિક તિર્યચોની ઋદ્ધિનું કથન અસુરકુમાર ઉદ્દેશક અનુસાર છે. તેમાં અવગાહના અને સ્થિતિમાં ભિન્નતા છે.

અવગાહના :- યુગલિક તિર્યચની અવગાહના જઘન્ય અનેક ધનુષ, ઉત્કૃષ્ટ ૬ ગાઉની છે. પરંતુ જ્યારે તે જઘન્ય ગમકથી જાય ત્યારે તેની અવગાહના જઘન્ય અનેક ધનુષ અને ઉત્કૃષ્ટ સાધિક ૧૮૦૦ ધનુષની હોય છે. જઘન્ય ગમકમાં તેનાથી અધિક અવગાહના હોતી નથી. જ્યોતિષીમાં ઉત્પન્ન થનારા યુગલિક તિર્યચોમાં જઘન્ય અનેક ધનુષની અવગાહના લઘુકાય સ્થલચર યુગલિક તેમજ ખેચર યુગલિકની અપેક્ષાએ છે. ઉત્કૃષ્ટ સાધિક ૧૮૦૦ ધનુષની અવગાહના વિશાલકાય હાથી આદિની અપેક્ષાએ છે. આ પ્રકારની હાથી આદિ સ્થલચરોની અવગાહના અવસર્પિણીના ત્રીજા આરાના અંતિમ વિભાગમાં થાય છે અને ખેચર યુગલિકની અનેક ધનુષની અવગાહના સર્વ યુગલિક કાલ અને સર્વ યુગલિક ક્ષેત્રમાં હોય છે.

સ્થિતિ- જઘન્ય પલ્યોપમના આઠમા ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની હોય છે. ત્રીજા ગમકમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ ઉત્પન્ન થવાના કારણે તેની સ્થિતિ જઘન્ય એક લાખ વર્ષ અધિક એક પલ્યોપમની હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની હોય છે.

કાય સંવેધ- ભવાદેશ- જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ બે ભવ કરે છે

યુગલિક તિર્યચનો જ્યોતિષી સાથે કાલાદેશ :-

ગમક-૭	જઘન્ય (બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ (બે ભવ)
(૧) ઔં ઔં	પલ્યોપમનો ચોથો ભાગ (બે આઠમા ભાગ)	૪ પલ્યોપમ અને ૧ લાખ વર્ષ.
(૨) ઔં જઘં	પલ્યોપમનો ચોથો ભાગ (બે આઠમા ભાગ)	૩ પલ્યોપમ અને પલ્યોપમનો આઠમો ભાગ
(૩) ઔં ઉં	બે પલ્યોપમ અને બે લાખ વર્ષ	૪ પલ્યોપમ અને ૧ લાખ વર્ષ.
(૪) જઘં ઔં	પલ્યોપમનો ચોથો ભાગ (બે આઠમા ભાગ)	પલ્યોપમનો ચોથો ભાગ
(૭) ઉં ઔં	૩ પલ્યોપમ અને પલ્યોપમનો આઠનો ભાગ	૪ પલ્યોપમ અને ૧ લાખ વર્ષ.
(૮) ઉં જઘં	૩ પલ્યોપમ અને પલ્યોપમનો આઠમો ભાગ	૩ પલ્યોપમ અને પલ્યોપમનો આઠમો ભાગ
(૯) ઉં ઉં	૪ પલ્યોપમ અને ૧ લાખ વર્ષ	૪ પલ્યોપમ અને ૧ લાખ વર્ષ.

જ્યોતિષીમાં જનારા યુગલિક તિર્યચની સ્થિતિ- જઘન્ય- પલ્યોપમ નો આઠમો ભાગ. ઉત્કૃષ્ટ-ત્રણ પલ્યોપમ.

જ્યોતિષી દેવીની સ્થિતિ- જઘન્ય પલ્યોપમ નો આઠમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ એક પલ્યોપમ અને એક લાખ વર્ષ

સાત ગમક :- જઘન્યના ત્રણ ગમકમાંથી ચોથા ગમકમાં, પાંચમા અને છઠા ગમકનો સમાવેશ થઈ જાય છે અર્થાત્ આ ત્રણેય ગમકનો કાલાદેશ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એક સમાન પા(૦) પલ્યોપમ થાય છે. આ જ રીતે પહેલા બીજા દેવલોકમાં સમજવું. ત્યાં ત્રણેય ગમકમાં કાલાદેશ એક સમાન ક્રમશઃ બે પલ્યોપમ અને સાદિક બે પલ્યોપમ થાય છે. આ રીતે જ્યોતિષી અને પહેલા બીજા દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થતા બંને પ્રકારના યુગલિકોના સંબંધમાં સાત-સાત ગમક સમજવા.

નાણતા :- યુગલિક તિર્યચો જ્યોતિષીમાં જાય, તેના નાણતા પાંચ થાય છે. જઘન્ય ગમકમાં ત્રણ નાણતા થાય છે- (૧) અવગાહના (૨) આયુષ્ય અને (૩) અનુબંધ. ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં બે નાણતા થાય છે- (૧) આયુષ્ય અને (૨) અનુબંધ. આ પાંચ નાણતાનું સ્પષ્ટીકરણ અસુરકુમાર ઉદ્દેશક અનુસાર જાણવું.

સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચો :- તેનું કથન અસુરકુમારમાં ઉત્પન્ન થનારા સંખ્યાત વર્ષના સંજી તિર્યચની સમાન છે. તે જ્યોતિષીદેવમાં સ્થાનાનુસાર જઘન્ય પલ્યોપમના આઠમા ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ એક લાખ વર્ષ અધિક એક પલ્યોપમની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. બંને સ્થાનની સ્થિતિ અનુસાર કાલાદેશ થાય છે.

નાણતા :- જઘન્ય ગમકમાં આઠ અને ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં બે એમ કુલ ૧૦ નાણતા અસુરકુમાર ઉદ્દેશક પ્રમાણે થાય છે.

મનુષ્યોની જ્યોતિષી દેવોમાં ઉત્પત્તિ :-

૧૦ જઈ ણં મંતે ! મણુસ્સેહિંતો ડવવજ્જંતિ, પુચ્છા ? ગોયમા ! મેદો તહેવ । જાવ-

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- જો તે જ્યોતિષી દેવો, મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો શું સંખ્યાત કે અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- મનુષ્ય સંબંધી ભેદ-પ્રભેદ યુક્ત કથન કરવું યાવત્ સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક અને અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક બંને પ્રકારના મનુષ્યો જ્યોતિષીમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૧ અસંખેજ્જ-વાસાડય-સણિમણુસ્સે ણં મંતે ! જે મવિએ જોઈસિએસુ ડવવજ્જિત્તए, સે ણં મંતે ! કેવઙ્કાલઠિઈએસુ ડવવજ્જેજ્જા ?

ગોયમા ! જહા અસંખેજ્જવાસાઝય-સણિપંચિંદિયસ્સ જોહિસિયસુ ચેવ ઝવવજ્જ-
માણસ્સ સત્ત ગમગા તહેવ મણુસ્સાણ વિ, ણવરં- ઓગાહણાવિસેસો। પઢમેસુ તિસુ ગમણ
સુ ઓગાહણા જહણ્ણેણં સાહરેગાહં ણવ ધણુસયાહં, ઝવ્કોસેણં તિણ્ણિ ગાઝયાહં । મજ્જિમગમણ
જહણ્ણેણં સાહરેગાહં ણવ ધણુસયાહં, ઝવ્કોસેણં વિ સાહરેગાહં ણવ ધણુસયાહં। પચ્છિમેસુ
તિસુ ગમણસુ જહણ્ણેણં તિણ્ણિ ગાઝયાહં, ઝવ્કોસેણ વિ તિણ્ણિ ગાઝયાહં । સેસં તહેવ
ણિરવસેસં જાવ સંવેહો ત્તિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી મનુષ્યો, જ્યોતિષીમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જ્યોતિષીમાં ઉત્પન્ન થનારા અસંખ્ય વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચોની સમાન સાત ગમક જાણવા પરંતુ અવગાહનામાં વિશેષતા છે. પ્રથમના ત્રણ ગમકમાં અવગાહના જઘન્ય સાધિક ૮૦૦ ધનુષ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગાઉની છે. મધ્યમ ત્રણ ગમકમાંથી એક ગમકમાં (બે નથી) જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સાધિક ૮૦૦ ધનુષની છે, અંતિમ ત્રણ ગમકમાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગાઉ છે. શેષ કાય સંવેધ(કાલાદેશ) સુધીનું કથન તિર્યચ યુગલિકોની સમાન છે.

૧૨ જહ ણં ધંતે ! સંખેજ્જવાસાઝયસણિમણુસ્સેહિંતો ઝવવજ્જંતિ, પુચ્છા ? ગોયમા !
સંખેજ્જવાસાઝયાણં જહેવ અસુરકુમારેસુ ઝવવજ્જમાણાણં તહેવ ણવ ગમગા ધાણિયવ્વા,
ણવરં-જોહિસિયટિહં સંવેહં ચ જાણેજ્જા, સેસં તં ચેવ ણિરવસેસં । ॥ સેવં ધંતે ! સેવં ધંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- જો સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી મનુષ્યો મરીને, જ્યોતિષીમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** અસુરકુમારમાં ઉત્પન્ન થનારા સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી મનુષ્યોની સમાન નવ ગમક જાણવા જોઈએ. અહીં જ્યોતિષીદેવોની સ્થિતિ અને સંવેધ ઉપયોગ પૂર્વક જાણવા જોઈએ. શેષ સર્વ કથન અસુરકુમાર ઉદ્દેશકની જેમ જાણવું. શેષ પૂર્વવત્. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં બે પ્રકારના મનુષ્યોની જ્યોતિષી દેવોમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી વિચારણા છે-

તેમાં યુગલિક મનુષ્યનું સંપૂર્ણ કથન યુગલિક તિર્યચની સમાન છે. માત્ર યુગલિક મનુષ્યની અવગાહનામાં ભિન્નતા છે.

અવગાહના :- યુગલિક મનુષ્યોની અવગાહનાનો સંબંધ સ્થિતિ સાથે છે. પ્રથમ ત્રણ ઔધિક ગમકમાં જઘન્ય અવગાહના સાધિક ૮૦૦ ધનુષ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગાઉની છે. મધ્યમ ત્રણ ગમકમાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સાધિક ૮૦૦ ધનુષની હોય છે અને ત્રણ ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિ હોવાથી અવગાહના જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગાઉની હોય છે.

ત્રીજા ગમકથી જનારા યુગલિક મનુષ્ય જ્યોતિષીદેવોની એક પલ્યોપમ અને એક લાખ વર્ષની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જ પ્રાપ્ત કરે છે. તેથી તે ગમકમાં તેની જઘન્ય સ્થિતિ અને અનુબંધ એક પલ્યોપમ અને એક લાખ વર્ષના છે, તે કારણથી જઘન્ય અવગાહના પણ સાધિક એક ગાઉ હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ પલ્યોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ત્રણ ગાઉની હોય છે. આ રીતે ત્રીજા ગમકની આ વિશેષતા

સ્વતઃ સમજવાની છે, પ્રસ્તુત સૂત્રમાં તેનો નિર્દેશ નથી.

યુગલિક મનુષ્યોમાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય સાથે ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના જ હોય છે. તિર્યચ યુગલિકમાં તે પ્રમાણે જરૂરી નથી. તેને ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં સર્વ અવગાહનાઓ સંભવ હોય છે. યુગલિક મનુષ્ય પણ તિર્યચની જેમ સાત ગમકથી જ જાય છે અને જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ બે ભવ કરે છે.

નાણતા :- યુગલિક મનુષ્યમાં નાણતા-૬ થાય છે. જઘન્ય ગમકમાં ત્રણ નાણતા- (૧) અવગાહના (૨) આયુષ્ય (૩) અનુબંધ. ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં પણ ત્રણ નાણતા- (૧) અવગાહના (૨) આયુષ્ય અને (૩) અનુબંધ. અવગાહનાનું સ્પષ્ટીકરણ ઉપર કર્યું છે.

સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યો મરીને જ્યોતિષી દેવમાં ઉત્પન્ન થાય તો જ્યોતિષીના સ્થાનાનુસાર જઘન્ય પલ્યોપમનો આઠમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ એક લાખ વર્ષ અધિક એક પલ્યોપમની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. તે ૮ ગમ્માથી જઘન્ય-૨, ઉત્કૃષ્ટ-૮ ભવ કરે છે.

નાણતા- કુલ આઠ નાણતા થાય છે. જઘન્ય ગમકમાં નાણતા-૫ (૧) અવગાહના (૨) સમુદ્ઘાત (૩) જ્ઞાનાજ્ઞાન (૪) આયુષ્ય (૫) અનુબંધ. ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં નાણતા-૩ (૧) અવગાહના (૨) આયુષ્ય (૩) અનુબંધ. તેનું સ્પષ્ટીકરણ 'અસુરકુમાર' ઉદ્દેશક(બીજા ઉદ્દેશક) પ્રમાણે છે.

જ્યોતિષીમાં ઉત્પન્ન થતા જીવોના કુલ ગમ્મા અને કુલ નાણતા :-

જીવ પ્રકાર	ભવ સંખ્યા		ગમ્મા		નાણતા	
	જઘ.	ઉ.	વિવરણ	કુલ	વિવરણ	કુલ
તિર્યચ યુગલિક, મનુષ્ય યુગલિક	૨	૨	૫,૬ બે ગમ્માને છોડીને શેષ સાત ગમ્માથી $૨ \times ૭ =$	૧૪	$૫+૬ =$	૧૧
સંજ્ઞી તિર્યચ	૨	૮	૮ ગમ્માથી $૧ \times ૮ =$	૮	૧૦	૧૦
સંજ્ઞી મનુષ્ય	૨	૮	૮ ગમ્માથી $૧ \times ૮ =$	૮	૮	૮
				૩૨		૨૮

॥ શતક-૨૪/૨૩ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૨૪ : ઉદ્દેશક-૨૪

સંક્ષિપ્ત સાર

- ★ આ ઉદ્દેશકમાં વૈમાનિક દેવોમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવો વિષયક નિરૂપણ છે.
 - ★ સંજી તિર્યંચ અને યુગલિક તિર્યંચ તથા સંજી મનુષ્ય અને યુગલિક મનુષ્ય આ ચાર સ્થાનના જીવો મરીને, વૈમાનિક દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.
 - ★ યુગલિક તિર્યંચ અને યુગલિક મનુષ્ય, વૈમાનિક દેવોમાં પહેલા અને બીજા દેવલોકમાં જાય છે. તે ત્યાં જઘન્ય ક્રમશઃ એક પલ્યોપમ અને એક પલ્યોપમ ઝાઝેરી, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ-ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. તે સાત ગમકથી જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ બે ભવ કરે છે. જઘન્યના ત્રણ ગમકમાંથી ચોથા ગમકથી જાય છે; પાંચમા, છઠ્ઠા બે ગમકનો સમાવેશ ચોથા ગમકમાં થઈ જાય છે.
 - ★ બંને દેવલોકમાં જનારા યુગલિક તિર્યંચોની અવગાહના જઘન્ય અનેક ધનુષ, ઉત્કૃષ્ટ ૬ ગાઉની હોય છે પરંતુ ચોથા જઘન્ય ગમકથી બંને દેવલોકમાં જાય ત્યારે તેની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ક્રમશઃ બે ગાઉ અને સાધિક બે ગાઉની હોય છે.
 - ★ બંને દેવલોકમાં જનારા યુગલિક મનુષ્યોની અવગાહના જઘન્ય ક્રમશઃ એક ગાઉ અને સાધિક એક ગાઉ, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગાઉની હોય છે પરંતુ ચોથા જઘન્ય ગમકથી જાય ત્યારે તેની અવગાહના જઘન્ય જ (એક ગાઉ અને સાધિક એક ગાઉની) હોય છે અને સાતમા, આઠમા, નવમા(ઉત્કૃષ્ટ) ગમકથી જાય ત્યારે ત્રણ ગાઉની એક જ(ઉત્કૃષ્ટ) અવગાહના હોય છે.
 - ★ સંજી તિર્યંચ આઠમા દેવલોક સુધી ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. ત્યાં સ્થાનાનુસાર સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે અને નવ ગમકથી જઘન્ય બે, ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ કરે છે.
 - ★ સંજી મનુષ્ય સર્વાર્થસિદ્ધવિમાન સુધી જન્મ ધારણ કરે છે. તેમાં પ્રથમ બે દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યોની જઘન્ય અવગાહના અનેક અંગુલ અને જઘન્ય સ્થિતિ અનેક માસની હોય છે. ત્રીજાથી ઉપરના દેવલોકમાં જનારા મનુષ્યોની જઘન્ય અવગાહના અનેક હાથ અને જઘન્ય સ્થિતિ અનેક વર્ષની હોય છે. તે મનુષ્યોની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૫૦૦ ધનુષ અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કોડપૂર્વની હોય છે.
 - ★ સંજી મનુષ્ય એકથી આઠ દેવલોકમાં નવ ગમકથી જઘન્ય બે, ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ કરે છે. નવમા દેવલોકથી નવ ગ્રૈવેયક સુધીમાં જઘન્ય ત્રણ, ઉત્કૃષ્ટ સાત ભવ કરે છે. ચાર અનુત્તર વિમાનમાં જઘન્ય ત્રણ, ઉત્કૃષ્ટ પાંચ ભવ કરે છે. સર્વાર્થસિદ્ધવિમાનમાં પહેલા, ચોથા અને સાતમા ગમકથી જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ભવ કરે છે. અન્ય છ ગમક ત્યાં થતા નથી.
- આ રીતે વૈમાનિક દેવોમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવોની વિશેષતા અને તેના ભવભ્રમણને સ્પષ્ટ કરતો ઉદ્દેશક પૂર્ણ થાય છે.

શતક-૨૪ : ઉદ્દેશક-૨૪

વૈમાનિક

વૈમાનિક દેવોમાં જીવોની ઉત્પત્તિ :-

૧ સોહમ્મગદેવાળં ભંતે ! કઓર્હિંતો ડવવજ્જંતિ- કિં ણેરહ્મર્હિંતો ડવવજ્જંતિ, પુચ્છા ? ગોયમા ! ભેદો જહા જોહ્સિયડહેસા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સૌધર્મ દેવલોકના દેવો કઈ ગતિમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? શું તે નરકમાંથી કે તિર્યંચ, મનુષ્ય, દેવમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્વોક્ત જ્યોતિષી ઉદ્દેશક અનુસાર જીવોના ભેદો સાથે ઉત્પન્ન થતા જીવોનું કથન કરવું.

યુગલિક તિર્યંચોની વૈમાનિકદેવોમાં ઉત્પત્તિ :-

૨ અસંખેજ્જવાસાડયસણિપંચિંદિયતિરિક્વજોણિણં ભંતે ! જે ભવિણ સોહમ્મગદેવેસુ ડવવજ્જિત્તા, સે ણં ભંતે ! કેવહ્મકાલ ઠિર્હિંસુ ડવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં પલિઓવમટ્ઠિર્હિંસુ, ડવ્કોસેણં તિપલિઓવમટ્ઠિર્હિંસુ ડવવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો, સૌધર્મ દેવલોકના દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા સૌધર્મ દેવલોકના દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૩ તે ણં ભંતે ! જીવા ંગસમણં કેવહ્મયા ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! અવસેસં જહા જોહ્સિણસુ ડવવજ્જમાણસસ, ણવરં- સમ્મદિટ્ઠી વિ, મિચ્છાદિટ્ઠી વિ, ણો સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠી ! ણાણી વિ, અણ્ણાણી વિ, ડો ણાણા ડો અણ્ણાણા ણિયમા । ઠિર્હિં જહણ્ણેણં પલિઓવમં, ડવ્કોસેણં તિણિણ પલિઓવમાહં । ંવં અણુબંધો વિ । સેસંતહેવ । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં ડો પલિઓવમાહં, ડવ્કોસેણં છપ્પલિઓવમાહં, જાવ ંવહ્મયં કાલં ગહ્મરાગહં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જ્યોતિષીમાં ઉત્પન્ન થનારા અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી તિર્યંચોની સમાન સંપૂર્ણ ઋદ્ધિનું વર્ણન જાણવું. વિશેષમાં- તે સમ્યગ્દષ્ટિ અને મિથ્યાદષ્ટિ હોય છે પરંતુ મિશ્રદષ્ટિ હોતા નથી. તે જ્ઞાની અને અજ્ઞાની બંને હોય છે. તેમાં બે જ્ઞાન અથવા બે અજ્ઞાન નિયમા હોય છે. તેની સ્થિતિ જઘન્ય એક પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ છે. આ જ રીતે અનુબંધ પણ છે. શેષ કથન ભવાદેશ પર્યંત જ્યોતિષીદેવો પ્રમાણે છે. કાલાદેશથી જઘન્ય બે પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ છ પલ્યોપમ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૧ ॥

૪ સો ચેવ જહણ્ણકાલટ્ટિઈએસુ ડવવણ્ણો, એસ ચેવ વત્તવ્વયા, ણવરં- કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં દો પલિઓવમાઈ, ડવ્વકોસેણં ચત્તારિ પલિઓવમાઈ, જાવ એવઈયં કાલં ગઈરાગઈં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- તે અસંખ્ય વર્ષાયુષ્ક સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચો, જઘન્ય કાલની સ્થિતિવાળા સૌધર્મ દેવલોકના દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તેના માટે પૂર્વોક્ત પ્રથમ ગમકની વક્તવ્યતા જ છે. કાલાદેશથી જઘન્ય બે પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર પલ્યોપમ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૨ ॥

૫ સો ચેવ ડવ્વકોસકાલટ્ટિઈએસુ ડવવણ્ણો, જહણ્ણેણં તિપલિઓવમટ્ટિઈએસુ, ડવ્વકોસેણ વિ તિપલિઓવમટ્ટિઈએસુ, એસ ચેવ વત્તવ્વયા, ણવરં- ટિઈ જહણ્ણેણં તિણિણ પલિઓવમાઈ, ડવ્વકોસેણ વિ તિણિણ પલિઓવમાઈ । સેસં તહેવ । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં છપ્પલિઓવમાઈ, ડવ્વકોસેણ વિ છપ્પલિઓવમાઈ, જાવ એવઈયં કાલં ગઈરાગઈં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- તે અસંખ્ય વર્ષાયુષ્ક સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચો ઉત્કૃષ્ટ કાલની સ્થિતિવાળા સૌધર્મ દેવલોકના દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા સૌધર્મ દેવલોકના દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ઈત્યાદિ પૂર્વોક્ત વક્તવ્યતાનુસાર કથન છે પરંતુ યુગલિકોની સ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ છે. શેષ પૂર્વવત્. કાલાદેશથી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ છ પલ્યોપમ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૩ ॥

૬ સો ચેવ અપ્પણા જહણ્ણકાલટ્ટિઈઓ જાઓ, જહણ્ણેણં પલિઓવમટ્ટિઈએસુ, ડવ્વકોસેણ વિ પલિઓવમટ્ટિઈએસુ, એસ ચેવ વત્તવ્વયા, ણવરં- ઓગાહણા જહણ્ણેણં ધણુપ્પહુત્ત, ડવ્વકોસેણં દો ગાડયાઈં । ટિઈ જહણ્ણેણં પલિઓવમં, ડવ્વકોસેણ વિ પલિઓવમં સેસં તહેવ । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં દો પલિઓવમાઈ, ડવ્વકોસેણ વિ દો પલિઓવમાઈ, જાવ એવઈયં કાલં ગઈરાગઈં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- તે અસંખ્ય વર્ષાયુષ્ક સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચો સ્વયં જઘન્ય સ્થિતિવાળા હોય અને સૌધર્મ દેવલોકવાસી દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એક પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા સૌધર્મ દેવલોકવાસી દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેના માટે પણ પૂર્વોક્ત વક્તવ્યતાનુસાર જાણવું. પરંતુ તેની અવગાહના જઘન્ય અનેક ધનુષ અને ઉત્કૃષ્ટ બે ગાઉની છે, સ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એક પલ્યોપમની છે. શેષ પૂર્વવત્ જાણવું. કાલાદેશથી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બે પલ્યોપમ; યાવત્ એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૪થી ૬ ॥

૭ સો ચેવ અપ્પણા ડવ્વકોસકાલટ્ટિઈઓ જાઓ, આદિલ્લગમ્મસરિસા તિણિણ ગમ્મણેયવ્વા, ણવરં- ટિઈં કાલાદેસં ચ જાણેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- તે અસંખ્ય વર્ષાયુષ્ક સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચો સ્વયં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા હોય, તો તેના અંતિમ ત્રણ ગમકનું કથન પ્રથમના ત્રણ ગમકની સમાન જાણવું જોઈએ. વિશેષમાં સ્થિતિ અને કાલાદેશ ઉપયોગ પૂર્વક જાણવો જોઈએ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં યુગલિક તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોની સૌધર્મ દેવલોકના દેવોમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી વિચારણા છે. તેની ઋદ્ધિનું કથન જ્યોતિષી ઉદ્દેશક અનુસાર છે. તેમાં ભિન્નતા આ પ્રમાણે છે—

ઉપપાત :- સૌધર્મ દેવલોકવાસી દેવોની જઘન્ય સ્થિતિ એક પલ્યોપમની છે. તેથી તેમાં ઉત્પન્ન થનારા યુગલિક તિર્યચો અને મનુષ્યોની સ્થિતિ પણ જઘન્ય એક પલ્યોપમની અવશ્ય હોય છે અને યુગલિકોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ પલ્યોપમની છે, તેથી સૌધર્મ દેવલોકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બે સાગરોપમની હોવા છતાં પણ તેઓ ત્રણ પલ્યોપમની જ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. બંને ભવની સ્થિતિ અનુસાર પ્રત્યેક ગમકનો કાલાદેશ થાય છે. અહીં જ્યોતિષી દેવની જેમ સાત ગમક જ થાય છે.

અવગાહના :- જઘન્ય અનેક ધનુષ અને ઉત્કૃષ્ટ છ ગાઉની અવગાહના હોય છે. જ્યારે તે સ્વયં જઘન્ય ગમકથી સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે તેની અવગાહના જઘન્ય અનેક ધનુષ અને ઉત્કૃષ્ટ બે ગાઉની હોય છે.

દષ્ટિ :- ભવનપતિ, વ્યંતર અને જ્યોતિષીમાં ઉત્પન્ન થનારા યુગલિકને એક મિથ્યાદષ્ટિ જ હોય છે પરંતુ સૌધર્મ અને ઈશાન દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થનારા યુગલિક તિર્યચને સમ્યક્ અને મિથ્યા બંને દષ્ટિ હોય છે. સમ્યક્દષ્ટિ યુગલિક વૈમાનિકનું આયુષ્ય જ બાંધે છે અને વૈમાનિકમાં જ જાય છે. મિથ્યાદષ્ટિ યુગલિક ચારે ય જાતિના દેવોમાં જાય છે. યુગલિકોને મિશ્રદષ્ટિ હોતી નથી.

જ્ઞાનાજ્ઞાન :- યુગલિકોમાં બે જ્ઞાન અથવા બે અજ્ઞાન હોય છે. યુગલિકોને અવધિજ્ઞાન કે વિભંગજ્ઞાન હોતું નથી. ભવાદેશ— સાત ગમકથી જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ—૨ ભવ કરે છે.

તિર્યચ યુગલિકનો સૌધર્મ દેવલોકના દેવ સાથે કાલાદેશ :-

નવ ગમક	જઘન્ય (બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ (બે ભવ)
(૧) ઔં ઔં	બે પલ્યોપમ	છ પલ્યોપમ
(૨) ઔં જઘં	બે પલ્યોપમ	ચાર પલ્યોપમ
(૩) ઔં ઉં	છ પલ્યોપમ	છ પલ્યોપમ
(૪) જઘં ઔં	બે પલ્યોપમ	બે પલ્યોપમ
(૭) ઉં ઔં	ચાર પલ્યોપમ	છ પલ્યોપમ
(૮) ઉં જઘં	ચાર પલ્યોપમ	ચાર પલ્યોપમ
(૯) ઉં ઉં	છ પલ્યોપમ	છ પલ્યોપમ

સૌધર્મ દેવલોકમાં જનારા યુગલિક તિર્યચની સ્થિતિ— જઘન્ય એક પલ્યોપમ, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ.

સૌધર્મ દેવલોકમાં પ્રાપ્ત થતી સ્થિતિ— જઘન્ય એક પલ્યોપમ ઉત્કૃષ્ટ, ત્રણ પલ્યોપમ.

નાણતા— તિર્યચ યુગલિકો સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય તેના ૫ નાણતા હોય છે. જઘન્ય ગમકમાં ત્રણ નાણતા— (૧) અવગાહના (૨) આયુષ્ય (૩) અનુબંધ. ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં બે નાણતા— (૧) આયુષ્ય (૨) અનુબંધ.

સંજી તિર્યચોની સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પત્તિ :-

૮ જઇ ણં ભંતે ! સંલેજ્જવાસાઝયસણિપંચિંદિય, પુચ્છ ? ગોયમા ! સંલેજ્જવાસાઝયસ્સ

જહેવ અસુરકુમારેસુ ડવવજ્જમાણસ્સ તહેવ ણવ વિ ગમ્મા, ણવરં- ઠિં સંવેહં ચ જાણેજ્જા।
જાહે ય અપ્પણા જહણ્ણકાલદ્વિંઓ ભવઇ તાહે તિસુ વિ ગમ્મણ્ણ સમ્મદિટ્ઠિ વિ, મિચ્છાદિટ્ઠિ
વિ ણો સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠિ । દો ણાણા દો અણ્ણાણા ણિયમં । સેસં તં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયો મરીને સૌધર્મ દેવલોકના દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અસુર-કુમારમાં ઉત્પન્ન થનારા સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી તિર્યચોની સમાન નવ ગમક જાણવા જોઈએ પરંતુ અહીં સ્થિતિ અને સંવેધ ભિન્ન જાણવા જોઈએ. જ્યારે તે સ્વયં જઘન્ય સ્થિતિવાળા હોય, ત્યારે જઘન્યના ત્રણ ગમકમાં સમ્યગ્દષ્ટિ અને મિથ્યાદષ્ટિ હોય છે, સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ નથી. બે જ્ઞાન અથવા બે અજ્ઞાન અવશ્ય હોય છે. શેષ સંપૂર્ણ વક્તવ્યતા અસુરકુમાર ઉદ્દેશકવત્ છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોની સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી વિચારણા છે.

તેની ઋદ્ધિ અસુરકુમાર ઉદ્દેશક અનુસાર છે. તે નવ ગમકથી જઘન્ય-૨, ઉત્કૃષ્ટ-૮ ભવ કરે છે. તે જ્યારે જઘન્ય ગમકથી જાય છે ત્યારે તેની ઋદ્ધિમાં ભિન્નતા હોય છે.

દષ્ટિ- સંજી તિર્યચમાં ત્રણે દષ્ટિ હોય છે પરંતુ જ્યારે તે જઘન્ય સ્થિતિમાં મરીને, સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થવાના હોય ત્યારે તેને મિશ્ર દષ્ટિ હોતી નથી, બે દષ્ટિમાંથી કોઈપણ એક દષ્ટિ હોય છે.

જ્ઞાનાજ્ઞાન- સંજી તિર્યચોની ઋદ્ધિમાં ત્રણ જ્ઞાન અથવા ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે પરંતુ તેની જઘન્ય સ્થિતિમાં તેને બે જ્ઞાન અથવા બે અજ્ઞાન હોય છે, ત્યારે તેને અવધિજ્ઞાન કે વિભંગજ્ઞાન હોતું નથી.

સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયનો સૌધર્મ દેવલોકના દેવ સાથે કાલાદેશ :-

ગમક	જઘન્ય (બે ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ (આઠ ભવ)
(૧) ઔઃ ઔઃ	અંતર્મુહૂર્ત અને ૧ પલ્યોપમ	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૮ સાગરોપમ
(૨) ઔઃ જઘઃ	અંતર્મુહૂર્ત અને ૧ પલ્યોપમ	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૪ પલ્યોપમ.
(૩) ઔઃ ઉઃ	અંતર્મુહૂર્ત અને ૨ સાગરોપમ	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૮ સાગરોપમ
(૪) જઘઃ ઔઃ	અંતર્મુહૂર્ત અને ૧ પલ્યોપમ	૪ અંતર્મુહૂર્ત અને ૮ સાગરોપમ
(૫) જઘઃ જઘઃ	અંતર્મુહૂર્ત અને ૧ પલ્યોપમ	૪ અંતર્મુહૂર્ત અને ૪ પલ્યોપમ
(૬) જઘઃ ઉઃ	અંતર્મુહૂર્ત અને ૨ સાગરોપમ	૪ અંતર્મુહૂર્ત અને ૮ સાગરોપમ
(૭) ઉઃ ઔઃ	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧ પલ્યોપમ	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૮ સાગરોપમ
(૮) ઉઃ જઘઃ	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧ પલ્યોપમ	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૪ પલ્યોપમ
(૯) ઉઃ ઉઃ	પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૨ સાગરોપમ	૪ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૮ સાગરોપમ

સંજી તિર્યચની સ્થિતિ- જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષ.

સૌધર્મ દેવની સ્થિતિ- જઘન્ય એક પલ્યોપમ, ઉત્કૃષ્ટ બે સાગરોપમ.

નાણતા :- ૧૦ નાણતા અસુરકુમાર ઉદ્દેશક અનુસાર હોય છે. જઘન્ય ગમકમાં આઠ નાણતા હોય છે- (૧) અવગાહના (૨) લેશ્યા (૩) દષ્ટિ (૪) જ્ઞાનાજ્ઞાન (૫) સમુદ્ઘાત (૬) આયુષ્ય (૭) અધ્યવસાય અને

(૮) અનુબંધ. ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં બે નાણતા હોય છે- (૧) આયુષ્ય (૨) અનુબંધ.

મનુષ્યોની સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પત્તિ :-

૧ જઈ નં ભંતે ! મણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ, પુચ્છા ? ગોયમા ! ભેદો જહેવ જોઈસિણ્ણસુ ઉવવજ્જામાણસ્સ । જાવ-

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો સૌધર્મ દેવલોકવાસી દેવો મનુષ્યમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો તે સંખ્યાત કે અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જ્યોતિષીમાં ઉત્પન્ન થનારા સંજી મનુષ્યોની સમાન વક્તવ્યતા જાણવી યાવત્—

૧૦ અસંખેજ્જવાસાઝય-સણિમણુસ્સે નં ભંતે ! જે ભવિણ્ણ સોહમ્મે કપ્પે દેવત્તાણ્ણ ઉવવજ્જિત્તાણ્ણ, પુચ્છા ? ગોયમા ! ંવં જહેવ અસંખેજ્જવાસાઝયસ્સ સણિપંચિંદિયતિરિક્ક-જોણિયસ્સ સોહમ્મે કપ્પે ઉવવજ્જમાણસ્સ તહેવ સત્ત ગમ્મા, નવરં- ઓગાહણા આદિલ્લણ્ણસુ દોસુ ગમ્મણ્ણસુ જહણ્ણેણં ગાઝયં, ઉક્કોસેણં તિણ્ણિ ગાઝયાઈ । તઝયગમે જહણ્ણેણં તિણ્ણિ ગાઝયાઈ, ઉક્કોસેણ વિ તિણ્ણિ ગાઝયાઈ । ચઝત્થગમ્મણ્ણ જહણ્ણેણં ગાઝયં, ઉક્કોસેણ વિ તિણ્ણિ ગાઝયાઈ । પચ્છિમણ્ણસુ તિણ્ણિ ગમ્મણ્ણસુ જહણ્ણેણં તિણ્ણિ ગાઝયાઈ, ઉક્કોસેણ વિ તિણ્ણિ ગાઝયાઈ । સેસં તહેવ ણિરવસેસં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી મનુષ્યો મરીને, સૌધર્મ દેવલોકવાસી દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય સૌધર્મકલ્પમાં ઉત્પન્ન થાય, તેના વર્ણન સમાન અહીં પણ સાત ગમક કહેવા. પરંતુ તેની અવગાહનામાં વિશેષતા એ છે કે યુગલિક મનુષ્યોની પ્રથમ બે ગમકમાં અવગાહના- જઘન્ય એક ગાઉ, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગાઉની છે; ત્રીજા ગમકમાં જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગાઉની છે; ચોથા ગમકમાં જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ એક ગાઉની અને અંતિમ ત્રણ ગમકમાં જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગાઉની છે. શેષ સંપૂર્ણ કથન તે જ પ્રમાણે જાણવું અર્થાત્ યુગલિક તિર્યચના વર્ણન અનુસાર છે.

૧૧ જઈ નં ભંતે ! સંખેજ્જ વાસાઝય સણિમણુસ્સેહિંતો, પુચ્છા ? ગોયમા ! ંવં સંખેજ્જ-વાસાઝય સણિ મણુસ્સાણં જહેવ અસુરકુમારેસુ ઉવવજ્જમાણાણં તહેવ નવ ગમ્મા ભાણિયત્વા, નવરં- સોહમ્મદેવઠિંઝં સંવેહં ચ જાણેજ્જા । સેસં તં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે સૌધર્મ દેવલોકવાસી દેવ સંખ્યાત વર્ષના સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! અસુરકુમારમાં ઉત્પન્ન થનારા સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી મનુષ્યોની વક્તવ્યતા સમાન અહીં નવે ગમક જાણવા જોઈએ. વિશેષતા એ છે કે અહીં સૌધર્મ દેવની સ્થિતિ અને સંવેધ જાણવા. શેષ અસુરકુમાર વત્ છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સંજી મનુષ્યો અને યુગલિક મનુષ્યો મરીને, સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય તત્સંબંધી વિચારણા છે. તેમાં યુગલિક મનુષ્યોનું સંપૂર્ણ કથન યુગલિક તિર્યચોની

સમાન છે પરંતુ યુગલિક તિર્યચો અને યુગલિક મનુષ્યોની અવગાહનામાં તફાવત છે. તેને કોષ્ટકમાં જુઓ—

યુગલિક તિર્યચ અને મનુષ્યમાં અવગાહનાનો તફાવત :- (વૈમાનિકમાં ઉત્પન્ન થનારા)

ગમક	યુગલિક તિર્યચ-અવગાહના	યુગલિક મનુષ્ય-અવગાહના
પહેલા બીજા ગમકમાં	જઘન્ય અનેક ધનુષ, ઉત્કૃષ્ટ ૬ ગાઉ	જઘન્ય ૧ ગાઉ, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગાઉ
ત્રીજા ગમકમાં	જઘન્ય અનેક ધનુષ્ય, ઉત્કૃષ્ટ-૬ ગાઉ	જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ-ત્રણ ગાઉ
ચોથા ગમકમાં	જઘન્ય અનેક ધનુષ, ઉત્કૃષ્ટ ૨ ગાઉ	જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ-એક ગાઉ
૭,૮,૯ ગમકમાં	જઘન્ય અનેક ધનુષ, ઉત્કૃષ્ટ ૬ ગાઉ	જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ-ત્રણ ગાઉ

યુગલિક મનુષ્યોમાં તેની અવગાહના સ્થિતિ અનુસાર હોય છે. એક પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા યુગલિકોની અવગાહના એક ગાઉની, ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળાની ત્રણ ગાઉની અવગાહના હોય છે. પરંતુ યુગલિક તિર્યચોમાં તેવું એકાંતે હોતું નથી; તેમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં પણ અનેક ધનુષની જઘન્ય અવગાહના અને મધ્યમ સર્વ અવગાહનાઓ હોઈ શકે છે.

સંજી તિર્યચ અને સંજી મનુષ્યોની ઈશાન દેવલોકમાં ઉત્પત્તિ :-

૧૨ **ઈસાણદેવા ણં મંતે ! કઓહિંતો ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! ઈસાણદેવાણં એસ ચેવ સોહમ્મગદેવસરિસા વત્તવ્વયા, ણવરં- અસંખ્વેજ્જ વાસાઝયસણિપંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયસ્સ જેસુ ઠાણેસુ સોહમ્મે ઉવવજ્જમાણસ્સ પલિઓવમઠિઈ તેસુ ઠાણેસુ ઇહ સાઝરેગં પલિઓવમં કાયવ્વં । ચઝત્થગમે ઓગાહણા જહણેણં ધણુપુહુત્તં, ઉક્કોસેણ સાઝરેગાઝં દો ગાઝયાઝં, સેસં તહેવ ।**

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ઈશાન દેવલોકના દેવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ઈશાન દેવોની વક્તવ્યતા, સૌધર્મવિમાનવાસી દેવોની સમાન છે. વિશેષતા- ત્યાં જે સ્થાનમાં અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોની સ્થિતિ એક પલ્યોપમની કહી છે ત્યાં સાધિક એક પલ્યોપમ જાણવું જોઈએ. ચોથા ગમકમાં અવગાહના જઘન્ય અનેક ધનુષ અને ઉત્કૃષ્ટ સાધિક બે ગાઉની હોય છે. શેષ કથન સૌધર્મ દેવલોકના દેવો પ્રમાણે છે.

૧૩ **અસંખ્વેજ્જવાસાઝયસણિમણુસ્સ વિ તહેવ ઠિઈ જહા પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયસ્સ અસંખ્વેજ્જવાસાઝયસ્સ । ઓગાહણા વિ જેસુ ઠાણેસુ ગાઝયં તેસુ ઠાણેસુ ઇહં સાઝરેગં ગાઝયં સેસં તહેવ ।**

ભાવાર્થ :- અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી મનુષ્યોની સ્થિતિ, અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક પંચેન્દ્રિય તિર્યચોની સમાન છે, અવગાહના સૌધર્મ દેવલોકના દેવોમાં કહેલ એક ગાઉના સ્થાને સાધિક એક ગાઉની જાણવી જોઈએ. શેષ કથન તિર્યચ યુગલિકવત્ છે.

૧૪ **સંખ્વેજ્જવાસાઝયાણં તિરિક્ખજોણિયાણં મણુસ્સાણ ય જહેવ સોહમ્મેસુ ઉવવજ્જમાણાણં તહેવ ણિરવસેસં ણવ વિ ગમગા । ણવરં ઈસાણઠિઈ સંવેહં ચ જાણેજ્જા ।**

ભાવાર્થ :- સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થનારા સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક તિર્યયો અને મનુષ્યોના વિષયમાં જે નવ ગમક કહ્યા છે, તે જ રીતે ઈશાન દેવલોકના વિષયમાં પણ છે, સ્થિતિ અને સંવેધ ઈશાન દેવલોક પ્રમાણે જાણવા જોઈએ.

વિવેચન :-

ઈશાન દેવલોકના દેવોનું ઉત્પત્તિ સંબંધી સંપૂર્ણ કથન સૌધર્મ દેવલોકના દેવોની સમાન છે. અવગાહના અને સ્થિતિમાં વિશેષતા છે.

અવગાહના :- સૌધર્મ દેવલોકના દેવોમાં ચોથા ગમકમાં જ્યાં જઘન્ય એક ગાઉની અવગાહના કહી છે, ત્યાં અહીં સાધિક એક ગાઉની અવગાહના હોય અને સ્થિતિ સાધિક એક પલ્યોપમની હોય છે. કારણ કે ઈશાન દેવલોકની જઘન્ય સ્થિતિ સાધિક એક પલ્યોપમની જ છે. સ્થિતિ અનુસાર અનુબંધ પણ હોય છે અને કાયસંવેધ(કાલાદેશ) પણ તે બંને સ્થાનની સ્થિતિ અનુસાર થાય છે.

સનત્કુમારથી સહસ્રાર સુધીના દેવોમાં ઉત્પત્તિ :-

૧૫ સળંકુમારદેવા ણં ધંતે ! કઓહિંતો ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! ડવવાઓ જહા સવ્કર- પ્પભાપુઢવિ-ણેરડયાણં । જાવ-

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સનત્કુમાર દેવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેની ઉત્પત્તિ, શર્કરાપ્રભાના નૈરયિકોમાં સંજી મનુષ્ય અને તિર્યયની ઉત્પત્તિની સમાન છે યાવત્-

૧૬ પજ્જત્તસંખ્વેજ્જવાસાડયસણિણપંચિંદિયતિરિક્ખજોણિણે ણં ધંતે ! જે ધવિણે સળંકુમાર- દેવેસુ ડવવજ્જિત્તણે, પુચ્છા ? ગોયમા ! અવસેસા પરિમાણાદીયા ધવાદેસપજ્જવસાણા સચ્ચેવ વત્તવ્વયા ધાણિયવ્વા જહા સોહમ્મે ડવવજ્જમાણસ્સ, ણવરં- સળંકુમારટ્ઢિં સંવેહં ચ જાણેજ્જા । જાહે ય અપ્પણા જહણ્ણકાલટ્ઢિંઓ ધવડ તાહે તિસુ વિ ગમણ્ણસુ પંચ લેસ્સાઓ આદિલ્લાઓ કાયવ્વાઓ, સેસં તં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક પર્યાપ્ત સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યયો, સનત્કુમાર દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા સનત્કુમાર દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પરિમાણથી લઈને ભવાદેશ સુધીની સર્વ વકતવ્યતા, સૌધર્મકલ્પમાં ઉત્પન્ન થનારા સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી તિર્યયોની સમાન જાણવી જોઈએ, પરંતુ સનત્કુમારની સ્થિતિ અને કાય સંવેધ ઉપયોગ પૂર્વક જાણવો જોઈએ. જ્યારે તે સંજી તિર્યય જઘન્ય સ્થિતિવાળા હોય, ત્યારે ત્રણ ગમકમાં પ્રથમની પાંચ લેશ્યાઓ હોય છે. શેષ પૂર્વવત્ છે. ॥ ગમક-૧થી ૮ ॥

૧૭ જડ ણં ધંતે ! મણ્ણસેહિંતો ડવવજ્જંતિ, પુચ્છા ? ગોયમા ! મણ્ણસાણં જહેવ સવ્કરપ્પભાણે ડવવજ્જમાણાણં તહેવ ણવ વિ ગમા ધાણિયવ્વા, ણવરં- સળંકુમારટ્ઢિં સંવેહં ચ જાણેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો સનત્કુમાર દેવો, મનુષ્યમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિવાળા સનત્કુમાર દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! શર્કરાપ્રભામાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યની સમાન નવ ગમક જાણવા જોઈએ. પરંતુ સનત્કુમારની સ્થિતિ અને સંવેધ ઉપયોગપૂર્વક

જાણવા જોઈએ. ॥ ગમક-૧થી ૯ ॥

૧૮ માહિંદગદેવા પં ભંતે ! કઓહિંતો ઉવવજ્જંતિ ?

ગોયમા ! જહા સળંકુમારગદેવાળં વત્તવ્વયા તહા માહિંદગદેવાળ વિ ભાણિયવ્વા, ણવરં- માહિંદગદેવાળં ઠિઈ સાઝરેગા ભાણિયવ્વા સચ્ચેવ । એવં બંભલોગદેવાળ વિ વત્તવ્વયા, ણવરં- બંભલોગદ્વિઈ સંવેહં ચ જાણેજ્જા । એવં જાવ સહસ્સારો, ણવરં-ઠિઈ સંવેહં ચ જાણેજ્જા । લંતગાદીળં જહણ્ણકાલદ્વિઈયસ્સ તિરિક્ખજોણિયસ્સ તિસુ વિ ગમણ્ણુ છપ્પિ લેસ્સાઓ કાયવ્વાઓ । સંઘયણાઈ બંભલોગલંતણ્ણુ પંચ આદિલ્લગાણિ, મહાસુક્ક-સહસ્સારેસુ ચત્તારિ, તિરિક્ખજોણિયાળ વિ મણ્ણુસ્સાળ વિ । સેસં તં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન! માહેન્દ્ર દેવલોકના દેવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જે રીતે સનત્કુમાર દેવની વક્તવ્યતા કહી, તે જ રીતે માહેન્દ્ર દેવલોકની વક્તવ્યતા પણ જાણવી જોઈએ. માહેન્દ્ર દેવલોકના દેવોની સ્થિતિ, સનત્કુમાર દેવોની સ્થિતિથી સાધિક કહેવી. તે જ રીતે બ્રહ્મલોકના દેવની વક્તવ્યતા છે. સ્થિતિ અને સંવેધ બ્રહ્મલોકના જાણવા જોઈએ. આ રીતે સહસ્રાર દેવલોક પર્યંત જાણવું. સ્થિતિ અને સંવેધ પોત-પોતાનો જાણવા જોઈએ. લાંતક, મહાશુક અને સહસ્રાર દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થનારા જઘન્ય સ્થિતિવાળા તિર્યચોના ત્રણે ગમકમાં છએ લેશ્યાઓ હોય છે. બ્રહ્મલોક અને લાંતક દેવલોકમાં જનારાને પ્રથમના પાંચ સંઘયણ હોય છે. મહાશુક અને સહસ્રાર દેવલોકમાં જનારાને પ્રથમના ચાર સંઘયણ હોય છે. આ પ્રમાણે તિર્યચો અને મનુષ્યો બંનેને માટે સંઘયણ જાણવા જોઈએ. શેષ કથન સનત્કુમારવત્ છે. ॥ ગમક-૧થી ૯ ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય અને સંજી મનુષ્યની સનત્કુમારથી સહસ્રાર દેવલોકમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી વિચારણા છે. બીજી નરકમાં ઉત્પન્ન થનારા તિર્યચ અને મનુષ્યની સમાન તેની વક્તવ્યતા છે, વિશેષતાઓ આ પ્રમાણે છે-

ઉપપાત :- યુગલિક તિર્યચ અને યુગલિક મનુષ્ય બે દેવલોક સુધી જાય છે. તેથી ત્રીજાથી આઠમા દેવલોક સુધી સંજી તિર્યચ અને સંજી મનુષ્યની જ ઉત્પત્તિ થાય છે. તે ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને સ્થાનાનુસાર સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે, નવ ગમકથી જઘન્ય-૨ અને ઉત્કૃષ્ટ-૮ ભવ કરે છે.

સંઘયણ :- સંજી તિર્યચ અને મનુષ્યમાં છ સંઘયણ હોય છે પરંતુ ઉપર ઉપરના દેવલોકમાં જનારા મનુષ્યોને હીન-હીનતમ સંઘયણો હોતા નથી. **સેવાર્ત** સંઘયણવાળા ચાર દેવલોક સુધી જ જઈ શકે છે. **કીલિકા** સંઘયણવાળા છ દેવલોક સુધી, **અર્ધનારાચ** સંઘયણવાળા આઠ દેવલોક સુધી, **નારાચ** સંઘયણવાળા બાર દેવલોક સુધી, **ઋષભ નારાચ** સંઘયણવાળા નવ ત્રૈવેયક સુધી અને **વજ્રઋષભનારાચ** સંઘયણવાળા અનુત્તરવિમાન સુધી જાય છે.

લેશ્યા :- સંજી તિર્યચ અને સંજી મનુષ્યમાં છ લેશ્યા હોય છે. પરંતુ બે દેવલોક સુધી જઘન્ય(૪,૫,૬) ગમકથી જનારા સંજી તિર્યચને ઉત્કૃષ્ટ ચાર લેશ્યા હોય શકે છે. તે જ રીતે ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમાં દેવલોકમાં જઘન્ય ગમકથી ઉત્પન્ન થનારા તિર્યચને અધિકતમ પાંચ લેશ્યા હોય શકે છે. તે જીવો પોતાની

જઘન્ય સ્થિતિમાં પાંચ લેશ્યામાંથી કોઈપણ લેશ્યામાં પરિણત થઈ શકે છે. તેમ છતાં મરણના અંત સમયે પદ્મલેશ્યામાં જ મૃત્યુ પામે છે. છટ્ટા, સાતમા અને આઠમા દેવલોકમાં જનારા તિર્યય પંચેન્દ્રિયને જઘન્ય ગમકમાં પણ ઉત્કૃષ્ટ છએ લેશ્યા હોય શકે છે. તે દેવલોકમાં શુક્લલેશ્યા હોવાથી ત્યાં જનારા જીવો અંત સમયે શુક્લલેશ્યામાં જ મૃત્યુ પામે છે. દેવલોકમાં જનારા મનુષ્યમાં અનેક વર્ષની જઘન્ય સ્થિતિ હોવાથી તેના નવે ય ગમકમાં છએ લેશ્યા હોય છે. તેથી તેને લેશ્યાનો નાણતો નથી.

સ્થિતિ :- તિર્યયોની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વની અને મનુષ્યોની સ્થિતિ જઘન્ય અનેક વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ કોડ પૂર્વની છે. તે જીવો દેવલોકના સ્થાનાનુસાર સ્થિતિ પામે છે.

સનત્કુમાર દેવલોકમાં	જઘન્ય બે સાગરોપમ,	ઉત્કૃષ્ટ સાત સાગરોપમ,
માહેન્દ્ર દેવલોકમાં	જઘન્ય બે સાગરોપમ ઝાઝેરી,	ઉત્કૃષ્ટ સાત સાગરોપમ ઝાઝેરી,
બ્રહ્મલોક દેવલોકમાં	જઘન્ય સાત સાગરોપમ,	ઉત્કૃષ્ટ દશ સાગરોપમ,
લાતંક દેવલોકમાં	જઘન્ય દશ સાગરોપમ,	ઉત્કૃષ્ટ ચૌદ સાગરોપમ,
મહાશુક દેવલોકમાં	જઘન્ય ચૌદ સાગરોપમ,	ઉત્કૃષ્ટ સત્તર સાગરોપમ,
સહસ્રાર દેવલોકમાં	જઘન્ય સત્તર સાગરોપમ,	ઉત્કૃષ્ટ અઠાર સાગરોપમની સ્થિતિ છે.

દેવલોકની સ્થિતિ અનુસાર જઘન્ય-૨, ઉત્કૃષ્ટ-૮ ભવનો તેનો કાલાદેશ થાય છે.

નાણતા :- સંસી તિર્યયમાં ૧૦ નાણતા થાય છે. તેમાં જઘન્ય ગમકમાં આઠ નાણતા- (૧) અવગાહના, (૨) લેશ્યા, (૩) દષ્ટિ, (૪) જ્ઞાનાજ્ઞાન, (૫) સમુદ્ઘાત, (૬) આયુષ્ય, (૭) અધ્યવસાય, (૮) અનુબંધ ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં નાણતા-૨ હોય છે- આયુષ્ય અને અનુબંધ. તે સર્વ નૈરયિક ઉદ્દેશક અનુસાર જાણવા. પાંચમા દેવલોક સુધી આ દસ નાણતા છે. પરંતુ ૬, ૭, ૮ મા દેવલોકમાં જનારાને છ લેશ્યા હોય છે. તેથી તે ત્રણ દેવલોકમાં જાય ત્યારે લેશ્યાનો નાણતો થતો નથી. તેથી તેના જઘન્ય ગમ્મામાં સાત નાણતા થાય છે.

સંસી મનુષ્યોમાં-નાણતા-૬ હોય છે. તેમાં જઘન્ય ગમકમાં-૩ અને ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં-૩ (૧) અવગાહના (૨) આયુષ્ય અને (૩) અનુબંધ. તે સર્વનું સ્પષ્ટીકરણ બીજી નરકમાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યોની સમાન છે, તે પ્રથમ નરક ઉદ્દેશક અનુસાર જાણવા.

મનુષ્યોની આણત દેવલોકથી સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન સુધીમાં ઉત્પત્તિ :-

૧૯ આણયદેવાણંભંતે!કઓહિંતોઁવવજ્જંતિ,પુચ્છ?ગોયમા!ઁવવાઓજહાસહસ્રારદેવાણં, ણવરં-તિરિક્વજોણિયાઁવોડેયવ્વાઁજાવ-

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્! આણત દેવલોકના દેવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન? ઉત્તર- હે ગૌતમ! તેનો ઉપપાત સહસ્રાર દેવલોકના દેવોની સમાન જાણવો પરંતુ અહીં તિર્યયોનો નિષેધ કરવો જોઈએ. (અહીં તિર્યય ઉત્પન્ન થતા નથી.) યાવત્—

૨૦ પજ્જત્ત-સંખેજ્જવાસાઁવસણિમણુસે ણં ભંતે ! જે ભવિણ આણયદેવેસુ ઁવવજ્જિત્તણપુચ્છ ? ગોયમા ! મણુસસાણ ય વત્તવ્વયાઁજહેવ સહસ્રારેસુ ઁવવજ્જમાણાણં, ણવરં-તિણિણ સંઘયણાણિ, સેસં તહેવ ઁવ અણુબંધો । ભવાદેસેણં જહણ્ણેણં તિણિણ ભવગ્ગહણાંઁ, ઁવકોસેણં સત્ત ભવગ્ગહણાંઁ । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં અઘારસ

સાગરોવમાઈં દોહિં વાસપુહુત્તેહિં અબ્હહિયાઈં, ઉક્કોસેણં સત્તાવણ્ણં સાગરોવમાઈં
ચઝહિં પુવ્વકોડીહિં અબ્હહિયાઈં, જાવ એવઙ્ગ્યં કાલં ગઙ્ગરાગઈં કરેજ્જા । એવં સેસા વિ
અટ્ટ ગમગા ભાણિયવ્વા, ણવરં- ઠિં સંવેહં ચ જાણેજ્જા, સેસં તં ચેવ । એવં જાવ
અચ્ચુયદેવા, ણવરં- ઠિં સંવેહં ચ જાણેજ્જા । ચઝસુ વિ સંઘયણા તિણ્ણિ આણયાદીસુ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક પર્યાપ્ત સંજ્ઞી મનુષ્યો મરીને, આણત(નવમા) દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય તો કેટલા કાલની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સહસ્રાર(આઠમા) દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યોની સમાન અહીં સર્વ વક્તવ્યતા છે. વિશેષતા એ છે કે અહીં પ્રથમના ત્રણ સંઘયણવાળા ઉત્પન્ન થાય છે. શેષ સહસ્રાર દેવલોકવત્ છે. ભવાદેશથી જઘન્ય ત્રણ ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ સાત ભવ કરે છે. કાલાદેશ- જઘન્ય બે અનેક વર્ષ અધિક ૧૮ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર પૂર્વકોટિ અધિક ૫૭ સાગરોપમ છે; **યાવત્** એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. આ રીતે શેષ આઠ ગમક પણ જાણવા જોઈએ. વિશેષમાં સ્થિતિ અને કાલાદેશ ઉપયોગપૂર્વક જાણવા જોઈએ, શેષ સહસ્રારવત્ છે. આ રીતે અચ્યુત દેવલોક પર્યંત જાણવું. સ્થિતિ અને કાલાદેશ પોત-પોતાની સ્થિતિ અનુસાર જાણવા. આણતાદિ ચાર દેવલોકોમાં પ્રથમના ત્રણ સંઘયણવાળા ઉત્પન્ન થાય છે.

૨૧ ગેવિજ્જગદેવા ણં ભંતે! કઓહિંતો ઉવવજ્જંતિ, પુચ્છ ? ગોયમા ! એસ ચેવ વત્તવ્વયા, ણવરં- દો સંઘયણા । ઠિં સંવેહં ચ જાણેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ત્રૈવેયક દેવલોકના દેવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પૂર્વોક્ત વક્તવ્યતાનુસાર જાણવું. વિશેષતા એ છે કે અહીં પ્રથમના બે સંઘયણવાળા ઉત્પન્ન થાય છે તથા સ્થિતિ અને કાલાદેશ ઉપયોગપૂર્વક જાણવા.

૨૨ વિજયવેજયંત-જયંત-અપરાજિયદેવા ણં ભંતે ! કઓહિંતો ઉવવજ્જંતિ, પુચ્છ ?

ગોયમા ! એસ ચેવ વત્તવ્વયા ણિરવસેસા જાવ અણુબંધો ત્તિ, ણવરં- પઢમં સંઘયણં । સેસં તહેવ । ભવાદેસેણં જહણ્ણેણં તિણ્ણિ ભવગ્ગહણાઈં, ઉક્કોસેણં પંચ ભવગ્ગહણાઈં । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં એકકત્તીસં સાગરોવમાઈં દોહિં વાસપુહુત્તેહિં અબ્હહિયાઈં, ઉક્કોસેણં છવટ્ઠિં સાગરોવમાઈં તિહિં પુવ્વકોડીહિં અબ્હહિયાઈં, જાવ એવઙ્ગ્યં કાલં ગઙ્ગરાગઈં કરેજ્જા । એવં સેસા વિ અટ્ટ ગમગા ભાણિયવ્વા, ણવરં- ઠિં સંવેહં ચ જાણેજ્જા । મણુસે લઢ્ઢી ણવસુ વિ ગમએસુ જહા ગેવેજ્જેસુ ઉવવજ્જમાણસસ, ણવરં- પઢમં સંઘયણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! વિજય, વેજયંત, જયંત અને અપરાજિત વિમાનના દેવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ?

ઉત્તર- ગોયમા ! પૂર્વોક્ત વક્તવ્યતા અનુબંધ પર્યંત જાણવી. અહીં કેવળ પ્રથમ સંઘયણવાળા જ ઉત્પન્ન થાય છે, શેષ પૂર્વવત્, ભવાદેશથી જઘન્ય ત્રણ ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ પાંચ ભવ થાય છે, કાલાદેશથી જઘન્ય અનેક બે વર્ષ અધિક ૩૧ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક ૬૬ સાગરોપમ; **યાવત્** એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. શેષ આઠ ગમક પણ આ જ પ્રમાણે છે. સ્થિતિ અને કાલાદેશ પોતાની સ્થિતિ અનુસાર જાણવા જોઈએ. મનુષ્યની સંપૂર્ણ ઋદ્ધિ નવ ગમકથી ત્રૈવેયકમાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યની સમાન

છે. વિશેષતા એ છે કે વિજય આદિ અનુત્તર વિમાનમાં પ્રથમ સંઘયણવાળા જ ઉત્પન્ન થાય છે.

૨૩ સવ્વટ્ઠસિદ્ધગદેવા ણં ભંતે ! કઓહિંતો ઉવવજ્જંતિ, પુચ્છા ? ગોયમા !
ઉવવાઓ જહેવ વિજયાદીણં । જાવ-

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ઉત્પત્તિ સંબંધી સર્વ કથન વિજયાદિ અનુત્તર વિમાનની સમાન છે. યાવત્—

૨૪ સે ણં ભંતે ! કેવઇયકાલટ્ટિઈએસુ ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં તેત્તીસં
સાગરોવમટ્ટિઈએસુ, ઉક્કોસેણ વિ તેત્તીસં સાગરોવમટ્ટિઈએસુ ઉવવજ્જંતિ, અવસેસા જહા
વિજયાઈસુ ઉવવજ્જંતાણં, ણવરં- ભવાદેસેણં તિણ્ણિ ભવગ્ગહણાઈં, કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં
તેત્તીસં સાગરોવમાઈં દોહિં વાસપુહુત્તેહિં અબ્ભહિયાઈં, ઉક્કોસેણં વિ તેત્તીસં સાગરોવમાઈં
દોહિં પુવ્વકોડીહિં અબ્ભહિયાઈં, જાવ એવઇયં કાલં ગઠ્ઠરાગાઈં કરેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સંજી મનુષ્યો મરીને, સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમની સ્થિતિ-વાળા સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે. શેષ વક્તવ્યતા વિજયાદિ અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યની સમાન છે. ભવાદેશથી ત્રણ ભવ તથા કાલાદેશથી જઘન્ય બે અનેક વર્ષ અધિક ૩૩ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ બે કોડપૂર્વ અધિક ૩૩ સાગરોપમ; યાવત્ એટલાકાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ગમક-૧૧

૨૫ સો ચેવ અપ્પણા જહણ્ણકાલટ્ટિઈઓ જાઓ, એસ ચેવ વત્તવ્વયા, ણવરં- ઓગાહણા-
ટિઈઓ રયણિપુહત્તવાસપુહુત્તાણિ । સેસં તહેવ । સંવેહં ચ જાણેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- જો તે સંજી મનુષ્ય સ્વયં જઘન્ય સ્થિતિવાળા હોય, તો પણ અહીં પૂર્વોક્ત વક્તવ્યતા જાણવી જોઈએ, અવગાહના-અનેક હાથ અને સ્થિતિ અનેક વર્ષની છે. શેષ પૂર્વવત્, સંવેધ(કાલાદેશ) ઉપયોગ પૂર્વક જાણવો. ॥ ગમક-૪ ॥

૨૬ સો ચેવ અપ્પણા ઉક્કોસકાલટ્ટિઈઓ જાઓ, એસ ચેવ વત્તવ્વયા, ણવરં- ઓગાહણા
જહણ્ણેણં પંચ ધણુસયાઈં, ઉક્કોસેણં વિ પંચધણુસયાઈં । ટિઈ જહણ્ણેણં પુવ્વકોડી,
ઉક્કોસેણ વિ પુવ્વકોડી, સેસં તહેવ જાવ ભવાદેસો ત્તિ । કાલાદેસેણં જહણ્ણેણં તેત્તીસં
સાગરોવમાઈં દોહિં પુવ્વકોડીહિં અબ્ભહિયાઈં, ઉક્કોસેણ વિ તેત્તીસં સાગરોવમાઈં દોહિં
પુવ્વકોડીહિં અબ્ભહિયાઈં, એવઇયં કાલં સેવેજ્જા, એવઇયં કાલં ગઠ્ઠરાગાઈં કરેજ્જા ।
એ તિણ્ણિ ગમગા સવ્વટ્ઠસિદ્ધગદેવાણં । ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- જો તે સંજી મનુષ્ય, સ્વયં ઉત્કૃષ્ટ કાલની સ્થિતિવાળા હોય, તો પૂર્વોક્ત વક્તવ્યતા જાણવી જોઈએ. અવગાહના-જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ ધનુષ તથા સ્થિતિ-જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિવર્ષની છે. શેષ કથન ભવાદેશ પર્યંત પ્રથમ ગમકવત્ જાણવું. કાલાદેશથી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બે પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક ૩૩ સાગરોપમ; એટલો કાલ રહે છે, એટલા કાલ સુધી ગમનાગમન કરે છે. ॥ ગમક-૭ ॥ આ રીતે સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવોમાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યમાં પહેલો, ચોથો અને સાતમો, આ ત્રણ ગમક હોય છે. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં મનુષ્યોની નવમા આણત દેવલોકથી સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન સુધીના દેવોમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી વિચારણા છે.

(૧) **ઉપપાત**— પ્રસ્તુત સૂત્રોક્ત દેવોમાં માત્ર સંજી મનુષ્યો જ ઉત્પન્ન થાય છે. તે ત્યાં સ્થાનાનુસાર સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. (૨) **પરિમાણ**— જઘન્ય— ૧,૨,૩ ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા. ગર્ભજ મનુષ્યો સંખ્યાતા જ હોવાથી અહીં ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતાની જ ઉત્પત્તિ થાય છે. (૩) **સંઘયણ**— ૮ થી ૧૨ દેવલોકમાં જનારાને પ્રથમ ત્રણ સંઘયણ, નવ ઐવેયકમાં જનારાને પ્રથમ બે સંઘયણ અને પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં જનારાને એક વજ્રઋષભનારાય સંઘયણ હોય છે. (૪) **અવગાહના**— જઘન્ય અનેક હાથ, ઉત્કૃષ્ટ—૫૦૦ ધનુષ હોય છે. (૫) **સંસ્થાન**— ૬ (૬) **લેશ્યા**— ૬ (૭) **દષ્ટિ**— મનુષ્યોમાં ત્રણ દષ્ટિ હોય છે. (૮) **જ્ઞાનાજ્ઞાન**— નવમા દેવલોકથી અનુત્તર વિમાન સુધી જનારા મનુષ્યોમાં ચાર જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે. (૯) **યોગ**— ૩ (૧૦) **ઉપયોગ**— ૨ (૧૧) **સંજ્ઞા**— ૪ (૧૨) **કષાય**— ૪ (૧૩) **ઈન્દ્રિય**— ૫ (૧૪) **સમુદ્ઘાત**— ૯ (૧૫) **વેદના**— ૨ (૧૬) **વેદ**— ત્રણ (૧૭) **આયુષ્ય**— જઘન્ય— અનેક વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ, (૧૮) **અધ્યવસાય**— પ્રશસ્ત—અપ્રશસ્ત, (૧૯) **અનુબંધ**— આયુષ્ય પ્રમાણે.

કાય સંવેદ :- **ભવાદેશ**— નવમા આણત દેવલોકથી નવ ઐવેયક પર્યંત નવ ગમકથી જઘન્ય ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ સાત ભવ, ચાર અનુત્તર વિમાનમાં નવ ગમકથી જઘન્ય ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ પાંચ ભવ કરે અને સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ભવ કરે છે. **કાલાદેશ**— પ્રત્યેક સ્થાનની સ્થિતિ અનુસાર થાય છે. ત્રણ ભવમાં બે ભવ મનુષ્યના અને એક ભવ દેવનો થાય છે, સાત ભવમાં ચાર ભવ મનુષ્યના અને ત્રણ ભવ દેવના થાય છે. સર્વાર્થસિદ્ધમાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યો ત્રણ ગમકથી જ જાય છે. કારણ કે સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૩૩ સાગરોપમની છે. ત્રણ ગમક— ઔઘિક-ઔઘિક, જઘન્ય-ઔઘિક, ઉત્કૃષ્ટ-ઔઘિક(૧,૪,૭ ગમક) થાય છે. શેષ ૯ ગમક થતા નથી. થોકડામાં ૩,૬,૯ આ ત્રણ ગમક કહે છે.

સંજી મનુષ્યનો આણત દેવલોકના દેવ સાથે કાલાદેશ :-

નવ ગમ્મા	જઘન્ય(ત્રણ ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ(સાત ભવ)
(૧) ઔઁ ઔઁ	બે અનેક વર્ષ અને ૧૮ સાગરોપમ	ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૫૭ સાગરોપમ
(૨) ઔઁ જઘઁ	બે અનેક વર્ષ અને ૧૮ સાગરોપમ	ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૫૪ સાગરોપમ
(૩) ઔઁ ઉઁ	બે અનેક વર્ષ અને ૧૮ સાગરોપમ	ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૫૭ સાગરોપમ
(૪) જઘઁ ઔઁ	બે અનેક વર્ષ અને ૧૮ સાગરોપમ	ચાર અનેક વર્ષ અને ૫૭ સાગરોપમ
(૫) જઘઁ જઘઁ	બે અનેક વર્ષ અને ૧૮ સાગરોપમ	ચાર અનેક વર્ષ અને ૫૪ સાગરોપમ
(૬) જઘઁ ઉઁ	બે અનેક વર્ષ અને ૧૮ સાગરોપમ	ચાર અનેક વર્ષ અને ૫૭ સાગરોપમ
(૭) ઉઁ ઔઁ	બે પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧૮ સાગરોપમ	ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૫૭ સાગરોપમ
(૮) ઉઁ જઘઁ	બે પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧૮ સાગરોપમ	ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૫૪ સાગરોપમ
(૯) ઉઁ ઉઁ	બે પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૧૮ સાગરોપમ	ચાર પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૫૭ સાગરોપમ

સંજી મનુષ્યની સ્થિતિ— જઘન્ય અનેક વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષ.

આણત દેવની સ્થિતિ— જઘન્ય ૧૮ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ ૧૮ સાગરોપમ.

સંજી મનુષ્યનો વિજય વિમાનના દેવો સાથે કાલાદેશ :-

નવ ગમ્મા	જઘન્ય(ત્રણ ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ(પાંચ ભવ)
(૧) ઔં ઔં	બે અનેક વર્ષ અને ૩૧ સાગરોપમ	ત્રણ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૬૬ સાગરોપમ
(૨) ઔં જઘં	બે અનેક વર્ષ અને ૩૧ સાગરોપમ	ત્રણ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૬૨ સાગરોપમ
(૩) ઔં ઉં	બે અનેક વર્ષ અને ૩૩ સાગરોપમ	ત્રણ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૬૬ સાગરોપમ
(૪) જઘં ઔં	બે અનેક વર્ષ અને ૩૧ સાગરોપમ	ત્રણ અનેક વર્ષ અને ૬૬ સાગરોપમ
(૫) જઘં જઘં	બે અનેક વર્ષ અને ૩૧ સાગરોપમ	ત્રણ અનેક વર્ષ અને ૬૨ સાગરોપમ
(૬) જઘં ઉં	બે અનેક વર્ષ અને ૩૩ સાગરોપમ	ત્રણ અનેક વર્ષ અને ૬૬ સાગરોપમ
(૭) ઉં ઔં	બે પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૩૧ સાગરોપમ	ત્રણ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૬૬ સાગરોપમ
(૮) ઉં જઘં	બે પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૩૧ સાગરોપમ	ત્રણ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૬૨ સાગરોપમ
(૯) ઉં ઉં	બે પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૩૩ સાગરોપમ	ત્રણ પૂર્વકોટિ વર્ષ અને ૬૬ સાગરોપમ

સંજી મનુષ્યોની સ્થિતિ- જઘન્ય અનેક વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષ.
ચાર અનુત્તર વિમાનના દેવની સ્થિતિ- જઘન્ય ૩૧ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમ

સંજી મનુષ્યનો સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવો સાથે કાલાદેશ :-

ત્રણ ગમ્મા	જઘન્ય(ત્રણ ભવ)	ઉત્કૃષ્ટ(ત્રણ ભવ)
(૧) ઔં ઔં	બે અનેક વર્ષ અધિક ૩૩ સાગરોપમ	બે પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક ૩૩ સાગરોપમ
(૪) જઘં ઔં	બે અનેક વર્ષ અધિક ૩૩ સાગરોપમ	બે અનેક વર્ષ અધિક ૩૩ સાગરોપમ
(૭) ઉં ઔં	બે પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક ૩૩ સાગરોપમ	બે પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક ૩૩ સાગરોપમ

સંજી મનુષ્યની સ્થિતિ- જઘન્ય અનેક વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષ.
સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનની સ્થિતિ- જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ-૩૩ સાગરોપમ.

નાણતા-૬ :- જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ગમકમાં ૩-૩ નાણતા થાય છે. (૧) અવગાહના (૨) આયુષ્ય (૩) અનુબંધ. તેનું સ્પષ્ટીકરણ શર્કરાપ્રભા નરકમાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યોની સમાન જાણવું.

વૈમાનિક દેવોમાં ઉત્પન્ન થતાં જીવોના કુલ ગમ્મા અને નાણતા :-

જીવ પ્રકાર	ઉત્પત્તિસ્થાન	ભવ સંખ્યા		ગમ્મા		નાણતા	
		જઘ.	ઉ.	વિવરણ	કુલ	વિવરણ	કુલ
બંને પ્રકારના યુગલિક	૧,૨ દેવલોક	૨	૨	૭ ગમ્માથી ૨×૨×૭=	૨૮	(૫+૬)×૨ =	૨૨
સંજી તિર્થંચ	૧ થી ૫ દેવલોક	૨	૮	૯ ગમ્માથી ૫×૯=	૪૫	૧૦×૫=	૫૦
	૬,૭,૮ દેવલોક	૨	૮	૯ ગમ્માથી ૩×૯	૨૭	૯×૩=	૨૭

જીવ પ્રકાર	ઉત્પત્તિસ્થાન	ભવ સંખ્યા		ગમ્મા		નાણતા	
		જઘ.	ઉ.	વિવરણ	કુલ	વિવરણ	કુલ
સંજી મનુષ્ય	૧ થી ૮ દેવલોક	૨	૮	૮ ગમ્માથી ૮×૮=	૭૨	૨ દેવલોક×૮=	૧૬
						૬ દેવલોક×૬=	૩૬
	૯ થી ૧૨ દેવલોક અને ૯ ગ્રૈવેયક (૫ સ્થાન)	૩	૭	૮ ગમ્માથી ૫×૮=	૪૫	૫×૬=	૩૦
	૪ અનુ. વિમાન (એક સ્થાન)	૩	૫	૮ ગમ્માથી ૧×૮=	૮	૧×૬=	૬
સર્વાર્થ સિદ્ધ	૩	૩	૩ ગમ્માથી ૧×૩=	૩	૧×૬=	૬	
				૨૨૯		૧૯૩	

ભવના વિભાજનથી ગમ્મા :-

જઘન્ય- ઉત્કૃષ્ટ બે ભવના ગમ્મા	૨૮
જઘન્ય- બે, ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવના ગમ્મા	૧૪૪
જઘન્ય- ત્રણ, ઉત્કૃષ્ટ સાત ભવના ગમ્મા	૪૫
જઘન્ય- ત્રણ, ઉત્કૃષ્ટ પાંચ ભવના ગમ્મા	૮
જઘન્ય- ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ભવના ગમ્મા	૩
કુલ ગમ્મા	૨૨૯

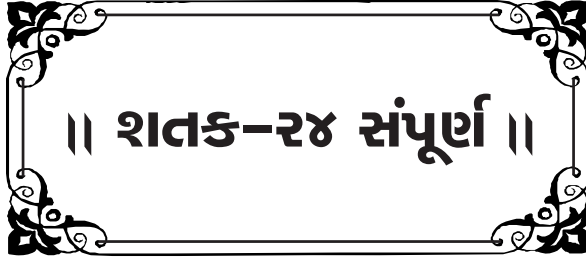
સર્વ જીવોના ગમ્મા અને નાણતાનો યોગ :-

ઉદ્દેશક	નામ	ગમ્મા	નાણતા
૧	નારક	૧૩૫	૧૧૯
૨ થી ૧૧	દશ ભવનપતિ	૪૫૦	૩૪૦
૧૨	પૃથ્વીકાય	૨૨૮	૧૪૫
૧૩	અપ્કાય	૨૨૮	૧૪૫
૧૪	તેઉકાય	૧૦૨	૮૯
૧૫	વાયુકાય	૧૦૨	૮૯
૧૬	વનસ્પતિકાય	૨૨૮	૧૪૫
૧૭	બેઈન્દ્રિય	૧૦૨	૮૯
૧૮	તેઈન્દ્રિય	૧૦૨	૮૯
૧૯	ચૌરેન્દ્રિય	૧૦૨	૮૯

ઉદ્દેશક	નામ	ગમ્મા	નાણતા
૨૦	તિર્યચ પંચેન્દ્રિય	૩૪૫	૧૯૭
૨૧	મનુષ્ય	૩૭૫	૨૦૬
૨૨	વાણવ્યંતર	૪૫	૩૪
૨૩	જ્યોતિષી	૩૨	૨૯
૨૪	વૈમાનિક	૨૨૯	૧૯૩
	કુલ = ૨૪ દંડક	કુલ = ૨,૮૦૫	કુલ = ૧,૯૯૯

॥ શતક-૨૪/૨૪ સંપૂર્ણ ॥

ગમ્મા પ્રકરણ : ચોવીસ દંડકોના જીવોની ઋદ્ધિ

ઉદ્દેશક-૧ : નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થનાર ત્રણ જીવોની ઋદ્ધિ :-

દ્વાર	અસંજી તિર્યચની પ્રથમ નરકમાં ઉત્પત્તિ	સંજી તિર્યચની સાતે નરકમાં ઉત્પત્તિ	સંજી મનુષ્યની સાતે નરકમાં ઉત્પત્તિ
૧ ઉપપાત-સ્થિતિ પામે	જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ ઉં પલ્ચનો અસંભાગ	સ્થાન પ્રમાણે	સ્થાન પ્રમાણે
૨ પરિમાણ	જઘં ૧,૨,૩ / ઉં અસંખ્યાતા	જઘં ૧,૨,૩ / ઉં અસંખ્યાત	જઘં ૧,૨,૩ / ઉં સંખ્યાત
૩ સંઘયણ	છેવટુ	૧-૨ નરકમાં જનારાને-૬ ત્રીજી નરકમાં જનારાને-૫ ચોથી નરકમાં જનારાને-૪ પાંચમી નરકમાં જનારાને-૩ છટ્ટી નરકમાં જનારાને-૨ સાતમી નરકમાં જનારાને-૧	તિર્યચ પ્રમાણે
૪ અવગાહના	જઘં અંગુલનો અસંભાગ ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૦૦ યોજન	જઘં અંગુલનો અસંભાગ ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૦૦ યોજન	પ્રથમ નરકમાં જનારાની જં અનેક અંગુલ, શેષમાં અનેક હાથ; ઉં. ૫૦૦ ધનુષ
૫ સંસ્થાન	૧-હુંડ	૬	૬
૬ લેશ્યા	ત્રણ અશુભ	૬	૬
૭ દષ્ટિ	૧-મિથ્યાદષ્ટિ	૩	૩
૮ જ્ઞાનાજ્ઞાન	૨-અજ્ઞાન	૩ જ્ઞાન-૩ અજ્ઞાન	૪ જ્ઞાન-૩ અજ્ઞાન
૯ યોગ	૨-કાયયોગ, વચનયોગ	૩	૩
૧૦ ઉપયોગ	૨	૨	૨
૧૧ સંજ્ઞા	૪	૪	૪
૧૨ કષાય	૪	૪	૪
૧૩ ઈન્દ્રિય	૫	૫	૫
૧૪ સમુદ્ઘાત	૩	૫	૬
૧૫ વેદના	૨	૨	૨
૧૬ વેદ	૧-નપુંસક વેદ	૩	૬ નરકમાં-૩, ૭મી નરકમાં-૨
૧૭ આયુષ્ય	જઘન્ય અંતમુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષ	જઘન્ય અંતમુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ કોડ પૂર્વ	પહેલીમાં-અનેક માસ શેષમાં-અનેક વર્ષ ઉત્કૃષ્ટ-કોડપૂર્વ વર્ષ

દ્વાર	અસંજી તિર્યચની પ્રથમ નરકમાં ઉત્પત્તિ	સંજી તિર્યચની સાતે નરકમાં ઉત્પત્તિ	સંજી મનુષ્યની સાતે નરકમાં ઉત્પત્તિ
૧૮ અધ્યવસાય	બંને	બંને	બંને
૧૯ અનુબંધ	આયુષ્ય સમાન	આયુષ્ય સમાન	આયુષ્ય સમાન
૨૦ કાયસંવેધ- ભવાદેશ	જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ-૨ ભવ	૧ થી ૬ નરક-૨/૮ ભવ ૭ મી નરક-૩/૭, ૩/૫ ભવ	૧ થી ૬ નરક-૨/૮ ભવ ૭મી નરક-૨ ભવ
ગમ્મા	૮×૧ નરક = ૮ ગમ્મા	૭ નરક×૮ ગમ્મા = ૬૩	૭ નરક×૮ ગમ્મા = ૬૩
કુલ ગમ્મા- ૮+૬૩+૬૩ = ૧૩૫. ત્રણે ય જીવના સાતે ય નરકમાં.			
નાણતા	૫-જઘન્ય ગમ્મામાં-૩, ઉત્કૃષ્ટ ગમ્મામાં-૨ ૫ નાણતા×૧ નરક = ૫	૧૦- જઘન્ય ગમ્મામાં-૮ ઉત્કૃષ્ટ ગમ્મામાં-૨ ૧૦ નાણતા×૭ નરક = ૭૦	૮- પ્રથમ નરક-૫/૩ ૬-શેષ ૯ નરક-૩/૩ ૮×૧+૬×૬ = ૪૪
કુલ નાણતા- ૫+૭૦+૪૪ = ૧૧૯. ત્રણે ય જીવના સાતે ય નરકમાં.			

ઉદ્દેશક-૨ થી ૧૧ : દશભવનપતિમાં ઉત્પન્ન થનાર પાંચ જીવોની ઋદ્ધિ :-

દ્વાર	અસંજી તિર્યચ	યુગલિક તિર્યચ-મનુષ્ય	સંજી તિર્યચ	સંજી મનુષ્ય
ઉપપાત- સ્થિતિ પામે	જઘન્ય - ૧૦,૦૦૦ વર્ષ ઉં- પલ્લોનો અસં ભાગ	જઘન્ય- ૧૦,૦૦૦ વર્ષ ઉં- ત્રણ પલ્લ	સ્થાન પ્રમાણે	સ્થાન પ્રમાણે
પરિમાણ	જઘ- ૧, ૨, ૩ ઉત્કૃષ્ટ- અસંખ્યાત	જઘ- ૧, ૨, ૩ ઉત્કૃષ્ટ- સંખ્યાત	જઘ- ૧, ૨, ૩ ઉત્કૃષ્ટ- અસંખ્યાત	જઘન્ય- ૧, ૨, ૩ ઉત્કૃષ્ટ- સંખ્યાત
સંઘયણ અવગાહના	છેવટુ જઘ અંગુલનો અસં ભાગ ઉં ૧,૦૦૦ યોજન	વજ્રઋષભનારાય તિર્યચ-જઘ અંનેક ધનુષ ઉં ૬ ગાઉ મનુષ્ય-જઘ સાધિક ૫૦૦ ધનુ, ઉં- ૩ ગાઉ	૬ જઘ અંગુલનો અસંખ્યાત ભાગ, ઉ. ૧૦,૦૦ યોજન	૬ જઘ અંનેક અંગુલ ઉં ૫૦૦ ધનુષ
સંસ્થાન	હુંડ	સમયતુરસ	૬	૬
લેશ્યા	૩	૪	૬	૬
દષ્ટિ	૧	૧	૩	૩
જ્ઞાનાજ્ઞાન	૨ અજ્ઞાન	૨ અજ્ઞાન	૩ જ્ઞાન-૩અજ્ઞાન	૪ જ્ઞાન-૩અજ્ઞાન
યોગ	૨ વચન, કાયા	૩	૩	૩
સમુદ્ઘાત	૩	૩	૫	૬
વેદ	નપુંસક વેદ	સ્ત્રી-પુરુષવેદ	૩	૩

દ્વાર	અસંજી તિર્યચ	યુગલિક તિર્યચ-મનુષ્ય	સંજી તિર્યચ	સંજી મનુષ્ય
આયુષ્ય	જઘં અંતર્મુહૂર્ત ઉં કોડ પૂર્વ વર્ષ	જઘં સાધિક કોડ પૂર્વ વર્ષ ઉં ૩ પલ્ય.	અસંજી પ્રમાણે	જઘં અનેક માસ ઉં કોડ પૂર્વ વર્ષ
ભવાદેશ ગમ્મા	૨ ભવ, ૮ ગમ્માથી ૮×૧૦ દેવમાં = ૮૦	૨ ભવ, ૮ ગમ્માથી ૨×૮×૧૦ દેવમાં=૧૮૦	૨-૮ ભવ, ૮ ગમ્માથી ૮×૧૦ દેવમાં = ૮૦	૨-૮ ભવ, ગમ્માથી ૮×૧૦ દેવમાં = ૮૦
કુલ ગમ્મા- ૮૦+૧૮૦+૮૦+૮૦ = ૪૫૦				
નાણતા	જઘં- ગમામાં-૩ ઉં- ગમામાં-૨ = ૫×૧૦ = ૫૦	તિર્યચ યુગલિકમાં જઘં- ૩+ ઉં- ૨ = ૫ મનુષ્ય યુગલિકમાં જઘં-૩+ ઉં- ૩ = ૬ ૫×૧૦+૬×૧૦=૧૧૦	જઘન્ય-૮ ઉત્કૃષ્ટ - ૨ = ૧૦ ૧૦×૧૦ = ૧૦૦	જઘન્ય- ૫ ઉત્કૃષ્ટ - ૩ = ૮ ૮×૧૦ = ૮૦
કુલ નાણતા- ૫૦+૫૦+૬૦+૧૦૦+૮૦ = ૩૪૦				

દશભવનપતિની સ્થિતિ :- અસુરકુમારની જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ એક સાગરોપમ ઝાઝેરી. નવનિકાયની જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ દેશોન બે પલ્યોપમ છે.

ઉદ્દેશક-૧૨ થી ૧૬ : પાંચ સ્થાવરમાં ઉત્પન્ન થનાર ૨૬ જીવોની ઋદ્ધિ :-

દ્વાર	પાંચ સ્થાવર	ત્રણ વિક્રં	અસંજી/સંજી તિર્યચ	અસંજી/સંજી મનુષ્ય	૧૪ જાતિના દેવ ૧૦ ભવનં વ્યં જ્યોં ૧-૨ દેવં
સ્થિતિપામે	સ્થાન પ્રમાણે	સ્થાન પ્રમાણે	સ્થાન પ્રમાણે	સ્થાન પ્રમાણે	સ્થાન પ્રમાણે
પરિમાણ	અસંખ્યાત વનંમરીને વનંમાં જાય ત્યારે અનંત	જઘં ૧,૨,૩ ઉં અસંખ્યાત	જઘં ૧,૨,૩ ઉં અસંખ્યાત	જઘં ૧,૨,૩ ઉં સંજી-સંખ્યાત અસંજી-અસંખ્યાત	જઘં ૧,૨,૩ ઉં અસંખ્યાત
સંઘયણ	છેવટુ	છેવટુ	છેવટુ / ૬	છેવટુ / ૬	અસંઘયણી
અવગાહના	પ્રથમ ચારની ઉં અંગુલનો અસંભાગ વનંઉં ૧૦૦૦યો.	બેઈં ૧૨ યોજન તેઈં ૩ ગાઉ ચૌરેં ૪ ગાઉ	૧,૦૦૦ યોજન	અસંજી-અંગુલનો અસંભાગ/ સંજી-૫૦૦ ધનુષ	ભવધા.-સાત હાથ ઉત્તર વૈં લાખ યોં
લેશ્યા	પૂં પાણી, વનંમાં -૪ તેઉં-વાયુ-૩	૩	૩/૬	૩/૬	ભવન, વ્યંતર-૪ જ્યોં ૧-૨ દેવ-તેજો
દષ્ટિ	૧	૨	૧/૩	૧/૩	૩
જ્ઞાનાજ્ઞાન	૨ અજ્ઞાન	૨ જ્ઞાન અને ૨ અજ્ઞાન	૨ અજ્ઞાન / ૩ જ્ઞાન-૩ અજ્ઞાન	૨ અજ્ઞાન / ૪ જ્ઞાન-૩ અજ્ઞાન	૩ જ્ઞાન અને ૩ અજ્ઞાન

દ્વાર	પાંચ સ્થાવર	ત્રણ વિક્રં	અસંજી/સંજી તિર્યંચ	અસંજી/સંજી મનુષ્ય	૧૪ જાતિના દેવ ૧૦ ભવનં વ્યં જ્યોં ૧-૨ દેવં
સમુદ્ધાત	વાયુ-૪, શેષમાં-૩	૩	૩/૫	૩/૬	૫
વેદ	નપુંસક	નપુંસક	નપુંસક/૩	નપુંસક/૩	સ્ત્રી-પુરુષ વેદ
આયુષ્ય અને અનુબંધ	પૃં ૨૨,૦૦૦ વર્ષ અપં૭,૦૦૦ વર્ષ તેઉંત્રણ અહોરાત્ર વાયું ૩,૦૦૦વર્ષ વનં૧૦,૦૦૦વર્ષ	બેઈં-૧૨ વર્ષ તેઈં -૪૯ દિ. ચૌરેં-૬ માસ	કોડપૂર્વ વર્ષ	અસંજી-અંતર્મુહૂર્ત સંજી-કોડપૂર્વ વર્ષ	ભવનં-૧ સાગરોં ઝાઝેરી. વ્યંતર-૧ પલ્યંજ્યોં-૧ લાખ વર્ષ અધિક ૧ પલ્યં ૧ દેવં-૧ સાગરોં ૨ દેવં-૧ સાગરોં ઝાઝેરી
ભવાદેશ	૧,૨,૪,૫ ગમ્માથી જઘં-૨, ઉં અસંં વનંમરીને વનંમાં ઉં અનંતભવ ૩,૬,૭,૮,૯ગમાથી જંર, ઉં ૮ ભવ	૧,૨,૪,૫ ગમ્માથી જઘંન્ય-૨ ભવ ઉં સંખ્યાત ભવ ૩, ૬, ૭, ૮, ૯ ગમ્માથી જઘં ૨ ઉત્કૃષ્ટ ૮ ભવ	૯ ગમ્માથી જઘંન્ય ૨ ઉત્કૃષ્ટ ૮ ભવ	અસંજી મનું ૧,૨,૩ ગમ્માથી જઘં-૨, ઉં-૮ ભવ સંજી મનુષ્ય ૯ ગમ્માથી જંર ભવ ઉત્કૃષ્ટ ૮ ભવ	૧૪ જાતિના દેવો પૃં પાણી વનં માં ૯ ગમ્માથી જઘંન્ય-૨ ભવ ઉત્કૃષ્ટ-૮ ભવ
ગમ્મા	પાંચ સ્થાવર પાંચ સ્થાંમાં જાય $૫ \times ૫ \times ૯ = ૨૨૫$ ગમ્મા	ત્રણ વિકલેન્દ્રિય પાંચ સ્થાંમાં જાય $૩ \times ૫ \times ૯ = ૧૩૫$ ગમ્મા	બંને જીવ પાંચ સ્થાંમાં જાય $૨ \times ૫ \times ૯$ $= ૯૦$ ગમ્મા	બંને જીવ પાંચ સ્થાં માં જાય $(૩ \times ૫) + (૯ \times ૫)$ $= ૬૦$ ગમ્મા	૧૪ દેવ $\times ૩$ સ્થાં \times ૯ ગમ્મા $= ૩૭૮$ ગમ્મા
કુલ ગમ્મા	$૨૨૫ + ૧૩૫ + ૯૦ + ૬૦ + ૩૭૮ = ૮૮૮$				
નાણતા	પૃથ્વી-૬, પાણી-૬ તેઉં-૫, વાયુ-૬ વનં-૭ = ૩૦. આ પાંચ સ્થાનના જીવ પાંચ સ્થાનમાં જાય તેથી $૫ \times ૩૦ =$ ૧૫૦ નાણતા	બેઈંન્દ્રિય-૯ તેઈંન્દ્રિય-૯ ચૌરેન્દ્રિય-૯ = ૨૭ ત્રણ વિક્રં પાંચ સ્થાં માં જાય તેથી $૫ \times ૨૭ = ૧૩૫$ નાણતા	અસંજી પંચેં-૯ સંજી પંચેં-૧૧ $= ૨૦$ પાંચ સ્થાં $\times ૨૦$ $= ૧૦૦$ નાણતા	અસંજી મનુષ્ય- \times સંજી મનુષ્ય-૧૨ પાંચ સ્થાં $\times ૧૨ =$ ૬૦ નાણતા	પ્રત્યેકના-૪ ૧૪ જાતિના દેવ પૃથ્વી, પાણી વનં માં જાય તેથી $૧૪ \times ૩ \times ૪ = ૧૬૮$ નાણતા
કુલ નાણતા	$૧૫૦ + ૧૩૫ + ૧૦૦ + ૬૦ + ૧૬૮ = ૬૧૩$				

ઉદ્દેશક-૧૭ થી ૧૯ : ત્રણ વિકલેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થનાર બાર જીવોની ઋદ્ધિ :-

દ્વાર	પાંચ સ્થાવર	ત્રણ વિકલેન્દ્રિય	અસંજી/સંજી તિર્યચ	અસંજી/સંજી મનુષ્ય
સ્થિતિ પામે	સ્થાનાનુસાર	સ્થાનાનુસાર	સ્થાનાનુસાર	સ્થાનાનુસાર
પરિમાણ	જઘં ૧, ૨, ૩ ઉં અસંખ્યાત	જઘં ૧, ૨, ૩ ઉં અસંખ્યાત	જઘં ૧, ૨, ૩ ઉં અસંખ્યાત	જઘં ૧, ૨, ૩ ઉં અસંખ્યાત / સંખ્યાત
સંઘયણ	છેવટુ(સેવાર્ત)	છેવટુ	છેવટુ / ૬	છેવટુ / ૬
અવગાહના	ચારની અંગુલનો અસંભાગ. વનની સાધિક ૧૦૦૦ યોજન	બેઈન્દ્રિય-૧૨ યો. તેઈન્દ્રિય-૩ ગાઉ ચૌરેન્દ્રિય-૪ ગાઉ	૧૦૦૦ યોં	અસંજી-અંગુલનો અસંભાગ સંજી- ૫૦૦ ધનુષ
સંસ્થાન	હુંડ	હુંડ	હુંડ/૬	હુંડ/૬
લેશ્યા	૩	૩	૩/૬	૩/૬
દષ્ટિ	૧	૨	૨/૩	૧/૩
જ્ઞાનાજ્ઞાન	૨ અજ્ઞાન	૨ જ્ઞાન-૨ અજ્ઞાન	૨ જ્ઞાન, ૨ અજ્ઞાન / ૩ જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન	૨ અજ્ઞાન / ૪ જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન
સમુદ્ઘાત	૩ / ૪ વાયુમાં	૩	૩/૫	૩/૬
વેદ	નપુંસક	નપુંસક	નપુંસક/૩	નપુંસક/૩
આયુષ્ય	પોતપોતાનો આયુષ્ય	બેઈન્દ્રિય-૧૨ વર્ષ તેઈન્દ્રિય-૪૯ દિં ચૌરેન્દ્રિય-૬ માસ	જઘં અંતર્મુદૂર્ત ઉં કોડપૂર્વ વર્ષ	અસંજી-જઘં ઉં અંતં સંજી-જઘં અંતર્મુદૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ-કોડપૂર્વ વર્ષ
કુલ ગમ્મા	<p>૫ સ્થાવર × ૩ વિકલેન્દ્રિય માં × ૯ ગમકથી =</p> <p>૩ વિકં × ૩ વિકલેન્દ્રિય માં × ૯ ગમકથી =</p> <p>૨ તિર્યચ પંચેન્દ્રિય×૩ વિકલેન્દ્રિયમાં × ૯ ગમકથી =</p> <p>૨ મનુષ્ય×૩ વિકલેન્દ્રિયમાં×૯+૩ ગમકથી =</p>		<p>૫×૩×૯ =</p> <p>૩×૩×૯ =</p> <p>૨×૩×૯ =</p> <p>૩×૯+૩ =</p>	<p>૧૩૫</p> <p>૮૧</p> <p>૫૪</p> <p>૩૬</p> <hr/> <p>ગમ્મા ૩૦૬</p>
કુલ નાણતા	<p>૫ સ્થાવરના ૩૦ નાણતા× ૩ વિકલેન્દ્રિયમાં =</p> <p>૩ વિકલેન્દ્રિયના ૨૭ નાણતા×૩ વિકલેન્દ્રિયમાં =</p> <p>૨ તિર્યચ પંચેન્દ્રિયના ૧૧+૯ = ૨૦ નાણતા×૩ વિકલેન્દ્રિયમાં=</p> <p>સંજી મનુષ્યના ૧૨ નાણતા × ૩ વિકલેન્દ્રિયમાં=</p>		<p>૩૦×૩ = ૯૦</p> <p>૨૭×૩ = ૮૧</p> <p>૨૦×૩ = ૬૦</p> <p>૧૨×૩ = ૩૬</p>	<hr/> <p>નાણતા ૨૬૭</p>

ઉદ્દેશક-૨૦ : તિર્યય પંચેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થનાર ૩૯ જીવોની ઋદ્ધિ :-

દ્વાર	સાત નરકના નૈરયિકો	પાંચ સ્થાવર ત્રણ વિકલેન્દ્રિય	અસંજી/સંજી તિર્યય	અસંજી/સંજી મનુષ્ય	ભવનથી ૮ દેવ [૨૦ પ્રકારના દેવ]
સ્થિતિ પામે	કોડપૂર્વ વર્ષ	કોડપૂર્વ વર્ષ	પલ્યનો અસં. ભાગ / ૩ પલ્ય	અસંજી-કોડપૂર્વ વર્ષ સંજી-૩ પલ્ય	કોડપૂર્વ વર્ષ
પરિમાણ	જઘં ૧,૨,૩ ઉં અસંખ્યાત	જઘં ૧,૨,૩ ઉં અસંખ્યાત	જઘં ૧,૨,૩ ઉં અસંખ્યાત	જઘં ૧,૨,૩ ઉં અસંખ્યાત	જઘં ૧,૨,૩ ઉં અસંખ્યાત
સંઘયણ	અસંઘયણી	છેવટુ	છેવટુ/૬	છેવટુ/૬	અસંઘયણી
સંસ્થાન	હુંડ	હુંડ	હુંડ/૬	હુંડ/૬	સમયોરસ
અવગાહના	સ્થાન પ્રમાણે	સ્થાન પ્રમાણે	૧૦૦૦ યોજન	સ્થાન પ્રમાણે	સ્થાન પ્રમાણે
લેશ્યા	૧,૨ નરકમાં કાપોત, ૩ નરકમાં કાપોત, નીલ. ૪ નરકમાં નીલ ૫ નરકમાં નીલ-કૃષ્ણ ૬,૭ નરકમાં કૃષ્ણ	પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિમાં-૪ તેઉં, વાયુ અને વિકલેંમાં -૩	૩/૬	૩/૬	ભવનવ્યંતરમાં ૪ જયોં ૧-૨ દેવમાં- તેજો ૩,૪,૫ દેવમાં -૫૬ ૬,૭,૮ દેવમાં -શુકલ.
દૃષ્ટિ	૩	૧/૨	૨/૩	૧/૩	૩
જ્ઞાનાજ્ઞાન	૩ અજ્ઞાન-૩ જ્ઞાન	૨ અજ્ઞાન / ૨ જ્ઞાન, ૨ અજ્ઞાન	૨ જ્ઞાન, ૨ અજ્ઞાન/ ૩ જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન	૨ અજ્ઞાન/ ૪ જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન	૩ અજ્ઞાન; ૩ જ્ઞાન
સમુદ્ઘાત	૪	વાયુકાયમાં-૪ શેષમાં-૩	૩/૫	૩/૬	૫
વેદ	નપુંસક	નપુંસક	નપુંસક/૩	નપુંસક/૩	બે દેવં સુધી-૨ વેદ. ૩ થી ૮ દેવલોકમાં પુરુષવેદ
આયુષ્ય	જઘં ૧૦૦૦૦ વર્ષ ઉં ૩૩ સાગરોપમ	સ્થાન પ્રમાણે	કોડપૂર્વ	અંતર્મુદૂર્ત / કોડપૂર્વ	સ્થાન પ્રમાણે
ભવાદેશ	૧થી૬ નરકના નારકી ૮ ગમ્માથી ૨-૮ ભવ ૭ મી નરકના નારકી ૧ થી ૬ ગમ્માથી ૨-૬ ભવ ૭,૮,૯ ગમ્માથી ૨-૪ ભવ	૮ ગમ્માથી ૨-૮ ભવ	૩, ૮ ગમ્માથી જઘં ઉં-૨ ભવ, શેષ ૭ ગમ્માથી ૨-૮ ભવ.	અસંજી મનું ૧,૨,૩ ગમ્માથી ૨-૮ ભવ સંજી મનુષ્ય ૩,૮ ગમ્માથી ૨ ભવ શેષ ગમ્માથી ૨-૮ ભવ	૮ ગમ્માથી ૨-૮ ભવ
ગમ્મા	૭ નરક× ૮ ગમ્મા = ૬૩	પાંચ સ્થાન+૩ વિકલેન્દ્રિય પંચેંમાં ૮ ગમ્માથી જાય ૮×૮ = ૭૨	૨ તિર્યય પંચેં× ૮ ગમ્માથી = ૧૬	અસંજી મનું-૩ ગમ્મા સંજી મનું-૮ ગમ્મા ૩+૮ = ૧૨	૨૦ પ્રકારના દેવ મરીને તિર્યય પંચેં માં જાય ૨૦×૮ = ૧૮૦

કુલ ગમ્મા- ૬૩+૭૨+૧૬+૧૨+૧૮૦ = ૩૪૫

દ્વાર	સાત નરકના નૈરયિકો	પાંચ સ્થાવર ત્રણ વિકલેન્દ્રિય	અસંજી/સંજી તિર્યચ	અસંજી/સંજી મનુષ્ય	ભવનથી ૮ દેવ [૨૦ પ્રકારના દેવ]
નાણતા	પ્રત્યેક નરકના-૪ સાત નરકના $૭ \times ૪ = ૨૮$	પાંચ સ્થા-૩૦ ત્રણ વિક-૨૭ $૩૦+૨૭ = ૫૭$	અસંજી પંચે-૮ સંજી પંચે-૧૧ $૮+૧૧ = ૨૦$	અસંજી મનુના નથી સંજી મનુ-૧૨	પ્રત્યેક દેવસ્થાનના-૪ નાણતા $૨૦ \times ૪ = ૮૦$
કુલ નાણતા- $૨૮+૫૭+૨૦+૧૨+૮૦ = ૧૯૭$					

ઉદ્દેશક-૨૧ : મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થનાર ૪૩ જીવોની ઋદ્ધિ :-

દ્વાર	છ નરકના નારકી	ત્રણ સ્થાવર ત્રણ વિકલેન્દ્રિય	અસંજી/સંજી તિર્યચ	અસંજી/સંજી મનુષ્ય	ભવન.થી સર્વાર્થ. (૨૭ પ્રકારના દેવો)
સ્થિતિ પામે	૧ નરક- જઘ- અનેક માસ, ૨ થી ૬ નરક જઘન્ય- અનેક વર્ષ ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષ	કોડપૂર્વ	પલ્યનો અસંભાગ/ ત્રણ પલ્ય	કોડપૂર્વ/ત્રણ પલ્ય	બીજા દેવ સુધી જઘ- અનેક માસ, ત્રીજાથી સર્વાર્થ- જઘ- અનેક વર્ષ ઉં કોડ પૂર્વ
પરિમાણ	જઘ- ૧,૨,૩ ઉં સંખ્યાત	૩,૬,૯ ગમ્માથી સંખ્યાતા શેષ ગમ્માથી સંખ્યાતા-અસંખ્યાતા	૩,૬,૯ ગમ્માથી સંખ્યાતા, શેષ ગમ્માથી સંખ્યાતા, અસંખ્યાતા.	અસંખ્યાત/સંજી મનુ.૩,૬,૯ ગમ્મા થી સંખ્યાત, શેષ ગમ્માથી અસંખ્યાત	જઘ- ૧,૨,૩ ઉં સંખ્યાત
સંઘયણ	અસંઘયણી	છેવટુ	છેવટુ/૬	છેવટુ/૬	અસંઘયણી
અવગાહના	સ્થાન પ્રમાણે	સ્થાન પ્રમાણે	૧૦૦૦ યોજન	સંજી મનુ-૩,૬ ગમાથી જાય ત્યારે જઘ-અનેક અંગુલ ઉં ૫૦૦ ધનુષ શેષમાં સ્થાન પ્રમાણે	સ્થાન પ્રમાણે
સંસ્થાન	હુંડ	હુંડ	હુંડ/૬	હુંડ/૬	સમચોરસ
લેશ્યા	ત્રણ અશુભ	પૃં પાં વનં માં ચાર લેશ્યા, શેષમાં ૩	૩/૬	૩/૬	૮ દેવ સુધી પૂર્વવત્ ઉપરના દેવમાં શુકલલેશ્યા
દષ્ટિ	૩	૧/૨	૨/૩	૧/૩	નવ ગ્રૈવે સુધી-૩ અનુ વિમાનમાં-૧

દ્વાર	છ નરકના નારકી	ત્રણ સ્થાવર ત્રણ વિકલેન્દ્રિય	અસંજી/સંજી તિર્યંચ	અસંજી/સંજી મનુષ્ય	ભવન.થી સર્વાર્થ. (૨૭ પ્રકારના દેવો)
સમુદ્ધાત	૪	વાયુને-૪ શેષમાં-૩	૩/૫	૩/૬	૧૨ દેવ૦ સુધી-૫, નવ શ્રૈવે૦ અનુત્તર. ૫/૩
વેદ	નપુંસક	નપુંસક	નપુંસક/૩	નપુંસક/૩	બે દેવ૦ સુધી-૨ ત્રીજા દેવ૦થી-પુરુષ
આયુ. અધ્યવસાય	સ્થાન પ્રમાણે બંને	સ્થાન પ્રમાણે પાંચમા ગમ્માથી જાય ત્યારે-અપ્રશસ્ત છટ્ટા ગમાથી-પ્રશસ્ત શેષમાં બંને	કોડપૂર્વ પાંચમા ગમ્માથી જાય ત્યારે-અપ્રશસ્ત છટ્ટા ગમાથી-પ્રશસ્ત શેષમાં બંને	સંજી મનુ.-૩,૯ ગમ્માથી જાય ત્યારે જઘ૦ અનેક માસ, શેષમાં સ્થાન પ્રમાણે પાંચમા ગમ્માથી જાય ત્યારે-અપ્રશસ્ત છટ્ટા ગમાથી-પ્રશસ્ત શેષમાં બંને	સ્થાન પ્રમાણે બંને
ભવાદેશ	૯ ગમાથી ૨-૮ ભવ	૯ ગમાથી ૨-૮ ભવ.	૩,૯ ગમાથી ૨ ભવ શેષ ગમાથી ૨-૮ ભવ	અસંજી મનુ૦ ત્રણ ગમ્માથી ૨-૮ ભવ. સંજી મનુ૦ ૩,૯ ગમ્માથી બે ભવ શેષ ગમ્માથી ૨-૮	૮ દેવ. સુધી ૨-૮ ભવ ૯ દેવ૦ થી ૯ શ્રૈવે૦ ૨-૬ ભવ. અનુત્તર. ૨-૪ ભવ સર્વાર્થ. ૨ ભવ
ગમ્મા	૬ નરકના ૬×૯ = ૫૪	ત્રણ સ્થા., ત્રણ વિક. ના ૩+૩×૯ = ૫૪	અસંજી-સંજી પંચે૦ ૨×૯ = ૧૮	૩+૯ = ૧૨	૨૬ દેવ × ૯ ગમાથી = ૨૩૪ સર્વાર્થ૦ ૩ ગમ્માથી ૨૩૪+૩ = ૨૩૭
કુલ ગમ્મા- ૫૪+૫૪+૧૮+૧૨+૨૩૭ = ૩૭૫					
નાણતા	પ્રત્યેક નરકના ચાર છ નરક × ૪ = ૨૪	ત્રણ સ્થા૦ ના ૧૯ ત્રણ વિક૦ ના ૨૭ ૧૯+૨૭ = ૪૬	અસંજી તિ૦-૯ સંજી તિ૦-૧૧ ૯+૧૧ = ૨૦	અસંજી મનુ૦-× સંજી મનુ૦-૧૨ સર્વાર્થ માં નથી.	પ્રત્યેક દેવ૦ ના ચાર ૨૬ દેવ૦×૪ = ૧૦૪
કુલ નાણતા-૨૪+૪૬+૨૦+૧૨+૧૦૪ = ૨૦૬					

ઉદ્દેશક-૨૨ થી ૨૪ : વાણવ્યંતર, જ્યોતિષી અને વૈમાનિક દેવોમાં ઉત્પન્ન થનાર પાંચ(ચાર, બે અને એક) જીવોની ઋદ્ધિ :-

દ્વાર	અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય	યુગલિક તિર્યચ-મનુષ્ય	સંજી તિર્યચ-સંજી મનુષ્ય
સ્થિતિ પામે	વ્યંતરમાં જઘ-૧૦,૦૦૦ વર્ષ ઉં પલ્યનો અસંભાગ જ્યોતિષી અને વૈમાનિકમાં જતાં નથી	વ્યંતરમાં-જઘ ૧૦,૦૦૦ વર્ષ ઉં એક પલ્ય જ્યોમાં જઘ પલ્યનો આઠમો ભાગ ઉં એક લાખ વર્ષ અધિક ૧ પલ્ય ૧ દેવમાં જઘ ૧ પલ્ય, ઉં-૩ પલ્ય ૨ દેવમાં જઘ સાધિક ૧ પલ્યોપમ ઉત્કૃષ્ટ ૩ પલ્યોપમ	સંજી તિર્યચ આઠ દેવલોક સુધી જાય સંજી મનુષ્ય સર્વાર્થ સિદ્ધ વિમાન સુધી જાય, સ્થાનાનુસાર સ્થિતિ પામે
પરિમાણ	જઘન્ય ૧,૨,૩ ઉં અસંખ્યાત	જઘન્ય ૧,૨,૩ ઉં સંખ્યાત	સંજી તિર્યચ-અસંખ્યાત સંજી મનુષ્ય-સંખ્યાત
સંઘયણ	છેવટુ	વજ્રઋષભનારાય	ચાર દેવ સુધી જનારાને-૬ ૫,૬ દેવમાં જનારાને-૫ ૭,૮ દેવમાં જનારાને-૪ ૯ થી ૧૨ દેવમાં જનારાને-૩ ૯ ત્રૈવેયકમાં જનારાને-૨ અનુત્તર વિમાનમાં જનારાને- પ્રથમ સંઘયણ
અવગાહના	૧,૦૦૦ યોજન	તિર્યચ યુગલિકની જઘ-અનેક ધનુ ઉં-૬ ગાઉ મનુષ્ય યુગલિકની જઘ સાધિક ૫૦૦ ધનુ ઉં ત્રણ ગાઉ	સંજી તિર્યચની-૧,૦૦૦ યો. સંજી મનુષ્યમાં બીજા દેવ સુધી જનારાની જઘ. અનેક અંગુલ ત્રીજાથી સર્વાર્થ સુધી જનારાની જઘ અનેક હાથ, ઉં ૫૦૦ ધનુ
સંસ્થાન	હુંડ	સમચોરસ(સમચતુરસ)	૬
લેશ્યા	૩	૪	૬
દષ્ટિ	૧	વ્યંતર-જ્યોમાં જનારાને-૧ ૧-૨ દેવમાં જનારાને-૨	૯ ત્રૈવે સુધી જનારાને-૩ અનુત્તર વિમાનમાં જનારાને-૧
જ્ઞાનાજ્ઞાન	૨ અજ્ઞાન	વ્યંતર, જ્યોમાં જનારાને-૨ અજ્ઞાન ૧-૨ દેવમાં જનારાને-૨ જ્ઞાન, ૨-અજ્ઞાન	૯ ત્રૈવે સુધી જનારાને ત્રણ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન. ૫ અનુત્તર વિમાં જનારાને ત્રણ જ્ઞાન
સમુદ્ધાત	૩	૩	૫/૬
વેદ	નપુંસક	સ્ત્રી-પુરુષવેદ	૩ વેદ

દ્વાર	અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય	યુગલિક તિર્યચ-મનુષ્ય	સંજી તિર્યચ-સંજી મનુષ્ય
આયુષ્ય	કોડપૂર્વ	વ્યં માં જનારાને સાધિક કોડપૂર્વ જ્યોં જનારાને પલ્યનો આઠમો ભાગ ૧ દેવં માં જનારાને એક પલ્ય ૨ દેવંમાં જનારાને સાધિક ૧ પલ્ય ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્ય	સંજી તિર્યચમાં કોડપૂર્વ સંજી મનુષ્યમાં બીજા દેવં સુધી જનારાને જઘં અનેક માસ ત્રીજાથી સર્વાર્થં સુધી જનારાને અનેક વર્ષ; ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ
ભવાદેશ	૮ ગમ્માથી જઘં-૨ ભવ	બંને પ્રકારના યુગં વ્યંતરમાં ૮ ગમાથી બે ભવ. જ્યો. ૧,૨ દેવંના ત્રણ સ્થાનમાં ૭ ગમાથી બે ભવ.	સંજી પંચેં આઠ દેવં સુધીના ૧૦ સ્થાનમાં ૮ ગમાથી ૨-૮ ભવ સંજી મનુષ્ય આઠ દેવં સુધીના ૧૦ સ્થાનમાં ૮ ગમાથી ૨-૮ ભવ ૮ ગ્રૈવેં સુધીના પાંચ સ્થાનમાં ૮ ગમ્માથી ૩-૭ ભવ. ચાર અનુ- ના એક સ્થાનમાં ૮ ગમ્માથી ૩-૫ ભવ. સર્વાર્થંમાં- ત્રણ ગમ્માથી ૩ ભવ.
ગમ્મા	અસંજી તિં વ્યંતરમાં જાય ૧×૮ = ૮ ગમ્મા	વ્યંતરમાં ૨×૮ = ૧૮ શેષ ૩માં-૨×૩×૭ = ૪૨ કુલ ગમ્મા = ૬૦	સંજી તિર્યચ ૧૦×૮ = ૮૦ સંજી મનુષ્ય ૧૦×૮ = ૮૦ સંજી મનુષ્ય ૫×૮ = ૪૫ સંજી મનુષ્ય ૧×૮ = ૮ અસંજી મનુષ્ય ૧×૩ = ૩ કુલ ગમ્મા ૨૩૭
કુલ ગમ્મા- ૮+૬૦+૨૩૭ = ૩૦૬			
નાણતા	જઘં ગમ્મામાં-૩ ઉં ગમ્મામાં-૨ ૩ + ૨ = ૫	તિર્યચયુગંમાં જઘંમાં-૩, ઉંમાં-૨ ૩+૨ = ૫ નાણતા મનુષ્યયુગ.માં જઘંમાં-૩, ઉંમાં-૩ ૩+૩ = ૬. ૫+૬ = ૧૧ વ્યંતર, જ્યોં ૧-૨ દેવં તે ચાર સ્થાનના ૫+૬ = ૧૧×૪ = ૪૪	સંજી તિર્યચના જઘં ગમ્મામાં-૮ ઉ.-૨. ૮+૨ = ૧૦ ૧૦ સ્થાનના ૧૦×૧૦ = ૧૦૦ પરંતુ ૬,૭,૮ દેવંમાં લેશ્યાનો નાણતો નથી. તેથી ૧૦૦-૩=૯૭ સંજી મનુષ્યમાં વ્યંતર, જ્યોં ૧,૨ દેવના ચાર સ્થાનમાં ૮×૪ = ૩૨ ત્રીજા દેવંથી સર્વાર્થ. ૧૩ સ્થાનમાં ૬ નાણતા ૧૩×૬ = ૭૮ ૯૭+૩૨+૭૮ = ૨૦૭
કુલ નાણતા- ૫+૪૪+૨૦૭ = ૨૫૬			

શતક-૨૫

પરિચય

આ શતકમાં બાર ઉદ્દેશક છે. તેમાં વિવિધ વિષયો છે, તે આ પ્રમાણે છે—

- ★ **પ્રથમ ઉદ્દેશકમાં** લેશ્યાના પ્રકાર અને જીવના પ્રકારનું કથન કર્યા પછી મુખ્યતયા યોગનું અલ્પ-બહુત્વ તથા સમસમયવર્તી જીવોના યોગની સમાનતા અને વિષમતા વગેરે યોગ સંબંધી સૂક્ષ્મતમ નિરૂપણ છે.
- ★ **બીજા ઉદ્દેશકમાં** છ દ્રવ્યોમાં કોણ કોને પ્રભાવિત કરે? શું જીવ દ્રવ્ય અજીવ દ્રવ્યોના પરિભોગમાં આવે કે અજીવ દ્રવ્ય જીવના પરિભોગમાં આવે છે? તેનું સ્પષ્ટીકરણ કરીને જીવની અનંત શક્તિ અને સામર્થ્યને પ્રગટ કર્યું છે.
- ★ **ત્રીજા ઉદ્દેશકમાં** અજીવ દ્રવ્યના છ સંસ્થાન, તેનું અલ્પબહુત્વ અને સંખ્યા પરિમાણનું કથન છે. તત્પશ્ચાત્ લોકાકાશ અને અલોકાકાશની શ્રેણીઓની વિચારણા કરીને, જીવ અને પુદ્ગલોની અનુશ્રેણી ગતિ તથા વિશ્રેણી ગતિનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. અંતે સૂક્ષ્મ સૈદ્ધાન્તિક જ્ઞાન પ્રતિપાદક દ્વાદશાંગી ગણિપિટકનો ઉલ્લેખ છે, તેમજ ચાર ગતિઓ તથા સિદ્ધ ગતિના જીવોના તથા પુદ્ગલોના અલ્પબહુત્વની પ્રરૂપણા છે.
- ★ **ચોથા ઉદ્દેશકમાં** ૨૪ દંડકવર્તી જીવોમાં કૃતયુગ્મ આદિની વિચારણા, જીવોની સકંપતા-નિષ્કંપતા તથા દેશકંપતા, સર્વકંપતાની ચર્ચા છે. પરમાણુ પુદ્ગલ, એક પ્રદેશાવગાઢ, એક સમયસ્થિતિક, એક ગુણકાળા આદિ પરમાણુ સંખ્યાત, અસંખ્યાત અને અનંતપ્રદેશી સ્કંધોના અલ્પબહુત્વનું નિરૂપણ છે.
- ★ **પાંચમા ઉદ્દેશકમાં** જીવ અને અજીવના પર્યવોની પ્રરૂપણા કરીને, આવલિકાથી પુદ્ગલ-પરાવર્તન સુધીના કાલની ચર્ચા છે. અંતે દ્વિવિધ નિગોદ જીવોનું અને ઔદયિક આદિ પાંચ ભાવોનું નિરૂપણ કર્યું છે.
- ★ **છઠ્ઠા ઉદ્દેશકમાં** પાંચ પ્રકારના નિર્ગ્મથોનું સ્વરૂપ, ૩૬ દ્વારોના માધ્યમથી સ્પષ્ટ કર્યું છે.
- ★ **સાતમા ઉદ્દેશકમાં** પાંચ પ્રકારના સંયતોનું છઠ્ઠા ઉદ્દેશક કથિત ૩૬ દ્વારોના માધ્યમથી વર્ણન કર્યું છે, તેમજ નિર્ગ્મથોને પાંચ પ્રકારના ચારિત્રમાં લાગેલા દોષોની શુદ્ધિ માટે પ્રતિસેવનાનું સ્વરૂપ, આલોચનાના દોષ, આલોચના યોગ્ય શિષ્ય, પ્રાયશ્ચિત્ત આપનાર ગુરુ, સમાચારી, પ્રાયશ્ચિત્ત અને બાહ્ય-આભ્યંતર બાર પ્રકારના તપ, આ સાત વિષયોનું વિશદ વર્ણન છે.
- ★ **આઠમા ઉદ્દેશકમાં** જીવોની ઉત્પત્તિ, તેની શીઘ્ર ગતિ, શીઘ્ર ગતિનો વિષય, શીઘ્ર ગતિનું કારણ, આયુષ્ય બંધનું કારણ સ્પષ્ટ કરીને જીવ આત્મઋદ્ધિથી, સ્વકર્મોથી, આત્મપ્રયોગથી ઉત્પન્ન થાય છે પરંતુ પરઋદ્ધિ, પરકર્મ કે પરપ્રયોગથી ઉત્પન્ન થતા નથી, તે સિદ્ધાંતની પ્રરૂપણા છે.
- ★ **૯ થી ૧૨ ઉદ્દેશકમાં** ક્રમશઃ ભવી, અભવી, સમ્યગ્દષ્ટિ અને મિથ્યાદષ્ટિ જીવોની ઉત્પત્તિ આદિનું ઉદ્દેશક-૮ પ્રમાણે નિરૂપણ છે.

આ રીતે આ શતકમાં આત્મિક વિકાસના સાધક-બાધક તત્ત્વોની તેમજ જીવાજીવ તત્ત્વની ગહન ચર્ચા છે.

શતક-૨૫ : ઉદ્દેશક-૧

સંક્ષિપ્ત સાર

આ ઉદ્દેશકમાં મુખ્યતયા યોગ અને યોગના અલ્પબહુત્વનું પ્રતિપાદન છે.

- ★ સંસારી જીવોની વીર્ય શક્તિને યોગ કહે છે. તે વીર્યશક્તિ પુદ્ગલ ગ્રહણ, પરિણમન અને આલંબનમાં નિમિત્તભૂત છે. તેના મુખ્ય ત્રણ પ્રકાર છે— મન, વચન અને કાયા. (૧) મનોયોગના ચાર પ્રકાર— સત્ય, અસત્ય, મિશ્ર અને વ્યવહાર મનોયોગ, (૨) વચન યોગના ચાર પ્રકાર— સત્ય, અસત્ય, મિશ્ર અને વ્યવહાર વચન યોગ, (૩) કાયયોગના સાત પ્રકાર— ઔદારિક, ઔદારિક મિશ્ર, વૈક્રિય, વૈક્રિય મિશ્ર, આહારક, આહારકમિશ્ર અને કાર્મણ કાય યોગ.
 - ★ સંસારી જીવોના ૧૪ પ્રકાર છે. તેના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ યોગના ભેદથી ૨૮ બોલોના અલ્પબહુત્વનું પ્રતિપાદન છે.
 - ★ જીવની વીર્યશક્તિને પ્રગટ કરવાના સાધનભૂત ઈન્દ્રિયો જેમ-જેમ વધતી જાય તેમ-તેમ તે જીવનું યોગસામર્થ્ય પણ ક્રમશઃ વધતું જાય છે.
 - ★ પંદર યોગના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટના ભેદથી ૩૦ પ્રકાર થાય છે. તે ૩૦ ભેદોના અલ્પબહુત્વનું અહીં કથન છે. મન, વચન અને કાયયોગમાં કાયયોગથી મનોયોગ અને વચનયોગનું સામર્થ્ય અધિક હોય છે.
 - ★ એક જ સમયે એક જ સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થયેલા બે જીવોના યોગ ક્યારેક સમાન હોય છે અને ક્યારેક તરતમતાવાળા પણ હોય છે. સૂત્રકારે તે સમાનતા-વિષમતાના કારણો સ્પષ્ટ કર્યા છે.
- સંક્ષેપમાં આ ઉદ્દેશકમાં યોગ સામર્થ્યનું સૂક્ષ્મતમ વિશ્લેષણ છે.

શતક-૨૫ : ઉદ્દેશક-૧

લેશ્યા

ઉદ્દેશકોનાં નામ :-

૧

લેસ્સા ય દવ્વ સંઠાણ, જુમ્મ પજ્જવ નિયંઠ સમણા ય ।
ઓહે ભવિયાભવિએ, સમ્મા મિચ્છે ય ઉદ્દેસા ॥૧॥

ભાવાર્થ :- આ શતકના બાર ઉદ્દેશક છે, તેના નામ આ પ્રમાણે છે- (૧) લેશ્યા (૨) દ્રવ્ય (૩) સંસ્થાન (૪) યુગ્મ (૫) પર્યવ (૬) નિર્ગ્રંથ (૭) શ્રમણ (૮) ઓઘ (૯) ભવી (૧૦) અભવી (૧૧) સમ્યક્ત્વી (૧૨) મિથ્યાત્વી.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત ઉદ્દેશકોનાં નામો તેના મુખ્ય અથવા આદ્ય વિષયના આધારે છે.

- (૧) લેસ્સા- પ્રથમ ઉદ્દેશકમાં પ્રથમ પ્રશ્ન લેશ્યાના પ્રકાર વિષયક હોવાથી તેનું નામ 'લેશ્યા' છે.
- (૨) દવ્વ- બીજા ઉદ્દેશકમાં છ દ્રવ્યો વિષયક વર્ણન હોવાથી તેનું નામ 'દ્રવ્ય' છે.
- (૩) સંઠાણ- ત્રીજા ઉદ્દેશકનો આદ્ય વિષય અજીવના સંસ્થાન હોવાથી તેનું નામ 'સંસ્થાન' છે.
- (૪) જુમ્મ- ચોથા ઉદ્દેશકમાં ચાર પ્રકારના યુગ્મનું વિસ્તૃત વિવેચન હોવાથી તેનું નામ 'યુગ્મ' છે.
- (૫) પજ્જવ- પાંચમા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ જીવાજીવના પર્યવોથી થતો હોવાથી તેનું નામ 'પર્યવ' છે.
- (૬) નિયંઠ- છઠા ઉદ્દેશકમાં છ પ્રકારના નિર્ગ્રંથોનું ૩૬ દ્વારના માધ્યમથી નિરૂપણ હોવાથી તેનું નામ નિર્ગ્રંથ છે.
- (૭) સમણા- સાતમા ઉદ્દેશકના પ્રારંભમાં પાંચ પ્રકારના ચારિત્રના ધારક શ્રમણોનું કથન હોવાથી તેનું નામ 'શ્રમણ' છે.
- (૮) ઓઘે- આઠમા ઉદ્દેશકમાં ઓઘ- સમુચ્ચય રીતે જીવોની ઉત્પત્તિ વિષયક પ્રતિપાદન હોવાથી તેનું નામ 'ઓઘ' છે.
- (૯) ભવિએ- ભવી જીવોની ઉત્પત્તિ વિષયક કથન હોવાથી નવમા ઉદ્દેશકનું નામ 'ભવિક' છે.
- (૧૦) અભવિએ- અભવી જીવોની ઉત્પત્તિ વિષયક કથન હોવાથી દશમા ઉદ્દેશકનું નામ 'અભવિક' છે.
- (૧૧) સમ્મા- સમ્યક્દષ્ટિ જીવો વિષયક કથન હોવાથી અગિયારમા ઉદ્દેશકનું નામ 'સમ્યક્ દષ્ટિ' છે.
- (૧૨) મિચ્છે- બારમા ઉદ્દેશકમાં મિથ્યાદષ્ટિ જીવોની ઉત્પત્તિ વિષયક કથન હોવાથી તેનું નામ 'મિથ્યાદષ્ટિ' છે.

લેશ્યાઓ અને અલ્પબહુત્વ :-

૨ તેણં કાલેણં તેણં સમણં રાયગિહે જાવ એવં વયાસી- કઈ ણં ભંતે ! લેસ્સાઓ પણ્ણત્તાઓ ? ગોયમા ! છલ્લેસાઓ પણ્ણત્તાઓ, તં જહા- કણ્હલેસ્સા જહા પઢમસાએ બિદ્દા

उद्देश्ये तद्देव लेस्साविभागो । अप्पाबहुगं च जाव चउव्विहाणं देवाणं चउव्विहाणं देवीणं मीसगं अप्पाबहुगं ति ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- તે કાલે, તે સમયે રાજગૃહનગરમાં ગૌતમ સ્વામીએ યાવત્ આ પ્રમાણે પૂછ્યું- હે ભગવન્ ! લેશ્યાઓ કેટલી છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! લેશ્યાઓ છ છે, યથા- કૃષ્ણ લેશ્યા આદિ. આ રીતે પ્રથમ શતકના બીજા ઉદ્દેશક અનુસાર લેશ્યાઓના વિભાગનું કથન કરવું. તત્પશ્ચાત્ અલ્પબહુત્વનું વર્ણન યાવત્ ચાર પ્રકારના દેવો અને ચાર પ્રકારની દેવીઓનું એક સાથે અલ્પબહુત્વ જાણવું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં લેશ્યાના અલ્પબહુત્વનું અતિદેશાત્મક કથન છે, તે યોગ સાપેક્ષ છે. પ્રત્યેક સંસારી જીવોને લેશ્યા અવશ્ય હોય છે. દેવ-દેવીઓ સંબંધી અલ્પબહુત્વનો અહીં ઉલ્લેખ માત્ર છે. તે માટે જુઓ- શતક-૧, ઉદ્દેશક-૨.

સંસારી જીવોના ભેદ :-

૩ કइविहा णं भंते ! संसारसमावण्णगा जीवा पण्णत्ता ? गोयमा ! चोद्दसविहा संसारसमावण्णगा जीवा पण्णत्ता, तं जहा- सुहुमअपज्जत्तगा, सुहुमपज्जत्तगा, बायर-अपज्जत्तगा, बायरपज्जत्तगा, बेइंदिया अपज्जत्तगा, बेइंदिया पज्जत्तगा, एवं तेइंदिया, एवं चउरिंदिया, असण्णिपंचिंदिया अपज्जत्तगा, असण्णिपंचिंदिया पज्जत्तगा, सण्णिपंचिंदिया अपज्जत्तगा, सण्णिपंचिंदिया पज्जत्तगा ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સંસાર સમાવૃત્તક(સંસારી) જીવોના કેટલા પ્રકાર છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ! સંસાર સમાવૃત્તક જીવોના ચૌદ પ્રકાર છે, યથા- (૧) સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય અપર્યાપ્ત (૨) સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય પર્યાપ્ત (૩) બાહર એકેન્દ્રિય અપર્યાપ્ત (૪) બાહર એકેન્દ્રિય પર્યાપ્ત (૫) બેઈન્દ્રિય અપર્યાપ્ત (૬) બેઈન્દ્રિય પર્યાપ્ત (૭) તેઈન્દ્રિય અપર્યાપ્ત (૮) તેઈન્દ્રિય પર્યાપ્ત (૯) ચૌરેન્દ્રિય અપર્યાપ્ત (૧૦) ચૌરેન્દ્રિય પર્યાપ્ત (૧૧) અસંજી પંચેન્દ્રિય અપર્યાપ્ત (૧૨) અસંજી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત (૧૩) સંજી પંચેન્દ્રિય અપર્યાપ્ત (૧૪) સંજી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં સંસારી જીવોના ૧૪ ભેદોનો નામોલ્લેખ છે. તેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે-

સૂક્ષ્મ :- સૂક્ષ્મ નામ કર્મના ઉદયથી જે જીવોનું શરીર અત્યંત સૂક્ષ્મ હોય; અસંખ્ય શરીર એકત્રિત થવા છતાં જે ચક્ષુરિન્દ્રિયનો વિષય ન બને; અગ્નિ, પાણી વગેરે કોઈ પણ શસ્ત્ર તેનો ઘાત ન કરી શકે; તેને સૂક્ષ્મ કહે છે. તે જીવો એકેન્દ્રિય જ હોય છે.

બાહર :- બાહર નામ કર્મના ઉદયથી જે જીવોનું શરીર બાહર-સ્થૂલ હોય, જેનું એક શરીર ચર્મચક્ષુનો વિષય બને અથવા ન પણ બને પરંતુ ઘણા શરીરોનો સમુદાય ચક્ષુ આદિ ઈન્દ્રિયોનો વિષય બની શકે છે. સ્થૂલ શસ્ત્રોથી જેનો ઘાત થઈ શકે, તેને બાહર કહે છે. તેમાં એકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય પર્યંતના જીવો હોય છે.

પર્યાપ્ત :- જે જીવ પર્યાપ્ત નામ કર્મના ઉદયે સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરી લે, તે જીવને પર્યાપ્ત કહે છે. એકેન્દ્રિયને આહાર, શરીર, ઈન્દ્રિય, શ્વાસોચ્છ્વાસ તે ચાર પર્યાપ્તિઓ હોય છે. વિકલેન્દ્રિય અને અસંજી પંચેન્દ્રિયને પૂર્વોક્ત ચાર અને ભાષા, તે પાંચ પર્યાપ્તિઓ હોય છે, સંજી પંચેન્દ્રિયને પૂર્વોક્ત પાંચ અને મન:પર્યાપ્તિ, તે છ પર્યાપ્તિઓ હોય છે.

અપર્યાપ્ત :- તેની વ્યાખ્યા બે રીતે થાય છે. (૧) જે જીવો અપર્યાપ્ત નામ કર્મના ઉદયે સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિ પૂર્ણ કર્યા વિના જ મૃત્યુ પામે તેને અપર્યાપ્ત કહે છે. તે જીવો લબ્ધિ અપર્યાપ્ત છે. (૨) જે જીવે પોતાની સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓને પૂર્ણ કરી ન હોય ત્યાં સુધી તેને અપર્યાપ્ત કહે છે. તે જીવ લબ્ધિથી પર્યાપ્ત જ છે પરંતુ કરણ અપર્યાપ્ત હોય છે. તે જીવ પોતાને યોગ્ય પર્યાપ્તિ પૂર્ણ કર્યા પછી પર્યાપ્ત થઈ જાય છે. કોઈ પણ જીવ અપર્યાપ્તાવસ્થામાં મરે તો પણ ત્રણ પર્યાપ્તિને અવશ્ય પૂર્ણ કરે છે, કારણ કે સર્વ જીવ આગામી ભવનું આયુષ્ય બાંધીને જ મરે છે અને આગામી ભવનું આયુષ્ય ત્રણ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કર્યા પછી જ બંધાય છે.

એકેન્દ્રિયના ચાર ભેદ :- પૂર્વોક્ત ૧૪ ભેદોમાંથી એકેન્દ્રિયના ચાર ભેદ છે. સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય અને બાદર એકેન્દ્રિય, બંનેના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા.

ત્રણ વિકલેન્દ્રિયના છ ભેદ :- બેઈન્દ્રિય આદિ ત્રણે વિકલેન્દ્રિયમાં પ્રત્યેકના બે-બે ભેદ છે, યથા-બેઈન્દ્રિયના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા.

પંચેન્દ્રિયના ચાર ભેદ :- અસંજી પંચેન્દ્રિય અને સંજી પંચેન્દ્રિય. તે બંનેના પર્યાપ્તા અને અર્થાપ્તા તેમ ચાર ભેદ થાય છે.

સંસારી જીવોના યોગોનું અલ્પબહુત્વ :-

૪ એસિ ણં મંતે ! ચોદ્સવિહાણં સંસારસમાવણ્ણગાણં જીવાણં જહણ્ણુવ્કોસગસ્સ જોગસ્સ કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા બહુયા વા તુલ્લા વા વિસેસાહિયા વા ?

ગોયમા ! સવ્વત્થોવે સુહમસ્સ એગિંદિયસ્સ અપજ્જત્તગસ્સ જહણ્ણા જોએ । ૧ ।
 બાયરસ્સ એગિંદિયસ્સ અપજ્જત્તગસ્સ જહણ્ણા જોએ અસંખેજ્જગુણે । ૨ । બેહિંદિયસ્સ
 અપજ્જત્તગસ્સ જહણ્ણા જોએ અસંખેજ્જગુણે । ૩ । એવં તેહિંદિયસ્સ । ૪ । એવં ચરિંદિયસ્સ
 । ૫ । અસણ્ણિસ્સ પંચિંદિયસ્સ અપજ્જત્તગસ્સ જહણ્ણા જોએ અસંખેજ્જગુણે । ૬ । સણ્ણિસ્સ
 પંચિંદિયસ્સ અપજ્જત્તગસ્સ જહણ્ણા જોએ અસંખેજ્જગુણે । ૭ । સુહમસ્સ પજ્જત્તગસ્સ જહણ્ણા
 જોએ અસંખેજ્જગુણે । ૮ । બાયરસ્સ એગિંદિયસ્સ પજ્જત્તગસ્સ જહણ્ણા જોએ અસંખેજ્જગુણે
 । ૯ । સુહમસ્સ અપજ્જત્તગસ્સ ઉવ્કોસા જોએ અસંખેજ્જગુણે । ૧૦ । બાયરસ્સ એગિંદિયસ્સ
 અપજ્જત્તગસ્સ ઉવ્કોસા જોએ અસંખેજ્જગુણે । ૧૧ । સુહમસ્સ પજ્જત્તગસ્સ ઉવ્કોસા જોએ
 અસંખેજ્જગુણે । ૧૨ । બાયરસ્સ એગિંદિયસ્સ પજ્જત્તગસ્સ ઉવ્કોસા જોએ અસંખેજ્જગુણે
 । ૧૩ । બેહિંદિયસ્સ પજ્જત્તગસ્સ જહણ્ણા જોએ અસંખેજ્જગુણે । ૧૪ । એવં તેહિંદિયસ્સ વિ
 । ૧૫ । એવં જાવ સણ્ણિપંચિંદિયસ્સ પજ્જત્તગસ્સ જહણ્ણા જોએ અસંખેજ્જગુણે । ૧૬, ૧૭, ૧૮ ॥
 બેહિંદિયસ્સ અપજ્જત્તગસ્સ ઉવ્કોસા જોએ અસંખેજ્જગુણે । ૧૯ । એવં તેહિંદિયસ્સ વિ । ૨૦ ।

एवं चउरिंदियस्स वि । २१। एवं जाव सण्णिपंचिंदियस्स अपज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे । २२, २३॥ बेइंदियस्स पज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे । २४। तेइंदियस्स वि पज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे । २५। चउरिंदियस्स पज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे । २६। असण्णिपंचिंदियस्स पज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे । २७। सण्णिपंचिंदियस्स पज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे । २८।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! આ ચૌદ પ્રકારના સંસાર સમાપન્નક જીવોના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ યોગોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ, બહુ, તુલ્ય અને વિશેષાધિક છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! (૧) સર્વથી થોડો અપર્યાપ્તા સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયનો જઘન્ય યોગ છે. (૨) તેનાથી અપર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયનો જઘન્ય યોગ અસંખ્યાતગુણો છે. (૩) તેનાથી અપર્યાપ્ત બેઈન્દ્રિયનો જઘન્ય યોગ અસંખ્યાતગુણો છે. (૪) તેનાથી અપર્યાપ્ત તેઈન્દ્રિયનો જઘન્ય યોગ અસંખ્યાતગુણો છે. (૫) તેનાથી અપર્યાપ્ત ચૌરેન્દ્રિયનો જઘન્ય યોગ અસંખ્યાતગુણો છે. (૬) તેનાથી અપર્યાપ્ત અસંજી પંચેન્દ્રિયનો જઘન્ય યોગ અસંખ્યાતગુણો છે. (૭) તેનાથી અપર્યાપ્ત સંજી પંચેન્દ્રિયનો જઘન્ય યોગ અસંખ્યાતગુણો છે.

(૮) તેનાથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયનો જઘન્ય યોગ અસંખ્યાતગુણો છે. (૯) તેનાથી પર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયનો જઘન્ય યોગ અસંખ્યાતગુણો છે. (૧૦) તેનાથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાતગુણો છે. (૧૧) તેનાથી અપર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાતગુણો છે. (૧૨) તેનાથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાતગુણો છે. (૧૩) તેનાથી પર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાતગુણો છે.

(૧૪) તેનાથી પર્યાપ્ત બેઈન્દ્રિયનો જઘન્ય યોગ અસંખ્યાતગુણો છે. (૧૫-૧૮) તેનાથી પર્યાપ્ત તેઈન્દ્રિય, પર્યાપ્ત ચૌરેન્દ્રિય, પર્યાપ્ત અસંજી પંચેન્દ્રિય અને પર્યાપ્ત સંજી પંચેન્દ્રિયના જઘન્ય યોગ ઉત્તરોત્તર(ક્રમશઃ) અસંખ્યાતગુણો છે.

(૧૯) તેનાથી અપર્યાપ્ત બેઈન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાતગુણો છે. (૨૦-૨૩) તેનાથી અપર્યાપ્ત તેઈન્દ્રિય, અપર્યાપ્ત ચૌરેન્દ્રિય, અપર્યાપ્ત અસંજી પંચેન્દ્રિય અને અપર્યાપ્ત સંજી પંચેન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ ઉત્તરોત્તર(ક્રમશઃ) અસંખ્યાતગુણો છે.

(૨૪) તેનાથી પર્યાપ્ત બેઈન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાતગુણો છે. (૨૫) તેનાથી પર્યાપ્ત તેઈન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાતગુણો છે. (૨૬) તેનાથી પર્યાપ્ત ચૌરેન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાતગુણો છે. (૨૭) તેનાથી પર્યાપ્ત અસંજી પંચેન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાતગુણો છે. (૨૮) તેનાથી પર્યાપ્ત સંજી પંચેન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાતગુણો છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં ચૌદ પ્રકારના સંસારી જીવોના યોગોનું અલ્પબહુત્વ પ્રતિપાદિત કર્યું છે.

યોગ :- (૧) આત્મપ્રદેશોના પરિસ્પંદનને યોગ કહે છે, વીર્યાતરાય કર્મના ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાના કારણે યોગમાં તરતમતા થાય છે. (૨) સંસારી જીવોની કર્મગ્રહણમાં કારણરૂપ શક્તિ વિશેષને યોગ કહે છે. (૩) જીવ દ્વારા થતાં પુદ્ગલોના પરિણામન, આલંબન અને ગ્રહણના સાધનને યોગ કહે છે. પુદ્ગલોને

ગ્રહણ કરવાનું, ગ્રહણ કરેલા પુદ્ગલોને શરીરાદિ રૂપે પરિણત કરવાનું અને તેના આલંબનનું સાધન, તે યોગ છે.

સંસારી જીવોમાં તે વીર્યશક્તિ વીર્યાતરાયકર્મના ક્ષય કે ક્ષયોપશમથી પ્રગટ થાય છે. તે વીર્યશક્તિ દ્વારા જીવો ઔદારિક આદિ શરીર યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. ગ્રહણ કરીને તેને શરીરરૂપે પરિણમાવે છે. તે જ રીતે શ્વાસોચ્છ્વાસ, ભાષા અને મન યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને તેને તે રૂપે પરિણમાવે છે. તેને પરિણત કરીને તેનું આલંબન, સહાયતા લઈને અન્ય પુદ્ગલ ગ્રહણ કરે છે.

યોગના પ્રકાર :- પુદ્ગલ ગ્રહણ કરવાના મુખ્ય ત્રણ સાધનો છે. મન, વચન અને કાયા. તેથી યોગના પણ મુખ્ય ત્રણ પ્રકાર છે. મનના નિમિત્તથી થતો વ્યાપાર મનોયોગ, વચનના નિમિત્તથી થતો વ્યાપાર વચન-યોગ અને કાયાના નિમિત્તથી થતો વ્યાપાર, તે કાયયોગ કહેવાય છે.

આ રીતે જીવમાં વિદ્યમાન યોગ નામક શક્તિથી તે મન, વચન અને કાયાનું નિર્માણ કરે છે અને આ મન, વચન, કાયા જ તેની યોગશક્તિના આલંબનભૂત છે. આ રીતે બંને પરસ્પર સાપેક્ષ છે.

એકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવોમાં આ યોગશક્તિ ભિન્ન-ભિન્ન માત્રામાં પ્રગટ થાય છે. તેની બે અવસ્થાઓ છે— જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ. સંસારી જીવોના ૧૪ પ્રકાર છે, તેના યોગના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બે ભેદ થતાં ૨૮ પ્રકાર થાય છે.

અલ્પબહુત્વ :- (૧) સર્વથી થોડા સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય લબ્ધિ અપર્યાપ્તાનો જઘન્ય યોગ છે. કારણ કે તે જીવોનું શરીર અત્યંત સૂક્ષ્મ છે. તે ઉપરાંત તે જીવ અપર્યાપ્ત હોવાથી તેનું શરીર અપૂર્ણ હોય છે તેથી અન્ય જીવોના યોગોની અપેક્ષાએ તેની યોગ શક્તિ અલ્પ હોય છે. તે યોગ ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે જ્યારે કાર્મણ શરીર દ્વારા ઔદારિક શરીર યોગ્ય પુદ્ગલોનું ગ્રહણ થાય ત્યારે જ હોય છે. ત્યાર પછી સમયે-સમયે યોગમાં વૃદ્ધિ થાય છે. (૨) તેનાથી બાદર એકેન્દ્રિયના અપર્યાપ્તાનો જઘન્ય યોગ અસંખ્યાત ગુણો હોય છે. તેનું શરીર બાદર હોવાથી તેનો યોગ અસંખ્યાતગુણો અધિક હોય છે. આ રીતે ક્રમશઃ પ્રત્યેક જીવોના યોગના વિષયમાં જાણવું જોઈએ.

નીચેના કોષ્ટકમાં જઘન્ય યોગ અને ઉત્કૃષ્ટ યોગના કોલમમાં અંકો દર્શાવ્યા છે. તે અંકો મુજબ ૧ થી ૨ અને ૨ થી ૩, એમ ઉત્તરોત્તર અસંખ્યાતગુણી યોગ શક્તિ તે તે જીવોની હોય છે.

૧૪ પ્રકારના જીવોના જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ યોગનું અલ્પબહુત્વ :-

	જીવ પ્રકાર	અપર્યાપ્ત જઘન્ય	અપર્યાપ્ત ઉત્કૃષ્ટ	પર્યાપ્ત જઘન્ય	પર્યાપ્ત ઉત્કૃષ્ટ
૧	સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય	૧ સર્વથી અલ્પ	૧૦ અસંખ્યગુણો	૮ અસંખ્યગુણો	૧૨ અસંખ્યગુણો
૨	બાદર એકેન્દ્રિય	૨ અસંખ્યગુણો	૧૧ અસંખ્યગુણો	૯ અસંખ્યગુણો	૧૩ અસંખ્યગુણો
૩	બેઈન્દ્રિય	૩ અસંખ્યગુણો	૧૯ અસંખ્યગુણો	૧૪ અસંખ્યગુણો	૨૪ અસંખ્યગુણો
૪	તેઈન્દ્રિય	૪ અસંખ્યગુણો	૨૦ અસંખ્યગુણો	૧૫ અસંખ્યગુણો	૨૫ અસંખ્યગુણો
૫	ચૌરેન્દ્રિય	૫ અસંખ્યગુણો	૨૧ અસંખ્યગુણો	૧૬ અસંખ્યગુણો	૨૬ અસંખ્યગુણો
૬	અસંજી પંચેન્દ્રિય	૬ અસંખ્યગુણો	૨૨ અસંખ્યગુણો	૧૭ અસંખ્યગુણો	૨૭ અસંખ્યગુણો
૭	સંજી પંચેન્દ્રિય	૭ અસંખ્યગુણો	૨૩ અસંખ્યગુણો	૧૮ અસંખ્યગુણો	૨૮ અસંખ્યગુણો

કોષ્ટકમાં આપેલા ક્રમાંક પ્રમાણે અલ્પબહુત્વ સમજવું.

યોગમાં સમ-વિષમતા :-

૫ દો ભંતે ! ણેરઙ્યા પઢમસમયોવવણ્ણગા કિં સમજોગી, વિસમજોગી ? ગોયમા ! સિય સમજોગી, સિય વિસમજોગી ।

સે કેણદ્દેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચઈ- સિય સમજોગી, સિય વિસમજોગી ? ગોયમા ! આહારયાઓ વા સે અણાહારણ, અણાહારયાઓ વા સે આહારણ સિય હીણે, સિય તુલ્લે, સિય અબ્બહિણે । જઈ હીણે- અસંખેજ્જઈભાગહીણે વા સંખેજ્જઈભાગહીણે વા સંખેજ્જગુણહીણે વા । અસંખેજ્જગુણહીણેવા । અહ અબ્બહિણે અસંખેજ્જઈભાગમબ્બહિણે વા સંખેજ્જઈભાગમબ્બહિણે વા સંખેજ્જગુણમબ્બહિણે વા અસંખેજ્જગુણમબ્બહિણે વા સે તેણદ્દેણં જાવ સિય વિસમજોગી । એવં જાવ વેમાણિયાણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પ્રથમ સમય ઉત્પન્ન બે નૈરયિકો સમયોગી છે કે વિષમયોગી ? **ઉત્તર-** ગૌતમ ! કદાચિત્ સમયોગી હોય છે, કદાચિત્ વિષમયોગી હોય છે.

પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તેનું શું કારણ છે કે તે કદાચિત્ સમયોગી હોય છે, કદાચિત્ વિષમયોગી હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! આહારક નારકથી અનાહારક નારક અને અનાહારક નારકથી આહારક નારક કદાચિત્ હીનયોગી, કદાચિત્ તુલ્ય યોગી અને કદાચિત્ અધિક યોગી હોય છે. જો તે હીનયોગી હોય, તો અસંખ્યાતભાગહીન, સંખ્યાતભાગહીન, સંખ્યાતગુણહીન કે અસંખ્યાતગુણહીન હોય છે, જો અધિક હોય, તો અસંખ્યાતમોભાગ અધિક, સંખ્યાતમો ભાગ અધિક, સંખ્યાતગુણ અધિક અથવા અસંખ્યાતગુણ અધિક હોય છે. તેથી હે ગૌતમ ! આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે તે જીવો કદાચિત્ સમયોગી હોય છે, કદાચિત્ વિષમયોગી હોય છે. આ રીતે વૈમાનિક સુધી જાણવું જોઈએ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં એક સમયે ઉત્પન્ન થયેલા બે જીવોના યોગની તરતમતા અને સમાનતાનું કથન છે.

સમયોગી-વિષમયોગી :- પ્રથમ સમયોપપન્નક બે જીવોનું યોગ સામર્થ્ય સમાન હોય, તો તે સમયોગી અને બે જીવોનું યોગ સામર્થ્ય વિષમ હોય, તો તે વિષમયોગી કહેવાય છે.

એક જ સમયે ઉત્પન્ન થયેલા બે નારકો પાસે વર્તમાન સમયની સામગ્રી સમાન છે કારણ કે બંને જીવોનો ઉત્પત્તિનો પ્રથમ સમય છે. બંને જીવો કાર્મણ શરીર દ્વારા વૈક્રિય શરીર યોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે તે બંને જીવોનું શરીર અપૂર્ણ છે. તેમ છતાં તે બંને જીવોના યોગમાં તરતમતા પણ હોય શકે છે.

સમ સમયવર્તી જીવોના યોગોની વિષમતા :- એક જીવ ઋજુગતિથી જ નરકમાં ઉત્પન્ન થયો હોય, તો તે ઋજુગતિમાં પણ આહારક છે અને ઉત્પન્ન થઈને પ્રથમ સમયે આહાર ગ્રહણ કરે છે. આ રીતે તે નિરંતર આહારક હોવાના કારણે પુદ્ગલોથી ઉપચિત્ હોય છે તેથી તેનું યોગ સામર્થ્ય અધિક હોય છે.

બીજો જીવ બે કે ત્રણ સમયની વક્રગતિથી નરકમાં ઉત્પન્ન થયો હોય, તો તે વક્રગતિમાં એક કે બે સમય અનાહારક હોય છે અને ઉત્પન્ન થઈને પ્રથમ સમયે આહાર ગ્રહણ કરે છે. આ રીતે તે જીવ અનાહારક થઈને આહાર ગ્રહણ કરે છે. આહાર ગ્રહણ કરવાના સમયે તે પુદ્ગલોથી અનુપચિત્ હોવાથી તેનું યોગ સામર્થ્ય પહેલા જીવથી હીન હોય છે.

સમ સમયવર્તી જીવોના યોગોની સમાનતા :- એક જ સમયે ઉત્પન્ન થયેલા બંને જીવો જો ઋજુગતિથી અથવા બંને જીવો વક્રગતિથી જ નરકમાં ઉત્પન્ન થયા હોય, તો તે બંને જીવોની પૂર્વની પરિસ્થિતિ પણ સમાન હોવાથી બંને સમયોગી હોય છે.

અસંખ્યાત ભાગહીન :- યોગ સ્થાનો અસંખ્યાતા જ છે. તેથી તેમાં ચતુઃસ્થાનપતિત હાનિ-વૃદ્ધિ થાય છે. અસંખ્યાતભાગહીન, સંખ્યાતભાગહીન, સંખ્યાતગુણહીન, અસંખ્યાતગુણહીન, તે જ રીતે ચાર સ્થાનથી વૃદ્ધિ સમજવી. અનંતભાગ કે અનંતગુણ હાનિ વૃદ્ધિ યોગોમાં થતી નથી. આ રીતે ૨૪ દંડકના જીવોમાં સમજવું.

યોગના પંદર ભેદ :-

૬ કઙ્કિવિહે નં ભંતે ! જોએ પળ્ણત્તે ? ગોયમા ! પળ્ણરસવિહે જોએ પળ્ણત્તે, તં જહા- સચ્ચમળજોએ, મોસમળજોએ, સચ્ચામોસમળજોએ, અસચ્ચામોસમળજોએ, સચ્ચવહ્જોએ, મોસવહ્જોએ, સચ્ચામોસવહ્જોએ, અસચ્ચામોસવહ્જોએ, ઓરલિયસરીરકાયજોએ, ઓરલિયમીસાસરીરકાયજોએ, વેઝવિયસરીરકાયજોએ, વેઝવિયમીસા-સરીરકાયજોએ, આહારગસરીરકાયજોએ, આહારગમીસાસરીરકાયજોએ, કમ્માસરીરકાયજોએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! યોગના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! યોગના પંદર પ્રકાર છે, યથા- (૧) સત્ય મનયોગ, (૨) મૃષા મનયોગ, (૩) સત્યમૃષા મનયોગ, (૪) અસત્યામૃષા મનયોગ, (૫) સત્યવચનયોગ, (૬) મૃષા વચનયોગ, (૭) સત્યમૃષા વચનયોગ, (૮) અસત્યામૃષા વચનયોગ, (૯) ઔદારિક શરીર કાયયોગ, (૧૦) ઔદારિક મિશ્ર શરીર કાયયોગ, (૧૧) વૈક્રિય શરીર કાયયોગ, (૧૨) વૈક્રિય મિશ્ર શરીર કાયયોગ, (૧૩) આહારક શરીર કાયયોગ, (૧૪) આહારક મિશ્ર શરીર કાયયોગ, (૧૫) કાર્મણ શરીર કાયયોગ.

પંદર યોગોનું અલ્પબહુત્વ :-

૭ એયસ્સ નં ભંતે ! પળ્ણરસવિહસ્સ જહળ્ણુવ્કોસગસ્સ જોગસ્સ કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા બહુયા વા તુલ્લા વા વિસેસાહિયા વા ?

ગોયમા ! સવ્વત્થોવે કમ્મગસરીરગસ્સ જહળ્ણુએ જોએ ॥ ૧ ॥ ઓરલિયમીસગસ્સ જહળ્ણુએ જોએ અસંખેજ્જગુણે ॥ ૨ ॥ વેઝવિયમીસગસ્સ જહળ્ણુએ જોએ અસંખેજ્જગુણે ॥ ૩ ॥ ઓરલિયસરીરગસ્સ જહળ્ણુએ જોએ અસંખેજ્જગુણે ॥ ૪ ॥ વેઝવિયસરીરગસ્સ જહળ્ણુએ જોએ અસંખેજ્જગુણે ॥ ૫ ॥ કમ્મગસરીરસ્સ ડક્કોસએ જોએ અસંખેજ્જગુણે ॥ ૬ ॥ આહારગમીસસ્સ જહળ્ણુએ જોએ અસંખેજ્જગુણે ॥ ૭ ॥ તસ્સ ચેવ ડક્કોસએ જોએ અસંખેજ્જગુણે ॥ ૮ ॥ ઓરલિયમીસગસ્સ, વેઝવિયમીસગસ્સ ય- એસિ નં ડક્કોસએ જોએ દોળહ વિ તુલ્લે અસંખેજ્જગુણે ॥ ૯, ૧૦ ॥ અસચ્ચામોસમળજોગસ્સ જહળ્ણુએ જોએ અસંખેજ્જગુણે ॥ ૧૧ ॥ આહારગસરીરસ્સ જહળ્ણુએ જોએ અસંખેજ્જગુણે ॥ ૧૨ ॥ તિવિહસ્સ મળજોગસ્સ, ચઝવિહસ્સ વયજોગસ્સ- એસિ નં સત્તળહ વિ તુલ્લે જહળ્ણુએ જોએ અસંખેજ્જગુણે

॥૧૩-૧૯॥ આહારગસરીરસ્સ ડવ્કોસૅ જોૅ અસંખેજ્જગુણે ॥૨૦॥ ઓરાલિયસરીરસ્સ, વેડવ્વિયસરીરસ્સ ચડવ્વિહસ્સ ય મળજોગસ્સ, ચડવ્વિહસ્સ ય વઙ્ગજોગસ્સ- ેૅસિ ણં દસણ્હ વિ તુલ્લે ડવ્કોસૅ જોૅ અસંખેજ્જગુણે ॥૨૧-૩૦॥ ॥ સેવં ધંતે! સેવં ધંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્! આ પંદર પ્રકારના યોગોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ, બહુ, તુલ્ય કે વિશેષાધિક છે?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! (૧) સર્વથી થોડો કાર્મણ શરીરનો જઘન્ય કાયયોગ છે. (૨) તેનાથી ઔદારિક મિશ્રનો જઘન્ય યોગ અસંખ્યાતગુણો છે. (૩) તેનાથી વૈકિય મિશ્રનો જઘન્ય યોગ અસંખ્યાતગુણો છે. (૪) તેનાથી ઔદારિક શરીરનો જઘન્ય યોગ અસંખ્યાતગુણો છે. (૫) તેનાથી વૈકિયશરીરનો જઘન્ય યોગ અસંખ્યાતગુણો છે. (૬) તેનાથી કાર્મણ શરીરનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાતગુણો છે. (૭) તેનાથી આહારક મિશ્રનો જઘન્ય યોગ અસંખ્યાતગુણો છે. (૮) તેનાથી આહારક મિશ્રનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાતગુણો છે. (૯-૧૦) તેનાથી ઔદારિક મિશ્ર અને વૈકિય મિશ્રનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાતગુણો છે અને પરસ્પર તુલ્ય છે. (૧૧) તેનાથી અસત્યામૃષા મનોયોગનો જઘન્ય યોગ અસંખ્યાતગુણો છે. (૧૨) તેનાથી આહારક શરીરનો જઘન્ય યોગ અસંખ્યાતગુણો છે. (૧૩-૧૮) તેનાથી ત્રણ પ્રકારના મનોયોગ અને ચાર પ્રકારના વચનયોગ, આ સાતના જઘન્ય યોગ અસંખ્યાતગુણો છે અને પરસ્પર તુલ્ય છે. (૨૦) તેનાથી આહારક શરીરનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાતગુણો છે. (૨૧-૩૦) તેનાથી ઔદારિક શરીર, વૈકિયશરીર, ચાર પ્રકારના મનયોગ અને ચાર પ્રકારના વચનયોગ, આ દશના ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાતગુણો છે અને પરસ્પર તુલ્ય છે. ॥ હે ભગવન્! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં યોગના પંદર પ્રકારને જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટના બે ભેદ કરીને તેના ૩૦ બોલોનું અલ્પબહુત્વ કર્યું છે.

યોગના ૧૫ પ્રકાર :- મનયોગના ચાર, વચન યોગના ચાર અને કાયયોગના સાત પ્રકાર છે. તે ભાવાર્થથી સ્પષ્ટ છે.

યોગની તરતમતા :- વીર્યાતરાય કર્મના ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાથી યોગમાં તરતમતા થાય છે. ક્ષયોપશમની તીવ્રતાથી યોગનું સામર્થ્ય અધિક અને ક્ષયોપશમની મંદતાથી યોગનું સામર્થ્ય અલ્પ હોય છે. ત્રણે પ્રકારના યોગમાં મન અને વચનયોગનું સામર્થ્ય તીવ્ર અને કાય યોગનું સામર્થ્ય અલ્પ હોય છે.

(૧) તેથી જ સર્વથી અલ્પ કાર્મણ શરીરનો જઘન્ય કાયયોગ છે. ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે જ હોવાથી તે સર્વથી અલ્પતમ છે.

(૨) તેનાથી ઔદારિક મિશ્રનો જઘન્ય યોગ અસંખ્યાત ગુણો છે. ઉત્પત્તિના બીજા સમયથી અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં મનુષ્ય અને તિર્યચને હોય છે.

(૩) તેનાથી વૈકિય મિશ્રનો જઘન્ય યોગ અસંખ્યાત ગુણો છે. તે નારકો અને દેવોને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં હોય છે.

આ રીતે ક્રમશઃ યોગમાં અસંખ્યાતગુણી વૃદ્ધિ થાય છે. જેનો ક્રમ ભાવાર્થથી સ્પષ્ટ છે.

નીચેના કોષ્ટકમાં જઘન્ય યોગ અને ઉત્કૃષ્ટ યોગના કોલમમાં અંકો દર્શાવ્યા છે. તે અંકો મુજબ ૧ થી ૨ અને ૨ થી ૩ એમ ઉત્તરોત્તર અસંખ્યાતગુણા યોગો હોય છે.

૧૫ યોગનું અલ્પબહુત્વ :-

	યોગના પ્રકાર	જઘન્ય યોગ	ઉત્કૃષ્ટ યોગ
૧	સત્ય મનોયોગ	૧૩ અસંખ્યાત. ગુણો	૨૩ અસંખ્યાતગુણો
૨	અસત્ય મનોયોગ	૧૪ પરસ્પર તુલ્ય	૨૪ અસંખ્યાત ગુણો
૩	મિશ્ર મનોયોગ	૧૫ પરસ્પર તુલ્ય	૨૫ અસંખ્યાત ગુણો
૪	વ્યવહાર મનોયોગ	૧૧ અસંખ્યાત ગુણો	૨૬ અસંખ્યાત ગુણો
૫	સત્ય વચનયોગ	૧૬ પરસ્પર તુલ્ય	૨૭ અસંખ્યાત ગુણો
૬	અસત્ય વચનયોગ	૧૭ પરસ્પર તુલ્ય	૨૮ અસંખ્યાત ગુણો
૭	મિશ્ર વચનયોગ	૧૮ પરસ્પર તુલ્ય	૨૯ અસંખ્યાત ગુણો
૮	વ્યવહાર વચનયોગ	૧૯ પરસ્પર તુલ્ય (૧૩થી ૧૯ તુલ્ય)	૩૦ અસંખ્યાત ગુણો
૯	ઔદારિક કાયયોગ	૪ અસંખ્યાત ગુણો	૨૧ અસંખ્યાત ગુણો (૨૧થી ૩૦ પરસ્પર તુલ્ય)
૧૦	ઔદારિક મિશ્ર કાયયોગ	૨ અસંખ્યાત ગુણો	૯ અસંખ્યાતગુણો
૧૧	વૈક્રિય કાયયોગ	૫ અસંખ્યાત ગુણો	૨૨ અસંખ્યાત ગુણો
૧૨	વૈક્રિય મિશ્ર કાયયોગ	૩ અસંખ્યાત ગુણો	૧૦ અસંખ્યાત ગુણો (૯-૧૦ પરસ્પર તુલ્ય)
૧૩	આહારક કાયયોગ	૧૨ અસંખ્યાત ગુણો	૨૦ અસંખ્યાત ગુણો
૧૪	આહારક મિશ્ર કાયયોગ	૭ અસંખ્યાત ગુણો	૮ અસંખ્યાત ગુણો
૧૫	કાર્મણ કાયયોગ	૧ સર્વથી થોડો	૬ અસંખ્યાત ગુણો

કોષ્ટકમાં આપેલા ક્રમાંક પ્રમાણે અલ્પબહુત્વ સમજવું.

શતક-૨૫ : ઉદ્દેશક-૨

સંક્ષિપ્ત સાર

- ★ આ ઉદ્દેશકમાં સૂત્રકારે જીવ અને અજીવ દ્રવ્યની અનંતતાનું કથન કરીને જીવભોગ્ય પુદ્ગલોના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કર્યું છે.
- ★ ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય અને કાલ, તે ચાર અરૂપી અજીવ દ્રવ્ય છે અને એક પુદ્ગલ દ્રવ્ય રૂપી છે, રૂપી પુદ્ગલાસ્તિકાયના પરમાણુ, દ્વિપ્રદેશી યાવત્ અનંત પ્રદેશી સ્કંધ અનંત-અનંત છે.
- ★ વનસ્પતિકાયના જીવો અનંત છે, શેષ દંડકના જીવો અસંખ્યાત છે, સિદ્ધ જીવો અનંત છે.
- ★ અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક લોકમાં અનંત દ્રવ્ય રહી શકે છે. અવગાહના પ્રદાન કરનાર આકાશ દ્રવ્ય અને અવગાહ જીવ-અજીવ દ્રવ્યનો તથા પ્રકારનો સ્વભાવ હોવાથી અનંત દ્રવ્ય અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક લોકમાં સમાવિષ્ટ થઈ જાય છે.
- ★ એક આકાશ પ્રદેશ પર ચય, ઉપચય થનારા પુદ્ગલો કે છેદન, ભેદન પામનારા, વિખેરાય જનારા પુદ્ગલો આકાશપ્રદેશના સ્થાનાનુસાર ત્રણ, ચાર, પાંચ કે છ દિશામાંથી આવે છે અને ત્રણ, ચાર, પાંચ કે છ દિશામાં જાય છે.
- ★ જીવ દ્રવ્ય, અજીવ દ્રવ્યનો ભોગ કરે છે. જીવ સચેતન, ગ્રાહક અને ભોક્તા છે અને અજીવ દ્રવ્ય જડ, ગ્રાહ અને ભોગ્ય છે. તેથી જીવ પાંચ શરીર, પાંચ ઈન્દ્રિય, ત્રણ યોગ અને શ્વાસોચ્છ્વાસને માટે અજીવ દ્રવ્યને ગ્રહણ કરે છે અને તેને તે રૂપે પરિણત કરીને ભોગવે છે. અજીવ દ્રવ્યોમાં તથા પ્રકારની શક્તિ ન હોવાથી તે જીવને ગ્રહણ કરીને ભોગવી શકતા નથી.
- ★ જીવ જે દ્રવ્યને ગ્રહણ કરે છે તે સ્થિત અને અસ્થિત બંને પ્રકારના હોય છે. જીવને ગ્રાહ્ય પુદ્ગલો દ્રવ્યથી અનંતપ્રદેશી, ક્ષેત્રથી અસંખ્યાતપ્રદેશાવગાહ, કાલથી એકથી લઈને અસંખ્યાત સમય સુધીની કોઈપણ સ્થિતિવાળા, ભાવથી અનંત વર્ણાદિયુક્ત હોય છે.
- ★ જીવ પોતાના સ્થાન અને સ્થિતિ અનુસાર ત્રણ, ચાર, પાંચ કે છ દિશામાંથી પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે.

શતક-૨૫ : ઉદ્દેશક-૨

દ્રવ્ય

દ્રવ્યોના ભેદ-પ્રભેદ :-

૧ કઙ્ગવિહા ણં ધંતે ! દવ્વા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! દુવિહા દવ્વા પણ્ણત્તા, તં જહા-જીવદવ્વા ય અજીવદવ્વા ય ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! દ્રવ્યોના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! દ્રવ્યોના બે પ્રકાર છે, યથા- જીવ દ્રવ્ય અને અજીવ દ્રવ્ય.

૨ અજીવદવ્વા ણં ધંતે ! કઙ્ગવિહા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! દુવિહા પણ્ણત્તા, તં જહા-રૂવિઅજીવદવ્વા ય અરૂવિઅજીવદવ્વા ય । એવં એણં અભિલાવેણં જહા અજીવપજ્જવા જાવ સે તેણદ્દેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચઈ- તે ણં ણો સંખેજ્જા, ણો અસંખેજ્જા, અણંતા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અજીવ દ્રવ્યોના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેના બે પ્રકાર છે, યથા- રૂપી અજીવ દ્રવ્ય અને અરૂપી અજીવ દ્રવ્ય. આ અભિલાપ(સૂત્રપાઠ) દ્વારા પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પાંચમા પદમાં કથિત અજીવ પર્યવોના વર્ણન અનુસાર કથન કરવું યાવત્ હે ગૌતમ ! તેથી એ પ્રમાણે કહ્યું છે કે અજીવદ્રવ્ય સંખ્યાત નથી, અસંખ્યાત નથી, પરંતુ અનંત છે.

૩ જીવદવ્વા ણં ધંતે ! કિં સંખેજ્જા, અસંખેજ્જા, અણંતા ? ગોયમા ! ણો સંખેજ્જા, ણો અસંખેજ્જા, અણંતા । સે કેણદ્દેણં ધંતે ! એવં વુચ્ચઈ- જીવદવ્વા ણો સંખેજ્જા, ણો અસંખેજ્જા, અણંતા ? ગોયમા ! અસંખેજ્જા ણેરઈયા જાવ અસંખેજ્જા વાઝવ્કાઈયા, અણંતા વણસ્સઈકાઈયા, અસંખેજ્જા બેઈંદિયા, એવં જાવ વેમાણિયા, અણંતા સિદ્ધા, સે તેણદ્દેણં ગોયમા ! જાવ અણંતા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જીવ દ્રવ્ય સંખ્યાત છે, અસંખ્યાત છે કે અનંત છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જીવ દ્રવ્ય સંખ્યાત નથી, અસંખ્યાત નથી, અનંત છે. પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તેનું શું કારણ છે કે જીવ દ્રવ્ય સંખ્યાત નથી, અસંખ્યાત નથી, અનંત છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! નૈરયિકો અસંખ્યાત છે યાવત્ વાયુકાયિક જીવો અસંખ્યાત છે અને વનસ્પતિકાયિક જીવો અનંત છે. બેઈન્દ્રિય જીવો યાવત્ વૈમાનિક જીવો અસંખ્યાત છે તથા સિદ્ધો અનંત છે. તેથી હે ગૌતમ ! યાવત્ જીવો અનંત છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં જીવ અને અજીવ દ્રવ્યની અનંતતાને સૂચિત કરવા પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પાંચમા પદનો અતિદેશ કર્યો છે.

અજીવ દવ્વા:- અરૂપી અજીવ દ્રવ્યના દશ પ્રકાર છે- ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, તે ત્રણે દ્રવ્યના સ્કંધ, દેશ, પ્રદેશ, તેમ ત્રણ-ત્રણ ભેદ થતાં નવ ભેદ થાય છે અને કાલ દ્રવ્ય મળીને દશ ભેદ થાય છે. રૂપી અજીવના ચાર ભેદ છે- સ્કંધ, દેશ, પ્રદેશ અને પરમાણુ. તેમાં પરમાણુ અનંત છે, દ્વિપ્રદેશી, ત્રિપ્રદેશી યાવત્ અનંત પ્રદેશી સ્કંધ અનંત છે. તેથી અજીવ દ્રવ્ય અનંત છે.

જીવ દવ્વા :- સંસારી જીવોમાં વનસ્પતિકાયિક જીવો અનંત છે, શેષ સર્વ જીવો અસંખ્યાતા છે અને સિદ્ધના જીવો પણ અનંત છે. આ રીતે સર્વ મળીને જીવ દ્રવ્ય અનંત છે.

બ્રુવને અબ્રુવનો પરિભોગ :-

૪ જીવદવ્વાણં ભંતે ! અજીવદવ્વા પરિભોગતાએ હવ્વમાગચ્છંતિ, અજીવદવ્વાણં જીવદવ્વા પરિભોગતાએ હવ્વામાગચ્છંતિ ? ગોયમા ! જીવદવ્વાણં અજીવદવ્વા પરિભોગતાએ હવ્વમાગચ્છંતિ, ણો અજીવદવ્વાણં જીવદવ્વા પરિભોગતાએ હવ્વમાગચ્છંતિ ।

સે કેણદ્વેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચઈ- જાવ હવ્વમાગચ્છંતિ ? ગોયમા ! જીવદવ્વા ણં અજીવદવ્વે પરિયાદિયંતિ, પરિયાદિજ્જા ઓરાલિયં, વેઝવ્વિયં, આહારગં, તેયગં, કમ્મગં, સોહંદિયં જાવ ફાસિંદિયં, મણજોગં વજ્જોગં, કાયજોગં, આણાપાણુત્તં ચ ણિવ્વત્તયંતિ, સે તેણદ્વેણં જાવ હવ્વમાગચ્છંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! શું અજીવ દ્રવ્ય, જીવ દ્રવ્યોના પરિભોગમાં આવે છે કે જીવદ્રવ્યો, અજીવ દ્રવ્યોના પરિભોગમાં આવે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અજીવ દ્રવ્ય, જીવ દ્રવ્યોના પરિભોગમાં આવે છે પરંતુ જીવદ્રવ્ય, અજીવ દ્રવ્યોના પરિભોગમાં આવતા નથી.

પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તેનું શું કારણ છે કે યાવત્ પરિભોગમાં આવતા નથી ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જીવ દ્રવ્ય, અજીવ દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે, ગ્રહણ કરીને તેને ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ, આ પાંચ શરીર; શ્રોતેન્દ્રિય યાવત્ સ્પર્શનેન્દ્રિય, આ પાંચ ઈન્દ્રિય; મનયોગ, વચનયોગ, કાયયોગ અને શ્વાસોચ્છ્વાસરૂપે પરિણમાવે છે. તેથી અજીવ દ્રવ્ય, જીવ દ્રવ્યોના પરિભોગમાં આવે છે, પરંતુ જીવ દ્રવ્ય, અજીવ દ્રવ્યોના પરિભોગમાં આવતા નથી.

૫ ણેરહયાણં ભંતે ! અજીવદવ્વા પરિભોગતાએ હવ્વમાગચ્છંતિ, અજીવ દવ્વાણં ણેરહયા પરિભોગતાએ હવ્વમાગચ્છંતિ ? ગોયમા ! ણેરહયાણં અજીવદવ્વા પરિભોગતાએ હવ્વમાગચ્છંતિ, ણો અજીવદવ્વાણં ણેરહયા પરિભોગતાએ હવ્વમાગચ્છંતિ ।

સે કેણદ્વેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચઈ ?

ગોયમા ! ણેરહયા અજીવદવ્વે પરિયાદિયંતિ, પરિયાદિજ્જા વેઝવ્વિય-તેયગ-કમ્મગં, સોહંદિયં જાવ ફાસિંદિયં મણજોગં, વજ્જોગં, કાયજોગં, આણાપાણુત્તં ચ ણિવ્વત્તયંતિ, સે તેણદ્વેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચઈ- ણેરહયાણં અજીવદવ્વા પરિભોગતાએ હવ્વમાગચ્છંતિ, ણો અજીવ- દવ્વાણં ણેરહયા પરિભોગતાએ હવ્વમાગચ્છંતિ । એવં જાવ વેમાણિયા, ણવરં- સરીરહંદિયજોગા ભાણિયવ્વા જસ્સ જે અત્થિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! શું અજીવ દ્રવ્યો, નૈરયિકોના પરિભોગમાં આવે છે કે નૈરયિક જીવ, અજીવ દ્રવ્યોના પરિભોગમાં આવે છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! અજીવ દ્રવ્યો, નૈરયિકોના પરિભોગમાં આવે છે પરંતુ નૈરયિક જીવ, અજીવ દ્રવ્યોના પરિભોગમાં આવતા નથી.

પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તેનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! નૈરયિકો અજીવ દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે, ગ્રહણ કરીને તેને વૈક્રિય, તૈજસ અને કાર્મણ શરીર; શ્રોતેન્દ્રિય યાવત્ સ્પર્શેન્દ્રિય; મનયોગ, વચનયોગ, કાય યોગ અને શ્વાસોચ્છવાસરૂપે પરિણત કરે છે. તેથી હે ગૌતમ ! એ પ્રમાણે કહ્યું છે કે અજીવ દ્રવ્ય, નૈરયિકોના પરિભોગમાં આવે છે પરંતુ નૈરયિકો, અજીવ દ્રવ્યના પરિભોગમાં આવતા નથી. આ રીતે નૈરયિકના કથન પ્રમાણે વૈમાનિક પર્યત જાણવું પરંતુ જેને જેટલા શરીર, ઈન્દ્રિય અને યોગ હોય તેટલા કહેવા.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં જીવના પરિભોગમાં આવતા અજીવ દ્રવ્યોનું કથન છે. જીવ દ્રવ્ય ચૈતન્યવંત, ગ્રાહક અને પરિભોક્તા છે. અજીવ પુદ્ગલ દ્રવ્ય અચેતન, ગાહ્ય અને પરિભોગ્ય છે. તેથી જીવ પોતાની શક્તિથી પુદ્ગલ દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે. તેને શરીરાદિ રૂપે પરિણમાવી તેનો ઉપભોગ કરે છે.

પુદ્ગલ દ્રવ્ય સ્વયં જડ હોવાથી તેનામાં ગ્રાહક શક્તિ કે ભોગ શક્તિ નથી. તેથી તે જીવને ગ્રહણ કરી શકતા નથી. ૨૪ દંડકના જીવો પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે પાંચ શરીર, પાંચ ઈન્દ્રિય, ત્રણ યોગ અને શ્વાસોચ્છવાસ યોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરીને તેને તે રૂપે પરિણત કરે છે. નારકી અને દેવતા વૈક્રિય, તૈજસ, કાર્મણ તે ત્રણ શરીર, પાંચ ઈન્દ્રિય, ત્રણ યોગ અને શ્વાસોચ્છવાસ યોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે. આ રીતે પ્રત્યેક જીવોમાં સમજી લેવું જોઈએ.

અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક લોકમાં અનંત દ્રવ્યો :-

૬ સે જૂણં મંતે ! અસંખેજ્જે લોએ અણંતાઈં દવ્વાઈં આગાસે મહ્યવ્વાઈં ? હંતા ગોયમા ! અસંખેજ્જે લોએ અણંતાઈં દવ્વાઈં આગાસે મહ્યવ્વાઈં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક લોકમાં શું અનંત દ્રવ્યો રહી શકે છે ? **ઉત્તર-** હા ગૌતમ ! અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક લોકાકાશમાં અનંત દ્રવ્યો રહી શકે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રનો આશય એ પ્રમાણે છે કે જે રીતે એક મકાન એક દીપકના પ્રકાશથી પરિપૂર્ણ હોય અને તે જ મકાનમાં અન્ય બે, પાંચ, દશ આદિ દીપક રાખીએ તો પણ તેનો પ્રકાશ તેમાં સમાઈ જાય છે. કારણ કે પુદ્ગલના પરિણમનની વિચિત્રતા છે. આકાશ દ્રવ્યમાં અવગાહના પ્રદાન કરવાનો અને અન્ય દ્રવ્યોમાં અવગાહન કરવાનો સ્વભાવ છે. તેથી અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક લોકમાં અનંત દ્રવ્યો સમાઈ શકે છે, તેમાં કોઈ પણ પ્રકારનો વિરોધ આવતો નથી.

પુદ્ગલોનો ચય-ઉપચય આદિ :-

૭ લોગસસ ણં મંતે ! એગમ્મિ આગાસપએસે કહિ દિસિં પોગ્ગલા ચિજ્જંતિ ? ગોયમા

! ણિવ્વાઘાણં છદ્ધિસિં, વાઘાયં પડુચ્ચ સિય તિદિસિં, સિય ચઙદિસિં, સિય પંચદિસિં ।

શબ્દાર્થ :- ણિવ્વાઘાણં = વ્યાઘાત વિના, પ્રતિબંધ ન હોય તો વાઘાયં પડુચ્ચ = વ્યાઘાતની અપેક્ષાએ, કોઈ દિશામાં અલોકનો વ્યાઘાત હોય તો.

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! લોકના એક આકાશપ્રદેશ પર કેટલી દિશામાંથી પુદ્ગલો આવીને એકત્રિત થાય છે ? **ઉત્તર—** હે ગૌતમ ! નિર્વ્યાઘાતથી છ દિશામાંથી અને વ્યાઘાત હોય તો કદાચિત્ ત્રણ દિશામાંથી, કદાચિત્ ચાર દિશામાંથી અને કદાચિત્ પાંચ દિશામાંથી પુદ્ગલો આવીને એકત્રિત થાય છે.

૮ લોગસ્સ ણં ભંતે ! એગમ્મિ આગાસપણ્સે કઙ્ઙદિસિં પોગ્ગલા છિજ્જંતિ ? ગોયમા ! એવં ચેવ, એવં ડવચિજ્જંતિ, એવં અવચિજ્જંતિ ?

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! લોકના એક આકાશપ્રદેશ પર એકત્રિત થયેલા પુદ્ગલો કેટલી દિશામાં વિખેરાય છે ? **ઉત્તર—** હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્. આ રીતે અન્ય પુદ્ગલોના મળવાથી પુદ્ગલ સ્કંધ ઉપચિત થાય છે અને છૂટા પડવાથી અપચિત થાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત બે સૂત્રોમાં પુદ્ગલોના મળવા અને છૂટા પડવા વિષયક કથન છે.

પ્રત્યેક આકાશપ્રદેશ પર અનંતાનંત પુદ્ગલ પરમાણુ, પુદ્ગલ સ્કંધો સ્થિત હોય છે. તે પરમાણુ અને સ્કંધ એક આકાશ પ્રદેશથી અન્ય આકાશ પ્રદેશ પર ગતિ કરતા જ હોય છે. તેથી એક આકાશ પ્રદેશ પર સ્થિત સ્કંધ સાથે અન્ય પુદ્ગલ સ્કંધો આવીને જોડાય તો તે પુદ્ગલ સ્કંધ વધે છે, ક્યારેક તેમાંથી કેટલાક પુદ્ગલ પરમાણુઓ છૂટા પડવાથી તે પુદ્ગલ સ્કંધ ઘટે છે. ક્યારેક તે પુદ્ગલ સ્કંધ છેદાય, ભેદાય અને વિખેરાઈ જાય છે. આ પ્રક્રિયા સહજ રીતે સતત ચાલ્યા જ કરે છે.

વ્યાઘાત-નિર્વ્યાઘાત :- જો તે પુદ્ગલ દ્રવ્ય લોકાંતે સ્થિત હોય અને તેની કોઈપણ દિશામાં અલોક હોય તો ત્રણ, ચાર કે પાંચ દિશાના પુદ્ગલો ભેગા થાય અને છૂટા પડેલા પુદ્ગલો પણ ત્રણ, ચાર કે પાંચ દિશામાં વિખેરાઈ જાય છે. તે પુદ્ગલસ્કંધની જેટલી દિશામાં અલોક હોય તેટલી દિશાનો વ્યાઘાત થાય છે કારણ કે અલોકમાં પુદ્ગલ દ્રવ્ય પણ નથી અને ત્યાં પુદ્ગલ દ્રવ્યનું ગમન પણ થતું નથી. જે સ્કંધ લોકના વિગ્રહકંડકમાં અર્થાત્ વળાંકવાળા ભાગમાં સ્થિત હોય, તો તેની ત્રણ દિશામાં અલોક આવે છે, તેથી તે સ્કંધમાં શેષ ત્રણ દિશાના પુદ્ગલો આવે છે અને છૂટા પડેલા પુદ્ગલો ત્રણ દિશામાં જાય છે. જો તે સ્કંધ, વિગ્રહકંડકના વક્રભાગમાં સ્થિત હોય, તો તેની બે દિશામાં અલોક આવે છે. તેથી શેષ ચાર દિશાના પુદ્ગલો આવે છે અને છૂટા પડેલા પુદ્ગલો ચાર દિશામાં જાય છે. જો તે સ્કંધ લોકની ઊર્ધ્વ કે અધો સપાટીએ સ્થિત હોય, તો તેની એક દિશામાં અલોક આવે છે, તેથી શેષ પાંચ દિશાના પુદ્ગલો આવે છે અને છૂટા પડેલા પુદ્ગલો પાંચ દિશામાં જાય છે પરંતુ જો તે સ્કંધ, લોકના મધ્યભાગમાં હોય, ત્યારે તેની એક પણ દિશામાં અલોક ન હોવાથી છ દિશામાંથી પુદ્ગલો ભેગા થાય છે અને છૂટા પડતા પુદ્ગલો પણ છ દિશામાં વિખેરાય છે.

ચિજ્જંતિ :- ચય. અનેક દિશામાંથી આવીને પુદ્ગલો એક સ્થાન પર એકત્રિત થાય, એક આકાશપ્રદેશ પર સમાઈ જાય, તો તેને ચય કહે છે.

છિજ્જંતિ :- છેદ. એક સ્થાને એકત્રિત થયેલા પુદ્ગલો જુદા પડી જાય, તો તેને છેદ કહે છે.

उवचिज्जंति :- ઉપચય. સ્કંધરૂપ પુદ્ગલો, અન્ય પુદ્ગલોના જોડાવાથી વધી જાય તેને ઉપચય કહે છે.

अवचिज्जंति :- અપચય. સ્કંધરૂપ પુદ્ગલોમાંથી કેટલાક પ્રદેશો છૂટા પડી જાય અને સ્કંધ નાનો થઈ જાય, તેને અપચય કહે છે.

જીવને ગ્રાહ્ય પુદ્ગલની યોગ્યતા :-

૯ જીવે ણં ભંતે ! જાઈં દવ્વાઈં ઓરાલિયસરીરત્તાએ ગેખહઈ તાઈં કિં ઠિયાઈં ગેખહઈ, અઠિયાઈં ગેખહઈ ? ગોયમા ! ઠિયાઈં પિ ગેખહઈ, અઠિયાઈં પિ ગેખહઈ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જીવ, જે પુદ્ગલ દ્રવ્યોને ઔદારિક શરીરરૂપે ગ્રહણ કરે છે, શું તે સ્થિત દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે કે અસ્થિત દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સ્થિત દ્રવ્યોને પણ ગ્રહણ કરે છે અને અસ્થિત દ્રવ્યોને પણ ગ્રહણ કરે છે.

૧૦ તાઈં ભંતે ! કિં દવ્વઓ ગેખહઈ, ખેત્તઓ ગેખહઈ, કાલઓ ગેખહઈ, ભાવઓ ગેખહઈ ? ગોયમા ! દવ્વાઓ વિ ગેખહઈ, ખેત્તાઓ વિ ગેખહઈ, કાલઓ વિ ગેખહઈ, ભાવઓ વિ ગેખહઈ। તાઈં દવ્વઓ અણંતપણેસિયાઈં દવ્વાઈં, ખેત્તઓ અસંખેજ્જપણેસોગાઢાઈં-એવં જહા પણ્ણવણાએ પઢમે આહારુદ્દેસાએ જાવ ણિવ્વાઘાણં છદ્દિસિં, વાઘાયં પહુચ્ચ સિય તિદિસિં, સિય ચઙ્ગદિસિં, સિય પંચદિસિં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! શું તે દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાલથી અને ભાવથી ગ્રહણ કરે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે દ્રવ્યોને દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાલથી અને ભાવથી પણ ગ્રહણ કરે છે. તે દ્રવ્યથી અનંતપ્રદેશી દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે. ક્ષેત્રથી અસંખ્ય પ્રદેશાવગાઢ દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે, આ રીતે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૨૮મા પઢના પ્રથમ આહારોદ્દેશક અનુસાર યાવત્ નિવ્યાઘાતથી છ દિશામાંથી અને વ્યાઘાત હોય, તો કદાચિત્ ત્રણ, કદાચિત્ ચાર અને કદાચિત્ પાંચ દિશામાંથી આવેલા પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે.

૧૧ જીવે ણં ભંતે ! જાઈં દવ્વાઈં વેઙ્ગિયસરીરત્તાએ ગેખહઈ તાઈં કિં ઠિયાઈં ગેખહઈ, અઠિયાઈં ગેખહઈ ? ગોયમા ! એવં ચેવ, ણવરં- ણિયમં છદ્દિસિં, એવં આહારગ સરીરત્તાએ વિ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જીવ, જે દ્રવ્યોને વૈક્રિય શરીરપણે ગ્રહણ કરે છે, શું તે સ્થિત દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે કે અસ્થિત દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ જાણવું. વિશેષતા એ છે કે જે દ્રવ્યોને વૈક્રિય શરીરપણે ગ્રહણ કરે છે, તે નિયમા છ દિશામાંથી આવેલા હોય છે. આ રીતે આહારક શરીરના વિષયમાં પણ જાણવું જોઈએ.

૧૨ જીવે ણં ભંતે ! જાઈં દવ્વાઈં તેયગસરીરત્તાએ ગેખહઈ, પુચ્છા ? ગોયમા ! ઠિયાઈં ગેખહઈ, ણો અઠિયાઈં ગેખહઈ, સેસં જહા ઓરાલિયસરીરસ્સ। કમ્મગસરીરે એવં ચેવ । એવં જાવ ભાવઓ વિ ગિખહઈ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જીવ, જે દ્રવ્યોને તૈજસ શરીરપણે ગ્રહણ કરે છે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સ્થિત દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે, અસ્થિત દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરતા નથી. શેષ કથન ઔદારિક

શરીર પ્રમાણે જાણવું. કાર્મણ શરીરના વિષયમાં પણ આ જ રીતે જાણવું. આ રીતે યાવત્ ભાવથી પણ ગ્રહણ કરે છે, ત્યાં સુધી જાણવું.

૧૩ જીવે પં ભંતે ! જાઈં દવ્વાઈં દવ્વઓ ગેખ્હઈ તાઈં કિં એગપ્પસિયાઈં ગેખ્હઈ, દુપ્પસિયાઈં ગેખ્હઈ ? ગોયમા ! જહા ભાસાપ્પે જાવ આણુપુલ્લિં ગેખ્હઈ, ણો અણાણુપુલ્લિં ગેખ્હઈ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જીવ, જે દ્રવ્યોને દ્રવ્યથી ગ્રહણ કરે છે, તે શું એક પ્રદેશી છે, બે પ્રદેશી છે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના 'ભાષા' નામના અગિયારમા પદ અનુસાર જાણવું યાવત્ આનુપૂર્વીથી (ક્રમથી) ગ્રહણ કરે છે, અનાનુપૂર્વીથી (ક્રમ રહિત) ગ્રહણ કરતા નથી.

૧૪ તાઈં ભંતે ! કહ્હિસિં ગેખ્હઈ ? ગોયમા ! એવં જાવ ણિવ્વાઘાણં જહા ઓરાલિયસ્સા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જીવ કેટલી દિશામાંથી આવેલા પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! નિર્વ્યાઘાત હોય તો છ દિશામાંથી આવેલા પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, ત્યાં સુધી ઔદારિક શરીરવત્ જાણવું.

૧૫ જીવે પં ભંતે ! જાઈં દવ્વાઈં સોઙ્ગદિયત્તાએ ગેખ્હઈ, પુલ્લહ્ ? ગોયમા ! જહા વેઝવ્વિયસરીરં એવં જાવ જિલ્લિંભદિયત્તાએ । ફાસિંદિયત્તાએ જહા ઓરાલિયસરીરં । મણજોગત્તાએ જહા કમ્મગસરીરં, ણવરં- ણિયમં છલ્લિસિં, એવં વહ્જોગત્તાએ વિ । કાયજોગત્તાએ જહા ઓરાલિયસરીરસ્સા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જીવ જે દ્રવ્યોને શ્રોતેન્દ્રિયરૂપે ગ્રહણ કરે છે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! વૈકિંચ શરીર પ્રમાણે જાણવું. આ રીતે યાવત્ જીહ્વેન્દ્રિય પર્યંત જાણવું. સ્પર્શેન્દ્રિયના વિષયમાં ઔદારિક શરીરની સમાન જાણવું. મનોયોગના વિષયમાં કાર્મણ શરીરની સમાન જાણવું. પરંતુ તે નિયમા છ દિશામાંથી આવેલા દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે, આ રીતે વચનયોગના દ્રવ્ય પણ જાણવા. કાયયોગના દ્રવ્ય ઔદારિક શરીરની સમાન છે.

૧૬ જીવે પં ભંતે ! જાઈં દવ્વાઈં આણાપાણુત્તાએ ગેખ્હઈ, પુલ્લહ્ ? ગોયમા ! જહેવ ઓરાલિયસરીરત્તાએ જાવ સિય પંચદિસિં । કેહ્ ચઝવીસદ્ડણં એયાણિ પયાણિ ભણ્ણંતિ-જસ્સ જં અત્થિ । ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જીવ, જે દ્રવ્યોને શ્વાસોચ્છ્વાસરૂપે ગ્રહણ કરે છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ઔદારિક શરીરની સમાન યાવત્ કદાચિત્ ત્રણ, ચાર, પાંચ દિશામાંથી આવેલા દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે. કોઈ કોઈ આચાર્ય આ પદોને ચોવીસ દંડકમાં કહે છે યાવત્ જેને જે શરીરાદિ હોય તેને તેનું કથન કરવું જોઈએ. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં જીવને ગ્રાહ્ય પુદ્ગલોનું સ્વરૂપ અનેક વિકલ્પોથી સમજાવ્યું છે. જીવ પાંચ શરીર, પાંચ ઈન્દ્રિય, ત્રણ યોગ અને શ્વાસોચ્છ્વાસ, આ ચૌદ બોલ માટે જીવ, પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે.

(૧) દ્રવ્યથી— અનંત પ્રદેશી સ્કંધોને, (૨) ક્ષેત્રથી— અસંખ્યપ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલોને, (૩) કાલથી— એક સમયથી અસંખ્ય સમય સુધીની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલોને, (૪) ભાવથી— અનંત વર્ણાદિથી યુક્ત પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. તેનું વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રાનુસાર જાણવું.

સ્થિત-અસ્થિત દ્રવ્ય :- ગતિ રહિતના પુદ્ગલ દ્રવ્ય સ્થિત અને ગતિ સહિતના પુદ્ગલ દ્રવ્ય અસ્થિત કહેવાય છે.

જીવ સ્થિત દ્રવ્યોને પણ ગ્રહણ કરે છે અને અસ્થિત દ્રવ્યોને પણ ત્યાંથી ખેંચીને ગ્રહણ કરે છે.

કેટલી દિશાના પુદ્ગલ ગ્રહણ કરે ? છ એ દિશામાં પુદ્ગલો સ્થિત છે. જીવ જ્યાં સ્થિત હોય, ત્યાં તેને અન્ય દિશાનો વ્યાઘાત(અવરોધ) ન હોય તો છ દિશાના અને વ્યાઘાત હોય તો યથાયોગ્ય ૩,૪,૫ દિશાના પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે.

પાંચ શરીર યોગ્ય પુદ્ગલો :- ઔદારિક, વૈક્રિય અને આહારક શરીરને માટે સ્થિત અને અસ્થિત બંને પ્રકારના પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે. જે દ્રવ્ય અસ્થિત છે તેને પોતાની શક્તિથી ખેંચીને ગ્રહણ કરે છે. તેજસ અને કાર્મણ શરીરને માટે સ્થિત દ્રવ્યોને જ ગ્રહણ કરે છે. કારણ કે તેનો તથાપ્રકારનો સ્વભાવ જ છે.

વૈક્રિય અને આહારક શરીરને યોગ્ય પુદ્ગલો છ દિશામાંથી જ ગ્રહણ થાય છે. કારણ કે વૈક્રિય શરીર જીવ પ્રાયઃ પંચેન્દ્રિય જ હોય છે. તેનું સ્થાન ત્રસનાડીમાં જ છે.

વૈક્રિયશરીર જીવો ત્રસનાડીમાં હોવાથી તે છ દિશાના પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે. આહારક શરીર મનુષ્યોને જ હોય છે અને તે પણ ત્રસ નાડીમાં હોવાથી છ દિશાના પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે.

ઔદારિક તેજસ અને કાર્મણ શરીર જીવો લોકના નિષ્કુટ- ખૂણાઓમાં પણ હોય છે. તેને અન્ય દિશાના વ્યાઘાતની સંભાવના હોવાથી ત્રણ, ચાર, પાંચ દિશાના પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે અને તે જીવો નિર્વ્યાઘાતની અપેક્ષાએ છએ દિશાના પુદ્ગલોને પણ ગ્રહણ કરે છે.

પાંચ ઈન્દ્રિય યોગ્ય પુદ્ગલો :- જીવો પાંચ ઈન્દ્રિયોને માટે સ્થિત અને અસ્થિત બંને પ્રકારના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. શ્રોત્રેન્દ્રિય, ચક્ષુરિન્દ્રિય, ઘ્રાણેન્દ્રિય અને રસેન્દ્રિય ત્રસ જીવોને હોય છે અને તે જીવો ત્રસ નાડીમાં હોવાથી તેને યોગ્ય પુદ્ગલો છ દિશામાંથી અને સ્પર્શેન્દ્રિયવાળા જીવો સર્વ લોકમાં હોવાથી તેને યોગ્ય પુદ્ગલો ત્રણ, ચાર, પાંચ કે છ દિશામાંથી ગ્રહણ કરે છે.

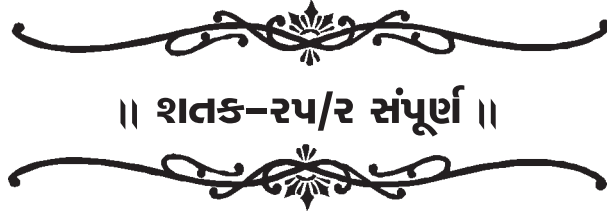
ત્રણ યોગ્ય યોગ્ય પુદ્ગલો :- તથાપ્રકારના સ્વભાવે મનોયોગ અને વચન યોગને માટે સ્થિત દ્રવ્યોને અને છ દિશાના દ્રવ્યો ગ્રહણ કરે છે. કાયયોગને માટે સ્થિત અને અસ્થિત બંને પ્રકારના પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે. એકેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ ત્રણ, ચાર, પાંચ કે છ દિશાના પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે.

શ્વાસોચ્છ્વાસ યોગ્ય પુદ્ગલો :- જીવ શ્વાસોચ્છ્વાસને માટે સ્થિત અને અસ્થિત બંને પ્રકારના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. જગતના સર્વ જીવો શ્વાસોચ્છ્વાસ યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. તેથી પ્રત્યેક જીવ પોતાના સ્થાનાનુસાર ત્રણ, ચાર, પાંચ કે છ દિશાના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે.

જીવને ગ્રાહ્ય પુદ્ગલો :-

પુદ્ગલો	સ્થિત	અસ્થિત	દિશામાંથી
ઔદારિક શરીર યોગ્ય	✓	✓	૩,૪,૫,૬
વૈક્રિય શરીર યોગ્ય	✓	✓	૬

પુદ્ગલો	સ્થિત	અસ્થિત	દિશામાંથી
આહારક શરીર યોગ્ય	✓	✓	૬
તૈજસ-કાર્મણ શરીર યોગ્ય	✓	×	૩,૪,૫,૬
ચાર ઈન્દ્રિય યોગ્ય	✓	✓	૬
સ્પર્શોન્દ્રિય યોગ્ય	✓	✓	૩,૪,૫,૬
મન-વચનયોગ યોગ્ય	✓	×	૬
કાયયોગ યોગ્ય	✓	✓	૩,૪,૫,૬
શ્વાસોચ્છ્વાસ યોગ્ય	✓	✓	૬

શતક-૨૫ : ઉદ્દેશક-૩

સંક્ષિપ્ત સાર

આ ઉદ્દેશકમાં અજીવ સંસ્થાન, તેના ભેદ-પ્રભેદ, અવગાહના આદિ તેમજ શ્રેણીના ભેદ પ્રભેદનું વિસ્તૃત વર્ણન છે.

સંસ્થાન :- આકાર. અજીવ પુદ્ગલ દ્રવ્યોના છ સંસ્થાન છે. (૧) પરિમંડલ- ચૂડીના આકારે (૨) વૃત્ત- મોદકના આકારે (૩) ત્ર્યસ- ત્રિકોણ (૪) ચતુરસ- ચોરસ (૫) આયત- લાંબી લાકડીના આકારે અને (૬) અનિત્યંસ્થ- પૂર્વોક્ત પાંચ પ્રકારથી ભિન્ન અનિશ્ચિતાકાર.

આ લોકમાં પ્રત્યેક સંસ્થાન યુક્ત પુદ્ગલ દ્રવ્યો અનંત છે. રત્નપ્રભાપૃથ્વી આદિ લોકના પ્રત્યેક સ્થાનમાં પણ છ એ સંસ્થાન યુક્ત પુદ્ગલ સ્કંધો અનંત છે.

સંસ્થાનોમાં કૃતયુગ્માદિ :- પાંચ સંસ્થાન પણ સમુચ્ચય રૂપે કૃતયુગ્મ છે અને વ્યક્તિગત અપેક્ષાએ તેના પ્રદેશોમાં કૃતયુગ્મ આદિ કોઈપણ રાશિ હોય શકે છે. પ્રત્યેક સંસ્થાનના પ્રદેશો અનુસાર તેની રાશિ નિશ્ચિત થાય છે.

સંસ્થાનોની સ્થિતિ-વર્ણાદિ :- પ્રત્યેક સંસ્થાનની અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિ છે. તેમાં કૃતયુગ્માદિ કોઈપણ રાશિ સંભવે છે. પ્રત્યેક સંસ્થાનમાં એકથી અનંતગુણ પર્યંતના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ હોય છે. તેમાં પણ કૃતયુગ્માદિ કોઈપણ રાશિ સંભવે છે.

શ્રેણી :- એક પ્રદેશી આકાશપ્રદેશની પંકિતને આકાશ શ્રેણી કહે છે. લોકમાં અસંખ્યાત શ્રેણીઓ છે. તેમાં સંખ્યાત-અસંખ્યાત પ્રદેશો હોય છે. અલોકમાં અનંત શ્રેણીઓ છે અને તેમાં સંખ્યાત, અસંખ્યાત અને અનંત પ્રદેશો હોય છે.

લોક પરિમિત હોવાથી લોકની શ્રેણીઓ પણ સાદિ સાન્ત હોય છે અને અલોકની શ્રેણીમાં સાદિ સાન્ત આદિ ચારે ભંગ ઘટિત થાય છે. અલોકના નિષ્કુટની શ્રેણીઓ સાદિ સાન્ત છે. લોકથી પ્રારંભ થતી શ્રેણી સાદિ અનંત છે. અલોકથી પ્રારંભ થઈને લોક પાસે પૂર્ણ થતી શ્રેણી અનાદિ સાન્ત છે અને જે શ્રેણી લોકથી સંબંધિત ન હોય તેવી અલોકની શ્રેણી અનાદિ અનંત છે.

શ્રેણીના પ્રકાર :- ગતિશીલ જીવ અને પુદ્ગલ દ્રવ્યની વિવિધ પ્રકારની ગતિના આધારે શ્રેણીના સાત પ્રકાર છે. (૧) ઋજુ આયતા- સીધી શ્રેણી. (૨) એકતો વકા- એક વળાંકવાળી ગતિ, (૩) દ્વિવકા- બે વળાંકવાળી ગતિ, (૪) એકતઃ ખા- એક તરફ ત્રસનાડીની બહારના આકાશને સ્પર્શ કરનારી ગતિ. (૫) દ્વિતઃ ખા- બંને તરફ ત્રસનાડીની બહારના આકાશને સ્પર્શ કરનારી ગતિ. (૬) ચક્રવાલ ગતિ- ગોળાકાર ગતિ, (૭) અર્ધચક્રવાલ ગતિ- અર્ધ ગોળાકાર ગતિ. પ્રથમ પાંચ ગતિ જીવ અને પુદ્ગલ બંનેમાં સ્વાભાવિક હોય છે, કારણ કે જીવ અને પુદ્ગલની સ્વાભાવિક ગતિ આકાશ પ્રદેશની શ્રેણી અનુસાર જ થાય છે. ચક્રવાલ અને અર્ધચક્રવાલ ગતિ પુદ્ગલોમાં પરપ્રેરિત હોય છે અને જીવોમાં ઔદારિક આદિ ત્રણ શરીરયુક્ત જીવની હોય છે.

શતક-૨૫ : ઉદ્દેશક-૩

સંસ્થાન

સંસ્થાનોના પ્રકાર :-

૧ કઙ્ઞ ણં ધંતે ! સંઠાણા પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! છ સંઠાણા પળ્ણત્તા, તં જહા-પરિમંડલે, વટ્ટે, તંસે, ચઝરંસે, આયતે, અણિત્થંથે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સંસ્થાનોના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સંસ્થાનોના છ પ્રકાર છે, યથા પરિમંડલ, વૃત્ત, ત્ર્યસ, ચતુરસ, આયત અને અનિત્થંસ્થ.

વિવેચન :-

સંસ્થાન એટલે આકાર. જે રીતે જીવના છ સંસ્થાન છે, તે જ રીતે અજીવ દ્રવ્યના પણ છ સંસ્થાન હોય છે. પ્રસ્તુત સૂત્રમાં અજીવના છ સંસ્થાનોનું નિરૂપણ છે. (૧) પરિમંડલ- ચૂડીના આકારે અથવા ઝાલરના આકારે ગોળાકાર, (૨) વૃત્ત- મોઢક જેવો ગોળાકાર, (૩) ત્ર્યસ- સિંઘોડાની જેમ ત્રિકોણાકાર, (૪) ચતુરસ- બાજોટની જેમ ચતુષ્કોણ આકાર, (૫) આયત- લાકડી જેવો લાંબો આકાર, (૬) અનિત્થંસ્થ- અનિયત આકાર, પરિમંડલ આદિ પાંચે સંસ્થાનથી ભિન્ન આકાર હોય તે અનિત્થંસ્થ સંસ્થાન કહેવાય છે. પરમાણુ કે સૂક્ષ્મપ્રદેશી સ્કંધમાં અનિત્થંસ્થ સંસ્થાન હોય છે.

સંસ્થાનોમાં દ્રવ્ય-પ્રદેશરૂપે અનંતતા :-

૨ પરિમંડલા ણં ધંતે ! સંઠાણા દવ્વટ્ટયાએ કિં સંખેજ્જા, અસંખેજ્જા, અણંતા ? ગોયમા ! ણો સંખેજ્જા, ણો અસંખેજ્જા, અણંતા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરિમંડલ સંસ્થાન દ્રવ્યરૂપે સંખ્યાત છે, અસંખ્યાત છે કે અનંત છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સંખ્યાત નથી, અસંખ્યાત નથી પરંતુ અનંત છે.

૩ વટ્ટા ણં ધંતે ! સંઠાણા દવટ્ટયાએ કિં સંખેજ્જા, પુચ્છા ? ગોયમા ! એવં ચેવ । એવં જાવ અણિત્થંથા । એવં પએસટ્ટયાએ વિ । એવં દવ્વટ્ટપએસટ્ટયાએ વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! વૃત્ત સંસ્થાન દ્રવ્યરૂપે સંખ્યાત છે, અસંખ્યાત છે કે અનંત છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે પણ પૂર્વવત્ અનંત છે. આ રીતે યાવત્ અનિત્થંસ્થ સંસ્થાન પર્યંત જાણવું. આ રીતે પ્રદેશરૂપે અને દ્રવ્ય-પ્રદેશરૂપે પણ જાણવું જોઈએ.

સંસ્થાનોનું દ્રવ્યાદિ રૂપે અલ્પબહુત્વ :-

૪ એસિ ણં ધંતે ! પરિમંડલવટ્ટ-તંસ-ચઝરંસ-આયત-અણિત્થંથાણં સંઠાણાણં દવ્વટ્ટયાએ

પણસદ્ધ્યાએ દવ્વદ્ધપણસદ્ધ્યાએ કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા બહુયા વા તુલ્લા વા વિસેસાહિયા વા ?

ગોયમા ! સવ્વથોવા પરિમંડલસંઠાણા દવ્વદ્ધ્યાએ, વટ્ટા સંઠાણા દવ્વદ્ધ્યાએ સંખેજ્જગુણા, ચંડસંસા સંઠાણા દવ્વદ્ધ્યાએ સંખેજ્જગુણા, તંસા સંઠાણા દવ્વદ્ધ્યાએ સંખેજ્જગુણા, આયતાસંઠાણા દવ્વદ્ધ્યાએ સંખેજ્જગુણા, અણિત્થથા સંઠાણા દવ્વદ્ધ્યાએ અસંખેજ્જગુણા ।

પણસદ્ધ્યાએ- સવ્વથોવા પરિમંડલા સંઠાણા પણસદ્ધ્યાએ, વટ્ટા સંઠાણા પણસદ્ધ્યાએ સંખેજ્જગુણા, એવં જહા દવ્વદ્ધ્યાએ તહા પણસદ્ધ્યાએ વિ જાવ અણિત્થથા સંઠાણા પણસદ્ધ્યાએ અસંખેજ્જગુણા ।

દવ્વદ્ધ પણસદ્ધ્યાએ- સવ્વથોવા પરિમંડલા સંઠાણા દવ્વદ્ધ્યાએ, એવં સો ચેવ દવ્વદ્ધ્યાએ ગમઓ ભાણિયવ્વો જાવ અણિત્થથા સંઠાણા દવ્વદ્ધ્યાએ અસંખેજ્જગુણા, અણિત્થથેહિંતો સંઠાણેહિંતો દવ્વદ્ધ્યાએ પરિમંડલા સંઠાણા પણસદ્ધ્યાએ અસંખેજ્જગુણા, વટ્ટાસંઠાણા પણસદ્ધ્યાએ સંખેજ્જગુણા, એવં સો ચેવ પણસદ્ધ્યાએ ગમઓ ભાણિયવ્વો જાવ અણિત્થથા સંઠાણા પણસદ્ધ્યાએ અસંખેજ્જગુણા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરિમંડલ, વૃત્ત, ત્ર્યસ, ચતુરસ, આયત અને અનિત્થસ્થ, આ સંસ્થાનોમાં દ્રવ્યથી, પ્રદેશથી અને દ્રવ્ય-પ્રદેશથી રૂપે કોણ કોનાથી અલ્પ, બહુ, તુલ્ય કે વિશેષાધિક છે?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! (૧) સર્વથી થોડા દ્રવ્યરૂપે પરિમંડલ સંસ્થાનો છે, (૨) તેનાથી દ્રવ્યરૂપે વૃત્ત સંસ્થાનો સંખ્યાતગુણા છે, (૩) તેનાથી દ્રવ્યરૂપે ચતુરસ સંસ્થાનો સંખ્યાતગુણા છે, (૪) તેનાથી દ્રવ્યરૂપે ત્ર્યસ સંસ્થાનો સંખ્યાતગુણા છે, (૫) તેનાથી દ્રવ્યરૂપે આયત સંસ્થાનો સંખ્યાત ગુણા છે. (૬) તેનાથી દ્રવ્ય- રૂપે અનિત્થસ્થ સંસ્થાનો અસંખ્યાતગુણા છે.

પ્રદેશાર્થ રૂપે :- (૧) સર્વથી થોડા પરિમંડલ સંસ્થાનો છે, (૨) તેથી વૃત્ત સંસ્થાનો પ્રદેશાર્થ રૂપે સંખ્યાત ગુણા છે. આ રીતે દ્રવ્યાર્થના કથન(ક્રમ) પ્રમાણે પ્રદેશાર્થનું કથન કરવું યાવત્ અનિત્થસ્થ સંસ્થાન પ્રદેશાર્થ રૂપે અસંખ્યાત ગુણા છે.

દ્રવ્ય-પ્રદેશ રૂપે :- સર્વથી થોડા દ્રવ્યથી પરિમંડલ સંસ્થાનો છે. આ રીતે દ્રવ્ય સંબંધી અનિત્થસ્થ સંસ્થાન અસંખ્યાતગુણા પર્યતનું અલ્પબહુત્વ પૂર્વવત્ જાણવું યાવત્ દ્રવ્યથી અનિત્થસ્થ સંસ્થાન અસંખ્યાતગુણા છે. તેનાથી પ્રદેશરૂપે પરિમંડલ સંસ્થાન અસંખ્યાતગુણા, તેનાથી પ્રદેશરૂપે વૃત્ત સંસ્થાન સંખ્યાતગુણા, આ રીતે ક્રમશઃ ચતુરસ, ત્ર્યસ, આયતસંસ્થાનો પ્રદેશરૂપે ક્રમશઃ સંખ્યાતગુણા અને અંતે અનિત્થસ્થ સંસ્થાનો પ્રદેશરૂપે અસંખ્યાત ગુણા છે.

વિવેચન :-

સંસ્થાનોના અલ્પબહુત્વની વિચારણા તેની અવગાહનાના આધારે થાય છે. જે સંસ્થાન બહુ પ્રદેશાવગાહી હોય તે સ્વાભાવિક રીતે અલ્પ હોય છે અને જે અલ્પ પ્રદેશાવગાહી હોય છે તે ક્રમશઃ બહુ-બહુ હોય છે. પરિમંડલ સંસ્થાન જઘન્ય વીસ પ્રદેશાવગાહી હોય છે અને વૃત્ત, ચતુરસ, ત્ર્યસ અને

આયત સંસ્થાન ક્રમશઃ પાંચ, ચાર, ત્રણ અને બે પ્રદેશાવગાહી હોય છે. તેથી સર્વથી થોડા પરિમંડલ સંસ્થાન યુક્ત પુદ્ગલ દ્રવ્યો છે. તેનાથી વૃત્તાદિ સંસ્થાનવાળા પુદ્ગલ દ્રવ્યો ક્રમશઃ સંખ્યાતગુણા છે. અનિત્યસ્થ સંસ્થાનવાળા પુદ્ગલ દ્રવ્યો, સર્વથી અધિક અને અસંખ્યાતગુણા છે. કારણ કે તે પરિમંડલાદિ અન્ય સંસ્થાનના દ્વિસંયોગ આદિથી બનતા હોવાથી ઘણા અધિક હોય છે.

પ્રદેશોની અપેક્ષાએ પણ અલ્પબહુત્વ આ જ પ્રકારે છે. કારણ કે પ્રત્યેક સંસ્થાનના પ્રદેશો, તેના દ્રવ્યો પ્રમાણે હોય છે અને આ જ રીતે દ્રવ્ય અને પ્રદેશનું સમ્મિલિત રૂપે પણ અલ્પબહુત્વ થાય છે. પરંતુ દ્રવ્યરૂપના અનિત્યસ્થ સંસ્થાનથી પરિમંડલ સંસ્થાન પ્રદેશરૂપે અસંખ્યાત ગુણા છે.

સંસ્થાનોના પાંચ ભેદ :-

૫ કઈ ણં ભંતે ! સંઠાણા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! પંચ સંઠાણા પણ્ણત્તા, તં જહા-પરિમંડલે જાવ આયયે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સંસ્થાનોના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સંસ્થાનોના પાંચ પ્રકાર છે, યથા- પરિમંડલ યાવત્ આયત.

૬ પરિમંડલા ણં ભંતે ! સંઠાણા કિં સંખેજ્જા, અસંખેજ્જા, અણંતા ? ગોયમા ! ણો સંખેજ્જા, ણો અસંખેજ્જા, અણંતા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરિમંડલ સંસ્થાન શું સંખ્યાત છે, અસંખ્યાત છે કે અનંત છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સંખ્યાતા નથી, અસંખ્યાતા નથ પરંતુ અનંત છે.

૭ વટ્ટા ણં ભંતે ! સંઠાણા કિં સંખેજ્જા, પુચ્છા ? ગોયમા ! એવં ચેવ । એવં જાવ આયયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! વૃત્ત સંસ્થાન સંખ્યાત છે, અસંખ્યાત છે કે અનંત છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ યાવત્ આયત સંસ્થાન પર્યંત જાણવું.

વિવેચન :-

સંસ્થાનના પ્રકારની વિચારણા પૂર્વે કરી છે તેમ છતાં પ્રસ્તુત પ્રસંગમાં રત્નપ્રભા આદિ પૃથ્વીના વિષયમાં સંસ્થાનોની પ્રરૂપણા કરવાની હોવાથી સંસ્થાનના પ્રકારનું પુનરાવર્તન કર્યું છે. અહીં સંસ્થાનના પાંચ ભેદ કહ્યા છે, કારણ કે અનિત્યસ્થ સંસ્થાન, અન્ય સંસ્થાનોના સંયોગથી થાય છે; તેથી તેની વિવક્ષા અહીં કરી નથી.

લોકના વિવિધ સ્થાનોમાં સંસ્થાનો :-

૮ ઇમીસે ણં ભંતે ! રયણપ્પભાએ પુઢવીએ પરિમંડલા સંઠાણા કિં સંખેજ્જા, અસંખેજ્જા, અણંતા ? ગોયમા ! ણો સંખેજ્જા, ણો અસંખેજ્જા, અણંતા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં પરિમંડલ સંસ્થાન યુક્ત પુદ્ગલો શું સંખ્યાત છે, અસંખ્યાત છે કે અનંત છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સંખ્યાત નથી, અસંખ્યાત નથી પરંતુ અનંત છે.

૧ વટ્ટા ણં ભંતે ! સંઠાણા કિં સંખેજ્જા, પુચ્છા ? ગોયમા ! એવં ચેવ । એવં જાવ આયયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં વૃત્ત સંસ્થાનયુક્ત પુદ્ગલો શું સંખ્યાત છે, અસંખ્યાત છે કે અનંત છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ યાવત્ આયત સંસ્થાન પર્યંત જાણવું.

૧૦ સવ્કરપ્પભાણં ણં ભંતે ! પુઢવીએ પરિમંડલા સંઠાણા, પુચ્છા ? ગોયમા ! એવં ચેવ । એવં જાવ આયયા । એવં જાવ અહેસત્તમાણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં પરિમંડલ સંસ્થાનયુક્ત, પુદ્ગલો શું સંખ્યાત છે, અસંખ્યાત છે કે અનંત છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ યાવત્ આયત સંસ્થાન પર્યંત જાણવું અને આ જ રીતે અધઃસપ્તમ પૃથ્વી(સાતમી નરક પૃથ્વી) પર્યંત જાણવું.

૧૧ સોહમ્મે ણં ભંતે ! કપ્પે પરિમંડલા સંઠાણા, પુચ્છા ? ગોયમા ! એવં ચેવ । એવં જાવ અચ્ચુણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સૌધર્મ કલ્પમાં પરિમંડલ સંસ્થાનયુક્ત પુદ્ગલો શું સંખ્યાત છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ યાવત્ આયત સંસ્થાન સુધી અને અચ્ચુત કલ્પ પર્યંત જાણવું.

૧૨ ગેવેજ્જવિમાણાણં ણં ભંતે ! પરિમંડલસંઠાણા, પુચ્છા ? ગોયમા ! એવં ચેવ । એવં અણુત્તરવિમાણેસુ વિ । એવં ઈસિપભારાણં વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ત્રૈવેયક વિમાનોમાં પરિમંડલ સંસ્થાન યુક્ત પુદ્ગલો શું સંખ્યાત છે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ જાણવા. આ જ રીતે અનુત્તર વિમાન અને ઈષ્ટપ્રાગભારા પૃથ્વી માટે પણ જાણવું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં પુદ્ગલ જગતની અનંતતાને સૂચિત કરી છે.

આ લોકમાં પરમાણુ પુદ્ગલ, દ્વિપ્રદેશી યાવત્ અનંતપ્રદેશીસ્કંધ અનંતાનંત છે. પ્રત્યેક સંસ્થાન યુક્ત પુદ્ગલો પણ અનંતાનંત છે. તેથી લોકના પ્રત્યેક સ્થાનમાં અર્થાત્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને ઈષ્ટપ્રાગભારા પૃથ્વી સુધીમાં પરિમંડલ આદિ પાંચે સંસ્થાનયુક્ત પુદ્ગલો અનંત હોય છે.

જવમધ્યગત પરિમંડલાદિ સંસ્થાનો :-

૧૩ જત્થ ણં ભંતે ! એગે પરિમંડલે સંઠાણે જવમજ્ઞે તત્થ પરિમંડલા સંઠાણા કિં સંખેજ્જા, અસંખેજ્જા, અણંતા ? ગોયમા ! ણો સંખેજ્જા, ણો અસંખેજ્જા, અણંતા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જવમધ્યમાં (લોકમાં) જ્યાં એક પરિમંડલ સંસ્થાન છે, ત્યાં અન્ય પરિમંડલ સંસ્થાન શું સંખ્યાત છે, અસંખ્યાત છે, કે અનંત છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે સંખ્યાત નથી, અસંખ્યાત પણ નથી, પરંતુ અનંત છે.

૧૪ વદ્વા ણં ભંતે ! સંઠાણા કિં સંખેજ્જા, પુચ્છા ? ગોયમા ! એવં ચેવ જાવ આયયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! વૃત્ત સંસ્થાન શું સંખ્યાત છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ અનંત છે. આ જ રીતે યાવત્ આયત સંસ્થાન સુધી જાણવું.

૧૫ જત્થ ણં ભંતે ! એગે વદ્દે સંઠાણે જવમજ્ઙ્ઙે તત્થ પરિમંડલા સંઠાણા, પુચ્છા ? ગોયમા ! એવં ચેવ । વદ્દા સંઠાણા એવં ચેવ । એવં જાવ આયયા । એવં એકકેક્કેણં સંઠાણેણં પંચ વિ ચારેયવ્વા જાવ આયતેણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જ્યાં યવમધ્ય (લોકમાં) એક વૃત્ત સંસ્થાન છે, ત્યાં પરિમંડલ સંસ્થાન શું સંખ્યાત છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ અનંત છે. ત્યાં વૃત્ત સંસ્થાન યાવત્ આયત સંસ્થાન પણ આ જ પ્રકારે અનંત છે. આ રીતે પ્રત્યેક સંસ્થાનની સાથે પાંચે સંસ્થાનોના સંબંધમાં વિચાર કરવો જોઈએ.

૧૬ જત્થ ણં ભંતે ! ઇમીસે રયણપ્પભાએ પુઢવીએ એગે પરિમંડલે સંઠાણે જવમજ્ઙ્ઙે તત્થ ણં પરિમંડલા સંઠાણા, કિં સંખેજ્જા, પુચ્છા ? ગોયમા ! ણો સંખેજ્જા, ણો અસંખેજ્જા, અણંતા । વદ્દા ણં ભંતે ! સંઠાણા કિં સંખેજ્જા, પુચ્છા ? ગોયમા ! એવં ચેવ જાવ આયયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! યવમધ્ય—લોકમાં આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જ્યાં એક પરિમંડલ સંસ્થાન છે, ત્યાં અન્ય પરિમંડલ સંસ્થાન શું સંખ્યાત છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સંખ્યાત નથી, અસંખ્યાત પણ નથી, અનંત છે. પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! ત્યાં વૃત્ત સંસ્થાન શું સંખ્યાત છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ યાવત્ આયત સંસ્થાન પર્યંત જાણવું.

૧૭ જત્થ ણં ભંતે ! ઇમીસે રયણપ્પભાએ પુઢવીએ એગે વદ્દે સંઠાણે જવમજ્ઙ્ઙે તત્થ ણં પરિમંડલા સંઠાણા કિં સંખેજ્જા, પુચ્છા ? ગોયમા ! ણો સંખેજ્જા, ણો અસંખેજ્જા, અણંતા । વદ્દા સંઠાણા એવં ચેવ, એવં જાવ આયયા । એવં પુણરવિ એકકેક્કેણં સંઠાણેણં પંચ વિ ચારેયવ્વા જહેવ હેટ્ઠિલ્લા જાવ આયણં, એવં જાવ અહેસત્તમાએ, એવં કપ્પેસુ વિ જાવ ઈસીપભારાએ પુઢવીએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! યવમધ્ય—લોકમાં આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જ્યાં એક વૃત્ત સંસ્થાન છે, ત્યાં પરિમંડલ સંસ્થાન શું સંખ્યાત છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સંખ્યાત, અસંખ્યાત નથી, અનંત છે. આ જ રીતે વૃત્ત યાવત્ આયત સંસ્થાન સુધી જાણવું. અહીં પણ પ્રત્યેક સંસ્થાનની સાથે પાંચે ય સંસ્થાનનું કથન કરવું. તેમજ સાતમી નરક પૃથ્વી, દેવલોક અને સિદ્ધશિલા પર્યંત જાણવું.

વિવેચન :-

જવમજ્ઙ્ઙે :- જે આકારમાં—સંસ્થાનમાં યવની સમાન ક્રમશઃ હાનિ-વૃદ્ધિ થાય, તેમાં યવમધ્યની ઉપમા ઘટિત થાય છે. અહીં યવમધ્ય ઉપમા છે અને લોક ઉપમેય છે; ઉપમેયમાં ઉપમાનનો ઉપચાર કરી લોકને યવમધ્ય કહ્યો છે. લોકની આકૃતિ પણ યવની જેમ ક્રમશઃ પ્રદેશોની હાનિ-વૃદ્ધિવાળી છે. ઊર્ધ્વલોક

તો યવાકાર જ છે, અધોલોક પણ ક્રમશઃ પ્રદેશોની વૃદ્ધિવાળો અને અર્ધ યવાકાર છે. સ્થાનાંગ સૂત્ર અને વ્યવહાર સૂત્રમાં ભોજનની દત્તિની હાનિ-વૃદ્ધિવાળી પડિમાને પણ જવમજ્જા ચંદ પહિમા કહી છે. તે બંને સૂત્રની ટીકામાં પણ 'યવમધ્ય'નો આ પ્રમાણે જ અર્થ કર્યો છે.

સૂત્ર ૮ થી ૧૨માં સૂત્રકારે રત્નપ્રભાદિ પૃથ્વી વગેરેમાં પરિમંડલાદિ સંસ્થાનવાળા પુદ્ગલોની અનંતતા પ્રદર્શિત કરીને પછી લોકના શેષ ભાગોમાં પણ પાંચેપાંચ સંસ્થાનવાળા પુદ્ગલોની અનંતતા દર્શાવવા સૂત્ર ૧૩ થી ૧૫માં લોક સૂચિત યવમધ્ય શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે અને ત્યાર પછી સૂત્ર ૧૬, ૧૭માં લોકગત રત્નપ્રભાદિ પૃથ્વીઓમાં પ્રત્યેક સંસ્થાનવાળા પુદ્ગલોમાં અન્ય સંસ્થાનવાળા અનંત પુદ્ગલોનું કથન છે. તે વર્ણનમાં પણ યવમજ્જા- શબ્દ પ્રયોગ છે તે રત્નપ્રભાદિના વિશેષણરૂપે પ્રયુક્ત થયો છે. કારણ કે તે પૃથ્વીઓ પણ ક્રમશઃ પ્રદેશ વૃદ્ધિવાળી છે.

લોકમાં જ્યાં એક પરિમંડલ સંસ્થાન-સમુદાય હોય છે, ત્યાં અન્ય પરિમંડલ સંસ્થાન અનંત હોય છે. ત્યાં વૃત્તાદિ સંસ્થાનો પણ અનંત હોય છે. એક સંસ્થાન યુક્ત પુદ્ગલ હોય ત્યાં અન્ય પાંચે સંસ્થાન યુક્ત પુદ્ગલ અનંત હોય છે કારણ કે પ્રત્યેક પુદ્ગલ સ્કંધ અનંતાનંત છે.

સંસ્થાનોના પ્રદેશ અને અવગાહના :-

૧૮ વટ્ટે ણં ભંતે ! સંઠાણે કઙ્ગપણસિણે કઙ્ગપણસોગાઢે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! વટ્ટે સંઠાણે દુવિહે પણ્ણત્તે, તં જહા- ઘણવટ્ટે ય, પયરવટ્ટે ય । તત્થ ણં જે સે પયરવટ્ટે સે દુવિહે પણ્ણત્તે, તં જહા- ઓયપણસિણે ય, જુમ્મપણસિણે ય । તત્થ ણં જે સે ઓયપણસિણે સે જહણ્ણેણં પંચપણસિણે પંચપણસોગાઢે, ડક્કોસેણ અણંતપણસિણે, અસંખેજ્જપણે - સોગાઢે । તત્થ ણં જે સે જુમ્મપણસિણે સે જહણ્ણેણં બારસપણસિણે બારસપણસોગાઢે, ડક્કોસેણ અણંતપણસિણે અસંખેજ્જપણસોગાઢે ।

તત્થ ણં જે સે ઘણવટ્ટે સે દુવિહે પણ્ણત્તે, તં જહા- ઓયપણસિણે ય, જુમ્મપણસિણે ય । તત્થ ણં જે સે ઓયપણસિણે સે જહણ્ણેણં સત્તપણસિણે સત્તપણસોગાઢે ડક્કોસેણ અણંત- પણસિણે અસંખેજ્જપણસોગાઢે । તત્થ ણં જે સે જુમ્મપણસિણે સે જહણ્ણેણં બત્તીસપણસિણે બત્તીસ- પણસોગાઢે ડક્કોસેણ અણંતપણસિણે અસંખેજ્જપણસોગાઢે ।

શબ્દાર્થ :- ઓયપણસિણે = ઓજપ્રદેશી, એકી સંખ્યક પ્રદેશ જુમ્મપણસિણે = યુગ્મપ્રદેશી, બેકી સંખ્યક.

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! વૃત્ત સંસ્થાન કેટલા પ્રદેશી અને કેટલા પ્રદેશાવગાઢ હોય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! વૃત્ત સંસ્થાનના બે પ્રકાર છે, યથા- ઘનવૃત્ત અને પ્રતરવૃત્ત. પ્રતરવૃત્તના બે પ્રકાર છે. યથા- ઓજ પ્રદેશી અને યુગ્મપ્રદેશી. તેમાંથી ઓજ પ્રદેશી પ્રતરવૃત્ત જઘન્ય પંચ પ્રદેશી અને પંચ પ્રદેશાવગાઢ તથા ઉત્કૃષ્ટ અનંત પ્રદેશી અને અસંખ્ય પ્રદેશાવગાઢ હોય છે. યુગ્મપ્રદેશી પ્રતરવૃત્ત જઘન્ય બાર પ્રદેશી અને બાર પ્રદેશાવગાઢ તથા ઉત્કૃષ્ટ અનંત પ્રદેશી અને અસંખ્ય પ્રદેશાવગાઢ હોય છે.

ઘનવૃત્ત સંસ્થાનના બે પ્રકાર છે, યથા- ઓજ પ્રદેશી અને યુગ્મ પ્રદેશી. ઓજ પ્રદેશી જઘન્ય સપ્ત પ્રદેશી અને સપ્ત પ્રદેશાવગાઢ તથા ઉત્કૃષ્ટ અનંત પ્રદેશી અને અસંખ્ય પ્રદેશાવગાઢ હોય છે. યુગ્મ

પ્રદેશી ઘનવૃત્ત સંસ્થાન જઘન્ય બત્રીસ પ્રદેશી અને બત્રીસ પ્રદેશાવગાઠ હોય છે તથા ઉત્કૃષ્ટ અનંત પ્રદેશી અને અસંખ્ય પ્રદેશાવગાઠ હોય છે.

૧૯ તંસે ણં ભંતે ! સંઠાણે કઙ્ગપણ્ણિણે કઙ્ગપણ્ણિણે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! તંસે ણં સંઠાણે દુવિહે પણ્ણત્તે । તં જહા- ઘણતંસે ય પયરતંસે ય । તત્થ ણં જે સે પયરતંસે સે દુવિહે પણ્ણત્તે, તં જહા- ઓયપણ્ણિણે ય, જુમ્મપણ્ણિણે ય । તત્થ ણં જે સે ઓયપણ્ણિણે સે જહણ્ણેણં તિપણ્ણિણે તિપણ્ણિણે સોગાઠે, ઉક્કોસેણં અણંતપણ્ણિણે અસંખેજ્જપણ્ણિણે સોગાઠે । તત્થ ણં જે સે જુમ્મપણ્ણિણે સે જહણ્ણેણં છપ્પણ્ણિણે છપ્પણ્ણિણે સોગાઠે, ઉક્કોસેણં અણંતપણ્ણિણે અસંખેજ્જપણ્ણિણે સોગાઠે ।

તત્થ ણં જે સે ઘણતંસે સે દુવિહે પણ્ણત્તે, તં જહા- ઓયપણ્ણિણે ય, જુમ્મપણ્ણિણે ય । તત્થ ણં જે સે ઓયપણ્ણિણે સે જહણ્ણેણં પણ્ણત્તે પણ્ણત્તે સોગાઠે, ઉક્કોસેણં અણંતપણ્ણિણે અસંખેજ્જપણ્ણિણે સોગાઠે । તત્થ ણં જે સે જુમ્મપણ્ણિણે સે જહણ્ણેણં ચડપ્પણ્ણિણે ચડપ્પણ્ણિણે સોગાઠે પણ્ણત્તે, ઉક્કોસેણં અણંતપણ્ણિણે અસંખેજ્જપણ્ણિણે સોગાઠે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ત્ર્યસ સંસ્થાન કેટલા પ્રદેશી અને કેટલા પ્રદેશાવગાઠ હોય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ત્ર્યસ સંસ્થાનના બે પ્રકાર છે, યથા- ઘનત્ર્યસ અને પ્રતરત્ર્યસ. પ્રતરત્ર્યસના બે પ્રકાર છે. યથા- ઓજ પ્રદેશી અને યુગ્મપ્રદેશી. ઓજ પ્રદેશી ત્ર્યસ સંસ્થાન જઘન્ય ત્રણ પ્રદેશી અને ત્રણ પ્રદેશાવગાઠ તથા ઉત્કૃષ્ટ અનંત પ્રદેશી અને અસંખ્ય પ્રદેશાવગાઠ હોય છે. યુગ્મપ્રદેશી પ્રતરત્ર્યસ સંસ્થાન જઘન્ય છ પ્રદેશી અને છ પ્રદેશાવગાઠ તથા ઉત્કૃષ્ટ અનંતપ્રદેશી અને અસંખ્ય પ્રદેશાવગાઠ હોય છે.

ઘનત્ર્યસ સંસ્થાનના બે પ્રકાર છે, યથા- ઓજપ્રદેશી અને યુગ્મપ્રદેશી. ઓજપ્રદેશી ઘનત્ર્યસ સંસ્થાન જઘન્ય ૩૫ પ્રદેશી અને ૩૫ પ્રદેશાવગાઠ તથા ઉત્કૃષ્ટ અનંતપ્રદેશી અને અસંખ્ય પ્રદેશાવગાઠ હોય છે. યુગ્મપ્રદેશી ઘન ત્ર્યસ સંસ્થાન જઘન્ય ચાર પ્રદેશી અને ચાર પ્રદેશાવગાઠ, ઉત્કૃષ્ટ અનંતપ્રદેશી અને અસંખ્યપ્રદેશાવગાઠ હોય છે.

૨૦ ચડરંસે ણં ભંતે ! સંઠાણે કઙ્ગપણ્ણિણે, કઙ્ગપણ્ણિણે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! ચડરંસે સંઠાણે દુવિહે પણ્ણત્તે, તં જહા- ઘણચડરંસે ય, પયરચડરંસે ય । તત્થ ણં જે સે પયરચડરંસે સે દુવિહે પણ્ણત્તે, તં જહા- ઓયપણ્ણિણે ય જુમ્મપણ્ણિણે ય । તત્થ ણં જે સે ઓયપણ્ણિણે સે જહણ્ણેણં ણવપણ્ણિણે ણવપણ્ણિણે સોગાઠે, ઉક્કોસેણં અણંતપણ્ણિણે અસંખેજ્જપણ્ણિણે સોગાઠે । તત્થ ણં જે સે જુમ્મપણ્ણિણે સે જહણ્ણેણં ચડપણ્ણિણે ચડપણ્ણિણે સોગાઠે, ઉક્કોસેણં અણંતપણ્ણિણે અસંખેજ્જપણ્ણિણે સોગાઠે ।

તત્થ ણં જે સે ઘણચડરંસે સે દુવિહે પણ્ણત્તે, તં જહા- ઓયપણ્ણિણે ય જુમ્મપણ્ણિણે ય । તત્થ ણં જે સે ઓયપણ્ણિણે સે જહણ્ણેણં સત્તાવીસઙ્ગપણ્ણિણે સત્તાવીસઙ્ગપણ્ણિણે સોગાઠે, ઉક્કોસેણં અણંતપણ્ણિણે અસંખેજ્જપણ્ણિણે સોગાઠે । તત્થ ણં જે સે જુમ્મપણ્ણિણે સે જહણ્ણેણં અટ્ટપણ્ણિણે અટ્ટપણ્ણિણે સોગાઠે, ઉક્કોસેણં અણંતપણ્ણિણે અસંખેજ્જપણ્ણિણે સોગાઠે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ચતુરસ્ર સંસ્થાન કેટલા પ્રદેશી અને કેટલા પ્રદેશાવગાઢ હોય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ચતુરસ્ર સંસ્થાનના બે પ્રકાર છે, યથા- ઘનચતુરસ્ર અને પ્રતર ચતુરસ્ર. પ્રતરચતુરસ્ર સંસ્થાનના બે ભેદ છે- ઓજપ્રદેશી અને યુગ્મપ્રદેશી. ઓજ પ્રદેશી પ્રતર ચતુરસ્ર સંસ્થાન જઘન્ય નવ પ્રદેશી અને નવ પ્રદેશાવગાઢ તથા ઉત્કૃષ્ટ અનંત પ્રદેશી અને અસંખ્ય પ્રદેશાવગાઢ હોય છે. યુગ્મ પ્રદેશી પ્રતર ચતુરસ્ર સંસ્થાન જઘન્ય ચાર પ્રદેશી અને ચાર પ્રદેશાવગાઢ તથા ઉત્કૃષ્ટ અનંત પ્રદેશી અને અસંખ્ય પ્રદેશાવગાઢ હોય છે.

ઘન ચતુરસ્ર સંસ્થાનના બે પ્રકાર છે, યથા- ઓજ પ્રદેશી અને યુગ્મ પ્રદેશી. ઓજ પ્રદેશી ઘન ચતુરસ્ર સંસ્થાન જઘન્ય ૨૭ પ્રદેશી અને ૨૭ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે તથા ઉત્કૃષ્ટ અનંત પ્રદેશી અને અસંખ્ય પ્રદેશાવગાઢ હોય છે. યુગ્મ પ્રદેશી ઘનચતુરસ્ર સંસ્થાન જઘન્ય અષ્ટ પ્રદેશી અને અષ્ટ પ્રદેશાવગાઢ તથા ઉત્કૃષ્ટ અનંતપ્રદેશી અને અસંખ્ય પ્રદેશાવગાઢ હોય છે.

૨૧ આયર્ષ પં મંતે ! સંઠાણે કઙ્ગપર્ષિર્ષ કઙ્ગપર્ષોગાઢે પળ્ળત્તે ?

ગોયમા ! આયર્ષ પં સંઠાણે તિવિહે પળ્ળત્તે, તં જહા- સેઢીઆયર્ષ, પયરાયર્ષ, ઘણાયર્ષ । તત્થ પં જે સે સેઢિઆયર્ષ સે ઢુવિહે પળ્ળત્તે, તં જહા- ઓયપર્ષિર્ષ ય જુમ્મપર્ષિર્ષ ય । તત્થ પં જે સે ઓયપર્ષિર્ષ સે જહળ્ળેણં તિપર્ષિર્ષ તિપર્ષોગાઢે, ડક્કોસેણં અળંતપર્ષિર્ષ અસંખેજ્જપર્ષોગાઢે ।

તત્થ પં જે સે જુમ્મપર્ષિર્ષ સે જહળ્ળેણં ઢુપર્ષિર્ષ ઢુપર્ષોગાઢે, ડક્કોસેણં અળંત- પર્ષિર્ષ અસંખેજ્જપર્ષોગાઢે ।

તત્થ પં જે સે પયરાયર્ષ સે ઢુવિહે પળ્ળત્તે, તં જહા- ઓયપર્ષિર્ષ ય જુમ્મપર્ષિર્ષ ય । તત્થ પં જે સે ઓયપર્ષિર્ષ સે જહળ્ળેણં પળ્ળરસપર્ષિર્ષ પળ્ળરસપર્ષોગાઢે, ડક્કોસેણં અળંતપર્ષિર્ષ અસંખેજ્જપર્ષોગાઢે । તત્થ પં જે સે જુમ્મપર્ષિર્ષ સે જહળ્ળેણં છપ્પર્ષિર્ષ છપ્પર્ષોગાઢે, ડક્કોસેણં અળંતપર્ષિર્ષ અસંખેજ્જપર્ષોગાઢે ।

તત્થ પં જે સે ઘણાયર્ષ સે ઢુવિહે પળ્ળત્તે, તં જહા- ઓયપર્ષિર્ષ ય જુમ્મપર્ષિર્ષ ય । તત્થ પં જે સે ઓયપર્ષિર્ષ સે જહળ્ળેણં પળ્ળયાલીસપર્ષિર્ષ પળ્ળયાલીસપર્ષોગાઢે, ડક્કોસેણં અળંતપર્ષિર્ષ અસંખેજ્જપર્ષોગાઢે । તત્થ પં જે સે જુમ્મપર્ષિર્ષ સે જહળ્ળેણં બારસપર્ષિર્ષ બારસપર્ષોગાઢે, ડક્કોસેણં અળંતપર્ષિર્ષ અસંખેજ્જપર્ષોગાઢે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! આયત સંસ્થાન કેટલા પ્રદેશી અને કેટલા પ્રદેશાવગાઢ હોય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! આયત સંસ્થાનના ત્રણ પ્રકાર છે, યથા- શ્રેણીઆયત, પ્રતરઆયત અને ઘનઆયત. શ્રેણીઆયત સંસ્થાનના બે ભેદ છે, યથા- ઓજ પ્રદેશી અને યુગ્મપ્રદેશી. ઓજપ્રદેશી શ્રેણીઆયત સંસ્થાન જઘન્ય ત્રણ પ્રદેશી અને ત્રણ પ્રદેશાવગાઢ તથા ઉત્કૃષ્ટ અનંત પ્રદેશી અને અસંખ્ય પ્રદેશાવગાઢ હોય છે. યુગ્મ પ્રદેશી શ્રેણીઆયત સંસ્થાન જઘન્ય ઢિપ્રદેશી અને ઢિપ્રદેશાવગાઢ તથા ઉત્કૃષ્ટ અનંત પ્રદેશી અને અસંખ્યપ્રદેશાવગાઢ હોય છે.

પ્રતર આયત સંસ્થાનના બે પ્રકાર છે, યથા- ઓજ પ્રદેશી અને યુગ્મપ્રદેશી. ઓજ પ્રદેશી પ્રતર

આયત સંસ્થાન જઘન્ય પંદર પ્રદેશી અને પંદર પ્રદેશાવગાઠ તથા ઉત્કૃષ્ટ અનંતપ્રદેશી અને અસંખ્ય પ્રદેશાવગાઠ હોય છે. યુગ્મ પ્રદેશી પ્રતર આયત સંસ્થાન જઘન્ય છ પ્રદેશી અને છ પ્રદેશાવગાઠ તથા ઉત્કૃષ્ટ અનંત પ્રદેશી અને અસંખ્ય પ્રદેશાવગાઠ હોય છે.

ઘન આયત સંસ્થાનના બે પ્રકાર છે, યથા— ઓજ પ્રદેશી અને યુગ્મ પ્રદેશી. ઓજ પ્રદેશી ઘન આયત સંસ્થાન જઘન્ય ૪૫ પ્રદેશી અને ૪૫ પ્રદેશાવગાઠ તથા ઉત્કૃષ્ટ અનંત પ્રદેશી અને અસંખ્ય પ્રદેશાવગાઠ હોય છે. યુગ્મપ્રદેશી ઘનઆયત સંસ્થાન જઘન્ય બાર પ્રદેશી અને બાર પ્રદેશાવગાઠ તથા ઉત્કૃષ્ટ અનંત પ્રદેશી અને અસંખ્ય પ્રદેશાવગાઠ હોય છે.

૨૨ પરિમંડલે ણં ધંતે ! સંઠાણે કઙ્ગપણસિણ, કઙ્ગપણસોગાઠે પણ્ણત્તે ? ગોયમા ! પરિમંડલે ણં સંઠાણે ઢુવિહે પણ્ણત્તે, તં જહા— ઘણપરિમંડલે ય પયરપરિમંડલે ય । તત્થ ણં જે સે પયર- પરિમંડલે સે જહણ્ણે ણં વીસઙ્ગપણસિણ વીસઙ્ગપણસોગાઠે, ઉવ્કોસેણં અણંતપણસિણ અસંખેજ્જ- પણસોગાઠે । તત્થ ણં જે સે ઘણપરિમંડલે સે જહણ્ણે ણં ચત્તાલીસઙ્ગપણસિણ ચત્તાલીસપણસોગાઠે ઉવ્કોસેણં અણંતપણસિણ અસંખેજ્જપણસોગાઠે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન ! પરિમંડલ સંસ્થાન કેટલા પ્રદેશી અને કેટલા પ્રદેશાવગાઠ હોય છે ?
ઉત્તર— હે ગૌતમ ! પરિમંડલ સંસ્થાનના બે પ્રકાર છે, યથા— ઘન પરિમંડલ અને પ્રતર પરિમંડલ. પ્રતર પરિમંડલ સંસ્થાન જઘન્ય વીસ પ્રદેશી અને વીસ પ્રદેશાવગાઠ હોય છે તથા ઉત્કૃષ્ટ અનંતપ્રદેશી અને અસંખ્ય પ્રદેશાવગાઠ હોય છે. ઘન પરિમંડલ સંસ્થાન જઘન્ય ચાલીસ પ્રદેશી અને ચાલીસ પ્રદેશાવગાઠ તથા ઉત્કૃષ્ટ અનંતપ્રદેશી અને અસંખ્ય પ્રદેશાવગાઠ હોય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં પાંચે સંસ્થાનોના ભેદ, પ્રદેશ સંખ્યા અને અવગાહનાનું નિરૂપણ કર્યું છે.

પરિમંડલાદિ પાંચે સંસ્થાનોના પ્રતર અને ઘન, એવા બે-બે પ્રકાર અને આયત સંસ્થાનના શ્રેણી (સૂચિ), પ્રતર અને ઘન, એવા ત્રણ પ્રકાર પ્રસ્તુતમાં નિર્દિષ્ટ છે. પરિમંડલ સંસ્થાનને છોડીને શેષ ચારે સંસ્થાનમાં પુનઃ ઓજ પ્રદેશી અને યુગ્મ પ્રદેશી તેવા બે-બે ભેદ કર્યા છે.

ઓજ અને યુગ્મ :- એક, ત્રણ, પાંચ, સાત, નવ આદિ વિષમ એટલે એકી સંખ્યાને ‘ઓજ’ કહે છે અને બે, ચાર, છ આદિ સમ અર્થાત્ બેકી સંખ્યાને ‘યુગ્મ’ કહે છે.

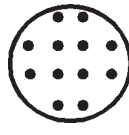
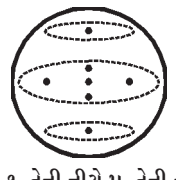
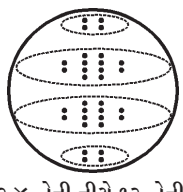

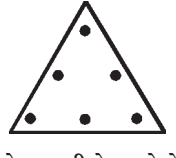
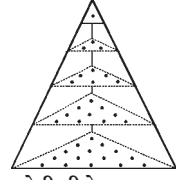
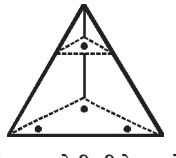
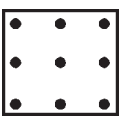

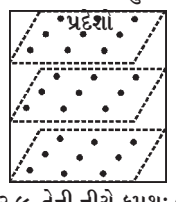
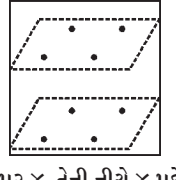

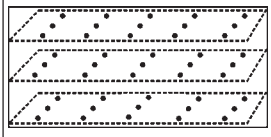
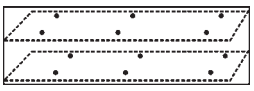
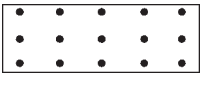
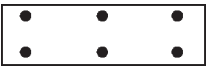

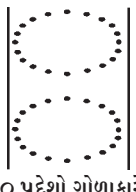
શ્રેણી(સૂચિ) :- જેમાં માત્ર લંબાઈ હોય, સોયની જેમ બે, ત્રણ, ચાર પરમાણુ પ્રદેશો એક પંક્તિમાં ગોઠવાયેલા હોય તો શ્રેણી બને છે. તે એક આયત સંસ્થાનમાં જ શક્ય છે.

પ્રતર :- જેમાં લંબાઈ અને પહોળાઈ હોય તેને પ્રતર કહે છે. બે, ત્રણ, ચાર વગેરે શ્રેણીઓ ભેગી થાય ત્યારે પ્રતર બને છે. એક સપાટીએ, એક પડ રૂપે હોય તેને પ્રતર કહે છે.

ઘન :- જેમાં લંબાઈ, પહોળાઈ અને જાડાઈ(ઊંડાઈ) હોય તેને ઘન કહે છે. બે ચાર વગેરે પ્રતરો ભેગા હોય તો તે ઘન કહેવાય છે.

શ્રેણી, પ્રતર, ઘનમાં ઓજ અને યુગ્મ પ્રદેશી સંસ્થાનોના જઘન્ય પ્રદેશોની સ્થાપના આકૃતિ દ્વારા સ્પષ્ટ કરી છે.

અજીવ સંસ્થાનના ભેદ-પ્રભેદ અને પ્રદેશ સંખ્યા :-

<p>ઓજપ્રદેશી પ્રતર વૃત્ત ૫ પ્રદેશો</p> <p>એક સપાટીએ પાંચ પ્રદેશો ગોળાકારે</p>	<p>યુગ્મ પ્રદેશી પ્રતર વૃત્ત ૧૨ પ્રદેશો</p> <p>એક સપાટીએ બાર પ્રદેશો ગોળાકારે</p>	<p>ઓજપ્રદેશી ઘનવૃત્ત ૭ પ્રદેશો</p> <p>ઉપર ૧, તેની નીચે ૫, તેની નીચે ૧ પ્રદેશ ગોળાકારે</p>	<p>યુગ્મ પ્રદેશ ઘનવૃત્ત ૩૨ પ્રદેશો</p> <p>ઉપર ૪, તેની નીચે ૧૨, તેની નીચે ૧૨, તેની નીચે ૪ પ્રદેશ ગોળાકારે</p>
<p>ઓજ પ્રદેશી પ્રતર ત્ર્યસ ૩ પ્રદેશો</p> <p>એક સપાટીએ ત્રણ પ્રદેશો ત્રિકોણાકારે</p>	<p>યુગ્મ પ્રદેશી પ્રતર ત્ર્યસ ૬ પ્રદેશો</p> <p>એક સપાટીએ છ પ્રદેશો ત્રિકોણાકારે</p>	<p>ઓજ પ્રદેશી ઘન ત્ર્યસ ૩૫ પ્રદેશો</p> <p>ઉપર ૧, તેની નીચે ક્રમશઃ ૩, ૬, ૧૦, ૧૫ પ્રદેશો ત્રિકોણાકારે</p>	<p>યુગ્મ પ્રદેશી ઘન ત્ર્યસ ૪ પ્રદેશો</p> <p>ઉપર ૧, તેની નીચે ૩ પ્રદેશ ત્રિકોણાકારે</p>
<p>ઓજ પ્રદેશી પ્રતર ચતુરસ ૯ પ્રદેશો</p> <p>એક સપાટીએ ૯ પ્રદેશો ચતુષ્કોણાકારે</p>	<p>યુગ્મ પ્રદેશી પ્રતર ચતુરસ ૪ પ્રદેશો</p> <p>એક સપાટીએ ચાર પ્રદેશો ચતુષ્કોણાકારે</p>	<p>ઓજ પ્રદેશી ઘન ચતુરસ ૨૭ પ્રદેશો</p> <p>ઉપર ૯, તેની નીચે ક્રમશઃ ૯, ૯ પ્રદેશો ચતુષ્કોણાકારે</p>	<p>યુગ્મ પ્રદેશી ઘન ચતુરસ ૮ પ્રદેશો</p> <p>ઉપર ૪, તેની નીચે ૪ પ્રદેશો ચતુષ્કોણાકારે</p>
<p>ઓજ પ્રદેશી શ્રેણી આયત ૩ પ્રદેશો</p> <p>એક સપાટીએ ત્રણ પ્રદેશો લંબચોરસાકારે</p>	<p>યુગ્મ પ્રદેશી શ્રેણી આયત ૨ પ્રદેશો</p> <p>એક સપાટીએ બે પ્રદેશો લંબચોરસાકારે</p>	<p>ઓજ પ્રદેશી ઘન આયત ૪૫ પ્રદેશો</p> <p>ઉપર ૧૫, તેની નીચે ક્રમશઃ ૧૫, ૧૫ પ્રદેશો લંબચોરસાકારે</p>	<p>યુગ્મ પ્રદેશી ઘન આયત ૧૨ પ્રદેશો</p> <p>ઉપર ૬, તેની નીચે ૬ પ્રદેશો લંબચોરસાકારે</p>
<p>ઓજ પ્રદેશી પ્રતર આયત ૧૫ પ્રદેશો</p> <p>એક સપાટીએ ૧૫ પ્રદેશો લંબચોરસ આકારે</p>	<p>યુગ્મ પ્રદેશી પ્રતર આયત ૬ પ્રદેશો</p> <p>એક સપાટીએ ૬ પ્રદેશો લંબચોરસ આકારે</p>	<p>પ્રતર પરિમંડલ યુગ્મ પ્રદેશી ૨૦ પ્રદેશો</p> <p>એક સપાટીએ ૨૦ પ્રદેશો ચૂડી આકારે</p>	<p>ઘન પરિમંડલ યુગ્મ પ્રદેશી ૪૦ પ્રદેશો</p> <p>ઉપર ૨૦ પ્રદેશો ગોળાકારે તેની નીચે ૨૦ પ્રદેશો ગોળાકારે</p>

સંસ્થાનોમાં કૃતયુગ્માદિ રાશિ :-

૨૩ પરિમંડલે નં ભંતે ! સંઠાણે દવ્વટ્ટયાએ કિં કહજુમ્મે, તેયોએ, દાવરજુમ્મે, કલિયોએ ? ગોયમા ! નો કહજુમ્મે, નો તેયોએ, નો દાવરજુમ્મે, કલિયોએ । વટ્ટે નં ભંતે ! સંઠાણે દવ્વટ્ટયાએ, પુચ્છા ? ગોયમા ! એવં ચેવ જાવ આયએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એક પરિમંડલ સંસ્થાન દ્રવ્યરૂપે (દ્રવ્યાપ્રેક્ષયા, દ્રવ્યથી) શું કૃતયુગ્મ છે, ત્ર્યોજ છે, દ્વાપરયુગ્મ છે કે કલ્યોજ છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કૃતયુગ્મ નથી, ત્ર્યોજ નથી, દ્વાપરયુગ્મ પણ નથી પરંતુ કલ્યોજ છે. પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! વૃત્ત સંસ્થાન દ્રવ્યરૂપે શું કૃતયુગ્મ છે, ઈત્યાદિ પૃચ્છા ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્. આ જ રીતે આયત સંસ્થાન પર્યત જાણવું.

૨૪ પરિમંડલા નં ભંતે ! સંઠાણા દવ્વટ્ટયાએ કિં કહજુમ્મા, પુચ્છા ? ગોયમા ! ઓઘાદેસેણં સિય કહજુમ્મા, સિય તેયોગા, સિય દાવરજુમ્મા, સિય કલિયોગા, વિહાણાદેસેણં નો કહજુમ્મા, નો તેયોગા, નો દાવરજુમ્મા, કલિયોગા । એવં જાવ આયયા ।

શબ્દાર્થ :- ઓઘાદેસેણં = ઓઘાદેશથી, સામાન્યતયા, સમુચ્ચય રૂપે, સર્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ, એક સાથે સમૂહરૂપે વિચારતાં વિહાણાદેસેણં = વિધાનાદેશથી, એક-એકની અપેક્ષાએ, એક-એકનો વિચાર કરતાં.

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક પરિમંડલ સંસ્થાનો દ્રવ્યરૂપે શું કૃતયુગ્મ છે, ત્ર્યોજ છે, દ્વાપરયુગ્મ છે કે કલ્યોજ છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સર્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ કદાચિત્ કૃતયુગ્મ, કદાચિત્ ત્ર્યોજ, કદાચિત્ દ્વાપરયુગ્મ અને કદાચિત્ કલ્યોજ હોય છે. એક-એકની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ નથી, ત્ર્યોજ નથી, દ્વાપરયુગ્મ નથી પરંતુ કલ્યોજ છે. આ જ રીતે આયત સંસ્થાન પર્યત જાણવું.

૨૫ પરિમંડલે નં ભંતે ! સંઠાણે પએસટ્ટયાએ કિં કહજુમ્મે, પુચ્છા ? ગોયમા ! સિય કહજુમ્મે, સિય તેયોગે, સિય દાવરજુમ્મે, સિય કલિયોએ । એવં જાવ આયએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એક પરિમંડલ સંસ્થાન પ્રદેશથી (પ્રદેશરૂપે, પ્રદેશાપેક્ષયા) શું કૃતયુગ્મ છે, ઈત્યાદિ પૃચ્છા ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કદાચિત્ કૃતયુગ્મ, કદાચિત્ ત્ર્યોજ, કદાચિત્ દ્વાપરયુગ્મ અને કદાચિત્ કલ્યોજ છે. આ જ રીતે આયત સંસ્થાન પર્યત જાણવું.

૨૬ પરિમંડલા નં ભંતે ! સંઠાણા પએસટ્ટયાએ કિં કહજુમ્મા, પુચ્છા ? ગોયમા ! ઓઘાદેસેણં સિય કહજુમ્મા જાવ સિય કલિયોગા, વિહાણાદેસેણં કહજુમ્મા વિ, તેયોગા વિ, દાવરજુમ્મા વિ, કલિયોગા વિ । એવં જાવ આયયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક પરિમંડલ સંસ્થાનો પ્રદેશથી શું કૃતયુગ્મ છે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સર્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ કદાચિત્ કૃતયુગ્મ યાવત્ કદાચિત્ કલ્યોજ હોય છે. એક-એકની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ, ત્ર્યોજ, દ્વાપરયુગ્મ અને કલ્યોજ પણ હોય છે. આ જ રીતે આયત સંસ્થાન પર્યત જાણવું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં પાંચ સંસ્થાનોની રાશિ નિશ્ચિત કરી છે. શાસ્ત્રોમાં મુખ્યતયા ચાર રાશિ પ્રચલિત

છે. કૃતયુગ્મ, ત્ર્યોજ, દ્વાપરયુગ્મ અને કલ્યોજ.

(૧) કૃતયુગ્મ— જે રાશિને ચાર વડે ભાગતા કંઈ જ શેષ ન રહે તે રાશિને અને ચારની સંખ્યાને કૃતયુગ્મ કહે છે. જેમ કે ૪, ૮, ૧૨, ૧૬, ૨૦ વગેરે. (૨) ત્ર્યોજ— જે રાશિને ચાર વડે ભાગતા ત્રણ શેષ રહે તે રાશિને અને ત્રણની સંખ્યાને ત્ર્યોજ કહે છે. જેમ કે— ૩, ૭, ૧૧, ૧૫, ૧૯ વગેરે. (૩) દ્વાપર યુગ્મ— જે રાશિને ચાર વડે ભાગતા બે શેષ રહે તે રાશિને અને બેની સંખ્યાને દ્વાપર યુગ્મ કહે છે. જેમ કે— ૨, ૬, ૧૦, ૧૪, ૧૮ વગેરે. (૪) કલ્યોજ— જે રાશિને ચાર વડે ભાગતા એક શેષ રહે તે રાશિને અને એકની સંખ્યાને કલ્યોજ કહે છે. જેમ કે— ૧, ૫, ૯, ૧૩, ૧૭ વગેરે.

સૂત્રકારે પાંચે સંસ્થાનોની રાશિ નિશ્ચિત કરવા ચાર પ્રકારે પ્રશ્નો પૂછ્યા છે. (૧) એકવચનમાં દ્રવ્યાપેક્ષાએ, (૨) બહુવચનમાં દ્રવ્યાપેક્ષાએ, (૩) એકવચનમાં પ્રદેશાપેક્ષાએ, (૪) બહુવચનમાં પ્રદેશાપેક્ષાએ.

(૧) સંસ્થાન રાશિ એકવચનમાં દ્રવ્યની અપેક્ષાએ :- પરિમંડલ સંસ્થાન દ્રવ્યથી એક છે. એક વસ્તુનો ચાર-ચારથી અપહાર(ભાગ) થતો નથી, તેથી તે કલ્યોજરૂપે છે. આ રીતે વૃત્તાદિ સંસ્થાન એકવચનની અપેક્ષાએ કલ્યોજ રૂપે છે.

(૨) સંસ્થાનોની રાશિ બહુવચનમાં દ્રવ્યની અપેક્ષાએ :- બહુવચન બે પ્રકારે છે— (૧) ઓઘાદેશ— સમુચ્ચય રૂપે, સર્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ અને (૨) વિધાનાદેશ— એક-એકની અપેક્ષાએ. સામાન્ય રૂપે જો સર્વ પરિમંડલ આદિ સંસ્થાનોની વિચારણા કરીએ ત્યારે ચાર-ચારનો અપહાર કરતા કદાચિત્ કાંઈ શેષ રહેતું નથી, કદાચિત્ ત્રણ, બે, કે એક શેષ રહે છે, તેથી પરિમંડલાદિ સંસ્થાન કદાચિત્ કૃતયુગ્મ, કદાચિત્ ત્ર્યોજ, કદાચિત્ દ્વાપરયુગ્મ, કદાચિત્ કલ્યોજ રૂપ હોય છે. (૨) વિશેષ રૂપે સર્વ સંસ્થાનોમાંથી એક-એક (પ્રત્યેક) સંસ્થાનની પૃથક્-પૃથક્ વિચારણા કરીએ, તો તે એક જ હોવાથી તેનો ચાર વડે ભાગાકાર થતો નથી. તેથી તે દરેક કલ્યોજ રૂપે છે.

(૩) સંસ્થાન રાશિ એકવચનમાં પ્રદેશની અપેક્ષાએ— (૪) સંસ્થાનોની રાશિ બહુવચનમાં પ્રદેશની અપેક્ષાએ— કોઈપણ એક કે અનેક સંસ્થાનોના પ્રદેશોની અપેક્ષાએ તેની રાશિ ચારે પ્રકારની હોય શકે છે. પરિમંડલ આદિ સંસ્થાનો જેટલા પ્રદેશી હોય તે પ્રમાણે તેની રાશિ નિશ્ચિત થાય છે. જો તેના પ્રદેશોમાં ચાર-ચારનો અપહાર કરતા શેષ ન રહે ત્યારે કૃતયુગ્મ, ત્રણ શેષ રહે ત્યારે ત્ર્યોજ, બે શેષ રહે ત્યારે દ્વાપરયુગ્મ અને એક શેષ રહે ત્યારે કલ્યોજ હોય છે.

સંસ્થાનોની પ્રદેશ સંખ્યા અને અવગાઠપ્રદેશ સંખ્યા કૃતયુગ્માદિ રૂપે :-

સંસ્થાન	સંસ્થાન ભેદ	પ્રદેશ ભેદ	જઘન્ય પ્રદેશ-રાશિ	ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ	અવગાઠ પ્રદેશ	
					જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ
(૧) વૃત્ત	પ્રતર વૃત્ત	ઓજ પ્રદેશી	૫-કલ્યોજ	અનંત	૫	અસંખ્ય
	પ્રતર વૃત્ત	યુગ્મ પ્રદેશી	૧૨-કૃતયુગ્મ	અનંત	૧૨	અસંખ્ય
	ઘન વૃત્ત	ઓજ પ્રદેશી	૭-ત્ર્યોજ	અનંત	૭	અસંખ્ય
	ઘન વૃત્ત	યુગ્મ પ્રદેશી	૩૨-કૃતયુગ્મ	અનંત	૩૨	અસંખ્ય

સંસ્થાન	સંસ્થાન ભેદ	પ્રદેશ ભેદ	જઘન્ય પ્રદેશ-રાશિ	ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ	અવગાઠ પ્રદેશ	
					જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ
(૨) ત્ર્યસ	પ્રતર ત્ર્યસ	ઓજ પ્રદેશી	૩-ત્ર્યોજ	અનંત	૩	અસંખ્ય
	પ્રતર ત્ર્યસ	યુગ્મ પ્રદેશી	૬-દ્વાપરયુગ્મ	અનંત	૬	અસંખ્ય
	ઘન ત્ર્યસ	ઓજ પ્રદેશી	૩૫-ત્ર્યોજ	અનંત	૩૫	અસંખ્ય
	ઘન ત્ર્યસ	યુગ્મ પ્રદેશી	૪-કૃતયુગ્મ	અનંત	૪	અસંખ્ય
(૩) ચતુરસ	પ્રતર ચતુરસ	ઓજ પ્રદેશી	૯-કલ્યોજ	અનંત	૯	અસંખ્ય
	પ્રતર ચતુરસ	યુગ્મ પ્રદેશી	૪-કૃતયુગ્મ	અનંત	૪	અસંખ્ય
	ઘન ચતુરસ	ઓજ પ્રદેશી	૨૭-ત્ર્યોજ	અનંત	૨૭	અસંખ્ય
	ઘન ચતુરસ	યુગ્મ પ્રદેશી	૮-કૃતયુગ્મ	અનંત	૮	અસંખ્ય
(૪) આયત	શ્રેણી આયત	ઓજ પ્રદેશી	૩-ત્ર્યોજ	અનંત	૩	અસંખ્ય
	શ્રેણી આયત	યુગ્મ પ્રદેશી	૨-દ્વાપરયુગ્મ	અનંત	૨	અસંખ્ય
	પ્રતર આયત	ઓજ પ્રદેશી	૧૫-ત્ર્યોજ	અનંત	૧૫	અસંખ્ય
	પ્રતર આયત	યુગ્મ પ્રદેશી	૬-દ્વાપરયુગ્મ	અનંત	૬	અસંખ્ય
	ઘન આયત	ઓજ પ્રદેશી	૪૫-કલ્યોજ	અનંત	૪૫	અસંખ્ય
	ઘન આયત	યુગ્મ પ્રદેશી	૧૨-કૃતયુગ્મ	અનંત	૧૨	અસંખ્ય
(૫) પરિમંડલ	પ્રતર પરિમંડલ	યુગ્મ પ્રદેશી	૨૦-કૃતયુગ્મ	અનંત	૨૦	અસંખ્ય
	ઘન પરિમંડલ	યુગ્મ પ્રદેશી	૪૦-કૃતયુગ્મ	અનંત	૪૦	અસંખ્ય

સંસ્થાનોના અવગાઠ પ્રદેશોમાં કૃતયુગ્માદિ :-

૨૭ પરિમંડલે ણં ભંતે ! સંઠાણે કિં કડજુમ્મપણ્ણેસોગાઠે જાવ કલિયોગપણ્ણેસોગાઠે ? ગોયમા ! કડજુમ્મપણ્ણેસોગાઠે, ણો તેયોગપણ્ણેસોગાઠે, ણો દાવરજુમ્મપણ્ણેસોગાઠે, ણો કલિયોગપણ્ણેસોગાઠે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરિમંડલ સંસ્થાન શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ છે યાવત્ કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઠ છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ છે, પરંતુ ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઠ નથી, દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ પણ નથી અને કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઠ પણ નથી.

૨૮ વટ્ટે ણં ભંતે ! સંઠાણે કિં કડજુમ્મેપણ્ણેસોગાઠે, પુચ્છા ? ગોયમા ! સિય કડજુમ્મપણ્ણેસોગાઠે, સિય તેયોગપણ્ણેસોગાઠે, ણો દાવરજુમ્મપણ્ણેસોગાઠે સિય કલિયોગપણ્ણેસોગાઠે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! વૃત્ત સંસ્થાન શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ છે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કદાચિત્ કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ છે, કદાચિત્ ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઠ છે પરંતુ દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ નથી, કદાચિત્ કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઠ હોય છે.

૨૯ તંસે ણં ભંતે ! સંઠાણે, પુચ્છા ? ગોયમા ! સિય કડજુમ્મપણ્ણેસોગાઠે, સિય તેયોગ-

પણસોગાઢે, સિય ઢાવરજુમ્મપણસોગાઢે, ખો કલિયોગપણસોગાઢે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ત્ર્યસ સંસ્થાન શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! કદાચિત્ કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ, કદાચિત્ ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ અને કદાચિત્ દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે પરંતુ કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ નથી.

૩૦ ચરસે ખં ઢંતે ! સંઠાણે, પુચ્છા ? ગોયમા ! જહા વટ્ટે તહા ચરસે વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ચતુરસ સંસ્થાન શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! વૃત્ત સંસ્થાનની સમાન ચતુરસ સંસ્થાન પણ જાણવું જોઈએ.

૩૧ આયણ ખં ઢંતે ! સંઠાણે, પુચ્છા ? ગોયમા ! સિય કઢજુમ્મપણસોગાઢે જાવ સિય કલિયોગપણસોગાઢે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! આયત સંસ્થાન શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! કદાચિત્ કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ યાવત્ કદાચિત્ કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે.

૩૨ પરિમંડલા ખં ઢંતે ! સંઠાણા કિં કઢજુમ્મપણસોગાઢા, પુચ્છા ? ગોયમા ! ઓઘાદેસેણં વિ વિહાણાદેસેણં વિ કઢજુમ્મપણસોગાઢા, ખો તેયોગપણસોગાઢા, ખો ઢાવરજુમ્મપણસો- ગાઢા, ખો કલિયોગપણસોગાઢા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક પરિમંડલ સંસ્થાનો શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ઓઘાદેશથી અને વિઢાનાદેશથી પણ કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે, ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ નથી, દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ નથી અને કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ નથી.

૩૩ વટ્ટા ખં ઢંતે ! સંઠાણા કિં કઢજુમ્મપણસોગાઢા, પુચ્છા ? ગોયમા ! ઓઘાદેસેણં કઢજુમ્મપણસોગાઢા, ખો તેયોગપણસોગાઢા, ખો ઢાવરજુમ્મપણસોગાઢા, ખો કલિયોગપણસોગાઢા । વિહાણાદેસેણં કઢજુમ્મપણસોગાઢા વિ, તેયોગપણસોગાઢા વિ, ખો ઢાવરજુમ્મપણસોગાઢા, કલિયોગપણસોગાઢા વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! વૃત્ત સંસ્થાનો શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ઓઘાદેશથી કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે, ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ નથી, દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ નથી અને કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ નથી. વિઢાનાદેશથી કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ પણ છે, ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ છે, દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ નથી, કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ છે.

૩૪ તંસા ખં ઢંતે ! સંઠાણા કિ કઢજુમ્મપણસોગાઢા, પુચ્છા ? ગોયમા ! ઓઘાદેસેણં કઢજુમ્મપણસોગાઢા, ખો તેયોગપણસોગાઢા, ખો ઢાવરજુમ્મપણસોગાઢા, ખો કલિયોગપણસોગાઢા । વિહાણાદેસેણં કઢજુમ્મપણસોગાઢા વિ, તેયોગપણસોગાઢા વિ, ઢાવરજુમ્મપણસોગાઢા વિ, ખો કલિયોગપણસોગાઢા । ચરસા જહા વટ્ટા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક ત્ર્યસ સંસ્થાનો શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! ઓઘાદેશથી કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે પરંતુ ત્ર્યોજ, દ્વાપરયુગ્મ અને કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ નથી. વિધાનાદેશથી કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે, ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ હોય છે, દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ પણ હોય છે. પરંતુ કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ નથી. વૃત્ત સંસ્થાનની સમાન ચતુરસ્ર સંસ્થાન પણ જાણવું જોઈએ.

૩૫ આયયા પ્નં ભંતે ! સંઠાણા, પુચ્છા ? ગોયમા ! ઓઘાદેસેણં કઢજુમ્મપણ્સોગાઢા, પ્નો તેયોગપણ્સોગાઢા, પ્નો દાવરજુમ્મપણ્સોગાઢા, પ્નો કલિયોગપણ્સોગાઢા; વિહાણાદેસેણં કઢજુમ્મપણ્સોગાઢા વિ જાવ કલિયોગપણ્સોગાઢા વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! આયત સંસ્થાનો શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ?
ઉત્તર— હે ગૌતમ ! ઓઘાદેશથી કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે પરંતુ ત્ર્યોજ, દ્વાપરયુગ્મ અને કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ નથી. વિધાનાદેશથી કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ પણ છે **યાવત્** કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં પાંચે સંસ્થાનોની અવગાહનાના પ્રદેશોમાં કૃતયુગ્મ આદિની વિચારણા કરી છે. સંસ્થાનોના પ્રદેશોની અવગાહનાનું કથન પૂર્વે કર્યું છે. તે પ્રદેશો પરથી તેમાં કૃતયુગ્મ આદિ જાણી શકાય છે. **પ્રતર પરિમંડલ સંસ્થાન** જઘન્ય વીસ પ્રદેશાવગાહી છે અને ઘન પરિમંડલ સંસ્થાન ચાલીસ પ્રદેશી છે. તેથી તે વીસ કે ચાલીસ બંને કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે.

વૃત્ત સંસ્થાનમાં ઓજ પ્રદેશી પ્રતરવૃત્ત પંચપ્રદેશી હોવાથી કલ્યોજ છે. ઓજ પ્રદેશી ઘનવૃત્ત સાતપ્રદેશી હોવાથી ત્ર્યોજ છે. યુગ્મ પ્રદેશી પ્રતરવૃત્ત અને ઘનવૃત્ત ક્રમશઃ બાર અને બત્રીસ પ્રદેશી હોવાથી કૃતયુગ્મ છે. આ રીતે વૃત્ત સંસ્થાનમાં કલ્યોજ, ત્ર્યોજ અને કૃતયુગ્મ તે ત્રણ રાશિ ઘટિત થાય છે. તે દ્વાપર યુગ્મ નથી.

ત્ર્યસ્ર સંસ્થાનમાં ઓજ પ્રદેશી પ્રતર ત્ર્યસ્ર અને ઘન ત્ર્યસ્ર ક્રમશઃ ત્રણ અને પાંત્રીસ પ્રદેશી હોવાથી ત્ર્યોજ છે. યુગ્મ પ્રદેશી પ્રતર ત્ર્યસ્ર છ પ્રદેશી હોવાથી દ્વાપરયુગ્મ, યુગ્મપ્રદેશી ઘન ત્ર્યસ્ર ચાર પ્રદેશી હોવાથી કૃતયુગ્મ છે. આ રીતે ત્ર્યસ્ર સંસ્થાનમાં દ્વાપરયુગ્મ, ત્ર્યોજ અને કૃતયુગ્મ તે ત્રણ રાશિ ઘટિત થાય છે. તે કલ્યોજ નથી.

ચતુરસ્ર સંસ્થાનમાં ઓજ પ્રદેશી પ્રતર ચતુરસ્ર સંસ્થાન નવ પ્રદેશી હોવાથી કલ્યોજ છે. ઓજ પ્રદેશી ઘનચતુરસ્ર સંસ્થાન ૨૭ પ્રદેશી હોવાથી ત્ર્યોજ છે. યુગ્મ પ્રદેશી પ્રતર ચતુરસ્ર અને ઘન ચતુરસ્ર સંસ્થાન ક્રમશઃ ચાર અને આઠ પ્રદેશી હોવાથી કૃતયુગ્મ છે. આ રીતે તેમાં પણ વૃત્ત સંસ્થાનની જેમ કલ્યોજ, ત્ર્યોજ અને કૃતયુગ્મ તે ત્રણ રાશિ ઘટિત થાય છે. તેમાં દ્વાપરયુગ્મ રાશિ નથી.

આયત સંસ્થાનમાં ઓજ પ્રદેશી શ્રેણી આયત અને પ્રતર આયત ક્રમશઃ ત્રણ અને પંદર પ્રદેશી હોવાથી ત્ર્યોજ છે. યુગ્મપ્રદેશી શ્રેણી આયત અને પ્રતર આયત સંસ્થાન ક્રમશઃ બે અને છ પ્રદેશી હોવાથી દ્વાપરયુગ્મ છે. ઓજ પ્રદેશી ઘન આયત ૪૫ પ્રદેશી હોવાથી કલ્યોજ અને યુગ્મપ્રદેશી ઘન આયત બાર પ્રદેશી હોવાથી કૃતયુગ્મ છે. આ રીતે આયત સંસ્થાનની અવગાહનામાં ચારે રાશિ ઘટિત થાય છે. આ રીતે પ્રત્યેક સંસ્થાનની પ્રદેશ રાશિ અનુસાર તેની અવગાહના રાશિ નિશ્ચિત થાય છે.

સંક્ષેપમાં (૧) પરિમંડલ સંસ્થાનની અવગાહનામાં કૃતયુગ્મ; (૨) વૃત્ત સંસ્થાનની અવગાહનામાં કલ્યોજ, ત્ર્યોજ અને કૃતયુગ્મ, (૩) ત્ર્યસ્ર સંસ્થાનની અવગાહનામાં દ્વાપરયુગ્મ, ત્ર્યોજ અને કૃતયુગ્મ;

(૪) ચતુરસ્ર સંસ્થાનની અવગાહનામાં કલ્યોજ, ત્ર્યોજ અને કૃતયુગ્મ, (૫) આયત સંસ્થાનની અવગાહનામાં ચાર; આ રીતે યુગ્મ રાશિ ઘટિત થાય છે.

પરિમંડલ આદિ સંસ્થાનોમાં પહેલાં એક વચન સંબંધી કથન છે, ત્યાર પછી બહુવચન સંબંધી નિરૂપણ છે. બહુવચનમાં સર્વ સામાન્યરૂપે અને વ્યક્તિગત રૂપે વિચારણા છે. તે બંનેમાં કૃતયુગ્મ આદિનું પરિમાણ સૂત્ર પ્રમાણે સમજવું.

સંસ્થાનોની સ્થિતિમાં કૃતયુગ્માદિ :-

૩૬ પરિમંડલે ણં ભંતે ! સંઠાણે કિં કઢજુમ્મસમયઠિઈએ, પુચ્છા ? ગોયમા ! સિય કઢજુમ્મસમયઠિઈએ જાવ સિય કલિયોગસમયઠિઈએ । એવં જાવ આયએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરિમંડલ સંસ્થાન શું કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કદાચિત્ કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા છે યાવત્ કદાચિત્ કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા છે. આ જ રીતે આયત સંસ્થાન પર્યત જાણવું.

૩૭ પરિમંડલા ણં ભંતે ! સંઠાણા કિં કઢજુમ્મસમયઠિઈયા, પુચ્છા ? ગોયમા ! ઓઘાદેસેણં સિય કઢજુમ્મસમયઠિઈયા જાવ સિય કલિયોગસમયઠિઈયા । વિહાણાદેસેણં કઢજુમ્મસમય ઠિઈયા વિ જાવ કલિયોગસમયઠિઈયા વિ । એવં જાવ આયયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરિમંડલ સંસ્થાનો શું કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ઓઘાદેશથી કદાચિત્ કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા છે યાવત્ કદાચિત્ કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા છે. વિધાનાદેશથી કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા પણ છે યાવત્ કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા પણ છે. આ રીતે આયત સંસ્થાન પર્યત જાણવું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં પાંચે સંસ્થાનોથી પરિણત સ્કંધ કેટલો સમય સ્થિત રહી શકે છે તેની વિચારણા એકવચન અને બહુવચનની અપેક્ષાએ કરી છે. પ્રત્યેક સ્કંધોની સ્થિતિ અસંખ્યકાલની છે. તેથી તેમાં કૃતયુગ્મ આદિ ચારે રાશિ ઘટી શકે છે.

સંસ્થાનોના વર્ણાદિમાં કૃતયુગ્માદિ :-

૩૮ પરિમંડલે ણં ભંતે ! સંઠાણે કાલવણ્ણપજ્જવેહિં કિં કઢજુમ્મે જાવ કલિયોગે ? ગોયમા ! સિય કઢજુમ્મે, એવં એણં અભિલાવેણં જહેવ ઠિઈએ । એવં ણીલવણ્ણપજ્જવેહિં । એવં પંચહિં વણ્ણેહિં, દોહિં ગંધેહિં, પંચહિં રસેહિં, અટ્ટહિં ફાસેહિં જાવ લુક્ખફાસપજ્જવેહિં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરિમંડલ સંસ્થાનના કાળા વર્ણાદિ પર્યાયો શું કૃતયુગ્મ છે યાવત્ કલ્યોજ છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કદાચિત્ કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે ઇત્યાદિ પૂર્વકથિત સ્થિતિના પાઠ અનુસાર સંપૂર્ણ કથન કરવું. આ જ રીતે નીલા વર્ણના પર્યાયો સંબંધી કથન કરવું. આ રીતે પાંચ વર્ણ, બે ગંધ, પાંચ રસ અને આઠ સ્પર્શના વિષયમાં કથન કરવું યાવત્ રૂક્ષ સ્પર્શ પર્યાય પર્યત જાણવું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં પાંચ સંસ્થાન યુક્ત પુદ્ગલ સ્કંધના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શમાં કૃતયુગ્મ આદિની પ્રરૂપણા કરી છે.

પ્રત્યેક પુદ્ગલ સ્કંધમાં એક અંશથી લઈને અનંતઅંશ સુધીના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ હોય છે અને તેમાં પરિવર્તન પણ થયા જ કરે છે, તેથી સ્થિતિની જેમ વર્ણાદિ પર્યાયોમાં પણ કૃતયુગ્મ આદિ ચારે રાશિ સંભવિત છે.

દ્રવ્યાપેક્ષયા શ્રેણી સંખ્યા :-

૩૯ સેઢીઓ ણં ભંતે ! દવ્વટ્ટયાએ કિં સંખેજ્જાઓ, અસંખેજ્જાઓ, અણંતાઓ ? ગોયમા ! ણો સંખેજ્જાઓ, ણો અસંખેજ્જાઓ, અણંતાઓ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! આકાશ પ્રદેશની શ્રેણીઓ દ્રવ્યથી શું સંખ્યાત છે, અસંખ્યાત છે કે અનંત છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સંખ્યાત નથી, અસંખ્યાત પણ નથી, અનંત છે.

૪૦ પાઈણપડીણાયયાઓ ણં ભંતે ! સેઢીઓ દવ્વટ્ટયાએ કિં સંખેજ્જાઓ, પુચ્છા ? ગોયમા ! એવં ચેવ । એવં દાહિણુત્તરાયયાઓ વિ, એવં ઉહ્મહાયયાઓ વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પૂર્વ અને પશ્ચિમ લાંબી શ્રેણીઓ દ્રવ્યથી શું સંખ્યાત છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ જાણવું અર્થાત્ તે અનંત છે. આ જ રીતે દક્ષિણ અને ઉત્તર લાંબી તથા ઊર્ધ્વ અને અધો લાંબી શ્રેણીઓના વિષયમાં પણ જાણવું જોઈએ.

૪૧ લોગાગાસસેઢીઓ ણં ભંતે ! દવ્વટ્ટયાએ કિં સંખેજ્જાઓ, અસંખેજ્જાઓ, અણંતાઓ ? ગોયમા ! ણો સંખેજ્જાઓ, અસંખેજ્જાઓ, ણો અણંતાઓ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! લોકાકાશની શ્રેણીઓ દ્રવ્યાપેક્ષયા શું સંખ્યાત છે, અસંખ્યાત છે કે અનંત છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સંખ્યાત નથી, અસંખ્યાત છે, અનંત નથી.

૪૨ પાઈણપડીણાયયાઓ ણં ભંતે ! લોગાગાસસેઢીઓ દવ્વટ્ટયાએ કિં સંખેજ્જાઓ, પુચ્છા ? ગોયમા ! એવં ચેવ । એવં દાહિણુત્તરાયયાઓ વિ, એવં ઉહ્મહાયયાઓ વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબી લોકાકાશની શ્રેણીઓ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ શું સંખ્યાત છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્. આ રીતે દક્ષિણ-ઉત્તર લાંબી તથા ઊર્ધ્વ-અધો લાંબી લોકાકાશની શ્રેણીઓ પણ અસંખ્યાત છે.

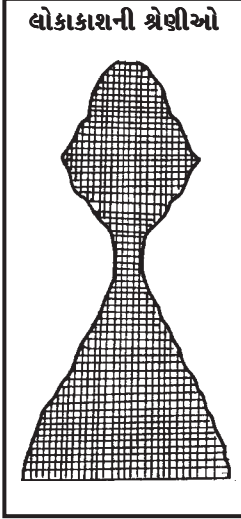
૪૩ અલોગાગાસસેઢીઓ ણં ભંતે ! દવ્વટ્ટયાએ કિં સંખેજ્જાઓ, અસંખેજ્જાઓ, અણંતાઓ ? ગોયમા ! ણો સંખેજ્જાઓ, ણો અસંખેજ્જાઓ, અણંતાઓ । એવં પાઈણપડીણાયયાઓ વિ । એવં દાહિણુત્તરાયયાઓ વિ । એવં ઉહ્મહાયયાઓ વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અલોકાકાશની શ્રેણીઓ દ્રવ્યથી શું સંખ્યાત છે, અસંખ્યાત છે કે અનંત છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સંખ્યાત નથી, અસંખ્યાત નથી, અનંત છે. આ જ રીતે પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબી, દક્ષિણ-ઉત્તર લાંબી તથા ઊર્ધ્વ-અધો લાંબી અલોકાકાશની શ્રેણીઓ પણ અનંત છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં શ્રેણીઓનું સ્વરૂપ, તેના પ્રકાર અને તેની સંખ્યાનું નિરૂપણ કર્યું છે.

શ્રેણીનું સ્વરૂપ :- શ્રેણી શબ્દેન ચ યદ્યપિ પઙ્ક્તિમાત્રમુચ્યતે તથાઽપીહાકાશ-પ્રદેશપઙ્ક્તયઃ શ્રેણયો ગ્રાહ્યાઃ । શ્રેણી શબ્દનો અર્થ લાંબી પંક્તિ થાય છે. તેમ છતાં અહીં શ્રેણી શબ્દથી આકાશપ્રદેશની પંક્તિઓ વિવક્ષિત છે. સંપૂર્ણ લોકમાં પૂર્વ-પશ્ચિમ, ઉત્તર-દક્ષિણ અને ઊર્ધ્વ-અધોદિશામાં આકાશપ્રદેશો તાણાવાણાની જેમ ક્રમબદ્ધ ગોઠવાયેલા છે. તે આકાશ પ્રદેશની એક પ્રદેશી પંક્તિને આકાશ-પ્રદેશની શ્રેણી કહે છે. પ્રત્યેક શ્રેણી એક પ્રદેશ જાડી અને સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત પ્રદેશ લાંબી હોય છે.

શ્રેણીના પ્રકાર :- સૂત્રકારે તેનું વર્ણન ત્રણ પ્રકારે કર્યું છે. (૧) લોકાકાશ કે અલોકાકાશની વિવક્ષા કર્યા વિના સામાન્ય શ્રેણી, (૨) લોકાકાશની શ્રેણી, (૩) અલોકાકાશની શ્રેણી.

શ્રેણીઓની સંખ્યા :- દ્રવ્યથી સામાન્યરૂપે આકાશપ્રદેશની શ્રેણીઓ લોકાલોકની અપેક્ષાએ અનંત છે. લોકાકાશ અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક હોવાથી લોકાકાશની શ્રેણીઓ દ્રવ્યથી અસંખ્યાત છે. અલોકાકાશ અનંત પ્રદેશાત્મક હોવાથી અલોકાકાશની શ્રેણીઓ દ્રવ્યથી અનંત છે.

પ્રદેશાપેક્ષયા શ્રેણી-સંખ્યા :-

૪૪ સેઠીઓ ણં ભંતે ! પ્ણસટ્ટુયાએ કિં સંખેજ્જાઓ, પુચ્છા ? ગોયમા ! જહા દવ્વટ્ટુયાએ તહા પ્ણસટ્ટુયાએ વિ જાવ ડહ્મહાયયાઓ વિ; સવ્વાઓ અણંતાઓ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! આકાશની શ્રેણીઓ પ્રદેશની અપેક્ષાએ શું સંખ્યાત છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! દ્રવ્યની જેમ પ્રદેશથી પણ ઊર્ધ્વ-અધો લાંબી શ્રેણીઓ પર્યંત સર્વ શ્રેણીઓ અનંત છે.

૪૫ લોગાગાસેઠીઓ ણં ભંતે ! પ્ણસટ્ટુયાએ કિં સંખેજ્જાઓ, પુચ્છા । ગોયમા ! સિય સંખેજ્જાઓ, સિય અસંખેજ્જાઓ, ણો અણંતાઓ । એવં પાઈણપટ્ટીણાયયાઓ વિ । દાહિણુત્તરાયયાઓ વિ એવં ચેવ । ડહ્મહાયયાઓ ણો સંખેજ્જાઓ, અસંખેજ્જાઓ, ણો અણંતાઓ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! લોકાકાશની શ્રેણીઓ પ્રદેશથી શું સંખ્યાત છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કદાચિત્ સંખ્યાત અને કદાચિત્ અસંખ્યાત પ્રદેશી છે પરંતુ અનંત પ્રદેશી નથી. આ જ રીતે પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબી તથા ઉત્તર-દક્ષિણ લાંબી શ્રેણીઓ પણ સંખ્યાત અને અસંખ્યાત પ્રદેશી છે. ઊર્ધ્વ-અધો લાંબી લોકાકાશની શ્રેણીઓ સંખ્યાત પ્રદેશી નથી, અનંત પ્રદેશી પણ નથી, પરંતુ અસંખ્યાત પ્રદેશી છે.

૪૬ અલોગાગાસેઠીઓ ણં ભંતે ! પ્ણસટ્ટુયાએ, પુચ્છા ? ગોયમા ! સિય સંખેજ્જાઓ,

સિય અસંખેજ્જાઓ, સિય અણંતાઓ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અલોકાકાશની શ્રેણીઓ પ્રદેશની અપેક્ષાએ શું સંખ્યાત છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! કદાચિત્ સંખ્યાત, કદાચિત્ અસંખ્યાત અને કદાચિત્ અનંત છે.

૪૭ પાર્ણપટ્ટીનાયયાઓ ણં ભંતે ! અલોગાગાસસેઢીઓ પપ્પસટ્ટયાપ્પ, પુચ્છા ? ગોયમા ! ણો સંખેજ્જાઓ, ણો અસંખેજ્જાઓ, અણંતાઓ । એવં દાહિણુત્તરાયયાઓ વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબી અલોકાકાશની શ્રેણીઓ શું સંખ્યાત પ્રદેશી છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પૂર્વ પશ્ચિમ લાંબી અલોકાકાશ શ્રેણીઓના પ્રદેશ સંખ્યાત નથી અને અસંખ્યાત પણ નથી પરંતુ અનંત છે. આ રીતે દક્ષિણ-ઉત્તર લાંબી શ્રેણીઓના વિષયમાં પણ જાણવું જોઈએ.

૪૮ ઉઢ્ઢમહાયયાઓ ણં ભંતે ! અલોગાગાસસેઢીઓ, પુચ્છા ? ગોયમા ! સિય સંખેજ્જાઓ, સિય અસંખેજ્જાઓ, સિય અણંતાઓ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ઊર્ધ્વ અને અધો લાંબી અલોકાકાશની શ્રેણીઓ શું સંખ્યાત પ્રદેશી છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે શ્રેણીઓ કદાચિત્ સંખ્યાત, કદાચિત્ અસંખ્યાત અને કદાચિત્ અનંત પ્રદેશી હોય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં પ્રદેશની અપેક્ષાએ શ્રેણીઓની વિચારણા કરી છે.

આકાશ શ્રેણીના પ્રદેશો :- લોકાકાશ કે અલોકાકાશના વિભાગની વિવક્ષા કર્યા વિના માત્ર આકાશ દ્રવ્યની શ્રેણીઓની વિચારણા કરીએ તો છ એ છ દિશાઓમાં અનંત શ્રેણીઓ છે અને પ્રત્યેક શ્રેણીમાં અનંત પ્રદેશો છે.

લોકાકાશની શ્રેણીઓના પ્રદેશો :- લોકાકાશમાં અસંખ્યાત શ્રેણીઓ છે. તેમાંથી કેટલીક શ્રેણીઓમાં સંખ્યાત પ્રદેશો છે અને કેટલીક શ્રેણીઓમાં અસંખ્યાત પ્રદેશો છે. લોકાકાશ અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક હોવાથી લોકમાં અનંત પ્રદેશોવાળી એક પણ શ્રેણી નથી.

લોકનો પ્રાંત ભાગ પ્રાયઃ કરવતના દાંતાની સમાન અનેક ખૂણા ધરાવે છે. આ ખૂણાના ભાગમાં પૂર્વાદિ દિશાઓની શ્રેણીઓમાં સંખ્યાત પ્રદેશો હોય છે. તે ખૂણાના ભાગોમાં ઊર્ધ્વ કે અધો દિશામાં અલોક આવી જવાથી ત્યાં ઊર્ધ્વ-અધો દિશા વ્યાપી આકાશ શ્રેણીઓ નથી. આ ખૂણાના ભાગોને છોડીને લોકના મધ્ય ભાગમાં છ એ છ દિશાની શ્રેણીઓમાં અસંખ્યાત પ્રદેશો છે. પાંચમા દેવલોક પાસે, સાતમી નરક પાસે વિગ્રહ કંડકોની શ્રેણીઓમાં અસંખ્યાત પ્રદેશો હોય છે કારણ કે અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં પણ અસંખ્ય આકાશ પ્રદેશો હોય છે.

અલોકાકાશ શ્રેણીના પ્રદેશો :- અલોકાકાશમાં અનંત શ્રેણીઓ છે, તેમાંથી કેટલીક શ્રેણીઓમાં સંખ્યાત, કેટલીક શ્રેણીઓમાં અસંખ્યાત અને કેટલીક શ્રેણીઓમાં અનંત પ્રદેશો છે.

લોક અને અલોકની સીમા સમીપે, જ્યાં લોકનો દંતાકાર ભાગ છે ત્યાં અલોકમાં પણ દંતાકાર (ખૂણા) ભાગ બને છે. લોકના ખૂણા અલોકમાં અને અલોકના ખૂણા લોકમાં છે. અલોકના આ ખૂણામાં પૂર્વાદિ

દિશામાં લોક છે, તેથી પૂર્વાદિ દિશામાં અલોકાકાશની શ્રેણીઓ નથી. તે ખૂણામાં ઊર્ધ્વ-અધો દિશાની શ્રેણીઓમાં સંખ્યાત પ્રદેશો છે. અલોકના વિગ્રહ કંડકોની શ્રેણીઓમાં અસંખ્યાત પ્રદેશો હોય છે. અલોકાન્તે ખૂણા અને વિગ્રહકંડકોને છોડી શેષ અલોકાકાશની છ એ છ દિશાઓની શ્રેણીઓમાં અનંત પ્રદેશો હોય છે.

આકાશ શ્રેણીઓમાં પ્રદેશ સંખ્યા :-

શ્રેણીઓના સ્થાન	સંખ્યાત પ્રદેશો	અસંખ્યાત પ્રદેશો	અનંત પ્રદેશો
આકાશ શ્રેણીઓમાં	×	×	✓
લોકાકાશ	✓	✓	×
લોકગત પૂર્વાદિ ચાર દિશા	✓	✓	×
લોકગત ઊર્ધ્વ-અધો દિશા	×	✓	×
લોકના વિગ્રહકંડકો	×	✓	×
લોકાન્તે ખૂણામાં	✓	×	×
અલોકાકાશ	✓	✓	✓
અલોકની પૂર્વાદિ ચાર દિશા	×	×	✓
અલોકની ઊર્ધ્વ-અધો દિશા	✓	✓	✓
અલોકના વિગ્રહકંડક	×	✓	×
અલોકના ખૂણા	✓	×	×

શ્રેણીઓમાં સાદિ-સાન્ત આદિ :-

૪૯ સેઢીઓ ણં ભંતે ! કિં સાઙ્યાઓ સપજ્જવસિયાઓ, સાઙ્યાઓ અપજ્જવસિયાઓ, અણાઙ્યાઓ સપજ્જવસિયાઓ, અણાઙ્યાઓ અપજ્જવસિયાઓ ?

ગોયમા ! ણો સાઙ્યાઓ સપજ્જવસિયાઓ, ણો સાઙ્યાઓ અપજ્જવસિયાઓ, ણો અણાઙ્યાઓ સપજ્જવસિયાઓ, અણાઙ્યાઓ અપજ્જવસિયાઓ । એવં જાવ ઝહ્મહાયયાઓ ।

શબ્દાર્થ :- સપજ્જવસિયાઓ = સપર્યવસિત, સાંત અપજ્જવસિયાઓ = અપર્યવસિત, અનંત.

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! શ્રેણીઓ શું સાદિ-સાંત છે, સાદિ-અનંત છે, અનાદિ સાંત છે, અનાદિ-અનંત છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સાદિ સાંત નથી, સાદિ અનંત નથી અને અનાદિ સાંત પણ નથી, પરંતુ અનાદિ અનંત છે. આ જ રીતે ઊર્ધ્વ અને અધો લાંબી શ્રેણીઓ પર્યત જાણવું જોઈએ.

૫૦ લોગાગાસસેઢીઓ ણં ભંતે ! કિં સાઙ્યાઓ સપજ્જવસિયાઓ, પુચ્છા ? ગોયમા ! સાઙ્યાઓ સપજ્જવસિયાઓ, ણો સાઙ્યાઓ અપજ્જવસિયાઓ, ણો અણાઙ્યાઓ સપજ્જવસિયાઓ, ણો અણાઙ્યાઓ અપજ્જવસિયાઓ । એવં જાવ ઝહ્મહાયયાઓ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! લોકાકાશની શ્રેણીઓ શું સાદિ-સાંત છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે

ગૌતમ ! સાદિ સાંત છે, સાદિ અનંત નથી, અનાદિ સાંત નથી અને અનાદિ અનંત પણ નથી, આ રીતે યાવત્ ઊર્ધ્વ-અધો લાંબી લોકાકાશની શ્રેણીઓના વિષયમાં પણ જાણવું જોઈએ.

૫૧ અલોગાગાસસેઢીઓ ણં ભંતે ! કિં સાઙ્યાઓ સપજ્જવસિયાઓ, પુચ્છા ?

ગોયમા ! સિય સાઙ્યાઓ સપજ્જવસિયાઓ, સિય સાઙ્યાઓ અપજ્જવસિયાઓ, સિય અણાઙ્યાઓ સપજ્જવસિયાઓ, સિય અણાઙ્યાઓ અપજ્જવસિયાઓ। પાઈણપડીણાયયાઓ દાહિણુત્તરાયયાઓ ય એવં ચેવ, ણવરં- ણો સાઙ્યાઓ સપજ્જવસિયાઓ, સિય સાઙ્યાઓ અપજ્જવસિયાઓ, સેસં તં ચેવ । ડહ્મહાયયાઓ જહા ઓહિયાઓ તહેવ ચડભંગો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અલોકાકાશની શ્રેણીઓ શું સાદિ-સાંત છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કદાયિત્ સાદિ સાંત છે, કદાયિત્ સાદિ અનંત છે, કદાયિત્ અનાદિ સાંત છે અને કદાયિત્ અનાદિ અનંત છે. પૂર્વ-પશ્ચિમ તથા દક્ષિણ-ઉત્તર લાંબી શ્રેણીઓ પણ આ જ પ્રકારે છે. પરંતુ તે સાદિ-સાંત નથી. કદાયિત્ સાદિ અનંત છે. શેષ પૂર્વવત્. ઊર્ધ્વ અને અધો લાંબી શ્રેણીઓના વિષયમાં ઔદિક કથનાનુસાર ચાર ભંગ જાણવા જોઈએ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સામાન્ય શ્રેણીઓ, લોકાકાશની શ્રેણીઓ અને અલોકાકાશની શ્રેણીઓમાં સાદિ સાંત આદિ ચાર ભંગનું નિરૂપણ કર્યું છે.

સામાન્ય શ્રેણીઓ :- લોકાકાશ કે અલોકાકાશની વિવક્ષા કર્યા વિના આકાશ દ્રવ્યની છ એ છ દિશાઓની શ્રેણીઓમાં અનાદિ-અનંત એક જ ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે. શેષ ત્રણ ભંગ પ્રાપ્ત થતા નથી કારણ કે આકાશ અનંત છે.

લોકાકાશની શ્રેણીઓ :- લોકાકાશની પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબી આદિ પ્રત્યેક શ્રેણી સાદિ-સાંત છે કારણ કે લોકાકાશ પરિમિત ક્ષેત્રપ્રમાણવાળું છે.

અલોકાકાશની શ્રેણીઓ :- તેમાં ચારે ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે- (૧) અલોક દંતકોની ઉપર-નીચે લોક વિભાગ આવી જવાથી ઊર્ધ્વ-અધો દિશાની શ્રેણીઓ સાદિ સાંત છે. (૨) અલોકાન્તથી (લોકાન્ત સમીપેના અલોકાન્તથી) પ્રારંભ થયેલી અને ચારે તરફ ગયેલી શ્રેણીઓ સાદિ અનંત છે. (૩) લોકાન્તની નિકટ સર્વ શ્રેણીઓનો અંત થવાથી તે અનાદિ સાંત છે. (૪) લોકને સ્પર્શ ન કરતી શ્રેણીઓ અનાદિ અનંત છે.

અલોકમાં પૂર્વ-પશ્ચિમ, ઉત્તર-દક્ષિણ લાંબી શ્રેણીઓમાં દિશોઓના પ્રારંભથી તેની આદિ થાય પરંતુ તેનો અંત થતો નથી. તેથી તેમાં સાદિ સાંત તે પ્રથમ ભંગ ઘટિત થતો નથી. શેષ ત્રણ ભંગ ઘટિત થાય છે. ઊર્ધ્વ-અધો દિશાની શ્રેણીઓમાં લોક દંતકના કારણે ચારે ભંગ ઘટિત થાય છે.

શ્રેણીઓમાં દ્રવ્ય અને પ્રદેશથી કૃતયુગ્મ આદિ :-

૫૨ સેઢીઓ ણં ભંતે ! દવ્વટ્ટયાએ કિં કડજુમ્માઓ, પુચ્છા ? ગોયમા ! કડજુમ્માઓ, ણો તેઓગાઓ, ણો દાવરજુમ્માઓ, ણો કલિઓગાઓ । એવં જાવ ડહ્મહાયયાઓ । લોગાગાસ સેઢીઓ એવં ચેવ । એવં અલોગાગાસસેઢીઓ વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! આકાશની શ્રેણીઓ દ્રવ્યથી શું કૃતયુગ્મ છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે કૃતયુગ્મ છે પરંતુ ત્ર્યોજ, દ્વાપરયુગ્મ અને કલ્યોજ નથી. આ જ રીતે ઊર્ધ્વ-અધો શ્રેણીઓના વિષયમાં જાણવું જોઈએ. લોકાકાશની શ્રેણીઓ અને અલોકાકાશની શ્રેણીઓ પણ આ જ રીતે કૃતયુગ્મ છે.

૫૩ સેઢીઓ ણં ભંતે ! પ્પસટ્ટયાએ કિં કડજુમ્માઓ, પુચ્છા ? ગોયમા ! એવં ચેવ ।
એવં જાવ ડહ્મહાયયાઓ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! શ્રેણીઓ પ્રદેશથી (એટલે શ્રેણીઓના પ્રદેશ) શું કૃતયુગ્મ છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ યાવત્ ઊર્ધ્વ-અધો લાંબી શ્રેણીઓ પણ તે જ પ્રમાણે કૃતયુગ્મ છે.

૫૪ લોગાગાસસેઢીઓ ણં ભંતે ! પ્પસટ્ટયાએ, પુચ્છા ? ગોયમા ! સિય કડજુમ્માઓ, ણો તેઓયાઓ, સિય દાવરજુમ્માઓ, ણો કાલિઓગાઓ । એવં પાઈણપડીણાયયાઓ વિ, દાહિણુત્તરાયયાઓ વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! લોકાકાશની શ્રેણીઓ પ્રદેશથી શું કૃતયુગ્મ છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! કદાચિત્ કૃતયુગ્મ છે, ત્ર્યોજ નથી, કદાચિત્ દ્વાપરયુગ્મ છે, કલ્યોજ નથી. આ રીતે જ પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબી તથા દક્ષિણ-ઉત્તર લાંબી શ્રેણીઓ પણ કૃતયુગ્મ અને દ્વાપરયુગ્મ છે.

૫૫ ડહ્મહાયયાઓ ણં ભંતે ! સેઢીઓ પ્પસટ્ટયાએ, પુચ્છા ? ગોયમા ! કડજુમ્માઓ, ણો તેઓયાઓ, ણો દાવરજુમ્માઓ, ણો કલિઓગાઓ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ઊર્ધ્વ-અધો લાંબી લોકાકાશની શ્રેણીઓ પ્રદેશથી શું કૃતયુગ્મ છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે કૃતયુગ્મ છે પરંતુ ત્ર્યોજ, દ્વાપરયુગ્મ કે કલ્યોજ નથી.

૫૬ અલોગાગાસસેઢીઓ ણં ભંતે ! પ્પસટ્ટયાએ, પુચ્છા ? ગોયમા ! સિય કડજુમ્માઓ જાવ સિય કલિઓગાઓ । એવં પાઈણપડીણાયયાઓ વિ । એવં દાહિણુત્તરાયયાઓ વિ । ડહ્મહાયયાઓ વિ એવં ચેવ । ણવરં ણો કલિઓગાઓ । સેસં તં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અલોકાકાશની શ્રેણીઓ પ્રદેશથી શું કૃતયુગ્મ છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! કદાચિત્ કૃતયુગ્મ છે યાવત્ કદાચિત્ કલ્યોજ છે. આ રીતે પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબી તથા દક્ષિણ-ઉત્તર લાંબી તથા ઊર્ધ્વ-અધો લાંબી શ્રેણીઓ કૃતયુગ્મ, ત્ર્યોજ અને દ્વાપરયુગ્મ છે પરંતુ તે કલ્યોજ નથી. શેષ પૂર્વવત્ છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં દ્રવ્યથી અને પ્રદેશથી શ્રેણીઓમાં કૃતયુગ્મ આદિ ભાવોની પ્રરૂપણા કરી છે.

દ્રવ્યથી :- સામાન્ય શ્રેણીઓ, લોકાકાશની શ્રેણીઓ અને અલોકાકાશની શ્રેણીઓ, તે સર્વ શ્રેણીઓની સંખ્યા સ્વભાવિક રીતે દ્રવ્યથી કૃતયુગ્મ છે. શેષ ત્રણ ભંગ નથી.

પ્રદેશથી :- સામાન્ય શ્રેણીઓની પ્રદેશ સંખ્યા સ્વભાવથી કૃતયુગ્મ જ છે. લોકાકાશની શ્રેણીઓ પ્રદેશથી કૃતયુગ્મ અને દ્વાપરયુગ્મ છે. કારણ કે રુચક પ્રદેશોથી પ્રારંભ કરીને જે પૂર્વ-દક્ષિણ ગોલાર્ધ છે, તે પશ્ચિમ અને ઉત્તર ગોલાર્ધની સમાન છે, તેથી પૂર્વ-પશ્ચિમ અને દક્ષિણ-ઉત્તર શ્રેણીઓ સમસંખ્યક પ્રદેશી જ છે.

તેમાંથી કોઈ કૃતયુગ્મ પ્રદેશી અને કોઈ દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશી છે, તે ત્ર્યોજ કે કલ્યોજ પ્રદેશી નથી. ઊર્ધ્વ-અધો લાંબી લોકાકાશની શ્રેણીઓ કૃતયુગ્મ પ્રદેશી છે. તે ત્ર્યોજ, દ્વાપરયુગ્મ કે કલ્યોજ પ્રદેશી નથી.

અલોકાકાશની શ્રેણીઓના પ્રદેશોમાં કૃતયુગ્મ આદિ ચારે ભેદ પ્રાપ્ત થાય છે. તે લોક અને લોકના દંતાકાર ખૂણાઓના કારણથી થાય છે.

પ્રકારાન્તરથી શ્રેણીઓના ભેદ :-

૫૭ કઙ્ઞં ભંતે! સેઢીઓ પળ્ણત્તાઓ ? ગોયમા! સત્ત સેઢીઓ પળ્ણત્તાઓ, તં જહા-ઉજ્જઆયયા, ઇગઓવંકા, દુહઓવંકા, ઇગઓખહા, દુહઓખહા, ચક્કવાલા, અદ્ધચક્કવાલા ।

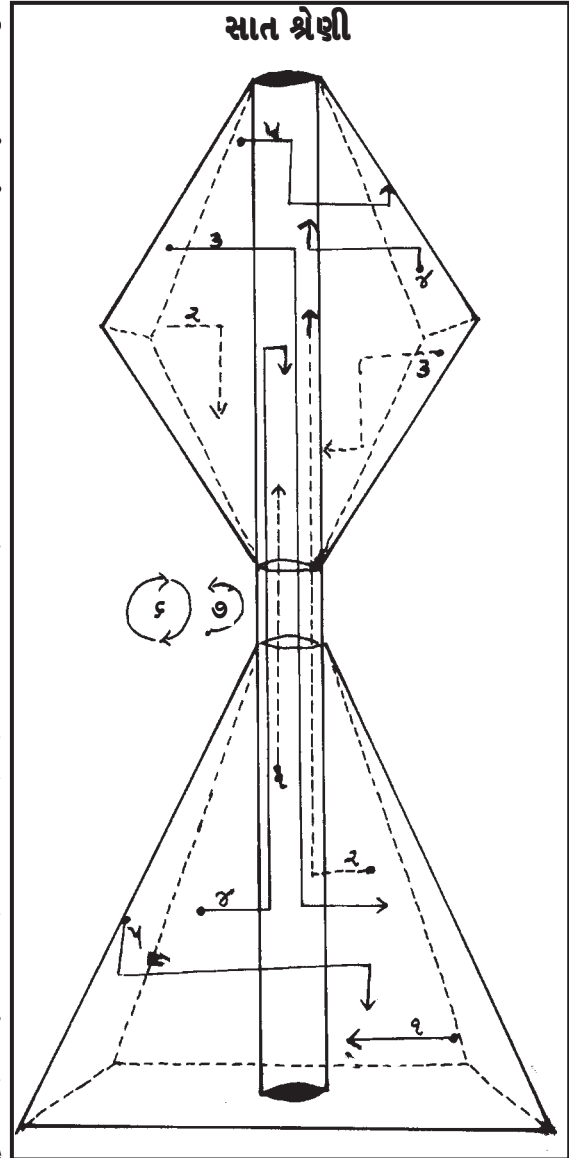
ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! શ્રેણીઓના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! શ્રેણીઓના સાત પ્રકાર છે. યથા- (૧) ઋજુઆયતા, (૨) એકતોવકા, (૩) ઉભયતોવકા (૪) એકતઃખા, (૫) ઉભયતઃખા, (૬) ચક્કવાલ અને (૭) અર્ધ ચક્કવાલ.

વિવેચન :-

સેઢીઓ = શ્રેણીઓ. જીવ અને પુદ્ગલનું સ્વાભાવિક ગમન આકાશ પ્રદેશની પંક્તિ અનુસાર થાય છે. જીવ અને પુદ્ગલની ગતિના માધ્યમરૂપ આ આકાશપ્રદેશની પંક્તિઓને શ્રેણિ કહે છે. તે શ્રેણીઓ તાણા-વાણાની જેમ આખા લોકમાં વ્યાપ્ત છે. જીવ અને પુદ્ગલની આ સ્વાભાવિક ગતિ અને પરપ્રેરિત ગતિના આધારે પ્રસ્તુતમાં સાતશ્રેણી નિર્દિષ્ટ છે.

(૧) **ઉજ્જુઆયતા**- ઋજુઆયતા. વળાંક રહિત સીધી ગતિ. જીવ અને પુદ્ગલ ઊર્ધ્વલોકથી અધોલોક, અધોલોકથી ઊર્ધ્વલોકમાં, પૂર્વથી પશ્ચિમ આદિ દિશામાં ગમન કરતાં એક પણ વળાંક ન લેતાં સમરેખામાં ગતિ કરે તે માર્ગને ઋજુઆયતા શ્રેણિ કહે છે. તેમાં એક જ સમય થાય છે.

[આકૃતિની નોંધ : (૧) ઋજુઆયતા શ્રેણી (૨) એકતોવકા શ્રેણી (૩) દ્વિતોવકા શ્રેણી (૪) એકતઃખા શ્રેણી (૫) દ્વિતઃખા શ્રેણી (૬) ચક્કવાલ શ્રેણી (૭) અર્ધ ચક્કવાલ શ્રેણી]

(૨) **एगओवंका**— એકતોવકા. એક વળાંકવાળી ગતિ. આકાશપ્રદેશની શ્રેણીઓ તાણા-વાણાની જેમ આડી અને ઊભી સીધી-ઋજુ જ હોય છે. તે શ્રેણીઓમાં કોઈ વળાંક હોતા નથી. આ માર્ગે ગમન કરતાં જીવ અને પુદ્ગલ વળાંક લે તે અપેક્ષાએ શ્રેણીને વક કહેવામાં આવે છે. એકતોવકા શ્રેણી એટલે જીવ અને પુદ્ગલની એક વળાંકવાળી ગતિનો માર્ગ. જીવ અને પુદ્ગલ એક શ્રેણી પર ઋજુગતિએ એક દિશામાં ગમન કરતા જ્યારે બીજી શ્રેણી પર અન્ય દિશામાં જાય ત્યારે તેને વળાંક લેવો પડે છે અને તે માર્ગને એકતોવકા શ્રેણી કહે છે. જેમ કે કોઈ જીવ કે પુદ્ગલને અધોસ્થાનના પૂર્વભાગમાંથી ઊર્ધ્વ સ્થાનના પશ્ચિમ-ભાગમાં જવાનું હોય ત્યારે તે પ્રથમ સમયે ઊર્ધ્વ સ્થાનની પૂર્વદિશામાં ઋજુગતિથી પહોંચે અને ત્યાંથી બીજા સમયે વળાંક લઈ પશ્ચિમ દિશામાં જાય. એક વળાંકવાળી ગતિમાં બે સમય થાય છે.

(૩) **दुहओवंका**— દ્વિતોવકા. જીવ અને પુદ્ગલ બે વળાંક લઈ ગતિ કરે તે માર્ગને દ્વિતોવકા શ્રેણી કહે છે. જેમ કે કોઈ જીવ કે પુદ્ગલ ઊર્ધ્વસ્થાનના વાયવ્યકોણમાંથી અધોસ્થાનના અગ્નિકોણમાં જાય ત્યારે તે પ્રથમ સમયે વાયવ્યકોણથી તિરછી ગતિ કરી નૈઋત્ય તરફ જાય છે. ત્યાં વળાંક લઈ બીજા સમયે અગ્નિ તરફ જાય અને ત્યાં વળાંક લઈ ત્રીજા સમયે અધોસ્થાનના અગ્નિકોણમાં પહોંચે છે. બે વળાંકવાળી ગતિમાં ત્રણ સમય વ્યતીત થાય છે. આ શ્રેણી ત્રસનાડી, સ્થાવરનાડી બંનેમાં હોય છે.

(૪) **एगओखहा**— એકત:ખહા. જેની એકબાજુ ત્રસનાડીનું આકાશ અને એક બાજુ અંકુશની જેમ વળાંકવાળી ગતિ-ગમન માર્ગ હોય. જેમ કે કોઈ સ્થાવર જીવ કે પુદ્ગલ ત્રસનાડીની ડાબી બાજુથી ત્રસનાડીમાં પ્રવેશ કરી, બે-ત્રણ વળાંક લઈ નિયત સ્થાને પહોંચે છે. તે ત્રસનાડીની બહારનું આકાશ એટલે સ્થાવર નાડીનું આકાશ એક બાજુ સ્પર્શે છે. તેથી તેને એકત:ખહા કહે છે. તેમાં એકતોવકા, દ્વિતોવકાની જેમ વળાંકવાળી ગતિ હોય છે. તેમાં બે, ત્રણ કે ચાર સમય થાય છે. ત્રસનાડીના સ્પર્શની અપેક્ષાએ એકતોવકા અને દ્વિતોવકાથી તે અલગ છે.

(૫) **दुहओखहा**— દ્વિત:ખહા. કોઈ જીવ કે પુદ્ગલ સ્થાવરનાડીમાંથી ત્રસનાડીમાં કોઈપણ એકબાજુથી પ્રવેશ કરી, બે કે ત્રણ વળાંક લઈ ત્રસનાડીની બીજી બાજુ સ્થાવર નાડીમાં રહેલા નિયત સ્થાને પહોંચે છે. ત્યારે આ શ્રેણી(માર્ગ) ત્રસનાડીની બહાર બંને બાજુના આકાશને સ્પર્શે છે. તેથી તેને દ્વિતોખહા કહે છે. તેમાં ત્રણ કે ચાર સમય થાય છે.

(૬) **चक्कवाला**— ચક્કવાલ. ગોળાકાર શ્રેણી.

(૭) **अद्धचक्कवाला**— અર્ધચક્કવાલ, અર્ધ ગોળાકાર શ્રેણી. આ સાત શ્રેણીમાંથી અંતિમ બે શ્રેણીથી ઔદારિકાદિ સ્થૂલ શરીરયુક્ત જીવની અને પરપ્રેરિત પુદ્ગલની ગતિ થાય છે. પાંચ શ્રેણીથી વાટે વહેતા જીવની અને સ્વાભાવિક રીતે પુદ્ગલની ગતિ થાય છે.

पुद्गल અને જીવોની અનુશ્રેણી ગતિ :-

૫૮ પરમાણુપોગલાણં ભંતે ! કિં અણુસેઢિં ગઈ પવત્તઙ, વિસેઢિં ગઈ પવત્તઙ ? ગોયમા ! અણુસેઢિં ગઈ પવત્તઙ, ણો વિસેઢિં ગઈ પવત્તઙ ।

શબ્દાર્થ :- અણુસેઢિં = અનુશ્રેણી ગતિ, શ્રેણી અનુસાર ગતિ વિસેઢિં = વિશ્રેણી ગતિ, આકાશપ્રદેશોની શ્રેણીથી વિપરીત ગતિ, શ્રેણીનું ઉલ્લંઘન કરતી ગતિ.

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! શું પરમાણુ પુદ્ગલની ગતિ આકાશ પ્રદેશોની શ્રેણી અનુસાર હોય છે કે આકાશ પ્રદેશોની શ્રેણીથી વિપરીત ગતિ હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પરમાણુ પુદ્ગલની ગતિ અનુશ્રેણી હોય છે. વિશ્રેણીથી ગતિ થતી નથી.

૫૯ **દુપણસિયાણં ભંતે !** ખંધાણં અણુસેઠિં ગઈ પવત્તઈ, વિસેઠિં ગઈ પવત્તઈ ? ગોયમા ! એવં ચેવ । એવં જાવ અણંતપણસિયાણં ખંધાણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! દ્વિપ્રદેશી સ્કંધની ગતિ શું અનુશ્રેણીથી હોય છે કે વિશ્રેણીથી હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ છે. આ જ રીતે અનંતપ્રદેશી સ્કંધ પર્યંતની ગતિ અનુશ્રેણી હોય છે.

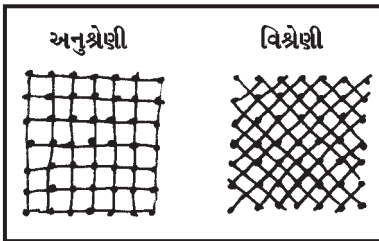
૬૦ **ખેરઙ્યાણં ભંતે !** કિં અણુસેઠિં ગઈ પવત્તઈ, વિસેઠિં ગઈ પવત્તઈ ? ગોયમા ! એવં ચેવ । એવં જાવ વેમાણિયાણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નૈરયિકની ગતિ શું અનુશ્રેણીથી થાય છે કે વિશ્રેણીથી ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ છે. આ જ રીતે વૈમાનિક પર્યંત જાણવું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં જીવ અને પુદ્ગલ દ્રવ્યની સ્વાભાવિક ગતિનું કથન કર્યું છે. છ દ્રવ્યમાંથી જીવ અને પુદ્ગલ દ્રવ્ય ગતિશીલ છે. તે જ્યારે જ્યારે ગતિ કરે છે ત્યારે સૂત્રોક્ત કોઈપણ પ્રકારની એક ગતિથી ગતિ કરે, પરંતુ તે પૂર્વ-પશ્ચિમ આદિ શ્રેણી અનુસાર જ ગતિ કરે છે. શ્રેણીથી વિપરીત અર્થાત્ વિશ્રેણીથી ગતિ કરતા નથી.

શ્રેણી-અનુશ્રેણી-વિશ્રેણી :- શ્રેણીનો અર્થ છે પંક્તિ. આકાશ પ્રદેશોની શ્રેણી બે પ્રકારે થાય છે. (૧)

લોકમાં પૂર્વ-પશ્ચિમ, ઉત્તર-દક્ષિણ, ઊર્ધ્વ-અધોદિશામાં પંક્તિ રૂપે આકાશ પ્રદેશો ગોઠવાયેલા છે, તેને અનુશ્રેણી કહે છે. (૨) તે પ્રદેશોની વિદિશાથી પણ પંક્તિઓ(શ્રેણીઓ) કલ્પી શકાય છે, તેને વિશ્રેણી કહે છે. જીવ અને પુદ્ગલની સ્વાભાવિક ગતિ અનુશ્રેણીમાં થાય છે અને પર પ્રયોગથી પુદ્ગલની વિશ્રેણી ગતિ પણ થાય છે પરંતુ અહીં સ્વાભાવિક ગતિની અપેક્ષાએ જ કથન છે.

બ્રુવોના આવાસ સ્થાન :-

૬૧ **ઈમીસે ણં ભંતે !** રયણપ્પભાણુ પુઢવીણુ કેવઙ્યા ગિરયાવાસસયસહસ્સા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! તીસંગિરયાવાસસયસહસ્સા પણ્ણત્તા । એવં જહા પઢમસણુ પંચમુઢ્ઢેસણુ જાવ અણુત્તર-વિમાણત્તિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં કેટલા લાખ નરકાવાસો હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ત્રીસ લાખ નરકાવાસો હોય છે. આ રીતે પ્રથમ શતકના પાંચમા ઉદ્દેશક અનુસાર યાવત્ અનુત્તર વિમાન પર્યંત વિમાનોની સંખ્યા જાણવી.

દ્વાદશાંગ ગણિપિટક :-

૬૨ **કઙ્ઙવિહે ણં ભંતે !** ગણિપિઢણુ પણ્ણત્તે ? ગોયમા ! ઢુવાલસંગે ગણિપિઢણુ પણ્ણત્તે, તં

જહા- આયારો જાવદિટ્ટિવાઓ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ગણિપિટકના કેટલા પ્રકાર છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ગણિપિટક બાર અંગ રૂપ છે. યથા- આચારાંગ યાવત્ દષ્ટિવાદ.

૬૩ સે કિં તં આયારો ? આચારે ણં સમણાણં ણિગ્ગંથાણં આચાર-ગોચર-વેણઇય-સિક્ખા-ભસ-અભાસા-ચરણ-કરણ-જાયા-માયા-વિત્તીઓ આઘવિજ્જંતિ; એવં અંગપરૂવણા ણિરવસેસં ભાણિયવ્વા જહા ણંદીએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! આચારાંગ કોને કહે છે ? અર્થાત્ આચારાંગ સૂત્રમાં શેનું વર્ણન છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! આચારાંગ સૂત્રમાં શ્રમણ નિર્ગ્રથોનો આચાર, ગોચરીની વિધિ, વિનયશિક્ષા, ભાષા-અભાષા વિવેક, ચરણસિત્તેરી, કરણસિત્તેરી, સંયમયાત્રા, આહાર માત્રા, આદિ ચારિત્ર ધર્મની પ્રરૂપણા કરી છે. આ રીતે આચારાંગ આદિ સર્વ અંગ સૂત્રોનું પરિચયાત્મક વર્ણન નંદી સૂત્રાનુસાર જાણવું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સંક્ષિપ્ત સૂત્રોમાં દ્વાદશાંગીનો પરિચય છે. તેનું વિસ્તૃત વર્ણન નંદી સૂત્ર અને સમવાયાંગ સૂત્રમાં છે.

ગણિપિટક :- ગણિ અર્થાત્ આચાર્યને માટે જે પિટક-પેટી અર્થાત્ મંજૂષા સમાન હોય, તેને ગણિપિટક કહે છે. આચારાંગ આદિ બાર અંગશાસ્ત્રો આચાર્યો માટે જ્ઞાન મંજૂષા રૂપ છે. વિસ્તૃત વર્ણન માટે જુઓ નંદી સૂત્ર અને સમવાયાંગ સૂત્ર.

ગતિ આદિનું અલ્પબહુત્વ :-

૬૪ એસિ ણં ભંતે ! ણેરહયાણં જાવ દેવાણં, સિદ્ધાણ ય પંચગહસમાસેણં કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા જાવ વિસેસાહિયા વા ? ગોયમા ! અપ્પાબહુયં જહા બહુવત્તવ્વયાએ, અદ્દગહસમાસ અપ્પાબહુગં ચ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નૈરયિક યાવત્ દેવ અને સિદ્ધ, આ પાંચ ગતિના જીવોમાં કયા જીવો કોનાથી અલ્પ, બહુ, તુલ્ય કે વિશેષાધિક છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બહુવક્તવ્યતા નામના ત્રીજા પદ અનુસાર આ પાંચ ગતિ સાપેક્ષ અલ્પબહુત્વ છે તથા ત્યાં આઠ ગતિના જીવોની અપેક્ષાએ અલ્પબહુત્વ છે; ત્યાં સુધીનું અલ્પબહુત્વ અહીં પણ જાણવું જોઈએ.

૬૫ એસિ ણં ભંતે ! સહિંદિયાણં, એહિંદિયાણં જાવ અણિંદિયાણ ય કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા જાવ વિસેસાહિયા વા ? ગોયમા ! જહા બહુવત્તવ્વયાએ તહેવ ઓહિયં પયં ભાણિયવ્વં, સકાહિયઅપ્પાબહુગં તહેવ ઓહિયં ભાણિયવ્વં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સંનિદ્રિય, એકેન્દ્રિય યાવત્ અનિન્દ્રિય જીવોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ, બહુ, તુલ્ય કે વિશેષાધિક છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ત્રીજા બહુ વક્તવ્યતા પદના સંનિદ્રિય આદિનું ઔધિક અલ્પબહુત્વ અહીં જાણવું જોઈએ. સકાયિક જીવોનું પણ ઔધિક અલ્પબહુત્વ ત્રીજા પદ અનુસાર કહેવું જોઈએ.

૬૬ **एएसि णं भंते ! जीवाणं, पोग्गलाणं जाव सव्वपज्जवाण य कयरे कयरेहितो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ? गोयमा ! जहा बहुवत्तव्वयाए ।**

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જીવ અને પુદ્ગલ યાવત્ સર્વ પર્યાયોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ, બહુ, તુલ્ય, વિશેષાધિક છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ત્રીજા 'બહુવક્તવ્યતા પદ' અનુસાર જાણવું.

૬૭ **एएसि णं भंते ! जीवाणं आउयस्स कम्मस्स बंधगाणं अबंधगाणं, पुच्छा ? गोयमा ! जहा बहुवत्तव्वयाए जाव आउयस्स कम्मस्स अबंधगा विसेसाहिया ॥ सेवं भंते ! सेवं भंते ! ॥**

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! આયુષ્ય કર્મના બંધક અને અબંધક જીવોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ, બહુ, તુલ્ય કે વિશેષાધિક છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ત્રીજા બહુવક્તવ્યતા પદ અનુસાર યાવત્ આયુષ્યકર્મના અબંધક જીવો વિશેષાધિક છે, ત્યાં સુધી કથન કરવું જોઈએ. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સંક્ષિપ્ત સૂત્રોમાં ગતિ આદિના અલ્પબહુત્વનું વર્ણન છે. તેના વિસ્તાર માટે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ત્રીજા બહુવક્તવ્યતા નામના પદનું સૂચન છે.

પાંચગતિનું અલ્પબહુત્વ :- સર્વથી થોડા મનુષ્યો છે, તેનાથી નૈરયિકો અસંખ્યાતગુણ છે, તેનાથી દેવો અસંખ્યાતગુણ છે, તેનાથી સિદ્ધો અનંતગુણ છે, તેનાથી તિર્યંચો અનંતગુણ છે.

આઠ ગતિનું અલ્પબહુત્વ :- નરક ગતિ, તિર્યંચ, તિર્યંચાણી, મનુષ્ય, મનુષ્યાણી, દેવ, દેવી અને સિદ્ધ, આ આઠ ગતિ છે. તેનું અલ્પબહુત્વ આ પ્રમાણે છે-(૧) સર્વથી થોડી મનુષ્યાણી છે (૨) તેનાથી મનુષ્યો અસંખ્યાતગુણ છે, (૩) તેનાથી નૈરયિકો અસંખ્યાતગુણ છે (૪) તેનાથી તિર્યંચાણી અસંખ્યાત ગુણી છે (૫) તેનાથી દેવો અસંખ્યાતગુણ છે (૬) તેનાથી દેવીઓ સંખ્યાતગુણી છે (૭) તેનાથી સિદ્ધો અનંતગુણ છે (૮) તેનાથી તિર્યંચો અનંતગુણ છે.

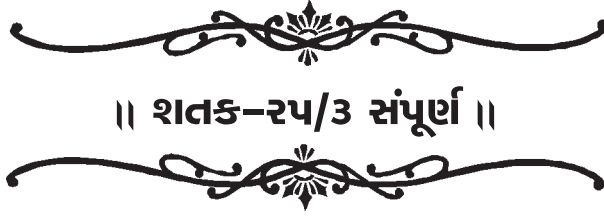
સર્ષન્દ્રિય આદિનું અલ્પબહુત્વ :- (૧) સર્વથી થોડા પંચેન્દ્રિય જીવો છે, (૨) તેનાથી ચૌરેન્દ્રિય જીવો વિશેષાધિક છે, (૩) તેનાથી તેર્ષન્દ્રિય જીવો વિશેષાધિક છે, (૪) તેનાથી બેર્ષન્દ્રિય જીવો વિશેષાધિક છે, (૫) તેનાથી એકેન્દ્રિય જીવો અનંતગુણ છે, (૬) તેનાથી સર્ષન્દ્રિય વિશેષાધિક છે.

સકાયિક જીવોનું અલ્પબહુત્વ :- (૧) સર્વથી થોડા ત્રસકાયિક જીવો છે, (૨) તેનાથી તેજસ્કાયિક જીવો અસંખ્યાતગુણ છે, (૩,૪,૫) તેનાથી પૃથ્વી, પાણી, વાયુકાયિક જીવો ઉત્તરોત્તર વિશેષાધિક છે, (૬) તેનાથી વનસ્પતિકાયિક જીવો અનંતગુણ છે, (૭) તેનાથી સકાયિક જીવો વિશેષાધિક છે.

જીવ, પુદ્ગલ આદિનું અલ્પબહુત્વ :- (૧) સર્વથી થોડા જીવો છે, (૨) તેનાથી પુદ્ગલો અનંતગુણ છે, (૩) તેનાથી અદ્વાસમયો અનંતગુણ છે, (૪) તેનાથી સર્વ દ્રવ્યો વિશેષાધિક છે, (૫) તેનાથી સર્વ પ્રદેશો અનંતગુણ છે અને (૬) તેનાથી સર્વ પર્યાયો અનંતગુણ છે.

આયુષ્ય કર્મ બંધક આદિ ૧૪ બોલોનું અલ્પબહુત્વ :- અહીં (૧) આયુષ્યકર્મ બંધક જીવો, (૨) અબંધક જીવો, (૩) પર્યાપ્ત, (૪) અપર્યાપ્ત, (૫) સુપ્ત (૬) જાગૃત, (૭) સમવહત (૮) અસમવહત,

(૯) શાતાવેદક (૧૦) અશાતાવેદક, (૧૧) ઈન્દ્રિયોપયોગયુક્ત, (૧૨) નોઈન્દ્રિયોપયોગયુક્ત, (૧૩) સાકારોપયુક્ત, (૧૪) અનાકારોપયુક્ત; આ ૧૪ બોલોનું અલ્પબહુત્વ છે— (૧) સર્વથી થોડા આયુષ્ય કર્મના બંધક, (૨) તેનાથી અપર્યાપ્ત સંખ્યાતગુણા, આ રીતે ક્રમશઃ (૩) સુપ્તજીવો સંખ્યાતગુણા, (૪) સમવહત સંખ્યાતગુણા (૫) શાતાવેદક સંખ્યાત ગુણા, (૬) ઈન્દ્રિયોપયુક્ત જીવો સંખ્યાતગુણા, (૭) અનાકારોપયોગી સંખ્યાતગુણા, (૮) સાકારોપયોગી સંખ્યાતગુણા, (૯) નોઈન્દ્રિયોપયુક્ત જીવો વિશેષાધિક, (૧૦) અશાતાવેદક જીવો વિશેષાધિક, (૧૧) અસમવહત વિશેષાધિક, (૧૨) જાગૃત જીવો વિશેષાધિક, (૧૩) પર્યાપ્ત જીવો વિશેષાધિક, (૧૪) આયુષ્યકર્મના અબંધક જીવો વિશેષાધિક છે.

શતક-૨૫ : ઉદ્દેશક-૪

સંક્ષિપ્ત સાર

આ ઉદ્દેશકમાં વિવિધ પ્રકારે કૃતયુગ્મ આદિ ચાર યુગ્મ અને પરમાણુ આદિમાં સકંપતા, નિષ્કંપતા તથા તેના અલ્પબહુત્વનું કથન છે.

જેની સંખ્યા નિયત હોય, જે રાશિમાં કોઈપણ પ્રકારનું પરિવર્તન થતું ન હોય અને જે રાશિ આઠમા અનંતમાં સમાવેશ પામે તે રાશિ કૃતયુગ્મ જ હોય છે. જેમ કે ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યના પ્રદેશો. જેની સંખ્યામાં વધઘટ થતી હોય તેમાં ચારમાંથી કોઈપણ યુગ્મરાશિ ઘટિત થાય છે. જેમ કે ૨૪ દંડકના જીવો.

છ દ્રવ્યમાં કૃતયુગ્મ :- ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાય તે ત્રણે એક દ્રવ્ય રૂપ હોવાથી કલ્યોજ છે. જીવાસ્તિકાય અને અદ્વાસમય કાલ નિયત અનંત દ્રવ્ય રૂપ હોવાથી કૃતયુગ્મ છે. પુદ્ગલાસ્તિકાય અનંત દ્રવ્ય રૂપ છે. તે ચારમાંથી કોઈપણ યુગ્મ રૂપ છે.

પ્રદેશની અપેક્ષાએ સર્વ દ્રવ્ય કૃતયુગ્મ છે. કારણ કે પ્રત્યેક દ્રવ્યના પ્રદેશો નિયત રૂપે અસંખ્યાત કે અનંત છે

છ દ્રવ્યની અવગાઢતામાં કૃતયુગ્માદિ :- ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય લોક પ્રમાણ; આકાશાસ્તિકાય લોકાલોક પ્રમાણ; જીવ અને પુદ્ગલ પણ લોકમાં જ હોવાથી તેનું અવગાઢ ક્ષેત્ર લોક પ્રમાણ અને અદ્વાસમય (વ્યવહાર કાલ) અઠી દ્વીપ પ્રમાણ અવગાઢ છે. તે પ્રત્યેકના સ્થાન નિયત છે તેથી તે દ્રવ્ય અને પ્રદેશના અવગાઢ ક્ષેત્ર કૃતયુગ્મરૂપ છે. રત્નપ્રભા આદિ સાત નરક પૃથ્વી, ૧૨ દેવલોક, ઈષ્ટપ્રાગભારા પૃથ્વી આદિ સ્થાનો પણ શાશ્વત હોવાથી નિશ્ચિત પ્રદેશાવગાઢ છે તેથી તેના અવગાઢ પ્રદેશો પણ કૃતયુગ્મ છે.

જીવ દ્રવ્યમાં કૃતયુગ્માદિ :- એક જીવ કલ્યોજ છે. અનેક સ્વતંત્ર જીવોની અપેક્ષાએ અનેક કલ્યોજ અને સમ્મિલિત અપેક્ષાએ અનંત જીવરાશિ નિયત હોવાથી કૃતયુગ્મ છે. આ સ્વતંત્ર અને સમ્મિલિત અપેક્ષાઓ માટે શાસ્ત્રકારે વિધાનાદેશ અને ઓઘાદેશ શબ્દપ્રયોગ કર્યો છે. **ઓઘાદેશમાં-** સમુચ્ચય રૂપે સર્વ જીવોનું કથન થાય અને **વિધાનાદેશમાં-** સ્વતંત્ર રૂપે એક-એક જીવોનું કથન થાય છે.

જીવ દ્રવ્યની અવગાઢતામાં કૃતયુગ્માદિ :- એક જીવના આત્મપ્રદેશો કૃતયુગ્મ છે પરંતુ તેની અવગાઢના શરીર પ્રમાણ હોય છે. શરીરની અવગાઢના અનુસાર એક જીવના અવગાઢ પ્રદેશો કોઈપણ એક યુગ્મ રૂપ હોય છે.

જીવ દ્રવ્યની સ્થિતિમાં કૃતયુગ્માદિ :- એક કે અનેક જીવો ઓઘાદેશ અને વિધાનાદેશથી કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા છે. કારણ કે જીવની સ્થિતિ ત્રિકાલ શાશ્વત છે. નૈરયિક આદિ ૨૪ દંડકના એક જીવોમાં કોઈપણ એક યુગ્મ, અનેક જીવોમાં ઓઘાદેશથી કોઈપણ એક યુગ્મ અને વિધાનાદેશથી ચારે યુગ્મરૂપ હોય છે.

જીવ દ્રવ્યની વર્ણાદિ પર્યાયોમાં કૃતયુગ્માદિ :- જીવ અરૂપી છે પરંતુ તેના શરીરની અપેક્ષાએ તેમાં

વર્ણાદિનું કથન છે. તેના શરીર પ્રમાણે વર્ણાદિમાં પરિવર્તન થાય છે. તેથી તેમાં કોઈપણ એક યુગ્મ હોય છે.

જ્ઞાનાદિ પર્યાયોમાં કૃતયુગ્માદિ :- મતિજ્ઞાનાદિના અનંત પર્યવો છે. એક જીવની અપેક્ષાએ કોઈપણ એક યુગ્મ, અનેક જીવોની અપેક્ષાએ ઓઘાદેશથી એક યુગ્મ, વિધાનાદેશથી ચારે યુગ્મ હોય છે. કેવલજ્ઞાન દર્શનના પર્યવો અનંત છે. તે ક્ષાયિક જ્ઞાન હોવાથી તેના પર્યવો એક સમાન હોય છે. તેમાં પરિવર્તન થતું નથી. તેથી તે પર્યવો કૃતયુગ્મ રૂપ છે.

જીવ દ્રવ્યમાં સકંપતા-નિષ્કંપતા :- સંસારી જીવોમાં શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી સર્વ જીવો સકંપ હોય છે. શૈલેશી અવસ્થામાં તે નિષ્કંપ હોય છે. સિદ્ધ થવાના પ્રથમ સમયે ગતિક્રિયા થતી હોવાથી અનંતર સિદ્ધ સર્વ સકંપ અને પરંપર સિદ્ધ નિષ્કંપ હોય છે.

સંસારી જીવો ક્યારેક દેશકંપ અને ક્યારેક સર્વકંપ હોય છે. જ્યારે વિગ્રહગતિમાં ઈલિકાગતિથી જાય ત્યારે દેશકંપ અને દડાની જેમ સર્વાત્મપ્રદેશોથી ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં જાય ત્યારે તે સર્વકંપ હોય છે. અન્ય સમયે પણ જીવ ક્યારેક(શરીર અને અંગોપાંગની અપેક્ષાએ) દેશકંપ હોય છે અને ક્યારેક સર્વ કંપ હોય છે.

આ લોકમાં પરમાણુ, દ્વિપ્રદેશી આદિ અનંત પ્રદેશી સ્કંધ અનંતાનંત છે. તે જ રીતે એક પ્રદેશાવગાઢથી લઈને અસંખ્ય પ્રદેશાવગાઢ સુધી, એક સમયથી લઈને અસંખ્ય સમય સુધીની સ્થિતિવાળા; એક ગુણકાળાથી લઈને અનંતગુણ કાળા સુધીના પુદ્ગલો અનંતાનંત છે. સૂત્રકારે વિવિધ પ્રકારે તેના અલ્પ-બહુત્વનું તથા તેમાં કૃતયુગ્મ આદિનું કથન કર્યું છે.

પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં સાર્દ-અનર્દ :- પરમાણુ પુદ્ગલ, ત્રિપ્રદેશી, પંચપ્રદેશી આદિ વિષમ સંખ્યક(એકી સંખ્યક) પુદ્ગલોના સમાન ભાગ થતા નથી, તેથી તે અનર્દ છે અને દ્વિપ્રદેશી, ચતુષ્પ્રદેશી આદિ સમસંખ્યક પુદ્ગલો સાર્દ છે.

પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં સકંપતા નિષ્કંપતા :- પરમાણુ પુદ્ગલ અપ્રદેશી છે. તેમાં સકંપ અથવા નિષ્કંપ બેમાંથી કોઈપણ એક અવસ્થા હોય છે. દ્વિપ્રદેશી આદિ સ્કંધોમાં ક્યારેક એક ભાગમાં, ક્યારેક સર્વ ભાગમાં કંપન થાય છે અને ક્યારેક તે નિષ્કંપ હોય છે તેથી તે સર્વ સ્કંધોમાં સર્વકંપ, દેશકંપ અને નિષ્કંપ, આ ત્રણ અવસ્થામાંથી કોઈપણ અવસ્થા સંભવે છે. પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં સર્વકંપ કે દેશકંપની સ્થિતિ જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગની અને નિષ્કંપની સ્થિતિ જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યકાલની હોય છે. બહુવચનની અપેક્ષાએ પરમાણુ અને સ્કંધોમાં સકંપ અને નિષ્કંપ બંને અવસ્થા શાશ્વત છે.

સકંપ નિષ્કંપનું અંતર :- સકંપતાનું અંતર જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યકાલનું છે અને નિષ્કંપતાનું અંતર જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગનું છે.

રુચક પ્રદેશ :- ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય આઠ-આઠ રુચક પ્રદેશ-મધ્યપ્રદેશ છે. જે આઠ આકાશપ્રદેશ પર રહે છે, દરેક જીવના પણ આઠ રુચકપ્રદેશ હોય છે, તે શરીરની અપેક્ષાએ સંકોચ અને વિસ્તાર થતો હોવાથી ક્યારેક એક,બે,ત્રણ,ચાર,પાંચ કે છ પ્રદેશ પર પણ રહે છે. તથાપ્રકારના સ્વભાવે તે સાત આકાશપ્રદેશ પર રહેતા નથી. પુદ્ગલ સ્કંધ જોડાતા વિખેરાતા રહે છે, તેથી તેના રુચકપ્રદેશનું કથન નથી.

શતક-૨૫ : ઉદ્દેશક-૪

યુગ્મ

બ્રુવોમાં કૃતયુગ્માદિ :-

૧ કઙ્ઘ ણં ઢંતે ! જુમ્મા પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! ચત્તારિ જુમ્મા પળ્ણત્તા, તં જહા-કઙ્ઘજુમ્મે જાવ કલિઓગે । સે કેળદ્દેણં ઢંતે ! ંવં વુચ્ચઙ્ઘ ? ગોયમા ! ંવં જહા અદ્દારસમસણ્ણ ચઙ્ઘત્થે ંદ્દેસણ્ણ તહેવ જાવ સે તેળદ્દેણં ગોયમા ! ંવં વુચ્ચઙ્ઘ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! યુગ્મ કેટલા છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! યુગ્મ(રાશિ)ના ચાર પ્રકાર છે, યથા- કૃતયુગ્મ યાવત્ કલ્પોજ. પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તેનું શું કારણ છે કે ચાર યુગ્મ છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! શતક-૧૮/૪ અનુસાર તે યુગ્મોના અર્થ જાણવા યાવત્ તે કારણે હે ગૌતમ ! આ પ્રમાણે કહ્યું છે.

૨ ણેરઙ્ઘયાણં ઢંતે ! કઙ્ઘ જુમ્મા પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! ચત્તારિ જુમ્મા પળ્ણત્તા, તં જહા-કઙ્ઘજુમ્મે જાવ કલિઓગે । સે કેળદ્દેણં ઢંતે ! ંવં વુચ્ચઙ્ઘ ? ગોયમા ! અદ્દો તહેવ । ંવં જાવ વાઙ્ઘકાઙ્ઘયાણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નેરયિકોમાં કેટલા યુગ્મ હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ચાર યુગ્મ છે, યથા- કૃતયુગ્મ યાવત્ કલ્પોજ. પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તેનું શું કારણ છે કે નેરયિકોમાં ચાર યુગ્મ છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્(શતક-૧૮/૪ પ્રમાણે) જાણવું. આ જ રીતે યાવત્ વાયુકાયિક જીવો પર્યંત જાણવું.

૩ વળ્ણસ્સઙ્ઘકાઙ્ઘયાણં ઢંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! વળ્ણસ્સઙ્ઘકાઙ્ઘયા સિય કઙ્ઘજુમ્મા, સિય તેઓગા, સિય ઢાવરજુમ્મા, સિય કલિઓગા । સે કેળદ્દેણં ઢંતે ! ંવં વુચ્ચઙ્ઘ- વળ્ણસ્સઙ્ઘકાઙ્ઘયા જાવ કલિઓગા ? ગોયમા ! ંવવાયં પઙ્ઘુચ્ચ । સે તેળદ્દેણં તં ચેવ । બેઙ્ઘિદિયાણં જહા ણેરઙ્ઘયાણં । ંવં જાવ વેમાળિયાણં, સિદ્ધાણં જહા વળ્ણસ્સઙ્ઘકાઙ્ઘયાણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! વનસ્પતિકાયિક જીવોમાં કેટલા યુગ્મ હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! વનસ્પતિકાયિક જીવો કદાચિત્ કૃતયુગ્મ કદાચિત્ ત્ર્યોજ, કદાચિત્ દ્વાપરયુગ્મ અને કદાચિત્ કલ્પોજ હોય છે. પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તેનું શું કારણ છે કે વનસ્પતિકાયિક જીવો કૃતયુગ્મ યાવત્ કલ્પોજ હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ઉપપાત(જન્મ)ની અપેક્ષાએ આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે વનસ્પતિકાયિક જીવો કૃતયુગ્મ યાવત્ કલ્પોજ હોય છે. બેઙ્ઘિન્દ્રિયોનું કથન નેરયિકોની સમાન જાણવું. આ જ રીતે વૈમાનિકો પર્યંત જાણવું. સિદ્ધોનું કથન વનસ્પતિકાયિક જીવોની સમાન છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં ૨૪ ંડકના જીવોની અને સિદ્ધ જીવોની રાશિનું કથન ચાર પ્રકારના યુગ્મની

અપેક્ષાએ કર્યું છે.

વનસ્પતિકાયિક જીવોને અને સિદ્ધોને છોડીને શેષ સર્વ દંડકના જીવો અસંખ્યાતા છે. તેમાં જન્મ-મરણની અપેક્ષાએ વધઘટ થયા કરે છે તેથી તે સર્વ જીવોમાં કૃતયુગ્મ આદિ ચારે યુગ્મરાશિ પ્રાપ્ત થાય છે. વનસ્પતિકાયિક જીવો અનંત છે. તે સ્વાભાવિક રૂપે કૃતયુગ્મ જ હોય છે. તેમ છતાં બીજી ગતિમાંથી આવીને વનસ્પતિમાં એક, બે ઇત્યાદિ જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી તે જીવો કૃતયુગ્મ આદિ ચારે રાશિરૂપ હોય છે. સર્વ જીવો મરણની અપેક્ષાએ પણ કૃતયુગ્માદિ ચારે રાશિરૂપ હોય છે. પરંતુ, તેની અહીં વિવક્ષા નથી. સિદ્ધ જીવો અનંત છે. તેમાં પણ સિદ્ધ થવાની અપેક્ષાએ ચારે રાશિ સંભવિત છે.

છ દ્રવ્યમાં દ્રવ્ય અને પ્રદેશથી કૃતયુગ્માદિ :-

૪ કઙ્કિહા ણં ભંતે ! સવ્વદવ્વા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! છવ્વિહા સવ્વદવ્વા પણ્ણત્તા, તં જહા- ધમ્મત્થિકાએ અધમ્મત્થિકાએ જાવ અદ્ધાસમએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સર્વ દ્રવ્યના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સર્વ દ્રવ્યના છ પ્રકાર છે, યથા- ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય યાવત્ અદ્ધાસમય-કાલ.

૫ ધમ્મત્થિકાએ ણં ભંતે ! દવ્વટ્ટયાએ કિં કહ્જુમ્મે જાવ કલિઓગે ? ગોયમા ! ણો કહ્જુમ્મે, ણો તેઓએ, ણો દાવરજુમ્મે, કલિઓગે । એવં અહમ્મત્થિકાએ વિ, એવં આગાસત્થિકાએ વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ધર્માસ્તિકાય, દ્રવ્યથી શું કૃતયુગ્મ યાવત્ કલ્યોજરૂપ છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ધર્માસ્તિકાય, દ્રવ્યથી કૃતયુગ્મ નથી, ત્ર્યોજ નથી અને દ્વાપરયુગ્મ પણ નથી, પરંતુ કલ્યોજ રૂપે છે. આ રીતે અધર્માસ્તિકાય અને આકાશસ્તિકાય પણ જાણવા જોઈએ.

૬ જીવત્થિકાએ ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! કહ્જુમ્મે, ણો તેઓએ, ણો દાવરજુમ્મે, ણો કલિઓગે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જીવાસ્તિકાય, દ્રવ્યથી શું કૃતયુગ્મ છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જીવાસ્તિકાય, દ્રવ્યથી કૃતયુગ્મ છે પરંતુ ત્ર્યોજ, દ્વાપરયુગ્મ કે કલ્યોજ નથી.

૭ પોગ્ગલત્થિકાએ ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! સિય કહ્જુમ્મે જાવ સિય કલિઓગે । અદ્ધાસમએ જહા જીવત્થિકાએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુદ્ગલાસ્તિકાય, દ્રવ્યથી શું કૃતયુગ્મ છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કદાચિત્ કૃતયુગ્મ યાવત્ કદાચિત્ કલ્યોજ પણ હોય છે. અદ્ધાસમયનું કથન જીવાસ્તિકાયની સમાન છે.

૮ ધમ્મત્થિકાએ ણં ભંતે ! પએસટ્ટયાએ કિં કહ્જુમ્મે, પુચ્છા ? ગોયમા ! કહ્જુમ્મે, ણો તેઓએ, ણો દાવરજુમ્મે, ણો કલિઓગે । એવં જાવ અદ્ધાસમએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ધર્માસ્તિકાય, પ્રદેશથી શું કૃતયુગ્મ છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે

ગૌતમ ! કૃતયુગ્મ છે, પરંતુ ત્ર્યોજ, દ્વાપરયુગ્મ અને કલ્યોજ નથી. આ જ રીતે અદ્વાસમય પર્યંત જાણવું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં દ્રવ્યથી અને પ્રદેશથી છ દ્રવ્યોનું કૃતયુગ્મ આદિ સંખ્યારૂપે નિરૂપણ છે.

દ્રવ્યથી :- ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને આકાશસ્તિકાય, આ ત્રણે દ્રવ્યો, દ્રવ્યથી એક દ્રવ્યરૂપ છે તેથી તે કલ્યોજ રૂપ છે. જીવ દ્રવ્ય અનંત છે, તે કૃતયુગ્મરૂપ છે. જીવોની પર્યાયમાં પરિવર્તન થવા છતાં જીવોની રાશિ નિયત છે. તેની સંખ્યામાં વધઘટ થતી નથી. જે દ્રવ્ય કે પ્રદેશોની રાશિ નિયત હોય તે સ્વભાવિક-રૂપે કૃતયુગ્મ રાશિરૂપ જ હોય છે.

પુદ્ગલ દ્રવ્ય અનંત છે. તેમાં પરમાણુ, દ્વિપ્રદેશી, ત્રિપ્રદેશી યાવત્ અનંતપ્રદેશી સ્કંધો અનંત છે. સંઘાત અને ભેદથી તેમાં પરિવર્તન થયા જ કરે છે. ક્યારેક પરમાણુ, સ્કંધ રૂપ અને ક્યારેક સ્કંધ, પરમાણુ રૂપે પરિણત થઈ જાય છે. આ રીતે પુદ્ગલ પરમાણુ કે સ્કંધોની સંખ્યા અનંત હોવા છતાં તે અનંતતા અનિશ્ચિત છે તેથી તેમાં ચારે રાશિ ઘટી શકે છે.

પ્રદેશથી :- સર્વ દ્રવ્યો પ્રદેશથી કૃતયુગ્મ છે. ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાત પ્રદેશો, આકાશસ્તિકાયના અનંત પ્રદેશો અને અદ્વા કાલના અનંત સમયો કૃતયુગ્મરૂપ છે.

પ્રત્યેક જીવ દ્રવ્યોમાં જન્મ-મરણાદિની અપેક્ષાએ અને પ્રત્યેક પુદ્ગલ દ્રવ્યોમાં સંઘાત અને ભેદની અપેક્ષાએ પરિવર્તન થયા કરે છે. તેમ છતાં સંપૂર્ણ જીવાસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાયમાં એક પણ પ્રદેશની હાનિ-વૃદ્ધિ થતી નથી અર્થાત્ સર્વ જીવોના આત્મપ્રદેશો તથા સર્વ સ્કંધોના પ્રદેશો અને પરમાણુ પુદ્ગલ લોકમાં નિશ્ચિત છે તેની સંખ્યા હંમેશાં તેટલી જ રહે છે. તેથી તે બંને અસ્તિકાયના પ્રદેશો પણ કૃતયુગ્મ છે.

છ દ્રવ્યોનું દ્રવ્ય અને પ્રદેશથી અલ્પબહુત્વ :-

૧ **एएसि णं भंते! धम्मत्थिकाय अधम्मत्थिकाय जावअद्वासमयाणं दव्वट्टयाए, पुच्छं? गोयमा ! एएसि णं अप्पाबहुगं जहा बहुवत्तव्वयाए तहेव णिरवसेसं ।**

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય યાવત્ અદ્વાસમય, તેમાં દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કોણ કોનાથી અલ્પ, બહુ, તુલ્ય કે વિશેષાધિક છે? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ત્રીજા બહુવક્તવ્યતા પદ અનુસાર આ સર્વનું અલ્પબહુત્વ જાણવું.

વિવેચન :-

પ્રજ્ઞાપના સૂત્રાનુસાર તેનું અલ્પબહુત્વ આ પ્રમાણે છે— **દ્રવ્યથી**— ધર્માસ્તિકાય આદિ ત્રણે દ્રવ્ય એક એક દ્રવ્ય રૂપ હોવાથી દ્રવ્યાર્થ રૂપે પરસ્પર તુલ્ય છે અને સર્વથી અલ્પ છે. તેનાથી જીવાસ્તિકાય દ્રવ્યો અનંતગુણા છે. તેનાથી પુદ્ગલાસ્તિકાય અને અદ્વાસમય ઉત્તરોત્તર અનંતગુણા છે.

પ્રદેશથી :- ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશો અસંખ્યાત છે, સર્વથી થોડા છે અને પરસ્પર તુલ્ય છે. તેનાથી જીવાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય, અદ્વાસમય અને આકાશસ્તિકાયના પ્રદેશો ઉત્તરોત્તર અનંત-ગુણા છે.

છ દ્રવ્યોમાં દ્રવ્યાપેક્ષયા અને પ્રદેશાપેક્ષયા અલ્પબહુત્વ :-

	ધર્માસ્તિ°	અધર્માસ્તિ°	આકાશાસ્તિ°	જીવાસ્તિ°	પુદ્ગલાસ્તિ°	કાલ
દ્રવ્યથી	૧	૧	૧ સર્વથી થોડા	૨ અનંતગુણા	૩ અનંતગુણા	૪ અનંતગુણા
પ્રદેશથી	૧	૧	૫ અનંતગુણ	૨ અનંતગુણા	૩ અનંતગુણા	૪ અનંતગુણા

★ ઉપરોક્ત અલ્પબહુત્વ ક્રમાંક પ્રમાણે છે. ★ દ્રવ્યથી અને પ્રદેશથી બંને ભિન્ન ભિન્ન છે.

છ દ્રવ્યોની અવગાઠતામાં કૃતયુગ્મ આદિ :-

૧૦ ધર્મત્થિકાએ પં ભંતે ! કિં ઓગાઢે, અણોગાઢે ? ગોયમા ! ઓગાઢે, ણો અણોગાઢ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય, શું અવગાઢ (આશ્રિત) છે કે અનવગાઢ છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અવગાઢ છે, અનવગાઢ નથી.

૧૧ જહ્ ભંતે ! ઓગાઢે- કિં સંખેજ્જપણ્ણેસોગાઢે, અસંખેજ્જપણ્ણેસોગાઢે, અણંતપણ્ણેસોગાઢે ? ગોયમા ! ણો સંખેજ્જપણ્ણેસોગાઢે, અસંખેજ્જપણ્ણેસોગાઢે, ણો અણંતપણ્ણેસોગાઢે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો ધર્માસ્તિકાય અવગાઢ છે, તો શું સંખ્યાત પ્રદેશાવગાઢ છે, અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાઢ છે કે અનંત પ્રદેશાવગાઢ છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સંખ્યાત પ્રદેશાવગાઢ નથી અને અનંત પ્રદેશાવગાઢ પણ નથી પરંતુ અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાઢ છે.

૧૨ જહ્ ભંતે ! અસંખેજ્જપણ્ણેસોગાઢે- કિં કહ્જુમ્મપણ્ણેસોગાઢે, પુચ્છ ? ગોયમા ! કહ્જુમ્મપણ્ણેસોગાઢે, ણો તેઓગપણ્ણેસોગાઢે, ણો દાવરજુમ્મપણ્ણેસોગાઢે, ણો કલિઓગપણ્ણેસોગાઢે । એવં અધર્મત્થિકાએ વિ । એવં આગાસત્થિકાએ વિ । જીવત્થિકાએ , પુગ્ગલત્થિકાએ, અદ્ધાસમય એવં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય, અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાઢ છે, તો કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે. પરંતુ ત્યોજ, દ્વાપરયુગ્મ અને કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ નથી. આ જ રીતે અધર્માસ્તિકાય, આકાશસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય અને અદ્ધાસમય પણ જાણવા.

૧૩ ઇમા પં ભંતે ! રયણપ્પભા પુઢવી કિં ઓગાઢા, અણોગાઢા ? ગોયમા ! જહેવ ધર્મત્થિકાએ । એવં જાવ અહેસત્તમા । સોહમ્મે એવં ચેવ । એવં જાવ ઈસિપબ્ભારા પુઢવી ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી શું અવગાઢ છે કે અનવગાઢ ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીનું સર્વ કથન ધર્માસ્તિકાયની સમાન છે. આ રીતે યાવત્ અધઃસપ્તમ પૃથ્વી પર્યંત જાણવું તથા સૌધર્મ દેવલોકમાં પણ આ જ રીતે છે તેમજ ઈષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી પર્યંત પણ આ જ રીતે જાણવું જોઈએ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં છ દ્રવ્યોની અવગાઠતામાં કૃતયુગ્મ આદિ રાશિનું નિરૂપણ છે.

ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય લોક પ્રમાણ અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાઢ છે. આકાશાસ્તિકાય લોકાલોક પ્રમાણ અનંત પ્રદેશાવગાઢ છે. જીવ અને પુદ્ગલ દ્રવ્યો પણ લોકમાં જ હોવાથી લોક પ્રમાણ અસંખ્ય પ્રદેશાવગાઢ છે. અદ્વા સમય(વ્યવહારકાલ) મનુષ્ય ક્ષેત્ર પ્રમાણ અસંખ્ય પ્રદેશાવગાઢ છે.

રત્નપ્રભા આદિ સાત નરક પૃથ્વી, ૧૨ દેવલોક આદિ ઈષ્ટપ્રાગ્ભારાપૃથ્વી પર્યંતના પ્રત્યેક સ્થાનો અસંખ્ય પ્રદેશાવગાઢ છે.

પ્રત્યેક દ્રવ્ય તેમજ ઉપરોક્ત પ્રત્યેક સ્થાન શાશ્વત હોવાથી તેના અવગાઢ પ્રદેશો પણ શાશ્વત છે, તેમાં પરિવર્તન થતું નથી; તેના અવગાઢ પ્રદેશો નિયત છે. તેથી સૂત્રોક્ત સર્વ દ્રવ્યો અને સર્વ સ્થાનો ગોળાકાર હોવાથી તેના અવગાઢ પ્રદેશોની સંખ્યા સ્વભાવથી કૃતયુગ્મ છે. તેમાં પરિવર્તન થતું નથી.

જીવોમાં દ્રવ્ય-પ્રદેશથી કૃતયુગ્માદિ :-

૧૪ જીવે ણં ભંતે ! દઁવ્વટ્ટયાએ કિં કહજુમ્મે, પુચ્છા ? ગોયમા ! ણો કહજુમ્મે, ણો તેઓગે, ણો દાવરજુમ્મે, કલિઓગે । એવં ણેરઙ્ગે વિ, એવં જાવ સિદ્ધે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એક જીવ દ્રવ્યથી શું કૃતયુગ્મ છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ! એક જીવ કૃતયુગ્મ, ત્ર્યોજ કે દ્વાપરયુગ્મ નથી પરંતુ તે કલ્યોજ છે. આ જ રીતે એક નૈરયિક પણ કલ્યોજ છે. આ જ રીતે એક સિદ્ધ પર્યંત જાણવું.

૧૫ જીવા ણં ભંતે ! દઁવ્વટ્ટયાએ કિં કહજુમ્મા, પુચ્છા ? ગોયમા ! ઓઘાદેસેણં કહજુમ્મા, ણો તેઓગા, ણો દાવરજુમ્મા, ણો કલિઓગા । વિહાણાદેસેણં ણો કહજુમ્મા, ણો તેઓગા, ણો દાવરજુમ્મા, કલિઓગા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક જીવો દ્રવ્યથી શું કૃતયુગ્મ છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ! જીવો સર્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ છે, પરંતુ ત્ર્યોજ, દ્વાપરયુગ્મ અને કલ્યોજ નથી અને પ્રત્યેકની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ, ત્ર્યોજ અને દ્વાપરયુગ્મ નથી પરંતુ કલ્યોજ છે.

૧૬ ણેરઙ્ગયા ણં ભંતે ! દઁવ્વટ્ટયાએ, પુચ્છા ? ગોયમા ! ઓઘાદેસેણં સિય કહજુમ્મા જાવ સિય કલિઓગા । વિહાણાદેસેણં ણો કહજુમ્મા, ણો તેઓગા, ણો દાવરજુમ્મા, કલિઓગા । એવં જાવ સિદ્ધા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક નૈરયિક જીવો દ્રવ્યથી શું કૃતયુગ્મ છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સર્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ કદાચિત્ કૃતયુગ્મ છે યાવત્ કદાચિત્ કલ્યોજ છે અને પ્રત્યેક નૈરયિકની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ, ત્ર્યોજ અને દ્વાપરયુગ્મ નથી પરંતુ અનેક કલ્યોજ છે. આ રીતે સિદ્ધ જીવો પર્યંત જાણવું.

૧૭ જીવે ણં ભંતે ! પએસટ્ટયાએ કિં કહજુમ્મે, પુચ્છા ? ગોયમા ! જીવપએસે પહુચ્ચ કહજુમ્મે, ણો તેઓગે, ણો દાવરજુમ્મે, ણો કલિઓગે । સરીરપએસે પહુચ્ચ સિય કહજુમ્મે જાવ સિય કલિઓગે । એવં જાવ વેમાણે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એક જીવ દ્રવ્ય અને પ્રદેશથી શું કૃતયુગ્મ છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે

ગૌતમ ! એક જીવ પ્રદેશોની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ છે, પરંતુ ત્ર્યોજ, દ્વાપરયુગ્મ અને કલ્યોજ નથી તથા શરીર પ્રદેશોની અપેક્ષાએ કદાચિત્ કૃતયુગ્મ છે યાવત્ કદાચિત્ કલ્યોજ હોય છે. આ રીતે વૈમાનિક પર્યત જાણવું.

૧૮ સિદ્ધે ણં ભંતે ! પ્ણસદ્વ્યાએ કિં કડજુમ્મે, પુચ્છા ? ગોયમા ! કડજુમ્મે; ણો તેઓગે, ણો દાવરજુમ્મે, ણો કલિઓગે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એક સિદ્ધ, આત્મપ્રદેશોથી શું કૃતયુગ્મ છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! એક સિદ્ધ આત્મપ્રદેશોથી કૃતયુગ્મ છે, પરંતુ ત્ર્યોજ, દ્વાપરયુગ્મ અને કલ્યોજ નથી. શરીર ન હોવાથી તેમાં શરીરની અપેક્ષાનું કથન નથી.

૧૯ જીવા ણં ભંતે ! પ્ણસદ્વ્યાએ કિં કડજુમ્મા, પુચ્છા । ગોયમા ! જીવપ્ણસે પડુચ્ચ ઓઘાદેસેણ વિ વિહાણાદેસેણ વિ કડજુમ્મા, ણો તેઓગા, ણો દાવરજુમ્મા, ણો કલિઓગા । સરીરપ્ણસે પડુચ્ચ ઓઘાદેસેણ સિય કડજુમ્મા જાવ સિય કલિઓગા, વિહાણાદેસેણ કડજુમ્મા વિ જાવ કલિઓગા વિ । એવં ણેરઙ્ગ્યા વિ । એવં જાવ વેમાણિયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક જીવો પ્રદેશથી શું કૃતયુગ્મ છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જીવો આત્મપ્રદેશોની અપેક્ષાએ ઓઘાદેશથી અને વિધાનાદેશથી પણ કૃતયુગ્મ છે; ત્ર્યોજ, દ્વાપર-યુગ્મ અને કલ્યોજ નથી. શરીરપ્રદેશોની અપેક્ષાએ ઓઘાદેશથી કદાચિત્ કૃતયુગ્મ છે યાવત્ કદાચિત્ કલ્યોજ છે અને વિધાનાદેશથી કૃતયુગ્મ પણ છે યાવત્ કલ્યોજ પણ છે. આ જ રીતે નૈરયિકનું કથન પણ કરવું જોઈએ. આ જ રીતે વૈમાનિક પર્યત જાણવું જોઈએ.

૨૦ સિદ્ધા ણં ભંતે ! પ્ણસદ્વ્યાએ કિં કડજુમ્મા, પુચ્છા ? ગોયમા ! ઓઘાદેસેણ વિ વિહાણાદેસેણ વિ કડજુમા; ણો તેઓગા, ણો દાવરજુમ્મા, ણો કલિઓગા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક સિદ્ધો પ્રદેશથી શું કૃતયુગ્મ છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સિદ્ધો ના પ્રદેશો સર્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ અને પ્રત્યેક સિદ્ધની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ છે, તે ત્ર્યોજ દ્વાપર યુગ્મ કે કલ્યોજ નથી.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં દ્રવ્યથી અને પ્રદેશથી એકવચન અને બહુવચનની અપેક્ષાએ જીવ દ્રવ્યમાં કૃતયુગ્મ આદિ ભેદનું નિરૂપણ કર્યું છે.

દ્રવ્યથી :- જીવ, દ્રવ્યની અપેક્ષાએ એક દ્રવ્યરૂપ છે તેથી તે કલ્યોજ છે. ઓઘાદેશથી એટલે અનેક જીવોની અપેક્ષાએ જીવ દ્રવ્ય અવસ્થિત અનંત છે અને તે અનંત સંખ્યા સ્વભાવિક રીતે કૃતયુગ્મ છે. વિધાનાદેશથી એટલે પ્રત્યેક જીવની અપેક્ષાએ તે પ્રત્યેક જીવ એક-એક હોવાથી કલ્યોજ છે.

૨૪ દંડકના જીવોમાં જન્મ-મરણની અપેક્ષાએ તેની સંખ્યામાં વધઘટ થયા જ કરે છે તેથી ઓઘાદેશથી- તેની સર્વ સામાન્ય સંખ્યામાં ચારમાંથી કોઈપણ રાશિ ઘટી શકે છે. વિધાનાદેશથી- પ્રત્યેક જીવની અપેક્ષાએ તે કલ્યોજ રૂપ છે. સિદ્ધોની રાશિમાં વૃદ્ધિ થયા કરે છે તેથી તેમાં પણ ચારમાંથી કોઈ રાશિ ઘટિત થઈ શકે છે. પ્રત્યેક સિદ્ધની અપેક્ષાએ તે કલ્યોજ છે.

પ્રદેશથી :- પ્રત્યેક જીવના આત્મપ્રદેશો અવસ્થિત અસંખ્યાતા છે અને સર્વ જીવોના આત્મપ્રદેશો પણ અવસ્થિત અનંત છે. આ રીતે એક કે અનેક જીવોની અપેક્ષાએ આત્મપ્રદેશો નિયત હોવાથી કૃતયુગ્મ છે. ૨૪ દંડકના જીવો અને સિદ્ધોમાં પણ આત્મ પ્રદેશો નિયત હોવાથી કૃતયુગ્મ જ છે.

શરીરમાં સંઘાત અને ભેદથી પરિવર્તન થતું રહે છે તેથી સમુચ્ચય જીવ અને એક કે અનેક જીવોના શરીર પ્રદેશોમાં ચાર રાશિમાંથી કોઈપણ એક રાશિ હોય છે. સિદ્ધો અશરીરી હોય છે.

જીવોમાં અવગાહનાની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્માદિ :-

૨૧ જીવે ણં ભંતે ! કિં કડજુમ્મપ્પેસોગાઢે, પુચ્છા ? ગોયમા ! સિય કડજુમ્મપ્પેસોગાઢે જાવ સિય કલિઓગપ્પેસોગાઢે । એવં જાવ સિદ્ધે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જીવ શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જીવ કદાચિત્ કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે યાવત્ કદાચિત્ કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ થાય છે. આ રીતે સિદ્ધ પર્યંત જાણવું.

૨૨ જીવા ણં ભંતે ! કિં કડજુમ્મપ્પેસોગાઢા, પુચ્છા ? ગોયમા ! ઓઘાદેસેણં કડજુમ્મપ્પેસોગાઢા, ણો તેઓગપ્પેસોગાઢા, ણો દાવરપ્પેસોગાઢા, ણો કલિઓગપ્પેસોગાઢા । વિહાણા-દેસેણં કડજુમ્મપ્પેસોગાઢા વિ જાવ કલિઓગ પ્પેસોગાઢા વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક જીવો શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અનેક જીવો સર્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે પરંતુ ત્ર્યોજ, દ્વાપરયુગ્મ અને કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ નથી. પ્રત્યેકની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ પણ હોય છે યાવત્ કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ હોય છે.

૨૩ ણેરહ્યાણં ભંતે ! કિં કડજુમ્મપ્પેસોગાઢા, પુચ્છા ? ગોયમા ! ઓઘાદેસેણં સિય કડજુમ્મપ્પેસોગાઢા જાવ સિય કલિઓગપ્પેસોગાઢા । વિહાણાદેસેણં કડજુમ્મપ્પેસોગાઢા વિ જાવ કલિઓગપ્પેસોગાઢા વિ । એવં ઈર્ગિદિયસિદ્ધવજ્જા સવ્વે વિ । સિદ્ધ-ઈર્ગિદિયા ય જહા જીવા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક નૈરિયકો શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સર્વ સામાન્યાપેક્ષા કદાચિત્ કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ યાવત્ કદાચિત્ કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ છે. પ્રત્યેક જીવની અપેક્ષાએ તે કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ પણ છે યાવત્ કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ છે. આ જ રીતે એકેન્દ્રિયો અને સિદ્ધોને છોડીને સર્વ જીવોનું કથન કરવું. સિદ્ધ અને એકેન્દ્રિય જીવોનું કથન સમુચ્ચય જીવોની સમાન છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં જીવોની અવગાહનામાં કૃતયુગ્મ આદિ ચાર રાશિનું નિરૂપણ છે. પ્રત્યેક જીવના આત્મપ્રદેશો અસંખ્યાતા છે. તે રાશિ નિશ્ચિત અને કૃતયુગ્મ રૂપ છે.

જીવ તેને પ્રાપ્ત થયેલા શરીરમાં અવગાહન કરે છે. તેથી પ્રત્યેક સંસારી જીવોની તે શરીર અવગાહનાના આધારે તેમાં કૃતયુગ્મદિ ચારે ય રાશિ સંભવિત છે.

૨૪ દંડકના તેમજ સિદ્ધના પ્રત્યેક જીવો કદાચિત્ કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાહ, કદાચિત્ ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાહ, કદાચિત્ દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાહ, કદાચિત્ કલ્યોજ પ્રદેશાવગાહ હોય છે, કારણ કે પ્રત્યેક જીવના શરીરની અવગાહના અને સિદ્ધની અવગાહના ભિન્ન-ભિન્ન હોય છે.

અનેક જીવોની પૃથ્થામાં સર્વ સામાન્ય જીવો અને એકેન્દ્રિય જીવો લોક વ્યાપ્ત હોવાથી કૃતયુગ્મ હોય છે.

પાંચ સ્થાવરને છોડીને ૧૯ દંડકના સર્વ સામાન્ય જીવોમાં સર્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ શરીર અવગાહિત પ્રદેશો ચાર રાશિમાંથી કોઈપણ રાશિ પ્રમાણ હોય છે. સિદ્ધોનું અવગાહન સ્થાન સિદ્ધ ક્ષેત્ર કૃતયુગ્મ પ્રદેશાત્મક છે, તેથી સર્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ સિદ્ધોના અવગાહ પ્રદેશ કૃતયુગ્મ રાશિ પ્રમાણ જ નિયત છે. આ રીતે બંને પ્રકારના જીવોના અવગાહન સ્થાન નિયત હોવાથી તે કૃતયુગ્મ રૂપ જ છે.

વિધાનાદેશથી- એક-એક જીવની અપેક્ષાએ અનેક જીવોમાં ચારે રાશિ ઘટી શકે છે.

જીવોની સ્થિતિમાં કૃતયુગ્મદિ :-

૨૪ જીવે ણં ભંતે ! કિં કહજુમ્મસમયટ્ઠિઈં, પુચ્છા ? ગોયમા ! કહજુમ્મસમયટ્ઠિઈં, ણો તેઓગસમયટ્ઠિઈંયા, ણો દાવરસમયટ્ઠિઈંયા, ણો કલિઓગસમયટ્ઠિઈંયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એક જીવ શું કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળો છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! એક જીવ કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળો છે, પરંતુ ત્ર્યોજ, દ્વાપરયુગ્મ અને કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળો નથી.

૨૫ ણેરહ્ણં ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! સિય કહજુમ્મસમયટ્ઠિઈંયા જાવ સિય કલિઓગસમયટ્ઠિઈંયા । એવં જાવ વેમાણિયા । સિદ્ધે જહા જીવે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એક નૈરયિક શું કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળો છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કદાચિત્ કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળો છે યાવત્ કદાચિત્ કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળો છે, આ જ રીતે વૈમાનિક પર્યત જાણવું. સિદ્ધનું કથન સામાન્ય જીવની સમાન છે.

૨૬ જીવા ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! ઓઘાદેસેણ વિ વિહાણાદેસેણ વિ કહજુમ્મસમયટ્ઠિઈંયા, ણો તેઓગસમયટ્ઠિઈંયા, ણો દાવરસમયટ્ઠિઈંયા, ણો કલિઓગસમયટ્ઠિઈંયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક જીવો શું કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ઓઘાદેશ અને વિધાનાદેશથી જીવો કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા છે, પરંતુ ત્ર્યોજ, દ્વાપરયુગ્મ અને કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા નથી.

૨૭ ણેરહ્ણા ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! ઓઘાદેસેણ સિય કહજુમ્મસમયટ્ઠિઈંયા જાવ સિય કલિઓગસમયટ્ઠિઈંયા વિ । વિહાણાદેસેણ કહજુમ્મસમયટ્ઠિઈંયા વિ જાવ કલિઓગ-

સમયદ્વિર્ઘ્યા વિ । એવં જાવ વેમાણિયા । સિદ્ધા જહા જીવા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક નૈરયિકો શું કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ઓઘાદેશથી કદાચિત્ કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા **યાવત્** કદાચિત્ કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા છે. વિધાનાદેશથી કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા પણ **યાવત્** કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા પણ છે. આ જ રીતે વૈમાનિક પર્યંત જાણવું. સિદ્ધ જીવોનું કથન સામાન્ય જીવોની સમાન છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં જીવોની સ્થિતિમાં કૃતયુગ્મ આદિ ચારે રાશિનું નિરૂપણ છે.

એક કે અનેક સમુચ્ચય જીવોની સ્થિતિ ત્રિકાલ શાશ્વત છે. તેના અનંત સમય કૃતયુગ્મ સંખ્યાવાળા છે.

નૈરયિક આદિ ૨૪ દંડકના જીવોની સ્થિતિ ભિન્ન-ભિન્ન હોવાથી તેમાં ઓઘાદેશ અને વિધાનાદેશથી કૃતયુગ્મ આદિ ચારે પ્રકારના યુગ્મ ઘટિત થાય છે.

એક કે અનેક સિદ્ધોની સ્થિતિ સાદિ અનંતકાલની છે અને સમુચ્ચય જીવની જેમ તેના અનંત સમય પણ કૃતયુગ્મ સંખ્યાવાળા છે. તેથી તેમાં અન્ય ત્રણ યુગ્મનો સંભવ નથી.

જીવોમાં વર્ષાદિની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્માદિ :-

૨૮ જીવે ણં ભંતે ! કાલવણ્ણપજ્જવેહિં કિં કહજુમ્મે, પુચ્છા ? ગોયમા ! જીવપણ્ણે પહુચ્ચ ણો કહજુમ્મે જાવ ણો કલિઓગે । સરીરપણ્ણે પહુચ્ચ સિય કહજુમ્મે જાવ સિય કલિઓગે । એવં જાવ વેમાણિયે । સિદ્ધો ચેવ ણ પુચ્છિજ્જહિં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એક જીવ કાળા વર્ણ પર્યાયોની અપેક્ષાએ શું કૃતયુગ્મ છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જીવ પ્રદેશોની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ **યાવત્** કલ્યોજ, કોઈપણ નથી. જીવાત્મા અરૂપી છે. તેથી તેમાં વર્ણાદિ સંબંધી કૃતયુગ્મ આદિ ચારેયનો નિષેધ છે. શરીર પ્રદેશોના વર્ણાદિની અપેક્ષાએ તે કદાચિત્ કૃતયુગ્મ **યાવત્** કલ્યોજ છે, આ જ રીતે વૈમાનિક પર્યંત જાણવું. અહીં સિદ્ધોના વિષયમાં પ્રશ્ન જ ન કરવો જોઈએ.

૨૯ જીવા ણં ભંતે ! કાલવણ્ણપજ્જવેહિં, પુચ્છા ? ગોયમા ! જીવપણ્ણે પહુચ્ચ ઓઘાદેસેણ વિ વિહાણાદેસેણ વિ ણો કહજુમ્મા જાવ ણો કલિઓગા । સરીરપણ્ણે પહુચ્ચ ઓઘાદેસેણ સિય કહજુમ્મા જાવ સિય કલિઓગા, વિહાણાદેસેણં કહજુમ્મા વિ જાવ કલિઓગા વિ । એવં જાવ વેમાણિયા । એવં ણીલવણ્ણપજ્જવેહિં દંડઓ ભાણિયવ્વો ઇગત્તપુહત્તેણં । એવં જાવ લુક્ખપાસપજ્જવેહિં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક જીવો કાળા વર્ણના પર્યાયોની અપેક્ષાએ શું કૃતયુગ્મ છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જીવપ્રદેશોની અપેક્ષાએ ઓઘાદેશ કે વિધાનાદેશથી તે કૃતયુગ્મ **યાવત્** કલ્યોજ નથી, પરંતુ શરીર પ્રદેશોની અપેક્ષાએ ઓઘાદેશથી કદાચિત્ કૃતયુગ્મ **યાવત્** કલ્યોજ છે. વિધાનાદેશથી

કૃતયુગ્મ પણ છે યાવત્ કલ્યોજ પણ છે. આ રીતે વૈમાનિક પર્યત જાણવું. આ જ રીતે એકવચન અને બહુવચનની અપેક્ષાએ નીલવર્ણ પર્યાયોનું કથન કરવું તથા તે જ રીતે બધા વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શોનું કથન કરતાં રૂક્ષ સ્પર્શ પર્યાયો સુધી જાણવું.

વિવેચન :-

જીવ પ્રદેશો અમૂર્ત અને અરૂપી છે તેથી તેમાં વર્ણાદિ પર્યાયો નથી, પરંતુ પ્રસ્તુત પ્રસંગમાં શરીર સહિતના સંસારી જીવોનું શ્રદ્ધ કરીને શરીરના વર્ણાદિ પર્યાયોમાં કૃતયુગ્મ આદિ ચારે રાશિ કહી છે. અહીં સિદ્ધ જીવોમાં પણ પ્રદેશ, અવગાહના, સ્થિતિ સંબંધી વર્ણન કરવામાં આવ્યું પરંતુ સિદ્ધો અશરીરી હોવાથી તેમાં વર્ણાદિ સંબંધી કૃતયુગ્માદિ પ્રશ્નોનો નિષેધ કર્યો છે.

બ્રુવોના જ્ઞાનાદિ પર્યવોમાં કૃતયુગ્માદિ :-

૩૦ જીવે નં ભંતે ! આભિણિબોહિયણાણપજ્જવેહિં કિં કહજુમ્મે, પુચ્છા ? ગોયમા ! સિય કહજુમ્મે જાવસિય કલિઓગે । એવં એગિંદિયવજ્જં જાવ વેમાણિણે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એક જીવ આભિણિબોધિક જ્ઞાન પર્યવોની અપેક્ષાએ શું કૃતયુગ્મ છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કદાચિત્ કૃતયુગ્મ યાવત્ કલ્યોજ છે. આ રીતે એકેન્દ્રિયને છોડીને વૈમાનિક સુધી જાણવું.

૩૧ જીવા નં ભંતે ! આભિણિબોહિયણાણપજ્જવેહિં કિં કહજુમ્મે, પુચ્છા ? ગોયમા ! ઓઘાદેસેણં સિય કહજુમ્મા જાવસિય કલિઓગા । વિહાણાદેસેણં કહજુમ્મા વિ જાવ કલિઓગા વિ । એવં એગિંદિયવજ્જં જાવ વેમાણિયા । એવં સુયણાણપજ્જવેહિં વિ । ઓહિણાણપજ્જવેહિં વિ એવં ચેવ । નવરં વિગલિંદિયાણં નત્થિ ઓહિણાણં । મણપજ્જવણાણં એવં ચેવ, નવરં જીવાણં મણુસ્સાણ ય, સેસાણં નત્થિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક જીવો આભિણિબોધિક જ્ઞાન પર્યવોની અપેક્ષાએ શું કૃતયુગ્મ છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ઓઘાદેશથી કદાચિત્ કૃતયુગ્મ છે યાવત્ કદાચિત્ કલ્યોજ છે. વિધાના-દેશથી કૃતયુગ્મ પણ છે યાવત્ કલ્યોજ પણ હોય છે. આ રીતે એકેન્દ્રિયોને છોડીને વૈમાનિક પર્યત જાણવું. આ જ રીતે શ્રુતજ્ઞાનની પર્યવોના વિષયમાં જાણવું. અવધિજ્ઞાનની પર્યવોના વિષયમાં પણ આ જ રીતે જાણવું છે, વિશેષતા એ છે કે વિકલેન્દ્રિય જીવોને અવધિજ્ઞાન હોતું નથી. મન:પર્યવજ્ઞાનના પર્યવોના વિષયમાં પણ આ જ પ્રકારે છે પરંતુ સમુચ્ચય જીવો અને મનુષ્યોને જ મન:પર્યવજ્ઞાન હોય છે. શેષ દંડકોમાં નથી.

૩૨ જીવે નં ભંતે ! કેવલણાણપજ્જવેહિં કિં કહજુમ્મે, પુચ્છા ? ગોયમા ! કહજુમ્મે, ણો તેઓગે, ણો દાવરજુમ્મે, ણો કલિઓગે । એવં મણુસ્સે વિ । એવં સિદ્ધે વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એક જીવ, કેવલજ્ઞાન પર્યવોની અપેક્ષાએ શું કૃતયુગ્મ છે ઇત્યાદિ પૃચ્છા? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કૃતયુગ્મ છે પરંતુ ત્ર્યોજ, દ્વાપરયુગ્મ અને કલ્યોજ નથી, આ જ રીતે મનુષ્ય અને સિદ્ધના વિષયમાં પણ છે.

૩૩ જીવા જં ભંતે ! કેવલણાણપજ્જવેહિં કિં કહજુમ્મે, પુચ્છા ? ગોયમા ! ઓઘાદેસેણ વિ વિહાણાદેસેણ વિ કહજુમ્મા, ણો તેઓગા, ણો દાવરજુમ્મા, ણો કલિઓગા । એવં મણુસ્સા વિ । એવં સિદ્ધા વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક જીવો કેવલજ્ઞાનના પર્યવોની અપેક્ષાએ શું કૃતયુગ્મ છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ઓઘાદેશ અને વિધાનાદેશથી કૃતયુગ્મ છે પરંતુ ત્ર્યોજ, દ્વાપરયુગ્મ અને કલ્યોજ નથી. આ રીતે મનુષ્યો અને સિદ્ધોના વિષયમાં જાણવું.

૩૪ જીવેણં ભંતે ! મહાઅણ્ણાણપજ્જવેહિં કિં કહજુમ્મે, પુચ્છા ? ગોયમા ! જહા આભિણિ-બોહિયણાણપજ્જવેહિં તહેવ દો દંડગા । એવં સુયઅણ્ણાણપજ્જવેહિં વિ, એવં વિભંગણાણ-પજ્જવેહિં વિ । ચક્ખુદંસણ-અચક્ખુદંસણ-ઓહિદંસણ-પજ્જવેહિં વિ એવં ચેવ, ણવરં-જસ્સ જં અત્થિ તં ભાણિયવ્વં । કેવલદંસણપજ્જવેહિં જહા કેવલણાણપજ્જવેહિં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એક જીવ મતિ અજ્ઞાનના પર્યવોની અપેક્ષાએ શું કૃતયુગ્મ છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! આભિનિબોધિક જ્ઞાનના પર્યવોની જેમ મતિ અજ્ઞાન પર્યવોના બે દંડક જાણવા જોઈએ. શ્રુત અજ્ઞાન, વિભંગજ્ઞાન, ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન અને અવધિદર્શનના પર્યવો પણ આ જ પ્રકારે છે પરંતુ જેને જે જ્ઞાનાદિ હોય, તેને તે કહેવા. કેવલદર્શનના પર્યવો, કેવલજ્ઞાનના પર્યવોની સમાન છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં પાંચ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન અને ચાર દર્શનના પર્યવોમાં કૃતયુગ્મ આદિ રાશિનું નિરૂપણ છે.

જ્ઞાન પર્યવ :- જ્ઞાનના સૂક્ષ્મ અવિભાજ્ય અંશોને જ્ઞાનના પર્યવ કહે છે. પાંચે જ્ઞાનના અનંત પર્યવો છે. તેમાં મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મન:પર્યવ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન, ચક્ષુ, અચક્ષુ અને અવધિ દર્શન ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાન-દર્શન છે. ક્ષાયોપશમની વિચિત્રતાથી તેમાં અનેક પ્રકારની તરતમતા હોય છે. તેથી તેના પર્યવોનું અનંતપણું અવસ્થિત નથી.

પ્રથમ ચાર જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન અને ત્રણ દર્શનના પર્યવોમાં એક જીવની અપેક્ષાએ ચાર યુગ્મમાંથી કોઈપણ યુગ્મ હોય છે. અનેક જીવોની અપેક્ષાએ ઓઘાદેશથી ચાર યુગ્મમાંથી કોઈપણ એક યુગ્મ હોય અને વિધાનાદેશથી ચારે યુગ્મ હોય છે.

કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન ક્ષાયિક ભાવ હોવાથી તેમાં કોઈ પણ પ્રકારની તરતમતા નથી. તેના પર્યવો એક સમાન છે. તે અવસ્થિત છે અને અનંત છે તેથી તે કૃતયુગ્મ જ હોય છે. ૨૪ દંડકના જીવોમાંથી જેને જે જ્ઞાન અને દર્શન હોય તે પ્રમાણે કથન કરવું જોઈએ. કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનના ધારક સમુચ્ચય જીવો, મનુષ્યો અને સિદ્ધ જીવો છે. મન:પર્યવજ્ઞાન સમુચ્ચય જીવો અને મનુષ્યોને હોય છે. અવધિજ્ઞાન એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિય જીવોને છોડીને શેષ જીવોને હોય છે. મતિ જ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન એકેન્દ્રિય જીવોને છોડીને શેષ સર્વ જીવોને હોય છે.

ષટ્દ્રવ્યો અને જીવોમાં દ્રવ્ય અને પ્રદેશાપેક્ષયા કૃતયુગ્મતાદિ :-

ષટ્દ્રવ્ય અને જીવ ભેદ	દ્રવ્યાપેક્ષા	પ્રદેશાપેક્ષા	અવગાહનાપેક્ષા	સ્થિતિ અપેક્ષા	વર્ણાદિ અપેક્ષા (શરીરના)	જ્ઞાનાદિ- પર્યાયાપેક્ષા
ધર્માસ્તિકાય	કલ્યોજ	કૃતયુગ્મ	કૃતયુગ્મ	કૃતયુગ્મ	×	×
અધર્માસ્તિકાય	કલ્યોજ	કૃતયુગ્મ	કૃતયુગ્મ	કૃતયુગ્મ	×	×
આકાશાસ્તિકાય	કલ્યોજ	કૃતયુગ્મ	કૃતયુગ્મ	કૃતયુગ્મ	×	×
જીવાસ્તિકાય	કૃતયુગ્મ	કૃતયુગ્મ	કૃતયુગ્મ	કૃતયુગ્મ	×	કૃતયુગ્મ
કાલ	કૃતયુગ્મ	કૃતયુગ્મ	કૃતયુગ્મ	×	×	×
પુદ્ગલાસ્તિકાય	ચારે રાશિ	કૃતયુગ્મ	કૃતયુગ્મ	×	કૃતયુગ્મ	×
એક જીવ	કલ્યોજ	કૃતયુગ્મ શરીરાપેક્ષયા કોઈ એક	કોઈ પણ એક રાશિ	કૃતયુગ્મ	ચારમાંથી કોઈ પણ એક	કોઈપણ એક, કેવળજ્ઞાનના પર્યવો કૃતયુગ્મ
અનેક જીવો ઓઘાદેશ	કૃતયુગ્મ	ઉપર પ્રમાણે	કૃતયુગ્મ	કૃતયુગ્મ	કોઈ પણ એક રાશિ	કોઈપણ એક, કેવળજ્ઞાન-કૃત.
અનેક જીવો વિધાનાદેશ	અનેક કલ્યોજ	કૃતયુગ્મ શરીર-ચારેય	ચારે ય રાશિ	કૃતયુગ્મ	ચારે રાશિ	ચારે રાશિ, કેવળજ્ઞાન-કૃત.
૨૪ દંડકના એક જીવ	કલ્યોજ	કૃતયુગ્મ શરીરાપેક્ષયા કોઈએક	કોઈ પણ એક રાશિ	કોઈપણ એક	કોઈ પણ એક	ચાર જ્ઞાન- કોઈપણ એક, કેવળજ્ઞાન-કૃત.
૨૪ દંડકના અનેક જીવો ઓઘાદેશ	કોઈપણ એક	કૃતયુગ્મ શરીરાપેક્ષયા કોઈ એક	૧૮ દંડક-કોઈપણ એક. એકેન્દ્રિય- કૃતયુગ્મ	કોઈપણ એક	કોઈપણ એક	કોઈપણ એક
૨૪ દંડક અનેક જીવો વિધાનાદેશ	અનેક કલ્યોજ	કૃતયુગ્મ શરીર-ચારેય	ચારે ય રાશિ	ચારે રાશિ	ચારે રાશિ	ચારે રાશિ
એક સિદ્ધ	કલ્યોજ	કૃતયુગ્મ	કોઈપણ એક	કૃતયુગ્મ	×	કૃતયુગ્મ
અનેક સિદ્ધ ઓઘાં	કોઈ એક	કૃતયુગ્મ	કૃતયુગ્મ	કૃતયુગ્મ	×	કૃતયુગ્મ
અનેક સિદ્ધ વિધાં	અનેક કલ્યોજ	કૃતયુગ્મ	ચારે ય રાશિ	કૃતયુગ્મ	×	કૃતયુગ્મ

પાંચ શરીર :-

૩૫ કઈ પં ભંતે ! સરીરગા પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! પંચ સરીરગા પળ્ણત્તા, તં જહા-

ઓરાલિએ જાવ કમ્મએ । એથ સરીરપયં ણિરવસેસં ભાણિયવ્વં જહા પણ્ણવણાએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! શરીર કેટલા છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! શરીર પાંચ છે, યથા- ઔદારિક શરીર યાવત્ કાર્મણ શરીર. અહીં પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બારમાં શરીર પદનું સંપૂર્ણ કથન કરવું જોઈએ.

જીવોમાં સકંપ અને નિષ્કંપ :-

૩૬ જીવા ણં ભંતે ! કિં સેયા, ણિરેયા ? ગોયમા ! જીવા સેયા વિ, ણિરેયા વિ । સે કેણદ્દેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચઈ- જીવા સેયા વિ ણિરેયા વિ ? ગોયમા ! જીવા દુવિહા પણ્ણત્તા, તં જહા- સંસારસમાવણ્ણગા ય અસંસારસમાવણ્ણગા ય । તત્થ ણં જે તે અસંસારસમાવણ્ણગા તે ણં સિદ્ધા । સિદ્ધા ણં દુવિહા પણ્ણત્તા, તં જહા- અણંતરસિદ્ધા ય પરંપરસિદ્ધા ય । તત્થ ણં જે તે પરંપરસિદ્ધા તે ણં ણિરેયા, તત્થ ણં જે તે અણંતરસિદ્ધા તે ણં સેયા ।

તે ણં ભંતે ! કિં દેસેયા, સવ્વેયા ? ગોયમા ! ણો દેસેયા, સવ્વેયા ।

શબ્દાર્થ :- સંસારસમાવણ્ણગા = સંસારી જીવો અસંસાર સમાવણ્ણગા = સિદ્ધ જીવો, મુક્ત જીવો.

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જીવો શું સકંપ છે કે નિષ્કંપ છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જીવો સકંપ પણ છે અને નિષ્કંપ પણ છે. પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તેનું શું કારણ છે કે જીવો સકંપ પણ છે અને નિષ્કંપ પણ છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જીવોના બે પ્રકાર છે- (૧) સંસાર સમાપન્નક અને અસંસાર સમાપન્નક. જે અસંસાર સમાપન્નક છે તે સિદ્ધ છે. સિદ્ધોના બે પ્રકાર છે- (૧) અનંતર સિદ્ધ અને પરંપર સિદ્ધ. જે પરંપર સિદ્ધ છે તે નિષ્કંપ છે અને જે અનંતર સિદ્ધ છે તે સકંપ છે.

પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે અનંતર સિદ્ધ શું દેશ કંપક છે કે સર્વકંપક છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે દેશ કંપક નથી, સર્વ કંપક છે.

૩૭ તત્થ ણં જે તે સંસાર-સમાવણ્ણગા તે દુવિહા પણ્ણત્તા, તં જહા- સેલેસિપડિવણ્ણગા ય, અસેલેસિપડિવણ્ણગા ય । તત્થ ણં જે તે સેલેસિપડિવણ્ણગા તે ણં ણિરેયા, તત્થ ણં જે તે અસેલેસિપડિવણ્ણગા તે ણં સેયા ।

તે ણં ભંતે ! કિં દેસેયા સવ્વેયા ? ગોયમા ! દેસેયા વિ, સવ્વેયા વિ । સે તેણદ્દેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચઈ જીવા સેયા વિ ણિરેયા વિ ।

શબ્દાર્થ :- સેલેસિપડિવણ્ણગા = શૈલેશી અવસ્થાને પ્રાપ્ત, ચૌદમાં ગુણસ્થાનવર્તી જીવો.

ભાવાર્થ :- જે સંસાર સમાપન્નક છે, તેના પણ બે પ્રકાર છે- (૧) શૈલેશી પ્રતિપન્નક (૨) અશૈલેશી પ્રતિપન્નક. તેમાં જે શૈલેશી પ્રતિપન્નક છે તે નિષ્કંપ છે અને અશૈલેશી પ્રતિપન્નક છે તે સકંપ હોય છે.

પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે અશૈલેશી પ્રતિપન્નક શું દેશ કંપક છે કે સર્વકંપક છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે દેશ કંપક પણ છે અને સર્વકંપક પણ છે. તેથી હે ગૌતમ ! એ પ્રમાણે કહ્યું છે કે જીવો સકંપ પણ છે અને

નિષ્કંપ પણ છે.

૩૮ ખેરડ્યા ણં ધંતે ! કિં દેસેયા, સવ્વેયા ? ગોયમા ! દેસેયા વિ સવ્વેયા વિ । સે કેણટ્ટેણં ધંતે ! દેસેયા વિ, સવ્વેયા વિ ? ગોયમા ! ખેરડ્યા દુવિહા પણ્ણત્તા, તં જહા-વિગ્ગહગ્ગસમાવણ્ણગા ય અવિગ્ગહગ્ગસમાવણ્ણગા ય । તત્થ ણં જે તે વિગ્ગહગ્ગસમાવણ્ણગા તે ણં સવ્વેયા, તત્થ ણં જે તે અવિગ્ગહગ્ગસમાવણ્ણગા તે ણં દેસેયા । સે તેણટ્ટેણં ગોયમા ! જાવ સવ્વેયા વિ । એવં જાવ વેમાણિયા ।

શબ્દાર્થ :- વિગ્ગહગ્ગસમાવણ્ણગા = વાટે વહેતા જીવ અવિગ્ગહગ્ગસમાવણ્ણગા = સ્થાન સ્થિત જીવો, ભવસ્થ જીવો.

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નૈરયિકો શું દેશ કંપક છે કે સર્વ કંપક ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે દેશકંપક પણ છે અને સર્વકંપક પણ છે. પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તેનું શું કારણ છે કે તે યાવત્ સર્વકંપક પણ છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! નૈરયિકોના બે પ્રકાર છે, યથા- વિગ્રહગતિ સમાપન્નક અને અવિગ્રહગતિ સમાપન્નક. તેમાં વિગ્રહગતિ સમાપન્નક સર્વકંપક છે અને અવિગ્રહગતિ સમાપન્નક દેશકંપક છે. તેથી હે ગૌતમ ! આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે નૈરયિકો યાવત્ સર્વકંપક પણ છે. આ રીતે વૈમાનિક પર્યત જાણવું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સમુચ્ચય જીવ અને ૨૪ દંડકમાં સકંપતા અને નિષ્કંપતાનું નિરૂપણ છે.

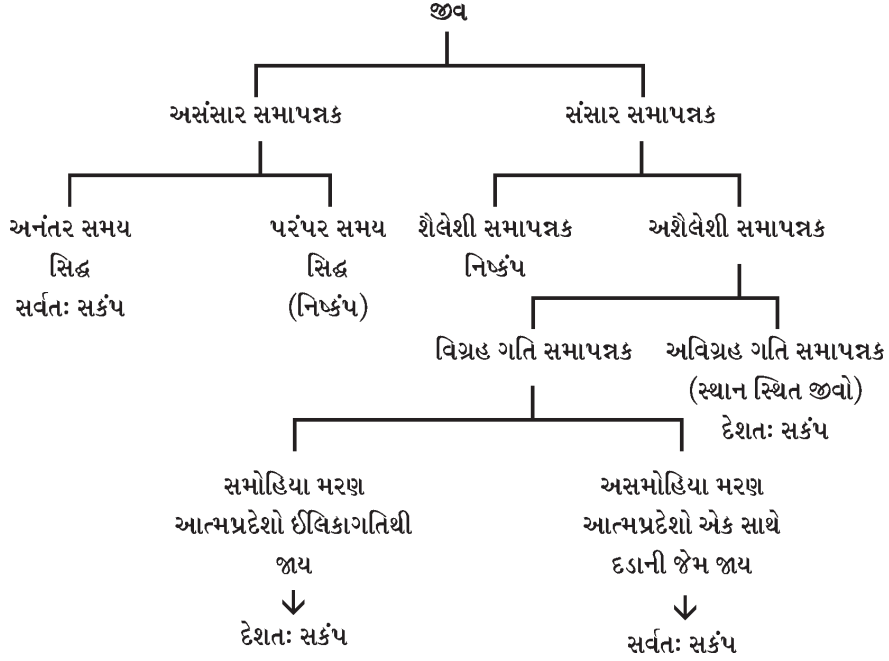
સેયા-ખિરેયા :- સકંપ, નિષ્કંપ. ચલન ક્રિયા સહિત હોય તેને સકંપ અને ચલન ક્રિયા રહિત નિશ્ચલ હોય તેને નિષ્કંપ કહે છે.

સિદ્ધમાં સકંપતા-નિષ્કંપતા :- સિદ્ધત્વ પ્રાપ્તિના પ્રથમ સમયવર્તી સિદ્ધ અનંતર સિદ્ધ કહેવાય છે. સિદ્ધો અયોગી છે. તેના આત્મપ્રદેશોમાં કોઈપણ પ્રકારનું કંપન થતું નથી તેમ છતાં પ્રથમ સમયવર્તી સિદ્ધોમાં ચલન ક્રિયા હોય છે કારણ કે સિદ્ધત્વ પ્રાપ્તિનો અને લોકાગ્રે પહોંચવાનો સમય એક જ છે. લોકાગ્રે પહોંચવામાં ગમનક્રિયા થવાથી તે સકંપ હોય છે અને સિદ્ધત્વ પ્રાપ્તિ પશ્ચાત્ જેને બે, ત્રણ આદિ સમય થઈ ગયા હોય તેને પરંપર સિદ્ધ કહે છે. તે સર્વથા નિશ્ચલ હોવાથી નિષ્કંપ હોય છે.

સંસાર સમાપન્નક જીવો :- તેના બે ભેદ છે. (૧) શૈલેશી પ્રતિપન્નક- શૈલેશી અવસ્થાને પ્રાપ્ત જીવો અને (૨) અશૈલેશી પ્રતિપન્નક- શૈલેશી અવસ્થાને અપ્રાપ્ત જીવો. શૈલેશી અવસ્થામાં ત્રણ યોગનું રુંધન થઈ જવાથી આત્મપ્રદેશો સંપૂર્ણ રીતે નિશ્ચલ થઈ જાય છે, તેથી તે નિષ્કંપ છે. અશૈલેશી પ્રતિપન્નક સર્વ જીવો સકંપ હોય છે. તેના બે ભેદ છે- વાટે વહેતા જીવો અને સ્થાન સ્થિત જીવો.

વાટે વહેતા જીવો એક ગતિથી બીજી ગતિમાં સર્વાત્મપ્રદેશોથી જાય, તો તે સર્વ સકંપ છે અને આત્મપ્રદેશો ઈલિકાગતિથી જાય, તો તે દેશસકંપ હોય છે. સ્થાનસ્થિત જીવો ઔદારિક કે વૈક્રિય શરીરની અપેક્ષાએ દેશ સકંપ હોય છે.

જીવોમાં સર્કંપ-નિષ્કંપ :-

પુદ્ગલ દ્રવ્યોની અનંતતા :-

૩૯ પરમાણુપોગલા ણં ભંતે! કિં સંખેજ્જા, અસંખેજ્જા, અણંતા ? ગોયમા ! ણો સંખેજ્જા, ણો અસંખેજ્જા, અણંતા । એવં જાવ અણંતપણસિયા યંધા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલો શું સંખ્યાત છે, અસંખ્યાત છે કે અનંત છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સંખ્યાત નથી, અસંખ્યાત પણ નથી પરંતુ અનંત છે, આ રીતે યાવત્ અનંત પ્રદેશી સર્કંધ પર્યંત જાણવું.

૪૦ એગપણસોગાઢા ણં ભંતે ! પોગલા કિં સંખેજ્જા, અસંખેજ્જા, અણંતા ? ગોયમા ! એવં ચેવ । એવં જાવ અસંખેજ્જપણસોગાઢા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એક આકાશ પ્રદેશ પર રહેલા પુદ્ગલો શું સંખ્યાત છે, અસંખ્યાત છે કે અનંત છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ ! આ રીતે યાવત્ અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશમાં રહેલા પુદ્ગલો પણ અનંત છે.

૪૧ એગસમયઠિઈયા ણં ભંતે ! પોગલા કિં સંખેજ્જા, પુચ્છા ? ગોયમા ! એવં ચેવ । એવં જાવ અસંખેજ્જસમયઠિઈયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એક સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલો શું સંખ્યાત છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ અનંત છે યાવત્ અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલો પણ અનંત હોય છે.

૪૨ એગુણકાલગાળં ભંતે ! પોગલા કિં સંખેજ્જા, પુચ્છા ? ગોયમા ! એવં ચેવ । એવં જાવ અણંતગુણકાલગાળા । એવં અવસેસા વિ વણ્ણ-ગંધ-રસ-ફાસા જેયવ્વા જાવ અણંત-ગુણલુક્ખત્તિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એક ગુણ કાળા પુદ્ગલો શું સંખ્યાત છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ યાવત્ અનંતગુણ કાળા પુદ્ગલોનું કથન પણ પૂર્વવત્ જાણવું. શેષ વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શનું વર્ણન પણ અનંતગુણ રૂક્ષ સ્પર્શ પર્યંત જાણવું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવની અપેક્ષાએ પુદ્ગલ દ્રવ્યની અનંતતાનું નિરૂપણ છે.

દ્રવ્યથી :- પરમાણુથી લઈને અનંતપ્રદેશી સુધીના સ્કંધો અનંત છે.

ક્ષેત્રથી :- એક પ્રદેશાવગાઢથી લઈને અસંખ્ય પ્રદેશાવગાઢ સુધીના પુદ્ગલો અનંત છે.

કાલથી :- એકથી લઈને અસંખ્ય સમય સુધીની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલો અનંત છે.

ભાવથી :- એકથી લઈને અનંતગુણ સુધીના પાંચ વર્ણ, બે ગંધ, પાંચ રસ અને આઠ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો અનંત છે.

પુદ્ગલ દ્રવ્યોમાં વિવિધ અપેક્ષાએ અલ્પબહુત્વ :-

૪૩ એસિ ણં ભંતે ! પરમાણુપોગલાળં, દુપએસિયાણ ય ખંધાણં દવ્વટ્ટયાએ કયરે કયરેહિંતો બહુયા ? ગોયમા ! દુપએસિએહિંતો ખંધેહિંતો પરમાણુપોગલા દવ્વટ્ટયાએ બહુયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલો અને દ્વિપ્રદેશી સ્કંધોમાં દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કોણ કોનાથી અધિક છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! દ્વિપ્રદેશી સ્કંધોથી પરમાણુ પુદ્ગલો દ્રવ્યથી અધિક છે.

૪૪ એસિ ણં ભંતે ! દુપએસિયાણં તિપ્પએસિયાણ ય ખંધાણં દવ્વટ્ટયાએ કયરે કયરેહિંતો બહુયા ? ગોયમા ! તિપ્પએસિએહિંતો ખંધેહિંતો દુપએસિયા ખંધા દવ્વટ્ટયાએ બહુયા । એવં એણં ગમણં જાવ દસપએસિએહિંતો ખંધેહિંતો ણવપએસિયા ખંધા દવ્વટ્ટયાએ બહુયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! દ્વિપ્રદેશી સ્કંધો અને ત્રિપ્રદેશી સ્કંધોમાં, દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કોણ કોનાથી અધિક છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ત્રિપ્રદેશી સ્કંધોથી દ્વિપ્રદેશી સ્કંધો દ્રવ્યથી અધિક છે. આ રીતે કમશઃ કથન કરવું યાવત્ દશ પ્રદેશી સ્કંધોથી નવ પ્રદેશી સ્કંધ દ્રવ્યથી અધિક છે.

૪૫ એસિ ણં ભંતે ! દસપએસિયાણં, પુચ્છા ? ગોયમા ! દસપએસિએહિંતો ખંધેહિંતો સંખેજ્જપએસિયા ખંધા દવ્વટ્ટયાએ બહુયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! દશ પ્રદેશી સ્કંધો અને સંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધોમાં દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કોણ કોનાથી અધિક છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! દશ પ્રદેશી સ્કંધોથી સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો દ્રવ્યથી અધિક છે.

૪૬ એસિ ણં ભંતે ! સંખેજ્જપએસિયાણં, પુચ્છા ? ગોયમા ! સંખેજ્જપએસિએહિંતો

ખંધેહિંતો અસંખેજ્જપણસિયા યંધા દવ્વટ્ટયાણે બહુયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો અને અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધોમાં કોણ કોનાથી અધિક છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધોથી અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો દ્રવ્યથી અધિક છે.

૪૭ એણિ ણં ધંતે ! અસંખેજ્જપણસિયાણં, પુચ્છા ? ગોયમા ! અણંતપણસિણંહિંતો યંધેહિંતો અસંખેજ્જપણસિયા યંધા દવ્વટ્ટયાણે બહુયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો અને અનંત પ્રદેશી સ્કંધોમાં કોણ કોનાથી અધિક છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! અનંતપ્રદેશી સ્કંધોથી અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો દ્રવ્યથી અધિક છે.

૪૮ એણિ ણં ધંતે ! પરમાણુપોગ્ગલાણં દુપણસિયાણ ય યંધાણં પણસટ્ટયાણે કયરે કયરેહિંતો બહુયા ? ગોયમા ! પરમાણુપોગ્ગલેહિંતો દુપણસિયા યંધા પણસટ્ટયાણે બહુયા । એવં એણં ગમણં જાવ ણવપણસિણંહિંતો યંધેહિંતો દસપણસિયા યંધા પણસટ્ટયાણે બહુયા, એવં સવ્વત્થ પુચ્છિયવ્વં । દસપણસિણંહિંતો યંધેહિંતો સંખેજ્જપણસિયા યંધા પણસટ્ટયાણે બહુયા । સંખેજ્જપણસિણંહિંતો યંધેહિંતો અસંખેજ્જપણસિયા યંધા પણસટ્ટયાણે બહુયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલો અને દ્વિપ્રદેશી સ્કંધોમાં પ્રદેશની અપેક્ષાએ કોણ કોનાથી અધિક છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પરમાણુ પુદ્ગલોથી દ્વિપ્રદેશી સ્કંધો પ્રદેશથી અધિક છે યાવત્તુ નવ પ્રદેશી સ્કંધોથી દશ પ્રદેશી સ્કંધો પ્રદેશથી અધિક છે. આ બધાના પ્રશ્ન પણ કરવા જોઈએ. દશ પ્રદેશી સ્કંધોથી સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો પ્રદેશથી અધિક છે, સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધોથી અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો પ્રદેશથી અધિક છે.

૪૯ એણિ ણં ધંતે ! અસંખેજ્જપણસિયાણં, પુચ્છા ? ગોયમા ! અણંતપણસિણંહિંતો યંધેહિંતો અસંખેજ્જપણસિયા યંધા પણસટ્ટયાણે બહુયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો અને અનંત પ્રદેશી સ્કંધોમાં પ્રદેશાપેક્ષા કોણ કોનાથી અધિક છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! અનંત પ્રદેશી સ્કંધોથી અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો પ્રદેશથી અધિક છે.

૫૦ એણિ ણં ધંતે ! એણપણસોગાઢાણં દુપણસોગાઢાણ ય પોગ્ગલાણં દવ્વટ્ટયાણે કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા જાવ વિસેસાહિયા વા ?

ગોયમા ! દુપણસોગાઢેહિંતો પોગ્ગલેહિંતો એણપણસોગાઢા પોગ્ગલા દવ્વટ્ટયાણે વિસેસાહિયા । એવં એણં ગમણં તિપણસોગાઢેહિંતો પોગ્ગલેહિંતો દુપણસોગાઢા પોગ્ગલા દવ્વટ્ટયાણે વિસેસાહિયા જાવ દસપણસોગાઢેહિંતો પોગ્ગલેહિંતો ણવપણસોગાઢા પોગ્ગલા દવ્વટ્ટયાણે વિસેસાહિયા । દસપણસોગાઢેહિંતો પોગ્ગલેહિંતો સંખેજ્જપણસોગાઢા પોગ્ગલા દવ્વટ્ટયાણે બહુયા, સંખેજ્જપણસોગાઢેહિંતો પોગ્ગલેહિંતો અસંખેજ્જપણસોગાઢા પોગ્ગલા દવ્વટ્ટયાણે બહુયા । પુચ્છા સવ્વત્થ ધાણિયવ્વા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એક પ્રદેશાવગાઢ અને દ્વિપ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલોમાં દ્રવ્યની અપેક્ષાએ

કોણ કોનાથી અલ્પ, બહુ, તુલ્ય કે વિશેષાધિક છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! દ્વિપ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલોથી એક પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલો દ્રવ્યથી વિશેષાધિક છે. આ જ ક્રમથી ત્રિપ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલોથી દ્વિપ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલો દ્રવ્યથી વિશેષાધિક છે **યાવત્** દશ પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલોથી નવ પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલો દ્રવ્યથી વિશેષાધિક છે. દશ પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલોથી સંખ્યાત પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલો દ્રવ્યથી અધિક છે. સંખ્યાત પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલોથી અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલો દ્રવ્યથી અધિક છે. આ બધાના પ્રશ્ન પણ કરવા જોઈએ.

૫૧ **एएसि णं भंते ! एगपएसोगाढाणं दुपएसोगाढाण य पोग्गलाणं पएसट्टयाए कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा जाव विसेसाहिया वा ? गोयमा ! एगपएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो दुपएसोगाढा पोग्गला पएसट्टयाए विसेसाहिया, एवं जाव णवपएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो दसपएसोगाढा पोग्गला पएसट्टयाए विसेसाहिया, दसपएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो संखेज्ज-पएसोगाढा पोग्गला पएसट्टयाए बहुया, संखेज्जपएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो असंखेज्ज-पएसोगाढा पोग्गला पएसट्टयाए बहुया ।**

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! એક પ્રદેશાવગાઠ અને દ્વિપ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલોમાં પ્રદેશની અપેક્ષાએ કોણ કોનાથી અલ્પ, બહુ, તુલ્ય કે વિશેષાધિક છે ? **ઉત્તર**— હે ગૌતમ ! એક પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલોથી દ્વિપ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલો પ્રદેશથી વિશેષાધિક છે **યાવત્** નવ પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલોથી દસપ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલો પ્રદેશથી વિશેષાધિક છે. દશ પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલોથી સંખ્યાત પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલો પ્રદેશથી અધિક છે. સંખ્યાત પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલોથી અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલો પ્રદેશથી અધિક છે.

૫૨ **एएसि णं भंते ! एगसमयट्टिईयाणं, दुसमयट्टिईयाण य पोग्गलाणं दव्वट्टयाए कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा जाव विसेसाहिया ? गोयमा ! जहा ओगाहणाए वत्तव्वया एवं टिईए वि ।**

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! એક સમયની સ્થિતિવાળા અને બે સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલોમાં દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કોણ કોનાથી અલ્પ **યાવત્** વિશેષાધિક છે ? **ઉત્તર**— હે ગૌતમ ! અવગાઠતાની વક્તવ્યતા પ્રમાણે સ્થિતિનું કથન પણ જાણવું જોઈએ.

૫૩ **एएसि णं भंते ! एगगुणकालयाणं दुगुणकालयाण य पोग्गलाणं दव्वट्टयाए कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया ? गोयमा ! एसि जहा परमाणुपोग्गलाईणं तहेव वत्तव्वया णिरवसेसा । एवं सर्व्वेसि वण्ण-गंध-रसाणं ।**

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! એક ગુણ કાળા અને દ્વિગુણ કાળા પુદ્ગલોમાં દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કોણ કોનાથી અલ્પ **યાવત્** વિશેષાધિક છે ? **ઉત્તર**— હે ગૌતમ ! પરમાણુ પુદ્ગલ આદિની વક્તવ્યતા અનુસાર જાણવું. આ રીતે વર્ણ, ગંધ અને રસના વિષયમાં પણ જાણવું.

૫૪ **एएसि णं भंते ! एगगुणकक्खडाणं दुगुणकक्खडाण य पोग्गलाणं दव्वट्टयाए कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा जाव विसेसाहिया वा ?**

ગોયમા ! એગુણકક્ષડેહિંતો પોગ્ગલેહિંતો દુગુણકક્ષડા પોગ્ગલા દ્વદ્વયાએ વિસેસાહિયા । એવં જાવ ગવગુણકક્ષડેહિંતો પોગ્ગલેહિંતો દસગુણકક્ષડા પોગ્ગલા દ્વદ્વયાએ વિસેસાહિયા । દસગુણકક્ષડેહિંતો પોગ્ગલેહિંતો સંખેજ્જગુણકક્ષડા પોગ્ગલા દ્વદ્વયાએ બહુયા । સંખેજ્જગુણકક્ષડેહિંતો પોગ્ગલેહિંતો અસંખેજ્જગુણકક્ષડા પોગ્ગલા દ્વદ્વયાએ બહુયા । અસંખેજ્જગુણકક્ષડેહિંતો પોગ્ગલેહિંતો અણંતગુણકક્ષડા પોગ્ગલા દ્વદ્વયાએ બહુયા । એવં પએસદ્વયાએ । સવ્વત્થ પુચ્છા ભાણિયવ્વા । જહા કક્ષડા એ વં મઝયગરુય-લહુયા વિ । સીય-ઉસિણ-ણિદ્ધ-લુક્ખા જહા વણ્ણા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એક ગુણ કર્કશ અને દ્વિગુણ કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલોમાં દ્રવ્યાર્થથી કોણ કોનાથી અલ્પ યાવત્ વિશેષાધિક છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! એક ગુણ કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલોથી દ્વિગુણ કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો દ્રવ્યથી વિશેષાધિક છે. આ રીતે યાવત્ નવ ગુણ કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલોથી દશ ગુણ કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો દ્રવ્યથી વિશેષાધિક છે, દશ ગુણ કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલોથી સંખ્યાત ગુણ કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો દ્રવ્યથી અધિક છે. સંખ્યાત ગુણ કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલોથી અસંખ્યાત ગુણ કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો દ્રવ્યથી અધિક છે. અસંખ્યાત ગુણ કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલોથી અનંતગુણ કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો દ્રવ્યથી અધિક છે. આ જ રીતે પ્રદેશથી પણ જાણવું. આ બધાના પ્રશ્ન પણ કરવા જોઈએ. કર્કશ સ્પર્શ અનુસાર મૂદુ, ગુરુ અને લઘુ સ્પર્શ પણ સમજવા જોઈએ. શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષ સ્પર્શનું કથન વર્ણની સમાન છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં પુદ્ગલ દ્રવ્યોમાં વિવિધ અપેક્ષાએ અલ્પબહુત્વનું કથન કર્યું છે.

દ્રવ્યની અપેક્ષાએ :- પરમાણુ પુદ્ગલો અને દ્વિપ્રદેશીથી અનંતપ્રદેશી સુધીના સ્કંધો અનંતાનંત છે. અનંતના અનંત ભેદ થતા હોવાથી તેમાં અલ્પબહુત્વ થાય છે. એકથી દશ પ્રદેશી સુધીના સ્કંધોમાં- દશ પ્રદેશીથી નવ પ્રદેશી સ્કંધો અને નવ પ્રદેશી સ્કંધોથી આઠ પ્રદેશી સ્કંધો અધિક-અધિક છે. તે જ રીતે વિપરીત ક્રમથી યાવત્ દ્વિપ્રદેશી સ્કંધોથી પરમાણુ પુદ્ગલો અધિક છે.

તે જ રીતે અગિયાર પ્રદેશી સ્કંધથી દશ પ્રદેશી સ્કંધો અને બાર પ્રદેશીથી અગિયાર પ્રદેશી સ્કંધો ક્રમશઃ અધિક-અધિક હોય, આ રીતે શીર્ષપ્રહેલિકા સુધીની સંખ્યામાં પૂર્વ-પૂર્વની સંખ્યાવાળા સ્કંધો ક્રમશઃ અધિક હોય તેમ સમજી શકાય; પરંતુ સૂત્રકારે દશ પ્રદેશી સ્કંધ પછી સંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધનું સામાન્ય રીતે જ કથન કર્યું છે. અગિયાર, બાર પ્રદેશી આદિ સ્કંધોનું કથન કર્યું નથી. તદનુસાર- દશ પ્રદેશી સ્કંધોથી સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો અધિક છે. કારણ કે તેમાં અનેક સંખ્યાઓનો અર્થાત્ અસંખ્યાત પહેલાની સર્વ સંખ્યાઓનો સમાવેશ થાય છે.

સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધોથી અસંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધો અધિક છે. કારણ કે સંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધોના સ્થાન સંખ્યાત અને અસંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધોના સ્થાન અસંખ્યાત હોવાથી તે સંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધથી વધી જાય છે. અનંતપ્રદેશી સ્કંધ કરતાં અસંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધ તથા પ્રકારના સ્વભાવથી જ અધિક હોય છે.

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સંખ્યાત, અસંખ્યાત અને અનંતપ્રદેશી સ્કંધોનો પરમાણુ સાથે સંબંધ કરતાં અલ્પબહુત્વનું કથન નથી.

પ્રદેશની અપેક્ષાએ :- પ્રદેશની અપેક્ષાએ અલ્પબહુત્વમાં દ્રવ્યાપેક્ષાથી વિપરીત ક્રમ થાય છે. પરમાણુ પુદ્ગલો એક પ્રદેશ પ્રમાણ છે. દ્વિપ્રદેશી સ્કંધો બે પ્રદેશ પ્રમાણ છે તેથી તે પ્રદેશથી અધિક છે, તે જ રીતે દ્વિપ્રદેશી સ્કંધોથી ત્રિપ્રદેશી સ્કંધો યાવત્ અસંખ્ય પ્રદેશી સ્કંધો ક્રમશઃ પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અધિક-અધિક હોય છે. અનંતપ્રદેશી સ્કંધોથી અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ, પ્રદેશથી અધિક હોય છે.

અવગાહનામાં દ્રવ્યની અપેક્ષાએ :- પરમાણુ પુદ્ગલથી અનંત પ્રદેશી સ્કંધો પર્યંતના સર્વ સ્કંધો એક આકાશ પ્રદેશ પર રહી શકે છે. પ્રસ્તુત પ્રકરણમાં પુદ્ગલ દ્રવ્યની અવગાહનાની અપેક્ષાએ જ કથન કર્યું છે.

દ્વિપ્રદેશાવગાહ પુદ્ગલોથી એક પ્રદેશાવગાહ પુદ્ગલો વિશેષાધિક છે. આ રીતે યાવત્ દશપ્રદેશાવગાહ પુદ્ગલોથી નવપ્રદેશાવગાહ પુદ્ગલો વિશેષાધિક છે. દશપ્રદેશાવગાહ પુદ્ગલોથી સંખ્યાત પ્રદેશાવગાહ પુદ્ગલો સંખ્યાતગુણા અને તેનાથી અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાહ પુદ્ગલો અસંખ્યાતગુણા અધિક છે. કારણ કે તેના અવગાહના સ્થાન અધિક હોય છે.

અવગાહનામાં પ્રદેશની અપેક્ષાએ :- દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જે કથન છે, તેનાથી વિપરીત ક્રમ જાણવો. એક પ્રદેશાવગાહ પુદ્ગલોથી દ્વિપ્રદેશાવગાહ પુદ્ગલો પ્રદેશથી વિશેષાધિક છે. તેનાથી ત્રણ, ચાર યાવત્ દશપ્રદેશાવગાહ પુદ્ગલો સુધી ક્રમશઃ વિશેષાધિક છે. તેનાથી સંખ્યાત અને અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાહ પુદ્ગલો પ્રદેશથી ક્રમશઃ સંખ્યાતગુણા અને અસંખ્યાતગુણા છે.

સ્થિતિની અપેક્ષાએ :- તેનું કથન અવગાહનાની સમાન છે.

વર્ણાદિમાં દ્રવ્ય અને પ્રદેશની અપેક્ષાએ :- વર્ણાદિનું કથન પરમાણુ આદિની સમાન જાણવું અર્થાત્ એક ગુણ કાળા વર્ણવાળા પુદ્ગલો, બે ગુણ કાળા પુદ્ગલોથી અધિક છે.

સર્વથી અલ્પ અનંતગુણ કાળા પુદ્ગલો, તેનાથી અસંખ્યાતગુણ કાળા પુદ્ગલો અસંખ્યાતગુણા, સંખ્યાત ગુણ કાળા પુદ્ગલો સંખ્યાત ગુણા; તેનાથી દસ, નવ આ રીતે વિપરીત ક્રમથી બે ગુણ કાળા પુદ્ગલો ક્રમશઃ અધિક હોય છે અને તેનાથી એક ગુણ કાળા પુદ્ગલો અધિક છે. આ રીતે પાંચ વર્ણ, બે ગંધ, પાંચ રસ પર્યંત જાણવું.

કર્કશ, સુંવાળો, હળવો અને ભારે, આ ચાર સાંયોગિક સ્પર્શ યુક્ત પુદ્ગલોમાં એક ગુણ કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલોથી બે ગુણ કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો તથાવિધ સ્વભાવના કારણે અધિક છે. આ રીતે અનંતગુણ કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો ક્રમશઃ અધિક છે; તે પ્રમાણે જાણવું.

શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષ આ ચાર મૂળભૂત સ્પર્શ યુક્ત પુદ્ગલોનું કથન વર્ણાદિના કથનની સમાન છે અર્થાત્ વિપરીત ક્રમથી યાવત્ બે ગુણ શીત પુદ્ગલોથી એક ગુણ શીત પુદ્ગલો અધિક છે.

પરમાણુ આદિનું દ્રવ્ય-પ્રદેશ સંયુક્ત અલ્પબહુત્વ :-

૫૫ **एएसि णं भंते ! परमाणुपोग्गलाणं, संखेज्जपएसियाणं, असंखेज्जपएसियाणं, अणंतपएसियाण य खंधाणं दव्वट्टयाए, पएसट्टयाए, दव्वट्टपएसट्टयाए कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा जाव विसेसाहिया वा ?**

ગોયમા ! સવ્વત્થોવા અણંતપણસિયા ઁંધા દવ્વટ્ટયાણ, પરમાણુપોગલા દવ્વટ્ટયાણ અણંતગુણા, સંઁખેજ્જપણસિયા ઁંધા દવ્વટ્ટયાણ સંઁખેજ્જગુણા, અસંઁખેજ્જપણસિયા ઁંધા દવ્વટ્ટયાણ અસંઁખેજ્જગુણા । પણસટ્ટયાણ- સવ્વત્થોવા અણંતપણસિયા ઁંધા પણસટ્ટયાણપરમાણુ-પોગલા અપણસટ્ટયાણ અણંતગુણા, સંઁખેજ્જપણસિયા ઁંધા પણસટ્ટયાણ સંઁખેજ્જગુણા, અસંઁખેજ્જ-પણસિયા ઁંધા પણસટ્ટયાણ અસંઁખેજ્જગુણા, દવ્વટ્ટપણસટ્ટયાણ- સવ્વત્થોવા અણંતપણસિયા ઁંધા દવ્વટ્ટયાણેતે ચેવ પણસટ્ટયાણ અણંતગુણા, પરમાણુપોગલા દવ્વટ્ટપણસટ્ટયાણ અણંતગુણા, સંઁખેજ્જપણસિયા ઁંધા દવ્વટ્ટયાણ સંઁખેજ્જગુણા, તે ચેવ પણસટ્ટયાણ સંઁખેજ્જગુણા, અસંઁખેજ્જપણસિયા ઁંધા દવ્વટ્ટયાણ અસંઁખેજ્જગુણા, તે ચેવ પણસટ્ટયાણ અસંઁખેજ્જગુણા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલો, સંખ્યાત પ્રદેશી, અસંખ્યાત પ્રદેશી અને અનંતપ્રદેશી સ્કંધોમાં દ્રવ્યથી, પ્રદેશથી અને દ્રવ્ય-પ્રદેશથી કોણ કોનાથી અલ્પ યાવત્ વિશેષાધિક છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! દ્રવ્યથી- સર્વથી થોડા અનંતપ્રદેશી સ્કંધો છે. તેનાથી પરમાણુ પુદ્ગલો દ્રવ્યાર્થથી અનંતગુણા છે, તેનાથી સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો દ્રવ્યાર્થથી સંખ્યાતગુણા છે, તેનાથી અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો દ્રવ્યાર્થથી અસંખ્યાતગુણા છે. પ્રદેશથી- સર્વથી થોડા અનંત પ્રદેશી સ્કંધો છે. તેનાથી પરમાણુ પુદ્ગલો(અપ્રદેશથી) અનંતગુણા છે. તેનાથી સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો પ્રદેશથી સંખ્યાતગુણા છે, તેનાથી અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો પ્રદેશથી અસંખ્યાતગુણા છે. દ્રવ્ય-પ્રદેશથી- સર્વથી થોડા અનંતપ્રદેશી સ્કંધો દ્રવ્યથી છે. તેનાથી અનંત પ્રદેશી સ્કંધો પ્રદેશથી અનંતગુણા છે. તેનાથી પરમાણુ પુદ્ગલો દ્રવ્યથી અને અપ્રદેશથી અનંતગુણા છે, તેનાથી સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો દ્રવ્યથી સંખ્યાતગુણા છે. તેનાથી સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો પ્રદેશથી સંખ્યાતગુણા છે, તેનાથી અસંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધો દ્રવ્યથી અસંખ્યાતગુણા છે. તેનાથી અસંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધો પ્રદેશથી અસંખ્યાતગુણા છે.

૫૬ ણણસિ ણં ઁંત્તે ! ણણપણસોગાઢાણં, સંઁખેજ્જપણસોગાઢાણં, અસંઁખેજ્જપણસોગાઢાણ ય પોગલાણં દવ્વટ્ટયાણ, પણસટ્ટયાણ, દવ્વટ્ટપણસટ્ટયાણ કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા જાવ વિસેસાહિયા વા ?

ગોયમા ! સવ્વત્થોવા ણણપણસોગાઢા પોગલા દવ્વટ્ટયાણ, સંઁખેજ્જપણસોગાઢા પોગલા દવ્વટ્ટયાણ સંઁખેજ્જગુણા, અસંઁખેજ્જપણસોગાઢા પોગલા દવ્વટ્ટયાણ અસંઁખેજ્જગુણા । પણસટ્ટયાણ- સવ્વત્થોવા ણણપણસોગાઢા પોગલા અપણસટ્ટયાણ, સંઁખેજ્જપણસોગાઢા પોગલા પણસટ્ટયાણ સંઁખેજ્જગુણા, અસંઁખેજ્જપણસોગાઢા પોગલા પણસટ્ટયાણ અસંઁખેજ્જગુણા । દવ્વટ્ટપણસટ્ટયાણ- સવ્વત્થોવા ણણપણસોગાઢા પોગલા દવ્વટ્ટપણસટ્ટયાણ, સંઁખેજ્જ-પણસોગાઢા પોગલા દવ્વટ્ટયાણ સંઁખેજ્જગુણા, તે ચેવ પણસટ્ટયાણ સંઁખેજ્જગુણા, અસંઁખેજ્જ-પણસોગાઢા પોગલા દવ્વટ્ટયાણ અસંઁખેજ્જગુણા, તે ચેવ પણસટ્ટયાણ અસંઁખેજ્જગુણા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એક પ્રદેશાવગાઢ, સંખ્યાતપ્રદેશાવગાઢ અને અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલોમાં દ્રવ્યથી, પ્રદેશથી અને દ્રવ્ય-પ્રદેશથી કોણ કોનાથી અલ્પ યાવત્ વિશેષાધિક છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! **દ્રવ્યથી-** સર્વથી અલ્પ એક પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલો છે. તેનાથી સંખ્યાત પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલો દ્રવ્યથી સંખ્યાતગુણ છે. તેનાથી અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલો દ્રવ્યથી અસંખ્યાતગુણ છે. **પ્રદેશથી-** સર્વથી થોડા એક પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલો અપ્રદેશથી છે. તેનાથી સંખ્યાત પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલો પ્રદેશથી સંખ્યાતગુણ છે. તેનાથી અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલો પ્રદેશથી અસંખ્યાતગુણ છે.

દ્રવ્ય-પ્રદેશથી- સર્વથી થોડા એક પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલો દ્રવ્યથી અને અપ્રદેશથી છે. તેનાથી સંખ્યાત પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલો દ્રવ્યથી સંખ્યાતગુણ છે. તેનાથી સંખ્યાત પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલો પ્રદેશથી સંખ્યાતગુણ છે. તેનાથી અસંખ્ય પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલો દ્રવ્યથી અસંખ્યાતગુણ છે. તેનાથી અસંખ્ય પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલો પ્રદેશથી અસંખ્યાતગુણ છે.

૫૭ **एएसि णं भंते ! एगसमयट्टिईयाणं, संखेज्जसमयट्टिईयाणं, असंखेज्जसमयट्टिईयाणं**
य पोग्गलाणं दव्वट्टयाए जाव कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा जाव विसेसाहिया वा ? गोयमा !
जहा ओगाहणाए तहा ठिईए वि भाणियव्वं अप्पाबहुगं ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એક સમયની સ્થિતિ, સંખ્યાત સમયની સ્થિતિ અને અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલોમાં દ્રવ્યથી **યાવત્** કોણ કોનાથી અલ્પ છે **યાવત્** વિશેષાધિક છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! અવગાહનાના અલ્પબહુત્વ અનુસાર સ્થિતિના વિષયમાં પણ જાણવું.

૫૮ **एएसि णं भंते ! एगगुणकालगाणं, संखेज्जगुणकालगाणं, असंखेज्जगुणकालगाणं,**
अणंतगुणकालगाणं य पोग्गलाणं दव्वट्टयाए, पएसट्टयाए, दव्वट्टपएसट्टयाए कयरे कयरेहिंतो
अप्पा वा जाव विसेसाहिया वा ? गोयमा ! एसिं जहा परमाणुपोग्गलाणं अप्पाबहुगं तहा
एसिं पि अप्पाबहुगं, एवं सेसाण वि वण्णगंधरसाणं ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એક ગુણ કાળા, સંખ્યાતગુણ કાળા, અસંખ્યાતગુણ કાળા અને અનંતગુણ કાળા, પુદ્ગલોમાં દ્રવ્ય, પ્રદેશ અને દ્રવ્ય-પ્રદેશથી કયા પુદ્ગલો કોનાથી અલ્પ **યાવત્** વિશેષાધિક છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પરમાણુ પુદ્ગલના અલ્પબહુત્વ(સૂ.-૫૩) અનુસાર જાણવું. આ જ રીતે સર્વ વર્ણ, ગંધ, રસ સંબંધી અલ્પબહુત્વ જાણવું.

૫૯ **एसिं णं भंते ! एगगुणकक्खडाणं, संखेज्जगुणकक्खडाणं, असंखेज्जगुणकक्खडाणं,**
अणंतगुणकक्खडाणं य पोग्गलाणं दव्वट्टयाए, पएसट्टयाए, दव्वट्टपएसट्टयाए कयरे कयरेहिंतो
अप्पा वा जाव विसेसाहिया वा ?

ગોયમા ! સવ્વથોવા એગગુણકક્ખડા પોગ્ગલા દવ્વટ્ટયાએ, સંખેજ્જગુણકક્ખડા પોગ્ગલા દવ્વટ્ટયાએ સંખેજ્જગુણા, અસંખેજ્જગુણકક્ખડા પોગ્ગલા દવ્વટ્ટયાએ અસંખેજ્જગુણા, અણંતગુણકક્ખડા પોગ્ગલા દવ્વટ્ટયાએ અણંતગુણા । પેસટ્ટયાએ એવં ચેવ, ણવરં-સંખેજ્જગુણકક્ખડા પોગ્ગલા પેસટ્ટયાએ અસંખેજ્જગુણા । સેસંતં ચેવ । દવ્વટ્ટપેસટ્ટયાએ -સવ્વથોવા એગગુણકક્ખડા પોગ્ગલા દવ્વટ્ટપેસટ્ટયાએ । સંખેજ્જગુણકક્ખડા પોગ્ગલા

દવ્વટ્ટયાએ સંખેજ્જગુણા, તે ચેવ પાસટ્ટયાએ સંખેજ્જગુણા । અસંખેજ્જગુણકક્કલ્લખડા પોગ્ગલા દવ્વટ્ટયાએ અસંખેજ્જગુણા, તે ચેવ પાસટ્ટયાએ અસંખેજ્જગુણા । અણંતગુણકક્કલ્લખડા પોગ્ગલા દવ્વટ્ટયાએ અણંતગુણા, તે ચેવ પાસટ્ટયાએ અણંતગુણા । એવં મઝયગરુપ્પલહુયાણ વિ અપ્પાબહુયાં સીયઝસિણ્ણિદ્ધલુક્કલ્લખાણં જહા વણ્ણાણં તહેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન! એક ગુણ કર્કશ, સંખ્યાતગુણ કર્કશ, અસંખ્યાતગુણ કર્કશ અને અનંતગુણ કર્કશ પુદ્ગલોમાં દ્રવ્યથી, પ્રદેશથી અને દ્રવ્ય-પ્રદેશથી કોણ કોનાથી અલ્પ યાવત્ વિશેષાધિક છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! **દ્રવ્યથી-** સર્વથી થોડા એક ગુણ કર્કશ પુદ્ગલો છે. તેનાથી સંખ્યાતગુણ કર્કશ પુદ્ગલો સંખ્યાતગુણ છે. તેનાથી અસંખ્યાતગુણ કર્કશ પુદ્ગલો અસંખ્યાતગુણ છે, તેનાથી અનંતગુણ કર્કશ પુદ્ગલો અનંતગુણ છે. **પ્રદેશથી-** પણ આ જ પ્રકારે સમજવું જોઈએ, પરંતુ વિશેષ એ છે કે સંખ્યાતગુણ કર્કશ પુદ્ગલો પ્રદેશથી અસંખ્યાતગુણ છે. શેષ પૂર્વવત્ છે. **દ્રવ્ય-પ્રદેશથી-** સર્વથી થોડા એક ગુણ કર્કશ પુદ્ગલો દ્રવ્યથી અને અપ્રદેશથી તેનાથી સંખ્યાતગુણ કર્કશ પુદ્ગલો દ્રવ્યથી સંખ્યાતગુણ છે, તેનાથી સંખ્યાતગુણ કર્કશ પુદ્ગલો, પ્રદેશથી સંખ્યાતગુણ છે. તેનાથી અસંખ્યાતગુણ કર્કશ પુદ્ગલો દ્રવ્યથી અસંખ્યાતગુણ છે. તેનાથી અસંખ્યાતગુણ કર્કશ પુદ્ગલો, પ્રદેશથી અસંખ્યાત- ગુણ છે. તેનાથી અનંતગુણ કર્કશ પુદ્ગલો, દ્રવ્યથી અનંતગુણ છે. તેનાથી અનંતગુણ કર્કશ પુદ્ગલો પ્રદેશથી અનંતગુણ છે. આ રીતે મૃદુ, ગુરુ અને લઘુ સ્પર્શ પણ જાણવા. શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષ સ્પર્શોનું અલ્પબહુત્વ વર્ણોના અલ્પબહુત્વની સમાન છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં દ્રવ્ય, પ્રદેશ અને દ્રવ્ય-પ્રદેશની સમ્મિલિત અપેક્ષાએ પરમાણુ આદિમાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવની પ્રધાનતાથી ક્રમશઃ અલ્પબહુત્વનું કથન કર્યું છે.

દ્રવ્યની પ્રધાનતામાં પરમાણુ, સંખ્યાતપ્રદેશી, અસંખ્યાતપ્રદેશી અને અનંતપ્રદેશી સ્કંધ, તે ચારનું; **ક્ષેત્રની** પ્રધાનતામાં એક પ્રદેશાવગાઠ, સંખ્યાત પ્રદેશાવગાઠ અને અસંખ્ય પ્રદેશાવગાઠ, તે ત્રણનું; **કાલની** પ્રધાનતામાં એક સમયની, સંખ્યાત સમયની અને અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળા, તે ત્રણનું; અને **ભાવની** પ્રધાનતામાં એક ગુણકાળા, સંખ્યાતગુણકાળા, અસંખ્યાતગુણકાળા અને અનંતગુણકાળા, તે ચારનું અલ્પ-બહુત્વ કહ્યું છે. અલ્પબહુત્વનું કથન ભાવાર્થથી સ્પષ્ટ છે.

ણવરં સંખેજ્જગુણ-કક્કલ્લખડા પોગ્ગલા પાસટ્ટયાએ અસંખેજ્જગુણા:- એક ગુણ કર્કશ પુદ્ગલસ્કંધોથી સંખ્યાતગુણ કર્કશ પુદ્ગલસ્કંધો પ્રદેશની અપેક્ષાએ સંખ્યાતગુણા નથી પરંતુ અસંખ્યાતગુણા છે. સૂત્રકારના આ કથનથી સંખ્યાતગુણ કર્કશ પુદ્ગલોની વિશાળતા પ્રતીત થાય છે. અર્થાત્ તે સ્કંધોમાંથી ઘણા સ્કંધોના પ્રદેશો ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ તુલ્ય સંખ્યાતા હોય છે. તેથી તે સ્કંધો દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સંખ્યાતગુણા હોવા છતાં પ્રદેશની અપેક્ષાએ પૂર્વના બોલની સંખ્યાથી અસંખ્યગુણા થઈ જાય છે.

પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં કૃતયુગ્માદિ :-

૬૦ પરમાણુપોગ્ગલે ણં ભંતે ! દવ્વટ્ટયાએ કિં કલ્લજુમ્મે, તેઓએ, દાવરજુમ્મે, કલિઓગે? ગોયમા ! ણો કલ્લજુમ્મે, ણો તેઓએ, ણો દાવરજુમ્મે, કલિઓગે । એવં જાવ અણંતપાસિએ વંધે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એક પરમાણુ પુદ્ગલ દ્રવ્યથી શું કૃતયુગ્મ છે, ત્ર્યોજ છે, દ્વાપરયુગ્મ છે કે કલ્યોજ છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! કૃતયુગ્મ, ત્ર્યોજ અને દ્વાપરયુગ્મ નથી, કલ્યોજ છે. આ રીતે યાવત્ અનંત પ્રદેશી સ્કંધ પર્યંત જાણવું.

૬૧ પરમાણુપોગલા પં ભંતે ! દવ્વટ્ટયાએ કિં કડજુમ્મા, પુચ્છા ? ગોયમા ! ઓઘાદેસેણ સિય કડજુમ્મા જાવ સિય કલિઓગા, વિહાણાદેસેણં પો કડજુમ્મા, પો તેઓગા, પો દાવરજુમ્મા, કલિઓગા । એવં જાવ અણંતપણસિયા ઁંધા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક પરમાણુ પુદ્ગલો દ્રવ્યથી શું કૃતયુગ્મ છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ઓઘાદેશથી કદાચિત્ કૃતયુગ્મ યાવત્ કદાચિત્ કલ્યોજ છે. વિહાણાદેશથી કૃતયુગ્મ, ત્ર્યોજ અને દ્વાપરયુગ્મ નથી પરંતુ અનેક કલ્યોજ છે. આ રીતે અનંત પ્રદેશી સ્કંધ સુધી જાણવું.

૬૨ પરમાણુપોગલેણં ભંતે ! પ્ણસટ્ટયાએ કિં કડજુમ્મે, પુચ્છા ? ગોયમા ! પો કડજુમ્મે, પો તેઓગે, પો દાવરજુમ્મે, કલિઓગે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલ, પ્રદેશથી શું કૃતયુગ્માદિ છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! કૃતયુગ્મ, ત્ર્યોજ અને દ્વાપરયુગ્મ નથી, કલ્યોજ છે.

૬૩ દુપણસિએ પં ભંતે ! ઁંધે પ્ણસટ્ટયાએ કિં કડજુમ્મે, પુચ્છા ? ગોયમા ! પો કડજુમ્મે, પો તેઓગે, દાવરજુમ્મે, પો કલિઓગે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ પ્રદેશથી શું કૃતયુગ્મ છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! કૃતયુગ્મ, ત્ર્યોજ અને કલ્યોજ નથી, પરંતુ તે દ્વાપરયુગ્મ છે.

૬૪ તિપણસિએ પં ભંતે ! ઁંધે પ્ણસટ્ટયાએ કિં કડજુમ્મે, પુચ્છા ? ગોયમા ! પો કડજુમ્મે, તેઓએ, પો દાવરજુમ્મે, પો કલિઓગે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ પ્રદેશથી શું કૃતયુગ્મ છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! કૃતયુગ્મ, દ્વાપરયુગ્મ અને કલ્યોજ નથી, પરંતુ તે ત્ર્યોજ છે.

૬૫ ચડપ્ણસિએ પં ભંતે ! ઁંધે પ્ણસટ્ટયાએ કિં કડજુમ્મે, પુચ્છા ? ગોયમા ! કડજુમ્મે, પો તેઓગે, પો દાવરજુમ્મે, પો કલિઓગે । પંચપણસિએ જહા પરમાણુપોગલે । છપ્ણસિએ જહા દુપ્ણસિએ । સત્તપણસિએ જહા તિપણસિએ । અટ્ટપણસિએ જહા ચડપ્ણસિએ । ણવપણસિએ જહા પરમાણુપોગલે । દસપણસિએ જહા દુપ્ણસિએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ચાર પ્રદેશી સ્કંધ પ્રદેશથી શું કૃતયુગ્મ છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! કૃતયુગ્મ છે પરંતુ ત્ર્યોજ, દ્વાપરયુગ્મ અને કલ્યોજ નથી. પાંચ પ્રદેશી સ્કંધનું કથન પરમાણુ પુદ્ગલની સમાન, છ પ્રદેશી સ્કંધનું કથન દ્વિપ્રદેશી સ્કંધની સમાન, સાત પ્રદેશી સ્કંધનું કથન ત્રિપ્રદેશી સ્કંધની સમાન, આઠ પ્રદેશી સ્કંધનું કથન ચાર પ્રદેશી સ્કંધની સમાન, નવ પ્રદેશી સ્કંધનું કથન પરમાણુ પુદ્ગલની સમાન અને દશ પ્રદેશી સ્કંધનું કથન દ્વિપ્રદેશી સ્કંધની સમાન જાણવું જોઈએ.

સ્કંધોની સમાન, સપ્તપ્રદેશી સ્કંધોનું વર્ણન ત્રિપ્રદેશી સ્કંધોની સમાન, અષ્ટપ્રદેશી સ્કંધોનું કથન ચતુષ્પ્રદેશી સ્કંધોની સમાન, નવપ્રદેશી સ્કંધોનું કથન પરમાણુ પુદ્ગલની સમાન અને દશ પ્રદેશી સ્કંધોનું કથન દ્વિપ્રદેશી સ્કંધોની સમાન છે.

૭૧ સંખેજ્જપણસિયા ણંભંતે! ઁંધા પણસદ્દયાણકિંકડજુમ્મા, પુચ્છ ? ગોયમા! ઓઘાદેસેણ સિય કડજુમ્મા જાવ સિય કલિઓગા । વિહાણાદેસેણ કડજુમ્મા વિ જાવ કલિઓગા વિ । ઁવં અસંખેજ્જપણસિયા વિ, અણંતપણસિયા વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન ! અનેક સંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધો પ્રદેશની અપેક્ષાએ શું કૃતયુગ્મ છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! ઓઘાદેશથી કદાચિત્ કૃતયુગ્મ યાવત્ કદાચિત્ કલ્યોજ છે. વિધાનાદેશથી કૃતયુગ્મ પણ છે યાવત્ કલ્યોજ પણ છે. આ જ રીતે અસંખ્યાતપ્રદેશી અને અનંતપ્રદેશી સ્કંધોના વિષયમાં પણ જાણવું જોઈએ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં દ્રવ્ય અને પ્રદેશની અપેક્ષાએ એક તથા અનેક પરમાણુ અને સ્કંધોમાં કૃતયુગ્મ આદિ ચારે યુગ્મનું નિરૂપણ છે.

દ્રવ્યની અપેક્ષાએ :- પરમાણુ પુદ્ગલ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ એક દ્રવ્યરૂપ છે. તે જ રીતે દ્વિપ્રદેશીથી અનંત પ્રદેશી સુધીના સ્કંધ પણ દ્રવ્યરૂપે એક જ છે. તેથી પરમાણુ કે કોઈ પણ એક સ્કંધ કલ્યોજ રૂપ છે. અનેક પરમાણુઓ કે અનેક સ્કંધો ઓઘાદેશથી— સમુચ્ચય રીતે ચાર યુગ્મમાંથી કોઈ પણ એક યુગ્મ રૂપ હોય છે. પરમાણુ અને સ્કંધો અનંતાનંત છે, સંઘાત અને ભેદથી તેની રાશિમાં વધ-ઘટ થાય છે, જેથી તેની અનંતતા નિશ્ચિત ન હોવાથી તે ચારે યુગ્મમાંથી કોઈપણ એક યુગ્મ હોય શકે છે. વિધાનાદેશથી— પરમાણુ કે સ્કંધ દ્રવ્યથી અનેક કલ્યોજ હોય છે.

પ્રદેશની અપેક્ષાએ :- પરમાણુ સ્વયં એક પ્રદેશ રૂપ છે. તેને અન્ય પ્રદેશ ન હોવાથી શાસ્ત્રકાર તેને અપ્રદેશી કહે છે. તેના એક પ્રદેશની અપેક્ષાએ તે કલ્યોજ છે. અનેક પરમાણુઓ સમ્મિલિત અપેક્ષાએ (ઓઘાદેશથી) કૃતયુગ્મ છે અને પ્રત્યેકની અપેક્ષાએ (વિધાનાદેશથી) અનેક કલ્યોજ છે. દ્વિપ્રદેશી સ્કંધમાં બે પ્રદેશ છે તેથી તે પ્રદેશની અપેક્ષાએ દ્વાપરયુગ્મ છે. અનેક દ્વિપ્રદેશી સ્કંધો (ઓઘાદેશથી) અનેક દ્વાપરયુગ્મ અથવા અનેક કૃતયુગ્મ હોય છે, યથા— દ્વિપ્રદેશી સ્કંધો ૨૫ હોય તો તેના ૫૦ પ્રદેશો થાય, તે અનેક દ્વાપરયુગ્મ છે અને દ્વિપ્રદેશી સ્કંધો ૫૦ હોય તો તેના ૧૦૦ પ્રદેશો થાય ત્યારે તે અનેક કૃતયુગ્મ છે. દ્વિપ્રદેશી સ્કંધના બે પ્રદેશ હોવાથી અનેક દ્વિપ્રદેશી સ્કંધોના પ્રદેશો બેકી સંખ્યક જ હોય અને બેકી સંખ્યક પ્રદેશોમાં દ્વાપરયુગ્મ અને કૃતયુગ્મ બે યુગ્મ જ ઘટી શકે છે. વિધાનાદેશથી તે અનેક દ્વાપરયુગ્મ હોય છે.

ત્રિપ્રદેશી એક સ્કંધમાં ત્રણ પ્રદેશ હોવાથી તે ત્ર્યોજ છે. અનેક ત્રિપ્રદેશી સ્કંધોમાં ઓઘોદેશથી ચાર યુગ્મમાંથી કોઈપણ યુગ્મ ઘટી શકે છે. જેમ કે ત્રણ ત્રિપ્રદેશી સ્કંધના નવ પ્રદેશ થાય તે કલ્યોજ છે. ત્રિપ્રદેશી બે સ્કંધના છ પ્રદેશો થાય તે દ્વાપરયુગ્મ છે. પાંચ ત્રિપ્રદેશી સ્કંધના પંદર પ્રદેશ થાય તે ત્ર્યોજ છે. ચાર ત્રિપ્રદેશી સ્કંધના બાર પ્રદેશ થાય તે કૃતયુગ્મ છે. વિધાનાદેશથી :- એક એક ત્રિપ્રદેશી સ્કંધમાં ત્રણ પ્રદેશ જ હોવાથી તે અનેક ત્રિપ્રદેશી સ્કંધો અનેક ત્ર્યોજ છે.

ચતુષ્પ્રદેશી સ્કંધમાં— ચાર પ્રદેશ હોવાથી તે કૃતયુગ્મ છે અને અનેક ચતુષ્પ્રદેશી સ્કંધો ઓઘાદેશ અને

વિધાનાદેશથી કૃતયુગ્મ જ હોય છે. જેમ કે ચતુષ્પ્રદેશી બે સ્કંધના આઠ પ્રદેશ, ચતુષ્પ્રદેશી ત્રણ સ્કંધના બાર પ્રદેશ થાય. આ રીતે ચતુષ્પ્રદેશી એક કે અનેક સ્કંધના પ્રદેશો કૃતયુગ્મ જ થાય છે.

પંચ પ્રદેશી સ્કંધ કલ્યોજ છે, તેનું કથન પરમાણુની સમાન છે. ષટ્ પ્રદેશી સ્કંધ દ્વાપરયુગ્મ છે, તેનું કથન દ્વિપ્રદેશી સ્કંધની સમાન છે. સપ્ત પ્રદેશી સ્કંધ ત્ર્યોજ છે તેનું કથન ત્રિપ્રદેશી સ્કંધની સમાન છે. અષ્ટ પ્રદેશી સ્કંધ કૃતયુગ્મ છે, તેનું કથન ચતુષ્પ્રદેશી સ્કંધની સમાન છે. નવ પ્રદેશી સ્કંધ કલ્યોજ છે, તેનું કથન પરમાણુની સમાન છે. દશ પ્રદેશી સ્કંધ દ્વાપરયુગ્મ છે, તેનું કથન દ્વિપ્રદેશી સ્કંધની સમાન છે. સંખ્યાત, અસંખ્યાત અને અનંત પ્રદેશી સ્કંધમાં ઓઘાદેશથી કોઈપણ યુગ્મ અને વિધાનાદેશથી ચારે ય યુગ્મ હોય છે.

અવગાહના, સ્થિતિ, વર્ણાદિ પર્યાયોમાં કૃતયુગ્માદિ :-

૭૨ પરમાણુપોગલે ણં ભંતે ! કિં કહજુમ્મપણ્ણસોગાદે, પુચ્છા ? ગોયમા ! ણો કહજુમ્મપણ્ણસોગાદે, ણો તેઓગપણ્ણસોગાદે, ણો દાવરજુમ્મપણ્ણસોગાદે, કલિઓગપણ્ણસોગાદે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલ શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ, ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઠ અને દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ નથી, કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઠ હોય છે.

૭૩ દુપણ્ણસિણ્ણ ણં ભંતે ! ખંધે કિં કહજુમ્મપણ્ણસોગાદે, પુચ્છા ? ગોયમા ! ણો કહજુમ્મપણ્ણસોગાદે, ણો તેઓગપણ્ણસોગાદે, સિય દાવરજુમ્મપણ્ણસોગાદે સિય કલિઓગપણ્ણસોગાદે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ અને ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઠ નથી, કદાચિત્ દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ અને કદાચિત્ કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઠ હોય છે.

૭૪ તિપણ્ણસિણ્ણ ણં ભંતે ! ખંધે કિં કહજુમ્મપણ્ણસોગાદે, પુચ્છા ? ગોયમા ! ણો કહજુમ્મપણ્ણસોગાદે, સિય તેઓગપણ્ણસોગાદે, સિય દાવરજુમ્મપણ્ણસોગાદે સિય કલિઓગપણ્ણસોગાદે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ નથી, પરંતુ કદાચિત્ ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઠ, કદાચિત્ દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ અને કદાચિત્ કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઠ હોય છે.

૭૫ ચઠ્ઠપણ્ણસિણ્ણ ણં ભંતે ! કિં કહજુમ્મપણ્ણસોગાદે, પુચ્છા ? ગોયમા ! સિય કહજુમ્મપણ્ણસોગાદે જાવ સિય કલિઓગપણ્ણસોગાદે । એવં જાવ અણંતપણ્ણસિણ્ણ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! ચતુષ્પ્રદેશી સ્કંધ શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! કદાચિત્ કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ છે યાવત્ કદાચિત્ કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઠ હોય છે. આ રીતે અનંત પ્રદેશી સ્કંધ પર્યંત જાણવું.

૭૬ પરમાણુપોગલા ણં ભંતે ! કિં કહજુમ્મપણ્ણસોગાદા, પુચ્છા ? ગોયમા ! ઓઘાદેસેણં કહજુમ્મ

પણસોગાઢા, ણો તેઓગપણસોગાઢા, ણો ઢાવરજુમ્મપણસોગાઢા, ણો કલિઓગપણસોગાઢા ।
વિહાણાઢેસેણં ણો કઢજુમ્મપણસોગાઢા, ણો તેયોગપણસોગાઢા, ણો ઢાવરજુમ્મપણસોગાઢા,
કલિઓગ- પણસોગાઢા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક પરમાણુ પુદ્ગલો શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ઓઘાદેશથી કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે, ત્ર્યોજ, ઢ્વાપરયુગ્મ અને કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ
નથી. વિઢાનાદેશથી કૃતયુગ્મ, ત્ર્યોજ અને ઢ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ નથી, કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે.

૭૭ ઢુપ્પણસિયા ણં ઢંતે ! ઁંઢા કિં કઢજુમ્મપણસોગાઢા, પુચ્છ ? ગોયમા ! ઓઘાઢેસેણં
કઢજુમ્મપણસોગાઢા, ણો તેઓગપણસોગાઢા ણો ઢાવરજુમ્મપણસોગાઢા, ણો કલિઓગપણસોગાઢા ।
વિહાણાઢેસેણં ણો કઢજુમ્મપણસોગાઢા, ણો તેઓગપણસોગાઢા, ઢાવરજુમ્મપણસોગાઢા વિ
કલિઓગપણસોગાઢા વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ઢ્વિપ્રદેશી સ્કંઢો શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે
ગૌતમ ! ઓઘાદેશથી કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે, ત્ર્યોજ, ઢ્વાપરયુગ્મ અને કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ નથી.
વિઢાનાદેશથી કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ અને ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ નથી, ઢ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ અને કલ્યોજ
પ્રદેશાવગાઢ છે.

૭૮ તિપ્પણસિયા ણં ઢંતે ! ઁંઢા કિં કઢજુમ્મપણસોગાઢા, પુચ્છ ? ગોયમા ! ઓઘાઢેસેણં
કઢજુમ્મપણસોગાઢા, ણો તેઓગપણસોગાઢા, ણો ઢાવરજુમ્મપણસોગાઢા, ણો કલિઓગપણ-
સોગાઢા । વિહાણાઢેસેણં ણો કઢજુમ્મપણસોગાઢા, તેઓગપણસોગાઢા વિ, ઢાવરજુમ્મપણસોગાઢા
વિ, કલિઓગપણસોગાઢા વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ત્રિપ્રદેશી સ્કંઢો શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-**
હે ગૌતમ ! ઓઘાદેશથી કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે, ત્ર્યોજ, ઢ્વાપરયુગ્મ અને કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ નથી.
વિઢાનાદેશથી કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ નથી પરંતુ ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ, ઢ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ અને કલ્યોજ
પ્રદેશાવગાઢ છે.

૭૯ ચરુપ્પણસિયા ણં ઢંતે ! ઁંઢા કિં કઢજુમ્મપણસોગાઢા, પુચ્છ ? ગોયમા ! ઓઘાઢેસેણં
કઢજુમ્મપણસોગાઢા, ણો તેઓગપણસોગાઢા, ણો ઢાવરપણસોગાઢા, ણો કલિઓગપણ-
સોગાઢા । વિહાણાઢેસેણં કઢજુમ્મપણસોગાઢા વિ જાવ કલિઓગપણસોગાઢા વિ । ઁવં
જાવ અણંતપણસિયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ચતુષ્પ્રદેશી સ્કંઢો શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ઓઘાદેશથી કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે પરંતુ ત્ર્યોજ, ઢ્વાપરયુગ્મ અને કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ
નથી. વિઢાનાદેશથી કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ પણ છે યાવત્ કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ છે. આ રીતે
અનંતપ્રદેશી સ્કંઢ પર્યંત જાણવું.

૮૦ પરમાણુપોગ્ગલે ણં ભંતે ! કિં કહજુમ્મસમયટ્ટિઈએ, પુચ્છા ? ગોયમા ! સિય કહજુમ્મ સમયટ્ટિઈએ જાવ સિય કલિઓગસમયટ્ટિઈએ । એવં જાવ અણંતપણસિયે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલ શું કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! કદાચિત્ કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા છે યાવત્ કદાચિત્ કલ્યોજ સમયની સ્થિતિ-વાળા છે. આ રીતે અનંતપ્રદેશી સ્કંધ પર્યંત જાણવું.

૮૧ પરમાણુપોગ્ગલા ણં ભંતે ! કિં કહજુમ્મસમયટ્ટિઈએ, પુચ્છા ? ગોયમા ! ઓઘાદેસેણં સિય કહજુમ્મસમયટ્ટિઈયા જાવ સિય કલિઓગસમયટ્ટિઈયા । વિહાણાદેસેણં કહજુમ્મ-સમયટ્ટિઈયા વિ જાવ કલિઓગસમયટ્ટિઈયા વિ । એવં જાવ અણંતપણસિયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! અનેક પરમાણુ પુદ્ગલો શું કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! ઓઘાદેશથી કદાચિત્ કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા છે યાવત્ કદાચિત્ કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા છે. વિધાનાદેશથી કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા પણ છે યાવત્ કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા પણ છે. આ રીતે અનંતપ્રદેશી સ્કંધો સુધી જાણવું.

૮૨ પરમાણુપોગ્ગલે ણં ભંતે ! કાલવણ્ણપજ્જવેહિં કિં કહજુમ્મે, પુચ્છા ? ગોયમા ! જહા ઠિઈએ વત્તવ્વયા એવં વણ્ણેસુ વિ સવ્વેસુ । ગંધેસુ વિ એવં ચેવ । રસેસુ વિ જાવ મહુર રસેત્તિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલ કાળાવર્ણના પર્યાયોની અપેક્ષાએ શું કૃતયુગ્મ છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સ્થિતિની વક્તવ્યતાનુસાર જાણવું. સર્વ વર્ણ, ગંધ અને રસમાં મધુર રસ પર્યંત જાણવું જોઈએ.

૮૩ અણંતપણસિયે ણં ભંતે ! ચંધે કક્કલ્લપાસપજ્જવેહિં કિં કહજુમ્મે, પુચ્છા ? ગોયમા ! સિય કહજુમ્મે જાવ સિય કલિઓગે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! અનંતપ્રદેશી સ્કંધ કર્કશ સ્પર્શ પર્યાયોની અપેક્ષાએ શું કૃતયુગ્મ છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! કદાચિત્ કૃતયુગ્મ યાવત્ કદાચિત્ કલ્યોજ હોય છે.

૮૪ અણંતપણસિયા ણં ભંતે ! ચંધા કક્કલ્લપાસપજ્જવેહિં કિં કહજુમ્મા, પુચ્છા ? ગોયમા ! ઓઘાદેસેણં સિય કહજુમ્મા જાવ સિય કલિઓગા । વિહાણાદેસેણં કહજુમ્મા વિ જાવ કલિઓગા વિ । એવં મઝયગરુયલહુયા વિ ભાણિયવ્વા । સીય-ઉસિણ-ણિદ્ધ-લુક્ખા જહા વણ્ણા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! અનંતપ્રદેશી સ્કંધો કર્કશ સ્પર્શ પર્યાયોની અપેક્ષાએ શું કૃતયુગ્મ છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! ઓઘાદેશથી કદાચિત્ કૃતયુગ્મ છે યાવત્ કદાચિત્ કલ્યોજ છે. વિધાના-દેશથી કૃતયુગ્મ પણ છે યાવત્ કલ્યોજ પણ છે. આ રીતે મૃદુ, ગુરુ અને લઘુ સ્પર્શ પર્યાયોના વિષયમાં પણ જાણવું જોઈએ. શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષ સ્પર્શનું કથન વર્ણોની સમાન છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવની અપેક્ષાએ પરમાણુ અને સ્કંધોમાં ચાર યુગ્મનું નિરૂપણ કર્યું છે.

ક્ષેત્રાપેક્ષા કૃતયુગ્માદિ :- પરમાણુ પુદ્ગલ એક પ્રદેશ પર અવગાહના કરે છે તેથી તે કલ્યોજ પ્રદેશાવગાહ જ હોય છે.

કોઈપણ સ્કંધ પોતાના પ્રદેશની સમાન અથવા તેનાથી ન્યૂન આકાશપ્રદેશને અવગાહી શકે છે. તેથી અનંત પ્રદેશી સ્કંધ ઓછામાં ઓછા એક આકાશ પ્રદેશ પર રહી શકે છે અને વધારેમાં વધારે અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશ અવગાહીને રહી શકે છે.

દ્વિપ્રદેશી સ્કંધમાં બે પ્રદેશ છે. તેથી તે ક્યારેક દ્વાપરયુગ્મ(બે) પ્રદેશ પ્રદેશાવગાહ અને ક્યારેક કલ્યોજ(એક) પ્રદેશાવગાહ હોય છે. ત્રિપ્રદેશી સ્કંધમાં ત્રણ પ્રદેશ હોય છે. તે ક્યારેક ત્રણ, ક્યારેક બે અને ક્યારેક એક પ્રદેશાવગાહ હોય છે. તેથી તે ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાહ, દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાહ અને કલ્યોજ પ્રદેશાવગાહ હોય છે. સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત પ્રદેશાવગાહ; અસંખ્યાત- પ્રદેશી સ્કંધ ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાહ અને અનંતપ્રદેશીસ્કંધ પણ ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્ય પ્રદેશાવગાહ હોય છે કારણ કે લોકાકાશના અસંખ્યાતપ્રદેશો જ છે. આ સંખ્યાત પ્રદેશાવગાહ આદિ સ્કંધોમાં ચારમાંથી કોઈપણ રાશિ હોય છે.

અનેક પરમાણુઓ ઓઘાદેશથી સકળ લોકવ્યાપી હોવાથી કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાહ છે. વિધાનાદેશથી (એક-એક પરમાણુની અપેક્ષાએ) સર્વ પરમાણુ એક-એક આકાશ પ્રદેશમાં અવગાહ હોવાથી કલ્યોજ પ્રદેશાવગાહ હોય છે. દ્વિપ્રદેશી સ્કંધો પણ સંપૂર્ણ લોકમાં હોવાથી ઓઘાદેશથી કૃતયુગ્મ છે. વિધાનાદેશથી જે દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ દ્વિપ્રદેશાવગાહ છે તે દ્વાપરયુગ્મ છે અને જે દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ, એક પ્રદેશાવગાહ છે તે કલ્યોજ છે. આ રીતે અન્ય સ્કંધો સંબંધી પણ વિચાર કરી લેવો જોઈએ.

સ્થિતિ અને વર્ણ, ગંધ, રસ પર્યાયોની અપેક્ષાએ :- પરમાણુ પુદ્ગલથી લઈને અનંતપ્રદેશી સ્કંધ સુધીની સ્થિતિ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાલની છે. તેથી તેમાં ચારે ય રાશિ ઘટિત થાય છે. વર્ણ, ગંધ અને રસ પર્યાયોનું કથન સ્થિતિની સમાન છે. કારણ કે પરમાણુ અને સ્કંધોમાં એકથી અનંત ગુણ કાળા આદિ વર્ણ, ગંધ, રસ હોય છે. તેથી તેમાં પણ ચારે રાશિ હોય છે.

સ્પર્શ પર્યાયોની અપેક્ષા :- આઠ સ્પર્શમાં કર્કશ સ્પર્શનો ક્રમ પ્રથમ છે અને કર્કશ આદિ ચાર સ્પર્શ અનંતપ્રદેશી બાદર સ્કંધમાં જ હોય છે; પરમાણુથી લઈને અનંત પ્રદેશી સૂક્ષ્મ સ્કંધમાં કર્કશ આદિ ચાર સ્પર્શ હોતા નથી. શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષ આ ચાર મૂળભૂત સ્પર્શ પરમાણુથી સૂક્ષ્મ અનંતપ્રદેશી સ્કંધ પર્યંતમાં અને બાદર સ્કંધમાં પણ હોય છે. તેનું કથન કાળા વર્ણની સમાન છે અને કર્કશ, મૃદુ, ગુરુ અને લઘુ સ્પર્શ પર્યાયોમાં ઓઘાદેશથી ક્યારેક કૃતયુગ્મ, ક્યારેક ત્ર્યોજ, ક્યારેક દ્વાપરયુગ્મ અને ક્યારેક કલ્યોજ હોય છે. વિધાનાદેશથી તે ચારે ય રાશિ હોય છે.

પરમાણુ આદિમાં દ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મતાદિ :-

પુદ્ગલ દ્રવ્ય	દ્રવ્યથી	પ્રદેશથી	અવગાહનાથી	સ્થિતિથી	વર્ણ, ગંધ, રસ, ચાર સ્પર્શથી	કર્કશ આદિ ચાર સ્પર્શથી
પરમાણુ	કલ્યોજ	કલ્યોજ	કલ્યોજ	ચા	ચા	×
દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ	કલ્યોજ	દ્વાપર યુગ્મ	કલ્યોજ, દ્વાપરયુગ્મ			×
ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ	કલ્યોજ	ત્ર્યોજ	કલ્યોજ, દ્વાપરયુગ્મ ત્ર્યોજ.	૨	૨	×
ચતુષ્પ્રદેશી સ્કંધ	કલ્યોજ	કૃતયુગ્મ	ચારમાંથી એક	માં	માં	×
પંચપ્રદેશી સ્કંધ	કલ્યોજ	કલ્યોજ	ચારમાંથી એક	થી	થી	×
ષટ્પ્રદેશી સ્કંધ	કલ્યોજ	દ્વાપર યુગ્મ	ચારમાંથી એક			×
સપ્તપ્રદેશી સ્કંધ	કલ્યોજ	ત્ર્યોજ	ચારમાંથી એક	કો	કો	×
અષ્ટપ્રદેશી સ્કંધ	કલ્યોજ	કૃતયુગ્મ	ચારમાંથી એક	ઈ	ઈ	×
નવપ્રદેશી સ્કંધ	કલ્યોજ	કલ્યોજ	ચારમાંથી એક			×
દશપ્રદેશી સ્કંધ	કલ્યોજ	દ્વાપરયુગ્મ	ચારમાંથી એક	એ	એ	×
સંખ્યાત-અસંખ્યાત-અનંત પ્રદેશી સૂક્ષ્મ સ્કંધ	કલ્યોજ	ચારમાંથી કોઈ એક	ચારમાંથી એક	ક	ક	×
અનંત પ્રદેશી બાદર સ્કંધ	કલ્યોજ	ચારમાંથી કોઈ એક	ચારમાંથી એક			ચારમાંથી એક
અનેક પરમાણુ ઓઘાદેશ	ચારમાંથી કોઈ એક	ચારમાંથી કોઈ એક	કૃત યુગ્મ	ચારમાંથી એક	ચારમાંથી એક	×
અનેક પરમાણુ વિધાનાદેશ	અનેક કલ્યોજ	અનેક કલ્યોજ	અનેક કલ્યોજ	ચારે રાશિ	ચારે ય રાશિ	×
અનેક દ્વિપ્રદેશી ઓઘાદેશ	ચારમાંથી એક	કૃતયુગ્મ, અથવા દ્વાપર યુગ્મ	કૃતયુગ્મ	ચારમાંથી એક	ચારમાંથી એક	×
અનેક દ્વિપ્રદેશી વિધાનાદેશ	અનેક કલ્યોજ	અનેક દ્વાપર યુગ્મ	અનેક દ્વાપર યુગ્મ, અનેક કલ્યોજ	ચારે રાશિ	ચારે ય રાશિ	×
અનેક ત્રિપ્રદેશી ઓઘાદેશ	ચારમાંથી એક	ચારમાંથી એક	કૃતયુગ્મ	ચારમાંથી એક	ચારમાંથી એક	×
અનેક ત્રિપ્રદેશી વિધાનાદેશ	અનેક કલ્યોજ	અનેક ત્ર્યોજ	અનેક ત્ર્યોજ, દ્વાપર કે કલ્યોજ	ચારે રાશિ	ચારે ય રાશિ	×
અનેક ચતુષ્પ્રદેશી ઓઘાદેશ	ચારમાંથી એક	કૃતયુગ્મ	કૃતયુગ્મ.	ચારમાંથી એક	ચારમાંથી એક	×

પુદ્ગલ દ્રવ્ય	દ્રવ્યથી	પ્રદેશથી	અવગાહનાથી	સ્થિતિથી	વર્ણ, ગંધ, રસ, ચાર સ્પર્શથી	કર્કશ આદિ ચાર સ્પર્શથી
અનેક ચતુષ્પ્રદેશી વિધાનાદેશ	અનેક કલ્પોજ	કૃતયુગ્મ	ચારે ય રાશિ	ચારે ય રાશિ	ચારે રાશિ	×
સંખ્યાતપ્રદેશી અસંખ્યાત પ્રદેશી, સૂક્ષ્મ અનંતપ્રદેશી ઓઘાદેશ	ચારમાંથી એક	ચારમાંથી એક	ચારમાંથી એક	ચારમાંથી એક	ચારમાંથી એક	×
અનેક સંખ્યાત પ્રદેશી આદિ સૂક્ષ્મ સ્કંધ વિધાનાદેશ	અનેક કલ્પોજ	ચારે ય રાશિ	ચારે ય રાશિ	ચારે રાશિ	ચારે રાશિ	×
અનેક અનંત પ્રદેશી બાદર સ્કંધ ઓઘાદેશ	ચારમાંથી એક	ચારમાંથી એક	ચારમાંથી એક	ચારમાંથી એક	ચારમાંથી એક	ચારમાંથી એક
અનેક અનંત પ્રદેશી બાદર વિધાનાદેશ	અનેક કલ્પોજ	ચારે ય રાશિ	ચારે ય રાશિ	ચારે ય રાશિ	ચારે ય રાશિ	ચારે ય રાશિ

પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં સાર્ધતા-અનર્ધતા :-

૮૫ પરમાણુપોગ્ગલે ણં ભંતે ! કિં સઢ્ઢે અણઢ્ઢે ? ગોયમા ! ણો સઢ્ઢે, અણઢ્ઢે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલ શું સાર્ધ(અર્ધા ભાગ સહિત) છે કે અનર્ધ(અર્ધા ભાગ સહિત) છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સાર્ધ નથી, અનર્ધ છે.

૮૬ દુપણસિણં ણં ભંતે ! ઁંધે કિં સઢ્ઢે, અણઢ્ઢે ? ગોયમા ! સઢ્ઢે, ણો અણઢ્ઢે । તિપણસિણં જહા પરમાણુપોગ્ગલે । ચઙપણસિણં જહા દુપણસિણં । પંચપણસિણં જહા તિપણસિણં । છપ્પણસિણં જહા દુપણસિણં । સત્તપણસિણં જહા તિપણસિણં । અટ્ટપણસિણં જહા દુપણસિણં । ણવપણસિણં જહા તિપણસિણં । દસપણસિણં જહા દુપણસિણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ શું સાર્ધ છે કે અનર્ધ છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સાર્ધ છે, અનર્ધ નથી. ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ, પરમાણુ પુદ્ગલની સમાન છે. ચતુષ્પ્રદેશી સ્કંધ, દ્વિપ્રદેશી સ્કંધની સમાન છે. પંચપ્રદેશી સ્કંધ, ત્રિપ્રદેશી સ્કંધની સમાન છે. ષટ્પ્રદેશી સ્કંધ, દ્વિપ્રદેશી સ્કંધની સમાન છે. સપ્તપ્રદેશી સ્કંધ, ત્રિપ્રદેશી સ્કંધની સમાન છે. અષ્ટપ્રદેશી સ્કંધ, દ્વિપ્રદેશી સ્કંધની સમાન છે. નવપ્રદેશી સ્કંધ, ત્રિપ્રદેશી સ્કંધની સમાન અને દશપ્રદેશી સ્કંધ, દ્વિપ્રદેશી સ્કંધની સમાન છે.

૮૭ સંઁખેજ્જપણસિણં ણં ભંતે ! ઁંધે કિં સઢ્ઢે અણઢ્ઢે ? ગોયમા ! સિય સઢ્ઢે, સિય અણઢ્ઢે । ઁવં અસંઁખેજ્જપણસિણં વિ । ઁવં અણંતપણસિણં વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ શું સાર્ધ છે કે અનર્ધ ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! કદાચિત્ સાર્ધ અને કદાચિત્ અનર્ધ છે. આ જ રીતે અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ અને અનંતપ્રદેશી સ્કંધ પણ છે.

૮૮ પરમાણુપોગ્ગલા ણં ભંતે ! કિં સઙ્ઘા અણઙ્ઘા ? ગોયમા ! સઙ્ઘા વા, અણઙ્ઘા વા ।
 एवं जाव अणंतपएसिया ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક પરમાણુ પુદ્ગલો શું સાર્ધ છે કે અનર્ધ ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સાર્ધ છે અથવા અનર્ધ છે. આ રીતે અનંતપ્રદેશી સ્કંધ પર્યંત જાણવું.

વિવેચન :-

સાર્ધ :- જેના બે સમાન ભાગ થઈ શકે તેને સાર્ધ કહેવાય છે. બે, ચાર, છ, આઠ આદિ સમ સંખ્યક પ્રદેશી સ્કંધ સાર્ધ છે.

અનર્ધ :- જેના બે સમાન ભાગ ન થઈ શકે તેને અનર્ધ કહે છે. પરમાણુ પુદ્ગલ અને ત્રણ, પાંચ, સાત, નવ આદિ વિષમ સંખ્યક પ્રદેશી સ્કંધ અનર્ધ છે, કારણ કે તેના સમાન ભાગ થતા નથી.

જ્યારે અનેક પરમાણુ સમ સંખ્યાવાળા હોય ત્યારે તે સાર્ધ હોય છે અને વિષમ સંખ્યાવાળા હોય, ત્યારે તે અનર્ધ હોય છે. સંઘાત અને ભેદના કારણે તેની સંખ્યા અવસ્થિત રહેતી નથી. તેથી તે સાર્ધ અને અનર્ધ બંને પ્રકારના હોય છે. આ રીતે અનેક દ્વિપ્રદેશી આદિ સ્કંધોમાં પણ બંને વિકલ્પો પ્રાપ્ત થાય છે.

સકંપ, નિષ્કંપ પરમાણુ આદિની સ્થિતિ :-

૮૯ પરમાણુપોગ્ગલે ણં ભંતે ! કિં સેએ, ણિરેએ ? ગોયમા ! સિય સેએ, સિય ણિરેએ ।
 एवं जाव अणंतपएसिए ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલ શું સકંપ છે કે નિષ્કંપ છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! કદાચિત્ સકંપ અને કદાચિત્ નિષ્કંપ છે. આ રીતે અનંતપ્રદેશી સ્કંધ સુધી જાણવું જોઈએ.

૯૦ પરમાણુપોગ્ગલા ણં ભંતે ! કિં સેયા, ણિરેયા ? ગોયમા ! સેયા વિ ણિરેયા વિ ।
 एवं जाव अणंतपएसिया ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક પરમાણુ પુદ્ગલો શું સકંપ છે કે નિષ્કંપ છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સકંપ પણ હોય છે અને નિષ્કંપ પણ હોય છે. આ રીતે અનંતપ્રદેશી સ્કંધ સુધી જાણવું.

૯૧ પરમાણુપોગ્ગલે ણં ભંતે ! સેએ કાલઓ કેવચિરં હોઐ ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં એવ્કં સમયં ઉવ્કોસેણં આવલિયાએ અસંખેજ્જહંભાગં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલ કેટલા કાલ સુધી સકંપ પણ રહે છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગ સુધી સકંપ રહે છે.

૯૨ પરમાણુપોગ્ગલે ણં ભંતે ! ણિરેએ કાલઓ કેવચિરં હોઐ ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં એવ્કં સમયં, ઉવ્કોસેણં અસંખેજ્જં કાલં । एवं जाव अणंतपएसिए ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલ કેટલા કાલ સુધી નિષ્કંપ રહે છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાલ સુધી નિષ્કંપ રહે છે. આ રીતે અનંતપ્રદેશી સ્કંધ સુધી જાણવું.

૧૩ પરમાણુપોગલા ણં ભંતે ! સેયા કાલઓ કેવચિરં હોંતિ ? ગોયમા ! સવ્વહ્દં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક પરમાણુ પુદ્ગલો કેટલા કાલ સુધી સકંપ રહે છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સકંપ પરમાણુ પુદ્ગલો સદાકાલ શાશ્વત રહે છે.

૧૪ પરમાણુપોગલા ણં ભંતે ! ગિરેયા કાલઓ કેવચિરં હોંતિ ? ગોયમા ! સવ્વહ્દં ।
एव जाव अणतपएसिया ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક પરમાણુ પુદ્ગલો કેટલા કાલ સુધી નિષ્કંપ રહે છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! નિષ્કંપ પરમાણુ પુદ્ગલો સદાકાલ શાશ્વત રહે છે. આ રીતે અનંતપ્રદેશી સ્કંધ પર્યતના સ્કંધો સદાકાલ શાશ્વત રહે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં પરમાણુ અને સ્કંધોમાં સકંપ અને નિષ્કંપ અવસ્થા અને તેની સ્થિતિનું કથન કર્યું છે.

સે-ગિરે :— સકંપ અને નિષ્કંપ. પરમાણુ પુદ્ગલ કે દ્વિપ્રદેશીથી લઈને અનંત પ્રદેશી સુધીના સ્કંધ જ્યારે સ્વાભાવિક રૂપે ચલનાદિ ક્રિયાથી રહિત હોય છે ત્યારે તે નિષ્કંપ કહેવાય છે પરંતુ ક્યારેક તેમાં ચલનાદિ ક્રિયા થાય છે ત્યારે તે સકંપ બને છે. સ્વાભાવિક રીતે જ સ્કંધોમાં નિષ્કંપતાની સ્થિતિ દીર્ઘકાલીન હોય અને સકંપતાની સ્થિતિ અલ્પકાલીન હોય છે.

સકંપતાની સ્થિતિ :- એક પરમાણુ કે કોઈ પણ એક સ્કંધ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગ પર્યત કંપિત થાય છે. ત્યાર પછી અવશ્ય તે નિષ્કંપ બની જાય છે.

નિષ્કંપતાની સ્થિતિ :- એક પરમાણુ કે કોઈ પણ એક સ્કંધ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યકાલ પર્યત નિષ્કંપ રહે છે. ત્યાર પછી અવશ્ય તેમાં કોઈ પણ પ્રકારે ચલન ક્રિયા થતા તે સકંપ થઈ જાય છે.

અનેક પરમાણુઓ અને અનેક દ્વિપ્રદેશી આદિ સ્કંધો, સકંપ અને નિષ્કંપ બંને અવસ્થાવાળા સદાકાલ પ્રાપ્ત થાય છે. કારણ કે લોકના અનંતાનંત પરમાણુ કે સ્કંધોમાં કેટલાક પરમાણુ અને કેટલાક સ્કંધો નિષ્કંપ અને કેટલાક સકંપ હોય જ છે.

સકંપ-નિષ્કંપ પરમાણુ આદિનું અંતર :-

૧૫ પરમાણુપોગલસ્સ ણં ભંતે ! સેયસ્સ કેવઇયં કાલં અંતરં હોઇ ? ગોયમા ! સટ્ટાણંતરં પડુચ્ચ જહણ્ણેણં એક્કં સમયં, ઉક્કોસેણં અસંખેજ્જં કાલં, પરટ્ટાણંતરં પડુચ્ચ જહણ્ણેણં એક્કં સમયં, ઉક્કોસેણં અસંખેજ્જં કાલં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સકંપ પરમાણુનું અંતર કેટલા કાલનું હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાલ અને પરસ્થાનની અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાલનું અંતર હોય છે.

૧૬ ગિરેયસ્સ કેવઇયં કાલં અંતરં હોઇ ? ગોયમા ! સદ્ગાણંતરં પડુચ્ચ જહણ્ણેણં એવ્કં સમયં, ઉવ્કોસેણં આવલિયાએ અસંખેજ્જઇભાગં, પરદ્ગાણંતરં પડુચ્ચ જહણ્ણેણં એવ્કં સમયં, ઉવ્કોસેણં અસંખેજ્જં કાલં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! નિષ્કંપ પરમાણુ પુદ્ગલનું અંતર કેટલા કાલનું હોય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગનું અંતર હોય છે. પરસ્થાનની અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાલનું અંતર હોય છે.

૧૭ દુપણ્ણસિયસ્સ ણં ભંતે ! ઁંધસ્સ સેયસ્સ કેવઇયં કાલં અંતરં હોઇ ? ગોયમા ! સદ્ગાણંતરં પડુચ્ચ જહણ્ણેણં એવ્કં સમયં, ઉવ્કોસેણં અસંખેજ્જં કાલં, પરદ્ગાણંતરં પડુચ્ચ જહણ્ણેણં એવ્કં સમયં, ઉવ્કોસેણં અણંત કાલં ।

ગિરેયસ્સ ણં ભંતે ! કેવઇયં કાલં અંતરં હોઇ ? ગોયમા ! સદ્ગાણંતરં પડુચ્ચ જહણ્ણેણં એવ્કં સમયં, ઉવ્કોસેણં આવલિયાએ અસંખેજ્જઇભાગં, પરદ્ગાણંતરં પડુચ્ચ જહણ્ણેણં એવ્કં સમયં, ઉવ્કોસેણં અણંત કાલં । એવં જાવ અણંતપણ્ણસિયસ્સ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સકંપ દ્વિપ્રદેશી સ્કંધનું અંતર કેટલા કાલનું હોય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાલ તથા પરસ્થાનની અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાલનું અંતર હોય છે.

પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! નિષ્કંપ દ્વિપ્રદેશી સ્કંધનું અંતર કેટલા કાલનું હોય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગનું તથા પરસ્થાનની અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાલનું અંતર હોય છે. આ રીતે અનંતપ્રદેશી સ્કંધ સુધી જાણવું જોઈએ.

૧૮ પરમાણુપોગ્ગલાણં ભંતે ! સેયાણં કેવઇયં કાલં અંતરં હોઇ ? ગોયમા ! ણત્થિ અંતરં । ગિરેયા ણં ભંતે ! કેવઇયં કાલં અંતરં હોઇ ? ગોયમા ! ણત્થિ અંતરં । એવં જાવ અણંત-પણ્ણસિયાણં ઁંધાણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સકંપ અનેક પરમાણુ પુદ્ગલોનું અંતર કેટલા કાલનું હોય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! અંતર નથી. પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! નિષ્કંપ અનેક પરમાણુ પુદ્ગલોનું અંતર કેટલા કાલનું હોય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! અંતર નથી. આ રીતે અનંતપ્રદેશી સ્કંધ સુધી જાણવું જોઈએ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં પરમાણુ આદિનું સ્વસ્થાન અને પરસ્થાનની અપેક્ષાએ અંતર કહ્યું છે.

સ્વસ્થાન અને પરસ્થાન :- પરમાણુ, પરમાણુ રૂપે જ રહે તે તેનું સ્વસ્થાન અને પરમાણુ, દ્વિપ્રદેશી આદિ સ્કંધ સાથે રહે તે તેનું પરસ્થાન કહેવાય છે.

સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ સકંપતાનું અંતર :- સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ પરમાણુની સકંપતાની સ્થિતિ તે નિષ્કંપતાનું અંતર અને નિષ્કંપતાની સ્થિતિ તે સકંપતાનું અંતર થાય છે. જેમ કે એક પરમાણુ એક સમય

સુધી ચલનક્રિયાથી અટકીને, નિષ્કંપ થઈને પુનઃ ચલિત થાય ત્યારે સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ તેનું અંતર જઘન્ય એક સમયનું થાય. તે જ પરમાણુ અસંખ્યાત કાલ સુધી નિષ્કંપ રહીને પછી ચલિત થાય ત્યારે સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ સકંપતાનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર અસંખ્યાતકાલનું થાય છે.

પરસ્થાનની અપેક્ષાએ સકંપતાનું અંતર :- પરમાણુ, દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ રૂપે જોડાઈને જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાલ પર્યંત નિષ્કંપ રહે છે કારણ કે કોઈપણ સ્કંધની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાલની છે. ત્યાર પછી ચલિત થાય તો પરસ્થાનની અપેક્ષાએ તેનું સકંપતાનું અંતર જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાલનું થાય છે. આ રીતે દરેક સ્કંધનું અંતર થાય છે.

સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ નિષ્કંપતાનું અંતર :- જ્યારે નિષ્કંપ પરમાણુ કે સ્કંધ જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગ પર્યંત સકંપ રહીને પછી નિષ્કંપ થાય ત્યારે તેનું સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ નિષ્કંપતાનું અંતર જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગનું થાય છે.

પરસ્થાનની અપેક્ષાએ નિષ્કંપતાનું અંતર :- પરમાણુ, દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ સાથે એક સમય સકંપ રહીને પછી નિષ્કંપ થાય તો પરસ્થાનની અપેક્ષાએ તેનું જઘન્ય એક સમયનું અંતર થાય છે અને તે જ પરમાણુ અસંખ્યાતકાલ પર્યંત દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ સાથે રહીને પછી તે સ્કંધથી પૃથક્ થઈને પરમાણુ રૂપે નિષ્કંપ થઈ જાય, ત્યારે પરસ્થાનની અપેક્ષાએ નિષ્કંપતાનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર અસંખ્યાત કાલનું થાય છે.

દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ સકંપ થઈને અનંતકાલ પર્યંત ઉત્તરોત્તર અન્ય અનંત પુદ્ગલોની સાથે સંબદ્ધ થતાં-થતાં પુનઃ તે જ પરમાણુની સાથે સંબદ્ધ થઈને પુનઃ સકંપ થાય ત્યારે પરસ્થાનની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાલનું અંતર થાય છે અર્થાત્ પરમાણુ પુદ્ગલનું પરસ્થાનની અપેક્ષાએ નિષ્કંપતાનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર અસંખ્યાતકાલ અને દ્વિપ્રદેશી આદિ સ્કંધનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર અનંતકાલનું હોય છે.

બહુવચનની અપેક્ષાએ પરમાણુઓ અને સ્કંધોમાં સકંપતા અને નિષ્કંપતા હંમેશાં પ્રાપ્ત થાય છે તેથી તેમાં અંતર નથી.

સકંપ, નિષ્કંપ પરમાણુ આદિનું અલ્પબહુત્વ :-

૧૯ **एएसि णं भंते ! परमाणुपोग्गलाणं सेयाणं, णिरेयाण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा जावविसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा परमाणुपोग्गला सेया, णिरेया असंखेज्जगुणा। एवं जाव असंखेज्जपएसियाणं खंधाणं ।**

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સકંપ અને નિષ્કંપ પરમાણુ પુદ્ગલોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ **યાવત્** વિશેષાધિક છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સર્વથી થોડા સકંપ પરમાણુ પુદ્ગલ છે અને નિષ્કંપ પરમાણુ પુદ્ગલ અસંખ્યાત ગુણ છે. આ રીતે અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ પર્યંત જાણવું.

૧૦૦ **एएसि णं भंते ! अणंतपएसियाणं खंधाणं सेयाणं, णिरेयाण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा जावविसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा णिरेया, सेया अणंतगुणा ।**

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સકંપ અને નિષ્કંપ અનંત પ્રદેશી સ્કંધમાં કોણ કોનાથી અલ્પ **યાવત્** વિશેષાધિક છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સર્વથી થોડા નિષ્કંપ અનંત પ્રદેશી સ્કંધ છે, તેનાથી સકંપ અનંતપ્રદેશી સ્કંધ અનંતગુણ છે.

૧૦૧ એસિ ણં ભંતે ! પરમાણુપોગ્ગલાણં, સંખેજ્જપણસિયાણં, અસંખેજ્જપણસિયાણં, અણંતપણસિયાણં ય ખંધાણં સેયાણં ણિરેયાણં ય દવ્વટ્ટયાણં, પણસટ્ટયાણં, દવ્વટ્ટપણસટ્ટયાણં કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા જાવ વિસેસાહિયા વા ?

ગોયમા ! સવ્વત્થોવા અણંતપણસિયા ખંધા ણિરેયા દવ્વટ્ટયાણં । અણંતપણસિયા ખંધા સેયા દવ્વટ્ટયાણં અણંતગુણા । પરમાણુપોગ્ગલા સેયા દવ્વટ્ટયાણં અણંતગુણા । સંખેજ્જપણસિયા ખંધા સેયા દવ્વટ્ટયાણં અસંખેજ્જગુણા । અસંખેજ્જપણસિયા ખંધા સેયા દવ્વટ્ટયાણં અસંખેજ્જગુણા । પરમાણુપોગ્ગલા ણિરેયા દવ્વટ્ટયાણં અસંખેજ્જગુણા । સંખેજ્જપણસિયા ખંધા ણિરેયા દવ્વટ્ટયાણં સંખેજ્જગુણા । અસંખેજ્જપણસિયા ખંધા ણિરેયા દવ્વટ્ટયાણં અસંખેજ્જગુણા । પણસટ્ટયાણં એવં ચેવ, ણવરં- પરમાણુપોગ્ગલા અપણસટ્ટયાણં ભાણિયવ્વા । સંખેજ્જપણસિયા ખંધા ણિરેયા પણસટ્ટયાણં અસંખેજ્જગુણા । સેસં તં ચેવ ।

દવ્વટ્ટપણસટ્ટયાણં- સવ્વત્થોવા અણંતપણસિયા ખંધા ણિરેયા દવ્વટ્ટયાણં । તે ચેવ પણસટ્ટયાણં અણંતગુણા । અણંતપણસિયા ખંધા સેયા દવ્વટ્ટયાણં અણંતગુણા તે ચેવ પણસટ્ટયાણં અણંતગુણા । પરમાણુપોગ્ગલા સેયા દવ્વટ્ટપણસટ્ટયાણં અણંતગુણા । સંખેજ્જપણસિયા ખંધા સેયા દવ્વટ્ટયાણં અસંખેજ્જગુણા । તે ચેવ પણસટ્ટયાણં અસંખેજ્જગુણા । અસંખેજ્જપણસિયા ખંધા સેયા દવ્વટ્ટયાણં અસંખેજ્જગુણા । તે ચેવ પણસટ્ટયાણં અસંખેજ્જગુણા । પરમાણુપોગ્ગલા ણિરેયા દવ્વટ્ટપણસટ્ટયાણં અસંખેજ્જગુણા । સંખેજ્જપણસિયા ખંધા ણિરેયા દવ્વટ્ટયાણં અસંખેજ્જગુણા । તે ચેવ પણસટ્ટયાણં અસંખેજ્જગુણા । અસંખેજ્જપણસિયા ખંધા ણિરેયા દવ્વટ્ટયાણં અસંખેજ્જગુણા । તે ચેવ પણસટ્ટયાણં અસંખેજ્જગુણા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સકંપ અને નિષ્કંપ પરમાણુ પુદ્ગલો, સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો, અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો અને અનંત પ્રદેશી સ્કંધોમાં દ્રવ્યાર્થ, પ્રદેશાર્થ અને દ્રવ્યાર્થ-પ્રદેશાર્થથી કોણ કોનાથી અલ્પ યાવત્ વિશેષાધિક છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! દ્રવ્યાપેક્ષયા- (૧) સર્વથી થોડા નિષ્કંપ અનંત પ્રદેશી સ્કંધો છે, (૨) તેનાથી સકંપ અનંતપ્રદેશી સ્કંધો અનંતગુણા છે, (૩) તેનાથી સકંપ પરમાણુ પુદ્ગલો અનંતગુણા છે, (૪) તેનાથી સકંપ સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો અસંખ્યાતગુણા છે, (૫) તેનાથી સકંપ અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો અસંખ્યાતગુણા છે, (૬) તેનાથી નિષ્કંપ પરમાણુ પુદ્ગલો અસંખ્યાતગુણા છે, (૭) તેનાથી નિષ્કંપ સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો સંખ્યાતગુણા છે, (૮) તેનાથી નિષ્કંપ અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો અસંખ્યાત ગુણા છે. જે રીતે દ્રવ્યથી આઠ બોલ કહ્યા છે, તે જ રીતે પ્રદેશથી પણ આઠ બોલ જાણવા જોઈએ. પરંતુ પરમાણુ પુદ્ગલોમાં પ્રદેશાર્થના સ્થાને અપ્રદેશાર્થ કહેવું જોઈએ તથા નિષ્કંપ સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો પ્રદેશથી અસંખ્યાતગુણા છે. શેષ પૂર્વવત્ છે.

દ્રવ્ય અને પ્રદેશની સમ્બંધિત અપેક્ષાએ- (૧) સર્વથી થોડા નિષ્કંપ અનંત પ્રદેશી સ્કંધો દ્રવ્યાર્થથી છે, (૨) તેનાથી નિષ્કંપ અનંતપ્રદેશી સ્કંધો પ્રદેશાર્થથી અનંતગુણા છે, (૩) તેનાથી સકંપ અનંતપ્રદેશી સ્કંધો દ્રવ્યાર્થથી અનંત ગુણા છે, (૪) તેનાથી સકંપ અનંતપ્રદેશી સ્કંધો પ્રદેશાર્થથી અનંતગુણા છે, (૫) તેનાથી

સકંપ પરમાણુ પુદ્ગલો દ્રવ્યથી અને અપ્રદેશથી અનંતગુણ છે, (૬) તેનાથી સકંપ સંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધો દ્રવ્યથી અસંખ્યાતગુણ છે, (૭) તેનાથી સકંપ સંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધો પ્રદેશથી અસંખ્યાતગુણ છે, (૮) તેનાથી સકંપ અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો દ્રવ્યથી અસંખ્યાતગુણ છે, (૯) તેનાથી સકંપ અસંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધો પ્રદેશથી અસંખ્યાતગુણ છે, (૧૦) તેનાથી નિષ્કંપ પરમાણુ પુદ્ગલો દ્રવ્યાર્થ-અપ્રદેશાર્થથી અસંખ્યાતગુણ છે, (૧૧) તેનાથી નિષ્કંપ સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો દ્રવ્યથી અસંખ્યાતગુણ છે, (૧૨) તેનાથી નિષ્કંપ સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો પ્રદેશથી અસંખ્યાતગુણ છે, (૧૩) તેનાથી નિષ્કંપ અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો દ્રવ્યથી અસંખ્યાતગુણ છે, (૧૪) તેનાથી નિષ્કંપ અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો પ્રદેશથી અસંખ્યાતગુણ છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સકંપ, નિષ્કંપ પરમાણુ આદિના અલ્પબહુત્વનું વિવિધ રીતે કથન કર્યું છે.

પરમાણુથી અસંખ્ય પ્રદેશી સ્કંધ સુધીમાં- પરમાણુથી લઈને અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો સુધી સકંપથી નિષ્કંપ અસંખ્યાતગુણ છે. કંપન ક્રિયા ક્યારેક જ થાય છે, તેમજ તેની સ્થિતિ અલ્પકાલની હોવાથી સકંપ પુદ્ગલ થોડા છે અને નિષ્કંપની સ્થિતિ દીર્ઘકાલની હોવાથી નિષ્કંપ પુદ્ગલો અધિક છે.

અનંત પ્રદેશી સ્કંધમાં- જીવને ગ્રાહ્ય વર્ગણાઓ અનંતપ્રદેશી જ હોય છે. અનંત જીવો સમયે સમયે અનંત વર્ગણાઓને ગ્રહણ કરે છે. તેથી અનંત પ્રદેશી સ્કંધોમાં કંપન-ચલનાદિ ક્રિયા અધિક થાય છે. તેથી અનંત-પ્રદેશી સ્કંધોમાં નિષ્કંપ પુદ્ગલથી સકંપ પુદ્ગલ અનંત ગુણા અધિક હોય છે.

સ્વતંત્ર રીતે પ્રત્યેક સ્કંધનું અલ્પબહુત્વ કહ્યા પછી સૂત્રકારે પરમાણુ, સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ, અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ અને અનંત પ્રદેશી સ્કંધ, તે ચાર બોલમાં સકંપ નિષ્કંપ અવસ્થાની અપેક્ષાએ આઠ બોલનું દ્રવ્યાપેક્ષયા પ્રદેશાપેક્ષયા અને દ્રવ્ય પ્રદેશની સમ્મિલિત અપેક્ષાએ અલ્પબહુત્વ કહ્યું છે.

દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સકંપ-નિષ્કંપ પરમાણુ આદિનું અલ્પબહુત્વ :-

પુદ્ગલ દ્રવ્યો	સકંપ	નિષ્કંપ
પરમાણુ પુદ્ગલો	૩ અનંતગુણા	૬ અસંખ્યાતગુણા
સંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધો	૪ અસંખ્યાતગુણા	૭ સંખ્યાતગુણા
અસંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધો	૫ અસંખ્યાતગુણા	૮ અસંખ્યાતગુણા
અનંતપ્રદેશી સ્કંધો	૨ અનંતગુણા	૧ સર્વથી થોડા

પ્રદેશની અપેક્ષાએ સકંપ-નિષ્કંપ પરમાણુ આદિનું અલ્પબહુત્વ :-

પુદ્ગલ-પ્રદેશો	સકંપ	નિષ્કંપ
પરમાણુ પુદ્ગલો	૩ અનંતગુણા	૬ અસંખ્યાતગુણા
સંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધોના પ્રદેશો	૪ અસંખ્યાતગુણા	૭ અસંખ્યાતગુણા
અસંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધોના પ્રદેશો	૫ અસંખ્યાતગુણા	૮ અસંખ્યાતગુણા
અનંતપ્રદેશી સ્કંધોના પ્રદેશો	૨ અનંતગુણા	૧ સર્વથી થોડા

સંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધ :- દ્રવ્ય અને પ્રદેશની અપેક્ષાએ અલ્પબહુત્વ સમાન છે. પરંતુ દ્રવ્યાપેક્ષયા અલ્પબહુત્વના કથનમાં નિષ્કંપ સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો, નિષ્કંપ પરમાણુઓથી સંખ્યાતગુણા છે અને પ્રદેશથી સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો, પરમાણુઓથી અસંખ્યાતગુણા થઈ જાય છે. કારણ કે સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધોમાં ઘણા સ્કંધોના પ્રદેશો, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યામાં હોય છે. તે સર્વ પ્રદેશો મળીને અસંખ્યાતગુણા થઈ જાય છે. તેથી દ્રવ્યપેક્ષયા નિષ્કંપ પરમાણુથી સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ સંખ્યાતગુણા છે પરંતુ પ્રદેશાપેક્ષયા તે અસંખ્યાતગુણા થાય છે. કેટલીક પ્રતોમાં સકંપ અને નિષ્કંપ પરમાણુ પુદ્ગલોથી સકંપ અને નિષ્કંપ સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત ગુણા છે, તેવો પાઠ પણ મળે છે. તે અપેક્ષાએ જ્યારે દ્રવ્ય જ અસંખ્યગુણા છે ત્યારે પ્રદેશ તો અસંખ્યગુણા થશે જ, તે સ્પષ્ટ છે. અહીં સંખ્યાતગુણા અને અસંખ્યાતગુણા એવા પાઠ ભેદમાં સત્યનો નિર્ણય કરવો કઠિન છે. કારણ કે પુદ્ગલ દ્રવ્યનું અલ્પબહુત્વ કેવળીગમ્ય અને શ્રદ્ધાગમ્ય છે.

દ્રવ્ય અને પ્રદેશની અપેક્ષાએ સકંપ-નિષ્કંપ પરમાણુ આદિનું અલ્પબહુત્વ :-

પુદ્ગલ	દ્રવ્યથી		પ્રદેશથી	
	સકંપ	નિષ્કંપ	સકંપ	નિષ્કંપ
પરમાણુઓ	૫ અનંતગુણા	૧૦ અસંખ્યાતગુણા	×	×
સંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધો	૬ અસંખ્યાતગુણા	૧૧ અસંખ્યાતગુણા	૭ અસંખ્યાતગુણા	૧૨ અસંખ્યાતગુણા
અસંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધો	૮ અસંખ્યાતગુણા	૧૩ અસંખ્યાતગુણા	૯ અસંખ્યાતગુણા	૧૪ અસંખ્યાતગુણા
અનંતપ્રદેશી સ્કંધો	૨ અનંતગુણા	૧ સર્વથી થોડા	૪ અનંતગુણા	૩ અનંતગુણા

દ્રવ્યની અપેક્ષાએ આઠ બોલ અને પ્રદેશની અપેક્ષાએ આઠ બોલ છે. તેથી દ્રવ્યાર્થ-પ્રદેશાર્થની અપેક્ષાએ ૧૬ બોલ થાય. પરંતુ પરમાણુ અપ્રદેશી હોવાથી તેમાં પ્રદેશાર્થની અપેક્ષાએ સકંપ-નિષ્કંપનું કથન નથી. આ રીતે પરમાણુના બે બોલ ઘટતા ૧૪ બોલનું અલ્પબહુત્વ થાય છે.

પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં દેશકંપતા, સર્વકંપતા, નિષ્કંપતા :-

૧૦૨ પરમાણુપોગલેણં ભંતે! કિં દેસે઼ સવ્વે઼ ણિરે઼ ? ગોયમા ! જો દેસે઼, સિય સવ્વે઼, સિય ણેરે઼ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલ શું દેશકંપક છે, સર્વકંપક છે કે નિષ્કંપક છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પરમાણુ પુદ્ગલ દેશકંપક નથી પરંતુ કદાચિત્ સર્વકંપક છે અને કદાચિત્ નિષ્કંપક છે.

૧૦૩ દુપણસિ઼ ણં ભંતે! ઁધેકિં દેસે઼ સવ્વે઼ ણિરે઼ ? ગોયમા ! સિય દેસે઼ સિય સવ્વે઼, સિય ણિરે઼ । ઁવં જાવ અણંતપણસિ઼ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ શું દેશકંપક છે, સર્વકંપક છે કે નિષ્કંપક છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કદાચિત્ દેશકંપક, કદાચિત્ સર્વકંપક અને કદાચિત્ નિષ્કંપક હોય છે. આ જ રીતે અનંતપ્રદેશી સ્કંધ પર્યંત જાણવું જોઈએ.

૧૦૪ પરમાણુપોગલા ણં ભંતે! કિં દેસે઼યા, સવ્વે઼યા, ણિરે઼યા ? ગોયમા ! જો દેસે઼યા, સવ્વે઼યા વિ, ણિરે઼યા વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક પરમાણુ પુદ્ગલ શું દેશકંપક છે, સર્વકંપક છે કે નિષ્કંપક છે ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! દેશકંપક નથી. તે સર્વકંપક પણ હોય છે અને નિષ્કંપક પણ હોય છે.

૧૦૫ દુપણસિયા ણં ભંતે ! ખંધા કિં દેસેયા, સવ્વેયા, ણિરેયા ? ગોયમા ! દેસેયા વિ, સવ્વેયા વિ, ણિરેયા વિ । એવં જાવ અણંતપણસિયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક દ્વિપ્રદેશી સ્કંધો દેશકંપક છે, સર્વકંપક છે કે નિષ્કંપક છે ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! દેશકંપક પણ હોય છે, સર્વકંપક પણ હોય છે અને નિષ્કંપક પણ હોય છે. આ જ રીતે અનંત પ્રદેશી સ્કંધ પર્યંત જાણવું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં પરમાણુ અને સ્કંધોમાં સર્વકંપતા, દેશકંપતા, નિષ્કંપતાનું નિરૂપણ છે.

સર્વકંપ- સંપૂર્ણ સ્કંધમાં કંપન થાય, તે સર્વકંપ.

દેશકંપ- સ્કંધના એક વિભાગમાં કંપન થાય, તે દેશકંપ.

પરમાણુ- પરમાણુ નિરંશ છે. તેના બે વિભાગ થતા નથી. તેથી તેમાં જ્યારે કંપન થાય ત્યારે સર્વાંશે જ થાય છે. તેથી પરમાણુમાં સર્વકંપ અને નિષ્કંપ બે ભંગ જ પ્રાપ્ત થાય છે, તે દેશકંપ નથી.

અનેક પરમાણુઓમાં કેટલાક સર્વકંપ હોય અને કેટલાક નિષ્કંપ હોય છે. તે બંને ભંગ હંમેશાં હોય છે.

દ્વિપ્રદેશી આદિ સ્કંધ- કોઈપણ સ્કંધના વિભાગ થાય ત્યારે તેનો એક વિભાગ છૂટો પડે, સ્થાનાંતર કરે વગેરે કોઈપણ નિમિત્તથી તેના એક દેશમાં કંપન થાય, ક્યારેક સંપૂર્ણ સ્કંધ સર્વાંશે કંપિત થાય અને ક્યારેક સંપૂર્ણ સ્કંધ નિષ્કંપ હોય છે. આ રીતે દરેક સ્કંધમાં ત્રણેય ભંગમાંથી કોઈપણ એક ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે.

અનેક દ્વિપ્રદેશી આદિ સ્કંધોમાં ત્રણેય ભંગ હંમેશાં હોય છે. કેટલાક સ્કંધો દેશકંપક હોય છે, કેટલાક સ્કંધો સર્વકંપક અને કેટલાક સ્કંધો નિષ્કંપક હોય છે.

સર્વકંપ-દેશકંપ આદિની સ્થિતિ અને અંતર :-

૧૦૬ પરમાણુપોગ્ગલે ણં ભંતે ! સવ્વેએ કાલઓ કેવચિરં હોઈ ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં એક્કં સમયં, ઉક્કોસેણં આવલિયાએ અસંખેજ્જહંભાગં । ણિરેએ કાલઓ કેવચિરં હોઈ ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં એક્કં સમયં, ઉક્કોસેણં અસંખેજ્જં કાલં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એક પરમાણુ પુદ્ગલ કેટલા કાલ પર્યંત સર્વકંપક રહે છે ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગ પર્યંત સર્વકંપક રહે છે.
પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એક પરમાણુ પુદ્ગલ કેટલા કાલ પર્યંત નિષ્કંપક રહે છે ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાલ પર્યંત નિષ્કંપ રહે છે.

૧૦૭ દુપણસિએ ણં ભંતે ! ખંધે દેસેએ કાલઓ કેવચિરં હોઈ ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં એક્કં સમયં, ઉક્કોસેણં આવલિયાએ અસંખેજ્જહંભાગં । સવ્વેએ કાલઓ કેવચિરં હોઈ ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં એક્કં સમયં, ઉક્કોસેણં આવલિયાએ અસંખેજ્જહંભાગં । ણિરેએ કાલઓ કેવચિરં

હોઈ ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં એક્કં સમયં, ઉક્કોસેણં અસંખેજ્જં કાલં । એવં જાવ અણંત-
પણસિણ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! એક દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ કેટલા કાલ પર્યંત દેશકંપક રહે છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગ પર્યંત દેશ કંપક રહે છે. પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! એક દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ કેટલા કાલ પર્યંત સર્વકંપક રહે છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગ પર્યંત સર્વકંપક રહે છે. પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! એક દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ કેટલા કાલ પર્યંત નિષ્કંપક રહે છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાલ પર્યંત નિષ્કંપક રહે છે. આ રીતે અનંતપ્રદેશી સ્કંધ પર્યંત જાણવું.

૧૦૮ પરમાણુપોગ્ગલા ણં ભંતે ! સવ્વેયા કાલઓ કેવચિરં હોંતિ ? ગોયમા ! સવ્વહં ।
ણિરેયા ણં ભંતે ! કાલઓ કેવચિરં હોંતિ ? ગોયમા ! સવ્વહં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! અનેક પરમાણુ પુદ્ગલો કેટલા કાલ પર્યંત સર્વકંપક રહે છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સદાકાલ સર્વકંપક રહે છે. પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! અનેક પરમાણુ પુદ્ગલો કેટલા કાલ પર્યંત નિષ્કંપક રહે છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સદાકાલ નિષ્કંપક રહે છે.

૧૦૯ દુપ્પણસિયા ણં ભંતે ! ઁંધા દેસેયા કાલઓ કેવચિરં હોંતિ ? ગોયમા ! સવ્વહં ।
સવ્વેયા ણં ભંતે ! કાલઓ કેવચિરં હોંતિ ? ગોયમા ! સવ્વહં । ણિરેયા ણં ભંતે ! કાલઓ
કેવચિરં હોંતિ ? ગોયમા ! સવ્વહં । એવં જાવ અણંતપણસિયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! અનેક દ્વિપ્રદેશી સ્કંધો કેટલા કાલ પર્યંત દેશકંપક રહે છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સર્વકાલ. પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! અનેક દ્વિપ્રદેશી સ્કંધો કેટલા કાલ પર્યંત સર્વકંપક રહે છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સર્વકાલ. પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! અનેક દ્વિપ્રદેશી સ્કંધો કેટલા કાલ પર્યંત નિષ્કંપક રહે છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સર્વકાલ. આ રીતે અનેક અનંત પ્રદેશી સ્કંધો પર્યંત જાણવું જોઈએ.

૧૧૦ પરમાણુપોગ્ગલસ્સ ણં ભંતે ! સવ્વેયસ્સ કેવઇયં કાલં અંતરં હોઈ ? ગોયમા !
સટ્ટાણંતરં પડુચ્ચ જહણ્ણેણં એક્કં સમયં, ઉક્કોસેણં અસંખેજ્જં કાલં । પરટ્ટાણંતરં પડુચ્ચ
જહણ્ણેણં એક્કં સમયં, ઉક્કોસેણં એવં ચેવ ।

ણિરેયસ્સ ણં ભંતે ! કેવઇયં કાલં અંતરં હોઈ ? ગોયમા ! સટ્ટાણંતરં પડુચ્ચ જહણ્ણેણં
એક્કં સમયં, ઉક્કોસેણં આવલિયાણ અસંખેજ્જઇભાગં । પરટ્ટાણંતરં પડુચ્ચ જહણ્ણેણં
એક્કં સમયં, ઉક્કોસેણં અસંખેજ્જં કાલં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સર્વકંપક પરમાણુ પુદ્ગલનું અંતર કેટલા કાલનું અંતર હોય છે ?
ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સ્વસ્થાનમાં જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાલ તથા પરસ્થાનની અપેક્ષાએ
જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાલનું અંતર હોય છે.

પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! નિષ્કંપક પરમાણુ પુદ્ગલનું અંતર કેટલા કાલનું હોય છે ? ઉત્તર— હે
ગૌતમ ! સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાનો અસંખ્યાતમો ભાગ તથા
પરસ્થાનની અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાલનું અંતર હોય છે.

૧૧૧ દુપણસિયસ્સ ણં ભંતે ! ઁંધસ્સ દેસેયસ્સ કેવઇયં કાલં અંતરં હોઇ ? ગોયમા ! સટ્ટાણંતરં પડુચ્ચ જહણ્ણેણં એકકં સમયં, ઉક્કોસેણં અસંખેજ્જં કાલં। પરટ્ટાણંતરં પડુચ્ચ જહણ્ણેણં એકકં સમયં, ઉક્કોસેણં અણંતં કાલં ।

સવ્વેયસ્સ ણં ભંતે ! કેવઇયં કાલં અંતરં હોઇ ? ગોયમા ! એવં ચેવ જહા દેસેયસ્સ।

ણિરેયસ્સ ણં ભંતે ! કેવઇયં કાલં અંતરં હોઇ ? ગોયમા ! સટ્ટાણંતરં પડુચ્ચ જહણ્ણેણં એકકં સમયં, ઉક્કોસેણં આવલિયાએ અસંખેજ્જઇભાગં । પરટ્ટાણંતરં પડુચ્ચ જહણ્ણેણં એકકં સમયં, ઉક્કોસેણં અણંતં કાલં । એવં જાવ અણંતપણસિયસ્સ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! દેશકંપક દ્વિપ્રદેશી સ્કંધોનું અંતર કેટલા કાલનું હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાલ તથા પરસ્થાનની અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાલનું અંતર હોય છે.

પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સર્વકંપક દ્વિપ્રદેશી સ્કંધોનું અંતર કેટલા કાલનું હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જે રીતે દેશકંપક દ્વિપ્રદેશી સ્કંધોનું અંતર કહ્યું છે, તે જ રીતે સર્વકંપકનું અંતર પણ જાણવું જોઈએ.

પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નિષ્કંપક દ્વિપ્રદેશી સ્કંધોનું અંતર કેટલા કાલનું હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાનો અસંખ્યાતમો ભાગ તથા પરસ્થાનની અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાલનું અંતર હોય છે, આ રીતે અનંત પ્રદેશી સ્કંધ પર્યંત જાણવું જોઈએ.

૧૧૨ પરમાણુપોગ્ગલાણં ભંતે ! સવ્વેયાણં કેવઇયં કાલં અંતરં હોઇ ? ગોયમા ! ણત્થિ અંતરં । ણિરેયાણં ભંતે ! કેવઇયં કાલં અંતરં હોઇ ? ગોયમા ! ણત્થિ અંતરં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સર્વકંપક અનેક પરમાણુ પુદ્ગલોનું અંતર કેટલા કાલનું હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અંતર નથી. પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નિષ્કંપક અનેક પરમાણુ પુદ્ગલોનું અંતર કેટલા કાલનું હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અંતર નથી.

૧૧૩ દુપણસિયાણં ભંતે ! ઁંધાણં દેસેયાણં કેવઇયં કાલં અંતરં હોઇ ? ગોયમા ! ણત્થિ અંતરં । સવ્વેયાણં ભંતે ! કેવઇયં કાલં અંતરં હોઇ ? ગોયમા ! ણત્થિ અંતરં । ણિરેયાણં ભંતે ! કેવઇયં કાલં અંતરં હોઇ ? ગોયમા ! ણત્થિ અંતરં । એવં જાવ અણંતપણસિયાણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! દેશકંપક અનેક દ્વિપ્રદેશી સ્કંધોનું અંતર કેટલા કાલનું હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અંતર નથી. પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સર્વકંપક અનેક દ્વિપ્રદેશી સ્કંધોનું અંતર કેટલા કાલનું હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અંતર નથી. પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નિષ્કંપક અનેક દ્વિપ્રદેશી સ્કંધોનું અંતર કેટલા કાલનું હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અંતર નથી. આ રીતે અનંતપ્રદેશી સ્કંધ પર્યંત જાણવું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં એકવચન અને બહુવચનની અપેક્ષાએ દેશકંપક, સર્વકંપક અને નિષ્કંપક પરમાણુ

પુદ્ગલથી અનંતપ્રદેશી સ્કંધની સ્થિતિ અને અંતરને સમજાવ્યું છે.

સ્થિતિ :- પરમાણુ કે સ્કંધમાં કંપન થાય ત્યારે જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગ પર્યંત જ થાય છે. ત્યાર પછી અવશ્ય તે નિષ્કંપ થઈ જ જાય છે. તેથી દેશકંપ કે સર્વકંપની સ્થિતિ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગની છે અને નિષ્કંપતાની સ્થિતિ જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાલની છે. ત્યાર પછી તેમાં અવશ્ય કંપન થાય છે. અનેક પરમાણુ અને અનેક સ્કંધોની અપેક્ષાએ દેશકંપ, સર્વકંપ અને નિષ્કંપતાની સ્થિતિ સર્વ કાલની છે.

અંતર :- સર્વકંપ અને નિષ્કંપ પરમાણુ આદિમાં સ્વસ્થાન અને પરસ્થાન આ બે અપેક્ષાએ અંતર થાય છે. સ્વસ્થાનમાં નિષ્કંપતાની સ્થિતિ તે સર્વકંપતાનું અંતર અને સર્વકંપતાની સ્થિતિ તે નિષ્કંપતાનું અંતર બને છે. તે કોષ્ટક અનુસાર જાણવું. પરસ્થાનમાં નિષ્કંપતાનું અંતર સર્વકંપતાની સ્થિતિ જેટલું રહેતું નથી તેમાં પરસ્થાનના સર્વકંપ-નિષ્કંપ બંને કાલનો યોગ થાય છે તેથી પરસ્થાનમાં નિષ્કંપતાની સ્થિતિ અસંખ્યકાલની હોવાથી અંતર અસંખ્ય કાલનું થઈ જાય છે.

પરમાણુ આદિમાં દેશકંપતા-સર્વકંપતા નિષ્કંપતાની સ્થિતિ અને અંતર :-

પુદ્ગલ	સ્થિતિ- ઉત્કૃષ્ટ	સ્વસ્થાન અંતર ઉત્કૃષ્ટ	પરસ્થાન અંતર ઉત્કૃષ્ટ
(૧) સર્વકંપક પરમાણુ	આવલિકાનો અસંખ્યાતમો ભાગ	અસંખ્ય કાલ	અસંખ્ય કાલ
(૨) સર્વકંપક દ્વિપ્રદેશીથી અનંતપ્રદેશી સ્કંધ સુધી	આવલિકાનો અસંખ્યાતમો ભાગ	અસંખ્યાત કાલ	અનંત કાલ
(૩) દેશકંપક દ્વિપ્રદેશીથી અનંત પ્રદેશી સ્કંધ સુધી	આવલિકાનો અસંખ્યાતમો ભાગ	અસંખ્ય કાલ	અનંત કાલ
(૪) નિષ્કંપક પરમાણુ	અસંખ્ય કાલ	આવલિકાનો અસંખ્યાતમો ભાગ	અસંખ્ય કાલ
(૫) નિષ્કંપક દ્વિપ્રદેશીથી અનંતપ્રદેશી સ્કંધ સુધી	અસંખ્ય કાલ	આવલિકાનો અસંખ્યાતમો ભાગ	અનંત કાલ

★ ચાર્ટમાં જઘન્ય સ્થિતિ અને જઘન્ય અંતર સર્વત્ર એક સમયના સમજવા. આ ચાર્ટ એકવચનની અપેક્ષાએ છે, અનેકની અપેક્ષાએ સર્વ સર્વકંપ-નિષ્કંપ પુદ્ગલો શાશ્વત છે, તેનું અંતર નથી.

નોંધ :- કોષ્ટકમાં જઘન્ય સ્થિતિ અને અંતર સર્વત્ર એક સમયનું સમજવું. બહુવચનની અપેક્ષાએ સર્વકંપક, નિષ્કંપક પરમાણુઓની તથા દેશકંપક, સર્વકંપક અને નિષ્કંપક દ્વિપ્રદેશાદિ સ્કંધની સ્થિતિ સર્વકાલની છે અને તેનું અંતર નથી.

સર્વકંપ, દેશકંપ, નિષ્કંપ પરમાણુ આદિનું અલ્પબહુત્વ :-

૧૧૪ एणसि णं भंते! परमाणुपोग्गलाणं सव्वेयाणं णिरेयाण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा जाव विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा परमाणुपोग्गला सव्वेया, णिरेया असंख्वेज्जगुणा ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન! સર્વકંપક અને નિષ્કંપક પરમાણુ પુદ્ગલોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ યાવત્ વિશેષાધિક છે? ઉત્તર- હે ગૌતમ! સર્વથી થોડા સર્વકંપક પરમાણુ પુદ્ગલો છે. તેનાથી નિષ્કંપક

પરમાણુ પુદ્ગલો અસંખ્યાતગુણા છે.

૧૧૫ એસિ ણં ભંતે ! દુપએસિયાણં ઁંધાણં દેસેયાણં, સવ્વેયાણં, ણિરેયાણ ય કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા જાવ વિસેસાહિયા વા ? ગોયમા ! સવ્વત્થોવા દુપએસિયા ઁંધા સવ્વેયા, દેસેયા અસંખેજ્જગુણા, ણિરેયા અસંખેજ્જગુણા । એવં જાવ અસંખેજ્જપએસિયાણં ઁંધાણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! દેશકંપક, સર્વકંપક અને નિષ્કંપક દ્વિપ્રદેશી સ્કંધોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ યાવત્ વિશેષાધિક છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સર્વથી થોડા સર્વકંપક દ્વિપ્રદેશી સ્કંધો છે, તેનાથી દેશકંપક દ્વિપ્રદેશી સ્કંધો અસંખ્યાત ગુણા છે અને તેનાથી નિષ્કંપક દ્વિપ્રદેશી સ્કંધો અસંખ્યાતગુણા છે. આ રીતે અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો પર્યંત જાણવું.

૧૧૬ એસિ ણં ભંતે ! અણંતપએસિયાણં ઁંધાણં દેસેયાણં, સવ્વેયાણં, ણિરેયાણ ય કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા જાવ વિસેસાહિયા વા ? ગોયમા ! સવ્વત્થોવા અણંતપએસિયા ઁંધા સવ્વેયા, ણિરેયા અણંતગુણા, દેસેયા અણંતગુણા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! દેશકંપક, સર્વકંપક અને નિષ્કંપક અનંત પ્રદેશી સ્કંધોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ યાવત્ વિશેષાધિક છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સર્વથી થોડા સર્વકંપક અનંતપ્રદેશી સ્કંધો છે, તેનાથી નિષ્કંપક અનંતપ્રદેશી સ્કંધો અનંતગુણા છે અને તેનાથી દેશકંપક અનંતપ્રદેશી સ્કંધો અનંતગુણા છે.

સકંપક-નિષ્કંપક પુદ્ગલોનું દ્રવ્યાર્થ આદિથી અલ્પબહુત્વ :-

૧૧૭ એસિ ણં ભંતે ! પરમાણુપોગ્ગલાણં, સંખેજ્જપએસિયાણં, અસંખેજ્જપએસિયાણં, અણંતપએસિયાણ ય ઁંધાણં દેસેયાણં, સવ્વેયાણં, ણિરેયાણં દવ્વટ્ટયાએ, પએસટ્ટયાએ, દવ્વટ્ટપએસટ્ટયાએ કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા જાવ વિસેસાહિયા વા ?

ગોયમા ! સવ્વત્થોવા અણંતપએસિયા ઁંધા સવ્વેયા દવ્વટ્ટયાએ, અણંતપએસિયા ઁંધા ણિરેયા દવ્વટ્ટયાએ અણંતગુણા । અણંતપએસિયા ઁંધા દેસેયા દવ્વટ્ટયાએ અણંતગુણા । અસંખેજ્જપએસિયા ઁંધા સવ્વેયા દવ્વટ્ટયાએ અણંતગુણા । સંખેજ્જપએસિયા ઁંધા સવ્વેયા દવ્વટ્ટયાએ અસંખેજ્જગુણા । પરમાણુપોગ્ગલા સવ્વેયા દવ્વટ્ટયાએ અસંખેજ્જગુણા । સંખેજ્જપએસિયા ઁંધા દેસેયા દવ્વટ્ટયાએ અસંખેજ્જગુણા । અસંખેજ્જપએસિયા ઁંધા દેસેયા દવ્વટ્ટયાએ અસંખેજ્જગુણા । પરમાણુપોગ્ગલા ણિરેયા દવ્વટ્ટયાએ અસંખેજ્જગુણા । સંખેજ્જ- પએસિયા ઁંધા ણિરેયા દવ્વટ્ટયાએ સંખેજ્જગુણા । અસંખેજ્જપએસિયા ઁંધા ણિરેયા દવ્વટ્ટયાએ અસંખેજ્જગુણા ।

પએસટ્ટયાએ- સવ્વત્થોવા અણંતપએસિયા ઁંધા । એવં જહા દવ્વટ્ટયાએ તહા પએસટ્ટયાએ વિ, ણવરં- પરમાણુપોગ્ગલા અપએસટ્ટયાએ ભાણિયવ્વા । સંખેજ્જપએસિયા ઁંધા ણિરેયા પએસટ્ટયાએ અસંખેજ્જગુણા, સેસં તં ચેવ ।

દવ્વટ્ટપએસટ્ટયાએ- સવ્વત્થોવા અણંતપએસિયા ઁંધા સવ્વેયા દવ્વટ્ટયાએ, તે ચેવ પએસટ્ટયાએ અણંતગુણા । અણંતપએસિયા ઁંધા ણિરેયા દવ્વટ્ટયાએ અણંતગુણા, તે ચેવ

પણસદ્વ્યાએ અણંતગુણા, અણંતપણસિયા ઁંધા દેસેયા દવ્વદ્વ્યાએ અણંતગુણા, તે ચેવ પણસદ્વ્યાએ અણંતગુણા । અસંખેજ્જપણસિયા ઁંધા સવ્વેયા દવ્વદ્વ્યાએ અણંતગુણા, તે ચેવ પણસદ્વ્યાએ અસંખેજ્જગુણા । સંખેજ્જપણસિયા ઁંધા સવ્વેયા દવ્વદ્વ્યાએ અસંખેજ્જગુણા, તે ચેવ પણસદ્વ્યાએ સંખેજ્જગુણા । પરમાણુપોગલા સવ્વેયા દવ્વદ્વ્યાએ અણસદ્વ્યાએ અસંખેજ્જગુણા । સંખેજ્જપણસિયા ઁંધા દેસેયા દવ્વદ્વ્યાએ અસંખેજ્જગુણા, તે ચેવ પણસદ્વ્યાએ સંખેજ્જગુણા । અસંખેજ્જપણસિયા ઁંધા દેસેયા દવ્વદ્વ્યાએ અસંખેજ્જગુણા, તે ચેવ પણસદ્વ્યાએ અણસદ્વ્યાએ અસંખેજ્જગુણા, પરમાણુપોગલા ણિરેયા દવ્વદ્વ્યાએ અણસદ્વ્યાએ અસંખેજ્જગુણા । સંખેજ્જપણસિયા ઁંધા ણિરેયા દવ્વદ્વ્યાએ સંખેજ્જગુણા, તે ચેવ પણસદ્વ્યાએ સંખેજ્જગુણા, અસંખેજ્જપણસિયા ણિરેયા દવ્વદ્વ્યાએ અસંખેજ્જગુણા, તે ચેવ પણસદ્વ્યાએ અસંખેજ્જગુણા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! દેશકંપક, સર્વકંપક અને નિષ્કંપક પરમાણુ પુદ્ગલો, સંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધો, અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો અને અનંતપ્રદેશી સ્કંધોમાં દ્રવ્યથી, પ્રદેશથી અને દ્રવ્યા-પ્રદેશાથી કોણ કોનાથી અલ્પ યાવત્ વિશેષાધિક છે ?

ઉત્તર- દ્રવ્યાપેક્ષયા- (૧) સર્વથી થોડા સર્વકંપક અનંત પ્રદેશી સ્કંધો છે. (૨) તેનાથી નિષ્કંપક અનંત પ્રદેશી સ્કંધો અનંતગુણા છે. (૩) તેનાથી દેશકંપક અનંતપ્રદેશી સ્કંધો અનંતગુણા છે. (૪) તેનાથી સર્વકંપક અસંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધો અનંતગુણા છે. (૫) તેનાથી સર્વકંપક સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો અસંખ્યાતગુણા છે. (૬) તેનાથી સર્વકંપક પરમાણુ પુદ્ગલો અસંખ્યાતગુણા છે. (૭) તેનાથી દેશકંપક સંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધો અસંખ્યાતગુણા છે. (૮) તેનાથી દેશકંપક અસંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધો અસંખ્યાતગુણા છે. (૯) તેનાથી નિષ્કંપક પરમાણુ પુદ્ગલો અસંખ્યાતગુણા છે. (૧૦) તેનાથી નિષ્કંપક સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો સંખ્યાતગુણા છે. (૧૧) તેનાથી નિષ્કંપક અસંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધો અસંખ્યાતગુણા છે.

પ્રદેશાપેક્ષયા- સર્વથી થોડા સર્વકંપક અનંતપ્રદેશી સ્કંધો છે. દ્રવ્યાપેક્ષયાના ક્રમથી પ્રદેશાપેક્ષયાનું પણ અલ્પબહુત્વ જાણવું જોઈએ. પરંતુ પરમાણુ પુદ્ગલોને માટે અપ્રદેશાર્થ કહેવું જોઈએ તથા નિષ્કંપક સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો, પ્રદેશાર્થથી અસંખ્યાતગુણા છે, એ પ્રમાણે કહેવું જોઈએ. શેષ કથન પૂર્વવત્ છે.

દ્રવ્ય અને પ્રદેશનું સમ્મિલિત અલ્પબહુત્વ- (૧) સર્વથી થોડા સર્વકંપક અનંતપ્રદેશી સ્કંધો દ્રવ્યથી છે. (૨) તેનાથી સર્વકંપક અનંતપ્રદેશી સ્કંધો પ્રદેશથી અનંતગુણા છે. (૩) તેનાથી નિષ્કંપક અનંતપ્રદેશી સ્કંધો દ્રવ્યથી અનંતગુણા છે. (૪) તેનાથી નિષ્કંપક અનંતપ્રદેશી સ્કંધો પ્રદેશથી અનંતગુણા છે. (૫) તેનાથી દેશકંપક અનંતપ્રદેશી સ્કંધો દ્રવ્યથી અનંતગુણા છે. (૬) તેનાથી દેશકંપક અનંતપ્રદેશી સ્કંધો પ્રદેશથી અનંતગુણા છે. (૭) તેનાથી સર્વકંપક અસંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધો દ્રવ્યથી અનંતગુણા છે. (૮) તેનાથી સર્વકંપક અસંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધો પ્રદેશથી અસંખ્યાતગુણા છે. (૯) તેનાથી સર્વકંપક સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો દ્રવ્યથી અસંખ્યાતગુણા છે. (૧૦) તેનાથી સર્વકંપક સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો પ્રદેશથી સંખ્યાતગુણા છે. (૧૧) તેનાથી સર્વકંપક પરમાણુ પુદ્ગલો દ્રવ્ય-અપ્રદેશથી અસંખ્યાતગુણા છે. (૧૨) તેનાથી દેશકંપક સંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધો દ્રવ્યથી અસંખ્યાતગુણા છે. (૧૩) તેનાથી દેશકંપક સંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધો પ્રદેશથી સંખ્યાતગુણા છે. (૧૪) તેનાથી દેશકંપક અસંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધો દ્રવ્યથી અસંખ્યાતગુણા છે. (૧૫) તેનાથી દેશકંપક અસંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધો પ્રદેશથી અસંખ્યાતગુણા છે. (૧૬) તેનાથી નિષ્કંપક પરમાણુ પુદ્ગલો દ્રવ્ય અને અપ્રદેશથી અસંખ્યાતગુણા છે. (૧૭) તેનાથી નિષ્કંપક સંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધો દ્રવ્યથી સંખ્યાતગુણા છે.

(૧૮) તેનાથી નિષ્કંપક સંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધો પ્રદેશથી અસંખ્યાતગુણા છે. (૧૯) તેનાથી નિષ્કંપક અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધો દ્રવ્યથી અસંખ્યાતગુણા છે. (૨૦) તેનાથી નિષ્કંપક અસંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધો પ્રદેશથી અસંખ્યાત-ગુણા છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં દ્રવ્ય, પ્રદેશ અને દ્રવ્ય-પ્રદેશની સમ્મિલિત અપેક્ષાએ અલ્પબહુત્વનું કથન છે.

દ્રવ્યની અપેક્ષાએ— તેમાં ૧૧ બોલનું અલ્પબહુત્વ છે. પરમાણુમાં સર્વકંપ અને નિષ્કંપ તે બે બોલ અને સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અનંતપ્રદેશી સ્કંધમાં સર્વકંપ, દેશકંપ અને નિષ્કંપ તે ત્રણ ત્રણ બોલ ગણતા નવ બોલ થાય. કુલ ૯+૨ = ૧૧ બોલ થાય.

દ્રવ્યથી દેશકંપ-સર્વકંપ પરમાણુ આદિનું અલ્પબહુત્વ :-

પુદ્ગલ દ્રવ્ય	સર્વકંપ	દેશકંપ	નિષ્કંપ
પરમાણુ	૬ અસંખ્યાતગુણા	×	૯ અસંખ્યાતગુણા
સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ	૫ અસંખ્યાતગુણા	૭ અસંખ્યાતગુણા	૧૦ સંખ્યાતગુણા
અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ	૪ અનંતગુણા	૮ અસંખ્યાતગુણા	૧૧ અસંખ્યાતગુણા
અનંત પ્રદેશી સ્કંધ	૧ સર્વથી થોડા	૩ અનંતગુણા	૨ અનંતગુણા

પ્રદેશની અપેક્ષાએ— દ્રવ્યની સમાન પ્રદેશનું અલ્પબહુત્વ છે પરંતુ પરમાણુ અપ્રદેશી હોવાથી તેમાં અપ્રદેશની અપેક્ષાએ કથન કરવું અને સંખ્યાત પ્રદેશી નિષ્કંપ સ્કંધ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સંખ્યાતગુણા છે. તે પ્રદેશની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગુણા હોય છે.

દ્રવ્ય પ્રદેશની સમ્મિલિત અપેક્ષાએ— પ્રદેશાર્થના ૧૧ બોલ છે અને દ્રવ્યાર્થ-પ્રદેશાર્થથી બાવીસ પદના સ્થાને વીસ પદ જ થયા છે. કારણ કે સર્વકંપ અને નિષ્કંપ પરમાણુઓના દ્રવ્યાર્થ અને પ્રદેશાર્થ આ બે પદના સ્થાને 'દ્રવ્યાર્થ-અપ્રદેશાર્થ એક જ પદ બને છે. તેથી દ્રવ્યાર્થ-પ્રદેશાર્થ આ ઉભય પક્ષમાં વીસ જ પદ બને છે.

દ્રવ્ય-પ્રદેશથી દેશકંપ, સર્વકંપ પરમાણુ આદિનું અલ્પબહુત્વ :-

પુદ્ગલ દ્રવ્ય	દ્રવ્યાર્થ			પ્રદેશાર્થ		
	સર્વકંપ	દેશકંપ	નિષ્કંપ	સર્વકંપ	દેશકંપ	નિષ્કંપ
પરમાણુ	૧૧ અસંગુણા	×	૧૬ અસંગુણા	×	×	×
સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ	૯ અસંગુણા	૧૨ અસંગુણા	૧૭ સંખ્યાંગુણા	૧૦ સંખ્યાંગુણા	૧૩ સંખ્યાંગુણા	૧૮ સંખ્યાંગુણા
અસંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધ	૭ અનંતગુણા	૧૪ અસંગુણા	૧૯ અસંગુણા	૮ અસંગુણા	૧૫ અસંગુણા	૨૦ અસંગુણા
અનંત પ્રદેશી સ્કંધ	૧ સર્વથી થોડા	૫ અનંતગુણા	૩ અનંતગુણા	૨ અનંતગુણા	૬ અનંતગુણા	૪ અનંતગુણા

★ સંખ્યાં = સંખ્યાત, અસં = અસંખ્યાત.

અસ્તિકાયોના મધ્યપ્રદેશો :-

૧૧૮ કઙ્ઙ ણં ભંતે ! ધમ્મત્થિકાયસ્સ મજ્ઙ્ઙપણ્ણસા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! અદ્ધ ધમ્મત્થિકાયસ્સ મજ્ઙ્ઙપણ્ણસા પણ્ણત્તા ।

શતક-૨૫ : ઉદ્દેશક-૫

સંક્ષિપ્ત સાર

આ ઉદ્દેશકમાં જીવ-અજીવના પર્યવો, નિગોદનું સ્વરૂપ અને પાંચ ભાવનું અતિદેશાત્મક કથન છે તેમજ કાલના વિવિધ એકમોનું પરિમાણ સૂત્રકારે વિવિધ રીતે પ્રદર્શિત કર્યું છે.

- ★ જીવ કે અજીવ દ્રવ્યના ગુણધર્મને કે તેની અવસ્થાને **પર્યવ** અથવા **પર્યાય** કહે છે.
- ★ અસંખ્યાત સમયની એક આવલિકા થાય છે. એક અવસર્પિણી પર્યતના કાલમાં પણ અસંખ્યાત સમય થાય છે. એક પુદ્ગલ પરાવર્તનમાં અનંત સમય થાય છે.
સંખ્યાત વર્ષોમાં સંખ્યાત આવલિકા, સંખ્યાત સ્તોક આદિ થાય છે. પલ્યોપમ, સાગરોપમ, ઉત્સર્પિણી, અવસર્પિણી આદિ કાલમાં અસંખ્યાત આવલિકા અને પુદ્ગલ પરાવર્તનમાં અનંત આવલિકા થાય છે. ભૂતકાલ અનંત છે. ભવિષ્ય કાલ પણ અનંત છે. વર્તમાન કાલ એક સમયનો છે. ભૂતકાલ અને ભવિષ્યકાલ અનંતની અપેક્ષાએ સમાન છે. પરંતુ વર્તમાન સમય અવિનષ્ટ હોવાથી તેનો સમાવેશ ભવિષ્યકાલમાં થાય છે. તેથી ભવિષ્યકાલ એક સમય અધિક હોય છે. સર્વાદ્યા-સર્વકાલ ભૂતકાલથી કંઈક અધિક બમણો અને ભવિષ્યકાલથી કંઈક ન્યૂન બમણો હોય છે.
- ★ અનંતકાયિક જીવોને રહેવાના શરીરને નિગોદ અને તે જીવોને નિગોદ જીવ કહે છે. નિગોદ જીવના બે પ્રકાર છે. સૂક્ષ્મ અને બાદર. અસંખ્ય નિગોદના શરીર ભેગા થવા છતાં જે દષ્ટિગોચર ન થાય તે સૂક્ષ્મ નિગોદ કહે છે અને અસંખ્ય નિગોદ શરીર ભેગા થતાં જે દષ્ટિગોચર થાય તેને બાદર નિગોદ કહે છે.
- ★ ઔદયિક, ઔપશમિક, ક્ષાયોપશમિક, ક્ષાયિક, પારિણામિક અને સન્નિપાતિક આ છ પ્રકારના ભાવની સમાન નામના છ પ્રકાર છે. તેના ભેદ-પ્રભેદ આદિ શતક-૧૭/૧ અનુસાર છે.
- ★ આ રીતે સૂત્રકારે જીવના પર્યવોમાં નિગોદનું સ્વરૂપ અને જીવના છ ભાવોનું કથન કર્યું છે. અજીવના પર્યવોમાં કાલના એકમોનું પરિમાણ વિવિધ રીતે પ્રદર્શિત કર્યું છે.

શતક-૨૫ : ઉદ્દેશક-૫

‘પર્યવ’

પર્યવોના ભેદ :-

૧ કઙ્કિહા ણં ધંતે ! પજ્જવા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! દુવિહા પજ્જવા પણ્ણત્તા, તં જહા-
જીવપજ્જવા ય અજીવપજ્જવા ય । એવં પજ્જવપયં ણિરવસેસં ધાણિયવ્વં, જહા પણ્ણવણાણ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પર્યવોના કેટલા ભેદ છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પર્યવોના બે પ્રકાર છે-
જીવ પર્યવ અને અજીવ પર્યવ. અહીં પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનું પાંચમું પદ સંપૂર્ણ કહેવું જોઈએ.

વિવેચન :-

પજ્જવા :- પર્યવ, ગુણધર્મ. દ્રવ્યના ગુણધર્મને, તેની અવસ્થાને પર્યવ કહે છે. પર્યવ શબ્દ અહીં પર્યાય
અર્થનો સૂચક છે. જીવ અને અજીવના અનંત પર્યાય છે. તેનું વિસ્તૃત વર્ણન શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પાંચમા
પદમાં છે.

કાલના એકમોનું વિવિધ રીતે પરિમાણ :-

૨ આવલિયા ણં ધંતે ! કિં સંખેજ્જા સમયા, અસંખેજ્જા સમયા, અણંતા સમયા ?
ગોયમા ! ણો સંખેજ્જા સમયા, અસંખેજ્જા સમયા, ણો અણંતા સમયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! આવલિકામાં શું સંખ્યાત સમયો છે, અસંખ્યાત સમયો છે કે અનંત
સમયો છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! આવલિકામાં સંખ્યાત સમયો નથી, અનંત સમયો નથી પરંતુ અસંખ્યાત
સમયો છે.

૩ આણાપાણૂં ધંતે ! કિં સંખેજ્જા સમયા, અસંખેજ્જા સમયા, અણંતા સમયા ? ગોયમા !
એવં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એક શ્વાસોચ્છ્વાસમાં શું સંખ્યાત સમયો છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે
ગૌતમ ! તે જ રીતે અસંખ્યાત સમયો છે.

૪ થોવે ણં ધંતે ! કિં સંખેજ્જા સમયા, અસંખેજ્જા સમયા, અણંતા સમયા ?

ગોયમા ! એવં ચેવ । એવં લવે વિ, મુહુત્તે વિ, એવં અહોરત્તે, એવં પક્કહે, માસે,
ઉરુ, અયણે, સંવચ્છરે, જુગે, વાસસયે, વાસસહસ્સે, વાસસયસહસ્સે, પુવ્વંગે, પુવ્વે, તુડિયંગે,
તુડિણે, અડડંગે, અડડે, અવવંગે, અવવે, હૂહુયંગે, હૂહુણે, ઉપ્પલંગે, ઉપ્પલે, પડમંગે, પડમે,
ણલિણંગે, ણલિણે, અત્થણિરંગે, અત્થણિરે, અડયંગે, અડયે, ણડયંગે, ણડણે, પડયંગે,

પડાચૂલિયંગો, ચૂલિય, સીસપહેલિયંગો, સીસપહેલિયા, પલિઓવમે, સાગરોવમે, ઓસપ્પિની, એવં ઝસ્સપ્પિની વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એક સ્તોકમાં શું સંખ્યાત સમયો છે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! આ જ રીતે અસંખ્યાત સમયો છે. આ જ રીતે લવ, મુહૂર્ત, અહોરાત્ર, પક્ષ, માસ, ઋતુ, અયન, સંવત્સર, યુગ, સો વર્ષ, હજાર વર્ષ, લાખ વર્ષ, પૂર્વાંગ, પૂર્વ, ત્રુટિતાંગ, ત્રુટિત, અડડાંગ, અડડ, અવવાંગ, અવવ, હૂહૂકાંગ, હૂહૂક, ઉત્પલાંગ, ઉત્પલ, પદ્માંગ, પદ્મ, નલિનાંગ, નલિન, અર્થનિપુરાંગ, અર્થનિપુર, અયુતાંગ, અયુત, નયુતાંગ, નયુત, પ્રયુતાંગ, પ્રયુત, યુલિકાંગ, યૂલિકા, શીર્ષપ્રહેલિકાંગ, શીર્ષપ્રહેલિકા, પલ્યોપમ, સાગરોપમ, અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણી, આ સર્વમાં અસંખ્યાત સમયો હોય છે.

૫ પોગ્ગલપરિયટ્ટે ણં ભંતે ! કિં સંખેજ્જા સમયા, અસંખેજ્જા સમયા, અણંતા સમયા ? ગોયમા ! ણો સંખેજ્જા સમયા, ણો અસંખેજ્જા સમયા, અણંતા સમયા । એવં તીયદ્ધા, અણાગયદ્ધા, સવ્વદ્ધા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એક પુદ્ગલ પરાવર્તનમાં શું સંખ્યાત સમયો છે, અસંખ્યાત સમયો છે કે અનંત સમયો છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સંખ્યાત સમયો નથી, અસંખ્યાત સમયો નથી પરંતુ અનંત સમયો છે. આ રીતે ભૂતકાલ, ભવિષ્યકાલ તથા સર્વકાલના વિષયમાં પણ જાણવું.

૬ આવલિયાઓ ણં ભંતે ! કિં સંખેજ્જા સમયા, અસંખેજ્જા સમયા, અણંતા સમયા ? ગોયમા ! ણો સંખેજ્જા સમયા, સિય અસંખેજ્જા સમયા, સિય અણંતા સમયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક આવલિકાઓમાં શું સંખ્યાત સમયો છે, અસંખ્યાત સમયો છે કે અનંત સમયો છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સંખ્યાત સમયો નથી, કદાચિત્ અસંખ્યાત સમયો અને કદાચિત્ અનંત સમયો હોય છે.

૭ આણાપાણૂ ણં ભંતે ! કિં સંખેજ્જા સમયા, અસંખેજ્જા સમયા, અણંતા સમયા ? ગોયમા ! એવં ચેવ ।

શબ્દાર્થ :- આણાપાણૂ = શ્વાસોશ્વાસ.

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક શ્વાસોશ્વાસમાં શું સંખ્યાત સમયો છે, અસંખ્યાત સમયો છે કે અનંત સમયો છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ઉપરોક્ત પ્રમાણે અસંખ્ય કે અનંત સમયો છે.

૮ થોવા ણં ભંતે ! કિં સંખેજ્જા સમયા, અસંખેજ્જા સમયા, અણંતા સમયા ? ગોયમા ! એવં ચેવ । એવં જાવ ઓસપ્પિનીઓ ત્તિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક સ્તોકમાં શું સંખ્યાત સમયો છે, અસંખ્યાત સમયો છે કે અનંત સમયો છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ઉપરોક્ત પ્રમાણે અસંખ્યાત કે અનંત સમયો છે. આ રીતે અવસર્પિણી કાલ પર્યંત જાણવું.

૯ પોગલપરિયટ્ટા પં ભંતે ! કિં સંખેજ્જા સમયા, અસંખેજ્જા સમયા, અણંતા સમયા? ગોયમા ! પો સંખેજ્જા સમયા, પો અસંખેજ્જા સમયા, અણંતા સમયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક પુદ્ગલ પરિવર્તનોમાં શું સંખ્યાત સમયો છે, અસંખ્યાત સમયો છે કે અનંત સમયો છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સંખ્યાત સમયો નથી, અસંખ્યાત સમયો નથી પરંતુ અનંત સમયો છે.

૧૦ આણાપાણૂં પં ભંતે ! કિં સંખેજ્જાઓ આવલિયાઓ, અસંખેજ્જાઓ આવલિયાઓ અણંતાઓ આવલિયાઓ ? ગોયમા ! સંખેજ્જાઓ આવલિયાઓ, પો અસંખેજ્જાઓ આવલિયાઓ, પો અણંતાઓ આવલિયાઓ । એવં થોવે વિ એવં જાવ 'સીસપહેલિય' ત્તિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એક શ્વાસોચ્છ્વાસમાં શું સંખ્યાત આવલિકાઓ છે, અસંખ્યાત આવલિકાઓ છે કે અનંત આવલિકાઓ છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સંખ્યાત આવલિકાઓ છે. અસંખ્યાત કે અનંત આવલિકાઓ નથી. આ રીતે સ્તોકથી લઈને શીર્ષપ્રહેલિકા પર્યંત જાણવું.

૧૧ પલિઓવમે પં ભંતે ! કિં સંખેજ્જા આવલિયાઓ, અસંખેજ્જાઓ આવલિયાઓ, અણંતાઓ આવલિયાઓ ? ગોયમા ! પો સંખેજ્જાઓ આવલિયાઓ, અસંખેજ્જાઓ આવલિયાઓ, પો અણંતાઓ આવલિયાઓ । એવં સાગરોવમે વિ એવં ઓસપ્પિણી વિ ઉસ્સપ્પિણી વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એક પલ્યોપમમાં શું સંખ્યાત આવલિકાઓ છે, અસંખ્યાત આવલિકાઓ છે કે અનંત આવલિકાઓ છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સંખ્યાત આવલિકાઓ નથી, અનંત આવલિકાઓ પણ નથી પરંતુ અસંખ્યાત આવલિકાઓ છે. આ જ રીતે સાગરોપમ, અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીમાં પણ જાણવું.

૧૨ પોગલપરિયટ્ટેણં પં ભંતે ! કિં સંખેજ્જાઓ આવલિયાઓ, અસંખેજ્જાઓ આવલિયાઓ, અણંતાઓ આવલિયાઓ ? ગોયમા ! પો સંખેજ્જાઓ આવલિયાઓ, પો અસંખેજ્જાઓ આવલિયાઓ, અણંતાઓ આવલિયાઓ । એવં જાવ સવ્વદ્ધા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એક પુદ્ગલ પરિવર્તનમાં શું સંખ્યાત આવલિકાઓ છે, અસંખ્યાત આવલિકાઓ છે કે અનંત આવલિકાઓ છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સંખ્યાત આવલિકાઓ કે અસંખ્યાત આવલિકાઓ નથી, અનંત આવલિકાઓ છે. આ રીતે યાવત્ સર્વાદ્ધા પર્યંત જાણવું.

૧૩ આણાપાણૂં પં ભંતે ! કિં સંખેજ્જાઓ આવલિયાઓ, અસંખેજ્જાઓ આવલિયાઓ, અનંતાઓ આવલિયાઓ ? ગોયમા ! સિય સંખેજ્જાઓ આવલિયાઓ, સિય અસંખેજ્જાઓ, સિય અણંતાઓ । એવં જાવ સીસપહેલિયાઓ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક શ્વાસોચ્છ્વાસમાં શું સંખ્યાત આવલિકાઓ છે, અસંખ્યાત આવલિકાઓ છે કે અનંત આવલિકાઓ છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! કદાચિત્ સંખ્યાત આવલિકાઓ, કદાચિત્

અસંખ્યાત આવલિકાઓ અને કદાચિત્ અનંત આવલિકાઓ હોય છે. આ રીતે યાવત્ શીર્ષપ્રહેલિકા સુધી જાણવું.

૧૪ પલિઓવમા ણં ભંતે ! કિં સંખેજ્જાઓ આવલિયાઓ, અસંખેજ્જાઓ આવલિયાઓ, અણંતાઓ આવલિયાઓ ? ગોયમા ! ણો સંખેજ્જાઓ આવલિયાઓ, સિય અસંખેજ્જાઓ આવલિયાઓ, સિય અણંતાઓ આવલિયાઓ । એવં જાવ ઉસ્સપ્પિણીઓ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! અનેક પલ્યોપમમાં શું સંખ્યાત આવલિકાઓ છે, અસંખ્યાત આવલિકાઓ છે કે અનંત આવલિકાઓ છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સંખ્યાત આવલિકાઓ નથી, કદાચિત્ અસંખ્યાત આવલિકાઓ, કદાચિત્ અનંત આવલિકાઓ છે. આ રીતે યાવત્ ઉત્સર્પિણી કાલ પર્યંત જાણવું.

૧૫ પોગ્ગલપરિયટ્ટા ણં ભંતે ! કિં સંખેજ્જાઓ આવલિયાઓ, અસંખેજ્જાઓ આવલિયાઓ, અણંતાઓ આવલિયાઓ ? ગોયમા ! ણો સંખેજ્જાઓ આવલિયાઓ, ણો અસંખેજ્જાઓ આવલિયાઓ, અણંતાઓ આવલિયાઓ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! અનેક પુદ્ગલ પરાવર્તનમાં શું સંખ્યાત આવલિકાઓ છે, અસંખ્યાત આવલિકાઓ છે કે અનંત આવલિકાઓ છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સંખ્યાત આવલિકાઓ અને અસંખ્યાત આવલિકાઓ નથી, પરંતુ અનંત આવલિકાઓ છે.

૧૬ થોવે ણં ભંતે ! કિં સંખેજ્જાઓ આણાપાણૂઓ, અસંખેજ્જાઓ આણાપાણૂઓ, અણંતાઓ આણાપાણૂઓ ? ગોયમા ! જહા આવલિયાએ વત્તવ્વયા એવં આણાપાણૂઓ વિ ણિરવસેસા । એવં એણં ગમણં જાવ સીસપહેલિયા ભાણિયવ્વા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! શું એક સ્તોકમાં સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત શ્વાસોચ્છ્વાસ છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! આવલિકાની સમાન શ્વાસોચ્છ્વાસમાં પણ જાણવું. આ રીતે યાવત્ શીર્ષપ્રહેલિકા સુધી સમજવું જોઈએ.

૧૭ સાગરોવમે ણં ભંતે ! કિં સંખેજ્જા પલિઓવમા, અસંખેજ્જા પલિઓવમા, અણંતા પલિઓવમા ? ગોયમા ! સંખેજ્જા પલિઓવમા, ણો અસંખેજ્જા પલિઓવમા, ણો અણંતા પલિઓવમા, એવં ઓસપ્પિણીએ વિ ઉસ્સપ્પિણીએ વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! એક સાગરોપમમાં શું સંખ્યાત પલ્યોપમ છે, અસંખ્યાત પલ્યોપમ છે કે અનંત પલ્યોપમ છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સંખ્યાત પલ્યોપમ છે, અસંખ્યાત અને અનંત પલ્યોપમ નથી. આ રીતે અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીમાં જાણવું.

૧૮ પોગ્ગલપરિયટ્ટે ણં ભંતે ! કિં સંખેજ્જા પલિઓવમા, અસંખેજ્જા પલિઓવમા, અણંતા પલિઓવમા ? ગોયમા ! ણો સંખેજ્જા પલિઓવમા, ણો અસંખેજ્જા પલિઓવમા, અણંતા પલિઓવમા । એવં જાવ સવ્વદ્ધા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! એક પુદ્ગલ પરાવર્તનમાં શું સંખ્યાત પલ્યોપમ છે, અસંખ્યાત પલ્યોપમ

છે કે અનંત પલ્યોપમ છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સંખ્યાત અને અસંખ્યાત પલ્યોપમ નથી, અનંત પલ્યોપમ છે. આ રીતે યાવત્ સર્વાદ્વા પર્યંત જાણવું.

૧૯ સાગરોવમા ણં ભંતે ! કિં સંખેજ્જા પલિઓવમા, અસંખેજ્જા પલિઓવમા, અણંતા પલિઓવમા ? ગોયમા ! સિય સંખેજ્જા પલિઓવમા, સિય અસંખેજ્જા પલિઓવમા, સિય અણંતા પલિઓવમા । એવં જાવ ઓસપ્પિણી વિ, ઉસ્સપ્પિણી વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! અનેક સાગરોપમમાં શું સંખ્યાત પલ્યોપમ છે, અસંખ્યાત પલ્યોપમ છે કે અનંત પલ્યોપમ છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! કદાચિત્ સંખ્યાત પલ્યોપમ, કદાચિત્ અસંખ્યાત પલ્યોપમ અને કદાચિત્ અનંત પલ્યોપમ છે. આ રીતે યાવત્ અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીમાં જાણવું.

૨૦ પોગ્ગલપરિયટ્ટા ણં ભંતે ! કિં સંખેજ્જા પલિઓવમા, અસંખેજ્જા પલિઓવમા, અણંતા પલિઓવમા ? ગોયમા ! ણો સંખેજ્જા પલિઓવમા, ણો અસંખેજ્જા પલિઓવમા, અણંતા પલિઓવમા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! અનેક પુદ્ગલ પરાવર્તનોમાં શું સંખ્યાત પલ્યોપમ છે, અસંખ્યાત પલ્યોપમ છે કે અનંત પલ્યોપમ છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સંખ્યાત પલ્યોપમ અને અસંખ્યાત પલ્યોપમ નથી, અનંત પલ્યોપમ છે.

૨૧ ઓસપ્પિણીણં ભંતે ! કિં સંખેજ્જા સાગરોવમા, અસંખેજ્જા સાગરોવમા, અણંતા સાગરોવમા ? ગોયમા ! જહા પલિઓવમસ્સ વત્તવ્વયા તહા સાગરોવમસ્સ વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! અવસર્પિણી કાલમાં શું સંખ્યાત સાગરોપમ છે, અસંખ્યાત સાગરોપમ છે કે અનંત સાગરોપમ છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! પલ્યોપમની સમાન સાગરોપમમાં પણ જાણવું.

૨૨ પોગ્ગલપરિયટ્ટે ણં ભંતે ! કિં સંખેજ્જાઓ, અસંખેજ્જાઓ, અણંતાઓ ઓસપ્પિણી-ઉસ્સપ્પિણીઓ ? ગોયમા ! ણો સંખેજ્જાઓ, ણો અસંખેજ્જાઓ, અણંતાઓ ઓસપ્પિણી-ઉસ્સપ્પિણીઓ । એવં જાવ સવ્વદ્ધા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! એક પુદ્ગલ પરાવર્તનમાં શું સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણી છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સંખ્યાત અને અસંખ્યાત અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણીઓ નથી, અનંત અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણી છે. આ રીતે યાવત્ સર્વાદ્વા પર્યંત જાણવું.

૨૩ પોગ્ગલપરિયટ્ટા ણં ભંતે ! કિં સંખેજ્જાઓ, અસંખેજ્જાઓ, અણંતાઓ ઓસપ્પિણી-ઉસ્સપ્પિણીઓ ? ગોયમા ! ણો સંખેજ્જાઓ, ણો અસંખેજ્જાઓ, અણંતાઓ ઓસપ્પિણી-ઉસ્સપ્પિણીઓ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! અનેક પુદ્ગલ પરાવર્તનોમાં શું સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીઓ છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સંખ્યાત અને અસંખ્યાત અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણીઓ નથી, અનંત અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણીઓ છે.

૨૪ ત્રીયદ્વા પં મંતે ! કિં સંખેજ્જા, અસંખેજ્જા, અણંતા પોગ્ગલપરિયટ્ટા ? ગોયમા ! પો સંખેજ્જા, પો અસંખેજ્જા, અણંતા પોગ્ગલપરિયટ્ટા । એવં અણાગયદ્ધા વિ એવં સવ્વદ્ધા વિ ।

શબ્દાર્થ :- સવ્વદ્ધા = સર્વકાલ, સર્વાદ્ધા.

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ભૂતકાલમાં શું સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત પુદ્ગલ પરાવર્તનો છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સંખ્યાત અને અસંખ્યાત પુદ્ગલ પરાવર્તનો નથી, અનંત પુદ્ગલ પરાવર્તનો છે. આ રીતે ભવિષ્યકાલ અને સર્વકાલ માટે જાણવું.

૨૫ અણાગયદ્ધા પં મંતે ! કિં સંખેજ્જાઓ, અસંખેજ્જાઓ, અણંતાઓ ત્રીયદ્ધાઓ ? ગોયમા ! પો સંખેજ્જાઓ, પો અસંખેજ્જાઓ, પો અણંતાઓ ત્રીયદ્ધાઓ । અણાગયદ્ધા પં ત્રીયદ્ધાઓ સમયાહિયા, ત્રીયદ્ધા પં અણાગયદ્ધાઓ સમયૂણા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- ભવિષ્યકાલમાં શું સંખ્યાત ભૂતકાલ, અસંખ્યાત ભૂતકાલ છે, કે અનંત ભૂતકાલ છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ભવિષ્યકાલમાં સંખ્યાત ભૂતકાલ અસંખ્યાત ભૂતકાલ અને અનંત ભૂતકાલ નથી, પરંતુ ભૂતકાલથી ભવિષ્યકાલ એક સમય અધિક છે અને ભવિષ્યકાલથી ભૂતકાલ એક સમય ન્યૂન છે.

૨૬ સવ્વદ્ધા પં મંતે ! કિં સંખેજ્જાઓ, અસંખેજ્જાઓ, અણંતાઓ ત્રીયદ્ધાઓ ? ગોયમા ! પો સંખેજ્જાઓ, પો અસંખેજ્જાઓ, પો અણંતાઓ ત્રીયદ્ધાઓ । સવ્વદ્ધા પં ત્રીયદ્ધાઓ સાહરેગદુગુણા, ત્રીયદ્ધા પં સવ્વદ્ધાઓ થોવૂણા અદ્ધે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સર્વાદ્ધામાં સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત ભૂતકાલ છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સંખ્યાત, અસંખ્યાત અને અનંત ભૂતકાલ નથી, પરંતુ સર્વકાલ ભૂતકાલથી કંઈક અધિક દ્વિગુણો છે અને અતીતકાલ, સર્વકાલથી કંઈક ન્યૂન અર્ધભાગ પ્રમાણ છે.

૨૭ સવ્વદ્ધા પં મંતે ! કિં સંખેજ્જાઓ, અસંખેજ્જાઓ, અણંતાઓ અણાગયદ્ધાઓ ? ગોયમા ! પો સંખેજ્જાઓ, પો અસંખેજ્જાઓ, પો અણંતાઓ અણાગયદ્ધાઓ । સવ્વદ્ધા પં અણાગયદ્ધાઓ થોવૂણાગદુગુણા, અણાગયદ્ધા પં સવ્વદ્ધાઓ સાહરેગે અદ્ધે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સર્વાદ્ધામાં સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત ભવિષ્યકાલ છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત ભવિષ્યકાલ નથી, પરંતુ સર્વકાલ, ભવિષ્યકાલથી કંઈક ન્યૂન દ્વિગુણો છે અને ભવિષ્યકાલ, સર્વકાલથી કંઈક અધિક અર્ધ ભાગ પ્રમાણ છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સમયથી લઈને પુદ્ગલ પરાવર્તન સુધીના કાલનું માપ વિવિધ રીતે સમજાવ્યું છે. સમયથી શીર્ષપ્રહેલિકા સુધી ૪૬ ભેદ છે. ત્યાં સુધીનો કાલ ગણિતનો વિષય બને છે. તેથી તેને ગણનાકાલ કહે છે. શીર્ષપ્રહેલિકામાં ૧૮૪ અંકની સંખ્યા આવે છે. ત્યાર પછીનું કાલપરિમાણ ગણિતનો વિષય નથી. શાસ્ત્રમાં તેને પલ્ય આદિની ઉપમાથી સમજાવવામાં આવે છે. તેથી પલ્યોપમ, સાગરોપમ આદિ ઉપમાકાલ છે, તેનું વિસ્તૃત વિવેચન શતક-૬/૬ અનુસાર જાણવું.

વિવિધ રીતે કાલનું પરિમાણ :-

<p>સમયની અપેક્ષાએ</p> <p>એક આવલિકા = અસંખ્યાત સમય</p> <p>એક ઉત્સર્પિણી સુધી = અસંખ્યાત સમય</p> <p>એક અવસર્પિણી = અસંખ્યાત સમય</p> <p>એક પુદ્ગલ પરાવર્તન = અનંત સમય</p> <p>અનેક આવલિકા = અસંખ્યાત કે અનંત સમય</p> <p>અનેક અવસર્પિણી સુધી = અસંખ્યાત કે અનંત સમય</p> <p>અનેક પુદ્ગલ પરાવર્તન = અનંત સમય</p>	<p>સ્તોકની અપેક્ષાએ</p> <p>સાત આનપાન(શ્વાસોચ્છ્વાસ) = એક સ્તોક</p> <p>એક શીર્ષપ્રહેલિકા = સંખ્યાતા સ્તોક</p> <p>એક પલ્યોપમ = અસંખ્યાતા સ્તોક</p> <p>એક સાગરોપમ = અસંખ્યાતા સ્તોક</p> <p>એક અવસર્પિણી = અસંખ્યાતા સ્તોક</p> <p>એક પુદ્ગલ પરાવર્તન = અનંત સ્તોક</p>
<p>આવલિકા અપેક્ષાએ</p> <p>એક શ્વાસોચ્છ્વાસ = સંખ્યાત આવલિકા</p> <p>એક શીર્ષ પ્રહેલિકા સુધી = સંખ્યાત આવલિકા</p> <p>એક પલ્યોપમ = અસંખ્યાત આવલિકા</p> <p>એક સાગરોપમ = અસંખ્યાત આવલિકા</p> <p>એક અવસર્પિણી = અસંખ્યાત આવલિકા</p> <p>એક પુદ્ગલ પરાવર્તન = અનંત આવલિકા</p> <p>અનેક શ્વાસોચ્છ્વાસ = સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત આવલિકા</p> <p>અનેક શીર્ષપ્રહેલિકા સુધી = સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત આવલિકા</p> <p>અનેક અવસર્પિણી સુધી = અસંખ્યાત કે અનંત આવલિકા</p> <p>અનેક પુદ્ગલ પરાવર્તન = અનંત આવલિકા</p> <p>[સાત આનપાન = એક સ્તોક. તેનું કથન આવલિકાની સમાન જણવું.]</p>	<p>પલ્યોપમની અપેક્ષાએ</p> <p>એક સાગરોપમ = દશ કોડાકોડી પલ્યોપમ</p> <p>એક સાગરોપમ = સંખ્યાત પલ્યોપમ</p> <p>એક અવસર્પિણી = સંખ્યાત પલ્યોપમ</p> <p>એક પુદ્ગલ પરાવર્તન = અનંત પલ્યોપમ</p> <p>અનેક સાગરોપમ = સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત પલ્યોપમ</p> <p>અનેક અવસર્પિણી = સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત પલ્યોપમ</p> <p>અનેક પુદ્ગલ પરાવર્તન = અનંત પલ્યોપમ</p>
	<p>ઉત્સર્પિણીની અપેક્ષાએ</p> <p>એક પુદ્ગલ પરાવર્તન = અનંત ઉત્સ., અવસર્પિણી</p> <p>અનેક પુદ્ગલ પરાવર્તન = અનંત ઉત્સ., અવસર્પિણી</p>
	<p>પુદ્ગલ પરાવર્તનની અપેક્ષાએ</p> <p>ભૂતકાલ = અનંત પુદ્ગલ પરાવર્તન</p> <p>ભવિષ્યકાલ = અનંત પુદ્ગલ પરાવર્તન</p> <p>સર્વદ્વાકાલ = અનંત પુદ્ગલ પરાવર્તન</p> <p>ભૂતકાલથી ભવિષ્યકાલ એક સમય અધિક; ભવિષ્યકાલથી ભૂતકાલ એક સમય ન્યૂન; ભૂતકાલથી સર્વદ્વાકાલ સાધિક બમણો; ભવિષ્યકાલથી સર્વદ્વાકાલ દેશોન બમણો.</p>

અનેક આવલિકાદિમાં સમયાદિની ગણના :- એક આવલિકામાં અસંખ્યાત સમય છે. અનેક આવલિકાઓમાં સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અનંત આવલિકાઓનો સમાવેશ થાય છે, તેમાંથી સંખ્યાત આવલિકાઓ અને અસંખ્યાત આવલિકાઓના અસંખ્યાત સમય થાય અને અનંત આવલિકાઓના અનંત સમય થાય છે. તેથી સમુચ્ચયરૂપે અનેક આવલિકાઓમાં કદાચિત્ અસંખ્યાત અને કદાચિત્ અનંત સમયોનું કથન કર્યું છે.

એક શ્વાસોચ્છ્વાસમાં સંખ્યાત આવલિકાઓ છે. અનેક શ્વાસોચ્છ્વાસમાં સંખ્યાત, અસંખ્યાત અને અનંત

શ્વાસોશ્વાસનો સમાવેશ થાય છે. તેમાંથી સંખ્યાત શ્વાસોશ્વાસમાં સંખ્યાત આવલિકાઓ, અસંખ્યાત શ્વાસોશ્વાસમાં અસંખ્યાત આવલિકાઓ થાય છે. અનંત શ્વાસોશ્વાસમાં અનંત આવલિકાઓ થાય છે. તે અપેક્ષાએ સૂત્રકારે અનેક શ્વાસોશ્વાસમાં કદાચિત્ સંખ્યાત, કદાચિત્ અસંખ્યાત અને કદાચિત્ અનંત આવલિકાઓ કહી છે. આ રીતે અનેક પલ્યોપમ, સાગરોપમ, ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી અને અનેક પુદ્ગલ પરાવર્તનમાં પણ સમજવું.

નિગોદના ભેદ :-

૨૮ કઙ્ઘિહા ણં ભંતે ! ણિગોયા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! દુવિહા ણિગોયા પણ્ણત્તા । તં જહા- ણિગોયગા ય, ણિગોયગજીવા ય ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નિગોદના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! નિગોદના બે પ્રકાર છે, યથા- નિગોદ અને નિગોદ જીવ.

૨૯ ણિગોયા ણં ભંતે ! કઙ્ઘિહા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! દુવિહા પણ્ણત્તા, તં જહા- સુહુમણિગોયા ય, બાયરણિગોયા ય । એવં ણિગોયા ભાણિયવ્વા જહા જીવાભિગમે તહેવ ણિરવસેસં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નિગોદના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! નિગોદના બે પ્રકાર છે, યથા- સૂક્ષ્મ નિગોદ અને બાદર નિગોદ. આ રીતે જીવાભિગમ સૂત્રાનુસાર તેના સંપૂર્ણ ભેદ-પ્રભેદોનું કથન કરવું જોઈએ.

વિવેચન :-

નિગોદનું સ્વરૂપ અને પ્રકાર :- અનંતકાયિક જીવોના શરીરને 'નિગોદ' કહે છે અને સાધારણ નામ કર્મનો ઉદય હોય તેવા અનંતકાયિક જીવોને 'નિગોદ જીવ' કહે છે.

સાધારણ નામકર્મના ઉદયે તે અનંતજીવોનું એક જ શરીર હોય છે તેમજ તે જીવોની શરીરજન્ય આહારગ્રહણ, શ્વાસોચ્છ્વાસ આદિ પ્રત્યેક ક્રિયાઓ સાધારણ રૂપે, એક સાથે થાય છે. તે જીવોનું આયુષ્ય અંતર્મુહૂર્તનું જ હોય છે.

નિગોદ શરીરના બે પ્રકાર છે- સૂક્ષ્મ અને બાદર. સૂક્ષ્મ નામકર્મના ઉદયે જે જીવોના અસંખ્ય શરીર એકત્રિત થવા છતાં દષ્ટિગોચર ન થાય તેને સૂક્ષ્મ નિગોદ કહે છે. તે જીવો આખા લોકમાં ભરેલા છે. બાદર નામકર્મના ઉદયે જે જીવોના અસંખ્ય શરીર એકત્રિત થાય ત્યારે દષ્ટિગોચર થાય અથવા ન થાય તેને બાદર નિગોદ કહે છે. તે લોકના દેશભાગમાં હોય છે. તેનું વિસ્તૃત વર્ણન જીવાભિગમ સૂત્રમાં છે.

ઔદયિકાદિ છ ભાવ :-

૩૦ કઙ્ઘિહે ણં ભંતે ! ણામે પણ્ણત્તે ? ગોયમા ! છવ્વિહે ણામે પણ્ણત્તે, તં જહા- ઓદ્દાણે જાવ સણ્ણિવાણે ।

સે કિં તં ઓદ્દાણે ણામે ? ઓદ્દાણે ણામે દુવિહે પણ્ણત્તે, તં જહા- ડદ્દાણે ય,

उदयणिष्फण्णे य- एवं जहा सत्तरसमे सए पढमे उद्देसए भावो तहेव इह वि । णवरं- इह णाम'त्ति आलावगो । सेसं तहेव जाव सण्णिवाइए । ॥ सेवं भंते ! सेवं भंते ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ભાવ-નામના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ભાવ-નામના છ પ્રકાર છે, યથા- ઔદયિક નામ યાવત્ સન્નિપાતિક નામ.

પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ઔદયિક ભાવ-નામના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ઔદયિક ભાવ-નામના બે પ્રકાર છે, યથા- ઉદય અને ઉદયનિષ્પન્ન. આ રીતે શતક-૧૭/૧ કથિત છે ભાવોના વર્ણન અનુસાર જાણવું. પરંતુ અહીં 'ભાવ'ના બદલે 'નામ' શબ્દનો પ્રયોગ કરી સંપૂર્ણ સૂત્રાલાપકનું કથન કરવું જોઈએ. આ રીતે યાવત્ સન્નિપાતિક નામ પર્યત જાણવું. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં છ ભાવોનું અતિદેશાત્મક નિરૂપણ છ પ્રકારના નામથી કર્યું છે.

નામ, પરિણામ અને ભાવ, તે શબ્દો સમાન અર્થમાં પ્રયુક્ત થાય છે. છ ભવોનું વિવેચન શતક-૧૭/૧ માં છે; ત્યાં જોવું જોઈએ.

શતક-૨૫ : ઉદ્દેશક-૬

સંક્ષિપ્ત સાર

આ ઉદ્દેશકમાં છ પ્રકારના નિર્ગ્રંથોનું સ્વરૂપ ૩૬ દ્વારના માધ્યમથી કર્યું છે.

નિર્ગ્રંથ :- રાગ દ્વેષાદિ ગ્રંથિથી જે રહિત હોય, તે ગ્રંથિનો નાશ કરવા માટે જે પુરુષાર્થશીલ હોય, તે નિર્ગ્રંથ કહેવાય છે, તે સર્વવિરતિ સાધુ હોય છે. તેની વિવિધ અવસ્થાઓના આધારે શાસ્ત્રકારે તેના છ પ્રકાર આ ઉદ્દેશકમાં કહ્યા છે.

પુલાક :- પુલાક નામની લબ્ધિના પ્રયોગથી મૂળગુણ અને ઉત્તરગુણમાં દોષ સેવન કરીને જે પોતાના ચારિત્રને શાળના પૂળાની જેમ નિઃસાર બનાવી દે છે, તેને પુલાક કહે છે. તે નિર્ગ્રંથ સંઘ કે શાસન પર કોઈ આપત્તિ આવે ત્યારે લબ્ધિના પ્રયોગથી ચક્રવર્તીને પણ શિક્ષા આપી શકે છે, દંડિત કરી શકે છે અને તે નિર્ગ્રંથ, પુલાક લબ્ધિના પ્રયોગ દ્વારા અંતર્મુહૂર્તમાં આપત્તિનું નિવારણ કરી શકે છે.

તે નિર્ગ્રંથનું ગુણ સ્વરૂપ પાણીથી ભરેલી મશકનું મુખ ખોલી નાખવા સમાન છે. જે રીતે મશકનું મુખ ખોલતાની સાથે જ પાણી શીઘ્રતાથી બહાર નીકળી જાય છે, તે જ રીતે પુલાક લબ્ધિ પ્રયોગના સમયે તેના સંયમપર્યવોનો શીઘ્રતાથી દ્રાસ થાય છે. જો અંતર્મુહૂર્તમાં જ તેની આલોચના વગેરે કરીને શુદ્ધ થઈ જાય તો કષાયકુશીલનિર્ગ્રંથપણું પામે છે, અન્યથા ખાલી મશકની જેમ તે અસંયમ અવસ્થાને પામે છે.

બકુશ :- સંયમ સ્વીકાર્યા પછી માનસિક શિથિલતાથી, અસહનશીલતાથી કે શરીરની આસક્તિથી ચારિત્ર પાલનમાં પ્રમાદનું સેવન કરતાં ઉત્તરગુણમાં દોષોનું સેવન કરીને જે સાધુ પોતાના ચારિત્રને શબલ કાબર-ચિતરું બનાવી દે છે તેને બકુશ કહે છે. તે સાધુ પોતાના શરીરની કે ઉપકરણોની શોભા-વિભૂષા કરવા અનેક પ્રકારે દોષોનું સેવન કરે છે.

બકુશ નિર્ગ્રંથનું સ્વરૂપ પાણીની ટાંકીમાં તિરાડોની સમાન છે. ટાંકીમાં ઉપરથી પાણી ભરાઈ રહ્યું હોય અને નાની નાની તિરાડમાંથી પાણી બહાર વહી રહ્યું હોય, તે સમયે તિરાડ નાની નાની હોવાથી પાણી ભરવાનું ચાલુ હોવાથી પાણીનું સંરક્ષણ અને વિતરણ બંને કાર્યવાહી ચાલે છે. વ્યક્તિ જો તેની ઉપેક્ષા કરે, તિરાડ મોટી થઈ જાય અને પાણીની જાવક વધી જાય તો કાર્ય અટકી જાય છે. તે જ રીતે બકુશ નિર્ગ્રંથ ઉત્તરગુણમાં દોષસેવન કરે છે છતાં જ્ઞાનાદિની આરાધના ચાલુ હોવાથી તેના સંયમ પર્યવો જળવાઈ રહે છે અને જીવનપર્યંત પણ આ પરિસ્થિતિ ટકી શકે છે પરંતુ મોટી તિરાડની જેમ જો દોષસેવનની માત્રા વધી જાય, અશુભલેશ્યાના પરિણામો આવી જાય તો તે અસંયમભાવને પામે છે.

કુશીલ :- મૂળગુણ કે ઉત્તરગુણમાં દોષ સેવનથી અથવા સંજવલન કષાયના ઉદયથી જેનું ચારિત્ર દૂષિત થયું હોય તેને કુશીલ કહે છે. તેના બે ભેદ છે— પ્રતિસેવના કુશીલ અને કષાયકુશીલ.

પ્રતિસેવનાકુશીલ :- પ્રમાદ આદિના નિમિત્તથી મૂળગુણ કે ઉત્તરગુણમાં દોષનું સેવન કરીને જે પોતાના ચારિત્રને દૂષિત બનાવે છે તેને પ્રતિસેવના કુશીલ કહે છે.

તે પાણીની ટાંકીમાં છિદ્ર પડવા સમાન છે. જે રીતે છિદ્રને ટૂંક સમયમાં પૂરી દેવામાં આવે, તો કાર્યવાહી યથાવત્ ચાલતી રહી શકે પરંતુ બેદરકારીથી છિદ્ર મોટું થઈ જાય, તો પાણી શીઘ્ર ખાલી થઈ જાય

છે. તે જ રીતે આ નિર્ગ્રંથ પણ દોષસેવનની મર્યાદામાં રહે, યથાસમય દોષ શુદ્ધિનું કે પ્રાયશ્ચિત્તનું લક્ષ્ય રાખે ત્યાં સુધી તેનો સંયમભાવ રહે છે અન્યથા દોષસેવનની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે, શુદ્ધિનું કે પ્રાયશ્ચિત્તનું લક્ષ્ય ન રાખે અથવા અશુભ લેશ્યાના પરિણામો આવી જાય તો અસંયમભાવને પ્રાપ્ત કરે છે.

કષાયકુશીલ :- તે સાધુ મૂળગુણ કે ઉત્તરગુણમાં દોષ સેવન કરતા નથી. તે મહાવ્રત, સમિતિ, ગુપ્તિનું યથાર્થ પાલન કરે છે. તેમ છતાં માત્ર સંજવલન કષાયના ઉદયના કારણે જેનું ચારિત્ર કંઈક અંશે દૂષિત થાય છે તેને કષાયકુશીલ કહે છે.

નિર્ગ્રંથ :- રાગ દ્વેષની ગ્રંથીનો સર્વથા ઉપશમ અથવા ક્ષય થયો હોય તેવા છદ્મસ્થ વીતરાગી સાધકને નિર્ગ્રંથ કહે છે. તેમાં અગિયારમું અને બારમું બે ગુણસ્થાન હોય છે. અગિયારમા ગુણસ્થાને ઉપશાંત વીતરાગ અને બારમા ગુણસ્થાને ક્ષીણ વીતરાગ હોય છે.

સ્નાતક :- જેનું ચારિત્ર અખંડ છે, જે ચાર ઘાતિકર્મથી રહિત છે, તેવા કેવળી ભગવાનને સ્નાતક કહે છે. તેમાં તેરમું અને ચૌદમું બે ગુણસ્થાન હોય છે.

આ રીતે છ પ્રકારના નિર્ગ્રંથો ઉત્તરોત્તર વિશુદ્ધ પરિણામી હોય છે. સૂત્રકારે તેના ભેદ-પ્રભેદ વગેરેનું ૩૬ દ્વારથી વિસ્તૃત વર્ણન કર્યું છે.

શતક-૨૫ : ઉદ્દેશક-૬

નિર્ગથ

નિર્ગથ સ્વરૂપ નિરૂપક ૩૬ દ્વાર :-

પણવણ વેય રાગે, કપ્પ ચરિત્ત પડિસેવણા ણાણે ।
તિત્થે લિંગ સરીરે, ખેત્ત કાલ ગઈ સંજમ ણિગાસે ॥ ૧ ॥
જોગુવઓગ કસાએ, લેસા પરિણામ બંધ વેદે ય ।
કમ્મોદીરણ ઉવસંપજહણ, સણ્ણા ય આહારે ॥ ૨ ॥
ભવ આગરિસે કાલંતરે ય, સમુઘાય ખેત્ત ફુસણા ય ।
ભાવે પરિમાણે વિ ય, અપ્પાબહુયં ણિયંઠાણં ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ :- છટ્ટા ઉદ્દેશકમાં નિર્ગથોના વિષયમાં ૩૬ દ્વારનું કથન છે- (૧) પ્રજ્ઞાપના (૨) વેદ (૩) રાગ (૪) કલ્પ (૫) ચારિત્ર (૬) પ્રતિસેવના (૭) જ્ઞાન (૮) તીર્થ (૯) લિંગ (૧૦) શરીર (૧૧) ક્ષેત્ર (૧૨) કાલ (૧૩) ગતિ (૧૪) સંયમ (૧૫) નિકાસ(સન્નિકર્ષ) (૧૬) યોગ (૧૭) ઉપયોગ (૧૮) કષાય (૧૯) લેશ્યા (૨૦) પરિણામ (૨૧) બંધ (૨૨) વેદન (૨૩) કર્મોની ઉદીરણા (૨૪) ઉપસંપદ ત્યાગ (૨૫) સંજ્ઞા (૨૬) આહાર (૨૭) ભવ (૨૮) આકર્ષ (૨૯) કાલ (૩૦) અંતર (૩૧) સમુદ્ઘાત (૩૨) ક્ષેત્ર (૩૩) સ્પર્શના (૩૪) ભાવ (૩૫) પરિમાણ અને (૩૬) અલ્પબહુત્વ.

(૧) પ્રજ્ઞાપના દ્વાર(નિર્ગથોના ભેદ-પ્રભેદ) :-

૧ રાયગિહે જાવ એવં વયાસી- કઈ ણં ભંતે ! ણિયંઠા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! પંચ ણિયંઠા પણ્ણત્તા, તં જહા- પુલાએ, બડસે, કુસીલે, ણિયંઠે, સિણાએ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- રાજગૃહ નગરમાં ગૌતમ સ્વામીએ યાવત્ આ પ્રમાણે પૂછ્યું- હે ભગવન્ ! નિર્ગથોના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! નિર્ગથોના પાંચ પ્રકાર છે, યથા- (૧) પુલાક, (૨) બકુશ, (૩) કુશીલ, (૪) નિર્ગથ, (૫) સ્નાતક.

૨ પુલાએ ણં ભંતે ! કઈવિહે પણ્ણત્તે ? ગોયમા ! પંચવિહે પણ્ણત્તે, તં જહા- ણાણ- પુલાએ, દસણપુલાએ, ચરિત્તપુલાએ, લિંગપુલાએ, અહાસુહમપુલાએ ણામં પંચમે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાકના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પુલાકના પાંચ પ્રકાર છે, યથા- (૧) જ્ઞાન પુલાક (૨) દર્શન પુલાક (૩) ચારિત્ર પુલાક (૪) લિંગ પુલાક (૫) યથાસૂક્ષ્મ પુલાક.

૩ બડસે ણં ભંતે ! કઈવિહે પણ્ણત્તે ? ગોયમા ! પંચવિહે પણ્ણત્તે, તં જહા- આભોગબડસે,

અણાભોગબડસે, સંવુડબડસે, અસંવુડબડસે, અહાસુહમબડસે ણામં પંચમે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! બકુશના કેટલા પ્રકાર છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! બકુશના પાંચ પ્રકાર છે, યથા- (૧) આભોગ બકુશ, (૨) અનાભોગ બકુશ, (૩) સંવૃત્ત બકુશ, (૪) અસંવૃત્ત બકુશ (૫) યથાસૂક્ષ્મ બકુશ.

૪ કુસીલે ણં ભંતે ! કઙ્ગિવિહે પળ્ણત્તે ? ગોયમા ! દુવિહે પળ્ણત્તે, તં જહા- પડિસેવણાકુસીલે ય, કસાયકુસીલે ય ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કુશીલના કેટલા પ્રકાર છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! કુશીલના બે પ્રકાર છે, યથા- (૧) પ્રતિસેવના કુશીલ (૨) ક્ષાય કુશીલ.

૫ પડિસેવણાકુસીલે ણં ભંતે ! કઙ્ગિવિહે પળ્ણત્તે ? ગોયમા ! પંચવિહે પળ્ણત્તે, તં જહા- ણાણપડિસેવણાકુસીલે, દંસણપડિસેવણાકુસીલે, ચરિત્તપડિસેવણાકુસીલે, લિંગપડિસેવણાકુસીલે, અહાસુહમપડિસેવણાકુસીલે ણામં પંચમે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- પ્રતિસેવના કુશીલના કેટલા પ્રકાર છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પ્રતિસેવના કુશીલના પાંચ પ્રકાર છે, યથા- (૧) જ્ઞાન પ્રતિસેવના કુશીલ, (૨) દર્શન પ્રતિસેવના કુશીલ, (૩) ચારિત્ર પ્રતિસેવના કુશીલ, (૪) લિંગ પ્રતિસેવના કુશીલ (૫) યથાસૂક્ષ્મ પ્રતિસેવના કુશીલ.

૬ કસાયકુસીલે ણં ભંતે ! કઙ્ગિવિહે પળ્ણત્તે ? ગોયમા ! પંચવિહે પળ્ણત્તે, તં જહા- ણાણકસાયકુસીલે, દંસણકસાયકુસીલે, ચરિત્તકસાયકુસીલે, લિંગકસાયકુસીલે, અહાસુહમકસાયકુસીલે ણામં પંચમે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ક્ષાય કુશીલના કેટલા પ્રકાર છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ક્ષાય કુશીલના પાંચ પ્રકાર છે, યથા- (૧) જ્ઞાન ક્ષાયકુશીલ, (૨) દર્શન ક્ષાયકુશીલ, (૩) ચારિત્ર ક્ષાયકુશીલ, (૪) લિંગ ક્ષાયકુશીલ (૫) યથાસૂક્ષ્મ ક્ષાયકુશીલ.

૭ ણિયંટે ણં ભંતે ! કઙ્ગિવિહે પળ્ણત્તે ? ગોયમા ! પંચવિહે પળ્ણત્તે, તં જહા- પઢમસમય- ણિયંટે, અપઢમસમયણિયંટે, ચરમસમયણિયંટે, અચરમસમયણિયંટે, અહાસુહમણિયંટે ણામં પંચમે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નિર્ગ્રથના કેટલા પ્રકાર છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! નિર્ગ્રથના પાંચ પ્રકાર છે, યથા- (૧) પ્રથમ સમયવર્તી નિર્ગ્રથ, (૨) અપ્રથમ સમયવર્તી નિર્ગ્રથ, (૩) ચરમ સમયવર્તી નિર્ગ્રથ, (૪) અચરમ સમયવર્તી નિર્ગ્રથ (૫) યથાસૂક્ષ્મ નિર્ગ્રથ.

૮ સિણાણં ણં ભંતે ! કઙ્ગિવિહે પળ્ણત્તે ? ગોયમા ! પંચવિહે પળ્ણત્તે, તં જહા- અચ્છવી, અસબલે, અકમ્મંસે, સંસુદ્ધણાણદંસણધરે અરહા જિણે કેવલી, અપરિસ્સવી ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સ્નાતકના કેટલા પ્રકાર છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સ્નાતકના પાંચ પ્રકાર છે, યથા- (૧) અચ્છવિ, (૨) અશબલ, (૩) અકર્માશ, (૪) સંશુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શન ધારક, અરિહંત, જિન, કેવલી (૫) અપરિસાવી.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં પ્રજ્ઞાપના નામના પ્રથમ દ્વાર વડે નિર્ગ્રંથના પાંચ ભેદ-પ્રભેદોનું નિરૂપણ કર્યું છે.

નિર્ગ્રંથ :- મિથ્યાત્વાદિ આભ્યંતર ગ્રંથી અને ધન-ધાન્યાદિ બાહ્ય ગ્રંથિથી રહિત સર્વ વિરત શ્રમણોને નિર્ગ્રંથ કહે છે. ચારિત્ર મોહનીયકર્મના ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાના કારણે તે નિર્ગ્રંથોના પાંચ પ્રકાર છે—

પુલાક :- શાળ-ચોખાના પૂળામાં સારભાગ અલ્પ અને ઘાસ, માટી આદિ નિઃસાર ભાગ અધિક હોય, તેમ જેના ચારિત્રમાં સાર ભાગ અલ્પ અને નિઃસાર ભાગ અધિક હોય તેને પુલાક કહે છે. સંયમ પ્રાપ્તિના સમયે સાધક, કષાય કુશીલ નિયંદાને પ્રાપ્ત થાય છે. તેની સંયમ સાધનાથી સંયમ પર્યાયોની વૃદ્ધિ થાય અને નવ પૂર્વના જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય, ત્યાર પછી નિર્દોષ ચારિત્રનું પાલન કરનાર કેટલાક સાધકોને પુલાક નામની લબ્ધિ પ્રગટ થાય છે. તે સાધુ કોઈ આવશ્યક પ્રસંગે અથવા જ્ઞાન, દર્શનાદિ પ્રયોજનથી તે લબ્ધિનો પ્રયોગ કરે છે. લબ્ધિપ્રયોગ અવસ્થામાં અંતર્મુહૂર્ત માટે તેને પુલાક નિર્ગ્રંથ કહે છે. આ નિર્ગ્રંથ, ચતુર્વિધ સંઘ આદિ પર આવેલી આપત્તિને દૂર કરવા માટે અન્ય કોઈ માર્ગ ન હોય, ત્યારે અનિવાર્ય સંયોગોમાં લબ્ધિ પ્રયોગ દ્વારા ચક્રવર્તી, રાજા આદિને પણ ભયભીત કરી શકે છે, દંડ આપી શકે છે. તેના સંયમમાં મૂળગુણ પ્રતિસેવના અને ક્યારેક ઉત્તરગુણ પ્રતિસેવના પણ થાય છે. લબ્ધિ પ્રયોગ સમયે આવેશ, અક્ષમાભાવ વગેરે અનેક નાના-મોટા દોષ સેવનથી તેનું ચારિત્ર નિઃસાર થઈ જાય છે.

લબ્ધિ પ્રયોગના અંતર્મુહૂર્તમાં જો તે સાધુ લબ્ધિથી નિવૃત્ત થઈ જાય તો કષાયકુશીલ નિર્ગ્રંથપણાને પ્રાપ્ત કરે છે અને જો નિવૃત્ત ન થાય તો અસંયમ અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરે છે. લબ્ધિપ્રયોગના પ્રયોજનોના આધારે પુલાકના પાંચ પ્રકાર છે.

જ્ઞાનપુલાક :- જ્ઞાન- અધ્યયનના વિષયમાં કોઈ દ્વારા કોઈ પણ પ્રકારની બાધા ઉત્પન્ન થાય, યથા- રાજ્યમાં રાજા આદિ જ્ઞાનપ્રાપ્તિમાં બાધક બનતા હોય, ત્યારે તે વિકટ પરિસ્થિતિના નિવારણ માટે પુલાક લબ્ધિનો પ્રયોગ કરે, તેને જ્ઞાનપુલાક કહે છે.

દર્શનપુલાક :- દર્શન અર્થાત્ શ્રદ્ધા, પ્રરૂપણાના વિષયમાં કોઈ દ્વારા, કોઈ પ્રકારની બાધા ઉત્પન્ન થાય, તે પરિસ્થિતિને દૂર કરવા માટે લબ્ધિ પ્રયોગ કરે છે, તેને ‘દર્શનપુલાક’ કહે છે.

ચારિત્રપુલાક :- રાજાદિ ચારિત્રપાલનમાં વિક્ષેપ કરે, કોઈ ઉપદ્રવાદિ કરે, ત્યારે તે પરિસ્થિતિમાં પુલાકલબ્ધિનો પ્રયોગ કરે તેને ચારિત્ર પુલાક કહે છે.

લિંગ પુલાક :- જૈન શ્રમણની આવશ્યક વેશભૂષા અને ઉપધિના વિષયમાં કોઈ પ્રકારની બાધા ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે તે વિકટ પરિસ્થિતિના નિવારણ માટે લબ્ધિ પ્રયોગ કરે, તેને લિંગપુલાક કહે છે.

યથાસૂક્ષ્મ પુલાક :- અન્ય વિવિધ કારણોથી, સંઘ અથવા સાધુ, શ્રાવક, દીક્ષાર્થી આદિ કોઈ વ્યક્તિ પર આવેલી વિકટ પરિસ્થિતિના નિવારણ માટે પુલાક લબ્ધિનો પ્રયોગ કરે તે યથાસૂક્ષ્મ પુલાક કહેવાય છે.

‘પુલાક’ નામ જ પુલાક લબ્ધિપ્રયોગને સૂચિત કરે છે. તેના પ્રત્યેક ભેદમાં પુલાકલબ્ધિનો પ્રયોગ અવશ્ય થાય છે. તેમજ તેની લેશ્યા, સ્થિતિ, ગતિ, ભવ, આકર્ષ, અંતર, પ્રતિસેવના, લિંગ, સંયમપર્યવો, સમુદ્ઘાત આદિ દ્વારના વર્ણનથી સ્પષ્ટ છે કે પુલાક નિર્ગ્રંથ લબ્ધિ પ્રયોગના સમયે જ હોય છે. મૂળપાઠમાં પણ પુલાકના પાંચ ભેદ પુલાક લબ્ધિથી સંબંધિત છે.

બકુશ :- બકુશ અર્થાત્ શબલ-કાબર ચિતરું-ચિત્રવિચિત્ર. જેનું ચારિત્ર, દોષસેવન રૂપ અશુદ્ધિથી મિશ્રિત

હોય તેને બકુશ નિર્ગ્રથ કહે છે. દોષસેવનના નિમિત્તથી તેના બે ભેદ છે. શરીરબકુશ અને ઉપકરણ બકુશ.

(૧) શરીર બકુશ :- શરીરની શોભા વિભૂષાને માટે હાથ, પગ, મુખ આદિ સાફ કરે, આંખ, કાન, નાક આદિનો મેલ દૂર કરે, નખ, કેશ આદિ અવયવોને સુસજ્જિત કરે, દાંત આદિને રંગે, ઈત્યાદિ પ્રવૃત્તિના સેવનથી જે શ્રમણ કાયગુપ્તિથી રહિત હોય, તે શરીર બકુશ છે.

(૨) ઉપકરણ બકુશ :- સંયમી જીવનના આવશ્યક ઉપકરણોની આસક્તિથી તેની શોભા વિભૂષામાં પ્રવૃત્તિશીલ બને, અકાલમાં વસ્ત્ર, પાત્રાદિ વારંવાર ધુએ રંગે, નિષ્કારણ પાત્રાદિ પર રોગાન લગાવે, અવનવી ડીઝાઈનો કરે, ઈત્યાદિ પ્રવૃત્તિઓ કરે, તેને ઉપકરણ બકુશ કહે છે.

આ બંને પ્રકારના બકુશ ઋદ્ધિ અને યશના કામી હોય છે. તે સતત શાતાની જ કામના કરે છે, તેથી તે સાધુ જીવનના કર્તવ્ય અનુષ્ઠાનોમાં પૂર્ણ સાવધાન રહી શકતા નથી. તે નિર્ગ્રથો મૂળગુણમાં દોષનું સેવન કરતા નથી. તેની દોષની પ્રવૃત્તિ, ઉત્તર ગુણની સીમા પર્યતની જ હોય છે અને તે શિથિલ માનસિક વૃત્તિથી જન્મેલી હોય છે. જો દોષનું સેવન ક્રમશઃ વધતું જાય અને મૂળગુણની વિરાધના કરે તો પ્રતિસેવના કુશીલ અથવા અસંયમભાવને પ્રાપ્ત કરે છે. જો દોષની શુદ્ધિ કરી લે તો કષાયકુશીલ નિર્ગ્રથપણાને પ્રાપ્ત કરે છે. અથવા સૂક્ષ્મદોષોની પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખે અને સંયમ આરાધનામાં તત્પર બની જાય તો જીવનપર્યંત બકુશપણે રહી શકે છે. બંને પ્રકારના બકુશના પાંચ પ્રકાર છે—

(૧) આભોગ બકુશ— સંયમ વિધિ, શાસ્ત્રાજ્ઞા તેમજ દોષ પ્રવૃત્તિઓના પરિણામને જાણવા છતાં શિથિલવૃત્તિથી અને બેદરકારીથી દોષસેવન કરે તે આભોગ બકુશ છે. **(૨) અનાભોગ બકુશ—** જે સંયમ વિધિ કે શાસ્ત્રાજ્ઞાને જાણ્યા વિના, પોતાની પ્રવૃત્તિના સારાસારનો વિચાર કર્યા વિના અનુકરણવૃત્તિથી, દેખાદેખીથી તથા પ્રકારના સંગથી દોષનું સેવન કરે છે તે અનાભોગ બકુશ છે. **(૩) સંવૃત્ત બકુશ—** ગુપ્ત રીતે અથવા છૂપી રીતે દોષ સેવન કરે કે કોઈ પણ બકુશ પ્રવૃત્તિ કરે, તે સંવૃત્ત બકુશ છે. **(૪) અસંવૃત્ત બકુશ—** દુઃસાહસથી, શરમ કે સંકોચ વિના પ્રગટ રૂપે દોષ સેવન કરે, તે અસંવૃત્ત બકુશ છે. **(૫) યથાસૂક્ષ્મ બકુશ—** જે આળસ, નિદ્રા, પ્રમાદાદિના કારણે સાધુ સમાચારીના પાલનમાં ઉત્સાહ રહિત, ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં આસક્ત, અનાવશ્યક પદાર્થોનું સેવન કરનાર ઈત્યાદિ અનેક રીતે દોષ સેવન કરે, તે યથાસૂક્ષ્મબકુશ છે. સંક્ષેપમાં જે પ્રવૃત્તિઓથી વિનય, વૈરાગ્ય, ઈન્દ્રિય દમન, ઈચ્છાનિરોધ, જ્ઞાન, તપ આદિ સંયમ ગુણોમાં અવરોધ થાય તેવી પ્રવૃત્તિઓ કરનાર યથાસૂક્ષ્મ બકુશ કહેવાય છે.

કુશીલ :- મૂળ અથવા ઉત્તરગુણોમાં દોષ લગાડવાથી તથા સંજ્વલન કષાયથી જેનું ચારિત્ર દૂષિત હોય, તેને કુશીલ કહે છે. તેના બે ભેદ છે— પ્રતિસેવના કુશીલ અને કષાય કુશીલ.

પ્રતિસેવના કુશીલ :- સકારણ મૂળગુણ અથવા ઉત્તરગુણમાં અમુક મર્યાદા સુધીનું દોષસેવન કરનાર પ્રતિસેવના કુશીલ કહેવાય છે. આ પ્રકારના નિર્ગ્રથમાં કોઈ પ્રકારની લાચારી, અસહનીય સ્થિતિ અથવા ક્યારેક પ્રમાદ, કુતૂહલ, અભિમાન, અધૂરી સમજણ આદિ દોષસેવનનું કારણ હોય છે અથવા જ્ઞાન આદિ પાંચના નિમિત્તે દોષસેવન થાય છે. આ પ્રકારના નિર્ગ્રથનું દોષસેવન બકુશના દોષો કરતા અધિક પણ હોય છે.

બકુશના દોષસેવનું કારણ મુખ્યતયા શિથિલવૃત્તિ અને આસક્તિ છે. જ્યારે પ્રતિસેવના કુશીલમાં દોષની માત્રા અધિક હોવા છતાં મુખ્યતયા તેનું કારણ અસહનીય પરિસ્થિતિ કે ક્ષેત્ર કાલની વિશેષ પરિસ્થિતિ હોય છે. તેથી તેના ઉત્કૃષ્ટ સંયમ પર્યવો બકુશથી અધિક હોય છે.

બકુશ લાગેલા દોષની શુદ્ધિ કરે, તો તે કષાયકુશીલ નિર્ગ્રથપણાને પ્રાપ્ત કરે છે. જો દોષસેવનની

પ્રવૃત્તિ ચાલુ હોય અને તેની સાથે સંયમ આરાધનામાં તત્પર હોય, તો આ નિર્ગ્રંથ જીવનપર્યંત પણ રહી શકે છે પરંતુ જો દોષનું પ્રમાણ ક્રમશઃ વધતું જાય અને તેની શુદ્ધિ ન કરે તો અસંયમભાવને પ્રાપ્ત કરે છે.

પુલાક, બકુશ અને પ્રતિસેવના કુશીલ આ ત્રણે નિયંદામાં ત્રણ શુભ લેશ્યા જ હોય છે. તેમાં અશુભ લેશ્યાના પરિણામો ક્ષમ્ય નથી. દોષસેવન સાથે જો પરિણામો અશુભ થઈ જાય તો તે નિર્ગ્રંથપણના ભાવથી ચ્યુત થઈ અસંયમભાવને પ્રાપ્ત કરે છે.

પ્રતિસેવનાકુશીલના પણ પાંચ પ્રકાર છે— (૧) જ્ઞાન પ્રતિસેવના કુશીલ— જ્ઞાન ભણતાં, ભણાવતાં કે પ્રચારાદિ કરવા માટે મૂળગુણમાં કે ઉત્તરગુણમાં દોષસેવન કરે, યથા— પુસ્તકો ખરીદવા, છપાવવા વગેરે. જ્ઞાનાદિથી આજીવિકા ચલાવે તે પણ જ્ઞાન પ્રતિસેવના કુશીલ કહેવાય છે. (૨) દર્શન પ્રતિસેવના કુશીલ— શુદ્ધ શ્રદ્ધાની પ્રાપ્તિ માટે, તેના પ્રચારાદિ માટે દોષસેવન કરે તે દર્શનપ્રતિસેવનાકુશીલ છે. (૩) ચારિત્ર પ્રતિસેવના કુશીલ— ચારિત્રની પ્રવૃત્તિઓનું પાલન કરવા કે કરાવવા માટે દોષસેવન કરે, યથા— ચારિત્રપાલનનું સાધન શરીર છે, શરીર સશક્ત હશે તો ચારિત્રપાલન વિશેષ થશે તે દષ્ટિકોણથી શરીર માટે દોષસેવન કરે તે ચારિત્ર પ્રતિસેવનાકુશીલ છે. (૪) લિંગ પ્રતિસેવના કુશીલ— લિંગના વિષયમાં અર્થાત્ સાધુની વેશભૂષાના નિમિત્તે તથા સાધુલિંગના આવશ્યક ઉપકરણ, વસ્ત્ર, પાત્ર, રજોહરણ આદિના નિમિત્તે દોષસેવન કરે તે લિંગ પ્રતિસેવના કુશીલ છે. (૫) યથાસૂક્ષ્મ પ્રતિસેવના કુશીલ— પૂર્વોક્ત ચાર કારણ સિવાય અન્ય કારણે અર્થાત્ પૌદ્લિક સુખની લાલસાથી, કષ્ટ સહન ન થવાથી, ઈચ્છાપૂર્તિ માટે, માનાદિ કષાયોના પોષણ માટે અથવા કોઈના દબાણથી મૂળગુણ કે ઉત્તરગુણમાં દોષસેવન કરે, તે યથાસૂક્ષ્મ પ્રતિસેવના કુશીલ છે.

આ રીતે પુલાક, બકુશ અને પ્રતિસેવના કુશીલ, તે ત્રણે નિયંદા પ્રતિસેવી છે, દોષ સેવી છે, તેમાં છઠ્ઠું અને સાતમું બે જ ગુણસ્થાન હોય છે, શેષ ત્રણ નિયંદા અપ્રતિસેવી છે. પુલાકમાં એક છઠ્ઠું ગુણસ્થાન જ હોય છે.

કષાય કુશીલ :- સંજવલન કષાયના પ્રગટ કે અપ્રગટ ઉદયથી જેનું ચારિત્ર કંઈક અંશે મલિન બને છે તેને કષાય કુશીલ કહે છે. તે નિર્ગ્રંથ મહાવ્રત, સમિતિ, ગુપ્તિ આદિમાં કિંચિત્ પણ અતિચાર કે અનાચાર રૂપ દોષ સેવન કરતા નથી. સંયમ પ્રાપ્તિના સમયે અવશ્ય કષાય કુશીલ નિર્ગ્રંથપણું જ હોય છે. બીજા નિયંદા ત્યાર પછી પ્રાપ્ત થાય છે. સાધક જીવનમાં ક્યારેક કોઈપણ નિમિત્તથી કષાયનો ઉદય થાય પરંતુ તે તુરંત જ ઉપશાંત થઈ જાય તો જ કષાય કુશીલ નિર્ગ્રંથપણું રહે છે. જો કષાયની કાલમર્યાદા વધી જાય તો કષાય કુશીલપણુ રહેતું નથી. આ નિર્ગ્રંથમાં ૬, ૭, ૮, ૯, ૧૦ આ પાંચ ગુણસ્થાન હોય છે. છઠ્ઠા ગુણસ્થાનમાં કષાયનો ઉદય પ્રગટ જણાય છે. પરંતુ સાતમાથી દશમા ગુણસ્થાન સુધી અપ્રગટપણે કષાયનો ઉદય હોય છે. આ નિર્ગ્રંથના પણ પાંચ પ્રકાર છે.

(૧) જ્ઞાન કષાય કુશીલ :- જ્ઞાન ભણતા કે જ્ઞાન પ્રેરણા, પ્રચારાદિ કાર્ય કરતાં પ્રમત્ત દશાના કારણે સંજવલન કષાયની પ્રગટ અવસ્થા આવી જાય તો તેને જ્ઞાનકષાય કુશીલ કહે છે.

(૨) દર્શન કષાય કુશીલ :- દર્શન-શ્રદ્ધાગમ્ય વિષયોને સમજવા, સમજાવવામાં ક્યારેક પ્રગટ કષાયનો ઉદય થઈ જાય તેને દર્શન કષાય કુશીલ કહે છે.

(૩) ચારિત્ર કષાય કુશીલ :- ચારિત્રનું પાલન કરતા, કરાવતા અથવા વૈયાવચ્ચ આદિ કરતાં; પ્રમાદવશ પ્રગટ કષાયનો ઉદય થઈ જાય તો તેને ચારિત્રકષાય કુશીલ કહે છે.

(૪) લિંગ કષાય કુશીલ :- શુદ્ધ લિંગ, વેષભૂષા, ઉપકરણાદિના નિમિત્તે પ્રમાદવશ સંજવલન કષાયનો પ્રગટ ઉદય થાય, તેને લિંગ કષાય કુશીલ કહે છે.

(૫) યથાસૂક્ષ્મ કષાય કુશીલ :- પૂર્વોક્ત ચાર કારણ સિવાય અપ્રગટરૂપે અને ક્યારેક પ્રગટરૂપે કષાયનો ઉદય થઈ જાય. જેમ કે ઈચ્છા કે આજ્ઞા વિરુદ્ધ કાર્ય થવાથી, અનુકૂળ વાતાવરણ ન હોવાથી, કોઈની ક્ષતિ સહન ન થવાથી કષાય થઈ જાય, તેને યથાસૂક્ષ્મકષાય કુશીલ કહે છે.

આ નિર્ગ્રંથનો કષાય જો સંજવલનની કોટિથી વધી જાય તો તે અન્ય નિર્ગ્રંથપણાને અથવા અસંયમ-ભાવને પ્રાપ્ત કરે છે.

નિર્ગ્રંથ :- રાગદ્વેષની ગ્રંથિથી સર્વથા રહિત હોય તેને નિર્ગ્રંથ કહે છે. અહીં ૧૧,૧૨મા ગુણસ્થાનવર્તી વીતરાગ સાધકને નિર્ગ્રંથ કહ્યા છે. તેમાં કોઈ પણ પ્રકારના દોષસેવન કે કષાયના ઉદયની સંભાવના નથી. તે સાધક કષાયનો ઉદય ન હોવાથી વીતરાગ અને જ્ઞાનાવરણીયાદિ શેષ ઘાતીકર્મનો ઉદય હોવાથી તે છન્નસ્થ હોય છે અર્થાત્ છન્નસ્થ વીતરાગને નિર્ગ્રંથ કહે છે.

પૂર્વના ચાર નિર્ગ્રંથોના પાંચ-પાંચ ભેદની શૈલીનું અનુકરણ કરીને સૂત્રકારે નિર્ગ્રંથના પણ પાંચ ભેદ કર્યા છે. તેના ભેદનું કારણ દોષસેવન કે કષાયાદિ નથી. તેમ છતાં આ નિર્ગ્રંથાવસ્થા અશાશ્વત છે. તેથી સર્વ નિર્ગ્રંથોની અપેક્ષાએ તેના પાંચ પ્રકાર થાય છે.

(૧) પ્રથમ સમયવર્તી નિર્ગ્રંથ :- ક્યારેક આખા લોકમાં એક પણ નિર્ગ્રંથ ન હોય અને નવા જે શ્રમણો નિર્ગ્રંથ અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરે તે સર્વ પ્રથમ સમયવર્તી નિર્ગ્રંથો હોય છે.

(૨) અપ્રથમ સમયવર્તી નિર્ગ્રંથ :- ક્યારેક નવા કોઈ પણ સાધુ નિર્ગ્રંથપણાને પ્રાપ્ત કરતા ન હોય તો, તે સર્વ નિર્ગ્રંથો અપ્રથમવર્તી જ હોય છે.

(૩) ચરમ સમયવર્તી નિર્ગ્રંથ :- ક્યારેક સર્વ નિર્ગ્રંથો ચરમ સમયવર્તી જ હોય છે, તે સર્વની છન્નસ્થા-વસ્થાનો ચરમ સમય હોય તે ચરમ સમયવર્તી નિર્ગ્રંથ છે.

(૪) અચરમસમયવર્તી નિર્ગ્રંથ :- ક્યારેક સર્વ નિર્ગ્રંથો અચરમ સમયવર્તી જ હોય છે. સર્વની છન્નસ્થાવસ્થાને બે, ત્રણ, ચાર, પાંચાદિ સમય શેષ રહ્યા હોય, તે અચરમ સમયવર્તી નિર્ગ્રંથ છે. પ્રથમ અને અપ્રથમનું કથન પૂર્વાનુપૂર્વીની અપેક્ષાએ છે અને ચરમ-અચરમનું કથન પશ્ચાનુપૂર્વીની અપેક્ષાએ છે.

(૫) યથાસૂક્ષ્મ નિર્ગ્રંથ :- પ્રથમ-અપ્રથમ, ચરમ કે અચરમ સમયની અપેક્ષા રાખ્યા વિના સામાન્યરૂપે સર્વ સમયમાં વર્તતા નિર્ગ્રંથોને યથાસૂક્ષ્મનિર્ગ્રંથ કહે છે. તેમાં કેટલાક પ્રથમ સમયવર્તી હોય, કેટલાક અપ્રથમસમયવર્તી હોય. આ રીતે દ્વિસંયોગી આદિ ભંગ બની શકે છે.

બીજી રીતે નિર્ગ્રંથના પાંચ પ્રકાર આ પ્રમાણે સમજવા- (૧) નિર્ગ્રંથ અવસ્થાના પ્રથમ સમયવર્તી સર્વ નિર્ગ્રંથોને પ્રથમ સમયવર્તી નિર્ગ્રંથ (૨) બીજા આદિ સમયવર્તી નિર્ગ્રંથોને અપ્રથમ સમયવર્તી નિર્ગ્રંથ (૩) અંતિમ સમયવર્તી નિર્ગ્રંથોને ચરમ સમયવર્તી નિર્ગ્રંથ (૪) અંતિમ સમય સિવાયના નિર્ગ્રંથોને અચરમ સમયવર્તી નિર્ગ્રંથ અને (૫) નિર્ગ્રંથ અવસ્થાના કોઈ પણ સમયવર્તી નિર્ગ્રંથોને યથાસૂક્ષ્મ નિર્ગ્રંથ કહે છે.

નિર્ગ્રંથના બે પ્રકાર છે- ઉપશાંતકષાય નિર્ગ્રંથ અને ક્ષીણકષાય નિર્ગ્રંથ. અગિયારમા ગુણસ્થાનવર્તી નિર્ગ્રંથ ઉપશાંત કષાય નિર્ગ્રંથ છે અને બારમા ગુણસ્થાનવર્તી નિર્ગ્રંથ ક્ષીણ કષાય નિર્ગ્રંથ છે.

સ્નાતક :- પૂર્ણતઃ શુદ્ધ, અખંડ ચારિત્રસંપન્ન નિર્ગ્રંથને સ્નાતક કહે છે. તે ચાર ઘાતીકર્મના નાશથી કેવળ

જ્ઞાન અને કેવળદર્શનથી યુક્ત હોય છે. તેમાં તેરમું અને ચૌદમું બે ગુણસ્થાન હોય છે. આ પ્રકારના નિર્ગ્રંથમાં પણ ભેદનું કોઈ કારણ નથી. તેમજ આ ગુણસ્થાન પણ શાશ્વત છે. તેના સંયમ સ્થાનો, આત્મગુણો-જ્ઞાન, દર્શન પણ સમાન છે. તેમ છતાં પાંચ પ્રકારના ભેદની શૈલીનું અનુકરણ કરીને સૂત્રકારે તેના પાંચ ભેદનું કથન કર્યું છે. સૂત્ર કથિત સ્તાનકના પાંચ ભેદો તેના પાંચ ગુણોને પ્રગટ કરે છે.

(૧) અચ્છવી- યોગ નિરોધ અવસ્થામાં ઇવી અર્થાત્ શરીરભાવ ન હોય તે અચ્છવી. અક્ષપી- ઘાતીકર્મનો ક્ષય કર્યા પછી તેમાં કાંઈ પણ ખાસ ક્ષપણ શેષ નથી, તે અક્ષપી છે. (૨) અસબલે- સંપૂર્ણ દોષ રહિત અવસ્થા. (૩) અકમ્મંસે- ઘાતીકર્મના અંશથી રહિત હોય તે અકર્માશ. (૪) સંસુદ્ધ ણાણ- દસણ ઘરે- વિશુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શનના ધારક. (૫) અપરિસ્સાવી- કર્મબંધના આશ્રવથી રહિત હોય તે અપરિશ્રાવી છે. ચૌદમા ગુણસ્થાને સાધક અયોગી, નિષ્ક્રિય, બની જાય છે ત્યારે કર્મનો આશ્રવ અટકી જાય છે. આ રીતે આ પાંચેય અવસ્થા, ભેદ રૂપ નથી પરંતુ 'શક-પુરંદર' આદિની જેમ શબ્દ નયની અપેક્ષા પાંચ ભેદ સમજવા.

(૨) વેદહાર :-

૧ પુલાણં ભંતે ! કિં સવેયણ હોજ્જા, અવેયણ હોજ્જા ? ગોયમા ! સવેયણ હોજ્જા, ણો અવેયણ હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક સવેદી હોય છે કે અવેદી ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સવેદી હોય છે, અવેદી નથી.

૧૦ જહ્ણં ભંતે ! સવેયણ હોજ્જા કિં ઇત્થિવેયણ હોજ્જા, પુરિસવેયણ હોજ્જા, પુરિસણપુંસગવેયણ હોજ્જા ? ગોયમા ! ણો ઇત્થિવેયણ હોજ્જા, પુરિસવેયણ હોજ્જા, પુરિસણપુંસગવેયણ વા હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક સવેદી હોય છે, તો શું સ્ત્રીવેદી હોય છે, પુરુષવેદી હોય છે કે પુરુષ નપુંસકવેદી હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સ્ત્રીવેદી નથી પરંતુ પુરુષવેદી અથવા પુરુષ નપુંસકવેદી હોય છે.

૧૧ બહસેણં ભંતે ! કિં સવેયણ હોજ્જા, અવેયણ હોજ્જા ? ગોયમા ! સવેયણ હોજ્જા, ણો અવેયણ હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! બહુશ સવેદી હોય છે કે અવેદી ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! બહુશ સવેદી હોય છે, અવેદી નથી.

૧૨ જહ્ણં ભંતે ! સવેયણ હોજ્જા કિં ઇત્થિવેયણ હોજ્જા, પુરિસવેયણ હોજ્જા, પુરિસણપુંસગવેયણ હોજ્જા ? ગોયમા ! ઇત્થિવેયણ વા હોજ્જા, પુરિસવેયણ વા હોજ્જા, પુરિસણપુંસગવેયણ વા હોજ્જા । એવં પહિસેવણાકુસીલે વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! બહુશ સવેદી હોય છે, તો શું સ્ત્રીવેદી હોય છે, પુરુષવેદી હોય છે કે પુરુષ નપુંસકવેદી હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સ્ત્રીવેદી, પુરુષવેદી અથવા પુરુષ નપુંસકવેદી હોય છે, આ જ રીતે પ્રતિસેવનાકુશીલ પણ જાણવા.

૧૩ કસાયકુસીલે ણં ભંતે ! કિં સવેય, પુચ્છા । ગોયમા ! સવેય વા હોજ્જા, અવેય વા હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! કષાયકુસીલ સવેદી હોય છે કે અવેદી ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! કષાયકુસીલ સવેદી પણ હોય છે અને અવેદી પણ હોય છે.

૧૪ જહ ભંતે ! અવેય કિં ઉવસંતવેય, ઋણવેય હોજ્જા ? ગોયમા ! ઉવસંતવેય વા, ઋણવેય વા હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! કષાયકુસીલ જો અવેદી હોય, તો ઉપશાંતવેદી હોય કે ક્ષીણવેદી હોય છે? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે ઉપશાંતવેદી પણ હોય છે અને ક્ષીણવેદી પણ હોય છે.

૧૫ જહ ભંતે ! સવેય હોજ્જા કિં ઇત્થિવેય, પુચ્છા । ગોયમા ! તિસુ વિ જહા બસો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જો કષાયકુસીલ સવેદી હોય, તો શું સ્ત્રીવેદી હોય, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! બકુશની સમાન ત્રણે વેદોમાં હોય છે.

૧૬ ણિયંટે ણં ભંતે ! કિં સવેય, પુચ્છા । ગોયમા ! ણો સવેય હોજ્જા, અવેય હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! નિર્ગ્રથ સવેદી હોય છે કે અવેદી ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! નિર્ગ્રથ સવેદી નથી, અવેદી હોય છે.

૧૭ જહ ભંતે ! અવેય હોજ્જા કિં ઉવસંતવેય, પુચ્છા । ગોયમા ! ઉવસંતવેય વા હોજ્જા, ઋણવેય વા હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! નિર્ગ્રથ અવેદી હોય, તો શું ઉપશાંતવેદી હોય કે ક્ષીણવેદી હોય ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! ઉપશાંતવેદી હોય છે અને ક્ષીણવેદી પણ હોય છે.

૧૮ સિણા ણં ભંતે ! કિં સવેય હોજ્જા, પુચ્છા ? ગોયમા ! જહા ણિયંટે તહા સિણા વિ, ણવરં- ણો ઉવસંતવેય હોજ્જા, ઋણવેય હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સ્નાતક સવેદી હોય છે કે અવેદી ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! નિર્ગ્રથની સમાન સ્નાતક પણ અવેદી હોય છે પરંતુ તે ઉપશાંતવેદી નથી, તે ક્ષીણવેદી જ હોય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં છ પ્રકારના નિર્ગ્રથોમાં વેદનું કથન છે. આઠ ગુણસ્થાન સુધી જીવો સવેદી હોય છે. ત્યાર પછી જો તે જીવ ઉપશમશ્રેણી પર હોય તો ઉપશાંતવેદી અને ક્ષપકશ્રેણી પર હોય તો ક્ષીણવેદી થાય છે.

પુલાક, બકુશ કે પ્રતિસેવનાકુસીલમાં છટું અને સાતમું બે જ ગુણસ્થાન હોય છે. તેથી તેઓ સવેદી હોય છે. પુલાક લબ્ધિ સ્ત્રીને હોતી નથી. કારણ કે પુલાક લબ્ધિ પૂર્વધરને જ હોય છે અને સ્ત્રીને પૂર્વનું જ્ઞાન હોતું નથી, તેથી પુલાકમાં પુરુષ અને પુરુષ નપુંસક બે વેદ હોય છે.

પુરુષ નપુંસક વેદ :- નપુંસકના બે પ્રકાર હોય છે. સ્ત્રી નપુંસક અને પુરુષ નપુંસક. સ્ત્રીની સમાન શરીરાકૃતિવાળા નપુંસક, સ્ત્રી નપુંસક કહેવાય છે અને પુરુષની સમાન શરીરાકૃતિવાળા નપુંસક, પુરુષ નપુંસક કહેવાય છે. તથા પ્રકારના સ્વભાવે સ્ત્રી નપુંસકમાં એકે ય નિયંત્રા હોતા નથી. પુરુષ નપુંસકમાં પુલાક, બકુશ અને પ્રતિસેવના કુશીલ અને કધાય કુશીલ તે ચાર નિયંત્રા હોય છે.

બકુશ અને પ્રતિસેવના કુશીલમાં સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ અને પુરુષ નપુંસક તે ત્રણે વેદ હોય છે.

કધાય કુશીલમાં ૧૦ ગુણસ્થાન હોય છે. તેથી તેમાં સવેદી અને અવેદી બંને હોય છે. છટ્ટા, સાતમા અને આઠમા ગુણસ્થાનની અપેક્ષાએ તેમાં ત્રણે વેદ હોય અને નવમા અને દશમા ગુણસ્થાનની અપેક્ષાએ તે ઉપશાંતવેદી અને ક્ષીણવેદી બંને હોય છે.

નિર્ગ્રથમાં અગિયારમું અને બારમું બે ગુણસ્થાન હોય છે તેથી તે સવેદી નથી, અવેદી છે. અગિયારમા ગુણસ્થાનવર્તી હોય તે ઉપશાંતવેદી અને બારમા ગુણસ્થાનવર્તી હોય તે ક્ષીણવેદી હોય છે.

સ્નાતક અવેદી-ક્ષીણવેદી જ હોય છે. તેમાં તેરમું અને ચૌદમું બે ગુણસ્થાન જ હોવાથી તે ઉપશાંત વેદી હોતા નથી.

નિર્ગ્રથોમાં વેદ :-

નિર્ગ્રથ	ગુણસ્થાન	સવેદી			અવેદી	
		સ્ત્રી	પુરુષ	પુ. નપું.	ઉપશાંત વેદી	ક્ષીણવેદી
પુલાક	૬	×	✓	✓	×	×
બકુશ, પ્રતિસેવના	૬, ૭	✓	✓	✓	×	×
કધાયકુશીલ	૬ થી ૧૦	✓	✓	✓	✓	✓
નિર્ગ્રથ	૧૧, ૧૨	×	×	×	✓	✓
સ્નાતક	૧૩, ૧૪	×	×	×	×	✓

(૩) રાગદ્વાર :-

૧૯ પુલાએ પં મંતે ! કિં સરાગે હોજ્જા, વીયરાગે હોજ્જા ? ગોયમા ! સરાગે હોજ્જા, ણો વીયરાગે હોજ્જા, એવં જાવ કસાયકુસીલે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક સરાગી હોય છે કે વીતરાગી ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પુલાક સરાગી હોય છે, વીતરાગી નથી. આ રીતે યાવત્ કધાયકુશીલ પર્યંત જાણવું.

૨૦ ણિયંટે પં મંતે ! કિં સરાગે હોજ્જા, પુચ્છા । ગોયમા ! ણો સરાગે હોજ્જા, વીયરાગે હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નિર્ગ્રથ સરાગી હોય છે કે વીતરાગી ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સરાગી નથી, વીતરાગી હોય છે.

૨૧ જઈ મંતે ! વીયરાગે હોજ્જા કિં ડવસંતકસાયવીયરાગે હોજ્જા, ડ્વીણકસાયવીયરાગે

હોજ્જા ? ગોયમા ! ઊવસંતકસાયવીયરાગે વા હોજ્જા, ઝીણકસાયવીયરાગે વા હોજ્જા । સિણાં ંવં ચેવ, ણવરં- ણો ઊવસંતકસાયવીયરાગે હોજ્જા, ઝીણકસાયવીયરાગે હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નિર્ઘ્થ વીતરાગી હોય, તે શું ઉપશાંત કધાય વીતરાગી હોય છે કે ક્ષીણકધાય વીતરાગી હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ઉપશાંત કધાય વીતરાગી પણ હોય છે અને ક્ષીણકધાય વીતરાગી પણ હોય છે. આ રીતે સ્નાતક પણ જાણવા પરંતુ સ્નાતક ઉપશાંત કધાય વીતરાગી નથી, કેવળ ક્ષીણ કધાય વીતરાગી જ હોય છે.

વિવેચન :-

સરાગે :- સરાગ = સકધાયઅવસ્થા. સકધાય ભાવ દશમા ગુણસ્થાન સુધી રહે છે.

નિર્ઘ્થોમાં સરાગી-વીતરાગી :-

નિર્ઘ્થ	સરાગી	વીતરાગી	
		ઉપશાંત	ક્ષીણ
પ્રથમ ચાર	✓	×	×
નિર્ઘ્થ	×	✓	✓
સ્નાતક	×	×	✓

(૪) કલ્પદ્વાર :-

૨૨ પુલાં ણં ંત્તે ! કિં ઠિયકપ્પે હોજ્જા, અટ્ટિયકપ્પે હોજ્જા ? ગોયમા ! ઠિયકપ્પે વા હોજ્જા, અટ્ટિયકપ્પે વા હોજ્જા । ંવં જાવસિણાં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક સ્થિતકલ્પમાં હોય છે કે અસ્થિત કલ્પમાં હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સ્થિત કલ્પમાં પણ હોય છે અને અસ્થિત કલ્પમાં પણ હોય છે. આ રીતે યાવત્ સ્નાતક પર્યંત જાણવું.

૨૩ પુલાં ણં ંત્તે ! કિં જિણકપ્પે હોજ્જા, થેરકપ્પે હોજ્જા, કપ્પાઈં હોજ્જા ? ગોયમા ! ણો જિણકપ્પે હોજ્જા, થેરકપ્પે હોજ્જા, ણો કપ્પાઈં હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક જિનકલ્પમાં હોય છે, સ્થવિરકલ્પમાં હોય છે કે કલ્પાતીત હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પુલાક જિનકલ્પમાં નથી, કલ્પાતીત પણ નથી પરંતુ સ્થવિર કલ્પમાં હોય છે.

૨૪ ંવસે ણં ંત્તે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! જિણકપ્પે વા હોજ્જા, થેરકપ્પે વા હોજ્જા, ણો કપ્પાઈં હોજ્જા । ંવં પડિસેવણાકુસીલે વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! બકુશ જિનકલ્પમાં હોય છે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! બકુશ જિનકલ્પમાં અને સ્થવિરકલ્પમાં હોય છે પરંતુ કલ્પાતીત નથી. આ રીતે પ્રતિસેવનાકુશીલ પણ જાણવા જોઈએ.

૨૫ કસાયકુસીલે ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! જિણકપ્પે વા હોજ્જા, થેરકપ્પે વા હોજ્જા, કપ્પાઈએ વા હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! કષાયકુશીલ જિનકલ્પમાં હોય છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર— હે ગૌતમ! જિનકલ્પમાં પણ હોય છે, સ્થવિરકલ્પમાં પણ હોય છે અને કલ્પાતીત(તીર્થકરની અપેક્ષાએ) પણ હોય છે.

૨૬ ણિયંટે ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! ણો જિણકપ્પે હોજ્જા, ણો થેરકપ્પે હોજ્જા, કપ્પાઈએ હોજ્જા । એવં સિણાએ વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! નિર્ગ્રંથ જિનકલ્પમાં હોય છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર— નિર્ગ્રંથ જિનકલ્પમાં કે સ્થવિર કલ્પમાં નથી, પરંતુ કલ્પાતીત હોય છે. આ રીતે સ્નાતક પણ જાણવા.

વિવેચન :-

કલ્પ એટલે મર્યાદા. તેના દશ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે—

(૧) અચેલ કલ્પ :- મર્યાદિત-સીમિત અને સફેદ વસ્ત્રો રાખવા તથા પાત્ર આદિ અન્ય ઉપકરણો પણ શાસ્ત્રાજ્ઞાનુસાર મર્યાદિત રાખવા, તે અચેલ કલ્પ છે.

(૨) ઔદેશિક કલ્પ :- સમુચ્ચય સાધુ સમુદાયના નિમિત્તે બનેલા આહાર, પાણી, મકાન આદિ ઔદેશિક કહેવાય છે. જે કલ્પમાં ઔદેશિક વસ્તુનો ત્યાગ કરવો આવશ્યક હોય તે ઔદેશિક કલ્પ છે.

(૩) રાજપિંડ :- અન્ય રાજાઓ દ્વારા અભિષેક કરાયેલા મુકુટબંધી રાજાઓના ઘરનો આહાર રાજપિંડ કહેવાય છે. તેને ગ્રહણ ન કરવો, તે રાજપિંડ કલ્પ છે.

(૪) શય્યાતરપિંડ :- શય્યા-સ્થાન. સાધુ-સાધ્વીને રહેવા માટે જે વ્યક્તિ સ્થાન આપે છે, જેના મકાનમાં સાધુ-સાધ્વી રહે છે, તે મકાન માલિક શય્યાતર કહેવાય છે. તેના ઘરના આહાર, પાણી, વસ્ત્ર આદિને શય્યાતરપિંડ કહે છે. તેને ગ્રહણ ન કરવા, તે શય્યાતરપિંડ કલ્પ છે.

(૫) માસકલ્પ :- સાધુને માટે એક ગામમાં ૨૮ દિવસ અને સાધ્વીને ૫૮ દિવસથી વધુ ન રહેવાની કાલમર્યાદાને માસકલ્પ કહે છે.

(૬) યાતુર્માસિક કલ્પ :- અષાઢી પૂનમથી કારતકી પૂનમ સુધી આગમોક્ત કારણ વિના વિહાર ન કરવો, એક જ સ્થાને રહેવું, તે યાતુર્માસિક કલ્પ છે.

(૭) વ્રતકલ્પ :- પાંચ મહાવ્રત અને છઠ્ઠું રાત્રિ ભોજન વિરમણ વ્રતનું પાલન કરવું અથવા યાતુર્યામ ધર્મનું પાલન કરવું તે વ્રતકલ્પ છે.

(૮) પ્રતિકમણ :- ઉભયકાલ નિયમિત પ્રતિકમણ કરવું, તે પ્રતિકમણ કલ્પ છે.

(૯) કૃતિકર્મ :- રત્નાધિકો સાથેના વંદન વ્યવહારને કૃતિકર્મ કહે છે.

(૧૦) પુરુષ જ્યેષ્ઠ :- સાધુ-સાધ્વીઓના સમુદાયમાં પુરુષની-સાધુની જ્યેષ્ઠતાને સ્વીકારવી. નાના કે મોટા કોઈ પણ સાધુને સાધ્વીએ વંદનાદિ કરવા. આ પ્રકારની પ્રણાલિકાને પુરુષ જ્યેષ્ઠ કલ્પ કહે છે.

આ કલ્પના બે પ્રકાર— (૧) સ્થિતકલ્પ (૨) અસ્થિતકલ્પ.

(૧) **સ્થિતકલ્પ** :- ઉપરોક્ત દશ પ્રકારની મર્યાદાઓનું પાલન કરવું અનિવાર્ય હોય તેને સ્થિત કલ્પ કહે છે. ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં પ્રથમ અને અંતિમ તીર્થકરના શાસનમાં છઠ્ઠે પ્રકારના નિર્ગ્રંથો માટે આ દશે-દશ કલ્પનું પાલન અનિવાર્ય હોવાથી તેના કલ્પ સ્થિતકલ્પ કહેવાય છે.

(૨) **અસ્થિત કલ્પ** :- ઉપરોક્ત ૧૦ કલ્પમાંથી અચેલકલ્પ, ઔદેશિક, રાજપિંડ, માસકલ્પ, ચાતુર્માસિક કલ્પ અને પ્રતિકમણ કલ્પ આ છ કલ્પનું પાલન સ્વૈચ્છિક હોય અને શેષ શય્યાતરપિંડ, વ્રતકલ્પ, કૃતિકર્મ અને પુરુષ જ્યેષ્ઠ આ ચાર કલ્પનું પાલન અનિવાર્ય હોય, આ પ્રકારની કલ્પ મર્યાદાને અસ્થિત કલ્પ કહે છે. મધ્યના ૨૨ તીર્થકરના શાસનમાં અને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં છઠ્ઠે નિયંત્રામાં અસ્થિત કલ્પ હોય છે.

અન્ય રીતે કલ્પના ત્રણ પ્રકાર :- જિનકલ્પ, સ્થવિરકલ્પ અને કલ્પાતીત.

(૧) **જિનકલ્પ** :- જિનનો અર્થ છે- વીતરાગ. શરીર પ્રતિ પૂર્ણ વીતરાગી સમાન આચરણ હોય તેને જિનકલ્પ કહે છે. તેમાં દેહના મમત્વનો સર્વથા ત્યાગ હોય છે. આ કલ્પ સંબંધી કોઈ પણ નિયમમાં કોઈ પણ પ્રકારના અપવાદ સેવનને અવકાશ નથી. શરીરની સેવા શુશ્રૂષા અને ઉપકરણના સમારકામરૂપ પરિકર્મ થતું નથી. રોગ આવે, કાંટો વાગે, આંખમાં કણુ પડે, શરીરમાં ઘા વગેરે પડે તો ઉપચાર થતો નથી. આ રીતે વિશિષ્ટ અભિગ્રહ પૂર્વક સંયમનું પાલન કરવાને જિનકલ્પ કહે છે. તેમાં છઠ્ઠું અને સાતમું બે ગુણસ્થાન હોય છે. જિનકલ્પમાં સાધક એક પણ લબ્ધિનો પ્રયોગ કરતા નથી.

(૨) **સ્થવિર કલ્પ** :- આ કલ્પમાં નાના-મોટા નિયમ-ઉપનિયમોનું ઉત્સર્ગ રૂપે પૂર્ણતયા પાલન કરાય છે પરંતુ વિશેષ પરિસ્થિતિમાં ગીતાર્થ, બહુશ્રુતમુનિની આજ્ઞા અનુસાર અપવાદમાર્ગનું પણ સેવન થાય છે અને પછી આગમોક્ત પ્રાયશ્ચિત લઈને શુદ્ધિ કરી શકાય છે. આ રીતે ઉત્સર્ગ અને અપવાદના વૈકલ્પિક આચરણ સહિતની કલ્પ મર્યાદાને સ્થવિરકલ્પ કહે છે. તેમાં ગીતાર્થમુનિની આજ્ઞાથી શરીરની સેવા-શુશ્રૂષા અને ઉપધિનું પરિકર્મ પણ કરી શકાય છે.

(૩) **કલ્પાતીત** :- જે શ્રમણો શાસ્ત્રાજ્ઞાઓ અને કલ્પ-મર્યાદાઓથી મુક્ત થઈ જાય છે, જે પોતાના જ્ઞાન અને વિવેકથી જ આચરણ કરે છે, તેને કલ્પાતીત કહે છે. તીર્થકર ભગવાન તથા ઉપશાંત વીતરાગ અને ક્ષીણ વીતરાગ આદિ ૧૧ થી ૧૪ ગુણસ્થાનવર્તી સાધકો કલ્પાતીત હોય છે.

નિર્ગ્રંથોમાં કલ્પ :-

નિર્ગ્રંથ	સ્થિત કલ્પમાં	અસ્થિત કલ્પમાં	જિન કલ્પમાં	સ્થવિર કલ્પમાં	કલ્પાતીતમાં
પુલાક	✓	✓	×	✓	×
બકુશ-પ્રતિસેવના	✓	✓	✓	✓	×
કધાયકુશીલ	✓	✓	✓	✓	✓
નિર્ગ્રંથ	✓	✓	×	×	✓
સ્નાતક	✓	✓	×	×	✓

(૫) **ચારિત્ર દ્વાર :-**

૨૭ પુલાણ ણં મંતે ! કિં સામાઇયસંજમે હોજ્જા, છેઓવટ્ટાવણિયસંજમે હોજ્જા,

પરિહારવિસુદ્ધિસંજમે હોજ્જા, સુહુમસંપરાયસંજમે હોજ્જા, અહક્ષાયસંજમે હોજ્જા ? ગોયમા ! સામાઈયસંજમે વા હોજ્જા, છેઓવદ્વાવણિયસંજમે વા હોજ્જા, ણો પરિહારવિસુદ્ધિયસંજમે હોજ્જા, ણો સુહુમસંપરાયસંજમે હોજ્જા, ણો અહક્ષાયસંજમે હોજ્જા। એવં બડસે વિ, એવં પડિસેવણાકુસીલે વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક નિર્ગ્રથમાં શું સામાયિક સંયમ, છેદોપસ્થાપનીય સંયમ, પરિહાર- વિશુદ્ધ સંયમ, સૂક્ષ્મસંપરાય સંયમ કે યથાખ્યાત સંયમ હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પુલાક નિર્ગ્રથમાં સામાયિક સંયમ કે છેદોપસ્થાપનીય સંયમ હોય છે; પરિહાર વિશુદ્ધ સંયમ, સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયમ અને યથાખ્યાત સંયમ હોતા નથી. આ રીતે બકુશ અને પ્રતિસેવનાકુશીલ વિષે પણ જાણવું.

૨૮ કસાયકુસીલે ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! સામાઈયસંજમે વા હોજ્જા જાવ સુહુમસંપરાયસંજમે વા હોજ્જા, ણો અહક્ષાયસંજમે હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કષાય કુશીલ નિર્ગ્રથમાં શું સામાયિકાદિ સંયમ હોય છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તેમાં સામાયિક સંયમ યાવત્ સૂક્ષ્મસંપરાય સંયમ હોય છે, યથાખ્યાત સંયમ હોતો નથી.

૨૯ નિયંઠે ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! ણો સામાઈય સંજમે હોજ્જા જાવ ણો સુહુમ સંપરાયસંજમે હોજ્જા, અહક્ષાય સંજમે હોજ્જા । એવં સિણાએ વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નિર્ગ્રથમાં કયા સંયમ હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સામાયિક સંયમ યાવત્ સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયમ નથી. તેમાં યથાખ્યાત સંયમ જ હોય છે. આ જ રીતે સ્નાતકમાં પણ યથાખ્યાત સંયમ જ હોય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં પાંચ પ્રકારના નિર્ગ્રથોનો સમવતાર પાંચ પ્રકારના સંયમમાં કર્યો છે.

નિર્ગ્રથોમાં ચારિત્ર :-

નિર્ગ્રથ	સામાયિક	છેદોપસ્થાપનીય	પરિહાર વિશુદ્ધ	સૂક્ષ્મ સંપરાય	યથાખ્યાત
પુલાક	✓	✓	×	×	×
બકુશ, પ્રતિસેવના	✓	✓	×	×	×
કષાયકુશીલ	✓	✓	✓	✓	×
નિર્ગ્રથ	×	×	×	×	✓
સ્નાતક	×	×	×	×	✓

(૬) પ્રતિસેવના દ્વાર :-

૩૦ પુલાએ ણં ભંતે ! કિં પડિસેવએ હોજ્જા, અપડિસેવએ હોજ્જા ? ગોયમા ! પડિસેવએ હોજ્જા, ણો અપડિસેવએ હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક, શું પ્રતિસેવી (દોષોનું સેવન કરનાર) હોય છે કે અપ્રતિસેવી હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પ્રતિસેવી હોય છે, અપ્રતિસેવી નથી.

૩૧ જઇ ણં ભંતે ! પડિસેવેવ હોજ્જા કિં મૂલગુણપડિસેવેવ હોજ્જા, ઉત્તરગુણપડિસેવેવ હોજ્જા ? ગોયમા ! મૂલગુણપડિસેવેવ વા હોજ્જા, ઉત્તરગુણપડિસેવેવ વા હોજ્જા । મૂલગુણ-પડિસેવમાણે પંચવહં આસવાણં અણ્ણયરં પડિસેવેવજ્જા, ઉત્તરગુણપડિસેવમાણે દસવિહસ્સ પચ્ચવ્ખાણસ્સ અણ્ણયરં પડિસેવેવજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો પુલાક પ્રતિસેવી હોય, તો શું મૂળગુણોના પ્રતિસેવી હોય કે ઉત્તરગુણોના પ્રતિસેવી હોય ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! મૂળગુણોના પ્રતિસેવી પણ હોય છે અને ઉત્તરગુણોના પ્રતિસેવી પણ હોય છે. જો મૂળગુણોની પ્રતિસેવના કરે, તો પાંચ પ્રકારના આશ્રવમાંથી કોઈ પણ એક આશ્રવના પ્રતિસેવી હોય છે અને ઉત્તરગુણોની પ્રતિસેવના કરે, તો તે દશ પ્રકારના પ્રત્યાખ્યાનોમાંથી કોઈ એક પ્રત્યાખ્યાનના પ્રતિસેવી હોય છે.

૩૨ બડસે ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! પડિસેવેવ હોજ્જા, ણો અપડિસેવેવ હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! બકુશ પ્રતિસેવી હોય છે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પ્રતિસેવી હોય છે, અપ્રતિસેવી નથી.

૩૩ જઇ ણં ભંતે ! પડિસેવેવ હોજ્જા કિં મૂલગુણપડિસેવેવ હોજ્જા, ઉત્તરગુણપડિસેવેવ હોજ્જા ? ગોયમા ! ણો મૂલગુણપડિસેવેવ હોજ્જા, ઉત્તરગુણપડિસેવેવ હોજ્જા । ઉત્તરગુણ-પડિસેવમાણે દસવિહસ્સ પચ્ચવ્ખાણસ્સ અણ્ણયરં પડિસેવેવજ્જા । પડિસેવણાકુસીલે જહા પુલાણ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો બકુશ પ્રતિસેવી હોય, તો શું મૂળગુણ પ્રતિસેવી હોય કે ઉત્તરગુણ પ્રતિસેવી હોય ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે મૂળગુણ પ્રતિસેવી નથી, ઉત્તરગુણ પ્રતિસેવી હોય છે. ઉત્તરગુણનું પ્રતિસેવન કરે, તો તે દશ પ્રકારના પ્રત્યાખ્યાનમાંથી કોઈ એક પ્રત્યાખ્યાનના પ્રતિસેવી હોય છે. પ્રતિસેવના-કુશીલનું કથન પુલાકની સમાન છે.

૩૪ કસાયકુસીલે ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! ણો પડિસેવેવ હોજ્જા, અપડિસેવેવ હોજ્જા । એવં ણિગ્ગંથે વિ, એવં સિણાણે વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કષાયકુશીલ પ્રતિસેવી હોય છે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે પ્રતિસેવી નથી. પરંતુ અપ્રતિસેવી હોય છે. આ રીતે નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતક પણ અપ્રતિસેવી હોય છે.

વિવેચન :-

પ્રતિસેવના :- સંજવલન કષાયના ઉદયે સંયમ મર્યાદાઓનું ઉલ્લંઘન કરવું, દોષોનું સેવન કરવું તેને પ્રતિસેવના કહે છે. તેના બે ભેદ છે— **મૂળગુણ પ્રતિસેવના**— પાંચ મહાવ્રત કે રાત્રિભોજન વિરમણ વ્રતમાં દોષસેવન કરવું, દોષો લગાડવા, તે મૂળગુણ પ્રતિસેવના છે. સૂત્રકારે **મૂળગુણ પડિસેવમાણે પંચવહં આસવાણં**

અળ્ળયરં પડિસેવેજ્જા । પાંચ આશ્રવનું સેવન કરવું તે મૂળગુણ પ્રતિસેવના છે, તે પ્રમાણે કથન કર્યું છે. પાંચ આશ્રવના કથનથી અહીં પ્રાણાતિપાત, મૃષાવાદ આદિ પાંચ પ્રકારના અવતરૂપ આશ્રવનું ગ્રહણ થાય છે કારણ કે તે જ મૂળગુણ પ્રતિસેવના છે.

ઉત્તરગુણ પ્રતિસેવના— સ્વાધ્યાય, તપ, પચ્યકૃખાણ વગેરે તેમજ નિયમ-ઉપનિયમોની મર્યાદાનો ભંગ કરવો, તે ઉત્તરગુણ પ્રતિસેવના છે. **અપ્રતિસેવના**— કોઈ પણ પ્રકારના દોષનું સેવન ન કરવું તે અપ્રતિસેવના છે.

દસવિહસ્સ પચ્ચક્ખાણસ્સ— દશવિધ પ્રત્યાખ્યાન બે પ્રકારના છે. **પ્રથમ પ્રકારે**— નવકારશી, પોરસી, દોઢ પોરસી, બે પોરસી, એકાસણુ, એકઠાણુ—ઠામ ચૌવિહાર સહિત એકાસણુ, આર્યાબિલ, નીવી આર્યાબિલ, ઉપવાસ અને અભિગ્રહ; આ ૧૦ પચ્યકૃખાણ છે. **બીજા પ્રકારે**— શતક-૭/૨માં કથિત અનાગત પચ્યકૃખાણ આદિ દશ છે.

પુલાક— મૂળગુણ અને ઉત્તરગુણ બંનેમાં દોષ સેવન કરે છે. પુલાક લબ્ધિના પ્રયોગ સમયે હિંસાદિનું આચરણ કરીને તે મૂળગુણની વિરાધના કરે છે તેમજ લબ્ધિ પ્રયોગથી સાધુ સમાચારીની વિરાધના થવાથી ઉત્તરગુણની વિરાધના થાય છે.

બકુશ— મહાવ્રતને દૂષિત બનાવતા નથી પરંતુ પ્રમાદ તેમજ આસક્તિ આદિના કારણે સુખશીલ-વૃત્તિથી ઉત્તરગુણમાં જ દોષસેવન કરે છે. **પ્રતિસેવનાકુશીલ** મૂળગુણ કે ઉત્તરગુણમાં દોષ સેવન કરે છે. કષાયકુશીલ, નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતક અપ્રતિસેવી હોય છે, તે કોઈ પણ પ્રકારના દોષનું સેવન કરતા નથી.

નિર્ગ્રંથોમાં પ્રતિસેવના :-

નિર્ગ્રંથો	મૂળગુણ પ્રતિસેવના	ઉત્તરગુણ પ્રતિસેવના	અપ્રતિસેવી
પુલાક	✓	✓	×
બકુશ,	×	✓	×
પ્રતિસેવનાકુશીલ	✓	✓	×
અંતિમ ત્રણ	×	×	✓

(૭) જ્ઞાન દ્વાર :-

૩૫ પુલાણ ણં ભંતે ! કહસુ ણાણેસુ હોજ્જા ? ગોયમા ! દોસુ વા તિસુ વા હોજ્જા । દોસુ હોમાણે દોસુ આભિણિબોહિયણાણે સુયણાણે હોજ્જા; તિસુ હોમાણે તિસુ આભિણિ-બોહિયણાણે, સુયણાણે, ઓહિણાણે હોજ્જા । એવં બડસેવિ, એવં પડિસેવણાકુસીલે વિ ।

શબ્દાર્થ :-હોમાણે = હોય તો.

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! પુલાક નિર્ગ્રંથમાં કેટલા જ્ઞાન હોય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! બે અથવા ત્રણ જ્ઞાન હોય છે. જો બે જ્ઞાન હોય તો, આભિણિબોધિક જ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન હોય છે અને ત્રણ જ્ઞાન હોય તો, આભિણિબોધિક જ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન હોય છે. આ રીતે બકુશ અને પ્રતિસેવનાકુશીલમાં પણ જાણવું.

૩૬ કસાયકુસીલે ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! દોસુ વા, તિસુ વા, ચડસુ વા હોજ્જા। દોસુ હોમાણે દોસુ આભિણિબોહિયણાણે, સુયણાણે હોજ્જા; તિસુ હોમાણે તિસુ આભિણિ-બોહિયણાણ-સુયણાણ-ઓહિણાણેસુ હોજ્જા અહવા તિસુ હોમાણે તિસુ આભિણિબોહિયણાણ સુયણાણ-મણપજ્જવણાણેસુ હોજ્જા, ચડસુ હોમાણે ચડસુ આભિણિબોહિયણાણ-સુયણાણ ઓહિણાણ-મણપજ્જવણાણેસુ હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! કધાયકુસીલ નિર્ગ્રંથમાં કેટલા જ્ઞાન હોય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! બે, ત્રણ અથવા ચાર જ્ઞાન હોય છે, બે જ્ઞાન હોય તો આભિણિબોધિક જ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન; ત્રણ જ્ઞાન હોય તો આભિણિબોધિક જ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન અથવા આભિણિબોધિકજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને મન:પર્યવ-જ્ઞાન હોય; ચાર જ્ઞાન હોય તો આભિણિબોધિકજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન અને મન:પર્યવજ્ઞાન હોય છે. આ રીતે નિર્ગ્રંથમાં પણ બે, ત્રણ અથવા ચાર જ્ઞાન હોય છે.

૩૭ સિણાણં ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! ઇગંમિ કેવલણાણે હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સ્નાતકમાં કેટલા જ્ઞાન હોય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સ્નાતકમાં એક કેવળજ્ઞાન હોય છે.

વિવેચન :-

નિર્ગ્રંથોમાં જ્ઞાન :-

નિર્ગ્રંથ	મતિજ્ઞાન	શ્રુતજ્ઞાન	અવધિજ્ઞાન	મન:પર્યવજ્ઞાન	કેવળજ્ઞાન
પુલાક	✓	✓	✓ ભજના	×	×
બકુશ, પ્રતિસેવના	✓	✓	✓ ભજના	×	×
કધાયકુસીલ	✓	✓	✓ ભજના	✓ ભજના	×
નિર્ગ્રંથ	✓	✓	✓ ભજના	✓ ભજના	×
સ્નાતક	×	×	×	×	✓

શ્રુત અધ્યયન :-

૩૮ પુલાણં ણં ભંતે ! કેવઇયં સુયં અહિજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં ણવમસ્સ પુવ્વસ્સ તઇયં આયારવત્થું, ઉક્કોસેણં ણવ પુવ્વાઇ અહિજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! પુલાક કેટલું શ્રુત ભણે છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! પુલાક જઘન્ય નવમા પૂર્વની ત્રીજી આચાર વસ્તુ અને ઉત્કૃષ્ટ નવ પૂર્વ સુધી ભણે છે.

૩૯ બડસે ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં અટ્ટ પવયણમાયાઓ, ઉક્કોસેણં દસ પુવ્વાઇ અહિજ્જેજ્જા। ઇવં પડિસેવણાકુસિલે વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! બકુશ કેટલું શ્રુત ભણે છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જઘન્ય અષ્ટ પ્રવચનમાતા અને ઉત્કૃષ્ટ દશ પૂર્વ સુધી ભણે છે. આ રીતે પ્રતિસેવનાકુસીલમાં પણ જાણવું.

૪૦ કસાયકુસીલેણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં અટ્ટ પવયણમાયાઓ, ડવ્કોસેણં ચોદ્ધસં પુવ્વાઈ અહિજ્જેજ્જા । એવં ણિયંટે વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કધાયકુશીલ કેટલું શ્રુત ભણે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય અષ્ટ પ્રવચન માતા અને ઉત્કૃષ્ટ ચૌદપૂર્વ સુધી ભણે છે. આ રીતે નિર્ગ્રંથમાં પણ જાણવું.

૪૧ સિણાણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! સુયવઙ્ગિરિત્તે હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સ્નાતક કેટલું શ્રુત ભણે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સ્નાતક શ્રુતવ્યતિરિક્ત હોય છે અર્થાત્ તેમાં શ્રુતજ્ઞાન હોતું નથી, કેવળજ્ઞાન હોય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં છ પ્રકારના નિર્ગ્રંથમાં શ્રુતદ્વારના માધ્યમથી શ્રુતજ્ઞાનની અપેક્ષાએ કથન છે. કોઈ પણ નિર્ગ્રંથને ચારિત્ર પાલન માટે પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ રૂપ અષ્ટ પ્રવચન માતાનું જ્ઞાન આવશ્યક છે, ચારિત્ર જ્ઞાનપૂર્વક જ હોય છે, તેથી પ્રત્યેક નિયંત્રામાં જઘન્ય અષ્ટ પ્રવચન માતાનું જ્ઞાન હોય છે. પુલાકમાં જઘન્ય નવમા પૂર્વની ત્રીજી આચાર વસ્તુ પર્યંત અને ઉત્કૃષ્ટ નવ પૂર્વનું જ્ઞાન હોય છે, તેનાથી અલ્પજ્ઞાની અને દસ-ચૌદપૂર્વી પણ પુલાક નિર્ગ્રંથ થતા નથી. બકુશ અને પ્રતિસેવનાકુશીલમાં જઘન્ય અષ્ટ પ્રવચનમાતાનું જ્ઞાન અને ઉત્કૃષ્ટ દશપૂર્વનું જ્ઞાન હોય છે. તેનાથી અધિક જ્ઞાન (ચૌદપૂર્વનું જ્ઞાન) તેને હોય તો પણ તે નષ્ટ થઈ જાય છે. કધાયકુશીલ અને નિર્ગ્રંથમાં જઘન્ય અષ્ટ પ્રવચનમાતાનું જ્ઞાન અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૪ પૂર્વનું જ્ઞાન હોય છે. સ્નાતક કેવળજ્ઞાની હોવાથી શ્રુતવ્યતિરિક્ત હોય છે.

નિર્ગ્રંથોમાં શ્રુત :-

નિર્ગ્રંથ	જઘન્ય શ્રુત	ઉત્કૃષ્ટ શ્રુત
પુલાક	નવમા પૂર્વની ત્રીજી આચાર વસ્તુ	નવ પૂર્વ
બકુશ-પ્રતિસેવના	પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિ	૧૦ પૂર્વ
કધાયકુશીલ		૧૪ પૂર્વ
નિર્ગ્રંથ		૧૪ પૂર્વ
સ્નાતક	શ્રુતવ્યતિરિક્ત-કેવળજ્ઞાની	

(૮) તીર્થ દ્વાર :-

૪૨ પુલાણં ભંતે ! કિં તિત્થે હોજ્જા, અતિત્થે હોજ્જા ? ગોયમા ! તિત્થે હોજ્જા, ણો અતિત્થે હોજ્જા । એવં બઝસે વિ, એવં પઢિસેવણાકુસીલે વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક, શું તીર્થમાં હોય કે અતીર્થમાં હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તીર્થમાં હોય છે, અતીર્થમાં હોતા નથી. આ રીતે બકુશ અને પ્રતિસેવના કુશીલ પણ તીર્થમાં જ હોય છે.

૪૩ કસાયકુસીલેણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! તિત્થે વા હોજ્જા, અતિત્થે વા હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કધાયકુશીલ શું તીર્થમાં હોય છે કે અતીર્થમાં ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તીર્થમાં પણ હોય છે અને અતીર્થમાં પણ હોય છે.

૪૪ જહ ણં ભંતે ! અતિથ્યે હોજ્જા કિં તિથ્યરે હોજ્જા, પત્તેયબુદ્ધે હોજ્જા ? ગોયમા ! તિથ્યરે વા હોજ્જા, પત્તેયબુદ્ધે વા હોજ્જા । એવં ણિયંટે વિ, એવં સિણાણે વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જો કષાયકુશીલ અતીર્થમાં હોય, તો શું તીર્થકર હોય છે કે પ્રત્યેક બુદ્ધ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે તીર્થકર અથવા પ્રત્યેક બુદ્ધ હોય છે. આ રીતે નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતક પણ જાણવા.

વિવેચન :-

અતીર્થ :- કોઈ તીર્થકરનું શાસન વિચ્છેદ થઈ જાય, ત્યારે અને ઉત્સર્પિણી કે અવસર્પિણીકાલમાં પ્રથમ તીર્થકરના શાસનનો પ્રારંભ ન થયો હોય તે કાલને અતીર્થ કહે છે. અતીર્થકાલમાં કોઈ સ્વતઃ સંયમ અંગીકાર કરે, તો તે અતીર્થમાં કહેવાય છે.

તીર્થ :- કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પછી તીર્થકર ચતુર્વિધ સંઘ રૂપ ચાર તીર્થની સ્થાપના કરે અને ત્યાર પછી તીર્થનો વિચ્છેદ ન થાય ત્યાં સુધીના કાલને તીર્થકાલ કહે છે. તીર્થકરના શાસનમાં જ જે દીક્ષિત થાય છે, તે તીર્થમાં કહેવાય છે.

પુલાક, બકુશ અને પ્રતિસેવનાકુશીલ તીર્થમાં જ હોય છે. અતીર્થકાલમાં જે સંયમનો સ્વીકાર કરે, તે કષાયકુશીલ હોય છે.

તીર્થની સ્થાપના કર્યા પૂર્વે છદ્મસ્થાવસ્થામાં તીર્થકરો કષાયકુશીલ નિર્ગ્રંથ હોય છે. શાસન સ્થાપના પૂર્વે કે શાસન વિચ્છેદ પછી કોઈ પ્રત્યેક બુદ્ધ, સ્વયં સંયમ સ્વીકાર કરે તો તે પણ કષાય કુશીલ હોઈ શકે છે. પ્રત્યેક બુદ્ધની જેમ ઉપલક્ષણથી સ્વયં બુદ્ધ પણ અતીર્થમાં થઈ શકે છે.

અતીર્થકાલમાં કેવળજ્ઞાન અને મોક્ષ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે તેથી અતીર્થકાલમાં નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતક બંને હોય છે. આ રીતે તીર્થકાલમાં છએ પ્રકારના નિર્ગ્રંથો હોય છે અને અતીર્થકાલમાં અંતિમ ત્રણ નિર્ગ્રંથો હોય છે.

નિર્ગ્રંથોમાં તીર્થ :-	નિર્ગ્રંથ તીર્થમાં	અતીર્થ
પુલાક, બકુશ, પ્રતિસેવના	✓	×
કષાય કુ. નિર્ગ્રંથ, સ્નાતક	✓	✓

(૯) લિંગ દ્વાર :-

૪૫ પુલાણં ભંતે ! કિં સલિંગે હોજ્જા, અણ્ણલિંગે હોજ્જા, ગિહિલિંગે હોજ્જા ? ગોયમા ! દવ્વલિંગં પડુચ્ચ સલિંગે વા હોજ્જા, અણ્ણલિંગે વા હોજ્જા, ગિહિલિંગે વા હોજ્જા, ભાવલિંગં પડુચ્ચ ણિયમા સલિંગે હોજ્જા । એવં જાવસિણાણે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! પુલાક શું સ્વલિંગમાં, અન્યલિંગમાં કે ગૃહસ્થલિંગમાં હોય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! દ્રવ્યલિંગની અપેક્ષાએ સ્વલિંગમાં, અન્યલિંગમાં કે ગૃહસ્થલિંગમાં હોય છે, પરંતુ ભાવલિંગની અપેક્ષાએ નિયમા સ્વલિંગમાં જ હોય છે. આ રીતે સ્નાતક પર્યત જાણવું.

વિવેચન :-

લિંગના બે ભેદ છે. દ્રવ્યલિંગ અને ભાવલિંગ.

દ્રવ્યલિંગ :- બાહ્યવેષ. દ્રવ્યલિંગના ત્રણ ભેદ છે. (૧) **સ્વલિંગ**— જૈન સાધુનો વેષ ધારણ કરવો. (૨) **અન્યલિંગ**— અન્યમતાવલંબી સાધુ-સંન્યાસીનો વેષ ધારણ કરવો. (૩) **ગૃહસ્થલિંગ**— ગૃહસ્થ વેષમાં રહેવું.

પુલાક આદિ છ એ નિયંત્રા આ ત્રણમાંથી કોઈ પણ દ્રવ્ય લિંગમાં હોય છે. કારણ કે કોઈપણ નિર્ગ્રંથ વિશિષ્ટ આપવાદિક પરિસ્થિતિમાં અલ્પકાલ માટે ગૃહસ્થલિંગ કે અન્યલિંગને ધારણ કરી શકે છે. તે અપેક્ષાએ પુલાક, બકુશ અને પ્રતિસેવના કુશીલ અન્યલિંગ કે ગૃહસ્થલિંગમાં હોય શકે છે. શેષ કષાય કુશીલ આદિ ત્રણ નિયંત્રા ગૃહસ્થલિંગ અને અન્ય લિંગથી સિદ્ધ થનાર જીવોમાં સ્વાભાવિક રીતે પણ હોય છે.

ભાવલિંગ :- સમ્યગ્ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનું પાલન કરવું તે ભાવલિંગ છે. ભાવલિંગની અપેક્ષાએ સર્વ નિયંત્રા સ્વલિંગમાં જ હોય છે. અન્યલિંગ કે ગૃહસ્થલિંગના ભાવોમાં નિર્ગ્રંથપણું હોતું નથી.

નિર્ગ્રંથોમાં લિંગ :-

નિર્ગ્રંથો	દ્રવ્યલિંગ			ભાવલિંગ
	અન્યલિંગ	ગૃહસ્થલિંગ	સ્વલિંગ	સ્વલિંગ
છ પ્રકારના નિર્ગ્રંથો	✓	✓	✓	✓

(૧૦) શરીર ઢાર :-

૪૬ પુલાએ નં ભંતે ! કહસુ સરીરેસુ હોજ્જા ? ગોયમા ! તિસુ, ઓરાલિય-તેયા-કમ્મણ્ણસુ હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! પુલાકને કેટલા શરીર હોય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! ઔદારિક, તેજસ અને કાર્મણ, આ ત્રણ શરીર હોય છે.

૪૭ બડસે નં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! તિસુ વા ચડસુ વા હોજ્જા, તિસુ હોમાણે તિસુ ઓરાલિય-તેયા-કમ્મણ્ણસુ હોજ્જા, ચડસુ હોમાણે ચડસુ ઓરાલિય-વેડવ્વિય-તેયા-કમ્મણ્ણસુ હોજ્જા । એવં પડિસેવણાકુસીલે વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! બકુશને કેટલા શરીર હોય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! બકુશને ત્રણ અથવા ચાર શરીર હોય છે. જો ત્રણ શરીર હોય તો ઔદારિક, તેજસ અને કાર્મણ શરીર હોય છે અને ચાર શરીર હોય, તો ઔદારિક, વૈકિય, તેજસ અને કાર્મણ શરીર હોય છે. આ રીતે પ્રતિસેવનાકુશીલ પણ જાણવા.

૪૮ કસાયકુસીલે નં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! તિસુ વા ચડસુ વા પંચસુ વા હોજ્જા । તિસુ હોમાણે તિસુ ઓરાલિય-તેયા-કમ્મણ્ણસુ હોજ્જા, ચડસુ હોમાણે ચડસુ ઓરાલિય-વેડવ્વિય-તેયા-કમ્મણ્ણસુ હોજ્જા, પંચસુ હોમાણે પંચસુ ઓરાલિય-વેડવ્વિય-આહારગ-તેયા-કમ્મણ્ણસુ હોજ્જા । ણિયઠો સિણાઓ ય જહા પુલાઓ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કષાયકુશીલને કેટલા શરીર હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ત્રણ, ચાર અથવા પાંચ શરીર હોય છે. ત્રણ શરીર હોય, તો ઔદારિક, તૈજસ અને કાર્મણ શરીર હોય છે. ચાર શરીર હોય, તો ઔદારિક, વૈક્રિય, તૈજસ અને કાર્મણ શરીર અને પાંચ શરીર હોય, તો ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ શરીર હોય છે. નિર્ગ્રથ અને સ્નાતકના શરીર, પુલાકની સમાન છે.

વિવેચન :-

પુલાક લબ્ધિવાનને અન્ય લબ્ધિ હોતી નથી તેમજ નિર્ગ્રથ અને સ્નાતકને કોઈપણ લબ્ધિ હોતી નથી, તેથી તેને ત્રણ શરીર હોય, બકુશ અને પ્રતિસેવનાકુશીલને વૈક્રિયલબ્ધિ હોય શકે પરંતુ આહારક લબ્ધિ હોતી નથી, તેથી તેમાં ત્રણ અથવા ચાર શરીર હોય છે. કષાયકુશીલમાં વૈક્રિય અને આહારક બંને લબ્ધિની સંભાવના છે તેથી તેમાં ત્રણ, ચાર કે પાંચ શરીર હોય છે.

નિર્ગ્રથોમાં શરીર :-

નિર્ગ્રથ	કુલ શરીર	ઔદારિક તૈજસ, કાર્મણશરીર	વૈક્રિય શરીર	આહારક શરીર
પુલાક, નિર્ગ્રથ સ્નાતક	૩	✓	×	×
બકુશ, પ્રતિસેવના	૪	✓	✓ ભજના	×
કષાયકુશીલ	૫	✓	✓ ભજના	✓ ભજના

(૧૧) ક્ષેત્ર દ્વાર :-

૪૯ પુલાએ પં મંતે ! કિં કમ્મભૂમીએ હોજ્જા, અકમ્મભૂમીએ હોજ્જા ? ગોયમા ! જમ્મણ-સંતિભાવ પડુચ્ચ કમ્મભૂમીએ હોજ્જા, પો અકમ્મભૂમીએ હોજ્જા।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક શું કર્મભૂમિમાં હોય છે કે અકર્મભૂમિમાં હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જન્મ અને સદ્ભાવની અપેક્ષાએ કર્મભૂમિમાં હોય છે, અકર્મભૂમિમાં નથી.

૫૦ બડસે પં મંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! જમ્મણ-સંતિભાવં પડુચ્ચ કમ્મભૂમીએ હોજ્જા, પો અકમ્મભૂમીએ હોજ્જા। સાહરણં પડુચ્ચ કમ્મભૂમીએ વા હોજ્જા, અકમ્મભૂમીએ વા હોજ્જા । એવં જાવસિણાએ ।

શબ્દાર્થ :- સંતિભાવં = સદ્ભાવ સાહરણં = સંહરણ-દેવાદિ દ્વારા એક સ્થાનથી બીજા સ્થાને લઈ જવું.

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! બકુશ શું કર્મભૂમિમાં હોય છે કે અકર્મભૂમિમાં હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જન્મ અને સદ્ભાવની અપેક્ષાએ કર્મભૂમિમાં હોય છે, અકર્મભૂમિમાં નથી. પરંતુ સંહરણની અપેક્ષાએ કર્મભૂમિમાં પણ હોય છે અને અકર્મભૂમિમાં પણ હોય છે, આ રીતે સ્નાતક પર્યત જાણવું.

વિવેચન :-

જમ્મણ-સંતિભાવં પડુચ્ચ- કર્મભૂમિના મનુષ્યો જ ચારિત્ર અંગીકાર કરી શકે છે. તેથી સર્વ પ્રકારના નિયંત્રા જન્મ અને સદ્ભાવની અપેક્ષાએ તો કર્મભૂમિમાં જ હોય છે. અકર્મભૂમિમાં જન્મેલા મનુષ્યો યુગલિક હોવાથી ચારિત્રનો સ્વીકાર કરી શકતા નથી.

સાહરણં પડુચ્ચ- કોઈ દેવ સંયમીઓનું સંહરણ કરીને અકર્મભૂમિમાં લઈ જાય, તો સંહરણની અપેક્ષાએ સંયમીઓ અકર્મભૂમિમાં પણ હોઈ શકે છે. પરંતુ પુલાક લબ્ધિવાનનું કોઈ દેવ સંહરણ કરી શકતા નથી. તેમજ સંહરણ કરેલા મુનિ અકર્મભૂમિમાં પુલાક લબ્ધિનો પ્રયોગ કરતા નથી.

નિર્ગ્રંથ કે સ્નાતકનું પણ સંહરણ થતું નથી પરંતુ દેવ કોઈ મુનિનું સંહરણ કરીને અકર્મભૂમિમાં લઈ જાય અને ત્યાં તે મુનિ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે તે અપેક્ષાએ નિર્ગ્રંથ, સ્નાતક આદિ નિયંતાઓ (નિર્ગ્રંથો) અકર્મ- ભૂમિમાં પણ હોય છે.

નિર્ગ્રંથોમાં ક્ષેત્ર દ્વાર :-

નિર્ગ્રંથ	કર્મભૂમિ			અકર્મભૂમિ		
	જન્મ	સદ્ભાવ	સંહરણ	જન્મ	સદ્ભાવ	સંહરણ
પુલાક	✓	✓	×	×	×	×
શેષ પાંચ	✓	✓	✓	×	×	✓

(૧૨) કાલ દ્વાર :-

૫૧ પુલાકે પ્ણં ભંતે ! કિં ઓસપ્પિણિકાલે હોજ્જા, ડસ્સપ્પિણિકાલે હોજ્જા, ણોઓસપ્પિણી- ણોડસ્સપ્પિણિકાલે વા હોજ્જા ? ગોયમા ! ઓસપ્પિણિકાલે વા હોજ્જા, ડસ્સપ્પિણિકાલે વા હોજ્જા, ણોઓસપ્પિણી- ણોડસ્સપ્પિણીકાલે વા હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક અવસર્પિણી કાલમાં હોય છે, ઉત્સર્પિણી કાલમાં હોય છે કે નો અવસર્પિણી-નોઉત્સર્પિણી કાલમાં હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અવસર્પિણીકાલમાં હોય છે, ઉત્સર્પિણી-કાલમાં પણ હોય છે અને નોઅવસર્પિણી નોઉત્સર્પિણીકાલમાં પણ હોય છે.

૫૨ જહ્ણં પ્ણં ભંતે ! ઓસપ્પિણિકાલે હોજ્જા કિં સુસમસુસમાકાલે હોજ્જા, સુસમાકાલે હોજ્જા, સુસમડુસ્સમાકાલે હોજ્જા, ડુસ્સમસુસમાકાલે હોજ્જા, ડુસ્સમાકાલે હોજ્જા, ડુસ્સમડુસ્સમાકાલે હોજ્જા ?

ગોયમા ! જમ્મણં પડુચ્ચ ણો સુસમસુસમાકાલે હોજ્જા, ણો સુસમાકાલે હોજ્જા, સુસમડુસ્સમાકાલે વા હોજ્જા, ડુસ્સમસુસમાકાલે વા હોજ્જા, ણો ડુસ્સમાકાલે હોજ્જા, ણો ડુસ્સમડુસ્સમાકાલે હોજ્જા । સંતિભાવં પડુચ્ચં ણો સુસમસુસમાકાલે હોજ્જા, ણો સુસમાકાલે હોજ્જા, સુસમડુસ્સમાકાલે વા હોજ્જા, ડુસ્સમસુસમાકાલે વા હોજ્જા, ડુસ્સમાકાલે વા હોજ્જા, ણો ડુસ્સમડુસ્સમાકાલે હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક જો અવસર્પિણીકાલમાં હોય, તો શું સુષમસુષમા કાલમાં હોય છે, સુષમાકાલમાં હોય છે, સુષમદુષમા કાલમાં હોય છે, દુષમસુષમા કાલમાં હોય છે, દુષમા કાલમાં હોય છે, દુષમદુષમાકાલમાં હોય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જન્મની અપેક્ષાએ સુષમસુષમા અને સુષમા કાલમાં હોતા નથી, પરંતુ સુષમ- દુષમા

અને દુષમસુષમા કાલમાં હોય છે, દુષમા અને દુષમદુષમા કાલમાં હોતા નથી. સદ્ભાવની અપેક્ષાએ સુષમસુષમા, સુષમા અને દુષમદુષમા કાલમાં હોતા નથી; સુષમદુષમા, દુષમસુષમા અને દુષમાકાલમાં હોય છે.

૫૩ જઈ નં ભંતે ! ઊસ્સપ્પિણિકાલે હોજ્જા કિં દુસ્સમદુસ્સમાકાલે હોજ્જા, દુસ્સમાકાલે હોજ્જા, દુસ્સમસુસમાકાલે હોજ્જા, સુસમદુસ્સમાકાલે હોજ્જા, સુસમાકાલે હોજ્જા, સુસમસુસમાકાલે હોજ્જા ?

ગોયમા ! જમ્મણં પહુચ્ચ ણો દુસ્સમદુસ્સમાકાલે હોજ્જા, દુસ્સમાકાલે વા હોજ્જા, દુસ્સમસુસમાકાલે વા હોજ્જા, સુસમદુસ્સમાકાલે વા હોજ્જા, ણો સુસમાકાલે હોજ્જા, ણો સુસમસુસમાકાલે હોજ્જા । સંતિભાવં પહુચ્ચ ણો દુસ્સમદુસ્સમાકાલે હોજ્જા, ણો દુસ્સમાકાલે હોજ્જા, દુસ્સમસુસમાકાલે વા હોજ્જા, સુસમદુસ્સમાકાલે વા હોજ્જા, ણો સુસમાકાલે હોજ્જા, ણો સુસમસુસમાકાલે હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક, જો ઉત્સર્પિણીકાલમાં હોય, તો શું દુષમદુષમા કાલમાં, દુષમાકાલમાં, દુષમસુષમાકાલમાં, સુષમદુષમાકાલમાં, સુષમાકાલમાં કે સુષમસુષમાકાલમાં હોય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જન્મની અપેક્ષાએ દુષમદુષમાકાલમાં હોતા નથી, દુષમાકાલ, દુષમસુષમાકાલ અને સુષમદુષમાકાલમાં હોય છે, પરંતુ સુષમા અને સુષમસુષમા કાલમાં હોતા નથી. સદ્ભાવની અપેક્ષાએ દુષમદુષમાકાલ અને દુષમાકાલમાં હોતા નથી. દુષમસુષમાકાલમાં, સુષમદુષમા કાલમાં હોય છે, પરંતુ સુષમા અને સુષમસુષમા કાલમાં હોતા નથી.

૫૪ જઈ નં ભંતે ! ણોઓસપ્પિણિ-ણોઊસ્સપ્પિણિકાલે હોજ્જા કિં સુસમસુસમા-પલિભાગે હોજ્જા, સુસમાપલિભાગે હોજ્જા, સુસમદૂસ્સમાપલિભાગે હોજ્જા, દૂસ્સમસુસમાપલિભાગે હોજ્જા ? ગોયમા ! જમ્મણંસંતિભાવં પહુચ્ચ ણો સુસમસુસમાપલિભાગે હોજ્જા, ણો સુસમાપલિભાગે હોજ્જા, ણો સુસમદૂસ્સમાપલિભાગે હોજ્જા, દૂસ્સમસુસમાપલિભાગે હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક, જો નોઅવસર્પિણી-નોઉત્સર્પિણીકાલમાં હોય, તો શું સુષમસુષમા સમાન કાલમાં, સુષમા સમાન કાલમાં, સુષમદુષમા સમાન કાલમાં કે દુષમસુષમા સમાન કાલમાં હોય છે? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જન્મ અને સદ્ભાવની અપેક્ષાએ સુષમસુષમા સમાન કાલમાં, સુષમા સમાન કાલમાં અને સુષમદુષમા સમાન કાલમાં હોતા નથી, પરંતુ દુષમસુષમા સમાન કાલમાં હોય છે.

૫૫ બડસે નં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! ઓસપ્પિણિકાલે વા હોજ્જા, ઊસ્સપ્પિણિકાલે વા હોજ્જા, ણોઓસપ્પિણિ ણોઊસ્સપ્પિણિકાલે વા હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! બકુશ, કયા કાલમાં હોય છે? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! અવસર્પિણીકાલમાં, ઉત્સર્પિણીકાલમાં અને નોઅવસર્પિણી-નોઉત્સર્પિણી આ ત્રણે કાલમાં હોય છે.

૫૬ જઈ નં ભંતે ! ઓસપ્પિણિકાલે હોજ્જા કિં સુસમસુસમાકાલે હોજ્જા, પુચ્છા ? ગોયમા ! જમ્મણંસંતિભાવં પહુચ્ચ ણો સુસમસુસમાકાલે હોજ્જા, ણો સુસમાકાલે હોજ્જા,

સુસમદુસ્સમાકાલે વા હોજ્જા, દુસ્સમસુસમાકાલે વા હોજ્જા, દુસ્સમાકાલે વા હોજ્જા, ણો દુસ્સમદુસ્સમાકાલે હોજ્જા । સાહરણં પડુચ્ચ અણ્ણયરે સમાકાલે હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! બકુશ, અવસર્પિણીકાલમાં હોય, તો શું સુષમસુષમાકાલમાં હોય છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જન્મ અને સદ્ભાવની અપેક્ષાએ સુષમસુષમાકાલમાં અને સુષમાકાલમાં હોતા નથી; સુષમદુષમા કાલમાં, દુષમસુષમા કાલમાં અને દુષમા કાલમાં હોય છે પરંતુ દુષમદુષમા કાલમાં હોતા નથી. સંહરણની અપેક્ષાએ કોઈ પણ કાલમાં હોય છે.

૫૭ જહ્ પં ભંતે ! ઉસ્સપ્પિણિકાલે હોજ્જા કિં દુસ્સમદુસ્સમાકાલે હોજ્જા, પુચ્છા ? ગોયમા ! જમ્મણં પડુચ્ચ ણો દુસ્સમદુસ્સમાકાલે હોજ્જા જહેવ પુલાએ । સંતિભાવં પડુચ્ચ ણો દુસ્સમદુસ્સમાકાલે હોજ્જા, ણો દુસ્સમાકાલે હોજ્જા, એવં સંતિભાવેણ વિ જહા પુલાએ જાવ ણો સુસમસુસમાકાલે હોજ્જા । સાહરણં પડુચ્ચ અણ્ણયરે સમાકાલે હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! બકુશ, જો ઉત્સર્પિણીકાલમાં હોય છે, તો શું દુષમદુષમા કાલમાં હોય છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જન્મની અપેક્ષાએ દુષમદુષમા કાલમાં હોતા નથી, ઈત્યાદિ પુલાકની સમાન છે. સદ્ભાવની અપેક્ષાએ દુષમદુષમા કાલમાં અને દુષમાકાલમાં હોતા નથી ઈત્યાદિ પુલાકની સમાન યાવત્ સુષમસુષમા કાલમાં હોતા નથી. સંહરણની અપેક્ષાએ કોઈ પણ કાલમાં હોય છે.

૫૮ જહ્ પં ભંતે ! ણોઓસ્સપ્પિણિ-ણોઉસ્સપ્પિણિકાલે હોજ્જા, પુચ્છા ? ગોયમા ! જમ્મણં-સંતિભાવં પડુચ્ચ ણો સુસમસુસમાપલિભાગે હોજ્જા, એવં જહેવ પુલાએ જાવ દુસ્સમસુસમાપલિભાગે હોજ્જા । સાહરણં પડુચ્ચ અણ્ણયરે પલિભાગે હોજ્જા, જહા બહસે । એવં પહિસેવનાકુસીલે વિ । એવં કસાયકુસીલે વિ । ણિયંટો સિણાઓ ય જહા પુલાઓ, ણવરં- એસિં અબ્ભહિયં- સાહરણં ભાણિયવ્વં, સેસં તં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! બકુશ, જો નોઅવસર્પિણી-નોઉત્સર્પિણી કાલમાં હોય તો તેના કયા પલિભાગમાં હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જન્મ અને સદ્ભાવની અપેક્ષાએ સુષમસુષમા સમાન કાલમાં હોતા નથી. ઈત્યાદિ સર્વ કથન પુલાકની સમાન યાવત્ દુષમસુષમા સમાન કાલમાં હોય છે. સંહરણની અપેક્ષાએ કોઈ પણ કાલમાં હોય છે. બકુશની સમાન પ્રતિસેવનાકુશીલ અને કષાયકુશીલ પણ જાણવા. નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતકનું કથન પુલાકની સમાન છે પરંતુ તેમાં સંહરણ અધિક કહેવું જોઈએ અર્થાત્ સંહરણની અપેક્ષાએ સર્વકાલમાં હોય છે. શેષ પૂર્વવત્ છે.

વિવેચન :-

કાલના ત્રણ પ્રકાર છે. અવસર્પિણીકાલ, ઉત્સર્પિણીકાલ અને નોઅવસર્પિણી-નોઉત્સર્પિણીકાલ.

અવસર્પિણી કાલ :- જે કાલમાં જીવોના આયુષ્ય, બલ, શરીરની અવગાહના આદિ ભાવો ઉત્તરોત્તર ઘટતા જાય તે અવસર્પિણી કાલ છે. દશ કોડાકોડી સાગરોપમનો એક અવસર્પિણી કાલ છે. તેના છ આરા છે (૧) સુષમસુષમા (૨) સુષમા (૩) સુષમદુષમા (૪) દુષમસુષમા (૫) દુષમા (૬) દુષમદુષમા કાલ.

ઉત્સર્પિણી કાલ :- જે કાલમાં જીવોના આયુષ્ય, બલ, શરીરની અવગાહના આદિ ભાવો ઉત્તરોત્તર વધતા

જાય તે ઉત્સર્પિણી કાલ છે. તે કાલ પણ દશ કોડાકોડી સાગરોપમનો છે. તેના પણ છ આરા છે (૧) દુષ્મદુષ્મા (૨) દુષ્મા (૩) દુષ્મસુષ્મા (૪) સુષ્મદુષ્મા (૫) સુષ્મા (૬) સુષ્મસુષ્માકાલ.

ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં કાલનું પરિવર્તન થાય છે, જેમાં ક્રમશઃ અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીકાલ હોય છે. તેના છ આરામાંથી સુષ્મદુષ્માકાલ, દુષ્મસુષ્માકાલ અને દુષ્માકાલ તે ત્રણ આરામાં જ સંયમીઓ હોય છે.

નોઅવસર્પિણી-નોઉત્સર્પિણીકાલ :- જે કાલમાં ભાવોની હાનિ-વૃદ્ધિ ન થાય અને સદા સમાન પરિણામ રહે, તે કાલને નોઅવસર્પિણી-નોઉત્સર્પિણીકાલ કહે છે.

પાંચ મહાવિદેહ ક્ષેત્ર અને યુગલિક ક્ષેત્રોમાં આ કાલ હોય છે. તેના ચાર પ્રકાર છે— (૧) પ્રથમ આરાના પ્રારંભ જેવો કાલ, દેવકુરુ, ઉત્તરકુરુમાં હોય છે. (૨) બીજા આરાના પ્રારંભ જેવો કાલ હરિવાસ અને રમ્યકુવાસ ક્ષેત્રમાં હોય છે. (૩) ત્રીજા આરાના પ્રારંભ જેવો કાલ, હેમવંત અને હેરણ્યવંત ક્ષેત્રમાં હોય છે. (૪) ચોથા આરાના પ્રારંભ જેવો કાલ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં હોય છે. આ ચારે ય કાલ માટે સૂત્રમાં ‘પલિભાગ’ શબ્દનો પ્રયોગ છે. તેનો અર્થ છે તે-તે આરાના પ્રારંભ જેવો કાલ.

છપ્પન અંતર્દ્વીપનો સમાવેશ ત્રીજા પલિભાગમાં થાય છે અર્થાત્ ત્રીજા આરામાં જ્યારે પલ્યોપમના આઠમા ભાગની સ્થિતિ હોય, તેવો કાલ છપ્પન અંતર્દ્વીપમાં હોય છે.

આ રીતે સૂત્રકારે નોઉત્સર્પિણી-નોઅવસર્પિણીકાલના ચાર પ્રકારનું કથન કર્યું છે, તે ચાર પ્રકારમાંથી ચોથા આરાની સમાનકાલમાં સંયમીઓ હોય છે.

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં ઉત્સર્પિણી આદિ ત્રણ કાલમાં જન્મ અને સદ્ભાવની અપેક્ષાએ તેમજ સંહરણની અપેક્ષાએ કયા નિયંઠા કયા કાલમાં હોય તદ્વિષયક નિરૂપણ છે.

પુલાક-જન્મ-સદ્ભાવની અપેક્ષાએ :- અવસર્પિણીકાલમાં જન્મની અપેક્ષાએ ત્રીજા, ચોથા આરામાં અને સદ્ભાવની અપેક્ષાએ ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમા આરામાં પુલાક હોય છે. પહેલો સુષ્મસુષ્મા અને બીજો સુષ્માકાલ યુગલિકકાલ હોવાથી તેમાં કોઈ પણ પ્રકારના નિર્ગ્થો હોતા નથી. ત્રીજા આરામાં પણ પ્રથમ તીર્થકર તીર્થની સ્થાપના કરે ત્યાર પછી જ પુલાક નિર્ગ્થ થાય છે. ચોથા આરામાં તીર્થકરોના શાસનમાં હોય છે. ચોથા આરામાં કોઈ જીવને પુલાક લબ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ હોય અને તે જીવ પાંચમા આરામાં હોય તેની અપેક્ષાએ પાંચમા આરામાં હોય છે. પાંચમા આરામાં જન્મેલાને પુલાક લબ્ધિ ઉત્પન્ન થતી નથી. છટ્ટા આરામાં ચારિત્ર ધર્મ જ ન હોવાથી સંયમીઓ હોતા નથી.

ઉત્સર્પિણીકાલમાં જન્મની અપેક્ષાએ બીજા, ત્રીજા અને ચોથા આરામાં અને સદ્ભાવની અપેક્ષાએ ત્રીજા અને ચોથા આરામાં પુલાક હોય છે.

ઉત્સર્પિણીકાળમાં પ્રથમ અને બીજા આરામાં ચારિત્રધર્મ હોતો નથી. ત્રીજા આરામાં તીર્થકર તીર્થની સ્થાપના કરે ત્યાર પછી પુલાક નિર્ગ્થ હોય શકે છે. તેથી બીજા આરામાં જન્મેલાને ત્રીજા આરામાં પુલાક લબ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. ત્રીજા અને ચોથા આરામાં અંતિમ તીર્થકરના શાસનકાલ પર્યંત પુલાક હોય છે. ત્યાર પછી પાંચમા અને છટ્ટા આરામાં યુગલિક કાલ હોવાથી કોઈપણ પ્રકારના નિર્ગ્થો હોતા નથી.

નોઉત્સર્પિણી-નોઅવસર્પિણી કાલમાં જ્યાં યોથા આરાની સમાન કાલ વર્તે છે તેવા મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં જન્મ અને સદ્ભાવની અપેક્ષાએ પુલાક હોય છે.

સંહરણ અપેક્ષાએ :- પુલાક લબ્ધિવાનનું કોઈ દેવો સંહરણ કરી શકતા નથી. તેથી સંહરણની અપેક્ષાએ તેનું અસ્તિત્વ ક્યાંય હોતું નથી.

બકુશ, પ્રતિસેવના કુશીલ, કષાય કુશીલ જન્મ સદ્ભાવની અપેક્ષાએ :-

અવસર્પિણીકાલમાં જન્મ અને સદ્ભાવની અપેક્ષાએ ત્રીજા, યોથા અને પાંચમા આરામાં હોય છે. પાંચમા આરામાં જન્મેલા મનુષ્યોને બકુશ આદિ ત્રણે પ્રકારના નિર્ગ્રંથપણાની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે.

ઉત્સર્પિણીકાલમાં બીજા ત્રીજા અને યોથા આરામાં જન્મની અપેક્ષાએ અને સદ્ભાવની અપેક્ષાએ ત્રીજા, યોથા આરામાં બકુશ આદિ ત્રણે ય નિર્ગ્રંથ હોય છે અને નોઅવસર્પિણી નોઉત્સર્પિણીકાલમાં જન્મ અને સદ્ભાવની અપેક્ષાએ યોથા આરાના પ્રારંભ જેવા કાલમાં અર્થાત્ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં હોય છે.

બકુશ, પ્રતિસેવનાકુશીલ અને કષાય કુશીલ સંહરણ અપેક્ષાએ :- તે ત્રણે પ્રકારના નિર્ગ્રંથો સંહરણ અપેક્ષાએ સર્વકાલમાં હોય છે.

ભરત અને ઐરવતક્ષેત્રમાં કાલનું પરિવર્તન સતત થયા જ કરે છે. પરંતુ મહાવિદેહક્ષેત્રમાં સદાય યોથા આરાના પ્રારંભકાલ જેવા ભાવો હોય છે. ત્યાં સર્વ પ્રકારના નિર્ગ્રંથો હંમેશાં હોય છે. દેવો ત્યાંથી કોઈ બકુશ આદિ નિર્ગ્રંથનું સંહરણ કરીને ભરત આદિ કર્મભૂમિના ક્ષેત્રમાં કે અકર્મભૂમિના કોઈપણ ક્ષેત્રમાં મૂકી દે, તે-તે દરેક ક્ષેત્રોમાં ભિન્ન-ભિન્ન કાલ હોવાથી બકુશાદિ નિર્ગ્રંથો કોઈ પણ કાલમાં હોય શકે છે અથવા ક્યારેક ભરત કે ઐરવતક્ષેત્રના સાધુનું સંહરણ કરીને અકર્મભૂમિમાં રાખે, ત્યાં પહેલા, બીજા, ત્રીજા આરાની સમાન કાલ હોય છે. આ રીતે વિવિધ પ્રકારે વિચારતા સંહરણની અપેક્ષાએ બકુશાદિ ત્રણે પ્રકારના નિર્ગ્રંથો સર્વકાલમાં હોય શકે છે.

નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતક :- તેનું કથન પુલાકની સમાન છે અર્થાત્ નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતક જન્મની અપેક્ષાએ અવસર્પિણીના ત્રીજા-યોથા આરામાં અને ઉત્સર્પિણીનીના બીજા, ત્રીજા, યોથા આરામાં હોય છે. સદ્ભાવની અપેક્ષાએ નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતક અવસર્પિણીના ત્રીજા-યોથા-પાંચમા આરામાં અને ઉત્સર્પિણીના ત્રીજા-યોથા આરામાં હોય છે. નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતકનું સંહરણ થતું નથી.

**સમળીમવગયવેયં, પરિહાર-પુલાય-મપ્પમત્તં ચ ।
ચોદ્ધસપુલ્વિં આહારયં ચ, ણ ય કોઙ સંહરઙ ॥**

શ્રમણી, અપગતવેદ-અવેદી પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્રી, પુલાક, અપ્રમત્તસંયત(સાતમા આદિ ગુણસ્થાનવર્તી), ચૌદ પૂર્વધર અને આહારક લબ્ધિવાન સાધુઓનું સંહરણ થતું નથી. નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતક અવેદી છે, તેથી તેનું સંહરણ થતું નથી.

પરંતુ જેનું સંહરણ થયું હોય તેવા મનુષ્યો ગમે તે કાલમાં નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતકપણાને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, આ અપેક્ષાએ તે બંને નિર્ગ્રંથો સર્વકાલે હોય છે. અદીદ્વીપ બહાર સંહરણ થતું નથી.

નિર્ગ્રંથોમાં કાલ દ્વાર :-

નિર્ગ્રંથ	કાલ	સુખમા સુખમા			સુખમા			સુખમ દુષમા			દુષમા સુખમા			દુષમા			દુષમ દુષમા		
		જન્મ	સદ્ભાવ	સંહ રણ	જન્મ	સદ્ભાવ	સંહ રણ	જન્મ	સદ્ભાવ	સંહ રણ	જન્મ	સદ્ભાવ	સંહ રણ	જન્મ	સદ્ભાવ	સંહ રણ	જન્મ	સદ્ભાવ	સંહ રણ
પુલાક	અવ૦	×	×	×	×	×	×	✓	✓	×	✓	✓	×	×	✓	×	×	×	×
	ઉત્સ૦	×	×	×	×	×	×	✓	✓	×	✓	✓	×	✓	×	×	×	×	×
	નોઉત્સ૦	×	×	×	×	×	×	×	×	×	✓	✓	×	×	×	×	×	×	×
બકુશ-પ્રતિસે૦ કષાય૦	અવ૦	×	×	✓	×	×	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	×	×	✓
	ઉત્સ૦	×	×	✓	×	×	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	×	✓	×	×	✓
	નોઉત્સ૦	×	×	✓	×	×	✓	×	×	✓	✓	✓	✓	×	×	×	×	×	×
નિર્ગ્રંથ સ્નાતક	અવ૦	×	×	✓	×	×	✓	✓	✓	✓	✓	✓	×	✓	✓	×	×	×	✓
	ઉત્સ૦	×	×	✓	×	×	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	×	✓	×	×	×	✓
	નોઉત્સ૦	×	×	✓	×	×	✓	×	×	✓	×	×	✓	×	×	×	×	×	×

★ કોષ્ટકમાં (૧) અવ૦ = અવસર્પિણીકાલ, ઉત્સ૦ = ઉત્સર્પિણીકાલ, નોઉત્સ૦ = નોઉત્સર્પિણી નોઅવસર્પિણીકાલ. (૨) નોઉત્સર્પિણી નોઅવસર્પિણીમાં સુખમા આદિ આરા પરિવર્તન નથી પરંતુ તે અવસર્પિણીકાલના ૧ થી ૪ આરા જેવા ભાવ સ્થાયી વર્તે છે. (૩) અવસર્પિણી કાલમાં સુખમસુખમા આદિ કાલથી પહેલા, બીજા, ત્રીજા આદિ આરાની ગણના થાય છે. ઉત્સર્પિણી કાલમાં દુષમદુષમા કાલથી ક્રમશઃ પહેલા, બીજા, ત્રીજા આદિ આરાની ગણના થાય છે.

(૧૩) ગતિ દ્વાર :-

૫૯ પુલાએ નંતે ! કાલગણ સમાણે કં ગઈ ગચ્છઈ ? ગોયમા ! દેવગઈ ગચ્છઈ ।

દેવગઈ ગચ્છમાણે કિં ભવણવાસીસુ ઉવવજ્જેજ્જા, વાણમંતરેસુ ઉવવજ્જેજ્જા, જોઈસિણે સુ ઉવવજ્જેજ્જા, વેમાણિણેસુ ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! ણો ભવણવાસીસુ, ણો વાણમંતરેસુ, ણો જોઈસિણેસુ, વેમાણિણેસુ ઉવવજ્જેજ્જા । વેમાણિણેસુ ઉવવજ્જમાણે જહણ્ણેણં સોહમ્મે કપ્પે, ઉવ્વકોસેણં સહસ્સારે કપ્પે ઉવવજ્જેજ્જા । બડસે ણં એવં ચેવ, ણવરં- ઉવ્વકોસેણં અચ્ચુણે કપ્પે । પહિસેવણાકુસીલે જહા બડસે । કસાયકુસીલે જહા પુલાએ, ણવરં- ઉવ્વકોસેણં અણુત્તરવિમાણેસુ ઉવવજ્જેજ્જા । ણિયંટે ણં એવં ચેવ જાવ વેમાણિણેસુ ઉવવજ્જમાણે અજહણ્ણમણુવ્વકોસેણં અણુત્તરવિમાણેસુ ઉવવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક મરીને કઈ ગતિમાં જાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! દેવગતિમાં જાય છે.

પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે દેવગતિમાં જાય, તો શું ભવનપતિમાં, વાણવ્યંતરમાં, જ્યોતિષીમાં કે વૈમાનિકમાં જાય ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ભવનપતિ, વાણવ્યંતર અને જ્યોતિષીદેવોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી પરંતુ વૈમાનિક દેવોમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે. વૈમાનિક દેવોમાં ઉત્પન્ન થતાં જઘન્ય સૌધર્મ દેવલોકમાં અને ઉત્કૃષ્ટ સહસ્રાર દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે બકુશ પણ જાણવા પરંતુ તે ઉત્કૃષ્ટ અચ્યુત દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રતિસેવના કુશીલ બકુશની સમાન છે. કષાય કુશીલ, પુલાકની સમાન છે પરંતુ ઉત્કૃષ્ટ

અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

નિર્ગ્રથનું કથન પણ તે જ રીતે જાણવું. યાવત્ તે વૈમાનિકમાં ઉત્પન્ન થતાં અજઘન્યાનુત્કૃષ્ટ અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૬૦ સિનાણં પં મંતે ! કાલગણ સમાણે કં ગઈ ગચ્છઈ ? ગોયમા ! સિદ્ધિગઈ ગચ્છઈ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સ્નાતક મરીને કઈ ગતિમાં જાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સિદ્ધ ગતિમાં જાય છે.

૬૧ પુલાણં પં મંતે ! દેવેસુ ડવજ્જમાણે કિં ઇંદત્તાણ ડવવજ્જેજ્જા, સામાણિયત્તાણ ડવવજ્જેજ્જા, તાયત્તીસગત્તાણ ડવવજ્જેજ્જા, લોગપાલત્તાણ ડવવજ્જેજ્જા, અહમિંદત્તાણ વા ડવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! અવિરાહણં પઢુચ્ચ ઇંદત્તાણ ડવવજ્જેજ્જા, સામાણિયત્તાણ ડવવજ્જેજ્જા, તાયત્તીસગત્તાણ ડવવજ્જેજ્જા, લોગપાલત્તાણ ડવવજ્જેજ્જા, ણો અહમિંદત્તાણ ડવવજ્જેજ્જા । વિરાહણં પઢુચ્ચ અણ્ણયરેસુ ડવવજ્જેજ્જા । ંવં બડસે વિ, ંવં પઢિસેવણાકુસીલે વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક, વૈમાનિક દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય, તો શું ઈન્દ્રપણે, સામાનિકદેવપણે, ત્રાયસ્ત્રિંશકદેવપણે, લોકપાલદેવપણે કે અહમિન્દ્રપણે ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અવિરાધનાની અપેક્ષાએ ઈન્દ્ર, સામાનિકદેવ, ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવ અને લોકપાલપણે ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ અહમિન્દ્ર થતા નથી, વિરાધનાની અપેક્ષાએ તે પદવી સિવાયના અન્ય સામાન્ય દેવપણે ઉત્પન્ન થાય છે, આ રીતે બકુશ અને પ્રતિસેવનાકુશીલ પણ જાણવા.

૬૨ કસાયકુસીલેણં મંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! અવિરાહણં પઢુચ્ચ ઇંદત્તાણ વા ડવવજ્જેજ્જા જાવ અહમિંદત્તાણ વા ડવવજ્જેજ્જા । વિરાહણં પઢુચ્ચ અણ્ણયરેસુ ડવવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કધાયકુશીલ શું ઈન્દ્રપણે ઉત્પન્ન થાય છે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અવિરાધનાની અપેક્ષાએ ઈન્દ્રપણે યાવત્ અહમિન્દ્રપણે ઉત્પન્ન થાય છે અને વિરાધનાની અપેક્ષાએ તે પદવી સિવાય અન્ય સામાન્ય દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૬૩ ણિયંઠેણં મંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! અવિરાહણં પઢુચ્ચ ણો ઇંદત્તાણ ડવવજ્જેજ્જા જાવ ણો લોગપાલત્તાણ ડવવજ્જેજ્જા, અહમિંદત્તાણ ડવવજ્જેજ્જા । વિરાહણં પઢુચ્ચ અણ્ણયરેસુ ડવવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નિર્ગ્રથ શું ઈન્દ્રપણે ઉત્પન્ન થાય છે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અવિરાધનાની અપેક્ષાએ ઈન્દ્રપણે યાવત્ લોકપાલપણે ઉત્પન્ન થતા નથી પરંતુ અહમિન્દ્રપણે ઉત્પન્ન થાય છે. વિરાધનાની અપેક્ષાએ તે પદવી સિવાયના અન્ય સામાન્ય દેવપણે ઉત્પન્ન થાય છે.

૬૪ પુલાયસ્સ ણં મંતે ! દેવલોગેસુ ડવવજ્જમાણસ્સ કેવઇયં કાલં ઠિઈ પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં પલિઓવમપુહત્તં, ડવ્કોસેણં અટ્ઠારસ સાગરોવમાઈ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિએ ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય અનેક પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ અઢાર સાગરોપમની સ્થિતિએ ઉત્પન્ન થાય છે.

૬૫ બડસસ્સ ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં પલિઓવમપુહુત્તં, ઉવ્કોસેણં
બાવીસં સાગરોવમાઈં । એવં પહિસેવણાકુસીલે વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! બકુશ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિએ ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જઘન્ય અનેક પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ બાવીસ સાગરોપમની સ્થિતિએ ઉત્પન્ન થાય છે, આ રીતે પ્રતિસેવનાકુશીલ પણ જાણવા.

૬૬ કસાયકુસીલસ્સ ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં પલિઓવમપુહુત્તં, ઉવ્કોસેણં
તેત્તીસં સાગરોવમાઈં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! કષાયકુશીલ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિએ ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જઘન્ય અનેક પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમની સ્થિતિએ ઉત્પન્ન થાય છે.

૬૭ ણિયંઠસ્સ ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! અજહણ્ણમણુવ્કોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! નિર્ગ્ઠ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા કાલની સ્થિતિએ ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! અજઘન્યાનુત્કૃષ્ટ તેત્રીસ સાગરોપમની સ્થિતિએ ઉત્પન્ન થાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં છએ પ્રકારના નિર્ગ્ઠોની ગતિ, દેવસ્થિતિ અને દેવ પદવીની પ્રાપ્તિ વિષયક નિરૂપણ કર્યું છે. તેની ગતિ અને સ્થિતિ સૂત્રપાઠથી સ્પષ્ટ છે.

જઘન્ય સ્થિતિ :- પ્રસ્તુત નિયંઠા પ્રકરણમાં ચાર નિયંઠામાં જઘન્ય સ્થિતિ અનેક પલ્યોપમ કહી છે અને આ પછી સંયત પ્રકરણમાં સામાયિક આદિ ત્રણ ચારિત્રમાં જઘન્ય સ્થિતિ બે પલ્યોપમ કહી છે. આ પ્રકારના વર્ણનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે સંયતને પ્રાપ્ત થતી જઘન્ય સ્થિતિ નિશ્ચિત છે અને નિયંઠાને પ્રાપ્ત થતી જઘન્ય સ્થિતિ અનેક પલ્યોપમરૂપે અનિશ્ચિત છે. તેથી એમ સમજવું કે ચારે નિર્ગ્ઠોની જઘન્ય સ્થિતિ ન્યૂનાધિક પલ્યોપમરૂપે હોય છે.

સૂત્રકારે છ એ પ્રકારના નિર્ગ્ઠોની ગતિ અને સ્થિતિના કથન પછી વૈમાનિક દેવગતિમાં પ્રાપ્ત થતી પદવીનું કથન આરાધના અને વિરાધનાની અપેક્ષાએ કર્યું છે. આ પાંચે નિર્ગ્ઠો જો આરાધક ભાવે આયુષ્ય પૂર્ણ કરે તો પદવીધારી વૈમાનિકદેવ થઈ શકે અને વિરાધક ભાવે આયુષ્ય પૂર્ણ કરે તો સામાન્ય વૈમાનિક દેવ થાય છે.

છ પ્રકારના નિર્ગ્ઠોમાં પુલાક, બકુશ અને પ્રતિસેવના કુશીલ પ્રતિસેવી અર્થાત્ દોષનું સેવન કરનાર છે. તેમ છતાં અંત સમયે પોતાની દુષ્પ્રવૃત્તિની આલોચનાદિ કરી તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત ગ્રહણ કરી લે તો અંત સમયની આ પ્રકારની આરાધનાથી તે આરાધક બની જાય છે. પુલાક આદિ આરાધક બને ત્યારે કષાય-કુશીલપણાને પ્રાપ્ત કરે છે અને કષાયકુશીલ અવસ્થામાં અંતર્મુહૂર્તમાં જ તેનું મૃત્યુ થાય તો ભૂતકાલીન પર્યાય અનુસાર તે પુલાક કહેવાય અને તેની આરાહણં પડુચ્ચ આરાધનાની અપેક્ષાએ ગતિ થાય છે. જો તે આલોચના કે પ્રાયશ્ચિત્ત આદિ આરાધના કર્યા વિના કાળ કરી જાય તો તે પુલાકની વિરાહણં પડુચ્ચ વિરાધનાની અપેક્ષાએ ગતિ થાય છે.

કષાયકુશીલ અને નિર્ગ્રંથ અપ્રતિસેવી છે, તે દોષનું સેવન કરતા નથી અર્થાત્ તે શુદ્ધાચારી છે. તેમ છતાં ક્યારેક પરિણામોના પરિવર્તનથી કે દોષ સેવનથી બકુશ કે પ્રતિસેવના કુશીલપણાને પ્રાપ્ત કરીને અંતર્મુહૂર્તમાં જ મૃત્યુ પામે તો તે પ્રતિસેવના કે બકુશ હોવા છતાં ભૂતકાલીન પર્યાય અનુસાર કષાયકુશીલ કે નિર્ગ્રંથ કહેવાય છે; અને તેની ગતિ વિરાધના દશાવાળા કષાયકુશીલ અને નિર્ગ્રંથપણાની થાય છે. ત્યારે તે સંયત ૧૨ દેવલોક સુધી ઉત્પન્ન થાય છે અને પદવી પ્રાપ્ત કરતાં નથી પરંતુ સામાન્ય દેવ થાય છે.

જ્યારે કષાયકુશીલ અને નિર્ગ્રંથ નિયંઠાવાળા શુદ્ધાચાર સહિત આરાધના ભાવમાં મૃત્યુ પામે તો આરાધનાની અપેક્ષાએ પોત-પોતાની ગતિ અનુસાર ઉત્પન્ન થાય છે અને કોઈપણ પદવી પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આરાધનાદશામાં મૃત્યુ પામનાર કષાયકુશીલ નિર્ગ્રંથ પ્રથમ દેવલોકથી અનુત્તર વિમાન સુધી પાંચમાંથી કોઈપણ પદવી પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને નિર્ગ્રંથ નિયંઠાવાળા અણુત્તર વિમાનમાં અવશ્ય અહમેન્દ્ર પદવી પ્રાપ્ત કરે છે.

આ રીતે પુલાક, બકુશ, પ્રતિસેવના નિયંઠામાં આરાધનાદશા તેમજ કષાયકુશીલ અને નિર્ગ્રંથ નિયંઠામાં વિરાધનાદશા ઘટિત થાય છે. સંક્ષેપમાં સંયમની વિરાધનાયુક્ત પ્રવૃત્તિમાં(પરિણામમાં) કાળ કરનાર વિરાધનાદશાની(બકુશ આદિની) ગતિ પામે છે અને સંયમ વિરાધનાયુક્ત પ્રવૃત્તિમાં(પરિણામમાં) આયુષ્ય બંધ કરનાર ભગવતી સૂત્ર શતક-૧/૨ કથિત વિરાધક સાધુની ગતિ પામે છે.

નિર્ગ્રંથોમાં ક્ષીણ કષાયી નિર્ગ્રંથ પ્રતિપાતિ થતાં નથી, તેનું મૃત્યુ પણ થતું નથી તે અવશ્ય સ્નાતક-પણાને જ પામે છે. તેથી તેની ગતિ નથી તે અમર કહેવાય છે.

આરાહણં પડુચ્ચ-વિરાહણં પડુચ્ચ :- અંત સમયે પોતાના જીવનભરના દુષ્ટકૃત્યોની આલોચના નિંદા, ગર્હા આદિ કરી, તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી શુદ્ધ બનવું; જ્ઞાનાદિની આરાધનામાં લીન થવું; તેને આરાધના કહે છે અને તેની ગતિ આરાધનાયુક્ત ગતિ કહેવાય છે. પોતાના દુષ્ટકૃત્યોની આલોચનાદિ ન કરવા, તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત ન લેવું, દોષ સેવનના ભાવોની પરંપરા ચાલુ રાખવી; અથવા અંત સમયે દોષ સેવન દશા અને તેના પરિણામ આવી જાય. તેને વિરાધના કહે છે અને તેની ગતિ વિરાધનાયુક્ત ગતિ કહેવાય છે.

નિર્ગ્રંથની ગતિ, સ્થિતિ અને પદવી :-

નિર્ગ્રંથ	ગતિ		સ્થિતિ		પદવી
	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ	
પુલાક	પ્રથમ દેવલોક	આઠમો દેવલોક	અનેક પલ્યોપમ	૧૮ સાગરોપમ	ચારમાંથી એક
બકુશ, પ્રતિસેવના	પ્રથમ દેવલોક	બારમો દેવલોક	અનેક પલ્યોપમ	૨૨ સાગરોપમ	ચારમાંથી એક
કષાય કુશીલ	પ્રથમ દેવલોક	અનુત્તર વિમાન	અનેક પલ્યોપમ	૩૩ સાગરોપમ	પાંચમાંથી એક
નિર્ગ્રંથ	×	અનુત્તર વિમાન	—	૩૩ સાગરોપમ	અહમેન્દ્ર
સ્નાતક	×	સિદ્ધગતિ	સાદિ અનંતકાલ	—	×

★ પાંચ પદવી- ઈન્દ્ર, સામાનિક, ત્રાયસ્ત્રિંશક, લોકપાલ, અહમેન્દ્ર.

(૧૪) સંયમ સ્થાન દ્વાર :-

૬૮ પુલાગસ્સ પં ભંતે ! કેવહ્યા સંજમદ્વાળા પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! અસંખેજ્જા સંજમદ્વાળા પળ્ણત્તા । એવં જાવ કસાયકુસીલસ્સ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાકના સંયમ સ્થાન કેટલા છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પુલાકના અસંખ્ય સંયમસ્થાન છે. આ રીતે કષાયકુશીલ પર્યત જાણવું.

૬૯ ગિયંઠસ્સ ણં ભંતે ! કેવ્હયા સંજમદ્દાણા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! એગે અજહણ્ણમણુવ્કોસે સંજમદ્દાણે । એવં સિણાયસ્સ વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નિર્ગ્રંથના સંયમસ્થાન કેટલા છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અજઘન્યાનુત્કૃષ્ટ એક સંયમ સ્થાન છે. આ રીતે સ્નાતક પણ જાણવા.

૭૦ એસિ ણં ભંતે ! પુલાગ્ગબહુસપ્પિસેવણાકસાયકુસીલગિયંઠસિણાયણં સંજમદ્દાણાણં કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા જાવ વિસેસાહિયા વા ? ગોયમા ! સવ્વત્થોવા ગિયંઠસ્સ સિણાયસ્સ ય એગે અજહણ્ણમણુવ્કોસે સંજમદ્દાણે, પુલાગ્ગસ્સ ણં સંજમદ્દાણા અસંખેજ્જગુણા, બહુસસ્સ સંજમદ્દાણા અસંખેજ્જગુણા, પ્પિસેવણાકુસીલસ્સ સંજમદ્દાણા અસંખેજ્જગુણા, કસાયકુસીલસ્સ સંજમદ્દાણા અસંખેજ્જગુણા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક, બકુશ, પ્રતિસેવના કુશીલ, કષાયકુશીલ, નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતકના સંયમ સ્થાનોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ યાવત્ વિશેષાધિક છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતકના સંયમ સ્થાન, અજઘન્યાનુત્કૃષ્ટ એક જ છે અને સર્વથી અલ્પ છે, તેનાથી પુલાકના સંયમ સ્થાન અસંખ્યગુણા છે, તેનાથી બકુશ, પ્રતિસેવનાકુશીલ અને કષાયકુશીલના સંયમ સ્થાન ક્રમશઃ અસંખ્યગુણા-અસંખ્યગુણા છે.

વિવેચન :-

સંયમ સ્થાન :- સંયમઃ ચારિત્રં તસ્ય સ્થાનાનિ શુદ્ધિપ્રકર્ષાપકર્ષકૃતા ભેદાઃ સંયમસ્થાનાનિ । સંયમ અર્થાત્ ચારિત્ર, તેના સ્થાન અર્થાત્ શુદ્ધિની પ્રકર્ષતા અને અપ્રકર્ષતાકૃત(ન્યૂનાધિકતા આધારિત) ભેદને સંયમ સ્થાન કહે છે. સંક્ષેપમાં સંયમની ભાવાત્મક વિભિન્ન અવસ્થાઓને સંયમ સ્થાન કહે છે.

ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાના કારણે અસંખ્ય સંયમ સ્થાન થાય છે. જીવ જ્યારે કષાય રહિત અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરે ત્યાર પછી તેના સંયમસ્થાનમાં તરતમતા રહેતી નથી; તેનું સંયમ સ્થાન સ્થિર થઈ જાય છે; તેથી અકષાયી નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતકને એક જ સંયમ સ્થાન હોય છે. પુલાકાદિના સંયમસ્થાનોનું અલ્પબહુત્વ ભાવાર્થથી સ્પષ્ટ છે.

(૧૫) સન્નિકર્ષ દ્વાર :-

૭૧ પુલાગ્ગસ્સ ણં ભંતે ! કેવ્હયા ચરિત્તપજ્જવા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! અણંતા ચરિત્તપજ્જવા પણ્ણત્તા । એવં જાવ સિણાયસ્સ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાકના ચારિત્ર પર્યવો કેટલા હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પુલાકના ચારિત્ર પર્યવો અનંત છે. આ રીતે સ્નાતક પર્યત જાણવું.

૭૨ પુલાએ ણં ભંતે ! પુલાગ્ગસ્સ સદ્દાણસણ્ણિગાસેણં ચરિત્તપજ્જવેહિં કિં હીણે, તુલ્લે, અબ્ભહિએ ? ગોયમા ! સિય હીણે સિય તુલ્લે સિય અબ્ભહિએ । જહ્ હીણે અણંતભાગહીણે

વા અસંખેજ્જઇભાગહીણે વા સંખેજ્જઇભાગહીણે વા સંખેજ્જગુણહીણે વા અસંખેજ્જગુણહીણે વા અણંતગુણહીણે વા । અહ અબ્બહિએ અણંતભાગમબ્બહિએ વા અસંખેજ્જઇભાગમબ્બહિએ વા સંખેજ્જઇભાગમબ્બહિએ વા સંખેજ્જગુણમબ્બહિએ વા અસંખેજ્જગુણમબ્બહિએ વા અણંતગુણમબ્બહિએ વા ।

શબ્દાર્થ :- સણિગાસેણં = તુલનામાં સદ્ગુણ = સ્વસ્થાન અર્થાત્ એક પુલાક બીજા પુલાકથી.

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એક પુલાક, બીજા પુલાકના સ્વસ્થાન ચારિત્ર પર્યવોની તુલનામાં શું હીન છે, તુલ્ય છે કે અધિક છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કદાચિત્ હીન હોય છે, કદાચિત્ તુલ્ય અને કદાચિત્ અધિક હોય છે. જો હીન હોય તો- (૧) અનંતમો ભાગ હીન (૨) અસંખ્યાતમો ભાગ હીન (૩) સંખ્યાતમો ભાગ હીન (૪) સંખ્યાત ગુણ હીન (૫) અસંખ્યાત ગુણ હીન અથવા (૬) અનંતગુણ હીન હોય છે. જો અધિક હોય, તો- (૧) અનંતમો ભાગ અધિક (૨) અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક (૩) સંખ્યાતમો ભાગ અધિક (૪) સંખ્યાતગુણ અધિક (૫) અસંખ્યાતગુણ અધિક અથવા (૬) અનંતગુણ અધિક હોય છે.

૭૩ પુલાએ ણં ભંતે ! બડસસ્સ પરદ્વાણસણિગાસેણં ચરિત્તપજ્જવેહિં કિં હીણે, તુલ્લે, અબ્બહિએ ? ગોયમા ! હીણે, ણો તુલ્લે, ણો અબ્બહિએ; અણંતગુણહીણે । એવં પડિસેવના-કુસીલસ્સ વિ । કસાયકુસીલેણ સમંછદ્વાણવડિએ જહેવ સદ્ગુણે । ણિયંઠસ્સ જહા બડસસ્સ । એવં સિણાયસ્સ વિ ।

શબ્દાર્થ :- પરદ્વાણ સણિગાસેણં = પુલાક નિર્ગ્રંથ, બકુશ આદિ અન્ય નિર્ગ્રંથની તુલનામાં.

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક પોતાના ચારિત્ર પર્યવોથી, બકુશરૂપ પરસ્થાનના ચારિત્ર પર્યવોની તુલનામાં શું હીન છે, તુલ્ય છે, કે અધિક છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! હીન હોય છે, તુલ્ય કે અધિક હોતા નથી અને તે અનંતગુણ હીન હોય છે. આ રીતે પ્રતિસેવનાકુશીલ સાથે પણ જાણવું જોઈએ. કષાયકુશીલ સાથે પુલાકના ચારિત્ર પર્યવો સ્વસ્થાનની સમાન ષટ્સ્થાન પતિત હોય છે. નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતક સાથે બકુશની સમાન અર્થાત્ અનંતગુણ હોય છે.

૭૪ બડસે ણં ભંતે ! પુલાગસ્સ પરદ્વાણસણિગાસેણં ચરિત્તપજ્જવેહિં કિં હીણે, તુલ્લે, અબ્બહિએ ? ગોયમા ! ણો હીણે, ણો તુલ્લે, અબ્બહિએ, અણંતગુણબ્બહિએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! બકુશ, પુલાકરૂપ પરસ્થાનના ચારિત્ર પર્યવોની તુલનામાં શું હીન છે, તુલ્ય છે કે અધિક છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! હીન નથી અને તુલ્ય પણ નથી પરંતુ અધિક છે, તે અનંતગુણ અધિક છે.

૭૫ બડસે ણં ભંતે ! બડસસ્સ સદ્ગુણસણિગાસેણં ચરિત્તપજ્જવેહિં, પુચ્છા ? ગોયમા ! સિય હીણે, સિય તુલ્લે, સિય અબ્બહિએ । જહ હીણે છદ્વાણવડિએ । જહ અબ્બહિએ છદ્વાણવડિએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એક બકુશ, બીજા બકુશરૂપ સ્વસ્થાનના ચારિત્ર પર્યવોની તુલનામાં શું હીન છે, તુલ્ય છે કે અધિક છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કદાચિત્ હીન, કદાચિત્ તુલ્ય અને કદાચિત્ અધિક હોય

છે. જો હીન હોય, તો ષટ્ સ્થાનપતિત હોય છે. જો અધિક હોય તો પણ ષટ્સ્થાન અધિક(છ પ્રકારે અધિક) હોય છે.

૭૬ બડસે ણં ભંતે ! પડિસેવણાકુસીલસ્સ પરદ્વાણસણિગાસેણં ચરિત્તપજ્જવેહિં કિં હીણે તુલ્લે, અબ્ભહિએ ? ગોયમા ! છદ્વાણવહિએ, એવં કસાયકુસીલસ્સ વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! બકુશ નિર્ગ્રંથ, પ્રતિસેવનાકુશીલરૂપ પરસ્થાનના ચારિત્ર પર્યાયોની તુલનામાં શું હીન, તુલ્ય કે અધિક છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ષટ્સ્થાનપતિત હોય છે. આ રીતે કધાયકુશીલની અપેક્ષાએ પણ જાણવું જોઈએ.

૭૭ બડસે ણં ભંતે ! ણિયંઠસ્સ પરદ્વાણસણિગાસેણં ચરિત્તપજ્જવેહિં, પુચ્છા ? ગોયમા ! હીણે, ણો તુલ્લે, ણો અબ્ભહિએ, અણંતગુણહીણે, એવં સિણાયસ્સ વિ । પડિસેવણાકુસીલસ્સ એવં ચેવ બડસવત્તવ્વયા ણાણિયવ્વા । કસાયકુસીલસ્સ એસ ચેવ બડસવત્તવ્વયા, ણવરં-પુલાણ વિ સમં છદ્વાણવહિએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! બકુશ નિર્ગ્રંથ, નિર્ગ્રંથ નિયંઠારૂપ પરસ્થાનના ચારિત્ર પર્યવોની તુલનામાં શું હીન, તુલ્ય કે અધિક હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! હીન હોય છે, તુલ્ય અને અધિક હોતા નથી, તે અનંતગુણહીન હોય છે. આ રીતે સ્નાતકની અપેક્ષાએ પણ જાણવું જોઈએ. પ્રતિસેવનાકુશીલનું કથન બકુશની સમાન જાણવું જોઈએ. કધાયકુશીલને માટે પણ બકુશની સમાન કથન કરવું જોઈએ, પરંતુ તે પુલાકની અપેક્ષાએ ષટ્ સ્થાન પતિત કહેવા જોઈએ.

૭૮ ણિયંઠે ણં ભંતે ! પુલાગસ્સ પરદ્વાણસણિગાસેણં ચરિત્તપજ્જવેહિં, પુચ્છા ? ગોયમા ! ણો હીણે, ણો તુલ્લે, અબ્ભહિએ; અણંતગુણમબ્ભહિએ । એવં જાવ કસાયકુસીલસ્સ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નિર્ગ્રંથ નિયંઠા, પુલાકરૂપ પરસ્થાન નિર્ગ્રંથના ચારિત્ર પર્યવોની તુલનામાં શું હીન, તુલ્ય કે અધિક હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! હીન અને તુલ્ય હોતા નથી, પરંતુ અધિક હોય છે; તે અનંતગુણ અધિક હોય છે. આ રીતે યાવત્ કધાયકુશીલની અપેક્ષાએ પણ જાણવું જોઈએ.

૭૯ ણિયંઠે ણં ભંતે ! ણિયંઠસ્સ સદ્વાણસણિગાસેણં, પુચ્છા ? ગોયમા ! ણો હીણે, તુલ્લે, ણો અબ્ભહિએ । એવં સિણાયસ્સ વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એક નિર્ગ્રંથ નિયંઠા, બીજા નિર્ગ્રંથ નિયંઠાના સ્વસ્થાન ચારિત્ર પર્યવોની તુલનામાં શું હીન, તુલ્ય કે અધિક હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! હીન નથી અને અધિક પણ નથી, પરંતુ તુલ્ય હોય છે. આ જ રીતે સ્નાતકની સાથે પણ જાણવું જોઈએ.

૮૦ સિણાએ ણં ભંતે ! પુલાગસ્સ પરદ્વાણસણિગાસેણં, પુચ્છા ? ગોયમા ! જહા ણિયંઠસ્સ વત્તવ્વયા તહા સિણાયસ્સ વિ ણાણિયવ્વા જાવ સિણાએ ણં ભંતે ! સિણાયસ્સ સદ્વાણ-સણિગાસેણં, પુચ્છા ? ગોયમા ! ણો હીણે, તુલ્લે, ણો અબ્ભહિએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સ્નાતક, પુલાકરૂપ પરસ્થાન ચારિત્ર પર્યવોની તુલનામાં હીન, તુલ્ય કે અધિક હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જે રીતે નિર્ગ્રંથ નિયંઠાની વક્તવ્યતા કહી, તે જ રીતે સ્નાતકની વક્તવ્યતા પણ

જાણવી જોઈએ. યાવત્ પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એક સ્નાતક, બીજા સ્નાતકના સ્વસ્થાન ચારિત્ર પર્યવોની તુલનામાં હીન, તુલ્ય કે અધિક હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! હીન અને અધિક હોતા નથી પરંતુ તુલ્ય હોય છે.

૮૧ એસિ ણં ભંતે ! પુલાગ-બડસ-પડિસેવણાકુસીલ-કસાયકુસીલ-ણિયંઠ-સિણાયણં જહણ્ણુકકોસગાણં ચરિત્તપજ્જવાણં કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા જાવ વિસેસાહિયા વા ?

ગોયમા ! પુલાગસ્સ કસાયકુસીલસ્સ ય એસિ ણં જહણ્ણગા ચરિત્તપજ્જવા દોહ્ણ વિ તુલ્લા સવ્વથોવા । પુલાગસ્સ ઝ્કોસગા ચરિત્તપજ્જવા અણંતગુણા । બડસસ્સ પડિસેવણા-કુસીલસ્સ ય એસિ ણં જહણ્ણગા ચરિત્તપજ્જવા દોહ્ણ વિ તુલ્લા અણંતગુણા । બડસસ્સ ઝ્કોસગા ચરિત્તપજ્જગા અણંતગુણા । પડિસેવણાકુસીલસ્સ ઝ્કોસગા ચરિત્તપજ્જવા અણંતગુણા । કસાયકુસીલસ્સ ઝ્કોસગા ચરિત્તપજ્જવા અણંતગુણા । ણિયંઠસ્સ સિણાયસ્સ ય એસિ ણં અજહણ્ણમણ્ણુકકોસગા ચરિત્તપજ્જવા દોહ્ણ વિ તુલ્લા અણંતગુણા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક, બકુશ, પ્રતિસેવનાકુશીલ, કધાયકુશીલ, નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતકના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર પર્યવોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ યાવત્ વિશેષાધિક છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! (૧) પુલાક અને કધાયકુશીલના જઘન્ય ચારિત્ર પર્યવો પરસ્પર તુલ્ય છે અને સર્વથી અલ્પ છે. (૨) તેનાથી પુલાકના ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર પર્યવો અનંતગુણા છે. (૩) તેનાથી બકુશ અને પ્રતિસેવના કુશીલના જઘન્ય ચારિત્ર પર્યવો અનંતગુણા છે અને પરસ્પર તુલ્ય છે. (૪) તેનાથી બકુશના ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર પર્યવો અનંતગુણા છે. (૫) તેનાથી પ્રતિસેવના કુશીલના ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર પર્યવો અનંતગુણા છે. (૬) તેનાથી કધાયકુશીલના ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર પર્યવો અનંતગુણા છે. (૭) તેનાથી નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતક, આ બંનેના અજઘન્યાનુત્કૃષ્ટ ચારિત્ર પર્યવો અનંતગુણા છે અને પરસ્પર તુલ્ય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સ્વસ્થાન અને પરસ્થાનની અપેક્ષાએ ચારિત્ર પર્યવોની હીનાધિકતાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે.

ચારિત્ર પર્યવ :- સંયમના પર્યવોને નિકર્ષ કહે છે. તેથી આ દ્વારનું નામ સન્નિકર્ષ દ્વાર છે. ચરિત્તપજ્જવ ત્તિ ચારિત્રસ્ય- સર્વવિરતિરૂપપરિણામસ્ય પર્યવા ભેદાશ્ચારિત્ર-પર્યવાસ્તે ચ બુદ્ધિવૃત્તા અવિભાગપલિચ્છેદા વિષયકૃતા વા । ચારિત્રના અર્થાત્ સર્વવિરતિરૂપ પરિણામના; પર્યવ અર્થાત્ અવિભાગી પરિચ્છેદ-અંશ, તેને ચારિત્ર પર્યવ કહે છે. આ રીતે સંયમની વિભિન્ન અવસ્થાઓને સંયમ સ્થાન અને તે સંયમથી ઉપલબ્ધ આત્મવિકાસને, આત્મગુણોની ઉપલબ્ધિને સંયમ પર્યવ કહે છે. સંયમરૂપ ધનનો, સંયમરૂપ ગુણોનો, સંયમરૂપ ભાવોનો આત્મામાં જે સંયમ થાય છે તે સંયમ પર્યવો છે. એક જ સંયમ સ્થાનના અનંતાનંત પર્યવ હોય છે. સર્વ આકાશપ્રદેશને સર્વ આકાશપ્રદેશોથી ગુણતાં જે રાશિ આવે તેટલા અનંતાનંત પર્યવો એક સંયમ સ્થાનના હોય છે. તેથી જ એક સ્થાનમાં રહેલા બે નિયંઠામાં પણ પરસ્પર હીનાધિકતા (તરતમતા) હોય શકે છે અને તે હીનાધિકતા ષટ્સ્થાન પતિત(છ પ્રકારની)હોય છે.

પ્રત્યેક ચારિત્રના અનંત અનંત પર્યવો હોય છે. એક ચારિત્રનું પાલન કરનાર અનેક જીવો હોય છે. યથાખ્યાત ચારિત્ર સિવાય બીજા ચારિત્રનું પાલન કરનારના પરિણામોમાં સમાનતા અને અસમાનતા બંને

હોય છે. તેમાં રહેલી સમાનતા કે અસમાનતાને દર્શાવવા **ષટ્સ્થાન પતિત** શબ્દનો પ્રયોગ થયો છે. અર્થાત્ તે સમાનતા અને અસમાનતા છ-છ પ્રકારની હોય છે.

ષટ્સ્થાન પતિત :- ષટ્સ્થાન હીન. આ પ્રમાણે છે, યથા— (૧) અનંતમો ભાગ હીન (૨) અસંખ્યાતમો ભાગ હીન (૩) સંખ્યાતમો ભાગ હીન (૪) સંખ્યાત ગુણ હીન (૫) અસંખ્યાત ગુણ હીન (૬) અનંત ગુણ હીન. આ રીતે અધિકના પણ છ સ્થાન છે, યથા— (૧) અનંતમો ભાગ અધિક (૨) અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક (૩) સંખ્યાતમો ભાગ અધિક (૪) સંખ્યાત ગુણ અધિક (૫) અસંખ્યાત ગુણ અધિક (૬) અનંતગુણ અધિક. તેનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે—

ષટ્સ્થાન પતિતના સ્વરૂપને સમજાવવા વૃત્તિકારે અસત્કલ્પના કરી છે. અસત્ કલ્પનાથી અનંતાનંત પર્યવો ૧૦,૦૦૦ પ્રમાણ છે. અનંતમા ભાગને સમજાવવા માટે અનંત રાશિ ૧૦૦ પ્રમાણ છે. અસંખ્યાતમા ભાગને સમજાવવા માટે અસંખ્યાતની રાશિ ૫૦ પ્રમાણ છે. સંખ્યાતમા ભાગને સમજાવવા માટે ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત રાશિ ૧૦ પ્રમાણ છે, તેમ ધારી લઈએ.

(૧) અનંતમો ભાગ હીન-અધિક :- અનંત ચારિત્ર પર્યવોને અનંતની રાશિથી ભાગતા જે ભાગ આવે તે અનંતમો ભાગ કહેવાય છે. ધારેલી સંખ્યા પ્રમાણે અનંત ચારિત્ર પર્યવો ૧૦,૦૦૦ ને અનંત રાશિ પ્રમાણે ૧૦૦થી ભાગતા ૧૦૦ સંખ્યા આવે છે. આ ‘સો’ દશ હજારનો અનંતમો ભાગ કહેવાય. તેને ૧૦,૦૦૦ માંથી ન્યૂન કરીએ તો અનંતમો ભાગ હીન થાય. યથા— $10,000 - 100 = 9900$. ૧૦,૦૦૦ની અપેક્ષાએ ૯,૯૦૦ની સંખ્યા અનંતમો ભાગ હીન કહેવાય અને ૯,૯૦૦ની અપેક્ષાએ ૧૦,૦૦૦ની સંખ્યા અનંતમો ભાગ અધિક કહેવાય છે.

(૨) અસંખ્યાતમો ભાગ હીન-અધિક :- અનંત ચારિત્ર પર્યવોને અસંખ્યાતની રાશિથી ભાગતા જે ભાગ આવે તે અસંખ્યાતમો ભાગ કહેવાય. યથા— ૧૦,૦૦૦ ચારિત્ર પર્યવોને અસંખ્યાત રાશિથી ભાગતા અર્થાત્ ૫૦થી ભાગતાં $10,000 \div 50 = 200$ આવે. ‘બસો’ તે દશ હજારનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે. તેને ૧૦,૦૦૦માંથી ન્યૂન કરીએ તો અસંખ્યાતમો ભાગ હીન થયો કહેવાય. $10,000 - 200 = 9800$. ૧૦,૦૦૦ની અપેક્ષાએ ૯,૮૦૦ની સંખ્યા અસંખ્યાતમો ભાગ હીન અને ૯,૮૦૦ની અપેક્ષાએ ૧૦,૦૦૦ની સંખ્યા અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક કહેવાય છે.

(૩) સંખ્યાતમો ભાગ હીન-અધિક :- અનંત ચારિત્ર પર્યવોને સંખ્યાતની રાશિથી ભાગતા જે ભાગ આવે તે સંખ્યાતમો ભાગ કહેવાય. યથા— ૧૦,૦૦૦ પર્યવોને સંખ્યાત રાશિ ૧૦થી ભાગતા ૧૦૦૦ આવે. ‘એક હજાર’ તે દશ હજારનો સંખ્યાતમો ભાગ છે. તેને ૧૦,૦૦૦માંથી ન્યૂન કરીએ તો સંખ્યાતમો ભાગ હીન થયો કહેવાય. $10,000 - 1000 = 9000$ થાય. ૧૦,૦૦૦ની અપેક્ષાએ ૯,૦૦૦ની સંખ્યા સંખ્યાતમો ભાગ હીન અને ૯,૦૦૦ની અપેક્ષાએ ૧૦,૦૦૦ની સંખ્યા સંખ્યાતમો ભાગ અધિક કહેવાય.

(૪) સંખ્યાત ગુણ હીન-અધિક :- અનંત પર્યવોને સંખ્યાતની રાશિથી ગુણતાં જે ગુણાકાર આવે તે સંખ્યાતગુણ કહેવાય. અનંત ચારિત્ર પર્યવો જો ૧૦,૦૦ હોય તેને ૧૦ થી ગુણતાં $1000 \times 10 = 10,000$ આવે. ૧૦,૦૦ની અપેક્ષાએ ૧૦,૦૦૦ ની સંખ્યા સંખ્યાત ગુણ અધિક છે અને ૧૦,૦૦૦ની અપેક્ષાએ ૧,૦૦૦ની સંખ્યા સંખ્યાત ગુણ હીન છે.

(૫) અસંખ્યાત ગુણ હીન-અધિક :- અનંત પર્યવોને અસંખ્યાતની રાશિથી ગુણતા જે ગુણાકાર આવે તે અસંખ્યાતગુણ કહેવાય. અનંત પર્યવો જો ૨૦૦ પ્રમાણ હોય તેને અસંખ્યાતની રાશિ ૫૦ થી ગુણતાં $200 \times 50 = 10,000$ થાય. ૧૦,૦૦૦ની અપેક્ષાએ ૨૦૦ની સંખ્યા અસંખ્યાતગુણ હીન અને ૨૦૦ની

અપેક્ષાએ ૧૦,૦૦૦ની સંખ્યા અસંખ્યાતગુણ અધિક કહેવાય છે.

(૬) અનંતગુણ હીન-અધિક :- અનંત પર્યવોને અનંતની રાશિથી ગુણતાં જે રાશિ આવે તે અનંતગુણ કહેવાય. અનંત પર્યવો ૧૦૦ છે. તેને અનંતની રાશિ ૧૦૦થી ગુણતા ૧૦૦×૧૦૦ = ૧૦,૦૦૦ થાય, ૧૦,૦૦૦ની અપેક્ષાએ ૧૦૦ અનંતગુણ હીન અને ૧૦૦ની અપેક્ષાએ ૧૦,૦૦૦ અનંતગુણ અધિક છે.

ષટ્સ્થાન હીનાધિકને સમજવા અસત્કલ્પના :-

ષટ્સ્થાન હીન		ષટ્સ્થાન અધિક	
૧ અનંતમો ભાગ હીન	૧૦,૦૦૦ની અપેક્ષાએ ૯,૯૦૦	૧ અનંતભાગ અધિક	૯,૯૦૦ ની અપેક્ષાએ ૧૦,૦૦૦
૨ અસં ભાગ હીન	૧૦,૦૦૦ની અપેક્ષાએ ૯,૯૫૦	૧ અસં. ભાગ અધિક	૯,૯૫૦ની અપેક્ષાએ ૧૦,૦૦૦
૩ સંખ્યા ભાગ હીન	૧૦,૦૦૦ની અપેક્ષાએ ૯,૯૯૦	૩ સંખ્યાતભાગ અધિક	૯,૯૯૦ની અપેક્ષાએ ૧૦,૦૦૦
૪ સંખ્યાત ગુણ હીન	૧૦,૦૦૦ની અપેક્ષાએ ૧,૦૦૦	૪ સંખ્યાત ગુણ અધિક	૧,૦૦૦ની અપેક્ષાએ ૧૦,૦૦૦
૫ અસંખ્યાત ગુણ હીન	૧૦,૦૦૦ની અપેક્ષાએ ૨૦૦	૫ અસંખ્યાતગુણ અધિક	૨૦૦ની અપેક્ષાએ ૧૦,૦૦૦
૬ અનંત ગુણ હીન	૧૦,૦૦૦ની અપેક્ષાએ ૧૦૦	૬ અનંતગુણ અધિક	૧૦૦ની અપેક્ષાએ ૧૦,૦૦૦

★ અહીં અનંત ચારિત્ર પર્યવો = ૧૦,૦૦૦, જઘન્ય અનંત=૧૦૦, જઘન્ય અસંખ્યાત = ૫૦ અને જઘન્ય સંખ્યાત = ૧૦ ધારવાના છે. ટીકાકારે કરેલ અસત્કલ્પનાનું કોષ્ટક પૃષ્ઠ-૪૦૧માં જુઓ. અસં = અસંખ્યાતમો ભાગ, સંખ્યા = સંખ્યાતમો ભાગ.

પુલાકની સ્વસ્થાન સન્નિકર્ષતા :- બે નિર્ગ્થો પુલાક અવસ્થામાં હોય, ત્યારે તેના ચારિત્ર પર્યવોમાં સમાનતા પણ હોય અને ન્યૂનાધિકતા પણ હોય; જો ન્યૂનાધિકતા હોય તો ષટ્સ્થાન(છ પ્રકારે)ન્યૂનાધિકતા હોય છે.

પુલાકની પરસ્થાન સન્નિકર્ષતા :- તથાવિધ વિશુદ્ધિના અભાવે જ પુલાકના ચારિત્ર પર્યવો બકુશ, પ્રતિસેવના કુશીલ, નિર્ગ્થ અને સ્નાતકથી અનંતગુણ હીન હોય છે અને કષાયકુશીલના ચારિત્ર પર્યવો સાથે તુલ્ય અથવા ષટ્સ્થાન પતિત- છ પ્રકારની ન્યૂનાધિકતાવાળા હોય છે. આ રીતે છ પ્રકારના નિર્ગ્થોમાં પરસ્પર તુલ્યતા અથવા ન્યૂનાધિકતા હોય છે.

નિર્ગ્થોના પર્યવોની તુલના :-

નામ	પુલાકથી	બકુશથી	પ્રતિ° કુશીલથી	કષાય કુશીલથી	નિર્ગ્થથી	સ્નાતકથી
પુલાક	તુલ્ય અને ષટ્સ્થાન પતિત	અનંતગુણહીન	અનંતગુણહીન	તુલ્ય અને ષટ્સ્થાન પતિત	અનંતગુણહીન	અનંત ગુણ હીન
બકુશ	અનંતગુણ અધિક	તુલ્ય અને ષટ્સ્થાન પતિત	તુલ્ય અને ષટ્સ્થાન પતિત	તુલ્ય અને ષટ્સ્થાન પતિત	અનંતગુણહીન	અનંત ગુણ હીન
પ્રતિસેવના કુશીલ	અનંતગુણ અધિક	તુલ્ય અને ષટ્સ્થાન પતિત	તુલ્ય અને ષટ્સ્થાન પતિત	તુલ્ય અને ષટ્સ્થાન પતિત	અનંતગુણહીન	અનંત ગુણ હીન
કષાય કુશીલ	તુલ્ય અને ષટ્સ્થાન પતિત	તુલ્ય અને ષટ્સ્થાન પતિત	તુલ્ય અને ષટ્સ્થાન પતિત	તુલ્ય અને ષટ્સ્થાન પતિત	અનંતગુણહીન	અનંત ગુણ હીન
નિર્ગ્થ	અનંતગુણ અધિક	અનંતગુણ અધિક	અનંતગુણ અધિક	અનંતગુણ અધિક	તુલ્ય	તુલ્ય
સ્નાતક	અનંતગુણ અધિક	અનંતગુણ અધિક	અનંતગુણ અધિક	અનંતગુણ અધિક	તુલ્ય	તુલ્ય

★ ષટ્સ્થાન પતિત = ષટ્સ્થાન હીન અને ષટ્સ્થાન અધિક બંને સમજવા, પ્રતિ° = પ્રતિસેવના

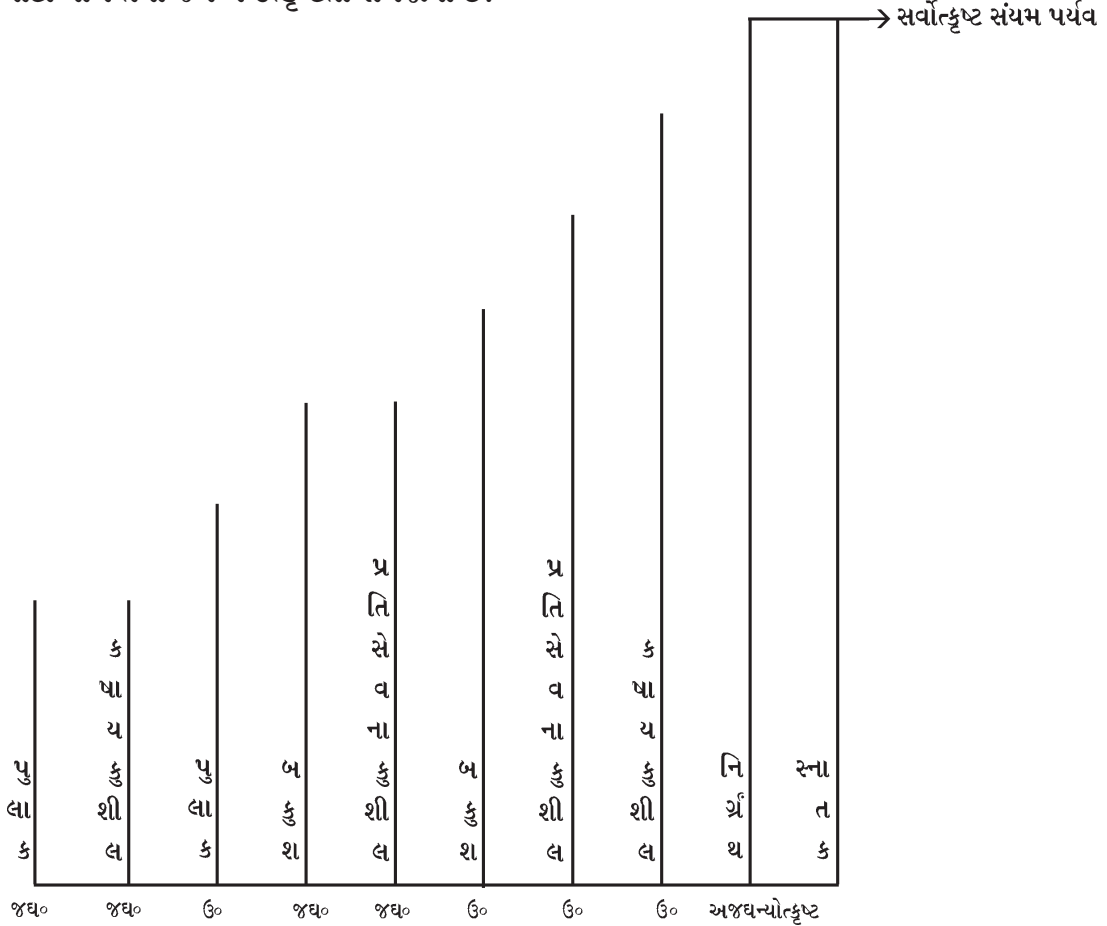
નિર્ગ્થોના ચારિત્ર પર્યવોનું અલ્પબહુત્વ :-

	પુલાક	બકુશ	પ્રતિસેવના કુશીલ	કષાય કુશીલ	નિર્ગ્થ	સ્નાતક
જઘન્ય	૧ સર્વથી થોડા	૩ અનંતગુણા	૩ અનંતગુણા	૧ સર્વથી થોડા	અજઘન્યોત્કૃષ્ટ છે	
ઉત્કૃષ્ટ	૨ અનંતગુણા	૪ અનંતગુણા	૫ અનંતગુણા	૬ અનંતગુણા	૭ અનંતગુણા	૭ અનંતગુણા

★ કોષ્ટકમાં જ્યાં સમાન ક્રમાંક છે, તે પરસ્પર તુલ્ય છે તેમ સમજવું તથા ક્રમાંકાનુસાર અલ્પબહુત્વ સમજવું.

નિર્ગ્થોના ચારિત્ર પર્યવોની તરતમતા :-

આ આકૃતિમાં સંયમ પર્યવ લીટીરૂપે દોરીને સમજાવેલ છે. લીટી પાસે તે નિર્ગ્થનું નામ છે અને તે લીટી નીચે તેની જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટતા સમજાવી છે.

(૧૬) યોગ દ્વાર :-

૮૨ પુલાએ નંતે ! કિં સયોગી હોજ્જા, અયોગી હોજ્જા ? ગોયમા ! સયોગી હોજ્જા, ણો અયોગી હોજ્જા ? જડ સયોગી હોજ્જા સે નંતે ! કિં મણજોગી હોજ્જા, વયજોગી હોજ્જા, કાયજોગી હોજ્જા ? ગોયમા ! મણજોગી વા હોજ્જા, વયજોગી વા હોજ્જા,

કાયજોગી વા હોજ્જા । એવં જાવ ણિયંટે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક શું સયોગી હોય છે કે અયોગી ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સયોગી હોય છે, અયોગી નથી. પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો સયોગી હોય, તો શું મનયોગી હોય છે, વચનયોગી હોય છે કે કાયયોગી હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે મનયોગી, વચનયોગી અથવા કાયયોગી હોય છે. આ રીતે નિર્ગ્રંથ પર્યંત જાણવું.

૮૩ સિણાણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! સયોગી વા હોજ્જા, અયોગી વા હોજ્જા । જઇ ણં ભંતે ! સયોગી હોજ્જા કિં મણજોગી હોજ્જા, પુચ્છા ? ગોયમા ! સેસં જહા પુલાગસ્સા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સ્નાતક શું સયોગી હોય છે કે અયોગી ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સયોગી હોય છે અથવા અયોગી હોય છે. પ્રશ્ન- જો સયોગી હોય, તો શું મનયોગી હોય છે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેનું કથન પુલાકની સમાન છે અર્થાત્ તે મનયોગી, વચનયોગી અથવા કાયયોગી હોય છે.

વિવેચન :-

પુલાકથી નિર્ગ્રંથ પર્યંતના પાંચ નિર્ગ્રંથો સયોગી અને ત્રણ યોગના ધારક હોય છે. સ્નાતક સયોગી અને અયોગી બંને પ્રકારે હોય છે. શૈલેશી અવસ્થાની પૂર્વે સયોગી અને શૈલેશી અવસ્થામાં અયોગી હોય છે.

(૧૭) ઉપયોગ દ્વાર :-

૮૪ પુલાણં ભંતે ! કિં સાગારોવડત્તે હોજ્જા, અણાગારોવડત્તે હોજ્જા ? ગોયમા ! સાગારોવડત્તે વા હોજ્જા, અણાગારોવડત્તે વા હોજ્જા । એવં જાવ સિણાણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક શું સાકારોપયોગયુક્ત હોય છે કે અનાકારોપયોગયુક્ત હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સાકારોપયોગયુક્ત પણ હોય છે અને અનાકારોપયોગયુક્ત પણ હોય છે. આ રીતે સ્નાતક પર્યંત જાણવું.

નિર્ગ્રંથોમાં યોગ અને ઉપયોગ :-

નિર્ગ્રંથ	સયોગી	અયોગી	ઉપયોગ
પ્રથમ પાંચ	✓	×	બંને ઉપયોગ
સ્નાતક	✓	✓	બંને ઉપયોગ

(૧૮) કષાય દ્વાર :-

૮૫ પુલાણં ભંતે ! સકસાયી હોજ્જા, અકસાયી હોજ્જા ? ગોયમા ! સકસાયી હોજ્જા, ણો અકસાયી હોજ્જા । જઇ સકસાયી હોજ્જા, સે ણં ભંતે ! કહસુ કસાણસુ હોજ્જા ? ગોયમા ! ચહસુ કોહમાણમાયાલોભેસુ હોજ્જા । એવડં બહસેવિ । એવં પહિસેવણાકુસીલે વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક સકષાયી હોય છે કે અકષાયી ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સકષાયી હોય છે, અકષાયી હોતા નથી. **પ્રશ્ન-** હે ભગવન્ ! જો તે સકષાયી હોય, તો તેને કેટલા કષાયો હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ, આ ચારેય કષાયો હોય છે. આ રીતે બકુશ અને પ્રતિસેવના કુશીલમાં પણ જાણવું.

૮૬ કસાયકુસીલે પં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! સકસાયી હોજ્જા, ણો અકસાયી હોજ્જા । જઈ સકસાયી હોજ્જા સે પં ભંતે ! કઈસુ કસાણસુ હોજ્જા ? ગોયમા ! ચઠસુ વા તિસુ વા દોસુ વા ણગમ્મિ વા હોજ્જા । ચઠસુ હોમાણે ચઠસુ સંજલણકોહ-માણ-માયા-લોભેસુ હોજ્જા, તિસુ હોમાણે તિસુ સંજલણમાણ-માયા-લોભેસુ હોજ્જા, દોસુ હોમાણે સંજલણમાયા-લોભેસુ હોજ્જા, ણગમ્મિ હોમાણે સંજલણલોભે હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કષાયકુશીલ સકષાયી હોય છે કે અકષાયી ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સકષાયી હોય છે, અકષાયી હોતા નથી. **પ્રશ્ન-** હે ભગવન્ ! જો તે સકષાયી હોય, તો તેને કેટલા કષાય હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તેને ચાર, ત્રણ, બે અથવા એક કષાય હોય છે. ચાર કષાય હોય, તો સંજવલન ક્રોધ માન, માયા અને લોભ હોય છે. ત્રણ કષાય હોય તો સંજવલન માન, માયા અને લોભ. બે કષાય હોય, તો સંજવલન માયા અને લોભ અને એક કષાય હોય તો સંજવલન લોભ હોય છે.

૮૭ ણિયંટે પં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! ણો સકસાયી હોજ્જા, અકસાયી હોજ્જા । જઈ પં ભંતે ! અકસાયી હોજ્જા, સે પં ભંતે ! કિં ઉવસંતકસાયી હોજ્જા, ળીણકસાયી હોજ્જા ? ગોયમા ! ઉવસંતકસાયી વા હોજ્જા, ળીણકસાયી વા હોજ્જા । સિણાણ એવં ચેવ, ણવરં- ણો ઉવસંતકસાયી હોજ્જા, ળીણકસાયી હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નિર્ગ્રથ શું સકષાયી હોય છે કે અકષાયી ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સકષાયી હોતા નથી, અકષાયી હોય છે. **પ્રશ્ન-** હે ભગવન્ ! જો તે અકષાયી હોય, તો શું ઉપશાંત કષાયી હોય છે કે ક્ષીણકષાયી હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ઉપશાંતકષાયી હોય છે અથવા ક્ષીણકષાયી હોય છે. આ જ રીતે સ્નાતક પણ જાણવા પરંતુ તે ઉપશાંત કષાયી હોતા નથી, ક્ષીણ કષાયી હોય છે.

વિવેચન :-

પુલાકથી પ્રતિસેવના કુશીલ પર્યતમાં ક્રોધાદિ ચારે કષાયો હોય છે. પુલાકમાં છઠ્ઠું અને બકુશ પ્રતિસેવના કુશીલમાં છઠ્ઠું અને સાતમું ગુણસ્થાન હોય છે; તેથી તેને કષાયનો ઉપશમ કે ક્ષય હોતો નથી. **કષાય કુશીલ** નિર્ગ્રથને છઠ્ઠાથી દશમા સુધીના ગુણસ્થાન હોય છે. આઠમા ગુણસ્થાનથી ઉપશમ અથવા ક્ષપક શ્રેણીમાં સંજવલન ક્રોધ, માન, માયાનો ક્રમશઃ ઉપશમ અથવા ક્ષય થાય છે તેથી તેને ચાર, ત્રણ, બે અથવા એક કષાય હોય છે. જ્યારે ચાર કષાય હોય, ત્યારે સંજવલન ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ હોય છે. ઉપશમ કે ક્ષપક શ્રેણીમાં જ્યારે ક્રોધનો ઉપશમ કે ક્ષય થઈ જાય ત્યારે ત્રણ કષાય, ક્રોધ અને માનનો ઉપશમ કે ક્ષય થઈ જાય ત્યારે બે કષાય અને સંજવલન ક્રોધ, માન અને માયાનો ઉપશમ કે ક્ષય થઈ જાય, ત્યારે સૂક્ષ્મ સંપરાય નામના દશમા ગુણસ્થાને સંજવલન લોભ એક જ કષાય હોય છે. **નિર્ગ્રથ** અગિયારમા ગુણસ્થાને હોય, તો ઉપશાંત કષાયી અને બારમા ગુણસ્થાને હોય, તો ક્ષીણ કષાયી હોય છે. સ્નાતકમાં તેરમું અને ચૌદમું ગુણસ્થાન હોવાથી તે ક્ષીણકષાયી જ હોય છે.

નિર્ગ્રંથોમાં કષાય :-

નિર્ગ્રંથ	સકષાયી	અકષાયી	
		ઉપશાંત	ક્ષીણ
પ્રથમ ત્રણ	સંજવલન ચાર કષાય	×	×
કષાય કુશીલ	સંજવલન ૪,૩,૨,૧	×	×
નિર્ગ્રંથ	×	✓	✓
સ્નાતક	×	×	✓

★ સંજવલન-૪ = ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, ૩ = માન, માયા, લોભ, ૨ = માયા, લોભ, ૧ = લોભ.

(૧૯) લેશ્યા દ્વાર :-

૮૮ પુલાએ પં ભંતે ! કિં સલેસ્સે હોજ્જા, અલેસ્સે હોજ્જા ? ગોયમા ! સલેસ્સે હોજ્જા, પો અલેસ્સે હોજ્જા । જઈ સલેસ્સે હોજ્જા, સે પં ભંતે ! કઈસુ લેસ્સાસુ હોજ્જા ? ગોયમા ! તિસુ વિસુદ્ધલેસ્સાસુ હોજ્જા, તં જહા- તેઝલેસ્સાએ, પમ્હલેસ્સાએ સુવ્કલેસ્સાએ । એવં બઝસસ્સ વિ, એવં પડિસેવનાકુસીલે વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક શું સલેશી હોય કે અલેશી છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સલેશી હોય છે, અલેશી નથી. પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો સલેશી હોય, તો તેને કેટલી લેશ્યા હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ત્રણ વિશુદ્ધ લેશ્યાઓ હોય છે, યથા- તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુક્લલેશ્યા. આ રીતે બહુશ અને પ્રતિસેવના કુશીલ પણ જાણવા.

૮૯ કસાયકુસીલે પં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! સલેસ્સે હોજ્જા, પો અલેસ્સે હોજ્જા । જઈ સલેસ્સે હોજ્જા, સે પં ભંતે ! કઈસુ લેસ્સાસુ હોજ્જા ? ગોયમા ! છસુ લેસ્સાસુ હોજ્જા, તં જહા- કમ્હલેસ્સાએ જાવ સુવ્કલેસ્સાએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કષાયકુશીલ શું સલેશી હોય કે અલેશી હોય ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સલેશી હોય છે, અલેશી નથી. પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો સલેશી હોય, તો તેને કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! છ લેશ્યાઓ હોય છે, યથા- કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ શુક્લલેશ્યા.

૯૦ ણિયંઠે પં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! સલેસ્સે હોજ્જા । જઈ સલેસ્સે હોજ્જા સે પં ભંતે ! કઈસુ લેસ્સાસુ હોજ્જા ? ગોયમા ! એવ્કાએ સુવ્કલેસ્સાએ હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નિર્ગ્રંથ સલેશી હોય છે કે અલેશી ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સલેશી હોય છે, અલેશી નથી. પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો સલેશી હોય, તો તેને કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! એક શુક્લલેશ્યા જ હોય છે.

૯૧ સિણાએ પં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! સલેસ્સે વા હોજ્જા, અલેસ્સે વા હોજ્જા । જઈ સલેસ્સે હોજ્જા, સે પં ભંતે ! કઈસુ લેસ્સાસુ હોજ્જા ? ગોયમા ! એગાએ પરમસુવ્કલેસ્સાએ હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સ્નાતક સલેશી હોય કે અલેશી હોય ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સલેશી પણ હોય છે અને અલેશી પણ હોય છે. પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જો સલેશી હોય, તો તેને કેટલી લેશ્યા હોય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! એક પરમ શુક્લલેશ્યા હોય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં નિર્ગ્રંથોમાં લેશ્યાનું કથન છે.

છ એ પ્રકારની નિર્ગ્રંથાવસ્થાની પ્રાપ્તિ ત્રણ શુભલેશ્યામાં જ થાય છે. પુલાક, બકુશ અને પ્રતિસેવના કુશીલ દોષનું સેવન કરનાર હોવા છતાં તેમાં ત્રણ શુભ લેશ્યા હોય છે, જો અશુભલેશ્યાના પરિણામો આવે, તો તેનું નિર્ગ્રંથપણું રહેતું નથી.

કષાયકુશીલની પ્રાપ્તિ સમયે અવશ્ય શુભલેશ્યા હોય ત્યાર પછી તેમાં ક્યારેક અશુભ લેશ્યા આવી શકે છે. તેથી તેમાં છ લેશ્યાનું કથન છે.

નિર્ગ્રંથ વીતરાગી હોવાથી શુક્લલેશ્યા હોય છે. સ્નાતકને તેરમા ગુણસ્થાને પરમ શુક્લલેશ્યા હોય છે અને ચૌદમા ગુણસ્થાને તે અલેશી હોય છે.

નિર્ગ્રંથોમાં લેશ્યા :-

નિર્ગ્રંથ	સલેશી	અલેશી
પ્રથમ ત્રણ	ત્રણ શુભ લેશ્યા	×
કષાય કુશીલ	છ લેશ્યા	×
નિર્ગ્રંથ	શુક્લ લેશ્યા	×
સ્નાતક	પરમ શુક્લ લેશ્યા	✓

(૨૦) પરિણામ દ્વાર :-

૧૨ પુલાએ નં ભંતે ! કિં વઢ્ઢમાણપરિણામે હોજ્જા, હીયમાણપરિણામે હોજ્જા, અવદ્વિય-પરિણામે હોજ્જા ? ગોયમા ! વઢ્ઢમાણપરિણામે વા હોજ્જા, હીયમાણપરિણામે વા હોજ્જા, અવદ્વિયપરિણામે વા હોજ્જા । એવં જાવ કસાયકુસીલે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! પુલાક શું વર્ધમાન પરિણામી હોય છે, હીયમાન પરિણામી હોય છે કે અવસ્થિત પરિણામી હોય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે વર્ધમાન પરિણામી, હીયમાન પરિણામી અથવા અવસ્થિત પરિણામી પણ હોય છે, આ જ રીતે કષાયકુશીલ પર્યત જાણવું.

૧૩ ગિયંઠે નં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! વઢ્ઢમાણપરિણામે હોજ્જા, જો હીયમાણપરિણામે હોજ્જા, અવદ્વિયપરિણામે વા હોજ્જા । એવં સિણાએ વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! નિર્ગ્રંથ વર્ધમાન પરિણામી હોય છે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! વર્ધમાન અથવા અવસ્થિત પરિણામી હોય છે, પરંતુ હીયમાન પરિણામી નથી. આ જ રીતે સ્નાતક પણ જાણવા.

૧૪ પુલાએ નં ભંતે ! કેવઇયં કાલં વઢ્ઢમાણપરિણામે હોજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં

एक्कं समयं, उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક કેટલો સમય સુધી વર્ધમાન પરિણામી હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત સુધી વર્ધમાન પરિણામી હોય છે.

૯૫ કેવઇયં કાલં ભંતે ! હીયમાણપરિણામે હોજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં એક્કં સમયં, ઉક્કોસેણં અંતોમુહુત્તં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક કેટલો સમય સુધી હીયમાન પરિણામી હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત સુધી હીયમાન પરિણામી હોય છે.

૯૬ કેવઇયં કાલં ભંતે ! અવટ્ટિયપરિણામે હોજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં એક્કં સમયં, ઉક્કોસેણં સત્ત સમયા । એવં જાવ કસાયકુસીલે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક કેટલો સમય સુધી અવસ્થિત પરિણામી હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સાત સમય સુધી અવસ્થિત પરિણામી હોય છે. આ જ રીતે કપાયકુશીલ પર્યત જાણવું.

૯૭ ણિયંઠે ણં ભંતે ! કેવઇયં કાલં વહ્હુમાણપરિણામે હોજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં, ઉક્કોસેણં વિ અંતોમુહુત્તં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નિર્ગ્રથ કેટલો સમય સુધી વર્ધમાન પરિણામી હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પણ અંતર્મુહૂર્ત સુધી વર્ધમાન પરિણામી હોય છે.

૯૮ કેવઇયં કાલં ભંતે ! અવટ્ટિયપરિણામે હોજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં એક્કં સમયં, ઉક્કોસેણં અંતોમુહુત્તં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નિર્ગ્રથ કેટલો સમય સુધી અવસ્થિત પરિણામી હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત સુધી અવસ્થિત પરિણામી હોય છે.

૯૯ સિણાએ ણં ભંતે ! કેવઇયં કાલં વહ્હુમાણપરિણામે હોજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં, ઉક્કોસેણં વિ અંતોમુહુત્તં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સ્નાતક કેટલો સમય સુધી વર્ધમાન પરિણામી હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પણ અંતર્મુહૂર્ત સુધી વર્ધમાન પરિણામી હોય છે.

૧૦૦ કેવઇયં કાલં ભંતે ! અવટ્ટિયપરિણામે હોજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં, ઉક્કોસેણં દેસૂણા પુવ્વકોડી ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સ્નાતક કેટલો સમય સુધી અવસ્થિત પરિણામી હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોટિ વર્ષ સુધી અવસ્થિત પરિણામી હોય છે.

વિવેચન :-

પરિણામ :- ચારિત્ર સંબંધી ભાવોને પરિણામ કહે છે. તેના ત્રણ પ્રકાર છે— (૧) વર્ધમાન પરિણામ— સંયમ શુદ્ધિની ઉત્કર્ષતા થાય તે. (૨) હીયમાન પરિણામ— સંયમ શુદ્ધિની અપકર્ષતા થાય તે. (૩)

અવસ્થિત પરિણામ— જેમાં સંયમ શુદ્ધિ સ્થિર રહે, ન્યૂનાધિકતા ન થાય તે.

પુલાકથી કષાયકુશીલ પર્યતના નિર્ગ્રંથોમાં ત્રણે પ્રકારના પરિણામ હોય છે. નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતકમાં હીયમાન પરિણામ નથી. ઉપશાંત કષાયી નિર્ગ્રંથની સ્થિતિપૂર્ણ થતાં તે કષાયકુશીલ નિર્ગ્રંથપણાને પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે હીયમાન પરિણામ થાય છે. સ્નાતકમાં ક્યારેય પરિણામોની હીનતા થતી નથી. કારણ કે ત્યાં રાગ, દ્વેષ, મોહ કે ઘાતીકર્મોનો ક્ષય થઈ ગયો હોય છે.

પરિણામોની સ્થિતિ :— સકષાય નિર્ગ્રંથોમાં અર્થાત્ પુલાક, બકુશ, પ્રતિસેવના કુશીલ અને કષાય કુશીલમાં વર્ધમાન અને હીયમાન પરિણામની સ્થિતિ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત હોય છે.

તે નિર્ગ્રંથોમાં વર્ધમાન પરિણામ થઈ રહ્યા હોય અને એક સમય પછી જ કષાયના ઉદયથી વર્ધમાન પરિણામ રોકાઈ જાય તો તે એક સમય માટે વર્ધમાન પરિણામનો અનુભવ કરે છે અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત પર્યત વર્ધમાન પરિણામ રહે છે. તે જ રીતે હીયમાનની સ્થિતિ જાણવી. તે બંને પરિણામમાં એક સમયની સ્થિતિ મરણની અપેક્ષાએ પણ ઘટી શકે છે. મરણ થતાં જ નિર્ગ્રંથ અવસ્થા સમાપ્ત થઈ જાય છે. તેથી તે વર્ધમાન કે હીયમાન પરિણામ ત્યાં જ રોકાઈ જાય છે.

પુલાક આદિ ચારેય નિર્ગ્રંથોમાં અવસ્થિત પરિણામની સ્થિતિ જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ સાત સમયની જ સ્વાભાવિક રીતે હોય છે. ત્યાર પછી અવશ્ય તેના પરિણામમાં પરિવર્તન થાય છે.

નિર્ગ્રંથોમાં વર્ધમાન અને અવસ્થિત બે પ્રકારના જ પરિણામ હોય છે. તેમાં વર્ધમાન પરિણામ બારમા ગુણસ્થાનની અપેક્ષાએ છે. તે જીવ વર્ધમાન પરિણામમાં આગળ વધતો ચાર ઘાતીકર્મોનો ક્ષય કરીને, તેરમે ગુણસ્થાને પહોંચે છે, તેની સ્થિતિ જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્તની હોય છે.

નિર્ગ્રંથના અવસ્થિત પરિણામની સ્થિતિ જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્તની છે, તે અગિયારમા ગુણસ્થાનની અપેક્ષાએ છે. ત્યાં જીવ મરણ પામે તો તેની જઘન્ય એક સમયની અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત સુધીની કોઈપણ સ્થિતિ ઘટિત થાય છે. અગિયારમા ગુણસ્થાને હીયમાન પરિણામ નથી. તે ગુણસ્થાનની સ્થિતિ પૂર્ણ થાય ત્યારે તેમાં ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિ ઘટિત થાય છે. સ્થિતિ પૂર્ણ થયા પછી તે દશમા ગુણસ્થાને કષાય કુશીલ નિર્ગ્રંથમાં આવી જાય છે.

સ્નાતકના વર્ધમાન પરિણામ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત પર્યત રહે છે. શૈલેશી અવસ્થામાં વર્ધમાન પરિણામ હોય છે અને તે અંતર્મુહૂર્ત સુધી હોય છે. સ્નાતકના અવસ્થિત પરિણામનો કાલ પણ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત છે અર્થાત્ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી અંતર્મુહૂર્ત સુધી અવસ્થિત પરિણામ રહે પછી જ તે શૈલેશી અવસ્થાનો સ્વીકાર કરે છે. ઉત્કૃષ્ટ દેશોનપૂર્વકોટિ વર્ષ પર્યત અવસ્થિત પરિણામ રહે છે. પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુષ્યવાળા કોઈ પુરુષને નવ વર્ષે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય, તો તે કેવળી નવ વર્ષ ન્યૂન પૂર્વકોટિ વર્ષ પર્યત અવસ્થિત પરિણામી રહે અને અંતે શૈલેશી અવસ્થામાં વર્ધમાન પરિણામી થાય છે.

નિર્ગ્રંથોમાં પરિણામો અને સ્થિતિ :—

નિર્ગ્રંથ	હીયમાન	વર્ધમાન	અવસ્થિત
પ્રથમ ચાર	જઘં એક સમય ઉં અંતર્મુહૂર્ત	જઘં એક સમય ઉં અંતર્મુહૂર્ત	જઘં એક સમય ઉં સાત સમય

નિર્ગ્રથ	હીયમાન	વર્ધમાન	અવસ્થિત
નિર્ગ્રથ	×	જઘં ઉં અંતર્મુહૂર્ત	જઘં એક સમય ઉં અંતર્મુહૂર્ત
સ્નાતક	×	જઘં ઉં અંતર્મુહૂર્ત	જઘં અંતર્મુહૂર્ત ઉં દેશોન પૂર્વકોટિ

(૨૧) બંધ દ્વાર :-

૧૦૧ પુલાએ નં ભંતે ! કઙ્ કમ્મપ્પગડીઓ બંધઙ્ ? ગોયમા ! આઝયવજ્જાઓ સત્ત કમ્મપ્પગડીઓ બંધઙ્ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! આયુષ્ય કર્મને છોડીને સાત કર્મ પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે.

૧૦૨ બઝસે નં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! સત્તવિહબંધએ વા, અટ્ટવિહબંધએ વા । સત્ત બંધમાણે આઝયવજ્જાઓ સત્ત કમ્મપ્પગડીઓ બંધઙ્, અટ્ટ બંધમાણે પઢિપુણ્ણાઓ અટ્ટ કમ્મપ્પગડીઓ બંધઙ્ । એવં પઢિસેવણાકુસીલે વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! બકુશ કેટલી કર્મ પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સાત અથવા આઠ કર્મ પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે. જ્યારે સાત કર્મ પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે, ત્યારે આયુષ્યકર્મને છોડીને શેષ સાત કર્મ પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે. જ્યારે આયુષ્ય કર્મનો બંધ કરે છે, ત્યારે સંપૂર્ણ આઠ કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે. આ જ રીતે પ્રતિસેવનાકુશીલ પણ જાણવા.

૧૦૩ કસાયકુસીલે નં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! સત્તવિહબંધએ વા, અટ્ટવિહબંધએ વા, છવ્વિહબંધએ વા । સત્ત બંધમાણે આઝયવજ્જાઓ સત્ત કમ્મપ્પગડીઓ બંધઙ્ । અટ્ટ બંધમાણે પઢિપુણ્ણાઓ અટ્ટ કમ્મપ્પગડીઓ બંધઙ્ । છ બંધમાણે આઝયમોહણિજ્જવજ્જાઓ છવ્વકમ્મપ્પગડીઓ બંધઙ્ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કષાયકુશીલ કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સાત, આઠ અથવા છ કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે. જ્યારે સાત કર્મનો બંધ કરે, ત્યારે આયુષ્યકર્મને છોડીને સાત કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે, આઠ કર્મનો બંધ કરે, ત્યારે પ્રતિપૂર્ણ આઠ કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે અને જ્યારે છ કર્મનો બંધ કરે, ત્યારે આયુષ્ય અને મોહનીય કર્મને છોડીને છ કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે.

૧૦૪ ણિયંટે નં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! એગં વેયણિજ્જં કમ્મં બંધઙ્ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નિર્ગ્રથ કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! એક માત્ર વેદનીય કર્મનો બંધ કરે છે.

૧૦૫ સિણાએ નં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! એગવિહબંધએ વા અબંધએ વા । એગં બંધમાણે એગં વેયણિજ્જં કમ્મં બંધઙ્ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સ્નાતક કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! એક કર્મપ્રકૃતિનો બંધ કરે અથવા અબંધક છે. એક કર્મપ્રકૃતિનો બંધ કરે, ત્યારે વેદનીય કર્મનો બંધ કરે છે.

વિવેચન :-

પુલાક સાત કર્મ બાંધે છે કારણ કે પુલાક અવસ્થામાં આયુષ્યનો બંધ થતો નથી.

બકુશ અને પ્રતિસેવના કુશીલમાં છઠ્ઠું અને સાતમું બે ગુણસ્થાન હોય છે તેથી સાત અથવા આઠ કર્મ બાંધે છે.

કષાયકુશીલમાં ૬ થી ૧૦ ગુણસ્થાન હોય છે. તેથી આઠ, સાત અથવા છ કર્મ બાંધે છે. દશમા ગુણસ્થાને બાદર કષાયનો અભાવ હોવાથી મોહનીય કર્મનો બંધ પણ થતો નથી. તેથી આયુષ્ય અને મોહનીય કર્મને છોડીને શેષ છ કર્મ બાંધે છે.

નિર્ગ્રથ અને સ્નાતક યોગ નિમિત્તક એક વેદનીય કર્મ જ બાંધે છે. તે બંનેને અન્ય કર્મબંધના હેતુઓનો અભાવ છે. સ્નાતક ચૌદમા અયોગી કેવળી ગુણસ્થાનમાં અબંધક હોય છે. ત્યાં બંધ હેતુઓનો સર્વથા અભાવ છે.

(૨૨) વેદન દ્વાર :-

૧૦૬ પુલાએ પંચ મંતે ! કઙ્ક કમ્મપ્પગહીઓ વેદેઙ્ક ? ગોયમા ! ણિયમં અદ્ધ કમ્મપ્પગહીઓ વેદેઙ્ક । એવં જાવ કસાયકુસીલે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક કેટલી કર્મ પ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! નિયમા આઠ કર્મ પ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે, આ જ રીતે કષાય કુશીલ પર્યંત જાણવું.

૧૦૭ ણિયંટે પંચ મંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! મોહણિજ્જવજ્જાઓ સત્ત કમ્મપ્પગહીઓ વેદેઙ્ક ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નિર્ગ્રથ કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! મોહનીય કર્મને છોડીને સાત કર્મ પ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે.

૧૦૮ સિણાએ પંચ મંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! વેયણિજ્જ-આઝયણામગોયાઓ ચત્તારિ કમ્મ-પ્પગહીઓ વેદેઙ્ક ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સ્નાતક કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! વેદનીય, આયુષ્ય, નામ અને ગોત્ર આ ચાર કર્મપ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે.

વિવેચન :-

પુલાકથી કષાયકુશીલ સુધીના પ્રથમ ચાર નિયંદા આઠ કર્મપ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે. નિર્ગ્રથે મોહનીયકર્મનો ક્ષય અથવા ઉપશાંત કર્યો હોવાથી મોહનીયકર્મને છોડીને સાતકર્મનું વેદન કરે છે. સ્નાતકે ચાર ઘાતીકર્મ ક્ષય કર્યા હોવાથી શેષ ચાર અઘાતી કર્મોનું વેદન કરે છે.

(૨૩) ઉદીરણા દ્વાર :-

૧૦૯ પુલાએ પંચ મંતે ! કઙ્ક કમ્મપ્પગહીઓ ઉદીરેઙ્ક ? ગોયમા ! આઝયવેયણિજ્જવજ્જાઓ છ કમ્મપ્પગહીઓ ઉદીરેઙ્ક ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક કેટલી કર્મ પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા કરે છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! આયુષ્ય અને વેદનીય છોડીને છ કર્મોની ઉદીરણા કરે છે.

૧૧૦ બડસે ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! સત્તવિહુડીરણ વા, અટ્ટવિહુડીરણ વા, છવ્વિહુડીરણ વા । સત્ત ઉદીરેમાણે આઝયવજ્જાઓ સત્ત કમ્મપ્પગડીઓ ઉદીરેહ । અટ્ટ ઉદીરેમાણે પહિપ્પુણાઓ અટ્ટ કમ્મપ્પગડીઓ ઉદીરેહ । છ ઉદીરેમાણે આઝયવેયણિજ્જવજ્જાઓ છ કમ્મપ્પગડીઓ ઉદીરેહ । પહિસેવણા કુસીલે એવં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! બકુશ કેટલા કર્મોની ઉદીરણા કરે છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સાત, આઠ અથવા છ કર્મોની ઉદીરણા કરે છે. સાતની ઉદીરણા કરે, તો આયુષ્યને છોડીને સાત કર્મોની ઉદીરણા કરે છે. આઠ કર્મોની ઉદીરણા કરે તો પ્રતિપૂર્ણ આઠ કર્મોની ઉદીરણા કરે છે. છ ની ઉદીરણા કરે, તો આયુષ્ય અને વેદનીયને છોડીને શેષ છ કર્મ પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા કરે છે, આ જ રીતે પ્રતિસેવનાકુશીલ પણ જાણવા.

૧૧૧ કસાયકુસીલે ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! સત્તવિહુડીરણ વા, અટ્ટવિહુડીરણ વા, છવ્વિહુડીરણ વા, પંચવિહુડીરણ વા । સત્ત ઉદીરેમાણે આઝયવજ્જાઓ સત્ત કમ્મપ્પગડીઓ ઉદીરેહ । અટ્ટ ઉદીરેમાણે પહિપ્પુણાઓ અટ્ટ કમ્મપ્પગડીઓ ઉદીરેહ । છ ઉદીરેમાણે આઝયવેયણિજ્જવજ્જાઓ છ કમ્મપ્પગડીઓ ઉદીરેહ । પંચ ઉદીરેમાણે આઝયવેયણિજ્જમોહણિજ્જવજ્જાઓ પંચ કમ્મપ્પગડીઓ ઉદીરેહ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કષાયકુશીલ કેટલા કર્મોની ઉદીરણા કરે છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સાત, આઠ, છ અથવા પાંચ કર્મોની ઉદીરણા કરે છે. સાતની ઉદીરણા કરે તો આયુષ્યને છોડીને સાત કર્મોની ઉદીરણા કરે છે, આઠની કરે ત્યારે પ્રતિપૂર્ણ આઠ કર્મોની ઉદીરણા કરે છે, છ ની ઉદીરણા કરે ત્યારે આયુષ્ય અને વેદનીય કર્મને છોડીને છ કર્મોની ઉદીરણા કરે છે અને પાંચની ઉદીરણા કરે ત્યારે, આયુષ્ય, વેદનીય અને મોહનીયને છોડીને શેષ પાંચ કર્મોની ઉદીરણા કરે છે.

૧૧૨ ણિયંટે ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! પંચવિહુડીરણ વા, દુવિહુડીરણ વા । પંચ ઉદીરેમાણે આઝયવેયણિજ્જમોહણિજ્જવજ્જાઓ પંચ કમ્મપ્પગડીઓ ઉદીરેહ, દો ઉદીરેમાણે ણામં ચ ગોયં ચ ઉદીરેહ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નિર્ગ્રથ કેટલા કર્મોની ઉદીરણા કરે છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પાંચ અથવા બે કર્મોની ઉદીરણા કરે છે. પાંચની ઉદીરણા કરે, ત્યારે આયુષ્ય, વેદનીય અને મોહનીય કર્મને છોડીને શેષ પાંચ કર્મોની ઉદીરણા કરે છે અને બે ની ઉદીરણા કરે, ત્યારે નામ અને ગોત્ર કર્મોની ઉદીરણા કરે છે.

૧૧૩ સિણાણં ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! દુવિહુડીરણ વા અણુદીરણ વા । દો ઉદીરેમાણે ણામં ચ ગોયં ચ ઉદીરેહ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સ્નાતક કેટલા કર્મોની ઉદીરણા કરે છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! બે કર્મોની ઉદીરણા કરે છે અથવા અનુદીરક હોય છે અર્થાત્ ઉદીરણા કરતા નથી. બે ની ઉદીરણા કરે ત્યારે નામ અને ગોત્ર કર્મોની ઉદીરણા કરે છે.

વિવેચન :-

પુલાક છ કર્મની ઉદીરણા કરે છે. પુલાક અવસ્થામાં લબ્ધિ પ્રયોગની તલ્લીનતાના કારણે વેદનીય કર્મ અને આયુષ્યકર્મની ઉદીરણા થતી નથી.

નિર્ગ્રંથોમાં કર્મબંધ, વેદન, ઉદીરણા :-

નિર્ગ્રંથ	કર્મબંધ	કર્મવેદન	ઉદીરણા
પુલાક	૭ (આયુષ્ય વર્જિને)	૮	૬- આયુ અને વેદ વર્જિને
બકુશ, પ્રતિસેવના	૮, ૭	૮	૮, ૭- આયુ વર્જિને ૬- આયુ, વેદ વર્જિને
કષાયકુશીલ	૮, ૭, ૬ આયુ મોહ વર્જિને	૮	૮, ૭, ૬, ૫ આયુ, વેદ, મોહ, વર્જિને
નિર્ગ્રંથ	૧, શાતાવેદનીય	૭ મોહ વર્જિને	૫, ૨- નામ, ગોત્ર
સ્નાતક	૧, શાતાવેદનીય અને અબંધ	૪ અઘાતી કર્મ	૨, અનુદીરક

(૨૪) ઉપસંપદ-ત્યાગ દ્વાર :-

૧૧૪ પુલાયત્તં જહમાણે ! પુલાયત્તં જહમાણે કિં જહઈ, કિં ઉવસંપજ્જઈ ? ગોયમા ! પુલાયત્તં જહઈ, કસાયકુસીલં વા અસંજમં વા ઉવસંપજ્જઈ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક, પુલાકપણાનો ત્યાગ કરે, ત્યારે શું છોડે છે ? શું પ્રાપ્ત કરે છે ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પુલાકપણાને છોડે છે અને કષાયકુશીલપણાને અથવા અસંયમને પ્રાપ્ત કરે છે.

૧૧૫ બડસે પં ભંતે ! બડસત્તં જહમાણે કિં જહઈ, કિં ઉવસંપજ્જઈ ? ગોયમા ! બડસત્તં જહઈ, પડિસેવનાકુસીલં વા કસાયકુસીલં વા અસંજમં વા સંજમાસંજમં વા ઉવસંપજ્જઈ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! બકુશ, બકુશપણાનો ત્યાગ કરે, ત્યારે શું છોડે છે ? શું પ્રાપ્ત કરે છે ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! બકુશપણાને છોડે છે અને પ્રતિસેવના કુશીલ, કષાયકુશીલ, અસંયમ અથવા સંયમાસંયમને પ્રાપ્ત કરે છે.

૧૧૬ પડિસેવનાકુસીલે પં ભંતે ! પુચ્છા । ગોયમા ! પડિસેવનાકુસીલત્તં જહઈ, બડસં વા કસાયકુસીલં વા અસંજમં વા સંજમાસંજમં વા ઉવસંપજ્જઈ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પ્રતિસેવનાકુશીલ, પ્રતિસેવનાકુશીલપણાનો ત્યાગ કરે, ત્યારે શું છોડે છે અને શું પ્રાપ્ત કરે છે ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પ્રતિસેવનાકુશીલપણાનો ત્યાગ કરે છે અને બકુશ, કષાયકુશીલ, અસંયમ અથવા સંયમાસંયમપણાને પ્રાપ્ત કરે છે.

૧૧૭ કસાયકુસીલે પં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! કસાયકુસીલત્તં જહઈ, પુલાયં વા બડસં વા પડિસેવનાકુસીલં વા ણિયંઠં વા અસંજમં વા સંજમાસંજમં વા ઉવસંપજ્જઈ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કષાયકુશીલ, કષાયકુશીલપણાનો ત્યાગ કરે, ત્યારે શું છોડે છે અને શું

પ્રાપ્ત કરે છે? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! કષાયકુશીલપણાનો ત્યાગ કરે છે અને પુલાક, બકુશ, પ્રતિસેવનાકુશીલ, નિર્ગ્રંથ, અસંયમ અથવા સંયમાસંયમપણાને પ્રાપ્ત કરે છે.

૧૧૮ ગિયંટે ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! ગિયંઠત્તં જહ્ણ, કસાયકુસીલં વા સિણાયં વા અસંજમં વા ડવસંપજ્જહ્ણ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! નિર્ગ્રંથ નિર્ગ્રંથપણાનો ત્યાગ કરે, ત્યારે શું છોડે છે અને શું પ્રાપ્ત કરે છે? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! નિર્ગ્રંથપણાનો ત્યાગ કરે છે અને કષાયકુશીલ, સ્નાતક અથવા અસંયમપણાને પ્રાપ્ત કરે છે.

૧૧૯ સિણાણં ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! સિણાયત્તં જહ્ણ, સિદ્ધિગ્ઘં ડવસંપજ્જહ્ણ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સ્નાતક, સ્નાતકપણાનો ત્યાગ કરે, ત્યારે શું છોડે છે અને શું પ્રાપ્ત કરે છે? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સ્નાતકપણાનો ત્યાગ કરે છે અને સિદ્ધગતિને પ્રાપ્ત કરે છે.

વિવેચન :-

સાધક જ્યાં સુધી સિદ્ધ ન થાય ત્યાં સુધી તેના પરિણામોમાં હાનિ-વૃદ્ધિ થયા જ કરે છે અને તદ્દનુસાર તેની અવસ્થા પણ પરિવર્તિત થાય છે. પ્રસ્તુત ઉપસંપદ-ત્યાગ દ્વારમાં છ પ્રકારના નિયંઠામાં કોઈ પણ રીતે પરિણામોનું પરિવર્તન થાય ત્યારે તે તે અવસ્થા છોડીને અન્ય કઈ અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરે છે? તેનું સ્પષ્ટી-કરણ છે અર્થાત્ આ દ્વારથી નિર્ગ્રંથોની માર્ગણાનું કથન કર્યું છે.

પુલાક :- પુલાકપણાને છોડીને કષાયકુશીલપણાને પ્રાપ્ત કરે છે કારણ કે તે બંનેના જઘન્ય સંયમસ્થાનો એક સમાન છે. જો કોઈપણ કારણે તે નિર્ગ્રંથપણાથી ચ્યુત થાય તો અસંયમભાવને પ્રાપ્ત કરે છે.

બકુશ અન્ય નિર્ગ્રંથપણાને પ્રાપ્ત કરે તો પ્રતિસેવનાકુશીલ અથવા કષાયકુશીલપણાને પ્રાપ્ત કરે છે. જો કોઈપણ કારણે તે નિર્ગ્રંથપણાથી ચ્યુત થાય તો અસંયમ અથવા સંયમાસંયમને પ્રાપ્ત કરે છે.

પ્રતિસેવના કુશીલ અન્ય નિર્ગ્રંથપણાને પ્રાપ્ત કરે તો બકુશ અથવા કષાયકુશીલપણાને પ્રાપ્ત કરે છે. જો કોઈપણ કારણે તે નિર્ગ્રંથપણાથી ચ્યુત થાય તો અસંયમ અથવા સંયમાસંયમ ભાવને પ્રાપ્ત કરે છે.

કષાયકુશીલ અન્ય નિર્ગ્રંથપણાને પ્રાપ્ત કરતાં વર્ધમાન પરિણામ થાય, તો નિર્ગ્રંથ નિયંઠાને પ્રાપ્ત કરે છે; દોષ સેવન કરે તો પુલાક, બકુશ, પ્રતિસેવનાકુશીલ, નિર્ગ્રંથપણાને પ્રાપ્ત કરે છે અને કોઈપણ કારણે નિર્ગ્રંથપણાથી ચ્યુત થાય ત્યારે સંયમાસંયમ અથવા અસંયમભાવને પ્રાપ્ત કરે છે.

નિર્ગ્રંથના બે પ્રકાર (૧) અગિયારમાગુણસ્થાનવાળા નિર્ગ્રંથ, સ્થિતિ પૂર્ણ થતાં કષાયકુશીલપણાને પ્રાપ્ત કરે છે અને જો અગિયારમા ગુણસ્થાને કાળધર્મને પ્રાપ્ત કરે, તો દેવરૂપે ઉત્પન્ન થાય અને ત્યાં અસંયતભાવને પ્રાપ્ત કરે છે. (૨) ક્ષપક શ્રેણીવાળા નિર્ગ્રંથ, નિર્ગ્રંથભાવને છોડીને સ્નાતક ભાવને પ્રાપ્ત કરે છે. **સ્નાતક**, સ્નાતક ભાવને છોડીને મોક્ષમાં જાય છે.

અગિયારમા ગુણસ્થાન સુધીના નિર્ગ્રંથો અનુક્રમથી નીચેના ગુણસ્થાનમાં જાય છે અર્થાત્ અગિયારમાથી દશમા, દશમાથી નવમા, નવમાથી આઠમા, આઠમાથી સાતમા કે સાતમા ગુણસ્થાનથી છઠ્ઠા ગુણસ્થાનને પ્રાપ્ત થાય છે.

ઉપરોક્ત કોઈપણ ગુણસ્થાને અથવા કોઈપણ સંયત-નિર્ગ્રથમાં આયુષ્ય પૂર્ણ થઈ જાય તો તે સાધક સીધા ચોથા ગુણસ્થાનને અર્થાત્ અસંયમને પ્રાપ્ત કરે છે. પરંતુ સંયમના ઉક્ત ગુણસ્થાનોમાં મૃત્યુ પામનારા નિર્ગ્રથો સીધા પ્રથમ ગુણસ્થાનને પ્રાપ્ત કરતા નથી.

નિર્ગ્રથોમાં માર્ગણા :-

નિર્ગ્રથ	નિર્ગ્રથાવસ્થાની પ્રાપ્તિ	નિર્ગ્રથ રહિત અવસ્થાની પ્રાપ્તિ
પુલાકને છોડે તો	કષાયકુશીલને	અસંયમ
બકુશને છોડે તો	પ્રતિસેવનાકુશીલ અને કષાયકુશીલને	સંયમાસંયમ કે અસંયમને
પ્રતિસેવના કુશીલને છોડે તો	કષાયકુશીલ અને બકુશને	સંયમાસંયમ, અસંયમ
કષાયકુશીલને છોડે તો	નિર્ગ્રથ, પુલાક, બકુશ, પ્રતિસેવના કુ ^૦ ને	સંયમાસંયમ, અસંયમ
નિર્ગ્રથને છોડે તો	સ્નાતક અને કષાયકુશીલને	અસંયમ
સ્નાતકને છોડે તો	મોક્ષ	×

(૨૫) સંજ્ઞા દ્વાર :-

૧૨૦ પુલાકે નં મંતે ! કિં સળ્ણોવડત્તે હોજ્જા, ણોસળ્ણોવડત્તે હોજ્જા ? ગોયમા ! ણોસળ્ણોવડત્તે હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! પુલાક, સંજ્ઞોપયુક્ત (આહારાદિ સંજ્ઞામાં ઉપયોગવાન) હોય છે કે નોસંજ્ઞોપયુક્ત (આહારાદિ સંજ્ઞામાં ઉપયોગ રહિત) હોય છે ? **ઉત્તર—** હે ગૌતમ ! તે સંજ્ઞોપયુક્ત નથી, નોસંજ્ઞોપયુક્ત હોય છે.

૧૨૧ બડ્ડસેણં મંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! સળ્ણોવડત્તે વા હોજ્જા, ણોસળ્ણોવડત્તે વા હોજ્જા । એવં પહિસેવણાકુસીલે વિ, એવં કસાયકુસીલે વિ । ણિયંટે સિણાએ ય જહા પુલાકે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! બકુશ, સંજ્ઞોપયુક્ત હોય છે કે નોસંજ્ઞોપયુક્ત હોય છે ? **ઉત્તર—** હે ગૌતમ ! તે સંજ્ઞોપયુક્ત પણ હોય છે અને નોસંજ્ઞોપયુક્ત પણ હોય છે. આ જ રીતે પ્રતિસેવનાકુશીલ અને કષાયકુશીલ પણ જાણવા. નિર્ગ્રથ અને સ્નાતક પુલાકની સમાન નોસંજ્ઞોપયુક્ત હોય છે.

વિવેચન :-

સંજ્ઞોપયુક્ત :- આહારાદિ સંજ્ઞાના ઉપયોગ સહિત હોય અથવા આહારાદિની આસક્તિ સહિત હોય તે જીવોને સંજ્ઞોપયુક્ત કહે છે.

નોસંજ્ઞોપયુક્ત :- આહારનો ઉપયોગ કરવા છતાં પણ આહારાદિમાં આસક્તિ રહિત હોય અથવા આહારાદિ સંજ્ઞાના ઉપયોગ રહિત હોય, તે જીવોને નોસંજ્ઞોપયુક્ત કહે છે. પુલાક, નિર્ગ્રથ અને સ્નાતક નોસંજ્ઞોપયુક્ત છે, તેમાં પુલાકને લબ્ધિ પ્રયોગ સમયે લબ્ધિ પ્રયોગની જ તલ્લીનતા હોવાથી આહારાદિ સંજ્ઞામાં ઉપયોગ હોતો નથી; નિર્ગ્રથ અને સ્નાતક વીતરાગી હોવાથી સંજ્ઞા નથી. બકુશ, પ્રતિસેવનાકુશીલ અને કષાયકુશીલ પ્રમત્તદશામાં સંજ્ઞોપયુક્ત હોય છે તેમજ અપ્રમત્તદશામાં નોસંજ્ઞોપયુક્ત હોય છે. કારણ કે અપ્રમત્ત સાધક આત્મ સ્વરૂપાદિના ચિંતનમાં કે સંયમ યોગોમાં તલ્લીન હોવાથી તેમને સંજ્ઞાઓમાં ઉપયોગ હોતો નથી.

નિર્ગ્રંથોમાં સંજોપયુક્તતા-નોસંજોપયુક્તતા :-

નિર્ગ્રંથ	સંજા	સંજોપયુક્તતા	નોસંજોપયુક્તતા
પુલાક, નિર્ગ્રંથ, સ્નાતક	×	×	✓
બકુશ, પ્રતિસેવના, કષાયકુશીલ	૪	✓	✓

(૨૬) આહારક દ્વાર :-

૧૨૨ પુલાએ નં ભંતે ! કિં આહારએ હોજ્જા, અણાહારએ હોજ્જા ? ગોયમા ! આહારએ હોજ્જા, ણો અણાહારએ હોજ્જા । એવં જાવણિયંટે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક, આહારક હોય છે કે અનાહારક ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! આહારક હોય છે, અનાહારક હોતા નથી. આ રીતે નિર્ગ્રંથ પર્યંત જાણવું.

૧૨૩ સિણાએ નં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! આહારએ વા હોજ્જા, અણાહારએ વા હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સ્નાતક આહારક હોય છે કે અનાહારક ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! આહારક પણ હોય છે અને અનાહારક પણ હોય છે.

વિવેચન :-

વિગ્રહગતિમાં, કેવળીસમુદ્ધાતમાં અને અયોગી અવસ્થામાં જીવ અનાહારક હોય છે. તે સિવાયની સર્વ સ્થિતિમાં આહારક જ હોય છે.

પુલાક આદિ પ્રથમ પાંચ નિર્ગ્રંથોને વિગ્રહગતિ આદિ અનાહારકપણાના કારણનો અભાવ હોવાથી તે આહારક જ હોય છે. સ્નાતક, કેવળી સમુદ્ધાતના ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમા સમયે તથા અયોગી અવસ્થામાં અનાહારક હોય છે. શેષ સમયમાં આહારક હોય છે.

નિર્ગ્રંથોમાં આહારક-અનાહારક :-

નિર્ગ્રંથ	આહારક	અનાહારક
પ્રથમ પાંચ	✓	×
સ્નાતક	✓	✓

(૨૭) ભવ દ્વાર :-

૧૨૪ પુલાએ નં ભંતે ! કઙ્ ભવગ્ગહણાં હોજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં એક્કં, ઉક્કોસેણં તિણ્ણિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક, કેટલા ભવ ગ્રહણ કરે છે અર્થાત્ પુલાકપણું કેટલા ભવમાં આવે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ભવ ગ્રહણ કરે છે અર્થાત્ ત્રણ ભવોમાં પુલાકપણું પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

૧૨૫ બડસે નં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં એક્કં, ઉક્કોસેણં અટ્ઠ । એવં

પડિસેવણાકુસીલે વિ, એવં કસાયકુસીલે વિ । ગિયંટે જહા પુલાએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! બકુશપણું કેટલા ભવમાં પ્રાપ્ત થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક અને ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવોમાં બકુશપણું પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. આ જ રીતે પ્રતિસેવનાકુશીલ અને કષાયકુશીલ જાણવા. નિર્ગ્રંથનું કથન પુલાકની સમાન છે.

૧૨૬ સિણાએ ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! એકકં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સ્નાતકપણું કેટલા ભવમાં પ્રાપ્ત થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! એક ભવમાં જ પ્રાપ્ત થાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં છ પ્રકારના નિર્ગ્રંથપણાના ભાવ કેટલા ભવોમાં પ્રાપ્ત થાય છે તેનું કથન છે.

પુલાકપણું :- જઘન્ય એક, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ભવમાં પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ કોઈ જીવ પુલાક લબ્ધિનો પ્રયોગ એક ભવમાં કરીને કષાય કુશીલપણાને પ્રાપ્ત કરી ક્રમશઃ આગળ વધતા તે જ ભવમાં સિદ્ધ થઈ જાય છે અને કોઈ જીવ અનેક ભવભ્રમણની અપેક્ષાએ ત્રણ ભવમાં પુલાક લબ્ધિનો પ્રયોગ કરી શકે છે. તેનાથી અધિક ભવમાં પુલાક લબ્ધિનો પ્રયોગ થતો નથી.

બકુશ, પ્રતિસેવનાકુશીલ અને કષાયકુશીલપણું :- જઘન્ય એક, ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવમાં પ્રાપ્ત થાય છે. કોઈ જીવ એક જ ભવમાં બકુશ આદિ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરીને સિદ્ધ થઈ જાય તો એક જ ભવમાં ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય અને કોઈ જીવ ભવભ્રમણ કરતાં આઠ ભવમાં બકુશ આદિ ભાવોને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવમાં ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરીને ત્યાર પછી તે જીવ આઠમા ભવે અવશ્ય સિદ્ધ થઈ જાય છે.

નિર્ગ્રંથપણું :- જઘન્ય એક, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ભવમાં પ્રાપ્ત થાય છે. જો એક જ ભવમાં નિર્ગ્રંથપણામાં ક્ષપક શ્રેણીના ભાવોને પ્રાપ્ત કરે તો તે જ ભવમાં સિદ્ધ થાય છે અને જો ઉપશમ શ્રેણીના ભાવોને પ્રાપ્ત કરે તો ઉત્કૃષ્ટ બે ભવમાં ઉપશમ શ્રેણી અને ત્રીજા ભવમાં અવશ્ય ક્ષપક શ્રેણી કરીને જીવ સિદ્ધ થાય છે. આ રીતે ઉપશમ અને ક્ષપક શ્રેણીના મળીને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ભવમાં નિર્ગ્રંથપણું પ્રાપ્ત થાય છે.

સ્નાતકપણું :- એક જ ભવમાં પ્રાપ્ત થાય છે કારણ કે સ્નાતક તો કેવળી જ હોય છે અને કેવળી તો તે જ ભવમાં સિદ્ધ થઈ જાય છે.

(૨૮) આકર્ષ દ્વાર :-

૧૨૭ પુલાગસ્સ ણં ભંતે ! એગભવગ્ગહણીયા કેવઙ્ગયા આગરિસા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણ એકકો, ઉવ્વકોસેણ તિણ્ણિ ।

શબ્દાર્થ :- આગરિસા = આકર્ષ, કેટલી વાર થાય.

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાકના એક ભવમાં કેટલા આકર્ષ થાય છે ? અર્થાત્ પુલાકપણું એક ભવમાં કેટલી વાર આવે છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ આકર્ષ થાય છે. અર્થાત્ એક ભવમાં ત્રણ વાર આવી શકે છે.

૧૨૮ બડસસ્સ ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં એક્કો, ઉક્કોસેણં સયગ્ગસો ।
એવં પડિસેવણાકુસીલે વિ, એવં કસાયકુસીલે વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! બકુશના એક ભવમાં કેટલા આકર્ષ થાય છે અર્થાત્ બકુશપણું એક ભવમાં કેટલી વાર આવે છે ? ઉત્તર- હે ભગવન્ ! જઘન્ય એક અને ઉત્કૃષ્ટ સેંકડો આકર્ષ થાય છે. આ જ રીતે પ્રતિસેવના કુશીલ અને કષાયકુશીલ પણ જાણવા.

૧૨૯ ણિયંઠસ્સ ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં એક્કો, ઉક્કોસેણં દોણ્ણિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નિર્ગ્રંથપણું એક ભવમાં કેટલી વાર આવે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક અને ઉત્કૃષ્ટ બે વાર આવે છે.

૧૩૦ સિણ્ણાયસ્સ ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! એક્કો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સ્નાતકપણું એક ભવમાં કેટલી વાર આવે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! એક વાર આવે છે.

૧૩૧ પુલાગસ્સ ણં ભંતે ! ણાણાભવગ્ગહણીયા કેવઙ્ગ્યા આગરિસા પણ્ણત્તા ? ગોયમા !
જહણ્ણેણં દોણ્ણિ, ઉક્કોસેણં સત્ત ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાકપણું અનેક ભવોમાં કેટલી વાર આવે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય બે અને ઉત્કૃષ્ટ સાત વાર આવે છે.

૧૩૨ બડસસ્સ ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં દોણ્ણિ, ઉક્કોસેણં સહસ્સગ્ગસો ।
એવં જાવ કસાયકુસીલસ્સ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! બકુશપણું અનેક ભવોમાં કેટલી વાર આવે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય બે અને ઉત્કૃષ્ટ હજારો વાર આવે છે. આ જ રીતે કષાય કુશીલ પર્યંત જાણવું.

૧૩૩ ણિયંઠસ્સ ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં દોણ્ણિ, ઉક્કોસેણં પંચ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નિર્ગ્રંથપણું અનેક ભવોમાં કેટલી વાર આવે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય બે અને ઉત્કૃષ્ટ પાંચ વાર આવે છે.

૧૩૪ સિણાયસ્સ ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! ણત્થિ એક્કો વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સ્નાતકપણું અનેક ભવોમાં કેટલી વાર આવે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! એક પણ વાર આવતું નથી.

વિવેચન :-

આકર્ષ :- આકર્ષ શબ્દ જૈન પારિભાષિક શબ્દ છે. તત્રાકર્ષણમાકર્ષઃ ચારિત્રસ્ય પ્રાપ્તિરિતિ । આકર્ષ એટલે ચારિત્રની પ્રાપ્તિ. પ્રસ્તુત દ્વારમાં પુલાકાદિ સંયમ એક ભવમાં કે અનેક ભવોમાં કેટલી વાર આવે છે ? તે વિષયને સ્પષ્ટ કર્યો છે.

પુલાક :- કોઈ પુલાક લબ્ધિવાન સાધુ એક ભવની અપેક્ષાએ જઘન્ય એક અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ વાર જ પુલાક લબ્ધિનો પ્રયોગ કરી શકે છે તેનાથી અધિક વાર તે લબ્ધિનો પ્રયોગ કરી શકતા નથી અને અનેક ભવની અપેક્ષાએ જઘન્ય બે અને ઉત્કૃષ્ટ સાત વાર આવે છે. તેમાં પ્રથમ ભવમાં એક આકર્ષ અને બીજા ભવમાં એક આકર્ષ એમ અનેક(બે) ભવમાં જઘન્ય બે આકર્ષ ઘટિત થાય છે અનેક ભવોમાં ઉત્કૃષ્ટ સાત આકર્ષ થાય છે. તે કોઈપણ વિકલ્પથી ત્રણ ભવમાં થઈ શકે છે. અર્થાત્ ત્રણ ભવમાં- ૧,૩,૩, વાર; ૨,૩,૧ વાર; ૩,૩,૧ વાર તેમ કુલ સાત વાર જ પુલાક લબ્ધિનો પ્રયોગ કરી શકે છે.

બકુશ, પ્રતિસેવનાકુશીલ અને કધાયકુશીલ :- આ ત્રણેય નિર્ગ્રંથ અવસ્થા પરિણામોના પરિવર્તનના આધારે પ્રત્યેક ભવમાં સેંકડો વારની અપેક્ષાએ આઠ ભવમાં ઉત્કૃષ્ટ હજારો વાર થાય છે.

નિર્ગ્રંથ :- એક ભવની અપેક્ષાએ જઘન્ય એક અને ઉત્કૃષ્ટ બે વાર ઉપશમ શ્રેણી કરવાની અપેક્ષાએ બે વાર પ્રાપ્ત થાય છે અને અનેક ભવોની અપેક્ષાએ જઘન્ય બે અને ઉત્કૃષ્ટ પાંચ વાર પ્રાપ્ત થાય છે. તેમાં પ્રથમ ભવમાં ઉપશમ નિર્ગ્રંથપણું બે વાર, બીજા ભવમાં પણ ઉપશમ નિર્ગ્રંથપણું બે વાર અને ત્રીજા ભવમાં ક્ષપક નિર્ગ્રંથપણું એક વાર, આ રીતે કુલ પાંચ વાર પ્રાપ્ત થાય છે. તેમાં પુલાકની જેમ અન્ય વિકલ્પ સંભવિત નથી.

સ્નાતક :- એક ભવની અપેક્ષાએ એક આકર્ષ થાય. તે જ ભવમાં તે સિદ્ધ થાય છે. તેથી તે અવસ્થા અનેક ભવોની અપેક્ષાએ પ્રાપ્ત થતી નથી.

આ કથન ભાવની અપેક્ષાએ છે. દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તો એક ભવમાં એક જ વાર જીવનપર્યંતનું ચારિત્ર અંગીકાર કરાય છે. ત્યાર પછી તેના ભાવોની તરતમતાના અને ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાના કારણે તેના પરિણામોમાં પરિવર્તન થયા કરે છે તેથી એક ભવમાં બકુશપણુ આદિ ઉત્કૃષ્ટ સેંકડો વાર અને ઘણા ભવોની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ હજારો વાર આવી શકે છે.

નિર્ગ્રંથોમાં ભવ અને આકર્ષ :-

નિર્ગ્રંથ	ભવ		એક ભવમાં આકર્ષ		અનેક ભવમાં આકર્ષ	
	જઘ.	ઉત્કૃ.	જઘ.	ઉત્કૃ.	જઘ.	ઉત્કૃ.
પુલાક	૧	૩	૧	૩	૨	૭ વાર
બકુશ, પ્રતિસેવના, કધાયકુશીલ	૧	૮	૧	અનેક સો વાર	૨	અનેક હજાર
નિર્ગ્રંથ	૧	૩	૧	બે વાર	૨	પાંચ વાર
સ્નાતક	૧		૧ વાર			અનેક ભવ નથી

(૨૯) કાલ દ્વાર :-

૧૩૫ પુલાક ણં મંતે ! કાલઓ કેવચિરં હોઈ ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં, ઉક્કોસેણ વિ અંતોમુહુત્તં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાકપણું કેટલા કાલ પર્યંત રહે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પણ અંતર્મુહૂર્ત સુધી રહે છે.

૧૩૬ બડસે ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં એક્કં સમયં, ઉક્કોસેણં દેસૂણા પુવ્વકોડી । એવં પહિસેવણાકુસીલે વિ, કસાયકુસીલે વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! બકુશપણું કેટલા કાલ પર્યત રહે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોટિ વર્ષ સુધી રહે છે. આ જ રીતે પ્રતિસેવનાકુશીલ અને કધાયકુશીલ પણ જાણવા.

૧૩૭ ણિયંઠે ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં એક્કં સમયં, ઉક્કોસેણં અંતોમુહુત્તં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નિર્ગ્રથપણું કેટલા કાલ પર્યત રહે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત સુધી રહે છે.

૧૩૮ સિણાએ ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં, ઉક્કોસેણં દેસૂણા પુવ્વકોડી ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સ્નાતકપણું કેટલા કાલ પર્યત રહે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોટિ વર્ષ સુધી રહે છે.

વિવેચન :-

પુલાક લબ્ધિનો પ્રયોગ કરતાં મુનિને અંતર્મુહૂર્તનો સમય લાગે છે. અહીં અંતર્મુહૂર્તના કથનમાં બે મિનિટથી ૪૭ મિનિટ સુધીનો કોઈપણ સમય હોય શકે છે. તેથી જઘન્યમાં ઓછા સમયવાળું અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટમાં વધુ સમયવાળું અંતર્મુહૂર્ત હોય છે.

બકુશ, પ્રતિસેવનાકુશીલ, કધાયકુશીલ આદિના ભાવોની પ્રાપ્તિ જીવનમાં સેંકડો વાર થાય તેમાં ક્યારેક એક સમય પછી પરિણામોનું પરિવર્તન થઈ જાય અથવા એક સમય પછી મૃત્યુ થઈ જાય તો જઘન્ય એક સમયની સ્થિતિ ઘટી શકે છે અને પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુષ્યવાળા સાધિક આઠ વર્ષ સંયમ અંગીકાર કરે તો ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોટિ વર્ષ સુધી બકુશપણું આદિ રહે છે.

નિર્ગ્રથનો જઘન્યકાલ એક સમય છે. ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનવર્તી નિર્ગ્રથ પ્રથમ સમયમાં જ મૃત્યુને પ્રાપ્ત થાય ત્યારે એક સમયની સ્થિતિ થાય છે. ઉત્કૃષ્ટકાલ અંતર્મુહૂર્તનો છે તે અગિયારમા, બારમા ગુણસ્થાનની અંતર્મુહૂર્ત સ્થિતિ જ છે.

સ્નાતકની જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની છે. કોઈને આયુષ્યના અંતિમ અંતર્મુહૂર્તમાં કેવળજ્ઞાન થાય અને મોક્ષે જાય, તો જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિ થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોટિ વર્ષની સ્થિતિ છે.

અનેક જીવોની અપેક્ષાએ સ્થિતિ :-

૧૩૯ પુલાયા ણં ભંતે ! કાલઓ કેવચિરં હોંતિ ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં એક્કં સમયં, ઉક્કોસેણં અંતોમુહુત્તં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક જીવોની અપેક્ષાએ પુલાક નિર્ગ્રથો કેટલા કાલ પર્યત રહે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત પર્યત રહે છે.

૧૪૦ બડસા ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! સવ્વહ્દ્ધં । એવં જાવ કસાયકુસીલા । ણિયંઠા જહા પુલાયા, સિણાયા જહા બડસા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક જીવોની અપેક્ષાએ બકુશો કેટલા કાલ પર્યત રહે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સર્વાદ્યા (સર્વકાલ) રહે છે. આ રીતે કષાયકુશીલ પર્યત જાણવું. નિર્ગ્રથ, નિયંઠા પુલાકની સમાન અને સ્નાતક, બકુશની સમાન સદાકાલ રહે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં બહુવચનની અપેક્ષાએ છએ નિયંઠાની સ્થિતિનું પ્રતિપાદન છે.

પુલાક :- જ્યારે એક પુલાકની અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિનો અંતિમ સમય હોય, ત્યારે અન્ય મુનિ પુલાકપણું પ્રાપ્ત કરે, તો બંને પુલાકનો સદ્ભાવ એક સમય પર્યત સાથે રહે છે, તેથી બહુવચનની અપેક્ષાએ એક સમયની જઘન્ય સ્થિતિ ઘટિત થાય છે. ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની છે. એક સમયે એક સાથે ઉત્કૃષ્ટ અનેક હજાર પુલાકો હોય શકે છે, અનેક જીવોની અપેક્ષાએ પણ તેની સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની જ છે પરંતુ એક પુલાકની સ્થિતિના અંતર્મુહૂર્તથી અનેક પુલાકની સ્થિતિનું અંતર્મુહૂર્ત મોટું હોય છે.

બકુશ, પ્રતિસેવના કુશીલ, કષાય કુશીલ અને સ્નાતકની સ્થિતિ અનેક જીવોની અપેક્ષાએ સર્વકાલની છે કારણ કે છદ્ધું, સાતમું અને તેરમું ગુણસ્થાન શાશ્વત છે. તે નિયંઠા હંમેશાં પ્રાપ્ત થાય છે.

નિર્ગ્રથોની સ્થિતિ અનેક જીવોની અપેક્ષાએ પણ પુલાકની સમાન છે. કારણ કે અગિયારમું બારમું ગુણસ્થાન અશાશ્વત છે. તેથી નિર્ગ્રથો ક્યારેક હોય અને ક્યારેક હોતા નથી. જ્યારે હોય ત્યારે તેની સ્થિતિ પુલાકની જેમ જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્તની જ છે.

નિર્ગ્રથોની સ્થિતિ :-

નિર્ગ્રથ	એક જીવની અપેક્ષાએ		અનેક જીવોની અપેક્ષાએ	
	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ
પુલાક	અંતર્મુહૂર્ત	અંતર્મુહૂર્ત	એક સમય	અંતર્મુહૂર્ત
બકુશ, પ્રતિસેવના, કષાયકુશીલ	એક સમય	દેશોન પૂર્વકોટિ વર્ષ	શાશ્વત	શાશ્વત
નિર્ગ્રથ	એક સમય	અંતર્મુહૂર્ત	એકસમય	અંતર્મુહૂર્ત
સ્નાતક	અંતર્મુહૂર્ત	દેશોન પૂર્વકોટિ વર્ષ	શાશ્વત	શાશ્વત

(૩૦) અંતર દ્વાર :-

૧૪૧ પુલાગસ્સ ણં ભંતે ! કેવહ્ચં કાલં અંતરં હોહ ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં, ઉવ્વકોસેણ અણંતં કાલં- અણંતાઓ ઓસપ્પિણિહ્હસ્સપ્પિણીઓ કાલઓ, ખેત્તઓ અવહ્હ પોગ્ગલપરિયટ્ટં દેસૂણં । એવં જાવ ણિયંઠસ્સ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાકનું અંતર કેટલા કાલનું છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય

અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાલનું અંતર છે; તે કાલની અપેક્ષાએ અનંત અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણી, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ દેશોન અર્ધ પુદ્ગલ-પરાવર્તન છે. આ રીતે નિર્ગ્રંથ પર્યંત જાણવું.

૧૪૨ સિનાયસ્સ ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! ણત્થિ અંતરં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સ્નાતકનું અંતર કેટલા કાલનું છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અંતર નથી.

૧૪૩ પુલાયા ણં ભંતે ! કેવઇયં કાલં અંતરં હોઇ ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં એક્કં સમયં, ઉક્કોસેણં સંખેજ્જાઇં વાસાઇં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક પુલાકોનું અંતર કેટલા કાલનું છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા વર્ષોનું અંતર હોય છે.

૧૪૪ બડસા ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! ણત્થિ અંતરં । એવં જાવ કસાયકુસીલાણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક બકુશોનું અંતર કેટલા કાલનું છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અંતર નથી. આ જ રીતે કષાયકુશીલ પર્યંત જાણવું.

૧૪૫ ણિયંઠા ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં એક્કં સમયં, ઉક્કોસેણં છમ્માસા । સિનાયાણં જહા બડસાણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક નિર્ગ્રંથોનું અંતર કેટલા કાલનું છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ છ માસનું અંતર હોય છે, સ્નાતકોનું કથન બકુશોની સમાન છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં એક અને અનેક જીવોની અપેક્ષાએ છ એ નિયંઠાઓનું અંતર સ્પષ્ટ કર્યું છે.

એક જીવની અપેક્ષાને પુલાક લબ્ધિ પ્રયોગ કરનાર મુનિ તે લબ્ધિથી નિવૃત્ત થઈને અંતર્મુહૂર્ત પછી પુનઃ લબ્ધિ પ્રયોગ કરે ત્યારે જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તનું અંતર થાય છે. એક વાર પુલાક લબ્ધિનો પ્રયોગ કરનાર મુનિ કાળ કરી દેશોન અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તન સુધી સંસાર ભ્રમણ કર્યા પછી મનુષ્ય ભવ પામી પુલાક લબ્ધિ પ્રયોગ કરે તો ઉત્કૃષ્ટ દેશોન અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તનનું અંતર થાય છે. આ રીતે નિર્ગ્રંથ સુધી સમજવું. સ્નાતકનું અંતર નથી કારણ કે સ્નાતક નિયમા સિદ્ધ થાય છે.

અનેક જીવોની અપેક્ષાએ પુલાકોનું અંતર જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત વર્ષનું છે. અર્થાત્ અનેક જીવો પુલાક લબ્ધિનો પ્રયોગ સમાપ્ત કર્યો હોય તેના એક સમય પછી અન્ય અનેક જીવો પુલાકપણું પ્રાપ્ત કરે તો જઘન્ય એક સમયનું અંતર થાય છે. ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત વર્ષોનું અંતર છે અર્થાત્ સંખ્યાત વર્ષો પછી કોઈ પણ એક જીવ અવશ્ય પુલાકપણું પ્રાપ્ત કરે છે. બકુશ, પ્રતિસેવનાકુશીલ, કષાયકુશીલ અને સ્નાતક તે ચાર નિયંઠા શાશ્વત છે. તેથી અનેક જીવોની અપેક્ષાએ તેનું અંતર નથી. નિર્ગ્રંથોનું અંતર જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ છ માસનું છે, કારણ કે વધુમાં વધુ છ મહિના પછી અવશ્ય કોઈ જીવ શ્રેણી પર ચઢી નિર્ગ્રંથપણાને પ્રાપ્ત કરે છે.

નિયંતાઓનું અંતર :-

નિર્ગ્રથ	એક જીવની અપેક્ષાએ અંતર		અનેક જીવોની અપેક્ષાએ અંતર	
	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ
પુલાક	અંતર્મુહૂર્ત	અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તન (અનંતકાલ)	એક સમય	સંખ્યાત વર્ષ
બકુશ, પ્રતિસેવના. કધાયકુશીલ			શાશ્વત હોવાથી અંતર નથી.	
નિર્ગ્રથ			એક સમય	૬ માસ
સ્નાતક	અંતર નથી		નથી	

(૩૧) સમુદ્ઘાત દ્વાર :-

૧૪૬ પુલાગસ્સ પં ભંતે ! કઙ્ઙ સમુઘાયા પળ્ળત્તા ? ગોયમા ! તિળ્ણિ સમુઘાયા પળ્ળત્તા, તં જહા- વેયળ્ણાસમુઘાઁ, કસાયસમુઘાઁમારણંતિયસમુઘાઁ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાકને કેટલા સમુદ્ઘાત હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ત્રણ સમુદ્ઘાત હોય છે, યથા-વેદના સમુદ્ઘાત, કધાય સમુદ્ઘાત અને મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત.

૧૪૭ બઝસસ્સ પં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! પંચ સમુઘાયા પળ્ળત્તા, તં જહા-વેયળ્ણાસમુઘાઁ જાવ તેયાસમુઘાઁ । ઁવં પડિસેવળ્ણાકુસીલે વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! બકુશને કેટલા સમુદ્ઘાત હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પાંચ સમુદ્ઘાત હોય છે, યથા- વેદના સમુદ્ઘાત યાવત્ તેજસ સમુદ્ઘાત. આ રીતે પ્રતિસેવનાકુશીલ પણ જાણવા.

૧૪૮ કસાયકુસીલસ્સ પં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! છ સમુઘાયા પળ્ળત્તા, તં જહા-વેયળ્ણાસમુઘાઁ જાવ આહારગસમુઘાઁ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કધાયકુશીલને કેટલા સમુદ્ઘાત હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! છ સમુદ્ઘાત હોય છે, યથા- વેદના સમુદ્ઘાત યાવત્ આહારક સમુદ્ઘાત.

૧૪૯ ણિયંઠસ્સ પં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! ણત્થિ ઁવ્કો વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નિર્ગ્રથને કેટલા સમુદ્ઘાત હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! એક પણ સમુદ્ઘાત નથી.

૧૫૦ સિળાયસ્સ પં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! ઁગે કેવલિસમુઘાઁ પળ્ળત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સ્નાતકને કેટલા સમુદ્ઘાત હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! એક કેવલી સમુદ્ઘાત હોય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં છ નિયંતામાં સમુદ્ઘાતનું નિરૂપણ છે. કુલ સમુદ્ઘાત ૭ છે. વેદનીય, કધાય,

મારણાતિક, વૈક્રિય, તેજસ, આહારક અને કેવલી. પુલાકને પ્રથમ ત્રણ સમુદ્ઘાત હોય છે. પુલાકને સંજ્વલન કષાયનો ઉદય હોવાથી કષાય સમુદ્ઘાતની સંભાવના છે. પુલાક અવસ્થામાં મારણાતિક સમુદ્ઘાત પણ હોય છે અને વેદનીય કર્મનો વિશિષ્ટ ઉદય હોવાથી વેદના સમુદ્ઘાત પણ હોય શકે છે. આ રીતે તેમાં પ્રથમ ત્રણ સમુદ્ઘાત હોય છે. પુલાક અવસ્થામાં વૈક્રિય આદિ અન્ય લબ્ધિ પ્રયોગની સંભાવના ન હોવાથી અન્ય સમુદ્ઘાત નથી. બકુશ અને પ્રતિસેવના કુશીલને પ્રથમ પાંચ સમુદ્ઘાત હોય છે. તે બંને નિર્ગ્રથને આહારક લબ્ધિ કે કેવળજ્ઞાન ન હોવાથી અંતિમ બે સમુદ્ઘાત નથી. કષાય કુશીલને આહારક લબ્ધિ પણ હોય શકે છે તેથી તેને પ્રથમના છ સમુદ્ઘાત હોય છે.

નિર્ગ્રથને તથાપ્રકારના સ્વભાવથી જ એક પણ સમુદ્ઘાત નથી. સ્નાતક કેવળી હોવાથી તેમાં એક કેવળી સમુદ્ઘાત હોય છે.

નિયંત્રામાં સમુદ્ઘાત :-

નિર્ગ્રથ	સમુદ્ઘાત
પુલાક	પ્રથમ ત્રણ
બકુશ, પ્રતિસેવના	પ્રથમ પાંચ
કષાય કુશીલ	પ્રથમ છ
નિર્ગ્રથ	×
સ્નાતક	કેવળી સમુદ્ઘાત

(૩૨) ક્ષેત્રાવગાહના દ્વાર :-

૧૫૧ પુલાએ ણં મંતે ! લોગસ્સ કિં સંખેજ્જહાગે હોજ્જા, અસંખેજ્જહાગે હોજ્જા, સંખેજ્જેસુ માર્ગેસુ હોજ્જા, અસંખેજ્જેસુ માર્ગેસુ હોજ્જા, સવ્વલોએ હોજ્જા ? ગોયમા ! ણો સંખેજ્જહાગે હોજ્જા, અસંખેજ્જહાગે હોજ્જા, ણો સંખેજ્જેસુ માર્ગેસુ હોજ્જા, ણો અસંખેજ્જેસુ માર્ગેસુ હોજ્જા, ણો સવ્વલોએ હોજ્જા । એવં જાવ ણિયંટે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક શું લોકના સંખ્યાતમા ભાગમાં હોય છે, અસંખ્યાતમા ભાગમાં હોય છે, સંખ્યાત ભાગોમાં હોય છે, અસંખ્યાતભાગોમાં હોય છે કે સંપૂર્ણ લોકમાં હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સંખ્યાતમા ભાગમાં નથી, અસંખ્યાતમા ભાગમાં હોય છે, સંખ્યાત ભાગોમાં, અસંખ્યાત ભાગોમાં કે સંપૂર્ણ લોકમાં પણ નથી. આ રીતે નિર્ગ્રથ પર્યંત જાણવું.

૧૫૨ સિણાએ ણં મંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! ણો સંખેજ્જહાગે હોજ્જા, અસંખેજ્જહાગે હોજ્જા, ણો સંખેજ્જેસુ માર્ગેસુ હોજ્જા, અસંખેજ્જેસુ માર્ગેસુ હોજ્જા, સવ્વલોએ વા હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સ્નાતક શું લોકના સંખ્યાતમા ભાગમાં હોય છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સંખ્યાતમા ભાગમાં અને સંખ્યાત ભાગોમાં નથી પરંતુ અસંખ્યાતમા ભાગમાં, અસંખ્યાત ભાગોમાં તથા સંપૂર્ણ લોકમાં હોય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં પુલાક આદિ નિર્ગ્થોના શરીર લોકના કેટલા ભાગને અવગાહિત કરે છે ? તેનું સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે. પુલાક આદિ પ્રથમ પાંચ નિર્ગ્થોના શરીર લોકના અસંખ્યાતમા ભાગને અવગાહિત કરે છે. કારણ કે કોઈપણ મનુષ્યનું શરીર લોકના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ હોય છે. સ્નાતક, કેવલી સમુદ્ધાત કરે, ત્યારે દંડ, કપાટ અવસ્થામાં હોય ત્યારે લોકના અસંખ્યાતમા ભાગને અવગાહિત કરે છે, મંથાન અવસ્થામાં બહુ ભાગને વ્યાપ્ત કરે છે અને થોડો ભાગ અવ્યાપ્ત રહે છે, તેથી અસંખ્યાત ભાગોને વ્યાપ્ત કરે છે અને જ્યારે આંતરા પૂરીને સમગ્ર લોકને વ્યાપ્ત કરે છે ત્યારે સંપૂર્ણ લોકમાં હોય છે.

નિર્ગ્થોઓમાં ક્ષેત્રાવગાહના :-

નિર્ગ્થ	સંખ્યાતમો ભાગ	સંખ્યાતમા ભાગો	અસંખ્યાતમો ભાગ	અસંખ્યાત ભાગો	સંપૂર્ણ લોક
પ્રથમ પાંચ	×	×	✓	×	×
સ્નાતક	×	×	✓	✓	✓

(૩૩) ક્ષેત્ર-સ્પર્શના દ્વાર :-

૧૫૩ પુલાએ નં ભંતે ! લોગસ્સ કિં સંખેજ્જહાગં ફુસહ, અસંખેજ્જહાગં ફુસહ, પુચ્છા ? ગોયમા ! જહા ઓગાહણા ભણિયા તહા ફુસણા વિ ભાણિયવ્વા જાવસિણાએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક શું લોકના સંખ્યાતમા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે કે અસંખ્યાતમા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અવગાહના અનુસાર સ્પર્શના પણ જાણવી જોઈએ. આ રીતે સ્નાતક પર્યંત જાણવું.

વિવેચન :-

ક્ષેત્ર અનુસાર સ્પર્શના છે, તેમ છતાં તેમાં વિશેષતા છે, શરીર જેટલા પ્રદેશોને અવગાહિત કરીને રહે છે, તે ક્ષેત્રને ક્ષેત્રાવગાહના કહે છે, અવગાહ ક્ષેત્ર અને તેનું પાર્શ્વવર્તી ક્ષેત્ર જેની સાથે શરીર પ્રદેશોનો સ્પર્શ થઈ રહ્યો છે, તે સંપૂર્ણ ક્ષેત્રને સ્પર્શના ક્ષેત્ર કહે છે. તેથી અવગાહના ક્ષેત્રથી સ્પર્શનાનું ક્ષેત્ર કંઈક અધિક થાય છે.

(૩૪) ભાવ દ્વાર :-

૧૫૪ પુલાએ નં ભંતે ! કયરમ્મિ ભાવે હોજ્જા ? ગોયમા ! ખઓવસમિએ ભાવે હોજ્જા । એવં જાવકસાયકુસીલે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક કયા ભાવમાં હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં હોય છે. આ રીતે ક્ષાયકુશીલ પર્યંત જાણવું.

૧૫૫ ણિયંઠે નં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! ડવસમિએ ભાવે વા હોજ્જા, ખહ્એ ભાવે વા હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નિર્ગ્રથ કયા ભાવમાં હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ઔપશમિક અથવા ક્ષાયિક ભાવમાં હોય છે.

૧૫૬ સિનાણં મંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! ખઈએ ભાવે હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સ્નાતક કયા ભાવમાં હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ક્ષાયિક ભાવમાં હોય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં પુલાકાદિ નિર્ગ્રથપણામાં ઉપશમ આદિ પાંચ ભાવોનું નિરૂપણ છે.

પુલાકથી લઈને કષાયકુશીલ પર્યંતના ચારે ય નિયંઠા ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી તે ક્ષયોપશમ ભાવમાં છે. નિર્ગ્રથ નિયંઠા ચારિત્ર મોહનીયના ઉપશમ કે ક્ષયથી પ્રાપ્ત થાય છે; તેથી તે ઔપશમિક અને ક્ષાયિક બંને ભાવમાં છે. સ્નાતક અવસ્થા ચારિત્ર મોહનીયના ક્ષયથી પ્રાપ્ત થાય છે; તેથી તે ક્ષાયિક ભાવમાં હોય છે.

નિયંઠાઓમાં ભાવ :-

નિર્ગ્રથ	ઉપશમભાવ
પ્રથમ ચાર	ક્ષયોપશમ ભાવમાં
નિર્ગ્રથ	ઉપશમ અને ક્ષાયિક બે ભાવમાં
સ્નાતક	ક્ષાયિક ભાવમાં

(૩૫) પરિમાણ દ્વાર :-

૧૫૭ પુલાયાણં મંતે ! એગસમણં કેવઈયા હોજ્જા ? ગોયમા ! પડિવજ્જમાણણે પડુચ્ચ સિય અત્થિ, સિય ણત્થિ । જઈ અત્થિ જહણ્ણેણં એક્કો વા દો વા તિણ્ણિ વા, ઉક્કોસેણં સયપુહુત્તં । પુવ્વપડિવણ્ણણે પડુચ્ચ સિય અત્થિ, સિય ણત્થિ । જઈ અત્થિ જહણ્ણેણં એક્કો વા દો વા તિણ્ણિ વા, ઉક્કોસેણં સહસ્સપુહુત્તં ।

શબ્દાર્થ :- પડિવજ્જમાણણ = પ્રતિપદમાન, પુલાક આદિ નિર્ગ્રથપણાને નવા પ્રાપ્ત કરનાર પુવ્વ-પડિવણ્ણણ = પૂર્વ પ્રતિપત્ર, પુલાક આદિ નિર્ગ્રથપણાને પ્રાપ્ત થયેલા.

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક એક સમયમાં કેટલા થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પ્રતિપદમાન પુલાક કદાચિત્ હોય છે, કદાચિત્ હોતા નથી. જો હોય તો જઘન્ય એક, બે અથવા ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ અનેક સો હોય છે. પૂર્વ પ્રતિપત્ર પુલાક પણ કદાચિત્ હોય છે અને કદાચિત્ હોતા નથી. જો હોય તો જઘન્ય એક, બે અથવા ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ અનેક હજાર હોય છે.

૧૫૮ બડસાણં મંતે ! એગસમણં કેવઈયા હોજ્જા ? ગોયમા ! પડિવજ્જમાણણે પડુચ્ચ સિય અત્થિ, સિય ણત્થિ । જઈ અત્થિ જહણ્ણેણં એક્કો વા દો વા તિણ્ણિ વા, ઉક્કોસેણં સયપુહુત્તં । પુવ્વપડિવણ્ણણે પડુચ્ચ જહણ્ણેણં કોડિસયપુહુત્તં, ઉક્કોસેણં વિ કોડિસયપુહુત્તં । એવં પડિસેવણાકુસીલે વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! બકુશ એક સમયમાં કેટલા હોય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! પ્રતિપદમાન બકુશ કદાચિત્ હોય છે અને કદાચિત્ હોતા નથી. જો હોય તો જઘન્ય એક, બે અથવા ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ અનેક સો હોય છે. પૂર્વપ્રતિપત્ર બકુશ જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અનેક સો કરોડ હોય છે. આ રીતે પ્રતિસેવના કુશીલ પણ જાણવા.

૧૫૯ કસાયકુસીલા ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! પડિવજ્જમાણે પડુચ્ચ સિય અત્થિ, સિય ણત્થિ । જહ્ અત્થિ જહ્ણેણે એકો વા દો વા તિણ્ણિ વા, ઉક્કોસેણં સહસ્સપુહુત્તં । પુવ્વપડિવણ્ણે પડુચ્ચ જહ્ણેણં કોહિસહસ્સપુહુત્તં, ઉક્કોસેણં વિ કોહિસહસ્સપુહુત્તં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! કધાયકુશીલ એક સમયમાં કેટલા હોય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! પ્રતિપદમાન કધાયકુશીલ કદાચિત્ હોય છે અને કદાચિત્ હોતા નથી. જો હોય તો જઘન્ય એક, બે અથવા ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ અનેક હજાર હોય છે. પૂર્વપ્રતિપત્ર કધાયકુશીલ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અનેક હજાર કોડ હોય છે.

૧૬૦ ણિયંઠા ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! પડિવજ્જમાણે પડુચ્ચ સિય અત્થિ, સિય ણત્થિ, જહ્ અત્થિ જહ્ણેણં એકો વા દો વા તિણ્ણિ વા, ઉક્કોસેણં બાવટ્ટં સત્તં- અટ્ટસયં યવગાણં, ચડપ્પણં ઉવસામગાણં । પુવ્વપડિવણ્ણે પડુચ્ચ સિય અત્થિ, સિય ણત્થિ । જહ્ અત્થિ જહ્ણેણં એકો વા દો વા તિણ્ણિ વા, ઉક્કોસેણં સયપુહુત્તં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! નિર્ગ્રથ એક સમયમાં કેટલા હોય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! પ્રતિપદમાન નિર્ગ્રથ કદાચિત્ હોય છે અને કદાચિત્ હોતા નથી. જો હોય, તો જઘન્ય એક, બે અથવા ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૬૨ હોય છે. તેમાં ક્ષપક શ્રેણીવાળા ૧૦૮ અને ઉપશમ શ્રેણીવાળા ૫૪, બંને મળીને ૧૬૨ થાય છે. પૂર્વ પ્રતિપત્ર નિર્ગ્રથ કદાચિત્ હોય છે અને કદાચિત્ હોતા નથી, જો હોય તો જઘન્ય એક, બે અથવા ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ અનેક સો હોય છે.

૧૬૧ સિણાયા ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! પડિવજ્જમાણે પડુચ્ચ સિય અત્થિ, સિય ણત્થિ; જહ્ અત્થિ જહ્ણેણં એકો વા દો વા તિણ્ણિ વા, ઉક્કોસેણં અટ્ટસયં । પુવ્વ-પડિવણ્ણે પડુચ્ચ જહ્ણેણં કોહિપુહુત્તં, ઉક્કોસેણં વિ કોહિપુહુત્તં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સ્નાતક એક સમયમાં કેટલા હોય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! પ્રતિપદમાન સ્નાતક કદાચિત્ હોય છે, કદાચિત્ હોતા નથી. જો હોય તો, જઘન્ય એક, બે, અથવા ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૮ હોય છે. પૂર્વપ્રતિપત્ર જઘન્ય અનેક કોડ હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટ પણ અનેક કોડ હોય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં પુલાક આદિ નિર્ગ્રથપણાને પ્રાપ્ત કરનાર અને પૂર્વે પ્રાપ્ત થયેલા જીવોની સંખ્યાનું નિરૂપણ છે.

પુલાક :- અનેક જીવોની અપેક્ષાએ પણ પુલાક અવસ્થા શાશ્વત નથી. તેથી તેમાં પ્રતિપદમાન અને પૂર્વપ્રતિપત્ર બંને પ્રકારના જીવો ક્યારેક હોય છે અને ક્યારેક હોતા નથી. તેની સંખ્યા ભાવાર્થથી સ્પષ્ટ છે.

પુહુત્ત :- આ જૈન પારિભાષિક શબ્દ છે. તેનો પ્રયોગ અનેક સંખ્યાવાચી શબ્દના અર્થમાં થાય છે. કોઈ

પણ વિષયમાં નિશ્ચિત સંખ્યાનું કથન શક્ય ન હોય ત્યારે શાસ્ત્રકાર પુહુત્ત શબ્દનો પ્રયોગ કરે છે. પુહુત્ત શબ્દ બહુવાચી છે તેમાં બે કે બે થી આગળની અનેક સંખ્યાનો સમાવેશ થાય છે. પુહુત્ત શબ્દની ઇચ્છા કરીને તેનો અર્થ બે થી નવ કરવાની પ્રચલિત પરંપરા છે. ટીકાકારે પણ આવો અર્થ પ્રતિપાદિત કર્યો છે. કોઈક સ્થાનવિશેષ માટે તે અર્થ સંગત થતો હોય પરંતુ બધે તે અર્થ સંગત થતો નથી. માટે પુહુત્ત શબ્દનો અર્થ “અનેક” કરવો ઉચિત છે.

બકુશ-પ્રતિસેવના કુશીલ :- પ્રતિપદમાન જીવો ક્યારેક હોય છે ક્યારેક હોતા નથી. જો હોય તો જઘન્ય ૧, ૨, ૩, ઉત્કૃષ્ટ અનેક સો હોય છે અર્થાત્ ભાવથી બકુશપણાને પ્રાપ્ત કરનારા એક સાથે ઉત્કૃષ્ટ અનેક સો થઈ શકે છે. પૂર્વપ્રતિપત્ર શાશ્વત છે. તે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અનેક સો કોડ હોય છે. પરંતુ જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટની સંખ્યા મોટી હોય છે.

કષાય કુશીલ- પ્રતિપદમાન અશાશ્વત છે અને પૂર્વપ્રતિપત્ર શાશ્વત છે. **નિર્ગ્રંથ-** પ્રતિપદમાન અને પૂર્વપ્રતિપત્ર બંને પ્રકારના જીવો અશાશ્વત છે. **સ્નાતક-** તે પ્રતિપદમાન અશાશ્વત છે. પૂર્વપ્રતિપત્ર શાશ્વત હોય છે.

નિર્ગ્રંથોની સંખ્યા :-

નામ	પ્રતિપદમાન		પૂર્વપ્રતિપત્ર	
	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ
પુલાક	×/ ૧, ૨, ૩	અનેક સો	×/ ૧, ૨, ૩	અનેક હજાર
બકુશ	×/ ૧, ૨, ૩	અનેક સો	અનેક સો કોડ	અનેક સો કોડ
પ્રતિસેવનાકુશીલ	×/ ૧, ૨, ૩	અનેક સો	અનેક સો કોડ	અનેક સો કોડ
કષાયકુશીલ	×/ ૧, ૨, ૩	અનેક હજાર	અનેક હજાર કોડ	અનેક હજાર કોડ
નિર્ગ્રંથ	×/ ૧, ૨, ૩	૧૬૨	×/ ૧, ૨, ૩	અનેક સો
સ્નાતક	×/ ૧, ૨, ૩	૧૦૮	અનેક કોડ	અનેક કોડ

★ ×/ = કદાચિત્ ન થાય, કદાચિત્ થાય તો.

પ્રતિપદમાન સર્વ નિર્ગ્રંથો તેમજ પૂર્વ પ્રતિપત્ર પુલાક અને નિર્ગ્રંથ કદાચિત્ હોય, કદાચિત્ ન હોય; જો હોય તો ઉપરોક્ત રાશિ પ્રમાણ હોય છે.

છએ નિર્ગ્રંથ મળીને તેનું પરિમાણ અનેક હજાર કોડ હોય છે અને માત્ર કષાયકુશીલનું પરિમાણ પણ અનેક હજાર કોડ છે. તેમ છતાં કોઈ વિરોધ નથી. કારણ કે અનેક હજાર કોડ શબ્દ બહુ વ્યાપક છે. તેથી કષાય કુશીલના અનેક હજાર કોડ પરિમાણમાં અન્ય નિર્ગ્રંથોની રાશિને ઉમેરતાં પણ અનેક હજાર કોડ જ રહે છે.

(૩૬) અલ્પબહુત્વ :-

૧૬૨ **एएसि णं भंते !** પુલાગ-બડસ-પડિસેવનાકુસીલ-કસાયકુસીલ-ણિયંઠ-સિણાયાણં કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા જાવ વિસેસાહિયા વા ? ગોયમા ! સવ્વત્થોવા ણિયંઠા, પુલાયા સંખેજ્જગુણા, સિણાયા સંખેજ્જગુણા, બડસા સંખેજ્જગુણા, પડિસેવનાકુસીલા સંખેજ્જગુણા, કસાયકુસીલા સંખેજ્જગુણા । ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પુલાક, બકુશ, પ્રતિસેવનાકુશીલ, કષાયકુશીલ, નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતક,

આ છ પ્રકારના નિર્ગ્થોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ, બહુ, તુલ્ય કે વિશેષાધિક છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સર્વથી થોડા નિર્ગ્થ છે. તેનાથી પુલાક સંખ્યાતગુણ છે, તેનાથી સ્નાતક સંખ્યાતગુણ છે, તેનાથી બકુશ સંખ્યાતગુણ છે, તેનાથી પ્રતિસેવનાકુશીલ સંખ્યાતગુણ છે અને તેનાથી કષાયકુશીલ સંખ્યાતગુણ છે. ॥હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં છએ નિયંતાઓની ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાની અપેક્ષાએ અલ્પબહુત્વનું કથન છે.

(૧) સર્વથી થોડા નિર્ગ્થ છે. તે ઉત્કૃષ્ટ અનેક સો હોય છે. (૨) તેનાથી પુલાક સંખ્યાત ગુણ છે. તે અનેક હજાર હોય છે. (૩) તેનાથી સ્નાતક સંખ્યાત ગુણ છે. તે અનેક કોડ હોય છે. (૪) તેનાથી બકુશ સંખ્યાત ગુણ છે. તે અનેક સો કોડ હોય છે. (૫) તેનાથી પ્રતિસેવનાકુશીલ સંખ્યાતગુણ છે. ઉત્કૃષ્ટમાં તે બંને અનેક સો કોડ હોય છે. અનેક સો ની સંખ્યા અતિ વ્યાપક હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા સમયે બકુશથી પ્રતિસેવના કુશીલ સંખ્યાતગુણ હોય છે. (૬) પ્રતિસેવના કુશીલથી કષાયકુશીલ સંખ્યાત ગુણ છે કારણ કે તે અનેક હજાર કોડ હોય છે.

નિર્ગ્થોનું અલ્પબહુત્વ :-

પુલાક	બકુશ	પ્રતિસેવના કુશીલ	કષાયકુશીલ	નિર્ગ્થ	સ્નાતક
૨ સંખ્યાતગુણ અનેક હજાર	૪ સંખ્યાતગુણ અનેક સો કોડ	૫ સંખ્યાતગુણ અનેક સો કોડ	૬ સંખ્યાતગુણ અનેક હજાર કોડ	૧ સર્વથી અલ્પ અનેક સો	૩ સંખ્યાતગુણ અનેક કોડ

છ નિયંતામાં જ્ઞાતવ્ય નોંધ :-

(૧) પુલાક લબ્ધિ સ્ત્રીને પ્રાપ્ત થતી નથી (૨) પુલાક લબ્ધિપ્રયુક્ત શ્રમણનું સંહરણ થતું નથી. (૩) પુલાક લબ્ધિનો પ્રયોગ કર્મભૂમિના ક્ષેત્રમાં જ થાય છે (૪) પાંચમા આરાના જન્મેલા મનુષ્યોને પુલાક લબ્ધિ હોતી નથી (૫) પુલાક અવસ્થામાં આયુષ્યનો બંધ થતો નથી (૬) પુલાકમાં ત્રણ સમુદ્રાત હોય છે. પુલાક, બકુશ, પ્રતિસેવના કુશીલમાં ત્રણ પ્રશસ્ત લેશ્યા જ હોય છે (૭) પુલાક, બકુશ કે પ્રતિસેવનાકુશીલ અહમેન્દ્રની પદવી પામી શકતા નથી (૮) પુલાક લબ્ધિના પ્રયોગ સમયે અન્ય કોઈ પણ લબ્ધિનો પ્રયોગ થતો નથી (૯) આહારક શરીરી અવશ્ય કષાયકુશીલ જ હોય છે (૧૦) મન:પર્યવજ્ઞાની કષાયકુશીલ અથવા નિર્ગ્થ હોય છે (૧૧) પુલાક અને નિર્ગ્થ બે નિયંતા અશાશ્વત છે (૧૨) સ્ત્રી નપુંસકને એક પણ નિયંતા હોતા નથી (૧૩) નિર્ગ્થ નિયંતામાં એકે ય સમુદ્ઘાત નથી.

॥ શતક-૨૫/૬ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૨૫ : ઉદ્દેશક-૭

સંક્ષિપ્ત સાર

આ ઉદ્દેશકમાં ૩૬ દ્વારના માધ્યમથી પાંચ પ્રકારના ચારિત્રનું વિસ્તૃત વર્ણન છે. તે ઉપરાંત પ્રતિસેવના આલોચના, સમાચારી, પ્રાયશ્ચિત્ત અને તપના ભેદ-પ્રભેદ આદિ શ્રમણોપયોગી વિષયોનું નિરૂપણ છે.

ચારિત્ર :- ચરિત્તકરં ચારિત્તં = કર્મ ક્ષય કરવાનું પ્રમુખ સાધન તે ચારિત્ર અર્થાત્ સંયમ અને તપની સાધના માટે જે સર્વ-વિરતિ ધર્મનો સ્વીકાર કરવામાં આવે, તેને ચારિત્ર કહેવાય છે. જીવન પર્યંત અશુભ ક્રિયાથી નિવૃત્ત થઈને શુભ ક્રિયામાં પ્રવૃત્ત થવું તે ચારિત્ર કહેવાય છે.

ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમની ન્યૂનાધિકતાથી અને કલ્પ-અકલ્પની વિવિધતાથી ચારિત્રના પાંચ ભેદ છે. સામાયિક, દોષોપસ્થાપનીય, પરિહાર વિશુદ્ધ, સૂક્ષ્મ સંપરાય અને યથાખ્યાત ચારિત્ર.

પ્રતિસેવના :- સંયમી જીવનથી પ્રતિકૂળ આચરણને, સંયમમાં થતાં દોષસેવનને પ્રતિસેવના કહે છે. તેના બે ભેદ છે. મૂળગુણ પ્રતિસેવના અને ઉત્તરગુણ પ્રતિસેવના. પ્રતિસેવનાના કારણની અપેક્ષાએ તેના દશ ભેદ થાય છે.

આલોચના :- પોતાના દોષોને સમ્યક્ પ્રકારે જોવા, ગુરુ સમક્ષ તેને યથાર્થ રૂપે પ્રગટ કરવા, તેને આલોચના કહે છે. પરંતુ સાધક ક્યારેક ભય, લજ્જા, કે માયા કપટના કારણે આલોચના કરવા છતાં યથાર્થ રીતે આલોચના કરી શકતા નથી. તે દોષયુક્ત આલોચના કરે છે; સૂત્રકારે આલોચનાના દશ દોષ, આલોચના કરનારના દશ ગુણ અને આલોચના સાંભળનારના આઠ ગુણોનું કથન કર્યું છે.

સમાચારી :- ગુરુકુળવાસી સાધુ જીવનના સમ્યક્ આચરણ-વ્યવહારને સમાચારી કહે છે. તેના દશ પ્રકાર છે— (૧) ઈચ્છાકાર (૨) મિથ્યાકાર (૩) તથાકાર (૪) આવશ્યકી (૫) નૈષેધિકી (૬) આપૃચ્છના (૭) પ્રતિપૃચ્છના (૮) ઇંદના (૯) નિમંત્રણા (૧૦) ઉપસંપદા.

પ્રાયશ્ચિત્તના દશ ભેદ :- ગુરુ સમક્ષ પાપનું પશ્ચાતાપ કરીને તેના દંડનો સ્વીકાર કરવો, તેને પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે. દોષની તીવ્રતા મંદતાના આધારે પ્રાયશ્ચિત્તના દશ પ્રકાર છે.

તપ :- આત્મશુદ્ધિના લક્ષ્યપૂર્વક શરીર અને કર્મને તપાવવા માટે જે જે અનુષ્ઠાનો કરાય, તેને તપ કહે છે. તેના મુખ્ય બે ભેદ છે. બાહ્યતપ અને આભ્યંતર તપ.

બાહ્યતપ :- જેનો સંબંધ મુખ્યતયા શરીર સાથે છે, જેનું આચરણ કરનાર લોકમાં તપસ્વી કહેવાય છે તેને બાહ્યતપ કહે છે. તેના છ ભેદ છે.

(૧) અનશન— ત્રણ અથવા ચાર પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરવો, તે અનશન છે. (૨) ઉણોદરી— ભોજનાદિનું તથા રાગ—દ્વેષાદિ કલુષિત પરિણામોનું પ્રમાણ ઘટાડવું તે ઉણોદરી તપ છે. (૩) ભિક્ષાયયા— વિવિધ પ્રકારના અભિગ્રહપૂર્વક ભિક્ષા માટે જવું. તેમાં વૃત્તિનો સંક્ષેપ થાય છે. તેથી તેને વૃત્તિ સંક્ષેપ પણ કહે છે. (૪) રસપરિત્યાગ— ઘી, તેલ આદિ રસયુક્ત ભોજનનો ત્યાગ કરવો, તે રસ પરિત્યાગ છે. (૫)

કાયકલેશ— આત્મ લક્ષ્યથી કર્મ નિર્જરા માટે વિવિધ પ્રકારે કાયાને કષ્ટ આપવું, તે કાયકલેશ છે. (૬)

પ્રતિસંલીનતા— વિષયોમાં આસક્ત થયેલા ઈન્દ્રિય અને મનને પાછા વાળી આત્મભાવમાં સ્થિર કરવા.

વિવિકત-શયનાસનતા— વિષય વિકાર વૃદ્ધિ ન પામે તેવા સ્ત્રી, પશુ, નપુંસક રહિત એકાંત સ્થાનમાં નિવાસ કરવો, તે વિવિકત-શયનાસનતા છે.

આભ્યંતર તપ— જે તપનો સંબંધ મુખ્યત્વે શરીર સાથે ન થતાં આત્મભાવો સાથે હોય તેને આભ્યંતર તપ કહે છે. તેના પણ છ ભેદ છે.

(૧) **પ્રાયશ્ચિત્ત**— જેના દ્વારા અતિચાર આદિથી દૂષિત થયેલો આત્મા શુદ્ધ થાય તેને પ્રાયશ્ચિત્ત તપ કહે છે.

(૨) **વિનય**— ગુરુ કે વડીલ વગેરે સાથે નમ્રતાયુક્ત વ્યવહાર તેમજ યથાસમયે જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ વંદન વ્યવહાર કરવો, તે વિનય તપ છે.

(૩) **વૈયાવચ્ચ**— આચાર્યાદિ માટે સંયમ સાધનાને યોગ્ય બાહ્ય, આભ્યંતર સર્વ પ્રકારે અનુકૂળતા કરવી અગ્લાન ભાવે શારીરિક સેવા કરવી, તે વૈયાવચ્ચ તપ છે.

(૪) **સ્વાધ્યાય**— મોક્ષમાર્ગ પ્રરૂપક વીતરાગ વચનોના સંગ્રહ રૂપ શાસ્ત્રોનું વાંચન, શ્રવણ, મનન આદિ કરવું, તે સ્વાધ્યાય તપ છે.

(૫) **ધ્યાન**— ચિત્તને એકાગ્ર કરવું તે ધ્યાન છે. તેના ચાર ભેદ છે. આર્તધ્યાન, રૌદ્રધ્યાન, ધર્મધ્યાન, શુક્લ-ધ્યાન. જેમાં ધર્મ ધ્યાન અને શુક્લ ધ્યાન, તે બે ધ્યાન તપ રૂપ છે.

આ ચાર ધ્યાનમાં આર્ત અને રૌદ્ર ધ્યાનનો ત્યાગ કરીને ધર્મ અને શુક્લધ્યાનમાં ચિત્તને એકાગ્ર બનાવવું તે જ આભ્યંતર તપ છે.

(૬) **વ્યુત્સર્ગ**— નિઃસંગપણે દેહનો, ઉપધિ આદિનો ત્યાગ કરવો તે વ્યુત્સર્ગ છે. તેના દ્રવ્ય અને ભાવ રૂપ ભેદ-પ્રભેદ છે.

બાર પ્રકારના તપ, કર્મ નિર્જરાના પ્રમુખ સાધન છે.

આ રીતે આ ઉદ્દેશકમાં સાધનાને માટે ઉપયોગી મહત્તમ વિષયોનું સંકલન છે. જે સાધકોને અત્યંત ઉપયોગી છે.

શતક-૨૫ : ઉદ્દેશક-૭

સંયત [સંજયા]

(૧) પ્રજ્ઞાપના દ્વાર : સંયતના ભેદ-પ્રભેદ :-

૧ કઙ્ઞ ણં ધંતે ! સંજયા પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! પંચ સંજયા પળ્ણત્તા, તં જહા- સામાઙ્ઞય-સંજઞ, છેઓવટ્ટાવળ્ણિયસંજઞ, પરિહારવિસુદ્ધિયસંજઞ, સુહમસંપરાયસંજઞ, અહવ્ઞયાયસંજઞ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સંયતના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સંયતના પાંચ પ્રકાર છે, યથા- (૧) સામાયિક સંયત (૨) છેદોપસ્થાપનીય સંયત (૨) પરિહાર વિશુદ્ધિક સંયત (૪) સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયત અને (૫) યથાખ્યાત સંયત.

૨ સામાઙ્ઞયસંજઞ ણં ધંતે ! કઙ્ઞવિહે પળ્ણત્તે ? ગોયમા ! દુવિહે પળ્ણત્તે, તં જહા- ઙ્ઞત્તરિઞ્ઞ ય આવકહિઞ્ઞ ય ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયતના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સામાયિક સંયતના બે પ્રકાર છે, યથા- ઈત્વરિક અને યાવત્કથિત.

૩ છેઓવટ્ટાવળ્ણિયસંજઞ ણં ધંતે ! કઙ્ઞવિહે પળ્ણત્તે ? ગોયમા ! દુવિહે પળ્ણત્તે, તં જહા- સાઙ્ઞયારે ય ણિરઙ્ઞયારે ય ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! છેદોપસ્થાપનીય સંયતના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! બે પ્રકાર છે, યથા- સાતિયાર અને નિરતિયાર.

૪ પરિહારવિસુદ્ધિયસંજઞ ણં ધંતે ! કઙ્ઞવિહે પળ્ણત્તે ? ગોયમા ! દુવિહે પળ્ણત્તે, તં જહા- ણિવ્વિસમાળઞ ય ણિવ્વિટ્ટકાઙ્ઞ ય ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરિહાર વિશુદ્ધિક સંયતના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! બે પ્રકાર છે, યથા- નિર્વિશમાનક અને નિર્વિષ્ટકાયિક.

૫ સુહમસંપરાય સંજઞ ણં ધંતે ! કઙ્ઞવિહે પળ્ણત્તે ? ગોયમા ! દુવિહે પળ્ણત્તે, તં જહા- સંકિલિસમાળઞ ય વિસુદ્ધમાળઞ ય ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયતના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! બે પ્રકાર છે, યથા- સંકિલિશ્યમાનક અને વિશુદ્ધમાનક.

૬ અહવ્ઞયાયસંજઞ ણં ધંતે ! કઙ્ઞવિહે પળ્ણત્તે ? ગોયમા ! દુવિહે પળ્ણત્તે, તં જહા- છેઝમત્થે ય કેવલી ય ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! યથાખ્યાત સંયતના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! બે પ્રકાર છે, યથા— છન્દસ્થ અને કેવલી.

સંયતોનું સ્વરૂપ :-

૭

સામાઙ્ગ્યમ્મિ ડ કણ, ડાડજ્જામં અણુત્તરં ઢમ્મં ।
તિવિહેણં ફાસયંતો, સામાઙ્ગ્યસંજઓ સ ડલુ ॥ ૧ ॥
છેત્તૂણ ડ પરિયાગં, પોરાણં જો ડવેઙ્ગ અપ્પાણં ।
ઢમ્મમ્મિ પંચજામે, છેઓવઢ્ઢાવઓ સ ડલુ ॥ ૨ ॥
પરિહરઙ્ગ જો વિસુઢ્ઢં તુ, પંચજામં અણુત્તરં ઢમ્મં ।
તિવિહેણં ફાસયંતો, પરિહારિસંજઓ સ ડલુ ॥ ૩ ॥
લોભાણૂ વેયયંતો, જો ડલુ ડવસામઓ વ ડવઓ વા ।
સો સુહમસંપરાઓ, અહવ્કવાયા ડણઓ કિંચિ ॥ ૫ ॥
ડવસંતે ડ્ખીણમ્મિ વ, જો ડલુ કમ્મમ્મિ મોહણિજ્જમ્મિ ।
છડમત્થો વ જિણો વા, અહવ્કવાઓ સંજઓ સ ડલુ ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ :- સામાયિક યારિત્રનો સ્વીકાર કર્યા પછી યાર યામરૂપ (પાંચ મહાવ્રત રૂપ) અનુત્તર ઢર્મનું જે ત્રિવિધ— ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી પાલન કરે છે, તે સામાયિક સંયત કહેવાય છે. ॥ ૧ ॥

પૂર્વ પર્યાયનું છેદન કરીને જે પોતાના આત્માને પંચ મહાવ્રત રૂપ ઢર્મમાં સ્થાપિત કરે છે, તે છેદોપસ્થાપનીય સંયત કહેવાય છે. ॥ ૨ ॥

જે પંચ મહાવ્રત રૂપ અનુત્તર ઢર્મને મન, વચન અને કાયાથી, ત્રિવિધ-ત્રિવિધ વિશુદ્ધ રીતે પાલના કરે છે, તેમજ વિશિષ્ટ પ્રકારના તપ કરે છે, તે પરિહાર વિશુદ્ધિક સંયત કહેવાય છે. ॥ ૩ ॥

જે સૂક્ષ્મ લોભનું વેદન કરતા યારિત્ર મોહનીય કર્મનો ઉપશમ અથવા ક્ષય કરે છે, તે સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયત કહેવાય છે, તે યથાખ્યાત સંયતથી કંઈક ન્યૂન હોય છે. ॥ ૫ ॥

મોહનીય કર્મ પૂર્ણ રૂપે ઉપશાંત કે ક્ષીણ થઈ જાય ત્યારે જે છન્દસ્થ અથવા કેવળી હોય છે, તેને યથાખ્યાત સંયત કહે છે. ॥ ૫ ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રો અને ગાથાઓમાં પ્રથમ પ્રજ્ઞાપના ઢ્ઢારના માઢ્યમે પાંચ યારિત્રના ભેદ-પ્રભેદ અને તેના સ્વરૂપનું નિરૂપણ છે.

યારિત્ર :- ચય રિત્તં કરોતિ ઙ્ગિતિ ડારિત્રં । સંયિત કર્મોનો ક્ષય કરે તેને યારિત્ર કહે છે. ક્ષયોપશમની વિવિધતા અથવા કલ્પાકલ્પની વિવિધતાના આઢ્ઢારે યારિત્રના પાંચ પ્રકાર થાય છે.

(૧) સામાયિક યારિત્ર :- સર્વ વિરતિરૂપ યારિત્ર અથવા ત્રિકરણ ત્રણ યોગે સર્વ સાવઢ્યયોગના પ્રત્યાખ્યાન રૂપ યારિત્રને સામાયિક યારિત્ર કહે છે. તેના બે ભેદ છે.

(૧) ઈત્વરિક :- અલ્પકાલીન સામાયિક ચારિત્ર. પ્રથમ અથવા અંતિમ તીર્થકરના શાસનમાં જઘન્ય સાત દિવસ, ઉત્કૃષ્ટ છ માસ પછી પુનઃ પંચ મહાવ્રત રૂપ છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રનું આરોપણ કરાય છે. જ્યાં સુધી છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રનું આરોપણ ન થાય, ત્યાં સુધીનું તેનું ચારિત્ર ઈત્વરિક સામાયિક ચારિત્ર કહેવાય છે.

(૨) યાવત્કથિત :- જીવનપર્યતનું સામાયિક ચારિત્ર. મધ્યના બાવીસ તીર્થકરો અને મહાવિદેહ ક્ષેત્રના સર્વ તીર્થકરોના શાસનમાં સામાયિક ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યા પછી પુનઃ મહાવ્રતોનું આરોપણ કરાતું નથી. તેના જીવન પર્યતના ચારિત્રને યાવત્કથિત સામાયિક ચારિત્ર કહે છે.

(૨) છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર :- જે ચારિત્રમાં પૂર્વ પર્યાયનો છેદ કરીને મહાવ્રતોનું ઉપસ્થાપન એટલે આરોપણ થાય છે, તેને છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર કહે છે, આ ચારિત્ર ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવતક્ષેત્રના પ્રથમ અને અંતિમ તીર્થકરના શાસનમાં હોય છે, તેના બે ભેદ છે— સાતિચાર અને નિરતિચાર.

સાતિચાર :- મહાવ્રતમાં દોષ લગાડનાર સાધુને પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે સંપૂર્ણ દીક્ષા પર્યાયનો છેદ કરીને પુનઃ મહાવ્રતોનું આરોપણ કરાય તેને સાતિચાર છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર કહે છે.

નિરતિચાર :- ઈત્વરિક સામાયિક ચારિત્રવાળા સાધુને તેની કાલમર્યાદા પૂર્ણ થતાં પંચ મહાવ્રતનું આરોપણ કરાય અથવા પ્રભુ પાર્શ્વનાથના શાસનના સાધુઓ પ્રભુ મહાવીરના શાસનમાં પ્રવેશ કરે ત્યારે તેમને પંચ મહાવ્રતનું આરોપણ કરાય છે, તેને નિરતિચાર છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર કહે છે. પ્રથમના આ બંને ચારિત્રમાં ૬ થી ૮ ગુણસ્થાન હોય છે.

(૩) પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર :- જે ચારિત્રમાં પરિહાર = તપ વિશેષથી કર્મ નિર્જરા રૂપ શુદ્ધિ થાય છે, તેને પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર કહે છે. આ ચારિત્રમાં એક પ્રકારની વિશિષ્ટ તપારાધના હોય છે. છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રવાળા જ આ ચારિત્રનો સ્વીકાર કરી શકે છે. તેથી ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં પ્રથમ અને અંતિમ તીર્થકરના શાસનમાં જ આ ચારિત્ર હોય છે.

ચારિત્ર સ્વીકાર વિધિ :- જઘન્ય નવમા પૂર્વની ત્રીજી આચારવસ્તુ અને ઉત્કૃષ્ટ દશપૂર્વના ધારક, વીસ વર્ષની દીક્ષાપર્યાયવાળા સંયમ સ્થવિર નવ સાધુઓનો ગણ, એક સાથે પરિહાર તપ સ્વીકારે છે. તેમાં ચાર સાધુઓ તપ કરે છે, ચાર સાધુઓ તેની આવશ્યક સેવા કરે છે અને એક સાધુ ગણની પ્રમુખતાનો સ્વીકાર કરે છે. છ મહિના પછી સેવા કરનારા તપ કરે, તપ કરનારા સેવા કરે, તેના છ મહિના પૂર્ણ થયા પછી ગણ પ્રમુખ તપ કરે, સાત વ્યક્તિ તેની સેવા કરે અને એક સાધુ ગણ પ્રમુખ બને છે. તેમાં તપ કરનારાને નિર્વિશમાનક અને સેવા કરનારને અને ગણપ્રમુખને નિર્વિષ્ટકાયિક કહે છે.

તપસાધના :- ઉનાળામાં જઘન્ય એક, મધ્યમ બે અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ઉપવાસ કરે છે, શિયાળામાં જઘન્ય— બે, મધ્યમ ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર ઉપવાસ કરે છે. ચોમાસામાં જઘન્ય અઠ્ઠમ, મધ્યમ ચાર અને ઉત્કૃષ્ટ પાંચ ઉપવાસ કરે અને તપના પારણામાં આર્યબિલ તપ કરે છે, સેવા કરનારા નિત્ય આર્યબિલ કરે છે. ગણ પ્રમુખ પણ નિત્ય આર્યબિલ કરે છે. આ સંયતોને આર્યબિલ વગેરેથી વધારે તપ કરવો ઐચ્છિક હોય છે. આ રીતે ૧૮ માસનો એક કલ્પ પૂર્ણ થાય. ત્યાર પછી તે સર્વ સાધકો ગચ્છમાં પણ આવી શકે છે અથવા બીજી વાર પણ પુનઃ આ કલ્પ અંગીકાર કરી શકે છે. આ રીતે ઉત્કૃષ્ટ જીવન પર્યત પણ આ ચારિત્રમાં રહી શકે છે.

આ ચારિત્રમાં છઠ્ઠું અને સાતમું બે ગુણસ્થાન હોય છે. સાધ્વીઓ આ ચારિત્રનો સ્વીકાર કરી શકતા નથી.

(૪) સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર :- ઉપરોક્ત ચારિત્રોનું પાલન કરતા જ્યારે મોહનીય કર્મની ૨૭ પ્રકૃતિનો

ક્ષય કે ઉપશમ થઈ જાય અને કેવળ સૂક્ષ્મ સંજવલન લોભનું જ વેદન હોય, સાધકની આ પ્રકારની અવસ્થાને સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્ર કહે છે. તેમાં એક દશમું સૂક્ષ્મ સંપરાયગુણસ્થાન જ હોય છે. તેના બે ભેદ છે— વિશુદ્ધ્યમાન અને સંકલિશ્યમાન.

વિશુદ્ધ્યમાન :- ચઢતા પરિણામવાળા ઉપશમ કે ક્ષપક શ્રેણી પર ચઢતા સાધકના પરિણામ ઉત્તરોત્તર વિશુદ્ધ હોવાથી તેના ચારિત્રને વિશુદ્ધ્યમાન સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર કહે છે.

સંકલિશ્યમાન :- ઉતરતા પરિણામવાળા ઉપશમ શ્રેણીથી પાછા ફરતાં સાધકના પરિણામ સંકલેશયુક્ત (હીયમાન) હોય છે. તેથી તેના ચારિત્રને સંકલિશ્યમાન સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર કહે છે.

પ્રત્યેક તીર્થંકરના શાસનમાં, તીર્થમાંથી કે અતીર્થમાંથી સિદ્ધ થનારા પ્રત્યેક જીવને તેમજ ઉપશમ-શ્રેણી કરનારા જીવને સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્રની સ્પર્શના અવશ્ય થાય છે.

(પ) યથાખ્યાત ચારિત્ર :- મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિઓ સર્વથા ઉપશાંત અથવા સર્વથા ક્ષય થઈ જાય તે સમયની જીવની વીતરાગ દશાને યથાખ્યાત ચારિત્ર કહે છે. તેના બે ભેદ છે— છન્નસ્થ અને કેવળી.

છન્નસ્થ યથાખ્યાત ચારિત્ર :- ૧૧મા, ૧૨મા ગુણસ્થાને વીતરાગભાવ હોવા છતાં શેષ ત્રણ ઘાતિ કર્મોનો ઉદય હોવાથી જીવની તે અવસ્થા છન્નસ્થ કહેવાય છે અને તેનું ચારિત્ર છન્નસ્થ યથાખ્યાત ચારિત્ર કહેવાય છે.

કેવળી યથાખ્યાત ચારિત્ર :- ૧૩મા, ૧૪મા ગુણસ્થાને સાધક વીતરાગી હોવાની સાથે ઘાતિકર્મ રહિત અને કેવળજ્ઞાન સહિત હોય છે. તેથી તેનું ચારિત્ર કેવળી યથાખ્યાત ચારિત્ર છે.

આ રીતે પાંચે ચારિત્રમાં સંયમારાધકનો ક્રમશઃ વિકાસ સૂચિત થાય છે.

(૨) વેદ દ્વાર :-

◀ સામાઙ્યસંજાણં ભંતે ! કિં સવેયં હોજ્જા અવેયં હોજ્જા ? ગોયમા ! સવેયં વા હોજ્જા, અવેયં વા હોજ્જા । જઙ્ સવેયં— એવં જહા કસાયકુસીલે તહેવ ગિરવસેસં । એવં છેઓવદ્વાવણિયસંજાણવિ । પરિહારવિસુદ્ધિયસંજાણો જહા પુલાઓ । સુહમસંપરાયસંજાણો અહવ્કવાયસંજાણો ય જહા ણિયંઠો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયત સવેદી હોય છે કે અવેદી હોય છે. ? ઉત્તર— હે ગૌતમ! સવેદી પણ હોય છે અને અવેદી પણ હોય છે. સવેદી કે અવેદી હોય તેનું સર્વ કથન કષાયકુશીલની સમાન છે, આ રીતે છેદોપસ્થાપનીય સંયત પણ જાણવા. પરિહાર વિશુદ્ધિક સંયત પુલાકની સમાન છે. સૂક્ષ્મ સંપરાય અને યથાખ્યાત સંયત, નિર્ગ્રંથની સમાન છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં પાંચ ચારિત્રમાં વેદનું કથન છ પ્રકારના નિર્ગ્રંથોના અતિદેશપૂર્વક છે.

સામાયિક સંયત અને છેદોપસ્થાપનીય સંયતમાં સવેદી અને અવેદી બંને હોય છે. સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રમાં છ થી નવ સુધીના ગુણસ્થાન હોય છે. તેમાં છટ્ટા, સાતમા અને આઠમા ગુણસ્થાનમાં તે સવેદક અને નવમા ગુણસ્થાનમાં સવેદક અને અવેદક બંને હોય છે. જો સવેદક હોય તો સ્ત્રીવેદી, પુરુષવેદી અને પુરુષ નપુંસકવેદી આ ત્રણે વેદ હોય છે અને અવેદક હોય તો ઉપશમ શ્રેણીમાં ઉપશાંત વેદી અથવા ક્ષપક શ્રેણીમાં ક્ષીણવેદી હોય છે.

પરિહાર વિશુદ્ધ સંયતમાં છટું અને સાતમું બે જ ગુણસ્થાન હોય છે. તેથી તે સવેદક જ હોય છે. તે પુરુષ-વેદી અથવા પુરુષ નપુંસકવેદી હોય છે. સ્ત્રીઓને પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર હોતું નથી. તેથી તેમાં સ્ત્રીવેદ નથી અને તે અવેદી હોતા નથી. સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયતને દશમું ગુણસ્થાન અને યથાખ્યાત સંયતને ૧૧ થી ૧૪ ગુણસ્થાન હોય છે. તેથી તે બંને સંયત અવેદી જ હોય છે. તેમાં ઉપશમ શ્રેણીવાળા ઉપશાંત વેદી અને ક્ષપક શ્રેણીવાળા ક્ષીણવેદી હોય છે.

સંયતોમાં વેદ :-

સંયત પ્રકાર	ગુણ સ્થાન	સવેદી			અવેદી	
		સ્ત્રી	પુરુષ	નપુંસક	ઉપશાંત વેદી	ક્ષીણ વેદી
સામાયિક, છેદોપસ્થાનીય	૬ થી ૮	✓	✓	✓	✓	✓
પરિહાર વિશુદ્ધ	૬ થી ૭	×	✓	✓	×	×
સૂક્ષ્મ સંપરાય	૧૦મું		×		✓	✓
યથાખ્યાત	૧૧ થી ૧૪		×		✓	✓

(૩) રાગ દ્વાર :-

૯ સામાયિકસંજ્ઞા પં ભંતે ! કિં સરાગે હોજ્જા, વીયરાગે હોજ્જા ? ગોયમા ! સરાગે હોજ્જા, પો વીયરાગે હોજ્જા । એવં જાવ સુહુમસંપરાયસંજ્ઞા । અહવ્કયાયસંજ્ઞા જહા ણિયંટે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયત શું સરાગી હોય છે કે વીતરાગી ? ઉત્તર- હે ગૌતમ! સરાગી હોય છે, વીતરાગી નથી. આ જ રીતે સૂક્ષ્મસંપરાય સંયત પર્યંત જાણવું. યથાખ્યાત સંયત, નિર્ગ્રંથ નિયંઠાની સમાન ઉપશાંત વીતરાગી અથવા ક્ષીણ વીતરાગી હોય છે.

સંયતોમાં સરાગી-વીતરાગી :-

સંયતો	સરાગી	વીતરાગી	
		ઉપશાંત	ક્ષીણ
પ્રથમ	✓	×	×
યથાખ્યાત	×	✓	✓

(૪) કલ્પ દ્વાર :-

૧૦ સામાયિકસંજ્ઞા પં ભંતે ! કિં ઠિયકપ્પે હોજ્જા, અટ્ટિયકપ્પે હોજ્જા ? ગોયમા ! ઠિયકપ્પે વા હોજ્જા, અટ્ટિયકપ્પે વા હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયત શું સ્થિત કલ્પમાં હોય છે કે અસ્થિત કલ્પમાં હોય છે? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સ્થિત કલ્પમાં પણ હોય છે અને અસ્થિત કલ્પમાં પણ હોય છે.

૧૧ છેઓવટ્ટાવણિયસંજ્ઞા પં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! ઠિયકપ્પે હોજ્જા, પો અટ્ટિયકપ્પે

હોજ્જા । એવં પરિહાર-વિસુદ્ધિયસંજા એ વિ । સેસા જહા સામાઙ્ગયસંજા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! છેદોપસ્થાપનીય સંયત શું સ્થિત કલ્પમાં હોય છે કે અસ્થિત કલ્પમાં હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સ્થિત કલ્પમાં હોય છે, અસ્થિત કલ્પમાં નથી. આ રીતે પરિહારવિશુદ્ધ સંયત પણ જાણવા. સૂક્ષ્મ સંપરાય અને યથાખ્યાત સંયતનું કથન સામાયિક સંયતની સમાન છે.

૧૨ સામાઙ્ગયસંજા એ ગં ભંતે ! કિં જિણકપ્પે હોજ્જા, થેરકપ્પે હોજ્જા, કપ્પાઈએ હોજ્જા? ગોયમા ! જિણકપ્પે વા હોજ્જા, જહા કસાયકુસીલે તહેવ ણિરવસેસં । છેઓવટ્ટાવણિઓ પરિહારવિસુદ્ધિઓ ય જહા બહસો, સેસા જહા ણિયંટે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયત જિનકલ્પમાં હોય છે, સ્થવિર કલ્પમાં હોય છે કે કલ્પાતીત હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જિનકલ્પમાં હોય છે, ઈત્યાદિ સંપૂર્ણ કથન કષાય કુશીલની સમાન છે. છેદોપસ્થાપનીય અને પરિહાર વિશુદ્ધ સંયતનું કથન બકુશની સમાન છે. સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાખ્યાત સંયત નિર્ગ્રંથની સમાન છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સંયતોમાં કલ્પનું નિરૂપણ છે.

સ્થિત-અસ્થિત બે કલ્પમાંથી :- સામાયિક ચારિત્ર, સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર અને યથાખ્યાત ચારિત્ર સર્વ તીર્થકરોના શાસન કાળમાં હોય છે. તેથી તે ત્રણેય ચારિત્રમાં સ્થિતકલ્પ અને અસ્થિતકલ્પ બંને હોય છે. છેદોપસ્થાપનીય અને પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર પ્રથમ અને અંતિમ તીર્થકરના શાસનમાં જ હોય છે અને ત્યારે સ્થિતકલ્પ જ હોય છે. તેથી તે બે ચારિત્રમાં એક સ્થિતકલ્પ હોય છે આ બે ચારિત્રમાં દશે ય કલ્પનું પાલન અનિવાર્ય હોય છે.

જિનકલ્પ આદિ ત્રણકલ્પમાંથી :- સામાયિક ચારિત્રમાં જિનકલ્પ, સ્થવિરકલ્પ અને કલ્પાતીત, આ ત્રણે ય કલ્પ હોય છે. તીર્થકરોની અપેક્ષાએ તે કલ્પાતીત હોય છે.

છેદોપસ્થાપનીય અને પરિહાર વિશુદ્ધ સંયતમાં બે કલ્પ હોય છે. તે કલ્પાતીત હોતા નથી. કારણ કે તીર્થકરોને સામાયિક ચારિત્ર હોય છે. પરંતુ આ બંને ચારિત્રો હોતા નથી.

સૂક્ષ્મ સંપરાય અને યથાખ્યાત સંયત કલ્પાતીત જ હોય છે. કલ્પની મર્યાદા સરાગી સાધકોને માટે જ છે. સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયતને પણ સૂક્ષ્મ લોભનો જ ઉદય હોય છે. તેમાં બાદર કષાયનો ઉદય નથી તેથી તેને કલ્પમર્યાદા હોતી નથી અને યથાખ્યાત ચારિત્ર તો વીતરાગાવસ્થામાં જ હોય છે. તેથી તેઓ પણ કલ્પાતીત હોય છે.

સંયતોમાં કલ્પ :-

સંયત	સ્થિત કલ્પ	અસ્થિત કલ્પ	જિન કલ્પ	સ્થવિર કલ્પ	કલ્પાતીત
સામાયિક	✓	✓	✓	✓	✓
છેદોપસ્થાપનીય	✓	×	✓	✓	×
પરિહાર વિશુદ્ધ	✓	×	✓	✓	×
સૂક્ષ્મ સંપરાય, યથાખ્યાત	✓	✓	×	×	✓

(૫) નિર્ગથ દ્વાર :-

૧૩ સામાયિકસંજણં ભંતે ! કિં પુલાએ હોજ્જા, બડસે જાવ સિણાએ હોજ્જા ? ગોયમા ! પુલાએ વા હોજ્જા, બડસે જાવ કસાયકુસીલે વા હોજ્જા, ણો ણિયંટે હોજ્જા, ણો સિણાએ હોજ્જા । એવં છેઓવદ્વાવણિએ વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયત શું પુલાક, બકુશ યાવત્ સ્નાતક હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે પુલાક, બકુશ યાવત્ કષાયકુશીલ હોય છે પરંતુ નિર્ગથ અને સ્નાતક હોતા નથી. આ રીતે છેદોપસ્થાપનીય સંયત પણ જાણવા.

૧૪ પરિહારવિસુદ્ધિયસંજણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! ણો પુલાએ, ણો બડસે, ણો પઢિ-સેવણાકુસીલે હોજ્જા, કસાયકુસીલે હોજ્જા, ણો ણિયંટે હોજ્જા, ણો સિણાએ હોજ્જા । એવં સુહમસંપરાએ વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરિહાર વિશુદ્ધ સંયત, પુલાક યાવત્ સ્નાતક હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે પુલાક, બકુશ, પ્રતિસેવનાકુશીલ, નિર્ગથ અને સ્નાતક હોતા નથી પરંતુ કષાયકુશીલ હોય છે. આ રીતે સૂક્ષ્મ સંપરાય પણ જાણવા.

૧૫ અહકલાયસંજણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! ણો પુલાએ હોજ્જા જાવ ણો કસાયકુસીલે હોજ્જા, ણિયંટે વા હોજ્જા, સિણાએ વા હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! યથાખ્યાત સંયત શું પુલાક યાવત્ સ્નાતક હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે પુલાક યાવત્ કષાયકુશીલ હોતા નથી પરંતુ નિર્ગથ અથવા સ્નાતક હોય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં પાંચ ચારિત્રમાં પુલાકાદિ છ પ્રકારના નિર્ગથોનું કથન કર્યું છે. પુલાકાદિ પરિણામસ્ય ચારિત્રત્વાત્ । પુલાકાદિ નિર્ગથપણાના ભાવો પણ ચારિત્ર રૂપ જ છે. પાંચ ચારિત્ર અને છ પ્રકારના નિર્ગથપણાના ભાવ પરસ્પર સાપેક્ષ છે. પાંચ ચારિત્રમાં ક્રમશઃ કયા કયા નિર્ગથપણાના ભાવો હોય શકે છે ? તેનું વિશ્લેષણ પ્રસ્તુત દ્વારમાં છે.

સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રમાં પ્રથમના ચાર નિયંઠા હોય છે. આ બંને ચારિત્ર સરાગી હોય છે. તેથી નિર્ગથ કે સ્નાતક બની શકતા નથી.

પરિહાર વિશુદ્ધ અને સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્રમાં કષાયકુશીલ નિર્ગથ જ હોય છે કારણ કે પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર એક વિશિષ્ટ પ્રકારની તપસાધના છે અને સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્રમાં સૂક્ષ્મલોભનો ઉદય હોય છે, બાદર કષાયનો ઉદય નથી. આ બંને ચારિત્રોમાં દોષ સેવન થતું નથી. તેથી તેમાં અપ્રતિસેવી એક માત્ર કષાયકુશીલપણું જ હોય છે. આ બંને ચારિત્ર સરાગી હોવાથી તેમાં નિર્ગથ અને સ્નાતકપણું હોતું નથી.

યથાખ્યાત ચારિત્રમાં નિર્ગથ અને સ્નાતક બંને નિયંઠા હોય છે, અગિયારમા, બારમા ગુણસ્થાને નિર્ગથ અને તેરમા, ચૌદમા ગુણસ્થાને સ્નાતક હોય છે.

સંયતોમાં નિર્ગ્રંથ :-

સંયત	પુલાક	બકુશ	પ્રતિસેવના	કષાયકુશીલ	નિર્ગ્રંથ	સ્નાતક
સામાયિક	✓	✓	✓	✓	×	×
છેદોપસ્થા°	✓	✓	✓	✓	×	×
પરિહાર વિ°	×	×	×	✓	×	×
સૂક્ષ્મ સંપરાય	×	×	×	✓	×	×
યથાખ્યાત	×	×	×	×	✓	✓

(૬) પ્રતિસેવના દ્વાર :-

૧૬ સામાયિકસંજણં ભંતે ! કિં પડિસેવણ હોજ્જા, અપડિસેવણ હોજ્જા ? ગોયમા ! પડિસેવણ વા હોજ્જા, અપડિસેવણ વા હોજ્જા । જહ પડિસેવણ હોજ્જા- કિં મૂલગુણપડિસેવણ હોજ્જા ? ગોયમા ! સેસં જહા પુલાગસ્સ । જહા સામાયિકસંજણં એવં છેઓવદ્વાવણિણ વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયત શું પ્રતિસેવી હોય છે કે અપ્રતિસેવી ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પ્રતિસેવી પણ હોય છે અને અપ્રતિસેવી પણ હોય છે. પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો પ્રતિસેવી હોય છે, તો શું મુલગુણ પ્રતિસેવી હોય છે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! શેષ કથન પુલાકની સમાન છે. સામાયિક સંયતની સમાન છેદોપસ્થાપનીય સંયત પણ જાણવા.

૧૭ પરિહારવિશુદ્ધિસંજણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! જો પડિસેવણ હોજ્જા, અપડિસેવણ હોજ્જા । એવં જાવ અહવ્વાયસંજણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરિહાર વિશુદ્ધ સંયત પ્રતિસેવી હોય છે કે અપ્રતિસેવી ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પરિહાર વિશુદ્ધ સંયત પ્રતિસેવી નથી, અપ્રતિસેવી હોય છે. આ રીતે સૂક્ષ્મ સંપરાય અને યથાખ્યાત સંયત પણ અપ્રતિસેવી છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં પાંચે ચારિત્રમાં દોષ સેવન-અસેવનનું નિરુપણ છે.

સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર દીર્ઘકાલીન છે. તેમાં સ્થવિરકલ્પી આબાલવૃદ્ધ બધા સાધકો હોય છે તેમજ તેમાં પુલાક, બકુશ અને પ્રતિસેવના ત્રણે પ્રતિસેવી નિયંતા છે તે કારણે આ બંને ચારિત્ર પ્રતિસેવી છે. તેમાં મૂલગુણ અને ઉત્તરગુણ બંનેમાં દોષનું સેવન થાય છે અને અપ્રતિસેવી કષાય કુશીલ નિર્ગ્રંથ પણ આ બંને ચારિત્રમાં હોય છે તેની અપેક્ષાએ તે અપ્રતિસેવી પણ હોય છે.

પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્રવાળા વિશિષ્ટ તપ સાધનામાં હોય છે તે કોઈ દોષ સેવન કરતા નથી. માટે અપ્રતિસેવી છે.

સૂક્ષ્મ સંપરાય અને યથાખ્યાત સંયત પ્રમાદ અને કષાયના અભાવે કોઈ દોષ સેવન કરતા નથી, માટે માત્ર અપ્રતિસેવી હોય છે.

સંયતોમાં પ્રતિસેવના :-

સંયત	પ્રતિસેવી		અપ્રતિસેવી
	મૂળગુણ	ઉત્તરગુણ	
સામાયિક, છેદોપસ્થાનીય	✓	✓	✓
પરિહાર વિશુદ્ધ, સૂક્ષ્મ સંપરાય, યથાખ્યાત	×	×	✓

(૭) જ્ઞાન દ્વાર :-

૧૮ સામાયિકસંજાણં ભંતે ! કઙ્કસુ ણાણેસુ હોજ્જા ? ગોયમા ! દોસુ વા તિસુ વા ચઙ્કસુ વા ણાણેસુ હોજ્જા । એવં જહા કસાયકુસીલસ્સ તહેવ ચત્તારિ ણાણાં ભયણાણ, એવં જાવ સુહુમસપરાણ । અહવ્કવાયસંજાયસ્સ પંચ ણાણાં ભયણાણ જહા ણાણુદ્દેસણ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયતમાં કેટલા જ્ઞાન હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! બે, ત્રણ અથવા ચાર જ્ઞાન હોય છે. તેમાં કષાયકુશીલની સમાન ચાર જ્ઞાનની ભજના હોય છે. આ રીતે સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયત પર્યત તથા જ્ઞાનોદ્દેશક [શતક ૮/૨] અનુસાર યથાખ્યાત સંયતમાં પાંચ જ્ઞાનની ભજના હોય છે.

વિવેચન :-

પ્રથમ બે ચારિત્રમાં ૬ થી ૮ ગુણસ્થાન, પરિહાર વિશુદ્ધમાં ૬, ૭ ગુણસ્થાન અને સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્રમાં દશમું ગુણસ્થાન હોય છે. આ રીતે પ્રથમ ચાર ચારિત્રમાં ૬ થી ૧૦ ગુણસ્થાન હોવાથી બે, ત્રણ અથવા ચાર જ્ઞાન હોય છે.

યથાખ્યાત સંયતના બે ભેદ છે- છદ્મસ્થ અને કેવળી. તેમાં છદ્મસ્થ યથાખ્યાત સંયતમાં અગિયારમું અને બારમું ગુણસ્થાન હોવાથી બે, ત્રણ અથવા ચાર જ્ઞાન અને કેવળી યથાખ્યાત સંયતમાં એક કેવળજ્ઞાન હોય છે, આ રીતે સર્વ મળીને યથાખ્યાત સંયતમાં પાંચ જ્ઞાન ભજનાથી હોય છે.

સંયતોમાં જ્ઞાન :-

સંયત	મતિ	શ્રુત	અવધિ	મન:પર્યવ	કેવળજ્ઞાન
સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, પરિહાર, વિ.	✓	✓	✓ ભજના	✓ ભજના	×
સૂક્ષ્મ સંપરાય	✓	✓	✓ ભજના	✓ ભજના	×
યથાખ્યાત	✓	✓	✓ ભજના	✓ ભજના	✓ ભજના

શ્રુત જ્ઞાન અધ્યયન :-

૧૯ સામાયિકસંજાણં ભંતે ! કેવઇયં સુયં અહિજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં અટ્ઠ પવયણમાયાઓ, એવં જહા કસાયકુસીલે । એવં છેઓવટ્ઠાવણિણે વિ ।

શબ્દાર્થ :- અટ્ઠ પવયણમાયાઓ = અષ્ટ પ્રવચન માતા, પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ.

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયત કેટલું શ્રુત ભણે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય અષ્ટ

પ્રવચન માતાનું જ્ઞાન ઇત્યાદિ સંપૂર્ણ વર્ણન કષાયકુશીલની સમાન જાણવું. આ જ રીતે છેદોપસ્થાપનીય સંયત પણ જાણવા.

૨૦ પરિહારવિશુદ્ધિસંજ્ઞાં ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં ણવમસ્સ પુવ્વસ્સ તઇયં આયારવત્થુ, ઉવ્વકોસેણં અસંપુણ્ણાઇં દસ પુવ્વાઇં અહિજ્જેજ્જા । સુહમસંપરાયસંજ્ઞાં જહા સામાઇયસંજ્ઞાં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! પરિહાર વિશુદ્ધ સંયત કેટલું શ્રુત ભણે છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જઘન્ય નવમા પૂર્વની ત્રીજી આયાર વસ્તુ અને ઉત્કૃષ્ટ દેશોન (કંઈક ઓછું) દશ પૂર્વ ભણે છે. સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયત, સામાયિક સંયતની સમાન છે.

૨૧ અહવ્વાયસંજ્ઞાં ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં અટ્ટ પવયણમાયાઓ, ઉવ્વકોસેણં ચોદ્દસ પુવ્વાઇં અહિજ્જેજ્જા, સુયવરિત્તે વા હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! યથાખ્યાત સંયત કેટલું શ્રુત ભણે છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જઘન્ય આઠ પ્રવચન માતાનું જ્ઞાન અને ઉત્કૃષ્ટ ચૌદ પૂર્વ ભણે છે અથવા શ્રુત વ્યતિરિક્ત (કેવળી) હોય છે.

વિવેચન :-

સંયત પાલન માટે અષ્ટ પ્રવચન માતાનું જ્ઞાન અનિવાર્ય છે. તેથી કોઈપણ સંયતને જઘન્ય અષ્ટ પ્રવચન માતાનું જ્ઞાન હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટ શ્રુતજ્ઞાન ચૌદપૂર્વનું હોય છે. તેથી સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય અને સૂક્ષ્મસંપરાય સંયત, આ ત્રણેયમાં જઘન્ય આઠ પ્રવચન માતા અને ઉત્કૃષ્ટ ચૌદ પૂર્વનું જ્ઞાન હોય છે. પરિહાર વિશુદ્ધ સંયત જઘન્ય નવમા પૂર્વની ત્રીજી આયાર વસ્તુ અને ઉત્કૃષ્ટ અસંપૂર્ણ દશ પૂર્વનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે. યથાખ્યાત સંયત જો નિર્ગ્રંથ હોય, તો તેને જઘન્ય આઠ પ્રવચન માતાનું જ્ઞાન અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૪ પૂર્વનું જ્ઞાન હોય છે અને જો તે સ્નાતક હોય તો તે શ્રુતવ્યતિરિક્ત અર્થાત્ શ્રુત રહિત હોય છે. કેવળીને શ્રુતજ્ઞાન હોતું નથી. તેને કેવલજ્ઞાન હોય છે.

સંયતોમાં શ્રુત :-

સંયત	જઘન્યશ્રુત	ઉત્કૃષ્ટશ્રુત
સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, સૂક્ષ્મ સંપરાય	પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિ	૧૪ પૂર્વ
પરિહાર વિશુદ્ધ	૮ માં પૂર્વની ત્રીજી વસ્તુ	દેશોન ૧૦ પૂર્વ
યથાખ્યાત	પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિ	૧૪ પૂર્વ / શ્રુત વ્યતિરિક્ત

(૮) તીર્થ દ્વાર :-

૨૨ સામાઇયસંજ્ઞાં ણં ભંતે ! કિં તિત્થે હોજ્જા, અતિત્થે હોજ્જા ? ગોયમા ! તિત્થે વા હોજ્જા, અતિત્થે વા હોજ્જા, એવં જહા કસાય કુસીલે । છેઓવદ્ધાવણિણે પરિહારવિશુદ્ધિણે ય જહા પુલાણે, સેસા જહા સામાઇયસંજ્ઞાં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયત શું તીર્થમાં હોય કે અતીર્થમાં હોય ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તીર્થમાં પણ હોય છે અને અતીર્થમાં પણ હોય છે. ઇત્યાદિ સર્વ કથન કષાયકુશીલની સમાન છે.

છેદોપસ્થાપનીય અને પરિહાર વિશુદ્ધ સંયત, પુલાકની સમાન છે તથા સૂક્ષ્મ સંપરાય અને યથાખ્યાત સંયત સામાયિક સંયતની સમાન છે.

વિવેચન :-

પાંચે ય ચારિત્ર તીર્થમાં તો હોય જ છે. સામાયિક સંયત, સૂક્ષ્મસંપરાય સંયત અને યથાખ્યાત આ ત્રણ ચારિત્ર અતીર્થમાં પણ હોય છે. કારણ કે તીર્થની સ્થાપના થયા પૂર્વે તીર્થકરોને સામાયિક, સૂક્ષ્મ સંપરાય અને યથાખ્યાત ચારિત્રની સ્પર્શના થાય છે. તે ઉપરાંત કોઈ પ્રત્યેક બુદ્ધ આદિ પણ તીર્થની સ્થાપના પૂર્વે અથવા તીર્થ વિચ્છેદ થયા પછી ચારિત્રનો સ્વીકાર કરીને સિદ્ધ થાય તો તેને પણ પૂર્વોક્ત ત્રણ ચારિત્ર હોય છે.

છેદોપસ્થાપનીય અને પરિહારવિશુદ્ધ ચારિત્ર તીર્થમાં જ હોય છે કારણ કે તે ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં પ્રથમ અને અંતિમ તીર્થકરના શાસન કાળમાં જ હોય છે. અતીર્થમાં થનાર પ્રત્યેક બુદ્ધ કે સ્વયંબુદ્ધને તે બંને ચારિત્રની આવશ્યકતા હોતી નથી.

સંયતોમાં તીર્થ :-

સંયત	તીર્થમાં	અતીર્થમાં
સામાયિક, સૂક્ષ્મ સંપરાય, યથાખ્યાત	✓	✓
છેદોપસ્થાપનીય, પરિહાર વિશુદ્ધ	✓	×

(૯) લિંગ દ્વાર :-

૨૩ સામાઙ્યસંજ્ઞા ણં ભંતે ! કિં સલિંગે હોજ્જા, અણ્ણલિંગે હોજ્જા, ગિહિલિંગે હોજ્જા? ગોયમા ! જહા પુલાણ । એવં છેઓવટ્ટાવણિણ વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયત શું સ્વલિંગમાં, અન્યલિંગમાં કે ગૃહસ્થલિંગમાં હોય છે? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સર્વ વર્ણન પુલાકની સમાન જાણવું. આ જ રીતે છેદોપસ્થાપનીય સંયત પણ જાણવા.

૨૪ પરિહારવિસુદ્ધિયસંજ્ઞા ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! દવ્વલિંગ પિ ભાવલિંગ પિ પડુચ્ચ સલિંગે હોજ્જા, ણો અણ્ણલિંગે હોજ્જા, ણો ગિહિલિંગે હોજ્જા । સેસા જહા સામાઙ્યસંજ્ઞા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરિહાર વિશુદ્ધ સંયત, સ્વલિંગમાં, અન્યલિંગમાં કે ગૃહસ્થલિંગમાં હોય છે? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! દ્રવ્યલિંગ અને ભાવલિંગની અપેક્ષાએ સ્વલિંગમાં જ હોય છે, અન્યલિંગ કે ગૃહસ્થલિંગમાં હોતા નથી. સૂક્ષ્મ સંપરાય અને યથાખ્યાત બંને સંયત સામાયિક સંયતની સમાન છે.

સંયતોમાં લિંગ :-

સંયત	દ્રવ્યલિંગ			ભાવલિંગ
	અન્યલિંગ	ગૃહસ્થલિંગ	સ્વલિંગ	સ્વલિંગ
સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, સૂક્ષ્મસંપરાય, યથાખ્યાત	✓	✓	✓	✓
પરિહાર વિશુદ્ધ	×	×	✓	✓

(૧૦) શરીર દ્વાર :-

૨૫ સામાયિકસંજાણં ભંતે ! કઙ્ગસુ સરીરેસુ હોજ્જા ? ગોયમા ! તિસુ વા ચડસુ વા પંચસુ વા જહા કસાયકુસીલે । એવં છેઓવદ્વાવણિએ વિ । સેસા જહા પુલાએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયતને કેટલા શરીર હોય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! ત્રણ, ચાર અથવા પાંચ શરીર હોય છે, ઈત્યાદિ કષાયકુશીલવત્ જાણવું. આ જ રીતે છેદોપસ્થાપનીય સંયત પણ જાણવા. શેષ સંયતોનું કથન પુલાકની સમાન છે.

વિવેચન :-

સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીય સંયતને ત્રણ, ચાર કે પાંચ શરીર હોય છે. ત્રણ શરીર હોય તો ઔદારિક, તેજસ અને કાર્મણ શરીર હોય. જો વૈક્રિય કે આહારક શરીરમાંથી કોઈપણ એક શરીર હોય તો ચાર શરીર અને બંને હોય તો પાંચ શરીર હોય શકે છે. પરિહારવિશુદ્ધ, સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાખ્યાત સંયતને ત્રણ શરીર હોય છે. કારણ કે તે ત્રણે ચારિત્રમાં વૈક્રિય કે આહારકલબ્ધિનો પ્રયોગ થતો નથી. તેથી તે બંને શરીર હોતા નથી.

સંયતોમાં શરીર :-

સંયત	શરીર	ઔદારિક શરીર	વૈક્રિય શરીર	આહારક શરીર	તેજસ શરીર	કાર્મણ શરીર
પ્રથમ બે સંયત	૫	✓	✓ ભજના	✓ ભજના	✓	✓
અંતિમ ત્રણ સંયત	૩	✓	×	×	✓	✓

(૧૧) ક્ષેત્ર દ્વાર :-

૨૬ સામાયિકસંજાણં ભંતે ! કિં કમ્મભૂમીએ હોજ્જા, અકમ્મભૂમીએ હોજ્જા ? ગોયમા ! જમ્મણં સંતિભાવં પહુચ્ચ કમ્મભૂમીએ હોજ્જા, ણો અકમ્મભૂમીએ હોજ્જા । એવં જહા બડસે। એવં છેઓવદ્વાવણિએ વિ । પરિહારવિસુદ્ધિએ ય જહા પુલાએ, સેસા જહા સામાયિકસંજાણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયત શું કર્મભૂમિમાં હોય છે કે અકર્મભૂમિમાં હોય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જન્મ અને સદ્ભાવની અપેક્ષાએ તે કર્મભૂમિમાં જ હોય છે, અકર્મભૂમિમાં હોતા નથી ઈત્યાદિ બકુશની સમાન છે. આ જ રીતે છેદોપસ્થાપનીય સંયત પણ છે. પરિહાર વિશુદ્ધ સંયત, પુલાકની સમાન જાણવા અને સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયત તથા યથાખ્યાત સંયત, સામાયિક સંયતની સમાન છે.

વિવેચન :-

સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાખ્યાત સંયત જન્મ અને સદ્ભાવની અપેક્ષાએ કર્મભૂમિમાં હોય છે કારણ કે કર્મભૂમિના મનુષ્યો જ ચારિત્રનો સ્વીકાર કરી શકે છે. સંહરણની અપેક્ષાએ સર્વત્ર હોય, પરિહાર વિશુદ્ધ સંયત જન્મ અને સદ્ભાવની અપેક્ષાએ કર્મભૂમિમાં જ હોય, તેનું સંહરણ થતું નથી.

સંયતોમાં ક્ષેત્ર :-

સંયત	કર્મભૂમિ			અકર્મભૂમિ		
	જન્મ	સદ્ભાવ	સંહરણ	જન્મ	સદ્ભાવ	સંહરણ
સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, સૂક્ષ્મ સંપરાય, યથાખ્યાત	✓	✓	✓	×	×	✓
પરિહાર વિશુદ્ધ	✓	✓	×	×	×	×

(૧૨) કાલ દ્વાર :-

૨૭ સામાયિકસંજ્ઞા પૂર્ણ ભંતે ! કિં ઓસપ્પિણીકાલે હોજ્જા, ઉસ્સપ્પિણીકાલે હોજ્જા, ણોઓસપ્પિણી-ણોઉસ્સપ્પિણીકાલે હોજ્જા ? ગોયમા ! ઓસપ્પિણીકાલે હોજ્જા, એવં જહા બડસે । એવં છેઓવદ્વાવણિણે વિ । ણવરં જમ્મણં સંતિભાવં પડુચ્ચ ચડસુ વિ પલિભાગેસુ ણત્થિ, સાહરણં પડુચ્ચ અણ્ણયરે પલિભાગે હોજ્જા । સેસં તં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયત શું અવસર્પિણી કાલમાં, ઉત્સર્પિણીકાલમાં કે નોઅવસર્પિણી-નોઉત્સર્પિણીકાલમાં હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અવસર્પિણી કાલમાં હોય છે, ઈત્યાદિ સર્વ કથન બકુશની સમાન છે. આ જ રીતે છેદોપસ્થાનીય સંયત પણ જાણવા પરંતુ તે નોઉત્સર્પિણી નોઅવસર્પિણીકાલમાં જન્મ અને સદ્ભાવની અપેક્ષાએ ચારે પલિભાગ (સુષમસુષમા, સુષમા, સુષમદુષમા અને દુષમસુષમાની સમાન કાલ)માં હોતા નથી. સંહરણની અપેક્ષાએ કોઈ પણ પલિભાગમાં હોય છે, શેષ પૂર્વવત્ છે.

૨૮ પરિહારવિસુદ્ધિણં પૂર્ણ ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! ઓસપ્પિણીકાલે વા હોજ્જા, ઉસ્સપ્પિણી-કાલે વા હોજ્જા, ણોઓસપ્પિણી-ણોઉસ્સપ્પિણીકાલે ણો હોજ્જા । જહા ઓસપ્પિણીકાલે હોજ્જા-જહા પુલાઓ । ઉસ્સપ્પિણીકાલે વિ જહા પુલાઓ । સુહમસંપરાઇઓ જહા ણિયંટો । એવં અહક્ખાઓ વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરિહાર વિશુદ્ધ સંયત શું અવસર્પિણી કાલમાં હોય છે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અવસર્પિણી કાલ અને ઉત્સર્પિણી કાલમાં હોય છે, પરંતુ નોઅવસર્પિણી-નોઉત્સર્પિણી કાલમાં હોતા નથી. જો અવસર્પિણી કાલમાં અથવા ઉત્સર્પિણી કાલમાં હોય તો તેનું કથન પુલાકની સમાન જાણવું. સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયત અને યથાખ્યાત સંયતનો કાલ નિર્ગ્રથની સમાન છે.

વિવેચન :-

સામાયિક ચારિત્ર :- જન્મની અપેક્ષાએ- (૧) અવસર્પિણી કાલના ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમા આરામાં જન્મેલા મનુષ્યને હોય છે, (૨) ઉત્સર્પિણી કાલના બીજા, ત્રીજા અને ચોથા આરાના જન્મેલા મનુષ્યને હોય છે, (૩) નોઉત્સર્પિણી નોઅવસર્પિણીકાલની અપેક્ષાએ ચોથા આરાની સમાન કાલમાં (મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં) જન્મેલા મનુષ્યને હોય છે. સદ્ભાવની અપેક્ષાએ- (૧) અવસર્પિણી કાલના ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમા આરામાં (૨) ઉત્સર્પિણી કાલના ત્રીજા, ચોથા આરામાં (૩) નોઉત્સર્પિણી નોઅવસર્પિણી કાલના ચોથા આરા જેવા કાલમાં સામાયિક ચારિત્રનો સદ્ભાવ હોય છે. સંહરણની અપેક્ષાએ- (૧) સામાયિક

ચારિત્ર ઉત્સર્પિણી કાલના છએ આરામાં હોય છે, (૨) અવસર્પિણી કાલના છએ આરામાં હોય છે, (૩) નોઉત્સર્પિણી નોઅવસર્પિણી કાલના પહેલા, બીજા, ત્રીજા અને ચોથા, એ ચાર આરાની સમાન કાલમાં હોય છે અર્થાત્ ૩૦ અકર્મભૂમિ, છપ્પન અંતરદ્વીપ અને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સદા નોઉત્સર્પિણી નોઅવસર્પિણી કાલ છે. ત્યાં ક્રમશઃ પ્રથમ ચાર આરાની સમાન કાલ છે. સંહરણની અપેક્ષા એ તે સર્વ ક્ષેત્રોમાં સામાયિક ચારિત્ર હોય છે.

છેદોપસ્થાનપીય ચારિત્ર :- જન્મ, સદ્ભાવ અને સંહરણ સંબંધી સંપૂર્ણ કથન સામાયિક ચારિત્રની સમાન છે. વિશેષતા એ છે કે છેદોપસ્થાનીય ચારિત્ર જન્મ અને સદ્ભાવની અપેક્ષાએ નોઉત્સર્પિણી નોઅવસર્પિણી કાલ(મહાવિદેહક્ષેત્ર)માં હોતું નથી.

પરિહારવિશુદ્ધ ચારિત્ર :- જન્મની અપેક્ષાએ- (૧) અવસર્પિણીકાલના ત્રીજા, ચોથા આરામાં હોય છે. (૨) ઉત્સર્પિણીકાલના બીજા, ત્રીજા અને ચોથા આરામાં હોય છે, (૩) નોઉત્સર્પિણી-નોઅવસર્પિણી કાલમાં પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર હોતું નથી. **સદ્ભાવની અપેક્ષાએ-** (૧) અવસર્પિણી કાલના ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમા આરામાં હોય છે. (૨) ઉત્સર્પિણી કાલના ત્રીજા અને ચોથા આરામાં હોય છે. (૩) નોઉત્સર્પિણી નોઅવસર્પિણીકાલ(મહાવિદેહક્ષેત્ર)માં હોતું નથી, **સંહરણની અપેક્ષાએ-** કોઈ પણ કાલમાં હોતું નથી. કારણ કે પરિહાર વિશુદ્ધ સંયતનું સંહરણ થતું નથી.

સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાખ્યાત ચારિત્ર :- જન્મની અપેક્ષાએ- (૧) અવસર્પિણી કાલના ત્રીજા, ચોથા આરામાં; ઉત્સર્પિણી કાલના બીજા, ત્રીજા અને ચોથા આરામાં તથા નોઉત્સર્પિણી નોઅવસર્પિણી કાલ (મહાવિદેહક્ષેત્ર)ના ચોથા આરા સમાન કાલમાં જન્મેલા મનુષ્યને હોય છે, **સદ્ભાવની અપેક્ષાએ-** અવસર્પિણીના ત્રીજા, ચોથા, પાંચમા આરામાં હોય છે. ઉત્સર્પિણીકાલના ત્રીજા, ચોથા આરામાં હોય છે અને નોઉત્સર્પિણી નોઅવસર્પિણીકાલ(મહાવિદેહક્ષેત્ર)માં ચોથા આરાની સમાન કાલમાં હોય છે. **સંહરણની અપેક્ષાએ-** બંને ચારિત્ર સર્વકાલમાં હોય છે. આ બંને ચારિત્રવાળા અપ્રમત્ત છે તેથી તેનું સંહરણ થતું નથી પરંતુ કોઈ દેવ પ્રમત્ત અવસ્થામાં સાધુનું સંહરણ કરીને કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં લઈ જાય અને ત્યાં જઈને તે જીવ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે, ત્યારે તે જીવને સૂક્ષ્મ સંપરાય અને યથાખ્યાત આ બંને ચારિત્ર હોય છે.

સંયતોમાં કાલ :-

સં ય ત	કાલ	સુખમ સુખમા			સુખમા			સુખમ દુખમા			દુખમ સુખમા			દુખમા			દુખમદુખમા		
		જન્મ	સદ્	સંહ	જન્મ	સદ્	સંહ	જન્મ	સદ્	સંહ	જન્મ	સદ્	સંહ	જન્મ	સદ્	સંહ	જન્મ	સદ્	સંહ
સામા અને છેદો	અવ	×	×	✓	×	×	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	×	×	✓	
	ઉત્સ	×	×	✓	×	×	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	×	✓	×	×	✓	
પરિ	અવ	×	×	×	×	×	×	✓	✓	×	✓	✓	×	×	✓	×	×	×	
	ઉત્સ	×	×	×	×	×	×	✓	✓	×	✓	✓	×	×	×	×	×	×	
સૂક્ષ્મ અને યથા	અવ	×	×	✓	×	×	✓	✓	✓	✓	✓	✓	×	✓	✓	×	×	✓	
	ઉત્સ	×	×	✓	×	×	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	×	✓	×	×	✓	

સં ય ત	કાલ	સુપમ સુપમા			સુપમા			સુપમ દુપમા			દુપમ સુપમા			દુપમા			દુપમદુપમા		
		જન્મ	સદ્	સંહ	જન્મ	સદ્	સંહ	જન્મ	સદ્	સંહ	જન્મ	સદ્	સંહ	જન્મ	સદ્	સંહ	જન્મ	સદ્	સંહ
સામા, સૂક્ષ્મ, યથા.,	નોંઉત્સ	×	×	✓	×	×	✓	×	×	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
છેદો.	નોંઉત્સ	×	×	✓	×	×	✓	×	×	✓	×	×	✓	×	×	✓	×	×	✓
પરિ.	નોંઉત્સ	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×

(૧૩) ગતિ દ્વાર :-

૨૯ સામાઇયસંજાણં ભંતે ! કાલગા સમાણે કં ગઈ ગચ્છઈ ? ગોયમા ! દેવગઈ ગચ્છઈ ! સેણં ભંતે ! દેવગઈ ગચ્છમાણે કિં ભવણવાસીસુ ડવવજ્જેજ્જા, વાણમંતરેસુ ડવવજ્જેજ્જા, જોઈસિણસુ ડવવજ્જેજ્જા, વેમાણિણસુ ડવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! ણો ભવણવાસીસુ ડવવજ્જેજ્જા, ઇવંજહા કસાયકુસીલે । ઇવંછેઓવટ્ટાવણિણવિ । પરિહારવિસુદ્ધિણ જહા પુલાણ । સુહમસંપરાણ જહા ણિયંટે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયત કાળધર્મ પ્રાપ્ત કરીને કઈ ગતિમાં જાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! દેવગતિમાં જાય છે. પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! દેવગતિમાં જાય, તો તે શું ભવનપતિ, વાણવ્યતંર, જ્યોતિષી કે વૈમાનિક જાતિની દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ભવનપતિમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. ઈત્યાદિ કષાય-કુશીલની સમાન જાણવું. આ રીતે છેદોપસ્થાપનીય સંયત પણ જાણવા. પરિહાર વિશુદ્ધ સંયતની ગતિ પુલાકની સમાન અને સૂક્ષ્મસંપરાય સંયતની ગતિ નિર્ગ્રથની સમાન જાણવી.

૩૦ અહક્કાણં ભંતે ! પુચ્છ ? ગોયમા ! ઇવં અહક્કાયસંજાણવિ જાવ અજહણ્ણમણુવકોસેણં અણુત્તરવિમાણેસુ ડવવજ્જેજ્જા । અત્થેગઈણ સિજ્ઞઈ જાવ અંતં કરેઈ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! યથાખ્યાત સંયત, કાળધર્મ પ્રાપ્ત કરીને કઈ ગતિમાં જાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! યથાખ્યાત સંયત પણ પૂર્વકથનાનુસાર યાવત્ અજઘન્યાનુત્કૃષ્ટ અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને કેટલાક યથાખ્યાત સંયત સિદ્ધ થાય છે યાવત્ સર્વ દુઃખોનો અંત કરે છે.

૩૧ સામાઇયસંજાણં ભંતે ! દેવલોગેસુ ડવવજ્જમાણે કિં ઇંદત્તાણ ડવવજ્જઈ, પુચ્છ ? ગોયમા ! અવિરાહણં પડુચ્ચં ઇંદત્તાણ, ઇવ જહા કસાયકુસીલે । ઇવં છેઓવટ્ટાવણિણવિ । પરિહારવિસુદ્ધિણ જહા પુલાણ । સેસા જહા ણિયંટે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયત, દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય, તો ઈન્દ્રપણે ઉત્પન્ન થાય છે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અવિરાધનાની અપેક્ષાએ અર્થાત્ આરાધનાની અપેક્ષાએ ઈન્દ્ર આદિ પાંચ પદવીમાંથી કોઈ પણ પદવી પ્રાપ્ત કરે છે ઈત્યાદિ કથન કષાયકુશીલની સમાન જાણવું. આ રીતે છેદોપસ્થાપનીય સંયત પણ જાણવા. પરિહારવિશુદ્ધ સંયત, પુલાકની સમાન છે. સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાખ્યાત સંયત, નિર્ગ્રથની સમાન છે.

દેવાયુ સ્થિતિ :-

૩૨ સામાઈયસંજયસ્સ ણં ભંતે ! દેવલોગેસુ ડવવજ્જમાણસ્સ, કેવઈયં કાલં ઠિઈં પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! જહળ્ણેણં દો પલિઓવમાઈં, ડવ્કોસેણં તેતીસંસાગરોવમાઈં । ઁવં છેઓવટ્ટાવણિઁ વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયત દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થઈને કેટલી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય બે પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. આ રીતે છેદોપસ્થાપનીય સંયતની સ્થિતિ પણ જાણવી.

૩૩ પરિહારવિસુદ્ધિયસ્સ ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! જહળ્ણેણં દો પલિઓવમાઈં, ડવ્કોસેણં અટ્ટારસ સાગરોવમાઈં । સેસાણં જહા ણિયંઠસ્સ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરિહાર વિશુદ્ધ સંયત દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થઈને કેટલી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય બે પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ અઢાર સાગરોપમની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાખ્યાત સંયતની સ્થિતિ નિર્ગ્રંથની સમાન છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં પાંચ પ્રકારના સંયતોની ગતિ, દેવલોકમાં પ્રાપ્ત થતી પદવી અને તેની સ્થિતિનું નિરૂપણ છે.

સંયતોની ગતિ, સ્થિતિ, પદવી :-

સંયત	ગતિ		પદવી	સ્થિતિ	
	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ		જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ
સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય	પ્રથમ દેવલોક	અનુત્તર વિમાન	પાંચ	બે પલ્યો	૩૩ સાગરોપમ
પરિહાર વિશુદ્ધ	પ્રથમ દેવલોક	આઠમો દેવલોક	પ્રથમની ચાર	બે પલ્યો	૧૮ સાગરોપમ
સૂક્ષ્મ સંપરાય, ઇન્દ્રસ્થયથાખ્યાત	×	અનુત્તર વિમાન	૧-અહમેન્દ્ર	-	૩૩ સાગરોપમ
કેવળી યથાખ્યાત	×	મોક્ષ	×	×	સાદિ અનંત

★ પાંચ પદવી-ઈન્દ્ર, સામાનિક, ત્રાયસ્ત્રિંશક, લોકપાલ, અહમેન્દ્ર.

(૧૪) સંયમ સ્થાન :-

૩૪ સામાઈયસંજયસ્સ ણં ભંતે ! કેવઈયા સંજમટ્ટાણા પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! અસંખેજ્જા સંજમટ્ટાણા પળ્ણત્તા । ઁવં જાવ પરિહારવિસુદ્ધિયસ્સ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયતના કેટલા સંયમ સ્થાન છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અસંખ્ય સંયમ સ્થાન છે. આ રીતે પરિહાર વિશુદ્ધ સંયત સુધી જાણવું.

૩૫ સુહુમસંપરાયસંજયસ્સ ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! અસંખેજ્જા અંતોમુહુત્તિયા સંજમટ્ટાણા પળ્ણત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયતના સંયમ સ્થાન કેટલા છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ!

અંતર્મુહૂર્તના સમય જેટલા અસંખ્ય સંયમ સ્થાન છે.

૩૬ અહક્રવાયસંજયસ્સ ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! એગે અજહણ્ણમણુક્કોસેણ સંજમદ્વાણે પણ્ણત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! યથાખ્યાત સંયતના કેટલા સંયમ સ્થાન છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અજઘન્યાનુત્કૃષ્ટ એક જ સંયમ સ્થાન હોય છે.

૩૭ એણસિ ણં ભંતે ! સામાઇયછેઓવદ્વાવણિયપરિહારવિસુદ્ધિયસુહુમસંપરાયઅહક્રવાય સંજયાણં સંજમદ્વાણાણં કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા જાવ વિસેસાહિયા વા ?

ગોયમા ! સવ્વત્થોવે અહક્રવાયસંજમસ્સ એગે અજહણ્ણમણુક્કોસેણ સંજમદ્વાણે, સુહુમ સંપરાયસંજયસ્સ અંતોમુહુત્તિયા સંજમદ્વાણા અસંખેજ્જગુણા, પરિહારવિસુદ્ધિયસંજયસ્સ સંજમદ્વાણા અસંખેજ્જગુણા, સામાઇયસંજયસ્સ છેઓવદ્વાવણિયસંજયસ્સ ય એણસિ ણં સંજમદ્વાણા દોણ્હ વિ તુલ્લા અસંખેજ્જગુણા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયત, છેદોપસ્થાપનીય સંયત, પરિહાર વિશુદ્ધ સંયત, સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયત અને યથાખ્યાત સંયત, તેમના સંયમ સ્થાનોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ યાવત્ વિશેષાધિક છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! યથાખ્યાત સંયતનું અજઘન્યાનુત્કૃષ્ટ એક સંયમ સ્થાન છે અને તે સર્વથી અલ્પ છે, તેનાથી સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયતના અંતર્મુહૂર્તના સમય પ્રમાણ સંયમ સ્થાન અસંખ્યાતગુણા છે, તેનાથી પરિહાર વિશુદ્ધ સંયતના સંયમસ્થાન અસંખ્યાતગુણા છે, તેનાથી સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીય સંયતના સંયમ સ્થાન અસંખ્યાત ગુણા છે અને તે બંને પરસ્પર તુલ્ય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં પાંચ સંયતોના સંયમ સ્થાનનું નિરૂપણ છે.

પ્રત્યેક કષાયયુક્ત ચારિત્રના અસંખ્યાત સંયમ સ્થાનો હોય છે. ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમમાં ન્યૂનાધિકતાના કારણે સંયમ સ્થાનોમાં પણ ન્યૂનાધિકતા હોય છે. વીતરાગ ચારિત્ર (યથાખ્યાત ચારિત્ર)માં મોહનીયકર્મનો ઉપશમ અથવા ક્ષય થઈ ગયો હોય છે, તેથી તેનું સંયમ સ્થાન એક જ હોય છે. તેમાં સંયમ સ્થાનોની ન્યૂનાધિકતા નથી.

સૂત્રકારે સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયતના અસંખ્યાત સંયમ સ્થાનોનું પરિમાણ પ્રદર્શિત કર્યું છે. તેની સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની છે. પ્રતિ સમય તેના ચારિત્ર પરિણામ ક્રમશઃ વિશુદ્ધ થતાં જાય છે. તેથી અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિના અસંખ્યાત સમય તુલ્ય તેના સંયમ સ્થાનો હોય છે. પાંચે ય સંયતના સંયમ સ્થાનો સંબંધી અલ્પબહુત્વ ભાવાર્થથી સ્પષ્ટ છે.

સંયતોના સંયમસ્થાનનું અલ્પબહુત્વ :-

સામાયિક	છેદોપસ્થાપનીય	પરિહાર વિશુદ્ધ	સૂક્ષ્મ સંપરાય	યથાખ્યાત
૪ અસંખ્યાતગુણા	૪ અસંખ્યાતગુણા	૩ અસંખ્યાતગુણા	૨ અસંખ્યાતગુણા	૧ સર્વથી થોડા
★ ૪-૪ સમાન અંક પરસ્પર તુલ્ય સંયમસ્થાનના સૂચક છે.				

(૧૫) ચારિત્ર પર્યવ દ્વાર :-

૩૮ સામાજ્યસંજયસ્સ ણં ભંતે ! કેવઇયા ચરિત્તપજ્જવા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! અણંતા ચરિત્તપજ્જવા પણ્ણત્તા । એવં જાવ અહક્ખાયાસંજયસ્સ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયતના કેટલા ચારિત્ર પર્યવો છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેના અનંત ચારિત્ર પર્યવો છે. આ રીતે યથાખ્યાત સંયત સુધી જાણવું.

૩૯ સામાજ્યસંજય ણં ભંતે ! સામાજ્યસંજયસ્સ સદ્ધાણસણ્ણિગાસેણં ચરિત્તપજ્જવેહિં કિં હીણે, તુલ્લે, અબ્ભહિએ ? ગોયમા ! સિય હીણે, એવં જાવ છદ્ધાણવડિએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એક સામાયિક સંયતના ચારિત્ર પર્યવો, બીજા સામાયિક સંયતરૂપ સ્વસ્થાન ચારિત્ર પર્યવોની તુલનામાં શું હીન હોય, તુલ્ય હોય કે અધિક હોય ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કદાચિત્ હીન, કદાચિત્ તુલ્ય અને કદાચિત્ અધિક હોય છે યાવત્ તે ષટ્સ્થાન પતિત હોય છે.

૪૦ સામાજ્યસંજય ણં ભંતે ! છેઓવદ્ધાવણિયસંજયસ્સ પરદ્ધાણસણ્ણિગાસેણં ચરિત્તપજ્જવેહિં, પુચ્છા ? ગોયમા ! સિય હીણે એવં જાવ છદ્ધાણવડિએ । એવં પરિહારવિસુદ્ધિયસ્સ વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયતના ચારિત્ર પર્યવો, છેદોપસ્થાપનીય સંયતરૂપ પરસ્થાન ચારિત્ર પર્યવોની તુલનામાં શું હીન, તુલ્ય કે અધિક હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કદાચિત્ હીન, કદાચિત્ તુલ્ય અને કદાચિત્ અધિક હોય છે યાવત્ તે ષટ્સ્થાન પતિત હોય છે. આ જ રીતે પરિહાર વિશુદ્ધ સંયત પણ જાણવા.

૪૧ સામાજ્યસંજય ણં ભંતે ! સુહમસંપરાયસંજયસ્સ પરદ્ધાણસણ્ણિગાસેણં ચરિત્તપજ્જવેહિં, પુચ્છા ? ગોયમા ! હીણે, ણો તુલ્લે, ણો અબ્ભહિએ, અણંતગુણહીણે । એવં અહક્ખાયાસંજયસ્સ વિ । એવં છેઓવદ્ધાવણિએ વિ હેટ્ઠિલ્લેસુ તિસુ વિ સમં છદ્ધાણવડિએ, ઉવરિલ્લેસુ દોસુ તહેવ હીણે । જહા છેઓવદ્ધાવણિએ તહા પરિહારવિસુદ્ધિએ વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયતના ચારિત્ર પર્યવો, સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયતરૂપ પરસ્થાન ચારિત્ર પર્યવોની તુલનામાં શું હીન, તુલ્ય કે અધિક હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! હીન હોય છે, તુલ્ય અને અધિક નથી. તે અનંતગુણ હીન છે. આ જ રીતે યથાખ્યાત સંયત પણ જાણવા. આ જ રીતે છેદોપસ્થાપનીય સંયત પણ નીચેના(પ્રથમના) ત્રણ સંયતોની સાથે ષટ્સ્થાન પતિત હોય છે અને ઉપરના(અંતિમ) બે સંયતોની સાથે તે જ રીતે અનંતગુણ હીન હોય છે. પરિહાર વિશુદ્ધ સંયતનું કથન છેદોપસ્થાપનીય સંયતની સમાન છે.

૪૨ સુહમસંપરાયસંજય ણં ભંતે ! સામાજ્યસંજયસ્સ પરદ્ધાણ સણ્ણિગાસેણં, પુચ્છા ? ગોયમા ! ણો હીણે, ણો તુલ્લે, અબ્ભહિએ, અણંતગુણમબ્ભહિએ । એવં છેઓવદ્ધાવણિયપરિહાર-વિસુદ્ધિએસુ વિ સમં । સદ્ધાણે સિય હિણે, સિય તુલ્લે, સિય અબ્ભહિએ । જઇ હીણે અણંત ગુણહીણે, અહ(જઇ) અબ્ભહિએ અણંતગુણમબ્ભહિએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયતના ચારિત્ર પર્યવો, સામાયિક સંયતરૂપ પરસ્થાન ચારિત્ર પર્યવોની તુલનામાં શું હીન, તુલ્ય કે અધિક છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! હીન અને તુલ્ય નથી, અધિક છે અને તે અનંતગુણ અધિક છે. આ જ રીતે છેદોપસ્થાપનીય સંયત અને પરિહાર વિશુદ્ધ સંયત સાથે પણ જાણવું જોઈએ. સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયતના ચારિત્ર પર્યવો, બીજા સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયતના ચારિત્ર પર્યવોરૂપ સ્વસ્થાનની તુલનામાં કદાચિત્ હીન, કદાચિત્ તુલ્ય અને કદાચિત્ અધિક હોય છે, જો હીન હોય તો અનંતગુણહીન હોય છે અને અધિક હોય તો અનંતગુણ અધિક હોય છે. (અન્ય વિકલ્પ નથી.)

૪૩ સુહુમસંપરાયસંજયસ્સ અહક્વાયસંજયસ્સ પરદ્વાણ સણિગાસેણં, પુચ્છા ? ગોયમા ! હીણે, ણો તુલ્લે, ણો અબ્ભહિણે, અણંતગુણહીણે । અહક્વાણે હેદ્દિલ્લાણં ચડ્ડહ વિ ણો હીણે, ણો તુલ્લે, અબ્ભહિણે, અણંતગુણમબ્ભહિણે । સદ્દાણે ણો હીણે, તુલ્લે, ણો અબ્ભહિણે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયતના ચારિત્ર પર્યવો, યથાખ્યાત સંયતરૂપ પરસ્થાન ચારિત્ર પર્યવોની તુલનામાં શું હીન, તુલ્ય કે અધિક હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! હીન હોય છે પરંતુ તુલ્ય અને અધિક નથી. તે અનંત ગુણ હીન હોય છે. યથાખ્યાત સંયત નીચેના (પ્રથમના) ચાર સંયતોની અપેક્ષાએ હીન નથી, તુલ્ય પણ નથી પરંતુ અધિક છે અને અનંતગુણ અધિક છે. યથાખ્યાત સંયતરૂપ સ્વસ્થાન ચારિત્ર પર્યવોની તુલનામાં હીન નથી, અધિક પણ નથી, પરંતુ તુલ્ય છે.

૪૪ ણ્ણસિ ણં ધ્ધંતે ! સામાઙ્ગયસંજયસ્સ એવદ્વાવણિયપરિહારવિસુદ્ધિયસુહુમસંપરાય અહક્વાયસંજયાણં જહણ્ણવુક્કોસગાણં ચરિત્તપજ્જવાણં કયરેકયરેહિંતો અપ્પા વા જાવ વિસેસાહિયા વા ?

ગોયમા ! સામાઙ્ગયસંજયસ્સ એવદ્વાવણિયસંજયસ્સ ય ણ્ણસિ ણં જહણ્ણગા ચરિત્તપજ્જવા દોણ્ણ વિ તુલ્લા સવ્વત્થોવા, પરિહારવિસુદ્ધિયસંજયસ્સ જહણ્ણગા ચરિત્તપજ્જવા અણંતગુણા । તસ્સ ચેવ ઉક્કોસગા ચરિત્તપજ્જવા અણંતગુણા । સામાઙ્ગયસંજયસ્સ એવદ્વાવણિયસંજયસ્સ ય ણ્ણસિ ણં ઉક્કોસગા ચરિત્તપજ્જવા દોણ્ણ વિ તુલ્લા અણંતગુણા । સુહુમસંપરાયસંજયસ્સ જહણ્ણગા ચરિત્તપજ્જવા અણંતગુણા । તસ્સ ચેવ ઉક્કોસગા ચરિત્તપજ્જવા અણંતગુણા । અહક્વાયસંજયસ્સ અજહણ્ણમણ્ણુક્કોસગા ચરિત્તપજ્જવા અણંતગુણા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયત, છેદોપસ્થાપનીય સંયત, પરિહાર વિશુદ્ધ સંયત, સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયત અને યથાખ્યાત સંયત, આ પાંચે ય સંયતોના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર પર્યવોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ યાવત્ વિશેષાધિક છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! (૧) સામાયિક સંયત અને છેદોપસ્થાપનીય સંયત, આ બંનેના જઘન્ય ચારિત્ર પર્યવો પરસ્પર તુલ્ય છે અને સર્વથી થોડા છે. (૨) તેનાથી પરિહાર વિશુદ્ધ સંયતના જઘન્ય ચારિત્ર પર્યવો અનંતગુણા છે (૩) તેનાથી પરિહાર વિશુદ્ધ સંયતના ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર પર્યવો અનંતગુણા છે (૪) તેનાથી સામાયિક સંયત અને છેદોપસ્થાપનીય સંયતના ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર પર્યવો અનંતગુણા છે અને પરસ્પર તુલ્ય છે (૫) તેનાથી સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયતના જઘન્ય ચારિત્ર પર્યવો અનંતગુણા છે (૬) તેનાથી સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયતના ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર પર્યવો અનંત ગુણા છે. (૭) તેનાથી યથાખ્યાત સંયતના અજઘન્યાનુત્કૃષ્ટ ચારિત્ર પર્યવો અનંતગુણા છે.

વિવેચન :-

પાંચે ચારિત્રના અસંખ્ય-અસંખ્ય સંયમ સ્થાનો અને એક-એક સંયમસ્થાનના અનંત-અનંત પર્યવો હોય છે. સંયમ સ્થાનોમાં હીનાધિકતાની જેમ ચારિત્ર પર્યવોમાં પણ ન્યૂનાધિકતા હોય છે. એક જ ચારિત્રના ધારક બે સંયતોના ચારિત્ર પર્યવોમાં પણ ન્યૂનાધિકતા હોય છે. તેની તુલનાને સ્વસ્થાન સન્નિકર્ષ અને ભિન્ન-ભિન્ન ચારિત્રના ધારક સંયતોના ચારિત્ર પર્યવોમાં ન્યૂનાધિકતા હોય તેની તુલનાને પરસ્થાન સન્નિકર્ષ કહે છે. પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સન્નિકર્ષ દ્વારના માધ્યમે પાંચે ય સંયતોના ચારિત્ર પર્યવોની પરસ્પર તુલના દર્શાવી છે. તે તુલનામાં કોઈ તુલ્ય, હીન કે અધિક હોય છે. તેમાં પણ હીનાધિકતા છ પ્રકારે(ષટ્સ્થાનપતિત) હોય અથવા એક પ્રકારે અનંતગુણ હીનાધિક હોય છે. તે સર્વનું વિવરણ પૂર્વે નિર્ગ્રંથ પ્રકરણથી જાણવું.

સંયતોના પર્યવોની તુલના :-

સંયત	સામાયિકથી	છેદોપસ્થા- પનીયથી	પરિહાર વિશુદ્ધથી	સૂક્ષ્મ સંપ- રાયથી	યથાખ્યાતથી
સામાયિક	છટ્ટાણ વડિયા	છટ્ટાણ વડિયા	છટ્ટાણ વડિયા	અનંત ગુણ હીન	અનંતગુણ હીન
છેદોપસ્થાપનીય	છટ્ટાણ વડિયા	છટ્ટાણ વડિયા	છટ્ટાણ વડિયા	અનંત ગુણ હીન	અનંતગુણ હીન
પરિહાર વિશુદ્ધ	છટ્ટાણ વડિયા	છટ્ટાણ વડિયા	છટ્ટાણ વડિયા	અનંત ગુણ હીન	અનંતગુણ હીન
સૂક્ષ્મ સંપરાય	અનંતગુણ અધિક	અનંતગુણ અધિક	અનંતગુણ અધિક	અનંતગુણ હીનાધિક	અનંતગુણ હીન
યથાખ્યાત	અનંતગુણ અધિક	અનંતગુણ અધિક	અનંતગુણ અધિક	અનંતગુણ અધિક	તુલ્ય

નોંધ : (૧) છટ્ટાણવડિયા = છ સ્થાન હીન હોય કે છ સ્થાન અધિક હોય અથવા તુલ્ય હોય. (૨) સૂક્ષ્મ સંપરાય, સૂક્ષ્મ સંપરાયથી માત્ર અનંતગુણહીન કે અનંતગુણ અધિક હોય અર્થાત્ એક સ્થાન હીન કે એક સ્થાન અધિક હોય છે અથવા તુલ્ય પણ હોય છે.

ચારિત્ર પર્યવોનું અલ્પ બહુત્વ :- સંયમપર્યવોના અલ્પબહુત્વનું મુખ્ય કારણ આત્મગુણોનો વિકાસ અને ઉપર-ઉપરના ગુણસ્થાનો છે. સાધક જેમ-જેમ ઉપર-ઉપરના ગુણસ્થાનોને પ્રાપ્ત કરે તેમ-તેમ તેના સંયમ પર્યવો વધતા જાય છે.

(૧) સર્વથી થોડા સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રના જઘન્ય પર્યવો છે(તે પરસ્પર તુલ્ય છે) કારણ કે ચારિત્ર પર્યવોનો પ્રારંભ આ બંને ચારિત્રથી થાય છે. ત્યાં આત્મગુણોનો વિકાસ અલ્પતમ હોય છે. (૨) તેનાથી પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્રના જઘન્ય પર્યવો અનંતગુણા અધિક છે કારણ કે વીસ વર્ષની દીક્ષા પર્યાય પછી જ પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્રનો સ્વીકાર થાય છે. દીર્ઘકાલની સંયમ સાધનાથી તેનો આત્મ-વિકાસ અને સંયમ પર્યવો અનંતગુણા અધિક હોય છે. (૩) તેનાથી પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્રના ઉત્કૃષ્ટ પર્યવો અનંતગુણા અધિક છે કારણ કે જઘન્ય પર્યવોથી ઉત્કૃષ્ટ પર્યવો અનંતગુણા હોય છે. (૪) તેનાથી સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રના ઉત્કૃષ્ટ પર્યવો અનંતગુણા અધિક છે કારણ કે તેમાં ૬ થી ૮ ગુણસ્થાનવર્તી સાધકોનો સમાવેશ થાય છે તેમજ કેટલા ય યૌદ્ધ પૂર્વધર, આચાર્યો, ઉપાધ્યાયો આદિ તથા ઉપશમ કે ક્ષપક શ્રેણીને પ્રાપ્ત થયેલા વિશિષ્ટ કોટિના સાધકો હોય છે. તેના સંયમ પર્યવો પરિહાર વિશુદ્ધ સંયતના ઉત્કૃષ્ટ પર્યવોથી અનંતગુણા અધિક થઈ જાય છે. (૫) તેનાથી સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્રના જઘન્ય પર્યવો અનંતગુણા અધિક છે. કારણ કે તેમાં દશમું ગુણસ્થાન હોય છે, મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિઓમાં માત્ર સૂક્ષ્મ લોભનો જ ઉદય છે તેથી તેના પર્યવો અનંતગુણા થાય છે. (૬) તેનાથી સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્રના

ઉત્કૃષ્ટ પર્યવો અનંતગુણા અધિક છે. (૭) તેનાથી યથાખ્યાત ચારિત્રના અજઘન્યોત્કૃષ્ટ સંયમપર્યવો અનંત- ગુણા છે. યથાખ્યાત સંયત વીતરાગી હોય છે. તેનું સંયમસ્થાન એક જ હોવાથી દરેક યથાખ્યાત સંયતોના પર્યવો એક સમાન હોય છે. વીતરાગીના સંયમ પર્યવો સરાગીથી અનંતગુણા અધિક જ હોય છે.

સંયતોના પર્યવોનું અલ્પબહુત્વ :-

	સામાયિક-છેદોપસ્થાપનીય	પરિહાર વિશુદ્ધ	સૂક્ષ્મ સંપરાય	યથાખ્યાત
જઘન્ય	૧ સર્વથી થોડા	૨ અનંતગુણા અધિક	૫ અનંતગુણા	×
ઉત્કૃષ્ટ	૪ અનંત ગુણા	૩ અનંતગુણા અધિક	૬ અનંતગુણા	૭ અનંતગુણા

(૧૬) યોગ દ્વાર :-

૪૫ સામાયિકસંજાણં ભંતે ! કિં સજોગી હોજ્જા, અજોગી હોજ્જા ? ગોયમા ! સજોગી હોજ્જા, એવં જહા પુલાએ । એવં જાવ સુહમસંપરાયસંજાણં । અહવ્ખાએ જહા સિણાએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયત શું સયોગી હોય છે કે અયોગી ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સયોગી હોય છે, ઇત્યાદિ પુલાકવત્ જાણવું. આ રીતે યાવત્ સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયત સયોગી હોય છે. યથાખ્યાત સંયત, સ્નાતકની સમાન સયોગી અને અયોગી બંને હોય છે.

વિવેચન :-

સંયતોમાં યોગ :-

સંયત	સયોગી			અયોગી
	મનયોગી	વચનયોગી	કાયયોગી	
પ્રથમના ચાર સંયત	✓	✓	✓	×
યથાખ્યાત	✓	✓	✓	✓

(૧૭) ઉપયોગ દ્વાર :-

૪૬ સામાયિકસંજાણં ભંતે ! કિં સાગારોવડત્તે હોજ્જા, અણાગારોવડત્તે હોજ્જા ? ગોયમા ! સાગારોવડત્તે વા હોજ્જા, એવં જહા પુલાએ । એવં જાવ અહવ્ખાએ । ણવરં-સુહમસંપરાય સાગારોવડત્તે હોજ્જા, ણો અણાગારોવડત્તે હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયત શું સાકારોપયોગ યુક્ત હોય છે કે અનાકારોપયોગ યુક્ત ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સાકારોપયોગ યુક્ત હોય છે અથવા અનાકારોપયુક્ત હોય છે ઇત્યાદિ પુલાકવત્ જાણવું. આ જ રીતે યથાખ્યાત સંયત પર્યત જાણવું પરંતુ સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયત સાકારોપયોગ યુક્ત જ હોય છે, અનાકારોપયોગયુક્ત હોતા નથી.

વિવેચન :-

સૂક્ષ્મસંપરાય સંયતને છોડીને શેષ ચાર સંયતોમાં બંને ઉપયોગ હોય છે, પરંતુ સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયતમાં એક સાકારોપયોગ જ હોય છે. કારણ કે કોઈપણ લબ્ધિની પ્રાપ્તિ સાકારોપયોગમાં થાય છે.

સૂક્ષ્મસંપરાય સંયત, દશમા ગુણસ્થાનકમાં પ્રવેશ કરે ત્યારે તેને સાકારોપયોગ જ હોય છે અને સાકારોપયોગનો સમય પૂર્ણ થતાં પહેલા જ તે દશમા ગુણસ્થાનને છોડી દે છે. સૂક્ષ્મસંપરાય: સાકારો-પયુક્તસ્તથાસ્વભાવત્વાદિતિ । આ ગુણસ્થાનમાં તથા પ્રકારના સ્વભાવથી જ ઉપયોગ બદલાતો નથી. તેથી તેમાં એક સાકારોપયોગ જ હોય છે, અનાકારોપયોગ હોતો નથી.

સંયતોમાં ઉપયોગ :-

સંયત	સાકારોપયોગ	નિરાકારોપયોગ
સૂક્ષ્મ સંપરાય સિવાય ચારમાં	✓	✓
સૂક્ષ્મ સંપરાયમાં	✓	×

(૧૮) કષાય દ્વાર :-

૪૭ સામાયિકસંજ્ઞાં ભંતે! કિં સકસાયી હોજ્જા, અકસાયી હોજ્જા ? ગોયમા ! સકસાયી હોજ્જા, ણો અકસાયી હોજ્જા । એવં જહા કસાયકુસીલે । એવં છેઓવદ્વાવણિ એ વિ । પરિહારવિસુદ્ધિ એ જહા પુલા એ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયત, સકષાયી હોય છે કે અકષાયી ? ઉત્તર- હે ગૌતમ! સકષાયી હોય છે, અકષાયી નથી ઈત્યાદિ કષાયકુશીલની સમાન જાણવું. તેને ચાર, ત્રણ અથવા બે કષાય હોય છે, પરંતુ એક કષાય નથી. આ રીતે છેદોપસ્થાપનીય સંયત પણ જાણવા. પરિહાર વિશુદ્ધ સંયતનું કથન પુલાકની સમાન છે.

૪૮ સુદ્ધસંપરાયસંજ્ઞાં ભંતે ! પુચ્છ ? ગોયમા ! સકસાયી હોજ્જા, ણો અકસાયી હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયત સકષાયી હોય છે કે અકષાયી ? ઉત્તર- હે ગૌતમ! તે સકષાયી હોય છે, અકષાયી નથી.

૪૯ જહ સકસાયી હોજ્જા, સે ણં ભંતે ! કહસુ કસાયેસુ હોજ્જા ? ગોયમા ! એગમ્મિ સંજલણલોભે હોજ્જા । અહવખાયસંજ્ઞાં જહા ણિયંટે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયત સકષાયી હોય છે, તો તેને કેટલા કષાય હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! એક માત્ર સંજલન લોભ હોય છે. યથાખ્યાત સંયત, નિર્ગ્રથ નિયંઠાની સમાન અકષાયી હોય છે.

સંયતોમાં કષાય :-

સંયત	સકષાયી	અકષાયી	
		ઉપશાંત	ક્ષીણ
સામાયિક, છેદોપસ્થાનપનીય	૪, ૩, ૨ કષાય	×	×
પરિહાર વિશુદ્ધ	૪ કષાય	×	×
સૂક્ષ્મ સંપરાય	૧	×	×
યથાખ્યાત	×	✓	✓

(૧૯) લેશ્યા દ્વાર :-

૫૦ સામાયસંજાણં ભંતે ! કિં સલેસ્સે હોજ્જા, અલેસ્સે હોજ્જા ? ગોયમા ! સલેસ્સે હોજ્જા, એવં જહા કસાયકુસીલે । એવં છેઓવદ્વાવણિએ વિ । પરિહારવિસુદ્ધિએ જહા પુલાએ । સુહમસંપરાએ જહા ણિયંઠે । અહવ્ખાએ જહા સિણાએ, ણવરં- જહ સલેસ્સેહોજ્જા, એગાએ સુક્કલેસ્સાએ હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયત સલેશી હોય છે કે અલેશી ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સલેશી હોય છે ઈત્યાદિ ક્ષાયકુશીલની સમાન છે. આ જ રીતે છેદોપસ્થાપનીય સંયત પણ જાણવા. પરિહારવિશુદ્ધ સંયત પુલાકની સમાન છે. સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયત નિર્ગ્રથ નિયંઠાની સમાન છે અને યથાખ્યાત સંયત, સ્નાતકની સમાન છે પરંતુ જો સલેશી હોય છે, તો એક શુક્લલેશી હોય છે, તેમ કથન કરવું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સંક્ષિપ્ત સૂત્રમાં લેશ્યાનું નિરૂપણ છે. દરેક સંયત ભાવની પ્રાપ્તિ શુભ લેશ્યામાં જ થાય છે. ત્યાર પછી જીવન કાલની અપેક્ષાએ સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીય સંયતમાં છ લેશ્યા હોય છે. પરિહાર વિશુદ્ધ સંયતમાં તેજો, પદ્મ અને શુક્લ ત્રણ વિશુદ્ધ લેશ્યા હોય છે કારણ કે તે એક વિશિષ્ટ કલ્પ છે, તેમાં અશુભ લેશ્યાના પરિણામો હોતા નથી. જો અશુભ લેશ્યાના પરિણામો આવે તો પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર રહેતું નથી. સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયતમાં એક શુક્લલેશ્યા હોય છે. યથાખ્યાત સંયત સ્નાતકની જેમ સલેશી અને અલેશી બંને હોય છે. ૧૧, ૧૨ અને ૧૩, આ ત્રણ ગુણસ્થાને શુક્લ લેશી હોય છે તથા ચૌદમા ગુણસ્થાને અલેશી હોય છે.

ણવરં જહ સલેસે હોજ્જા :- સૂત્રકારે યથાખ્યાત સંયતમાં લેશ્યાનું કથન સ્નાતકના અતિદેશપૂર્વક કરીને તેની વિશેષતા ણવરં શબ્દ દ્વારા પ્રગટ કરી છે. સ્નાતકમાં ૧૩મું, ૧૪મું બે જ ગુણસ્થાન છે. તેમાં ૧૩મા ગુણસ્થાને પરમ શુક્લલેશી અને ૧૪મા ગુણસ્થાને અલેશી હોય છે. જ્યારે યથાખ્યાત સંયતમાં ૧૧ થી ૧૪ ગુણસ્થાન હોવાથી તેમાં સામાન્ય રૂપે શુક્લલેશ્યા કહી છે. તોપણ યથાખ્યાત સંયતમાં ૧૩મા ગુણસ્થાને પરમ શુક્લલેશ્યા અને ૧૪મા ગુણસ્થાને અલેશી છે.

સંયતોમાં લેશ્યા :-

સંયત	સલેશી		અલેશી
	કૃષ્ણાદિ ત્રણ લેશ્યા	તેજો આદિ ત્રણ લેશ્યા	
સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય	✓	✓	×
પરિહાર વિશુદ્ધ	×	✓	×
સૂક્ષ્મ સંપરાય	×	શુક્લલેશ્યા	×
યથાખ્યાત	×	શુક્લ લેશ્યા	✓

(૨૦) પરિણામ દ્વાર :-

૫૧ સામાયસંજાણં ભંતે ! કિં વહ્માણપરિણામે હોજ્જા, હીયમાણપરિણામે હોજ્જા,

અવદ્વિયપરિણામે હોજ્જા ? ગોયમા ! વહ્નમાણપરિણામે વા હોજ્જા, એવં જહા પુલાએ । એવં જાવ પરિહારવિસુદ્ધિએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયત શું વર્ધમાન પરિણામી હોય છે, હીયમાન પરિણામી હોય છે કે અવસ્થિત પરિણામી હોય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! વર્ધમાન પરિણામી હોય છે ઇત્યાદિ સર્વ કથન પુલાકની સમાન છે. આ જ રીતે પરિહાર વિશુદ્ધ સંયત પર્યત જાણવું.

૫૨ સુહુમસંપરાએ ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! વહ્નમાણપરિણામે વા હોજ્જા, હીયમાણ-પરિણામે વા હોજ્જા, ણો અવદ્વિયપરિણામે હોજ્જા । અહવ્ખાએ જહા ણિયંટે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયત શું વર્ધમાન પરિણામી હોય છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! વર્ધમાન પરિણામી અથવા હીયમાન પરિણામી હોય છે, અવસ્થિત પરિણામી નથી. યથાપ્યાત સંયત નિર્ગ્રથ નિયંઠાની સમાન છે.

૫૩ સામાઇયસંજએ ણં ભંતે ! કેવઇયં કાલં વહ્નમાણપરિણામે હોજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં એકકં સમયં, એવં જહા પુલાએ । એવં જાવ પરિહારવિસુદ્ધિએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયત કેટલા કાલ સુધી વર્ધમાન પરિણામી હોય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય ઇત્યાદિ પુલાકની સમાન જાણવું. આ જ રીતે છેદોપસ્થાપનીય અને પરિહાર-વિશુદ્ધ સંયતના વિષયમાં જાણવું.

૫૪ સુહુમસંપરાયસંજએ ણં ભંતે ! કેવઇયં કાલં વહ્નમાણપરિણામે હોજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં એકકં સમયં, ઉક્કોસેણં અંતોમુહુત્તં । સે ણં ભંતે ! કેવઇયં કાલં હીયમાણ પરિણામે હોજ્જા ? ગોયમા ! એવં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયત કેટલા કાલ સુધી વર્ધમાન પરિણામી હોય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત સુધી વર્ધમાન પરિણામી હોય છે. પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! તે કેટલા કાલ સુધી હીયમાન પરિણામી હોય છે. ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે જ રીતે જાણવું.

૫૫ અહવ્ખાયસંજએ ણં ભંતે ! કેવઇયં કાલં વહ્નમાણપરિણામે હોજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં, ઉક્કોસેણ વિ અંતોમુહુત્તં । સે ણં ભંતે ! કેવઇયં કાલં અવદ્વિય પરિણામે હોજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં એકક સમયં, ઉક્કોસેણં દેસૂણા પુલ્લ્લકોડી ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! યથાપ્યાત સંયત કેટલા કાલ સુધી વર્ધમાન પરિણામી હોય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત સુધી વર્ધમાન પરિણામી હોય છે. પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! યથાપ્યાત સંયત કેટલા કાલ સુધી અવસ્થિત પરિણામી હોય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોટિ વર્ષ સુધી અવસ્થિત પરિણામી હોય છે.

વિવેચન :-

સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયત જ્યારે શ્રેણી પર ચઢે છે ત્યારે વર્ધમાન પરિણામ હોય છે અને જ્યારે

શ્રેણીથી પાછો ફરે ત્યારે હીયમાન પરિણામ હોય છે. યથાખ્યાત સંયતમાં વર્ધમાન અને અવસ્થિત બે પ્રકારના પરિણામ જ હોય છે. તે વીતરાગી હોવાથી હીયમાન પરિણામ નથી.

સ્થિતિ :- છન્નસ્થોને વધુમાં વધુ ચઢતા-ઉતરતા પરિણામોની સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની અને અવસ્થિત પરિણામોની સ્થિતિ સકધાયી છન્નસ્થોને સાત સમયની હોય છે. ત્યાર પછી તેના પરિણામોમાં અવશ્ય પરિવર્તન થાય છે. ૧૧મા ઉપશાંત વીતરાગ ગુણસ્થાને અવસ્થિત પરિણામ હોય છે. તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની હોય છે. જઘન્યથી સર્વ પરિણામો એક સમયમાં બદલાઈ જાય છે તેમજ આયુષ્ય પૂર્ણ થવાની અપેક્ષાએ પણ એક સમયની સ્થિતિ ઘટિત થઈ શકે છે કારણ કે આયુષ્ય પૂર્ણ થયા પછી સંયત ભાવ રહેતો નથી.

યથાખ્યાત સંયતમાં વર્ધમાન પરિણામની સ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્તની છે. યથાખ્યાત સંયતમાં બારમા અને ચૌદમા ગુણસ્થાને વર્ધમાન પરિણામ હોય છે. બારમા ગુણસ્થાને જીવ વર્ધમાન પરિણામમાં ત્રણ ઘાતીકર્મોનો ક્ષય કરી તેરમા ગુણસ્થાનમાં અવસ્થિત પરિણામને પ્રાપ્ત કરે છે. ચૌદમા ગુણસ્થાને વર્ધમાન પરિણામમાં ચાર અઘાતીકર્મોનો ક્ષય કરી સિદ્ધદશામાં સ્થિત થઈ જાય છે. બારમા ગુણસ્થાનની સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની હોવાથી તેના વર્ધમાન પરિણામની સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની થાય છે. યથાખ્યાત સંયતના અવસ્થિત પરિણામની સ્થિતિ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોટિ વર્ષની છે. તેમાં એક સમયની સ્થિતિ અગિયારમા ગુણસ્થાને માત્ર મરણની અપેક્ષાએ ઘટિત થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોટિની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યની અપેક્ષાએ તેરમા ગુણસ્થાને ઘટિત થાય છે. અર્થાત્ કેવળજ્ઞાન થયા પછી દેશોન પૂર્વકોટિ વર્ષ પર્યંત તેરમા ગુણસ્થાનમાં અવસ્થિત પરિણામ હોય છે.

સંયતોમાં પરિણામ અને સ્થિતિ :-

સંયત	વર્ધમાન ઉત્કૃષ્ટ	હીયમાન ઉત્કૃષ્ટ	અવસ્થિત ઉત્કૃષ્ટ
સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, પરિહાર વિશુદ્ધ	અંતર્મુહૂર્ત	અંતર્મુહૂર્ત	૭ સમય
સૂક્ષ્મ સંપરાય	અંતર્મુહૂર્ત	અંતર્મુહૂર્ત	×
યથાખ્યાત	અંતર્મુહૂર્ત	×	દેશોન પૂર્વકોટ

★ કોષ્ટકમાં પરિમાણની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દર્શાવેલ છે. જઘન્ય સ્થિતિ સર્વત્ર એક સમય સમજવી.

(૨૧) બંધ દ્વાર

૫૬ સામાયસંજાણં ભંતે ! કઙ્ઙ કમ્મપ્પગહીઓ બંધઙ્ ? ગોયમા ! સત્તવિહબંધાવા, અદ્ધવિહબંધાવા એવં જહા બઙ્સે । એવં જાવ પરિહારવિસુદ્ધિએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયત કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓ બાંધે છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સાત અથવા આઠ કર્મ પ્રકૃતિઓ બાંધે છે, ઈત્યાદિ બહુશવત્ છે. આ રીતે પરિહાર વિશુદ્ધ સંયત પર્યંત જાણવું.

૫૭ સુહુમસંપરાયસંજામે ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! આઙ્ઙમોહણિજ્જવજ્જાઓ છ કમ્મપ્પગહીઓ બંધઙ્ । અહ્કખાયસંજાણં જહા સિણાએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયત કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓ બાંધે છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! આયુષ્ય અને મોહનીય કર્મને છોડીને શેષ છ કર્મપ્રકૃતિઓ બાંધે છે. યથાખ્યાત સંયતનો બંધ સ્નાતકની સમાન છે.

વિવેચન :-

સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, પરિહારવિશુદ્ધસંયત સાત અથવા આઠ કર્મો બાંધે છે. આયુષ્ય બંધના સમયે આઠ અને તે સિવાયના સમયે સાત કર્મો બાંધે છે. આયુષ્ય કર્મનો બંધ સાતમા અપ્રમત્ત ગુણસ્થાન પર્યત થાય છે, સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયત દશમા ગુણસ્થાને હોવાથી તેને આયુષ્ય કર્મનો બંધ થતો નથી અને સૂક્ષ્મ લોભનો જ ઉદય હોવાથી મોહનીય કર્મનો બંધ પણ થતો નથી. તેથી શેષ છ કર્મોનો બંધ કરે છે. યથાપ્યાત સંયત અગિયારમા, બારમા અને તેરમા ગુણસ્થાને એક શાતા વેદનીય કર્મનો બંધ કરે છે અથવા ચૌદમા ગુણસ્થાને અયોગી કેવળીની અપેક્ષાએ તે અબંધક હોય છે.

(૨૨) વેદન દ્વાર :-

૫૮ સામાયસંજણં ભંતે ! કઙ્ કમ્મપ્પગહીઓ વેદેઙ્ ? ગોયમા ! ણિયમં અટ્ટ કમ્મપ્પગહીઓ વેદેઙ્ । એવં જાવ સુહમસંપરાણે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયત, કેટલી કર્મ પ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! નિયમા આઠ કર્મ પ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે, આ રીતે યાવત્ સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયત સુધી જાણવું.

૫૯ અહક્ખાણં ભંતે ! પુચ્છણં ? ગોયમા ! સત્તવિહવેયણે વા, ચઙ્ગવિહવેયણે વા । સત્ત વેદેમાણે મોહણિજ્જવજ્જાઓ સત્ત કમ્મપ્પગહીઓ વેદેઙ્ । ચત્તારિ વેદેમાણે વેયણિજ્જાઙ્ગણમગોયાઓ ચત્તારિ કમ્મપ્પગહીઓ વેદેઙ્ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! યથાપ્યાત સંયત કેટલી કર્મ પ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સાત અથવા ચાર કર્મ પ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે. જો સાતનું વેદન કરે, તો મોહનીયને છોડીને સાત કર્મ પ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે, જો ચારનું વેદન કરે, તો વેદનીય, આયુષ્ય, નામ અને ગોત્ર, આ ચાર કર્મ પ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે.

(૨૩) ઉદીરણા દ્વાર :-

૬૦ સામાયસંજણં ભંતે ! કઙ્ કમ્મપ્પગહીઓ ડીરેઙ્ ? ગોયમા ! સત્તવિહ ડીરેણે વા, અટ્ટવિહ ડીરેણે વા, છવ્ગવિહ ડીરેણે વા એવં જહા બઙ્ગસો । એવં જાવ પરિહારવિસુદ્ધિણે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયત કેટલી કર્મ પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા કરે છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સાત, આઠ અથવા છ કર્મ પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા કરે છે, ઈત્યાદિ બકુશની સમાન છે. આ રીતે પરિહાર વિશુદ્ધ સંયત પર્યત જાણવું.

૬૧ સુહમસંપરાણં ભંતે ! પુચ્છણં ? ગોયમા ! છવ્ગવિહ ડીરેણે વા, પંચવિહ ડીરેણે વા । છ ડીરેમાણે આઙ્ગવેયણિજ્જવજ્જાઓ છ કમ્મપ્પગહીઓ ડીરેઙ્, પંચ ડીરેમાણે આઙ્ગવેયણિજ્જ-મોહણિજ્જવજ્જાઓ પંચ કમ્મપ્પગહીઓ ડીરેઙ્ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયત કેટલી કર્મ પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા કરે છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! છ અથવા પાંચ કર્મ પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા કરે છે, છની ઉદીરણા કરે, તો આયુષ્ય અને વેદનીયને છોડીને શેષ છ કર્મ પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા કરે છે, પાંચની ઉદીરણા કરે તો આયુષ્ય, વેદનીય

અને મોહનીયને છોડીને શેષ પાંચ કર્મ પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા કરે છે.

૬૨ અહવ્ક્રાયાસંજ્ઞે પ્ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! પંચવિહરુદીરણ વા, દુવિહરુદીરણ વા, અણુદીરણ વા । પંચ રુદીરણાણે આરુયવેયણિજ્જ-મોહણિજ્જ-વજ્જાઓ, સેસં જહા ણિયંત્સસા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! યથાખ્યાત સંયત કેટલી કર્મ પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા કરે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પાંચ અથવા બે કર્મપ્રકૃતિઓની ઉદીરણા કરે છે અથવા અનુદીરક હોય છે. પાંચની ઉદીરણા કરે તો આયુષ્ય, વેદનીય અને મોહનીયને છોડીને શેષ પાંચ કર્મપ્રકૃતિઓની ઉદીરણા કરે છે (બે કર્મની ઉદીરણા કરે તો નામ અને ગોત્ર કર્મપ્રકૃતિઓની ઉદીરણા કરે છે.) ઈત્યાદિ નિર્ગ્રંથની સમાન જાણવું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં પાંચ ચારિત્રમાં ઉદીરણાનું અતિદેશાત્મક કથન છે. પ્રારંભના ત્રણ ચારિત્રમાં બકુશની જેમ છ, સાત કે આઠ કર્મોની ઉદીરણા હોય છે. સાત કર્મોની ઉદીરણા હોય, ત્યારે આયુષ્યની ઉદીરણા કરતા નથી અને છ કર્મોની ઉદીરણા હોય, ત્યારે આયુષ્ય અને વેદનીય કર્મની ઉદીરણા કરતા નથી. સમસ્ત સંસારી જીવોને આ બે કર્મની ઉદીરણા ભજનાથી થાય છે. શેષ છ કર્મની ઉદીરણા નવમા ગુણસ્થાન સુધી નિયમા હોય છે. ત્રીજા ગુણસ્થાનમાં જીવનું મરણ થતું નથી. ત્યાં નિયમા આઠ કર્મોની ઉદીરણા થાય છે. સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયત છ અથવા પાંચ કર્મની ઉદીરણા કરે છે, તે ભાવાર્થથી સ્પષ્ટ છે.

યથાખ્યાત સંયતમાં અગિયારમા અને બારમા ગુણસ્થાનમાં પાંચ અથવા બે કર્મોની ઉદીરણા કરે. જ્યારે તેમાં પાંચ કર્મોની ઉદીરણા કરે ત્યારે આયુષ્ય, વેદનીય અને મોહનીયને છોડીને શેષ પાંચ કર્મ પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા કરે છે અને બે કર્મની ઉદીરણા કરે ત્યારે નામ અને ગોત્ર કર્મ પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા કરે છે. સયોગી કેવળીમાં બે કર્મોની ઉદીરણા કરે છે. અયોગી કેવળીમાં તે અનુદીરક હોય છે. અયોગી અવસ્થામાં કોઈ કર્મની ઉદીરણા થતી નથી.

સંયતોમાં કર્મબંધ, વેદન, ઉદીરણા :-

સંયત	બંધ	ઉદય	ઉદીરણા
સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય અને પરિહાર વિશુદ્ધ	૮-કર્મોનો અથવા ૭-આયુષ્ય વર્જને	૮-કર્મોનું	૮-અથવા ૭-આયુષ્ય વર્જને અથવા ૬-આયુષ્ય, વેદનીય વર્જને
સૂક્ષ્મ સંપરાય,	૬-આયુ, મોહ, વર્જને	૮-કર્મોનું	૬-આયુષ્ય, વેદ, વર્જને અથવા ૫-આયુષ્ય વેદનીય મોહવર્જને
યથાખ્યાત	૧-વેદનીયનો અથવા અબંધ	૭-મોહ વર્જને ૪ અઘાતી	૫-આયુષ્ય, વેદ, મોહ વર્જને ૨-નામ, ગોત્ર/અનુદીરક

(૨૪) ઉવસંપદ-ત્યાગ દ્વાર :-

૬૩ સામાઙ્ગ્યસંજ્ઞે પ્ભંતે ! સામાઙ્ગ્યસંજયત્તં જહમાણે કિં જહઈ, કિં રુવસંપજ્જઈ ? ગોયમા ! સામાઙ્ગ્યસંજયત્તં જહઈ, છેઓવટ્ટાવણિયસંજયં વા સુહુમસંપરાયસંજયં વા અસંજમં વા સંજમાસંજમં વા રુવસંપજ્જઈ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયત, સામાયિક સંયતપણાનો ત્યાગ કરે, ત્યારે શું છોડે છે

અને શું પ્રાપ્ત કરે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સામાયિક સંયતપણાને છોડે છે અને છેદોપસ્થાપનીય સંયમ, સૂક્ષ્મસંપરાય સંયમ, અસંયમ અથવા સંયમાસંયમના ભાવોને પ્રાપ્ત કરે છે.

૬૪ છેઓવદ્વાવણિણં ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! છેઓવદ્વાવણિયસંજયત્તં જહહ, સામાઈય- સંજયં વા પરિહારવિસુદ્ધિયસંજયં વા સુહુમસંપરાયસંજયં વા અસંજયં વા સંજમાસંજયં વા ઉવસંપજ્જહ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! છેદોપસ્થાપનીય સંયત, છેદોપસ્થાપનીય સંયતપણાનો ત્યાગ કરે, ત્યારે તે શું છોડે છે અને શું પ્રાપ્ત કરે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે છેદોપસ્થાપનીય સંયતપણાનો ત્યાગ કરે છે અને સામાયિક, પરિહાર વિશુદ્ધ, સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયમ, અસંયમ અથવા સંયમાસંયમના ભાવોને પ્રાપ્ત કરે છે.

૬૫ પરિહારવિસુદ્ધિણં ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! પરિહારવિસુદ્ધિયસંજયત્તં જહહ, છેઓવદ્વાવણિયસંજયં વા અસંજમં વા ઉવસંપજ્જહ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરિહાર વિશુદ્ધ સંયત, પરિહાર વિશુદ્ધ સંયતપણાનો ત્યાગ કરે, ત્યારે શું છોડે છે અને શું પ્રાપ્ત કરે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે પરિહારવિશુદ્ધ સંયતપણાનો ત્યાગ કરે છે અને છેદોપસ્થાપનીય સંયમ અથવા અસંયમના ભાવોને પ્રાપ્ત કરે છે.

૬૬ સુહુમસંપરાયં ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! સુહુમસંપરાયસંજયત્તં જહહ, સામાઈયસંજયં વા છેઓવદ્વાવણિયસંજયં વા અહક્ખાયસંજયં વા અસંજમં વા ઉવસંપજ્જહ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયત, સૂક્ષ્મસંપરાયસંયતપણાનો ત્યાગ કરે, ત્યારે શું છોડે છે અને શું પ્રાપ્ત કરે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સૂક્ષ્મસંપરાયસંયતપણાનો ત્યાગ કરે છે અને સામાયિક સંયમ, છેદોપસ્થાપનીય સંયમ, યથાખ્યાત સંયમ અથવા અસંયમના ભાવોને પ્રાપ્ત કરે છે.

૬૭ અહક્ખાયસંજયં ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! અહક્ખાયસંજયત્તં જહહ, સુહુમસંપરાય- સંજમં વા અસંજમં વા સિદ્ધિગાઈ વા ઉવસંપજ્જહ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! યથાખ્યાત સંયત, યથાખ્યાત સંયતપણાનો ત્યાગ કરે, ત્યારે શું છોડે છે અને શું પ્રાપ્ત કરે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે યથાખ્યાત સંયતપણાનો ત્યાગ કરે છે અને સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયમ અથવા અસંયમના ભાવોને પ્રાપ્ત કરે છે અથવા સિદ્ધ ગતિને પ્રાપ્ત કરે છે.

વિવેચન :-

સંસારી જીવોના પરિણામો પરિવર્તિત થતા રહે છે. ક્યારેક ઉચ્ચતમ અને ક્યારેક નિમ્નતમ પરિણામો પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રસ્તુત દ્વારમાં ચારિત્રના પરિણામોમાં પરિવર્તન થતાં સાધક તે ચારિત્રનો ત્યાગ કરીને, કઈ-કઈ અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરી શકે તે વિષયનું વર્ણન છે અર્થાત્ આ દ્વારમાં પાંચ ચારિત્રની માર્ગણાઓનું નિરૂપણ છે.

જહહ ઉવસંપજ્જહ :- ત્યાગ અને સ્વીકાર કરવો. સંયમ ભાવોનો ત્યાગ અને સ્વીકાર ત્રણ પ્રકારે થાય છે- (૧) સંકલ્પ પૂર્વક અને (૨) પરિણામ પરિવર્તનથી અથવા (૩) મૃત્યુ થવાથી. અહીં સામાન્ય પૃથ્થા હોવા છતાં ત્રણેય પ્રકારોનો સમાવેશ થયો છે.

સામાયિક સંયત :- સામાયિક સંયતપણાનો કોઈ સંકલ્પ પૂર્વક ત્યાગ કરે તો તીર્થંકરના શાસન

પરિવર્તનની અપેક્ષાએ છેદોપસ્થાપનીય સંયતપણાને પ્રાપ્ત કરે છે અથવા સંયમનો સંકલ્પપૂર્વક ત્યાગ કરે તો અસંયમ કે સંયમાસંયમને પ્રાપ્ત કરે છે. પરિણામ પરિવર્તનની અપેક્ષાએ સામાયિક સંયતપણાનું પરિવર્તન થાય તો તે છેદોપસ્થાપનીયપણું, સૂક્ષ્મ સંપરાયપણું તથા અસંયમ અને સંયમાસંયમ અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરે છે. મૃત્યુ પામે તો માત્ર અસંયમને પ્રાપ્ત કરે છે. સામાયિક સંયમનો ત્યાગ કરીને અનંતરપણે પરિહાર વિશુદ્ધપણું કે યથાખ્યાતપણું પ્રાપ્ત થતું નથી અને પરંપર ભાવોનું આ દ્વારમાં ગ્રહણ કર્યું નથી. પરિહાર વિશુદ્ધપણું છેદોપસ્થાપનીયથી જ પ્રાપ્ત થાય છે અને યથાખ્યાત, સૂક્ષ્મ સંપરાયથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. તે બંને ચારિત્રની આગત એક-એકની જ છે અને ગત પણ એક-એક ચારિત્રની છે. કાળ કરે તો અસંયમની ગતિ થાય છે.

છેદોપસ્થાપનીય સંયત :- છેદોપસ્થાપનીયપણાનો કોઈ સંકલ્પ પૂર્વક ત્યાગ કરે તો શાસન પરિવર્તનની અપેક્ષાએ સામાયિક સંયતપણાને પ્રાપ્ત કરે છે અથવા વિશિષ્ટ સાધનાની અપેક્ષાએ પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે તથા સંયમનો જ સંકલ્પપૂર્વક ત્યાગ કરે તો અસંયમ કે સંયમાસંયમના ભાવોને પ્રાપ્ત કરે છે. પરિણામોના પરિવર્તનથી છેદોપસ્થાપનીયપણાનું પરિવર્તન થાય, તો સામાયિક, પરિહાર વિશુદ્ધ અને સૂક્ષ્મ સંપરાયપણું તથા અસંયમ અને સંયમાસંયમના ભાવો પ્રાપ્ત થાય છે. મૃત્યુ પામે તો માત્ર અસંયમ ભાવને પ્રાપ્ત કરે છે.

પરિહાર વિશુદ્ધ સંયત તે સાધનાનો સંકલ્પપૂર્વક ત્યાગ કરીને પુનઃ ગચ્છમાં આવે, તો છેદોપસ્થાપનીય સંયમનો સ્વીકાર કરે છે અને પરિણામ પરિવર્તનથી છેદોપસ્થાપનીયપણું કે અસંયમને પ્રાપ્ત કરે છે અને જો તે અવસ્થામાં કાળધર્મને પ્રાપ્ત કરે તો દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થઈને અસંયમને પ્રાપ્ત કરે છે.

સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયત :- આ સંયતપણાનો સંકલ્પ પૂર્વક ત્યાગ થતો નથી. પરિણામ પરિવર્તનની અપેક્ષાએ શ્રેણીથી પાછા ફરે તો સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયમનો ત્યાગ કરીને તે સામાયિક કે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરે છે. શ્રેણી ઉપર ચઢે તો યથાખ્યાત સંયમને પ્રાપ્ત કરે છે અને કાળધર્મને પામે તો અસંયમના ભાવોને પ્રાપ્ત કરે છે.

યથાખ્યાત સંયત :- આ સંયતપણાનો પણ સંકલ્પપૂર્વક ત્યાગ થતો નથી. પરિણામ પરિવર્તનથી ઉપશમ શ્રેણીને પ્રાપ્ત યથાખ્યાત સંયત અગિયારમા ગુણસ્થાનની સ્થિતિ પૂર્ણ થતાં યથાખ્યાત સંયમનો ત્યાગ કરીને દશમા ગુણસ્થાને સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયમને પ્રાપ્ત કરે છે, મૃત્યુ થતાં અસંયમ ભાવોને પ્રાપ્ત કરે છે. ક્ષપક શ્રેણીને પ્રાપ્ત યથાખ્યાત સંયત બારમા ગુણસ્થાનથી તેરમા અને ચૌદમા ગુણસ્થાનને પ્રાપ્ત કરીને, યથાખ્યાત સંયતપણાનો ત્યાગ કરીને, સિદ્ધ ગતિને પ્રાપ્ત કરે છે.

સંયતોમાં માર્ગણા :-

સંયત	નિર્ગ્રથાવસ્થાની પ્રાપ્તિ	નિર્ગ્રથ રહિત અવસ્થાની પ્રાપ્તિ
સામાયિક ચારિત્રને છોડે તો	છેદોપસ્થાપનીય, સૂક્ષ્મ સંપરાયને	સંયમાસંયમ કે અસંયમ
છેદોપસ્થાપનીયને છોડે તો	સામાયિક, પરિહાર વિશુદ્ધ અને સૂક્ષ્મ સંપરાયને	સંયમાસંયમ કે અસંયમ
પરિહાર વિશુદ્ધને છોડે તો	છેદોપસ્થાપનીયને	અસંયમ (કાળ કરે તો જ)
સૂક્ષ્મ સંપરાયને છોડે તો	સામાયિક, છેદો, યથાખ્યાતને	અસંયમ (કાળ કરે તો જ)
યથાખ્યાતને છોડે તો	સૂક્ષ્મ સંપરાય અથવા સિદ્ધગતિને	અસંયમ (કાળ કરે તો જ)/સિદ્ધ

(૨૫) સંજ્ઞા દ્વાર :-

૬૮ સામાયિકસંજ્ઞા એ જાણે ! કિં સંજ્ઞાવસ્થા હોજ્જા, નોસંજ્ઞાવસ્થા હોજ્જા ? ગોયમા ! સંજ્ઞાવસ્થા હોજ્જા, એવં જહા બડસો । એવં જાવ પરિહારવિશુદ્ધિ । સુહમસંપરાય અહકવાય એ જહા પુલાય ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયત, સંજ્ઞાપયુક્ત હોય છે કે નોસંજ્ઞાપયુક્ત છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સંજ્ઞાપયુક્ત હોય છે ઈત્યાદિ બકુશની સમાન છે. આ રીતે પરિહાર વિશુદ્ધ સંયત પર્યત જાણવું. સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયત અને યથાખ્યાત સંયતનું કથન પુલાકની સમાન જાણવું જોઈએ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં સંયતોમાં સંજ્ઞાપયુક્તતા અને નોસંજ્ઞાપયુક્તતાનું કથન નિયંતાઓના અતિદેશ-પૂર્વક છે.

સંજ્ઞાપયુક્ત- આહારાદિ ચાર સંજ્ઞામાં ઉપયોગવાન. **નોસંજ્ઞાપયુક્ત-** આહારાદિ સંજ્ઞામાં ઉપયોગ ન હોય તે. છટ્ટા પ્રમત્ત સંયત ગુણસ્થાન સુધી સંજ્ઞાઓમાં ઉપયોગ હોય છે. અપ્રમત્ત સંયત સર્વે ય નોસંજ્ઞાપયુક્ત હોય છે.

સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીય સંયતમાં ૬ થી ૮ ગુણસ્થાન અને પરિહાર વિશુદ્ધિમાં ૬, ૭ બે ગુણસ્થાન હોય છે. આ ત્રણે ય સંયત આહારક હોય છે અને સવેદી પણ હોય છે. તેમ છતાં અપ્રમત્તદશામાં તેઓ આહાર કે મૈથુન સંજ્ઞાપયુક્ત નથી. તેથી તે ત્રણે સંયતો બકુશની જેમ જ છટ્ટા ગુણસ્થાનની અપેક્ષાએ સંજ્ઞાપયુક્ત અને અપ્રમત્ત અવસ્થાની અપેક્ષાએ નોસંજ્ઞાપયુક્ત હોય છે. સૂક્ષ્મ સંપરાય અને યથાખ્યાત સંયતમાં સંપૂર્ણ અપ્રમત્ત દશા હોવાથી તે નોસંજ્ઞાપયુક્ત છે.

સંયતોમાં સંજ્ઞાપયુક્તતા, નોસંજ્ઞાપયુક્તતા :-

સંયત	સંજ્ઞા	સંજ્ઞાપયુક્ત	નોસંજ્ઞાપયુક્ત
સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય અને પરિહાર વિશુદ્ધ	૪	✓	✓
સૂક્ષ્મ સંપરાય અને યથાખ્યાત	નથી	×	✓

(૨૬) આહારક દ્વાર :-

૬૯ સામાયિકસંજ્ઞા એ જાણે ! કિં આહાર હોજ્જા, અણાહાર હોજ્જા ? ગોયમા ! જહા પુલાય । એવં જાવ સુહમસંપરાય । અહકવાયસંજ્ઞા જહા સિણા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયત શું આહારક હોય છે કે અનાહારક ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પુલાકની સમાન છે. આ રીતે સૂક્ષ્મ સંપરાય પર્યત જાણવું. યથાખ્યાત સંયત સ્નાતકની સમાન છે.

વિવેચન :-

પાંચ સંયત પર્યાપ્તાવસ્થામાં હોય છે. તેથી તેમાં અપર્યાપ્તાવસ્થાનું અનાહારકપણું હોતું નથી પરંતુ યથાખ્યાત સંયતમાં કેવળી સમુદ્ઘાત અને અયોગી અવસ્થાની અપેક્ષાએ અનાહારકપણું હોય છે.

આ રીતે પ્રથમ ચાર સંયત એક માત્ર આહારક છે અને યથાખ્યાત સંયત આહારક અને અનાહારક બંને હોય છે.

સંયતોમાં આહારક-અનાહારક :-

સંયત	આહારક	અનાહારક
સામાયિક, છેદોપસ્થાનીય, પરિહાર વિશુદ્ધ અને સૂક્ષ્મ સંપરાય	✓	×
યથાખ્યાત	✓	✓

(૨૭) ભવ દ્વાર :-

૭૦ સામાયિકસંજયં પં ભંતે ! કઙ્ઘ ભવગ્ગહણાઈં હોજ્જા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં એક્કં, ઉક્કોસેણં અટ્ટ । એવં છેઓવટ્ટાવણિ એ વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયત કેટલા ભવ ગ્રહણ કરે છે અર્થાત્ સામાયિક સંયમ કેટલા ભવમાં આવે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક અને ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવમાં આવે છે. આ જ રીતે છેદોપસ્થાપનીય સંયત પણ જાણવા.

૭૧ પરિહારાવિસુદ્ધિ એ પં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં એક્કં, ઉક્કોસેણં તિણ્ણિ । એવં જાવ અહક્કા એ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરિહાર વિશુદ્ધ સંયમ કેટલા ભવમાં આવે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ભવમાં આવે છે. આ જ રીતે સૂક્ષ્મ સંપરાય અને યથાખ્યાત સંયમ પણ ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ-ત્રણ ભવમાં આવે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં પાંચ સંયમના ભાવો કેટલા ભવમાં પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, તે વિષયનું નિરૂપણ છે.

સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીય સંયમ ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવમાં અને પરિહાર વિશુદ્ધ ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ભવમાં જ પ્રાપ્ત થાય છે. સૂક્ષ્મ સંપરાય અને યથાખ્યાત સંયમ પણ ત્રણ ભવમાં પ્રાપ્ત થાય છે. તેમાં બે ભવમાં ઉપશમ શ્રેણી અને ત્રીજા ભવમાં ક્ષપક શ્રેણી કરે છે. તાત્પર્ય એ છે કે એક ભવમાં બે વાર ઉપશમ શ્રેણી થઈ શકે છે પરંતુ બંને પ્રકારની શ્રેણી એક ભવમાં થતી નથી. તેથી ક્ષપક શ્રેણીનો એક સ્વતંત્ર ભવ થાય છે.

(૨૮) આકર્ષ દ્વાર :-

૭૨ સામાયિકસંજયસ્સ પં ભંતે ! એગભવગ્ગહણિયા કેવહિયા આગરિસા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! જહા બહસસ્સ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયતના ભાવો એક ભવમાં કેટલી વાર પ્રાપ્ત થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! બહુશની જેમ જઘન્ય એક વાર અને ઉત્કૃષ્ટ અનેક સો વાર પ્રાપ્ત થાય છે.

૭૩ છેઓવટ્ટાવણિયસ્સ પં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં એક્કો, ઉક્કોસેણં વીસપુહત્તં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! છેદોપસ્થાપનીય સંયતના ભાવો એક ભવમાં કેટલી વાર પ્રાપ્ત થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક અને ઉત્કૃષ્ટ અનેક વીસ વાર (૧૨૦ વાર) પ્રાપ્ત થાય છે.

૭૪ પરિહારવિસુદ્ધિયસ્સ ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં એક્કો, ઉક્કોસેણં તિણ્ણિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરિહાર વિશુદ્ધ સંયતના ભાવો એક ભવમાં કેટલી વાર પ્રાપ્ત થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ વાર પ્રાપ્ત થાય છે.

૭૫ સુહુમસંપરાયસ્સ ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં એક્કો, ઉક્કોસેણં ચત્તારિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સૂક્ષ્મ સંપરાયના ભાવો એક ભવમાં કેટલી વાર પ્રાપ્ત થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર વાર પ્રાપ્ત થાય છે.

૭૬ અહક્કવાયસ્સ ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં એક્કો, ઉક્કોસેણં દોણ્ણિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! યથાખ્યાત સંયતના ભાવો એક ભવમાં કેટલી વાર પ્રાપ્ત થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક અને ઉત્કૃષ્ટ બે વાર પ્રાપ્ત થાય છે.

૭૭ સામાઙ્ગ્યસંજયસ્સ ણં ભંતે ! ણાણાભવગ્ગહણિયા કેવઙ્ગયા આગરિસા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! જહા બહસે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયતના ભાવો અનેક ભવોમાં કેટલી વાર પ્રાપ્ત થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! બકુશની જેમ અનેક હજાર વાર પ્રાપ્ત થાય છે.

૭૮ છેઓવટ્ટાવણિયસ્સ ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં દોણ્ણિ, ઉક્કોસેણં ઉવરિં ણવહં સયાણં અંતો સહસ્સસ્સ । પરિહારવિસુદ્ધિયસ્સ જહણ્ણેણં દોણ્ણિ, ઉક્કોસેણં સત્ત । સુહુમસંપરાયસ્સ જહણ્ણેણં દોણ્ણિ, ઉક્કોસેણં ણવ । અહક્કવાયસ્સ જહણ્ણેણં દોણ્ણિ, ઉક્કોસેણં પચ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! છેદોપસ્થાપનીય સંયતના ભાવો અનેક ભવોમાં કેટલી વાર પ્રાપ્ત થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય બે વાર, ઉત્કૃષ્ટ નવસોથી અધિક અને એક હજારથી ઓછી વાર પ્રાપ્ત થાય છે. પરિહાર વિશુદ્ધ સંયતના ભાવો જઘન્ય બે વાર અને ઉત્કૃષ્ટ સાત વાર, સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયતના ભાવો જઘન્ય બે વાર અને ઉત્કૃષ્ટ નવ વાર તથા યથાખ્યાત સંયતના ભાવો જઘન્ય બે વાર અને ઉત્કૃષ્ટ પાંચ વાર પ્રાપ્ત થાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં આકર્ષ દ્વારના માધ્યમે એક કે અનેક ભવોમાં જીવને પાંચ સંયતના ભાવો કેટલી વાર પ્રાપ્ત થાય તે વિષયનું નિરૂપણ છે.

વીસ પુહુત્તં :- વીસ પૃથક્ત્વ. પુહુત્ત શબ્દ અનેક સંખ્યાનો વાચક છે. તેથી વીસ પુહુત્તનો અર્થ અનેક વીસ થાય છે. અનેક શબ્દમાં કોઈ પણ સંખ્યા નિશ્ચિત નથી. પરંતુ ટીકાકારે વીસ પુહુત્ત શબ્દની વ્યાખ્યા કરતાં ૧૨૦ નિશ્ચિત સંખ્યાનું કથન કર્યું છે. તે કોડપૂર્વ વર્ષની ઉંમરે સંભવ બને છે.

છેદોપસ્થાપનીય સંયમના ભાવો પરિણામ પરિવર્તનથી કે પ્રાયશ્ચિત રૂપે ઉપસ્થાપના કરતાં એક ભવમાં ૧૨૦ વાર આવે છે અને અનેક ભવોમાં નવસોથી અધિક અને એક હજારથી ઓછી વાર આવે છે. ટીકાકારે તેની સંખ્યા ૮૬૦ નિશ્ચિત કરી છે. તે આઠ ભવના આઠ કોડપૂર્વ વર્ષમાં થઈ શકે છે.

છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવોમાં પ્રાપ્ત થાય છે. એક ભવમાં તે ૧૨૦ વાર આવે તો આઠ ભવોમાં $૧૨૦ \times ૮ = ૯૬૦$ વાર આવે છે. આ રીતે ટીકાકારનું કથન સૂત્રકારના આશયને સ્પષ્ટ કરે છે.

પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર એક ભવમાં ૧,૨ કે ૩ વાર પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, તેનાથી અધિક વાર પ્રાપ્ત થતું નથી. અનેક ભવોમાં અર્થાત્ બે કે ત્રણ ભવોમાં ૨,૩,૪,૫,૬ કે ૭ વાર પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. આ રીતે આ ચારિત્ર ત્રણ ભવોથી કે સાત વારથી અધિક કોઈ જીવને પ્રાપ્ત થતું નથી. ત્રણ ભવોમાંથી કયા ભવમાં કેટલી વાર પ્રાપ્ત થાય, તેનો કોઈ નિયમ સૂત્રમાં પ્રાપ્ત થતો નથી.

સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયમના ભાવો ત્રણ ભવમાં જ પ્રાપ્ત થાય છે. તેમાં એક ભવમાં બે વાર ઉપશમ શ્રેણી કરે ત્યારે ચડતા-ઉતરતા બે બે વાર આ ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય તેથી કુલ ચાર વાર, બીજા ભવમાં ફરી બે વાર ઉપશમ શ્રેણીની અપેક્ષાએ ચાર વાર અને ચરમ ભવમાં ક્ષપક શ્રેણીની અપેક્ષાએ એક વાર; આ રીતે અનેક ભવોની અપેક્ષાએ $૪+૪+૧ = ૯$ આકર્ષ થાય છે. એક ભવમાં કોઈ પણ જીવ ઉપશમ અને ક્ષપક તેમ બે પ્રકારની શ્રેણી કરતો નથી અને ચરમ ભવમાં જીવ એક ક્ષપક શ્રેણી જ કરે છે. ક્ષપક શ્રેણી કરનારને તે ભવમાં સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્રની સ્પર્શના એક જ વાર થાય છે અને ઉપશમ શ્રેણી કરનારને સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્રની સ્પર્શના એક ભવમાં ઉત્કૃષ્ટ ચાર વાર અને બે ભવમાં ઉત્કૃષ્ટ આઠ વાર થાય છે. સંક્ષેપમાં જીવને સંસાર કાલમાં ક્ષપક શ્રેણી એક વાર, ઉપશમ શ્રેણી ચાર વાર અને સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયમ નવ વાર પ્રાપ્ત થાય છે.

યથાખ્યાત સંયમના ભાવો ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ભવોમાં પ્રાપ્ત થાય છે. તેમાં એક ભવમાં બે વાર ઉપશમ શ્રેણી કરે ત્યારે બે વાર, બીજા ભવમાં ફરી બે વાર ઉપશમ શ્રેણીની અપેક્ષાએ બે વાર અને ચરમ ભવમાં ક્ષપક શ્રેણીની અપેક્ષાએ એક વાર, આ રીતે અનેક ભવોની અપેક્ષાએ $૨+૨+૧ = ૫$ આકર્ષ થાય છે. સૂક્ષ્મ સંપરાય અને યથાખ્યાત આ બે ચારિત્ર અંતિમ ભવમાં એક જ વાર પ્રાપ્ત થાય છે.

કોઈક જીવ એક ભવમાં ઉપશમ શ્રેણી કરે અને બીજા ભવમાં ક્ષપક શ્રેણી કરીને મોક્ષે જાય, તો તેના સૂક્ષ્મ સંપરાય કે યથાખ્યાત સંયમના ઓછા આકર્ષ પણ થઈ શકે છે.

સંયતોમાં ભવ અને આકર્ષ :-

સંયત	ભવ		એક ભવમાં		અનેક ભવોમાં	
	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ
સામાયિક	૧	૮	૧	સેંકડો	૨	હજારો
છેદોપસ્થાપનીય	૧	૮	૧	૧૨૦	૨	૯૬૦
પરિહાર વિશુદ્ધ	૧	૩	૧	૩	૨	૭
સૂક્ષ્મ સંપરાય	૧	૩	૧	૪	૨	૯
યથાખ્યાત	૧	૩	૧	૨	૨	૫

(૨૯) સ્થિતિ દ્વાર :-

૭૯ સામાઈયસંજણ ણં ભંતે ! કાલઓ કેવચિરં હોઈ ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં એક્કં સમયં, ઉક્કોસેણં દેસૂણણહિં ણવહિં વાસેહિં ઋણિયા પુવ્વકોડી । એવં છેઓવટ્ટાવણિણે વિ । પરિહારવિસુદ્ધિણે જહણ્ણેણં એક્કં સમયં, ઉક્કોસેણં દેસૂણણહિં ણુણતીસાણે વાસેહિં ઋણિયા પુવ્વકોડી । સુહમસંપરાણે જહા ણિયંટે । અહવ્ખાણે જહા સામાઈયસંજણે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયતની સ્થિતિ કેટલી છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ દેશોન(નવ વર્ષ ન્યૂન) પૂર્વકોટિ વર્ષની છે. આ જ રીતે છેદોપસ્થાપનીય સંયત પણ જાણવા. પરિહાર વિશુદ્ધ સંયત જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ દેશોન(૨૯ વર્ષ ન્યૂન) પૂર્વકોટિ વર્ષ સુધી રહે છે. સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયતની સ્થિતિ, નિર્ગ્રંથની સમાન છે અર્થાત્ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્તની છે. યથાખ્યાત સંયતની સ્થિતિ સામાયિક સંયતની સમાન છે.

૮૦ સામાઈયસંજયા ણં ભંતે ! કાલઓ કેવચિરં હોતિ ? ગોયમા ! સવ્વહ્હં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક જીવોની અપેક્ષાએ સામાયિક સંયતની સ્થિતિ કેટલી છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે સર્વાદ્વા(સર્વકાલ) હોય છે.

૮૧ છેઓવટ્ટાવણિણિયસંજયા ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં અહ્હાઈજ્જાઈં વાસસયાઈં, ઉક્કોસેણં પણ્ણાસં સાગરોવમકોડિ- સયસહસ્સાઈં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક જીવોની અપેક્ષાએ છેદોપસ્થાપનીય સંયતની સ્થિતિ કેટલી છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય ૨૫૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ ૫૦ લાખ કોડ સાગરોપમની છે.

૮૨ પરિહારાવિસુદ્ધિયસંજયા ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં દેસૂણાઈં દો વાસસયાઈં ઉક્કોસેણં દેસૂણાઓ દો પુવ્વકોડીઓ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક જીવોની અપેક્ષાએ પરિહાર વિશુદ્ધ સંયતની સ્થિતિ કેટલી છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય દેશોન બસો વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ દેશોન બે પૂર્વકોટિ વર્ષની છે.

૮૩ સુહમસંપરાયસંજયા ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં એક્કં સમયં, ઉક્કોસેણં અંતોમુહૂતં । અહવ્ખાયસંજયા જહા સામાઈયસંજયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક જીવોની અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયતની સ્થિતિ કેટલી છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્તની છે, યથાખ્યાત સંયતોનું કથન સામાયિક સંયતોની સમાન છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં કાલ દ્વારના માધ્યમે એક જીવ અને અનેક જીવોની અપેક્ષાએ સંયતોની સ્થિતિ દર્શાવી છે.

એક જીવની અપેક્ષાએ સ્થિતિ :- સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય અને યથાખ્યાત ચારિત્રની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ નવ વર્ષ ન્યૂન પૂર્વકોટિ વર્ષની છે. પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્ય નવ વર્ષે ચારિત્રનો સ્વીકાર

કરે તેની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ નવ વર્ષ ન્યૂન પૂર્વકોટિ વર્ષની થાય છે. જઘન્ય એક સમયની સ્થિતિ મરણની અપેક્ષાએ અથવા પરિણામાન્તરને પ્રાપ્ત થવાની અપેક્ષાએ ઘટિત થાય છે. શરીર સાપેક્ષ ક્રિયામાં ઓછામાં ઓછા અસંખ્ય સમય થાય છે પરંતુ આત્માના પરિણામોની સ્થિતિ સંયમ ભાવમાં એક સમય, સાત સમય આદિ થઈ શકે છે અને મૃત્યુ પામતા કોઈપણ ભાવની સ્થિતિ એક સમયની થાય છે.

પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્રની જઘન્ય એક સમયની સ્થિતિ મરણની અપેક્ષાએ છે અને ઉત્કૃષ્ટ દેશોન (૨૯ વર્ષ ન્યૂન) પૂર્વકોટિ વર્ષ પ્રમાણ છે. જો કોઈ પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુષ્યવાળો મનુષ્ય નવ વર્ષે દીક્ષા ગ્રહણ કરે અને વીસ વર્ષની દીક્ષા પર્યાય પછી તે પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્રનો સ્વીકાર કરે તો દેશોન (૨૯ વર્ષ ન્યૂન) પૂર્વકોટિ વર્ષની સ્થિતિ થાય છે. જો કે પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્રનો કલ્પ ૧૮ માસનો છે, તેમ છતાં કોઈ સાધક અવિચ્છિન્ન પરિણામોથી તેનું જીવન પર્યત પાલન કરી શકે છે.

સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્રની સ્થિતિ જઘન્ય એક સમય મૃત્યુની અપેક્ષાએ છે અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્તની છે. તે દશમા ગુણસ્થાનની સ્થિતિ પ્રમાણે છે.

અનેક જીવોની અપેક્ષાએ સ્થિતિ :- સામાયિક અને યથાખ્યાત સંયતની સ્થિતિ સર્વકાલ હોય છે. કારણ કે તે બંને સંયત શાશ્વત છે.

છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રની સ્થિતિ અનેક જીવોની અપેક્ષાએ જઘન્ય ૨૫૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ ૫૦ લાખ કોડ સાગરની છે, યથા- ઉત્સર્પિણી કાલના પ્રથમ તીર્થંકરના શાસનમાં છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર હોય છે અને તે શાસન ૨૫૦ વર્ષ સુધી ચાલે છે, તેથી જઘન્ય સ્થિતિ ૨૫૦ વર્ષની છે અને અવસર્પિણી કાલના પ્રથમ તીર્થંકરના શાસનમાં છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર હોય છે અને તેમનું શાસન ૫૦ લાખ કોડ સાગરોપમ સુધી ચાલે છે, તે અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઘટિત થાય છે.

પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્રની સ્થિતિ અનેક જીવોની અપેક્ષાએ જઘન્ય દેશોન (૫૮ વર્ષ ન્યૂન) બસો વર્ષની (= ૧૪૨ વર્ષની) છે, યથા- ઉત્સર્પિણી કાલમાં પ્રથમ તીર્થંકરની સમીપે સો વર્ષના આયુષ્યવાળા કોઈ મુનિ ૨૯ વર્ષે પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર અંગીકાર કરે અને તેના જીવનના અંતે તેની પાસે સો વર્ષના આયુષ્યવાળા અન્ય કોઈ મુનિ ૨૯ વર્ષે પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર અંગીકાર કરે, તેની પાસે ત્રીજા કોઈ પણ મુનિ પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર અંગીકાર કરી શકતા નથી. કારણ કે પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર તીર્થંકરની બે પાટ સુધી જ હોય છે. તેથી ૫૮ વર્ષ ન્યૂન બસો વર્ષની સ્થિતિ થાય છે. અર્થાત્ જઘન્ય સ્થિતિ ૧૪૨ વર્ષની થાય છે.

ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દેશોન બે પૂર્વકોટિ વર્ષની હોય છે, યથા- અવસર્પિણી કાલના પ્રથમ તીર્થંકરની સમીપે પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુષ્યવાળા કોઈ મુનિ પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર અંગીકાર કરે અને તેના જીવનના અંતે તેની પાસે તેટલા જ આયુષ્યવાળા અન્ય મુનિ આ ચારિત્ર અંગીકાર કરે, આ રીતે બે પૂર્વકોટિ વર્ષ થાય છે. તેમાં તે બંને મુનિઓનું ૨૯-૨૯ વર્ષનું આયુષ્ય ન્યૂન કરવાથી દેશોન (૫૮ વર્ષ ન્યૂન) બે પૂર્વકોટિ વર્ષ થાય છે.

સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્રની સ્થિતિ અનેક જીવોની અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્તની છે, યથા- એક જીવને સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્રનો અંતિમ સમય હોય, ત્યારે જ અન્ય એક જીવ સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્રને પામે તો અનેક જીવોની અપેક્ષાએ એક સમયની સ્થિતિ થાય છે.

ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની છે. એક જીવની અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિથી અનેક જીવોની અપેક્ષાનું અંતર્મુહૂર્ત મોટું હોય છે. કારણ કે અંતર્મુહૂર્તના અસંખ્ય ભેદ છે.

સંયતોની સ્થિતિ :-

સંયત	એક જીવની અપેક્ષાએ		અનેક જીવોની અપેક્ષાએ	
	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ
સામાયિક અને યથાખ્યાત	૧ સમય	દેશોન પૂર્વકોટિ વર્ષ	શાશ્વત	શાશ્વત
છેદોપસ્થાપનીય	૧ સમય	દેશોન પૂર્વકોટિ વર્ષ	૨૫૦ વર્ષ	૫૦ લાખ કોડ સાગરોપમ
પરિહાર વિશુદ્ધ	૧ સમય	દેશોન પૂર્વકોટિ વર્ષ	૧૪૨ વર્ષ	૫૮ વર્ષ ન્યૂન બે પૂર્વકોટિ વર્ષ
સૂક્ષ્મ સંપરાય	૧ સમય	અંતર્મુદૂર્ત	૧ સમય	અંતર્મુદૂર્ત

★ (૧) સામાયિક છેદોપસ્થાપનીયમાં દેશોન એટલે ૯ વર્ષ ન્યૂન છે (૨) પરિહારવિશુદ્ધમાં દેશોન એટલે ૨૯ વર્ષ ન્યૂન છે.

(૩૦) અંતર દ્વાર :-

૮૪ સામાયિકસંજયસ્સ ણં ભંતે ! કેવઇયં કાલં અંતરં હોઇ ? ગોયમા ! જહા પુલાગસ્સા ।
 એવં જાવ અહવ્વાયસંજયસ્સ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એક સામાયિક સંયતનું અંતર કેટલા કાલનું છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુદૂર્ત ઇત્યાદિ પુલાકની સમાન છે. આ રીતે યથાખ્યાત સંયત પર્યત જાણવું.

૮૫ સામાયિકસંજયાણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! ણત્થિ અંતરં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનેક સામાયિક સંયતોનું અંતર કેટલા કાલનું હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અંતર નથી.

૮૬ છેઓવટ્ટાવણિયાણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં તેવટ્ઠિં વાસસહસ્સાઈં, ઉક્કોસેણં અટ્ટારસ સાગરોવમકોડાકોડીઓ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! છેદોપસ્થાપનીય સંયતોનું અંતર કેટલા કાલનું હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય ૬૩,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ કંઈક ન્યૂન ૧૮ કોડકોડી સાગરોપમનું છે.

૮૭ પરિહારવિસુદ્ધિયાણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં ચરુસીઈં વાસસહસ્સાઈં, ઉક્કોસેણં અટ્ટારસ સાગરોવમકોડાકોડીઓ । સુહમસંપરાયાણં જહા ણિયંઝણં । અહવ્વાયસંજયાણં જહા સામાયિકસંજયાણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરિહાર વિશુદ્ધ સંયતોનું અંતર કેટલા કાલનું હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય ૮૪,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ કંઈક ન્યૂન ૧૮ કોડકોડી સાગરોપમનું છે. સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયતોનું અંતર નિર્ઋથોની સમાન છે. યથાખ્યાત સંયતોનું અંતર સામાયિક સંયતોની સમાન છે.

વિવેચન :-

એક જીવની અપેક્ષાએ અંતર :- સામાયિક આદિ પાંચે ય સંયતોનું અંતર જઘન્ય અંતર્મુદૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાલનું છે. તેનું સ્પષ્ટીકરણ પુલાકની સમાન સમજવું.

અનેક જીવોની અપેક્ષાએ અંતર :- સામાયિક સંયતોનું અંતર નથી. કારણ કે તે શાશ્વત છે.

છેદોપસ્થાપનીય સંયતોનું અંતર જઘન્ય ૬૩,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૮ કોડકોડી સાગરોપમનું

છે, યથા— ચોવીસમાં તીર્થકરના શાસનમાં પાંચમા આરાના અંત સુધી છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર હોય છે. ત્યાર પછી ૨૧,૦૦૦ વર્ષ પ્રમાણ છઠ્ઠા આરામાં અને ઉત્સર્પિણી કાલના ૨૧-૨૧ હજાર વર્ષ પ્રમાણ પ્રથમ બે આરામાં છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રનો અભાવ હોય છે. ત્યાર પછી ઉત્સર્પિણીકાલના ત્રીજા આરામાં પ્રથમ તીર્થકર તીર્થની સ્થાપના કરે ત્યારે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર હોય છે. તેથી જઘન્ય અંતર ૬૩,૦૦૦ વર્ષનું થાય છે. ઉત્કૃષ્ટ અંતર આ પ્રમાણે છે, યથા— ઉત્સર્પિણી કાલના ૨૪મા તીર્થકરના શાસન સુધી છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર હોય છે ત્યાર પછી બે કોડાકોડી પ્રમાણ ચોથા આરામાં, ત્રણ કોડાકોડી પ્રમાણ પાંચમા આરામાં અને ૪ કોડાકોડી પ્રમાણ છઠ્ઠા આરામાં તથા આ જ રીતે અવસર્પિણી કાલના ચાર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ પ્રથમ આરામાં, ત્રણ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ બીજા આરામાં અને બે કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ત્રીજા આરામાં છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર નથી. અવસર્પિણી કાલના ત્રીજા આરાના પાછલા ભાગમાં પ્રથમ તીર્થકરના શાસનમાં છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર હોય છે. આ રીતે છેદોપસ્થાપનીય સંયતોનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર ૨+૩+૪+૪+૩+૨ = ૧૮ કોડાકોડી સાગરોપમનું હોય છે, અહીં જઘન્ય અંતરમાં કંઈક અધિક કાલ થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટ અંતરમાં કંઈક ન્યૂન કાલ થાય છે. પરંતુ તે અલ્પ હોવાના કારણે તેને ગોણ કરી સૂત્રમાં તેનું કથન કર્યું નથી.

પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્રનું અનેક જીવોની અપેક્ષાએ અંતર જઘન્ય ૮૪,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૮ કોડાકોડી સાગરોપમનું આ પ્રમાણે થાય છે, યથા— અવસર્પિણી કાલના ૨૧-૨૧ હજાર વર્ષ પ્રમાણ પાંચમા અને છઠ્ઠા આરામાં અને ઉત્સર્પિણી કાલના પણ ૨૧-૨૧ હજાર વર્ષના પહેલા અને બીજા આરામાં આ રીતે કુલ ૨૧૦૦૦×૪ = ૮૪૦૦૦ વર્ષ પર્યંત પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર હોતું નથી. કારણ કે પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર નવ પૂર્વધરને હોય છે. પૂર્વનું જ્ઞાન પૂર્વોક્ત કાલમાં નથી. તેથી પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર પણ નથી. પરંતુ ચોથા આરામાં જન્મેલા પાંચમા આરામાં પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર અંગીકાર કરી શકે છે. તેથી પાંચમા આરાના પ્રારંભમાં પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર હોય છે અને ઉત્સર્પિણી કાલના ત્રીજા આરામાં ત્રણ વર્ષ સાડા આઠ મહિને પ્રથમ તીર્થકર તીર્થની સ્થાપના કરે ત્યાર પછી પરિહાર વિશુદ્ધ સંયત થાય છે.

આ રીતે ૮૪,૦૦૦ વર્ષના અંતરમાંથી પાંચમા આરાનો કાલ ઘટાડતાં અને ઉત્સર્પિણીના ત્રીજા આરાનો કાલ વધારતાં કંઈક ન્યૂન ૮૪,૦૦૦ વર્ષનું જઘન્ય અંતર થાય છે. તે બંને કાલ અલ્પ હોવાથી સૂત્રમાં તેને ગોણ કરી તેનું કથન કર્યું નથી.

સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્રનું અનેક જીવોની અપેક્ષાએ અંતર જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ છ માસનું છે. કારણ કે છ મહિના પછી અવશ્ય કોઈ જીવ શ્રેણી પર આરુઢ થાય છે. યથાખ્યાત ચારિત્રનું અનેક જીવોની અપેક્ષાએ અંતર નથી, કારણ કે કેવળીની અપેક્ષાએ તે શાશ્વત છે.

સંયતોનું અંતર :-

સંયત	એક જીવની અપેક્ષાએ	અનેક જીવોની અપેક્ષાએ	
		જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ
સામાયિક, યથાખ્યાત	જઘ. અંતર્મુહૂર્ત, ઉ. અનંતકાલ અર્થાત્ અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તન કાલ	અંતર નથી.	શાશ્વત
છેદોપસ્થાપનીય		૬૩૦૦૦ વર્ષ	દેશોન ૧૮ કોડાકોડી સાગરોપમ
પરિહાર વિશુદ્ધ		૮૪૦૦૦ વર્ષ	દેશોન ૧૮ કોડાકોડી સાગરોપમ
સૂક્ષ્મ સંપરાય		૧ સમય	૬ માસ

(૩૧) સમુદ્ઘાત દ્વાર :-

૮૮ સામાઈયસંજયસ્સ ણં ભંતે ! કઙ્ઙ સમુઘાયા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! છ સમુઘાયા પણ્ણત્તા- જહા કસાયકુસીલસ્સ । એવં છેઓવટ્ટાવણિયસ્સ વિ । પરિહારવિસુદ્ધિયસ્સ જહા પુલાગસ્સ । સુહમસંપરાયસ્સ જહા ણિયંઠસ્સ । અહક્ખાયસ્સ જહા સિણાયસ્સ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયતને કેટલા સમુદ્ઘાત હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ક્ષાયકુશીલની સમાન છ સમુદ્ઘાત હોય છે. આ જ રીતે છેદોપસ્થાપનીય સંયતને પણ છ સમુદ્ઘાત હોય છે. પરિહાર વિશુદ્ધ સંયતને પુલાકની સમાન ત્રણ સમુદ્ઘાત હોય છે. સૂક્ષ્મ સંપરાયને નિર્ગ્રથ નિયંઠાની સમાન એકે ય સમુદ્ઘાત નથી અને યથાખ્યાત સંયતને સ્નાતકની સમાન એક કેવળી સમુદ્ઘાત છે.

વિવેચન :-

પરિહાર વિશુદ્ધ સંયતોની એક વિશિષ્ટ પ્રકારની સાધના હોય છે. તે વૈક્રિયાદિ લબ્ધિનો પ્રયોગ કરતા નથી. તેથી તેને ત્રણ સમુદ્ઘાત હોય છે. **સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયતોને** સમુદ્ઘાત નથી, કારણ કે આઠમાથી બારમા ગુણસ્થાન સુધી ઉપશમ કે ક્ષપક શ્રેણીની અવસ્થામાં સાધક અપ્રમત્ત હોય છે અને અપ્રમત્ત સાધક (કેવળી સમુદ્ઘાત સિવાય) કોઈ સમુદ્ઘાત કરતા નથી.

સંયતોમાં સમુદ્ઘાત :-

સંયત	સમુદ્ઘાત
સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીય	૬ - કેવળી સમુદ્ઘાત વર્જને
પરિહાર વિશુદ્ધ	૩ - વેદનીય, ક્ષાય, મારણાતિક
સૂક્ષ્મ સંપરાય	×
યથાખ્યાત	૧ - કેવળી સમુદ્ઘાત

(૩૨) ક્ષેત્રાવગાહના દ્વાર :-

૮૯ સામાઈયસંજયે ણં ભંતે ! લોગસ્સ કિં સંખેજ્જઇભાગે હોજ્જા, અસંખેજ્જઇભાગે હોજ્જા, પુચ્છા ? ગોયમા ! ણો સંખેજ્જઇ ભાગે હોજ્જા, એવં જહા પુલાએ । એવં જાવ સુહમસંપરાએ । અહક્ખાયસંજયે જહા સિણાએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયત, લોકના સંખ્યાતમા ભાગમાં હોય છે કે અસંખ્યાતમા ભાગમાં હોય છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! લોકના સંખ્યાતમા ભાગમાં હોતા નથી, ઈત્યાદિ પુલાકની સમાન છે. આ રીતે સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયત સુધી જાણવું. યથાખ્યાત સંયતનું કથન સ્નાતકની સમાન છે.

વિવેચન :-

સામાયિકાદિ ચાર સંયતો ઔદારિકાદિ શરીરની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં હોય છે અને યથાખ્યાત સંયત કેવળી સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ સ્નાતકની સમાન લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં, અસંખ્યાત ભાગોમાં અથવા સંપૂર્ણ લોકમાં હોય છે.

સંયતોની ક્ષેત્રાવગાહના :-

સંયત	સંખ્યાતમો ભાગ	સંખ્યાતા ભાગો	અસંખ્યાતમો ભાગ	અસંખ્યાત ભાગો	સંપૂર્ણ લોક
પ્રથમ ચાર સંયત	×	×	✓	×	×
યથાખ્યાત	×	×	✓	✓	✓

★ (૧) સંખ્યાતમો ભાગ આદિ લોકના ભાગ સમજવા.

(૩૩) ક્ષેત્ર સ્પર્શના દ્વાર :-

૯૦ સામાઈયસંજણં ભંતે ! લોગસ્સ કિં સંખેજ્જહાગં ફુસહ, પુચ્છા ? ગોયમા ! જહેવ હોજ્જા તહેવ ફુસહ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયત લોકના સંખ્યાતમા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જે રીતે ક્ષેત્રાવગાહના કહી છે, તે જ રીતે ક્ષેત્ર સ્પર્શના પણ જાણવી. અવગાહનાથી સ્પર્શના કંઈક અધિક હોય છે.

(૩૪) ભાવ દ્વાર :-

૯૧ સામાઈયસંજણં ભંતે ! કયરમ્મિ ભાવે હોજ્જા ? ગોયમા ! ખઓવસમિએ ભાવે હોજ્જા । એવં જાવ સુહમસંપરાએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયત કયા ભાવમાં હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં હોય છે, આ રીતે સૂક્ષ્મસંપરાય સંયત પર્યત જાણવા.

૯૨ અહવ્કવાયસંજણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! ઉવસમિએ વા ખહ્ણે વા ભાવે હોજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! યથાખ્યાત સંયત કયા ભાવમાં હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ઔપશમિક અથવા ક્ષાયિક ભાવમાં હોય છે.

વિવેચન :-

સામાયિકાદિ ચાર ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થાય છે તેથી તે ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં હોય છે અને યથાખ્યાત ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ક્ષય કે ઉપશમથી પ્રાપ્ત થાય છે તેથી તે ઔપશમિક અને ક્ષાયિક, બંને ભાવમાં હોય છે.

સંયતોમાં ભાવ :-

સંયત	ઔપશમિક ભાવ	ક્ષાયોપશમિક ભાવ	ક્ષાયિક ભાવ
પ્રથમ ચાર સંયત	×	✓	×
યથાખ્યાત	✓	×	✓

(૩૫) પરિમાણ દ્વાર :-

૯૩ સામાઈયસંજયાણં ભંતે ! એગસમણં કેવહ્યા હોજ્જા ? ગોયમા ! જહા

કસાયકુસીલા તહેવ ણિરવસેસં ભાણિયવ્વં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયતો એક સમયમાં કેટલા થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પ્રતિપદમાન અને પૂર્વપ્રતિપત્ર સામાયિક સંયતનું સંપૂર્ણ પરિમાણ કથન કષાયકુસીલની સમાન છે.

૧૪ છેઓવદ્વાવણિયા ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! પડિવજ્જમાણે પડુચ્ચ સિય અત્થિ સિય ણત્થિ । જહ્ અત્થિ જહણ્ણેણં એક્કો વા દો વા તિણ્ણિ વા, ઉક્કોસેણં સયપુહુત્તં । પુવ્વપડિવણ્ણે પડુચ્ચ સિય અત્થિ, સિય ણત્થિ, જહ્ અત્થિ જહણ્ણેણં એક્કો વા દો વા તિણ્ણિ વા ઉક્કોસેણં કોડિસયપુહુત્તં । પરિહારવિસુદ્ધિયા જહા પુલાયા । સુહુમસંપરાયા જહા ણિયંઠા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! છેદોપસ્થાપનીય સંયત એક સમયમાં કેટલા થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પ્રતિપદમાન કદાયિત્ હોય છે અને કદાયિત્ નથી. જો હોય, તો જઘન્ય એક, બે, ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ અનેક સો હોય છે. પૂર્વ પ્રતિપત્ર કદાયિત્ હોય છે અને કદાયિત્ હોતા નથી. જો હોય, તો જઘન્ય એક, બે, ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ અનેક સો કોડ હોય છે. પરિહાર વિશુદ્ધ સંયતોનું પરિમાણ પુલાકની સમાન અને સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયતોનું પરિમાણ નિર્ઘ્થોની સમાન છે.

૧૫ અહક્ખાયસંજયા ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! પડિવજ્જમાણે પડુચ્ચ સિય અત્થિ, સિય ણત્થિ । જહ્ અત્થિ જહણ્ણેણં એક્કો વા દો વા તિણ્ણિ વા ઉક્કોસેણં બાવટ્ટસયં- અટ્ટુત્તરસયં ખવગાણં, ચડપ્પણં ઉવસામગાણં । પુવ્વપડિવણ્ણે પડુચ્ચ જહણ્ણેણં કોડિ- પુહુત્તં, ઉક્કોસેણં વિ કોડિપુહુત્તં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! યથાખ્યાત સંયતો એક સમયમાં કેટલા હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પ્રતિપદમાન કદાયિત્ હોય છે અને કદાયિત્ હોતા નથી. જો હોય છે, તો જઘન્ય એક, બે અથવા ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૬૨ હોય છે, જેમાં ૧૦૮ ક્ષપક અને ૫૪ ઉપશામક હોય છે. પૂર્વપ્રતિપત્ર જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અનેક કોડ હોય છે.

વિવેચન :-

સામાયિક સંયતનું કથન કષાયકુસીલની સમાન છે. અર્થાત્ પ્રતિપદમાન કદાયિત્ હોય, કદાયિત્ ન હોય, જો હોય તો જઘન્ય એક, બે, ત્રણ, ઉત્કૃષ્ટ અનેક હજાર હોય છે. પૂર્વપ્રતિપત્ર જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અનેક હજાર કોડ હોય છે કારણ કે તે શાશ્વત છે. શાશ્વત બોલોમાં જ જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટનું કથન આ પ્રમાણે હોય છે.

સામાયિક ચારિત્ર મહાવિદેહક્ષેત્રમાં અને ભરત-ઐરવત ક્ષેત્રમાં દરેક તીર્થકરોના શાસનમાં હોય છે. સાધનાનો પ્રારંભ સામાયિક ચારિત્રથી થતો હોવાથી દરેક સાધકને તેની સ્પર્શના અવશ્ય થાય છે.

પૂર્વકોડ વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્યો નવમા વર્ષે જ તીર્થકરો પાસે કે તેમની શ્રમણ પરંપરામાં કોઈ પણ શ્રમણો પાસે સામાયિક ચારિત્રનો સ્વીકાર કરી શકે છે અને કોડપૂર્વ વર્ષ પર્યંત સામાયિક

ચારિત્રનું પાલન કરે છે. આટલા દીર્ઘકાલમાં અન્ય અનેક શ્રમણોની પરંપરા ચાલવાથી તેની સંખ્યા નિરંતર વૃદ્ધિ પામે છે. તેથી તે હંમેશાં અનેક હજાર કોડ રહે છે. મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં જિન શાસન શાશ્વત છે.

છેદોપસ્થાપનીય સંયતો પ્રતિપદમાન કદાચિત્ હોય, કદાચિત્ હોતા નથી, જો હોય તો જઘન્ય ૧, ૨, ૩, ઉત્કૃષ્ટ અનેક સો હોય, પૂર્વપ્રતિપત્ર પણ કદાચિત્ હોય અને કદાચિત્ ન હોય. જો હોય તો જઘન્ય ૧, ૨, ૩ અને ઉત્કૃષ્ટ અનેક સો કોડ હોય છે.

છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર મહાવિદેહક્ષેત્રમાં તેમજ ભરત અને ઐરવતક્ષેત્રમાં મધ્યના બાવીસ તીર્થકરોના શાસનમાં હોતું નથી. પ્રથમ અને અંતિમ તીર્થકરના શાસનમાં જ હોય છે. તેનો વિચ્છેદકાલ અને વિચ્છેદ ક્ષેત્ર અધિક છે તેથી તે સંયતોની સંખ્યા ઉત્કૃષ્ટ સેંકડો કોડ રહે છે, હજારો કોડ થતી નથી.

છેદોપસ્થાપનીય સંયત પૂર્વ પ્રતિપત્ર પણ અશાશ્વત છે તેમ સૂત્રથી સ્પષ્ટ છે. છતાં તેની જઘન્ય સંખ્યા માટે પાઠમાં એક, બે, ત્રણનું કથન ન હોવાથી (પાઠ છૂટી જવાથી) તેનો વિભિન્ન રીતે અર્થ કરવામાં આવે છે. પ્રસ્તુત સંસ્કરણમાં તે પાઠ સુધારીને જઘન્ય એક, બે, ત્રણનો પાઠ રાખ્યો છે.

પરિહાર વિશુદ્ધ સંયત પણ હંમેશાં હોતા નથી. તે છેદોપસ્થાપનીય સંયતની જેમ ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં પ્રથમ અને અંતિમ તીર્થકરના શાસનમાં જ હોય છે. જ્યારે હોય, ત્યારે પ્રતિપદમાન જઘન્ય ૧, ૨, ૩ અને ઉત્કૃષ્ટ અનેક સો હોય છે અને પૂર્વપ્રતિપત્ર પણ ક્યારેક હોય, ક્યારેક ન હોય, જ્યારે હોય ત્યારે જઘન્ય એક, બે, ત્રણ, ઉત્કૃષ્ટ અનેક હજાર હોય છે. પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર કઠિનતમ તપસાધના છે. તેથી તેનો સ્વીકાર કરનારાની સંખ્યા અલ્પ હોય છે. તે ચારિત્રનો એકી સાથે નવ શ્રમણો સ્વીકાર કરે છે તેમ છતાં પ્રતિપદમાનમાં નવા પ્રવેશની અપેક્ષાએ અને પૂર્વ પ્રતિપત્ર મરણ પામી જવાના કારણે જઘન્ય એક, બે, ત્રણ આદિ સંખ્યા ઘટિત થાય છે.

સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયતની પ્રતિપદમાન સંખ્યા સૂત્રપાઠથી સ્પષ્ટ છે અને પૂર્વપ્રતિપત્ર અનેક સો હોય છે, યથા— અનેક જીવોની અપેક્ષાએ પણ સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્રની સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની જ હોય છે. તેમાં એક સાથે ૧૦૮ જીવો સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્રને પ્રાપ્ત થાય, તે જીવો પોતાની સ્થિતિ પૂર્ણ કરે તે પહેલાં જ અન્ય ૧૦૮ જીવો સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્રને પ્રાપ્ત થઈ જાય. આ રીતે અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિમાં તેની સંખ્યા અનેક સો થઈ જાય છે. જ્યારે તે સર્વ જીવો પોતાની સ્થિતિ પૂર્ણ કરી યથાખ્યાત ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરી લે ત્યારે એક પણ સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયત રહેતા નથી. તેથી તે અશાશ્વત છે.

યથાખ્યાત સંયતની પ્રતિપદમાન સંખ્યા અને પૂર્વ પ્રતિપત્ર સંખ્યા ભાવાર્થથી સ્પષ્ટ છે. આ સંયત કેવળીની અપેક્ષાએ શાશ્વત છે. તે સદાય અનેક કરોડની સંખ્યામાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રોમાં હોય છે.

સંયતોની સંખ્યા :-

સંયત	પ્રતિપદમાન		પૂર્વપ્રતિપત્ર	
	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ
સામાયિક	×/૧, ૨, ૩	અનેક હજાર	અનેક હજાર કોડ શાશ્વત	અનેક હજાર કોડ શાશ્વત
છેદોપસ્થાપનીય	×/૧, ૨, ૩	અનેક સો	×/૧, ૨, ૩	અનેક સો કરોડ

સંયત	પ્રતિપદમાન		પૂર્વપ્રતિપત્ર	
	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ
પરિહાર વિશુદ્ધ	×/૧, ૨, ૩	અનેક સો	×/૧, ૨, ૩	અનેક હજાર
સૂક્ષ્મ સંપરાય	×/૧, ૨, ૩	૧૬૨=૧૫૫ ૧૦૮, ઉપશામક ૫૪	×/૧, ૨, ૩	અનેક સો
યથાખ્યાત	×/૧, ૨, ૩	૧૬૨=૧૫૫-૧૦૮ ઉપશામક-૫૪	અનેક કોડ શાશ્વત	અનેક કોડ શાશ્વત

(૩૬) અલ્પબહુત્વ દ્વાર :-

૧૬ એસિ પં ભંતે! સામાઈય છેઓવદ્વાવણિય પરિહાર વિસુદ્ધિય સુહમસંપરાય અહકવાય સંજયાણં કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા જાવ વિસેસાહિયા વા ? ગોયમા ! સવ્વત્થોવા સુહમ સંપરાયસંજયા, પરિહારવિસુદ્ધિયસંજયા સંખેજ્જગુણા, અહકવાયસંજયા સંખેજ્જગુણા, છેઓવદ્વાવણિયસંજયા સંખેજ્જગુણા, સામાઈયસંજયા સંખેજ્જગુણા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સામાયિક સંયત, છેદોપસ્થાપનીય સંયત, પરિહાર વિશુદ્ધ સંયત, સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયત અને યથાખ્યાત સંયતોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ, બહુ, તુલ્ય કે વિશેષાધિક છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સર્વથી થોડા સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયત છે. તેનાથી પરિહાર વિશુદ્ધ સંયત સંખ્યાત ગુણા છે, તેનાથી યથાખ્યાત સંયત સંખ્યાત ગુણા છે, તેનાથી છેદોપસ્થાપનીય સંયત સંખ્યાત ગુણા છે અને તેનાથી સામાયિક સંયત સંખ્યાત ગુણા છે.

વિવેચન :-

(૧) સર્વથી થોડા સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયત છે કારણ કે તેની સ્થિતિ અલ્પ છે અને તેની સંખ્યા એક સાથે અનેક સો હોય છે. (૨) તેનાથી પરિહાર વિશુદ્ધ સંયત સંખ્યાત ગુણા છે, કારણ કે તેમાં વિશિષ્ટ તપ સાધના હોવાથી તેના ધારક અલ્પ હોય છે અને તેની ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા અનેક હજાર હોય છે. (૩) તેનાથી યથાખ્યાત સંયત સંખ્યાતગુણા છે કારણ કે તે શાશ્વત છે અને તેનું પરિમાણ અનેક કોડ છે. (૪) તેનાથી છેદોપસ્થાપનીય સંયત સંખ્યાત ગુણા છે, કારણ કે તેનું પરિમાણ અનેક સો કોડ છે. (૫) તેનાથી સામાયિક સંયત સંખ્યાતગુણા છે, કારણ કે તેનું પરિમાણ અનેક હજાર કોડ હોય છે.

પાંચ સંયતોનું અલ્પબહુત્વ :-

સામાયિક	છેદોપસ્થાપનીય	પરિહાર વિશુદ્ધ	સૂક્ષ્મ સંપરાય	યથાખ્યાત
૫ સંખ્યાતગુણા અનેક હજાર કોડ	૪ સંખ્યાતગુણા અનેક સો કોડ	૨ સંખ્યાતગુણા અનેક હજાર	૧ સર્વથી થોડા અનેક સો	૩ સંખ્યાતગુણા અનેક કોડ

સંજયા(સંયત) અધિકારમાં જ્ઞાતવ્ય નોંધ :-

(૧) સામાયિક ચારિત્ર અને યથાખ્યાત ચારિત્ર શાશ્વત છે.

- (૨) છેદોપસ્થાપનીય અને પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર મહાવિદેહક્ષેત્રમાં નથી.
- (૩) પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર સ્ત્રીને હોતું નથી.
- (૪) પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્રમાં એક કષાયકુશીલ નિર્ગ્રંથ જ હોય છે.
- (૫) પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્રમાં વૈક્રિય આદિ લબ્ધિનો પ્રયોગ થતો નથી.
- (૬) પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્રવાનનું સંહરણ થતું નથી.
- (૮) પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્રમાં છટ્ટું, સાતમું, આ બે ગુણસ્થાન હોય છે.
- (૧૦) પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર પ્રથમ અને અંતિમ તીર્થકરના શિષ્ય અને તે શિષ્યના શિષ્ય તેમ બે પાટ સુધી જ ચાલે છે.
- (૧૧) પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર પૂર્વધરને જ હોય છે.
- (૧૨) પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર અતીર્થમાં હોતું નથી.
- (૧૩) અવસર્પિણીના પાંચમા આરામાં જન્મેલા, પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર અંગીકાર કરી શકતા નથી.
- (૧૪) સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્રમાં કેવળ સાકારોપયોગ જ હોય છે. તેમાં ત્રણ દર્શન સત્તામાં હોય છે પરંતુ તેનો ઉપયોગ હોતો નથી.
- (૧૫) સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્રમાં કોઈ સમુદ્ઘાત નથી તેમજ ૮ થી ૧૨ ગુણસ્થાને કોઈ સમુદ્ઘાત નથી.
- (૧૬) સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્રમાં અવસ્થિત પરિણામ નથી. હીયમાન કે વર્ધમાન પરિણામ જ હોય છે, તે પણ પરસ્પરમાં છટ્ટાણવડિયા હોતા નથી પરંતુ એકઠાણવડિયા જ હોય છે.
- (૧૭) યથાખ્યાત ચારિત્રમાં હીયમાન પરિણામ નથી. અવસ્થિત અને વર્ધમાન પરિણામ હોય છે.

ચારિત્ર પર્યવ માટે ટીકાકારે કરેલ અસત્કલ્પના યુક્ત અલ્પબહુત્વ :- (અનુસંધાન પેઈજ ૩૨૯)

હીન			અધિક				
૧	અનંતમો ભાગ હીન	૧૦૦૦૦	૯૯૦૦	૧	અનંતમો ભાગ અધિક	૯૯૦૦	૧૦૦૦૦
૨	અસંખ્યાતમો ભાગ હીન	૧૦૦૦૦	૯૮૦૦	૨	અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક	૯૮૦૦	૧૦૦૦૦
૩	સંખ્યાતમો ભાગ હીન	૧૦૦૦૦	૯૦૦૦	૩	સંખ્યાતમો ભાગ અધિક	૯૦૦૦	૧૦૦૦૦
૪	સંખ્યાત ગુણ હીન	૧૦૦૦૦	૧૦૦૦	૪	સંખ્યાત ગુણ અધિક	૧૦૦૦	૧૦૦૦૦
૫	અસંખ્યાત ગુણ હીન	૧૦૦૦૦	૨૦૦	૫	અસંખ્યાત ગુણ અધિક	૨૦૦	૧૦૦૦૦
૬	અનંત ગુણ હીન	૧૦૦૦૦	૧૦૦	૬	અનંત ગુણ અધિક	૧૦૦	૧૦૦૦૦

સંજયા-નિયંઠા પ્રકરણ સમાપ્ત

દાર	પુલાક	બકુશ	પ્રતિસેં	કષાયકું	નિર્ગથ	સ્નાતક	સામાયિક	છેદીપં	પરિહારં	સૂક્ષ્મં	યથાખ્યાત
૧૩ ઉત્સૃજન્મ	૨-૩-૪	૨-૩-૪	૨-૩-૪	૨-૩-૪	૨-૩-૪	૨-૩-૪	૨-૩-૪	૨-૩-૪	૨-૩-૪	૨-૩-૪	૨-૩-૪
સદ્ભાવ	૩-૪	૩-૪	૩-૪	૩-૪	૩-૪	૩-૪	૩-૪	૩-૪	૩-૪	૩-૪	૩-૪
નોઉત્સં	મહાવિદેહ	મહાવિદેહ	મહાવિદેહ	મહાવિદેહ	મહાવિદેહ	મહાવિદેહ	મહાવિદેહ	×	×	મહાવિદેહ	મહાવિદેહ
સંહરણી	×	સર્વત્ર	સર્વત્ર	સર્વત્ર	સર્વત્ર	સર્વત્ર	સર્વત્ર	સર્વત્ર	×	સર્વત્ર	સર્વત્ર
૧૩ ગતિ	સૌધર્મથી ૮ દેવં	સૌધર્મથી ૧૨ દેવં	સૌધર્મથી ૧૨ દેવં	સૌધર્મથી અનુત્તરં	અનુત્તરં	મોક્ષ	સૌધર્મથી અનુત્તરં	સૌધર્મથી અનુત્તરં	સૌધર્મથી ૮ દેવં	અનુત્તરં	અનુત્તરં/ મોક્ષ
સ્થિતિ પામે	અનેક પલં	અનેક પલં	અનેક પલં	અનેક પલં	૩૩ સાગરં	મોક્ષ	૨ પલં	૨ પલં	૨ પલં	૩૩ સાગરં	૩૩ સાગરં
જં / ઉં	૧૮ સાગરોં	૨૨ સાગરોં	૨૨ સાગરોં	૩૩ સાગરં	અનંતકાલ	અનંતકાલ	૩૩ સાગરોં	૩૩ સાગરોં	૧૮ સાગરોં		મોક્ષ
પદવી	પ્રથમ-૪	૪	૪	૫	૧	૧	૫	૫	૪	૧	૧
૧૪ સંયમ	અસંખ્ય	અસંખ્ય	અસંખ્ય	અસંખ્ય	૧	૧	અસંખ્ય	અસંખ્ય	અસંખ્ય	અસંખ્ય	૧
અદ્યપબં	૨ અસં	૩ અસં	૪ અસં	૫ અસં	૧ થોડા	૧ થોડા	૪ અસં	૪ અસં	૩ અસં	૨ અસં	૧ થોડા
૧૫ પર્યવો	અનંત	અનંત	અનંત	અનંત	અનંત	અનંત	અનંત	અનંત	અનંત	અનંત	અનંત
અદ્યપબં	૧/૨	૩/૪	૩/૫	૧/૬	૭ અનંત	૭ અનંત	૧/૪	૧/૪	૨/૩	૫/૬	૭ અનંત
૧૬ યોગ	૩	૩	૩	૩	૩	૩/અયોગી	૩	૩	૩	૩	૩/અયોગી
૧૭ ઉપયોગ	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૧ સાકારોં	૨
૧૮ કષાય	૪	૪	૪	૪,૩,૨,૧	અકષાયી	અકષાયી	૪,૩,૨	૪,૩,૨	૪	૧ લોભ	અકષાયી
૧૯ લેશ્યા	૩ શુભ	૩ શુભ	૩ શુભ	૬	૧ શુક્લ	૧/અલેશી	૬	૬	૩	૧ શુક્લ	૧/અલેશી
૨૦ પરિક્ષામ	૩	૩	૩	૩	૨	૨	૩	૩	૩	૨	૨
વર્ધં જં	૧ સમય	૧ સમય	૧ સમય	૧ સમય	અંતમુહૂર્ત	અંતમુહૂર્ત	૧ સમય	૧ સમય	૧ સમય	૧ સમય	અંતમુહૂર્ત
ઉં સ્થિતિ	અંતમુહૂર્ત	અંતમુહૂર્ત	અંતમુહૂર્ત	અંતમુહૂર્ત	અંતમુહૂર્ત	અંતમુહૂર્ત	અંતમુહૂર્ત	અંતમુહૂર્ત	અંતમુહૂર્ત	અંતમુહૂર્ત	
હીયં જં	૧ સમય	૧ સમય	૧ સમય	૧ સમય	×	×	૧ સમય	૧ સમય	૧ સમય	૧ સમય	×
ઉં સ્થિતિ	અંતમુહૂર્ત	અંતમુહૂર્ત	અંતમુહૂર્ત	અંતમુહૂર્ત	×	×	અંતમુહૂર્ત	અંતમુહૂર્ત	અંતમુહૂર્ત	અંતમુહૂર્ત	×

ક્રમ	કાર	પુલાક	બકુશ	પ્રતિસોં	કથાયકું	નિર્ગથ	સ્નાતક	સામાયિક	છેદોપં	પરિહારો	સૂક્ષ્મં	યથાખ્યાત
૨૧	અવ. જં ઉં સ્થિતિ	૧ સમય/ ૭ સમય	૧ સમય/ ૭ સમય	૧ સમય/ ૭ સમય	૧ સમય/ ૭ સમય	૧ સમય/ અંતમુહૂર્ત	અંતં દેશોન પૂર્વકોટિ વર્ષ	૧ સમય/ ૭ સમય	૧ સમય/ ૭ સમય	૧ સમય/ ૭ સમય	×	૧ સમય દેશોન પૂર્વકોટિ
૨૨	કમબંધ	૭	૭-૮	૭-૮	૭-૮-૬	૧	૧/અબધ	૭-૮	૭-૮	૭-૮	૬	૧/અબધ
૨૩	વેદન	૮	૮	૮	૮	૭	૪	૮	૮	૮	૮	૭/૪
૨૪	ઉદીરણા	૬	૮,૭,૬	૮,૭,૬	૮,૭,૬,૫	૫/૨	૨/×	૮,૭,૬	૮,૭,૬	૮,૭,૬	૬/૫	૫,૨/×
૨૫	ઉવસં ^{૧૨}	૨	૪	૪	૬	૩	મોક્ષ	૪	૫	૨	૪	૨/મોક્ષ
૨૬	સંજ્ઞા	નો સંજ્ઞો	બંને	બંને	બંને	નોસંજ્ઞો	નોસંજ્ઞો	બંને	બંને	બંને	નોસંજ્ઞો	નોસંજ્ઞો
૨૭	આહાર	આહારક	આહારક	આહારક	આહારક	આહારક	બંને	આહારક	આહારક	આહારક	આહારક	બંને
૨૮	ભવ જ/ઉં	૧/૩	૧/૮	૧/૮	૧/૮	૧/૩	×	૧/૮	૧/૮	૧/૩	૧/૩	૧/૩
૨૯	આકર્ષ એક ભવ અનક ભવ	૧/૩ ૨/૭	૧/અનક સો ૨/અનક હજાર	૧/અનક સો ૨/અનક હજાર	૧/અનક સો ૨/અનક હજાર	૧/૨ ૨/૫	૧ ×	૧/અનક સો ૨/અનક હજાર	૧/૧૨૦ ૨/૮૬૦	૧/૩ ૨/૭	૧/૪ ૨/૮	૧/૨ ૨/૫
૩૦	સ્થિતિ એક જીવ અનક જીવ	અંતં ૧ સમય/ અંતં	૧ સમય/ દેશોન પૂર્વકોટિ	૧ સમય/ દેશોન પૂર્વકોટિ	૧ સમય/ દેશોન પૂર્વકોટિ	૧ સમય/ અંતં	અંતં/ દેશોન પૂર્વકોટિ	૧ સમય/ દેશોન પૂર્વકોટિ	૧ સમય/ દેશોન પૂર્વકોટિ	૧ સમય/ દેશોન પૂર્વકોટિ	૧ સમય/ અંતમુહૂર્ત	૧ સમય/ દેશોન પૂર્વકોટિ
૩૧	અંતર એક જીવ મુક્ષા જીવ	અંતં/દેશોન અર્ધં પુદ્ગં ૧ સમય/ સંખ્યાતવર્ષ	અંતં/દેશોન અર્ધં પુદ્ગં નથી શાશ્વત	અંતં/દેશોન અર્ધં પુદ્ગં નથી શાશ્વત	અંતં/દેશોન અર્ધં પુદ્ગં અંતર નથી	અંતં/દેશોન અર્ધં પુદ્ગં ૧ સમય/ ૭ માસ	×	અંતં અર્ધં પુદ્ગં અંતર નથી	અંતં અર્ધં પુદ્ગં ૨૫૦ લાખ કોડ સાગર	અંતં અર્ધં પુદ્ગં ૧૪૨ વર્ષ/ ૫૮ વર્ષ ન્યૂન બે પૂર્વકોટિ	અંતં અર્ધં પુદ્ગં ૧ સમય/ ૬ માસ	અંતં અર્ધં પુદ્ગં અંતં ×

દાર	પુલાક	બહુશ	પ્રતિસં	કથાયકું	નિર્ગથ	સ્નાતક	સામાયિક	છેદોપ	પરિહાર	સૂક્ષ્મ	યથાખ્યાત
૩૧ સમુદ્ધાત	પ્રથમ-૩	૫	૫	૬	×	૧	૬	૬	૩	×	૧
૩૨ અવગાહના ^{૧૩}	લોકનો અસંભાગ	લોકનો અસંભાગ	લોકનો અસંભાગ	લોકનો અસંભાગ	લોકનો અસંભાગ	ત્રણ વિકલ્પ	લોકનો અસંભાગ	લોકનો અસંભાગ	લોકનો અસંભાગ	લોકનો અસંભાગ	ત્રણ વિકલ્પ
૩૩ સ્પર્શના ^{૧૪}	સાધિક	સાધિક	સાધિક	સાધિક	સાધિક	ત્રણે સાધિક	સાધિક	સાધિક	સાધિક	સાધિક	ત્રણે સાધિક
૩૪ ભાવ ^{૧૫}	ક્ષયોપ	ક્ષયોપ	ક્ષયોપ	ક્ષયોપ	ઉપભાગ	ક્ષાયિક	ક્ષયોપ	ક્ષયોપ	ક્ષયોપ	ક્ષયોપ	ઉપભાગ
૩૫ પરિમાણ											
પ્રતિપદ	×/૧,૨,૩ અનેક સો	×/૧,૨,૩ અનેક સો	×/૧,૨,૩ અનેક સો	×/૧,૨,૩ અનેક હજાર	×/૧,૨,૩ ૧૬૨	×/૧,૨,૩ ૧૦૮	×/૧,૨,૩ અનેક હજાર	×/૧,૨,૩ અનેક સો	×/૧,૨,૩ અનેક સો	×/૧,૨,૩ ૧૬૨	×/૧,૨,૩ ૧૬૨
પૂર્વપ્રતિ	×/૧,૨,૩ અનેક હજાર	અનેક સો કોડ	અનેક સો કોડ	અનેક હજાર કોડ	×/૧,૨,૩ અનેક સો	અનેક કોડ	અનેક હજાર કોડ	×/૧,૨,૩ અનેક સો	×/૧,૨,૩ અનેક હજાર	×/૧,૨,૩ અનેક સો	અનેક કોડ
૩૬ અલ્પબંધ ^{૧૬}	૨ સંયુગ્મા	૪ સંયુગ્મા	૫ સંયુગ્મા	૬ સંયુગ્મા	૧ થોડા	૩ સંયુગ્મા	૫ સંયુગ્મા	૪ સંયુગ્મા	૨ સંયુગ્મા	૧ થોડા	૩ સંયુગ્મા

(૧) વેદ- જ્યાં વેદ-૨ હોય ત્યાં પુરુષ અને પુરુષ નપુંસક તે બે વેદ સમજવા. (૨) પ્રતિસેવના- ૨=મૂળગુણ અને ઉત્તરગુણ પ્રતિસેવના. x = અપ્રતિસેવી. અપ્રતિ = અપ્રતિસેવી. (૩) દ્રવ્યલિંગ- ૩ = અન્યલિંગ, ગૃહસ્થલિંગ, સ્વલિંગ. ભાવલિંગ સર્વમાં એક સ્વલિંગ હોય છે. (૪) શરીર- ૩=ઓદારિક, તેજસ, કામણ. ૪=ઓ.વૈ.તૈ.કા. અથવા ઓ.આ.તૈ.કા. (૫) શ્લોક- જન્મ અને સદ્ભાવ અપેક્ષાએ. (૬) કાલ- જન્મ, સદ્ભાવ અપેક્ષાએ. ૩=અવસર્પિણી, ઉત્સર્પિણી, નોઉત્સર્પિણી નોઅવસર્પિણી, ૨=અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણી. નો ઉત્સર્પિણી અને સદ્ભાવ બંને અપેક્ષાએ મહા વિદેહ ક્ષેત્રમાં હોય છે. (૭) સંહરણ- પુલાકનું થતું નથી. સર્વત્ર=સર્વકાળ (આરા)માં (૮) પદવી- ૧ = અહમેન્દ્ર. ૪=ઈન્દ્ર, સામાનિક, ત્રાયસ્ત્રિંશક, લોકપાલ. (૯) સંયમ- સંયમ સ્થાન. (૧૦) અલ્પ- અલ્પબહુત્વ. અસં=અસંખ્યાતગુણ. (૧૧) અલ્પબહુત્વ- ક્રમાંક પ્રમાણે સમજવું. ૧/૨ આદિ=જઘન્ય/ઉત્કૃષ્ટ પર્યવો સમજવા. તથા સરખા આંક પરસ્પર તુલ્ય છે. અનંત=અનંતગુણ. (૧૨) ઉવસં= ઉવસંપદા. ૨=પુલાકપણુ છોડીને તે કથાયકુશીલ અથવા અસંયમભાવ, તે બે અવસ્થાને પામે. આ રીતે દરેકમાં તે જેટલી અવસ્થાને પામે તેની સંખ્યાનું સૂચન છે. સ્પષ્ટીકરણ ભાવાર્થ, વિવેચનમાં છે. (૧૩) અવગાહના = અવગાહના. લોકનો અસં=લોકનો અસંખ્યાતમો ભાગ. (૧૪) સ્પર્શના- સાધિક=અવગાહનાથી સ્પર્શના સાધિક સમજવી. (૧૫) ભાવ દાર- ક્ષયોપ=ક્ષયોપશમ, ઉપ=ઉપશમ. ક્ષા=ક્ષાયિક. (૧૬) અલ્પબંધ = અલ્પબહુત્વ. તે ક્રમાંક પ્રમાણે સમજવું. સંયુગ્મા = સંખ્યાતગુણ. (૧૭) જ્ઞાન દારમાં 'યથાખ્યાત' સંયતના પાંચ જ્ઞાન દર્શાવ્યા છે, તે અનેક જીવની અપેક્ષાએ સમજવા; એક સંયતને પાંચ જ્ઞાન એક સાથે ન હોય.

અવશેષ વિષયો :-

૧૭ પડિસેવણ દોસાલોયણા ય, આલોયણારિહે ચેવ ।

તત્તો સામાયારી, પાયચ્છિત્તે તવે ચેવ ॥

ભાવાર્થ :- (૧) પ્રતિસેવના (૨) આલોચનાના દોષ (૩) આલોચના કરનારની યોગ્યતા (૪) આલોચના શ્રવણ કરનારની યોગ્યતા (૫) સમાચારી (૬) પ્રાયશ્ચિત અને (૭) તપ. સૂત્રકાર હવે પછી આ સાત વિષયોનું ક્રમશઃ વર્ણન કરે છે.

વિવેચન :-

સંયત પ્રકરણ સમાપ્ત થયા પછી પણ આ ઉદ્દેશકમાં અનેક મહત્ત્વપૂર્ણ વિષયોનું નિરૂપણ છે. પ્રતોમાં તે વિષયોની સંગ્રાહક ગાથા રૂપે આ સૂત્ર ઉપલબ્ધ છે. ટીકાકાર શ્રી અભયદેવ સૂરિએ આ ગાથા સંબંધી વિશ્લેષણ કે કોઈ સંકેત કર્યો નથી.

પ્રતિસેવના અને તેના પ્રકાર :-

૧૮ કઙ્ઘિહા ણં ભંતે ! પડિસેવણા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! દસવિહા પડિસેવણા પણ્ણત્તા, તં જહા-

દપ્પપમાદણાભોગે, આઝરે આવતીતિ ય ।

સંકિણ્ણે સહસક્કારે, ભયપ્પઓસા ય વીમંસા ॥૧॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પ્રતિસેવનાના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પ્રતિસેવના દશ પ્રકાર છે, યથા- (૧) દર્પ પ્રતિસેવના (૨) પ્રમાદ પ્રતિસેવના (૩) અનાભોગ પ્રતિસેવના (૪) આતુર પ્રતિસેવના (૫) આપત્ પ્રતિસેવના (૬) સંકીર્ણ પ્રતિસેવના (૭) સહસાકાર પ્રતિસેવના (૮) ભય પ્રતિસેવના (૯) પ્રદ્વેષ પ્રતિસેવના અને (૧૦) વિમર્શ પ્રતિસેવના.

વિવેચન :-

પ્રતિસેવનાનું સ્વરૂપ :- પ્રતિ=પ્રતિકૂળ, સેવન = આચરણ. સંયમી જીવનથી પ્રતિકૂળ આચરણને પ્રતિસેવના કહે છે અથવા પાપ દોષના સેવનથી થતી સંયમ વિરાધનાને પ્રતિસેવના કહે છે. કારણની અપેક્ષાએ પ્રતિસેવનાના દશ પ્રકાર છે, યથા-

(૧) **દર્પ પ્રતિસેવના**- અહંકારથી થતી સંયમ વિરાધના. (૨) **પ્રમાદ પ્રતિસેવના**- બેદરકારીથી થતી સંયમ વિરાધના. (૩) **અનાભોગ પ્રતિસેવના**- અજાણતા થતી સંયમ વિરાધના. (૪) **આતુર પ્રતિસેવના**- ભૂખ, તરસ આદિ કોઈ પીડાથી વ્યાકુળ થતાં થતી સંયમ વિરાધના. (૫) **આપત્પ્રતિસેવના**- કોઈ પણ પ્રકારની આપત્તિથી થતી સંયમ વિરાધના. આપત્તિના ચાર પ્રકાર છે, યથા-૧. **દ્રવ્ય આપત્તિ**- પ્રાસુક નિર્દોષ આહારાદિની પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યારે ૨. **ક્ષેત્ર આપત્તિ**- માર્ગ ભૂલી જવાથી ભયાનક જંગલમાં ફસાઈ જાય ત્યારે, ૩. **કાલ આપત્તિ**- દુષ્કાળ આદિ હોય ત્યારે, ૪. **ભાવ આપત્તિ**- રોગ-આતંક આદિથી શરીર અસ્વસ્થ થઈ જાય ત્યારે, આ ચારે પ્રકારની આપત્તિમાં થતી સંયમ વિરાધનાને આપત્પ્રતિસેવના કહે છે.

(૬) સંકીર્ણ પ્રતિસેવના— નાના ક્ષેત્રમાં અધિક સાધુ-સાધ્વી અને ભિક્ષાયરો ભેગા થઈ જવાથી સંયમમાં જે દોષ લાગે તે. બીજી રીતે શંકિત પ્રતિસેવના— ગ્રહણ યોગ્ય આહારમાં કોઈ પણ દોષની શંકા થવા છતાં પણ તેને ગ્રહણ કરવો. (૭) સહસાકાર પ્રતિસેવના— અચાનક, અકસ્માત્ દોષ લાગી જાય તે. જેમ કે વરસાદ સમયે સાવધાની રાખવા છતાં મોઢામાં પાણી ચાલ્યું જાય, શરીરાદિ ભીંજાઈ જાય તે સહસાકાર પ્રતિસેવના છે. (૮) ભય પ્રતિસેવના— સિંહ આદિ કોઈ પણ ઉપદ્રવના ભયથી થતી સંયમ વિરાધના. (૯) પ્રદેષ પ્રતિસેવના— અન્ય વ્યક્તિ પરના દેષ અથવા ઈર્ષ્યાથી થતી સંયમ વિરાધના. (૧૦) વિમર્શ પ્રતિસેવના— શિષ્યની પરીક્ષા આદિને માટે થતી સંયમ વિરાધના.

આ દશ કારણો સંયમ વિરાધના થાય છે. આલોચનાના સમયે દોષસેવનના કારણને જાણીને, ગુરુ પ્રાયશ્ચિત્ત આપે છે.

ઉપરોક્ત કારણોથી સ્પષ્ટ થાય છે કે સાધક કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાં દોષનું સેવન કરે ત્યારે સંયમ દૂષિત થાય છે. તેથી તે આચરણ પ્રતિસેવના(સંયમથી પ્રતિકૂલ આચરણ) કહેવાય છે.

આલોચનાના દોષો :-

૧૧ દસ આલોચનાદોસા, પળ્લતા, તંજહા-

આકંપ્વિત્તા અણુમાણિત્તા, જંદિટ્વં બાયરં ચ સુહુમં વા ।

છળ્લં સદ્વાઝલય, બહુજળ અવ્વત્ત તસ્સેવી ।

ભાવાર્થ :- આલોચના સંબંધી દોષોના દશ પ્રકાર છે, યથા— (૧) આકમ્પ્ય, (૨) અનુમાન્ય, (૩) દષ્ટ, (૪) બાદર, (૫) સૂક્ષ્મ, (૬) ઇન્ન-પ્રઇન્ન, (૭) શબ્દાકુલ, (૮) બહુજન, (૯) અવ્યક્ત અને (૧૦) તત્સેવી.

વિવેચન :-

આલોચનાનું સ્વરૂપ :- આલોચન એટલે પોતાના દોષોને સમ્યક્ પ્રકારે જોવું. પોતે જાણતા કે અજાણતા જે દોષોનું સેવન કર્યું હોય તે દોષોને સમ્યક્ પ્રકારે જોઈને, આચાર્ય અથવા રત્નાધિક શ્રમણ સમક્ષ પ્રગટ કરીને તેનું ઉચિત પ્રાયશ્ચિત્ત ગ્રહણ કરવું, તેને આલોચના કહે છે.

પાપની વિશુદ્ધિ માટે આલોચના કરવાની હોય છે. સાધકે કોઈ પણ પ્રકારના ભય, લજ્જા કે માયા કપટના ભાવ વિના દોષોનું યથાર્થ રૂપે, સરળ ભાવે પ્રગટીકરણ કરવું જરૂરી છે. સાધક જો તે પ્રમાણે કરે તો જ તેને તેનો લાભ થાય છે. ઇન્નસ્થદશાના કારણે ક્યારેક સાધક યથાર્થ રૂપે આલોચના કરી શકતો નથી. સૂત્રકારે તે આલોચનના દશ દોષ કહ્યા છે.

(૧) આકંપ્વિત્તા— આકંપ્ય. આ શબ્દના બે અર્થ થાય છે— ૧. આકમ્પ્ય-આવર્જિતઃ । આચાર્યાદિની સેવા કરીને. સેવા કરવાથી આચાર્યાદિ પ્રસન્ન થશે તો અલ્પ પ્રાયશ્ચિત્ત આપશે; તેમ વિચારી આચાર્યાદિની સેવા કરીને પછી દોષોની આલોચના કરે. ૨. આકંપ્ય— ધ્રુજતા-ધ્રુજતા આલોચના કરે. જેથી ગુરુ સમજે કે આ સાધુ દોષના ઉચ્ચારણ માત્રથી ધ્રુજે છે તો તેના મનમાં દોષ સેવનનો કેટલો ડર કે ખટકારો હશે ? તેમ વિચારીને ગુરુ અલ્પ પ્રાયશ્ચિત્ત આપશે. (૨) અણુમાણિત્તા— અનુનય-વિનંતિ કરીને. જેમ કે ‘હું દુર્બલ છું, મને ઓછું પ્રાયશ્ચિત્ત આપો’, તેમ અનુનય(વિનંતિ) પૂર્વક આલોચના કરે. (૩) દિટ્વં— જે અપરાધને ગુરુદેવે(કે કોઈએ) જોયા હોય, તેની જ આલોચના કરે. કોઈએ ન જોયા હોય

તેવા(અદષ્ટ) દોષોની આલોચના ન કરે. (૪) **બાયરં**— કેવળ મોટા-મોટા અપરાધોની આલોચના કરે. નાના અપરાધોની ઉપેક્ષા કરીને તેની આલોચના ન કરે. (૫) **સુહુમં**— સૂક્ષ્મ દોષોની આલોચના કરે. જે પોતાના સૂક્ષ્મ દોષોની આલોચના કરે છે તે સ્થૂલ દોષોને તો અવશ્ય કહેશે જ. એ પ્રકારનો વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરવા માટે કેવળ સૂક્ષ્મ દોષોની આલોચના કરે. (૬) **છન્ના-પ્રછન્ના**— લજ્જા આદિથી અત્યંત અવ્યક્ત શબ્દોથી આલોચના કરે કે જેથી જેની સમક્ષ આલોચના કરાય છે તે સાંભળી કે સમજી ન શકે. (૭) **સદ્ઘાતલ**— અન્ય અગીતાર્થોને સાંભળાવવા માટે ઊંચા સ્વરથી બોલીને આલોચના કરે. (૮) **બહુજન**— એક જ દોષની અનેક સાધુઓની સમીપે આલોચના કરે. (૯) **અવ્વત્ત**— જે સાધુને, કયા અતિચારનું કયું પ્રાયશ્ચિત્ત અપાય તેનું યથાર્થ જ્ઞાન ન હોય, તેવા અગીતાર્થ સાધુની સમક્ષ આલોચના કરે. (૧૦) **તસ્સેવી**— જે દોષની આલોચના કરવી હોય, તે દોષ સેવન કરનાર સાધુ પાસે જ તેની આલોચના કરે.

આ દોષોને જોતાં સ્પષ્ટ થાય છે કે સાધકે પોતાના દોષોની આલોચના, આલોચના વિધિના યથાર્થ જ્ઞાતા, પૂર્ણ યોગ્યતા સંપન્ન આચાર્ય આદિની સમક્ષ ઉપરોક્ત દશ દોષોનો ત્યાગ કરીને આત્મ શુદ્ધિના લક્ષે શુદ્ધ ચિત્તથી, સરળ ભાવે કરવી જોઈએ.

આલોચના કરનારની યોગ્યતા :-

૧૦૦ **दसहिं ठाणेहिं संपण्णे अणगारे अरिहइ अत्तदोसं आलोइत्तए, तं जहा- जाइसंपण्णे, कुलसंपण्णे, विणयसंपण्णे, णाणसंपण्णे, दंसणसंपण्णे चरित्तसंपण्णे, खंते, दंते, अमायी, अपच्छाणुतावी ।**

ભાવાર્થ :- દશ ગુણોથી સંપન્ન અણગાર આલોચનાને યોગ્ય હોય છે, યથા- (૧) જાતિ સંપન્ન (૨) કુલ સંપન્ન (૩) વિનય સંપન્ન (૪) જ્ઞાન સંપન્ન (૫) દર્શન સંપન્ન (૬) ચારિત્ર સંપન્ન (૭) ક્ષમાવાન, (૮) દમિતેન્દ્રિય (૯) અમાયી અને (૧૦) અપશ્ચાતાપી.

વિવેચન :-

આલોચના તે સાધક જીવનની એક વિશિષ્ટ ક્રિયા છે. તેથી દશ વિશિષ્ટ ગુણોથી સંપન્ન સાધક જ આલોચનાને યોગ્ય છે.

(૧) **જાતિ સંપન્ન**— માતૃપક્ષને જાતિ કહે છે. ઉત્તમ જાતિવાન અધમ કૃત્ય કરતા નથી, ક્યારેક દોષ સેવન થઈ જાય તો તે શુદ્ધ હૃદયથી આલોચના કરી લે છે. (૨) **કુલ સંપન્ન**— પિતૃવંશને કુલ કહે છે. ઉત્તમ કુલમાં જન્મેલી વ્યક્તિ દોષનો સ્વીકાર કરીને પ્રાયશ્ચિત્ત વહન કરે છે. (૩) **વિનય સંપન્ન**— વિનયવાન વ્યક્તિ, ગુર્વાદિકની આજ્ઞાનો સ્વીકાર કરીને શુદ્ધ હૃદયથી આલોચના કરે છે. (૪) **જ્ઞાન સંપન્ન**— જ્ઞાનવાન વ્યક્તિ મોક્ષ માર્ગની આરાધના માટે આલોચનાની મહત્તા સમજીને સમ્યક્ પ્રકારે આલોચના કરે છે. (૫) **દર્શન સંપન્ન**— શ્રદ્ધાવાન વ્યક્તિ શાસ્ત્ર કથિત પ્રાયશ્ચિત્તથી થતી શુદ્ધિને જાણીને આલોચના કરે છે. (૬) **ચારિત્ર સંપન્ન**— ઉત્તમ ચારિત્રવાન વ્યક્તિ પોતાના ચારિત્રને શુદ્ધ રાખવા માટે દોષોની આલોચના કરે છે. (૭) **ક્ષાન્ત**— ક્ષમાવાન હોય તે જ સાધુ દોષ સેવન નિમિત્તે ગુરુ ઉપાલંભ આપે છતાં ક્રોધ ન કરે અને પોતાના દોષનો સ્વીકાર કરીને આલોચના કરે છે. (૮) **દાન્ત**— દમન્દ્રિય, ઈન્દ્રિયોના વિષયમાં અનાસક્ત વ્યક્તિ કઠોરતમ પ્રાયશ્ચિત્ત સ્વીકારે છે, તે પાપની આલોચના શુદ્ધ હૃદયથી કરે છે. (૯) **અમાયી**— કપટ રહિત સરલ વ્યક્તિ જ શુદ્ધ હૃદયથી આલોચના કરે છે. (૧૦) **અપશ્ચાતાપી**—

આલોચના કર્યા પછી તેનો પશ્ચાત્તાપ નહીં કરનાર વ્યક્તિ આલોચના કરી શકે છે. આ દશ ગુણ સંપન્ન વ્યક્તિ આલોચના કરીને દોષ મુક્ત બની શકે છે.

આલોચના સાંભળનાર ગુરુની યોગ્યતા :-

૧૦૧ અદ્વહિં ઠાળેહિં સંપણ્ણે અણગારે અરિહ્ઠ્ઠ આલોચણં પઢિચ્છિત્તે, તં જહા- આચારવં, આહારવં, વવહારવં, ઉવ્વીલે, પકુવ્વે, અપરિસ્સાવી, ણિજ્જાજ્જાવે, અવાયદંસી ।

ભાવાર્થ :- આઠ ગુણોથી યુક્ત સાધુ આલોચના સાંભળવા યોગ્ય હોય છે, યથા- (૧) આચારવાન, (૨) આહારવાન, (૩) વ્યવહારવાન, (૪) અપત્રીડક, (૫) પ્રકુર્વક, (૬) અપરિસ્સાવી, (૭) નિર્યાપક અને (૮) અપાયદર્શી.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં આલોચના સાંભળનાર ગુરુની યોગ્યતા પ્રગટ કરી છે. આલોચના વિધિ શિષ્યની આધ્યાત્મિક ચિકિત્સા છે. તે ચિકિત્સા કરનાર ગુરુ, શિષ્યના દોષો અને તેના યથાર્થ ઉપચારના જ્ઞાતા હોવા જરૂરી છે. આઠ ગુણોથી યુક્ત સાધુ આલોચના સાંભળવા યોગ્ય હોય છે, યથા-

(૧) **આચારવાન**- જ્ઞાનાદિ પાંચ પ્રકારના આચારવાન. સ્વયં પંચાચારના જ્ઞાતા હોય અને તેના પાલક હોય. (૨) **આહારવાન**- પ્રગટ કરેલા અતિચારોને મનમાં ધારણ કરનાર હોય, (૩) **વ્યવહારવાન**- આગમ વ્યવહાર, શ્રુત વ્યવહાર આદિ પાંચ પ્રકારના વ્યવહારના જ્ઞાતા. (૪) **અપત્રીડક**- પ્રેમપૂર્વકના વર્તનથી અને સમજાવીને લજ્જાથી પોતાના દોષોને છુપાવનાર શિષ્યની લજ્જાને દૂર કરી શકે તે પ્રકારે આલોચના કરાવનાર. (૫) **પ્રકુર્વક**- આલોચિત દોષોનું પ્રાયશ્ચિત્ત આપી, અતિચારોની શુદ્ધિ કરાવવામાં સમર્થ. (૬) **અપરિસ્સાવી**- આલોચના કરનારના દોષોને અન્ય સમક્ષ પ્રગટ નહીં કરનાર. (૭) **નિર્યાપક**- અશક્તિ અથવા અન્ય કોઈ પણ કારણે એક સાથે પૂર્ણ પ્રાયશ્ચિત્ત લેવામાં અસમર્થ સાધુને થોડું-થોડું પ્રાયશ્ચિત્ત આપીને પ્રાયશ્ચિત્ત પૂરું કરાવનાર (૮) **અપાયદર્શી**- આલોચના ન કરવામાં પરલોકનો ભય તથા અન્ય દોષ બતાવીને સમ્યક્ પ્રકારે આલોચના કરાવનાર. આ અષ્ટ ગુણ સંપન્ન વ્યક્તિ અન્યને આલોચના કરાવવામાં સમર્થ હોય છે અને તેમાં સફળ થાય છે.

શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્રમાં તેના દશ ગુણ કહ્યા છે, જેમાં પ્રિયધર્મી અને દઢધર્મી બે ગુણ વધુ કહ્યા છે.

દશ પ્રકારની સમાચારી :-

૧૦૨ દસવિહા સમાચારી પણ્ણત્તા, તં જહા-

ઇચ્છા મિચ્છા તહવ્કારો, આવસ્સિયા ય ણિસીહિયા ।

આપુચ્છા ય પઢિપુચ્છા, છંદણા ય ણિમંતણા ।

ઉવસંપયા ય કાલે, સમાચારી ભવે દસહા ॥

ભાવાર્થ :- સમાચારીના દશ પ્રકાર છે, યથા- (૧) ઈચ્છાકાર, (૨) મિથ્યાકાર, (૩) તથાકાર, (૪) આવશ્યકી, (૫) નૈષેધિકી, (૬) આપૃચ્છના, (૭) પ્રતિપૃચ્છના, (૮) છંદના, (૯) નિમંત્રણા અને (૧૦) ઉપસંપદા.

વિવેચન :-

સમાચારીનું સ્વરૂપ :- સાધુના વિધિપૂર્વકના સમ્યક્ આચરણને સમાચારી કહે છે. તેના દશ ભેદ છે, યથા- (૧) ઈચ્છાકાર- આપણા કાર્યમાં ગુરુની ઈચ્છાને જાણવી તે 'ઈચ્છાકાર' છે. જેમ કે 'જો આપની ઈચ્છા હોય તો હું અમુક કાર્ય કરું અથવા આપનું અમુક કાર્ય કરું'. આ રીતે પૂછવું તે 'ઈચ્છાકાર' છે. તેમજ અન્યનું કાર્ય કરવામાં પણ ગુરુની ઈચ્છા જાણવી. (૨) મિથ્યાકાર- સંયમ પાલન કરતા કોઈ વિપરીત આચરણ થઈ ગયું હોય, તો તે પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરતા સાધુ સ્વયં 'મિથ્યામિ દુક્કડમ્' - 'મારું પાપ નિષ્ફળ થાઓ' આ પ્રમાણે શબ્દોચ્ચારણ કરે, તે મિથ્યાકાર સમાચારી છે. (૩) તથાકાર- સૂત્રાદિ આગમની વાચનામાં કે પ્રશ્નોત્તરમાં ગુરુદેવ ઉત્તર આપે તથા વ્યાખ્યાન આપે ત્યારે તેમના વચનન 'તહત્તિ' - 'આપ કહો છો તેમજ છે' તેમ કહીને બહુમાનપૂર્વક સ્વીકારવું, તે તથાકાર સમાચારી છે. (૪) આવશ્યકી- આવશ્યક કાર્ય માટે ઉપાશ્રયમાંથી બહાર જતાં 'આવસ્સહી આવસ્સહી' હું આવશ્યક કાર્ય માટે બહાર જાઉં છું. તે પ્રમાણે કહેવું તે આવશ્યકી સમાચારી છે. (૫) નૈષેધિકી- બહારથી પાછા ફરીને ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ કરતા 'નિસ્સહિ નિસ્સહિ' ઉચ્ચારણ કરવું. જે કાર્ય માટે બહાર ગયો હતો, તે કાર્યથી નિવૃત્ત થઈને આવ્યો છે. ગત કાર્યનો નિષેધ કરવો 'નૈષેધિકી સમાચારી' છે. (૬) આપૃચ્છના- કોઈ પણ કાર્ય કરતાં પહેલાં ગુરુને પૂછવું કે હે ગુરુદેવ ! હું અમુક કાર્ય કરું? આ રીતે પૂછવું તે 'આપૃચ્છના' સમાચારી છે. (૭) પ્રતિપૃચ્છના- પહેલાં જે કાર્યનો નિષેધ કર્યો હોય, તે કાર્ય કરવાની આવશ્યકતા હોય તો ગુરુદેવને પુનઃ પૂછવું કે આપે અમુક કાર્યનો નિષેધ કર્યો હતો પરંતુ તે કાર્ય કરવું આવશ્યક છે. તો આપ તેની આજ્ઞા આપો, તો હું કરું; આ રીતે પુનઃ પૂછવું તે પ્રતિપૃચ્છના સમાચારી છે અથવા અન્ય સાધુનું કાર્ય કરવા માટેની ગુરુની આજ્ઞા હોય પરંતુ જ્યારે કાર્ય કરવાનું હોય ત્યારે પુનઃ પૂછવું તે પ્રતિપૃચ્છના સમાચારી છે. (૮) છંદના- પ્રાપ્ત થયેલા આહારનું અન્ય સાધુને આમંત્રણ આપવું, યથા-જો આપને ઉપયોગી હોય, તો આ આહારનો સ્વીકાર કરો, તે 'છંદના' સમાચારી છે. (૯) નિમંત્રણા- ગૌયરી સમયે અન્ય સાધુઓને આમંત્રણ આપવું કે 'શું આપને માટે આહાર લઈ આવું?' તે નિમંત્રણા સમાચારી છે. (૧૦) ઉપસંપદા- જ્ઞાનાદિ પ્રાપ્ત કરવા માટે ગુરુની આજ્ઞાપૂર્વક અન્ય જ્ઞાની ગુરુની સમીપે રહેવું, તે ઉપસંપદા સમાચારી છે.

આ રીતે દશ સમાચારી ગુરુકુળવાસી ગુરુ-શિષ્યના પવિત્ર સંબંધને અને તેમના ઉજ્જવળ વ્યવહારને સૂચિત કરે છે.

પ્રત્યેક સમાચારીમાં શિષ્યનો ગુર્વાદિકો અને રત્નાદિકો પ્રતિ શ્રદ્ધા, ભક્તિ અને બહુમાનનો ભાવ પ્રદર્શિત થાય છે. સમર્પણભાવપૂર્વક સમાચારીનું સમ્યક્ પાલન કરનાર શિષ્યના સ્વચ્છંદનો, અહંકારનો નાશ થાય છે. નમ્રતા આદિ અનેક આત્મગુણોનો વિકાસ થાય છે. દશ સમાચારીના પાલનથી જ શિષ્યનો સર્વાંગી વિકાસ થઈ શકે છે.

પ્રાયશ્ચિત્તના ભેદ :-

૧૦૩ દસવિહે પાયચ્છિત્તે પણ્ણત્તે, તં જહા- આલોચનારિહે, પઢિક્કમનારિહે, તદુભયારિહે, વિવેગારિહે, વિડસગ્ગારિહે, તવારિહે, છેદારિહે, મૂલારિહે, અણવટ્ટપ્પારિહે, પારંચિયારિહે.

ભાવાર્થ :- પ્રાયશ્ચિત્તના દશ પ્રકાર છે, યથા- (૧) આલોચનાઈ, (૨) પ્રતિકમણાઈ, (૩) તદુભયાઈ, (૪) વિવેકાઈ, (૫) વ્યુત્સર્ગાઈ, (૬) તપાઈ, (૭) છેદાઈ, (૮) મૂલાઈ, (૯) અનવસ્થાપ્યાઈ અને પારાંચિતાઈ.

વિવેચન :-

પ્રાયશ્ચિત્તનું સ્વરૂપ :- અતિચારોની શુદ્ધિને માટે ગુરુ સમક્ષ પાપને પ્રગટ કરી, તેનો પશ્ચાત્તાપ કરવો અને ગુરુના આદેશ અનુસાર તેના દંડ રૂપ તપનો સ્વીકાર કરવો તેને પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે.

(૧) **આલોચનાર્હ**— ગુરુ સમક્ષ સરળ અને નિર્દોષ ભાવે, સ્પષ્ટ રૂપે પાપને પ્રગટ કરવા તે આલોચના છે. જે દોષની શુદ્ધિ આલોચના માત્રથી થઈ જાય, તેને ‘આલોચનાર્હ’ પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે. (૨) **પ્રતિક્રમણાર્હ**— પાપથી પાછા ફરવા, માટે ‘મિચ્છામિ દુક્કડમ્’ કહેવું અને ભવિષ્યમાં તે પાપનું પુનરાવર્તન ન થાય તેનો સંકલ્પ કરવો, તે પ્રતિક્રમણ પ્રાયશ્ચિત્ત છે. જે દોષની શુદ્ધિ પ્રતિક્રમણથી થાય તેને પ્રતિક્રમણાર્હ કહે છે. (૩) **તદ્ભયાર્હ**— જે દોષની શુદ્ધિ આલોચના અને પ્રતિક્રમણ બંને કરવાથી થાય તે તદ્ભયાર્હ પ્રાયશ્ચિત્ત છે. (૪) **વિવેકાર્હ**— અશુદ્ધ આહાર-પાણી આદિનો ત્યાગ કરવો. જે દોષની શુદ્ધિ આધાકર્માદિ આહારનો વિવેક અર્થાત્ ત્યાગ કરવાથી થઈ જાય, તેને વિવેકાર્હ પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે. (૫) **વ્યુત્સર્ગાર્હ**— કાયોત્સર્ગને યોગ્ય. જે દોષની શુદ્ધિ શરીરની ચેષ્ટાને રોકીને ધ્યેયમાં ઉપયોગને સ્થિર કરવા રૂપ કાયોત્સર્ગથી થાય છે, તેને વ્યુત્સર્ગાર્હ પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે. (૬) **તપાર્હ**— જે દોષની શુદ્ધિ તપથી થાય તેને તપાર્હ પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે. (૭) **છેદાર્હ**— દીક્ષા-પર્યાયના છેદને યોગ્ય, જે દોષની શુદ્ધિ દીક્ષા પર્યાયનો છેદ કરવાથી થાય, તેને છેદાર્હ પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે. (૮) **મૂલાર્હ**— મૂલ અર્થાત્ પુનઃ દીક્ષા લેવાથી જે દોષ શુદ્ધ થાય તે, અર્થાત્ જે દોષની શુદ્ધિ, એક વાર સ્વીકૃત સંયમનો પૂર્ણતયા છેદ કરીને પુનઃ સંયમ સ્વીકારવાથી થાય તેને મૂલાર્હ પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે. છેદ પ્રાયશ્ચિત્તમાં ચાર-છ મહિના કે અમુક દિવસની દીક્ષાપર્યાયનો છેદ કરાય છે. જેટલા દિવસની દીક્ષાપર્યાયનો છેદ થયો હોય તેને ન્યૂન કરીને જ તેની દીક્ષાપર્યાયની ગણના થાય છે. રત્નાધિકોને વંદન વ્યવહાર આદિ તે જ પ્રમાણે થાય છે. પરંતુ મૂલાર્હ પ્રાયશ્ચિત્તમાં તેની પૂર્વ સંયમ પર્યાયનો સર્વથા છેદ કરીને પુનઃદીક્ષા ગ્રહણ કરાય છે. ત્યારથી પૂર્વ દીક્ષિત સર્વ સાધુઓને વંદન વ્યવહાર કરવો પડે છે. (૯) **અનવસ્થાપ્યાર્હ**— જે દોષની શુદ્ધિ માટે વિશિષ્ટ તપાયરણ કરાવ્યા પછી એક વાર ગૃહસ્થનો વેશ પરિધાન કરાવીને ફરી વાર દીક્ષા આપવામાં આવે, તે અનવસ્થાપ્યાર્હ પ્રાયશ્ચિત્ત છે. આ નવમા પ્રાયશ્ચિત્તવાળાને જઘન્ય છ મહિના, ઉત્કૃષ્ટ ૧૨ વર્ષ સુધી સંઘથી અલગ રાખવામાં આવે, અર્થાત્ સાથે રહેવા છતાં તેની સાથે આહાર, વંદન આદિ વ્યવહાર ન હોય. (બીમાર થાય તો બીજા સાધુ સેવા અવશ્ય કરે.) પ્રાયશ્ચિત્તકાળ પૂર્ણ થયા પછી ઉપસ્થાપના સમયે સંઘ સામે ગૃહસ્થ વેશ પરિધાન કરાવે. ત્યાર પછી તે પુનઃ શ્રમણ વેશ ધારણ કરે અને ત્યારે તેને છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર પ્રદાન કરવામાં આવે, તેની સંપૂર્ણ દીક્ષાનો છેદ કરી નવી દીક્ષા દેવામાં આવે છે. (૧૦) **પારાચિતાર્હ**— દસ પ્રાયશ્ચિત્તમાં આ અંતિમ ઉત્કૃષ્ટ પ્રાયશ્ચિત્ત છે. આ પ્રાયશ્ચિત્તની વિધિ અને તેનો તપસમય નવમા પ્રાયશ્ચિત્તની સમાન છે. પરંતુ આ દસમા પ્રાયશ્ચિત્તમાં દોષ સેવન કરનાર સાધુ સાથે શય્યા(એક સ્થાન)નો વ્યવહાર પણ રહેતો નથી. તે સાધુને બીજા ગામમાં કે બીજા મકાનમાં રહેવાનું હોય છે. તે સાધુને પોતાના સંઘાડાના સાધુઓથી ઉત્કૃષ્ટ અઠી ગાઉ દૂર રાખે છે. અંતિમ બંને પ્રાયશ્ચિત્તનું વહન કરનાર સાધુ આચાર્યની સાથે યોગ્ય વિનય વ્યવહાર કરે છે. આચાર્ય પણ યોગ્ય રીતે તેનું ધ્યાન રાખે છે. પ્રાયશ્ચિત્ત વહનકાળમાં કોઈ બીમારી આદિ આવે તો આચાર્ય તેની સેવા માટે શ્રમણની વ્યવસ્થા કરે છે.

આ બંને પ્રાયશ્ચિત્તનું કારણ જો ગુરુની અશાતના હોય તો તેને જઘન્ય છ માસ, ઉત્કૃષ્ટ એક વર્ષની તપસ્યા અને અન્ય મૂળગુણની વિરાધના આદિ દોષસેવન કર્યું હોય તો જઘન્ય એક વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ ૧૨ વર્ષની તપસ્યા કરવાની હોય છે. તેમની તપસ્યામાં ઊનાળામાં એક ઉપવાસ, શિયાળામાં છઠ્ઠ, ચોમાસામાં

અદમ અને પારણામાં આયંબિલ કરવાની હોય છે. અન્ય અનેક નિયમો જિનકલ્પીની સમાન છે.

પ્રાયશ્ચિત્તનો ઉદ્દેશ્ય પાપવિશુદ્ધિનો છે. તેથી દોષનો પ્રકાર, દોષની તીવ્રતા-મંદતા, તેમજ પ્રાયશ્ચિત્ત વહન કરનારની યોગ્યતાના આધારે પ્રાયશ્ચિત્ત અપાય છે; તેથી જ આચાર્યને કે આચાર્ય તુલ્ય પૂર્વધર સ્થવિર આદિને દસ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્ત અને સામાન્ય સાધુને આઠ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્ત અપાય છે.

તપના ભેદ-પ્રભેદ :-

૧૦૪ દુવિહે તવે પળ્ણત્તે, તં જહા- બાહિરે ય અભિંભતરે ય ।

ભાવાર્થ :- તપના બે પ્રકાર છે, યથા- બાહ્ય અને આભ્યંતર.

૧૦૫ સે કિં તં ભંતે ! બાહિરે તવે ? ગોયમા ! બાહિરે તવે છવ્વિહે પળ્ણત્તે, તં જહા- અળસણં, ઓમોયરિયા, ભિક્ષ્વાયરિયા, રસપરિચ્ચાઓ, કાયકિલેસો, પડિસંલીળયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! બાહ્ય તપના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! બાહ્ય તપના છ પ્રકાર છે, યથા-અનશન, અવમોદરિકા(ઊનોદરી), ભિક્ષાચર્યા, રસપરિત્યાગ, કાયાકલેશ અને પ્રતિ-સંલીનતા.

૧૦૬ સે કિં તં ભંતે ! અળસણે ? ગોયમા ! અળસણે દુવિહે પળ્ણત્તે, તં જહા- ઇત્તરિયે ય આવકહિયે ય ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનશનના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અનશનના બે પ્રકાર છે, યથા- ઈત્વરિક અને યાવત્કથિત.

વિવેચન :-

ઇચ્છાનિરોધસ્તપ : । ઈચ્છાનો નિરોધ કરવો તે તપ છે. જેના દ્વારા કર્મોનો નાશ થાય અને આત્મા ઉજ્જવળ થાય તે અનુષ્ઠાનોને તપ કહે છે. તેના બે ભેદ છે- બાહ્યતપ અને આભ્યંતર તપ.

બાહ્યતપ :- જેનો સંબંધ પ્રાયઃ શારીરિક પ્રવૃત્તિ સાથે હોય તથા જેના આચરણની અન્યને પ્રતીતિ થાય તેને બાહ્યતપ કહે છે. જેમ કે કર્મનિર્જરાના લક્ષે આહારનો ત્યાગ કરવો, અલ્પ આહાર કરવો. દ્રવ્યોની મર્યાદા કરવી વગેરે અનુષ્ઠાનો બાહ્યતપ છે.

આભ્યંતર તપ :- જેનો સંબંધ આત્મ પરિણામો સાથે હોય તથા જેના આચરણની અન્યને પ્રતીતિ થાય કે ન પણ થાય તેને આભ્યંતર તપ કહે છે. જેમ કે- વિનય, વૈયાવચ્ચ(ગુરુ આદિની સેવા), સ્વાધ્યાય વગેરે. ગુરુ આદિ સાથેનો નમ્ર વ્યવહાર કે સાનુકૂળ વ્યવહાર તે વિનય તપ છે અને ગુરુ આદિની સેવા કરવી તે વૈયાવચ્ચ તપ છે. આભ્યંતર તપમાં શારીરિક પ્રવૃત્તિ હોવા છતાં પ્રધાનતા આત્મભાવોની કે અહંકારના નાશ આદિની હોય છે.

સંક્ષેપમાં બાહ્ય અને આભ્યંતર બંને પ્રકારના તપમાં કર્મનિર્જરાનું લક્ષ હોવા છતાં બાહ્યતપમાં પ્રવૃત્તિની અને આભ્યંતર તપમાં આત્મપરિણતિની પ્રધાનતા અપેક્ષિત હોય છે.

અનશન :-

૧૦૭ સે કિં તં ભંતે ! ઇત્તરિયે ? ગોયમા ! ઇત્તરિયે અળેગવિહે પળ્ણત્તે, તં જહા- ચડત્થે

ભત્તે, છટ્ટે ભત્તે, અટ્ટમે ભત્તે, દસમે ભત્તે, દુવાલસમે ભત્તે, ચોદસમે ભત્તે, અદ્ધમાસિણે ભત્તે, માસિણે ભત્તે, દોમાસિણે ભત્તે, તેમાસિણે ભત્તે જાવ છમ્માસિણે ભત્તે । સે તં ઇત્તરિણે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ઈત્વરિક અનશનના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ઈત્વરિક અનશનના અનેક પ્રકાર છે, યથા- ચતુર્થ ભક્ત(એક ઉપવાસ), ષષ્ઠ ભક્ત(એક સાથે બે ઉપવાસ), અષ્ટમ ભક્ત(ત્રણ ઉપવાસ), દશમ ભક્ત(ચાર ઉપવાસ), દ્વાદશ ભક્ત(પાંચ ઉપવાસ), ચતુર્દશ ભક્ત(છ ઉપવાસ), અર્ધમાસિક ભક્ત(પંદર ઉપવાસ), માસખમણ, બે માસખમણ, ત્રણ માસખમણ યાવત્ છમાસીતપ, આ ઈત્વરિક અનશન છે.

૧૦૮ સે કિં તં ભંતે ! આવકહિણે ? ગોયમા ! આવકહિણે દુવિહે પણ્ણત્તે, તં જહા- પાઓવગમણે ય, ભત્તપચ્ચક્ખાણે ય ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! યાવત્કથિત અનશનના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! યાવત્કથિત અનશનના બે પ્રકાર છે, યથા- પાદપોપગમન અને ભક્તપ્રત્યાખ્યાન.

૧૦૯ સે કિં તં ભંતે ! પાઓવગમણે ? ગોયમા ! પાઓવગમણે દુવિહે પણ્ણત્તે, તં જહા- ણીહારિમે ય અણીહારિમે ય, ણિયમં અપહિકમ્મે । સે તં પાઓવગમણે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પાદપોપગમનના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પાદપોપગમનના બે પ્રકાર છે, યથા- નિહારિમ અને અનિહારિમ. આ બંને અવશ્ય અપ્રતિકર્મ હોય છે. આ પાદપોપગમન તપ છે.

૧૧૦ સે કિં તં ભંતે ! ભત્તપચ્ચક્ખાણે ? ગોયમા ! ભત્તપચ્ચક્ખાણે દુવિહે પણ્ણત્તે, તં જહા- ણીહારિમે ય અણીહારિમે ય, ણિયમં સપહિકમ્મે । સે તં ભત્તપચ્ચક્ખાણે । સે તં આવકહિણે । સે તં અણસણે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ભક્ત પ્રત્યાખ્યાનના કેટલા ભેદ છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ભક્ત પ્રત્યાખ્યાનના બે પ્રકાર છે, યથા- નિહારિમ અને અનિહારિમ. આ બંને અવશ્ય સપ્રતિકર્મ હોય છે. આ ભક્ત પ્રત્યાખ્યાન છે. આ રીતે યાવત્કથિત અનશન અને અનશનનું કથન પૂર્ણ થાય છે.

વિવેચન :-

અનશન :- આહારનો ત્યાગ કરવો તે અનશન છે. તેના બે ભેદ છે.

(૧) ઈત્વરિક અનશન :- અલ્પ કાળ માટે આહારનો ત્યાગ કરવો. તેના અનેક ભેદ છે, એક ઉપવાસ, બે ઉપવાસ યાવત્ છ માસના ઉપવાસ. ઉપવાસ માટે ચતુર્થભક્ત સંજ્ઞા છે, યથા-

उपवासस्य संज्ञा, एवं षष्ठादिकमुपवासद्वयादेरिति ।

चतुर्थमेकेनोपवासेन, षष्ठं द्वाभ्यां, अष्टमं त्रिभिः ॥

‘ચતુર્થભક્ત’ તે એક ઉપવાસની સંજ્ઞા છે. ‘ષષ્ઠ ભક્ત’ તે બે ઉપવાસની અને ‘અષ્ટમ ભક્ત’ તે ત્રણ ઉપવાસની સંજ્ઞા છે. આ રીતે ક્રમશઃ આગળ સમજવું જોઈએ. ચાર વખતના આહાર ત્યાગને ચતુર્થભક્ત;

છ વખતના આહાર ત્યાગને છટ્ટમ્ભક્ત; આઠ વખતના આહાર ત્યાગને અટ્ટમ્ભક્ત કહેવાય; તેવો અર્થ પણ કરવામાં આવે છે પરંતુ તે સર્વત્ર ઘટિત થઈ શકતો નથી. પ્રથમ તીર્થકરના શાસનમાં એક વર્ષનો, બાવીસ તીર્થકરોના શાસનમાં આઠ માસનો અને અંતિમ તીર્થકરના શાસનમાં છ માસનો ઉત્કૃષ્ટ અનશન તપ હોય છે. (૨) યાવત્કથિત અનશન— જીવન પર્યંત આહારનો ત્યાગ કરવો. તેના બે ભેદ છે— પાદપોપગમન અને ભક્તપ્રત્યાખ્યાન. (૧) પાદપોપગમન— અશન, પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમ રૂપ ચારે પ્રકારના આહારનો સર્વથા ત્યાગ કરીને, પોતાના શરીરના કોઈ પણ અંગને કિંચિત્માત્ર પણ ન હલાવવું. પાદપ = વૃક્ષ. જે રીતે કાપેલું વૃક્ષ અથવા કાપેલા વૃક્ષની ડાળી સ્વયં હલનચલન કરતી નથી, તે જ રીતે જે આસનમાં સંથારો સ્વીકાર્યો હોય, તે જ આસનમાં, તે જ ક્ષેત્રમાં તે જ રૂપે મૃત્યુ પર્યંત રહેવું, તેને પાદપોપગમન અનશન કહે છે. તેમાં અંગોપાંગના હલનચલનનો આગાર નથી. તેમાં અન્ય મુનિઓની કોઈ પણ પ્રકારની સેવાનો નિષેધ હોય છે, તેથી તેને અપ્રતિકર્મ કહેવાય છે. પાદપોપગમન અનશનના બે ભેદ છે— નિહારિમ અને અનિહારિમ. નિહારિમ— સંથારો ગામમાં કર્યો હોય અને મૃત શરીરને અંતિમ ક્રિયા માટે ગામની બહાર લઈ જવાય, તેને નિહારિમ કહે છે. અનિહારિમ— ગામની બહાર પર્વતાદિની ગુફામાં કે તેવા અન્ય નિર્જન સ્થાને સંથારો કર્યો હોય, તેના મૃત શરીરની અંતિમ કોઈ વિધિ કરવાની ન હોય, તેને અનિહારિમ કહે છે.

(૨) ભક્તપ્રત્યાખ્યાન :- ત્રણ અથવા ચાર આહારનો જીવન પર્યંત ત્યાગ કરવો, તેને ભક્તપ્રત્યાખ્યાન અથવા ભક્તપરિણા કહે છે. તેમાં અંગોપાંગના હલન ચલનનો આગાર હોય છે તેમજ અન્ય મુનિઓની સેવા પણ લઈ શકાય છે; તેથી તેને સપ્રતિકર્મ કહે છે. તેના પણ નિહારિમ અને અનિહારિમ બે ભેદ છે. [વિશેષ વર્ણન માટે જુઓ— શ્રી આચારાંગ સૂત્ર અધ્યયન-૯]

ઊનોદરી તપ :-

૧૧૧ સે કિં તં ભંતે ! ઓમોયરિયા ? ગોયમા ! ઓમોયરિયા દુવિહા પળ્ણત્તા, તં જહા-
દવ્વોમોયરિયા ય ભાવોમોયરિયા ય ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! અવમોદરિકા—ઊનોદરીનું સ્વરૂપ કેવું છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! ઊનોદરીના બે પ્રકાર છે, યથા— દ્રવ્ય ઊનોદરી અને ભાવ ઊનોદરી.

૧૧૨ સે કિં તં ભંતે ! દવ્વોમોયરિયા ? ગોયમા ! દવ્વોમોયરિયા દુવિહા પળ્ણત્તા, તં
જહા— ઊવગરણદવ્વોમોયરિયા ય ભક્તપાણદવ્વોમોયરિયા ય ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! દ્રવ્ય ઊનોદરીનું સ્વરૂપ કેવું છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! દ્રવ્ય ઊનોદરીના બે પ્રકાર છે, યથા— ઉપકરણ દ્રવ્ય ઊનોદરી અને ભક્તપાન દ્રવ્ય ઊનોદરી.

૧૧૩ સે કિં તં ભંતે ! ઊવગરણદવ્વોમોયરિયા ? ગોયમા ! ઊવગરણદવ્વોમોયરિયા તિવિહા
પળ્ણત્તા, તં જહા— ઈગેવત્થે, ઈગેપાણ, ચિયત્તોવગરણસાહજ્જણયા । સેત્તં ઊવગરણદવ્વોમોયરિયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! ઉપકરણ દ્રવ્ય ઊનોદરીનું સ્વરૂપ કેવું છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! ઉપકરણ દ્રવ્ય ઊનોદરીના ત્રણ પ્રકાર છે, યથા— (૧) વસ્ત્ર ઊનોદરી (૨) પાત્ર ઊનોદરી અને (૩) ગૃહસ્થે પૂર્ણ ઉપયોગ કરી લીધેલા કે છોડી દીધેલા ઉપકરણ ગ્રહણ કરવા; આ ઉપકરણ દ્રવ્ય ઊનોદરી છે.

૧૧૪ સે કિં તં ભંતે ! ભક્તપાણદ્વોમોયરિયા ? ગોયમા ! ભક્તપાણ દ્વોમોયરિયા અદ્વ
[કુન્નુકુલિઅંડગમ્માણમેતે] કવલે આહારં આહોસ્માણે અપ્પહારે, એવં જહા સત્તમસા પઠમોદ્દેસા જાવ
ણો 'પકામરસભોજી' ત્તિ વત્તવ્વં સિયા । સેતં ભક્તપાણદ્વોમોયરિયા । સેતં દ્વોમોયરિયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ભક્તપાન દ્રવ્ય ઊનોદરીનું સ્વરૂપ કેવું છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! આઠ કવલનો આહાર કરનાર સાધુ અલ્પાહારી છે. આ રીતે શતક-૭/૧ અનુસાર સંપૂર્ણ કથન કરવું **યાવત્** ૩૨ કવલમાં એક કવલ પણ ન્યૂન આહાર કરનાર પ્રકામ રસભોજી કહેવાતો નથી. આ ભક્ત પાન દ્રવ્ય ઊનોદરીનું કથન થયું. આ રીતે દ્રવ્ય ઊનોદરીનું કથન પૂર્ણ થયું.

૧૧૫ સે કિં તં ભંતે ! ભાવોમોયરિયા ? ગોયમા ! ભાવોમોયરિયા અણેગવિહા પણ્ણત્તા, તં
જહા- અપ્પકોહે જાવ અપ્પલોભે, અપ્પસદ્દે, અપ્પઙ્ગે, અપ્પતુમંતુમે । સેતં ભાવોમોયરિયા ।
સેતં ઓમોયરિયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ભાવ ઊનોદરીનું સ્વરૂપ કેવું છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ભાવ ઊનોદરીના અનેક પ્રકાર છે, યથા- અલ્પક્રોધ **યાવત્** અલ્પ લોભ, અલ્પ શબ્દ, અલ્પ ઝંઝ, અલ્પ તુમંતુમ. આ ભાવ ઊનોદરીનું કથન થયું. આ રીતે ઊનોદરીનું કથન પૂર્ણ થયું.

વિવેચન :-

ઊનોદરી-અવમોદરિકા :- ભોજન આદિનું પરિમાણ અને ક્રોધાદિ આવેશોને ઓછા કરવા, તેને ઊનોદરી તપ કહે છે. તેના બે ભેદ છે- દ્રવ્ય ઊનોદરી અને ભાવ ઊનોદરી.

(૧) દ્રવ્ય ઊનોદરી :- દ્રવ્ય અર્થાત્ ભોજનનું પરિમાણ અથવા વસ્ત્ર, પાત્ર આદિ ઉપકરણોનું પરિમાણ ઘટાડવું તે. તેના પણ બે ભેદ છે- (૧) ઉપકરણ ઊનોદરી (૨) ભક્તપાન ઊનોદરી.

ઉપકરણ ઊનોદરી :- તેના ત્રણ ભેદ છે. **(૧) પાત્ર ઊનોદરી :-** શાસ્ત્રમાં સાધુ-સાધ્વીને મર્યાદિત પાત્ર રાખવાનું વિધાન છે, તેમાં ચાર પાત્ર રાખવાની પરંપરા વિશેષ પ્રચલિત છે. તેનાથી ઓછા પાત્ર રાખવા તે પાત્ર ઊનોદરી છે. સાધુ-સાધ્વીને માટીના, કાષ્ટના અને તુંબીના તે ત્રણ જાતિના પાત્ર રાખવાનું વિધાન છે. તેમાંથી કોઈપણ એક જાતિના પાત્ર રાખવા, તે પણ પાત્ર ઊનોદરી છે.

(૨) વસ્ત્ર ઊનોદરી :- શાસ્ત્રમાં સાધુ-સાધ્વીને મર્યાદિત વસ્ત્ર રાખવાનું વિધાન છે. તેમાં સાધુને માટે ૭૨ હાથ અને સાધ્વીને માટે ૮૬ હાથ વસ્ત્ર રાખવાની ધારણા પ્રચલિત છે. તે મર્યાદાને ઘટાડવી તે વસ્ત્ર ઊનોદરી છે.

અહીં સૂત્રકારે **એગે વત્થે, એગે પાણ** શબ્દ પ્રયોગ કર્યો છે. તેમાં **એગે** શબ્દ એક સંખ્યાવાચી નથી પરંતુ પ્રકારવાચી છે, તેવું પ્રતીત થાય છે. એક પાત્ર રાખે તો જ પાત્ર ઊનોદરી થાય તેમ અર્થ કરવો ઉચિત નથી. સાધુની કલ્પ મર્યાદા ચાર પાત્ર રાખવાની છે. તેમાં ત્રણ કે બે પાત્ર રાખે તો પણ પાત્ર ઊનોદરી થાય છે. તે જ રીતે વસ્ત્રમાં સમજવું.

(૩) ચિયત્તોવગરણસાઙ્ગજ્જણયા ત્યક્તોપકરણ સ્વદનતા :- ત્યાગેલા ઉપકરણોનો સ્વીકાર કરવો. તેના બે અર્થ થાય છે- (૧) ગૃહસ્થના ઉપયોગમાં આવેલા અને ગૃહસ્થોએ ઉપયોગ કરી, છોડી દીધેલા. (૨) અન્ય શ્રમણોએ ઉપયોગ કરીને છોડી લીધેલા. અહીં પ્રથમ અર્થ પ્રાસંગિક છે કારણ કે દરેક સાધુઓ

પોતાની ઉપધિનો પૂર્ણ રીતે ઉપયોગ કરે છે. તેથી સાધુ દ્વારા ત્યક્ત ઉપકરણ તો પરઠવાને યોગ્ય હોય છે, અન્યથા તે ત્યક્ત થતું નથી.

ભક્તપાન દ્રવ્ય ઊનોદરી :- ૩૨ કવલ પ્રમાણ આહારને પ્રમાણોપેત ભોજન કહે છે. તેમાંથી એક કવલ પણ ઓછો લેવો તેને ઊનોદરી કહે છે. તેનાં પાંચ ભેદ છે— (૧) અલ્પાહાર— આઠ કવલ પ્રમાણ આહાર લેવો. (૨) અવહ-અપાર્થ ઊનોદરી— બાર કવલ પ્રમાણ આહાર લેવો. (૩) અર્ધ ઊનોદરી— સોળ કવલ પ્રમાણ આહાર લેવો (૪) ચતુર્થાશ ઊનોદરી— ચોવીસ કવલ પ્રમાણ આહાર લેવો અર્થાત્ ત્રણ ભાગ આહાર લેવો અને એક ભાગનો ત્યાગ કરવો. (૫) કિંચિત્ ઊનોદરી— ૩૧ કવલ પ્રમાણ આહાર લેવો.

(૨) ભાવ ઊનોદરી :- કષાયોની માત્રાને અલ્પ કરવી તે ભાવ ઊનોદરી છે. તેના અનેક ભેદ છે— ક્રોધ, માન, માયા, લોભને અલ્પ કરવા, કષયાદિના આવેશોને ઘટાડવા, અલ્પ શબ્દો બોલવા, કષાયને વશ થઈને ન બોલવું, કષાયને ઉપશાંત કરવા, તે ભાવ ઊનોદરી છે.

ભિક્ષાયરી તપ :-

૧૧૬ સે કિં તં ભંતે ! ભિક્ષાયરિયા ? ગોયમા ! ભિક્ષાયરિયા અણેગવિહા પણ્ણત્તા, તં જહા- દવ્વાભિગ્ગહચરણ, एवं જહા ઉવવાઙ્ગ જાવ સુદ્ધેસણિણ, સંખાદત્તિણ । સેતંભિક્ષાયરિયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! ભિક્ષાયર્યાનું સ્વરૂપ કેવું છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! ભિક્ષાના અનેક પ્રકાર છે, યથા— દ્રવ્યાભિગ્રહચરક ભિક્ષાયર્યા, ઈત્યાદિ ઔપપાતિક સૂત્રાનુસાર જાણવા યાવત્ શુદ્ધેષણિક, સંખ્યાદત્તિક, આ ભિક્ષાયર્યા છે.

વિવેચન :-

વિવિધ પ્રકારના અભિગ્રહપૂર્વક ભિક્ષા પ્રાપ્ત કરવી તે 'ભિક્ષાયર્યા' તપ કહેવાય છે. અભિગ્રહ પૂર્વક ભિક્ષા કરવાથી વૃત્તિ સંક્ષેપ થાય છે. તેથી તેને વૃત્તિસંક્ષેપ તપ પણ કહે છે. ઔપપાતિક સૂત્રમાં તેના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ, શુદ્ધેષણિક, સંખ્યાદત્તિક આદિ અનેક ભેદ-પ્રભેદનો ઉલ્લેખ છે.

રસ પરિત્યાગ તપ :-

૧૧૭ સે કિં તં ભંતે ! રસપરિચ્ચાણ ? ગોયમા ! રસપરિચ્ચાણ અણેગવિહે પણ્ણત્તે, તં જહા- ણિવ્વિગિણ્ણ, પણીયરસવિવજ્જણ, एवं જહા ઉવવાઙ્ગ જાવ લૂહાહારે । સેતંરસપરિચ્ચાણ ।

શબ્દાર્થ :- ણિવ્વિગિણ્ણ = નિર્વિકૃતિક, વિગયરહિત.

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! રસ પરિત્યાગનું સ્વરૂપ કેવું છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! રસ પરિત્યાગના અનેક ભેદ છે, યથા— વિગય રહિત આહાર લેવો, પ્રણીતરસનો અર્થાત્ ગરિષ્ઠ પદાર્થોનો ત્યાગ કરવો, ઈત્યાદિ કથન ઔપપાતિક સૂત્રાનુસાર જાણવું યાવત્ લુખો-સૂકો આહાર કરવો, આ રસપરિત્યાગ છે.

વિવેચન :-

રસવંતા આહારના ત્યાગને રસ પરિત્યાગ કહે છે. દૂધ, દહીં, ઘી, તેલ અને મિષ્ટાન્ન, આ પાંચ વિગય છે. આ વિકારજનક વિગયોનો તથા પ્રણીત-સ્નિગ્ધ અને ગરિષ્ઠ આહારનો ત્યાગ કરવો તેને રસ

પરિત્યાગ કહે છે. તેના પણ વિગય ત્યાગ, આયંબિલ, ગરિષ્ઠ ભોજનનો ત્યાગ, અન્તાહાર, પ્રાન્તાહાર, અરસાહાર, વિરસાહાર, રૂક્ષાહાર આદિ અનેક ભેદ છે. તેનું વિસ્તૃત વર્ણન ઔપપાતિક સૂત્રમાં છે.

કાયકલેશ તપ :-

૧૧૮ સે કિં તં ભંતે ! કાયકિલેસે ? ગોયમા ! કાયકિલેસે અણેગવિહે પળ્ણત્તે, તં જહા- ઠાળાઈએ, ઉક્કુ ડુયાસણિએ, એવં જહા ઉવવાઈએ જાવ સવ્વગાયપરિકમ્મવિભૂસવિપ્પમુક્કે। સે તં કાયકિલેસે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કાયકલેશ તપનું સ્વરૂપ કેવું છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! કાયકલેશ તપના અનેક પ્રકાર છે, યથા- સ્થાનાયતિગ(ઊભા રહેવું), ઉત્કટુકાસનિક(ઉકડુ આસન) આદિ ઔપપાતિક સૂત્રાનુસાર જાણવા યાવત્ શરીરના સર્વ પ્રકારના સંસ્કાર અને શોભાનો ત્યાગ કરવો. આ કાયકલેશ તપનું કથન થયું.

વિવેચન :-

દેહના મમત્વને છોડવા માટે શરીરને વિવિધ પ્રકારે કષ્ટ આપવા, તેને કાયકલેશ તપ કહે છે. તેના અનેક પ્રકાર છે. વિવિધ પ્રકારના આસને સ્થિત થઈને ધ્યાન સાધનામાં એકાગ્ર થવું. શરીરની શોભા સંસ્કારનો ત્યાગ કરવો, શીત કે ઉષ્ણ આતાપના લેવી, લોચ કરવો વગેરે.

પ્રતિસંલીનતા તપ :-

૧૧૯ સે કિં તં ભંતે ! પડિસંલીણયા ? ગોયમા ! પડિસંલીણયા ચઝવ્વિહા પળ્ણત્તા, તં જહા- ઙ્ઙંદિય પડિસંલીણયા, કસાયપડિસંલીણયા, જોગપડિસંલીણયા, વિવિત્તસયણાસણસેવણયા।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પ્રતિસંલીનતાનું સ્વરૂપ કેવું છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પ્રતિસંલીનતાના ચાર પ્રકાર છે, યથા- ઈન્દ્રિય પ્રતિસંલીનતા, કષાય પ્રતિસંલીનતા, યોગપ્રતિસંલીનતા અને વિવિક્ત શયના-સનસેવનતા.

૧૨૦ સે કિં તં ભંતે ! ઙ્ઙંદિયપડિસંલીણયા ? ગોયમા ! ઙ્ઙંદિયપડિસંલીણયા પંચવિહા પળ્ણત્તા, તં જહા- સોઙ્ઙંદિયવિસયપ્પયારણિરોહો વા, સોઙ્ઙંદિયવિસયપ્પત્તેસુ વા અત્થેસુ રાગદોસ વિણિગ્ગહો, ચક્કિંદિયવિસયપ્પયારણિરોહો એવં જાવ પ્પાસિંદિયવિસયપ્પયારણિરોહો વા પ્પાસિંદિય વિસયપ્પત્તેસુ વા અત્થેસુ રાગદોસવિણિગ્ગહો । સે તં ઙ્ઙંદિયપડિસંલીણયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ઈન્દ્રિય પ્રતિસંલીનતાનું સ્વરૂપ કેવું છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ઈન્દ્રિય પ્રતિસંલીનતાના પાંચ પ્રકાર છે, યથા- શ્રોતેન્દ્રિય વિષય-પ્રચાર નિરોધ અથવા શ્રોતેન્દ્રિયના પ્રાપ્ત વિષયોમાં રાગ-દ્વેષ ન કરવો. આ રીતે ચક્ષુરિન્દ્રિય વિષય-પ્રચાર નિરોધ અથવા ચક્ષુરિન્દ્રિયના પ્રાપ્ત વિષયોમાં રાગ-દ્વેષ ન કરવો. આ રીતે યાવત્ સ્પર્શનેન્દ્રિય વિષય-પ્રચાર નિરોધ અથવા સ્પર્શનેન્દ્રિયના પ્રાપ્ત વિષયોમાં રાગ-દ્વેષ ન કરવો. આ ઈન્દ્રિય પ્રતિસંલીનતા તપનું કથન થયું.

૧૨૧ સે કિં તં ભંતે ! કસાયપડિસંલીણયા ? ગોયમા ! કસાયપડિસંલીણયા ચઝવ્વિહા

પણ્ણત્તા, તં જહા- કોહોદયણિરોહો વા ઉદયપ્પત્તસ્સ વા કોહસ્સ વિફલીકરણં । એવં જાવ લોભોદયણિરોહો વા ઉદયપ્પત્તસ્સ વા લોભસ્સ વિફલીકરણં । સેતં કસાયપડિસંલીણયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કષાય પ્રતિસંલીનતાનું સ્વરૂપ કેવું છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કષાય પ્રતિસંલીનતાના ચાર પ્રકાર છે, યથા- ઉદયમાં આવેલા ક્રોધનો નિરોધ અથવા ઉદયમાં આવેલા ક્રોધને નિષ્ફળ કરવો. આ રીતે યાવત્ ઉદયમાં આવેલા લોભનો નિરોધ અથવા ઉદયમાં આવેલા લોભને નિષ્ફળ કરવો. આ કષાય પ્રતિસંલીનતાનું કથન થયું.

૧૨૨ સેકિં તં ભંતે ! જોગપડિસંલીણયા ? ગોયમા ! જોગપડિસંલીણયા તિવિહા પણ્ણત્તા, તં જહા- મણજોગપડિસંલીણયા, વહ્જોગપડિસંલીણયા, કાયજોગપડિસંલીણયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! યોગ-પ્રતિસંલીનતાનું સ્વરૂપ કેવું છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! યોગ પ્રતિસંલીનતાના ત્રણ પ્રકાર છે, યથા- મનયોગ પ્રતિસંલીનતા, વચનયોગ પ્રતિસંલીનતા અને કાયયોગ પ્રતિસંલીનતા.

૧૨૩ સેકિં તં ભંતે ! મણજોગપડિસંલીણયા ? ગોયમા ! મણજોગપડિસંલીણયા તિવિહા પણ્ણત્તા પણ્ણત્તા, તં જહા- અકુસલમણણિરોહો વા કુસલમણઉદીરણં વા મણસ્સ વા એગત્તીભાવકરણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! મનોયોગ પ્રતિસંલીનતાનું સ્વરૂપ કેવું છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેના ત્રણ પ્રકાર છે, યથા- (૧) અકુશલ એટલે અશુભ મનનો નિરોધ (૨) કુશલ એટલે શુભ મનની ઉદીરણા અર્થાત્ પ્રયત્નપૂર્વક શુભ વિચારણા કરવી. (૩) મનને એકાગ્ર કરવું.

૧૨૪ સેકિં તં ભંતે ! વહ્જોગપડિસંલીણયા ? ગોયમા ! વહ્જોગપડિસંલીણયા તિવિહા પણ્ણત્તા, તં જહા- અકુસલવહ્જણિરોહો વા કુસલવહ્જઉદીરણં વા વહ્જે વા એગત્તીભાવકરણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! વચનયોગ પ્રતિસંલીનતાનું સ્વરૂપ કેવું છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેના ત્રણ પ્રકાર છે, યથા- (૧) અકુશલ એટલે અશુભ વચનનો નિરોધ (૨) કુશલ એટલે શુભ વચનની ઉદીરણા અર્થાત્ પ્રયત્નપૂર્વક શુભ વચન બોલવા. (૩) વચનની એકાગ્રતા કરવી.

૧૨૫ સેકિં તં કાયજોગપડિસંલીણયા ? કાયજોગપડિસંલીણયા જણ્ણં સુસમાહિયપસંત્ત- સાહરિયપાણિયા એ વુમ્મો એવ ગુત્તિંદિ એ અલ્લીણે પલ્લીણે ચિટ્ઠિ, સેતં કાયપડિસંલીણયા । સે તં જોગપડિસંલીણયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કાય પ્રતિસંલીનતાનું સ્વરૂપ કેવું છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સમ્યક્ પ્રકારે શાંત થઈને, હાથ-પગને સંકુચિત કરીને, કાયબાની જેમ ગુપ્તેન્દ્રિય થઈને આલીન-પ્રલીન(સ્થિર) થવું તે કાય-પ્રતિસંલીનતા છે. આ યોગ પ્રતિસંલીનતાનું કથન થયું.

૧૨૬ સેકિં તં વિવિત્તસયણાસણસેવણયા ? વિવિત્તસયણાસણસેવણયા જણ્ણં આરામેસુ વા ઉજ્જાણેસુ વા જહા સોમિલુદ્દેસ એ જાવ સેજ્જાસંથારગં ઉવસંપજ્જિત્તા ણં વિહરહિ । સે તં વિવિત્તસયણાસણસેવણયા । સે તં પડિસંલીણયા । સે તં બાહિર એ તવે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! વિવિત્ત શયનાસનસેવનતાનું સ્વરૂપ કેવું છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ !

વિવિક્ત(સ્ત્રી, પશુ અને પંડગ-નપુંસકથી રહિત) સ્થાનમાં અર્થાત્ આરામ-બગીચા, ઉદ્યાન આદિ શતક-૧૮/૧૦ અનુસાર સ્થાન અને ઉપકરણ આદિ પ્રાપ્ત કરીને રહેવું, તેને વિવિક્તશયનાસનસેવનતા કહે છે. આ વિવિક્તશયનાસનસેવનતા તપ, પ્રતિસંલીનતા તપ અને બાહ્યતપનું કથન પૂર્ણ થયું.

વિવેચન :-

વિષય કે કષાયમાં સંલીન બનેલા ઈન્દ્રિય અને મનને, પાછા વાળવા અર્થાત્ તેનું ગોપન કરવું તેને પ્રતિસંલીનતા કહે છે. તેના ચાર ભેદ છે.

(૧) ઈન્દ્રિય પ્રતિસંલીનતા- તેના પાંચ ભેદ છે- શ્રોતેન્દ્રિય આદિ પાંચ ઈન્દ્રિયોને પોત-પોતાના વિષયોમાં જતી રોકવી તથા પાંચ ઈન્દ્રિયો દ્વારા ગ્રહણ કરેલા વિષયોમાં રાગ કે દ્વેષ ન કરવો.

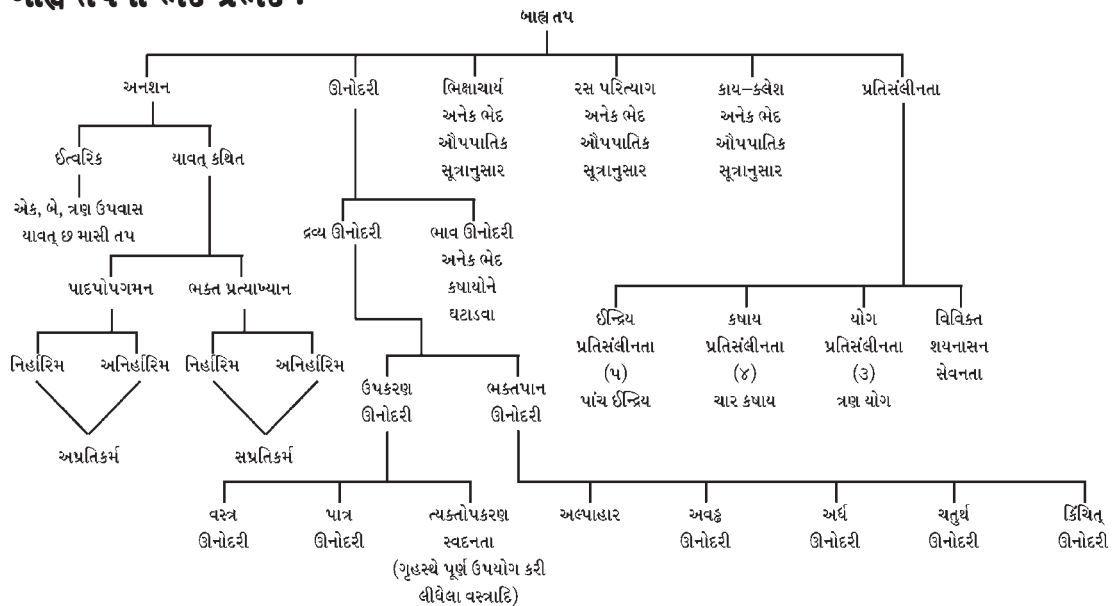
(૨) કષાય પ્રતિસંલીનતા- તેના ચાર ભેદ છે- ક્રોધ આદિ ચારે કષાયનો ઉદય થવા ન દેવો અને ઉદય પ્રાપ્ત કષાયને નિષ્ફળ કરવો.

(૩) યોગ પ્રતિસંલીનતા- તેના ત્રણ ભેદ છે- મન પ્રતિસંલીનતા- મનની અકુશલ(અશુભ) પ્રવૃત્તિને રોકવી. કુશલ પ્રવૃત્તિ કરવી તથા ચિત્તને એકાગ્ર કરવું. વચન પ્રતિસંલીનતા- સાવધ વચનને રોકવા, કુશલ(શુભ) અને નિરવધ વચન બોલવું તથા વચનની પ્રવૃત્તિને રોકવી. તે વચન પ્રતિસંલીનતા છે. કાય પ્રતિસંલીનતા :- સમ્યક્ પ્રકારે, સમાધિ પૂર્વક શાંત થઈને, અંગોપાંગને સંકુચિત કરવા તથા કાયબાની જેમ ગુપ્તેન્દ્રિય થઈને સ્થિર થવું તે કાય પ્રતિસંલીનતા છે.

(૪) વિવિક્તશયનાસનસેવનતા- સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસક રહિત સ્થાનમાં નિર્દોષ શય્યા-સંસ્તારક આદિનો સ્વીકાર કરીને રહેવું અથવા આરામ-બગીચા, ઉદ્યાન આદિમાં સંસ્તારક અંગીકાર કરવા તે પણ વિવિક્ત શયનાસનતા છે.

આ રીતે પ્રતિસંલીનતાના કુલ ૧૩ ભેદ છે.

બાહ્ય તપના ભેદ-પ્રભેદ :-

આભ્યંતર તપ :-

૧૨૭ સે કિં તં ભંતે ! અભિંતરણ તવે ? ગોયમા ! અભિંતરણ તવે છવ્વિહે પળ્ણત્તે, તં જહા- પાયચ્છિત્તં, વિણઓ, વૈયાવચ્ચં, સજ્ઝાઓ, જ્ઞાણં, વિડસગ્ગો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! આભ્યંતર તપનું સ્વરૂપ કેવું છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! આભ્યંતર તપના છ પ્રકાર છે, યથા- પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, વૈયાવૃત્ય, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન અને વ્યુત્સર્ગ.

વિવેચન :-

જે તપનો સંબંધ મુખ્યત્વે આત્માના ભાવો સાથે હોય અને શરીર સાથે ગૌણ રૂપે હોય છે, તેને આભ્યંતર તપ કહે છે. તે મોક્ષ પ્રાપ્તિનું અંતરંગ કારણ છે. તેનો પ્રભાવ બાહ્ય શરીર પર નહીં પરંતુ આભ્યંતર રાગ-દ્વેષાદિ કાષાયિક ભાવો પર પડે છે. અંતર્દષ્ટિ આત્મા જ તેનું સેવન કરે છે. તેથી તેને આભ્યંતર તપ કહે છે; તેના છ ભેદ છે.

પ્રાયશ્ચિત્ત તપ :-

૧૨૮ સે કિં તં ભંતે ! પાયચ્છિત્તે ? ગોયમા ! પાયચ્છિત્તે દસવિહે પળ્ણત્તે, તં જહા- આલોયણારિહે જાવ પારંચિયારિહે । સે તં પાયચ્છિત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પ્રાયશ્ચિત્તના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પ્રાયશ્ચિત્તના દશ પ્રકાર છે, યથા- આલોચનાર્થ યાવત્ પારાચિતાર્થ. આ પ્રાયશ્ચિત્ત તપનું કથન થયું.

વિવેચન :-

પ્રાયશ્ચિત્તનું સ્વરૂપ :- જે અનુષ્ઠાનથી મૂળગુણ અને ઉત્તરગુણ વિષયક અતિચારોથી મલિન થયેલો આત્મા શુદ્ધ થાય તેને પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે અથવા પ્રાયઃ = પાપ અને ચિત્ત = શુદ્ધિ. જે અનુષ્ઠાનથી પાપની શુદ્ધિ થાય, તેને પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે. તેનું વિસ્તૃત વર્ણન આ ઉદ્દેશકના સૂત્ર-૧૦૩માં થઈ ગયું છે.

વિનય તપ :-

૧૨૯ સે કિં તં ભંતે ! વિણે ? ગોયમા ! વિણે સત્તવિહે પળ્ણત્તે, તં જહા- ણાણવિણે દંસણવિણે, ચરિત્તવિણે, મણવિણે, વહ્વિણે, કાયવિણે, લોગોવયારવિણે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! વિનયના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! વિનયના સાત પ્રકાર છે, યથા- જ્ઞાન વિનય, દર્શન વિનય, ચારિત્ર વિનય, મન વિનય, વચન વિનય, કાય વિનય અને લોકોપચાર વિનય.

૧૩૦ સે કિં તં ભંતે ! ણાણવિણે ? ગોયમા ! ણાણવિણે પંચવિહે પળ્ણત્તે, તં જહા- આભિણિ- બોહિયણાણવિણે જાવ કેવલણાણવિણે । સે તં ણાણવિણે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જ્ઞાન વિનયના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જ્ઞાન વિનયના પાંચ પ્રકાર છે, યથા- આભિનિબોધિક જ્ઞાન વિનય યાવત્ કેવલજ્ઞાન વિનય. આ જ્ઞાન વિનયનું કથન થયું.

૧૩૧ સે કિં તં ભંતે ! દંસણવિણે । ગોયમા ! દંસણવિણે દુવિહે પળ્ણત્તે, તં જહા-
સુસ્સૂસણાવિણે ય અણચ્ચાસાયણાવિણે ય ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! દર્શન વિનયના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! દર્શન વિનયના બે ભેદ છે, યથા- શુશ્રૂષા વિનય અને અનાશાતના વિનય.

૧૩૨ સે કિં તં ભંતે ! સુસ્સૂસણાવિણે ? ગોયમા ! સુસ્સૂસણાવિણે અણેગવિહે પળ્ણત્તે,
તં જહા- સવ્કારેઙ્ગ વા સમ્માણેઙ્ગ વા એવં જહા ચોદ્દસમસે ત્તે ઇદ્દેસે જાવ પડિસંસાહણયા
સે તં સુસ્સૂસણાવિણે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! શુશ્રૂષા વિનયના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! શુશ્રૂષા વિનયના અનેક પ્રકાર છે, યથા- સત્કાર, સન્માન આદિ શતક-૧૪/૩ અનુસાર યાવત્ પ્રતિસંસાધનતા પર્યંત જાણવું. આ શુશ્રૂષા વિનયનું કથન થયું.

૧૩૩ સે કિં તં ભંતે ! અણચ્ચાસાયણાવિણે ?

ગોયમા ! અણચ્ચાસાયણાવિણે પળ્યાલીસઙ્ગવિહે પળ્ણત્તે, તં જહા- અરહંતાણં અણચ્ચા-
સાયણયા, અરહંતપળ્ણત્તસ્સ ધમ્મસ્સ અણચ્ચાસાયણયા, આયરિયાણં અણચ્ચાસાયણયા,
ઉવજ્જાયાણં અણચ્ચાસાયણયા, થેરાણં અણચ્ચાસાયણયા, કુલસ્સ અણચ્ચાસાયણયા,
ગળ્ણસ્સ અણચ્ચાસાયણયા, સંઘસ્સ અણચ્ચાસાયણયા, કિરિયાએ અણચ્ચાસાયણયા, સંભોગસ્સ
અણચ્ચા- સાયણયા, આભિણિબોહિયાણાણસ્સ અણચ્ચાસાયણયા જાવ કેવલણાણસ્સ
અણચ્ચાસાયણયા, એએસિં ચેવ ભત્તિ-બહુમાણેણં, એએસિં ચેવ વળ્ણસંજલણયા । સે તં
અણચ્ચાસાયણાવિણે । સે તં દંસણવિણે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનાશાતના વિનયના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અનાશાતના વિનયના ૪૫ ભેદ છે, યથા- (૧) અરિહંત ભગવંતોની અનાશાતના-આશાતના ન કરવી. (૨) અરિહંત પ્રજાપ્ત ધર્મની આશાતના ન કરવી (૩) આચાર્યની આશાતના ન કરવી (૪) ઉપાધ્યાયની આશાતના ન કરવી (૫) સ્થવિર ભગવંતોની આશાતના ન કરવી (૬) કુલની આશાતના ન કરવી (૭) ગણની આશાતના ન કરવી (૮) સંઘની આશાતના ન કરવી (૯) ક્રિયાની આશાતના ન કરવી, (૧૦) સાધર્મિકની આશાતના ન કરવી (૧૧ થી ૧૫) આત્મિનિબોધિક જ્ઞાનની આશાતના ન કરવી યાવત્ કેવલજ્ઞાનની આશાતના ન કરવી (૧૬ થી ૩૦) આ પંદરની ભક્તિ, બહુમાન કરવા. (૩૧ થી ૪૫) તેમના ગુણ કીર્તન કરવા. આ રીતે અનાશાતના વિનયના ૪૫ ભેદ થાય છે. આ અનાશાતના વિનય તપનું કથન થયું, આ દર્શન વિનયનું કથન પૂર્ણ થયું.

૧૩૪ સે કિં તં ભંતે ! ચરિત્તવિણે ? ગોયમા ! ચરિત્તવિણે પંચવિહે પળ્ણત્તે, તં જહા-
સામાઙ્ગચરિત્તવિણે જાવ અહક્કયાચરિત્તવિણે । સે તં ચરિત્તવિણે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ચારિત્ર વિનયના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ચારિત્ર

વિનયના પાંચ પ્રકાર છે, યથા- સામાયિક ચારિત્ર વિનય યાવત્ યથાપ્યાત ચારિત્ર વિનય. આ ચારિત્ર વિનયનું કથન થયું.

૧૩૫ સે કિં તં ભંતે ! મળવિણે ? ગોયમા ! મળવિણે દુવિહે પળ્ણત્તે, તં જહા- પસત્થમળવિણે, અપ્પસત્થમળવિણે ય ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! મન વિનયના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! મન વિનયના બે પ્રકાર છે, યથા- પ્રશસ્ત મન વિનય અને અપ્રશસ્ત મન વિનય.

૧૩૬ સે કિં તં ભંતે ! પસત્થમળવિણે ? ગોયમા ! પસત્થમળવિણે સત્તવિહે પળ્ણત્તે, તં જહા- અપાવે, અસાવજ્જે, અકિરિણે ણિરુવક્કેસે, અળ્ણહવકરે, અચ્છવિકરે, અભૂયા- અભિસંકળે । સે તં પસત્થમળવિણે ।

શબ્દાર્થ :- અપાવે = અપાપક(કોઠાદિ પાપ રહિત) અસાવજ્જે = નિરવધ અકિરિણે = અક્રિય, કાયિકી આદિ ક્રિયા રહિત ણિરુવક્કેસે = નિરુપકલેશ, શોકાદિ કલેશ રહિત અળ્ણહવકરે = અનાશ્રવકર, આશ્રવ રહિત અચ્છવિકરે = અચ્છવિકર, સ્વ અને પરની પીડા રહિત અભૂયાઅભિસંકળે = અભૂતાઅભિસંકિત, જીવોને ભય ઉત્પન્ન ન કરનાર.

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પ્રશસ્ત મન વિનયના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પ્રશસ્ત મન વિનયના સાત પ્રકાર છે, યથા- (૧) કોઠાદિ પાપ રહિત વિચારણા કરવી (૨) હિંસા આદિ સાવધ રહિત વિચારણા કરવી. (૩) કાયિકી આદિ ક્રિયા રહિત વિચારણા કરવી (૪) શોકાદિ કલેશ રહિત વિચારણા કરવી (૫) આશ્રવ રહિત વિચારણા કરવી (૬) સ્વ અને પરની પીડા રહિત વિચારણા કરવી (૭) જીવોને ભય ઉત્પન્ન ન કરનારી વિચારણા કરવી; આ પ્રકારની શુભ વિચારણામાં જ મનને પ્રવૃત્ત કરવું. આ પ્રશસ્ત મન વિનયનું કથન થયું.

૧૩૭ સે કિં તં અપ્પસત્થમળવિણે ? અપ્પસત્થમળવિણે સત્તવિહે પળ્ણત્તે, તં જહા- પાવે, સાવજ્જે, સકિરિણે, સઝવક્કેસે, અળ્ણહયકરે, અચ્છવિકરે, અભૂયાઅભિસંકળે । સે તં અપ્પસત્થમળવિણે । સે તં મળવિણે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અપ્રશસ્ત મન વિનયના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અપ્રશસ્ત મન વિનયના સાત પ્રકાર છે, યથા- પાપકારી, સાવધ, સક્રિય, કલેશયુક્ત, આશ્રવકારી, સ્વ પર પીડાકારી અને બીજાને ભય ઉત્પન્ન કરનારી, આ સાત પ્રકારની અશુભ વિચારણામાં મનને પ્રવૃત્ત ન કરવું તે અપ્રશસ્ત મન વિનય છે. આ અપ્રશસ્ત મન વિનયનું કથન થયું. આ રીતે મન વિનયનું કથન થયું.

૧૩૮ સે કિં તં ભંતે ! વઙ્ગવિણે ? ગોયમા ! વઙ્ગવિણે દુવિહે પળ્ણત્તે, તં જહા- પસત્થ- વઙ્ગવિણે ય, અપ્પસત્થવઙ્ગવિણે ય ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! વચન વિનયના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! વચન વિનયના બે પ્રકાર છે, યથા- પ્રશસ્ત વચન વિનય અને અપ્રશસ્તવચન વિનય.

૧૩૯ સે કિં તં ભંતે ! પસત્થવઙ્ગવિણે ? ગોયમા ! પસત્થવઙ્ગવિણે સત્તવિહે પળ્ણત્તે, તં

તં જહા- અભ્યાસવત્તિયં, પરચ્છંદાણવત્તિયં, કજ્જહેડં, કયપડિકઙ્કયા, અત્તગવેસણયા, દેસકાલણયા, સવ્વત્થેસુ અપ્પહિલોમયા । સેતં લોગોવયારવિણે । સેતં વિણે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! લોકોપચાર વિનયના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! લોકોપચાર વિનયના સાત પ્રકાર છે, યથા- (૧) અભ્યાસવૃત્તિતા- ગુરુ આદિની સમીપે રહેવું અને અભ્યાસમાં રુચિ રાખવી. (૨) પરચ્છંદાનુવર્તિતા- ગુરુ આદિ રત્નાધિકોની ઈચ્છાનુસાર કાર્ય કરવું (૩) કાર્ય હેતુ- ગુર્વાદિક દ્વારા કરાયેલા જ્ઞાનપ્રદાન આદિ કાર્યને માટે તેમને વિશેષ બહુમાન આપવું, તેમને આહારાદિ લાવીને આપવા. (૪) કૃતિપ્રતિક્રિયા- પોતાના પર કરેલા ઉપકારથી ઋણ મુક્ત થવા માટે તેમની વિનય ભક્તિ કરવી. આહારાદિથી ગુર્વાદિકની શુશ્રૂષા કરવી. (૫) આર્તગવેષણતા- રોગી સાધુઓની સાર-સંભાળ લેવી, (૬) દેશ-કાલાનુજ્ઞતા- સમયાનુસાર કાર્ય કરવું. સર્વાર્થ અપ્રતિલોભતા- સર્વ કાર્યમાં ગુરુને અનુકૂળ પ્રવૃત્તિ કરવી.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં વિનયનું સ્વરૂપ અને તેના ભેદ-પ્રભેદનું નિરૂપણ છે.

વિનયનું સ્વરૂપ :- (૧) વિશેષેણ નીયતે-મોક્ષોન્મુખ આત્મા ક્રિયતે યેન સ વિનયઃ । જે ક્રિયાથી આત્મા વિશેષપણે મોક્ષની નજીક જાય છે, તે વિનય કહેવાય છે. (૨) જેના દ્વારા સંપૂર્ણ દુઃખોના કારણભૂત આઠ કર્મોનું વિનયન એટલે વિનાશ થાય છે, તેને વિનય કહે છે (૩) ગુરુજનોની કે રત્નાધિકોની દેશકાલ અનુસાર સેવા-ભક્તિ, સત્કાર-સન્માન કરવા, તેને વિનય કહે છે. **ધમ્મસ્સ વિણઓ મૂલં** = ધર્મરૂપી વૃક્ષનું મૂળ વિનય છે. ધર્મનો મૂળ-મૌલિક ગુણ વિનય છે, **પરમો સે મોક્ખો** = વિનયનું અંતિમ ફળ સર્વ કર્મ ક્ષય રૂપ મુક્તિ છે.

વિનયના મૂલ સાત ભેદ છે અને ૧૧૪ ઉત્તર ભેદ છે- (૧) જ્ઞાન વિનયના-૫, (૨) દર્શન વિનયના-૫૫, (૩) ચારિત્ર વિનયના-૫, (૪) મન વિનયના-૧૪, (૫) વચન વિનયના-૧૪, (૬) કાય વિનયના-૧૪, (૭) લોકોપચાર વિનયના-૭ ભેદ, આ કુલ ૧૧૪ ભેદ થાય છે.

(૧) જ્ઞાન વિનય :- જ્ઞાન અને જ્ઞાની તથા જ્ઞાનના સાધનો પર શ્રદ્ધા, ભક્તિ અને બહુમાનનો ભાવ રાખવો, તેના દ્વારા પ્રતિપાદિત તત્ત્વોનું સમ્યક્ પ્રકારે ચિંતન, મનન કરવું, વિધિપૂર્વક જ્ઞાન ગ્રહણ કરવું, તે જ્ઞાન વિનય છે, જ્ઞાનના પાંચ ભેદ અનુસાર જ્ઞાન વિનયના પાંચ ભેદ છે.

(૨) દર્શન વિનય :- દેવ, ગુરુ અને ધર્મ પર શ્રદ્ધા રાખવી તે દર્શન-સમ્યક્ત્વ છે. દર્શનની-સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોની વિનય-ભક્તિ કરવી તે દર્શન વિનય છે. તેના બે ભેદ છે, યથા- શુશ્રૂષા વિનય અને અનાશાતના વિનય.

શુશ્રૂષા વિનયના દશ પ્રકાર છે- (૧) અભ્યુત્થાન- ગુર્વાદિક પધારે ત્યારે તેમને જોઈને ઊભા થવું. (૨) આસનાભિગ્રહ- ગુર્વાદિકને આસનનું આમંત્રણ કરવું. 'પધારો આસન સ્વીકારો' આ પ્રમાણે કહેવું. (૩) આસન પ્રદાન- ગુર્વાદિકને આસન આપવું. (૪) સત્કાર- તેમનો સત્કાર કરવો. (૫) સન્માન- તેમનું સન્માન કરવું. (૬) કૃતિકર્મ- તેમના ગુણગ્રામ સ્તુતિ કરવી, (૭) અંજલિ પ્રગ્રહ- હાથ જોડીને પ્રણામ કરવા. (૮) અનુગમનતા- ગુર્વાદિક પાછા ફરે ત્યારે થોડે દૂર તેમની સાથે જવું. (૯) પર્યુપાસના- બેઠા હોય ત્યારે તેમની પર્યુપાસના- સેવા કરવી. (૧૦) પ્રતિસંસાધનતા- તેમના વચનનો સ્વીકાર કરવો.

(૨) અનાશાતના વિનય :- દર્શન અને દર્શનવાનની અશાતના ન કરવી, તેના ૪૫ ભેદ છે.

(૧) અરિહંત, (૨) અરિહંત પ્રરૂપિત ધર્મ (૩) આચાર્ય, (૪) ઉપાધ્યાય, (૫) સ્થવિર, (૬) કુલ, (૭) ગણ, (૮) સંઘ, (૯) ક્રિયાવાન, (૧૦) સાધર્મિક અને (૧૧ થી ૧૫) પાંચ જ્ઞાન તે પંદરની અશાતના ન કરવી. (૧૬ થી ૩૦) તે પંદરના ભક્તિ, બહુમાન કરવા અને (૩૧ થી ૪૫) તેમના ગુણગ્રામ કરવા.

ભક્તિ, બહુમાન, ગુણગ્રામ :- હાથ જોડવા આદિ બાહ્ય આચારોને ભક્તિ કહે છે. હૃદયમાં શ્રદ્ધા અને પ્રીતિ રાખવી તે બહુમાન છે. ગુણકીર્તન કરવા તથા ગુણોને ગ્રહણ કરવા તે ગુણગ્રામ-વર્ણવાદ છે.

(૩) ચારિત્ર વિનય :- ચારિત્ર અને ચારિત્રવાનનો વિનય કરવો તે ચારિત્ર વિનય છે. તેના સામાયિક ચારિત્ર આદિ પાંચ ભેદ મૂળ પાઠમાં સ્પષ્ટ છે.

(૪) મન-વિનય :- આચાર્યાદિનો મનથી વિનય કરવો, મનની અશુભ પ્રવૃત્તિને રોકવી તથા શુભ પ્રવૃત્તિમાં મનને પ્રવૃત્ત કરવું તે મન વિનય છે. તેના બે ભેદ છે. પ્રશસ્ત વિનય અને અપ્રશસ્ત વિનય. **પ્રશસ્ત વિનય-** મનમાં પ્રશસ્ત ભાવો લાવવા તે પ્રશસ્ત મન વિનય છે. પ્રશસ્ત ભાવો દ્વારા આત્મા મોક્ષની સન્મુખ થાય છે તેથી પ્રશસ્ત વિચારણાને પ્રશસ્ત મન વિનય કહે છે. **અપ્રશસ્ત મન વિનય-** અપ્રશસ્ત ભાવોને મનમાં ન લાવવા તે અપ્રશસ્ત મન વિનય છે. અપ્રશસ્ત વિચારણાના ત્યાગથી આત્મા મોક્ષની સન્મુખ થાય છે. તેથી અપ્રશસ્ત વિચારણાના ત્યાગને અપ્રશસ્ત મન વિનય કહે છે. બંનેના ભેદ-પ્રભેદ મૂળ પાઠથી સ્પષ્ટ છે. આ રીતે પ્રશસ્ત-અપ્રશસ્ત વિનયમાં સૂત્રકારે વિધિ અને નિષેધ બંને દૃષ્ટિકોણથી કથન કર્યું છે.

ઔપપાતિક સૂત્રમાં તેનું વિસ્તૃત વિવેચન છે. પ્રસ્તુત શતકમાં પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત વિનયના સાત-સાત ભેદ કર્યા છે. જ્યારે ઔપપાતિક સૂત્રમાં તેના બાર-બાર ભેદ કર્યા છે. યથા અપ્રશસ્તના બાર ભેદ- (૧) સાવધકારી, (૨) સક્રિય, (૩) કર્કશ, (૪) કટુ, (૫) નિષ્ફુર, (૬) પરુષ-સ્નેહ રહિત, (૭) આશ્રવકારી, (૮) છેદકારી, (૯) ભેદકારી, (૧૦) પરિતાપકારી, (૧૧) ઉપદ્રવકારી, (૧૨) ભૂતોપઘાતક. આ જ રીતે પ્રશસ્ત મન વિનયના પણ બાર ભેદ કર્યા છે.

(૫) વચન વિનય :- આચાર્યાદિનો વચનથી વિનય કરવો, વચનની અશુભ પ્રવૃત્તિને રોકવી તથા શુભ પ્રવૃત્તિમાં વચનને પ્રવૃત્ત કરવા તે વચન વિનય છે. મન વિનયની સમાન તેના સાત ભેદ છે.

(૬) કાય વિનય :- કાયાથી આચાર્યાદિનો વિનય કરવો, કાયાની અશુભ પ્રવૃત્તિ રોકવી અને શુભ પ્રવૃત્તિ કરવી, તે કાયવિનય છે. તેના ચૌદ ભેદનું કથન મૂળપાઠથી સ્પષ્ટ છે.

(૭) લોકોપચાર વિનય :- (૧) અન્યને સુખ પહોંચે તે રીતે બાહ્ય ક્રિયાઓ કરવી તે લોકોપચાર વિનય છે. (૨) અન્ય લોકોને જેની પ્રતીતિ થાય તે પ્રકારના વ્યવહારને લોકોપચાર વિનય કહે છે. જેના ભેદ મૂળ પાઠમાં સ્પષ્ટ છે.

અન્યત્ર વિનયના બાવન ભેદ પણ કહ્યા છે. તીર્થંકર, સિદ્ધ, કુલ, ગણ, સંઘ, ક્રિયા, ધર્મ, જ્ઞાન, જ્ઞાની, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સ્થવિર અને ગણિ. આ તેરની (૧) અશાતના ન કરવી, (૨) ભક્તિ કરવી, (૩) બહુમાન કરવું, (૪) તેમના ગુણોની પ્રશંસા કરવી, આ ચારે પ્રકારે ઉપરોક્ત તેરનો વિનય થાય છે. તેથી ૧૩×૪ = બાવન ભેદ થાય છે.

વૈયાવચ્ય તપ :-

૧૪૫ સે કિં તં ભંતે ! વૈયાવચ્ચે ? ગોયમા ! વૈયાવચ્ચે દસવિહે પળ્ણત્તે, તં જહા-

આયરિયવેયાવચ્ચે, ઉવજ્ઞાયવેયાવચ્ચે, થેરવેયાવચ્ચે, તવસ્સિવેયાવચ્ચે, ગિલાણવેયાવચ્ચે, સેહવેયાવચ્ચે, કુલવેયાવચ્ચે, ગણવેયાવચ્ચે, સંઘવેયાવચ્ચે, સાહમ્મિયવેયાવચ્ચે । સે તં વેયાવચ્ચે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! વૈયાવચ્ચનું સ્વરૂપ કેવું છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! વૈયાવચ્ચના દશ પ્રકાર છે, યથા-(૧) આચાર્યની વૈયાવચ્ચ, (૨) ઉપાધ્યાયની વૈયાવચ્ચ, (૩) સ્થવિરની વૈયાવચ્ચ, (૪) તપસ્વીની વૈયાવચ્ચ, (૫) રોગીની વૈયાવચ્ચ, (૬) શૈક્ષ- નવ દીક્ષિતની વૈયાવચ્ચ, (૭) કુલ- એક આચાર્યના શિષ્ય પરિવારની વૈયાવચ્ચ, (૮) ગણ- અનેક આચાર્યોના સમુદાયની વૈયાવચ્ચ, (૯) સંઘની વૈયાવચ્ચ અને (૧૦) સાધર્મિક- સમાન સમાચારીવાળા શ્રમણોની વૈયાવચ્ચ. આ વૈયાવચ્ચ તપનું કથન થયું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં વૈયાવૃત્ય તપના ભેદ-પ્રભેદનું કથન છે.

સૂત્રોક્ત દશે પ્રકારના સાધકોને વિધિપૂર્વક આહારાદિ લાવીને આપવા. તેમ જ સાધનાને યોગ્ય બાહ્ય-આભ્યંતર સર્વ પ્રકારની અનુકૂળતા આપવી, તેમની સેવા કરવી તેને વૈયાવૃત્ય કહે છે. વૈયાવૃત્યને યોગ્ય વ્યક્તિના ભેદથી તેના દશ પ્રકાર થાય છે; જે ભાવાર્થથી સ્પષ્ટ છે.

સ્વાધ્યાય તપ :-

૧૪૬ સે કિં તં ભંતે ! સજ્ઞાણ ? ગોયમા ! સજ્ઞાણ પંચવિહે પણ્ણત્તે, તં જહા- વાયણા, પડિપુચ્છણા, પરિયટ્ટણા, અણુપ્પેહા, ધમ્મકહા । સે તં સજ્ઞાણ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સ્વાધ્યાયના કેટલા પ્રકાર છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સ્વાધ્યાયના પાંચ પ્રકાર છે, યથા- (૧) વાયના (૨) પૃચ્છના (૩) પરિવર્તના (૪) અનુપ્રેક્ષા અને (૫) ધર્મકથા. આ સ્વાધ્યાયનું કથન થયું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં સ્વાધ્યાયના ભેદનું કથન છે.

આગમ પાઠના અધ્યયન-અધ્યાપનને સ્વાધ્યાય કહેવાય છે. તેના પાંચ પ્રકાર છે- (૧) **વાયના**- ગુરુ પાસેથી સૂત્રના અર્થ શીખવા, સૂત્ર વાંચન કરવું તે. (૨) **પૃચ્છના**- વાયના દરમ્યાન કોઈ સંદેહ થાય અથવા પહેલા શીખેલા સૂત્રાદિના જ્ઞાનમાં શંકા થાય તો તદ્વિષયક પૂછવું તે. (૩) **પરિવર્તના**- શીખેલા જ્ઞાનની વિસ્મૃતિ ન થઈ જાય, તેના માટે વારંવાર તેનું પુનરાવર્તન કરવું તે. (૪) **અનુપ્રેક્ષા**- શીખેલા જ્ઞાન પર વિશેષ પ્રકારે ચિંતન મનન કરવું. (૫) **ધર્મકથા**- ઉપરોક્ત ચારે પ્રકારે શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યા પછી શ્રોતાઓને ધર્મોપદેશ આપવો તે ધર્મકથા છે.

ધ્યાન તપ :-

૧૪૭ સે કિં તં ભંતે ! જ્ઞાણે ? ગોયમા ! જ્ઞાણે ચઙ્ગવિહે પણ્ણત્તે, તં જહા- અટ્ટે જ્ઞાણે, રોદ્ધે જ્ઞાણે, ધમ્મે જ્ઞાણે, સુક્કે જ્ઞાણે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ધ્યાનના કેટલા પ્રકાર છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ધ્યાનના ચાર પ્રકાર છે, યથા- આર્તધ્યાન, રૌદ્રધ્યાન, ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં ધ્યાનના મુખ્ય ભેદનું કથન છે.

કોઈ પણ એક વિષય પર ચિત્તને એકાગ્ર કરવું તેને ધ્યાન કહે છે. છદ્મસ્થોની વિચાર ધારા અંતર્મુહૂર્ત પર્યંત જ સ્થિર રહે છે. એક વિષયથી બીજા વિષય પર ધ્યાનનું સંક્રમણ થવાથી ધ્યાનનો પ્રવાહ ચિરકાળ સુધી રહી શકે છે. કેવળીને માટે યોગોનો નિરોધ કરવો તે ધ્યાન છે. જેમ કે ધ્યાન શતકમાં કહ્યું છે-

અંતોમુહુત્તમેત્તં, ચિતવત્થાણ એગ વત્થુમ્મિ ।
છમત્થાણં જ્ઞાણં, જોગ ણિરોહો જિણાણં તુ ॥૩॥

આર્તધ્યાન :-

૧૪૮ અટ્ટે જ્ઞાણે ચઙ્ચિહે પ્ણત્તે, તં જહા- અમણ્ણસંપઓગસંપઙ્ગત્તે તસ્સ વિપ્પઓગ-સહસમ્ણાગ્ગે યાવિ ભવહ્, મણ્ણસંપઓગસંપઙ્ગત્તે તસ્સ અવિપ્પઓગસહસમ્ણાગ્ગે યાવિ ભવહ્, આયંકસંપઓગસંપઙ્ગત્તે તસ્સ વિપ્પઓગસહસમ્ણાગ્ગે યાવિ ભવહ્, પરિજુસિયકામ-ભોગસંપઓગસંપઙ્ગત્તે તસ્સ અવિપ્પઓગસહસમ્ણાગ્ગે યાવિ ભવહ્ । અટ્ટસ્સ ય જ્ઞાણસ્સ ચત્તારિ લક્ખણા પ્ણત્તા, તં જહા- કંદણયા, સોયણયા, તિપ્પણયા, પરિદેવણયા ॥

ભાવાર્થ :- આર્તધ્યાનના ચાર પ્રકાર છે, યથા- (૧) અમનોજ વિયોગ ચિંતા-અનિષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય, ત્યારે તેના વિયોગનું સતત ચિંતન કરવું. (૨) મનોજ અવિયોગ ચિંતા-ઈષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે તેનો સંયોગ સતત રહે, તે માટેનું ચિંતન કરવું. (૩) આતંક-રોગ થાય ત્યારે તે દૂર થવાનું સતત ચિંતન કરવું. (૪) પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરનાર કામભોગ આદિની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે તેના સંયોગનું સતત ચિંતન કરવું. આર્તધ્યાનના ચાર લક્ષણ છે, યથા- (૧) કન્દન કરવું (૨) શોક કરવો (૩) આંસુ પાડવા અને (૪) પરિદેવનતા-વિલાપ કરવો, છાતી કે માથું કૂટવું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં આર્તધ્યાનના ભેદ અને લક્ષણનું નિરૂપણ છે.

આર્તધ્યાન :- આર્ત અર્થાત્ દુઃખના નિમિત્તે થતું ધ્યાન અથવા દુઃખી પ્રાણીનું ધ્યાન તે આર્તધ્યાન છે, દુઃખના કારણોની અપેક્ષાએ તેના ચાર ભેદ છે.

આર્તધ્યાનના પ્રકાર :-

(૧) **અમનોજ વિયોગ ચિંતા :-** અનિષ્ટ શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શનો, તેના કારણભૂત વસ્તુઓનો, અપ્રીતિકર વ્યક્તિ કે પરિસ્થિતિનો સંયોગ થાય ત્યારે તેના વિયોગનું સતત ચિંતન કરવું તથા ભવિષ્યમાં પણ તેનો સંયોગ ન થાય, તેવી ઈચ્છા રાખવી, તે આર્તધ્યાનનો પ્રથમ ભેદ છે. તેનું કારણ દ્વેષ છે.

(૨) **મનોજ અવિયોગ ચિંતા :-** પાંચ ઈન્દ્રિયોના મનોજ વિષયો અને તેના કારણ રૂપ સ્વજન, ધન,

સંપત્તિ આદિ સાધન સામગ્રીનો વિયોગ ન થાય તે માટે સતત ચિંતવના કરવી અને ભવિષ્યમાં પણ તેના સંયોગની ઇચ્છા રાખવી તે આર્તધ્યાનનો બીજો ભેદ છે. તેનું કારણ **રાગ** છે.

(૩) **રોગ વિયોગ ચિંતા** :- રોગ આદિ અશાતાના ઉદયમાં વ્યાકુળ થઈને રોગથી છૂટવા માટે સતત ચિંતન કરવું અને ભવિષ્યમાં પણ રોગાદિનો સંયોગ ન થાય તેની ચિંતવના કરવી, તે આર્તધ્યાનનો ત્રીજો ભેદ છે. તેનું કારણ શરીરનો મોહ છે.

(૪) **નિદાન** :- પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા ભોગ વિલાસમાં અત્યંત આસક્ત થવું, દેવેન્દ્ર, ચક્રવર્તી અને વાસુદેવ આદિના રૂપ અને ઋદ્ધિ આદિને જોઈને કે સાંભળીને તેમાં આસક્ત થવું અને તપસંયમના ફલસ્વરૂપે તે ઋદ્ધિ પ્રાપ્તિની ઇચ્છા કરવી, તેને નિદાન કહે છે. તેનું કારણ **અજ્ઞાન** છે.

આર્તધ્યાનના ચાર લક્ષણ :- જેનાથી આર્તધ્યાન પ્રગટ થાય તેને આર્તધ્યાનના લક્ષણ કહે છે. તેના ચાર પ્રકાર આ પ્રમાણે છે- (૧) **કન્દનતા**- ઊંચા સ્વરથી રુદન કરવું. (૨) **શોચનતા**- દીનતાના ભાવ સહિત આંખમાં આંસુ ભરાઈ જવા. શોકાતુર બનવું. (૩) **તપનતા**- ટપ ટપ આંસુ પાડવા અને (૪) **પરિદેવનતા**- વારંવાર કરુણ ભાષણ કરવું. વિલાપ કરવો.

આર્તધ્યાન તિર્યચગતિનું કારણ છે અને સંસારવર્ધક છે.

રૌદ્ર ધ્યાન :-

૧૪૯ **રોદ્ધે જ્ઞાણે ચઙ્ચિહે પળ્ળત્તે, તં જહા- હિંસાણુબંધી, મોસાણુબંધી, તેયાણુબંધી, સારક્ષણાણુ- બંધી । રોદ્ધસ્સ ણં જ્ઞાણસ્સ ચત્તારિ લક્ષણા પળ્ળત્તા, તં જહા- ઓસ્સણ્ણદોસે, બહુલદોસે, અળ્ણાણદોસે, આમરણાંતદોસે ।**

ભાવાર્થ :- રૌદ્રધ્યાનના ચાર પ્રકાર છે, યથા-(૧) હિંસાણુબંધી (૨) મૃષાણુબંધી (૩) સ્તેયાણુબંધી અને (૪) સંરક્ષણાણુબંધી. રૌદ્રધ્યાનના ચાર લક્ષણ છે, યથા- (૧) ઓસત્ર દોષ, (૨) બહુલ દોષ, (૩) અજ્ઞાન દોષ, (૪) આમરણાન્ત દોષ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં રૌદ્ર ધ્યાનના ભેદ અને લક્ષણનું નિરૂપણ છે.

રૌદ્રધ્યાન :- અતિશય રૌદ્ર પરિણામ તે રૌદ્રધ્યાન છે, હિંસા, જૂઠ, ચોરી, છેદન, ભેદન, વધ, પ્રહાર આદિ ક્રૂર પ્રવૃત્તિઓમાં લીન રહેવું તે રૌદ્રધ્યાન છે. તેના ચાર પ્રકાર છે- (૧) **હિંસાણુબંધી**- ક્રૂર, હિંસક પ્રવૃત્તિ કરવી. પ્રાણીઓને ચાબુક આદિથી મારવા, રસ્સી કે જંજીર આદિથી બાંધવા, અગ્નિમાં નાંખવા, ડામ દેવા, ઇત્યાદિ પ્રવૃત્તિઓથી પ્રાણીઓને નિર્દયતાથી પીડા પહોંચાડવી અથવા ક્રોધને વશ થઈને નિર્દયતાપૂર્વક હિંસક પ્રવૃત્તિનું ચિંતન કરવું તે હિંસાણુબંધી રૌદ્રધ્યાન છે. (૨) **મૃષાણુબંધી**- અસત્ય વિચારણા કરવી. અન્યને ઠગવા માટે માયા કપટ પૂર્વક અસત્ય બોલવું, તે જ રીતે અનિષ્ટ સૂચક વચન, અસભ્ય વચન, અસત્ અર્થનું પ્રકાશન, સત્ અર્થનો અપલાપ, ઉપઘાતકારક વચનો બોલવા અથવા નિરંતર તે પ્રકારનું ચિંતન કરવું તે મૃષાણુબંધી રૌદ્રધ્યાન છે. (૩) **સ્તેયાણુબંધી-ચૌર્યાણુબંધી**- ચોરી સંબંધી વિચારણા કરવી. બીજાના ધન-દોલત આદિ સાધન સામગ્રીની ચોરીની વિચારણા અને તે કાર્યોમાં ચિત્તવૃત્તિને તલ્લીન બનાવવી તેને સ્તેયાણુબંધી રૌદ્રધ્યાન કહે છે. (૪) **સંરક્ષણાણુબંધી**- શરીર સંરક્ષણની કે ભોગ-ઉપભોગ યોગ્ય

પદાર્થોના સંરક્ષણની વિચારણા કરવી. પોતાની સુરક્ષા માટે ‘કોણ જાણે કોણ ક્યારે વિશ્વાસઘાત કરશે ?’ એવી આશંકાથી અન્યનો ઉપઘાત કરવાની કષાયયુક્ત ચિત્તવૃત્તિ રાખવી, તે સંરક્ષણાનુભંધી રૌદ્રધ્યાન છે.

રૌદ્રધ્યાનના ચાર લક્ષણ :- રૌદ્ર ધ્યાન કરનારની દુષ્ટવૃત્તિ ચાર પ્રકારે પ્રગટ થાય છે— (૧) **ઓસન્ન દોષ**— રૌદ્રધ્યાની હિંસા આદિ પાપસ્થાનમાં જ રત હોય છે, તેથી હંમેશાં હિંસા આદિ કોઈ પણ એક પાપ-સ્થાનમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. (૨) **બહુલ દોષ**— તે હિંસાદિ અનેક દોષોમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. (૩) **અજ્ઞાન દોષ**— તે અજ્ઞાનથી, કુશાસ્ત્રના સંસ્કારથી, પાપપ્રવૃત્તિમાં ધર્મબુદ્ધિથી પ્રવૃત્ત થાય છે તે અજ્ઞાન દોષ છે. (૪) **આમરણાન્ત દોષ**— તેને મરણ પર્યંત કૂર હિંસાદિ કાર્યોનો પશ્ચાત્તાપ ન થાય અને જીવન પર્યંત તેમાં જ પ્રવૃત્ત રહે તે આમરણાન્ત દોષ છે. જેમ કે કાલસૌરિક કસાઈ.

રૌદ્રધ્યાન કરનાર કઠોર અને સંકિલ્પ પરિણામી હોય છે, તે બીજાના દુઃખમાં પ્રસન્ન થાય છે અને તે ઐહિક અને પારલૌકિક ભયથી કે અનુકંપાભાવથી રહિત હોય છે. તે પાપ કરીને પશ્ચાત્તાપ કરવાના બદલે પ્રસન્ન થાય છે. રૌદ્રધ્યાન સંસાર વર્ધક અને નરકગતિનું કારણ છે.

ધર્મધ્યાન :-

૧૬૦ ધમ્મે જ્ઞાણે ચઠ્ઠિવિહે ચઠ્ઠપ્પડોયારે પણ્ણત્તે, તં જહા— આણાવિજણ, અવાયવિજણ વિવાગવિજણ, સંઠાણવિજણ । ધમ્મસ્સ ણં જ્ઞાણસ્સ ચત્તારિ લક્ખણા પણ્ણત્તા, તં જહા— આણારૂઈ, ણિસ્સગરૂઈ, સુત્તરૂઈ, ઓગાઢરૂઈ । ધમ્મસ્સ ણં જ્ઞાણસ્સ ચત્તારિ આલંબણા પણ્ણત્તા, તં જહા— વાયણા, પહિપુચ્છણા, પરિયટ્ટણા, ધમ્મકહા । ધમ્મસ્સ ણં જ્ઞાણસ્સ ચત્તારિ અણુપ્પેહાઓ પણ્ણત્તાઓ, તં જહા— એગત્તાણુપ્પેહા, અણિચ્ચાણુપ્પેહા, અસરણાણુપ્પેહા, સંસારાણુપ્પેહા ।

ભાવાર્થ :- ધર્મધ્યાનના ચાર પ્રકાર અને ચાર પ્રતિભેદ કહ્યા છે, યથા— (૧) આજ્ઞાવિચય, (૨) અપાયવિચય, (૩) વિપાકવિચય (૪) સંસ્થાનવિચય. ધર્મધ્યાનના ચાર લક્ષણ છે, યથા— (૧) આજ્ઞારુચિ, (૨) નિસર્ગરુચિ, (૩) સૂત્રરુચિ (૪) અવગાઢ રુચિ. ધર્મધ્યાનના ચાર અવલંબન છે, યથા— (૧) વાયના, (૨) પ્રતિપૃચ્છના, (૩) પરિવર્તના (૪) ધર્મકથા. ધર્મધ્યાનની ચાર અનુપ્રેક્ષા છે, યથા— (૧) એકત્વ અનુપ્રેક્ષા, (૨) અનિત્ય અનુપ્રેક્ષા, (૩) અશરણ અનુપ્રેક્ષા, (૪) સંસાર અનુપ્રેક્ષા.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં ધર્મધ્યાનના ભેદ, લક્ષણ, આલંબન અને અનુપ્રેક્ષાનું નિરૂપણ છે.

ચઠ્ઠપ્પડોયારે :- ચતુષ્પ્રત્યવતાર, ચાર પ્રકારે ચાર-ચાર ભેદ કરાય તે. અહીં ધર્મ ધ્યાનના ભેદ, લક્ષણ, આલંબન અને અનુપ્રેક્ષા, આ ચારેયના ચાર-ચાર ભેદ કર્યા છે.

ધર્મધ્યાન :- (૧) જિનેશ્વર કથિત પદાર્થના સ્વરૂપની વિચારણામાં મનને એકાગ્ર કરવું. (૨) શ્રુત અને ચારિત્ર ધર્મની ચિંતવનામાં મનને એકાગ્ર કરવું. (૩) આત્મતત્ત્વના સાક્ષાત્કાર માટે થતી પ્રવૃત્તિમાં ચિત્તને એકાગ્ર કરવું, તે ધર્મધ્યાન છે. તેના ચાર પ્રકાર છે—

(૧) **આજ્ઞાવિચય :-** જિનાજ્ઞાની વિચારણા કરવી. જિનેશ્વરની આજ્ઞાને સર્વસ્વ માનીને, તેના પર પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખીને, તેમાં પ્રતિપાદિત તત્ત્વોનું ચિંતન-મનન કરવું. તેમાં કોઈ પ્રકારનો સંદેહ ન કરવો અને

આજ્ઞાની આરાધનામાં જ મનને એકાગ્ર કરવું, તે આજ્ઞાવિચય ધર્મધ્યાન છે.

(૨) અપાય વિચય :- અપાય-દુઃખ અને તેના કારણની વિચારણા કરવી. રાગ-દ્વેષ, કષાય, મિથ્યાત્વ, અવિરતિ આદિ આશ્રવો અને ક્રિયાઓ દુઃખનું કારણ છે, તેમ જાણીને તેના દુષ્પરિણામોની વિચારણા કરવી તે 'અપાય વિચય' ધર્મધ્યાન છે.

(૩) વિપાક વિચય :- વિપાક-કર્મફળની વિચારણા કરવી. આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ કેવળ જ્ઞાન-દર્શન અને અનંત સુખસ્વરૂપ છે. તેમ છતાં કર્માધીન બનીને તે ચાર ગતિમાં પરિભ્રમણ કરે છે. જીવ પોતાના કર્માનુસાર સંપત્તિ-વિપત્તિ, સંયોગ-વિયોગ, પાપ-પુણ્યજનિત સુખ દુઃખને ભોગવે છે. તે સુખ-દુઃખ પોતાના કરેલા કર્મનું જ પરિણામ છે. અન્ય કોઈ પણ વ્યક્તિ કે વસ્તુ સુખ-દુઃખનું મુખ્ય કારણ નથી. આ પ્રકારની વિચાર- ધારામાં મનને તલ્લીન બનાવવું તે વિપાક વિચય ધર્મધ્યાન છે.

(૪) સંસ્થાન વિચય :- સંસ્થાન- લોકના આકારની વિચારણા કરવી. જીવના પરિભ્રમણના સ્થાન સ્વરૂપ ચૌદ રાજલોકનો આકાર, પ્રકાર, તેના વિવિધ સ્થાનો- નરક, સ્વર્ગ, દ્વીપ, સમુદ્ર, દેવલોક આદિની વિચારણા, તેમાં જીવની ગતિ-આગતિ, તે તે સ્થાનમાં પરિભ્રમણના કારણભૂત કર્મબંધ, તેના કારણો વગેરેની વિચારણા કરવી તે, તેમજ લોકમાં રહેલા જીવ, પુદ્ગલ આદિ દ્રવ્યના સ્વરૂપની વિચારણા કરવી તે સર્વ સંસ્થાન વિચય ધર્મધ્યાન છે.

આ ચાર પ્રકારના ધર્મધ્યાન દ્વારા સાધક પરોક્ષ તત્ત્વોને ઊંડાણથી સમજતાં ક્રમશઃ પ્રત્યક્ષની ભૂમિકામાં પહોંચી જાય છે.

ધર્મધ્યાનના ચાર લક્ષણ :- ધર્મધ્યાન ચાર લક્ષણ દ્વારા પ્રગટ થાય છે, તે આ પ્રમાણે છે- (૧) આજ્ઞા રુચિ- તેને જિનેશ્વરની આજ્ઞા પર શ્રદ્ધા, ભક્તિ અને આજ્ઞા પાલનની રુચિ હોય. (૨) નિસર્ગ રુચિ- અન્યના ઉપદેશ કે આદેશ વિના, સ્વભાવથી જ જિનકથિત તત્ત્વો પર શ્રદ્ધા હોય. (૩) સૂત્ર રુચિ- સૂત્ર અર્થાત્ આગમના અધ્યયન-અધ્યાપનમાં રુચિ હોય. (૪) અવગાઢ રુચિ-ઉપદેશ રુચિ- આગમનું વાંચન, ચિંતન, મનન કરવાથી, વિસ્તારપૂર્વક જ્ઞાન કરવાથી જિનકથિત તત્ત્વો પર જે શ્રદ્ધા થાય છે, તે અવગાઢ રુચિ છે અથવા સાધુના ઉપદેશ શ્રવણથી જે શ્રદ્ધા થાય છે તે ઉપદેશ રુચિ છે.

તાત્પર્ય એ છે કે તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાન રૂપ સમ્યક્ત્વ જ ધર્મધ્યાનનું મુખ્ય લક્ષણ છે. દેવ, ગુરુ, ધર્મની ભક્તિ, સ્તુતિ વગેરે કરવા, ગુર્વાદિકનો વિનય કરવો, શ્રુત-ચારિત્રની આરાધના કરવી, વગેરે ધર્મધ્યાનના લક્ષણ છે. તેનાથી ધર્મધ્યાની ઓળખાય છે.

ધર્મધ્યાનના ચાર અવલંબન :- વાચના, પૃચ્છના, પરિવર્તના અને ધર્મકથા. વાચના, પૃચ્છના આદિ સ્વાધ્યાયના આલંબનથી જ ધર્મધ્યાનમાં પ્રવેશ કરી શકાય છે.

ધર્મધ્યાનની ચાર અનુપ્રેક્ષા :- ધ્યાનમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવા માટે ચિત્તની નિર્મળતા તેમજ અહંકાર અને મમકારનું વિસર્જન આવશ્યક છે. અનુપ્રેક્ષા તથા પ્રકારની સ્થિરતાનું સર્જન કરે છે.

(૧) એકત્વ અનુપ્રેક્ષા- આ સંસારમા હું એકલો છું, મારું કોઈ નથી અને હું પણ કોઈનો નથી. આ રીતે આત્માના એકત્વ ભાવની વિચારણા કરવી તે એકત્વ અનુપ્રેક્ષા છે. એકત્વ અનુપ્રેક્ષા અહંકારનો નાશ કરે છે. (૨) અનિત્ય અનુપ્રેક્ષા- આ સંસારના પ્રત્યેક પદાર્થો, પ્રત્યેક સંયોગો, પ્રત્યેક સંબંધો, પ્રત્યેક પરિસ્થિતિ અનિત્ય છે. જેના પર જીવ રાગ-દ્વેષ કરે છે અને જેમાં મૂઢ થાય છે, તે સર્વ નાશવંત છે. આ રીતે અનિત્યપણાની વિચારણા કરવી તે અનિત્ય અનુપ્રેક્ષા છે. આ અનુપ્રેક્ષા મમકારનો નાશ કરે છે. (૩)

અશરણ અનુપ્રેક્ષા— જન્મ, જરા, મૃત્યુના ભયથી ભયભીત; વ્યાધિ અને વેદનાથી પીડિત આ સંસારમાં કોઈ કોઈને ત્રાણ— શરણરૂપ નથી, કોઈ કોઈને બચાવી શકતું નથી, આ રીતે અસહાયપણાની વિચારણા કરવી તે અશરણ અનુપ્રેક્ષા છે. (૪) **સંસારાનુપ્રેક્ષા**— સંસારના સંબંધોની વિચિત્રતાની વિચારણા કરવી, મિત્ર મટીને શત્રુ થાય, શત્રુ મટીને મિત્ર થાય, પિતા મરીને પુત્ર થાય, માતા મરીને પુત્રી થાય. ચાર ગતિના પરિભ્રમણમાં આ પ્રકારની વિચિત્રતા ચાલ્યા જ કરે છે, તેની વિચારણા કરવી તે સંસારાનુપ્રેક્ષા છે.

અશરણ અનુપ્રેક્ષા અને સંસાર અનુપ્રેક્ષા જીવને સંસારના સર્વ સંબંધોનું ભાન કરાવી સ્વાવલંબી બનાવે અને આત્મભાવમાં સ્થિર કરે છે.

યોથાથી સાતમા ગુણસ્થાન સુધીના જીવોમાં ધર્મધ્યાન હોય છે. સાધક આર્ત-રૌદ્રધ્યાનથી ઉપરત થઈ, કષાયોની મંદતા પૂર્વક શુભ અધ્યવસાય સાથે પુણ્યના કાર્યો કરે; વ્રત, શીલ, સંયમનું પાલન કરે; તેના માટે ચિંતન કરે, ઈત્યાદિ વિવિધ અનુષ્ઠાન, પ્રવૃત્તિની અપેક્ષાએ ધર્મધ્યાન છે. તે અનુષ્ઠાનોમાં જેટલો સમય ચિત્ત એકાગ્ર રહે તેટલો સમય ધ્યાન રૂપ થાય છે. શેષ સમય ધર્મધ્યાન માટેની ક્રિયા છે, આલંબન રૂપ છે.

શુક્લધ્યાન :-

૧૫૧ સુક્કે જ્ઞાણે ચઙ્ચિહે ચઙ્ચપ્પડોયારે પણ્ણત્તે, તં જહા- પુહુત્તવિયક્કેસવિયારી, એગ્ગત્તવિયક્કે અવિયારી, સુહમકિરિએ અણિયટ્ટી, સમુચ્છિણ્ણકિરિએ અપ્પહિવાયી । સુક્કસ ણં જ્ઞાણસ્સ ચત્તારિ લક્ખણા પણ્ણત્તા, તં જહા- ખત્તી, મુત્તી, અજ્જવે, મહ્વે । સુક્કસ્સ ણં જ્ઞાણસ્સ ચત્તારિ આલંબણા પણ્ણત્તા, તં જહા- અવ્વહે, અસંમોહે, વિવેગે, વિડસગે । સુક્કસ્સ ણં જ્ઞાણસ્સ ચત્તારિ અણુપ્પેહાઓ પણ્ણત્તાઓ, તં જહા- અણંતવત્તિયાણુપ્પેહા, વિપ્પરિણામાણુપ્પેહા, અસુભાણુપ્પેહા, અવાયાણુપ્પેહા । સે તં સુક્કજ્ઞાણે । સે તં જ્ઞાણે ।

ભાવાર્થ :- શુક્લધ્યાનના ચાર પ્રકાર અને ચાર-ચાર પ્રતિભેદ છે, યથા પ્રકાર— (૧) પૃથક્ત્વ વિતર્ક સવિયારી, (૨) એકત્વ વિતર્ક અવિયારી, (૩) સૂક્ષ્મ ક્રિયા અનિવૃત્તિ અને (૪) સમુચ્છિણ ક્રિયા અપ્રતિપાતી. શુક્લ ધ્યાનના ચાર લક્ષણ છે, યથા— ક્ષમા, (૨) મુક્તિ, (૩) આર્જવ અને (૪) માર્દવ. શુક્લ ધ્યાનના ચાર અવલંબન છે, યથા— (૧) અવ્યથા, (૨) અસંમોહ, (૩) વિવેક અને (૪) વ્યુત્સર્ગ. શુક્લધ્યાનની ચાર અનુપ્રેક્ષા છે, યથા— (૧) અનંતવર્તિતાનુપ્રેક્ષા (૨) વિપરિણામાનુપ્રેક્ષા, (૩) અશુભાનુપ્રેક્ષા અને (૪) અપાયાનુપ્રેક્ષા. આ રીતે શુક્લધ્યાનનું અને ધ્યાનનું કથન પૂર્ણ થયું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં શુક્લધ્યાનના ભેદ, લક્ષણ, અવલંબન અને અનુપ્રેક્ષાનું નિરૂપણ છે.

શુક્લ ધ્યાન :- શુક્લધ્યાનના સ્વરૂપની સ્પષ્ટતા માટે તેની વ્યાખ્યા ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે કરી છે— (૧) જે શોકને નષ્ટ કરે તે શુક્લ ધ્યાન. (૨) પરાવલંબન રહિત શુક્લ અર્થાત્ નિર્મલ આત્મ સ્વરૂપનું તન્મયતાપૂર્વક ચિંતન કરવું તે શુક્લ ધ્યાન, (૩) જે ધ્યાન કર્મભળને દૂર કરીને આત્માને શુક્લ-ઉજ્જવળ બનાવે તે શુક્લ ધ્યાન, (૪) જે ધ્યાનમાં વિષયોનો સંબંધ હોવા છતાં પણ, વૈરાગ્ય બળથી ચિત્ત અંતરમુખી બની જાય, શરીરનું છેદન-ભેદન થવા છતાં પણ ચિત્તની સ્થિરતા અખંડ રહે તે શુક્લ ધ્યાન, (૫) પૂર્વગત શ્રુતના આધારે મનની અત્યંત સ્થિરતા અથવા યોગનો નિરોધ તે શુક્લ ધ્યાન. તેના ચાર પ્રકાર છે—

(૧) પૃથક્ત્વ વિતર્ક સવિચાર :- પૂર્વગત શ્રુતના આધારે એક દ્રવ્યની અનેક પર્યાયોનું પૃથક્-પૃથક્ વિસ્તારપૂર્વક ચિંતન કરવું તે પૃથક્ત્વ વિતર્ક સવિચાર શુકલ ધ્યાન છે. આ ધ્યાન વિચાર સહિત છે. વિચાર એટલે અર્થ, વ્યંજન-શબ્દ અને યોગોમાં સંક્રમણ. આ ધ્યાનમાં કોઈ પણ વિષયના અર્થથી શબ્દમાં, શબ્દથી અર્થમાં, શબ્દથી શબ્દમાં, અર્થથી અર્થમાં, એક યોગથી અન્ય યોગમાં સંક્રમણ થાય છે.

તેના સ્વામી આઠમાથી બારમા ગુણસ્થાનવર્તી સંયત છે. આ ધ્યાન દ્વારા સાધક ઉપશમ અથવા ક્ષપક શ્રેણી પર આરુઢ થઈ મોહનીય કર્મનો ઉપશમ અથવા ક્ષય કરીને અગિયારમા અથવા બારમા ગુણ-સ્થાને જાય છે.

(૨) એકત્વ વિતર્ક અવિચાર :- પૂર્વગત શ્રુતના આધારે કોઈ એક પદાર્થનું અથવા એક પર્યાયનું સ્થિર ચિત્તથી ચિંતન કરવું તે 'એકત્વ વિતર્ક અવિચાર શુકલધ્યાન' છે. તેમાં અર્થ, વ્યંજન અને યોગનું સંક્રમણ થતું નથી. જે રીતે વાયુ રહિત એકાંત સ્થાનમાં રાખેલા દીપકની જ્યોત સ્થિર રહે છે, તે જ રીતે આ ધ્યાનમાં કોઈ પણ પ્રકારનું સંક્રમણ ન થવાથી ચિત્ત સ્થિર રહે છે.

તેના સ્વામી બારમા ગુણસ્થાનવર્તી ક્ષીણમોહી સાધક છે. તે સાધક શુકલધ્યાનના આ બીજા ભેદ રૂપ પ્રજ્વલિત અગ્નિમાં જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અંતરાયકર્મની સર્વ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કરી અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શનને પ્રગટ કરી તેરમા ગુણસ્થાને પહોંચી જાય છે.

(૩) સૂક્ષ્મ ક્રિયા અનિવૃત્તિ :- જ્યાં સર્વ સ્થૂલ ક્રિયાઓનો નિરોધ થઈ જાય, સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓ જ શેષ રહે અને જ્યાંથી અનિવૃત્તિ-પાછા ફરવાપણું નથી; તે પ્રકારની આત્મપરિણતિને સૂક્ષ્મ ક્રિયા અનિવૃત્તિ શુકલ ધ્યાન કહે છે. મોક્ષ જતાં પહેલા કેવળી ભગવાન મન અને વચનનો તેમજ સ્થૂલ કાયયોગનો નિરોધ કરે છે. ઉચ્છ્વાસ આદિ સૂક્ષ્મ ક્રિયા જ શેષ રહે છે. ત્યારે તેના પરિણામોમાં ઉત્તરોત્તર શુદ્ધિ હોય છે. કેવળી ભગવાન મોક્ષ ગમન સિવાય ત્યાંથી પાછા ફરતા નથી. તે સૂક્ષ્મ ક્રિયા અનિવૃત્તિ શુકલ ધ્યાન છે.

(૪) સમુચ્છિન્ન ક્રિયા અપ્રતિપાતિ :- જ્યાં યોગની સૂક્ષ્મ અને સ્થૂલ સર્વ ક્રિયાઓનો નિરોધ થઈ જાય છે તેવી આત્મપરિણતિને સમુચ્છિન્ન ક્રિયા અપ્રતિપાતિ શુકલ ધ્યાન કહે છે. શૈલેશી અવસ્થાને પ્રાપ્ત કેવળી ભગવાન સર્વ યોગનો નિરોધ કરે છે, યોગ નિરોધથી સર્વ ક્રિયાઓનો નિરોધ થઈ જાય છે. તેથી તેને સમુચ્છિન્ન ક્રિયા અપ્રતિપાતિ શુકલ ધ્યાન કહે છે.

પૃથક્ત્વ વિતર્ક સવિચારી શુકલ ધ્યાન ત્રણે યોગમાં, એકત્વ વિતર્ક અવિચાર એક જ યોગમાં, સૂક્ષ્મ ક્રિયા અનિવૃત્તિ શુકલ ધ્યાન સયોગી કેવળી અવસ્થામાં એક કાયયોગમાં અને અંતિમ સમુચ્છિન્ન ક્રિયા અપ્રતિપાતિ શુકલધ્યાન અયોગી કેવળી અવસ્થામાં હોય છે. ચાર પ્રકારના શુકલધ્યાનનું સ્વરૂપ સમજતાં સ્પષ્ટ થાય છે કે છન્નસ્થ અવસ્થામાં મનને સ્થિર કરવું તે ધ્યાન છે અને કેવળી અવસ્થામાં યોગને સ્થિર કરવા અર્થાત્ યોગ નિરોધ કરવો તે ધ્યાન છે.

શુકલ ધ્યાનના ચાર લક્ષણ :- શુકલધ્યાનનું પ્રગટીકરણ ચાર પ્રકારે થાય છે- (૧) ક્ષાન્તિ- ક્ષમા-ક્રોધ ન કરવો, ઉદયમાં આવેલા ક્રોધને નિષ્ફળ કરવો તે. (૨) મુક્તિ- ઉદયમાં આવેલા લોભને નિષ્ફળ કરવો. લોભનો ત્યાગ તે મુક્તિ અથવા નિર્લોભતા-શૌચ છે. (૩) આર્જવ- માયાને ઉદયમાં ન આવવા દેવી ઉદય પ્રાપ્ત માયાને નિષ્ફળ કરવી તે આર્જવ-સરળતા છે. (૪) માર્દવ- અભિમાન ન કરવું. ઉદય પ્રાપ્ત માનને નિષ્ફળ કરવો તે મૃદુતા-કોમળતા છે. અન્યત્ર તેનો ક્રમ આ પ્રકારે છે, ક્ષમા, માર્દવ, આર્જવ અને મુક્તિ.

શુકલ ધ્યાનના ચાર અવલંબન :- (૧) અવ્યય- શુકલધ્યાની પરીષદ-ઉપસર્ગોથી ભયભીત થઈને

ધ્યાનથી ચલિત થતા નથી. (૨) અસંમોહ— તેને અત્યંત સૂક્ષ્મતમ વિષયોમાં અથવા દેવાદિકૃત માયામાં સંમોહ થતો નથી. (૩) વિવેક— આત્માને દેહથી ભિન્ન અને સર્વ સંયોગોને ભિન્ન સમજે છે. (૪) વ્યુત્સર્ગ— તે નિસ્સંગપણે દેહ અને ઉપધિનો ત્યાગ કરે છે.

શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્રમાં અવ્યય, અસંમોહ આદિ ચારને શુક્લધ્યાનના લક્ષણ અને ક્ષમા, નિર્લોભતા આદિ ચારને શુક્લધ્યાનના આલંબન કહ્યા છે.

શુક્લધ્યાનની ચાર અનુપ્રેક્ષા :- (૧) અનંતવર્તિતાનુપ્રેક્ષા— અનંત ભવ પરંપરાની વિચારણા કરવી, યથા— આ જીવ અનાદિ કાલથી ચાર ગતિરૂપ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરી રહ્યો છે. તેનો પાર પામવો અત્યંત દુષ્કર છે. આ પ્રકારની વિચારણા કરવી તે અનંતવર્તિતાનુપ્રેક્ષા છે. (૨) વિપરિણામાનુપ્રેક્ષા— વસ્તુઓના વિપરિણમનની વિચારણા કરવી. યથા— સર્વ પદાર્થો અશાશ્વત છે. સર્વ પદાર્થોનું, ભૌતિક સુખ કે દુઃખનું વિપરિણમન થયા જ કરે છે; આ પ્રકારની વિચારણા કરવી તે વિપરિણામાનુપ્રેક્ષા છે. (૩) અશુભાનુપ્રેક્ષા— સંસારના અશુભ સ્વરૂપનો વિચાર કરવો. જેમ કે આ સંસારને ધિક્કાર છે— એક સ્વરૂપવાન મનુષ્ય મરીને પોતાના જ મૃત શરીરમાં કૃમિ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે; આ પ્રકારની વિચારણા કરવી તે અશુભાનુપ્રેક્ષા છે. (૪) અપાયાનુપ્રેક્ષા— દુઃખના કારણોની વિચારણા કરવી, યથા— ક્રોધ અને માન, વધતી માયા અને લોભ, આ ચારે કષાય સંસારરૂપી મૂળનું સિંચન કરે છે, આ ચારે કષાય જ દુઃખનું કારણ છે; આ રીતે આશ્રવથી થનારા દુઃખનું ચિંતન કરવું, તે અપાયાનુપ્રેક્ષા છે.

આ રીતે ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન પ્રશસ્ત ધ્યાન છે. નિર્જરાનું કારણ છે. પ્રશસ્ત ધ્યાનનું સેવન કરવું અને અપ્રશસ્ત ધ્યાનનો ત્યાગ કરવો તે જ આભ્યંતર તપ છે. આ દષ્ટિકોણથી તપના પ્રકરણમાં પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત બંને પ્રકારના ધ્યાનનું વર્ણન કર્યું છે.

આ રીતે આર્તધ્યાનના આઠ ભેદ, રૌદ્ર ધ્યાનના આઠ ભેદ, ધર્મધ્યાનના સોળ ભેદ અને શુક્લ ધ્યાનના ૧૬ ભેદ છે કુલ મળીને ધ્યાનના ૪૮ ભેદ છે.

ધ્યાન :-

આર્તધ્યાન(૮)	રૌદ્ર ધ્યાન(૮)	ધર્મધ્યાન(૧૬)	શુક્લધ્યાન(૧૬)
ચાર પ્રકાર	ચાર પ્રકાર	ચાર પ્રકાર	ચાર પ્રકાર
(૧) ઈષ્ટ વિયોગ	(૧) હિંસાનુબંધી	(૧) આજ્ઞા વિચય	(૧) પૃથક્ત્વવિતર્ક સવિચાર
(૨) અનિષ્ટ સંયોગ	(૨) મૃધાનુબંધી	(૨) અપાય વિચય	(૨) એકત્વવિતર્ક અવિચાર
(૩) રોગ ચિંતા	(૩) સ્તેયાનુબંધી	(૩) વિપાક વિચય	(૩) સૂક્ષ્મક્રિયા અનિવૃત્તિ
(૪) નિદાન	(૪) સંરક્ષણાનુબંધી	(૪) સંસ્થાન વિચય	(૪) સમુચ્છિન્નક્રિયા અપ્રતિપાતિ
ચાર લક્ષણ	ચાર લક્ષણ	ચાર લક્ષણ	ચાર લક્ષણ
(૧) કન્દનતા	(૧) ઓસન્ન દોષ	(૧) આજ્ઞારુચિ	(૧) ક્ષાન્તિ—ક્ષમા
(૨) શોચનતા	(૨) બહુલ દોષ	(૨) નિસર્ગ રુચિ	(૨) મુક્તિ—નિર્લોભતા
(૩) તેપનતા	(૩) અજ્ઞાન દોષ	(૩) સૂત્ર રુચિ	(૩) આર્જવતા
(૪) પરિદેવનતા	(૪) આમરણાન્ત દોષ	(૪) અવગાઢ રુચિ	(૪) માર્દવતા

આર્તધ્યાન(૮)	રૌદ્ર ધ્યાન(૮)	ધર્મધ્યાન(૧૬)	શુક્લધ્યાન(૧૬)
		ચાર આલંબન (૧) વાયના (૨) પૃથ્થના (૩) પરિવર્તના (૪) ધર્મકથા ચાર અનુપ્રેક્ષા (૧) એકત્વાનુપ્રેક્ષા (૨) અનિત્યાનુપ્રેક્ષા (૩) અશરણાનુપ્રેક્ષા (૪) સંસારાનુપ્રેક્ષા	ચાર આલંબન (૧) અવ્યય (૨) અસંમોહ (૩) વિવેક (૪) વ્યુત્સર્ગ ચાર અનુપ્રેક્ષા (૧) અનંતવર્તિતાનુપ્રેક્ષા (૨) વિપરિણામાનુપ્રેક્ષા (૩) અશુભાનુપ્રેક્ષા (૪) અપાયાનુપ્રેક્ષા

વ્યુત્સર્ગ તપ :-

૧૫૨ સે કિં તં ભંતે ! વિડસગ્ગે ? ગોયમા ! વિડસગ્ગે દુવિહે પ્ણત્તે, તં જહા-
દવ્વવિડસગ્ગે ય ભાવવિડસગ્ગે ય ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! વ્યુત્સર્ગના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! વ્યુત્સર્ગના બે પ્રકાર છે, યથા- દ્રવ્ય વ્યુત્સર્ગ અને ભાવ વ્યુત્સર્ગ.

૧૫૩ સે કિં તં ભંતે ! દવ્વવિડસગ્ગે ? ગોયમા ! દવ્વવિડસગ્ગે ચડવ્વિહે પ્ણત્તે, તં જહા-
ગણવિડસગ્ગે, સરીરવિડસગ્ગે, ડવહિવિડસગ્ગે, ભત્તપાણવિડસગ્ગે । સેતં દવ્વવિડસગ્ગે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! દ્રવ્ય વ્યુત્સર્ગના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! દ્રવ્ય વ્યુત્સર્ગના ચાર પ્રકાર છે, યથા- ગણ વ્યુત્સર્ગ, શરીર વ્યુત્સર્ગ, ઉપધિ વ્યુત્સર્ગ અને ભક્તપાન વ્યુત્સર્ગ. આ દ્રવ્ય વ્યુત્સર્ગ છે.

૧૫૪ સે કિં તં ભંતે ! ભાવવિડસગ્ગે ? ગોયમા ! ભાવવિડસગ્ગે તિવિહે પ્ણત્તે, તં જહા-
કસાયવિડસગ્ગે, સંસારવિડસગ્ગે, કમ્મવિડસગ્ગે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ભાવ વ્યુત્સર્ગના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ભાવ વ્યુત્સર્ગના ત્રણ પ્રકાર છે, યથા- કષાય વ્યુત્સર્ગ, સંસાર વ્યુત્સર્ગ અને કર્મવ્યુત્સર્ગ.

૧૫૫ સે કિં તં ભંતે ! કસાયવિડસગ્ગે ? ગોયમા ! કસાયવિડસગ્ગે ચડવ્વિહે પ્ણત્તે, તં જહા-
કોહવિડસગ્ગે, માણવિડસગ્ગે, માયાવિડસગ્ગે, લોભવિડસગ્ગે । સેતં કસાયવિડસગ્ગે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કષાય વ્યુત્સર્ગના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કષાય વ્યુત્સર્ગના ચાર પ્રકાર છે, યથા- ક્રોધ વ્યુત્સર્ગ, માન વ્યુત્સર્ગ, માયા વ્યુત્સર્ગ અને લોભ વ્યુત્સર્ગ. આ કષાય વ્યુત્સર્ગ છે.

૧૫૬ સે કિં તં ભંતે ! સંસારવિડસગ્ગે ? ગોયમા ! સંસારવિડસગ્ગે ચડવ્વિહે પ્ણત્તે, તં

જહા- ગેરહ્યસંસારવિહસગ્ગે જાવ દેવસંસારવિહસગ્ગે । સે તં સંસારવિહસગ્ગે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સંસાર વ્યુત્સર્ગના કેટલા પ્રકાર છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સંસાર વ્યુત્સર્ગના ચાર પ્રકાર છે, યથા- નૈરયિક સંસાર વ્યુત્સર્ગ યાવત્ દેવ સંસાર વ્યુત્સર્ગ. આ સંસાર વ્યુત્સર્ગ છે.

૧૫૭ સે કિં તં ભંતે ! કમ્મવિહસગ્ગે ? ગોયમા ! કમ્મવિહસગ્ગે અદ્ધવિહે પળ્ણત્તે, તં જહા- ણાણાવરણિજ્જકમ્મવિહસગ્ગે જાવ અંતરાહ્યકમ્મવિહસગ્ગે । સે તં કમ્મવિહસગ્ગે । સે તં ભાવવિહસગ્ગે । સે તં વિહસગ્ગે । સે તં અભિંભતરણ તવે ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કર્મ વ્યુત્સર્ગના કેટલા પ્રકાર છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! કર્મ વ્યુત્સર્ગના આઠ પ્રકાર છે, યથા- જ્ઞાનાવરણીય કર્મ વ્યુત્સર્ગ યાવત્ અંતરાયકર્મ વ્યુત્સર્ગ. આ કર્મ વ્યુત્સર્ગ છે. આ ભાવ વ્યુત્સર્ગ છે. આ વ્યુત્સર્ગતપ છે અને આ આભ્યંતર તપ છે. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં વ્યુત્સર્ગ તપના ભેદ-પ્રભેદનું કથન છે. જે સૂત્ર ભાવાર્થથી સ્પષ્ટ છે.

વ્યુત્સર્ગ :- શરીર, ઉપધિ આદિના ત્યાગને તથા તેના મમત્વના ત્યાગને વ્યુત્સર્ગ કહે છે.

દ્રવ્ય વ્યુત્સર્ગ :- તેના ચાર ભેદ છે- (૧) શરીર વ્યુત્સર્ગ- મમત્વ રહિત થઈને શરીરનો ત્યાગ કરવો. (૨) ગણ વ્યુત્સર્ગ- પોતાના ગચ્છનો ત્યાગ કરીને જિનકલ્પનો સ્વીકાર કરવો. (૩) ઉપધિ વ્યુત્સર્ગ- કોઈ કલ્પ વિશેષમાં ઉપધિનો ત્યાગ કરવો. (૪) ભક્ત પાન વ્યુત્સર્ગ- આહાર-પાણીનો ત્યાગ કરવો.

ભાવ વ્યુત્સર્ગ :- તેના ત્રણ ભેદ છે- (૧) કષાય વ્યુત્સર્ગ- કષાયનો ત્યાગ કરવો. તેના ક્રોધાદિ ચાર કષાયની અપેક્ષાએ ચાર ભેદ છે. (૨) સંસાર વ્યુત્સર્ગ- સંસારવિહસગ્ગો ત્તિ નારકાયુષ્કાદિહેતૂનાં મિથ્યાદૃષ્ટિવાદીનાં ત્યાગઃ । નરક આદિ ચાર ગતિરૂપ સંસારના કારણભૂત મિથ્યાત્વ આદિનો ત્યાગ કરવો. તેના પણ ચાર ગતિની અપેક્ષાએ ચાર ભેદ છે.

(૩) કર્મ વ્યુત્સર્ગ :- 'કમ્મવિહસગ્ગો' ત્તિ જ્ઞાનાવરણાદિકર્મબન્ધહેતૂનાં જ્ઞાનપ્રત્યનીકત્વાદીનાં ત્યાગઃ । જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મબંધના કારણોનો ત્યાગ કરવો.

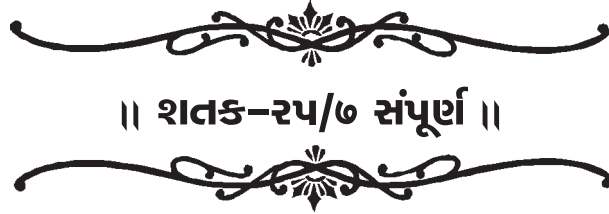
અન્યત્ર ભાવ વ્યુત્સર્ગના ચાર પ્રકાર કહ્યા છે. ત્રણ પૂર્વોક્ત અને ચોથો પ્રકાર યોગ વ્યુત્સર્ગ છે. યોગનો ત્યાગ તે યોગ વ્યુત્સર્ગ છે. યોગ ત્રણ હોવાથી યોગવ્યુત્સર્ગના ત્રણ ભેદ છે.

આભ્યંતર તપના ભેદ-પ્રભેદ :-

પ્રાયશ્ચિત્ત	વિનય	વૈયાવૃત્ય	સ્વાધ્યાય	ધ્યાન	વ્યુત્સર્ગ
૧ આલોચનાર્હ	૧ જ્ઞાનવિનય(૫)	૧ આચાર્ય	૧ વાચના	આર્તધ્યાન-૮	૧ દ્રવ્યવ્યુત્સર્ગ(૪)
૨ પ્રતિક્રમણાર્હ	૨ દર્શન વિનય (૨)	૨ ઉપાધ્યાય	૧ પૃચ્છના	૪ ભેદ	
૩ તદુભયાર્હ	શુશ્રૂષા વિનય (૧૦)	૩ સ્થવિર	૩ પરિવર્તના	૪ લક્ષણ	ગણવ્યુત્સર્ગ
૪ વિવેકાર્હ	અનાશાતના વિનય-૪૫	૪ તપસ્વી	૪ અનુપ્રેક્ષા	રૌદ્રધ્યાન-૮	શરીર વ્યુત્સર્ગ

પ્રાયશ્ચિત્ત	વિનય	વૈયાવૃત્ય	સ્વાધ્યાય	ધ્યાન	વ્યુત્સર્ગ
૫ વ્યુત્સર્ગાર્હ	૩ ચારિત્ર વિનય (૫)	૫ ગ્લાન	૫ ધર્મકથા	૪ ભેદ	ઉપધિ વ્યુત્સર્ગ
૬ તપાર્હ	૪, મન વિનય (૨)	૬ શૈક્ષ		૪ લક્ષણ	ભક્તપાનવ્યુત્સર્ગ
૭ છેદાર્હ	પ્રશસ્તમનવિનય(૭)	૭ કુલ		ધર્મધ્યાન-૧૬	ભાવ વ્યુત્સર્ગ(૩)
૮ મૂલાર્હ	અપ્રશસ્તમન વિનય(૭)	૮ ગણ		૪ ભેદ	કષાય વ્યુત્સર્ગ(૪)
૯ અનવસ્થાપ્યાર્હ	૫ વચન વિનય (૨)	૯ સંઘ		૪ લક્ષણ	સંસાર વ્યુત્સર્ગ(૪)
૧૦ પારાયિતાર્હ	પ્રશસ્ત વચન વિનય(૭)	૧૦ સાધર્મિક		૪ આલંબન	કર્મ વ્યુત્સર્ગ (૮)
પ્રાયશ્ચિત્ત દેનારના	અપ્રશસ્ત વચન વિનય(૭)	ની વૈયાવૃત્ય		૪ અનુપ્રેક્ષા	
-૧૦ ગુણ	૬ કાય વિનય (૨)	કરવી		શુકલધ્યાન-૧૬	
પ્રાયશ્ચિત્ત લેનારના	પ્રશસ્ત કાય વિનય (૭)			૪ ભેદ	
- ૧૦ ગુણ	અપ્રશસ્તકાય વિનય (૭)			૪ લક્ષણ	
આલોચનાના-	૭ લોકોપચાર વિનય(૭)			૪ આલંબન	
૧૦ દોષ				૪ અનુપ્રેક્ષા	
દોષ સેવના					
-૧૦ કારણ					
૫૦ ભેદ	૧૯ ભેદ, ૧૧૪ પ્રભેદ	૧૦ ભેદ	૫ ભેદ	૪૮ ભેદ	૨૦ ભેદ

નોંધ : વિનયના ભેદમાં ડાર્ક સંખ્યા ભેદરૂપ છે અને લાઈટ સંખ્યા પ્રભેદરૂપ છે.

॥ શતક-૨૫/૭ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૨૫ : ઉદ્દેશક-૮ થી ૧૨

સંક્ષિપ્ત સાર

- આ પાંચ ઉદ્દેશકમાં જીવની ઉત્પત્તિ, જીવની શીઘ્રગતિ અને શીઘ્રગતિના વિષયને સમજાવ્યો છે.
- ★ જીવ જ્યારે એક ભવનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને બીજા ભવમાં જાય છે ત્યારે ગમે તેટલું ક્ષેત્રાંતર હોય તો પણ જેમ કૂદકો મારનાર પુરુષ કૂદકો મારીને સીધો જ ગંતવ્યસ્થાને પહોંચી જાય છે તે જ રીતે જીવ પણ એક, બે કે ત્રણ સમયમાં એક લોકાંતથી બીજા લોકાંત સુધી પણ પહોંચી જાય છે, વચ્ચે ક્યાંય અટકતો કે રોકાતો નથી.
 - ★ જીવ એક, બે, કે ત્રણ સમયમાં ચૌદ રજજુ પ્રમાણ લોકના એક ચરમાન્તથી બીજા ચરમાન્તમાં પહોંચી જાય છે. જીવની આ શીઘ્ર ગતિ છે.
 - ★ જીવ પોતાના આત્મ પરિણામોથી અને યોગની પ્રવૃત્તિથી પરભવનું આયુષ્ય બાંધે છે.
 - ★ જીવનું આ ભવનું આયુષ્ય, ભવ અને સ્થિતિનો ક્ષય થાય ત્યારે તેની શીઘ્રગતિ થાય અને પરભવમાં ઉત્પન્ન થાય છે. જીવ ગમે ત્યાં ઉત્પન્ન થાય પરંતુ તે સ્વયં પોતાની ઋદ્ધિથી, પોતાના કર્મોથી અને પોતાના જ પ્રયત્નથી ઉત્પન્ન થાય છે. જીવની ઉત્પત્તિમાં ઈશ્વર પ્રેરણા કે અન્ય કોઈ પણ શક્તિ સહાયક બની શકતી નથી.
 - ★ ૨૪ દંડકના જીવોની ઉત્પત્તિ; ભવી, અભવી, સમ્યગ્દષ્ટિ અને મિથ્યાદષ્ટિ જીવોની ઉત્પત્તિ ઉપર પ્રમાણે શીઘ્રગતિથી જાણવી. સૂત્રકારે સમુચ્ચય જીવોનું કથન કરીને, ત્યાર પછી ભવી આદિ ચાર

શતક-૨૫ : ઉદ્દેશક-૮

ઓધિક

ચોવીસ દંડકના જીવોની શીઘ્ર ગતિ આદિ :-

૧ રાયગિહે જાવ એવં વયાસી- ખેરઙ્યા ણં ધંતે ! કહં ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! સે જહાણામણે પવણે પવમાણે અજ્ઙવસાણણિવ્વત્તિણં કરણોવાણં સેયકાલે તં ઠણં વિપ્પજહિત્તા પુરિમ ઠણં ડવસંપજ્જિત્તાણં વિહરંઙ, એવામેવ એણે વિ જીવા પવઓ વિવ પવમાણા અજ્ઙવસાણણિવ્વત્તિણં કરણોવાણં સેયકાલે તં ધવં વિપ્પજહિત્તા પુરિમં ધવં ડવસંપજ્જિત્તા ણં વિહરંતિ ।

શબ્દાર્થ:- પવણ= પ્લવક, કૂદનાર પવમાણે = કૂદતા પુરિમ ઠણં = પુરોવર્તિસ્થાનમ્- સન્મુખ સ્થાન, ગંતવ્ય સ્થાન પુરિમ ધવં = પ્રાપ્તવ્યં નરક ધવમિત્યર્થઃ આગામી ભવસ્થાન સેયકાલે = આગામી કાલનો વિચાર કરીને ત્યાર પછી, વિચાર કર્યા પછી.

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- રાજગૃહ નગરમાં ગૌતમ સ્વામીએ યાવત્ આ પ્રમાણે પૂછ્યું- હે ભગવન્ ! નેરયિકો કઈ રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જે રીતે કોઈ કૂદતો પુરુષ અધ્યવસાય વિશેષથી 'મારે કૂદવું છે,' તે વિચારથી, કૂદવાના ઉપાયથી, તે સંકલ્પ કર્યા પછી પોતાના પૂર્વ સ્થાનને છોડીને ભવિષ્ય કાલના ગંતવ્ય સ્થાન પર પહોંચી જાય છે, તે જ રીતે જીવ પણ અધ્યવસાય વિશેષથી, પોતાના કર્મ રૂપ ઉપાયથી અંતિમ સમયે તે પૂર્વભવને છોડીને, આગામી ભવ સ્થાનને પ્રાપ્ત કરીને ઉત્પન્ન થાય છે.

૨ તેસિ ણં ધંતે ! જીવાણં કહં સીહા ગઈ, કહં સીહે ગઈવિસણે પણ્ણત્તે ? ગોયમા ! સે જહાણામણે કેઙ્ પુરિસે તરુણે બલવં, એવં જહા ચોદ્દસમસણે પઠમુદ્દેસણે જાવ તિસમણે વા વિગ્ગહેણં ડવવજ્જંતિ । તેસિ ણં જીવાણં તહા સીહા ગઈ, તહા સીહા ગઈવિસણે પણ્ણત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નેરયિક જીવોની શીઘ્ર ગતિ અને શીઘ્ર ગતિનો વિષય કેવો છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જે રીતે કોઈ પુરુષ તરુણ અને બલવાન હોય, ઈત્યાદિ શતક-૧૪/૧ અનુસાર યાવત્ તે જીવ ત્યાં એક, બે કે ત્રણ સમયની વિગ્રહ ગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે તે જીવોની તથા પ્રકારની જ શીઘ્ર ગતિ અને શીઘ્ર ગતિનો વિષય હોય છે.

૩ તેણં ધંતે ! જીવા કહં પરધવિયા ડયં પકરંતિ ? ગોયમા ! અજ્ઙવસાણજોગણિવ્વત્તિણં કરણોવાણં; એવં ખલુ તે જીવા પરધવિયા ડયં પકરંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો પરભવનું આયુષ્ય કઈ રીતે બાંધે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે જીવો પોતાના અધ્યવસાય અને મન, વચન, કાયયોગ દ્વારા સંપાદન કરેલા કર્મબંધના હેતુ દ્વારા પરભવનું આયુષ્ય બાંધે છે.

૪ તેસિ ણં ધંતે ! જીવાણં કહં ગઈ પવત્તં ? ગોયમા ! આ ડક્ખણં, ધવક્ખણં,

રોકાતો કે અટકતો નથી, ચાલીને કે દોડીને જનાર પુરુષથી કૂદકો મારનાર પુરુષની ગતિમાં શીઘ્રતાની અપેક્ષાએ ઘણો તફાવત છે.

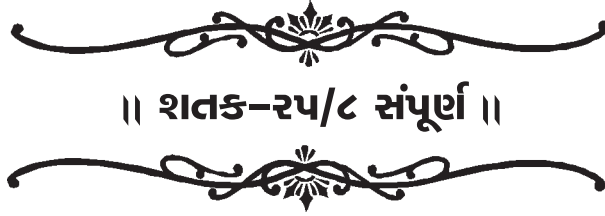
જીવ પરભવમાં ગમે તેટલા ક્ષેત્રાંતરે ઉત્પન્ન થાય પરંતુ તે કૂદતા પુરુષની જેમ વચ્ચે ક્યાંય અટક્યા કે રોકાયા વિના, અન્ય ક્ષેત્રની સ્પર્શના કર્યા વિના એક, બે કે ત્રણ સમયમાં સીધો ગંતવ્યસ્થાને પહોંચી જાય છે.

(૨) શીઘ્રગતિ અને તેનો વિષય— જીવ એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં જાય છે. તે ક્ષેત્ર ૧૪ ૨૪જી પ્રમાણ હોય તો પણ ત્રણ સમયમાં પહોંચી જાય છે. આ જીવની શીઘ્રગતિ અને શીઘ્ર ગતિનો વિષય છે.

(૩) આયુષ્ય બંધનું કારણ— કર્મબંધના કારણ રૂપ અધ્યવસાય અને યોગની પ્રવૃત્તિથી પરભવનું આયુષ્ય બંધાય છે.

(૪) ગતિનું કારણ— જીવના એક ભવના આયુષ્ય, ભવ અને સ્થિતિનો ક્ષય થવાથી તે એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં જાય છે, ગતિ(ગમન) કરે છે.

જીવની ઉત્પત્તિ આત્મઋદ્ધિથી, આત્મકર્મોથી અને આત્મપ્રયોગથી જ થાય છે, અન્યની ઋદ્ધિ, અન્યના કર્મો કે અન્યના પ્રયોગથી જીવોની ઉત્પત્તિ થતી નથી. જીવો પોતાના આત્મપરિણામોથી અને યોગની પ્રવૃત્તિથી આયુષ્યનો બંધ કરે છે અને પોતાના કર્માનુસાર જ તેની ગતિ અને ઉત્પત્તિ થાય છે. જો અન્યની ઋદ્ધિ, અન્યના કર્મો કે અન્યના વ્યાપારથી જીવોની ઉત્પત્તિ થતી હોય તો આ જગતની વ્યવસ્થિતતા રહે નહીં.

॥ શતક-૨૫/૮ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૨૫ : ઉદ્દેશક-૯, ૧૦

ભવી, અભવી

ભવસિદ્ધિક જીવોની ઉત્પત્તિ :-

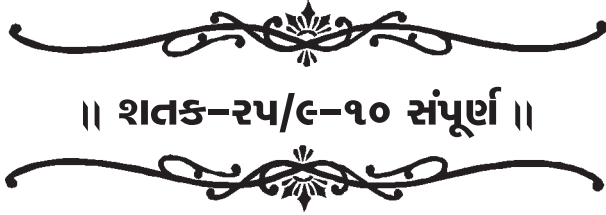
૧ ભવસિદ્ધિયણેરહ્યા ણં ભંતે ! કહં ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! સે જહાણામણ પવણ પવમાણે, અવસેસં તં ચેવ જાવ વેમાણિણે । ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ભવસિદ્ધિક નૈરયિકો કઈ રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ કૂદતા પુરુષની જેમ ઈત્યાદિ સર્વ પૂર્વોક્ત કથન વૈમાનિક પર્યંત જાણવું. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥

અભવી જીવોની ઉત્પત્તિ :-

૨ અભવસિદ્ધિયણેરહ્યા ણં ભંતે ! કહં ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! સે જહાણામણ પવણ પવમાણે, અવસેસં તં ચેવ । એવં જાવ વેમાણિણે ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અભવસિદ્ધિક નૈરયિકો કઈ રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્વોક્ત કૂદતા પુરુષની સમાન યાવત્ વૈમાનિક પર્યંત જાણવું. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥

શતક-૨૫ : ઉદ્દેશક-૧૧, ૧૨

સમ્યગ્દષ્ટિ-મિથ્યાદષ્ટિ

સમ્યગ્ દષ્ટિ જીવોની ઉત્પત્તિ :-

૧ સમ્પદિદ્વિણેરઙ્ગ્યા ણં ભંતે ! કહં ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! સે જહાણામણ્ પવણ્ પવમાણે, અવસેસં તં ચેવ । એવં એગિંદિયવજ્જં જાવ વેમાણિયા । ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સમ્યગ્દષ્ટિ નૈરયિકો કઈ રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કૂદતા પુરુષની સમાન પૂર્વવત્ સર્વ કથન જાણવું. આ રીતે એકેન્દ્રિયને છોડીને વૈમાનિક પર્યંત જાણવું. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥

વિવેચન :-

એકેન્દ્રિયોમાં એકાંત મિથ્યાદષ્ટિ છે, તેથી અહીં તેનું કથન કર્યું નથી.

મિથ્યાદષ્ટિ જીવોની ઉત્પત્તિ :-

૨ મિચ્છાદિદ્વિણેરઙ્ગ્યા ણં ભંતે ! કહં ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! સે જહાણામણ્ પવણ્ પવમાણે, એવં અવસેસં તં ચેવ, એવં એગિંદિયવજ્જં જાવ વેમાણિયા । ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! મિથ્યાદષ્ટિ નૈરયિકો કઈ રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પ્લવકનું દષ્ટાંત વગેરે સર્વ વર્ણન પૂર્વવત્ છે. આ રીતે એકેન્દ્રિયને છોડી વૈમાનિક પર્યંત જાણવું. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સમ્યગ્દષ્ટિ, મિથ્યાદષ્ટિ નામના આ બે ઉદ્દેશકોમાં પાંચ સ્થાવરના જીવોને છોડીને ૧૯ દંડકના જીવોનું કથન છે કારણ કે સ્થાવર જીવો એકાંત મિથ્યાદષ્ટિ છે. તેથી તેના સમ્યગ્દષ્ટિ-મિથ્યાદષ્ટિ રૂપ બે ભેદ થતાં નથી. ઉદ્દેશક-૮ માં સામાન્ય રીતે ૨૪ દંડકના જીવોનું કથન છે. ઉદ્દેશક-૯, ૧૦માં ભવી-અભવીના ભેદથી ૨૪ દંડકના જીવોનું અને ઉદ્દેશક-૧૧, ૧૨માં સમ્યગ્દષ્ટિ, મિથ્યાદષ્ટિના ભેદથી ૧૯ દંડકના જીવોનું કથન છે. આ પાંચે ય ઉદ્દેશકમાં નિરૂપણનો વિષય સમાન છે.

॥ શતક-૨૫/૧૧-૧૨ સંપૂર્ણ ॥

॥ શતક-૨૫ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૨૬

❖ ❖ ❖

પરિચય

❖ ❖ ❖

- ★ આ શતકના સર્વ ઉદ્દેશકોમાં કર્મબંધ સંબંધી નિરૂપણ હોવાથી તેનું નામ **બંધી શતક** છે. તેમાં વિવિધ અપેક્ષાએ વિવિધ વિકલ્પોથી કર્મબંધને સમજાવ્યો છે.
 - ★ **પ્રથમ ઉદ્દેશકમાં** સમુચ્ચય જીવ અને ૨૪ દંડકના જીવો, તે ૨૫ સ્થાનના જીવોમાં ૧૧ દ્વાર અને તેના ૪૭ બોલના માધ્યમથી પાપકર્મબંધ અને આઠ કર્મ બંધ તથા અબંધનું ચાર ભંગથી નિરૂપણ છે.
 - ★ **બીજા ઉદ્દેશકમાં** ૨૪ દંડકના અનંતરોત્પન્નક જીવોમાં ૪૭ બોલના માધ્યમથી પાપકર્મ બંધ અને આઠકર્મ બંધ-અબંધનું પ્રતિપાદન છે.
 - ★ **ત્રીજા ઉદ્દેશકમાં** પરંપરોત્પન્નક જીવોમાં કર્મબંધ-અબંધનું કથન છે.
 - ★ **ચોથા ઉદ્દેશકમાં** અનંતરાવગાઢ જીવોમાં કર્મબંધાદિનું કથન છે.
 - ★ **પાંચમા ઉદ્દેશકમાં** પરંપરાવગાઢ જીવોમાં કર્મબંધાદિનું કથન છે.
 - ★ **છઠ્ઠા ઉદ્દેશકમાં** અનંતરાહારક જીવોમાં કર્મબંધાદિનું કથન છે.
 - ★ **સાતમા ઉદ્દેશકમાં** પરંપરાહારક જીવોમાં કર્મબંધાદિનું કથન છે.
 - ★ **આઠમા ઉદ્દેશકમાં** અનંતર પર્યાપ્તક જીવોમાં કર્મબંધાદિનું કથન છે.
 - ★ **નવમા ઉદ્દેશકમાં** પરંપર પર્યાપ્તક જીવોમાં કર્મબંધાદિનું કથન છે.
 - ★ **દશમા ઉદ્દેશકમાં** ચરમ જીવોમાં કર્મબંધાદિનું કથન છે.
 - ★ **અગિયારમા ઉદ્દેશકમાં** અચરમ જીવોમાં કર્મબંધાદિનું કથન છે.
- પહેલા અને બીજા ઉદ્દેશકમાં વિસ્તૃત વર્ણન છે અને ત્યાર પછીના ઉદ્દેશકોમાં અતિદેશાત્મક સંક્ષિપ્ત કથન છે.
- ચોથા, છઠ્ઠા અને આઠમા ઉદ્દેશકમાં અનંતરાવગાઢ, અનંતરાહારક અને અનંતરપર્યાપ્તક જીવોનું કથન છે, તે ઉદ્દેશક-૨માં કથિત અનંતરોત્પન્નક જીવોની સમાન છે અને ત્રીજા, પાંચમા, સાતમા અને નવમા ઉદ્દેશકમાં પરંપરોત્પન્નક, પરંપરાવગાઢ, પરંપરાહારક, પરંપર પર્યાપ્તકનું કથન તથા દશમા ઉદ્દેશકમાં ચરમ અને અગિયારમા ઉદ્દેશકમાં અચરમ જીવોનું કથન પ્રાયઃ ઉદ્દેશક-૧માં કથિત ઔઘિક જીવોની સમાન છે.
- આ રીતે આ શતકમાં કર્મબંધનું વિસ્તૃત વિશ્લેષણ પ્રાપ્ત થાય છે.

શતક-૨૬ : ઉદ્દેશક-૧

સંક્ષિપ્ત સાર

આ ઉદ્દેશકમાં સમુચ્ચય જીવોમાં લેશ્યા આદિ ૧૧ દ્વારના ૪૭ બોલના માધ્યમથી ત્રૈકાલિક કર્મબંધની વિચારણા છે. તેમાં પાપકર્મ અને આઠકર્મ તેમ નવ પ્રકારે, સમુચ્ચય જીવો અને ૨૪ દંડકના જીવો, તે ૨૫ સ્થાનની અપેક્ષાએ વર્ણન છે.

- ★ ૨૪ દંડકના જીવોમાં જેને જેટલા બોલ પ્રાપ્ત થતાં હોય તેની અપેક્ષાએ વિચારણા છે. સર્વ પ્રથમ પાપકર્મ, મોહનીયકર્મની વિચારણા છે, ત્યાર પછી શેષ સાત કર્મ બંધની વિચારણા છે. પ્રસ્તુત શતકમાં 'પાપકર્મ' શબ્દનો પ્રયોગ સમુચ્ચય આઠે ય કર્મોની અપેક્ષાએ અને મોહકર્મની મુખ્યતાએ થયો છે.
- ★ જીવ અનાદિકાલથી કર્મ સહિત છે અને કર્મ સહિત જીવ સમયે સમયે કર્મનો બંધ કરે છે. પરંતુ જીવનો અધ્યાત્મ વિકાસ થાય, તે ઉચ્ચતમ અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરે, ત્યારે કર્મબંધ અટકી જાય છે. ક્યારેક જીવ ઉચ્ચતમ અવસ્થાથી પણ પતિત થઈ જાય, તો પુનઃ કર્મબંધ ચાલુ થઈ જાય છે. આ રીતે અનંત જન્મ મરણમાં જીવની વિભિન્ન અવસ્થાઓના આધારે કર્મબંધની પણ વિભિન્ન અવસ્થાઓ સંભવિત છે. સૂત્રકારે ચાર ભંગ દ્વારા આ વિષયને સ્પષ્ટ કર્યો છે— (૧) બાંધ્યુ હતું, બાંધે છે, બાંધશે. (૨) બાંધ્યુ હતું, બાંધે છે, બાંધશે નહીં. (૩) બાંધ્યુ હતું, બાંધતા નથી, બાંધશે. (૪) બાંધ્યુ હતું, બાંધતા નથી, બાંધશે નહીં.

સૂત્રકારે આ ચાર ભંગોથી પ્રત્યેક બોલમાં પ્રાપ્ત થતાં ગુણસ્થાન અનુસાર બંધ વિકલ્પનું વિસ્તૃત વર્ણન કર્યું છે.

આ રીતે આ ઉદ્દેશકમાં જીવની વિભિન્ન અવસ્થાઓના આધારે તેના ત્રૈકાલિક કર્મબંધનું વિશદ વર્ણન પ્રાપ્ત થાય છે.

શતક-૨૬ : ઉદ્દેશક-૧

ઔદિક

[જમો સુયદેવયાએ ભગવર્ષે ।]

વિષય નિરૂપક અગિયાર દ્વાર :-

૧

જીવા ય લેસ્સ પક્વિચય, દિદ્ધિ ણાણ અણ્ણાણ સણ્ણાઓ ।
વેય કસાએ જોગ ઉવઓગ, એકકારસ વિ ઠાણા ॥

ભાવાર્થ :- આ શતકમાં અગિયાર ઉદ્દેશક છે. તેમાં અગિયાર દ્વારથી વિષયનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, તે આ પ્રમાણે છે— (૧) જીવ (૨) લેશ્યા (૩) પાક્ષિક(શુક્લપાક્ષિક અને કૃષ્ણપાક્ષિક) (૪) દષ્ટિ (૫) જ્ઞાન (૬) અજ્ઞાન (૭) સંજ્ઞા (૮) વેદ (૯) કષાય (૧૦) યોગ (૧૧) ઉપયોગ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં કથિત અગિયાર દ્વારના કુલ ૪૭ બોલ થાય છે. આ શતકના અગિયારે અગિયાર ઉદ્દેશકોમાં આ ૪૭ બોલ દ્વારા સંપૂર્ણ વર્ણન છે. તે ૪૭ બોલ આ પ્રમાણે છે—

- (૧) જીવ દ્વાર—૧ બોલ સમુચ્ચય જીવ.
- (૨) લેશ્યા દ્વાર— ૮ બોલ (૧) સલેશી (૨ થી ૭) છ લેશ્યા (૮) અલેશી.
- (૩) પક્ષ દ્વાર— ૨ બોલ (૧) કૃષ્ણપાક્ષિક (૨) શુક્લપાક્ષિક.
- (૪) દષ્ટિ દ્વાર— ૩ બોલ (૧) સમ્યગ્દષ્ટિ (૨) મિથ્યા દષ્ટિ (૩) મિશ્ર દષ્ટિ.
- (૫) જ્ઞાન દ્વાર— ૬ બોલ (૧) સમુચ્ચયજ્ઞાન (૨ થી ૬) પાંચ જ્ઞાન.
- (૬) અજ્ઞાન દ્વાર— ૪ બોલ (૧) સમુચ્ચય અજ્ઞાન (૨ થી ૪) ત્રણ અજ્ઞાન.
- (૭) સંજ્ઞા દ્વાર— ૫ બોલ (૧ થી ૪) આહારાદિ ચાર સંજ્ઞોપયુક્ત (૫) નોસંજ્ઞોપયુક્ત.
- (૮) વેદ દ્વાર— ૫ બોલ (૧) સવેદી (૨ થી ૪) ત્રણ વેદ (૫) અવેદી.
- (૯) કષાય દ્વાર— ૬ બોલ (૧) સકષાયી (૨ થી ૫) ચાર કષાય (૬) અકષાયી.
- (૧૦) યોગ દ્વાર— ૫ બોલ (૧) સયોગી (૨ થી ૪) ત્રણ યોગ (૫) અયોગી.
- (૧૧) ઉપયોગ દ્વાર— ૨ બોલ (૧) સાકારોપયોગી (૨) અનાકારોપયોગી.

આ રીતે ૧+૮+૨+૩+૬+૪+૫+૫+૬+૫+૨ = ૪૭ બોલ.

(૧) જીવનો ત્રૈકાલિક બંધ :-

૨ તેણં કાલેણં તેણં સમણં રાયગિહે જાવ એવં વયાસી-જીવે ણં ભંતે ! પાવં કમ્મં કિં
બંધી બંધઈ બંધિસ્સઈ, બંધી બંધઈ ણ બંધિસ્સઈ, બંધી ણ બંધઈ બંધિસ્સઈ, બંધી ણ બંધઈ ણ
બંધિસ્સઈ ? ગોયમા ! અત્થેગઈએ બંધી બંધઈ બંધિસ્સઈ, અત્થેગઈએ બંધી બંધઈ ણ બંધિસ્સઈ,
અત્થેગઈએ બંધી ણ બંધઈ બંધિસ્સઈ, અત્થેગઈએ બંધી ણ બંધઈ ણ બંધિસ્સઈ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- તે કાલે, તે સમયે રાજગૃહ નગરમાં યાવત્ ગૌતમ સ્વામીએ પૂછ્યું- હે ભગવન્ ! (૧) જીવે શું પાપકર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે; (૨) બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે નહીં. (૩) બાંધ્યું હતું બાંધતો નથી, બાંધશે; (૪) બાંધ્યું હતું, બાંધતો નથી બાંધશે નહીં ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! (૧) કોઈ જીવે પાપકર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે; (૨) કોઈ જીવે પાપકર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે નહીં. (૩) કોઈ જીવે પાપકર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધતો નથી, બાંધશે; (૪) કોઈ જીવે પાપકર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધતો નથી, બાંધશે નહીં.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં સમુચ્ચ જીવના ત્રૈકાલિક પાપ કર્મ બંધ વિષયક ચાર ભંગથી વિચારણા કરી છે.

જીવ અનાદિકાલથી કર્મસહિત અને કષાય સહિત છે. જ્યાં સુધી તે કષાય સહિત છે, ત્યાં સુધી સમયે-સમયે સાત અથવા આઠ કર્મ બાંધે છે. જ્યારે તે ઉપશમ અથવા ક્ષપક શ્રેણીને પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે કષાય સહિત થવાથી પાપકર્મનો બંધ અટકે છે પરંતુ ઉપશમ શ્રેણીને પ્રાપ્ત થયેલો જીવ ત્યાંથી પતિત થઈને પુનઃ સકષાયાવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય અને પાપકર્મનો બંધ કરે છે. જે જીવ ક્ષપક શ્રેણીને પ્રાપ્ત થાય, જે જીવે મોહનીય કર્મરૂપ પાપકર્મનો ક્ષય કર્યો છે તે જીવ તે અવસ્થાથી પતિત થતા નથી અને કર્મબંધ કરતા નથી. આ રીતે જીવોની વિવિધ અવસ્થાની અપેક્ષાએ **કર્મબંધના ચાર ભંગ** થાય છે-

(૧) બાંધ્યું હતું, બાંધે છે અને બાંધશે :- આ ભંગ અભવી જીવોની અપેક્ષાએ છે. તે જીવો હંમેશાં કષાય સહિત હોય છે તેથી ત્રણે કાલમાં તેની પાપકર્મ બંધની પરંપરા ચાલુ જ રહે છે. તે ઉપરાંત નવમા ગુણસ્થાન સુધીના ભવી જીવોને પણ પાપકર્મનો બંધ થાય છે. તેથી નવમા ગુણસ્થાનના દ્વિચરમ સમય સુધીના જીવોની અપેક્ષાએ પણ પ્રથમ ભંગ ઘટિત થાય છે. નવમા ગુણસ્થાનના ચરમ સમયવર્તી જીવોમાં બીજો ભંગ ઘટિત થાય છે. પાપકર્મનો બંધ નવગુણસ્થાન સુધી થાય છે. તેથી નવમા ગુણસ્થાનથી ઉપરના ગુણસ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલા ભવી જીવો જ પાપકર્મ બંધની પરંપરાને અટકાવી શકે છે.

(૨) બાંધ્યું હતું, બાંધે છે અને બાંધશે નહીં :- આ ભંગ ચરમશરીરી ભવી જીવોની અપેક્ષાએ છે. નવમા ગુણસ્થાનના ચરમ સમય સુધી પાપકર્મનો બંધ થાય છે પરંતુ નવમા ગુણસ્થાનના અંતિમ સમયે સ્થિત જીવ દશમા ગુણસ્થાને પ્રવેશ કરીને મોહનીયકર્મનો બંધ કરશે નહીં. તેથી નવમા ગુણસ્થાનના ચરમ સમયવર્તી ક્ષપક જીવોને આ ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે.

(૩) બાંધ્યું હતું, બાંધતો નથી અને બાંધશે :- આ ભંગ ઉપશમ અવસ્થાને પ્રાપ્ત દસમા, અગિયારમા ગુણસ્થાનવર્તી ભવી જીવોની અપેક્ષાએ છે કારણ કે તે જીવો પાપ કર્મ બાંધતા નથી પરંતુ ઉપશમનો સમય પૂર્ણ થતાં કષાયનો ઉદય થાય છે. ત્યારે પુનઃ સકષાયાવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈને તે જીવ પાપ કર્મોનો બંધ કરશે.

(૪) બાંધ્યું હતું, બાંધતો નથી અને બાંધશે નહીં :- આ ભંગ ક્ષપક શ્રેણીગત દશમા, બારમા આદિ ગુણસ્થાનવર્તી જીવોની અપેક્ષાએ છે. તે જીવો વર્તમાને પાપકર્મ બાંધતા નથી અને ભવિષ્યમાં મોક્ષે જવાના છે, તેથી પાપકર્મ બાંધશે પણ નહીં.

અહીં ‘બાંધ્યું હતું’ના ચાર ભંગ બન્યા છે, તે જ રીતે ‘બાંધ્યું નથી’ તેના ચાર ભંગ બનતા નથી કારણ કે ભૂતકાલમાં પાપકર્મ બાંધ્યું ન હોય તેવા કોઈ પણ જીવો નથી, દરેક જીવોની કર્મબંધની પરંપરા અનાદિકાલીન છે. આ રીતે સમુચ્ચ જીવોમાં પૂર્વોક્ત ચાર ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે.

(૨) લેશ્યામાં ત્રૈકાલિકબંધ :-

૩ સલેસ્સે ણં મંતે ! જીવે પાવં કમ્મં કિં બંધી બંધઈ બંધિસ્સઈ, પુચ્છા ? ગોયમા !

અત્યેગદ્દે બંધી બંધઈ બંધિસ્સઈ, એવં ચડભંગો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સલેશી જીવે શું પાપકર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કોઈ જીવે પાપકર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે ઇત્યાદિ ચારે ભંગ સમજવા.

૪ **કળ્હલેસ્સે ણં મંતે ! જીવે પાવં કમ્મં કિં બંધી બંધઈ બંધિસ્સઈ, પુચ્છા ? ગોયમા !**
અત્યેગદ્દે બંધી બંધઈ બંધિસ્સઈ, અત્યેગદ્દે બંધી બંધઈ ણ બંધિસ્સઈ । એવં જાવ પમ્હલેસે,
સવ્વત્થ પઢમ્મબિઙ્ગમ્મં । સુવ્વલેસ્સે જહા સલેસ્સે તહેવ ચડભંગો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશી જીવે શું પાપકર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! (૧) કોઈ જીવે પાપકર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે; (૨) કોઈ જીવે પાપકર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે પરંતુ ભવિષ્યમાં બાંધશે નહીં. આ રીતે કૃષ્ણલેશીથી પદ્મલેશી પર્યંત સર્વમાં પ્રથમ અને દ્વિતીય બે ભંગ હોય છે. શુક્લલેશીમાં સલેશીની સમાન ચાર ભંગ જાણવા.

૫ **અલેસ્સે ણં મંતે ! જીવે પાવં કમ્મં, કિં બંધી બંધઈ બંધિસ્સઈ, પુચ્છા ? ગોયમા !**
બંધી ણ બંધઈ ણ બંધિસ્સઈ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અલેશી જીવે શું પાપકર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે અને બાંધશે; ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અલેશી જીવે પાપકર્મ બાંધ્યું હતું, વર્તમાનમાં બાંધતો નથી અને બાંધશે નહીં.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં લેશ્યા દ્વારના આઠ બોલ- (૧) સલેશી જીવો (૨ થી ૭) કૃષ્ણલેશીથી શુક્લલેશી પર્યંત છ લેશ્યા સહિત જીવો અને (૮) અલેશી જીવોમાં કર્મબંધ સંબંધી ચાર ભંગ વિષયક નિરૂપણ છે.

સલેશી- સલેશી જીવોમાં એકથી તેર ગુણસ્થાન હોય છે. તેમાં પાપ કર્મ બંધક-અબંધકના સર્વ ભંગ સંભવિત છે.

(૧) બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે- આ ભંગ સલેશી અભવી જીવોની અપેક્ષાએ છે. (૨) બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે નહીં- આ ભંગ સલેશી ચરમ શરીરી ભવી જીવોની અપેક્ષાએ છે. (૩) બાંધ્યું હતું, બાંધતો નથી, બાંધશે- આ ભંગ સલેશી ઉપશમશ્રેણીને પ્રાપ્ત દશમા, અગિયારમા ગુણસ્થાનવર્તી જીવોની અપેક્ષાએ છે. (૪) બાંધ્યું હતું, બાંધતો નથી, બાંધશે નહીં.- આ ભંગ સલેશી ક્ષપક શ્રેણીને પ્રાપ્ત દશમા બારમા આદિ ગુણસ્થાનવર્તી જીવોની અપેક્ષાએ છે.

કૃષ્ણાદિ પાંચ લેશ્યા- તેમાં એકથી સાત ગુણસ્થાન હોય છે. તેથી તે જીવો પાપકર્મના બંધક જ હોય છે. તેમાં પણ અભવી જીવોની અપેક્ષાએ પ્રથમ ભંગ અને ભવી જીવોની અપેક્ષાએ બીજો ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે. શેષ ત્રીજો અને ચોથો ભંગ આ લેશ્યાઓમાં થતો નથી. કારણ કે તે જીવોમાં પાપ કર્મનો બંધ નિયમા હોય છે, અબંધ હોતો નથી.

શુક્લલેશી- તેમાં એકથી તેર ગુણસ્થાન હોય છે. તેથી સલેશીની સમાન ચારે ભંગ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

અલેશી- અલેશીમાં એક ચોથો ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે, કારણ કે ચૌદમા ગુણસ્થાનવર્તી અયોગી જીવો જ અલેશી હોય છે અને તે સર્વ કર્મોના અબંધક હોય છે.

(૩) કૃષ્ણ-શુક્લપાક્ષિકાં ત્રૈકાલિકાં બંધ :-

૬ કળ્પપત્રિચ્છેદનં ભંતે ! જીવે પાવં કમ્મં બંધી બંધઙ્ બંધિસ્સઙ્, પુચ્છા ? ગોયમા ! અત્યેગઙ્ બંધી બંધઙ્ બંધિસ્સઙ્, એવં પઢમ્ બિઙ્ગ્યા ભંગા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કૃષ્ણપાક્ષિક જીવે શું પાપકર્મ બાંધ્યું હતું ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! (૧) કોઈ જીવે બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે. (૨) કોઈ જીવે બાંધ્યું હતું, બાંધે છે અને બાંધશે નહીં. આ રીતે કૃષ્ણપાક્ષિકામાં પહેલો અને બીજો આ બે ભંગ છે.

૭ સુક્લપત્રિચ્છેદનં ભંતે ! જીવે પાવં કમ્મં કિં બંધી, બંધઙ્, બંધિસ્સઙ્; પુચ્છા ? ગોયમા ! ચરુભંગો ભાણિયવ્વો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! શુક્લપાક્ષિક જીવે શું પાપકર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે અને બાંધશે; ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! શુક્લપાક્ષિક જીવોમાં ચાર ભંગોનું કથન કરવું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં પક્ષ દ્વારથી- (૧) કૃષ્ણપાક્ષિક અને (૨) શુક્લપાક્ષિક જીવોમાં પાપકર્મ બંધ-અબંધની વિચારણા છે.

કૃષ્ણપાક્ષિક :- જે જીવોનો સંસાર પરિભ્રમણકાલ અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તન કાલથી અધિક હોય તેને કૃષ્ણ-પાક્ષિક કહે છે. તે જીવોને પ્રથમ ગુણસ્થાન જ હોય છે. તેથી તેમાં પહેલો અને બીજો બે ભંગ ઘટિત થાય છે.

(૧) બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે- અભવી જીવો અને કૃષ્ણપક્ષી ભવી જીવોની અપેક્ષાએ આ ભંગ થાય છે. (૨) બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે નહીં- કૃષ્ણપક્ષી ભવી જીવોની અપેક્ષાએ બીજો ભંગ ઘટિત થાય છે. તે જીવો વર્તમાનમાં તો પાપકર્મના બંધક છે પરંતુ ભવિષ્યમાં શુક્લપક્ષી થઈને ક્રમશઃ પાપકર્મના અબંધક થાય છે. તેમાં ત્રીજો અને ચોથો ભંગ ઘટિત થતો નથી કારણ કે કૃષ્ણપાક્ષિક જીવો પાપ કર્મના અબંધક થઈ શકતા નથી. તેથી તેમાં 'બાંધતા નથી' તે ભાવયુક્ત અંતિમ બે ભંગ પ્રાપ્ત થતા નથી.

શુક્લપાક્ષિક :- જે જીવોનો સંસાર પરિભ્રમણકાલ અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તનકાલથી ન્યૂન હોય તેને શુક્લ-પાક્ષિક કહે છે. તે જીવો ભવી જ હોય છે. તેમાં ચૌદ ગુણસ્થાન હોય છે તેથી તેમાં ચારે ભંગ ઘટિત થાય છે.

પ્રથમ ભંગ :- બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે- આ ભંગ મિથ્યાત્વી ભવી જીવોની અપેક્ષાએ છે. તે જીવો ઉપશમ કે ક્ષપક અવસ્થાને પ્રાપ્ત ન કરે ત્યાં સુધી અર્થાત્ નવમા ગુણસ્થાનના બે સમય શેષ હોય ત્યાં સુધી તેનો કર્મબંધ ચાલુ જ રહે છે. તેથી તેમાં પ્રથમ ભંગ ઘટિત થાય છે.

બીજો ભંગ :- બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે નહીં- આ ભંગ નવમા ગુણસ્થાનના ચરમ સમયવર્તી ઉપશમ કે ક્ષપક શ્રેણીવાળા જીવોની અપેક્ષાએ ઘટિત થાય છે.

ત્રીજો ભંગ :- આ ભંગ શુક્લપાક્ષિક ઉપશમ શ્રેણીવાળા દશમા, અગિયારમા ગુણસ્થાનવર્તી જીવોની અપેક્ષાએ છે ચોથો ભંગ- આ ભંગ શુક્લપાક્ષિક ક્ષપક શ્રેણીવાળા દશમા, બારમા આદિ ગુણસ્થાનવર્તી જીવોની અપેક્ષાએ છે.

(૪) ત્રણ દષ્ટિમાં ત્રૈકાલિકાં બંધ :-

૮ સમ્મદિટ્ટીણં ચત્તારિ ભંગા, મિચ્છાદિટ્ટીણં પઢમ્ બિઙ્ગ્યા, સમ્મામિચ્છાદિટ્ટીણં એવં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- સમ્યગ્દષ્ટિમાં ચાર ભંગ, મિથ્યાદષ્ટિમાં પ્રથમ બે ભંગ, સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ જીવોમાં પણ તે જ રીતે પ્રથમ બે ભંગ જાણવા.

વિવેચન :-

સમ્યગ્દષ્ટિ :- પ્રસ્તુત સૂત્રમાં દષ્ટિ દ્વારથી (૧) સમ્યગ્ દષ્ટિ, (૨) મિથ્યા દષ્ટિ અને (૩) મિશ્ર દષ્ટિ જીવોમાં કર્મબંધ-અબંધનું નિરૂપણ છે.

સમ્યગ્ દષ્ટિ જીવોમાં પહેલું ત્રીજું છોડીને બીજું ગુણસ્થાન અને ચારથી ચૌદ, તેમ કુલ-૧૨ ગુણસ્થાન હોય છે તેથી તેમાં શુક્લપાક્ષિકની જેમ ચારે ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે. મિથ્યાદષ્ટિ અને મિશ્રદષ્ટિ જીવોમાં ક્રમશઃ પહેલું અને ત્રીજું એક-એક ગુણસ્થાન જ હોય છે. તે જીવો મોહનીયકર્મના અબંધક થઈ શકતા નથી, તેથી તેમાં પ્રથમ બે ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે, અંતિમ બે ભંગ થતા નથી.

(૫-૬) જ્ઞાન-અજ્ઞાનમાં ત્રૈકાલિક બંધ :-

૧ જ્ઞાનીણં ચત્તારિ ભંગા, આભિણિબોહિયણાણીણં જાવમણપજ્જવણાણીણં ચત્તારિ ભંગા, કેવલણાણીણં ચરમો ભંગો જહા અલેસ્સાણં । અણ્ણાણીણં પઢમભિહ્યા, એવં મહ્અણ્ણાણીણં, સુયઅણ્ણાણીણં વિભંગ્ણાણીણં વિ ।

ભાવાર્થ :- જ્ઞાની જીવોમાં ચાર ભંગ, આભિણિબોધિક જ્ઞાની યાવત્ મનઃપર્યવજ્ઞાનીમાં ચાર ભંગ, કેવલજ્ઞાની જીવોમાં અલેશી જીવોની સમાન અંતિમ એક ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે. અજ્ઞાની જીવોમાં પ્રથમ બે ભંગ, આ જ રીતે મતિઅજ્ઞાની, શ્રુતઅજ્ઞાની અને વિભંગજ્ઞાનીમાં પણ પ્રથમ બે ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે.

વિવેચન :-

સમુચ્ચયજ્ઞાની :- પ્રસ્તુત સૂત્રમાં જ્ઞાન દ્વારથી- (૧) સમુચ્ચય જ્ઞાની, (૨ થી ૬) મતિ જ્ઞાની આદિ પાંચ જ્ઞાનીમાં અને અજ્ઞાન દ્વારથી- (૧) સમુચ્ચય અજ્ઞાની, (૨ થી ૪) ત્રણ અજ્ઞાની જીવોમાં પાપકર્મબંધ-અબંધનું કથન છે.

સમુચ્ચય જ્ઞાનીમાં બાર(પહેલું અને ત્રીજું છોડીને) ગુણસ્થાન હોય છે. તેથી તેમાં ચાર ભંગ ઘટિત થાય છે.

મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાનમાં ૧૨ ગુણસ્થાનમાંથી તેરમું, ચૌદમું ગુણસ્થાન છોડી દશ ગુણસ્થાન હોય છે. મનઃપર્યવજ્ઞાનમાં છ થી બાર તેમ સાત ગુણસ્થાન હોય છે. દશમા અગિયારમા અને બારમા ગુણસ્થાને જીવો પાપકર્મના અબંધક થઈ જાય છે. તેથી આ ચારે ય જ્ઞાનમાં ચારે ભંગ ઘટિત થાય છે. (૧) નવમા ગુણસ્થાનના દ્વિચરમ સમય સુધી પ્રથમ ભંગ (૨) નવમા ગુણસ્થાનના ચરમ સમયે બીજો ભંગ (૩) ઉપશમક જીવોને દશમા, અગિયારમા ગુણસ્થાને ત્રીજો ભંગ અને (૪) ક્ષપક જીવોને દશમા, બારમા આદિ ગુણસ્થાને ચોથો ભંગ ઘટિત થાય છે.

કેવળજ્ઞાનમાં તેરમું અને ચૌદમું ગુણસ્થાન જ હોય છે. તે જીવો પાપકર્મના અબંધક જ હોય છે. તેથી અલેશી જીવોની જેમ ચોથો એક ભંગ જ ઘટિત થાય છે.

સમુચ્ચય અજ્ઞાનીમાં મતિઅજ્ઞાની, શ્રુત અજ્ઞાની અને વિભંગજ્ઞાની જીવોમાં પહેલું અને ત્રીજું તેમ બે ગુણસ્થાન હોય છે. તે જીવો પાપકર્મના અબંધક થઈ શકતા નથી, તેથી ત્રીજો અને ચોથો, તે બે ભંગ

ઘટિત થતા નથી. તેમાં પ્રથમ ભંગ અભવી જીવોની અપેક્ષાએ અને બીજો ભંગ ભવી જીવોની અપેક્ષાએ હોય છે.

(૭) સંજ્ઞામાં ત્રૈકાલિક બંધ :-

૧૦ આહારસણ્ણોવસ્તાણં જાવપરિગ્રહસણ્ણોવસ્તાણં પઢમભિઙ્ગ્યા, જોસણ્ણોવસ્તાણં ચત્તારિ ।

ભાવાર્થ :- આહારસંજ્ઞોપયુક્ત યાવત્ પરિગ્રહસંજ્ઞોપયુક્ત જીવોમાં પ્રથમ બે ભંગ અને નોસંજ્ઞોપયુક્ત જીવોમાં ચારે ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં સંજ્ઞા દ્વારથી- (૧ થી ૪) આહારાદિ ચાર સંજ્ઞોપયુક્ત અને (૫) નોસંજ્ઞોપયુક્ત જીવોમાં પાપકર્મબંધ-અબંધની વિચારણા છે.

સંજ્ઞોપયુક્ત જીવ- જે આહારાદિની આસક્તિ કે આહારાદિમાં ઉપયોગવાન હોય તેને સંજ્ઞોપયુક્ત કહે છે. તેમાં એકથી છ ગુણસ્થાન હોય છે. તે જીવો મોહનીયકર્મનો ઉપશમ કે ક્ષય કરી શકતા નથી, તેથી તેમાં ત્રીજો અને ચોથો ભંગ નથી. અભવી તથા છ ગુણસ્થાન સુધીના ભવી જીવોની અપેક્ષાએ પ્રથમ ભંગ અને ચરમ શરીરી ભવી જીવોની અપેક્ષાએ બીજો ભંગ હોય છે.

નોસંજ્ઞોપયુક્ત જીવ- જે આહારાદિની આસક્તિથી રહિત અથવા આહારાદિના ઉપયોગ રહિત હોય તેને નોસંજ્ઞોપયુક્ત કહે છે. તેમાં પ્રાયઃ સાતથી ચૌદ ગુણસ્થાન હોય છે. તે જીવો મોહનીયકર્મનો ઉપશમ કે ક્ષય કરી શકે છે, તેથી તેમાં ચારે ય ભંગ ઘટિત થાય છે.

(૮) વેદમાં ત્રૈકાલિક બંધ :-

૧૧ સવેયગાણં પઢમભિઙ્ગ્યા । એવં ઇત્થીવેયગા, પુરિસવેયગા, જપુંસગવેયગા વિ । અવેયગાણં ચત્તારિ ।

ભાવાર્થ :- સવેદક જીવોમાં પ્રથમ બે ભંગ હોય છે. આ રીતે સ્ત્રીવેદક, પુરુષવેદક તથા નપુંસક વેદકમાં પણ પ્રથમ બે ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે. અવેદકમાં ચારે ય ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં વેદ દ્વારના માધ્યમે- (૧) સવેદી (૨ થી ૪) સ્ત્રીવેદી, પુરુષવેદી, નપુંસક વેદી (૫) અવેદી જીવોમાં પાપકર્મ બંધ-અબંધનું કથન છે.

સવેદી અને ત્રણે ય વેદી જીવો મોહનીય કર્મના ઉપશામક કે ક્ષપક હોતા નથી. તેથી તેમાં પ્રથમ બે ભંગ જ ઘટિત થાય છે. અવેદી જીવો ઉપશામક કે ક્ષપક હોય છે. તેથી તેમાં ચારે ય ભંગ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. (૧) બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે- નવમા ગુણસ્થાનમાં પાપકર્મોનો બંધ થાય છે. તે જીવોને સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી પાપકર્મબંધ થવાનો જ છે. તેથી પ્રથમ ભંગ ઘટિત થાય છે. (૨) બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે નહીં- નવમા ગુણસ્થાનના ચરમ સમયવર્તી ક્ષપક શ્રેણીવાળા જીવોને આ ભંગ હોય છે કારણ કે તે જીવો વર્તમાનમાં બાંધે છે પરંતુ તે દશમા ગુણસ્થાને જઈને પાપકર્મના

અબંધક થશે અને ક્ષપકશ્રેણીવાળા હોવાથી ભવિષ્યમાં પણ બાંધશે નહીં. (૩) બાંધ્યું હતું, બાંધતો નથી, બાંધશે— આ ભંગ દશમા, અગિયારમા ગુણસ્થાનવર્તી ઉપશામક જીવોની અપેક્ષાએ છે. તે જીવો વર્તમાનમાં મોહનીય કર્મના ઉપશામક હોવાથી પાપકર્મનો બંધ કરતા નથી પરંતુ તે જીવો કષાયનો ઉદય થતા ફરી પાપકર્મનો બંધ અવશ્ય કરશે, તેથી આ ભંગ ઘટિત થાય છે. (૪) બાંધ્યું હતું, બાંધતો નથી, બાંધશે નહીં.— આ ભંગ ક્ષપક શ્રેણીમાં દશમા, બારમા, તેરમા અને ચૌદમા ગુણસ્થાનવર્તી જીવોને હોય છે. તે જીવો મોહનીયકર્મના ક્ષપક હોવાથી પાપકર્મનો બંધ કરતા નથી અને ભવિષ્યમાં પણ કરશે નહીં.

(૯) કષાયમાં ત્રૈકાલિક બંધ :-

૧૨ સકસાયીણં ચત્તારિ । કોહકસાયીણં પદમ્બિઙ્ગા ભંગા । એવં માણકસાઙ્ગસ્સ વિ, માયાકસાઙ્ગસ્સ વિ । લોભકસાઙ્ગસ્સ ચત્તારિ ભંગા ।

ભાવાર્થ :- સકષાયી જીવોમાં ચાર ભંગ, ક્રોધ કષાયી જીવોમાં પ્રથમ બે ભંગ અને માનકષાયી તથા માયાકષાયી જીવોમાં પણ બે ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે. લોભકષાયી જીવોમાં ચારે ય ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૩ અકસાયી ણં ભંતે ! જીવે પાવં કમ્મં કિં બંધી, પુચ્છા ? ગોયમા ! અત્થેગ્ગે બંધી ણ બંધિ સ્સિ, અત્થેગ્ગે બંધી ણ બંધિ સ્સિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! અકષાયી જીવે શું પાપકર્મ બાંધ્યું હતું ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! કોઈ જીવે બાંધ્યું હતું, બાંધતો નથી અને ભવિષ્યમાં બાંધશે અને કોઈ જીવે બાંધ્યું હતું, બાંધતો નથી ભવિષ્યમાં બાંધશે નહીં. (ત્રીજો, ચોથો બે ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે.)

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં કષાય દ્વારથી— (૧) સકષાયી (૨ થી ૫) ચાર કષાયી (૬) અકષાયી જીવોમાં પાપકર્મ બંધ-અબંધનું નિરૂપણ છે.

સકષાયી— તે જીવોમાં એકથી દશ ગુણસ્થાન હોય છે. તેથી તેમાં ચારે ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે. **પ્રથમ ભંગ** અભવીની અપેક્ષાએ તથા નવમા ગુણસ્થાનના દ્વિચરમ સમય સુધીના ભવી જીવોની અપેક્ષાએ છે. **બીજો ભંગ** નવમા ગુણસ્થાનના ચરમ સમય સુધીના મોક્ષગામી ભવી જીવોની અપેક્ષાએ છે. **ત્રીજો ભંગ** દશમા ગુણસ્થાનવર્તી ઉપશામક જીવોની અપેક્ષાએ છે. દશમા સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનકે જીવને સૂક્ષ્મ લોભનો ઉદય હોવાથી તે સકષાયી છે પરંતુ સૂક્ષ્મ લોભનો ઉદય મોહનીય કર્મના બંધનું કારણ બનતો નથી. તેથી તે ગુણસ્થાનવર્તી જીવો પાપકર્મના અબંધક હોય છે. તેથી તેમાં ત્રીજો ભંગ ઘટિત થાય છે. **ચોથો ભંગ** દશમા ગુણસ્થાનવર્તી ક્ષપક જીવોની અપેક્ષાએ છે.

ક્રોધ-માન-માયા :- તેમાં પ્રથમ બે ભંગ હોય છે. તેમાં એકથી નવ ગુણસ્થાન હોય છે. ક્રોધ, માન અને માયાના ઉદયમાં જીવ પાપકર્મના અબંધક હોતા નથી. તે જીવોમાં અંતિમ બે ભંગ ઘટિત થતા નથી. તેથી તેમાં પ્રથમ બે ભંગ હોય છે. પ્રથમ ભંગ અભવીની અપેક્ષાએ અને બીજો ભંગ ભવી જીવોની અપેક્ષાએ હોય છે.

લોભકષાય :- તેમાં એકથી દશ ગુણસ્થાન હોવાથી સકષાયી જીવોની જેમ ચારે ભંગ ઘટિત થાય છે.

અકષાયી :- અકષાયી જીવોમાં ત્રીજો અને ચોથો બે ભંગ પ્રાપ્ત છે. તે જીવો અકષાયી હોવાથી વર્તમાનમાં

પાપકર્મનો બંધ કરતા નથી તેથી પ્રથમ બે ભંગ તે જીવોને નથી. ઉપશાંત કષાયીમાં ત્રીજો અને ક્ષીણ કષાયીમાં ચોથો ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે.

(૧૦) યોગમાં ત્રૈકાલિક બંધ :-

૧૪ સજોગિસ્સ ચઝભંગો, એવં મળજોગિસ્સ વિ, વયજોગિસ્સ વિ, કાયજોગિસ્સ વિ । અજોગિસ્સ ચરિમો ।

ભાવાર્થ :- સયોગી જીવોમાં ચાર ભંગ હોય છે. આ જ રીતે મનયોગી, વચનયોગી અને કાયયોગી જીવોમાં પણ ચાર ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે. અયોગી જીવોમાં અંતિમ એક ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં યોગ દ્વારથી- (૧) સયોગી (૨-૪) મનયોગી, વચનયોગી, કાયયોગી (૫) અયોગી જીવોમાં પાપકર્મ બંધ-અબંધની વિચારણા છે.

સયોગીમાં એકથી તેર ગુણસ્થાન હોવાથી શુકલપાક્ષિકની જેમ ચાર ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે. અયોગી જીવોમાં એક ચૌદમું ગુણસ્થાન હોવાથી એક ચોથો ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે, તે જીવો પાપકર્મ બાંધતા નથી અને બાંધશે પણ નહીં.

(૧૧) ઉપયોગમાં ત્રૈકાલિક બંધ :-

૧૫ સાગારોવઝત્તે ચત્તારિ, અણાગારોવઝત્તે વિ ચત્તારિ ભંગા ।

ભાવાર્થ :- સાકારોપયુક્ત અને અનાકારોપયુક્ત જીવોમાં ચારે ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં ઉપયોગ દ્વારના બે બોલ- (૧) સાકારોપયોગી અને (૨) અનાકારોપયોગી જીવોમાં કર્મબંધ-અબંધનું પ્રતિપાદન છે. સાકાર અને અનાકારોપયોગીમાં એકથી ચૌદ ગુણસ્થાન હોય છે. તેમાં પૂર્વવત્ ચારે ભંગ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

સમુચ્ચય જીવના ૪૭ બોલમાં પાપકર્મ બંધ વિષયક ચાર ભંગ :-

દ્વાર અને બોલ	ગુણસ્થાન	ભંગ
(૧) જીવ દ્વાર	૧ થી ૧૪	૪ ચાર ભંગ
(૨) લેશ્યા દ્વાર- ૮ બોલ. સલેશી જીવ	૧ થી ૧૩	૪ ચાર ભંગ
કૃષ્ણાદિ પાંચલેશી	૧ થી ૬/૭	૨ પ્રથમ બે ભંગ
શુકલલેશી	૧ થી ૧૩	૪ ચાર ભંગ
અલેશી	૧૪મું	૧ ચોથો ભંગ
(૩) પક્ષ દ્વાર- ૨ બોલ. કૃષ્ણપાક્ષિક	૫હેલું	૨ પ્રથમ બે ભંગ
શુકલપાક્ષિક	૧ થી ૧૪	૪ ચાર ભંગ

દ્વાર અને બોલ	ગુણસ્થાન	ભંગ
(૪) દષ્ટિ દ્વાર- ૩ બોલ. સમ્યગ્દષ્ટિ મિથ્યાદષ્ટિ મિશ્રદષ્ટિ	૨, ૪ થી ૧૪ પહેલું ત્રીજું	૪ ચાર ભંગ ૨ પ્રથમ બે ભંગ ૨ પ્રથમ બે ભંગ
(૫) જ્ઞાન દ્વાર- ૬ બોલ. સમુચ્ચ જ્ઞાની પ્રથમ ત્રણ જ્ઞાની મન:પર્યવજ્ઞાની કેવલજ્ઞાની	૨, ૪ થી ૧૪ ૨, ૪ થી ૧૨ ૬ થી ૧૨ ૧૩, ૧૪	૪ ચાર ભંગ ૪ ચાર ભંગ ૪ ચાર ભંગ ૧ ચોથો ભંગ
(૬) અજ્ઞાન દ્વાર- ૪ બોલ. સમુચ્ચ અજ્ઞાની, ત્રણ અજ્ઞાની	૧, ૩	૨ પ્રથમ બે ભંગ
(૭) સંજ્ઞા દ્વાર- ૫ બોલ. આહારાદિ ચાર સંજ્ઞોપયુક્ત નોસંજ્ઞોપયુક્ત	૧ થી ૬ ૬ થી ૧૪	૨ પ્રથમ બે ભંગ ૪ ચાર ભંગ
(૮) વેદ દ્વાર- ૫ બોલ. સવેદક, ત્રણ વેદક અવેદક	૧ થી ૮/૮ ૮ થી ૧૪	૨ પ્રથમ બે ભંગ ૪ ચાર ભંગ
(૯) કષાય દ્વાર- ૯ બોલ. સકષાયી-લોભકષાયી ક્રોધ, માન, માયા અકષાયી	૧ થી ૧૦ ૧ થી ૮ ૧૧ થી ૧૪	૪ ચાર ભંગ ૨ પ્રથમ બે ભંગ ૨ ત્રીજો, ચોથો ભંગ
(૧૦) યોગ દ્વાર- ૫ બોલ. સયોગી, ત્રણ યોગી અયોગી	૧ થી ૧૩ ૧૪ મું	૪ ચાર ભંગ ૧ ચોથો ભંગ
(૧૧) ઉપયોગ દ્વાર- ૨ બોલ. સાકાર કે અનાકારોપયોગી	૧ થી ૧૪	૪ ચાર ભંગ

૨૪ દંડકવર્તી જીવોમાં ૧૧ દ્વારના માધ્યમે ત્રૈકાલિક પાપકર્મભંધ :-

૧૬ જેરૂણં પંથંતે ! પાવં કમ્મં કિં બંધી બંધં બંધિસ્સઇ, પુચ્છા ? ગોયમા ! અત્થેગઇ
બંધી બંધં બંધિસ્સઇ એવં પઠમબિહ્યા ભંગા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નૈરયિક જીવે શું પાપકર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે; ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કોઈ નૈરયિક જીવે પાપકર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે અને બાંધશે ઇત્યાદિ પહેલો અને બીજો
ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૭ સલેસ્સે પંથંતે ! જેરૂણં પાવં કમ્મં કિં બંધી, બંધં, બંધિસ્સઇ, પુચ્છા ? ગોયમા !
એવં ચેવ । એવં કણ્હલેસે વિ, ણીલલેસે વિ, કાઝલેસે વિ । એવં કણ્હપક્કિઃ, સુક્ક-
પક્કિઃ, સમ્મદિટ્ઠી, મિચ્છાદિટ્ઠી, સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠી; ણાણી, આભિણિબોહિયણાણી, સુયણાણી,
ઓહિણાણી, અણ્ણાણી, મઙ્ગણાણી, સુયઅણ્ણાણી, વિભંગાણી, આહારસણ્ણોવઝ્ઠે જાવ
પરિગ્ગહસણ્ણોવઝ્ઠે, સવેયણ, ણપુંસગવેયણ, સક્કસાયા જાવ લોભકસાયા, સજોગી, મણજોગી,

વયજોગી, કાયજોગી, સાગારોવત્તે, અણાગારોવત્તે; એસુ સવ્વેસુ પએસુ પઢમબિહ્યા ભંગા ભાણિયવ્વા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સલેશી નૈરયિક જીવે પાપકર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે અને બાંધશે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ પહેલો અને બીજો ભંગ, આ રીતે કૃષ્ણલેશી, નીલલેશી, કાપોતલેશી, કૃષ્ણપાક્ષિક, શુક્લપાક્ષિક, સમ્યગ્દષ્ટિ, મિથ્યાદષ્ટિ, મિશ્રદષ્ટિ, સમુચ્ચય જ્ઞાની, આભિનિબોધિકજ્ઞાની, શ્રુતજ્ઞાની, અવધિજ્ઞાની, સમુચ્ચય અજ્ઞાની, મતિ અજ્ઞાની, શ્રુત અજ્ઞાની, વિભંગજ્ઞાની, આહારસંજ્ઞોપયુક્ત યાવત્ પરિગ્રહ સંજ્ઞોપયુક્ત, સવેદક, નપુંસક વેદક, સકધાયી, ક્રોધ કધાયી યાવત્ લોભ કધાયી, સયોગી, મનયોગી વચનયોગી, કાયયોગી, સાકારોપયુક્ત, અનાકારોપયુક્ત આ સર્વ પદોમાં પહેલો અને બીજો ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૮ એવં અસુરકુમારસ્સ વિ વત્તવ્વયા ભાણિયવ્વા, ણવરં- તેહ્લેસ્સા, ઇત્થિવેયગા પુરિસવેયગા ય અબ્ભહિયા, ણપુંસગવેયગા ણ ભણ્ણંતિ, સેસં તં ચેવ, સવ્વત્થ પઢમબિહ્યા ભંગા । એવં જાવ થણિયકુમારસ્સ ।

એવં પુઢવિકાહ્યસ્સ વિ, આહ્કાહ્યસ્સ વિ જાવ પંચિદિયતિરિક્ખજોણિયસ્સ વિ સવ્વત્થ વિ પઢમબિહ્યા ભંગા, ણવરં- જસ્સ જા લેસ્સા, દિટ્ઠી, ણાણં, અણ્ણાણં, વેદો, જોગો ય અત્થિ તં તસ્સ ભાણિયવ્વં, સેસં તહેવ । મણુસસ્સ જચ્ચેવ જીવપાએ વત્તવ્વયા તચ્ચેવ ણિરવસેસા ભાણિયવ્વા । વાણમ્તારસ્સ જહા અસુરકુમારસ્સ । જોહ્સિયસ્સ વૈમાણિયસ્સ એવં ચેવ, ણવરં- લેસ્સાઓ જાણિયવ્વાઓ, સેસં તહેવ ભાણિયવ્વં ।

ભાવાર્થ :- આ રીતે અસુરકુમારોમાં પણ નરકની સમાન કથન કરવું જોઈએ. પરંતુ તેમાં તેજોલેશ્યા, સ્ત્રીવેદક અને પુરુષવેદક અધિક કહેવા અને નપુંસક વેદક ન કહેવા જોઈએ. શેષ પૂર્વવત્. તેમાં પહેલો અને બીજો બે ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે. આ રીતે સ્તનિતકુમાર પર્યંત જાણવું.

પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક યાવત્ પંચેન્દ્રિય તિર્યચયોનિક સુધી સર્વને પ્રથમ બે ભંગ હોય છે. પરંતુ જે જીવોને જે લેશ્યા, દષ્ટિ, જ્ઞાન, અજ્ઞાન, વેદ અને યોગ હોય, તેમાં તેનું કથન કરવું જોઈએ. શેષ કથન પૂર્વવત્ જાણવું. મનુષ્યોમાં સમુચ્ચય જીવપદની વક્તવ્યતા અનુસાર સર્વ કથન કરવું જોઈએ. વાણવ્યંતરનું કથન અસુરકુમારની સમાન છે. જ્યોતિષી અને વૈમાનિક પણ આ જ રીતે છે. પરંતુ લેશ્યાઓનું અંતર ઉપયોગ પૂર્વક જાણવું જોઈએ. શેષ કથન અસુરકુમારની જેમ કરવું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં નૈરયિકાદિ ૨૪ દંડકના જીવોની અપેક્ષાએ બંધ વક્તવ્યતાનું કથન કર્યું છે અને એક મનુષ્યના દંડકને છોડીને શેષ ૨૩ દંડકના જીવો મોહનીયકર્મના ઉપશામક કે ક્ષપક થઈ શકતા નથી. તેથી તેમાં પ્રથમ બે ભંગ જ પ્રાપ્ત થાય છે. મનુષ્યનું સંપૂર્ણ કથન સમુચ્ચય જીવની સમાન છે. મનુષ્યો મોહનીય કર્મના ઉપશામક અને ક્ષપક થઈ શકે છે. તેથી તેમાં ચાર ભંગ હોય છે. ૨૪ દંડકોમાં જે જીવોને જે ઋદ્ધિ હોય તેનું કથન કરવું.

૪૭ બોલમાંથી ૨૪ દંડકમાં પ્રાપ્ત થતા બોલ :-

જીવ	બોલ	બોલોનું વિવરણ
નારકી	૩૫	નારકી જીવ, લેશ્યા-૪, પક્ષ-૨, દષ્ટિ-૩, અજ્ઞાન-૪, જ્ઞાન-૪, સંજ્ઞા-૪, વેદ-૨, કષાય-૫, યોગ-૪, ઉપયોગ-૨ = ૩૫
ભવનપતિ, વ્યંતર દેવ	૩૭	જીવ, લેશ્યા-૫, પક્ષ-૨, દષ્ટિ-૩, અજ્ઞાન-૪, જ્ઞાન-૪, સંજ્ઞા-૪, વેદ-૩, કષાય-૫, યોગ-૪, ઉપયોગ-૨ = ૩૭
જ્યો. ૧, ૨ દેવલોક	૩૪	જીવ, લેશ્યા-૨, પક્ષ-૨, દષ્ટિ-૩, અજ્ઞાન-૪, જ્ઞાન-૪, સંજ્ઞા-૪, વેદ-૩, કષાય-૫, યોગ-૪, ઉપયોગ-૨ = ૩૪
ત્રીજા દેવલોક થી નવ શ્રૈવેયક સુધી	૩૩	જીવ, લેશ્યા-૨, પક્ષ-૨, દષ્ટિ-૩, અજ્ઞાન-૪, જ્ઞાન-૪, સંજ્ઞા-૪, વેદ-૨, કષાય-૫, યોગ-૪, ઉપયોગ-૨ = ૩૩
પાંચ અનુત્તર વિમાન	૨૬	જીવ, લેશ્યા-૨, પક્ષ-૧, દષ્ટિ-૧, જ્ઞાન-૪, સંજ્ઞા-૪ વેદ-૨, કષાય-૫, યોગ-૪, ઉપયોગ-૨ = ૨૬
પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ	૨૭	જીવ, લેશ્યા-૫, પક્ષ-૨, દષ્ટિ-૧, અજ્ઞાન-૩, સંજ્ઞા-૪, વેદ-૨, કષાય-૫, યોગ-૨, ઉપયોગ-૨ = ૨૭
તેઉ, વાઉ	૨૬	જીવ, લેશ્યા-૪, પક્ષ-૨, દષ્ટિ-૧, અજ્ઞાન-૩, સંજ્ઞા-૪, વેદ-૨, કષાય-૫, યોગ-૨, ઉપયોગ-૨ = ૨૬
ત્રણ વિકલેન્દ્રિય	૩૧	જીવ, લેશ્યા-૪, પક્ષ-૨, દષ્ટિ-૨, અજ્ઞાન-૩, જ્ઞાન-૩, સંજ્ઞા-૪, વેદ-૨, કષાય-૫, યોગ-૩, ઉપયોગ-૨ = ૩૧
તિર્યચ પંચેન્દ્રિય	૪૦	જીવ, લેશ્યા-૭, પક્ષ-૨, દષ્ટિ-૩, અજ્ઞાન-૪, જ્ઞાન-૪, સંજ્ઞા-૪, વેદ-૪, કષાય-૫, યોગ-૪, ઉપયોગ-૨ = ૪૦
મનુષ્ય	૪૭	ઉપરોક્ત ૪૦માં ૭ની વૃદ્ધિ- (૧) અલેશી, (૨) મન:પર્યવજ્ઞાન (૩) કેવલજ્ઞાન (૪) નોસંજ્ઞોપયુક્ત (૫) અવેદી (૬) અકષાયી (૭) અયોગી.

★ વિવરણમાં લેશ્યા, અજ્ઞાન, જ્ઞાન, વેદ, કષાય અને યોગની સંખ્યામાં સલેશી, અજ્ઞાની, જ્ઞાની, સવેદી, સકષાયી, સયોગી વગેરે સમુચ્ચય બોલની ગણના કરી છે. જેમ કે- નારકીમાં ૩ લેશ્યા છે અને સલેશીની ગણના કરી લેશ્યા-૪ કહી છે. આ રીતે દરેક બોલમાં સમજવું.

જ્ઞાનાવરણીય-દર્શનાવરણીય કર્મનો ત્રૈકાલિક બંધ :-

૧૯ જીવે ણં મંતે ! ણાણાવરણિજ્જં કમ્મં કિં બંધી બંધિં બંધિસ્સિ, પુચ્છા ? ગોયમા ! એવં જહેવ પાવકમ્મસ્સ વત્તવ્વયા તહેવ ણાણાવરણિજ્જસ્સ વિ ભાણિયવ્વા, ણવરં-જીવપણ મણુસ્સપણ ય સકસાઈમ્મિ જાવ લોભકસાઈમ્મિ ય પઠમબિહ્યા મંગા, અવસેસંતં ચેવ જાવ વેમાણિયા । એવં દરિસણાવરણિજ્જેણ વિ દંડઓ ભાણિયવ્વો ણિરવસેસો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જીવે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધ્યું હતું ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ! પાપકર્મની વક્તવ્યતાની સમાન જ્ઞાનાવરણીય કર્મના વિષયમાં પણ જાણવું જોઈએ પરંતુ જીવ

પદ અને મનુષ્ય પદમાં સકષાયી યાવત્ લોભકષાયીમાં પહેલો અને બીજો, આ બે ભંગ જ કહેવા જોઈએ. શેષ કથન વૈમાનિક પર્યંત પૂર્વવત્ જાણવું. જ્ઞાનાવરણીય કર્મની સમાન દર્શનાવરણીય કર્મના વિષયમાં પણ સંપૂર્ણ કથન કરવું જોઈએ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સમુચ્ચય જીવ અને ૨૪ દંડકમાં અગિયાર દ્વારના ૪૭ બોલોના માધ્યમે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય કર્મના ત્રૈકાલિક બંધ વિષયક નિરૂપણ છે.

જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય કર્મબંધના ભંગ :- સમુચ્ચય જીવ અને ૨૪ દંડકના જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે. જ્ઞાનાવરણીય કર્મ દશ ગુણસ્થાન સુધી બંધાય છે. સમુચ્ચય જીવમાં પાપકર્મના બંધની જેમ જ્ઞાનાવરણીય કર્મોના ચાર ભંગ હોય છે. તે આ પ્રમાણે ઘટિત થાય છે—

(૧) બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે— આ ભંગ અભવી જીવોની અપેક્ષાએ તેમજ દશમા ગુણસ્થાનના દ્વિચરમ સમય સુધીના ભવી જીવોની અપેક્ષાએ છે. તે જીવોને ત્રૈકાલિક જ્ઞાનાવરણીયકર્મનો બંધ થાય છે.

(૨) બાંધ્યું હતું, બાંધે છે. બાંધશે નહીં— આ ભંગ ક્ષપક શ્રેણીવાળા ભવી જીવોને દશમા ગુણસ્થાનના ચરમ સમયે હોય છે. તે જીવો વર્તમાનમાં જ્ઞાનાવરણીયકર્મ બાંધે છે પરંતુ અનંતર સમયે બારમા ગુણસ્થાનને પ્રાપ્ત કરશે ત્યારે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અબંધક થઈ જશે.

(૩) બાંધ્યું હતું, બાંધતો નથી, બાંધશે— આ ભંગ અગિયારમા ઉપશાંત મોહ ગુણસ્થાનવર્તી જીવોની અપેક્ષાએ છે. તે જીવો અગિયારમા ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાને જ્ઞાનાવરણીયકર્મ બાંધતા નથી પરંતુ તે જ્યારે દસમા ગુણસ્થાનને પ્રાપ્ત કરશે ત્યારે જ્ઞાનાવરણીયકર્મ બાંધશે.

(૪) બાંધ્યું હતું, બાંધતો નથી, બાંધશે નહીં— આ ભંગ બારમા, તેરમા અને ચૌદમા ગુણસ્થાનવર્તી જીવોની અપેક્ષાએ છે. તે જીવો વર્તમાનમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અબંધક હોય છે અને ભવિષ્યમાં પણ તે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરનારા છે, તેથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મને બાંધશે નહીં.

આ રીતે સમુચ્ચય જીવોમાં જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય કર્મબંધના ચાર ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે. મનુષ્યોને છોડીને શેષ ૨૩ દંડકના જીવો જ્ઞાનાવરણીયકર્મના અબંધક થઈ શકતા નથી, તેથી તેમાં પ્રથમ બે ભંગ જ ઘટિત થાય છે.

સમુચ્ચય જીવોમાં અને મનુષ્યના દંડકમાં ૪૭ બોલોમાંથી સકષાયી અને લોભકષાયીને છોડીને શેષ ૪૫ બોલોનું કથન પાપકર્મ બંધની સમાન છે.

સકષાયી-લોભકષાયી :- સકષાયી અને લોભકષાયી જીવોમાં પાપકર્મ બંધના ચાર ભંગ હોય છે. પરંતુ જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીયકર્મ બંધમાં પ્રથમ બે ભંગ જ હોય છે. સકષાયાવસ્થા અને લોભકષાયનો ઉદય દશ ગુણસ્થાન સુધી હોય છે અને જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મનો બંધ પણ દશ ગુણસ્થાન સુધી થાય છે તેથી સકષાયી કે લોભ કષાયી જીવો જ્ઞાનાવરણીયકર્મના અબંધક થઈ શકતા નથી, તેથી તેમાં અંતિમ બે ભંગ ઘટિત થતા નથી.

આ રીતે સમુચ્ચય જીવ, સલેશી, શુકલલેશી, શુકલપક્ષી, સમ્યગ્દષ્ટિ, સજ્ઞાની, પ્રથમ ચાર જ્ઞાન, નોસંજોપયુક્ત, અવેદી, સયોગી, મનયોગી, વચનયોગી, કાયયોગી, સાકાર-અનાકાર ઉપયોગી તે

૧૮ બોલોમાં ચાર ભંગ; અલેશી, અયોગી, કેવળજ્ઞાની તે ત્રણ બોલોમાં ચોથો ભંગ; અકષાયીના એક બોલમાં ત્રીજો, ચોથો, બે ભંગ અને શેષ ૨૫ બોલમાં જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય કર્મબંધના પ્રથમ બે ભંગ હોય છે.

વેદનીય કર્મનો ત્રૈકાલિક બંધ :-

૨૦ જીવે ણં ભંતે ! વેયણિજ્જં કમ્મં કિં બંધી, બંધઇ, બંધિસ્સઇ પુચ્છા ?

ગોયમા! અત્થેગઇએ બંધી બંધઇ બંધિસ્સઇ, અત્થેગઇએ બંધી બંધઇ ણ બંધિસ્સઇ, અત્થેગઇએ બંધી ણ બંધઇ ણ બંધિસ્સઇ । સલેસ્સે વિ એવં ચેવ તઇયવિહૂણા ભંગા । કપ્પહલેસ્સે જાવ પપ્પહલેસ્સે પઠમભિઙ્ગા ભંગા, સુક્કલેસ્સે તઇયવિહૂણા ભંગા, અલેસ્સે ચરિમો ભંગો । કપ્પહપવિચ્છાએ પઠમભિઙ્ગા । સુક્કપવિચ્છયા તઇયવિહૂણા । એવં સમ્મદિટ્ઠિસ્સ વિ । મિચ્છાદિટ્ઠિસ્સ સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠિસ્સ ય પઠમભિઙ્ગા । ણાણિસ્સ તઇયવિહૂણા, આભિણિબોહિયણાણી જાવ મણપજ્જવણાણી પઠમભિઙ્ગા । કેવલણાણી તઇયવિહૂણા । એવં ણોસણ્ણોવઉત્તે, અવેયાએ, અકસાયી, સાગારોવઉત્તે અણાગારોવઉત્તે એસુ તઇયવિહૂણા । અજોગિમ્મિ ય ચરિમો, સેસેસુ ય પઠમભિઙ્ગા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જીવે શું વેદનીય કર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! (૧) કોઈ જીવે બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે, (૨) કોઈ જીવે બાંધ્યું હતું, બાંધે છે અને બાંધશે નહીં, (૩) કોઈ જીવે બાંધ્યું હતું, બાંધતો નથી અને બાંધશે નહીં, આ ત્રણ ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે. આ જ રીતે સલેશી જીવોમાં પણ ત્રીજા ભંગને છોડીને શેષ ત્રણ ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે. કૃષ્ણલેશી યાવત્ પદ્મલેશીમાં પહેલો અને બીજો ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે. શુક્લલેશી જીવોમાં ત્રીજા ભંગ સિવાયના ત્રણ ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે. અલેશીમાં ચોથો ભંગ હોય છે. કૃષ્ણપાક્ષિક જીવોમાં પહેલો અને બીજો ભંગ, શુક્લ પાક્ષિક જીવોમાં ત્રીજા ભંગ સિવાયના ત્રણ ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે. આ જ રીતે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોમાં ત્રણ ભંગ હોય છે, મિથ્યાદષ્ટિ અને મિશ્રદષ્ટિ જીવોમાં પહેલો અને બીજો ભંગ હોય છે. જ્ઞાની જીવોમાં ત્રીજા ભંગ સિવાયના ત્રણ ભંગ હોય છે. આભિનિબોધિક જ્ઞાની યાવત્ મન:પર્યવજ્ઞાનીમાં પહેલો અને બીજો ભંગ હોય છે તથા કેવળજ્ઞાનીમાં ત્રીજા ભંગ સિવાય ત્રણ ભંગ હોય છે, આ રીતે નોસંજોપયુક્ત, અવેદક, અકષાયી, સાકારોપયુક્ત અને અનાકારોપયુક્ત, આ સર્વમાં ત્રીજા ભંગ સિવાયના ત્રણ ભંગ હોય છે. અયોગીમાં એક ચોથો ભંગ હોય છે. શેષ સર્વમાં પહેલો અને બીજો ભંગ હોય છે.

૨૧ ણેરઇએ ણં ભંતે ! વેયણિજ્જં કમ્મં બંધી, બંધઇ બંધિસ્સઇ, પુચ્છા ? ગોયમા ! એવં ણેરઇયા જાવ વેમાણિય ત્તિ । જસ્સ જં અત્થિ સવ્વત્થ વિ પઠમ ભિઙ્ગા, ણવરં- મણુસ્સે જહા જીવે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! શું નૈરયિક જીવે વેદનીય કર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સમુચ્ચય જીવના કથનની જેમ નૈરયિકથી વૈમાનિક પર્યંત વેદનીય કર્મ બંધ સંબંધી કથન કરવું, વિશેષમાં ૪૭ બોલમાંથી જેને જે બોલ હોય તે કહેવા જોઈએ. તે સર્વમાં વેદનીયકર્મ બંધ સંબંધી પહેલો અને બીજો ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે. મનુષ્યનું કથન સામાન્ય જીવોના કથન પ્રમાણે કરવું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં વેદનીયકર્મના ત્રૈકાલિક બંધ વિષયક નિરૂપણ છે. વેદનીય કર્મનો બંધ તેર ગુણસ્થાન સુધી થાય છે.

વેદનીય કર્મમાં ત્રીજા ભંગ સિવાયના ત્રણ ભંગ સંભવિત છે. (૧) કોઈ જીવે બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે; આ ભંગ અભવી જીવોની અપેક્ષાએ છે તથા તેરમા ગુણસ્થાનના દ્વિચરમ સમય પર્યંતના ભવી જીવોની અપેક્ષાએ છે. (૨) કોઈ જીવે બાંધ્યું હતું, બાંધે છે અને બાંધશે નહીં— આ ભંગ તેરમા ગુણસ્થાનના ચરમ સમયવર્તી કેવળીની અપેક્ષાએ ઘટિત થાય છે. (૪) કોઈ જીવે બાંધ્યું હતું, બાંધતો નથી અને બાંધશે નહીં, આ ભંગ ચૌદમા ગુણસ્થાનવર્તી અયોગી કેવળીની અપેક્ષાએ છે. ત્રીજો ભંગ— બાંધ્યું હતું, બાંધતો નથી અને બાંધશે, તે અસંભવિત છે. કારણ કે વેદનીય કર્મનો અબંધ ચૌદમા ગુણસ્થાને અયોગી અવસ્થામાં જ થાય છે. ત્યાર પછી તે જીવ શીઘ્ર સર્વ કર્મોથી મુક્ત થઈ સિદ્ધ અવસ્થા પામે છે. આ કારણે વેદનીય કર્મના અબંધક થયા પછી કોઈ જીવ પુનઃ વેદનીય કર્મનો બંધ કરતા નથી, તેથી ત્રીજો ભંગ થતો નથી.

સલેશી :- સલેશી જીવોમાં પૂર્વોક્ત યુક્તિથી ત્રીજા ભંગ સિવાયના ત્રણ ભંગ હોય છે. તેમાં ચોથો ભંગ અયોગી કેવળીની અપેક્ષાએ છે પરંતુ અયોગી અવસ્થામાં જીવ અલેશી હોય છે. તેમ છતાં આ સૂત્રના પ્રમાણથી ચૌદમા ગુણસ્થાને અયોગી અવસ્થાના પ્રથમ સમયે ઘંટનાદના રણકારની જેમ પરમ શુક્લ લેશ્યા હોય છે અને તેથી સલેશી અવસ્થામાં ચોથો ભંગ ઘટિત થાય છે, યથા— અત એવ વચનાદયોગિનાં પ્રથમસમયે ઘન્ટાલાલાન્યાયેન પરમશુક્લલેશ્યાઽસ્તિ ઇતિ સલેશ્યસ્ય ચતુર્ભંગકઃ સંભવતિ ।— ટીકા.

કૃષ્ણાદિ પાંચ લેશ્યાવાળા જીવોમાં અયોગીપણાનો અભાવ હોવાથી તે વેદનીયકર્મના અબંધક થતા નથી, તેથી તેમાં પ્રથમ બે ભંગ હોય છે. **શુક્લલેશીમાં** સલેશીની સમાન ત્રણ ભંગ હોય છે. **અલેશીમાં** એક ચોથો ભંગ હોય છે.

પક્ષ :- કૃષ્ણપાક્ષિક જીવોમાં અયોગીપણાનો અભાવ હોવાથી પ્રથમ બે ભંગ હોય છે. શુક્લપાક્ષિક જીવો અયોગી પણ હોય છે, તેથી તેમાં ત્રીજા ભંગ સિવાય ત્રણ ભંગ હોય છે.

દષ્ટિ :- સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોમાં અયોગીપણાની સંભાવના હોવાથી તેમાં ત્રીજા ભંગ સિવાયના ત્રણ ભંગ હોય છે. મિથ્યાદષ્ટિ અને સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિમાં અયોગીપણાનો અભાવ હોવાથી પ્રથમ બે ભંગ હોય છે.

જ્ઞાન :- જ્ઞાની અને કેવળજ્ઞાનીમાં અયોગીપણું સંભવિત છે, તેથી તેમાં ત્રીજા ભંગ સિવાય ત્રણ ભંગ હોય છે. આભિનિબોધિક જ્ઞાન આદિ ચાર જ્ઞાનમાં પ્રથમ બે ભંગ હોય છે. કેવળજ્ઞાનમાં તેરમા ગુણસ્થાનના પ્રથમ સમયથી દ્વિચરમ સમય પર્યંત પ્રથમ ભંગ, તેરમા ગુણસ્થાનના ચરમ સમયે બીજો ભંગ અને ચૌદમા ગુણસ્થાને અયોગી અવસ્થામાં ચોથો ભંગ હોય છે.

આ રીતે સંજોપયુક્ત, સવેદક, સકષાયી, સયોગી જીવોમાં પ્રથમ બે ભંગ; નોસંજોપયુક્ત, અવેદક, અકષાયી, સાકાર અને અનાકારોપયોગી જીવોમાં ત્રીજો ભંગ છોડીને શેષ ત્રણ ભંગ અને અયોગીમાં એક ચોથો ભંગ હોય છે. સંક્ષેપમાં જ્યાં અયોગી અવસ્થાનો સંભવ છે, ત્યાં ત્રીજા ભંગ સિવાયના ત્રણ ભંગ અને જ્યાં અયોગી અવસ્થાનો સંભવ નથી, ત્યાં પહેલો અને બીજો, બે ભંગ જ પ્રાપ્ત થાય છે અને જ્યાં માત્ર અયોગી અવસ્થા જ હોય ત્યાં એક ચોથો ભંગ હોય છે.

મોહનીય કર્મનો ત્રૈકાલિક બંધ :-

૨૨ જીવે જં ભંતે ! મોહણિજ્જં કમ્મં કિં બંધી બંધઈ બંધિસ્સઈ, પુચ્છા ? ગોયમા ! જહેવ પાવં કમ્મં તહેવ મોહણિજ્જંપિ ણિરવસેસં જાવ વેમાણિણ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જીવે મોહનીય કર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે; ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પાપકર્મની સમાન મોહનીય કર્મ પણ છે. આ રીતે વૈમાનિક પર્યત જાણવું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં કમ પ્રાપ્ત મોહનીય કર્મના બંધ સંબંધી સંક્ષિપ્ત નિરૂપણ છે. તેનું સંપૂર્ણ કથન પ્રારંભમાં વર્ણિત પાપકર્મબંધની સમાન છે. અગિયાર દ્વારોના માધ્યમે જીવ અને ૨૪ દંડકમાં વૈમાનિક પર્યત સર્વ વર્ણન સમાન છે કારણ કે પાપકર્મનું વર્ણન પણ આઠ કર્મોમાં મોહનીયકર્મની મુખ્યતાએ જ છે.

આયુષ્યાદિ કર્મોનો ત્રૈકાલિક બંધ :-

૨૩ જીવે ણં ભંતે ! આઝયં કમ્મં કિં બંધી બંધઈ બંધિસઈ, પુચ્છા ? ગોયમા ! અત્થેગઈએ બંધી, બંધઈ- ચઝભંગો । સલેસ્સે જાવ સુક્કલેસ્સે ચત્તારિ ભંગા, અલેસ્સે ચરિમો ભંગો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જીવે આયુષ્ય કર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કોઈ જીવે બાંધ્યું હતું બાંધે છે, બાંધશે ઈત્યાદિ ચારે ભંગ હોય છે. સલેશી યાવત્ શુક્લલેશી જીવોમાં ચાર ભંગ હોય છે, અલેશી જીવોમાં એક માત્ર અંતિમ એક ભંગ હોય છે.

૨૪ કપ્પહપક્કિવ્વે ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! અત્થેગઈએ બંધી બંધઈ બંધિસ્સઈ, અત્થેગઈએ બંધી ણ બંધઈ બંધિસ્સઈ । સુક્કપક્કિવ્વે, સમ્મદિટ્ઠિ, મિચ્છાદિટ્ઠિ ચત્તારિ ભંગા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કૃષ્ણપાક્ષિક જીવે આયુષ્ય કર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે બાંધશે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કોઈ જીવે બાંધ્યું હતું, બાંધે છે અને બાંધશે, કોઈ જીવે બાંધ્યું હતું, બાંધતો નથી અને બાંધશે, આ બે ભંગ હોય છે. શુક્લપાક્ષિક, સમ્યગ્દષ્ટિ અને મિથ્યાદષ્ટિ જીવોમાં ચાર ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે.

૨૫ સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠી ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! અત્થેગઈએ બંધી ણ બંધઈ બંધિસ્સઈ, અત્થેગઈએ બંધી ણ બંધઈ ણ બંધિસ્સઈ, ણાણી જાવ ઓહિણાણી ચત્તારિ ભંગા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! મિશ્રદષ્ટિ જીવે આયુષ્ય કર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કોઈ જીવે બાંધ્યું હતું, બાંધતો નથી અને બાંધશે, કોઈ જીવે બાંધ્યું હતું, બાંધતો નથી અને બાંધશે નહીં. આ બે ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે. જ્ઞાની યાવત્ અવધિજ્ઞાની જીવોમાં ચાર ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે.

૨૬ મણપજ્જવણાણી ણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! અત્થેગઈએ બંધી બંધઈ બંધિસ્સઈ, અત્થેગઈએ બંધી ણ બંધઈ બંધિસ્સઈ, અત્થેગઈએ બંધી ણ બંધઈ ણ બંધિસ્સઈ । કેવલણાણે ચરમો ભંગો । એવં એણં કમેણં ણોસણ્ણોવઠ્ઠે બિહ્વિહ્વૂણા જહેવ મણપજ્જવણાણે । અવેયએ અકસાયી ય તહ્વચ્ચઠ્ઠા જહેવ સમ્મામિચ્છત્તે । અજોગિમ્મિ ચરિમો, સેસેસુ પેણ્ણુ ચત્તારિ ભંગા જાવ અણાગારોવઠ્ઠે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! મન:પર્યવજ્ઞાની જીવે આયુષ્ય કર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કોઈ મન:પર્યવજ્ઞાનીએ આયુષ્ય કર્મ (૧) બાંધ્યું હતું, બાંધે છે અને

બાંધશે; (૩) કોઈ જીવે બાંધ્યું હતું, બાંધતો નથી, બાંધશે; (૪) કોઈ જીવે બાંધ્યું હતું, બાંધતો નથી, બાંધશે નહીં; આ ત્રણ ભંગ હોય છે, કેવળીજ્ઞાનીમાં એક ચોથો ભંગ જ હોય છે. આ રીતે ક્રમશઃ નોસંજોપયુક્ત પર્યતના જીવોમાં બીજા ભંગ સિવાયના ત્રણ ભંગ, મનઃપર્યવજ્ઞાનીની સમાન હોય છે. અવેદક અને અકષાયી જીવોમાં મિશ્રદષ્ટિની સમાન ત્રીજો અને ચોથો ભંગ હોય છે, અયોગીમાં એક અંતિમ ભંગ હોય છે. શેષ સર્વ પદોમાં યાવત્ અનાકારોપયુક્ત સુધી ચારે ભંગ હોય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં આયુષ્યકર્મબંધ સંબંધી ત્રૈકાલિક વિચારણા છે. આયુષ્યકર્મનો બંધ ત્રીજું ગુણસ્થાન છોડીને પ્રથમ ગુણસ્થાનથી સાતમા ગુણસ્થાન સુધી થાય છે.

આયુષ્ય કર્મ બંધ વિષયક ચાર ભંગ— (૧) કોઈ જીવે બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે, આ ભંગ અભવી અને અચરમ શરીરી ભવી જીવોની અપેક્ષાએ છે. (૨) કોઈ જીવે બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે નહીં, આ ભંગ આયુષ્ય બંધકાલમાં દ્વિચરમ શરીરી જીવોની અપેક્ષાએ છે. (૩) કોઈ જીવે બાંધ્યું હતું, બાંધતો નથી, બાંધશે. આ ભંગ આયુષ્યના અબંધકાલમાં અચરમ શરીરી જીવોની અપેક્ષાએ અથવા ઉપશમ શ્રેણીવાળા જીવોની અપેક્ષાએ છે. કારણ કે તેણે ભૂતકાળમાં આયુષ્યકર્મ બાંધ્યું હતું, વર્તમાનમાં આયુષ્ય બાંધતા નથી, પરંતુ ભવિષ્યમાં જન્મ-મરણ કરવાના હોવાથી આયુષ્ય કર્મ બાંધશે. (૪) કોઈ જીવે બાંધ્યું હતું, બાંધતો નથી, બાંધશે નહીં. આ ભંગ ચરમ શરીરી જીવોની અપેક્ષાએ છે. તેણે ભૂતકાલમાં આયુષ્ય બાંધ્યું હતું, વર્તમાનમાં બાંધતા નથી અને ભવિષ્યમાં મોક્ષે જવાના હોવાથી આયુષ્ય બાંધશે નહીં.

લેશ્યા :- સલેશી અને કૃષ્ણલેશી આદિ છ લેશ્યા સહિતના જીવોમાં આયુષ્ય બંધના ચાર ભંગ હોય છે— (૧) પ્રથમ ભંગ અભવી જીવોની અપેક્ષાએ અને જે જીવો દીર્ઘકાળ સંસાર પરિભ્રમણ કરવાના છે તેવા ભવી જીવોની અપેક્ષાએ છે. તે જીવો આયુષ્યના બંધકાલમાં આયુષ્ય બાંધે છે અને ભવિષ્યમાં પણ અનંત ભવભ્રમણમાં આયુષ્ય બાંધશે. (૨) બીજો ભંગ દ્વિચરમ શરીરી જીવોની અપેક્ષાએ છે. તે જીવો વર્તમાનમાં આયુષ્ય બાંધે છે અને ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને તે ભવમાંથી જ મોક્ષે જવાના હોવાથી ભવિષ્યમાં આયુષ્યનો બંધ કરશે નહીં. (૩) ત્રીજો ભંગ અચરમ શરીરી જીવોમાં આયુષ્યના અબંધકાલની અપેક્ષાએ અથવા ઉપશામક જીવોની અપેક્ષાએ છે. તે જીવો વર્તમાનમાં આયુષ્યકર્મ બાંધતા નથી પરંતુ ભવિષ્યમાં જન્મ મરણ કરવાના હોવાથી આયુષ્યના બંધકાલમાં આયુષ્યકર્મ બાંધશે. (૪) ચોથો ભંગ ચરમ શરીરી જીવોની અપેક્ષાએ છે. તે જીવો વર્તમાનમાં આયુષ્યકર્મ બાંધતા નથી અને તે જ ભવમાં મોક્ષે જવાના હોવાથી ભવિષ્યમાં પણ આયુષ્યકર્મ બાંધશે નહીં. **અલેશી જીવોમાં** ચોથો ભંગ જ હોય છે. ચૌદમા ગુણસ્થાને જીવ અલેશી હોય છે, ત્યાં આયુષ્યનો બંધ થતો નથી અને તે જીવ મોક્ષગામી હોવાથી ભવિષ્યમાં પણ આયુષ્યબંધ કરશે નહીં.

પક્ષ :- કૃષ્ણપાક્ષિક જીવોમાં પહેલો અને ત્રીજો ભંગ છે. કૃષ્ણપક્ષી જીવો અનંત સંસાર પરિભ્રમણ કરવાના છે તેથી આયુષ્ય બંધ કરવાના જ છે. તેથી તે જીવોમાં આયુષ્યના બંધકાલની અપેક્ષાએ પહેલો અને અબંધકાલની અપેક્ષાએ ત્રીજો ભંગ ઘટિત થાય છે. તે જીવો ભવિષ્યમાં આયુષ્ય બંધ કરવાના જ છે તેથી તેમાં ‘બાંધશે નહીં’ સહિતનો બીજો અને ચોથો ભંગ થતો નથી.

શુક્લપાક્ષિક જીવોમાં ચાર ભંગ હોય છે— (૧) ભવી જીવોના આયુષ્ય બંધકાલની અપેક્ષાએ પહેલો ભંગ (૨) દ્વિચરમ શરીરી જીવોના આયુષ્ય બંધકાલની અપેક્ષાએ બીજો ભંગ (૩) આયુષ્યના અબંધકાલની અપેક્ષાએ અથવા ઉપશમ શ્રેણીગત જીવોની અપેક્ષાએ ત્રીજો ભંગ અને (૪) ચરમ શરીરી જીવોની અપેક્ષાએ ચોથો ભંગ હોય છે.

દષ્ટિ :- સમ્યગ્દષ્ટિમાં ચાર ભંગ હોય છે. મિથ્યાદષ્ટિમાં ચાર ભંગ- અભવીની અપેક્ષાએ પ્રથમ ભંગ, દ્વિચરમ શરીરી જીવો ચરમ શરીરની પ્રાપ્તિ થયા પછી બાંધશે નહીં તે અપેક્ષાએ બીજો ભંગ, આયુષ્યના અબંધકાલની અપેક્ષાએ ત્રીજો ભંગ અને ચરમ શરીરીની અપેક્ષાએ ચોથો ભંગ હોય છે. મિશ્રદષ્ટિમાં ત્રીજો અને ચોથો ભંગ હોય છે, કારણ કે મિશ્ર દષ્ટિમાં આયુષ્યનો બંધ થતો નથી પરંતુ તેમાંથી કેટલાક જીવો ભવિષ્યમાં આયુષ્યનો બંધ કરશે અને કેટલાક જીવો ચરમ શરીરી થઈ જવાથી ભવિષ્યમાં પણ બાંધશે નહીં; તેથી તેમાં ત્રીજો, ચોથો ભંગ જ સંભવિત છે.

જ્ઞાન :- સમ્મુચ્ય જ્ઞાની, મતિજ્ઞાની, શ્રુતજ્ઞાની અને અવધિજ્ઞાનીમાં ચાર ભંગ હોય છે. મન:પર્યવ-જ્ઞાનીમાં પહેલો, ત્રીજો અને ચોથો ભંગ હોય છે. (૧) કોઈ જીવે બાંધ્યુ હતું, બાંધે છે, બાંધશે- કોઈ મન:પર્યવજ્ઞાની આયુષ્ય બંધકાલમાં આયુષ્ય બાંધે તો અવશ્ય દેવાયુનો બંધ કરે છે. જેણે દેવાયુનો બંધ કર્યો છે તેવા જીવો દેવલોકમાં જઈને અવશ્ય મનુષ્યાયુનો બંધ કરશે. તેથી પ્રથમ ભંગ ઘટિત થાય છે. (૨) મન:પર્યવજ્ઞાનમાં બીજો ભંગ નથી કારણ કે જે મન:પર્યવ જ્ઞાની વર્તમાનમાં આયુષ્ય બાંધે છે તે જીવ દેવભવમાં અવશ્ય મનુષ્ય આયુષ્યનો બંધ કરશે; તેથી બાંધ્યુ હતું, બાંધે છે, બાંધશે નહીં; આ બીજો ભંગ ઘટિત થતો નથી. (૩) કોઈ જીવે બાંધ્યુ હતું, બાંધતો નથી, બાંધશે. આયુષ્ય કર્મનો જીવનમાં એક જ વાર બંધ થાય છે તેથી અબંધ કાલની અપેક્ષાએ તથા ઉપશમ શ્રેણીની અપેક્ષાએ ત્રીજો ભંગ છે. તે જીવ વર્તમાનમાં બાંધતા નથી પરંતુ તે ભવિષ્યમાં આયુષ્ય બાંધશે. (૪) કોઈ જીવે બાંધ્યુ હતું, બાંધતો નથી, બાંધશે નહીં; આ ભંગ ક્ષપક અવસ્થાની અપેક્ષાએ છે. તે જીવ મોક્ષે જવાના હોવાથી આયુષ્ય બાંધતા નથી અને બાંધશે પણ નહીં. કેવળજ્ઞાનીમાં ચોથો ભંગ હોય છે, કારણ કે તે આયુષ્યનો બંધ કરતા નથી અને ભવિષ્યમાં પણ કરશે નહીં.

સંજ્ઞા- સંજ્ઞોપયુક્ત જીવોમાં ચાર ભંગ હોય છે; તેનું કથન સલેશીની સમાન છે. નોસંજ્ઞોપયુક્તમાં મન:પર્યવજ્ઞાનીની જેમ પહેલો, ત્રીજો અને ચોથો ભંગ હોય છે. વેદ- સવેદક, સ્ત્રીવેદક, પુરુષવેદક અને નપુંસકવેદકમાં પૂર્વવત્ ચાર ભંગ અને અવેદકમાં ત્રીજો અને ચોથો ભંગ હોય છે. અવેદી જીવ આયુષ્યકર્મનો બંધ કરતા નથી. તેમાં ઉપશમ શ્રેણીની અપેક્ષાએ ત્રીજો અને ક્ષપક શ્રેણીની અપેક્ષાએ ચોથો ભંગ હોય છે. કષાય- સકષાયી અને ક્રોધ આદિ ચાર કષાયયુક્ત જીવોમાં ચાર ભંગ હોય છે અકષાયીમાં અવેદીની જેમ ત્રીજો અને ચોથો ભંગ હોય છે. યોગ- સયોગીમાં ચાર ભંગ અને અયોગીમાં ચોથો ભંગ જ હોય છે કારણ કે અયોગી જીવ શીઘ્ર મોક્ષ ગામી હોય છે. તે આયુષ્ય બાંધતા જ નથી. ઉપયોગ- બંને ઉપયોગમાં ચાર-ચાર ભંગ હોય છે.

આ રીતે સમુચ્ય જીવોમાં અલેશી, કેવળજ્ઞાની, અયોગી તે ત્રણ બોલોમાં એક ચોથો ભંગ; કૃષ્ણપક્ષીના એક બોલમાં પહેલો અને ત્રીજો ભંગ; મિશ્રદષ્ટિ, અવેદી, અકષાયી તે ત્રણ બોલોમાં ત્રીજો અને ચોથો ભંગ; નોસંજ્ઞોપયુક્ત અને મન:પર્યવજ્ઞાન તે બે બોલોમાં પહેલો, બીજો અને ચોથો તે ત્રણ ભંગ હોય છે અને શેષ ૩૮ બોલોમાં આયુષ્ય બંધ સંબંધી ચાર ભંગ હોય છે.

૨૪ દંડકના જીવોમાં આયુષ્યાદિનો ત્રૈકાલિક બંધ :-

૨૭ ણેરઙ્ગ ણં ભંતે ! આઝયં કમ્મં કિં બંધી, બંધઙ્, બંધિસ્સઙ્, પુચ્છઙ્ ? ગોયમા ! ચત્તારિ ભંગા । એવં સવ્વત્થ વિ ણેરઙ્ગાણં ચત્તારિ ભંગા, ણવરં- કણ્હલેસ્સે કણ્હપવિખ્વ ય પઢ્મતઙ્ગા ભંગા, સમ્મામિચ્છત્તે તઙ્ગ ચઙ્ગા । અસુરકુમારે એવં ચેવ, ણવરં- કણ્હલેસ્સે વિ ચત્તારિ

ભંગા ભાણિયવ્વા, સેસં જહા જેરઝયાણં । એવં જાવ થણિયકુમારાણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! નૈરયિક જીવે આયુષ્ય કર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ?
ઉત્તર— હે ગૌતમ ! કોઈ નૈરયિક જીવે બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે; ઈત્યાદિ ચાર ભંગ હોય છે. આ રીતે સર્વ સ્થાનોમાં નૈરયિકમાં ચાર ભંગ કહેવા જોઈએ. પરંતુ કૃષ્ણલેશી અને કૃષ્ણપાક્ષિકમાં પહેલો અને ત્રીજો ભંગ તથા મિશ્રદષ્ટિમાં ત્રીજો અને ચોથો ભંગ હોય છે. આ જ રીતે અસુરકુમારમાં પણ જાણવું પરંતુ કૃષ્ણલેશીમાં ચાર ભંગ કહેવા જોઈએ. શેષ સર્વ કથન નૈરયિકની સમાન છે, આ રીતે સ્તનિતકુમારો સુધી જાણવું.

૨૮ પુઢવિક્કાઝયાણં સવ્વત્થ વિ ચત્તારિ ભંગા, જવરં કણ્હપક્કિવ્વણ્ણ પઢમ તઝયા ભંગા । તેઝલેસ્સેણં ભંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! બંધી જ બંધઙ્ગ બંધિસ્સઙ્ગ, સેસેસુ સવ્વત્થ ચત્તારિ ભંગા । એવં આઝવ્કાઝયવણ્ણસ્સઙ્ગાઝયાણ વિ ણિરવસેસં । તેઝકાઝયવાઝવ્કાઝયાણં સવ્વત્થ વિ પઢમતઝયા ભંગા । બેઙ્ગદિયતેઙ્ગદિયચઝરિંદિયાણં પિ સવ્વત્થ પઢમતઝયા ભંગા । જવરં- સમ્મત્તે, જાણે, આભિણિબોહિયજાણે, સુયજાણે તઙ્ગો ભંગો ।

પંચેન્દિયતિરિક્કજોણિયાણં કણ્હપક્કિવ્વણ્ણ પઢમતઝયા ભંગા । સમ્મામિચ્છત્તેતઙ્ગચઝત્થો ભંગો । સમ્મત્તે, જાણે, આભિણિબોહિયજાણે, સુયજાણે, ઓહિજાણે એસુ પંચસુ વિ પેસુ બિઙ્ગવિહૂણા ભંગા, સેસેસુ ચત્તારિ ભંગા । મણુસ્સાણ જહા જીવાણં, જવરં- સમ્મત્તે, ઓહિજાણે, આભિણિબોહિયજાણે, સુયજાણે, ઓહિજાણે- એસુ બિઙ્ગવિહૂણા ભંગા, સેસંતં ચેવ । વાણમંતર- જોઙ્ગસિયવેમાણિયા જહા અસુરકુમારા । જામં ગોયં અંતરાય ચ એયાણિ જહા જાણાવરણિજ્જં ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પૃથ્વીકાયિક જીવોમાં પણ સર્વ સ્થાનોમાં ચાર ભંગ હોય છે. પરંતુ કૃષ્ણપાક્ષિકમાં પહેલો અને ત્રીજો ભંગ હોય છે.

પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! તેજોલેશી પૃથ્વીકાયિક જીવે આયુષ્ય કર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ?
ઉત્તર— હે ગૌતમ ! બાંધ્યું હતું, બાંધતો નથી અને બાંધશે; આ એક જ ત્રીજો ભંગ હોય છે, શેષ સર્વ સ્થાનોમાં ચાર ભંગ હોય છે. આ રીતે અપ્કાયિક અને વનસ્પતિકાયિક જીવોમાં પણ જાણવું. તેઉકાયિક અને વાયુકાયિક જીવોના સર્વ સ્થાનોમાં પહેલો અને ત્રીજો ભંગ હોય છે. બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય અને ચૌરેન્દ્રિય જીવોમાં સર્વ સ્થાનોમાં પહેલો અને ત્રીજો ભંગ હોય છે. પરંતુ સમ્યગ્દષ્ટિ, સમુચ્ચય જ્ઞાની, આભિનિબોધિક જ્ઞાની, શ્રુતજ્ઞાનીમાં એક ત્રીજો ભંગ જ હોય છે.

પંચેન્દ્રિય તિર્યચમાં કૃષ્ણપાક્ષિકમાં પહેલો અને ત્રીજો ભંગ, મિશ્રદષ્ટિમાં ત્રીજો અને ચોથો ભંગ; સમ્યગ્દષ્ટિ, જ્ઞાની, આભિનિબોધિક જ્ઞાની, શ્રુતજ્ઞાની અને અવધિજ્ઞાની આ પાંચ બોલોમાં બીજા ભંગ સિવાય ત્રણ ભંગ હોય છે. શેષ સર્વ બોલોમાં ચાર ભંગ હોય છે.

મનુષ્યનું કથન ઔધિક જીવોની સમાન છે. પરંતુ સમ્યક્દષ્ટિ, જ્ઞાની, આભિનિબોધિક જ્ઞાની, શ્રુતજ્ઞાની અને અવધિજ્ઞાની, આ સર્વ બોલોમાં પણ બીજા ભંગ સિવાય શેષ ત્રણ ભંગ કહેવા જોઈએ. શેષ પૂર્વવત્ છે. વાણવ્યંતર, જ્યોતિષી અને વૈમાનિકદેવોનું કથન અસુરકુમારની સમાન છે. નામકર્મ, ગોત્રકર્મ

અને અંતરાયકર્મનું કથન જ્ઞાનાવરણીયકર્મની સમાન છે. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં ૨૪ દંડકના જીવોમાં આયુષ્ય કર્મના ત્રૈકાલિક બંધની વિચારણા કરી છે.

નૈરયિક :- નૈરયિક જીવોમાં ચાર ભંગ હોય છે. (૧) જે નૈરયિક જીવે આયુષ્ય બાંધ્યું હતું, બંધકાલમાં બાંધે છે અને ભવાન્તરમાં બાંધશે તે અપેક્ષાએ પ્રથમ ભંગ, (૨) જે જીવ નરકમાંથી નીકળીને મનુષ્ય જન્મ પ્રાપ્ત કરીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાના છે, તેવા જીવોના આયુષ્ય બંધ કાલની અપેક્ષાએ બીજો ભંગ, (૩) આયુષ્યના અબંધકાલમાં ભાવિ બંધકાલની અપેક્ષાએ ત્રીજો ભંગ, (૪) જે નૈરયિકે પરભવનું આયુષ્ય બાંધી લીધું છે અને નરકમાંથી નીકળીને મોક્ષે જવાનો છે; તેની અપેક્ષાએ ચોથો ભંગ છે. આ રીતે ચાર ભંગ સર્વત્ર ઘટિત કરી લેવા જોઈએ.

નૈરયિકોમાં લેશ્યા :- નૈરયિકોમાં કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત લેશ્યા હોય છે. તેમાં નીલ અને કાપોત લેશ્યામાં ચાર ભંગ છે. કારણ કે તે જીવ મનુષ્ય જન્મ પ્રાપ્ત કરી મોક્ષ જઈ શકે છે. પરંતુ કૃષ્ણલેશી નૈરયિકમાં પહેલો અને ત્રીજો ભંગ છે. તેમાં બીજો ભંગ નથી, કારણ કે કૃષ્ણલેશી નૈરયિક પાંચમી, છઠ્ઠી અને સાતમી નરકમાં હોય છે. ત્યાંથી નીકળેલા જીવો સિદ્ધ થતા નથી તેથી તે નૈરયિક મરીને, તિર્યક પંચેન્દ્રિયમાં અથવા અચરમ-શરીરી મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેથી તે જીવો ભવિષ્યમાં અવશ્ય આયુષ્ય બાંધશે તેથી ‘બાંધશે નહીં’ વિકલ્પ સહિતના બે ભંગ(બીજો અને ચોથો) સંભવિત નથી.

કૃષ્ણલેશી નૈરયિક અબંધકાલમાં આયુષ્ય બાંધતા નથી, પરંતુ બંધકાલમાં બાંધશે તેથી તેમાં ત્રીજો ભંગ ઘટે છે.

નૈરયિકોમાં પક્ષ :- કૃષ્ણપાક્ષિક નૈરયિકોમાં કૃષ્ણલેશી નૈરયિકની જેમ પહેલો અને ત્રીજો ભંગ જ હોય છે. તે જીવો પણ અનંત સંસાર પરિભ્રમણ કરવાના છે તેથી તેમાં ભવિષ્યમાં આયુષ્ય બાંધશે નહીં તે વિકલ્પ સહિતનો બીજો અને ચોથો ભંગ થતો નથી. શુક્લપાક્ષિક નૈરયિકોમાં ચાર ભંગ હોય છે.

નૈરયિકોમાં દષ્ટિ :- મિશ્રદષ્ટિ નૈરયિકો આયુષ્ય બાંધતા નથી તેથી તેમાં ત્રીજો અને ચોથો ભંગ હોય છે. તે ભંગનું સ્પષ્ટીકરણ સમુચ્ચય નૈરયિકના ત્રીજા, ચોથા ભંગની સમાન જાણવું.

સમ્યગ્દષ્ટિ અને મિથ્યાદષ્ટિ નૈરયિકોમાં ચાર ભંગ હોય છે. ત્રણ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન, ચાર સંજ્ઞા નપુંસકવેદ, ચાર કષાય, ત્રણ યોગ, બે ઉપયોગ વગેરે બોલમાં ચાર ભંગ હોય છે.

સંક્ષેપમાં નારકોમાં કૃષ્ણપક્ષી અને કૃષ્ણલેશી, તે બે બોલમાં પહેલો અને ત્રીજો ભંગ, મિશ્ર દષ્ટિમાં ત્રીજો, ચોથો ભંગ હોય છે. શેષ બોલ ૩૫-૩ = ૩૨માં ચાર ભંગ હોય છે.

ભવનપતિ, વ્યંતર દેવો :- આ બંને પ્રકારના દેવોમાં ૩૭ બોલ હોય છે, તે નૈરયિકોની જેમ જાણવા. તેમાં વિશેષતા એ છે કે કૃષ્ણલેશીમાં ચાર ભંગ હોય છે. કારણ કે કૃષ્ણલેશી ભવનપતિ કે વ્યંતર દેવો મનુષ્ય જન્મ પ્રાપ્ત કરીને સિદ્ધ થઈ શકે છે તેથી તેમાં બીજો અને ચોથો ભંગ પણ ઘટિત થઈ શકે છે. સંક્ષેપમાં ભવનપતિ અને વ્યંતર દેવોને કૃષ્ણપક્ષીમાં પહેલો, ત્રીજો બે ભંગ, મિશ્રદષ્ટિમાં ત્રીજો, ચોથો બે ભંગ અને શેષ બોલ ૩૭-૨ = ૩૫માં ચાર ભંગ હોય છે.

જ્યોતિષી દેવો :- તેમાં ૩૪ બોલ હોય છે. તેમાંથી કૃષ્ણપક્ષીમાં પહેલો અને ત્રીજો બે ભંગ, મિશ્રદષ્ટિમાં ત્રીજો અને ચોથો, બે ભંગ અને શેષ બોલ ૩૪-૨ = ૩૨માં ચાર ભંગ હોય છે.

વૈમાનિક દેવો :- અહીં સૂત્રમાં દંડકની અપેક્ષાએ કથન હોવાથી વૈમાનિક દેવો માટે **વૈમાણિયા જહા અસુરકુમારા** એટલું જ કથન છે. તેમ છતાં આ પ્રકારે સમજવું કે પહેલા, બીજા દેવલોકમાં ૩૪ બોલ અને ત્રીજા દેવલોકથી નવ ત્રૈવેયક સુધી ૩૩ બોલ પ્રાપ્ત થાય છે. તેમાં અસુરકુમારની જેમ ભંગ હોય છે. અર્થાત્ કૃષ્ણપક્ષીમાં પહેલો અને ત્રીજો બે ભંગ, મિશ્રદષ્ટિમાં ત્રીજો, ચોથો બે ભંગ અને શેષ ૩૨ કે ૩૧ બોલમાં ચાર ભંગ હોય છે.

ચાર અનુત્તર વિમાનમાં કૃષ્ણપક્ષી અને મિશ્રદષ્ટિનો બોલ નથી. તેથી તેને પ્રાપ્ત **૨૬ બોલમાં** ચાર ભંગ હોય છે. સર્વાર્થ સિદ્ધ વિમાનમાં પ્રાપ્ત **૨૬ બોલમાં** બીજો, ત્રીજો અને ચોથો તે ત્રણ ભંગ હોય છે. પ્રથમ ભંગ નથી. કારણ કે સર્વાર્થ સિદ્ધ વિમાનના દેવો એકાવતારી હોવાથી પ્રથમ ભંગ ઘટિત થતો નથી. તે દેવો એક મનુષ્યનો ભવ પ્રાપ્ત કરીને મોક્ષે જવાના છે તેથી તે દેવો પોતાના આયુષ્યના બંધ કાલમાં મનુષ્યાયુષ્ય બાંધે છે; ત્યાર પછી આયુષ્ય બાંધવાના નથી. તેથી આયુષ્ય બંધ કાલની અપેક્ષાએ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે અને બાંધશે નહીં તે બીજો ભંગ થાય છે. આયુષ્ય બંધ થયા પહેલા, અબંધકાલમાં બાંધ્યું હતું, બાંધતા નથી, બાંધશે તે ત્રીજો ભંગ થાય છે અને આયુષ્ય બંધ થઈ ગયા પછી, બાંધ્યું હતું, બાંધતા નથી, બાંધશે નહીં તે ચોથો ભંગ ઘટિત થાય છે.

પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ :- તેમાં ૨૭ બોલ હોય છે. કૃષ્ણપાક્ષિક પૃથ્વીકાયમાં પહેલો અને ત્રીજો ભંગ હોય છે. તેજોલેશી પૃથ્વીકાયમાં એક ત્રીજો ભંગ હોય છે. કારણ કે પૃથ્વીકાયિક જીવોને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં તેજોલેશ્યા હોય છે ત્યારે તે જીવો આયુષ્ય બાંધતા નથી; તેથી તેજોલેશ્યામાં પ્રથમ બે ભંગ નથી. તે જીવો પર્યાપ્ત થઈને અવશ્ય આયુષ્ય બાંધે છે, કારણ કે પૃથ્વીકાયમાંથી નીકળીને તે જીવો મનુષ્ય જન્મ પ્રાપ્ત કરીને જ સિદ્ધ થઈ શકે છે; તેથી બાંધ્યું હતું, બાંધતા નથી, બાંધશે, આ ત્રીજો ભંગ ઘટિત થાય છે અને તે જીવો અવશ્ય આયુષ્ય કર્મ બાંધવાના છે, તેથી તેમાં ચોથો ભંગ થતો નથી.

પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિમાંથી નીકળેલા જીવો સિદ્ધ થઈ શકે છે તેથી તેના શેષ **૨૫ બોલમાં** નૈરયિકોની જેમ ચારે ભંગ હોય છે.

તેઉકાય-વાયુકાય :- તેઉકાયિક અને વાયુકાયિક જીવોમાં ૨૬ બોલ હોય છે. તેમાં સર્વત્ર પ્રથમ અને તૃતીય ભંગ જ હોય છે. ત્યાંથી નીકળેલા જીવો મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થતાં નથી અને સિદ્ધ પણ થતાં નથી; તેથી તેમાં બીજો અને ચોથો ભંગ થતો નથી.

ત્રણ વિકલેન્દ્રિય :- વિકલેન્દ્રિય જીવોમાં ૩૧ બોલ હોય છે. તેમાં સમ્યગ્દષ્ટિ અને સમુચ્ચયજ્ઞાન, મતિ-શ્રુત જ્ઞાન તે ચાર બોલ છોડીને શેષ ૨૭ બોલોમાં પહેલો અને ત્રીજો ભંગ હોય છે. કારણ કે ત્યાંથી નીકળેલા જીવો મનુષ્ય થાય છે પણ સિદ્ધ થતા નથી. તે જીવો ભવિષ્યમાં અવશ્ય આયુષ્ય બાંધે છે, તેથી તેમાં બીજો અને ચોથો ભંગ થતો નથી. તેમાં સમ્યક્ત્વ, સમુચ્ચય જ્ઞાન, મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાનમાં એક ત્રીજો ભંગ હોય છે. કારણ કે તેમાં સમ્યક્ત્વ આદિ અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં હોય છે અને તે અવસ્થા વ્યતીત થયા પછી જ તે આયુષ્ય બાંધે છે, તેથી તેણે ભૂતકાલમાં આયુષ્ય બાંધ્યું હતું, સમ્યક્ત્વ અવસ્થામાં આયુષ્ય બાંધતો નથી અને ત્યાર પછી બાંધશે. આ રીતે ત્રીજો ભંગ ઘટિત થાય છે.

તિર્યચ પંચેન્દ્રિય :- સમુચ્ચય તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોમાં ૪૦ બોલ હોય છે. તેમાં પૂર્વવત્ ચાર ભંગ હોય છે.

કૃષ્ણપાક્ષિક પંચેન્દ્રિય તિર્યચમાં આયુષ્ય બંધ સંબંધી પહેલો અને ત્રીજો ભંગ જ પ્રાપ્ત થાય છે. તે જીવ વર્તમાનમાં આયુષ્ય બાંધતા હોય કે ન બાંધતા હોય પણ ભવિષ્યમાં અવશ્ય આયુષ્ય બાંધશે. આ રીતે આયુષ્ય બંધકાલની અપેક્ષાએ પહેલો ભંગ અને આયુષ્ય અબંધકાલની અપેક્ષાએ ત્રીજો ભંગ હોય છે. મિશ્રદષ્ટિ તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાં આયુષ્ય બંધનો અભાવ હોવાથી ત્રીજો અને ચોથો ભંગ હોય છે.

સમ્યગ્દષ્ટિ, સમુચ્ચય જ્ઞાન, ત્રણ જ્ઞાન તે પાંચ બોલયુક્ત તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાં બીજા ભંગને છોડીને શેષ ત્રણ ભંગ હોય છે. (૧) તે જીવે ભૂતકાલમાં આયુષ્ય બાંધ્યું હતું. વર્તમાનમાં આયુષ્યબંધ કાલમાં બાંધે છે અને ભવિષ્યમાં પણ ભવભ્રમણ કરતા આયુષ્યનો બંધ કરશે. (૨) સમ્યગ્ દષ્ટિ તિર્યચ પંચેન્દ્રિય આયુષ્ય-બંધ કાલમાં અવશ્ય દેવગતિનું આયુષ્ય બાંધે છે. દેવગતિનું આયુષ્ય બાંધનાર મનુષ્ય ગતિમાં જન્મ ધારણ કરીને જ મોક્ષે જઈ શકે છે. તે ભવિષ્યમાં અવશ્ય આયુષ્યબંધ કરશે. તેથી આયુષ્ય બાંધ્યું હતું, બાંધે છે અને બાંધશે નહીં, આ બીજો ભંગ સમ્યગ્દષ્ટિ તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાં થતો નથી. (૩) આયુષ્ય અબંધકાલમાં ત્રીજો ભંગ થાય છે. (૪) કોઈ પંચેન્દ્રિય તિર્યચે મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધી લીધું, ત્યાર પછી પ્રાપ્ત થયેલા મનુષ્ય ભવમાં જ તે મોક્ષે જાય, તો ત્યાં આયુષ્ય બંધ કરતો નથી, ત્યારે તેમાં બાંધ્યું હતું, બાંધતો નથી. બાંધશે નહીં; આ ચોથો ભંગ સંભવે છે. ત્રણ અજ્ઞાન, ચાર સંજ્ઞા, વેદ, કષાય, યોગ, ઉપયોગ વગેરે શેષ ૩૩ બોલમાં ચાર ભંગ હોય છે.

મનુષ્ય :- મનુષ્યોમાં અલેશી, કેવળજ્ઞાની અને અયોગી તે ત્રણ બોલોમાં ચોથો ભંગ; મિશ્રદષ્ટિ, અવેદી અને અકષાયી તે ત્રણ બોલોમાં ત્રીજો, ચોથો ભંગ; સમ્યગ્દષ્ટિ, સમુચ્ચયજ્ઞાન, પ્રથમ ચાર જ્ઞાન, નોસંજોપયુક્ત તે સાત બોલોમાં પહેલો, ત્રીજો અને ચોથો ભંગ; કૃષ્ણપક્ષીમાં પહેલો, ત્રીજો ભંગ અને શેષ ૩૩ બોલોમાં ચાર ભંગ હોય છે.

આઠ કર્મોના ચાર ભંગના બંધક જીવો :-

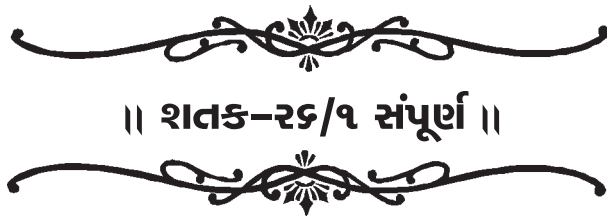
ક્રમ	ભંગ	પાંચ કર્મ	પાપ/મોહકર્મ	વેદનીય	આયુષ્ય
૧	બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે.	અભવી તથા ૧ થી ૧૦ ગુણસ્થાનના દ્વિચરમ સમયવર્તી ભવી જીવો	અભવી તથા ૧ થી ૮ ગુણ.ના દ્વિચરમ સમયવર્તી ભવી જીવો	અભવી તથા ૧ થી ૧૩ ગુણ.ના દ્વિચરમ સમયવર્તી ભવી જીવો	અભવી તથા સંસાર ભ્રમણ કરનારા ભવી જીવો
૨	બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે નહીં.	૬સમા ગુણસ્થાનના ચરમ સમયવર્તી જીવો	નવમા ગુણસ્થાનના ચરમ સમયવર્તી જીવો	૧૩મા ગુણસ્થાનના ચરમસમયવર્તી જીવો	આયુષ્ય બંધકાલમાં દ્વિચરમ શરીરી જીવો
૩	બાંધ્યું હતું, બાંધતા નથી, બાંધશે.	૧૧મા ગુણસ્થાનવર્તી જીવો	૬સમા, અગિયારમા ગુણસ્થાનવર્તી ઉપશામક જીવો	x	આયુષ્ય અબંધકાલમાં અચરમ શરીરી જીવો
૪	બાંધ્યું હતું, બાંધતા નથી, બાંધશે નહીં.	૧૨, ૧૩, ૧૪મા ગુણસ્થાનવર્તી જીવો	૧૦, ૧૨, ૧૩, ૧૪મા ગુણસ્થાનવર્તી જીવો	૧૪મા ગુણસ્થાનવર્તી જીવો	ચરમ શરીરી તથા આયુષ્યબંધ પછીના દ્વિચરમ શરીરી જીવો

કર્મોની અપેક્ષાએ ૨૪ દંડકના ૪૭ બોલ અને ભંગ :-

કર્મ	જીવ	બોલ	ભંગ
મોહકર્મ-પાપ કર્મ	સમુચ્ચય જીવ અને મનુષ્યમાં	૨૦-જીવ, સલેશી, શુક્લલેશી, શુક્લપક્ષી, સમ્યગ્દષ્ટિ પાંચ જ્ઞાન, નોસંજ્ઞા, અવેદી, ૪ યોગ, સકષાયી, લોભ, ઉપયોગ-૨ = ૨૦ બોલમાં	ચારે ય
		૩-અલેશી, કેવળી, અયોગીમાં	ચોથો
		૧-અકષાયીમાં	૩, ૪
		શેષ બોલ- ૨૩ માં	૧, ૨
	૨૩ દંડકમાં	યથાયોગ્ય-જેમાં જેટલા બોલ હોય તેમાં	૧, ૨
જ્ઞાનાં દર્શનાં અંતરાય નામ, ગોત્ર(પાંચકર્મ)	સમુચ્ચય જીવ અને મનુષ્યમાં	૧૮-જીવ, સલેશી, શુક્લલેશી, શુક્લપક્ષી, સમ્યગ્દષ્ટિ પાંચજ્ઞાન, નોસંજ્ઞા, અવેદી, યોગ-૪, ઉપયોગ-૨=૧૮માં	ચારે ય
		૩-અલેશી, કેવળી, અયોગીમાં	ચોથો
		૧-અકષાયીમાં	૩, ૪
		શેષ બોલ- ૨૫ માં	૧, ૨
	૨૩ દંડકમાં	યથાયોગ્ય-જેમાં જેટલા બોલ હોય તેમાં	૧, ૨
વેદનીય કર્મ	સમુચ્ચય જીવ અને મનુષ્યમાં	૧૨-જીવ, સલેશી, શુક્લલેશી, શુક્લપક્ષી, સમ્યગ્દષ્ટિ સમુચ્ચય જ્ઞાની, કેવળજ્ઞાની, નોસંજ્ઞા, અવેદી, અકષાયી, બે ઉપયોગ = ૧૨માં	૧, ૨, ૪
		૨-અલેશી-અયોગીમાં	ચોથો
		શેષ બોલ- ૩૩ માં	૧, ૨
	૨૩ દંડકમાં	યથા યોગ્ય- જેમાં જેટલા બોલ હોય તેમાં	૧, ૨
આયુષ્ય કર્મ	સમુચ્ચય જીવ	૧-કૃષ્ણપક્ષીમાં	૧, ૩
		૩-મિશ્રદષ્ટિ, અવેદી, અકષાયીમાં	૩, ૪
		૩-અલેશી, કેવળી, અયોગીમાં	ચોથો
		૨-મન:પર્યવજ્ઞાન, નોસંજ્ઞોપયુક્ત	૧, ૩, ૪
		શેષ બોલ- ૩૮ માં	ચારે ય
	નૈરયિકો	૨-કૃષ્ણલેશી, કૃષ્ણપક્ષીમાં	૧, ૩
		૧-મિશ્રદષ્ટિમાં	૩, ૪
		શેષ બોલ ૩૨ માં	ચારે ય

કર્મ	જીવ	બોલ	ભંગ
આયુષ્ય કર્મ	ભવનપતિથી	૧-કૃષ્ણપક્ષી	૧, ૩
	નવ ગ્રૈવેયક	૧-મિશ્રદષ્ટિ	૩, ૪
	સુધીના દેવો	શેષ યથાયોગ્ય બોલોમાં (૩૬/૩૪/૩૩-૨ = ૩૫/૩૨/૩૧)	ચાર
	ચાર અનુ. વિ.	સર્વ બોલ- ૨૬ માં	ચારે ય
	સર્વાર્થ સિદ્ધ વિ.	સર્વ બોલ- ૨૬ માં	૨, ૩, ૪
	પૃથ્વી, પાણી	૧-તેજો લેશ્યામાં	ત્રીજો
	વનસ્પતિ	૧-કૃષ્ણપક્ષીમાં	૧, ૩
		શેષ બોલ- ૨૫ માં	૪
	તેઉ, વાયુ	૨૬ સર્વ બોલમાં	૧, ૩
	વિકલેન્દ્રિય	૪-સમ્યગ્દષ્ટિ, સમુચ્ચય જ્ઞાન, મતિ-શ્રુતજ્ઞાનમાં	ત્રીજો
		શેષ બોલ- ૨૭ માં	૧, ૩
	તિર્યચ પંચેન્દ્રિય	૧-કૃષ્ણપક્ષી	૧, ૩
		૧-મિશ્રદષ્ટિ	૩, ૪
		૫-સમ્યગ્દષ્ટિ, સમુચ્ચય જ્ઞાન, ત્રણ જ્ઞાન	૧, ૩, ૪
		શેષ બોલ- ૩૩ માં	ચાર
મનુષ્ય	૩-અલેશી, કેવળી, અયોગીમાં	ચોથો	
	૩-મિશ્રદષ્ટિ, અવેદી, અકષાયીમાં	૩, ૪	
	૭-સમ્યગ્દષ્ટિ, સમુચ્ચય જ્ઞાન, ચાર જ્ઞાન, નોસંજા	૧, ૩, ૪	
	૧-કૃષ્ણપક્ષીમાં	૧, ૩	
	શેષ બોલ- ૩૩ માં	ચાર	

નોંધ : ભંગના કોલમમાં - ૧ = પહેલો, ૨ = બીજો, ૩ = ત્રીજો અને ૪ = ચોથો ભંગ સમજવો.

શતક-૨૬ : ઉદ્દેશક-૨ થી ૧૧

સંક્ષિપ્ત સાર

- ★ આ દશ ઉદ્દેશકોમાં ક્રમશઃ અનન્તરોત્પન્નક, પરંપરોત્પન્નક, અનન્તરાવગાઢ, પરંપરાવગાઢ, અનન્તરાહારક, પરંપરાહારક, અનન્તરપર્યાપ્તક, પરંપર પર્યાપ્તક, ચરમ અને અચરમ જીવોમાં પૂર્વોક્ત ૪૭ બોલના માધ્યમથી ત્રૈકાલિક કર્મબંધની વિચારણા કરી છે.
- ★ **બીજો ઉદ્દેશક** અનન્તરોત્પન્નક જીવો સંબંધી છે— કોઈ પણ સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થયેલા જીવને ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે **અનન્તરોત્પન્નક** કહે છે.
- ★ અનંતરોત્પન્નક જીવો સાત કર્મનો બંધ અવશ્ય કરે છે. તેથી તેમાં સાત કર્મોમાં પ્રથમ બે ભંગ હોય છે. એક સમયની સ્થિતિના કારણે તે જીવો આયુષ્ય કર્મનો બંધ કરતા જ નથી. તેથી અનંતરોત્પન્નક ૨૩ દંડકના જીવોમાં આયુષ્ય કર્મ બંધમાં એક માત્ર— બાંધ્યુ હતું, બાંધતા નથી, બાંધશે, આ ત્રીજો ભંગ ઘટિત થાય છે અને મનુષ્યોમાં ત્રીજો અને ચોથો બે ભંગ હોય છે.
- ★ **ત્રીજો ઉદ્દેશક** પરંપરોત્પન્નક જીવોનો છે. ઉત્પત્તિના બીજા, ત્રીજા સમયથી જીવન પર્યંતના જીવોને **પરંપરોત્પન્નક** કહે છે. તેનું સંપૂર્ણ વર્ણન ઉદ્દેશક-૧ પ્રમાણે છે.
- ★ **ચોથો ઉદ્દેશક** અનન્તરાવગાઢ જીવોનો છે. તે જીવ ઉત્પત્તિ પછીના અનન્તર સમયે ઉત્પત્તિ સ્થાનને અવગાઢ થાય, તેને **અનન્તરાવગાઢ** કહે છે. તેનું સંપૂર્ણ વર્ણન ઉદ્દેશક-૨ અનુસાર છે.
- ★ **પાંચમો ઉદ્દેશક** પરંપરાવગાઢ જીવોનો છે. અનન્તરાવગાઢ પછીના સમયથી જીવન પર્યંતના જીવોને **પરંપરાવગાઢ** કહે છે. તેનું કથન ઉદ્દેશક-૧ પ્રમાણે છે.
- ★ **છટ્ટો ઉદ્દેશક** અનંતરાહારક જીવો સંબંધી છે. પ્રથમ સમયના આહારકને અનન્તરાહારક કહે છે. તેનું કથન ઉદ્દેશક-૨ પ્રમાણે છે.
- ★ **સાતમો ઉદ્દેશક** પરંપરાહારક જીવો સંબંધી છે. દ્વિતીયાદિ સમયના આહારકને પરંપરાહારક કહે છે. તેનું કથન ઉદ્દેશક-૧ પ્રમાણે છે.
- ★ **આઠમો ઉદ્દેશક** અનંતર પર્યાપ્તક જીવો સંબંધી છે. પર્યાપ્ત નામકર્મના ઉદયવાળો, પર્યાપ્તિ બાંધવાના પ્રથમ સમયવર્તી જીવ અનંતર પર્યાપ્તક કહેવાય છે. અથવા આહાર પર્યાપ્તિની અપેક્ષાએ પણ પર્યાપ્ત થયાના પ્રથમ સમયવર્તી જીવ અનંતર પર્યાપ્તક કહેવાય છે. તેનું કથન ઉદ્દેશક-૨ પ્રમાણે છે.
- ★ **નવમો ઉદ્દેશક** પરંપર પર્યાપ્તક જીવોનો છે. પર્યાપ્તિ બાંધવાના દ્વિતીયાદિ સમયવર્તી જીવને **પરંપર પર્યાપ્તક** કહે છે. તેનું કથન ઉદ્દેશક-૧ પ્રમાણે છે.
- ★ **દસમો ઉદ્દેશક** ચરમ જીવો સંબંધી છે. જે જીવો તે જ ભવમાં મોક્ષે જવાના હોય અને જે જીવો વર્તમાન અવસ્થાને પુનઃ પ્રાપ્ત કરવાના ન હોય તેને **ચરમ** કહે છે. તેનું કથન ઉદ્દેશક-૧ પ્રમાણે

છે. વિશેષતા એ છે કે ચરમ મનુષ્યમાં આયુષ્યકર્મમાં એક યોથો ભંગ જ હોય છે. તે જીવો ચરમ શરીરી હોવાથી આયુષ્ય બાંધતા નથી અને બાંધશે પણ નહીં.

- ★ **અગિયારમો ઉદ્દેશક** અચરમ જીવોનો છે. જે જીવ તે જ ભવમાં મોક્ષગતિને પ્રાપ્ત કરવાના નથી અથવા તે અવસ્થાને પુનઃ પ્રાપ્ત કરવાના છે, તે જીવોને **અચરમ** કહે છે.
- ★ ૨૩ દંડકમાં અચરમમાં સાત કર્મનું સંપૂર્ણ કથન પ્રથમ ઉદ્દેશક અનુસાર છે. અચરમ મનુષ્યમાં યોથો ભંગ હોતો નથી. અચરમ મનુષ્યમાં અલેશી, કેવળજ્ઞાની અને અયોગી આ ત્રણ બોલ નથી. શેષ ૪૪ બોલ હોય છે.
- ★ અચરમ જીવોમાં જે બોલોમાં આયુષ્ય બંધ થાય ત્યાં પહેલો અને ત્રીજો ભંગ હોય છે અને જે સ્થાનમાં તથા જે બોલોમાં આયુષ્યબંધ નથી ત્યાં એક ત્રીજો ભંગ જ હોય છે,
- ★ આ રીતે ઉદ્દેશક- ૨,૪,૬,૮ નું વર્ણન એક સમાન છે અને ઉદ્દેશક- ૧,૩,૫,૭,૯,૧૦,૧૧ નું વર્ણન પ્રાયઃ સમાન છે.

શતક-૨૬ : ઉદ્દેશક-૨

અનંતરોપપત્રક

અનંતરોપપત્રક બ્રુવોમાં ત્રૈકાલિક બંધ :-

૧ અનંતરોવવણ્ણે પં મંતે ! ણેરણ્ણે પાવં કમ્મં કિં બંધી બંધઈ બંધિસ્સઈ, પુચ્છા ? ગોયમા ! અત્થેગણ્ણે બંધી બંધઈ બંધિસ્સઈ; એવં પઠમબિહ્યા મ્હાં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનંતરોત્પત્રક નૈરયિકે પાપકર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે; ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કોઈક જીવે બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે, ઈત્યાદિ પહેલો-બીજો ભંગ થાય છે.

૨ સલેસ્સે પં મંતે ! અનંતરોવવણ્ણે ણેરણ્ણે પાવં કમ્મં કિં બંધી, બંધઈ, બંધિસ્સઈ, પુચ્છા ? ગોયમા ! પઠમબિહ્યા મ્હાં । એવંખલુ સવ્વત્થ પઠમબિહ્યા મ્હાં, ણવસ્- સમ્મામિચ્છત્તં, મણજોગો, વહ્ણજોગો ય ણ પુચ્છિજ્જઈ । એવં જાવ થણિયકુમારાણં । એગિંદિયાણં સવ્વત્થ પઠમબિહ્યા મ્હાં । બેહિંદિય-તેહિંદિય-ચરિંદિયાણં વયજોગો ણ મ્હાં ।

પંચિંદિય-તિરિક્ખ-જોણિયાણં પિ સમ્મામિચ્છત્તં, ઓહિણાણં, વિમ્હાણાણં, મણજોગો, વયજોગો; એયાણિ પંચ પયાણિ ણ મ્હાં । મણુસ્સાણં અલેસ્સ-સમ્મામિચ્છત્ત-મણપજ્જવ-ણાણ-કેવલણાણ-વિમ્હાણાણ-ણોસણ્ણોવહ્ણ-અવેયગ-અકસાયી-મણજોગ-વયજોગ-અજોગી એયાણિ એકકારસ પયાણિ ણ મ્હાં ।

વાણમંતર-જોહિસિય-વેમાણિયાણં જહા ણેરણ્ણ્યાણં તહેવ તે તિણિ ણ મ્હાં । સવ્વેસિં જાણિ સેસાણિ ઠાણાણિ સવ્વત્થ પઠમબિહ્યા મ્હાં । જહા પાવે કમ્મે એવં ણાણા-વરણિજ્જેણ વિ દંહઓ । એવં આહ્યવજ્જેસુ જાવ અંતરાણ્ણે દંહઓ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સલેશી અનંતરોત્પત્રક નૈરયિકે શું પાપકર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પહેલો અને બીજો ભંગ કહેવો જોઈએ. આ રીતે લેશ્યાદિ સર્વ બોલમાં પહેલો અને બીજો ભંગ કહેવો પરંતુ મિશ્રદષ્ટિ, મનોયોગ અને વચનયોગના પ્રશ્નો કરવા નહીં, આ રીતે સ્તનિતકુમાર પર્યત જાણવું. એકેન્દ્રિયોના સર્વ સ્થાનોમાં પહેલો અને બીજો ભંગ હોય છે, બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય અને ચૌરેન્દ્રિયોમાં એક વચનયોગનું કથન ન કરવું જોઈએ. (મનોયોગ અને મિશ્રદષ્ટિ તેમાં હોતા જ નથી.)

પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં મિશ્રદષ્ટિ, અવધિજ્ઞાન, વિભંગજ્ઞાન, મનોયોગ અને વચનયોગ આ પાંચ બોલ ન કહેવા જોઈએ. મનુષ્યોમાં અલેશી, મિશ્રદષ્ટિ, મન:પર્યવજ્ઞાન, કેવલજ્ઞાન, વિભંગજ્ઞાન, નોસંજોપ-યુક્ત, અવેદક, અકષાયી, મનોયોગ, વચનયોગ અને અયોગીપણું આ અગિયાર બોલ ન કહેવા જોઈએ.

વાણવ્યંતર, જ્યોતિષી અને વૈમાનિક દેવોનું કથન નૈરયિકની સમાન છે, તેમાં પણ પૂર્વોક્ત મિશ્રદષ્ટિ,

મનોયોગ અને વચનયોગ આ ત્રણ બોલ ન કહેવા જોઈએ. સર્વ દંડકોના અવશેષ બોલોમાં પહેલો અને બીજો ભંગ હોય છે. જે રીતે પાપકર્મના વિષયમાં કહ્યું, તે જ રીતે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના વિષયમાં પણ કથન કરવું જોઈએ. આ રીતે આયુષ્યકર્મને છોડીને શેષ કર્મોના વિષયમાં કથન કરવું જોઈએ.

વિવેચન :-

આ બીજા ઉદ્દેશકમાં અનંતરોત્પન્નક નૈરયિક આદિ ૨૪ દંડકોમાં ઉપર્યુક્ત ૧૧ દ્વારના ૪૭ બોલના માધ્યમથી પાપકર્મ આદિની બંધ વક્તવ્યતા કહી છે. પ્રસ્તુત કથનમાં સમુચ્ચય જીવનું સ્વતંત્ર કથન નથી. કારણ કે સમુચ્ચય જીવમાં અનંતરોત્પન્નક આદિ કોઈ પણ વિશેષણ હોતું નથી.

૪૭ બોલમાંથી અનંતરોત્પન્નક ૨૪ દંડકમાં પ્રાપ્ત થતા બોલ :-

જીવ	બોલ	વિવરણ
નારકી	૩૫-૩ = ૩૨	જીવ-૧, લેશ્યા-૪, પક્ષ-૨, દષ્ટિ-૨, અજ્ઞાન-૪, જ્ઞાન-૪, સંજ્ઞા-૪, વેદ-૨, કષાય-૫, યોગ-૨, ઉપયોગ-૨ = ૩૨. (સમુચ્ચય બોલમાંથી ત્રણ-મિશ્રદષ્ટિ, મનયોગ, વચનયોગ; તે ત્રણ બોલ વર્જીને)
ભવનપતિ, વ્યંતર	૩૭-૩ = ૩૪	જીવ-૧, લેશ્યા-૫, પક્ષ-૨, દષ્ટિ-૨, અજ્ઞાન-૪, જ્ઞાન-૪, સંજ્ઞા-૪, વેદ-૩, કષાય-૫, યોગ-૨ ઉપયોગ-૨ = ૩૪ (સમુચ્ચય બોલમાંથી મિશ્રદષ્ટિ, મનયોગ, વચનયોગ; તે ત્રણ બોલ વર્જીને)
જ્યો. ૧, ૨ દેવલોક	૩૪-૩ = ૩૧	જીવ-૧, લેશ્યા-૨, પક્ષ-૨, દષ્ટિ-૨, અજ્ઞાન-૪, જ્ઞાન-૪, સંજ્ઞા-૪, વેદ-૩, કષાય-૫, યોગ-૨, ઉપયોગ-૨ = ૩૧ (સમુચ્ચય બોલમાંથી ત્રણ વર્જીને)
ત્રીજા દેવ.થી નવ શ્રૈવે.	૩૩-૩ = ૩૦	જીવ-૧, લેશ્યા-૨, પક્ષ-૨, દષ્ટિ-૨, અજ્ઞાન-૪, જ્ઞાન-૪, સંજ્ઞા-૪, વેદ-૨, કષાય-૫, યોગ-૨, ઉપયોગ-૨ = ૩૦ (સમુચ્ચય ૩૩ બોલમાંથી ત્રણ વર્જીને)
પાંચ અનુત્તર વિમાન	૨૬-૨ = ૨૪	જીવ-૧, લેશ્યા-૨, પક્ષ-૧, દષ્ટિ-૧, જ્ઞાન-૪, સંજ્ઞા-૪, વેદ-૨, કષાય-૫, યોગ-૨, ઉપયોગ-૨ = ૨૪ (સમુચ્ચય ૨૬માંથી મનોયોગ વચનયોગ વર્જીને)
પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ	૨૭-૦ = ૨૭	જીવ-૧, લેશ્યા-૫, પક્ષ-૨, દષ્ટિ-૧, અજ્ઞાન-૩, સંજ્ઞા-૪, વેદ-૨ કષાય-૫, યોગ-૨, ઉપયોગ-૨ = ૨૭.
તેઉ, વાઉ	૨૬-૦ = ૨૬	ઉપરોક્ત ૨૭ બોલમાંથી તેજોલેશ્યાને છોડીને ૨૬
ત્રણ વિકલેન્દ્રિય	૩૧-૧ = ૩૦	જીવ-૧, લેશ્યા-૪, પક્ષ-૨, દષ્ટિ-૨, જ્ઞાન-૩, અજ્ઞાન-૩, સંજ્ઞા-૪, વેદ-૨, કષાય-૫, યોગ-૨, ઉપયોગ-૨ = ૩૦ (સમુચ્ચય ૩૧ બોલમાંથી વચનયોગને વર્જીને).
તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય	૪૦-૫ = ૩૫	જીવ-૧, લેશ્યા-૭, પક્ષ-૨, દષ્ટિ-૨, અજ્ઞાન-૩, જ્ઞાન-૩, સંજ્ઞા-૪, વેદ-૪, કષાય-૫, યોગ-૨, ઉપયોગ-૨ = ૩૫ (સમુચ્ચય ૪૦ બોલમાંથી મિશ્ર-દષ્ટિ, વિભંગજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનયોગ, વચનયોગ; તે પાંચ બોલ વર્જીને)

જીવ	બોલ	વિવરણ
મનુષ્ય	૪૭-૧૧ = ૩૬	જીવ-૧, લેશ્યા-૭, પક્ષ-૨, દષ્ટિ-૨, અજ્ઞાન-૩, જ્ઞાન-૪, સંજ્ઞા-૪, વેદ-૪, કષાય-૫, યોગ-૨, ઉપયોગ-૨ = ૩૬ (૪૭ બોલમાંથી અલેશી, મિશ્રદષ્ટિ, વિભંગજ્ઞાન, મન:પર્યવજ્ઞાન, કેવળજ્ઞાન, નોસંજોપયુક્ત, અવેદી, અકષાયી, મનયોગ, વચનયોગ, અયોગી આ ૧૧ બોલને વર્જીને)

★ (૧) આ કોષ્ટકમાં લેશ્યા, જ્ઞાન, અજ્ઞાન આદિ બોલોમાં સલેશી, સમુચ્ચય જ્ઞાની, સમુચ્ચય અજ્ઞાની આ રીતે સમુચ્ચય બોલની ગણના સહિત સંખ્યા આપી છે. જેમ કે નારકીમાં ત્રણ લેશ્યા છે અને તેમાં સલેશીની ગણના કરીને લેશ્યા-૪ કહી છે. આ રીતે દરેક બોલમાં સમજવું.

(૨) બોલના કોલમમાં દરેક દંડકના બોલની સંખ્યા દર્શાવીને અંતરોત્પન્નકમાં અપ્રાપ્ત બોલની સંખ્યાને બાદ કરીને, પ્રાપ્ત થતા બોલની સંખ્યા સ્પષ્ટ કરી છે.

કોઈપણ દંડકના અનંતરોત્પન્નક જીવોમાં પહેલું, બીજું અને ચોથું આ ત્રણ ગુણસ્થાન હોય છે. તે જીવો કર્મબંધ રોકી શકતા નથી. તેથી તેમાં ત્રીજો અને ચોથો ભંગ સંભવિત નથી. આ રીતે અનંતરોત્પન્નક જીવોના પ્રત્યેક દંડકમાં પ્રાપ્ત થતી ઋદ્ધિમાં પાપકર્મની અપેક્ષાએ પહેલો અને બીજો, તે બે ભંગ જ હોય છે. આ જ રીતે આયુષ્ય કર્મને છોડીને શેષ સાત કર્મોમાં પણ પહેલો અને બીજો બે ભંગ હોય છે.

અનંતરોત્પન્નકમાં ત્રૈકાલિક આયુષ્ય બંધ :-

૩ અણંતરોવવર્ણણે પં મંતે ! પેરઙ્ગ આઝયં કમ્મં કિં બંધી, બંધઙ્, બંધિસ્સઙ્, પુચ્છા ? ગોયમા ! બંધી, ણ બંધઙ્, બંધિસ્સઙ્ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનંતરોત્પન્નક નૈરયિકે શું આયુષ્ય કર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે અનંતરોત્પન્નક નૈરયિકમાં પહેલાં બાંધ્યું હતું, વર્તમાનમાં બાંધતો નથી અને ભવિષ્યમાં બાંધશે. આ એક ત્રીજો ભંગ જ પ્રાપ્ત થાય છે.

૪ સલેસ્સે પં મંતે ! અણંતરોવવર્ણણે પેરઙ્ગ આઝયં કમ્મં કિં બંધી, બંધઙ્, બંધિસ્સઙ્, પુચ્છા ? ગોયમા ! એવં ચેવ તઙ્ગો ભંગો । એવં જાવ અણાગારોવઝ્તે સવ્વત્થ વિ તઙ્ગો ભંગો । એવં મણુસ્સવજ્જં જાવ વેમાણિયાણં । મણુસ્સાણં સવ્વત્થ તઙ્ગચઝ્તથા ભંગા, ણવરં કણ્હપક્કિવ્વણ્ણુ તઙ્ગો ભંગો, સવ્વેસિં ણાણત્તાઙ્ તાઙ્ ચેવ ॥ સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સલેશી અનંતરોત્પન્નક નૈરયિકે શું આયુષ્ય કર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ ત્રીજો ભંગ હોય છે. આ રીતે યાવત્ અનાકારોપયુક્ત નૈરયિક સુધી સર્વત્ર ત્રીજો ભંગ હોય છે. આ રીતે મનુષ્ય સિવાય વૈમાનિક સુધી જાણવું. મનુષ્યોમાં સર્વ સ્થાનોમાં ત્રીજો અને ચોથો તે બે ભંગ કહેવા જોઈએ, પરંતુ કૃષ્ણપાક્ષિકમાં એક ત્રીજો ભંગ જ હોય છે. સર્વ સ્થાનોમાં પ્રાપ્ત થતા બોલોની ભિન્નતા પૂર્વવત્ સમજવી. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં ૨૪ દંડકના અનંતરોત્પન્નક જીવોમાં આયુષ્ય કર્મબંધની ત્રૈકાલિક વિચારણા છે.

મનુષ્ય સિવાયના ૨૩ દંડકમાં આયુષ્ય કર્મમાં એક ત્રીજો ભંગ હોય છે, યથા— કોઈ જીવે આયુષ્ય કર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધતો નથી, બાંધશે. અનંતરોત્પન્નક કોઈ પણ જીવ આયુષ્ય કર્મ બાંધતા નથી, આયુષ્યનો બંધ વર્તમાન આયુષ્યના બે ભાગ વ્યતીત થયા પછી ત્રીજો ભાગ શેષ રહે ત્યારે જ થાય છે. તેથી તે પ્રથમ સમયોત્પન્નકમાં પ્રથમ બે ભંગ સંભવિત નથી, ૨૩ દંડકના જીવો મોક્ષે જતા નથી તેથી યથાયોગ્ય કાલે ભવિષ્યમાં આયુષ્ય કર્મનો બંધ અવશ્ય કરશે. તેથી તેમાં ચોથો ભંગ પણ સંભવિત નથી પરંતુ ત્રીજો એક ભંગ જ સંભવિત છે.

મનુષ્યમાં :- ત્રીજો અને ચોથો બે ભંગ હોય છે. તેમાં ત્રીજો ભંગ પૂર્વવત્ ઘટિત થાય છે અને ચોથો ભંગ ચરમ શરીરી જીવોની અપેક્ષાએ ઘટિત થાય છે કારણ કે તે જીવો વર્તમાને આયુષ્ય બાંધતા નથી અને ચરમ શરીરી હોવાથી તે જ ભવે મુક્ત થાય છે માટે ભવિષ્યમાં પણ આયુષ્ય બાંધવાના નથી.

મનુષ્યમાં ૪૭ બોલમાંથી પૂર્વોક્ત ૧૧ બોલ અનંતરોત્પન્નક મનુષ્યોમાં નથી. શેષ ૩૬ બોલમાંથી કૃષ્ણપાક્ષિકમાં એક ત્રીજો ભંગ હોય છે. કારણ કે તે ચરમ શરીરી હોતા નથી. શેષ ૩૫ બોલ યુક્ત જીવો ચરમ શરીરી હોય શકે છે. તેથી તેમાં ત્રીજો, ચોથો બે ભંગ હોય છે. આ ૩૫ બોલમાં ત્રણે ય વેદ હોવાથી પ્રથમ સમયોત્પન્નક ત્રણે ય વેદવાળા જીવો તે જ ભવે મુક્ત થઈ શકે છે.

જન્મ નપુંસકની સિદ્ધિ :- પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં અનંતરોત્પન્નક મનુષ્યોમાં વેદાદિ ૩૫ બોલમાં ચોથો ભંગ ચરમ શરીરીની અપેક્ષાએ ઘટિત થાય છે. સૂત્રગત આ વિધાનથી સિદ્ધ થાય છે કે સ્ત્રી, પુરુષ અને નપુંસક ત્રણે વેદવાળા જીવો ચરમ શરીરી હોય શકે છે અને ત્રણે ય વેદવાળા જીવો મોક્ષે જાય છે. વૃદ્ધ પરંપરા અનુસાર જન્મ નપુંસક સિદ્ધ થતાં નથી પરંતુ કૃત્રિમ નપુંસક સિદ્ધ થાય છે. તે કથન આ સૂત્રાંશથી અનુચિત ઠરે છે. આ સૂત્રમાં અનંતરોત્પન્નક અર્થાત્ ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયવર્તી નપુંસકની વાત છે અને તે જન્મ નપુંસક જ કહેવાય છે. શતક-૨૫ ના સંજયા-નિયંતામાં પણ પુરુષવેદી, પુરુષનપુંસકવેદીને સંયતપણું— નિર્ગ્થપણું પ્રાપ્ત થાય છે, તેવું કથન છે. પુરુષ નપુંસકથી પુરુષાકૃતિવાળા નપુંસકોનું ત્યાં કથન છે. પુરુષાકૃતિ જન્મ જાત જ હોય છે. આ બંને સૂત્ર પાઠથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જન્મ નપુંસક સિદ્ધ થાય છે.

તે ઉપરાંત જન્મ નપુંસક કે કૃત્રિમ નપુંસક જેવા ભેદ આગમોમાં ક્યાંય જણાતા નથી.

સૂત્ર વ્યવહારી શ્રમણો માટે નપુંસકોને દીક્ષા આપવાનો કલ્પ નથી. પરંતુ આગમ વ્યવહારી શ્રમણો તેને દીક્ષા આપી શકે છે. સૂત્ર વ્યવહારી શ્રમણો દીક્ષા ન આપે તેવા સમયે પુરુષનપુંસકો સ્વયં પોતાની મેળે દીક્ષા લઈ આત્મ કલ્યાણ કરી શકે છે.

અનંતરોત્પન્નક જીવોને આઠ કર્મમાં ચતુર્ભંગ :-

કર્મ	દંડક	બોલ	ભંગ
સાત કર્મ	૨૪ દંડકમાં	યથાયોગ્ય સર્વ બોલમાં	પહેલો, બીજો
આયુષ્ય કર્મ	૨૩ દંડકમાં	યથાયોગ્ય સર્વ બોલમાં	ત્રીજો
આયુષ્ય કર્મ	મનુષ્યમાં	કૃષ્ણપક્ષીમાં	ત્રીજો
આયુષ્ય કર્મ	મનુષ્યમાં	શેષ ૩૫ બોલમાં	ત્રીજો, ચોથો

॥ શતક-૨૬/૨ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૨૬ : ઉદ્દેશક-૩

પરંપરોત્પન્નક

પરંપરોત્પન્નક જીવોનો ત્રૈકાલિક બંધ :-

૧ પરંપરોત્પન્નક જીવોને ! જેરૂં પાવં કમ્મં કિં બંધી, બંધઈ, બંધિસ્સઈ, પુચ્છા ? ગોયમા ! અત્થેગઈ પઠમબિઠ્યા । એવં જહેવ પઠમો ઉદ્દેસઓ તહેવ પરંપરોત્પન્નકજિં વિ ઉદ્દેસઓ ભાણિયવ્વો જેરૂંયાઓ તહેવ જવદંડગસહિઓ । અટ્ટુણહ વિ કમ્મપ્પગડીણં જા જસ્સ કમ્મસ્સ વત્તવ્વયા સા તસ્સ અહીંણમઈરિત્તા જેયવ્વા જાવ વેમાણિયા અણાગારોવઉત્તા ।
॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

શબ્દાર્થ :- અહીંણમઈરિત્તા = ન હીન ન અધિક, અપરિશેષ, સંપૂર્ણ, જેમ છે તેમ.

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરંપરોત્પન્નક નૈરયિક જીવે શું પાપ કર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કોઈએ બાંધ્યું હતું ઈત્યાદિ પહેલો અને બીજો ભંગ કહેવો જોઈએ. જે રીતે પ્રથમ ઉદ્દેશક કહ્યો, તે જ રીતે પરંપરોત્પન્નક નૈરયિક આદિના વિષયમાં પાપકર્મોદિ નવ દંડક સહિત આ ત્રીજો ઉદ્દેશક જાણવો જોઈએ. આઠ કર્મપ્રકૃતિઓમાંથી જેના માટે જે કર્મોના ભંગ સંબંધી વક્તવ્યતા કહી છે, તેના માટે તે કર્મોની વક્તવ્યતા સંપૂર્ણ રીતે તેની સમાન જ કહેવી જોઈએ. આ રીતે અનાકારો-પયોગયુક્ત વૈમાનિકો સુધી જાણવું. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥

વિવેચન :-

પરંપરોત્પન્નક- જે નારક આદિ જીવની ઉત્પત્તિને બે, ત્રણ આદિ સમય વ્યતીત થઈ ગયા હોય તેને પરંપરોત્પન્નક કહે છે. અર્થાત્ ઉત્પત્તિના બીજા સમયથી જીવન પર્યંતના સમયવર્તી જીવને પરંપરોત્પન્નક કહેવાય છે.

જે રીતે પ્રથમ ઉદ્દેશકમાં નૈરયિક આદિ ૨૪ દંડકના જીવોનું કથન કર્યું, તે જ રીતે ત્રીજો ઉદ્દેશક કહેવો જોઈએ. વિશેષતા એ છે કે પ્રથમ ઉદ્દેશકમાં સમુચ્ચય જીવ અને ૨૪ દંડકના જીવો તેમ ૨૫ આલાપક કહ્યા છે, પરંતુ અહીં ૨૪ દંડકના ૨૪ આલાપકનું જ કથન કરવું. કારણ કે પરંપરોત્પન્નક જીવોમાં સમુચ્ચય જીવોનું કથન હોતું નથી. સમુચ્ચય જીવોમાં અનંતરોત્પન્નક અને પરંપરોત્પન્નક આદિ વિશેષણ હોતા નથી.

॥ શતક-૨૬/૩ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૨૬ : ઉદ્દેશક-૪ થી ૯

અનંતરાવગાઠ આદિ

અનંતરાવગાઠ જીવોનો ત્રૈકાલિક બંધ :-

૧ અણંતરોગાઠણં બંતે ! જેરૂણ પાવં કમ્મં કિં બંધી, બંધઈ, બંધિસ્સઈ, પુચ્છા ? ગોયમા ! એવં જહેવ અણંતરોવવણ્ણણહિં ણવદંડગસંગહિઓ ઉદ્દેસો ભણિઓ તહેવ અણંતરોગાઠણં વિ અહીંમઈરિત્તો ભાણિયવ્વો જેરૂણઈણ જાવ વેમાણિણ ॥ સેવં બંતે ! સેવં બંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનંતરાવગાઠ નૈરયિકે શું પાપકર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે; ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જે રીતે અનંતરોત્પન્નકના નવ દંડક(પાપકર્મનો એક દંડક અને આઠ કર્મના આઠ દંડક તે રીતે નવ દંડક) સહિત ઉદ્દેશક કહ્યો છે, તે જ રીતે અનંતરાવગાઠ નૈરયિકથી વૈમાનિક પર્યતના જીવોનું વર્ણન આ ઉદ્દેશકમાં પણ કહેવું જોઈએ. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥ ॥ ઉદ્દેશક-૪ ॥

પરંપરાવગાઠ જીવોનો ત્રૈકાલિક બંધ :-

૨ પરંપરોગાઠણં બંતે ! જેરૂણ પાવં કમ્મં કિં બંધી, બંધઈ, બંધિસ્સઈ, પુચ્છા ? ગોયમા ! જહેવ પરંપરોવવણ્ણણહિં ઉદ્દેસો સો ચેવ ણિરવસેસો ભાણિયવ્વો ॥ સેવં બંતે ! સેવં બંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરંપરાવગાઠ નૈરયિકે શું પાપકર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે; ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જે રીતે પરંપરોત્પન્નકના વિષયમાં ઉદ્દેશક કહ્યો, તે જ રીતે પરંપરાવગાઠ ના વિષયમાં પણ સંપૂર્ણ ઉદ્દેશક કહેવો જોઈએ. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥ ॥ ઉદ્દેશક-૫ ॥

અનંતરાહારક જીવોનો ત્રૈકાલિક બંધ :-

૩ અણંતરાહારણં બંતે ! જેરૂણ પાવં કમ્મં કિં બંધી, બંધઈ, બંધિસ્સઈ, પુચ્છા ? ગોયમા ! એવં જહેવ અણંતરોવવણ્ણણહિં ઉદ્દેસો તહેવ ણિરવસેસં ॥ સેવં બંતે ! સેવં બંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનંતરાહારક નૈરયિકે શું પાપકર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે; ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અનંતરોત્પન્નક ઉદ્દેશકની સમાન અનંતરાહારક ઉદ્દેશક પણ કહેવો જોઈએ. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥ ॥ ઉદ્દેશક-૬ ॥

પરંપરાહારક જીવોનો ત્રૈકાલિક બંધ :-

૪ પરંપરાહારણં બંતે ! જેરૂણ પાવં કમ્મં કિં બંધી, બંધઈ, બંધિસ્સઈ, પુચ્છા ? ગોયમા !

एवं जहेव परंपरोववण्णएहिं उद्देशो तहेव गिरवसेसो भाणियव्वो। ॥ सेवं भंते ! सेवं भंते ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! પરંપરાહારક નૈરયિકે શું પાપકર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! પરંપરોત્પન્નક ઉદ્દેશકની સમાન પરંપરાહારક ઉદ્દેશક પણ કહેવો જોઈએ. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥ ॥ ઉદ્દેશક—૭ ॥

અનંતર પર્યાપ્તક જીવોનો ત્રૈકાલિક બંધ :-

૫ અણંતરપજ્જત્તए णं भंते ! णेरइए पावं कम्मं किं बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ, पुच्छा ? गोयमा ! जहेव अणंतरोववण्णएहिं उद्देशो तहेव गिरवसेसं । ॥ सेवं भंते ! सेवं भंते ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! અનંતર પર્યાપ્તક નૈરયિકે શું પાપકર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે; ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! અનંતરોત્પન્નક ઉદ્દેશકની સમાન સંપૂર્ણ ઉદ્દેશક કહેવો જોઈએ. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥ ॥ ઉદ્દેશક—૮ ॥

પરંપર પર્યાપ્તક જીવોનો ત્રૈકાલિક બંધ :-

૬ परंपरपज्जतए णं भंते ! णेरइए पावं कम्मं किं बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ, पुच्छा ? गोयमा ! एवं जहेव परंपरोववण्णएहिं उद्देशो तहेव गिरवसेसो भाणियव्वो। सेवं भंते ! सेवं भंते !

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! પરંપર પર્યાપ્તક નૈરયિકે શું પાપકર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે; ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! પરંપરોત્પન્નકની સમાન પરંપર પર્યાપ્તક ઉદ્દેશક પણ કહેવો જોઈએ. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥ ॥ ઉદ્દેશક—૯ ॥

॥ शतक-२५/४-८ संपूर्ण ॥

શતક-૨૬ : ઉદ્દેશક-૧૦

ચરમ

ચરમ જીવોનો ત્રૈકાલિક બંધ :-

૧ ચરિમે ણં ભંતે ! ણેરઙ્ગ પાવં કમ્મં કિં બંધી બંધઙ્ગ બંધિસ્સઙ્ગ, પુચ્છા ? ગોયમા ! એવં જહેવ પરંપરોવવણ્ણણહિં ઉદ્દેસો તહેવ ચરિમેહિં ણિરવસેસો । ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ચરમ નૈરયિકે શું પાપકર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે; ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પરંપરોત્પન્નક ઉદ્દેશકની સમાન ચરમ નૈરયિક આદિના વિષયમાં પણ સંપૂર્ણ ઉદ્દેશક જાણવો જોઈએ. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥

વિવેચન :-

ચરમ :- (૧) તે જ ભવમાં મોક્ષમાં જનારા જીવો ચરમ કહેવાય છે. (૨) તે અવસ્થાને છોડી અન્ય અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરી પુનઃ તે અવસ્થાને પ્રાપ્ત ન કરનાર જીવો ચરમ કહેવાય છે, યથા- જે જીવ નરકમાંથી નીકળીને મનુષ્યાદિ ત્રણ ગતિઓમાં કેટલાક ભવ કરીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરશે, પરંતુ પુનઃ નરકમાં જશે નહીં, તેને ચરમ નૈરયિક કહેવાય. આ રીતે પ્રત્યેક સ્થાનમાં સમજવું જોઈએ. જેમ કે કોઈ મનુષ્ય અન્ય ગતિમાં ન જાય અને મનુષ્ય રૂપે જ બે, ચાર ભવ કરીને અંતે મોક્ષે જાય તેને પણ ચરમ મનુષ્ય કહેવાય છે.

અહીં ચરમ નૈરયિક માટે પરંપરોત્પન્નક ઉદ્દેશકનો અતિદેશ કર્યો છે અને પરંપરોત્પન્નક ઉદ્દેશકમાં તેના માટે પ્રથમ ઉદ્દેશકનો અતિદેશ કર્યો છે. પ્રથમ ઉદ્દેશકમાં આયુષ્ય કર્મના સામાન્યતઃ ચાર ભંગ કહ્યા છે. તે અનુસાર ચરમ મનુષ્યમાં પણ આયુષ્યકર્મ બંધના ચાર ભંગ સૂચિત થાય છે.

ચરમ મનુષ્ય :- તદ્ભવ મોક્ષગામી ચરમ શરીરી મનુષ્યો તો ચરમ છે જ, તે સિવાય જે મનુષ્ય મનુષ્યગતિને છોડી બીજી ગતિમાં ન જાય, મનુષ્યના જ બે, ત્રણ કે ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ કરી મુક્ત થાય, તેનું મનુષ્ય ગતિની અપેક્ષાએ ચરમપણું હોવાથી તેને ચરમ મનુષ્ય કહેવાય છે. આ રીતે સૂત્રના આશયને સમજતા પ્રથમ ઉદ્દેશક અનુસાર ચરમ મનુષ્યમાં પણ ચારે ય ભંગ ઘટિત થાય છે. સંક્ષેપમાં ચરમશરીરી અને નિરંતર મનુષ્યના જ ભવ કરી મુક્ત થનાર જીવો ચરમ મનુષ્ય કહેવાય છે.

॥ શતક-૨૬/૧૦ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૨૬ : ઉદ્દેશક-૧૧

અચરમ

અચરમનો બંધ :-

૧ અચરિમે ણં ભંતે ! ણેરઙ્ગે પાવં કમ્મં કિં બંધી બંધઙ્ગે બંધિસ્સઙ્ગે, પુચ્છા ? ગોયમા !
 એવં જહેવ પઢમોદ્દેસે તહેવ પઢમબિઙ્ગ્યા ભંગા ભાણિયવ્વા સવ્વથ્થ જાવ પંચિંદિયતિરિક્ખ-
 જોણિયાણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અચરમ નૈરયિકે શું પાપકર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પ્રથમ ઉદ્દેશક અનુસાર સર્વત્ર પહેલો અને બીજો ભંગ કહેવો જોઈએ યાવત્ પંચેન્દ્રિય તિર્યથો પર્યત જાણવું.

૨ અચરિમે ણં ભંતે ! મણુસ્સે પાવં કમ્મં કિં બંધી બંધઙ્ગે બંધિસ્સઙ્ગે, પુચ્છા ? ગોયમા !
 અત્થેગઙ્ગે બંધી બંધઙ્ગે બંધિસ્સઙ્ગે, અત્થેગઙ્ગે બંધી બંધઙ્ગે ણ બંધિસ્સઙ્ગે; અત્થેગઙ્ગે બંધી, ણ
 બંધઙ્ગે, બંધિસ્સઙ્ગે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અચરમ મનુષ્યે શું પાપકર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! (૧) કોઈ જીવે બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે, (૨) કોઈ જીવે બાંધ્યું હતું, બાંધે છે અને બાંધશે નહીં, (૩) કોઈ જીવે બાંધ્યું હતું, બાંધતો નથી અને બાંધશે.

૩ સલેસ્સે ણં ભંતે ! અચરિમે મણુસ્સે પાવંકમ્મં કિં બંધી બંધઙ્ગે બંધિસ્સઙ્ગે, પુચ્છા ?
 ગોયમા ! એવં ચેવ તિણ્ણિ ભંગા ચરમવિહૂણા ભાણિયવ્વા એવં જહેવ પઢમુદ્દેસે, ણવરં- જેસુ
 તત્થ વીસસુ ચત્તારિ ભંગા તેસુ ઇહ આદિલ્લા તિણ્ણિ ભંગા ભાણિયવ્વા ચરિમભંગવજ્જા ।
 અલેસ્સે કેવલણાણી ય અજોગી ય, એ તિણ્ણિ ણ પુચ્છિજ્જંતિ, સેસં તહેવ વાણમંતર-
 જોઙ્ગિસિયવેમાણિએ જહા ણેરઙ્ગે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સલેશી અચરમ મનુષ્યે શું પાપકર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે જ રીતે ચોથો ભંગ છોડીને શેષ ત્રણ ભંગ કહેવા જોઈએ. શેષ કથન પ્રથમ ઉદ્દેશકની સમાન છે, પરંતુ ત્યાં જે વીસ બોલોમાં ચાર ભંગ કહ્યા છે, તે બોલોમાં અહીં અંતિમ ભંગ સિવાય પ્રથમ ત્રણ ભંગ કહેવા જોઈએ. તે સિવાય અહીં અલેશી, કેવળજ્ઞાની અને અયોગીના વિષયમાં પ્રશ્ન ન કરવો જોઈએ. શેષ કથન પૂર્વવત્ જાણવું. વાણવ્યંતર, જ્યોતિષી અને વૈમાનિક દેવોનું કથન નૈરયિકની સમાન જાણવું જોઈએ.

૪ અચરિમે ણં ભંતે ! ણેરઙ્ગે ણાણાવરણિજ્જં કમ્મં કિં બંધી બંધઙ્ગે બંધિસ્સઙ્ગે, પુચ્છા ?
 ગોયમા ! એવં જહેવ પાવંકમ્મં, ણવરં- મણુસ્સેસુ સકસાયીસુ લોભકસાયીસુ ય પઢમબિઙ્ગ્યા

ભંગા, સેસા અટ્ટારસ ચરમવિહૂણા, સેસં તહેવ જાવ વેમાણિયાણં । દરિસણાવરણિજ્જં પિ
 એવં ચેવ ણિરવસેસં । વેયણિજ્જે સવ્વત્થ વિ પઠમબિહ્યા ભંગા જાવ વેમાણિયાણં, ણવરં-
 મણુસેસુ અલેસે, કેવલી અજોગી ય ણત્થિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અચરમ નૈરયિકે શું જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે. બાંધશે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પાપકર્મની સમાન કહેવું જોઈએ. પરંતુ સકપાથી અને લોભકપાથી મનુષ્યોમાં પહેલો અને બીજો ભંગ કહેવો જોઈએ તથા શેષ અટ્ટાર બોલોમાં અંતિમ ભંગ સિવાયના શેષ ત્રણ ભંગ કહેવા જોઈએ. શેષ પૂર્વવત્ છે. આ રીતે વૈમાનિક પર્યત જાણવું. દર્શનાવરણીય કર્મના વિષયમાં પણ તે જ રીતે છે. આ જ રીતે વેદનીય કર્મના વિષયમાં સર્વ બોલોમાં પહેલો અને બીજો ભંગ યાવત્ વૈમાનિક પર્યત જાણવું. પરંતુ અહીં અચરમ મનુષ્યોમાં અલેશી, કેવલી અને અયોગી હોતા નથી.

૫ અચરિમે ણં ભંતે ! ણેરહ્મ મોહણિજ્જં કમ્મં કિં બંધી બંધહ્મ બંધિસ્સહ્મ, પુચ્છા ? ગોયમા ! જહેવ પાવં તહેવ ણિરવસેસં જાવ વેમાણિય ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અચરમ નૈરયિકે મોહનીય કર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જે રીતે પાપકર્મના વિષયમાં કહ્યું, તે જ રીતે વૈમાનિક પર્યત સંપૂર્ણ વર્ણન જાણવું.

૬ અચરિમે ણં ભંતે ! ણેરહ્મ આઝયં કમ્મં કિં બંધી બંધહ્મ બંધિસ્સહ્મ, પુચ્છા ? ગોયમા ! પઠમતિહ્યા ભંગા । એવં સવ્વપણુસુ વિ ણેરહ્યાણં પઠમતિહ્યા ભંગા, ણવરં- સમ્મામિચ્છત્તે તહ્મો ભંગો । એવં જાવ થણિયકુમારાણં ।

પુઠ્ઠવિક્કાહ્મઆઝ્કાહ્મવણસ્સહ્મકાહ્મ્યાણં તેહ્મસ્સાએતહ્મો ભંગો, સેસેસુ પણુસુ સવ્વત્થ પઠમતિહ્યા ભંગા । તેહ્મકાહ્મવાઝ્કાહ્મ્યાણં સવ્વત્થ પઠમતિહ્યા ભંગા । બેહ્મદિય તેહ્મદિય ચઝરિંદિયાણં એવં ચેવ, ણવરં- સમ્મત્તે, ઓહિણાણે, આભિણિબોહિયાણાણે, સુયણાણે; એસુ ચઝસુ વિ ઠાણેસુ તહ્મો ભંગો ।

પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયાણં સમ્મામિચ્છત્તે તહ્મો ભંગો, સેસેસુ પણુસુ સવ્વત્થ પઠમતિહ્યા ભંગા । મણુસાણં સમ્મામિચ્છત્તે અવેયએ અકસાહ્મિ ય તહ્મો ભંગો, અલેસ્સ- કેવલણાણ-અજોગી ય ણ પુચ્છિજ્જંતિ । સેસ પણુસુ સવ્વત્થ પઠમતિહ્યા ભંગા । વાણમંતર- જોહ્મસિય-વેમાણિયા જહા ણેરહ્યા । ણામં ગોયં અંતરાહ્મ્યં ચ જહેવ ણાણાવરણિજ્જં તહેવ ણિરવસેસં । ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અચરમ નૈરયિકે આયુષ્ય કર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે, બાંધશે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તેમાં આયુષ્યકર્મ બંધ સંબંધી પહેલો અને ત્રીજો આ બે ભંગ છે. આ રીતે નૈરયિકોના સલેશી આદિ સર્વ બોલોમાં પહેલો અને ત્રીજો ભંગ થાય છે, પરંતુ મિશ્રદષ્ટિમાં એક ત્રીજો ભંગ હોય છે. આ રીતે યાવત્ સ્તનિતકુમાર પર્યત જાણવું.

પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક અને વનસ્પતિકાયિક જીવોને તેજોલેશ્યામાં ત્રીજો ભંગ હોય છે. શેષ બોલોમાં

સર્વત્ર પહેલો અને ત્રીજો આ બે ભંગ છે. તેઉકાયિક અને વાયુકાયિકને પ્રાપ્ત સર્વ બોલોમાં પ્રથમ અને તૃતીય ભંગ છે. બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય અને ચૌરેન્દ્રિયને માટે પણ આ જ રીતે તેને પ્રાપ્ત બોલોમાં બે-બે ભંગ કહેવા જોઈએ પરંતુ વિશેષતા એ છે કે સમ્યક્ત્વ, ઔઘિક જ્ઞાન, આભિનિબોધિકજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન, આ ચાર બોલોમાં એક ત્રીજો ભંગ હોય છે. પંચેન્દ્રિય તિર્યચમાં મિશ્રદષ્ટિમાં ત્રીજો ભંગ અને શેષ સર્વ બોલોમાં પ્રથમ અને તૃતીય ભંગ હોય છે.

મનુષ્યને મિશ્રદષ્ટિ, અવેદી, અકષાયી, આ ત્રણ બોલોમાં ત્રીજો ભંગ છે. અચરમ મનુષ્યમાં અલેશી, કેવલી અને અયોગી આ ત્રણ બોલ હોતા નથી, માટે તેની પૃચ્છા કરવી નહીં. શેષ સર્વ બોલોમાં પ્રથમ અને તૃતીય ભંગ છે. વાણવ્યંતર, જ્યોતિષી અને વૈમાનિકના વિષયમાં નૈરયિકની સમાન કહેવું જોઈએ. જ્ઞાનાવરણીયની સમાન નામકર્મ, ગોત્રકર્મ અને અંતરાય કર્મના વિષયમાં પણ કહેવું જોઈએ. ॥ હે ભગવન્! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥

વિવેચન :-

અચરમ :- જે જીવ અન્ય ગતિમાં કે અન્ય દંડકમાં જઈને પુનઃ તે જ અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરશે, તે જીવ તે ગતિની અપેક્ષાએ અચરમ કહેવાય છે, જેમ કે— કોઈ જીવ નરકમાંથી નીકળીને મનુષ્ય કે તિર્યચાદિ ગતિમાં પરિભ્રમણ કરતા પુનઃ નરકમાં જવાના હોય તેને અચરમ નૈરયિક કહેવાય. આ રીતે પ્રત્યેક સ્થાનમાં સમજવું. સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના સર્વ દેવો ચરમ હોય છે, તે અચરમ હોતા નથી, તેથી તેનું કથન અહીં ન કરવું જોઈએ.

અચરમ-૨૩ દંડકના જીવો :- અચરમ જીવો કોઈપણ કર્મના બંધને અટકાવી શકતા નથી. તેથી આયુષ્યકર્મને છોડીને સાત કર્મમાં પ્રત્યેક સ્થાનમાં પહેલો અને બીજો ભંગ હોય છે.

અચરમ મનુષ્ય :- અચરમ મનુષ્ય તે જ ભવમાં મોક્ષે જતા નથી, તેથી તે જીવો કર્મબંધનો સર્વથા નિરોધ કરી શકતા નથી પરંતુ ઉપશમ શ્રેણી કરીને કર્મનો ઉપશમ કરી શકે છે. તે જીવોને અલ્પકાલ માટે પાપ કર્મબંધ અટકી જાય અને પુનઃ તે પરંપરા ચાલુ થાય છે. તેથી તેમાં ત્રીજો ભંગ(બાંધ્યું હતું, બાંધતા નથી, બાંધશે) હોય શકે છે પરંતુ બાંધ્યું હતું, બાંધતા નથી, બાંધશે નહીં; આ ચોથો ભંગ ઘટિત થતો નથી. આ કારણે પ્રથમ ઉદ્દેશકમાં મનુષ્યની ઋદ્ધિમાં જ્યાં-જ્યાં ચાર ભંગનું અથવા ચોથા ભંગનું કથન છે તેના સ્થાને અચરમ મનુષ્યોમાં ચોથો ભંગ છોડીને કથન કરવું જોઈએ. અચરમ મનુષ્યોમાં અલેશી, કેવળજ્ઞાની અને અયોગી તે ત્રણ બોલ હોતા નથી. કારણ કે ત્રણ બોલ ચરમ શરીરી જીવોમાં જ હોય છે. શેષ ૪૪ બોલોમાંથી અકષાયીમાં એક ત્રીજો ભંગ હોય છે. સમુચ્ય જીવ, સલેશી, શુક્લલેશી, શુક્લપક્ષી, સમ્યગ્દષ્ટિ, પાંચ જ્ઞાન, નોસંજોપયુક્ત, અવેદી, સકષાયી, લોભકષાયી, સયોગી, મનયોગી, વચનયોગી, કાયયોગી અને સાકાર અને અનાકાર ઉપયોગી તે ૨૦ બોલમાં પ્રથમ ત્રણ ભંગ અને શેષ ૨૩ બોલમાં પ્રથમ બે ભંગ હોય છે.

અચરમ મનુષ્યોમાં પ્રથમ ભંગ અભવીની અપેક્ષાએ, બીજો ભંગ મોક્ષગામી ભવીની અપેક્ષાએ અને ત્રીજો ભંગ ઉપશમ શ્રેણીવાળા જીવોની અપેક્ષાએ છે. અચરમ જીવો ક્ષપક શ્રેણી કરતા નથી. તેથી તેમાં ચોથો ભંગ હોતો નથી.

જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, અંતરાય, નામ અને ગોત્રકર્મ બંધનું કથન પાપકર્મના વર્ણનની સમાન છે. વિશેષતા એ છે કે પાપકર્મમાં સકષાયી અને લોભકષાયીમાં પ્રથમના ત્રણ ભંગ હોય છે પરંતુ અહીં પ્રથમના બે ભંગ જ હોય છે. કારણ કે દશમા સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાને જીવ મોહનીય-પાપકર્મના

અબંધક થાય છે. તે સમયે જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મનો બંધ ચાલુ હોય છે, તેના અબંધક થતા નથી. તેથી સકષાયી અવસ્થામાં જ્ઞાનાવરણીય આદિ પાંચ કર્મોના બંધમાં ત્રીજો ભંગ ઘટિત થતો નથી અને અહીં અચરમ જીવોનો કથન હોવાથી ચોથો ભંગ પણ સંભવિત નથી.

વેદનીય કર્મમાં સર્વત્ર પહેલો અને બીજો ભંગ જ હોય છે. તેમાં ત્રીજો ભંગ શક્ય નથી. કારણ કે વેદનીય કર્મના અબંધક થયા પછી પુનઃ કોઈ બંધક થતા નથી. તેથી તેમાં- બાંધ્યું હતું, બાંધતો નથી, બાંધશે; આ ત્રીજો ભંગ થતો નથી અને ચોથો ભંગ અચરમ જીવોને હોતો જ નથી.

અચરમમાં આયુષ્યબંધ :- અચરમ જીવો સંસાર પરિભ્રમણ કરવાના જ છે તેથી તે જીવો આયુષ્યના અબંધકાલમાં આયુષ્ય બાંધતા નથી પરંતુ ભવિષ્યમાં તે અવશ્ય આયુષ્ય બંધ કરવાના જ છે. તેથી તે જીવોને પ્રાપ્ત સર્વ બોલોમાં બીજો અને ચોથો ભંગ હોતો નથી, માત્ર પહેલો અને ત્રીજો બે ભંગ હોય છે. **નારક અને દેવોમાં** મિશ્ર દષ્ટિમાં આયુષ્ય બંધ ન હોવાથી ત્રીજો ભંગ હોય છે અને શેષ બોલોમાં પહેલો અને ત્રીજો ભંગ હોય છે. **પૃથ્વી-પાણી-વનસ્પતિમાં** તેજો લેશ્યામાં આયુષ્ય બંધ થતો ન હોવાથી ત્રીજો ભંગ છે અને શેષ બોલોમાં પહેલો અને ત્રીજો ભંગ હોય છે. **તેઉ-વાયુમાં** સર્વત્ર પહેલો અને ત્રીજો ભંગ હોય છે. **ત્રણ વિકલેન્દ્રિયમાં** સમ્યગ્ દષ્ટિ, મતિ, શ્રુત જ્ઞાન અપર્યાપ્તાવસ્થામાં જ હોય છે ત્યારે આયુષ્ય બંધ થતો નથી, તેથી તેમાં એક ત્રીજો ભંગ હોય છે. શેષ બોલોમાં પહેલો અને ત્રીજો ભંગ હોય છે. **તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાં** મિશ્ર દષ્ટિમાં ત્રીજો ભંગ અને શેષ બોલોમાં પહેલો અને ત્રીજો ભંગ હોય છે. **મનુષ્ય-મિશ્ર દષ્ટિ, અવેદી, અકષાયી જીવોમાં** ત્રીજો ભંગ, શેષ બોલોમાં પહેલો અને ત્રીજો ભંગ હોય છે.

૨૪ દંડકના અચરમ જીવોને પ્રાપ્ત થતા બોલ અને કર્મબંધના ભંગ :-

કર્મ	જીવ	બોલ-વિવરણ	ભંગ
પાપકર્મ અને મોહકર્મ	મનુષ્ય	૨૦-જીવ, સલેશી, શુક્લલેશી, શુક્લપક્ષી, સમ્યગ્દષ્ટિ સમુચ્ચય જ્ઞાન, પ્રથમ ચાર જ્ઞાન, નોસંજોપયુક્ત, અવેદી, સકષાયી, લોભ કષાયી, સયોગી, મનયોગી, વચનયોગી, કાયયોગી સાકારોપયોગી-અનાકારોપયોગી	૧,૨,૩
		૧-અકષાયી	ત્રીજો
		૩-અલેશી, અયોગી, કેવળજ્ઞાની, આ ત્રણ બોલ નથી	×
		૨૩-૫ લેશ્યા, કૃષ્ણપક્ષ, મિથ્યાદષ્ટિ, ચાર અજ્ઞાન, ચાર સંજ્ઞા, ચાર વેદ, ક્રોધ, માન, માયા, મિશ્રદષ્ટિ	૧,૨
	૨૩ દંડકમાં	યથાયોગ્ય બોલ માં	૧,૨
જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય-૫ કર્મ	મનુષ્ય	૧૮-ઉપરોક્ત ૨૦માંથી સકષાયી અને લોભ કષાયી બે બોલ છોડીને	૧,૨,૩
		૧-અકષાયી	ત્રીજો
		૩-અલેશી, અયોગી, કેવળજ્ઞાની-ત્રણ બોલ નથી	×
		૨૫-શેષ બોલ	૧, ૨
	૨૩ દંડક	યથાયોગ્ય બોલમાં	૧, ૨

કર્મ	જીવ	બોલ-વિવરણ	ભંગ
વેદનીય	૨૪ દંડક	યથાયોગ્ય બોલમાં	૧,૨
આયુષ્ય	નૈરયિકો	૩૪-બોલમાં ૧-મિશ્રદષ્ટિમાં	૧,૩ ત્રીજો
	ભવન-વ્યંતર દેવો	૩૬-બોલમાં ૧-મિશ્રદષ્ટિમાં	૧,૩ ત્રીજો
	જ્યોતિષી ૧-૨ દેવલોક	૩૩-બોલમાં ૧-મિશ્રદષ્ટિમાં	૧,૩ ત્રીજો
	ત્રીજા દેવંથી નવ ગ્રૈવેયક	૩૨-બોલમાં ૧-મિશ્રદષ્ટિમાં	૧,૩ ત્રીજો
	૪ અનુતર વિ.	૨૬-બોલમાં	૧,૩
	પૃથ્વી, પાણી વનસ્પતિ	૨૬-બોલમાં ૧-તેજો લેશ્યામાં	૧,૩ ત્રીજો
	તેઉ, વાયુ	૨૬-બોલમાં	૧,૩
	ત્રણ વિકલેન્દ્રિય	૨૭-બોલમાં ૪-સમ્યગ્દષ્ટિ, સમુચ્ચયજ્ઞાન, મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાનમાં	૧,૩ ત્રીજો
	તિર્યચ પંચેન્દ્રિય	૩૯ બોલમાં ૧ મિશ્રદષ્ટિમાં	૧,૩ ત્રીજો
	મનુષ્ય	૪૧-બોલમાં ૩-અવેદી, અકષાયી, મિશ્રદષ્ટિ ૩-અલેશી, અયોગી, કેવળજ્ઞાની ત્રણ બોલ નથી	૧,૩ ત્રીજો ×

- ★ સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવો અચરમ નથી. તેથી તેનું કથન નથી.
- ★ અચરમમાં ચોથો ભંગ થતો નથી, ત્રણ ભંગોની અપેક્ષા જ સાત કર્મોનું કથન છે.
- ★ અચરમમાં આયુષ્ય કર્મમાં પહેલો-ત્રીજો, બે ભંગ હોય છે અને બીજો-ચોથો બે ભંગ હોતા નથી.

॥ શતક-૨૬/૧૧ સંપૂર્ણ ॥

॥ શતક-૨૬ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૨૭, ૨૮, ૨૯

પરિચય

શતક-૨૭ :-

આ શતકનું નામ 'કરિંસુ શતક' છે, તેમાં ૧૧ ઉદ્દેશક છે. તે ઉદ્દેશકોના નામ બંધી શતકની સમાન છે. બંધી શતકની સમાન આ શતકમાં પણ સમુચ્ચય જીવ અને ૨૪ દંડકના જીવોમાં ૧૧ દ્વારના ૪૭ બોલના માધ્યમથી ત્રૈકાલિક પાપકર્મની પ્રરૂપણા ચતુર્ભંગથી કરી છે. આ શતકમાં બાંધેલા કર્મને પુષ્ટ કરવાની અપેક્ષાએ વર્ણન છે તેથી તેનું નામ કરિંસુ શતક છે.

શતક-૨૮ :-

આ શતકનું નામ 'કર્મ સમર્જન શતક' છે. તેના ૧૧ ઉદ્દેશકના નામ બંધી શતકની સમાન છે.

તેમાં સમુચ્ચય જીવ અને ૨૪ દંડકના જીવોએ કર્મનું ઉપાર્જન અને તદ્દયોગ્ય આચરણ ચાર ગતિમાંથી કઈ ગતિમાં કર્યું હતું? તે વિષયને સમજાવવા માટે ચાર ગતિના આઠ ભંગથી નિરૂપણ છે.

શતક-૨૯ :-

આ શતકનું નામ 'કર્મ પ્રસ્થાપન' છે. તેના પણ ૧૧ ઉદ્દેશકના નામ બંધી શતકની સમાન છે.

તેમાં પાપકર્મ અને આઠકર્મના વેદનનો પ્રારંભ અને અંત સમસમયે કે વિષમ સમયે થાય, તદ્દવિષયક ચાર ભંગના માધ્યમથી નિરૂપણ છે.

આ રીતે શતક- ૨૬, ૨૭, ૨૮, ૨૯ તે ચારે શતકમાં ક્રમશઃ (૧) કર્મબંધ (૨) કર્મનું પુષ્ટીકરણ (૩) ચાર ગતિની અપેક્ષાએ કર્મોનું ઉપાર્જન અને (૪) કર્મ વેદનના પ્રારંભ અને અંતની સમ-વિષમતા સંબંધી સ્પષ્ટીકરણ છે.

સંક્ષેપમાં આ શતકોમાં સૂત્રકારે કર્મ સિદ્ધાંતનું સૂક્ષ્મ દષ્ટિએ વિશ્લેષણ કર્યું છે. જીવો વિવિધ ગતિ, જાતિ કે યોનિમાં જન્મ ધારણ કરીને, વિવિધ કષાય પરિણામોથી યુક્ત બનીને સ્વયં કર્મબંધ કરે છે અને બંધાનુસાર જ તેના ફળને ભોગવે છે. આ રીતે અહીં જૈનદર્શનના કર્મસિદ્ધાંતની સચોટતા પ્રગટ થાય છે.

શતક-૨૭ : ઉદ્દેશક-૧ થી ૧૧

કરિંસુ શતક

પાપકર્મની ત્રૈકાલિકતા :-

૧ જીવે ણં ભંતે ! પાવં કમ્મં કિં કરિંસુ કરેતિ કરિસ્સંતિ; કરિંસુ કરેતિ ણ કરિસ્સંતિ; કરિંસુ ણ કરેતિ કરિસ્સંતિ; કરિંસુ ણ કરેતિ ણ કરિસ્સંતિ ?

ગોયમા ! અત્થેગ્ગે કરિંસુ કરેતિ કરિસ્સંતિ; અત્થેગ્ગે કરિંસુ કરેતિ ણ કરિસ્સંતિ; અત્થેગ્ગે કરિંસુ ણ કરેતિ કરિસ્સંતિ; અત્થેગ્ગે કરિંસુ ણ કરેતિ ણ કરિસ્સંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન! જીવે શું પાપકર્મ (૧) કર્યું હતું, કરે છે અને કરશે? (૨) કર્યું હતું, કરે છે અને કરશે નહીં? (૩) કર્યું હતું, કરતો નથી અને કરશે? (૪) કર્યું હતું, કરતો નથી અને કરશે નહીં?

ઉત્તર- હે ગૌતમ! (૧) કોઈ જીવે પાપકર્મ કર્યું હતું, કરે છે અને કરશે, (૨) કોઈ જીવે કર્યું હતું, કરે છે અને કરશે નહીં, (૩) કોઈ જીવે કર્યું હતું, કરતો નથી અને કરશે, (૪) કોઈ જીવે કર્યું હતું, કરતો નથી અને કરશે નહીં.

વિવેચન :-

આ શતકમાં કર્મ કરવા સંબંધી નિરૂપણ હોવાથી તેનું નામ કરિંસુ શતક છે. તેમાં 'બંધી શતક'ના અતિદેશ પૂર્વક કર્મ કરવાના વિષયને સમજાવ્યો છે.

કરિંસુ ક્રિયાની ત્રૈકાલિકતા :- જીવ અનાદિ કાલથી કષાય અને કર્મ સહિત છે. તેથી તેણે કર્મબંધની જેમ પાપકર્મ અને આઠ કર્મ કરવાની ક્રિયા ભૂતકાળમાં કરી છે. જ્યાં સુધી તે કષાય સહિત છે ત્યાં સુધી તે વર્તમાનમાં પણ પાપક્રિયા કરે છે અને ભવિષ્યમાં પણ કરશે.

આ રીતે બંધી શતકમાં કથિત વિકલ્પ અનુસાર આ કરિંસુ શતકનું સંપૂર્ણ કથન છે. સમુચ્ચય જીવ અને ૨૪ દંડકના જીવોમાં ૧૧ દ્વારના ૪૭ બોલના માધ્યમથી પાપકર્મ અને કર્મ કરવાનું અને ન કરવાનું ચાર ભંગથી નિરૂપણ છે, જેમ કે- (૧) કોઈ જીવે પાપકર્મ કર્યું હતું, કરે છે, કરશે યથા- અભવી જીવ. (૨) કોઈ જીવે કર્યું હતું, કરે છે, કરશે નહીં, યથા- ભવી જીવ. (૩) કોઈ જીવે કર્યું હતું, કરતો નથી, કરશે, યથા- ૧૧મા ગુણસ્થાનવાળા જીવ. (૪) કર્યું હતું, કરતો નથી, કરશે નહીં, યથા- ૧૨, ૧૩ અને ૧૪મા ગુણસ્થાનવર્તી જીવ.

આ રીતે સમુચ્ચય જીવ અને ૨૪ દંડકના જીવમાં પાપ કર્મ અને આઠ કર્મ, તેમ નવદંડકનું કથન બંધી શતક પ્રમાણે છે.

લેશ્યાદિમાં પાપ કર્મની ત્રૈકાલિકતા :-

૨ સલેસ્સે ણં ભંતે ! જીવે પાવં કમ્મં કિં કરિંસુ કરેતિ કરેસ્સંતિ, પુચ્છા ?

ગોયમા ! જચ્ચેવ બંધિસઁ વત્તવ્વયા, સચ્ચેવ ણિરવસેસા ભાણિયવ્વા,
તહેવ ણવદંડગ- સંગહિયા ઁક્કારસ ઉદ્દેસગા ભાણિયવ્વા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સલેશી જીવે શું પાપકર્મ કર્યું હતું, કરે છે અને કરશે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! બંધી શતકમાં જે વક્તવ્યતા કહી, તે સર્વ અહીં કહેવી જોઈએ તથા તે જ પ્રકારે નવ દંડક(પાપકર્મ+૮ કર્મ) સહિત ૧૧ ઉદ્દેશક કહેવા જોઈએ.

વિવેચન :-

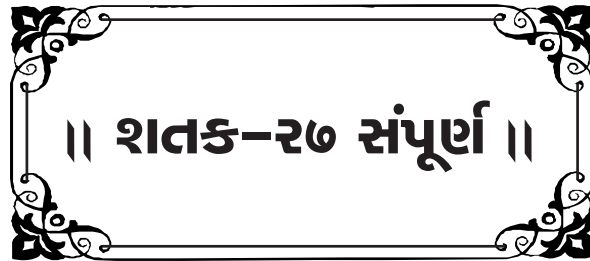
પ્રસ્તુત બીજા સૂત્રમાં સમુચ્ચય જીવના લેશ્યાદિ ૧૦ દ્વારના ૪૬ બોલમાં પાપકર્મ અને આઠ કર્મ કરવા અને ન કરવા સંબંધી નિરૂપણ છે. પ્રથમ સૂત્રમાં સમુચ્ચય જીવનું જીવ દ્વારના માધ્યમે કથન છે.

સલેશી જીવમાં પાપકર્મ કરવા, ન કરવા સંબંધી પણ ચાર ભંગ થાય છે, યથા- (૧) સલેશી અભવી જીવોમાં પ્રથમ ભંગ (૨) ભવી જીવોમાં બીજો ભંગ (૩) અગિયારમા ગુણસ્થાને ત્રીજો ભંગ (૪) ૧૨, ૧૩, ૧૪ મા ગુણસ્થાને ચોથો ભંગ હોય છે. અલેશી જીવો કર્મબંધ કરતા નથી.

આ રીતે કૃષ્ણપાક્ષિક, શુક્લપાક્ષિક આદિ પ્રત્યેક દ્વારમાં બંધી શતકની સમાન પાપકર્મ અને આઠ કર્મ, તેમ નવ દંડકનું સંપૂર્ણ કથન છે. સંક્ષિપ્ત પાઠથી ચોવીસ દંડકમાં ૪૭ બોલનું કથન પણ સમજવું. આ રીતે પ્રથમ ઉદ્દેશક પૂર્ણ થાય છે. ત્યારપછી અનંતરોત્પન્નક, પરંપરોત્પન્નક, અનંતરાવગાઢ, પરંપરાવગાઢ, અનંતરાહારક, પરંપરાહારક, અનંતર પર્યાપ્તક, પરંપર પર્યાપ્તક, ચરમ અને અચરમ જીવોનું કથન અગિયાર ઉદ્દેશકથી છે.

॥ શતક-૨૭/ ૧ થી ૧૧ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૨૮ : ઉદ્દેશક-૧ થી ૧૧

કર્મ સમર્જક શતક

પાપકર્મનું સમર્જન :-

૧ જીવા પં ભંતે ! પાવં કમ્મં કહિં સમજ્જિણિંસુ, કહિં સમાયરિંસુ ? ગોયમા ! સવ્વે વિ તાવ તિરિક્ખજોણિંસુ હોજ્જા; અહવા તિરિક્ખજોણિંસુ ય, ણેરહ્ણસુ ય હોજ્જા; અહવા તિરિક્ખજોણિંસુ ય, મણુસ્સેસુ ય હોજ્જા; અહવા તિરિક્ખજોણિંસુ ય, દેવેસુ ય હોજ્જા; અહવા તિરિક્ખજોણિંસુ ય, ણેરહ્ણસુ ય, મણુસ્સેસુ ય હોજ્જા; અહવા તિરિક્ખજોણિંસુ ય, ણેરહ્ણસુ ય, દેવેસુ ય હોજ્જા; અહવા તિરિક્ખજોણિંસુ ય, મણુસ્સેસુ ય, દેવેસુ ય હોજ્જા; અહવા તિરિક્ખજોણિંસુ ય, ણેરહ્ણસુ ય, મણુસ્સેસુ ય, દેવેસુ ય હોજ્જા.

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જીવોએ કઈ ગતિમાં પાપકર્મોનું સમર્જન(ઉપાર્જન) કર્યું હતું અને કઈ ગતિમાં સમાચરણ(વેદન) કર્યું હતું ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! (૧) સર્વ જીવો તિર્યચગતિમાં હતા, (૨) સર્વ જીવો તિર્યચગતિ અને નરકગતિમાં હતા, (૩) સર્વ જીવો તિર્યચગતિમાં અને મનુષ્યગતિમાં હતા, (૪) સર્વ જીવો તિર્યચ અને દેવગતિમાં હતા, (૫) સર્વ જીવો તિર્યચ, નરક અને મનુષ્યગતિમાં હતા, (૬) સર્વ જીવો તિર્યચ, નરક અને દેવગતિમાં હતા. (૭) સર્વ જીવો તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવગતિમાં હતા. (૮) સર્વ જીવો તિર્યચ, નરક, મનુષ્ય અને દેવગતિમાં હતા. (તે-તે ગતિમાં તે-તે જીવોએ પાપકર્મનું ઉપાર્જન અને વેદન કર્યું હતું.)

વિવેચન :-

શતક ૨૬ અને ૨૭માં કર્મ સંબંધી ત્રૈકાલિક વર્ણન છે. આ શતકમાં કર્મબંધ સંબંધી ભૂતકાલીન પૃથ્થા છે. પ્રસ્તુત સૂત્રમાં સર્વ જીવોએ પાપકર્મનું ઉપાર્જન અને તેનું ફળ કઈ ગતિમાં પ્રાપ્ત કર્યું? તેનું કથન ચાર ગતિના આઠ ભંગના માધ્યમથી કર્યું છે. સૂત્રકારે તેના માટે બે શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે.

સમજ્જિણિંસુ સમાયરિંસુ :- (૧) સમર્જિતવન્તઃ, ગૃહીતવન્તઃ, સમર્જન એટલે ગ્રહણ કરવું, ઉપાર્જન કરવું. (૨) સમાચરિતવન્તઃ, પાપકર્મહેતુ સમાચરણેન, તદ્વિપાકાનુભવનેનેતિ । પાપકર્મ બંધને યોગ્ય આચરણ કરવું અથવા તેના ફળનો અનુભવ કરવો, તેને સમાચરણ કરવું કહેવાય છે. અહીં ટીકાકારે આ શબ્દના બે પ્રકારે અર્થ કર્યા છે તેમાં બીજો અર્થ 'કર્મ ફળનું વેદન' વિશેષ સંગત છે.

(૧) સર્વ જીવોએ તિર્યચગતિમાં રહીને કર્મનું ઉપાર્જન અને તેનું ફળ વેદન કર્યું છે. અનંત સંસાર પરિભ્રમણ કરતા પ્રત્યેક જીવોને માટે તિર્યચગતિ તે માતૃસ્થાન રૂપ છે. પ્રત્યેક જીવ પહેલાં તિર્યચ ગતિમાં હોય છે. તિર્યચ ગતિમાં કર્મબંધ કરીને તે જીવ નરકાદિ ગતિમાં જાય છે. આ રીતે વર્તમાનના વિવક્ષિત સર્વ જીવોએ તિર્યચ ગતિમાં રહીને કર્મ ઉપાર્જન કર્યું તે પ્રથમ ભંગ થાય છે. (૨) વિવક્ષિત જીવોએ તિર્યચ અથવા નરક ગતિમાં કર્મ ઉપાર્જન કર્યું હતું. મનુષ્ય કે દેવ ગતિમાં રહેલા તે જીવોએ તદ્દયોગ્ય કર્મોપાર્જન તિર્યચ કે નરક ગતિમાં રહીને કર્યું હતું, આ રીતે બીજો ભંગ થાય છે. (૩) તે જ રીતે તિર્યચ અને મનુષ્ય

ગતિમાં (૪) તિર્યચ અને દેવગતિમાં (૫) તિર્યચ, નરક અને મનુષ્યગતિમાં (૬) તિર્યચ, નરક અને દેવગતિમાં (૭) તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવગતિમાં (૮) તિર્યચ, નરક, મનુષ્ય અને દેવગતિમાં રહીને તે સર્વ જીવોએ પાપકર્મનું ઉપાર્જન અને તેના ફળનું વેદન કર્યું છે.

આ આઠ ભંગમાં ક્રમશઃ પહેલો અસંયોગી એક ભંગ છે, બીજો, ત્રીજો અને ચોથો આ ત્રણ દ્વિસંયોગી ભંગ, પાંચમો, છઠ્ઠો અને સાતમો આ ત્રણ ત્રિસંયોગી ભંગ અને અંતિમ આઠમો ચારસંયોગી એક ભંગ છે.

૨ સલેસ્સા ણં ભંતે! જીવા પાવંકમ્મંકહિં સમજ્જિણિંસુ, કહિં સમાયરિંસુ ? ગોયમા ! એવં ચેવ । એવં કપ્પહલેસ્સા જાવ અલેસ્સા । એવં કપ્પહપક્ખિચયા, સુક્કપક્ખિચયા । એવં જાવ અણાગારોવઉત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સલેશી જીવોએ કઈ ગતિમાં પાપકર્મોનું ઉપાર્જન અને વેદન કર્યું હતું? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે જ રીતે આઠ વિકલ્પયુક્ત પાપકર્મ ઉપાર્જન અને વેદન કૃષ્ણલેશી યાવત્ અલેશીમાં, કૃષ્ણપાક્ષિક અને શુક્લપાક્ષિકમાં યાવત્ અનાકારોપયુક્ત પર્યતમાં જાણવું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં લેશ્યા આદિ દશ દ્વારથી સમુચ્ચય જીવોનું કથન છે. સલેશી જીવોએ કઈ ગતિમાં કર્મનું ઉપાર્જન અને વેદન કર્યું? તેમાં પણ ઉપરોક્ત આઠ ભંગ થાય છે. તે જ રીતે કૃષ્ણલેશી આદિ અનાકારોપયોગ પર્યતના સર્વ બોલોમાં તે તે જીવોએ આઠ ભંગમાંથી કોઈ પણ ભંગથી કર્મબંધ અને તેનું ફળ પ્રાપ્ત કર્યું છે.

૨૪ દંડકના જીવોમાં પાપકર્મનું સમાર્જન :-

૩ ણેરઙ્ગયા ણં ભંતે ! પાવં કમ્મંકહિં સમજ્જિણિંસુ, કહિં સમાયરિંસુ ? ગોયમા ! સવ્વે વિ તાવ તિરિક્ખજોણિંસુ હોજ્જા, એવં ચેવ અટ્ટુ ભંગા ભાણિયવ્વા । એવં સવ્વત્થ અટ્ટુ ભંગા । એવં જાવ અણાગારોવઉત્તા વિ । એવં જાવ વેમાણિયાણં । એવં ણાણાવરણિજ્જેણ વિ દંડઓ । એવં જાવ અંતરાઙ્ગણં । એવં એ જીવાદીયા વેમાણિયપજ્જવસાણા ણવ દંડગા ભવંતિ । ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નૈરયિકોએ કઈ ગતિમાં પાપકર્મોનું ઉપાર્જન અને તેનું વેદન કર્યું હતું? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સર્વ જીવો તિર્યચ ગતિમાં હતા ઈત્યાદિ આઠ ભંગ જાણવા. આ જ રીતે અનાકારોપયુક્ત સુધી સર્વત્ર આઠ-આઠ ભંગ અને (દંડકના ક્રમથી) વૈમાનિક સુધી જાણવું જોઈએ. આ જ રીતે જ્ઞાનાવરણીયથી લઈને અંતરાય કર્મ સુધી જાણવું જોઈએ. જીવથી લઈને વૈમાનિક સુધીના જીવોમાં પાપકર્મનો એક અને આઠ કર્મના આઠ તેમ કુલ નવ દંડક થાય છે. ॥ હે ભગવન્ આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં નૈરયિક આદિ ૨૪ દંડકના જીવોમાં પાપકર્મના ઉપાર્જન અને તેના ફળ વેદન સંબંધી સંક્ષિપ્ત નિરૂપણ છે. વર્તમાનના નૈરયિક જીવ ભૂતકાલમાં ચાર ગતિમાંથી કોઈ પણ ગતિમાં પરિભ્રમણ કરતા હોય અને તે તે ગતિમાં તે જીવોએ કર્મ બંધ કર્યા હોય છે. આ રીતે તેમાં પણ પૂર્વોક્ત આઠ ભંગ થાય છે. આ રીતે ૨૪ દંડકના જીવોમાં ૧૧ દ્વારના ૪૭ બોલમાંથી જે જીવોને જે-જે બોલ પ્રાપ્ત થતા હોય, તે

પ્રમાણે પાપકર્મબંધ અને જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ કર્મ તેમ નવ દંડકમાં આઠ-આઠ ભંગ થાય છે. ॥ ઉદ્દેશક-૧ ॥

અનંતરોત્પન્નક જીવોમાં કર્મ સમાર્જન :-

૪ અનંતરોત્પન્નગાળં ભંતે ! જેરૂયા પાવંકમ્મંકહિં સમજ્જિણિંસુ ? કહિં સમાયરિંસુ? ગોયમા ! સવ્વેવિ તાવ તિરિવ્વજોણિણ્ણુહોજ્જા, એવંએથવિ અદ્દુ ભંગા। એવંઅનંતરોત્પન્નગાળં જેરૂયાઈયં જસ્સ જં અત્થિ લેસાઈયં અણાગારોવઓગપજ્જવસાણં તં સવ્વં એયાએ ભયણાએ ભાણિયવ્વં જાવ વેમાણિયાણં, ણવરં- અનંતરેસુ જે પરિહરિયવ્વા તે જહા બંધિસએ તહા ઇહં પિ । એવંણાણાવરણિજ્જેણ વિદંડઓ, એવં જાવ અંતરાઈણંણિરવસેસં । એસો વિણવદંડગસંહિઓ ઉદ્દેસઓ ભાણિયવ્વો । સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે !

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનંતરોત્પન્નક નૈરયિકોએ ભૂતકાલમાં કઈ ગતિમાં પાપકર્મનું ઉપાર્જન અને વેદન કર્યું હતું ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સર્વ જીવો તિર્યચગતિમાં હતા, ઈત્યાદિ પૂર્વોક્ત આઠ ભંગ અહીં પણ કહેવા જોઈએ. અનંતરોત્પન્નક નૈરયિકોમાં લેશ્યાથી અનાકારોપયોગ પર્યતના બોલોમાંથી જે બોલ પ્રાપ્ત થાય, તે પ્રમાણે કથન કરવું. તે જ રીતે વૈમાનિક સુધી કહેવું જોઈએ પરંતુ અનંતરોત્પન્નક જીવોમાં (મિશ્રદષ્ટિ, મનોયોગ, વચનયોગાદિ) જે જે બોલનું બંધી શતકમાં વર્જન કર્યું છે તે તે બોલનું વર્જન કરવું જોઈએ. આ જ રીતે જ્ઞાનાવરણીયથી અંતરાય કર્મ સુધીનું કથન કરવું. આ રીતે અહીં પણ નવ દંડક સહિત ઉદ્દેશક કહેવો જોઈએ. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥ ઉદ્દેશક-૨ ॥

૫ એવં એણં કમેણં જહેવ બંધિસએ ઉદ્દેસગાળં પરિવાડી તહેવ ઇહં પિ અદ્દુસુ ભંગેસુ જેયવ્વા, ણવરં- જાણિયવ્વં જં જસ્સ અત્થિ તં તસ્સ ભાણિયવ્વં જાવ અચરિમુદ્દેસો । સવ્વે વિ એ એકકારસ ઉદ્દેસગા ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- જે રીતે બંધી શતકમાં ઉદ્દેશકનો ક્રમ છે તે જ ક્રમાનુસાર દરેક ઉદ્દેશકમાં અહીં પણ આઠ ભંગ જાણવા જોઈએ, પરંતુ જ્યાં જે બોલ સંભવિત છે, ત્યાં તે બોલ જ કહેવા જોઈએ યાવત્ અચરમ ઉદ્દેશક પર્યત જાણવું. આ સર્વ મળીને ૧૧ ઉદ્દેશક છે. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥

વિવેચન :-

આ સૂત્રમાં શેષ નવ ઉદ્દેશકનું સંક્ષિપ્ત કથન છે. તેમાં (૩) પરંપરોત્પન્નક, (૪) અનંતરાવગાઠ (૫) પરંપરાવગાઠ (૬) અનંતરાહારક (૭) પરંપરાહારક (૮) અનંતર પર્યાપ્ત (૯) પરંપર પર્યાપ્ત (૧૦) ચરમ (૧૧) અચરમ. આ પ્રત્યેક ઉદ્દેશકમાં કથિત જીવો પૂર્વવત્ આઠ ભંગથી કર્મનું ઉપાર્જન અને વેદન કરે છે.

॥ શતક-૨૮/૧ થી ૧૧ સંપૂર્ણ ॥

॥ શતક-૨૮ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૨૯ : ઉદ્દેશક-૧

કર્મ પ્રસ્થાપન

જીવોમાં કર્મવેદનનો પ્રારંભ અને અંત :-

૧ જીવા ણં ભંતે ! પાવં કમ્મં કિં સમાયં પટ્ટવિંસુ સમાયં ણિટ્ટવિંસુ ? સમાયં પટ્ટવિંસુ વિસમાયં ણિટ્ટવિંસુ ? વિસમાયં પટ્ટવિંસુ સમાયં ણિટ્ટવિંસુ ? વિસમાયં પટ્ટવિંસુ વિસમાયં ણિટ્ટવિંસુ ? ગોયમા ! અત્થેગઈયા સમાયં પટ્ટવિંસુ સમાયં ણિટ્ટવિંસુ જાવ અત્થેગઈયા વિસમાયં પટ્ટવિંસુ વિસમાયં ણિટ્ટવિંસુ ।

શબ્દાર્થ:- પટ્ટવિંસુ = પ્રસ્થાપન, પ્રારંભ ણિટ્ટવિંસુ = નિષ્ઠાપન, અંત.

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! શું જીવો (૧) પાપકર્મના વેદનનો એક સાથે પ્રારંભ કરે છે અને તેને એક સાથે સમાપ્ત કરે છે ? (૨) શું એક સાથે પ્રારંભ કરે છે અને ભિન્ન સમયમાં સમાપ્ત કરે છે ? (૩) શું ભિન્ન સમયમાં પ્રારંભ કરે છે અને એક સાથે સમાપ્ત કરે છે ? કે (૪) શું ભિન્ન સમયમાં પ્રારંભ કરે છે અને ભિન્ન સમયમાં સમાપ્ત કરે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કેટલાક જીવો એક સાથે પ્રારંભ કરે છે અને એક સાથે સમાપ્ત કરે છે યાવત્ કેટલાક જીવો ભિન્ન સમયમાં પ્રારંભ કરે છે અને ભિન્ન સમયમાં સમાપ્ત કરે છે.

૨ સે કેણટ્ટેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચઈ-અત્થેગઈયા સમાયં પટ્ટવિંસુ સમાયં ણિટ્ટવિંસુ-તં ચેવ ? ગોયમા ! જીવા ચઝવ્વિહા પણ્ણત્તા, તંજહા- અત્થેગઈયા સમાઝયા સમોવવણ્ણગા, અત્થેગઈયા સમાઝયા વિસમોવવણ્ણગા, અત્થેગઈયા વિસમાઝયા સમોવવણ્ણગા, અત્થેગઈયા વિસમાઝયા વિસમોવવણ્ણગા । તત્થ ણં જે તે સમાઝયા સમોવવણ્ણગા તે ણં પાવં કમ્મં સમાયં પટ્ટવિંસુ સમાયં ણિટ્ટવિંસુ । તત્થ ણં જે તે સમાઝયા વિસમોવવણ્ણગા તે ણં પાવં કમ્મં સમાયં પટ્ટવિંસુ વિસમાયં ણિટ્ટવિંસુ । તત્થ ણં જે તે વિસમાઝયા સમોવવણ્ણગા તે ણં પાવં કમ્મં વિસમાયં પટ્ટવિંસુ સમાયં ણિટ્ટવિંસુ । તત્થ ણં જે તે વિસમાઝયા વિસમોવવણ્ણગા તે ણં પાવં કમ્મં વિસમાયં પટ્ટવિંસુ વિસમાયં ણિટ્ટવિંસુ । સે તેણટ્ટેણં ગોયમા ! તં ચેવ ।

શબ્દાર્થ:- સમાઝયા = સમાયુષ્ક- એક સાથે ઉત્પન્ન થયેલા જીવો સમોવવણ્ણગા = સમોત્પન્નક- એક સાથે પરભવમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવો.

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તેનું શું કારણ છે કે જીવો, પાપકર્મના વેદનનો એક સાથે પ્રારંભ કરે છે અને એક સાથે સમાપ્ત કરે છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જીવોના ચાર પ્રકાર છે, યથા- (૧) કેટલાક જીવો એક સાથે ઉત્પન્ન થયા છે અને એક સાથે જ પરભવમાં ઉત્પન્ન થવાના છે, (૨) કેટલાક જીવો એક સાથે ઉત્પન્ન થયા છે પરંતુ ભિન્ન ભિન્ન સમયે પરભવમાં ઉત્પન્ન થવાના છે, (૩) કેટલાક જીવો ભિન્ન-ભિન્ન સમયે ઉત્પન્ન થયા છે પરંતુ એક સાથે પરભવમાં ઉત્પન્ન થવાના છે, (૪) કેટલાક જીવો

ભિન્ન-ભિન્ન સમયે ઉત્પન્ન થયા છે અને ભિન્ન-ભિન્ન સમયે પરભવમાં ઉત્પન્ન થવાના છે.

(૧) જે જીવો એક સાથે ઉત્પન્ન થયા છે અને સમાન સમયે પરભવમાં ઉત્પન્ન થવાના છે, તે પાપકર્મના વેદનનો એક સાથે પ્રારંભ કરે છે અને એક સાથે તેને સમાપ્ત કરે છે. (૨) જે જીવો એક સાથે ઉત્પન્ન થયા છે અને વિષમ સમયે પર ભવમાં ઉત્પન્ન થવાના છે, તે પાપકર્મના વેદનનો એક સાથે પ્રારંભ કરે છે અને ભિન્ન સમયમાં તેને સમાપ્ત કરે છે. (૩) જે જીવો ભિન્ન-ભિન્ન સમયે ઉત્પન્ન થયા છે અને સમાન સમયે પર ભવમાં ઉત્પન્ન થવાના છે, તે પાપકર્મના વેદનનો ભિન્ન સમયમાં પ્રારંભ કરે છે અને એક સાથે તેને સમાપ્ત કરે છે. (૪) જે જીવો ભિન્ન-ભિન્ન સમયે ઉત્પન્ન થયા છે અને ભિન્ન-ભિન્ન સમયે પરભવમાં ઉત્પન્ન થવાના છે, તે પાપકર્મના વેદનનો ભિન્ન સમયમાં પ્રારંભ કરે છે અને ભિન્ન સમયમાં તેને સમાપ્ત કરે છે. તેથી હે ગૌતમ! પૂર્વોક્ત પ્રકારે કહ્યું છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં વિવિધ જીવોમાં કર્મના ઉદય અને અંતની વિવિધતાનું ચૌભંગીના માધ્યમથી પ્રતિપાદન કર્યું છે. કોઈપણ એક સ્થાનમાં રહેલા જીવોના આયુષ્યમાં અનેક પ્રકારની વિવિધતા હોય છે. સૂત્રકારે તે વિવિધતાને સૂચિત કરવા જીવોના ચાર પ્રકાર કહ્યા છે.

(૧) **સમાયુષ્ક-સમોત્પન્નક :-** જે જીવો એક સાથે ઉત્પન્ન થયા છે અને એક સાથે જ પરભવમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેને સમાયુષ્ક સમોત્પન્નક કહે છે. આયુષ્યના માધ્યમથી જ અન્ય કર્મો ભોગવી શકાય છે. તેથી જે જીવોના આયુષ્યકર્મનો ઉદય અને અંત સમાન સમયે થાય તેના પાપકર્મના વેદનનો પ્રારંભ અને અંત પણ તે ભવની અપેક્ષાએ સમાન સમયે જ થાય છે.

(૨) **સમાયુષ્ક-વિષમોત્પન્નક :-** જે જીવોના આયુષ્ય કર્મનો ઉદય સમાન સમયે થયો હોય પરંતુ આયુષ્યની ન્યૂનાધિકતાના કારણે આયુષ્યની પૂર્ણતા સમાન સમયે ન થવાથી પરભવમાં સમાન સમયે ઉત્પન્ન થતા નથી; તેને સમાયુષ્ક વિષમોત્પન્નક કહે છે. તે જીવો તે ભવની અપેક્ષાએ પાપકર્મના વેદનનો પ્રારંભ સમાન સમયે કરે છે પરંતુ તેનો અંત ભિન્ન-ભિન્ન સમયે કરે છે.

(૩) **વિષમાયુષ્ક-સમોત્પન્નક :-** જે જીવોના આયુષ્ય કર્મનો ઉદય સમાન સમયે ન થયો હોય પરંતુ આયુષ્યની ન્યૂનાધિકતાના કારણે તેની પૂર્ણતા સમાન સમયે થાય અને સમાન સમયે પરભવમાં ઉત્પન્ન થાય; તેને વિષમાયુષ્ક સમોત્પન્નક કહે છે. તે જીવો તે ભવની અપેક્ષાએ પાપકર્મના વેદનનો પ્રારંભ ભિન્ન સમયે કરે છે પરંતુ તેનો અંત સમાન સમયે કરે છે.

(૪) **વિષમાયુષ્ક-વિષમોત્પન્નક :-** જે જીવોના આયુષ્ય કર્મનો ઉદય અને અંત ભિન્ન-ભિન્ન સમયે હોય; તેને વિષમાયુષ્ક વિષમોત્પન્નક કહે છે. તે જીવો તે ભવની અપેક્ષાએ પાપકર્મના વેદનનો પ્રારંભ અને અંત ભિન્ન-ભિન્ન સમયે કરે છે.

લેશ્યા આદિ ૧૧ દ્વારના ૪૭ બોલમાં જીવોના પૂર્વોક્ત ચાર પ્રકાર છે. તે ચારે પ્રકારે કર્મભોગનો પ્રારંભ અને અંત થાય છે. આ રીતે ૨૪ દંડકના જીવોમાં જે જીવોને જે જે બોલ પ્રાપ્ત થતા હોય તે પ્રમાણે પાપકર્મવેદન અને આઠ કર્મવેદનનું કથન જાણવું.

આઠ કર્મમાં આયુષ્યકર્મનો ઉદય અને અંત કોઈપણ નિશ્ચિત ભવની અપેક્ષાએ હોય છે. અન્ય સાત કર્મોની પરંપરા ભવ-ભવાન્તરથી ચાલુ જ છે. સાત કર્મોનો ઉદય પણ અનાદિકાલીન છે અને જ્યારે

જીવ અધ્યાત્મ વિકાસ કરી કર્મક્ષય કરે ત્યારે જ તેના વેદનનો અંત થાય છે. પરંતુ પ્રસ્તુત પ્રસંગમાં સૂત્રકારે નિશ્ચિત ભવના આયુષ્યની અપેક્ષાએ જ પાપકર્મવેદનના પ્રારંભ અને અંતનું કથન કર્યું છે.

લેશ્યાદિમાં કર્મવેદનનો પ્રારંભ અને અંત :-

૩ સલેસ્સા ણં ભંતે ! જીવા પાવં કમ્મં કિં સમાયં પટ્ટવિંસુ, સમાયં ણિટ્ટવિંસુ, પુચ્છા ?
 एवं चेव, एवं सव्वट्टाणेषु वि जाव अणगारोवउत्ता । एए सव्वे वि पया एयाए वत्तव्वयाए
 भाणियव्वा ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! શું સલેશી જીવો, શું પાપકર્મના વેદનનો પ્રારંભ અને અંત એક સાથે કરે છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ જાણવું. આ રીતે સર્વસ્થાનોમાં અનાકારોપયુક્ત પર્યત જાણવું. સર્વ બોલોમાં પૂર્વોક્ત વક્તવ્યતા જ કહેવી જોઈએ.

૪ ણેરહ્યા ણં ભંતે ! પાવં કમ્મં કિં સમાયં પટ્ટવિંસુ સમાયં ણિટ્ટવિંસુ, પુચ્છા ? ગોયમા !
 अत्थेगइया सમાयं पट्टविसु-एवं जहेव जीवाणं तहेव भाणियव्वं जाव अणागारोवउत्ता ।
 एवं जाव वेमाणियाणं जस्स जं अत्थि तं एएणं चेव कमेणं भाणियव्वं । जहा पावेण
 दंडओ, एएणं कमेणं अट्टसु वि कम्मप्पगडीसु अट्ट दंडगा भाणियव्वा, जीवाईया वेमाणिय-
 पज्जवसाणा । एसो णवदडगसंगहिओ पढमो उद्देसो भाणियव्वो ॥ सेवं भंते ! सेवं भंते ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! શું નૈરયિકો શું પાપકર્મના વેદનનો પ્રારંભ અને અંત એક સાથે કરે છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કેટલાક નૈરયિક પાપકર્મના વેદનનો પ્રારંભ અને અંત એક સાથે કરે છે ઈત્યાદિ સમુચ્ચય જીવોની વક્તવ્યતા અનુસાર યાવત્ અનાકારોપયુક્ત સુધી જાણવું. આ રીતે યાવત્ વૈમાનિક પર્યત જાણવું. જેમાં જે બોલ પ્રાપ્ત થાય છે, તે કમથી કહેવું જોઈએ. જે રીતે પાપકર્મનો દંડક કહ્યો, તે જ રીતે તે જ કમથી આઠ કર્મ પ્રકૃતિના આઠ દંડક, જીવાદિથી લઈને વૈમાનિક પર્યત કહેવા જોઈએ. આ રીતે નવ દંડક સહિત પ્રથમ ઉદ્દેશક કહેવો જોઈએ. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં લેશ્યા આદિ ૧૧ દ્વારના ૪૭ બોલના માધ્યમથી સમુચ્ચય જીવ અને ૨૪ દંડકના જીવોમાં પાપકર્મ વેદન અને જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ કર્મ વેદનના પ્રારંભ અને અંતનું કથન કર્યું છે.

સલેશી આદિ બોલ યુક્ત કોઈ પણ દંડકના જીવોના ચાર પ્રકાર હોય છે. (૧) સમાયુષ્ક સમોત્પન્નક (૨) સમાયુષ્ક વિષમોત્પન્નક (૩) વિષમાયુષ્ક સમોત્પન્નક (૪) વિષમાયુષ્ક વિષમોત્પન્નક; આ ચાર પ્રકારના જીવોની અપેક્ષાએ કર્મ વેદનના પ્રારંભ અને અંતના પણ ચાર ભંગ થાય છે. આ રીતે (૧) પાપકર્મવેદન અને (૨ થી ૮) આઠ કર્મવેદન, તેમ નવ દંડક થાય છે.

॥ શતક-૨૯/૧ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૨૯ : ઉદ્દેશક-૨-૧૧

અનંતરોત્પન્નક આદિ

અનંતરોત્પન્નક જીવોમાં કર્મવેદનનો પ્રારંભ-અંત :-

૧ અનંતરોત્પન્નકા પં ભંતે ! જેરૂયા પાવં કમ્મં કિં સમાયં પટ્ટવિંસુ, સમાયં ણિટ્ટવિંસુ, પુચ્છ ? ગોયમા ! અત્થેગ્ગયા સમાયં પટ્ટવિંસુ, સમાયં ણિટ્ટવિંસુ; અત્થેગ્ગયા સમાયં પટ્ટવિંસુ, વિસમાયં ણિટ્ટવિંસુ । સે કેણદ્દેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચહ- અત્થેગ્ગયા સમાયં પટ્ટવિંસુ- તં ચેવ ? ગોયમા ! અનંતરોત્પન્નકા જેરૂયા દુવિહા પણ્ણત્તા, તં જહા- અત્થેગ્ગયા સમાયં સમોવવણ્ણગા, અત્થેગ્ગયા સમાયં વિસમોવવણ્ણગા । તત્થ પં જે તે સમાયં સમોવવણ્ણગા તે પં પાવં કમ્મં સમાયં પટ્ટવિંસુ સમાયં ણિટ્ટવિંસુ । તત્થ પં જે તે સમાયં વિસમોવવણ્ણગા તે પં પાવં કમ્મં સમાયં પટ્ટવિંસુ વિસમાયં ણિટ્ટવિંસુ । સે તેણદ્દેણં ગોયમા ! તં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન ! અનંતરોત્પન્નક નૈરયિકો શું પાપકર્મના વેદનનો પ્રારંભ એક સાથે કરે છે અને એક સાથે સમાપ્ત કરે છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કેટલાક નૈરયિકો એક સાથે પ્રારંભ કરે છે અને એક સાથે સમાપ્ત કરે છે અને કેટલાક નૈરયિક એક સાથે પ્રારંભ કરે છે અને ભિન્ન સમયે સમાપ્ત કરે છે.

પ્રશ્ન- હે ભગવન ! તેનું શું કારણ છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! અનંતરોત્પન્નક નૈરયિકોના બે પ્રકાર છે, યથા- (૧) કેટલાક નૈરયિકો એક સાથે ઉત્પન્ન થયા છે અને એક સાથે જ પર ભવમાં ઉત્પન્ન થવાના છે. તથા (૨) કેટલાક નૈરયિકો એક સાથે ઉત્પન્ન થયા છે અને ભિન્ન-ભિન્ન સમયે પરભવમાં ઉત્પન્ન થવાના છે. (૧) તેમાંથી જે એક સાથે ઉત્પન્ન થયા છે અને એક સાથે પરભવમાં ઉત્પન્ન થવાના છે, તે પાપકર્મના વેદનનો પ્રારંભ એક સાથે કરે છે અને સમાપ્તિ પણ એક સાથે કરે છે. (૨) જે એક સાથે ઉત્પન્ન થયા છે અને ભિન્ન સમયે પરભવમાં ઉત્પન્ન થવાના છે, તે પાપકર્મના વેદનનો પ્રારંભ એક સાથે કરે છે અને ભિન્ન સમયમાં સમાપ્ત કરે છે. તેથી હે ગૌતમ ! પૂર્વોક્ત કથન છે.

વિવેચન :-

અનંતરોત્પન્નક :- આયુષ્યના ઉદયના પ્રથમ સમયવર્તી જીવોને અનંતરોત્પન્નક કહેવાય છે. તેની સ્થિતિ એક સમયની જ હોય છે. બીજા, ત્રીજા આદિ સમયે તે અનંતરોત્પન્નક કહેવાતા નથી પરંતુ પરંપરોત્પન્નક કહેવાય છે. અનંતરોત્પન્નક જીવો એક સાથે ઉત્પન્ન થયેલા જ હોય છે તેથી તેમાં સમાયુષ્ક સંબંધિત પહેલો અને બીજો બે ભંગ હોય છે. વિષમાયુષ્ક સંબંધિત ત્રીજો, ચોથો ભંગ હોતો નથી. કોઈપણ જીવ આયુષ્યકર્મના ઉદયના પ્રારંભ સમયે અનંતરોત્પન્નક હોય પરંતુ આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને પરભવમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે તે અનંતરોત્પન્નક રહેતો નથી. પરંતુ ભૂતપૂર્વગત્યાડનન્તરોત્પન્નકા ઉચ્ચન્તે । -[વૃત્તિ]. ભૂતપૂર્વ અવસ્થાની અપેક્ષાએ તેને અનંતરોત્પન્નક કહેવાય છે. અનંતરોત્પન્નક જીવોના બે પ્રકાર હોવાથી તેના કર્મભોગનો

પ્રારંભ અને અંત બે પ્રકારે થાય છે. (૧) જે સમાયુષ્ક અને સમોત્પન્નક છે, તેના પાપકર્મભોગનો પ્રારંભ અને અંત સમાન સમયે થાય છે. (૨) જે સમાયુષ્ક અને વિષમોત્પન્નક છે, તેના પાપકર્મભોગનો પ્રારંભ સમાન સમયે થાય પરંતુ તેની આયુષ્ય સ્થિતિ ન્યૂનાધિક હોવાથી તેનો અંત ભિન્ન-ભિન્ન સમયે થાય છે.

લેશ્યાદિમાં કર્મ વેદનનો પ્રારંભ અને અંત :-

૨ સલેસ્સા ણં ભંતે! અણંતરોવવણ્ણા ણેરઙ્ગ્યા પાવં કમ્મં, પુચ્છા ? ગોયમા ! એવં ચેવ, એવં જાવ અણાગારોવડત્તા । એવં અસુરકુમારાણં । એવં જાવ વૈમાણિયાણં, ણવરં જં જસ્સ અત્થિ તંતસ્સ ભાણિયવ્વં । એવં ણાણાવરણિજ્જેણં વિ દંડઓ, એવં ણિરવસેસં જાવ અંતરાઇણં।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનંતરોત્પન્નક સલેશી નૈરયિકો શું એક સાથે પાપકર્મના વેદનનો પ્રારંભ કરે છે અને એક સાથે સમાપ્ત કરે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ જાણવું. આ રીતે યાવત્ અનાકારોપયુક્ત સુધી જાણવું. અસુરકુમારથી વૈમાનિક પર્યંત પૂર્વવત્ જાણવું, પરંતુ જેને જે બોલ પ્રાપ્ત હોય, તે પ્રમાણે કથન કરવું જોઈએ, આ રીતે જ્ઞાનાવરણીયકર્મ યાવત્ અંતરાય કર્મ સુધી જાણવું જોઈએ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં લેશ્યાદિ ૧૧ દ્વારના ૪૭ બોલના માધ્યમથી ૨૪ દંડકના જીવોમાં પાપકર્મવેદનના પ્રારંભ અને અંતનું કથન કર્યું છે. સલેશી આદિ અનંતરોત્પન્નક જીવોને તેમજ ૨૪ દંડકના જીવોને જે-જે લેશ્યાદિ બોલ પ્રાપ્ત હોય તેને પાપકર્મવેદન અને આઠકર્મવેદન પણ બે-બે પ્રકારે થાય છે.

પરંપરોત્પન્નક આદિ ઉદ્દેશક :-

૩ એવં એણં ગમણં જચ્ચેવ બંધિસએ ઉદ્દેસગપરિવાડી સચ્ચેવ ઇહ વિ ભાણિયવ્વા જાવ અચરિમો ત્તિ । અણંતરુદ્દેસગાણં ચડણ્હ વિ એવ્કા વત્તવ્વયા, સેસાણં સત્તણ્હ એવ્કા।

ભાવાર્થ :- ‘બંધી શતક’ માં ઉદ્દેશકની જે પરિપાટી કહી છે, તે રીતે અહીં પણ ઉદ્દેશકોની સંપૂર્ણ પરિપાટી અચરમોદ્દેશક પર્યંત કથન કરવું જોઈએ. અનન્તર સંબંધી ચાર ઉદ્દેશકોની વક્તવ્યતા એક સમાન છે અને શેષ સાત ઉદ્દેશકોની વક્તવ્યતા સમાન છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં ઉદ્દેશક-૩ થી ૧૧નું સંક્ષિપ્ત કથન છે. તેમાં અનંતરાવગાઢ, અનંતરાહારક, અનંતર પર્યાપ્તક ઉદ્દેશકનું કથન અનંતરોત્પન્નક ઉદ્દેશક-૨ અનુસાર છે. પરંપરોત્પન્નક, પરંપરાવગાઢ, પરંપરાહારક, પરંપર પર્યાપ્તક, ચરમ અને અચરમ ઉદ્દેશકનું કથન સમુચ્ચય જીવના કથન અનુસાર (ઉદ્દેશક-૧ અનુસાર) છે.

॥ શતક-૨૯/૨ થી ૧૧ સંપૂર્ણ ॥

॥ શતક-૨૯ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૩૦

પરિચય

પ્રસ્તુત શતકનું નામ 'સમવસરણ' છે. તેના ૧૧ ઉદ્દેશક અને ૧૧ દ્વાર બંધી શતક અનુસાર છે.

- ★ (૧) પ્રથમ ઉદ્દેશકમાં **બંધી શતક**માં કથિત ૧૧ દ્વારના ૪૭ બોલથી વિશેષિત ૨૪ દંડકવર્તી જીવોમાં ક્રિયાવાદી આદિ સમવસરણના ચાર પ્રકારનું નિરૂપણ છે. તત્પશ્ચાત્ તેમાં આયુષ્યબંધ અને ભવીત્વ-અભવીત્વનો નિર્ણય કર્યો છે.
- ★ (૨) બીજા ઉદ્દેશકમાં અનન્તરોત્પન્નક નૈરયિકાદિમાં ક્રિયાવાદી આદિ ચાર સમવસરણનું, તેમાં આયુષ્યબંધનું અને ભવીત્વ-અભવીત્વનું કથન છે.
- ★ (૩) ત્રીજા ઉદ્દેશકમાં પરંપરોત્પન્નક નૈરયિકાદિમાં પણ ચાર સમવસરણ, તેમાં આયુષ્ય બંધ અને ભવીત્વ-અભવીત્વ તે ત્રણ દંડક દ્વારા વિષયનું કથન છે.
- ★ (૪ થી ૧૧) શતક-૨૬ અનુસાર અનન્તરાવગાઢ, પરંપરાવગાઢ, અનન્તરાહારક, પરંપરાહારક, અનન્તર પર્યાપ્તક, પરંપર પર્યાપ્તક, ચરમ, અચરમ આ આઠ ઉદ્દેશકમાં પૂર્વોક્ત વિષયનું નિરૂપણ છે.

આ રીતે આ શતકમાં વિભિન્ન પ્રકારે ક્રિયાવાદી આદિ ચાર પ્રકારના સમવસરણનું સાંગોપાંગ વર્ણન છે.

શતક-૩૦ : ઉદ્દેશક-૧

સંક્ષિપ્ત સાર

પ્રસ્તુત ઉદ્દેશકમાં ચાર પ્રકારના સમવસરણનું વર્ણન છે. ‘સમવસરણ’ શબ્દ બે અર્થમાં પ્રયોજિત છે— (૧) તીર્થકર પ્રભુનું દેશના આપવાનું સ્થાન, તીર્થકર પ્રભુની ધર્મસભા. (૨) વિવિધ માન્યતાઓ ધરાવતા મતાવલંબીઓ, ભિન્ન-ભિન્ન મંતાતરો.

શ્રી સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રના પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના બારમા અધ્યયનનું નામ ‘સમવસરણ’ છે. તેમાં અન્ય-તીર્થિકોના ભિન્ન-ભિન્ન મતો પ્રદર્શિત કર્યા છે. આ ઉદ્દેશકમાં પણ ક્રિયાવાદી આદિ ચાર પ્રકારના સમવસરણ અને તે સમવસરણમાં આયુષ્ય બંધ, ભવિત્વ વગેરેનું કથન છે.

ચાર પ્રકારના સમવસરણ :- (૧) ક્રિયાવાદી :- ક્રિયાવાદીના બે પ્રકાર છે. (૧) એકાંતે ક્રિયાથી જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. જ્ઞાનની આવશ્યકતા નથી, તેવું માનનારા ક્રિયાવાદી કહેવાય છે. જ્ઞાનનો નિષેધ કરનારા ક્રિયાવાદીઓ મિથ્યાત્વી છે. (૨) કોઈપણ ક્રિયા તેના કર્તા વિના સંભવિત નથી. ક્રિયા કર્તાથી કથંચિત અભિન્ન છે. અપેક્ષાએ ક્રિયાને જ આત્મા કહેવામાં આવે છે. આ રીતે ક્રિયા=આત્મા. આત્માના અસ્તિત્વને સ્વીકારે તે ક્રિયાવાદી છે. આ ક્રિયાવાદી સમ્યક્ત્વી છે. પ્રસ્તુતમાં ક્રિયાવાદીથી સમકિતી ક્રિયાવાદીને ગ્રહણ કર્યા છે. તે જીવાદિ તત્ત્વોનો યથાર્થ રીતે સ્વીકાર કરનારા, મોક્ષ માર્ગના આરાધક અને સમ્યગ્દષ્ટિ હોય છે.

(૨) અક્રિયાવાદી :- તેના બે પ્રકાર છે— (૧) ક્રિયાનો નિષેધ કરનારા, ક્રિયા વિના એકાંતે (માત્ર) જ્ઞાનથી જ મોક્ષ માનનારા અક્રિયાવાદી છે. (૨) ક્રિયા=આત્મા. આત્માના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર ન કરનારા અક્રિયાવાદી કહેવાય છે. આ બંને પ્રકારના અક્રિયાવાદીઓ મિથ્યાત્વી છે.

(૩) અજ્ઞાનવાદી :- અજ્ઞાનને શ્રેષ્ઠ માનનારા, જ્ઞાનનો નિષેધ કરનારા, અજ્ઞાનથી જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે, તેવું માનનારા અને જ્ઞાન, ક્રિયા, વિનય વગેરે ગુણોનો નિષેધ કરનારા અજ્ઞાનવાદી કહેવાય છે. તેઓ મિથ્યાત્વી છે.

(૪) વિનયવાદી :- એકાંતે (માત્ર) વિનયથી જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે, તેવું માનનારા અને જ્ઞાન ક્રિયાનો નિષેધ કરનારા વિનયવાદી કહેવાય છે. તેઓ મિથ્યાત્વી છે.

સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રના બારમા અધ્યયનમાં ચાર પ્રકારના મિથ્યાત્વી સમવસરણનું વિશદ વર્ણન છે. પ્રસ્તુતમાં સમકિતી ક્રિયાવાદી સમવસરણનું અને મિથ્યાત્વી અક્રિયાવાદી વગેરે ત્રણ સમવસરણનું, તેમ કુલ ચાર સમવસરણનું કથન છે.

૧૧ દ્વારમાં ચાર સમવસરણ :- ૧૧ દ્વારના ૪૭ બોલમાં જે જે બોલ એકાંત સમકિતીને જ હોય તેમાં ક્રિયાવાદી સમવસરણ હોય છે, યથા— અલેશી, સમ્યગ્દષ્ટિ, સમુચ્ચય જ્ઞાની, પાંચ જ્ઞાની, નોસંજોપ-યુક્ત, અવેદી, અકષાયી, અયોગી, આ ૧૨ બોલોમાં અવશ્ય સમકિત હોય છે; તેથી તેમાં એકાંત ક્રિયાવાદી સમવસરણ જ હોય છે.

કૃષ્ણપાક્ષિક, મિથ્યાદષ્ટિ, સમુચ્ચય અજ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન, તે ૯ બોલોમાં એક મિથ્યાદષ્ટિ હોવાથી ક્રિયાવાદીને છોડીને અંતિમ ત્રણ સમવસરણ હોય છે.

મિશ્ર દષ્ટિમાં અંતિમ બે સમવસરણ અજ્ઞાનવાદી, વિનયવાદી હોય છે. મિશ્રદષ્ટિમાં પરિણામોની

નિશ્ચિતતા ન હોવાથી અસ્તિત્વ રૂપ ક્રિયાનો સ્વીકાર કે અસ્વીકાર કરી શકતા નથી.

જે બોલમાં સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાત્વ બંનેની સંભાવના હોય, તેમાં ચારે સમવસરણ હોય છે, યથા— સમુચ્ચય જીવ, સલેશી, કૃષ્ણલેશીથી શુક્લલેશી, શુક્લપાક્ષિક, આહારાદિ ચાર સંજોપયુક્ત, સકષાયી, ચાર કષાયી, સવેદી, ત્રણ વેદી, સયોગી, ત્રણ યોગી, સાકારોપયોગી, અનાકારોપયોગી તે ૨૮ બોલમાં ચાર સમવસરણ હોય છે.

ચાર સમવસરણમાં આયુષ્ય બંધ :- ક્રિયાવાદી નારક તથા દેવ, મનુષ્ય આયુષ્યનો બંધ કરે છે અને ક્રિયાવાદી મનુષ્ય તથા તિર્યચ પંચેન્દ્રિય, વૈમાનિક દેવાયુનો બંધ કરે છે. અંતિમ ત્રણ સમવસરણમાં ચાર ગતિમાંથી કોઈ પણ આયુષ્યનો બંધ કરી શકે છે. મિશ્રદષ્ટિમાં આયુષ્ય બંધ થતો નથી.

તે જ રીતે સૂત્રકારે ૨૪ દંડકમાં ૪૭ બોલમાં જ્યાં જેટલા સમવસરણ પ્રાપ્ત થતાં હોય તે પ્રમાણે આયુષ્ય બંધનું કથન કર્યું છે.

ચાર સમવસરણમાં ભવી-અભવી :- ક્રિયાવાદી જીવો એકાંત ભવી જ હોય છે. શેષ ત્રણ સમવસરણમાં સ્થિત જીવો ભવી અને અભવી બંને પ્રકારના હોય છે. ૧૧ દ્વારના ૪૭ બોલમાંથી પ્રત્યેક દંડકમાં પ્રાપ્ત થતા બોલ અને તેમાં પ્રાપ્ત થતાં સમવસરણના આધારે તેમાં ભવી-અભવીનું કથન છે.

શતક-૩૦ : ઉદ્દેશક-૧

સમવસરણ

સમવસરણના પ્રકાર :-

૧ કહ્ પ્ ળં ધ્તે ! સમોસરણા પ્ણત્તા ? ગોયમા ! ચત્તારિ સમોસરણા પ્ણત્તા, તં જહા-કિરિયાવાઈ, અકિરિયાવાઈ, અણ્ણાણિયવાઈ, વેણ્ણયવાઈ ।

શબ્દાર્થ :- સમોસરણા = સમવસરણ, મત, દર્શન.

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સમવસરણના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સમવસરણના ચાર પ્રકાર છે, યથા-(૧) ક્રિયાવાદી, (૨) અક્રિયાવાદી, (૩) અજ્ઞાનવાદી અને (૪) વિનયવાદી.

વિવેચન :-

સમવસરણ :- સમવસરન્તિ નાના પરિણામા જીવાઃ કથઞ્ચિત્તુલ્યતયા યેષાં મતેષુ તાનિ સમવસરણાનિ, સમવસૂતયો વાઽન્યોન્યભિન્નેષુ ક્રિયાવાદાદિમતેષુ કથઞ્ચિત્તુલ્યત્વેન ક્વચિત્કેષાઞ્ચિદ્વાદીનામવતારાઃ સમવસરણાનિ । અનેક પ્રકારના પરિણામવાળા જીવો જેમાં હોય, તેને સમવસરણ કહે છે અર્થાત્ ભિન્ન-ભિન્ન મતો અને દર્શનોને સમવસરણ કહે છે.

(૧) ક્રિયાવાદી :- ક્રિયા કર્તારિં વિના ન સંભવતિ સા આત્મસમવાયિનીતિ વદન્તિ તચ્છીલાશ્ચ યે તે ક્રિયાવાદિનઃ । કર્તા વિના ક્રિયાનો સંભવ નથી, તેથી 'ક્રિયાનો જે કર્તા છે, તે આત્મા છે.' આ રીતે જે આત્માના અસ્તિત્વને સ્વીકારે તે ક્રિયાવાદી છે. પ્રસ્તુતમાં તેને સમ્યગ્વાદી, સમ્યગ્ સમવસરણ રૂપે સ્વીકાર્યા છે.

(૨) અક્રિયાવાદી :- અક્રિયાવાદી પણ અનેક પ્રકારના હોય છે- (૧) સર્વ પદાર્થોને ક્ષણિક માનનારા બૌદ્ધ દાર્શનિકો અક્રિયાવાદી છે. તેઓની માન્યતાનુસાર કોઈ પણ પદાર્થ ક્ષણિક હોવાથી તેમાં ક્રિયા થતી નથી. આ રીતે તે સર્વ પદાર્થોમાં ક્રિયાનો અભાવ માને છે, તેથી તે અક્રિયાવાદી કહેવાય છે. (૨) ક્રિયાનો નિષેધ કરીને માત્ર જ્ઞાનથી મુક્તિને માને તે અક્રિયાવાદી છે. તેમના મતાનુસાર ક્રિયાની આવશ્યકતા નથી, કેવલ ચિત્તની શુદ્ધિ જ અનિવાર્ય છે. (૩) જીવાદિના અસ્તિત્વને નહીં માનનારા પણ અક્રિયાવાદી છે.

(૩) અજ્ઞાનવાદી :- અજ્ઞાનને જ પ્રાધાન્ય આપનારા અજ્ઞાનવાદી છે. તેમના મતાનુસાર જીવાદિ અતીન્દ્રિય પદાર્થોને જાણનાર કોઈ નથી અને તેને જાણવાનું પ્રયોજન પણ નથી, તે ઉપરાંત જ્ઞાની અને અજ્ઞાની બંનેનો સમાન અપરાધ હોય, તો જ્ઞાની વિશેષ દોષિત છે. તેથી અજ્ઞાન જ શ્રેષ્ઠ છે.

(૪) વિનયવાદી :- સ્વર્ગ અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ વિનયથી જ થાય છે; તેથી વિનય જ શ્રેષ્ઠ છે. આ રીતે વિનયને પ્રાધાન્ય આપનાર વિનયવાદી હોય છે.

૧૧ ઢારના ૪૭ બોલમાં સમવસરણ :-

૨ જીવા પ્ ળં ધ્તે ! કિં કિરિયાવાઈ, અકિરિયાવાઈ, અણ્ણાણિયવાઈ, વેણ્ણયવાઈ ?

ગોયમા ! જીવા કિરિયાવાઈ વિ, અકિરિયાવાઈ વિ, અણ્ણાણિયવાઈ વિ, વેણઙ્ગવાઈ વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જીવો શું ક્રિયાવાદી છે, અક્રિયાવાદી છે, અજ્ઞાનવાદી છે કે વિનયવાદી છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જીવો ક્રિયાવાદી પણ છે, અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી પણ છે.

૩ સલેસ્સા ણં ભંતે ! જીવા કિં કિરિયાવાઈ, પુચ્છા ? ગોયમા ! કિરિયાવાઈ વિ, અકિરિયાવાઈ વિ, અણ્ણાણિયવાઈ વિ, વેણઙ્ગવાઈ વિ । એવં જાવ સુક્કલેસ્સા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! શું સલેશી જીવો ક્રિયાવાદી છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! ક્રિયાવાદી પણ છે, અક્રિયાવાદી પણ છે, અજ્ઞાનવાદી પણ છે અને વિનયવાદી પણ છે. આ રીતે શુકલલેશ્યા પર્યત જાણવું.

૪ અલેસ્સા ણં ભંતે ! જીવા, પુચ્છા ? ગોયમા ! કિરિયાવાઈ, ણો અકિરિયાવાઈ, ણો અણ્ણાણિયવાઈ, ણો વેણઙ્ગવાઈ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! અલેશી જીવો શું ક્રિયાવાદી છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! અલેશી જીવો ક્રિયાવાદી છે, અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી નથી.

૫ કઠ્ઠપક્કિચ્ચયા ણં ભંતે ! જીવા કિં કિરિયાવાઈ, પુચ્છા ? ગોયમા ! ણો કિરિયાવાઈ, અકિરિયાવાઈ, અણ્ણાણિયવાઈ વિ, વેણઙ્ગવાઈ વિ । સુક્કપક્કિચ્ચયા જહા સલેસ્સા । સમ્મદિટ્ઠી જહા અલેસ્સા । મિચ્છાદિટ્ઠી જહા કઠ્ઠપક્કિચ્ચયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! કૃષ્ણપાક્ષિક જીવો શું ક્રિયાવાદી છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! ક્રિયાવાદી નથી, પરંતુ અક્રિયાવાદી છે, અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી પણ છે. શુકલપાક્ષિક જીવો, સલેશી જીવોની સમાન છે. સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો અલેશીની સમાન છે. મિથ્યાદષ્ટિ જીવો કૃષ્ણપાક્ષિકની સમાન છે.

૬ સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠી ણં ભંતે ! કિં કિરિયાવાઈ, પુચ્છા ? ગોયમા ! ણો કિરિયાવાઈ, ણો અકિરિયાવાઈ, અણ્ણાણિયવાઈ વિ, વેણઙ્ગવાઈ વિ । ણાણી જાવ કેવલણાણી જહા અલેસ્સે । અણ્ણાણી જાવ વિભાણાણી જહા કઠ્ઠપક્કિચ્ચયા । આહારસણ્ણોવત્તા જાવ પરિગ્ગહસણ્ણોવત્તા જહા સલેસ્સા । ણોસણ્ણોવત્તા જહા અલેસ્સા । સવેયગા જાવ ણપુંસગવેયગા જહા સલેસ્સા । અવેયગા જહા અલેસ્સા । સકસાયી જાવ લોભકસાયી જહા સલેસ્સા । અકસાયી જહા અલેસ્સા । સજોગી જાવ કાયજોગી જહા સલેસ્સા । અજોગી જહા અલેસ્સા । સાગારોવત્તા અણાગારોવત્તા જહા સલેસ્સા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! મિશ્ર દષ્ટિ જીવો શું ક્રિયાવાદી છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! ક્રિયાવાદી નથી, અક્રિયાવાદી પણ નથી પરંતુ અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી છે. જ્ઞાની યાવત્ કેવલજ્ઞાની જીવો, અલેશી જીવોની સમાન છે. અજ્ઞાની યાવત્ વિભંગજ્ઞાની જીવો, કૃષ્ણપાક્ષિક જીવોની સમાન છે. આહારસંજોપયુક્ત યાવત્ પરિગ્રહસંજોપયુક્ત જીવો, સલેશી જીવોની સમાન છે. નોસંજોપયુક્ત જીવો અલેશીની સમાન છે. સવેદક યાવત્ નપુંસકવેદક જીવો, સલેશીની સમાન છે. અવેદક જીવો અલેશી જીવોની સમાન છે. સકધાયી યાવત્ લોભકધાયી જીવો સલેશી જીવોની સમાન છે. અકધાયી જીવોનું વર્ણન અલેશી

જીવોની સમાન છે. સયોગી યાવત્ કાયયોગી જીવો, સલેશી જીવોની સમાન છે. અયોગી જીવો અલેશી જીવોની સમાન છે. સાકારોપયુક્ત અને અનાકારોપયુક્ત જીવો સલેશીની સમાન છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં જીવ, લેશ્યા આદિ ૧૧ દ્વારોના ૪૭ બોલમાં ક્રિયાવાદી આદિ ચાર સમવસરણમાંથી કેટલા સમવસરણ પ્રાપ્ત થાય છે, તેનું નિરૂપણ છે.

૧૧ દ્વારના ૪૭ બોલમાં જે બોલમાં સમ્યક્ત્વ હોય તે માત્ર ક્રિયાવાદી છે અને જે બોલમાં મિથ્યાત્વ હોય તે અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી છે. ક્રિયાવાદી અને વિનયવાદી સમવસરણ સંજી જીવોમાં જ હોય છે.

(૧) સમુચ્ચય જીવોમાં ચારે પ્રકારના સમવસરણ હોય છે. પાંચ સ્થાવર અને ત્રણ વિકલેન્દ્રિય આ આઠ દંડકમાં અક્રિયાવાદી અને અજ્ઞાનવાદી તે બે સમવસરણ હોય છે. ત્રણ વિકલેન્દ્રિય જીવોને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ હોય છે પરંતુ તે મિથ્યાત્વાભિમુખ હોવાથી અહીં તેની ગણના કરી નથી. શેષ ૧૬ દંડકમાં ચાર-ચાર સમવસરણ હોય છે.

(૨) લેશ્યા દ્વાર— સલેશીથી શુક્લલેશી પર્યંતના જીવોમાં ચાર પ્રકારના સમવસરણ હોય છે, અલેશી જીવો એકાંત સમકિતી હોવાથી તેમાં એક ક્રિયાવાદી સમવસરણ હોય છે. તેમાં અન્ય ત્રણ સમવસરણ નથી.

(૩) પક્ષ દ્વાર— શુક્લપક્ષીમાં ચાર પ્રકારના સમવસરણ હોય છે કારણ કે તે જીવો સમકિતી અને મિથ્યાત્વી બંને પ્રકારના હોય છે. કૃષ્ણપક્ષી જીવો એકાંત મિથ્યાત્વી હોવાથી તે ક્રિયાવાદી નથી. તેમાં શેષ ત્રણ સમવસરણ હોય છે.

(૪) દષ્ટિ દ્વાર— સમ્યગ્દષ્ટિમાં એક ક્રિયાવાદી સમવસરણ હોય છે. મિથ્યાદષ્ટિમાં ક્રિયાવાદીને છોડીને શેષ ત્રણ અને મિશ્રદષ્ટિમાં અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી બે સમવસરણ હોય છે.

(૫) જ્ઞાન દ્વાર— સમુચ્ચય જ્ઞાની અને પાંચ જ્ઞાનીમાં એક ક્રિયાવાદી સમવસરણ છે.

(૬) અજ્ઞાન દ્વાર— સમુચ્ચય અજ્ઞાની, મતિ અજ્ઞાની, શ્રુત અજ્ઞાની અને વિભંગજ્ઞાનીમાં ક્રિયાવાદીને છોડીને શેષ ત્રણ સમવસરણ હોય છે.

(૭) સંજ્ઞા દ્વાર— આહારાદિ ચાર સંજ્ઞોપયુક્ત જીવ સમકિતી અને મિથ્યાત્વી બંને પ્રકારના હોવાથી તેમાં ચારે પ્રકારના સમવસરણ હોય છે. નોસંજ્ઞોપયુક્ત જીવ સમકિતી જ હોવાથી તેમાં એક ક્રિયાવાદી સમવસરણ જ હોય છે.

(૮) વેદ દ્વાર— સવેદી અને ત્રણ વેદી જીવો સમકિતી અને મિથ્યાત્વી બંને હોવાથી તેમાં ચાર સમવસરણ છે અને અવેદી જીવો એકાંત સમકિતી હોવાથી તેમાં એક ક્રિયાવાદી સમવસરણ હોય છે.

(૯) કષાય દ્વાર— સકષાયી અને ચારે કષાયી જીવો સમકિતી અને મિથ્યાત્વી બંને પ્રકારના હોવાથી તેમાં ચાર સમવસરણ છે અને અકષાયી જીવો એકાંત સમકિતી હોવાથી તેમાં એક ક્રિયાવાદી સમવસરણ હોય છે.

(૧૦) યોગ દ્વાર— સયોગી, મનયોગી, વચનયોગી અને કાયયોગી જીવો સમકિતી અને મિથ્યાત્વી બંને પ્રકારના હોવાથી તેમાં ચાર સમવસરણ હોય છે. અયોગી જીવો સમ્યગ્દષ્ટિ હોવાથી તેમાં એક ક્રિયાવાદી સમવસરણ હોય છે.

(૧૧) ઉપયોગ દ્વાર- સાકાર ઉપયોગી અને અનાકાર ઉપયોગી જીવો સમકિતી અને મિથ્યાત્વી બંને પ્રકારના હોવાથી તેમાં ચાર પ્રકારના સમવસરણ હોય છે.

અગિયાર દ્વારના ૪૭ બોલમાં સમવસરણ :-

દ્વાર	જીવ	સમવસરણ				
		ક્રિયાવાદી	અક્રિયાવાદી	અજ્ઞાનવાદી	વિનયવાદી	કુલ
૧	સમુચ્ચય જીવ	✓	✓	✓	✓	૪
૨	સલેશી, ૬ લેશ્યા	✓	✓	✓	✓	૪
	અલેશી	✓	×	×	×	૧
૩	કૃષ્ણપાક્ષિક	×	✓	✓	✓	૩
	શુકલપાક્ષિક	✓	✓	✓	✓	૪
૪	સમ્યક્દષ્ટિ	✓	×	×	×	૧
	મિથ્યાદષ્ટિ	×	✓	✓	✓	૩
	મિશ્રદષ્ટિ	×	×	✓	✓	૨
૫	જ્ઞાની-પાંચ જ્ઞાની	✓	×	×	×	૧
૬	અજ્ઞાની-ત્રણ અજ્ઞાની	×	✓	✓	✓	૩
૭	૪ સંજોપયુક્ત	✓	✓	✓	✓	૪
	નોસંજોપયુક્ત	✓	×	×	×	૧
૮	સવેદી-ત્રણ વેદી	✓	✓	✓	✓	૪
	અવેદી	✓	×	×	×	૧
૯	સકધાયી- ૪ કધાયી	✓	✓	✓	✓	૪
	અકધાયી	✓	×	×	×	૧
૧૦	સયોગી-૩ યોગી	✓	✓	✓	✓	૪
	અયોગી	✓	×	×	×	૧
૧૧	સાકાર-અનાકારોપયુક્ત	✓	✓	✓	✓	૪

૨૪ દંડકમાં ૧૧ દ્વાર અને સમવસરણ :-

૭ જેરૂયા ણં ભંતે ! કિં કિરિયાવાઈ, પુચ્છ ? ગોયમા ! કિરિયાવાઈ વિ જાવ વેણઙ્ગવાઈ વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નેરયિકો શું ક્રિયાવાદી છે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે ક્રિયાવાદી યાવત્ વિનયવાદી પણ છે.

૮ સલેસ્સા ણં ભંતે ! જેરૂયા કિં કિરિયાવાઈ, પુચ્છ ? ગોયમા ! એવં ચેવ । એવં જાવ કાઉલેસ્સા । કણ્હપત્તિખયા કિરિયાવિવજ્જિયા । એવ એણં કમેણં જચ્ચેવ જીવાણં વત્તવ્વયા

સચ્ચેવ ણેરઙ્યાણં વિ જાવ અણાગારોવત્તા, ણવરં- જં અત્થિ તં ભાણિયવ્વં, સેસં ણ
ભણ્ણહિ । જહા ણેરઙ્યા એવં જાવ થણિયકુમારા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સલેશી નૈરયિકો શું ક્રિયાવાદી છે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ !
પૂર્વવત્ યાવત્ કાપોતલેશી નૈરયિકો પર્યત જાણવું. કૃષ્ણપાક્ષિક નૈરયિકો ક્રિયાવાદી નથી. આ રીતે અને આ
જ ક્રમથી જીવોની વક્તવ્યતા અનુસાર નૈરયિકોના વિષયમાં અનાકારોપયુક્ત પર્યત જાણવું. પરંતુ તેમાં જે
બોલ હોય તેનું જ કથન કરવું જોઈએ. શેષ બોલનું કથન કરવું નહીં. નૈરયિકોની સમાન અસુરકુમારથી
સ્તનિતકુમાર પર્યત દશ ભવનપતિ દેવોનું કથન કરવું.

૧ પુઠ્ઠવિકાઙ્યાણં ભંતે! કિં કિરિયાવાઈ, પુચ્છા ? ગોયમા ! ણો કિરિયાવાઈ, અકિરિયાવાઈ
વિ । અણ્ણાણિયવાઈ વિ, ણો વેણઙ્યવાઈ । એવં પુઠ્ઠવિકાઙ્યાણં જં અત્થિ તત્થ સવ્વત્થ વિ
એયાઈ દો મજ્ઙિલ્લાઈ સમોસરણાઈ જાવ અણાગારોવત્તા વિ । એવં જાવ ચરિંદિયાણં
સવ્વઠાણેસુ એયાઈ ચેવ મજ્ઙિલ્લાગાઈ દો સમોસરણાઈ, ણવરં- વિગલિંદિયાણં સમ્મત્ત-ણાણેહિં
વિ એયાણિ ચેવ મજ્ઙિલ્લાગાઈ દો સમોસરણાઈ । પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયા જહા જીવા,
ણવરં- જં અત્થિ તં ભાણિયવ્વં । મણુસ્સા જહા જીવા તહેવ ણિરવસેસં । વાણમંતર- જોઙ્ગિસિય
વેમાણિયા જહા અસુરકુમારા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! શું પૃથ્વીકાયિક જીવો ક્રિયાવાદી છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ!
તે ક્રિયાવાદી અને વિનયવાદી નથી, અક્રિયાવાદી અને અજ્ઞાનવાદી છે. આ રીતે પૃથ્વીકાયિક જીવોમાં જે- જે
બોલ હોય તે સર્વમાં યાવત્ અનાકારોપયોગયુક્ત જીવોમાં અક્રિયાવાદી અને અજ્ઞાનવાદી તે બે સમવસરણ
હોય છે યાવત્ અનાકારોપયોગ પર્યત જાણવા જોઈએ. આ જ રીતે ચૌરેન્દ્રિય સુધીના જીવોને પ્રાપ્ત સર્વ
બોલોમાં મધ્યના બે સમવસરણ હોય છે. વિકલેન્દ્રિયોમાં સમ્યક્ત્વ અને જ્ઞાનમાં પણ મધ્યના બે સમવસરણ
હોય છે.

તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયનું કથન ઔઘિક જીવોની સમાન છે, પરંતુ તેમાં જે બોલ હોય તે જ કહેવા જોઈએ.
મનુષ્યનું સંપૂર્ણ કથન ઔઘિક જીવોની સમાન છે. વાણવ્યંતર, જ્યોતિષી અને વૈમાનિકનું કથન અસુરકુમાર-
દેવોની સમાન છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં ૨૪ દંડકના જીવોમાં ચાર પ્રકારના સમવસરણનું નિરૂપણ છે.

નારક અને દેવ :- સાત નરક અને દેવમાં જે બોલ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમાં ચારે પ્રકારના સમવસરણ હોય છે
કારણ કે નારકો અને દેવો સમકિતી અને મિથ્યાત્વી બંને પ્રકારના હોય છે. તે સિવાય કૃષ્ણપક્ષી, સમ્યગ્દષ્ટિ,
મિથ્યાદષ્ટિ, મિશ્રદષ્ટિ, જ્ઞાની-અજ્ઞાનીમાં સમવસરણનું કથન ઔઘિક જીવોની સમાન છે.

પાંચ સ્થાવર અને ત્રણ વિકલેન્દ્રિય :- પૃથ્વીકાયિકાદિ સ્થાવર જીવો, મિથ્યાદષ્ટિ હોવાથી તેમાં અક્રિયા-
વાદી અને અજ્ઞાનવાદી, બે સમવસરણ હોય છે. યદ્યપિ તેમાં વચનનો અભાવ હોવાથી કોઈપણ વાદ હોતા
નથી, તેમ છતાં તે તે વાદને યોગ્ય પરિણામ હોવાથી તેમાં સમવસરણનું કથન કર્યું છે. ક્રિયાવાદ અને

વિનયવાદ સંજ્ઞી જીવોમાં હોય છે. પૃથ્વીકાય આદિ અસંજ્ઞી છે, તેથી તેમાં વિનયવાદ અને ક્રિયાવાદ નથી. ત્રણ વિકલેન્દ્રિયમાં પણ સર્વ બોલોમાં તે જ બે સમવસરણ હોય છે. બેઈન્દ્રિયાદિ જીવોના અપર્યાપ્તામાં સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વનો સદ્ભાવ હોય છે. તે અલ્પકાલીન છે અને મિથ્યાત્વાભિમુખ હોવાથી તેની ગણના ક્રિયાવાદીમાં થતી નથી અને સંજ્ઞીપણાના અભાવમાં તે જીવો વિનયવાદી પણ નથી. માટે તેના સમ્યક્ત્વ અને જ્ઞાનમાં પણ તે જ બે સમવસરણ છે.

પંચેન્દ્રિય તિર્યચો અને મનુષ્યો :- પંચેન્દ્રિય તિર્યચો અને મનુષ્યો સમકિતી અને મિથ્યાત્વી બંને પ્રકારના હોવાથી તેમાં ચારે પ્રકારના સમવસરણ હોય છે. તેને જે-જે બોલ પ્રાપ્ત થાય છે તેમાં ઔદિક જીવોની સમાન યથાયોગ્ય એક, બે, ત્રણ કે ચાર સમવસરણ હોય છે.

૧૧ દ્વારમાં સમવસરણ અને આયુષ્ય બંધ :-

૧૦ કિરિયાવાઈ ણં ભંતે ! જીવા કિં ણેરઙ્યાયં પકરેતિ, તિરિક્ખજોણિયાયં પકરેતિ, મણુસ્સાયાયં પકરેતિ, દેવાયં પકરેતિ ? ગોયમા ! ણો ણેરઙ્યાયં પકરેતિ, ણો તિરિક્ખજોણિયાયં પકરેતિ, મણુસ્સાયાયં પિ પકરેતિ, દેવાયં પિ પકરેતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ક્રિયાવાદી જીવો, શું નૈરયિકનું આયુષ્ય બાંધે છે, તિર્યચનું, મનુષ્યનું કે દેવનું આયુષ્ય બાંધે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ક્રિયાવાદી જીવો, નૈરયિક અને તિર્યચનું આયુષ્ય બાંધતા નથી. પરંતુ મનુષ્ય અને દેવનું આયુષ્ય બાંધે છે.

૧૧ જહ દેવાયં પકરેતિ કિં ભવણવાસીદેવાયં પકરેતિ જાવ વેમાણિયદેવાયં પકરેતિ ? ગોયમા ! ણો ભવણવાસીદેવાયં પકરેતિ, ણો વાણમંતારદેવાયં પકરેતિ ણો જોહસિયદેવાયં પકરેતિ, વેમાણિયદેવાયં પકરેતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો ક્રિયાવાદી જીવો, દેવનું આયુષ્ય બાંધે છે, તો શું ભવનપતિ દેવનું આયુષ્ય બાંધે છે, વાણવ્યંતરદેવનું આયુષ્ય બાંધે છે, જ્યોતિષીદેવનું આયુષ્ય બાંધે છે કે વૈમાનિક દેવનું આયુષ્ય બાંધે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે ભવનપતિ, વાણવ્યંતર અને જ્યોતિષી દેવનું આયુષ્ય બાંધતા નથી, પરંતુ વૈમાનિક દેવનું આયુષ્ય બાંધે છે.

૧૨ અકિરિયાવાઈ ણં ભંતે ! જીવા કિં ણેરઙ્યાયં પકરેતિ, તિરિક્ખજોણિયાયં પકરેતિ, પુચ્છા ? ગોયમા ! ણેરઙ્યાયં પિ પકરેતિ જાવ દેવાયં પિ પકરેતિ । એવં અણ્ણાણિયવાઈ વિ, વેણહિયવાઈ વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અક્રિયાવાદી જીવો, શું નૈરયિકનું આયુષ્ય બાંધે છે, તિર્યચનું આયુષ્ય બાંધે છે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! નૈરયિક યાવત્ દેવનું આયુષ્ય બાંધે છે. આ રીતે અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી પણ જાણવા.

૧૩ સલેસ્સા ણં ભંતે ! જીવા કિરિયાવાઈ કિં ણેરઙ્યાયં પકરેતિ, પુચ્છા ? ગોયમા ! ણો ણેરઙ્યાયં એવં જહેવ જીવા તહેવ સલેસ્સા વિ ચહિં વિ સમોસરણેહિં ભાણિયવ્વા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સલેશી ક્રિયાવાદી જીવો, શું નૈરયિકનું આયુષ્ય બાંધે છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! નૈરયિકનું આયુષ્ય બાંધતા નથી, ઇત્યાદિ ઔધિક જીવોની સમાન સલેશી જીવોમાં ચારે સમવસરણમાં આયુષ્ય બંધ કે અબંધ સંબંધી કથન કરવું જોઈએ.

૧૪ કળ્હલેસ્સા ણં ભંતે ! જીવા કિરિયાવાઈ કિં ણેરઙ્યાયં પકરેતિ, પુચ્છા ? ગોયમા ! ણો ણેરઙ્યાયં પકરેતિ, ણો તિરિક્ખજોણિયાયં પકરેતિ, મણુસ્સાયં પકરેતિ, ણો દેવાયં પકરેતિ । અકિરિયાઈ અણ્ણાણિયાવાઈ વેણઙ્ગવાઈ ય ચત્તારિ વિ આઝ્યાઈં પકરેતિ । એવં ણીલલેસ્સા વિ । એવં કાઝલેસ્સા વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશી ક્રિયાવાદી જીવો, શું નૈરયિકનું આયુષ્ય બાંધે છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશી ક્રિયાવાદી જીવો નૈરયિક, તિર્યચ અને દેવનું આયુષ્ય બાંધતા નથી, પરંતુ મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધે છે, કૃષ્ણલેશી અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી જીવો, નૈરયિક આદિ ચારે પ્રકારનું આયુષ્ય બાંધે છે, આ રીતે નીલલેશી અને કાપોતલેશી પણ જાણવા.

૧૫ તેઝલેસ્સા ણં ભંતે ! જીવા કિરિયાવાઈ કિં ણેરઙ્યાયં પકરેતિ, પુચ્છા ? ગોયમા ! ણો ણેરઙ્યાયં પકરેતિ, ણો તિરિક્ખજોણિયાયં પકરેતિ, મણુસ્સાયં પકરેતિ, દેવાયં પિ પકરેતિ । જઙ્ગ દેવાયં પકરેતિ-તહેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તેજોલેશી ક્રિયાવાદી જીવો, શું નૈરયિકનું આયુષ્ય બાંધે છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! નૈરયિક અને તિર્યચનું આયુષ્ય બાંધતા નથી પરંતુ મનુષ્ય અને દેવનું આયુષ્ય બાંધે છે. જો તે દેવનું આયુષ્ય બાંધે, તો પૂર્વવત્ વૈમાનિક દેવ આયુષ્યનો બંધ કરે છે.

૧૬ તેઝલેસ્સા ણં ભંતે ! જીવા અકિરિયાવાઈ કિં ણેરઙ્યાયં પકરેતિ પુચ્છા ? ગોયમા ! ણો ણેરઙ્યાયં પકરેતિ, મણુસ્સાયં પિ પકરેતિ, તિરિક્ખજોણિયાયં પિ પકરેતિ, દેવાયં પિ પકરેતિ । એવં અણ્ણાણિયાવાઈ વિ, વેણઙ્ગવાઈ વિ । જહા તેઝલેસ્સા એવં પમ્હલેસ્સા વિ સુક્કલેસ્સા વિ ણાયવ્વા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તેજોલેશી અક્રિયાવાદી જીવો, શું નૈરયિકનું આયુષ્ય બાંધે છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! નૈરયિકનું આયુષ્ય બાંધતા નથી પરંતુ મનુષ્ય, તિર્યચ અને દેવનું આયુષ્ય બાંધે છે. આ રીતે અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી જીવો પણ જાણવા. તેજોલેશી જીવોની સમાન પદ્મલેશી અને શુક્લલેશી જીવોનું કથન કરવું જોઈએ.

૧૭ અલેસ્સા ણં ભંતે ! જીવા કિરિયાવાઈ કિં ણેરઙ્યાયં પકરેતિ, પુચ્છા ? ગોયમા ! ણો ણેરઙ્યાયં પકરેતિ, ણો તિરિક્ખજોણિયાયં પકરેતિ, ણો મણુસ્સાયં પકરેતિ, ણો દેવાયં પકરેતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અલેશી ક્રિયાવાદી જીવો, શું નૈરયિકનું આયુષ્ય બાંધે છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે નૈરયિક, તિર્યચ, મનુષ્ય કે દેવ કોઈનું પણ આયુષ્ય બાંધતા નથી.

૧૮ કળ્હપક્ખિયા ણં ભંતે ! જીવા અકિરિયાવાઈ કિં ણેરઙ્યાયં પકરેતિ, પુચ્છા ?

ગોયમા ! પેરઙ્યાઝયં પિ પકરંતિ એવં ચઝવિહં પિ । એવં અણ્ણાણિયવાઈ વિ, વેણઙ્યવાઈ વિ । સુક્કપક્કિચયા જહા સલેસ્સા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કૃષ્ણપાક્ષિક અક્રિયાવાદી જીવો, શું નૈરયિકનું આયુષ્ય બાંધે છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! કૃષ્ણપાક્ષિક જીવો નૈરયિક આદિ ચારે ય પ્રકારનું આયુષ્ય બાંધે છે. આ રીતે કૃષ્ણપાક્ષિક અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી પણ જાણવા. શુક્લપાક્ષિક, જીવોમાં આયુષ્ય બંધનું કથન સલેશી જીવોની સમાન છે.

૧૯ સમ્મદિટ્ટી ણં ધંતે ! જીવા કિરિયાવાઈ કિં પેરઙ્યાઝયં પકરંતિ, પુચ્છા ? ગોયમા ! ણો પેરઙ્યાઝયં પકરંતિ, ણો તિરિક્કજોણિયાઝયં પકરંતિ, મણુસ્સાઝયં પકરંતિ, દેવાઝયં પિ પકરંતિ । મિચ્છાદિટ્ટી જહા કણ્હપક્કિચયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સમ્યગ્દષ્ટિ ક્રિયાવાદી જીવો, શું નૈરયિકનું આયુષ્ય બાંધે છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! નૈરયિક અને તિર્યચનું આયુષ્ય બાંધતા નથી પરંતુ મનુષ્ય અને દેવનું આયુષ્ય બાંધે છે. મિથ્યાદષ્ટિ અક્રિયાવાદી આદિ જીવોના આયુષ્યનો બંધ કૃષ્ણપાક્ષિકની સમાન છે.

૨૦ સમ્મામિચ્છાદિટ્ટી ણં ધંતે ! જીવા અણ્ણાણિયવાઈ કિં પેરઙ્યાઝયં પકરંતિ, પુચ્છા ? જહા અલેસ્સા । એવંવેણઙ્યવાઈ વિ । ણાણી આભિણિબોહિયણાણી ય, સુયણાણી ય, ઓહિણાણી ય જહા સમ્મદિટ્ટી ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ અજ્ઞાનવાદી જીવો, શું નૈરયિકનું આયુષ્ય બાંધે છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! અલેશી જીવોની સમાન છે. આ રીતે વિનયવાદીનું કથન પણ જાણવું જોઈએ. અર્થાત્ મિશ્રદષ્ટિ જીવો કોઈ પ્રકારનું આયુષ્ય બાંધતા નથી. જ્ઞાની, મતિજ્ઞાની, શ્રુતજ્ઞાની અને અવધિજ્ઞાનીની વક્તવ્યતા સમ્યગ્દષ્ટિની સમાન છે.

૨૧ મણપજ્જવણાણી ણં ધંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! ણો પેરઙ્યાઝયં પકરંતિ, ણો તિરિક્કજોણિયાઝયં, ણો મણુસ્સાઝયં પકરંતિ, દેવાઝયં પકરંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! મનઃપર્યવજ્ઞાની ક્રિયાવાદી જીવો, શું નૈરયિકનું આયુષ્ય બાંધે છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે નૈરયિક, તિર્યચ અને મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધતા નથી, પરંતુ દેવનું આયુષ્ય બાંધે છે.

૨૨ જઙ્ઙ દેવાઝયં પકરંતિ કિં ભવણવાસિદેવાઝયં પકરંતિ, પુચ્છા ? ગોયમા ! ણો ભવણવાસિદેવાઝયં પકરંતિ, ણો વાણમંતરદેવાઝયં પકરંતિ, ણો જોઙ્ઙસિયદેવાઝયં પકરંતિ, વેમાણિયદેવાઝયં પકરંતિ । કેવલણાણી જહા અલેસ્સા । અણ્ણાણી જાવ વિભંગણાણી જહા કણ્હપક્કિચયા । સણ્ણાસુ ચઝસુવિ જહા સલેસ્સા । ણોસણ્ણોવઝ્ઝા જહા મણપજ્જવણાણી । સવેયગા જાવ ણપુંસગવેયગા જહા સલેસ્સા । અવેયગા જહા અલેસ્સા । સકસાચી જાવ લોભકસાચી જહા સલેસ્સા । અકસાચી જહા અલેસ્સા । સજોગી જાવ કાયજોગી જહા

સલેસ્સા । અજોગી જહા અલેસ્સા । સાગારોવડતા ય અણાગારોવડતા ય જહા સલેસ્સા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે દેવનું આયુષ્ય બાંધે છે, તો શું ભવનપતિ દેવ યાવત્ વૈમાનિક દેવનું આયુષ્ય બાંધે છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! મન:પર્યવજ્ઞાની ભવનપતિ, વાણવ્યંતર અને જ્યોતિષી દેવનું આયુષ્ય બાંધતા નથી, પરંતુ વૈમાનિક દેવનું આયુષ્ય બાંધે છે. કેવળજ્ઞાનીનું કથન અલેશી જીવોની સમાન છે. અજ્ઞાની યાવત્ વિભંગજ્ઞાની, કૃષ્ણપાક્ષિકની સમાન છે. આહારાદિ ચાર સંજ્ઞોપયુક્ત જીવો, સલેશીની સમાન છે. નોસંજ્ઞોપયુક્ત જીવો મન:પર્યવજ્ઞાનીની સમાન છે. સવેદી યાવત્ નંપુસકવેદી સલેશીની સમાન છે. અવેદી, અલેશીની સમાન છે. સકષાયી યાવત્ લોભકષાયી જીવો, સલેશીની સમાન છે. અકષાયી, અલેશીની સમાન છે. સયોગી યાવત્ કાયયોગી, સલેશીની સમાન છે. અયોગી, અલેશીની સમાન છે. સાકારોપયુક્ત અને અનાકારોપયુક્ત જીવો, સલેશીની સમાન છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સમુચ્ચય જીવોમાં લેશ્યાદિ ૧૧ દ્વારના માધ્યમે ચારે ય સમવસરણમાં આયુષ્ય બંધનું નિરૂપણ કર્યું છે. આયુષ્યનો બંધ ત્રીજું ગુણસ્થાન છોડીને સાત ગુણસ્થાન સુધી થાય છે. આઠમાથી ચૌદમા ગુણસ્થાનવર્તી જીવો આયુષ્યનો બંધ કરતા નથી અને સાત ગુણસ્થાન સુધીના જીવો જીવનમાં એક જ વાર આયુષ્યનો બંધ કરે છે.

ક્રિયાવાદીમાં આયુષ્યબંધ :- તે જીવો સમકિતી હોય છે. તેમાં જો ક્રિયાવાદી મનુષ્યો અને તિર્યચ પંચેન્દ્રિયો આયુષ્યનો બંધ કરે તો વૈમાનિક જાતિના દેવાયુષ્યનો બંધ કરે છે અને જો ક્રિયાવાદી નારકો અને દેવો આયુષ્યનો બંધ કરે તો કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યાયુષ્યનો બંધ કરે છે.

અક્રિયાવાદી આદિ ત્રણ સમવસરણમાં આયુષ્યબંધ :- તે જીવો મિથ્યાત્વી હોય છે. તે જીવો આયુષ્યનો બંધ કરે તો ચાર ગતિમાંથી કોઈપણ ગતિના આયુષ્યનો બંધ કરે છે.

લેશ્યા દ્વાર :- સલેશી ક્રિયાવાદી જીવો મનુષ્યાયુ તથા વૈમાનિક દેવાયુષ્યનો બંધ કરે છે. તેમાં ક્રિયાવાદી નારકો અને દેવો મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધે છે અને ક્રિયાવાદી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય અને મનુષ્યો વૈમાનિક જાતિના દેવાયુષ્યનો બંધ કરે છે. શેષ ત્રણ સમવસરણમાં ચારે ય ગતિના જીવો હોય છે અને તે જીવો ચારે ગતિના આયુષ્યનો બંધ કરે છે.

કૃષ્ણ, નીલ, કાપોતલેશી જીવો ક્રિયાવાદી હોય તો એક મનુષ્યાયુનો જ બંધ કરે છે. તે કથન નારક દેવોની અપેક્ષાએ છે. **કૃષ્ણ, નીલ કે કાપોતલેશી** ક્રિયાવાદી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય અને મનુષ્યો તે લેશ્યાના પરિણામમાં આયુષ્યનો બંધ કરતા નથી. કારણ કે ક્રિયાવાદી સમકિતી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય અને મનુષ્ય જો આયુષ્યનો બંધ કરે તો અવશ્ય વૈમાનિક જાતિના દેવાયુનો જ બંધ કરે છે અને વૈમાનિકોમાં તે ત્રણ અશુભ લેશ્યા ન હોવાથી તે અશુભ લેશ્યામાં મનુષ્યો અને તિર્યચોને આયુષ્યનો બંધ થઈ શકતો નથી. શેષ ત્રણ સમવસરણવાળા જીવો ચારે ય ગતિના આયુષ્યનો બંધ કરે છે.

તેજો, પદ્મ અને શુકલલેશી જીવો ક્રિયાવાદી હોય તો મનુષ્યાયુ અને વૈમાનિક દેવાયુનો બંધ કરે છે. તેમાં દેવો મનુષ્યાયુનો બંધ કરે છે અને મનુષ્ય અને તિર્યચ પંચેન્દ્રિયો, વૈમાનિક દેવાયુનો બંધ કરે છે. નારકોમાં ત્રણ શુભ લેશ્યા નથી. તેથી શેષ ત્રણ સમવસરણવાળા નરકગતિ સિવાયની ત્રણ ગતિના આયુષ્યનો

બંધ કરે છે. **અલેશી** જીવોમાં ચૌદમા ગુણસ્થાનવર્તી મનુષ્યો જ હોય છે. તે માત્ર ક્રિયાવાદી જ હોય છે. તે કોઈ પણ આયુષ્યનો બંધ કરતા નથી કારણ કે તે મોક્ષગામી હોય છે.

પક્ષ દ્વાર :- કૃષ્ણપાક્ષિક જીવો એકાંત મિથ્યાત્વી હોવાથી ત્રણ સમવસરણમાં ચાર પ્રકારના આયુષ્યનો બંધ કરે છે. શુક્લપાક્ષિક જીવો ક્રિયાવાદી સમવસરણમાં મનુષ્યાયુનો અને વૈમાનિક દેવાયુનો બંધ કરે છે અને શેષ ત્રણ સમવસરણમાં ચાર ગતિના આયુષ્યનો બંધ કરે છે.

દષ્ટિ દ્વાર :- સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોમાં એક માત્ર ક્રિયાવાદી સમવસરણ હોય છે. તે જીવો મનુષ્ય અને દેવાયુષ્યનો બંધ કરે છે. **મિથ્યાદષ્ટિ જીવો** ક્રિયાવાદી નથી, તેમાં અંતિમ ત્રણ સમવસરણ છે અને તે ચાર પ્રકારના આયુષ્યનો બંધ કરે છે. **મિશ્રદષ્ટિમાં** અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી બે સમવસરણ જ હોય છે. તે જીવો કોઈ પણ આયુષ્યનો બંધ કરતા નથી. કારણ કે મિશ્રદષ્ટિમાં આયુષ્ય બંધ યોગ્ય આત્મ પરિણામો હોતા નથી.

જ્ઞાન દ્વાર :- સમુચ્ચય જ્ઞાન અને પાંચ જ્ઞાન તે છએ બોલમાં એક ક્રિયાવાદી સમવસરણ જ હોય છે. તેમાં **સમુચ્ચયજ્ઞાની, મતિ, શ્રુત અને અવધિજ્ઞાની** ચારે ય ગતિના જીવો હોવાથી તે મનુષ્યાયુષ્યનો અને દેવાયુષ્યનો બંધ કરે છે. મન:પર્યવજ્ઞાની મનુષ્ય જ હોવાથી તે માત્ર વૈમાનિક જ્ઞાતિના દેવાયુનો બંધ કરે છે. કેવળજ્ઞાની તદ્ભવ મોક્ષગામી હોવાથી આયુષ્યનો બંધ કરતા નથી.

અજ્ઞાન દ્વાર :- સમુચ્ચય અજ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન તે ચાર બોલમાં ત્રણ સમવસરણ હોય છે. તેમાં ક્રિયાવાદી સમવસરણ નથી. તે ત્રણ સમવસરણવાળા જીવો ચાર પ્રકારના આયુષ્યનો બંધ કરે છે.

સંજ્ઞા દ્વાર :- આહારાદિ ચાર સંજ્ઞોપયુક્ત જીવો ચાર ગતિમાં હોય છે. તે જીવોમાં ચારે ય સમવસરણ હોય છે. તેમાં ક્રિયાવાદી જીવો મનુષ્યાયુ અને વૈમાનિક જ્ઞાતિના દેવાયુનો બંધ કરે છે અને શેષ ત્રણ સમવસરણવાળા ચાર પ્રકારના આયુષ્યનો બંધ કરી શકે છે. **નોસંજ્ઞોપયુક્ત** જીવોમાં એક ક્રિયાવાદી સમવસરણ છે, તે જીવો આયુષ્ય બંધ કરે તો વૈમાનિક દેવાયુષ્યનો બંધ કરે છે.

વેદ દ્વાર :- સવેદી, સ્ત્રીવેદી, પુરુષવેદી અને નપુંસકવેદી તે ચાર બોલમાં ચાર પ્રકારના સમવસરણ હોય છે અને તેમાં ક્રિયાવાદી સમવસરણવાળા જીવો બે પ્રકારના આયુષ્યનો બંધ કરે છે અને શેષ ત્રણ સમવસરણવાળા ચારે ય પ્રકારના આયુષ્યનો બંધ કરે છે. **અવેદી** અવસ્થા નવમાથી ચૌદમા ગુણસ્થાન સુધી હોય તેથી તે જીવો કોઈ આયુષ્યનો બંધ કરતા નથી.

કષાય દ્વાર :- સકષાયી અને ચાર કષાયી જીવોમાં ચાર સમવસરણ હોય છે. તેમાંથી ક્રિયાવાદી સમવસરણમાં બે અને શેષ ત્રણ સમવસરણમાં ચાર પ્રકારના આયુષ્યનો બંધ હોય છે. **અકષાયી** અવસ્થા અગિયારમાથી ચૌદમા ગુણસ્થાન સુધી હોય છે. તે જીવો અવેદીની સમાન આયુષ્ય બંધ કરતા નથી.

યોગ દ્વાર :- સયોગી, મનયોગી, વચનયોગી અને કાયયોગી જીવોમાં ચાર સમવસરણ હોય છે. તેમાં ક્રિયાવાદી સમવસરણમાં બે અને શેષ ત્રણ સમવસરણમાં ચાર પ્રકારના આયુષ્યનો બંધ હોય છે. **અયોગી** જીવો તદ્ભવ મોક્ષગામી હોવાથી આયુષ્યનો બંધ કરતા નથી.

ઉપયોગ દ્વાર :- સાકારોપયોગી અને અનાકારોપયોગી જીવોમાં ચાર સમવસરણ હોય છે તેમાંથી ક્રિયાવાદી સમવસરણમાં બે અને શેષ ત્રણ સમવસરણમાં ચાર પ્રકારના આયુષ્યનો બંધ હોય છે.

સમુચ્ચય જીવના ૧૧ દ્વારમાં સમવસરણ અને આયુષ્યબંધ :-

દ્વાર	ક્રિયાવાદી સમવસરણ	આયુષ્યબંધ	અંતિમ ત્રણ સમવસરણ	આયુષ્યબંધ
૧. જીવ દ્વાર	✓	મનુષ્ય, વૈમાનિક દેવ	✓	૪ ગતિ
૨. લેશ્યાદ્વાર- સલેશી કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત લેશી તેજો, પદ્મ, શુક્લલેશી અલેશી	✓ ✓ ✓ ✓	મનુષ્ય, વૈમાનિક દેવ મનુષ્ય મનુષ્ય, વૈમાનિક દેવ ×	✓ ✓ ✓ ×	૪ ગતિ ૪ ગતિ નરક વિના ૩ ગતિ ×
૩. પક્ષ દ્વાર- કૃષ્ણપાક્ષિક શુક્લપાક્ષિક	×	×	✓	૪ ગતિ
૪. દષ્ટિ દ્વાર- સમ્યગ્દષ્ટિ મિથ્યાદષ્ટિ મિશ્રદષ્ટિ	✓ ×	મનુષ્ય, વૈમાનિક દેવ ×	×	×
૫. જ્ઞાન દ્વાર- સમુચ્ચય જ્ઞાન, ત્રણ જ્ઞાન મન:પર્યવજ્ઞાન કેવળજ્ઞાન	✓ ✓ ✓	મનુષ્ય, વૈમાનિક દેવ વૈમાનિક દેવ ×	×	×
૬. અજ્ઞાન દ્વાર- સમુચ્ચય અજ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન	×	×	✓	૪ ગતિ
૭. સંજ્ઞા દ્વાર- આહારાદિ ચાર સંજ્ઞો નોસંજ્ઞોપયુક્ત	✓ ✓	મનુષ્ય, વૈમાનિક વૈમાનિક દેવ	✓ ×	૪ ગતિ ×
૮. વેદ દ્વાર- સવેદી, ત્રણવેદી અવેદી	✓ ✓	મનુષ્ય, વૈમાનિક દેવ ×	✓ ×	૪ ગતિ ×
૯. કષાય દ્વાર- સકષાયી, ચાર કષાયી અકષાયી	✓ ✓	મનુષ્ય, વૈમાનિક દેવ ×	✓ ×	૪ ગતિ ×
૧૦. યોગ દ્વાર- સયોગી, ત્રણ યોગી અયોગી	✓ ✓	મનુષ્ય, વૈમાનિક દેવ ×	✓ ×	૪ ગતિ ×
૧૧. ઉપયોગ દ્વાર- સાકારનાકારોપયોગ	✓	મનુષ્ય, વૈમાનિક દેવ	✓	૪ ગતિ

૨૪ દંડકલા ૧૧ દ્વારમાં સમવસરણ અને આયુષ્યબંધ :-

૨૩ કિરિયાવાઈ જં ભંતે ! જેરઙ્યા કિં જેરઙ્યાઝયં પકરંતિ, પુચ્છા ? ગોયમા ! જો જેરઙ્યાઝયં પકરંતિ, જો તિરિક્ખજોણિયાઝયં પકરંતિ, મણુસ્સાઝયં પકરંતિ, જો દેવાઝયં પકરંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન ! ક્રિયાવાદી નૈરયિકો, શું નૈરયિકનું આયુષ્ય બાંધે છે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે નૈરયિક, તિર્યચ અને દેવનું આયુષ્ય બાંધતા નથી, તે મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધે છે.

૨૪ અકિરિયાવાઈ ણં ભંત ! જેરઙ્યા, પુચ્છા ? ગોયમા ! જો જેરઙ્યાઝયં પકરેતિ, તિરિક્ખ- જોણિયાઝયં પકરેતિ, મણુસ્સાઝયં પિ પકરેતિ, જો દેવાઝયં પકરેતિ । ઇવં અણ્ણાણિયાવાઈ વિ, વેણઙ્યાવાઈ વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અક્રિયાવાદી નૈરયિકો, શું નૈરયિકનું આયુષ્ય બાંધે છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે નૈરયિક અને દેવનું આયુષ્ય બાંધતા નથી, પરંતુ તિર્યચ અને મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધે છે. અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી પણ આ જ રીતે તિર્યચ અને મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધે છે.

૨૫ સલેસ્સા ણં ભંતે ! જેરઙ્યા કિરિયાવાઈ કિં જેરઙ્યાઝયં પકરેતિ, પુચ્છા ? ગોયમા ! ઇવં સવ્વે વિ જેરઙ્યા જે કિરિયાવાઈ તે મણુસ્સાઝયં ઇગં પકરેતિ, જે અકિરિયાવાઈ, અણ્ણાણિયાવાઈ, વેણઙ્યાવાઈ તે સવ્વદ્વાણેસુ વિ જો જેરઙ્યાઝયં પકરેતિ, તિરિક્ખજોણિયાઝયંપિ પકરેતિ, મણુસ્સાઝયં પિ પકરેતિ, જો દેવાઝયં પકરેતિ, ણવરં- સમ્મામિચ્છત્તે ઝવરિલ્લેહિં દોહિ વિ સમોસરણેહિં ણ કિંચિ વિ પકરેતિ જહેવ જીવપણે । ઇવં જાવ થણિયાકુમારા જહેવ જેરઙ્યા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સલેશી ક્રિયાવાદી નૈરયિકો શું નૈરયિકનું આયુષ્ય બાંધે છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સલેશી આદિ યથાયોગ્ય સર્વ બોલ યુક્ત ક્રિયાવાદી નૈરયિકો એક માત્ર મનુષ્યાયુનો બંધ કરે છે અને અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી નૈરયિકો સર્વ સ્થાનોમાં તિર્યચ અને મનુષ્ય, આ બે પ્રકારના આયુષ્યનો બંધ કરે છે; નૈરયિક અને દેવનું આયુષ્ય બાંધતા નથી. વિશેષતા એ છે કે સમુચ્ચ મિશ્ર દષ્ટિવાળા જીવોની જેમ મિશ્રદષ્ટિ નૈરયિકો અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી, આ બે સમવસરણમાં, કોઈપણ આયુષ્યનો બંધ કરતા નથી. આ રીતે નૈરયિકના કથન પ્રમાણે અસુરકુમારથી સ્તનિતકુમાર પર્યંત સંપૂર્ણ કથન જાણવું.

૨૬ અકિરિયાવાઈ ણં ભંતે ! પુઢવિક્કાઙ્યા, પુચ્છા ? ગોયમા ! જો જેરઙ્યાઝયં પકરેતિ, તિરિક્ખ- જોણિયાઝયં પકરેતિ, મણુસ્સાઝયં પકરેતિ, જો દેવાઝયં પકરેતિ । ઇવં અણ્ણાણિયાવાઈ વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અક્રિયાવાદી પૃથ્વીકાયિક જીવો, શું નૈરયિકનું આયુષ્ય બાંધે છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે નૈરયિક અને દેવનું આયુષ્ય બાંધતા નથી, પરંતુ તિર્યચ અને મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધે છે. અજ્ઞાનવાદી પૃથ્વીકાયિક પણ આ જ રીતે મનુષ્ય અને તિર્યચનું આયુષ્ય બાંધે છે.

૨૭ સલેસ્સા ણં ભંતે ! પુઢવિકાઙ્યા, પુચ્છા ? ગોયમા ! ઇવં જં જં પયં અત્થિ પુઢવિકાઙ્યાણં તહિં તહિં મજ્ઙિમેસુ દોસુ સમોસરણેસુ ઇવં ચેવ દુવિહં આઝયં પકરેતિ, ણવરં- તેઝલેસ્સાણં ણ કિં પિ પકરેતિ । ઇવં આઝકાઙ્યાણ વિ, ઇવં વણસ્સઙ્કાઙ્યાણ વિ । તેઝકાઙ્યા વાઝકાઙ્યા સવ્વદ્વાણેસુ મજ્ઙિમેસુ દોસુ સમોસરણેસુ જો જેરઙ્યાઝયં પકરેતિ, તિરિક્ખજોણિયાઝયં પકરેતિ, જો મણુસ્સાઝયં પકરેતિ, જો દેવાઝયં પકરેતિ । બેઙ્કિય તેઙ્કિય ચઝરિંદિયાણં જહા પુઢવિકાઙ્યાણં, ણવરં- સમ્મત્તણાણેસુ ણ ઇવ્કં પિ આઝયં પકરેતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન ! સલેશી અક્રિયાવાદી પૃથ્વીકાયિક જીવો, શું નૈરયિકનું આયુષ્ય બાંધે છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સલેશી પૃથ્વીકાયિક જીવોમાં જે જે બોલ હોય, તે સર્વમાં અક્રિયાવાદી અને અજ્ઞાનવાદી, આ બે સમવસરણમાં પૂર્વ કથનાનુસાર મનુષ્ય અને તિર્યચનું આયુષ્ય બાંધે છે, પરંતુ તેજોલેશ્યામાં કોઈ પણ આયુષ્યનો બંધ કરતા નથી, આ રીતે અપ્કાયિક અને વનસ્પતિકાયિક જીવોમાં જાણવું જોઈએ. તેઉકાય અને વાયુકાયના સર્વ સ્થાનોમાં અક્રિયાવાદી અને અજ્ઞાનવાદી, આ બે સમવસરણમાં નૈરયિક, મનુષ્ય અને દેવના આયુષ્યનો બંધ કરતા નથી. એક માત્ર તિર્યચનું આયુષ્ય બાંધે છે. બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય અને ચૌરેન્દ્રિય જીવોનું કથન પૃથ્વીકાયિક જીવોની સમાન છે, પરંતુ સમ્યક્ત્વ અને જ્ઞાનયુક્ત વિકલેન્દ્રિયો કોઈ પણ પ્રકારનું આયુષ્ય બાંધતા નથી.

૨૮ કિરિયાવાઈ ણં ભંતે ! પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયા કિં ણેરઙ્ગયાઝયં પકરેતિ, પુચ્છા? ગોયમા ! જહા મણપજ્જવણાણી । અકિરિયાવાઈ, અણ્ણાણિયવાઈ, વેણઙ્ગયાવાઈ ય ચઝવ્વિહં પિ આઝયં પકરેતિ । જહા ઓહિયા તહા સલેસ્સા વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન ! ક્રિયાવાદી પંચેન્દ્રિય તિર્યચો શું નૈરયિકનું આયુષ્ય બાંધે છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તેનો બંધ સમુચ્ચય જીવના મન:પર્યવજ્ઞાનીની સમાન છે. અક્રિયાવાદી અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી પંચેન્દ્રિય તિર્યચો ચારે ય પ્રકારનું આયુષ્ય બાંધે છે. સલેશી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયનું નિરૂપણ સલેશી ઔઘિક જીવોની સમાન છે.

૨૯ કળ્હલેસ્સા ણં ભંતે ! કિરિયાવાઈ પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયા કિં ણેરઙ્ગયાઝયં, પુચ્છા? ગોયમા ! ણો ણેરઙ્ગયાઝયં પકરેતિ, ણો તિરિક્ખજોણિયાઝયં પકરેતિ, ણો મણુસ્સાઝયં પકરેતિ, ણો દેવાઝયં પકરેતિ । અકિરિયાવાઈ, અણ્ણાણિયવાઈ, વેણઙ્ગયાવાઈ, ચઝવ્વિહં પિ આઝયં પકરેતિ । જહા કળ્હલેસ્સા એવં ણીલલેસ્સા વિ, કાઝલેસ્સા વિ, તેઝલેસ્સા જહા સલેસ્સા । ણવરં- અકિરિયાવાઈ, અણ્ણાણિયવાઈ, વેણઙ્ગયાવાઈ ય ણો ણેરઙ્ગયાઝયં પકરેતિ, દેવાઝયં પિ પકરેતિ, તિરિક્ખજોણિયાઝયં પિ પકરેતિ, મણુસ્સાઝયં પિ પકરેતિ । એવં પમ્હલેસ્સા વિ, એવં સુક્કલેસ્સા વિ ણાણિયવ્વા ।

કળ્હપક્ખિયા તિહિં સમોસરણેહિં ચઝવ્વિહં પિ આઝયં પકરેતિ । સુક્કપક્ખિયા જહા સલેસ્સા । સમ્મદિટ્ઠી જહા મણપજ્જવણાણી તહેવ વેમાણિયાઝયં પકરેતિ । મિચ્છદિટ્ઠી જહા કળ્હપક્ખિયા । સમ્મામિચ્છદિટ્ઠી ણ ય એક્કં પિ પકરેતિ જહેવ ણેરઙ્ગયા । ણાણી જાવ ઓહિણાણી જહા સમ્મદિટ્ઠી । અણ્ણાણી જાવ વિભંગણાણી જહા કળ્હપક્ખિયા । સેસા જાવ અણાગારોવઝ્ઠા સવ્વે જહા સલેસ્સા તહા ચેવ ણાણિયવ્વા ।

જહા પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયા ણં વત્તવ્વયા ણાણિયા એવં મણુસ્સા ણ વિ ણાણિયવ્વા, ણવરં- મણપજ્જવણાણી, ણોસણ્ણોવઝ્ઠા ય જહા સમ્મદિટ્ઠી તિરિક્ખજોણિયા તહેવ ણાણિયવ્વા । અલેસ્સા, કેવલણાણી, અવેયગા, અકસાચી, અજોગી, ય એ એ ણં પિ આઝયં ણ પકરેતિ, જહા ઓહિયા જીવા । સેસં તહેવ । વાણમંતર-જોહિસિય-વેમાણિયા જહા અસુરકુમારા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશી ક્રિયાવાદી પંચેન્દ્રિય તિર્યચો શું નૈરયિકનું આયુષ્ય બાંધે છે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ક્રિયાવાદી કૃષ્ણલેશી પંચેન્દ્રિય તિર્યચો; નૈરયિક, તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવ, આ ચારમાંથી કોઈ પણ પ્રકારનું આયુષ્ય બાંધતા નથી. અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી પંચેન્દ્રિય તિર્યચો, ચારે ય પ્રકારનું આયુષ્ય બાંધે છે. જે રીતે કૃષ્ણલેશી પંચેન્દ્રિય તિર્યચોનું કથન કર્યું. તે જ રીતે નીલલેશી અને કાપોતલેશી પંચેન્દ્રિય તિર્યચોનું કથન કરવું જોઈએ. તેજોલેશી ક્રિયાવાદીનો બંધ સલેશીની સમાન છે પરંતુ અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી તેજોલેશી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય જીવો, નૈરયિકનું આયુષ્ય બાંધતા નથી પરંતુ દેવ, તિર્યચ અને મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધે છે. આ રીતે પદ્મલેશી અને શુકલલેશી પણ જાણવા જોઈએ.

કૃષ્ણપાક્ષિક પંચેન્દ્રિય તિર્યચો ત્રણ સમવસરણમાં ચાર પ્રકારનું આયુષ્ય બાંધે છે. શુકલપાક્ષિકનું કથન સલેશીની સમાન છે. સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો, મન: પર્યવજ્ઞાનીની જેમ વૈમાનિકનું આયુષ્ય બાંધે છે. મિથ્યાદષ્ટિ જીવો કૃષ્ણપાક્ષિકની સમાન છે. મિશ્રદષ્ટિ નારકોની જેમ મિશ્રદષ્ટિ પંચેન્દ્રિય તિર્યચો એક પણ આયુષ્ય બાંધતા નથી. જ્ઞાની **થાવત્** અવધિજ્ઞાનીનો આયુષ્ય બંધ સમ્યગ્દષ્ટિની સમાન છે. અજ્ઞાની **થાવત્** વિભંગજ્ઞાનીનું કથન કૃષ્ણપાક્ષિકની સમાન છે. શેષ સર્વ અનાકારોપયુક્ત પર્યત સલેશીની સમાન છે.

મનુષ્યોનું સંપૂર્ણ કથન પંચેન્દ્રિય તિર્યચોની સમાન છે. પરંતુ મન:પર્યવજ્ઞાની અને નોસંજોપયુક્ત જીવોનું કથન સમ્યગ્દષ્ટિ તિર્યચ પંચેન્દ્રિયની સમાન છે. અલેશી, કેવળજ્ઞાની, અવેદી, અકષાયી અને અયોગી, આ પાંચ બોલ યુક્ત મનુષ્યો કોઈ પણ પ્રકારનું આયુષ્ય બાંધતા નથી. તેનું કથન ઔદિક જીવોની સમાન છે. મનુષ્યમાં પ્રાપ્ત થતાં શેષ બોલોનું કથન તિર્યચ પંચેન્દ્રિયની સમાન છે. વાણવ્યંતર, જ્યોતિષી અને વૈમાનિક દેવોનું કથન અસુરકુમારની સમાન છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં ૨૪ દંડકના જીવોમાં ચાર સમવસરણની અપેક્ષાએ આયુષ્ય બંધનું નિરૂપણ છે.

નૈરયિક :- ક્રિયાવાદી નૈરયિક જીવો મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધે છે. કારણ કે નારકી ભવ-સ્વભાવથી જ નારક કે દેવનું આયુષ્ય બાંધતા નથી અને તે ક્રિયાવાદી હોવાથી તિર્યચનું આયુષ્ય પણ બાંધતા નથી. તેથી એક માત્ર મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધે છે; શેષ ત્રણ સમવસરણમાં સ્થિત નૈરયિકો સર્વ સ્થાનોમાં તિર્યચ પંચેન્દ્રિય અને મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધે છે. મિશ્રદષ્ટિ નૈરયિકો સ્વભાવથી જ કોઈ પણ પ્રકારના આયુષ્યનો બંધ કરતા નથી. આ રીતે નારકોમાં જે જે બોલ પ્રાપ્ત થાય તેમાં યથાયોગ્ય આયુષ્ય બંધ સમજી લેવો.

ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષી, વૈમાનિક દેવો :- સામાન્ય રીતે સર્વ દેવો મનુષ્ય અને તિર્યચાયુનો બંધ કરે છે. તેમાં ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષી અને પ્રથમ બે દેવલોકના દેવો પૃથ્વી, પાણી અને વનસ્પતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી તે દેવો એકેન્દ્રિય તિર્યચાયુનો બંધ પણ કરે છે.

ક્રિયાવાદી દેવો, મનુષ્યનું અને શેષ ત્રણ સમવસરણમાં સ્થિત દેવો મનુષ્યનું અને એકેન્દ્રિય અથવા પંચેન્દ્રિય તિર્યચોનું આયુષ્ય બાંધે છે. દેવો વિકલેન્દ્રિયનું આયુષ્ય બાંધતા નથી. મિશ્રદષ્ટિ દેવો કોઈપણ આયુષ્ય બંધ કરતા નથી.

પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ :- તેમાં અક્રિયાવાદી અને અજ્ઞાનવાદી બે સમવસરણ જ હોય છે. તે જીવો સર્વ સ્થાનોમાં મનુષ્ય અને તિર્યચનું આયુષ્ય બાંધે છે. પરંતુ તેજોલેશી પૃથ્વીકાયિક આદિ આયુષ્ય બંધ કરતા નથી. કારણ કે તે જીવોને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં જ તેજોલેશ્યા હોય છે અને તે જીવોના આયુષ્યનો બંધ

પર્યાપ્ત થયા પછી જ થાય છે.

તેઉકાય, વાયુકાય :- તેમાં અક્રિયાવાદી અને અજ્ઞાનવાદી બે સમવસરણ હોય છે. તે જીવો સર્વ સ્થાનમાં એક તિર્યચનું આયુષ્ય બાંધે છે.

ત્રણ વિકલેન્દ્રિય :- તેમાં અક્રિયાવાદી અને અજ્ઞાનવાદી બે સમવસરણ હોય છે. તે જીવો યથાયોગ્ય સર્વસ્થાનોમાં મનુષ્ય અને તિર્યચનું આયુષ્ય બાંધે છે. પરંતુ તે જીવ સમ્યક્ત્વ અને જ્ઞાન અવસ્થામાં આયુષ્ય બંધ કરતા નથી. વિકલેન્દ્રિય જીવોને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં જ સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ હોય છે ત્યારે તે જીવોને આયુષ્યનો બંધ થતો નથી.

તિર્યચ પંચેન્દ્રિય :- ક્રિયાવાદી પંચેન્દ્રિય તિર્યચો એક વૈમાનિક દેવગતિનું આયુષ્ય બાંધે છે. અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી પંચેન્દ્રિય તિર્યચો ચારે પ્રકારનું આયુષ્ય બાંધે છે. ક્રિયાવાદી પંચેન્દ્રિય તિર્યચો કૃષ્ણાદિ ત્રણ અશુભ લેશ્યાના પરિણામમાં કોઈ પણ આયુષ્યનો બંધ કરતા નથી, કારણ કે ક્રિયાવાદી પંચેન્દ્રિય તિર્યચો જો આયુષ્યનો બંધ કરે, તો વૈમાનિક દેવાયુષ્યનો જ બંધ કરે છે પરંતુ વૈમાનિક દેવોમાં કૃષ્ણાદિ અશુભલેશ્યા નથી. ક્રિયાવાદી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયો તેજોલેશ્યા આદિ શુભ પરિણામમાં જ વૈમાનિકનું આયુષ્ય બાંધે છે. શેષ ત્રણ સમવસરણમાં સ્થિત તિર્યચ પંચેન્દ્રિય ત્રણ અશુભ લેશ્યામાં ચારે ગતિનું અને ત્રણ શુભલેશ્યામાં નરકગતિને છોડીને શેષ ત્રણ ગતિના આયુષ્યનો બંધ કરે છે. તે ઉપરાંત યથાયોગ્ય બોલોમાં ચાર પ્રકારનું આયુષ્ય બાંધે છે.

મનુષ્ય :- ક્રિયાવાદી મનુષ્યો પણ તિર્યચ પંચેન્દ્રિયની જેમ ત્રણ અશુભ લેશ્યામાં આયુષ્ય બંધ કરતા નથી અને ત્રણ શુભ લેશ્યામાં વૈમાનિક દેવાયુનો બંધ કરે છે. મનુષ્ય જ્યારે શેષ ત્રણ સમવસરણમાં સ્થિત હોય ત્યારે તિર્યચ પંચેન્દ્રિયની સમાન ત્રણ શુભ લેશ્યામાં નરક સિવાય ત્રણ ગતિના આયુષ્યનો જ બંધ કરે છે અને અશુભ લેશ્યામાં ચારે ય ગતિના આયુષ્યનો બંધ કરે છે. અલેશી, કેવલજ્ઞાની, અવેદી, અકષાયી અને અયોગી આ પાંચ બોલમાં મનુષ્યો કોઈ પણ પ્રકારનું આયુષ્ય બાંધતા નથી. શેષ બોલમાં ચારે ગતિનું આયુષ્ય બાંધે છે. મિશ્રદષ્ટિમાં આયુષ્યનો બંધ થતો નથી.

૨૪ દંડકના ૪૭ બોલમાં સમવસરણ અને આયુષ્ય બંધ :-

દંડક	બોલ	૪૭ બોલમાંથી પ્રાપ્ત થતા બોલ	સમવસરણ	આયુષ્ય બંધ	
				ક્રિયાવાદી	શેષ ત્રણ
નૈરયિકો	૩૫	સમુચ્ચય નૈરયિક, સલેશી, કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત લેશી, શુકલપાક્ષિક, આહારાદિ ચાર સંજોપયુક્ત, સવેદી, નપુંસકવેદી, સકષાયી, ચાર કષાયી, સયોગી, ત્રણ યોગ, બે ઉપયોગ આ ત્રેવીસ બોલમાં	૪	મનુષ્ય	મનુષ્ય કે તિર્યચ પંચેન્દ્રિય
		સમુચ્ચય અજ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન, કૃષ્ણપાક્ષિક, મિથ્યાદષ્ટિ, આ છ બોલમાં	અંતિમ-૩	મનુષ્ય કે તિર્યચ પંચેન્દ્રિય	
		મિશ્રદષ્ટિના એક બોલમાં	અંતિમ-૨	અબંધ	
		સમ્યગ્દષ્ટિ, સમુચ્ચયજ્ઞાન, ત્રણ જ્ઞાન આ પાંચ બોલમાં	ક્રિયાવાદી	મનુષ્ય	

દંડક	બોલ	૪૭ બોલમાંથી પ્રાપ્ત થતા બોલ	સમવસરણ	આયુષ્ય બંધ	
				ક્રિયાવાદી	શેષ ત્રણ
ભવનપતિ વ્યંતર દેવો	૩૭	સમુચ્ચય જીવ, સલેશી, પ્રથમ ચાર લેશ્યા, શુક્લપાક્ષિક, આહારાદિ ચાર સંજોપયુક્ત, સવેદી, સ્ત્રીવેદી, પુરુષવેદી, સકધાયી, ચાર કધાયી, સયોગી, ત્રણ યોગ, બે ઉપયોગ આ ૨૫ બોલમાં	૪	મનુષ્ય	મનુષ્ય કે તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય
		કૃષ્ણ પાક્ષિક આદિ ૬ બોલમાં	અંતિમ-૩	મનુષ્ય-તિર્યંચ	
		મિશ્ર દષ્ટિમાં- ૧ બોલમાં	અંતિમ-૨	અબંધ	
		સમ્યગ્દષ્ટિ આદિ ૫ બોલમાં	ક્રિયાવાદી	મનુષ્ય	
જ્યોતિષી દેવો પહેલા, બીજા દેવલોકમાં	૩૪	સમુચ્ચય જીવ, સલેશી, તેજોલેશી, શુક્લપાક્ષિક, ચાર સંજોપયુક્ત, સવેદી, સ્ત્રીવેદી, પુરુષવેદી, સકધાયી, ચાર કધાયી, સયોગી, ત્રણ યોગ બે ઉપયોગ આ ૨૨ બોલમાં	૪	મનુષ્ય	મનુષ્ય કે તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય
		કૃષ્ણપાક્ષિક આદિ ૬ બોલમાં	અંતિમ-૩	મનુષ્ય	
		મિશ્રદષ્ટિમાં-૧ બોલમાં	અંતિમ-૨	અબંધ	
		સમ્યગ્દષ્ટિ આદિ ૫ બોલમાં	ક્રિયાવાદી	મનુષ્ય	
ત્રીજાથી આઠમા દેવલોક	૩૩	સમુચ્ચય જીવ, સલેશી, પદ્મ અથવા શુક્લ લેશ્યા, શુક્લ પાક્ષિક, ચાર સંજોપયુક્ત, સવેદી, પુરુષવેદી, સકધાયી, ચાર કધાયી, સયોગી, ત્રણ યોગ, બે ઉપયોગ, આ ૨૧ બોલમાં	૪	મનુષ્ય	મનુષ્ય કે તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય
		કૃષ્ણપાક્ષિક આદિ ૬ બોલમાં	અંતિમ-૩	મનુષ્ય કે તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય	
		મિશ્રદષ્ટિ ૧ બોલમાં	અંતિમ-૨	અબંધ	
		સમ્યગ્દષ્ટિ આદિ ૫ બોલમાં	ક્રિયાવાદી	મનુષ્ય	
નવમા દેવલોક થી ૯ ત્રૈવેચક	૩૩	સમુચ્ચય જીવ આદિ ૨૧ બોલમાં	૪	મનુષ્ય	
		કૃષ્ણપાક્ષિક આદિ ૬ બોલમાં	અંતિમ-૩	મનુષ્ય	
		મિશ્રદષ્ટિ ૧ બોલમાં	અંતિમ-૨	અબંધ	
		સમ્યગ્દષ્ટિ આદિ ૫ બોલમાં	ક્રિયાવાદી	મનુષ્ય	
પાંચ અનુત્તર વિમાન	૨૬	સમુચ્ચય જીવ, સલેશી, શુક્લલેશી, શુક્લપાક્ષિક, સમ્યગ્દષ્ટિ, સમુચ્ચયજ્ઞાન, ત્રણ જ્ઞાન, ચાર સંજોપયુક્ત, સવેદી, પુરુષવેદી, સકધાયી, ચાર કધાયી, સયોગી, ત્રણ યોગ, બે ઉપયોગ, આ ૨૬ બોલમાં	ક્રિયાવાદી	મનુષ્ય	

દંડક	બોલ	૪૭ બોલમાંથી પ્રાપ્ત થતા બોલ	સમવસરણ	આયુષ્ય બંધ	
				ક્રિયાવાદી	શેષ ત્રણ
પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ	૨૭	સમુચ્ચય જીવ, સલેશી, ત્રણ લેશ્યા, પક્ષ-૨, મિથ્યાદષ્ટિ, સમુચ્ચય અજ્ઞાન, બે અજ્ઞાન, ચાર સંજોપયુક્ત, સવેદી, નપુંસકવેદી, સકષાયી, ચાર કષાયી, સયોગી, કાયયોગી અને બે ઉપયોગ, આ ૨૬ બોલમાં	૨ અક્રિયાવાદી અજ્ઞાનવાદી	મનુષ્ય કે તિર્યચ પંચેન્દ્રિય	
		તેજોલેશ્યામાં ૧ બોલમાં	૨-અક્રિયાવાદી અજ્ઞાનવાદી	અબંધ	
તેઉ, વાઉ	૨૬	સમુચ્ચય જીવ આદિ ૨૬ બોલમાં	૨-અક્રિયાવાદી અજ્ઞાનવાદી	તિર્યચ	
ત્રણ વિકલેન્દ્રિય	૩૧	સમુચ્ચય જીવ, સલેશી, ત્રણ લેશ્યા, પક્ષ-૨, મિથ્યાદષ્ટિ, સમુચ્ચય અજ્ઞાન, બે અજ્ઞાન, ચાર સંજોપયુક્ત, સવેદી, નપુંસકવેદી, સકષાયી, ચારકષાયી, સયોગી, વચનયોગી, કાયયોગી, બે ઉપયોગ, આ ૨૭ બોલમાં	૨-અક્રિયાવાદી અજ્ઞાનવાદી	મનુષ્ય કે તિર્યચ પંચેન્દ્રિય	
		સમ્યગ્ દષ્ટિ, સમુચ્ચય જ્ઞાન, બે જ્ઞાન, આ ૪ બોલમાં	૨-અક્રિયાવાદી અજ્ઞાનવાદી	અબંધ	
તિર્યચ પંચેન્દ્રિય	૪૦	સમુચ્ચય જીવ, સલેશી, શુક્લપાક્ષિક, ચાર સંજોપયુક્ત, સવેદી, ત્રણ વેદી, સકષાયી, ચાર કષાયી, સયોગી, ત્રણ યોગ અને બે ઉપયોગ, આ ૨૨ બોલમાં	૪	વૈમાનિક દેવ	૪ ગતિ
		ત્રણ અશુભ લેશ્યાના ૩ બોલમાં	૪	અબંધ	૪ ગતિ
		ત્રણ શુભ લેશ્યાના ૩ બોલમાં	૪	વૈમાનિક	૩ ગતિ
		કૃષ્ણપાક્ષિક, મિથ્યાદષ્ટિ, સમુચ્ચય અજ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન આ ૬ બોલમાં	અંતિમ-૩	૪ ગતિ	
		મિશ્રદષ્ટિ ૧ બોલમાં	અંતિમ-૨	અબંધ	
		સમ્યગ્ દષ્ટિ, સમુચ્ચય જ્ઞાન, ત્રણ જ્ઞાન, આ ૫ બોલમાં	ક્રિયાવાદી	વૈમાનિક દેવ	
મનુષ્ય	૪૭	સમુચ્ચય જીવ આદિ ૨૨ બોલ તિર્યચ પંચે.ની સમાન	૪	વૈમાનિક દેવ	૪ ગતિ
		ત્રણ અશુભ લેશ્યાના ૩ બોલમાં	૪	અબંધ	૪ ગતિ
		ત્રણ શુભ લેશ્યાના ૩ બોલમાં	૪	વૈમાનિક દેવ	નરક વર્જને ૩ ગતિ

દંડક	બોલ	૪૭ બોલમાંથી પ્રાપ્ત થતા બોલ	સમવસરણ	આયુષ્ય બંધ	
				ક્રિયાવાદી	શેષ ત્રણ
		કૃષ્ણપાક્ષિક આદિ ૬ બોલમાં	અંતિમ-૩	૪ ગતિ	
		મિશ્રદષ્ટિ ૧ બોલમાં	અંતિમ-૨	અબંધ	
		સમ્યગ્ દષ્ટિ, સમુચ્ચયજ્ઞાન, પ્રથમ ચાર જ્ઞાન, નોસંજોપયુક્ત, આ ૭ બોલમાં	ક્રિયાવાદી	વૈમાનિક દેવ	
		અલેશી, કેવળજ્ઞાની, અવેદી, અકષાયી, અયોગી ૫ બોલમાં	ક્રિયાવાદી	અબંધ	

૧૧ દ્વારના સમવસરણમાં ભવી-અભવી :-

૩૦ કિરિયાવાઈ ણં ભંતે ! જીવા કિં ભવસિદ્ધિયા અભવસિદ્ધિયા ? ગોયમા ! ભવસિદ્ધિયા, ણો અભવસિદ્ધિયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ક્રિયાવાદી જીવો, શું ભવસિદ્ધિક છે કે અભવસિદ્ધિક છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અભવસિદ્ધિક નથી, ભવસિદ્ધિક છે.

૩૧ અકિરિયાવાઈ ણં ભંતે ! જીવ કિં ભવસિદ્ધિયા, પુચ્છા ? ગોયમા ! ભવસિદ્ધિયા વિ, અભવસિદ્ધિયા વિ । એવં અણ્ણાણિયવાઈ વિ, વેણ્ણિયવાઈ વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અક્રિયાવાદી જીવો, શું ભવસિદ્ધિક છે કે અભવસિદ્ધિક છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ભવસિદ્ધિક પણ છે અને અભવસિદ્ધિક પણ છે, આ રીતે અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી પણ જાણવા.

૩૨ સલેસ્સા ણં ભંતે ! જીવા કિરિયાવાઈ કિં ભવસિદ્ધિયા, પુચ્છા ? ગોયમા ! ભવસિદ્ધિયા, ણો અભવસિદ્ધિયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સલેશી ક્રિયાવાદી જીવો, શું ભવસિદ્ધિક છે કે અભવસિદ્ધિક છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અભવસિદ્ધિક નથી, ભવસિદ્ધિક છે.

૩૩ સલેસ્સા ણં ભંતે ! જીવા અકિરિયાવાઈ કિં ભવસિદ્ધિયા, પુચ્છા ? ગોયમા ! ભવસિદ્ધિયા વિ, અભવસિદ્ધિયા વિ । એવં અણ્ણાણિયવાઈ વિ, વેણ્ણિયવાઈ વિ । જહા સલેસ્સા, એવં જાવ સુક્કલેસા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સલેશી અક્રિયાવાદી જીવો, શું ભવસિદ્ધિક છે કે અભવસિદ્ધિક છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ભવસિદ્ધિક પણ છે અને અભવસિદ્ધિક પણ છે. આ રીતે અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી પણ જાણવા. સલેશીની સમાન કૃષ્ણલેશીથી શુક્લલેશી પર્યંત જાણવું.

૩૪ અલેસ્સા ણં ભંતે ! જીવા કિરિયાવાઈ કિં ભવસિદ્ધિયા, પુચ્છા ?

ગોયમા ! ભવસિદ્ધિયા, ણો અભવસિદ્ધિયા । એવં એણં અભિલાવેણં કણ્ણપક્ખિયા

તિસુ વિ સમોસરણેસુ ભયણા઼ । સુક્કપવિત્ત્વયા ચ઼સુ વિ સમોસરણેસુ ભવસિદ્ધિયા, ણો અભવસિદ્ધિયા । સમ્મદિટ્ઠી જહા અલેસ્સા । મિચ્છાદિટ્ઠી જહા કપ્પહપવિત્ત્વયા । સમ્મામિચ્છદિટ્ઠી દોસુ વિ સમોસરણેસુ જહા અલેસ્સા । ણાણી જાવ કેવલણાણી ભવસિદ્ધિયા, ણો અભવસિદ્ધિયા । અણ્ણાણી જાવ વિભંગણાણી જહા કપ્પહપવિત્ત્વયા । સણ્ણાસુ ચ઼સુ વિ જહા સલેસ્સા । ણો સણ્ણોવ઼ત્તા જહા સમ્મદિટ્ઠી । સવેયગા જાવ ણપુંસગવેયગા જહા સલેસ્સા । અવેયગા જહા સમ્મદિટ્ઠી । સકસાયી જાવ લોભકસાયી જહા સલેસ્સા । અકસાયી જહા સમ્મદિટ્ઠી । સજોગી જાવ કાચજોગી જહા સલેસ્સા । અજોગી જહા સમ્મદિટ્ઠી । સાગારોવ઼ત્તા અણાગારોવ઼ત્તા જહા સલેસ્સા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અલેશી ક્રિયાવાદી જીવો, શું ભવસિદ્ધિક છે કે અભવસિદ્ધિક ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ભવસિદ્ધિક છે, અભવસિદ્ધિક નથી. આ રીતે કૃષ્ણપાક્ષિક જીવો, અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી તે ત્રણ સમવસરણમાં ભવી અને અભવી બંને હોય છે. શુક્લપાક્ષિક જીવો, ચારે સમવસરણમાં ભવસિદ્ધિક છે, અભવસિદ્ધિક નથી. સમ્યગ્દષ્ટિનું કથન અલેશીની સમાન છે. મિથ્યાદષ્ટિનું કથન કૃષ્ણપાક્ષિકની સમાન છે. સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ જીવો, અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી, આ બે સમવસરણમાં ભવસિદ્ધિક છે. જ્ઞાની યાવત્ કેવલજ્ઞાની જીવો ભવસિદ્ધિક છે, અભવસિદ્ધિક નથી. અજ્ઞાની યાવત્ વિભંગજ્ઞાની જીવો, કૃષ્ણપાક્ષિક જીવોની સમાન છે. ચાર સંજોપયુક્ત જીવોનું નિરૂપણ સલેશી જીવોની સમાન છે. નોસંજોપયુક્ત જીવોનું કથન સમ્યગ્દષ્ટિની સમાન છે. સવેદી યાવત્ નપુંસકવેદી જીવો સલેશીની સમાન છે અને અવેદી જીવો સમ્યગ્દષ્ટિની સમાન છે. સકષાયી યાવત્ લોભકષાયી જીવો સલેશીની સમાન છે, અકષાયી જીવો સમ્યગ્દષ્ટિની સમાન છે. સયોગી યાવત્ કાયયોગી જીવો સલેશીની સમાન છે. અયોગી જીવો સમ્યગ્દષ્ટિની સમાન છે. સાકારોપયુક્ત અને અનાકારોપયુક્ત જીવો, સલેશીની સમાન છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં ૨૪ દંડકના જીવોમાં લેશ્યાદિ ૧૧ દ્વારના માધ્યમે સમવસરણની અપેક્ષાએ ભવીત્વ અભવીત્વનું નિરૂપણ છે.

સમુચ્ચય જીવોના ચાર સમવસરણમાં ભવી-અભવી :- ક્રિયાવાદી જીવો સમકિતી હોય છે. તે જીવો અવશ્ય મોક્ષગામી હોય છે. તેથી તે ભવી જ હોય છે. અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી જીવો મિથ્યાત્વી હોય છે. તેમાં કેટલાક જીવોમાં મોક્ષગમનની યોગ્યતા હોય છે અને કેટલાક જીવોમાં હોતી નથી. તે જીવો ભવી અને અભવી બંને પ્રકારના હોય શકે છે.

સમુચ્ચય જીવના લેશ્યાદિ દ્વારમાં ભવી-અભવી :- લેશ્યાદિ ૧૧ દ્વારના ૪૭ બોલમાં જે બોલ સમકિતીને જ પ્રાપ્ત થતાં હોય તેમાં ક્રિયાવાદીનું એક જ સમવસરણ હોય છે. તે જીવો ભવી જ હોય છે, યથા- અલેશી, શુક્લપાક્ષિક, સમ્યગ્દષ્ટિ, સમુચ્ચય જ્ઞાની, પાંચ જ્ઞાની, નોસંજોપયુક્ત, અવેદી, અકષાયી, અયોગી તે ૧૩ બોલના જીવો એકાંતે ભવી હોય છે.

મિશ્રદષ્ટિમાં અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી બે સમવસરણ હોય છે. તેમાં પણ એકાંત ભવી જીવો

જ હોય છે. અભવી જીવો એકાંત મિથ્યાત્વી હોવાથી તેમાં મિશ્રદષ્ટિ હોતી નથી.

શેષ બોલોમાં ભવી અને અભવી બંને હોય છે. યથા- સમુચ્ચય જીવ, સલેશી, કૃષ્ણલેશી આદિ છએ લેશી, કૃષ્ણપાક્ષિક, મિથ્યાદષ્ટિ, સમુચ્ચય અજ્ઞાની, ત્રણ અજ્ઞાની આહારાદિ ચાર સંજોપયુક્ત, સવેદી, સ્ત્રીવેદી આદિ ત્રણ વેદી, સકધાયી, ૪ કધાયી, સયોગી, ત્રણ યોગી, બે ઉપયોગી તે ૩૩ બોલના જીવો ભવી અને અભવી બંને પ્રકારના હોય છે. આ રીતે ૪૭ બોલમાંથી ૧૪ બોલમાં એકાંત ભવી અને ૩૩ બોલમાં ભવી અને અભવી બંને હોય છે.

સમુચ્ચય જીવના ૪૭ બોલમાં સમવસરણ અને ભવી-અભવી :-

દ્વાર	બોલ	સમવસરણ	ભવી	અભવી
૧. જીવ	જીવ	૪ (ચારે ય)	✓	✓
૨. લેશ્યા	સલેશી-૬ લેશ્યા અલેશી	૪ ક્રિયાવાદી	✓ ✓	✓ ×
૩. પક્ષ	કૃષ્ણપાક્ષિક શુક્લપાક્ષિક	અંતિમ-૩ ૪	✓ ✓	✓ ×
૪. દષ્ટિ	સમ્યગ્દષ્ટિ મિથ્યાદષ્ટિ મિશ્રદષ્ટિ	ક્રિયાવાદી અંતિમ-૩ અંતિમ-૨	✓ ✓ ✓	×
૫. અજ્ઞાન	સમુચ્ચય અજ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન	અંતિમ-૩	✓	✓
૬. જ્ઞાન	સમુચ્ચય જ્ઞાન, પાંચ જ્ઞાન	ક્રિયાવાદી	✓	×
૭. સંજ્ઞા	આહારાદિ ચાર સંજોપયુક્ત, નોસંજોપયુક્ત	૪ ક્રિયાવાદી	✓ ✓	✓ ×
૮. કધાય	સકધાયી, ચાર કધાયી અકધાયી	૪ ક્રિયાવાદી	✓ ✓	✓ ×
૯. વેદ	સવેદી, ત્રણ વેદી અવેદી	૪ ક્રિયાવાદી	✓ ✓	✓ ×
૧૦. યોગ	સયોગી, ત્રણ યોગી અયોગી	૪ ક્રિયાવાદી	✓ ✓	✓ ×
૧૧. ઉપયોગ	સાકાર-અનાકારોપયોગી	૪	✓	✓

૨૪ દંડકના ૪૭ બોલમાં ભવી-અભવી :-

૩૫ एवं णेरइया वि भाणियव्वा, णवरं- णायव्वं जं अत्थि । एवं असुरकुमारा वि जाव थणियकुमारा । पुढविक्काइया सव्वट्टाणेसु वि मज्झिल्लेसु दोसु वि समोसरणेसु भवसिद्धिया वि, अभवसिद्धिया वि । एवं जाव वणस्सइकाइया ।

બેહ્નિદિયતેહ્નિદિયચરિદિયા એવં ચેવ, ણવરં- સમ્મત્તે, ઓહિણાણે, આભિણિબોહિયણાણે, સુયણાણે એસુ ચેવ દોસુ મજ્ઝિમેસુ સમોસરણેસુ ભવસિદ્ધિયા, ણો અભવસિદ્ધિયા, સેસં તં ચેવ । પંચિદિયતિરિક્ખજોણિયા જહા ણેરહ્યા, ણવરં ણાયવ્વં જં અત્થિ । મણુસ્સા જહા ઓહિયાજીવા । વાણમંતર-જોહ્સિયવેમાણિયા જહા અસુરકુમારા ॥ સેવં ભંતે! સેવં ભંતે ॥

ભાવાર્થ :- આ રીતે નૈરયિક પણ જાણવા પરંતુ તેમાં જે બોલ પ્રાપ્ત થાય, તેનું કથન કરવું જોઈએ. આ રીતે અસુરકુમારથી સ્તનિતકુમાર સુધીનું કથન કરવું. પૃથ્વીકાયિક સર્વ સ્થાનોમાં મધ્યના બે સમવસરણમાં(અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદીમાં) ભવસિદ્ધિક પણ છે અને અભવસિદ્ધિક પણ છે. આ રીતે યાવત્ વનસ્પતિકાયિક પણ જાણવા.

તે જ રીતે બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય અને ચૌરેન્દ્રિય જીવોનું કથન કરવું પરંતુ સમ્યક્ત્વ, સમુચ્ચયજ્ઞાન, આભિનિબોધિક જ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમાં મધ્યના બે સમવસરણમાં ભવસિદ્ધિક છે, અભવસિદ્ધિક નથી. શેષ પૂર્વવત્. પંચેન્દ્રિય તિર્યયો, નૈરયિકની સમાન છે પરંતુ તેમાં જે બોલ પ્રાપ્ત થાય છે, તે કહેવા જોઈએ. મનુષ્ય, ઔષધિક જીવોની સમાન છે. વાણવ્યંતર, જ્યોતિષી અને વૈમાનિકનું નિરૂપણ અસુરકુમારની સમાન છે. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥

૪૭ બોલમાંથી ૨૪ દંડકમાં પ્રાપ્ત થતા બોલ અને ભવી-અભવી :-

દંડક	પ્રાપ્ત થતા બોલ	ભવી	અભવી
નૈરયિક	૩૫માંથી-શુક્લપક્ષી, સમ્યગ્દષ્ટિ, મિશ્રદષ્ટિ, સમુચ્ચય જ્ઞાન, ત્રણ જ્ઞાન તે સાત બોલમાં	✓	×
	શેષ ૨૮ બોલમાં	✓	✓
દશ ભવનપતિ, વ્યંતર	૩૭માંથી- ઉપરોક્ત સાત બોલમાં	✓	×
	શેષ ૩૦ બોલમાં	✓	✓
જ્યોતિષી ૧, ૨ દેવ.	૩૪માંથી- ઉપરોક્ત સાત બોલમાં	✓	×
	શેષ ૨૭ બોલમાં	✓	✓
ત્રીજા દેવલોકથી નવ ઐવેયક	૩૩માંથી- ઉપરોક્ત સાત બોલમાં	✓	×
	શેષ ૨૬ બોલમાં	✓	✓
પાંચ અનુત્તર વિમાન	૨૬માંથી- બોલમાં	✓	×
પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ	૨૭માંથી- શુક્લપાક્ષિકમાં	✓	×
	શેષ ૨૬ બોલમાં	✓	✓
તેઉ, વાયુ	૨૬માંથી- શુક્લપાક્ષિકમાં	✓	×
	શેષ ૨૫ બોલમાં	✓	✓
ત્રણ વિકલેન્દ્રિય	૩૧માંથી- શુક્લપાક્ષિક, સમ્યગ્દષ્ટિ, સમુચ્ચય જ્ઞાન, મતિ-શ્રુતજ્ઞાન તે પાંચ બોલમાં	✓	×
	શેષ ૨૬ બોલમાં	✓	✓

દંડક	પ્રાપ્ત થતાં બોલ	ભવી	અભવી
તિર્યચ પંચેન્દ્રિય	૪૦માંથી- ઉપરોક્ત પાંચ અને અવધિજ્ઞાન તે છ બોલમાં	✓	×
	શેષ ૩૪ બોલમાં	✓	✓
મનુષ્ય	૪૭માંથી- અલેશી, આદિ ૧૪ બોલમાં	✓	×
	શેષ ૩૩ બોલમાં	✓	✓

શતક-૩૦ : ઉદ્દેશક-૨

અનંતરોત્પન્નક જીવોમાં સમવસરણ :-

૧ અણંતરોવવળ્ણગા ણં ધંતે ! ણેરઙ્ગ્યા કિં કિરિયાવાઈ, પુચ્છ ? ગોયમા ! કિરિયાવાઈ વિ જાવ વેણઙ્ગ્યાવાઈ વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનંતરોત્પન્નક નૈરયિકો શું ક્રિયાવાદી છે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ક્રિયાવાદી પણ છે યાવત્ વિનયવાદી પણ છે.

૨ સલેસ્સા ણં ધંતે ! અણંતરોવવળ્ણગા ણેરઙ્ગ્યા કિં કિરિયાવાઈ, પુચ્છ ? ગોયમા ! એવં ચેવ, એવં જહેવ પઢમુદ્દેસે ણેરઙ્ગ્યાણં વત્તવ્વયા તહેવ ઙ્ગહ વિ ધાણિયવ્વા, ણવરં- જં જસ્સ અત્થિ અણંતરોવવળ્ણગાણં ણેરઙ્ગ્યાણં તં તસ્સ ધાણિયવ્વં । એવં સવ્વજીવાણં જાવ વેમાણિયાણં, ણવરં- અણંતરોવવળ્ણગાણં જં જહિં અત્થિ તં તહિં ધાણિયવ્વં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સલેશી અનંતરોત્પન્નક નૈરયિકો શું ક્રિયાવાદી છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેનું સંપૂર્ણ કથન પ્રથમ ઉદ્દેશકની સમાન છે, પરંતુ અનંતરોત્પન્નક નૈરયિકમાં જે-જે બોલનો સંભવ છે, તેનું નિરૂપણ કરવું જોઈએ. આ રીતે સર્વ જીવો યાવત્ વૈમાનિક પર્યત જાણવું. અનંતરોત્પન્નક જીવોમાં જ્યાં જે બોલ હોય, તેનું જ કથન કરવું જોઈએ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં અનંતરોત્પન્નક જીવોમાં ચાર પ્રકારના સમવસરણનું કથન કર્યું છે.

કોઈપણ સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થયેલા જીવને તેની ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે અનંતરોત્પન્નક કહે છે. ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે પણ તે જીવ સમક્રિતી કે મિથ્યાત્વી હોય છે, તેમજ ભિન્ન-ભિન્ન માન્યતાઓના પરિણામ પણ હોય છે. તેથી સૂત્રકારે તેમાં ચારે પ્રકારના સમવસરણનું કથન કર્યું છે. લેશ્યાદિ ૧૧ દ્વારના-૪૭ બોલમાંથી ૨૪ દંડકના જીવોમાં જેને જે બોલ પ્રાપ્ત થતા હોય તે પ્રમાણે તેનું કથન ઉદ્દેશક-૧ માં કથિત ઔઘિક જીવોના કથનાનુસાર સમજવું. અનંતરોત્પન્નક અવસ્થામાં અલેશી, મિશ્રદષ્ટિ, મન:પર્યવજ્ઞાની, કેવળજ્ઞાની, નોસંજ્ઞોપયુક્ત, અવેદી, અકષાયી, મનયોગી, વચનયોગી અયોગી, આ દશ બોલની સંભાવના નથી તેથી તેનું કથન ન કરવું.

અનંતરોત્પન્નક જીવોમાં સમવસરણ અને આયુષ્ય બંધ :-

૩ કિરિયાવાઈ ણં ધંતે ! અણંતરોવવળ્ણગા ણેરઙ્ગ્યા કિં ણેરઙ્ગ્યાઝયં પકરંતિ, પુચ્છ ? ગોયમા ! ણો ણેરઙ્ગ્યાઝયં પકરંતિ, ણો તિરિક્ખજોણિયાઝયં, ણો મણુસ્સાઝયં, ણો દેવાઝયં પકરંતિ ।

एवं अकिरियावाइ वि अण्णाणियवाइ वि वेणइयवाइ वि ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ક્રિયાવાદી અનંતરોત્પન્નક નૈરયિકો, શું નૈરયિકનું આયુષ્ય બાંધે છે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! નૈરયિક, તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવનું આયુષ્ય બાંધતા નથી. આ રીતે અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી પણ જાણવા.

૪ सलेस्सा णं भंते ! किरियावाइ अणंतरोववण्णगा णेरइया किं णेरइयाउयं पकरंति, पुच्छ ? गोयमा ! णो णेरइयाउयं पकरंति जाव णो देवाउयं पकरंति । एवं जाव वेमाणिया । एवं सब्बट्टाणेषु वि अणंतरोववण्णगा णेरइया ण किंचि वि आउयं पकरंति जाव अणागारोवउत्ते त्ति । एवं जाव वेमाणिया, णवरं- जं जस्स अत्थि तं तस्स भाणियव्वं ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનંતરોત્પન્નક ક્રિયાવાદી સલેશી નૈરયિકો, શું નૈરયિકનું આયુષ્ય બાંધે છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! નૈરયિકાયુ યાવત્ દેવાયુ વગેરે કોઈ પણ આયુષ્ય બાંધતા નથી, આ રીતે વૈમાનિક પર્યત જાણવું. આ રીતે અનાકારોપયોગ પર્યતના સર્વ સ્થાનોમાં અનંતરોત્પન્નક નૈરયિકો એક પણ આયુષ્ય બાંધતા નથી. આ રીતે વૈમાનિક પર્યતના જે સ્થાનમાં જે બોલ પ્રાપ્ત થતા હોય તે પ્રમાણે કથન કરવું જોઈએ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં અનંતરોત્પન્નક જીવોમાં આયુષ્યબંધનું કથન કર્યું છે. કોઈ પણ જીવ ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે પરભવનું આયુષ્ય બાંધતા નથી. વર્તમાન ભવના આયુષ્યના બે તૃતીયાંશ ભાગ વ્યતીત થયા પછી જ જીવ આગામી ભવનું આયુષ્ય બાંધે છે. તેથી ૨૪ દંડકમાં અનંતરોત્પન્નક જીવો આયુષ્ય બંધ કરતા નથી.

અનંતરોત્પન્નક જીવોમાં ભવી-અભવી :-

૫ किरियावाइ णं भंते ! अणंतरोववण्णगा णेरइया किं भवसिद्धिया, अभवसिद्धिया ? गोयमा ! भवसिद्धिया, णो अभवसिद्धिया ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ક્રિયાવાદી અનંતરોત્પન્નક નૈરયિકો શું ભવસિદ્ધિક છે કે અભવ સિદ્ધિક ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અભવસિદ્ધિક નથી, ભવસિદ્ધિક છે.

૬ अकिरियावाइ णं भंते ! पुच्छ ? गोयमा ! भवसिद्धिया वि, अभवसिद्धिया वि । एवं अण्णाणियवाइ वि वेणइयवाइ वि ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અક્રિયાવાદી અનંતરોત્પન્નક નૈરયિકો, શું ભવસિદ્ધિક છે કે અભવ સિદ્ધિક ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે ભવસિદ્ધિક પણ છે અને અભવસિદ્ધિક પણ છે. આ રીતે અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી પણ જાણવા.

૭ सलेस्सा णं भंते ! किरियावाइ अणंतरोववण्णगा णेरइया किं भवसिद्धिया, अभवसिद्धिया ? गोयमा ! भवसिद्धिया, णो अभवसिद्धिया । एवं एणं अभिलावेणं जहेव ओहि ए उद्देस ए णेरइया णं वत्तव्वया भणिया तहेव इह वि भाणियव्वा जाव अणागारोवउत्ते त्ति । एवं जाव वेमाणिया णं, णवरं- जं जस्स अत्थि तं तस्स भाणियव्वं । इमं से लक्खणं-जे किरियावाइ, सुक्क-

પવિત્રયા, સમ્મામિચ્છદિટ્ટીયા એ સર્વે ભવસિદ્ધિયા, ખો અભવસિદ્ધિયા, સેસા સર્વે
ભવસિદ્ધિયા વિ, અભવસિદ્ધિયા વિ ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સલેશી અનંતરોત્પન્નક ક્રિયાવાદી નૈરયિક, શું ભવસિદ્ધિક છે કે અભવ
સિદ્ધિક છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ભવસિદ્ધિક છે, અભવસિદ્ધિક નથી. આ રીતે ઔઘિક ઉદ્દેશકમાં નૈરયિકની
વક્તવ્યતા છે, તે જ રીતે અહીં પણ જાણવું યાવત્ અનાકારોપયુક્ત અને વૈમાનિક પર્યત જેને જે બોલ હોય
તે પ્રમાણે જાણવું જોઈએ. સંક્ષેપમાં ક્રિયાવાદી, શુક્લપાક્ષિક અને સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ, તે સર્વ ભવસિદ્ધિક
છે, અભવસિદ્ધિક નથી. શેષ સર્વ ભવસિદ્ધિક પણ છે અને અભવસિદ્ધિક પણ છે. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો
છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં અનંતરોત્પન્નક જીવોમાં ભવી-અભવીત્વનું પ્રતિપાદન છે.

ભવીત્વ અને અભવીત્વ જીવનો પારિણામિક ભાવ છે, તે જીવની કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાં જીવની
સાથે જ હોય છે. તેથી ભવી જીવ ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે પણ ભવી જ હોય છે અને અભવી જીવ ઉત્પત્તિના
પ્રથમ સમયે પણ અભવી જ રહે છે.

લેશ્યાદિ ૧૧ દ્વારના ૪૭ બોલમાંથી અલેશી, મિશ્રદષ્ટિ, મન:પર્યવજ્ઞાન, કેવળજ્ઞાન, નોસંજોપયુક્ત,
અકષાયી, અવેદી, મનયોગી, વચનયોગી, અયોગી આ દશ બોલ અનંતરોત્પન્નક જીવને હોતા નથી. શેષ
૩૭ બોલમાંથી જે દંડકમાં જે બોલ પ્રાપ્ત થતા હોય તેમાં સમવસરણના આધારે ભવી-અભવીત્વનું કથન
છે. તે ભાવાર્થથી સ્પષ્ટ છે.

॥ શતક-૩૦/૨ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૩૦ : ઉદ્દેશક-૩ થી ૧૧

પરંપરોત્પન્નક જીવોમાં સમવસરણ :-

૧ પરંપરોવવણગા ણં ભંતે ! ખેરઙ્ગયા કિરિયાવાઈ, પુચ્છા ? ગોયમા ! જહેવ ઓહિઓ
ઉદ્દેસઓ તહેવ પરંપરોવવણણ્ણસુ વિ ખેરઙ્ગયાઈઓ તહેવ ણિરવસેસં ણાણિયવ્વં, તહેવ
તિયદંડગસંગહિઓ ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરંપરોત્પન્નક નૈરયિકો, શું ક્રિયાવાદી છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે
ગૌતમ ! ઔઘિક ઉદ્દેશક અનુસાર પરંપરોત્પન્નક નૈરયિકોનું કથન છે. તે જ રીતે વૈમાનિકો પર્યત સમગ્ર
ઉદ્દેશક પણ તે જ પ્રમાણે, ત્રણ દંડક સહિત જાણવા જોઈએ. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ
કહો છો તેમજ છે ॥ ॥ ઉદ્દેશક-૩ ॥

વિવેચન :-

જે જીવોની ઉત્પત્તિને એક સમયથી વધુ સમય થયા હોય અર્થાત્ ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમય પછી તે

પરંપરોત્પન્નક કહેવાય છે. તેની સંપૂર્ણ વક્તવ્યતા ઔદિક ઉદ્દેશક અનુસાર છે.

ત્રણ દંડક :- સૂત્રકારે ૨૪ દંડકના જીવોને પ્રાપ્ત થતા ૪૭ બોલમાં (૧) ક્રિયાવાદી આદિ ચાર સમવસરણની વક્તવ્યતા (૨) આયુષ્ય બંધ સંબંધી નિરૂપણ અને (૩) ભવી-અભવીત્વનું નિરૂપણ, આ ત્રણ વિષયના કથનને ત્રણ દંડક(ત્રણ આલાપક રૂપે) કહ્યા છે.

અનંતરાવગાઠ આદિ શેષ આઠમાં સમવસરણ :-

૨ एवं एणं कमेणं जच्चेव बंधिसए उद्देशगाणं परिवाडी सच्चेव इहं पि जाव अचरिमो उद्देशो, णवरं- अणंतरा चत्तारि वि एक्कगमगा, परंपरा चत्तारि वि एक्कगमएणं। एवं चरिमा वि। अचरिमा वि एवं चेव, णवरं- अलेस्सी, केवली, अजोगी ण भण्णइ, सेसं तहेव ॥ सेवं भंते ! सेवं भंते ! ॥

ભાવાર્થ :- આ રીતે અને આ જ ક્રમથી બંધી શતકમાં ઉદ્દેશકોનો જે ક્રમ છે, તે પ્રમાણે યાવત્ અચરમ ઉદ્દેશક પર્યંત કહેવું જોઈએ, ‘અનંતર’ શબ્દથી વિશેષિત ચાર ઉદ્દેશકો એક સમાન છે, ‘પરંપર’ શબ્દથી વિશેષિત ચાર ઉદ્દેશકો એક સમાન છે. આ જ રીતે ‘ચરમ’ અને ‘અચરમ’ ઉદ્દેશકોના વિષયમાં પણ સમજવું જોઈએ. પરંતુ અચરમ ઉદ્દેશકમાં અલેશી, કેવળી અને અયોગીનું કથન ન કરવું. શેષ કથન પૂર્વવત્ છે. ॥ હે ભગવન! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥ ॥ ઉદ્દેશક-૪થી ૧૧ ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં ઉદ્દેશક-૪ થી ૧૧નું સંક્ષિપ્ત કથન છે. અનંતરોત્પન્નક, અનંતરાહારક, અનંતરાવગાઠ, અનંતરપર્યાપ્ત, તે ચાર ઉદ્દેશકનું કથન એક સમાન છે અને પરંપરોત્પન્નક, પરંપરાહારક, પરંપરાવગાઠ, પરંપર પર્યાપ્ત, ચરમ, અચરમ, તે છ ઉદ્દેશકનું કથન ઔદિક જીવોની સમાન છે પરંતુ અચરમ જીવોમાં અલેશી, કેવળી કે અયોગીનો બોલ નથી, તેથી ત્યાં તેનું કથન ન કરવું જોઈએ.

॥ શતક-૩૦/૩ થી ૧૧ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૩૧

પરિચય

- ★ આ શતકનું નામ 'ઉપપાત શતક' છે. તેના ૨૮ ઉદ્દેશક છે.
- ★ ઉપપાત એટલે ઉત્પત્તિ અથવા જન્મ.
- ★ આ શતકમાં સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતા પ્રાણીઓ કઈ-કઈ ગતિમાંથી આવીને જન્મ ધારણ કરે છે, એક સમયે, એક સ્થાનમાં, એક સાથે કેટલા જીવોની અને કઈ રીતે ઉત્પત્તિ થાય છે ઇત્યાદિ વિષયનું વર્ણન લઘુયુગ્મ આદિ ચાર રાશિના પરિમાણથી કર્યું છે.
- ★ ઉદ્દેશક-૧માં સમુચ્ચય નૈરયિકોની ઉત્પત્તિનું કથન ચાર પ્રકારની લઘુયુગ્મ રાશિના માધ્યમથી કર્યું છે.
- ★ ઉદ્દેશક-૨ થી ૨૮માં વિવિધ વિશેષણોથી વિશેષિત નૈરયિકોની ઉત્પત્તિનું કથન ચાર પ્રકારની લઘુયુગ્મ રાશિના માધ્યમથી કર્યું છે, યથા-
- ★ ઉદ્દેશક-૨માં પાંચમી, છઠ્ઠી અને સાતમી નરકના કૃષ્ણલેશી નૈરયિકોની ઉત્પત્તિનું કથન છે.
- ★ ઉદ્દેશક-૩માં ત્રીજી, ચોથી, પાંચમી નરકના નીલલેશી નૈરયિકોની ઉત્પત્તિનું કથન છે.
- ★ ઉદ્દેશક-૪માં પહેલી અને બીજી નરકના કાપોતલેશી નૈરયિકોની ઉત્પત્તિનું કથન છે.
- ★ ઉદ્દેશક ૫ થી ૮માં ભવસિદ્ધિક નૈરયિકો, ભવસિદ્ધિક કૃષ્ણલેશી નૈરયિકો, ભવસિદ્ધિક નીલલેશી નારકો, ભવસિદ્ધિક કાપોતલેશી નૈરયિકોનું ક્રમશઃ વર્ણન છે.
- ★ ઉદ્દેશક ૯ થી ૧૨માં અભવસિદ્ધિક નૈરયિકો, અભવસિદ્ધિક કૃષ્ણલેશી, અભવસિદ્ધિક નીલલેશી, અભવસિદ્ધિક કાપોતલેશી નૈરયિકોનું ક્રમશઃ વર્ણન છે.
- ★ ઉદ્દેશક-૧૩ થી ૧૬માં સમ્યગ્દષ્ટિ નૈરયિકોનું ક્રમશઃ વર્ણન છે. સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ સાતમી નરકમાં ઉત્પન્ન થતા નથી, તેથી સમ્યગ્દષ્ટિમાં સાતમી નરકનું કથન નથી.
- ★ ઉદ્દેશક-૧૭ થી ૨૦માં મિથ્યાદષ્ટિ નૈરયિકોનું કથન ક્રમશઃ છે.
- ★ ઉદ્દેશક ૨૧ થી ૨૪માં કૃષ્ણપાક્ષિક નૈરયિકોનું કથન ક્રમશઃ છે.
- ★ ઉદ્દેશક ૨૫ થી ૨૮માં શુક્લપાક્ષિક નૈરયિકોનું વર્ણન ક્રમશઃ છે.

શતક-૩૧ : ઉપપાત શતક

ઉદ્દેશક-૧

લઘુયુગ્મના પ્રકાર :-

૧ રાયગિહે જાવ એવં વયાસી- કહ ણં ભંતે ! ખુઝા જુમ્મા પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! ચત્તારિ ખુઝાજુમ્મા પળ્ણત્તા । તં જહા- કહજુમ્મે, તેયોએ, દાવરજુમ્મે, કલિઓએ । સે કેળદ્દેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચઈ- ચત્તારિ ખુઝાજુમ્મા પળ્ણત્તા, તં જહા- કહજુમ્મે જાવ કલિઓએ ? ગોયમા ! જે ણં રાસી ચઠ્ઠકકેણં અવહારેણં અવહીરમાણે ચઠ્ઠપજ્જવસિએ સે તં ખુઝાગકહ- જુમ્મે । જે ણં રાસી ચઠ્ઠકકેણં અવહારેણં અવહીરમાણે તિપજ્જવસિએ સે તં ખુઝાગતેઓગે । જે ણં રાસી ચઠ્ઠકકેણં અવહારેણં અવહીરમાણે દુપજ્જવસિએ સે તં ખુઝાગદાવરજુમ્મે । જે ણં રાસી ચઠ્ઠકકેણં અવહારેણં અવહીરમાણે એગપજ્જવસિએ સે તં ખુઝાગકલિઓગે । સે તેળદ્દેણં ગોયમા ! જાવ કલિઓગે ।

શબ્દાર્થ:- ખુઝાજુમ્મા = ક્ષુલ્લકયુગ્મ, લઘુયુગ્મ અવહારેણં = અપહાર કરતાં, બાદ કરતાં.

ભાવાર્થ:- પ્રશ્ન- રાજગૃહ નગરમાં ગૌતમ સ્વામીએ યાવત્ આ પ્રમાણે પૂછ્યું- હે ભગવન્ ! લઘુયુગ્મના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! લઘુયુગ્મના ચાર પ્રકાર છે, યથા-કૃતયુગ્મ, ત્ર્યોજ, દ્વાપરયુગ્મ અને કલ્યોજ. પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તેનું શું કારણ છે કે કૃતયુગ્મ યાવત્ કલ્યોજ, લઘુયુગ્મના આ ચાર પ્રકાર છે? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જે રાશિમાંથી ચાર-ચારનો અપહાર(બાદ) કરતાં અંતે ચાર શેષ રહે(અથવા નિ:શેષ થાય અંતે શૂન્ય રહે) તેને લઘુકૃતયુગ્મ કહે છે, જે રાશિમાંથી ચાર-ચારનો અપહાર કરતા અંતે ત્રણ શેષ રહે, તેને લઘુત્ર્યોજ કહે છે. જે રાશિમાંથી ચાર-ચારનો અપહાર કરતાં અંતે બે શેષ રહે, તેને લઘુદ્વાપરયુગ્મ કહે છે, જે રાશિમાંથી ચાર-ચારનો અપહાર કરતાં અંતે એક શેષ રહે, તેને લઘુ કલ્યોજ કહે છે. તેથી હે ગૌતમ ! તેના કલ્યોજ સુધીના ચાર પ્રકાર છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં ચાર પ્રકારના લઘુયુગ્મનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કર્યું છે. શતક-૧૮/૪ અને શતક-૨૫/૪માં ચાર પ્રકારના યુગ્મનું કથન છે. પ્રસ્તુત પ્રસંગમાં તેને જ લઘુયુગ્મ, નાની રાશિ રૂપ યુગ્મ કહ્યું છે, યથા- ચાર, આઠ, બાર વગેરે. શતક-૪૦માં ચાર પ્રકારના મહાયુગ્મનું કથન છે. તેની અપેક્ષાએ લઘુયુગ્મ નાની રાશિરૂપ હોવાથી પ્રસ્તુતમાં તેનું 'લઘુયુગ્મ રાશિ' રૂપે વર્ણન છે.

લઘુ યુગ્મ આદિ નૈરચિકોની ઉત્પત્તિ :-

૨ ખુઝાગકહજુમ્મણેરહ્યા ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ- કિં ણેરહ્યાહિંતો ઉવવજ્જંતિ,

પુછા ? ગોયમા ! ણો ણેરઙ્ગેહિંતો ડવવજ્જંતિ । એવં ણેરઙ્ગેયાણં ડવવાઓ જહા વક્કંતીએ તહા ઢાણિયવ્વો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! લઘુ કૃતયુગ્મ રાશિ પરિમાણ નૈરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? શું નૈરયિક, તિર્યચ, મનુષ્ય કે દેવમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી, પંચેન્દ્રિય તિર્યચ અને ગર્ભજ મનુષ્યમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ઈત્યાદિ પ્રજાપનાસૂત્રના ઇષ્ટા વ્યુત્કાંતિ પદમાં નૈરયિકોના ઉપપાત અનુસાર જાણવું.

૩ તે ણં ઢંતે ! જીવા એગસમણં કેવઙ્ગેયા ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! ચત્તારિ વા અટ્ટ વા બારસ વા સોલસ વા સંખેજ્જા વા અસંખેજ્જા વા ડવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ચાર, આઠ, બાર, સોળ, સંખ્યાત, અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે.

૪ તે ણં ઢંતે ! જીવા કહં ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! સે જહાણામએ પવએ પવમાણે અજ્જવસાણ નિવ્વત્તિએણં કરણોવાએણં એવં જહા પંચવિંસઙ્ગેમે સએ અટ્ટમુદ્દેસએ ણેરઙ્ગેયાણં વત્તવ્વયા તહેવ ઙ્ગેહ વિ ઢાણિયવ્વા જાવ આયપ્પઓગેણં ડવવજ્જંતિ, ણો પરપ્પઓગેણં ડવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો કઈ રીતે ઉત્પન્ન થાય છે? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જે રીતે કોઈ કૂદતો પુરુષ, કૂદતાં-કૂદતાં પોતાના પૂર્વ સ્થાનને છોડીને અન્ય સ્થાનને પ્રાપ્ત કરે છે, તે રીતે નૈરયિકો પણ પૂર્વવર્તી ભવને છોડીને અધ્યવસાય રૂપ કારણથી અન્ય ભવને પ્રાપ્ત કરે છે ઈત્યાદિ શતક-૨૫/૮માં નૈરયિક સંબંધી કથનાનુસાર યાવત્ તે આત્મપ્રયોગથી ઉત્પન્ન થાય છે, પરપ્રયોગથી નહીં.

૫ રયણપ્પમાપ્પુઢવિખુઙ્ગાગકડ્ડજુમ્મણેરઙ્ગેયા ણં ઢંતે ! કઓ ડવવજ્જંતિ- કિં ણેરઙ્ગેહિંતો ડવવજ્જંતિ પુછા ? ગોયમા ! એવં જહા ઓહિયણેરઙ્ગેયાણં વત્તવ્વયા સચ્ચેવ રયણપ્પમાએ વિ ઢાણિયવ્વા જાવ ણો પરપ્પઓગેણં ડવવજ્જંતિ । એવં સક્કરપ્પમાએ વિ જાવ અહેસત્તમાએ એવં ડવવાઓ જહા વક્કંતીએ । સેસં તહેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! લઘુકૃતયુગ્મ રાશિ પ્રમાણ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, શું નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ઔઘિક નૈરયિકોની વક્તવ્યતા અનુસાર રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોની વક્તવ્યતા જાણવી યાવત્ તે પરપ્રયોગથી ઉત્પન્ન થતા નથી, ત્યાં સુધી કહેવું. આ રીતે શર્કરાપ્રભા યાવત્ અધઃસપ્તમ પૃથ્વી સુધી, પ્રજાપના સૂત્રના ઇષ્ટા વ્યુત્કાંતિ પદ અનુસાર અહીં પણ ઉપપાત જાણવો જોઈએ. શેષ પૂર્વવત્ છે.

૬ ખુઙ્ગાગતેઓગણેરઙ્ગેયા ણં ઢંતે ! કઓ ડવવજ્જંતિ- કિં ણેરઙ્ગેહિંતો ડવવજ્જંતિ, પુછા ? ગોયમા ! ડવવાઓ જહા વક્કંતીએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! લઘુ ત્ર્યોજ રાશિ પ્રમાણ નૈરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, શું

નેરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના છઠા વ્યુત્કાન્તિ પદ અનુસાર ઉપપાત જાણવો જોઈએ.

૭ તે ણં ભંતે ! જીવા એગસમણં કેવઙ્ગયા ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! તિણિ વા સત્ત વા એકકારસ વા પણ્ણરસ વા સંખેજ્જા વા અસંખેજ્જા વા ઉવવજ્જંતિ । સેસં જહા કહ્હજુમ્મસસ, એવં જાવ અહેસત્તમાએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ત્રણ, સાત, અગિયાર, પંદર, સંખ્યાત કે અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. શેષ સંપૂર્ણ કથન લઘુ કૃતયુગ્મ નેરયિકોની સમાન યાવત્ અધઃસપ્તમ પૃથ્વી પર્યંત જાણવું.

૮ સુહ્હાગદાવરજુમ્મણેરઙ્ગયા ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ, પુચ્છા ? ગોયમા ! એવં જહેવ સુહ્હાગકહ્હજુમ્મે, ણવરં- પરિમાણં દો વા છ વા દસ વા ચોદ્દસ વા સંખેજ્જા વા અસંખેજ્જા વા ઉવવજ્જંતિ । સેસં તં ચેવ જાવ અહેસત્તમાએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! લઘુ દ્વાપરયુગ્મ રાશિ પ્રમાણ નેરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! લઘુ કૃતયુગ્મ રાશિ અનુસાર જાણવું. પરિમાણ- બે, છ, દશ, ચૌદ, સંખ્યાત કે અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે, શેષ પૂર્વવત્ યાવત્ અધઃસપ્તમ પૃથ્વી પર્યંત જાણવું.

૯ સુહ્હાગકલિયોગણેરઙ્ગયા ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ, પુચ્છા ? ગોયમા ! એવં જહેવ સુહ્હાગકહ્હજુમ્મે, ણવરં- પરિમાણં એકો વા પંચ વા ણવ વા તેરસ વા સંખેજ્જા વા અસંખેજ્જા વા ઉવવજ્જંતિ । સેસં તં ચેવ । એવં જાવ અહેસત્તમાએ ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! લઘુ કલ્યોજ રાશિ પ્રમાણ નેરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! લઘુકૃતયુગ્મ રાશિ અનુસાર જાણવું. પરિમાણ- એક, પાંચ, નવ, તેર, સંખ્યાત કે અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. શેષ પૂર્વવત્ યાવત્ અધઃસપ્તમ પૃથ્વી પર્યંત જાણવું. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં લઘુ કૃતયુગ્મ આદિ નેરયિકોની ઉત્પત્તિ વિષયક નિરૂપણ છે. ઉત્પત્તિ(આગત) સંબંધી વર્ણન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના છઠા પદમાં છે. તેને અહીં લઘુ કૃતયુગ્મ સંખ્યા સાથે સંબંધિત કરીને વર્ણન કર્યું છે.

ઉત્પત્તિ :- લઘુ કૃતયુગ્મ નેરયિકોની ઉત્પત્તિ પંચેન્દ્રિય તિર્યચ અને ગર્ભજ મનુષ્યમાંથી જ થાય છે. નેરયિકો, દેવો, એકેન્દ્રિય કે વિકલેન્દ્રિય આદિ તિર્યચો મરીને નરકગતિમાં જતા નથી. અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય પ્રથમ નરક સુધી, સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં ભુજપરિસર્પ બીજી નરક સુધી, ખેચર ત્રીજી નરક સુધી, સ્થલચર ચોથી નરક સુધી, ઉરપરિસર્પ પાંચમી નરક સુધી, જલચર સ્ત્રી અને મનુષ્ય સ્ત્રી છઠી નરક સુધી; જલચર પુરુષ તથા મનુષ્ય સાત નરક સુધી જઈ શકે છે.

પરિમાણ :- લઘુ કૃતયુગ્મ નારકો એક સમયમાં જઘન્ય ચાર, આઠ, બાર, સોળ અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત કે અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે.

આ રીતે લઘુ ત્ર્યોજ નૈરયિકોની ઉત્પત્તિ ત્ર્યોજ રાશિમાં, દ્વાપરયુગ્મ નારકોની ઉત્પત્તિ દ્વાપરયુગ્મ રાશિમાં, કલ્યોજ નૈરયિકોની ઉત્પત્તિ કલ્યોજ રાશિમાં થાય છે.

તે સર્વ નૈરયિકો પોતાના પૂર્વસ્થાનને છોડીને અધ્યવસાય રૂપ કરણથી અન્ય ભવમાં(નરકમાં) ઉત્પન્ન થાય છે. તે નૈરયિકો પોતાના આત્મ પરિણામ અને યોગની પ્રવૃત્તિથી પરભવનું આયુષ્ય બાંધે છે. તેના આયુષ્યનો, ભવનો અને સ્થિતિનો ક્ષય થવાથી તેની પરભવમાં શીઘ્ર ગતિ થાય છે. તેની ગતિ આત્મ ઋદ્ધિથી, આત્મકર્મથી અને આત્મપ્રયોગથી જ થાય છે. પરઋદ્ધિ આદિથી જીવની ગતિ થતી નથી.

॥ શતક-૩૧/૧ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૩૧ : ઉદ્દેશક-૨

લઘુયુગ્મ કૃષ્ણલેશી નૈરયિકોની ઉત્પત્તિ :-

૧ કળ્હલેસ્સ-ખુઙ્ગાગ-કડજુમ્મ-નેરિયાણં ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ, પુચ્છા ? ગોયમા !
 एवं चेव जहा ओहियगमो जाव णो परप्पओगेणं उववज्जंति, णवरं- उववाओ जहा
 वक्कंतीए धूमप्पभापुढविणेरइयाणं, सेसं तं चेव ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! લઘુકૃતયુગ્મ રાશિ પ્રમાણ કૃષ્ણલેશી નૈરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ઔદિક ગમક અનુસાર યાવત્ પરપ્રયોગથી ઉત્પન્ન થતા નથી. અહીં પણ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના છઠા વ્યુત્કાન્તિ પદ અનુસાર જાણવું. અહીં ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોનો ઉપપાત કહેવો જોઈએ. શેષ કથન પૂર્વવત્ જાણવું.

૨ ધૂમપ્પભાપુઢવિ કળ્હલેસ્સ-ખુઙ્ગાગ-કડજુમ્મ-નેરિયાણં ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ ?
 ગોયમા ! एवं चेव णिरवसेसं । एवं तमाए वि, अहेसत्तमाए वि, णवरं- उववाओ सव्वत्थ
 जहा वक्कंतीए ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! લઘુ કૃતયુગ્મ રાશિ પ્રમાણ ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના કૃષ્ણલેશી નૈરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ જાણવું અર્થાત્ ઉત્પત્તિ, પરિમાણ, આત્મકૃત પરિણામ આદિ વર્ણન પ્રથમ ઉદ્દેશકની સમાન છે. આ રીતે તમ:પ્રભા અને અધ:સપ્તમ પૃથ્વીનું વર્ણન પણ જાણવું. સર્વ સ્થાનોમાં ઉત્પત્તિ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના છઠા વ્યુત્કાન્તિ પદ અનુસાર જાણવી.

૩ કળ્હલેસ્સ-ખુઙ્ગાગ-તેઓગ-નેરિયાણં ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! एवं चेव,
 णवरं- तिण्णि वा सत्त वा एक्कारस वा पण्णरस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा
 उववज्जंति । सेसं तं चेव । एवं जाव अहेसत्तमाए वि ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! લઘુ ત્ર્યોજ રાશિ પ્રમાણ કૃષ્ણલેશી નૈરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ જાણવું પરંતુ તે ત્રણ, સાત, અગિયાર, પંદર, સંખ્યાત કે અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. શેષ પૂર્વવત્ છે. આ રીતે યાવત્ અધ:સપ્તમ પૃથ્વી પર્યંત જાણવું.

૪ કળ્હલેસ્સ-ખુઙ્ગાગ-દાવરજુમ્મ-નેરિયાણં ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! एवं

ચેવ, ણવરં- દો વા છ વા દસ વા ચોદસ વા; સેસંતં ચેવ, ધૂમપ્પભાએ વિ જાવ અહેસત્તમાએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! લઘુદ્વાપરયુગ્મ રાશિ પ્રમાણ કૃષ્ણલેશી નૈરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ જાણવું પરંતુ તે બે, છ, દશ, ચૌદ, સંખ્યાત કે અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે, શેષ પૂર્વવત્ જાણવું. આ રીતે ધૂમપ્રભા યાવત્ અધઃસપ્તમ પૃથ્વી પર્યંત જાણવું.

૫ કળ્હલેસ્સ-ખુહ્ણાગ-કલિઓગ-નેરહ્યા ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! એવં ચેવ, ણવરં- એકો વા પંચ વા ણવ વા તેરસ વા સંખેજ્જા વા અસંખેજ્જા વા; સેસંતં ચેવ । એવં ધૂમપ્પભાએ વિ, તમાએ વિ, અહેસત્તમાએ વિ ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! લઘુકલ્પોજ રાશિ પ્રમાણ કૃષ્ણલેશી નૈરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ જાણવું પરંતુ તે એક, પાંચ, નવ, તેર, સંખ્યાત કે અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. શેષ પૂર્વવત્. આ રીતે ધૂમપ્રભા, તમઃપ્રભા અને અધઃસપ્તમ પૃથ્વી પર્યંત જાણવું. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત ઉદ્દેશકમાં લઘુ કૃતયુગ્મ આદિ રાશિ પ્રમાણ કૃષ્ણલેશી નૈરયિકોની ઉત્પત્તિ સંબંધી કથન છે. પાંચમી, છઠ્ઠી અને સાતમી નરકમાં જ કૃષ્ણલેશ્યા હોય છે, તેથી સામાન્ય કથન અને તે ત્રણ નરક વિષયક કથન, આ રીતે અહીં કુલ ચાર સૂત્રાલાપક થાય છે. તેની ઉત્પત્તિ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના છઠ્ઠા વ્યુત્કાન્તિ પદ અનુસાર છે.

॥ શતક-૩૧/૨ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૩૧ : ઉદ્દેશક-૩

લઘુયુગ્મ નીલલેશી નૈરયિકોની ઉત્પત્તિ :-

૧ ણીલલેસ્સ-ખુહ્ણાગ-કહ્ણુમ્મ-નેરહ્યા ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! જહેવ કળ્હલેસ્સ-ખુહ્ણાગ-કહ્ણુમ્મા; ણવરં- ઉવવાઓ જો વાલુયપ્પભાએ । સેસંતં ચેવ । વાલુયપ્પભા પુઠ્ઠવિ-ણીલલેસ્સ-ખુહ્ણાગ-કહ્ણુમ્મ-નેરહ્યા એવં ચેવ, એવં પંકપ્પભાએ વિ, એવં ધૂમપ્પભાએ વિ । એવં ચહ્ણુસુ વિ હુમ્મેસુ, ણવરં- પરિમાણં જાણિયવ્વં । પરિમાણં જહા કળ્હલેસ્સ ઉદ્દેસાએ । સેસં તહેવ ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! લઘુકૃતયુગ્મ રાશિ પ્રમાણ નીલલેશી નૈરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! લઘુકૃતયુગ્મ રાશિ પ્રમાણ કૃષ્ણલેશી નૈરયિકની સમાન છે પરંતુ તેનો ઉપપાત વાલુકાપ્રભાની સમાન છે, શેષ પૂર્વવત્ છે. આ રીતે વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના લઘુકૃતયુગ્મ નીલલેશી નૈરયિકોનું કથન જાણવું. તે જ રીતે પંકપ્રભા અને ધૂમપ્રભાના વિષયમાં પણ ચાર યુગ્મનું કથન કરવું જોઈએ. પરિમાણ કૃષ્ણલેશી ઉદ્દેશક અનુસાર છે. શેષ પૂર્વવત્ છે. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત ઉદ્દેશકમાં લઘુકૃતયુગ્મ આદિ રાશિ પ્રમાણ નીલલેશી નૈરયિકોની ઉત્પત્તિ સંબંધી કથન છે. ત્રીજી, ચોથી અને પાંચમી નરકમાં નીલલેશ્યા હોય છે. તેથી અહીં પણ સામાન્ય કથન અને ત્રણ નરક વિષયક કથન આ રીતે કુલ ચાર સૂત્રાલાપક થાય છે. તેની ઉત્પત્તિ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રાનુસાર અને પરિમાણ આદિ પૂર્વ ઉદ્દેશક અનુસાર છે.

॥ શતક-૩૧/૩ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૩૧ : ઉદ્દેશક-૪

લઘુયુગ્મ કાપોતલેશી નૈરયિકોની ઉત્પત્તિ :-

૧ કાઝલેસ્સ-ખુઙ્ગાગ-કડજુમ્મ-નેરઙ્ગયા ણં મ્હે ! કઓ ઝવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! જહેવ કળ્હેલેસ્સ-ખુઙ્ગાગ-કડજુમ્મ-નેરઙ્ગયા, ણવરં- ઝવવાઓ જો રયણપ્પમાએ, સેસંતં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! લઘુકૃતયુગ્મ રાશિ પ્રમાણ કાપોતલેશી નૈરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! લઘુકૃતયુગ્મ કૃષ્ણલેશી નૈરયિકોની સમાન જાણવું. તેનો ઉપપાત રત્નપ્રભા પૃથ્વી અનુસાર જાણવો. શેષ પૂર્વવત્ છે.

૨ રયણપ્પમાપુઢવિ-કાઝલેસ્સ-ખુઙ્ગાગ-કડજુમ્મ-નેરઙ્ગયા ણં મ્હે ! કઓ ઝવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! એવં ચેવ । એવં સવ્કરપ્પમાએ વિ, એવં વાલુયપ્પમાએ વિ । એવં ચઝસુ વિ જુમ્મેસુ, ણવરં- પરિમાણં જાણિયવ્વં, જહા કળ્હેલેસ્સઝહેસાએ, સેસંતં ચેવ ॥ સેવં મ્હે ! સેવં મ્હે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! લઘુકૃતયુગ્મ રાશિ પ્રમાણ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના કાપોતલેશી નૈરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ જાણવું. આ રીતે શર્કરાપ્રભામાં અને વાલુકાપ્રભામાં ચાર યુગ્મોનું નિરૂપણ કરવું જોઈએ. તેની સંખ્યા કૃષ્ણલેશ્યા ઉદ્દેશક અનુસાર જાણવી. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત ઉદ્દેશકમાં લઘુકૃતયુગ્મ આદિ રાશિ પ્રમાણ કાપોતલેશી નૈરયિકોની ઉત્પત્તિ સંબંધી કથન છે. પહેલી, બીજી અને ત્રીજી નરકમાં કાપોતલેશ્યા હોય છે તેથી તેમાં પણ કુલ ચાર સૂત્રાલાપક છે. જેમાં ઉત્પત્તિ શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રાનુસાર અને શેષ પરિમાણ આદિનું કથન પૂર્વ ઉદ્દેશકની સમાન છે. સામાન્ય આલાપકમાં રત્નપ્રભાની સમાન ઉપપાત જાણવો જોઈએ.

॥ શતક-૩૧/૪ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૩૧ : ઉદ્દેશક-૫

લઘુયુગ્મ ભવસિદ્ધિક નૈરયિકોની ઉત્પત્તિ :-

૧ ભવસિદ્ધિય-ખુઙ્ગાગ-કડજુમ્મ-નેરહ્યા પં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ- કિં નેરહ્યાહિંતો ઉવવજ્જંતિ, પુચ્છા ? ગોયમા ! જહેવ ઓહિઓ ગમઓ તહેવ ણિરવસેસં જાવ ણો પરપ્પઓગેણ ઉવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! લઘુકૃતયુગ્મ રાશિ પ્રમાણ ભવસિદ્ધિક નૈરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ઔદિક ગમક અનુસાર જાણવું યાવત્ તે પરપ્રયોગથી ઉત્પન્ન થતા નથી.

૨ રયણપ્પમાપુઠવિ-ભવસિદ્ધિય-ખુઙ્ગાગ-કડજુમ્મ-નેરહ્યા પં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ- કિં નેરહ્યાહિંતો ઉવવજ્જંતિ, પુચ્છા ? ગોયમા ! એવં ચેવ ણિરવસેસં । એવં જાવ અહેસત્તમાણ । એવં ભવસિદ્ધિય-ખુઙ્ગાગ- તેઓગ નેરહ્યા વિ । એવં જાવ કલિઓગ ત્તિ, ણવરં- પરિમાણં જાણિયવ્વં, પુવ્વભણિયં જહા પઠમુદ્દેસણ ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! લઘુકૃતયુગ્મ રાશિ પ્રમાણ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ભવસિદ્ધિક નૈરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ જાણવું યાવત્ અધઃસપ્તમ પૃથ્વી સુધી જાણવું. આ જ રીતે ભવસિદ્ધિક લઘુત્ર્યોજ રાશિ પ્રમાણ નૈરયિકના વિષયમાં જાણવું યાવત્ કલ્યોજ રાશિ પર્યંત જાણવું જોઈએ અને સંખ્યા પરિમાણ આદિ પૂર્વ કથિત પ્રથમોદ્દેશકની સમાન જાણવું. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં લઘુકૃતયુગ્મ આદિ રાશિ પ્રમાણ ભવસિદ્ધિક નૈરયિકની ઉત્પત્તિ સંબંધી કથન છે. ભવસિદ્ધિક નૈરયિકો સાતે નરક સુધી હોય છે, તેથી અહીં સાતે નરકમાં ઉત્પત્તિ સંબંધી વિચારણા છે.

॥ શતક-૩૧/૫ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૩૧ : ઉદ્દેશક-૬

લઘુયુગ્મ કૃષ્ણલેશી ભવસિદ્ધિક નૈરયિકોની ઉત્પત્તિ :-

૧ કળ્હલેસ્સ-ભવસિદ્ધિય-ખુઙ્ગાગ-કડજુમ્મ-નેરહ્યા પં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! જહેવ ઓહિઓ કળ્હલેસ્સ-ઉદ્દેસઓ તહેવ ણિરવસેસં ચડસુ વિ જુમ્મેસુ ભાણિયવ્વો જાવ અહેસત્તમપુઠવિ-કળ્હલેસ્સ-ખુઙ્ગાગ-ભવસિદ્ધિય કલિઓગ-નેરહ્યા પં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! તહેવ ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! લઘુકૃતયુગ્મ પ્રમાણ કૃષ્ણલેશી ભવસિદ્ધિક નૈરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ઔઘિક કૃષ્ણલેશી ઉદ્દેશક અનુસાર ચારે ય યુગ્મનું કથન કરવું જોઈએ **યાવત્ પ્રશ્ન-** હે ભગવન્ ! અધઃસપ્તમ પૃથ્વીના કૃષ્ણલેશી લઘુકલ્પોજ રાશિ પ્રમાણ કૃષ્ણલેશી ભવસિદ્ધિક નૈરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ છે. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છો ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત ઉદ્દેશકમાં લઘુકૃતયુગ્મ આદિ રાશિ પ્રમાણ ભવસિદ્ધિક કૃષ્ણલેશી નારકોની ઉત્પત્તિ સંબંધી કથન છે. પાંચમી, છઠ્ઠી, સાતમી નરકમાં કૃષ્ણલેશ્યા હોય છે. તેની ઉત્પત્તિ બીજા ઉદ્દેશકમાં કથિત કૃષ્ણલેશી નૈરયિકોની સમાન છે. અહીં ભવસિદ્ધિકના કથનની વિશેષતા છે.

॥ શતક-૩૧/૬ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૩૧ : ઉદ્દેશક-૭ થી ૨૮

લઘુયુગ્મ નીલલેશી આદિ નૈરયિકોની ઉત્પત્તિ :-

૧ ણીલલેસ્સ ભવસિદ્ધિયા ચઝસુ વિ જુમ્મેસુ તહેવ ભાણિયવ્વા જહા ઓહિએ ણીલલેસ્સ ડહેસએ ।

ભાવાર્થ :- નીલલેશી ભવસિદ્ધિક નૈરયિકોના ચારે ય યુગ્મનું કથન ઔઘિક નીલલેશી ઉદ્દેશક અનુસાર જાણવું. ॥ ઉદ્દેશક-૭ ॥

૨ કાઝલેસ્સા ભવસિદ્ધિયા ચઝસુ વિ જુમ્મેસુ તહેવ ડવવાએયવ્વા જહેવ ઓહિએ કાઝલેસ્સડહેસએ ।

ભાવાર્થ :- કાપોતલેશી ભવસિદ્ધિક નૈરયિકોના ચારે ય યુગ્મનું કથન ઔઘિક કાપોતલેશી ઉદ્દેશક અનુસાર જાણવું. ॥ ઉદ્દેશક-૮ ॥

૩ જહા ભવસિદ્ધિએહિં ચત્તારિ ડહેસગા ભણિયા એવં અભવસિદ્ધિએહિં વિ ચત્તારિ ડહેસગા ભાણિયવ્વા જાવ કાઝલેસ્સડહેસઓ ત્તિ ।

ભાવાર્થ :- જે રીતે ભવસિદ્ધિકના ચાર ઉદ્દેશક કહ્યા છે, તે જ રીતે અભવસિદ્ધિકના પણ ચાર ઉદ્દેશક જાણવા **યાવત્** કાપોતલેશી ઉદ્દેશક પર્યંત કથન કરવું. ॥ ઉદ્દેશક-૯ થી ૧૨ ॥

૪ એવં સમ્મદિટ્ટીહિં વિ લેસ્સાસંજુતેહિં ચત્તારિ ડહેસગા કાયવ્વા, ણવરં- સમ્મદિટ્ટી પઢમબિઙ્ગેસુ દોસુ વિ ડહેસએસુ અહેસત્તમાપુઢવીએ ણ ડવવાએયવ્વો, સેસં તં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- આ રીતે સમ્યગ્દષ્ટિના પણ લેશ્યા સહિત ચાર ઉદ્દેશક છે, પહેલા અને બીજા ઉદ્દેશકમાં અધઃ સપ્તમ નરક પૃથ્વીમાં સમ્યગ્દષ્ટિનો ઉપપાત ન કહેવો જોઈએ, શેષ પૂર્વવત્ છે. ॥ ઉદ્દેશક-૧૩ થી ૧૬ ॥

૫ મિચ્છાદિટ્ટીહિં વિ ચત્તારિ ઉદ્દેસગા કાયવ્વા જહા ભવસિદ્ધિયાણં ।

ભાવાર્થ :- ભવસિદ્ધિકની સમાન મિથ્યાદષ્ટિના પણ ચાર ઉદ્દેશક છે. ॥ ઉદ્દેશક-૧૭થી ૨૦ ॥

૬ एवं कण्हपक्खिण्हिं वि लेस्सासंजुतेहिं चत्तारि उद्देसगा कायव्वा जहेव भवसिद्धिण्हिं ।

ભાવાર્થ :- આ રીતે કૃષ્ણપાક્ષિકના લેશ્યા સહિત ચાર ઉદ્દેશક પણ ભવસિદ્ધિકની સમાન છે. ॥ ઉદ્દેશક-૨૧થી ૨૪ ॥

૭ सुक्कपक्खिण्हिं एवं चेव चत्तारि उद्देसगा भाणियव्वा । जाव वालुयप्पभापुढवि-
काउलेस्ससुक्कपक्खियखुड्ढागकलिओगणेरइया णं भंते ! कओ उववज्जति ? गोयमा !
तहेव जाव णो परप्पओगेणं उववज्जति ॥ सेवं भंते ! सेवं भंते ! ॥ सव्वे वि एए
अट्टावीसं उद्देसगा ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- આ રીતે શુકલપાક્ષિકના પણ લેશ્યા સહિત ચાર ઉદ્દેશકો છે **યાવત્** હે ભગવન્ ! વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના કાપોતલેશી શુકલપાક્ષિક લઘુ કલ્યોજ રાશિ પ્રમાણ નૈરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ જાણવું **યાવત્** તે પરપ્રયોગથી ઉત્પન્ન થતા નથી. ॥ ઉદ્દેશક-૨૫થી ૨૮ ॥ ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥ આ સર્વ મળીને ૨૮ ઉદ્દેશક છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં ઉદ્દેશક-૭ થી ૨૮ નું સંક્ષિપ્ત કથન છે. ઉદ્દેશક-૭ માં નીલલેશી ભવસિદ્ધિક નૈરયિક, ઉદ્દેશક-૮ માં કાપોતલેશી ભવસિદ્ધિક નૈરયિક સંબંધી કથન છે.

ત્યારપછી અભવસિદ્ધિક, સમ્યગ્દષ્ટિ, મિથ્યાદષ્ટિ, કૃષ્ણપાક્ષિક, શુકલપાક્ષિક નૈરયિકોના ક્રમશઃ ચાર-ચાર ઉદ્દેશક છે. સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો સાતમી નરકમાં ઉત્પન્ન થતા નથી તેથી સાતમી નરકના ઉપપાતમાં સમ્યગ્દષ્ટિનું કથન ન કરવું. શેષ અભવસિદ્ધિક, મિથ્યાદષ્ટિ આદિ ભાવો સાતે ય નરકમાં હોય છે. તેથી તેનું કથન પૂર્વવત્ જાણવું.

॥ શતક-૩૧/ ૭ થી ૨૮ સંપૂર્ણ ॥

॥ શતક-૩૧ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૩૨ : ઉદ્વર્તન શતક

ઉદ્દેશક-૧ થી ૨૮

લઘુયુગ્મ નૈરયિકોની ઉદ્વર્તના :-

૧ ખુદ્ધાગકડજુમ્મનેરૂયા ણં ભંતે ! અણંતરં ઉવ્વટ્ટિત્તા કહિં ગચ્છંતિ, કહિં ઉવવજ્જંતિ-
કિં નેરૂયાસુ ઉવવજ્જંતિ, તિરિક્ખજોણિસુ ઉવવજ્જંતિ, પુચ્છા ? ગોયમા ! ઉવ્વટ્ટુણા
જહા વક્કત્તીએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! લઘુકૃતયુગ્મ રાશિ પ્રમાણ નૈરયિકો ત્યાંથી નીકળીને તુરંત ક્યાં જાય છે અને ક્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? શું નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તિર્યચમાં ઉત્પન્ન થાય છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પ્રશ્નાપના સૂત્રના છટ્ટા વ્યુત્કાન્તિ પદ અનુસાર જાણવું.

૨ તે ણં ભંતે ! જીવા એગસમણં કેવડયા ઉવ્વટ્ટંતિ ? ગોયમા ! ચત્તારિ વા અટ્ટ વા
બારસ વા સોલસ વા સંખેજ્જા વા અસંખેજ્જા વા ઉવ્વટ્ટંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉદ્વર્તન પામે છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ચાર, આઠ, બાર, સોળ, સંખ્યાત કે અસંખ્યાત ઉદ્વર્તન પામે છે, મરે છે.

૩ તે ણં ભંતે ! જીવા કહં ઉવ્વટ્ટંતિ ? ગોયમા ! સે જહાણામએ પવએ, એવં તહેવ ।
એવં સો ચેવ ગમઓ જાવ આયપ્પઓગેણં ઉવ્વટ્ટંતિ, ણો પરપ્પઓગેણં ઉવ્વટ્ટંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો કઈ રીતે ઉદ્વર્તન પામે છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જે રીતે કોઈ કૂદનારો પુરુષ એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને પહોંચી જાય છે, ઇત્યાદિ પૂર્વવત્ જાણવું યાવત્ તે આત્મપ્રયોગથી ઉદ્વર્તન પામે છે, પર પ્રયોગથી નહીં.

૪ રયણપ્પભાપુઢવિ-ખુદ્ધાગકડજુમ્મ, પુચ્છા ? ગોયમા ! એવં રયણપ્પભાએ વિ, એવં
જાવ અહેસત્તમાએ । એવં ખુદ્ધાગતેઓગ-ખુદ્ધાગદાવરજુમ્મ-ખુદ્ધાગકલિઓગા, ણવરં- પરિમાણં
જાણિયવ્વં, સેસં તં ચેવ ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના લઘુકૃતયુગ્મ રાશિ પ્રમાણ નૈરયિકો ત્યાંથી ઉદ્વર્તન પામીને તુરંત ક્યાં જાય છે ? ક્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પૂર્વોક્ત નરકના કથન અનુસાર રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોની ઉદ્વર્તનાનું કથન કરવું. તે જ રીતે અધઃસપ્તમ પૃથ્વીની ઉદ્વર્તના પર્યંત કહેવું. આ જ રીતે લઘુ ત્ર્યોજ, લઘુદ્વાપરયુગ્મ, લઘુ કલ્યોજ રાશિ પ્રમાણ નૈરયિકોના વિષયમાં પણ જાણવું જોઈએ. તેનું પરિમાણ પૂર્વવત્ પોત-પોતાનું પૃથક્-પૃથક્ કહેવું જોઈએ. શેષ પૂર્વવત્. ॥ ઉદ્દેશક-૧ ॥

૫ કળ્હેલેસ્સ-કડજુમ્મનેરૂયા-એવં એણં કમેણં જહેવ ઉવવાયસએ અટ્ટાવીસં ઉદ્દેસગા

ભણિયા તહેવ ડવ્વટ્ટણાસણ વિ અદ્વાવીસં ડદ્દેસગા ભાણિયવ્વા ણિરવસેસા । ણવરં-
ડવ્વટ્ટંતિ ત્તિ અભિલાવો ભાણિયવ્વો, સેસં તં ચેવ ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશી લઘુકૃતયુગ્મ રાશિ પ્રમાણ નૈરયિકો ત્યાંથી નીકળીને તુરંત ક્યાં જાય છે? ક્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? **ઉત્તર-** આ જ ક્રમથી ઉપપાત શતકના ૨૮ ઉદ્દેશકની સમાન, ઉદ્વર્તના શતકના પણ ૨૮ ઉદ્દેશક જાણવા જોઈએ, વિશેષતા એ છે કે 'ઉત્પન્ન થાય છે'ના સ્થાને 'ઉદ્વર્તન પામે છે' કહેવું જોઈએ. શેષ પૂર્વવત્ છે. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥ ॥ ઉદ્દેશક-૨ થી ૨૮ ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત શતકમાં કૃતયુગ્મ આદિ રાશિના માધ્યમથી નારકોના ઉદ્વર્તનનું(મરણનું) કથન છે.

ઉદ્વર્તન :- નૈરયિકો મરીને કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્ય અને સંજી તિર્યયપંચેન્દ્રિય બે સ્થળે જ જાય છે. પ્રથમ છ નરકના નૈરયિકો કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યો અને સંજી તિર્યયમાં જાય અને સાતમી નરકના નૈરયિકો સંજી તિર્યયમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે.

પરિમાણ :- કૃતયુગ્મ નૈરયિકોનું ઉદ્વર્તન કૃતયુગ્મ સંખ્યામાં જ થાય. તે જ રીતે ત્ર્યોજ નૈરયિકોનું ઉદ્વર્તન ત્ર્યોજ સંખ્યામાં, દ્વાપરયુગ્મ નૈરયિકોનું ઉદ્વર્તન દ્વાપરયુગ્મ સંખ્યામાં અને કલ્યોજ નૈરયિકોનું ઉદ્વર્તન કલ્યોજ સંખ્યામાં થાય છે. ઉત્પત્તિની જેમ કૂદતા પુરુષના દષ્ટાંતે તે નૈરયિક પોતાનું પૂર્વસ્થાન છોડીને ઉત્પત્તિસ્થાનમાં શીઘ્રગતિથી પહોંચી જાય છે. તેનું ઉદ્વર્તન આત્મઋદ્ધિથી, આત્મકર્મથી અને આત્મપ્રયોગથી થાય છે.

આ રીતે પ્રત્યેક સ્થાનમાં ઉદ્વર્તન સમજી લેવું. શતક-૩૧, ૩૨માં નરકની અપેક્ષાએ કથન કર્યું છે. તે જ રીતે શેષ દંડકની ઉત્પત્તિ અને ઉદ્વર્તના સમજી લેવા જોઈએ.

॥ શતક-૩૨/૧-૨૮ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૩૩ : એકેન્દ્રિય શતક

અવાંતર શતક-૧ : ઉદ્દેશક-૧

એકેન્દ્રિય જીવોના ભેદ-પ્રભેદ :-

૧ કઙ્કવિહા ણં ધંતે ! ંગિંદિયા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! પંચવિહા ંગિંદિયા પણ્ણત્તા, તં જહા- પુઢવિકાઙ્કયા જાવવણ્ણસ્સઙ્કાઙ્કયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એકેન્દ્રિય જીવોના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! એકેન્દ્રિય જીવોના પાંચ પ્રકાર છે, યથા- પૃથ્વીકાયિક યાવત્ વનસ્પતિકાયિક.

૨ પુઢવિકાઙ્કયા ણં ધંતે ! કઙ્કવિહા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! ઢુવિહા પણ્ણત્તા, તં જહા- સુહુમપુઢવિકાઙ્કયા ય, બાયરપુઢવિકાઙ્કયા ય ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક જીવોના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! બે પ્રકાર છે, યથા- સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક અને બાદર પૃથ્વીકાયિક.

૩ સુહુમપુઢવિકાઙ્કયા ણં ધંતે ! કઙ્કવિહા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! ઢુવિહા પણ્ણત્તા, તં જહા- પજ્જત્તા સુહુમપુઢવિકાઙ્કયા ય, અપજ્જત્તા સુહુમપુઢવિકાઙ્કયા ય ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવોના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! બે પ્રકાર છે, યથા- પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક અને અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક.

૪ બાયરપુઢવિકાઙ્કયા ણં ધંતે ! કઙ્કવિહા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! ંવં ચેવ । ંવં આઁકાઙ્કયા વિ ચઁઁઁઁઁઁઁ ંધેઁઁઁ ંધાણિયઁઁઁઁ । ંવં જાવવણ્ણસ્સઙ્કાઙ્કયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! બાદર પૃથ્વીકાયિક જીવોના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ બે ભેદ છે. આ રીતે અપ્કાયિક જીવોના પણ ચાર ભેદ છે. આ રીતે વનસ્પતિકાયિક પર્યત જાણવું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં એકેન્દ્રિય જીવોના ભેદ-પ્રભેદ કહ્યા છે. એકેન્દ્રિય જીવોના મુખ્ય પાંચ ભેદ છે. પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેઉકાય, વાયુકાય અને વનસ્પતિકાય, તે પાંચના સૂક્ષ્મ અને બાદર બે ભેદ છે. તેથી $૫ \times ૨ = ૧૦$ ભેદ થાય છે. તે પ્રત્યેકના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા બે ભેદ થાય છે, તેથી $૧૦ \times ૨ = ૨૦$ ભેદ થાય છે.

સૂક્ષ્મ જીવો :- સૂક્ષ્મ નામકર્મના ઉદયે જે જીવોનું શરીર અત્યંત સૂક્ષ્મ હોય, જે જીવો અગ્નિ, પાણી, વાયુ આદિ કોઈ પણ શસ્ત્રોથી મૃત્યુ પામતા ન હોય, તેને સૂક્ષ્મ જીવ કહે છે. તેનું આયુષ્ય અંતર્મુહૂર્તનું જ હોય છે. ચક્ષુ દ્વારા તેનું શરીર જોઈ શકાતું નથી. તે જીવો આખા લોકમાં ઠસોઠસ ભરેલા છે. સૂક્ષ્મ જીવો એકેન્દ્રિય જ હોય છે.

બાદર જીવ :- બાદર નામ કર્મના ઉદયે જે જીવોનું શરીર કંઈક સ્થૂલ હોય; જે જીવો, અગ્નિ, પાણી આદિ શસ્ત્રો દ્વારા નાશ પામતા હોય; તે બાદર કહેવાય છે. તે જીવોના શરીરને ચક્ષુ દ્વારા જોઈ શકાય અથવા ન જોઈ શકાય છે. તેની સ્થિતિ ભિન્ન-ભિન્ન હોય છે, તે લોકના દેશ વિભાગમાં જ હોય છે.

પર્યાપ્તા :- ઉત્પત્તિસ્થાનમાં પહોંચીને અંતર્મુહૂર્તમાં સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓને પૂર્ણ કરે, તેને પર્યાપ્તા કહે છે. એકેન્દ્રિય જીવોને ચાર પર્યાપ્તિ હોય છે, આહાર પર્યાપ્તિ, શરીર પર્યાપ્તિ, ઈન્દ્રિય પર્યાપ્તિ અને શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિ.

અપર્યાપ્તા :- ઉત્પત્તિસ્થાનમાં પહોંચીને સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ ન કરે, ત્યાં સુધી તે જીવને અપર્યાપ્ત કહે છે.

એકેન્દ્રિય જીવોની કર્મપ્રકૃતિ, બંધ અને વેદન :-

૫ અપજ્જત્તસુહુમપુઢવિકાઙ્યાણં ભંતે ! કઙ્ કમ્મપ્પગડીઓ પળ્ણત્તાઓ ? ગોયમા ! અદ્દ કમ્મપ્પગડીઓ પળ્ણત્તાઓ, તં જહા- ણાણાવરણિજ્જં જાવ અંતરાઙ્ગં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવોને કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓ હોય છે ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! આઠ કર્મપ્રકૃતિઓ હોય છે. યથા- જ્ઞાનાવરણીય યાવત્ અંતરાય.

૬ પજ્જત્તસુહુમપુઢવિકાઙ્યાણં ભંતે ! કઙ્ કમ્મપ્પગડીઓ પળ્ણત્તાઓ ? ગોયમા ! અદ્દ કમ્મપ્પગડીઓ પળ્ણત્તાઓ, તં જહા- ણાણાવરણિજ્જં જાવ અંતરાઙ્ગં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવોને કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓ હોય છે ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! આઠ કર્મપ્રકૃતિઓ હોય છે, યથા- જ્ઞાનાવરણીય યાવત્ અંતરાય.

૭ અપજ્જત્તબાયરપુઢવિકાઙ્યાણં ભંતે ! કઙ્ કમ્મપ્પગડીઓ પળ્ણત્તાઓ ? ગોયમા ! એવં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અપર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાયિક જીવોને કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓ હોય છે ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ જાણવું.

૮ પજ્જત્તાબાયરપુઢવિકાઙ્યાણં ભંતે ! કઙ્ કમ્મપ્પગડીઓ પળ્ણત્તાઓ ? ગોયમા ! એવં ચેવ । એવં એણં કમેણં જાવ બાયરવણસ્સઙ્કાઙ્યાણં પજ્જત્તગાણં તિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાયિક જીવોને કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓ હોય છે ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ જાણવું. આ રીતે આ જ ક્રમથી યાવત્ પર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિ પર્યંત જાણવું.

૯ અપજ્જત્તસુહુમપુઢવિકાઙ્યાણં ભંતે ! કઙ્ કમ્મપ્પગડીઓ બંધંતિ ? ગોયમા ! સત્તવિહબંધગા વિ, અદ્દવિહબંધગા વિ । સત્ત બંધમાણા આઙ્ગવજ્જાઓ સત્ત કમ્મપ્પગડીઓ બંધંતિ, અદ્દ બંધમાણા પહિપુળ્ણાઓ અદ્દ કમ્મપ્પગડીઓ બંધંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવો કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓ બાંધે છે ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સાત અથવા આઠ કર્મ બાંધે છે. સાત કર્મ બાંધે તો આયુષ્ય કર્મને છોડીને સાત કર્મપ્રકૃતિઓ બાંધે છે. આઠ કર્મને બાંધે, તો પ્રતિપૂર્ણ આઠ કર્મપ્રકૃતિઓ બાંધે છે.

૧૦ પજ્જત્તસુહુમપુઠવિકાઙ્યા ણં ભંતે ! કઙ્ગ કમ્મપ્પગડીઓ બંધંતિ ? ગોયમા ! એવં ચેવ । એવં સવ્વે જાવ પજ્જત્તબાયરવણસ્સઙ્ગાઙ્યા ણં ભંતે ! કઙ્ગ કમ્મપ્પગડીઓ બંધંતિ ? ગોયમા ! એવં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવો કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓ બાંધે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ જાણવું. આ રીતે સર્વ એકેન્દ્રિય જીવોના વિષયમાં બંધનું કથન કરવું જોઈએ. યાવત્. પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિકાયિક જીવો કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓ બાંધે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ જાણવું.

૧૧ અપજ્જત્તસુહુમપુઠવિકાઙ્યા ણં ભંતે ! કઙ્ગ કમ્મપ્પગડીઓ વેદંતિ ? ગોયમા ! ચોદ્દસ કમ્મપ્પગડીઓ વેદંતિ, તંજહા- ણાણાવરણિજ્જં જાવ અંતરાઙ્ગયં, સોઙ્ગદિયવજ્જં, ચર્ચિંચદિયવજ્જં, ઘાણિંચદિયવજ્જં, જિભિંચદિયવજ્જં, ઙ્ગિત્થિવેયવજ્જં, પુરિસવેયવજ્જં । એવં ચઠ્ઠકવકણં ભેણં જાવ પજ્જત્તબાયરવણસ્સઙ્ગાયા ણં ભંતે ! કઙ્ગ કમ્મપ્પગડીઓ વેદંતિ ? ગોયમા ! એવં ચેવ ચોદ્દસ કમ્મપ્પગડીઓ વેદંતિ ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

શબ્દાર્થ :- વજ્જં = વધ્ય, વર્જ્ય, અવરોધક, આવરક.

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવો કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે ચૌદ કર્મ પ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે. યથા- (૧થી ૮) જ્ઞાનાવરણીય યાવત્ અંતરાય, (૯) શ્રોતેન્દ્રિય અવરોધક-શ્રોતેન્દ્રિયાવરણ, (૧૦) ચક્ષુરિન્દ્રિય અવરોધક-ચક્ષુરિન્દ્રિયાવરણ, (૧૧) ઘ્રાણેન્દ્રિય અવરોધક ઘ્રાણેન્દ્રિયાવરણ, (૧૨) જિહ્વેન્દ્રિય અવરોધક-જિહ્વા ઈન્દ્રિય આવરણ, (૧૩) સ્ત્રીવેદ અવરોધક-સ્ત્રીવેદાવરણ, (૧૪) પુરુષવેદ અવરોધક-પુરુષવેદાવરણ. આ રીતે સૂક્ષ્મ, બાદર, પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના ચાર ભેદ પૂર્વક કથન કરવું યાવત્- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિકાયિક જીવો કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ ચૌદ કર્મપ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥ ॥ ઉદ્દેશક-૧॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં એકેન્દ્રિય જીવોમાં કર્મ સત્તા, કર્મબંધ, કર્મવેદન સંબંધી વિચારણા છે.

કર્મ સત્તા :- જીવ અધ્યાત્મ વિકાસ કરીને ક્ષપકશ્રેણિ પર આરુઢ થઈને મોહનીય કર્મનો નાશ ન કરે ત્યાં સુધી તેને આઠ કર્મની સત્તા હોય છે. એકેન્દ્રિય જીવોને પ્રથમ ગુણસ્થાન હોય છે. તેની ચેતના અલ્પ વિકસિત હોવા છતાં તેને આઠ કર્મની સત્તા હોય છે.

કર્મ બંધ :- એકથી નવ ગુણસ્થાનમાં ત્રીજું ગુણસ્થાન છોડીને પ્રત્યેક ગુણસ્થાનના જીવો સમયે-સમયે સાત કે આઠ કર્મોનો બંધ કરે છે. એકેન્દ્રિય જીવો પણ આયુષ્યનો બંધ કરે ત્યારે આઠ કર્મોનો બંધ કરે અને તે સિવાયના સમયમાં સાત કર્મોનો બંધ કરે છે.

કર્મવેદન :- દશ ગુણસ્થાન સુધીના જીવો આઠ કર્મનું વેદન કરે છે. એકેન્દ્રિય જીવો પણ આઠ કર્મનું વેદન કરે છે. તે ઉપરાંત એકેન્દ્રિય જીવોને એક સ્પર્શેન્દ્રિય જ હોય છે. શેષ શ્રોતેન્દ્રિય આદિ ચાર ઈન્દ્રિયનું આવરણ

હોય છે. સૂત્રકારે તેને શ્રોતેન્દ્રિય અવરોધક આદિ ચાર પ્રકૃતિ કહી છે. તેમજ એકેન્દ્રિયોમાં નપુંસકવેદ જ હોય છે. સ્ત્રી કે પુરુષવેદજન્ય કર્મનું આવરણ હોવાથી સ્ત્રીવેદ કે પુરુષવેદના અવરોધક કર્મ(પ્રકૃતિ)નું વેદન કરે છે.

આ રીતે એકેન્દ્રિય જીવો આઠ કર્મ+ચાર ઈન્દ્રિય અવરોધક+સ્ત્રીવેદ અવરોધક+પુરુષવેદ અવરોધક = ૧૪ પ્રકૃતિનું વેદન કરે છે.

શ્રોતેન્દ્રિય અવરોધક આદિ જ્ઞાનાવરણીય કર્મની જ ઉત્તર પ્રકૃતિ છે. તેમ છતાં સૂત્રકારે તેનું પૃથક્ કથન કરીને સૂચિત કર્યું છે કે એકેન્દ્રિય જીવોને એક સ્પર્શેન્દ્રિય અને નપુંસકવેદ જ હોય છે. સર્વ પ્રકારના એકેન્દ્રિય જીવો, આ ૧૪ પ્રકૃતિનું વેદન કરે છે.

સોહંદિયવજ્ઞઃ :- શ્રોતેન્દ્રિય વધ્ય- શ્રોતેન્દ્રિયનું હનન કરવા યોગ્ય કર્મ અર્થાત્ શ્રોતેન્દ્રિયનું આવરણ કરનાર કર્મ. જે કર્મ પ્રકૃતિના ઉદયથી શ્રોતેન્દ્રિયની પ્રાપ્તિમાં અવરોધ થાય તે કર્મને શ્રોતેન્દ્રિયવધ્ય-અવરોધક કર્મ કહે છે. આ રીતે ચક્ષુરિન્દ્રિયવધ્ય આદિ જાણવું.

ઈતિથવેયવજ્ઞઃ :- સ્ત્રીવેદવધ્ય :- જે કર્મના ઉદયથી સ્ત્રીવેદની પ્રાપ્તિ ન થાય તેને સ્ત્રીવેદવધ્ય કર્મ કહે છે. તે જ રીતે પુરુષવેદવધ્ય-અવરોધક કર્મ પણ જાણવું.

॥ શતક-૩૩/૧/૧ સંપૂર્ણ ॥

અવાન્તર શતક-૧ : ઉદ્દેશક-૨

અનંતરોત્પન્નક એકેન્દ્રિય :-

૧૨ કઙ્ઘિહા ણં ભંતે! અણંતરોવવણ્ણગા ઇગિંદિયા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! પંચવિહા અણંતરોવવણ્ણગા ઇગિંદિયા પણ્ણત્તા, તં જહા- પુઢવિકાઙ્ઘયા જાવ વણ્ણસ્સઙ્ઘકાઙ્ઘયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનંતરોત્પન્નક એકેન્દ્રિય જીવોના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ! અનંતરોત્પન્નક એકેન્દ્રિય જીવોના પાંચ પ્રકાર છે, યથા- પૃથ્વીકાયિક યાવત્ વનસ્પતિકાયિક.

૧૩ અણંતરોવવણ્ણગા ણં ભંતે! પુઢવિકાઙ્ઘયા કઙ્ઘિહા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! ઢુવિહા પણ્ણત્તા, તં જહા- સુહમપુઢવિકાઙ્ઘયા ય, બાયરપુઢવિકાઙ્ઘયા ય । ઇવં ઢુપણ્ણં ભેણ્ણં જાવ વણ્ણસ્સઙ્ઘકાઙ્ઘયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનંતરોત્પન્નક પૃથ્વીકાયિક જીવોના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! બે પ્રકાર છે, યથા-સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક અને બાદરપૃથ્વીકાયિક. આ રીતે બે ભેદથી યાવત્ વનસ્પતિકાયિક પર્યંત જાણવા.

૧૪ અણંતરોવવણ્ણગસુહમપુઢવિકાઙ્ઘયા ણં ભંતે ! કઙ્ઘ કમ્મપ્પગઢીઓ પણ્ણત્તાઓ ? ગોયમા ! અઢ્ઢુ કમ્મપ્પગઢીઓ પણ્ણત્તાઓ, તં જહા- ણાણાવરણિજ્ઞં જાવ અંતરાઙ્ઘયં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનંતરોત્પન્નક સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવોને કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓ હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! આઠ કર્મપ્રકૃતિઓ હોય છે, યથા- જ્ઞાનાવરણીય યાવત્ અંતરાય.

૧૫ અનંતરોવવણગબાયરપુઢવિકાઙ્યાણં ભંતે ! કઙ્ કમ્મપ્પગડીઓ પણ્ણત્તાઓ ? ગોયમા ! અદ્દ કમ્મપ્પગડીઓ પણ્ણત્તાઓ, તંજહા- ણાણાવરણિજ્જં જાવ અંતરાઙ્યાં એવં જાવ અનંતરો- વવણ્ણગ-બાયરવણ્ણસ્સઙ્કાઙ્કાઙ્કાઙ્કા િતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનંતરોત્પન્નક બાદર પૃથ્વીકાયિક જીવોને કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓ હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! આઠ કર્મપ્રકૃતિઓ હોય છે, યથા- જ્ઞાનાવરણીય યાવત્ અંતરાય. આ રીતે અનંતરોત્પન્નક બાદર વનસ્પતિકાયિક પર્યંત જાણવું.

૧૬ અનંતરોવવણ્ણગસુહુમપુઢવિકાઙ્કાઙ્કાઙ્કા િતિ ! કઙ્ કમ્મપ્પગડીઓ બંધંતિ ? ગોયમા ! આઙ્કવજ્જાઓ સત્ત કમ્મપ્પગડીઓ બંધંતિ । એવં જાવ અનંતરોવવણ્ણગ બાયરવણ્ણસ્સઙ્કાઙ્કા િતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનંતરોત્પન્નક સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવો કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓ બાંધે છે? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! આયુષ્ય કર્મ સિવાય શેષ સાત કર્મ પ્રકૃતિઓ બાંધે છે, આ રીતે યાવત્ અનંતરોત્પન્નક બાદર વનસ્પતિકાયિક પર્યંત જાણવું.

૧૭ અનંતરોવવણ્ણગસુહુમપુઢવિકાઙ્કાઙ્કા િતિ ! કઙ્ કમ્મપ્પગડીઓ વેદંતિ ? ગોયમા ! ચઙ્કહ્સ કમ્મપ્પગડીઓ વેદંતિ, તં જહા- ણાણાવરણિજ્જં, તહેવ જાવ પુરિસવેયવજ્જં । એવં જાવ અનંતરોવવણ્ણગબાયરવણ્ણસ્સઙ્કાઙ્કા િતિ ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનંતરોત્પન્નક સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવો કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ચૌદ કર્મ પ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે, યથા- જ્ઞાનાવરણીય યાવત્ પુરુષવેદ-વધ્ય. આ રીતે યાવત્ અનંતરોત્પન્નક બાદર વનસ્પતિકાયિક પર્યંત જાણવું. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥ ॥ ઉદ્દેશક-૨ ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત ઉદ્દેશકમાં અનંતરોત્પન્નક એકેન્દ્રિય જીવોના ભેદ-પ્રભેદનું કથન કરીને તેમાં કર્મની સત્તા, બંધ અને વેદનનું પ્રતિપાદન છે.

અનંતરોત્પન્નક એકેન્દ્રિયોના ભેદ :- તેના મુખ્ય ભેદ પાંચ છે. પૃથ્વીકાયિક યાવત્ વનસ્પતિકાયિક. તેના સૂક્ષ્મ અને બાદર એવા બે-બે ભેદ છે. તેથી ૫×૨=૧૦ ભેદ થાય છે. અનંતરોત્પન્નક(ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે) જીવો અપર્યાપ્તા જ હોય છે. તેથી તેના પર્યાપ્તા કે અપર્યાપ્ત રૂપ બે-બે ભેદ થતા નથી.

અનંતરોત્પન્નક એકેન્દ્રિયોને કર્મસત્તા :- અનાદિકાલથી કર્મોની પરંપરા ભવ-ભવાંતરથી જીવની સાથે જ હોય છે. તેથી ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે પણ તે જીવોને આઠ કર્મોની સત્તા હોય છે.

અનંતરોત્પન્નક એકેન્દ્રિયોને કર્મબંધ :- તે જીવો આયુષ્યને છોડીને શેષ સાત કર્મોનો બંધ કરે છે. ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે કોઈ પણ જીવ આયુષ્યનો બંધ કરતા નથી. અનંતરોત્પન્નક એકેન્દ્રિયો ચૌદ પ્રકૃતિનું વેદન કરે છે.

॥ શતક-૩૩/૧/૨ સંપૂર્ણ ॥

અવાન્તર શતક-૧ : ઉદ્દેશક-૩

પરંપરોત્પન્નક એકેન્દ્રિય :-

૧૮ કઙ્કવિહા ણં ભંતે ! પરંપરોવવણ્ણગા ઇર્ગિંદિયા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! પંચવિહા પરંપરોવવણ્ણગા ઇર્ગિંદિયા પણ્ણત્તા, તં જહા- પુઠ્ઠવિકાઙ્કા યાવ વણ્ણસ્સઙ્કાઙ્કા યા । ઇવં ચઁવ્વકઁઓ ભેઓ જહા ઓહિય ઁદ્દેસા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરંપરોત્પન્નક એકેન્દ્રિય જીવોના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પાંચ પ્રકાર છે, યથા- પૃથ્વીકાયિક યાવત્ વનસ્પતિકાયિક.

આ રીતે ઔદિક ઉદ્દેશક અનુસાર ચાર-ચાર ભેદ કહેવા જોઈએ.

૧૯ પરંપરોવવણ્ણગ-અપજ્જત્ત-સુહમપુઠ્ઠવિકાઙ્કા યાણં ભંતે ! કઙ્ક કમ્મપ્પગઙ્કીઓ પણ્ણત્તાઓ ? ગોયમા ! ઇવં ઇણં અભિલાવેણં જહા ઓહિય ઁદ્દેસા તહેવ ણિરવસેસં ભાણિયવ્વં યાવ ચઁદ્દસ વેદંતિ ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરંપરોત્પન્નક અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવોને કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓ હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! આ રીતે આ જ અભિલાપથી ઔદિક ઉદ્દેશક અનુસાર યાવત્ ચૌદ કર્મ પ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે, ત્યાં સુધી કથન કરવું ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥ ॥ ઉદ્દેશક-૩ ॥

॥ શતક-૩૩/૧/૩ સંપૂર્ણ ॥

અવાન્તર શતક-૧ : ઉદ્દેશક-૪ થી ૧૧

અનન્તરાવગાઠ આદિ એકેન્દ્રિયો :-

૨૦ અણંતરોગાઠ્ઠા જહા અણંતરોવવણ્ણગા । પરંપરોગાઠ્ઠા જહા પરંપરોવવણ્ણગા । અણંતરાહારગા જહા અણંતરોવવણ્ણગા । પરંપરાહારગા જહા પરંપરોવવણ્ણગા । અણંતરપજ્જત્તગા જહા અણંતરોવવણ્ણગા । પરંપરપજ્જત્તગા જહા પરંપરોવવણ્ણગા । ચરિમા વિ જહા પરંપરોવવણ્ણગા તહેવ । ઇવં અચરિમા વિ । ઇવં ઇણં ઇકકારસ ઁદ્દેસગા । ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- અનંતરાવગાઠ એકેન્દ્રિયોનું કથન અનંતરોત્પન્નકની સમાન જાણવું. ॥ ૪ ॥ પરંપરાવગાઠનું કથન પરંપરોત્પન્નકની સમાન જાણવું. ॥ ૫ ॥ અનંતરાહારકનું કથન અનંતરોત્પન્નકની સમાન જાણવું. ॥ ૬ ॥ પરંપરાહારકનું કથન પરંપરોત્પન્નકની સમાન જાણવું. ॥ ૭ ॥ અનંતર પર્યાપ્તકનું કથન અનંતરોત્પન્નકની સમાન જાણવું. ॥ ૮ ॥ પરંપર પર્યાપ્તકનું કથન પરંપરોત્પન્નકની સમાન જાણવું. ॥ ૯ ॥ ચરમનું કથન પરંપરોત્પન્નકની સમાન જાણવું. ॥ ૧૦ ॥ આ જ રીતે અચરમ પણ કહેવા જોઈએ. આ રીતે

૧૧ ઉદ્દેશક છે. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥ ॥ ૧૧ ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત ૪ થી ૧૧ ઉદ્દેશકમાં અતિદેશાત્મક કથન છે.

અનંતરોત્પન્નક, અનંતરાવગાઢ, અનંતરાહારક અને અનંતરપર્યાપ્તક એકેન્દ્રિય આ ચારનું કથન એક સમાન છે અને સમુચ્ચય એકેન્દ્રિય, પરંપરોત્પન્નક, પરંપરાવગાઢ, પરંપરાહારક, પરંપરપર્યાપ્તક, ચરમ અને અચરમ એકેન્દ્રિય આ સાતનું કથન એક સમાન છે. ॥ ઉદ્દેશક-૪થી ૧૧ ॥

॥ શતક-૩૩/૧/૪-૧૧ સંપૂર્ણ ॥

॥ શતક-૩૩ / અવાંતર શતક-૧ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૩૩

અપાન્તર શતક-૨ : ઉદ્દેશક-૧

કૃષ્ણલેશી એકેન્દ્રિય :-

૧ કઙ્કવિહા ણં ધ્નંતે ! કળ્હલેસ્સા ંગિંદિયા પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! પંચવિહા કળ્હલેસ્સા ંગિંદિયા પળ્ણત્તા, તં જહા- પુઢવિકાઙ્કયા જાવ વળ્ણસ્સઙ્કાઙ્કયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશી એકેન્દ્રિય જીવોના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશી એકેન્દ્રિય જીવોના પાંચ પ્રકાર છે, યથા- પૃથ્વીકાયિક યાવત્ વનસ્પતિકાયિક.

૨ કળ્હલેસ્સા ણં ધ્નંતે ! પુઢવિકાઙ્કયા કઙ્કવિહા પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! ઢુવિહા પળ્ણત્તા, તં જહા- સુહુમપુઢવિકાઙ્કયા ય, બાયરપુઢવિકાઙ્કયા ય ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશી પૃથ્વીકાયિકના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! બે પ્રકાર છે, યથા- સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક અને બાદર પૃથ્વીકાયિક.

૩ કળ્હલેસ્સા ણં ધ્નંતે ! સુહુમપુઢવિકાઙ્કયા કઙ્કવિહા પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! ંવં ંણં અભિલાવેણં ચઙ્કવકંઓઢેઓ જહેવ ંહિય-ઙ્કહેસં જાવ વળ્ણસ્સઙ્કાઙ્કય ત્તિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશી સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવોના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ંધિક ઉદ્દેશક અનુસાર જાણવું. આ અભિલાપથી ચાર ભેદ યાવત્ વનસ્પતિકાયિક પર્યંત જાણવું.

૪ કળ્હલેસ્સઅપજ્જત્તસુહુમપુઢવિકાઙ્કયા ણં ધ્નંતે ! કઙ્ક કમ્મપ્પગઢીઓ પળ્ણત્તાઓ ? ગોયમા ! ંવં ચેવ ંણં અભિલાવેણં જહેવ ંહિય-ઙ્કહેસં તહેવ પળ્ણત્તાઓ, તહેવ બંધંતિ, તહેવ વેદંતિ ॥ સેવં ધ્નંતે ! સેવં ધ્નંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવોને કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓ હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! આ જ રીતે ંધિક ઉદ્દેશક અનુસાર તે જ કર્મપ્રકૃતિઓ કહેવી જોઈએ તથા તે જ રીતે તેનો બંધ અને વેદન પણ કહેવું જોઈએ.

॥ શતક-૩૩/૨/૧ સંપૂર્ણ ॥

અપાન્તર શતક-૨ : ઉદ્દેશક-૨

અનન્તરોત્પન્નક કૃષ્ણલેશી એકેન્દ્રિય :-

૫ કઙ્કવિહા ણં ધ્નંતે ! અણંતરોવવળ્ણગ્ગકળ્હલેસ્સ ંગિંદિયા પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! પંચવિહા

અનંતરોવવણગા કળહલેસ્સા ઈર્ગિંદિયા પળ્ણત્તા । ઈવં ઈણં અભિલાવેળં તહેવ દુયઓ
ભેઓ જાવ વળસ્સઙ્કાઙ્કા ઈત્તિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનંતરોત્પન્નક કૃષ્ણલેશી એકેન્દ્રિય જીવોના કેટલા પ્રકાર છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! અનંતરોત્પન્નક કૃષ્ણલેશી એકેન્દ્રિય જીવોના પાંચ પ્રકાર છે. આ રીતે તે જ અભિલાપથી પૂર્વોક્ત રૂપે બે ભેદ કરતાં વનસ્પતિકાયિક પર્યત જાણવું.

૬ અનંતરોવવણગ-કળહલેસ્સ-સુહુમપુઢવિકાઙ્કા ઈયાળં ભંતે ! કઙ્ક કમ્મપ્પગઢીઓ
પળ્ણત્તાઓ ? ગોયમા ! ઈવં ઈણં અભિલાવેળં જહા ઓહિઓ અનંતરોવવણગાળં ડહેસઓ
તહેવ જાવ વેદંતિ ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનંતરોત્પન્નક કૃષ્ણલેશી સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવોને કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓ
કહી છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પૂર્વોક્ત અભિલાપથી ઔઘિક અનંતરોત્પન્નક ઉદ્દેશક અનુસાર યાવત્ ૧૪
પ્રકૃતિનું વેદન કરે છે.

॥ શતક-૩૩/૨/૨ સંપૂર્ણ ॥

અવાંતર શતક-૨ : ઉદ્દેશક ૩-૧૧

પરંપરોત્પન્નક આદિ કૃષ્ણલેશી એકેન્દ્રિય :-

૭ કઙ્કવિહા ણં ભંતે ! પરંપરોવવણગા કળહલેસ્સા ઈર્ગિંદિયા પળ્ણત્તા ? ગોયમા !
પંચવિહા પરંપરોવવણગા કળહલેસ્સા ઈર્ગિંદિયા પળ્ણત્તા, તં જહા- પુઢવિકાઙ્કા જાવ
વળસ્સઙ્કાઙ્કા ઈયા । ઈવં ઈણં અભિલાવેળં તહેવ ચઙ્કવ્કઓ ભેઓ જાવ વળસ્સઙ્કાઙ્કા ઈત્તિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરંપરોત્પન્નક કૃષ્ણલેશી એકેન્દ્રિય જીવોના કેટલા પ્રકાર છે ? **ઉત્તર-**
હે ગૌતમ ! પરંપરોત્પન્નક કૃષ્ણલેશી એકેન્દ્રિય જીવોના પાંચ પ્રકાર છે, યથા- પૃથ્વીકાયિક યાવત્ વનસ્પતિ-
કાયિક. આ રીતે આ અભિલાપથી, તે જ ચાર ભેદ વનસ્પતિકાયિક પર્યત જાણવા.

૮ પરંપરોવવણગ-કળહલેસ્સ-અપજ્જત્ત-સુહુમ પુઢવિકાઙ્કા ઈયાળં ભંતે ! કઙ્ક કમ્મપ્પગઢીઓ
પળ્ણત્તાઓ । ગોયમા ! ઈવં ઈણં અભિલાવેળં જહેવ ઓહિઓ પરંપરોવવણગ ડહેસઓ
તહેવ જાવ વેદંતિ । ઈવં ઈણં અભિલાવેળં જહેવ ઓહિયઈર્ગિંદિયસઈ ઈવ્કારસ ડહેસગા
ભળિયા તહેવ કળહલેસ્સ-સઈ વિ ભાળિયવ્વા જાવ ચરિમઅચરિમકળહલેસ્સા ઈર્ગિંદિયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરંપરોત્પન્નક કૃષ્ણલેશી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવોને કેટલી
કર્મપ્રકૃતિઓ હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પૂર્વોક્ત અભિલાપથી ઔઘિક ઉદ્દેશક અનુસાર પરંપરોત્પન્નક
સબંધી કથન કરવું યાવત્ વેદન કરે છે, ત્યાં સુધી જાણવું. ઔઘિક એકેન્દ્રિય શતકમાં ૧૧ ઉદ્દેશક કલા છે, તે
જ રીતે કૃષ્ણલેશી શતકમાં પણ કહેવું જોઈએ યાવત્ ચરમ અને અચરમ કૃષ્ણલેશી એકેન્દ્રિય પર્યત
જાણવું.

વિવેચન :-

પ્રથમ અવાન્તર શતકમાં સમુચ્ચય એકેન્દ્રિય જીવોનું કથન કર્યું છે. બીજા અવાન્તર શતકમાં કૃષ્ણલેશી એકેન્દ્રિય જીવોનું કથન પૂર્વવત્ જાણવું.

॥ શતક-૩૩/૨/૩-૧૧ સંપૂર્ણ ॥

॥ શતક-૩૩ : અવાન્તર શતક-૨ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૩૩

અવાંતર શતક-૩ થી ૧૨

નીલલેશી, કાપોતલેશી એકેન્દ્રિય :-

૧ જહા કળહલેસ્સેહિં ભણિયં એવં ળીલલેસ્સેહિ વિ સયં ભાણિયવ્વં ॥ સેવં ભંતે! સેવં ભંતે ! ॥ એવંકાઝલેસ્સાહિ વિ સયં ભાણિયવ્વં, ળવરં 'કાઝલેસ્સે' તિ અભિલાવો ભાણિયવ્વો।

ભાવાર્થ :- કૃષ્ણલેશીની સમાન નીલલેશીના વિષયમાં પણ એક શતક કહેવું જોઈએ. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥ અવાંતર શતક-૩ ॥ કાપોતલેશીના વિષયમાં પણ આ જ રીતે શતક કહેવું જોઈએ. તેમાં 'કાપોત લેશ્યા' એ પ્રમાણે પાઠ કહેવો જોઈએ. (આ શતકમાં તેજોલેશ્યાની ગણના કરી નથી.) ॥ અવાંતર શતક-૪ ॥

ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય :-

૨ કઙ્ઘિહા ળં ભંતે ! ભવસિદ્ધિયા ંગિંદિયા પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! પંચવિહા ભવસિદ્ધિયા ંગિંદિયા પળ્ણત્તા, તં જહા- પુઢવિકાઙ્ઘયા ળાવ વળ્ણસ્સઙ્ઘકાઙ્ઘયા । ભેઓ ચઝવ્કઓ ળાવ વળ્ણસ્સઙ્ઘકાઙ્ઘય ત્તિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય જીવોના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય જીવોના પાંચ પ્રકાર છે, યથા- પૃથ્વીકાયિક યાવત્ વનસ્પતિકાયિક, તેના ચાર ભેદ આદિ વક્તવ્યતા વનસ્પતિકાયિક પર્યંત જાણવી.

૩ ભવસિદ્ધિયઅપજ્જત્તસુહૂમપુઢવિક્કાઙ્ઘયાણં ભંતે ! કઙ્ઘ કમ્મપ્પગઢીઓ પળ્ણત્તાઓ? ગોયમા ! એવં ંણં અભિલાવેણ જહેવ પઢમિલ્લગં ંગિંદિયસયં તહેવ ભવસિદ્ધિય સયં પિ ભાણિયવ્વં । ઝહેસગપરિવાઢી તહેવ ળાવ અચરિમો ત્તિ ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ભવસિદ્ધિક અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવોને કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓ હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પ્રથમ એકેન્દ્રિય શતક અનુસાર ભવસિદ્ધિક શતક પણ કહેવું જોઈએ. ઉદ્દેશકોનો ક્રમ પણ તે જ રીતે અચરમ ઉદ્દેશક પર્યંત જાણવો. ॥ અવાંતર શતક-૫ ॥

કૃષ્ણલેશી ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય :-

૪ કઙ્ઘિહા ળં ભંતે ! કળહલેસ્સા ભવસિદ્ધિયા ંગિંદિયા પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! પંચવિહા કળહલેસ્સા ભવસિદ્ધિયા ંગિંદિયા પળ્ણત્તા, તં જહા- પુઢવિકાઙ્ઘયા ળાવ વળ્ણસ્સઙ્ઘકાઙ્ઘયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશી ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય જીવોના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશી ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય જીવોના પાંચ પ્રકાર છે, યથા- પૃથ્વીકાયિક યાવત્ વનસ્પતિકાયિક.

૫ કળ્હલેસ્સભવસિદ્ધિયપુઠવિકાઙ્યા ણં ઢંતે ! કઙ્ઙવિહા પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! ઢુવિહા પળ્ણત્તા, તં જહા- સુહુમપુઠવિકાઙ્યા ય, બાયરપુઠવિકાઙ્યા ય।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશી ભવસિદ્ધિક પૃથ્વીકાયિક જીવોના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! બે પ્રકાર છે, યથા- સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક અને બાદર પૃથ્વીકાયિક.

૬ કળ્હલેસ્સભવસિદ્ધિયસુહુમપુઠવિકાઙ્યા ણં ઢંતે ! કઙ્ઙવિહા પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! ઢુવિહા પળ્ણત્તા, તં જહા- પજ્જત્તગા ય અપજ્જત્તગા ય । ંવં બાયરા વિ। ંણં અભિલાવેણ તહેવ ચઙ્ઙવ્કઓ ઢેઓ ઢાણિયવ્વો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશી ભવસિદ્ધિક સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવોના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! બે પ્રકાર છે, યથા-પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા. આ જ રીતે બાદર પૃથ્વીકાયિક જીવોના બે ભેદ છે. આ અભિલાપથી તે જ રીતે ચાર-ચાર ભેદ કહેવા જોઈએ.

૭ કળ્હલેસ્સભવસિદ્ધિયઅપજ્જત્તસુહુમપુઠવિકાઙ્યા ણં ઢંતે ! કઙ્ઙ કમ્મપ્પગઢીઓ પળ્ણત્તાઓ ? ગોયમા ! ંવં ંણં અભિલાવેણ જહેવ ંહિયઙ્ઙેસં તહેવ જાવ વેદંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશી ભવસિદ્ધિક અપર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવોને કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓ છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ંધિક ઉદેશક અનુસાર આ અભિલાપથી યાવત્ વેદન કરે છે. ત્યાં સુધી કહેવું જોઈએ. ॥ ઉદેશક-૧ ॥

૮ કઙ્ઙવિહા ણં ઢંતે ! અણંતરોવવળ્ણગા કળ્હલેસ્સા ઢવસિદ્ધિયા ંગિંદિયા પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! પંચવિહા અણંતરોવવળ્ણગાકળ્હલેસ્સા ઢવસિદ્ધિયા ંગિંદિયા, ંવં જાવ વળ્ણસ્સઙ્ઙ કાઙ્યા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનંતરોત્પન્નક કૃષ્ણલેશી ભવસિદ્ધિક ંકેન્દ્રિય જીવોના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પાંચ પ્રકાર છે, યથા- પૃથ્વીકાયિક યાવત્ વનસ્પતિકાયિક.

૯ અણંતરોવવળ્ણગ-કળ્હલેસ્સ ઢવસિદ્ધિય-પુઠવિકાઙ્યા ણં ઢંતે ! કઙ્ઙવિહા પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! ઢુવિહા પળ્ણત્તા, તં જહા- સુહુમપુઠવિકાઙ્યા, ંવં ઢુયઓ ઢેઓ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનંતરોત્પન્નક કૃષ્ણલેશી ભવસિદ્ધિક પૃથ્વીકાયિક જીવોના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! બે પ્રકાર છે, યથા- સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક અને બાદર પૃથ્વીકાયિક. આ રીતે બે-બે ભેદ કહેવા જોઈએ.

૧૦ અણંતરોવવળ્ણગ-કળ્હલેસ્સ ઢવસિદ્ધિય-સુહુમપુઠવિકાઙ્યા ણં ઢંતે ! કઙ્ઙ કમ્મપ્પગઢીઓ પળ્ણત્તાઓ ? ગોયમા ! ંવં ંણં અભિલાવેણ જહેવ ંહિઓ અણંતરોવવળ્ણ-ઙ્ઙેસગો તહેવ જાવ વેદંતિ। ંવં ંણં અભિલાવેણ ંવ્કારસ વિ ઙ્ઙેસગા તહેવ ઢાણિયવ્વા જહા ંહિયસં જાવ અચરિમો ત્તિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનંતરોત્પન્નક કૃષ્ણલેશી ભવસિદ્ધિક સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવોને કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓ છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અનંતરોત્પન્નકના ંધિક ઉદેશક અનુસાર, અહીં પણ યાવત્

‘વેદન’ કરે છે. ત્યાં સુધી કથન કરવું જોઈએ. આ અભિલાપથી ઔદિક શતક અનુસાર ૧૧ ઉદ્દેશક યાવત્ ‘અચરમ’ ઉદ્દેશક પર્યંત જાણવું. ॥ અવાંતર શતક-૬ ॥

નીલલેશી, કાપોતલેશી ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય :-

૧૧ જહા કળહલેસ્સભવસિદ્ધિર્ણિં સયં ભણિયં એવં ણીલલેસ્સભવસિદ્ધિર્ણિં વિ સયં ભાણિયવ્વં । એવં કાઝલેસ્સ ભવસિદ્ધિર્ણિં વિ સયં ।

ભાવાર્થ :- કૃષ્ણલેશી ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય શતક અનુસાર નીલલેશી ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિયના વિષયમાં પણ શતક કહેવું જોઈએ. કાપોત લેશી ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિયનું કથન પણ પૂર્વવત્ છે. ॥ અવાં ૧૦-૭-૮ ॥

અભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય :-

૧૨ કઙ્ઘિહા ણં ભંતે! અભવસિદ્ધિયા ઇર્ણિદિયા પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! પંચવિહા અભવસિદ્ધિયા ઇર્ણિદિયા પળ્ણત્તા, તં જહા- પુઢવિકાઙ્ઘિયા જાવ વળ્ણસ્સઙ્ઘિકાઙ્ઘિયા । એવં જહેવ ભવસિદ્ધિયસયં ભણિયં, તહેવ અભવસિદ્ધિયસયં ણવરં ણવ ઝહેસગા ચરમઅચરમઝહેસગવજ્જા, સેસં તહેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય જીવોના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ! અભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય જીવોના પાંચ પ્રકાર છે, યથા-પૃથ્વીકાયિક યાવત્ વનસ્પતિકાયિક. આ રીતે ભવસિદ્ધિક શતક અનુસાર અભવસિદ્ધિક શતક પણ કહેવું જોઈએ પરંતુ અહીં ‘ચરમ અને અચરમ’ તે બે ઉદ્દેશક છોડીને નવ ઉદ્દેશક કહેવા જોઈએ. શેષ પૂર્વવત્ છે. ॥ અવાંતર શતક-૯ ॥

વિવેચન :-

અભવસિદ્ધિક જીવ અચરમ હોય છે. તેથી તેમાં ‘ચરમ અને અચરમ’ એવા બે વિભાગ નથી. તેથી બે ઉદ્દેશક છોડીને નવ ઉદ્દેશક થાય છે.

કૃષ્ણ-નીલ-કાપોતલેશી અભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય :-

૧૩ એવં કળહલેસ્સઅભવસિદ્ધિયર્ણિદિયસયં વિ । ણીલલેસ્સઅભવસિદ્ધિયર્ણિદિય વિ સયં । એવં કાઝલેસ્સઅભવસિદ્ધિયસયં વિ । એવં ચત્તારિ વિ અભવસિદ્ધિયસયાણિ, ણવ- ણવ ઝહેસગા ભવંતિ । એવં ઇયા વિ બારસ ઇર્ણિદિયસયાણિ ભવંતિ ।

ભાવાર્થ :- આ રીતે કૃષ્ણલેશી અભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય શતક પણ જાણવું. આ રીતે નીલલેશી અભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય શતક પણ જાણવું. આ રીતે કાપોતલેશી અભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય શતક પણ કહેવું જોઈએ. અભવસિદ્ધિકના ચાર શતક છે અને પ્રત્યેકમાં નવ-નવ ઉદ્દેશક છે. આ રીતે કુલ મળીને એકેન્દ્રિયના બાર શતક છે. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥ અવાં ૧૦-૧૦-૧૧-૧૨ ॥

॥ અવાંતર શતક-૩ થી ૧૨ સંપૂર્ણ ॥

॥ શતક-૩૩ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૩૪

પરિચય

- ★ આ શતકનું નામ શ્રેણી શતક છે. તેમાં જીવને ગમન યોગ્ય આકાશપ્રદેશની પંક્તિ રૂપ શ્રેણીનું કથન છે. તે શ્રેણીના આધારે એકેન્દ્રિય જીવોની વિગ્રહગતિના વિવિધ વિકલ્પો અને તેના કાલમાનનું વિસ્તૃત વર્ણન આ શતકમાં છે. વિષયની પ્રધાનતાએ ‘શ્રેણી શતક’ તે સાર્થક નામ છે.
- ★ આ શતકમાં ૧૨ અવાંતર શતક છે અને એક-એક શતકના ૧૧-૧૧ ઉદ્દેશક છે.
- ★ (૧) અવાંતર શતક-૧. એકેન્દ્રિય શ્રેણી શતક. તેના ૧૧ ઉદ્દેશક-(૧) ઔઘિક એકેન્દ્રિય શ્રેણી (૨) અનંતરોત્પન્નક એકેન્દ્રિય શ્રેણી (૩) પરંપરાવગાઢ એકેન્દ્રિય શ્રેણી (૪) અનંતરાવગાઢ એકેન્દ્રિય શ્રેણી (૫) પરંપરાવગાઢ એકેન્દ્રિય શ્રેણી (૬) અનંતરાહારક એકેન્દ્રિય શ્રેણી (૭) પરંપરાહારક એકેન્દ્રિય શ્રેણી (૮) અનંતર પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય શ્રેણી (૯) પરંપર પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય શ્રેણી (૧૦) ચરમ એકેન્દ્રિય શ્રેણી (૧૧) અચરમ એકેન્દ્રિય શ્રેણી.
 - (૨) અવાંતર શતક-૨. કૃષ્ણલેશી એકેન્દ્રિય શ્રેણી શતકના ૧૧ ઉદ્દેશક છે.
 - (૩) અવાંતર શતક-૩. નીલલેશી એકેન્દ્રિય શ્રેણી શતકના ૧૧ ઉદ્દેશક છે.
 - (૪) અવાંતર શતક-૪. કાપોતલેશી એકેન્દ્રિય શ્રેણી શતકના ૧૧ ઉદ્દેશક છે.
 - (૫) અવાંતર શતક-૫. ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય શ્રેણી શતકના ૧૧ ઉદ્દેશક છે.
 - (૬) અવાંતર શતક-૬. કૃષ્ણલેશી ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય શ્રેણી શતકના ૧૧ ઉદ્દેશક છે.
 - (૭) અવાંતર શતક-૭. નીલલેશી ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય શ્રેણી શતકના ૧૧ ઉદ્દેશક છે.
 - (૮) અવાંતર શતક-૮. કાપોતલેશી ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય શ્રેણી શતકના ૧૧ ઉદ્દેશક છે.
 - (૯) અવાંતર શતક-૯. અભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય શ્રેણી શતકના ૧૧ ઉદ્દેશક છે.
 - (૧૦) અવાંતર શતક-૧૦. કૃષ્ણલેશી અભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય શ્રેણી શતકના ૧૧ ઉદ્દેશક છે.
 - (૧૧) અવાંતર શતક-૧૧. નીલલેશી અભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય શ્રેણી શતકના ૧૧ ઉદ્દેશક છે.
 - (૧૨) અવાંતર શતક-૧૨. કાપોતલેશી અભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય શ્રેણી શતકના ૧૧ ઉદ્દેશક છે.
- ★ અભવી જીવોમાં ચરમ અને અચરમના ભેદ હોતા નથી. તેથી અભવી એકેન્દ્રિય શતકમાં અંતિમ બે ઉદ્દેશક નથી.
- ★ આ શતકમાં, એકેન્દ્રિય જીવોની એકેન્દ્રિયોમાં ઉત્પત્તિ થાય, તે અપેક્ષાએ વિગ્રહ ગતિનું કથન કર્યું છે.
- ★ જીવોની ગતિ, આકાશપ્રદેશની પંક્તિ રૂપ શ્રેણીના આધારે થાય છે. તે શ્રેણીઓના સાત પ્રકાર છે.
- ★ જીવનું ઉત્પત્તિસ્થાન જ્યાં હોય તેને અનુકૂળ શ્રેણીથી ગમન કરીને જીવ ઉત્પત્તિસ્થાનમાં એક, બે, ત્રણ કે ચાર સમયમાં પહોંચી જાય છે. એકેન્દ્રિય જીવો સંપૂર્ણ લોકમાં વ્યાપ્ત છે. તેમજ તે લોકના એક ચરમાંતથી બીજા ચરમાંતમાં પણ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. તેથી વિવિધ સ્થાનની અપેક્ષાએ તેના વિવિધ વિકલ્પો થઈ શકે છે.

- ★ જીવની ગમનશ્રેણી અનુસાર તેનો વિગ્રહગતિનો સમય નિશ્ચિત થાય છે. જો તે સમશ્રેણીથી જ જાય તો એક સમય, એકતો વક્ર શ્રેણીથી જાય તો બે સમય, દ્વિ વક્ર શ્રેણીથી જાય તો ત્રણ સમય થાય, આ રીતે શ્રેણી પ્રમાણે સમય લાગે છે.
- ★ જીવને પૂર્વી ચરમાંતથી પશ્ચિમી ચરમાંતમાં જતાં એક, બે અથવા ત્રણ સમય.
- ★ આ જ રીતે પૂર્વથી પૂર્વમાં જતાં એક, બે અથવા ત્રણ સમય.
- ★ પૂર્વથી ઉત્તર અથવા દક્ષિણમાં બે અથવા ત્રણ સમય લાગે છે.
- ★ મનુષ્યલોકથી રત્નપ્રભાપૃથ્વીના ચરમાંતમાં જતા કે આવતા જીવને એક, બે અથવા ત્રણ સમય લાગે છે. મનુષ્યલોકથી શર્કરાપ્રભા આદિ પૃથ્વીના ચરમાંતમાં જતા કે આવતા જીવને બે અથવા ત્રણ સમય લાગે છે.
- ★ મનુષ્ય લોકથી ઉપર, નીચે અથવા તિરછા વિદિશામાં(વિષમશ્રેણીમાં) જતા જીવને બે, ત્રણ અથવા ચાર સમય લાગે છે અને દિશામાં(સમશ્રેણીમાં) જતાં એક, બે, ત્રણ સમય લાગે છે.
- ★ ત્રસનાડીથી ત્રસનાડીમાં જતા જીવને એક, બે, ત્રણ સમય લાગે છે, સ્થાવરનાડીથી ત્રસનાડીમાં અથવા સ્થાવરનાડીથી સ્થાવરનાડીમાં જતાં, એક, બે, ત્રણ સમય લાગે છે તથા વિષમ શ્રેણીમાં, વિદિશામાં અથવા ઉપર, નીચે, તિરછા જતાં બે, ત્રણ અથવા બે, ત્રણ, ચાર સમય અથવા ત્રણ કે ચાર સમય લાગે છે.
- ★ જીવને લોકમાં સ્થાવરનાડી, ત્રસનાડી આદિ ગમે તે ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થવાનું હોય, તોપણ તે જીવ ચાર સમયમાં પહોંચી જાય છે. આ રીતે જીવના ઉત્પત્તિસ્થાન અનુસાર તેની ગતિ અને તેના કાલમાનમાં વિવિધતા હોય છે.
- ★ આયુષ્ય અને ઉત્પત્તિની તુલ્યતા અને વિભિન્નતાના આધારે તેના ચાર ભંગ તથા તેના ચાર પ્રકારના કર્મબંધનું સૂત્રકારે વર્ણન કર્યું છે.
- ★ અનન્તરોત્પન્નક, અનન્તરાવગાઢ, અનન્તરાહારક, અનન્તર પર્યાપ્તક, આ ચારે ઉદ્દેશકનું વર્ણન પણ પૂર્વવત્ છે પરંતુ તેમાં જીવના ભેદ ૧૦ છે. સાત કર્મનો બંધ થાય છે, બે સમુદ્ઘાત હોય છે, આયુષ્ય અને ઉત્પત્તિની ચૌભંગીમાંથી પ્રથમ બે ભંગ જ હોય છે.
- ★ પરંપરોત્પન્નક આદિ શેષ છ ઉદ્દેશક પ્રથમ ઉદ્દેશકની સમાન છે.

શતક-૩૪ : શ્રેણી શતક

અવાંતર શતક-૧ : ઉદ્દેશક-૧

એકેન્દ્રિય જીવોની વિગ્રહગતિ :-

૧ કઙ્કવિહા ણં મંતે ! ઇર્ગિંદિયા પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! પંચવિહા ઇર્ગિંદિયા પળ્ણત્તા, તં જહા- પુઢવિકાઙ્કયા જાવ વળ્ણસ્સઙ્કાઙ્કયા। ઇવં ઇતે ચઙ્કવકાણં મ્પેણં મ્પાણિયઙ્કવા જાવ વળ્ણસ્સઙ્કાઙ્કયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એકેન્દ્રિય જીવોના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! એકેન્દ્રિય જીવોના પાંચ પ્રકાર છે, યથા- પૃથ્વીકાયિક યાવત્ વનસ્પતિકાયિક, આ રીતે પૂર્વોક્ત(સૂક્ષ્મ, બાદર, પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત) ચાર ભેદ વનસ્પતિકાયિક પર્યંત જાણવું.

૨ અપજ્જત્તસુહુમપુઢવિકાઙ્કાણં મંતે ! ઙ્કમીસે રયળ્ણપ્પમાઇ પુઢવીઇ પુરચ્છિમિલ્લે ચરિમંતે સમોહઇ, સમોહણિત્તા જે મ્પવિઇ ઙ્કમીસે રયળ્ણપ્પમાઇ પુઢવીઇ પ્પચ્ચત્થિમિલ્લે ચરિમંતે અપજ્જત્તસુહુમપુઢવિકાઙ્કાણં ઁવવજ્જિત્તઇ, સેણં મંતે ! કઙ્કસમઙ્કણં વિગ્ગહેણં ઁવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! ઇગસમઙ્કણં વા ઢુસમઙ્કણં વા તિસમઙ્કણં વા વિગ્ગહેણં ઁવવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવ, આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પૂર્વ દિશાના ચરમાન્તમાં મારણાંતિક સમુદ્દઘાત કરીને, રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પશ્ચિમ ચરમાન્તમાં અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકપણે ઉત્પન્ન થાય, તો તે કેટલા સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! એક સમય, બે સમય અથવા ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે.

૩ સે કેળ્ણટ્ટેણં મંતે ! ઇવં વુચ્ચઙ્ક- ઇગસમઙ્કણં વા ઢુસમઙ્કણં વા જાવ ઁવવજ્જેજ્જા ? ઇવં ઁલ્લુ ગોયમા ! મઇ સત્ત સેઢીઑ પળ્ણત્તાઑ, તં જહા- ઁજ્જુઆયતા સેઢી, ઇગઑવંકા, ઢુહઑવંકા, ઇગઑઁખહા, ઢુહઑઁખહા, ચક્કવાલા, અઢ્ઢચક્કવાલા । ઁજ્જુઆયતાઇ સેઢીઇ ઁવવજ્જમાણે ઇગસમઙ્કણં વિગ્ગહેણં ઁવવજ્જેજ્જા । ઇગઑવંકાઇ સેઢીઇ ઁવવજ્જમાણે ઢુસમઙ્કણં વિગ્ગહેણં ઁવવજ્જેજ્જા । ઢુહઑવંકાઇ સેઢીઇ ઁવવજ્જમાણે તિસમઙ્કણં વિગ્ગહેણં ઁવવજ્જેજ્જા । સે તેળ્ણટ્ટેણં ગોયમા ! જાવ ઁવવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તેનું શું કારણ છે કે તે એક સમય, બે સમય કે ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! મેં સાત શ્રેણીઑ કહી છે, યથા- (૧) ઋજુ આયતા, (૨) એકતોવકા, (૩) ઉભયતોવકા, (૪) એકતઃ ખા, (૫) ઉભયતઃ ખા, (૬) યકવાલ અને (૭) અર્ધયકવાલ. જે પૃથ્વીકાયિક જીવ ઋજુ આયતા શ્રેણીથી અર્થાત્ ઋજુગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે, તે એક સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે. જે એકતો વકા શ્રેણી અર્થાત્ એક વળાંકવાળી ગતિથી ઉત્પન્ન થાય, તે બે સમયની વિગ્રહગતિથી

ઉત્પન્ન થાય છે. જે ઉભયતો વકા શ્રેણી અર્થાત્ બે વળાંકવાળી ગતિથી ઉત્પન્ન થાય, તે ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે. હે ગૌતમ ! તેથી તે પ્રમાણે કથન કર્યું છે કે તે જીવ એક સમય, બે સમય, ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે.

૪ અપજ્જત્તસુહુમપુઢવિકાઈણ્ણં ભંતે ! ઈમીસે રયણપ્પભાઈ પુઢવીઈ પુરત્થિમિલ્લે ચરિમંતે સમોહઈ, સમોહણિત્તા જે ભવિઈ ઈમીસે રયણપ્પભાઈ પુઢવીઈ પચ્ચત્થિમિલ્લે ચરિમંતે પજ્જત્તસુહુમપુઢવિકાઈયત્તાઈ ઉવવજ્જિત્તઈ, સે ણં ભંતે ! કઈસમઈણ્ણં વિગ્ગહેણં ઉવવજ્જેજ્જા ?

ગોયમા ! ઈમસમઈણ્ણ વા, સેસંતં ચેવ જાવ સે તેણટ્ટેણં જાવ વિગ્ગહેણં ઉવવજ્જેજ્જા । એવં અપજ્જત્તસુહુમપુઢવિકાઈઓ પુરત્થિમિલ્લે ચરિમંતે સમોહણાવેત્તા પચ્ચત્થિમિલ્લે ચરિમંતે બાદરપુઢવિકાઈણ્ણ સુહુમેહિં અપજ્જત્તઈહિં તાહે પજ્જત્તઈહિં, બાયરેહિં અપજ્જત્તઈહિં તાહે પજ્જત્તઈહિં ઉવવાઈણ્ણવ્વો । એવં ચેવ સુહુમતેઝકાઈણ્ણં વિ અપજ્જત્તઈહિં તાહે પજ્જત્તઈહિં ઉવવાઈણ્ણવ્વો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવ, રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પૂર્વી ચરમાન્તથી મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને, રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પશ્ચિમી ચરમાન્તમાં પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકપણે ઉત્પન્ન થાય, તો હે ભગવન્ ! તે કેટલા સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ તે જીવ એક સમય, બે સમય અથવા ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે, તે પ્રમાણે કથન કરવું. આ રીતે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવનું પૂર્વી ચરમાન્તથી મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત સહિત મૃત્યુ પામીને પશ્ચિમી ચરમાન્તમાં અપર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાયિકપણે અને ત્યાં જ પર્યાપ્તપણે ઉત્પત્તિનું કથન કરવું જોઈએ. આ રીતે અપ્કાયિક જીવના ચાર આલાપક છે, યથા—સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત, સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત, બાદર અપર્યાપ્ત અને બાદર પર્યાપ્તમાં ઉત્પત્તિ કહેવી જોઈએ અને આ જ રીતે સૂક્ષ્મ તેઉકાયિક અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્તમાં ઉત્પત્તિ કહેવી જોઈએ.

૫ અપજ્જત્તસુહુમપુઢવિકાઈણ્ણં ભંતે ! ઈમીસે રયણપ્પભાઈ પુઢવીઈ પુરત્થિમિલ્લે ચરિમંતે સમોહઈ સમોહણિત્તા જે ભવિઈ મણુસ્સખેત્તે અપજ્જત્તબાયર તેઝકાઈયત્તાઈ ઉવવજ્જિત્તઈ સે ણં ભંતે ! કઈસમઈણ્ણં વિગ્ગહેણં ઉવવજ્જેજ્જા ? સેસંતં ચેવ । એવં પજ્જત્તબાયસ્તેઝકાઈયત્તાઈ ઉવવાઈણ્ણવ્વો । વાઝકાઈણ્ણ સુહુમબાયરેસુ જહા આઝકાઈણ્ણ ઉવવાઈઓ તહા ઉવવાઈણ્ણવ્વો । એવં વણ્ણસ્સઈકાઈણ્ણ વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવ, આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પૂર્વી ચરમાન્તથી મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં અપર્યાપ્ત બાદર તેઉકાયિકપણે ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર—** હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ જાણવું. આ રીતે પર્યાપ્ત બાદર તેઉકાયિકપણે પણ ઉપપાત કહેવો જોઈએ. જે રીતે સૂક્ષ્મ અને બાદર અપ્કાયિકનો ઉપપાત કહ્યો, તે જ રીતે સૂક્ષ્મ અને બાદર વાયુકાયિક અને વનસ્પતિકાયિકમાં પણ ઉપપાત કહેવો જોઈએ.

૬ પજ્જત્તસુહુમપુઢવિકાઈણ્ણં ભંતે ! ઈમીસે રયણપ્પભાઈ પુઢવીઈ, પુચ્છા ?

ગોયમા ! એવં પજ્જત્તસુહમપુઠ્ઠવિકાઇઓ વિ પુરત્થિમિલ્લે ચરિમંતે સમોહણાવેત્તા
 એણં ચેવ કમેણં એસુ ચેવ વીસાએ ઠાણેસુ ડવવાએયવ્વો જાવ બાયરવણસ્સિકાઇએસુ
 પજ્જત્તએસુ વિ । એવં અપજ્જત્તબાયરપુઠ્ઠવિકાઇઓ વિ । એવં પજ્જત્તબાયરપુઠ્ઠવિકાઇઓ
 વિ । એવં આઠ્ઠકાઇઓ વિ ચડસુ વિ ગમએસુ પુરત્થિમિલ્લે ચરિમંતે સમોહણ, એયાએ ચેવ
 વત્તવ્વયાએ એસુ ચેવ વીસાએ ઠાણેસુ ડવવાએયવ્વો । સુહમતેઠ્ઠકાઇઓ વિ અપજ્જત્તઓ
 પજ્જત્તઓ ય એસુ ચેવ વીસાએ ઠાણેસુ ડવવાએયવ્વો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવ, રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પૂર્વી ચરમાંતથી
 મારણાંતિક સમુદ્ધાત કરીને, રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પશ્ચિમી ચરમાન્તમાં અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકપણે
 ઉત્પન્ન થાય તો કેટલા સમયની વિગ્રહ ગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! આ જ રીતે પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવનો પણ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પૂર્વી
 ચરમાન્તથી મારણાંતિક સમુદ્ધાત સહિત મૃત્યુ પામીને અનુક્રમે યાવત્ બાદર વનસ્પતિકાયિક સુધીના
 વીસ સ્થાનોમાં ઉપપાત કહેવો જોઈએ. આ રીતે અપર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાયિક અને પર્યાપ્ત બાદર
 પૃથ્વીકાયિકનો પણ ઉપપાત કહેવો જોઈએ. આ રીતે ચાર પ્રકારના અપ્કાયિક જીવો પણ પૂર્વી ચરમાન્તથી
 મારણાંતિક સમુદ્ધાત કરીને પશ્ચિમી ચરમાન્તમાં વીસ ભેદ પણે ઉત્પન્ન થાય, તો તેની ઉત્પત્તિનું કથન
 પૂર્વવત્ જાણવું. તે જ રીતે અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ તેઉકાયિક જીવોની વીસ સ્થાનમાં ઉત્પત્તિ થાય.
 તેનું કથન પૂર્વવત્ જાણવું.

૭ અપજ્જત્તબાયરતેઠ્ઠકાઇએ ણં ધંતે ! મણુસ્સખેત્તે સમોહણ, સમોહણિત્તા જે ધવિએ ઇમીસે
 રયણપ્પભાએ પુઠ્ઠવીએ પચ્ચત્થિમિલ્લે ચરિમંતે અપજ્જત્તસુહમપુઠ્ઠવિકાઇયત્તાએ ડવવજ્જિત્તાએ
 સે ણં ધંતે ! કહ્સમએણં વિગ્ગહેણં ડવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! સેસં તહેવ જાવ સે તેણટ્ટેણં ।
 એવં પુઠ્ઠવિકાઇએસુ ચડવિહેસુ વિ ડવવાએયવ્વો, એવં આઠ્ઠકાઇએસુ ચડવિહેસુ વિ, તેઠ્ઠકાઇએ
 સુ સુહમેસુ અપજ્જત્તએસુ પજ્જત્તએસુ ય એવં ચેવ ડવવાએયવ્વો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અપર્યાપ્ત બાદર તેઉકાયિક જીવ, મનુષ્ય ક્ષેત્રથી મારણાંતિક સમુદ્ધાત
 કરીને, રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પશ્ચિમી ચરમાન્તમાં અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકપણે ઉત્પન્ન થાય, તો હે ભગવન્!
 તે કેટલા સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ જાણવું. આ રીતે અપર્યાપ્ત
 બાદર તેઉકાયિક જીવનો ચારે પ્રકારના પૃથ્વીકાયિકમાં, ચારે પ્રકારના અપ્કાયિકમાં તથા અપર્યાપ્ત અને
 પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ તેઉકાયિકમાં પણ ઉપપાત કહેવો જોઈએ.

૮ અપજ્જત્તબાયરતેઠ્ઠકાઇએ ણં ધંતે ! મણુસ્સખેત્તે સમોહણ, સમોહણિત્તા જે ધવિએ
 મણુસ્સખેત્તે અપજ્જત્તબાયરતેઠ્ઠકાઇયત્તાએ ડવવજ્જિત્તાએ સે ણં ધંતે ! કહ્સમએણં, વિગ્ગહેણં
 ડવવજ્જેજ્જા ?

ગોયમા ! સેસંતં ચેવ । એવં પજ્જત્તબાયરતેઠ્ઠકાઇયત્તાએ વિ ડવવાએયવ્વો । વાઠ્ઠકાઇયત્તાએ
 ય વણસ્સિકાઇયત્તાએ ય જહા પુઠ્ઠવિકાઇએસુ તહેવ ચડવ્વકએણં ધેએણં ડવવાએયવ્વો । એવં

પજ્જત્તબાયરતેઝકાઈઓ વિ સમયખેત્તે સમોહણાવેત્તા ંએસુ ચેવ વીસાએ ઠાણેસુ ઝવવાએ યવ્વો, જહેવ અપજ્જત્તઓ ઝવવાઈઓ । ંવં સવ્વત્થ વિ બાયરતેઝકાઈયા અપજ્જત્તગા ય પજ્જત્તગા ય સમયખેત્તે ઝવવાએયવ્વા સમોહણાવેયવ્વા વિ । વાઝકાઈયા વણસ્સઝકાઈયા ય જહા પુઢવિકાઈયા તહેવ ચઝવ્કએણં ઢેણં ઝવવાએયવ્વા જાવ-

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અપર્યાપ્ત બાદર તેઉકાયિક જીવ, મનુષ્ય ક્ષેત્રથી મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને, મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં અપર્યાપ્ત બાદર તેઉકાયિકપણે ઉત્પન્ન થાય, તો હે ભગવન્ ! તે કેટલા સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ જાણવું. આ રીતે પર્યાપ્ત બાદર તેઉકાયિકપણે પણ ઉત્પત્તિ કહેવી જોઈએ. જે રીતે ચાર ભેદથી પૃથ્વીકાયિકપણે ઉત્પત્તિ કહી છે, તે જ રીતે ચારે ભેદથી વાયુકાયિકપણે અને વનસ્પતિકાયિકપણે ઉત્પત્તિનું કથન કરવું જોઈએ. આ રીતે મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં પર્યાપ્ત બાદર તેઉકાયિકનો સમુદ્ઘાત પૂર્વક આ વીસ સ્થાનોમાં ઉપપાત કહેવો જોઈએ. જે રીતે અપર્યાપ્તકનો ઉપપાત કહ્યો છે, તે જ રીતે સર્વ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત બાદર તેઉકાયિકનો મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં સમુદ્ઘાતપૂર્વક ઉપપાત કહેવો જોઈએ. પૃથ્વીકાયિકના ઉપપાતની સમાન ચાર-ચાર ભેદથી વાયુકાયિક અને વનસ્પતિકાયિક જીવોનો ઉપપાત પણ કહેવો જોઈએ. યાવત્

૯ પજ્જત્તબાયરવણસ્સઝકાઈએ ણં ઢંતે ! ઝમીસે રયણપ્પઢાએ પુઢવીએ પુરત્થિમિલ્લે ચરિમંતે સમોહએ, સમોહણિત્તા જે ઢવિએ ઝમીસે રયણપ્પઢાએ પુઢવીએ પચ્ચત્થિમિલ્લે ચરિમંતે પજ્જત્તબાયરવણસ્સઝકાઈયત્તાએ ઝવવજ્જિત્તાએ સેણં ઢંતે ! કઝસમઝએણંવિગ્ગહેણં ઝવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! સેસં તહેવ જાવ સે તેણટ્ટેણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિકાયિક જીવ, રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પૂર્વી ચરમાન્તથી મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને, રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પશ્ચિમી ચરમાન્તમાં બાદર વનસ્પતિકાયિકપણે ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ જાણવું યાવત્ તેથી હે ગૌતમ ! આ પ્રમાણે કહ્યું છે, ત્યાં સુધી કહેવું.

૧૦ અપજ્જત્તસુહુમપુઢવિકાઈએ ણં ઢંતે ! ઝમીસે રયણપ્પઢાએ પુઢવીએ પચ્ચત્થિમિલ્લે ચરિમંતે સમોહએ, સમોહણિત્તા જે ઢવિએ ઝમીસે રયણપ્પઢાએ પુઢવીએ પુરત્થિમિલ્લે ચરિમંતે અપજ્જત્તસુહુમપુઢવિકાઈયત્તાએ ઝવવજ્જિત્તાએ, સેણં ઢંતે ! કઝસમઝએણંવિગ્ગહેણં ઝવવજ્જેજ્જા ?

ગોયમા ! સેસં તહેવ ણિરવસેસં । ંવં જહેવ પુરત્થિમિલ્લે ચરિમંતે સવ્વપએસુ વિ સમોહયા પચ્ચત્થિમિલ્લે ચરિમંતે સમયખેત્તે ય ઝવવાઈયા, જે ય સમયખેત્તે સમોહયા પચ્ચત્થિમિલ્લે ચરિમંતે સમયખેત્તે ય ઝવવાઈયા, ંવં ંએણં ચેવ કમેણં પચ્ચત્થિમિલ્લે ચરિમંતે સમયખેત્તે ય સમોહયા પુરત્થિમિલ્લે ચરિમંતે સમયખેત્તે ય ઝવવાએયવ્વા તેણેવ ગમએણં । ંવં ંએણં ગમએણં ઢાહિણિલ્લે ચરિમંતે સમોહયાણં ઝત્તરિલ્લે ચરિમંતે સમયખેત્તે ય ઝવવાએયવ્વા । ંવં ચેવ ઝત્તરિલ્લે ચરિમંતે સમયખેત્તે ય સમોહયા ઢાહિણિલ્લે ચરિમંતે સમયખેત્તે ય ઝવવાએયવ્વા તેણેવ ગમએણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અપર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવ, રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પશ્ચિમી ચરમાન્તથી સમુદ્ઘાત કરીને, રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પૂર્વ ચરમાન્તમાં અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકપણે ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા સમયની વિગ્રહગતિએ ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ જાણવું. જે રીતે અને જે ક્રમથી પૂર્વી ચરમાન્તના સર્વ પદોમાં સમુદ્ઘાત કરીને પશ્ચિમી ચરમાન્તમાં અને મનુષ્યક્ષેત્રમાં ઉત્પત્તિનું કથન કર્યું તથા મનુષ્યક્ષેત્રથી સમુદ્ઘાત કરીને, પશ્ચિમી ચરમાન્તમાં અને મનુષ્યક્ષેત્રમાં ઉત્પત્તિ કહી, તે જ રીતે, તે જ ક્રમથી પશ્ચિમી ચરમાન્તથી અને મનુષ્યક્ષેત્રથી સમુદ્ઘાત કરીને, પૂર્વી ચરમાન્તમાં અને મનુષ્યક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેનું કથન કરવું અને તે જ રીતે દક્ષિણીચરમાન્તથી સમુદ્ઘાત કરીને, ઉત્તરી ચરમાન્તમાં અને મનુષ્યક્ષેત્રમાં ઉત્પત્તિ તથા ઉત્તરી ચરમાન્તથી અને મનુષ્યક્ષેત્રથી સમુદ્ઘાત કરીને દક્ષિણી ચરમાન્તમાં અને મનુષ્યક્ષેત્રમાં ઉત્પત્તિ કહેવી જોઈએ.

૧૧ અપજ્જત્તસુહમપુઠવિકાઇણં ણં ભંતે ! સવ્કરપ્પભાણુ પુઠવીણુ પુરત્થિમિલ્લે ચરિમંતે સમોહણુ, સમોહણિત્તા જે ભવિણુ સવ્કરપ્પભાણુ પુઠવીણુ પચ્ચત્થિમિલ્લે ચરિમંતે અપજ્જત્તસુહમપુઠવિકાઇણુત્તાણુ ઉવવજ્જિત્તાણુ સે ણં ભંતે ! કહ્સમહ્ણણં વિગ્ગહેણં ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! ઇવં જહેવ રયણપ્પભાણુ જાવ સે તેણદ્દેણં । ઇવં ઇણં કમેણં જાવ પજ્જત્તાણુસુહમતેઠ્ઠકાઇણુસુ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવ, શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના પૂર્વી ચરમાન્તથી મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને, શર્કરાપ્રભાના પશ્ચિમી ચરમાન્તમાં અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકપણે ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભાપૃથ્વીના કથનાનુસાર જાણવું યાવત્ તેથી આ પ્રમાણે કથન કર્યું છે અને આ જ ક્રમથી પર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ તેઉકાયિક પર્યંત કહેવું જોઈએ.

૧૨ અપજ્જત્તસુહમપુઠવિકાઇણં ણં ભંતે ! સવ્કરપ્પભાણુ પુઠવીણુ પુરત્થિમિલ્લે ચરિમંતે સમોહણુ, સમોહણિત્તા જે ભવિણુ સમયખેત્તે અપજ્જત્તબાયરતેઠ્ઠકાઇણુત્તાણુ ઉવવજ્જિત્તાણુ સે ણં ભંતે ! કહ્સમહ્ણણં વિગ્ગહેણં ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! દુસમહ્ણણ વા તિસમહ્ણણ વા વિગ્ગહેણ ઉવવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અપર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવ, શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના પૂર્વી ચરમાન્તથી મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને મનુષ્યક્ષેત્રમાં અપર્યાપ્ત બાદર તેઉકાયિકપણે ઉત્પન્ન થાય, તો તે કેટલા સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! બે અથવા ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૩ સે કેણદ્દેણં ભંતે ! ઇવં વુચ્ચહ્ ? ઇવં ખલુ ગોયમા ! મણુ સત્ત સેઠ્ઠીઓ પણ્ણત્તાઓ, તં જહા- ઉજ્જુઆયતા જાવ અદ્ધચક્કવાલા । ઇણુઓવંકાણુ સેઠ્ઠીણુ ઉવવજ્જમાણે દુસમહ્ણણં વિગ્ગહેણં ઉવવજ્જેજ્જા, દુહઓવંકાણુ સેઠ્ઠીણુ ઉવવજ્જમાણે તિસમહ્ણણં વિગ્ગહેણં ઉવવજ્જેજ્જા, સે તેણદ્દેણં । ઇવં પજ્જત્તાણુસુ વિ બાયરતેઠ્ઠકાઇણુસુ । સેસં જહા રયણપ્પભાણુ ।

જે વિ બાયરતેઝકાઈયા અપજ્જત્તગા ય પજ્જત્તગા ય સમયખેત્તે સમોહણિત્તા દોચ્ચાએ પુઢવીએ પચ્ચત્થિમિલ્લે ચરિમંતે પુઢવિકાઈએસુ ચઝવ્વિહેસુ, આઝકાઈએસુ ચઝવ્વિહેસુ, તેઝકાઈએસુ દુવિહેસુ, વાઝકાઈએસુ ચઝવ્વિહેસુ, વણસ્સઝકાઈએસુ ચઝવ્વિહેસુ ઝવવજ્જંતિ, તે વિ એવ ચેવ દુસમઝણ વા, તિસમઝણ વા, વિગ્ગહેણ ઝવવાએયવ્વા ।

બાયરતેઝકાઈયા અપજ્જત્તગા ય પજ્જત્તગા ય જાહે તેસુ ચેવ ઝવવજ્જંતિ તાહે જહેવ રયણપ્પભાએ તહેવ એગસમઝયદુસમઝયતિસમઝયવિગ્ગહા ભાણિયવ્વા । સેસંજહેવ રયણપ્પભાએ તહેવ ણિરવસેસં । જહા સવ્કરપ્પભાએ વત્તવ્વયા ભણિયા એવં જાવ અહેસત્તમાએ વિ ભાણિયવ્વા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તેનું શું કારણ છે કે તે બે અથવા ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! મેં સાત શ્રેણીઓ કહી છે. યથા- ઋજુઆયતા યાવત્ અર્ધચક્રવાલ. તેમાંથી જે એકતોવકા શ્રેણીથી ઉત્પન્ન થાય છે, તે બે સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે. જે ઉભયતો વકા શ્રેણીથી ઉત્પન્ન થાય છે, તે ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે. હે ગૌતમ ! તેથી આ પ્રમાણે કહું છે. આ રીતે પર્યાપ્ત બાદર તેઉકાયિક પણ જાણવા જોઈએ. શેષ સર્વ કથન રત્નપ્રભાની સમાન જાણવું. પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત બાદર તેઉકાયિક જીવો મનુષ્યક્ષેત્રથી સમુદ્ઘાત કરીને શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના પશ્ચિમી ચરમાન્તમાં ચારે પ્રકારના પૃથ્વીકાયિક જીવોમાં, ચારે પ્રકારના અધકાયિક જીવોમાં, બે પ્રકારના તેઉકાયિક જીવોમાં, ચાર પ્રકારના વાયુકાયિક જીવોમાં અને ચાર પ્રકારના વનસ્પતિકાયિક જીવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેનો ઉપપાત પણ બે અથવા ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિથી કહેવો જોઈએ.

જ્યારે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત બાદર તેઉકાયિક જીવ તેમાં જ (મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં જ) ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તેના માટે રત્નપ્રભાપૃથ્વીના કથન અનુસાર એક, બે અથવા ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિ કહેવી જોઈએ. શેષ સર્વ કથન રત્નપ્રભાપૃથ્વીની સમાન છે. જે રીતે શર્કરાપ્રભાનું કથન કર્યું તે જ રીતે અધઃસપ્તમ પૃથ્વી પર્યંત જાણવું જોઈએ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સાત નરકના એક ચરમાન્તથી બીજા ચરમાન્તમાં ઉત્પન્ન થતાં એકેન્દ્રિય જીવોની વિગ્રહગતિના કાલમાનનું વિવિધ વિકલ્પોથી કથન કર્યું છે.

વિગ્રહગતિ :- જીવ જ્યારે એક ભવનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને બીજા ભવમાં જન્મ ધારણ કરવા માટે જે ગતિ કરે છે તેને વિગ્રહગતિ કહે છે અથવા વિગ્રહ=શરીર. એક સ્થૂલ શરીરને છોડીને બીજા સ્થૂલ શરીરની પ્રાપ્તિ માટે જે ગતિ થાય તેને વિગ્રહ ગતિ કહે છે.

શ્રેણી :- આકાશપ્રદેશની પંક્તિને શ્રેણી કહે છે. તેના સાત પ્રકાર છે. તેનું વિસ્તૃત વિવેચન શતક-૨૫/૩ સૂત્ર ૫૭માં છે, ત્યાં જુઓ.

પૂર્વી ચરમાન્ત સંબંધિત ૪૦૦ વિકલ્પો :- રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પૂર્વી ચરમાન્તમાં એકેન્દ્રિય જીવોના ૧૮ ભેદ હોય છે. બાદર તેઉકાયના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા બે ભેદ અઢીઢીપમાં જ હોય છે. રત્નપ્રભાના પૂર્વી ચરમાન્તના ૧૮ પ્રકારના જીવો મારણાંતિક સમુદ્ઘાત કરીને રત્નપ્રભાના પશ્ચિમી ચરમાન્તમાં એકેન્દ્રિયના ૧૮ પ્રકારમાં ઉત્પન્ન થાય, તેના $૧૮ \times ૧૮ = ૩૨૪$ વિકલ્પો થાય.

રત્નપ્રભાના પૂર્વી ચરમાન્તના ૧૮ પ્રકારના જીવો મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં બાદર તેઉકાયના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તપણે ઉત્પન્ન થાય, તેના $૧૮ \times ૨ = ૩૬$ વિકલ્પો થાય.

મનુષ્ય ક્ષેત્રના બાદર તેઉકાયના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત જીવો મરીને રત્નપ્રભાના પશ્ચિમી ચરમાન્તમાં ૧૮ પ્રકારમાં ઉત્પન્ન થાય, તેના $૨ \times ૧૮ = ૩૬$ વિકલ્પો થાય. મનુષ્ય ક્ષેત્રના બાદર તેઉકાયના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તા જીવો મરીને મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં બાદર તેઉકાયના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તપણે ઉત્પન્ન થાય, તેના $૨ \times ૨ = ૪$ વિકલ્પો. આ રીતે $૩૬ + ૩૬ + ૪ = ૭૬$ વિકલ્પો થાય છે.

પૂર્વી ચરમાન્તથી પશ્ચિમી ચરમાન્ત સંબંધિત ૪૦૦ વિકલ્પો, પશ્ચિમી ચરમાન્તથી પૂર્વી ચરમાન્ત સંબંધિત ૪૦૦ વિકલ્પો, ઉત્તરી ચરમાન્તથી દક્ષિણી ચરમાન્ત સંબંધિત ૪૦૦ વિકલ્પો અને દક્ષિણી ચરમાન્તથી ઉત્તરી ચરમાન્ત સંબંધિત ૪૦૦ વિકલ્પો, આ રીતે ચારે દિશાના કુલ-૧૬૦૦ વિકલ્પો થાય છે. ઉપરોક્ત વિકલ્પોમાં બાદર અગ્નિના જીવો અઢીઢીપમાં જ છે. તેથી તે જીવોના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તાની ઉત્પત્તિનું કથન અઢીઢીપમાં જ કહેવું.

વિગ્રહગતિનું કાલમાન :- રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ૧૬૦૦ વિકલ્પોથી ઉત્પન્ન થતા એકેન્દ્રિય જીવો એક, બે અથવા ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે. ઋજુઆયતા શ્રેણીથી ઉત્પન્ન થાય તો એક સમય, એકતોવકા શ્રેણીથી ઉત્પન્ન થાય તો બે સમય અને ઉભયતોવકા શ્રેણીથી ઉત્પન્ન થાય તો ત્રણ સમય થાય છે. તેના ઉત્પત્તિસ્થાનાનુસાર તેની ગતિ અને ગતિ અનુસાર તેનું કાલમાન નિશ્ચિત થાય છે.

શર્કરાપ્રભાથી તમસ્તમા પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થતા એકેન્દ્રિયોની વિગ્રહગતિના વિકલ્પો અને કાલમાન- રત્નપ્રભા પૃથ્વીની જેમ એક-એક નરકના એક-એક ચરમાન્તના ૪૦૦-૪૦૦ વિકલ્પો થાય છે.

૩૨૪ વિકલ્પોમાં એક, બે, ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિ- શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના પૂર્વી ચરમાન્તમાં રહેલા ૧૮ ભેદના જીવો (બાદર તેઉકાયના બે ભેદને છોડીને) પશ્ચિમી ચરમાન્તમાં ૧૮ ભેદપણે ઉત્પન્ન થાય તો $૧૮ \times ૧૮ = ૩૨૪$ વિકલ્પો થાય છે. તે જીવો એક, બે અથવા ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે.

ચાર વિકલ્પોમાં એક, બે અથવા ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિ- મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં રહેલા બાદર તેઉકાયના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત જીવો મરીને, મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં જ બાદર તેઉકાયના પર્યાપ્ત કે અપર્યાપ્તપણે ઉત્પન્ન થાય તો $૨ \times ૨ = ૪$ વિકલ્પો થાય. તે જીવો એક, બે અથવા ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે. મનુષ્યક્ષેત્રમાંથી મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થતા જીવોનું ઉત્પત્તિ સ્થાન સમશ્રેણીમાં પણ થઈ શકે છે. જ્યારે ઉત્પત્તિસ્થાન સમશ્રેણીમાં હોય ત્યારે એક સમય અને ઉત્પત્તિ સ્થાન વિષમ શ્રેણીમાં હોય તો બે સમય અથવા ત્રણ સમય થાય છે.

૭૨ વિકલ્પોમાં બે, ત્રણ સમયની વિગ્રહ ગતિ- ૧૮ પ્રકારના જીવો મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં બાદર તેઉકાયના પર્યાપ્ત કે અપર્યાપ્તાપણે ઉત્પન્ન થાય. $૧૮ \times ૨ = ૩૬$ વિકલ્પો થાય. અને મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં રહેલા બાદર તેઉકાયના પર્યાપ્ત કે અપર્યાપ્ત જીવો શર્કરાપ્રભાના પશ્ચિમી ચરમાન્તમાં ૧૮ પ્રકારના જીવોમાં ઉત્પન્ન થાય તો $૨ \times ૧૮ = ૩૬$ વિકલ્પો થાય. $૩૬ + ૩૬ = ૭૨$ પ્રકારના જીવો પણ બે અથવા ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે.

તે ૭૨ વિકલ્પથી ઉત્પન્ન થતા જીવો એક સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થતા નથી કારણ કે શર્કરાપ્રભાના પૂર્વી ચરમાન્તથી મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થતાં જીવોનું ઉત્પત્તિ સ્થાન સમશ્રેણીમાં થતું નથી. તે જ રીતે મનુષ્ય ક્ષેત્રમાંથી શર્કરાપ્રભાના પશ્ચિમી ચરમાન્તમાં ઉત્પન્ન થતા જીવોનું ઉત્પત્તિ સ્થાન પણ

સમશ્રેણીમાં થતું નથી. તેથી ત્યાં ઉત્પન્ન થતા જીવો એક સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થતા નથી. તેને બે સમય અથવા ત્રણ સમય થાય છે.

આ રીતે ૭૨ વિકલ્પોથી ઉત્પન્ન થતા જીવો બે અથવા ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે. ૪૦૦ વિકલ્પોમાં ૭૨ વિકલ્પોને બાદ કરતાં ૪૦૦-૭૨=૩૨૮ વિકલ્પથી ઉત્પન્ન થતા જીવો એક, બે અથવા ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે. આ ૪ રીતે સાતમી નરક પૃથ્વી સુધીના ચારે ચરમાંતમાં વિગ્રહગતિના વિકલ્પો અને વિગ્રહગતિની સ્થિતિ જાણવી.

અધો-ઊર્ધ્વલોકાંતમાં એકેન્દ્રિયોની વિગ્રહગતિ :-

૧૪ અપજ્જત્તસુહુમપુઢવિકાઇૅ ણં ભંતે ! અહોલોયખેત્તણાલીૅ બાહિરિલ્લે ખેત્તે સમોહૅ સમોહણિત્તા જે ભવિૅ ઉઢ્ડુલોયખેત્તણાલીૅ બાહિરિલ્લે ખેત્તે અપજ્જત્ત-સુહુમપુઢવિકાઇૅયત્તાૅ ઉવવજ્જિત્તૅ સે ણં ભંતે ! કઙ્કસમઙ્કણં વિગ્ગહેણં ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! તિસમઙ્કણ વા ચડસમઙ્કણ વા વિગ્ગહેણં ઉવવજ્જેજ્જા ।

સેકેળદ્દેણં ભંતે! એવં વુચ્ચઙ્ક- તિસમઙ્કણ વા ચડસમઙ્કણ વા વિગ્ગહેણં ઉવવજ્જેજ્જા? ગોયમા ! અપજ્જત્તસુહુમપુઢવિકાઇૅ ણં અહોલોયખેત્તણાલીૅ બાહિરિલ્લે ખેત્તે સમોહૅ, સમોહણિત્તા જે ભવિૅ ઉઢ્ડુલોયખેત્તણાલીૅ બાહિરિલ્લે ખેત્તે અપજ્જત્તસુહુમપુઢવિકાઇૅયત્તાૅ ંગપયરંમિ અણુસેઢીૅ ઉવવજ્જિત્તૅ, સે ણં તિસમઙ્કણં વિગ્ગહેણં ઉવવજ્જેજ્જા; જે ભવિૅ વિસેઢીૅ ઉવવજ્જિત્તૅ સે ણં ચડસમઙ્કણં વિગ્ગહેણં ઉવવજ્જેજ્જા, સે તેણદ્દેણં જાવ ઉવવજ્જેજ્જા । એવં પજ્જત્તસુહુમપુઢવિકાઇૅયત્તાૅ વિ, એવં જાવ પજ્જત્તસુહુમતેઁકાઇૅયત્તાૅ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવો, અધોલોકની ત્રસનાડીની બહારના ક્ષેત્રથી મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરીને ઊર્ધ્વલોકની ત્રસનાડીની બહારના ક્ષેત્રમાં અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકપણે ઉત્પન્ન થાય, તો હે ભગવન્ ! તે કેટલા સમયની વિગ્રહ ગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે ત્રણ અથવા ચાર સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે.

પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તેનું શું કારણ છે કે તે ત્રણ અથવા ચાર સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવો અધોલોકની ત્રસનાડીની બહારના ક્ષેત્રથી મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરીને ઊર્ધ્વલોક ક્ષેત્રની ત્રસનાડીની બહારના ક્ષેત્રમાં અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકપણે કોઈ એક પ્રતરની અનુશ્રેણી-દિશામાં ઉત્પન્ન થાય, તો તે ત્રણ સમયની વિગ્રહ ગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે અને વિશ્રેણીમાં-વિદિશામાં ઉત્પન્ન થાય, તો તે ચાર સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે. હે ગૌતમ ! તેથી એ પ્રમાણે કહ્યું છે કે 'તે જીવો ત્રણ અથવા ચાર સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે.' આ રીતે પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકપણે યાવત્ સૂક્ષ્મ તેઁકાયિકપણે ઉત્પન્ન થાય, તેના વિષયમાં પણ જાણવું જોઈએ.

૧૫ અપજ્જત્તસુહુમપુઢવિકાઇૅ ણં ભંતે ! અહેલોગ જાવ સમોહણિત્તા જે ભવિૅ સમયખેત્તે અપજ્જત્તબાયરતેઁકાઇૅયત્તાૅ ઉવવજ્જિત્તૅ સે ણં ભંતે ! કઙ્કસમઙ્કણં વિગ્ગહેણં ઉવવજ્જેજ્જા । ગોયમા ! ઢુસમઙ્કણ વા તિસમઙ્કણ વા વિગ્ગહેણં ઉવવજ્જેજ્જા ।

સે કેળટ્ટેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચઈ ? એવં ખલુ ગોયમા ! મએ સત્ત સેઠીઓ પળ્ણતાઓ, તં જહા- ઉજ્જુઆયતા, જાવ અદ્ધચક્કવાલા । એગોવંકાએ સેઠીએ ઉવવજ્જમાણે દુસમઈણં વિગ્ગહેણં ઉવવજ્જેજ્જા, દુહઓવંકાએ સેઠીએ ઉવવજ્જમાણે તિસમઈણં વિગ્ગહેણં ઉવવજ્જેજ્જા, સે તેણટ્ટેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચઈ । એવં પજ્જત્તએસુ વિ બાયરતેઁકાઈએસુ વિ ઉવવાએયવ્વો । વાઁકાઈય વળસસઈકાઈયત્તાએ ચઁકકાએણં ભેણં જહા આઁકાઈયત્તાએ તહેવ ઉવવાએયવ્વો । એવં જહા અપજ્જત્તસુહમપુઠવિકાઈયસસ ગમઓ ભણિઓ એવં પજ્જત્તસુહમપુઠવિકાઈયસસ વિ ભાણિયવ્વો, તહેવ વીસાએ ઠાણેસુ ઉવવાએયવ્વો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અપર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવ, અધોલોક ક્ષેત્રની ત્રસનાડીની બહારના ક્ષેત્રથી મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને મનુષ્યક્ષેત્રમાં અપર્યાપ્ત બાદર તેઉકાયિકપણે ઉત્પન્ન થાય, તો તે કેટલા સમયની વિગ્રહ ગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે બે અથવા ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે.

પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તેનું શું કારણ છે કે તે બે અથવા ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! મેં સાત શ્રેણીઓ કહી છે. યથા- ઋજુઆયતા યાવત્ અર્ધચક્રવાલ. જો તે જીવ એકતોવકા શ્રેણીથી ઉત્પન્ન થાય, તો બે સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે અને જો તે ઉભયતોવકા શ્રેણીથી ઉત્પન્ન થાય, તો ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી હે ગૌતમ ! પૂર્વોક્ત કથન છે. આ રીતે પર્યાપ્ત બાદર તેઉકાયિક જીવમાં પણ ઉત્પત્તિ જાણવી જોઈએ. અપ્કાયિકની સમાન વાયુકાયિક અને વનસ્પતિ-કાયિકપણે પણ ચાર-ચાર ભેદથી ઉત્પત્તિ જાણવી જોઈએ. આ રીતે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકના કથનની સમાન પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકમાં પણ વીસ સ્થાનોમાં ઉત્પત્તિ કહેવી જોઈએ.

૧૬ અપજ્જત્ત બાદર પુઠવિક્કાઈએણં ભંતે ! અહોલોયખેત્તણાલીએ બાહિરિલ્લે ખેત્તે સમોહએ, સમોહણિત્તા, પુચ્છા ? ગોયમા ! એવં બાયરપુઠવિકાઈયસસ વિ અપજ્જત્તગસસ પજ્જત્તગસસય ભાણિયવ્વં । એવં આઁકાઈયસસ ચઁવ્વિહસસવિ ભાણિયવ્વં । સુહમતેઁકાઈયસસ દુવિહસસ વિ એવં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અપર્યાપ્તા બાદર પૃથ્વીકાયિક જીવ, અધોલોક ક્ષેત્રની ત્રસનાડીની બહારના ક્ષેત્રમાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને, ઊર્ધ્વલોક ક્ષેત્રની ત્રસનાડીની બહારના ક્ષેત્રમાં અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકમાં ઉત્પન્ન થાય તો તે કેટલા સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ જાણવું. પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાયિકમાં અને ચારે પ્રકારના અપ્કાયિક જીવોમાં તથા પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ તેઉકાયિકના વિષયમાં પણ આ જ રીતે જાણવું.

૧૭ અપજ્જત્તબાયરતેઁકાઈએણં ભંતે ! સમયખેત્તે સમોહએ, સમોહણિત્તા જે ભવિએ ઉહ્લોગખેત્તણાલીએ બાહિરિલ્લે ખેત્તે અપજ્જત્તસુહમપુઠવિકાઈયત્તાએ ઉવવજ્જિત્તએ સેણં ભંતે ! કઈસમઈણં વિગ્ગહેણં ઉવવજ્જેજ્જા । ગોયમા ! દુસમઈણ વા તિસમઈણ વા ચઁસમઈણ વા વિગ્ગહેણં ઉવવજ્જેજ્જા ।

સે કેળટ્ટેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચઈ ? ગોયમા ! જહેવ રયળપ્પભાએ તહેવ સત્ત સેઠીઓ ।

એવં જાવ અપજ્જત્તબાયરતેઝકાઈએ ણં ભંતે ! સમયખેત્તે સમોહએ, સમોહણિત્તા જે ભવિએ
ઝડ્ડલોગખેત્તણાલીએ બાહિરિલ્લે ખેત્તે પજ્જત્તસુહમતેઝકાઈયત્તાએ ઝવવજ્જિત્તાએ સે ણં ભંતે !
કઙ્ઙસમઙ્ઙણ વિગ્ગહેણં ઝવવજ્જેજ્જા? ગોયમા ! સેસં તં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અપર્યાપ્ત બાદર તેઉકાયિક જીવ, મનુષ્યક્ષેત્રથી મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને, ઊર્ધ્વલોકમાં ત્રસનાડીની બહારના ક્ષેત્રમાં અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકપણે ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! બે, ત્રણ અથવા ચાર સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે.

પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તેનું શું કારણ છે તે બે, ત્રણ કે ચાર સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં સાત શ્રેણી આદિનું જે કથન કર્યું છે, તે પ્રમાણે અહીં કથન કરવું જોઈએ. આ રીતે યાવત્ **પ્રશ્ન-** હે ભગવન્ ! અપર્યાપ્ત બાદર તેઉકાયિક જીવ, મનુષ્યક્ષેત્રથી મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને, ઊર્ધ્વલોક ક્ષેત્રની ત્રસનાડીની બહારના ક્ષેત્રમાં પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ તેઉકાયિકપણે ઉત્પન્ન થાય તો કેટલા સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! શેષ કથન પૂર્વવત્ જાણવું.

૧૮ અપજ્જત્તબાયરતેઝકાઈએ ણં ભંતે ! સમયખેત્તે સમોહએ, સમોહણિત્તા જે ભવિએ
સમયખેત્તે અપજ્જત્તબાયરતેઝકાઈયત્તાએ ઝવવજ્જિત્તાએ સે ણં ભંતે ! કઙ્ઙસમઙ્ઙણ વિગ્ગહેણં
ઝવવજ્જેજ્જા? ગોયમા ! ંગસમઙ્ઙણ વા ઢુસમઙ્ઙણ વા તિસમઙ્ઙણ વા વિગ્ગહેણં ઝવવજ્જેજ્જા ।

સે કેળદ્દેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચઈ ? ગોયમા ! જહેવ રયણપ્પભાએ તહેવ સત્ત સેઢીઓ । એવં
પજ્જત્તબાયરતેઝકાઈયત્તાએ વિ । વાઝકાઈએસુવણસ્સઙ્કાઈએસુય જહા પુઢવિકાઈએસુઝવવાઈઓ
તહેવ ચઝકકણં ભેણં ઝવવાએયવ્વો । એવં પજ્જત્તબાયરતેઝકાઈઓ વિ એસુ ચેવ ઠાણેસુ
ઝવવાએયવ્વો । વાઝકાઈયવણસ્સઙ્કાઈયાણં જહેવ પુઢવિકાઈયત્તે ઝવવાઓ તહેવ ભાણિયવ્વો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અપર્યાપ્ત બાદર તેઉકાયિક જીવ, મનુષ્યક્ષેત્રથી મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને મનુષ્યક્ષેત્રમાં અપર્યાપ્ત બાદર તેઉકાયિકપણે ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! એક, બે અથવા ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે.

પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તેનું શું કારણ છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જે રીતે સાત શ્રેણી કહી છે, તે પ્રમાણે અહીં પણ સર્વ વર્ણન જાણવું. આ જ રીતે પર્યાપ્ત બાદર તેઉકાયિકનું કથન પણ જાણવું. જે રીતે પૃથ્વીકાયની ઉત્પત્તિ કહી તે જ રીતે વાયુકાયિક અને વનસ્પતિકાયિક જીવોમાં પણ ચાર-ચાર ભેદથી ઉત્પત્તિ જાણવી જોઈએ. આ રીતે પર્યાપ્ત બાદર તેઉકાયિક જીવોની ઉત્પત્તિ પણ આ જ સ્થાનોમાં જાણવી. જે રીતે પૃથ્વીકાયિક જીવોની ઉત્પત્તિ કહી છે. તે જ રીતે વાયુકાયિક અને વનસ્પતિકાયિક જીવોની ઉત્પત્તિ પણ કહેવી જોઈએ.

૧૯ અપજ્જત્તસુહમપુઢવિકાઈએ ણં ભંતે ! ઝડ્ડલોગખેત્તણાલીએ બાહિરિલ્લે ખેત્તે સમોહએ
સમોહણિત્તા જે ભવિએ અહેલોગેખેત્તણાલીએ બાહિરિલ્લે ખેત્તે અપજ્જત્તસુહમપુઢવિકાઈયત્તાએ
ઝવવજ્જિત્તાએ સે ણં ભંતે ! કઙ્ઙસમઙ્ઙણ વિગ્ગહેણં ઝવવજ્જેજ્જા? ગોયમા ! એવં ઝડ્ડલોગખેત્તણાલીએ
બાહિરિલ્લે ખેત્તે સમોહયાણં અહેલોગેખેત્તણાલીએ બાહિરિલ્લે ખેત્તે ઝવવજ્જંતા સો ચેવ

ગમઓ ગિરવસેસો ભાણિયવ્વો જાવ બાયરવળસ્સઙ્કાઈઓ પજ્જત્તઓ બાયર વળસ્સઙ્કાઈએસુ પજ્જત્તએસુ ડવવાઈઓ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવ, ઊર્ધ્વલોક ક્ષેત્રની ત્રસનાડીની બહારના ક્ષેત્રથી મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરીને, અધોલોક ક્ષેત્રની ત્રસનાડીની બહારના ક્ષેત્રમાં અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકપણે ઉત્પન્ન થાય, તો તે કેટલા સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! આ રીતે પૂર્વવત્ જાણવું. ઊર્ધ્વલોક ક્ષેત્રની ત્રસનાડીની બહારના ક્ષેત્રમાં મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરીને અધોલોક ક્ષેત્રની ત્રસનાડીની બહારના ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થતા સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત પૃથ્વીકાયિકથી લઈને પર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિકાયમાંથી, પર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિકાયિક જીવોમાં પણ ઉત્પત્તિનું કથન કરવું જોઈએ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં અધોલોકની સ્થાવરનાડીમાં રહેલા એકેન્દ્રિય જીવો ઊર્ધ્વલોકની સ્થાવરનાડીમાં ઉત્પન્ન થાય અને તે જ રીતે ઊર્ધ્વલોકના એકેન્દ્રિય જીવો અધોલોકમાં ઉત્પન્ન થાય તેની વિવિધ પ્રકારની વિગ્રહગતિ અને તેનું કાલમાન સમજાવ્યું છે.

વિકલ્પો :- એકેન્દ્રિયના ૨૦ પ્રકારના જીવો તે ૨૦ પ્રકારના જીવોમાં ઉત્પન્ન થાય $૨૦ \times ૨૦ = ૪૦૦$ વિકલ્પો પૂર્વવત્ થાય છે. તેમાં પણ બાદર તેઉકાયના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા જીવો અધોલોક કે ઊર્ધ્વલોકના ચરમાન્તમાં નથી. તેથી તે જીવોની ઉત્પત્તિનું કથન અઢીઢીપમાં કરવું.

વિગ્રહગતિ કાલમાન :- ૩૨૪ વિકલ્પોથી ઉત્પન્ન થતાં જીવોની ત્રણ અથવા ચાર સમયની વિગ્રહગતિ થાય છે. યથા- અધોલોકની ત્રસ નાડીની બહાર રહેલા ૧૮ પ્રકારના જીવો (બાદર તેઉના બે ભેદ છોડીને) ઊર્ધ્વલોકની ત્રસનાડીની બહાર ૧૮ ભેદપણે ઉત્પન્ન થાય. તેથી $૧૮ \times ૧૮ = ૩૨૪$ વિકલ્પોથી ઉત્પન્ન થતા જીવો દ્વિધાખા- બંને તરફ સ્થાવર નાડીનું આકાશ હોય તેવી ગતિથી ત્રણ અથવા ચાર સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે. જો તે જીવ અધોલોકની સ્થાવર નાડીની કોઈ પણ દિશામાં હોય અને ઊર્ધ્વલોકની સ્થાવરનાડીની કોઈ પણ દિશામાં ઉત્પન્ન થાય તો ત્રણ સમયમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તે જીવ પ્રથમ સમયે ત્રસનાડીમાં પ્રવેશ કરે, બીજા સમયે ત્રસનાડીમાં જ ઊર્ધ્વગમન કરે અને ત્રીજા સમયે ત્રસ નાડી બહાર પૂર્વ કે પશ્ચિમ દિશાના પ્રતરમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે તેને ઉત્પત્તિ સ્થાન સુધી પહોંચવામાં ત્રણ સમય લાગે છે.

જો તે જીવ અધોલોકમાં ત્રસનાડીની બહાર વાયવ્ય વિદિશામાં હોય અને ઊર્ધ્વલોકમાં ત્રસનાડીની બહાર પૂર્વ દિશામાં ઉત્પન્ન થાય તો પ્રથમ સમયે વાયવ્ય વિદિશામાંથી ઉત્તરદિશામાં આવે, બીજા સમયે ત્રસનાડીમાં પ્રવેશ કરે, ત્રીજા સમયે ત્રસનાડીમાં જ ઊર્ધ્વગમન કરે, ચોથા સમયે ત્રસનાડીની બહાર પૂર્વ દિશામાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે તેને ઉત્પત્તિ સ્થાન સુધી પહોંચવામાં ચાર સમય લાગે છે.

ત્રણ કે ચાર સમયનું કારણ :- તે જીવને અધોલોકની સ્થાવર નાડીમાંથી ઊર્ધ્વલોકની સ્થાવર નાડીમાં ઉત્પન્ન થવાનું છે. તેમાં વચ્ચે લોકના નિષ્કુટ ભાગો હોવાથી તે જીવો સમશ્રેણીથી કે એક વળાંકવાળી ગતિથી એક કે બે સમયમાં ઉત્પન્ન થઈ શકતા નથી. તે જીવને સ્થાવરનાડીમાંથી ત્રસનાડીમાં પ્રવેશ કરીને પછી ઊર્ધ્વગમન કરવું પડે છે અને પછી તે ત્રસનાડીની બહાર સ્થાવરનાડીમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. તેથી તે જીવને ઓછામાં ઓછા ત્રણ સમય થાય જ છે અને જો તે જીવને વિદિશામાં ઉત્પન્ન થવું હોય તો ચાર સમય થાય છે.

૭૨ વિકલ્પોથી ઉત્પન્ન થતા જીવોની બે અથવા ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિ હોય છે. તેમાં પણ દિશામાં રહેલો જીવ બે સમયમાં અને વિદિશામાં રહેલો જીવ ત્રણ સમયમાં ઉત્પન્ન થાય છે, યથા-અધોલોકમાં ત્રસનાડીની બહાર પૂર્વદિશામાં રહેલા અપર્યાપ્તા સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવો મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં બાદર તેઉકાયના પર્યાપ્તાપણે ઉત્પન્ન થાય તો તે જીવ પ્રથમ સમયે ત્રસનાડીમાં પ્રવેશ કરે અને બીજા સમયે ત્રસનાડીમાં જ ઊર્ધ્વગમન કરીને મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

જો તે જીવ અધોલોકમાં ત્રસનાડીની બહાર વાયવ્ય આદિ વિદિશામાં હોય તો પ્રથમ સમયે પશ્ચિમ અથવા ઉત્તરદિશામાં આવે. બીજા સમયે ત્રસનાડીમાં પ્રવેશ કરે. ત્રીજા સમયે ત્રસનાડીમાં જ ઊર્ધ્વગમન કરીને મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

બે અથવા ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિનું કારણ :- તે જીવ અધોલોકમાં ત્રસનાડીની બહાર છે અને તેનું ઉત્પત્તિ સ્થાન મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં છે. તે સમશ્રેણીમાં આવતું નથી. તે જીવને ઉત્પત્તિ સ્થાન સુધી પહોંચવામાં ઓછામાં ઓછો એક વળાંક લેવો જ પડે છે. તેથી તે જીવો એક સમયની વિગ્રહગતિથી જતા નથી. તે જીવ એક કે બે વળાંક લઈને બે કે ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે.

તે જીવોનું ઉત્પત્તિ સ્થાન મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં ત્રસનાડીની અંદર જ હોવાથી તેને ચાર સમય થતા નથી. તે જીવો એકતો ખા(એક તરફ સ્થાવર નાડીના આકાશવાળી) શ્રેણીથી જાય છે. તેમાં બે અથવા ત્રણ સમય જ થાય છે.

આ રીતે ૭૨ વિકલ્પોથી ઉત્પન્ન થતા જીવો બે અથવા ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે.

ચાર વિકલ્પથી ઉત્પન્ન થતા જીવોની એક, બે, ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિ :- મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં રહેલા બાદર તેઉકાયના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત જીવો મરીને મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થાય $૨ \times ૨ = ૪$ વિકલ્પોથી ઉત્પન્ન થતા જીવો એક, બે, ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય.

આ રીતે $૩૨૪ + ૭૨ + ૪ = ૪૦૦$ વિકલ્પોથી ઉત્પન્ન થતા જીવોની વિગ્રહગતિનું કાલમાન ક્રમશઃ ત્રણ અથવા ચાર સમય; બે અથવા ત્રણ સમય અને એક, બે અથવા ત્રણ સમય થાય છે.

ઊર્ધ્વલોકમાં ત્રસનાડીની બહાર રહેલા એકેન્દ્રિય જીવો અધોલોકમાં ત્રસનાડીની બહાર ઉત્પન્ન થાય તો તેના પણ પૂર્વવત્ ૪૦૦ વિકલ્પ થાય છે. તેની વિગ્રહગતિનું કાલમાન પણ પૂર્વવત્ જાણવું.

લોકના ચરમાંતમાં એકેન્દ્રિયોની વિગ્રહગતિ :-

૨૦ અપજ્જત્તસુહુમપુઢવિકાઈણં ભંતે! લોગસ્સ પુરત્થિમિલ્લે ચરિમંતે સમોહણ સમોહણિત્તા જે ભવિણે લોગસ્સ પુરત્થિમિલ્લે ચેવ ચરિમંતે અપજ્જત્તસુહુમપુઢવિકાઈયત્તાણ ઉવવજ્જિત્તાણ, સેણં ભંતે ! કહ્સમહ્ણણં વિગ્ગહેણં ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! ઇગસમહ્ણણ વા, દુસમહ્ણણ વા, તિસમહ્ણણ વા, ચહ્સમહ્ણણ વા, વિગ્ગહેણં ઉવવજ્જેજ્જા ।

સે કેળટ્ટેણં ભંતે ! ઇવં વુચ્ચઈ- ઇગસમહ્ણણ વા જાવ ઉવવજ્જેજ્જા ? ઇવં ખલુ ગોયમા ! મણ સત્ત સેઢીઓ પણ્ણત્તાઓ, તં જહા-ઉજ્જુઆયયા જાવ અદ્ધચક્કવાલા । ઉજ્જુઆયયાણ સેઢીણ ઉવવજ્જમાણે ઇગસમહ્ણણં વિગ્ગહેણં ઉવવજ્જેજ્જા । ઇગઓવંકાણ સેઢીણ ઉવવજ્જમાણે દુસમહ્ણણં વિગ્ગહેણં ઉવવજ્જેજ્જા । દુહઓવંકાણ સેઢીણ ઉવવજ્જમાણે

જે ભવિએ ઇગપયરસિ અણુસેઢી ઉવવજ્જિત્તએ સે ણં તિસમઙ્ગેણં વિગ્ગહેણં ઉવવજ્જેજ્જા, જે ભવિએ વિસેઢિં ઉવવજ્જિત્તએ સે ણં ચડસમઙ્ગેણં વિગ્ગહેણં ઉવવજ્જેજ્જા, સે તેણદ્દેણં જાવ ઉવવજ્જેજ્જા ।

એવં અપજ્જત્તસુહુમપુઢવિકાઙ્ગો લોગસ્સ પુરત્થિમિલ્લે ચરિમંતે સમોહએ, સમોહણિત્તા લોગસ્સ પુરત્થિમિલ્લે એવ ચરિમંતે અપજ્જત્તએસુ પજ્જત્તએસુ ય સુહુમપુઢવિકાઙ્ગેસુ, અપજ્જત્તએસુ પજ્જત્તએસુ સુહુમઆઁકાઙ્ગેસુ, અપજ્જત્તએસુ પજ્જત્તએસુ સુહુમતેઁવ્કાઙ્ગેસુ, અપજ્જત્તએસુ પજ્જત્તએસુ ય સુહુમવાઁકાઙ્ગેસુ, અપજ્જત્તએસુ પજ્જત્તએસુ ય બાયરવાઁકાઙ્ગેસુ, અપજ્જત્તએસુ પજ્જત્તએસુ ય સુહુમવણસ્સઙ્કાઙ્ગેસુ, અપજ્જત્તએસુ પજ્જત્તએસુ ય બારસસુવિ ઠણેસુ એણં એવ કમેણં ઢાણિયવ્વો । સુહુમપુઢવિકાઙ્ગો પજ્જત્તઓ-એવં એવ ણિરવસેસો બારસસુ વિ ઠણેસુ ઉવવાએયવ્વો । એવં એણં ગમએણં જાવ સુહુમવણસ્સઙ્કાઙ્ગો પજ્જત્તઓ સુહુમવણસ્સઙ્કાઙ્ગેસુ પજ્જત્તએસુ એવ ઢાણિયવ્વો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવ, લોકના પૂર્વી ચરમાન્તથી મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને, લોકના પૂર્વી ચરમાન્તમાં અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકપણે ઉત્પન્ન થાય, તો તે કેટલા સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! એક, બે, ત્રણ અથવા ચાર સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે.

પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તેનું શું કારણ છે કે તે એક, બે, ત્રણ અથવા ચાર સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! મેં સાત શ્રેણીઓ કહી છે. ઋજુઆયતા યાવત્ અર્ધ ચક્રવાલગતિ. જે ઋજુઆયતા શ્રેણીથી ઉત્પન્ન થાય, તો એક સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે. જે એકતોવકા શ્રેણીથી ઉત્પન્ન થાય, તો બે સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે. જે ઉભયતોવકા શ્રેણીએ જે કોઈપણ એક પ્રતરમાં અનુશ્રેણીથી (દિશામાં) ઉત્પન્ન થાય, તો તે ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે અને જે વિશ્રેણીથી (વિદિશામાં) ઉત્પન્ન થાય તો તે ચાર સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી હે ગૌતમ ! પૂર્વોક્ત કથન કર્યું છે.

આ રીતે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવનો લોકના પૂર્વ ચરમાન્તથી સમુદ્ઘાત કરીને, લોકના પૂર્વી ચરમાન્તમાં જ અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્ત પૃથ્વીકાયિકમાં, અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ અપ્કાયિકમાં, અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ તેઁકાયિકમાં, અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વાયુકાયિકમાં, અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્ત બાદર વાયુકાયિકમાં, અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયિકમાં, આ રીતે આ બાર સ્થાનોમાં ક્રમપૂર્વક ઉપપાત કહેવો જોઈએ. પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવનો ઉપપાત પણ આ જ બાર સ્થાનોમાં કહેવો જોઈએ. આ રીતે આ ક્રમથી યાવત્ પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયિકનો ઉપપાત પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયિકમાં કહેવો જોઈએ.

૨૧ અપજ્જત્તસુહુમપુઢવિકાઙ્ગે ણં ઢંતે ! લોગસ્સ પુરત્થિમિલ્લે ચરિમંતે સમોહએ સમોહણિત્તા જે ભવિએ લોગસ્સ દાહિણિલ્લે ચરિમંતે અપજ્જત્તસુહુમપુઢવિકાઙ્ગેસુ ઉવવજ્જિત્તએ સે ણં ઢંતે ! કઙ્કસમઙ્ગેણં વિગ્ગહેણં ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! ઢુસમઙ્ગેણ વા તિસમઙ્ગેણ વા ચડસમઙ્ગેણ વા વિગ્ગહેણં ઉવવજ્જેજ્જા ।

સે કેળદ્વેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચઈ ? એવં ખલુ ગોયમા ! મએ સત્ત સેઢીઓ પળ્ણત્તા, તં જહા- ઉજ્જુઆયતા જાવ અદ્ધચક્કવાલા । એગઓવંકાએ સેઢીએ ઉવવજ્જમાળે દુસમઙ્ગેણં વિગ્ગહેણં ઉવવજ્જેજ્જા, દુહઓવંકાએ સેઢીએ ઉવવજ્જમાળે જે ભવિએ એગપયરંસિ અણુસેઢિં ઉવવજ્જિત્તએ સે ણં તિસમઙ્ગેણં વિગ્ગહેણં ઉવવજ્જેજ્જા, જે ભવિએ વિસેઢિં ઉવવજ્જિત્તએ સે ણં ચડસમઙ્ગેણં વિગ્ગહેણં ઉવવજ્જેજ્જા । સે તેળદ્વેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચઈ ।

એવં એણં ગમએણં પુરત્થિમિલ્લે ચરિમંતે સમોહએ દાહિણિલ્લે ચરિમંતે ઉવવાએયવ્વો જાવ સુહમવળસ્સઙ્કાઙ્કાઓ પજ્જત્તઓ સુહમવળસ્સઙ્કાઙ્કાએસુ પજ્જત્તએસુ ચેવ । સવ્વેસિં દુસમઙ્કાઓ તિસમઙ્કાઓ ચડસમઙ્કાઓ વિગ્ગહો ભાણિયવ્વો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવ, લોકના પૂર્વી ચરમાન્તથી સમુદ્ઘાત કરીને, લોકના દક્ષિણી ચરમાન્તમાં અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકપણે ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે બે, ત્રણ અથવા ચાર સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે.

પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તેનું શું કારણ છે કે યાવત્ ચાર સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! મેં સાત શ્રેણીઓ કહી છે, યથા- ઋજુઆયતા યાવત્ અર્ધચક્રવાલ. જો તે એકતોવકા શ્રેણીથી ઉત્પન્ન થાય, તો બે સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે. જો ઉભયતોવકા શ્રેણીથી કોઈ એક પ્રતરની અનુશ્રેણીથી (દિશામાં) ઉત્પન્ન થાય, તો તે ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે અને વિશ્રેણીથી (વિદિશામાં) ઉત્પન્ન થાય, તો ચાર સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી હે ગૌતમ ! પૂર્વોક્ત કથન છે.

આ જ રીતે પૂર્વી ચરમાન્તથી સમુદ્ઘાત કરીને દક્ષિણી ચરમાન્તમાં ઉત્પત્તિ કહેવી જોઈએ યાવત્ પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયિક જીવની ઉત્પત્તિ પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયિક જીવમાં પણ થાય છે. તે સર્વમાં બે, ત્રણ અથવા ચાર સમયની વિગ્રહગતિ કહેવી જોઈએ.

૨૨ અપજ્જત્તસુહમપુઠવિકાઙ્કાએ ણં ભંતે ! લોગસ્સ પુરત્થિમિલ્લે ચરિમંતે સમોહએ સમોહણિત્તા જે ભવિએ લોગસ્સ પચ્ચત્થિમિલ્લે ચરિમંતે અપજ્જત્તસુહમપુઠવિકાઙ્કાએયત્તાએ ઉવવજ્જિત્તએ સે ણં ભંતે ! કઙ્કા સમઙ્ગેણં વિગ્ગહેણં ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! એગસમઙ્ગેણ વા દુસમઙ્ગેણ વા તિસમઙ્ગેણ વા ચડસમઙ્ગેણ વા વિગ્ગહેણં ઉવવજ્જેજ્જા ।

સે કેળદ્વેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચઈ ? ગોયમા ! એવં જહેવ પુરિત્થિમિલ્લે ચરિમંતે સમોહયા પુરિત્થિમિલ્લે ચેવ ચરિમંતે ઉવવાઙ્કા તહેવ પુરિત્થિમિલ્લે ચરિમંતે સમોહયા પચ્ચત્થિમિલ્લે ચરિમંતે ઉવવાએયવ્વા સવ્વે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવ, લોકના પૂર્વી ચરમાન્તથી સમુદ્ઘાત કરીને લોકના પશ્ચિમી ચરમાન્તમાં અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકપણે ઉત્પન્ન થાય, તો તે કેટલા સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે એક, બે, ત્રણ અથવા ચાર સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે.

પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! તેનું શું કારણ છે **યાવત્** ચાર સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે ?
ઉત્તર— હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ જાણવું. જે રીતે પૂર્વી ચરમાન્તથી સમુદ્ઘાત કરીને પૂર્વી ચરમાન્તમાં ઉત્પત્તિનું કથન છે, તે જ રીતે પૂર્વી ચરમાન્તથી સમુદ્ઘાત કરીને પશ્ચિમી ચરમાન્તમાં ઉત્પત્તિનું સર્વ કથન કરવું જોઈએ.

૨૩ અપજ્જત્તસુહુમપુઢવિકાઈણ્ણં ધંતે ! લોગસ્સ પુરત્થિમિલ્લે ચરિમંતે સમોહણ્ણે સમોહણિત્તા જે ભવિણ્ણે લોગસ્સ ઉત્તરિલ્લે ચરિમંતે અપજ્જત્તસુહુમપુઢવિકાઈણ્ણે ઉવવજ્જિત્તાણ્ણે સે ણં ધંતે કઈ સમઈણ્ણં વિગ્ગહેણ્ણં ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! એવં જહા પુરત્થિમિલ્લે ચરિમંતે સમોહણ્ણો દાહિણિલ્લે ચરિમંતે ઉવવાઈણ્ણો તહા પુરત્થિમિલ્લે સમોહણ્ણો ઉત્તરિલ્લે ચરિમંતે ઉવવાઈણ્ણો .

ભાવાર્થ :- **પ્રશ્ન**— હે ભગવન્ ! અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવ લોકના પૂર્વી ચરમાન્તથી સમુદ્ઘાત કરીને લોકના ઉત્તરી ચરમાન્તમાં અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકપણે ઉત્પન્ન થાય, તો તે કેટલા સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે ?
ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જે રીતે પૂર્વી ચરમાન્તથી સમુદ્ઘાત કરીને દક્ષિણી ચરમાન્તમાં ઉત્પત્તિનું કથન કર્યું છે, તે જ રીતે પૂર્વી ચરમાન્તથી સમુદ્ઘાત કરીને ઉત્તરી ચરમાન્તમાં ઉત્પત્તિનું કથન કરવું જોઈએ.

૨૪ અપજ્જત્તસુહુમપુઢવિકાઈણ્ણં ધંતે ! લોગસ્સ દાહિણિલ્લે ચરિમંતે સમોહણ્ણે સમોહણિત્તા જે ભવિણ્ણે લોગસ્સ દાહિણિલ્લે ચેવ ચરિમંતે અપજ્જત્તસુહુમપુઢવિકાઈણ્ણે ઉવવજ્જિણ્ણે સે ણં ધંતે ! કઈ સમઈણ્ણં વિગ્ગહેણ્ણં ઉવવજ્જેજ્જા ?

ગોયમા ! એવં જહા પુરત્થિમિલ્લે સમોહણ્ણો પુરત્થિમિલ્લે ચેવ ઉવવાઈણ્ણો તહેવ દાહિણિલ્લે સમોહણ્ણે દાહિણિલ્લે ચેવ ઉવવાઈણ્ણો; તહેવ ણિરવસેસં જાવ સુહુમવણ્ણસ્સઈકાઈણ્ણો પજ્જત્તણ્ણો, સુહુમવણ્ણસ્સઈકાઈણ્ણે ચેવ પજ્જત્તણ્ણે દાહિણિલ્લે ચરિમંતે ઉવવાઈણ્ણો; એવં દાહિણિલ્લે સમોહણ્ણો પચ્ચત્થિમિલ્લે ચરિમંતે ઉવવાઈણ્ણો, ણવરં- દુસમઈયતિસમઈય-ચડસમઈય વિગ્ગહો, સેસં તહેવ . એવં દાહિણિલ્લે સમોહણ્ણો ઉત્તરિલ્લે ચરિમંતે ઉવવાઈણ્ણો જહેવ સટ્ટાણે તહેવ; એગસમઈય-દુસમઈય-તિસમઈય-ચડસમઈય-વિગ્ગહો . પુરત્થિમિલ્લે જહા પચ્ચત્થિમિલ્લે, તહેવ દુસમઈય-તિસમઈય-ચડસમઈય-વિગ્ગહો . પચ્ચત્થિમિલ્લે ય ચરિમંતે સમોહણ્ણં પચ્ચત્થિમિલ્લે ચેવ ઉવવજ્જમાણ્ણં જહા સટ્ટાણે .

ભાવાર્થ :- **પ્રશ્ન**— હે ભગવન્ ! જે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવ, લોકના દક્ષિણી ચરમાન્તથી મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને, લોકના દક્ષિણી ચરમાન્તમાં અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકપણે ઉત્પન્ન થાય તો તે કેટલા સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જે રીતે પૂર્વી ચરમાન્તથી સમુદ્ઘાત કરીને પૂર્વી ચરમાન્તમાં જ ઉત્પત્તિનું કથન કર્યું છે, તે જ રીતે દક્ષિણી ચરમાન્તથી સમુદ્ઘાત કરીને દક્ષિણી ચરમાન્તમાં જ ઉત્પત્તિનું કથન કરવું જોઈએ **યાવત્** પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયિકની ઉત્પત્તિ પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયિકમાં દક્ષિણી ચરમાન્તમાં થાય છે; ત્યાં સુધી જાણવું. આ જ રીતે દક્ષિણી ચરમાન્તથી સમુદ્ઘાત કરીને પશ્ચિમી ચરમાન્તમાં ઉત્પત્તિ થાય છે; તેમાં બે, ત્રણ અથવા ચાર સમયની વિગ્રહગતિ થાય છે. શેષ કથન પૂર્વવત્ છે. જે રીતે

સ્વસ્થાનમાં કહ્યું, તે જ રીતે દક્ષિણી ચરમાન્તથી સમુદ્ઘાત કરીને ઉત્તરી ચરમાન્તમાં ઉત્પત્તિનું કથન સ્વસ્થાનની સમાન જાણવું. તે એક, બે, ત્રણ અથવા ચાર સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે. પશ્ચિમી ચરમાન્તની સમાન દક્ષિણી ચરમાન્તથી સમુદ્ઘાત કરીને પૂર્વી ચરમાન્તમાં ઉત્પન્ન થાય તેમાં પણ બે, ત્રણ અથવા ચાર સમયની વિગ્રહગતિ જાણવી જોઈએ. પશ્ચિમી ચરમાન્તથી સમુદ્ઘાત કરીને પશ્ચિમી ચરમાન્તમાં ઉત્પન્ન થનારા પૃથ્વીકાયિક જીવને માટે સ્વસ્થાન અનુસાર કહેવું જોઈએ અર્થાત્ એક, બે, ત્રણ, ચાર સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે.

૨૫ ઉત્તરિલ્લે ઉવવજ્જમાણાણં એગસમહો વિગ્ગહો ણત્થિ, સેસં તહેવ । પુરત્થિમિલ્લે જહા સદ્ધાણે, દાહિણિલ્લે એગસમહો વિગ્ગહો ણત્થિ, સેસં તં ચેવ । ઉત્તરિલ્લે સમોહયાણં ઉત્તરિલ્લે ચેવ ઉવવજ્જમાણાણં જહેવ સદ્ધાણે । ઉત્તરિલ્લે સમોહયાણં પુરત્થિમિલ્લે ઉવવજ્જમાણાણં એવં ચેવ; ણવરં- એગસમહો વિગ્ગહો ણત્થિ । ઉત્તરિલ્લે સમોહયાણં દાહિણિલ્લે ઉવવજ્જમાણાણં જહા સદ્ધાણે, ઉત્તરિલ્લે સમોહયાણં પચ્ચત્થિમિલ્લે ઉવવજ્જમાણાણં એગસમહો વિગ્ગહો ણત્થિ, સેસં તહેવ જાવ સુહુમવણસ્સહકાહો પજ્જત્તઓ સુહુમવણસ્સહકાહો પજ્જત્તઓ ચેવ ।

ભાવાર્થ :- ઉત્તરી ચરમાન્તમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવની એક સમયની વિગ્રહગતિ થતી નથી. શેષ પૂર્વવત્ જાણવું. પૂર્વી ચરમાન્તમાં ઉત્પત્તિનું કથન સ્વસ્થાનની સમાન જાણવું. દક્ષિણી ચરમાન્તમાં એક સમયની વિગ્રહગતિ થતી નથી. શેષ પૂર્વવત્ છે. ઉત્તરી ચરમાન્તથી સમુદ્ઘાત કરીને ઉત્તરી ચરમાન્તમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવ સ્વસ્થાનની સમાન છે. ઉત્તરી ચરમાન્તથી સમુદ્ઘાત કરીને પૂર્વી ચરમાન્તમાં ઉત્પન્ન થનારા પૃથ્વીકાયિકાદિ પણ આ જ પ્રકારે જાણવા. પરંતુ તે જીવની એક સમયની વિગ્રહગતિ થતી નથી. ઉત્તરી ચરમાન્તથી સમુદ્ઘાત કરીને દક્ષિણી ચરમાન્તમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવો સ્વસ્થાનની સમાન છે. ઉત્તરી ચરમાન્તથી સમુદ્ઘાત કરીને પશ્ચિમી ચરમાન્તમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવોની એક સમયની વિગ્રહગતિ થતી નથી. શેષ પૂર્વવત્ **યાવત્** પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયિક જીવોની ઉત્પત્તિ પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયિક જીવોમાં જાણવી.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં લોકના ચરમાન્તમાં ઉત્પન્ન થતા એકેન્દ્રિય જીવોની વિગ્રહગતિના વિવિધ વિકલ્પો અને તેનું કાલમાન સમજાવ્યું છે.

વિગ્રહગતિના વિકલ્પો :- લોકના ચરમાન્તમાં એકેન્દ્રિય જીવોના બાર ભેદ જ હોય છે. પાંચ સ્થાવરના સૂક્ષ્મ જીવો, તેના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્ત જીવો $૫ \times ૨ = ૧૦$ અને બાદર વાયુના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા. તે બાર પ્રકારના જીવો હોય છે. અન્ય બાદર જીવો લોકાન્તમાં હોતા નથી.

તે બાર પ્રકારના જીવો મરીને, તે જ બાર પ્રકારમાં ઉત્પન્ન થાય તો $૧૨ \times ૧૨ = ૧૪૪$ વિકલ્પો થાય છે. પૂર્વી ચરમાન્તમાં ૧૪૪ વિકલ્પો થાય, તે રીતે ચારે દિશાના ચરમાન્તના ૧૪૪-૧૪૪ વિકલ્પો જાણવા.

વિગ્રહગતિનું કાલમાન :- તે બાર પ્રકારના જીવો લોકના પૂર્વી ચરમાન્તથી પશ્ચિમ ચરમાન્તમાં બાર પ્રકારના જીવમાં ઉત્પન્ન થાય તો એક, બે, ત્રણ અથવા ચાર સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે. કારણ કે તે જીવોનું ઉત્પત્તિ સ્થાન અનુશ્રેણીમાં અથવા વિશ્રેણીમાં હોય શકે છે. જો ઉત્પત્તિ સ્થાન અનુશ્રેણીમાં

હોય તો એક સમયની વિગ્રહગતિથી અને ઉત્પત્તિ સ્થાન વિશ્રેણીમાં હોય તો બે, ત્રણ અથવા ચાર સમય થાય છે. તે જ રીતે પૂર્વી ચરમાંતથી પૂર્વી ચરમાંતમાં ઉત્પન્ન થતાં ૧૪૪ વિકલ્પોમાં પણ એક, બે, ત્રણ અથવા ચાર સમયની વિગ્રહગતિ થાય છે.

एगपयरंसि अणुसेढी...विसेढिं उववज्जित्तए (સૂત્ર-૨૦, ૨૧) :- ઉભયતોવકા ગતિથી કોઈ એક પ્રતરમાં અનુશ્રેણી (દિશા)માં ઉત્પન્ન થાય તો ત્રણ સમયની અને વિશ્રેણી (વિદિશા)માં ઉત્પન્ન થાય તો ચાર સમયની વિગ્રહ ગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે. અહીં જીવ જે પ્રતર ઉપર છે તે સિવાયના અન્ય કોઈપણ પ્રતરમાં ઉત્પન્ન થાય, તેમ સમજવાનું છે. જીવ જે પ્રતરમાં હોય તે જ પ્રતરમાં સમશ્રેણી મળે તો ઋજુઆયતા શ્રેણીથી અવિગ્રહગતિએ ઉત્પન્ન થાય છે. અહીં અનુશ્રેણી શબ્દથી કોઈપણ એક દિશામાં ઉત્પત્તિ સમજવી અને વિશ્રેણી શબ્દથી વિદિશામાં ઉત્પત્તિ સમજવી છે. જીવ અને પુદ્ગલની સ્વાભાવિક ગતિ વિશ્રેણીથી થતી નથી, અનુશ્રેણીથી જ થાય છે, આ વિધાનગત વિશ્રેણી શબ્દ આકાશ પ્રદેશોની વિશ્રેણી અને અનુશ્રેણી શબ્દ, તાણાવાણાની જેમ રહેલી આકાશ પ્રદેશોની શ્રેણીઓનો સૂચક છે. ઉભયતો વકા ગતિમાં અનુશ્રેણી શબ્દ દિશા સૂચક છે અને વિશ્રેણી શબ્દ વિદિશા સૂચક છે.

તે બાર પ્રકારના જીવો પૂર્વી ચરમાંતથી ઉત્તરી ચરમાંતના બાર પ્રકારના જીવોમાં ઉત્પન્ન થાય તો બે, ત્રણ અથવા ચાર સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે. કારણ કે તે જીવ પૂર્વ દિશાથી ઉત્તરદિશામાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે તેનું ઉત્પત્તિ સ્થાન સમશ્રેણીમાં રહેતું નથી તે જીવને પૂર્વથી ઉત્તર દિશામાં જવા માટે ઓછામાં ઓછો એક વળાંક લેવો પડે છે તેથી તે જીવ બે, ત્રણ કે ચાર સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે. તે જ રીતે પૂર્વી ચરમાંતથી દક્ષિણ ચરમાંતમાં ઉત્પન્ન થતા ૧૪૪ વિકલ્પોમાં પણ બે, ત્રણ અથવા ચાર સમયની વિગ્રહગતિ થાય છે.

આ રીતે લોકના પૂર્વી ચરમાંતથી પશ્ચિમ ચરમાંતમાં અથવા પૂર્વી ચરમાન્તથી પૂર્વી ચરમાન્તમાં ઉત્પન્ન થતા ૧૪૪ વિકલ્પોમાં ૧,૨,૩,૪ સમય, પૂર્વી ચરમાંતથી ઉત્તરી ચરમાંતમાં અને પૂર્વી ચરમાંતથી દક્ષિણી ચરમાંતમાં ઉત્પન્ન થતા ૧૪૪ વિકલ્પોમાં ૨,૩,૪ સમય થાય છે.

તાત્પર્ય એ છે કે પ્રત્યેક દિશાના ચરમાંતના જીવો તેના સ્વસ્થાનમાં અર્થાત્ તે જ દિશાના ચરમાંતમાં અથવા તેની સમાંતર દિશામાં ઉત્પન્ન થાય તો ૧,૨,૩,૪ સમય અને પરસ્થાનમાં અર્થાત્ સમાંતર ન હોય તે દિશામાં તેમાં ઉત્પન્ન થાય તો ૨,૩,૪ સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે.

આ રીતે પૂર્વી ચરમાંતના ૫૭૬ વિકલ્પ થયા. તે જ રીતે ચારે દિશાના ચારે ચરમાંતના વિકલ્પો જાણવા.

એકેન્દ્રિયોની વિગ્રહગતિ અને તેનું કાલમાન :-

ઉત્પત્તિ સ્થાન	વિગ્રહગતિના વિકલ્પો	કાલમાન
રત્નપ્રભાના પૂર્વી ચરમાન્તથી પશ્ચિમી ચરમાન્ત	૧૮ પ્રકારના જીવો (બાદર તેઉના બે ભેદ છોડીને) મરીને ૧૮ પ્રકારમાં ઉત્પન્ન થાય $૧૮ \times ૧૮ = ૩૨૪$	૧,૨,૩ સમય
રત્નપ્રભાના પૂર્વી ચરમાન્તથી મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં અને મનુષ્યક્ષેત્રથી રત્નપ્રભાના પૂર્વી ચરમાન્તમાં	૧૮ પ્રકારના જીવો બાદર તેઉકાયના બે ભેદમાં ઉત્પન્ન થાય- $૧૮ \times ૨ = ૩૬$. બાદર તેઉકાયના બે પ્રકારના જીવો, ૧૮ પ્રકારમાં ઉત્પન્ન થાય $૨ \times ૧૮ = ૩૬$. $૩૬ + ૩૬ = ૭૨$ વિકલ્પ	૨, ૩ સમય

ઉત્પત્તિ સ્થાન	વિગ્રહગતિના વિકલ્પો	કાલમાન
મનુષ્ય ક્ષેત્રથી મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં	બાદર તેઉના બે પ્રકારના જીવો, બાદર તેઉના બે ભેદમાં ઉત્પન્ન થાય $૨ \times ૨ = ૪$.	૧,૨,૩ સમય
આ રીતે ચારે દિશાના ચરમાન્તથી ઉપરોક્ત રીતે	$૩૨૪ + ૭૨ + ૪ = ૪૦૦$ વિકલ્પો $૪૦૦ \times ૪ = ૧૬૦૦$ વિકલ્પો	
૨ થી ૭ નરકના પૂર્વથી પશ્ચિમ ચરમાન્ત વગેરે-૪	$૩૨૪ - ૩૨૪$ ચાર વિકલ્પ ઉપરોક્ત ૩૨૪×૪ દિશા = ૧૨૯૬	૧,૨,૩ સમય
પૂર્વી ચરમાન્તાદિથી મનુષ્યક્ષેત્ર મનુ.ક્ષેત્રથી પૂર્વીઆદિ ચરમાન્ત	$૭૨ - ૭૨$ ચાર વિકલ્પ ઉપરોક્ત $૭૨ \times ૪ = ૨૮૮$	૨, ૩ સમય
મનુષ્યક્ષેત્રથી મનુષ્ય ક્ષેત્ર કુલ યોગ =	૪ વિકલ્પ ઉપરોક્ત ચાર દિશાના $૪ - ૪$ વિકલ્પ. $૪ \times ૪ = ૧૬$ $૧૨૯૬ + ૨૮૮ + ૧૬ = ૧૬૦૦ \times ૭$ નરક = $૧૧,૨૦૦$	૧,૨,૩ સમય
અધોલોકની સ્થાવર નાડીથી ઊર્ધ્વલોકની સ્થાવર નાડીમાં	૩૨૪ વિકલ્પ ઉપરોક્ત	૩,૪ સમય
અધોલોકની સ્થાવર નાડીથી મનુષ્યક્ષેત્રમાં, મનુષ્ય ક્ષેત્રથી ઊર્ધ્વલોકની સ્થાવર નાડીમાં	૭૨ વિકલ્પ ઉપરોક્ત	૨, ૩ સમય
મનુષ્ય ક્ષેત્રથી મનુષ્ય ક્ષેત્ર	૪ વિકલ્પ ઉપરોક્ત : $૩૨૪ + ૭૨ + ૪ = ૪૦૦$	૧,૨,૩ સમય
લોકના પૂર્વી ચરમાન્તથી પૂર્વ અથવા પશ્ચિમી ચરમાન્ત	બાર એકેન્દ્રિયના જીવો બાર પ્રકારમાં ઉત્પન્ન થાય $૧૨ \times ૧૨ = ૧૪૪$ વિકલ્પો (૫ સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય+બાદર વાયુકાય; આ ૬ના પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્ત $૬ \times ૨ = ૧૨$ જીવ)	૧,૨,૩,૪ સમય
લોકના પૂર્વી ચરમાન્તથી ઉત્તરી અથવા દક્ષિણી ચરમાન્ત	૧૪૪ વિકલ્પ ઉપરોક્ત.	૨,૩,૪ સમય

જીવના ગમન યોગ્ય શ્રેણી અને તેનું કાલમાન :-

- (૧) ઋજુઆયતા શ્રેણી- વળાંક રહિત સમશ્રેણી- એક સમય
- (૨) એકતો વકા શ્રેણી- એક વળાંક વાળી ગતિ- બે સમય
- (૩) ઉભયતો વકા શ્રેણી- બે વળાંક વાળી ગતિ - ત્રણ સમય
- (૪) એકતો બા શ્રેણી- એક તરફ સ્થાવરનાડીનું આકાશ હોય તેવી ગતિ- બે, ત્રણ સમય
- (૫) દ્વિધા બા શ્રેણી- બંને તરફ સ્થાવરનાડીનું આકાશ હોય તેવી ગતિ- ત્રણ અથવા ચાર સમય

એકેન્દ્રિય જીવોના સ્થાન :-

૨૬ કહિં ણં ભંતે ! બાયરપુઢવિકાઙ્યાણં પજ્જત્તગાણં ઠાણા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! સટ્ટાણેણં અટ્ટસુ પુઢવીસુ જહા ઠાણપણ્ણ જાવ સુહમવણ્ણસ્સઙ્કાઙ્યા જે ય પજ્જત્તગા જે ય અપજ્જત્તગા તે સવ્વે ંગવિહા અવિસેસમણ્ણત્તા સવ્વલોગપરિયાવણ્ણા પણ્ણત્તા સમણ્ણાઉસો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાયિક જીવોના સ્થાન ક્યાં છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ! સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ આઠ પૃથ્વીઓ છે, ઇત્યાદિ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બીજા સ્થાન પદ અનુસાર **યાવત્** પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત સર્વ સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયિક જીવો એક જ પ્રકારના છે. તેમાં કાંઈ પણ વિશેષતા કે ભિન્નતા નથી. હે આયુષ્યમાન્ શ્રમણ ! તે સર્વલોકમાં વ્યાપ્ત છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના અતિદેશપૂર્વક એકેન્દ્રિય જીવોના સ્થાનનું કથન છે.

જીવ જ્યાં સ્થિત થાય તેને સ્થાન કહે છે. તેનું કથન ત્રણ પ્રકારે થાય છે. ઉત્પત્તિની અપેક્ષાએ, મારણાતિક સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ અને સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ. તેમાં ઉત્પત્તિ અને સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ એકેન્દ્રિય જીવો સંપૂર્ણ લોકમાં વ્યાપ્ત છે કારણ કે એકેન્દ્રિય જીવો એક લોકાંતથી અન્ય લોકાંતમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. તેની ઉત્પત્તિ સમયે તે મારણાતિક સમુદ્ઘાત કરીને આત્મપ્રદેશો ત્યાં સુધી ફેલાવે છે. સ્વસ્થાનની દષ્ટિએ સૂક્ષ્મ જીવો આખા લોકમાં ભરેલા છે. બાદર એકેન્દ્રિય જીવો લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં હોય છે.

બાદર પૃથ્વીકાયિક જીવોના સ્વસ્થાન- આઠ પૃથ્વી, દ્વીપ, વિમાન આદિમાં છે. બાદર અપ્કાયિક જીવોના સ્વસ્થાન- સાત ઘનોદધિ, ઘનોદધિવલયો અને સમુદ્રાદિમાં છે. બાદર તેઉકાયિક જીવોના સ્વસ્થાન- મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં છે. બાદર વાયુકાયિક જીવોના સ્વસ્થાન- સાત ઘનવાત, સાત ઘનવાત વલયો, સાત તનુવાત અને સાત તનુવાત વલયો આદિમાં છે. બાદર વનસ્પતિકાયિક જીવોના સ્વસ્થાન- અપ્કાયિક જીવોના સ્થાનાનુસાર છે. બાદર એકેન્દ્રિય જીવોના પર્યાપ્તા, અપર્યાપ્તા, અનંતરોત્પન્નક, પરંપરોત્પન્નક આદિના સ્થાન પૂર્વવત્ જાણવા.

એકેન્દ્રિય જીવોને કર્મપ્રકૃતિ આદિ :-

૨૭ અપજ્જત્તસુહુમ્પુઠ્ઠવિકાઈયાણં ભંતે! કઈ કમ્મપ્પગડીઓ પણ્ણત્તાઓ ? ગોયમા! અટ્ટ કમ્મપ્પગડીઓ પણ્ણત્તાઓ, તં જહા- ણાણાવરણિજ્જં જાવ અંતરાઈયં । एवं चउक्कएणं भएणं जहेव एगिंदियसएसु जाव बायरवणस्सइकाइयाणं पज्जत्तगाणं ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવોને કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓ હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! આઠ કર્મ પ્રકૃતિઓ હોય છે, યથા- જ્ઞાનાવરણીય **યાવત્** અંતરાય. આ રીતે ચારે ભેદથી એકેન્દ્રિય શતક અનુસાર **યાવત્** પર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિકાયિક પર્યંત જાણવું.

૨૮ અપજ્જત્તસુહુમ્પુઠ્ઠવિકાઈયા ણં ભંતે! કઈ કમ્મપ્પગડીઓ બંધંતિ ? ગોયમા! સત્તવિહ- બંધગા વિ, અટ્ટવિહબંધગા વિ, જહા એગિંદિયસएसु जाव पज्जत्ता बायरवणस्सइकाइया ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવો કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓ બાંધે છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સાત અથવા આઠ કર્મપ્રકૃતિઓ બાંધે છે, ઇત્યાદિ એકેન્દ્રિય શતક અનુસાર **યાવત્** પર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિકાયિક પર્યંત જાણવું.

૨૯ અપજ્જત્તસુહુમ્પુઠ્ઠવિકાઈયા ણં ભંતે! કઈ કમ્મપ્પગડીઓ વેદંતિ ? ગોયમા ! ચોદ્દસ કમ્મપ્પગડીઓ વેદંતિ, તં જહા- ણાણાવરણિજ્જં, एवं जहा एगिंदियसएसु जाव पुरिस- वेयवज्झं, एवं जाव बायरवणस्सइकाइयाणं पज्जत्तगाणं ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવો કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ચૌદ કર્મપ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે, યથા- જ્ઞાનાવરણીય આદિ એકેન્દ્રિય શતક અનુસાર, યાવત્ પુરુષવેદવધ્ય કર્મપ્રકૃતિ પર્યંત જાણવું. આ રીતે પર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિકાયિક પર્યંત જાણવું.

૩૦ **एगिंदिया णं भंते ! कओ उववज्जंति ? किं णेरइएहंतो उववज्जंति, पुच्छा ?**
ગોયમા ! જહા વવક્તીએ પુઢવિકાઙ્યાણં ઉવવાઓ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એકેન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે શું નેરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના છઠ્ઠા વ્યુત્કાન્તિ પદમાં કથિત પૃથ્વીકાયિક જીવોની ઉત્પત્તિની સમાન એકેન્દ્રિયોની ઉત્પત્તિ કહેવી જોઈએ.

૩૧ **एगिंदियाणं भंते ! कइ समुघाया पण्णत्ता ? गोयमा ! चत्तारि समुघाया पण्णत्ता,**
તં જહા- વેયણાસમુઘાએ જાવ વેઝવિયસમુઘાએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એકેન્દ્રિય જીવોને કેટલા સમુદ્ઘાત હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ચાર સમુદ્ઘાત છે, યથા- વેદના સમુદ્ઘાત યાવત્ વૈકિય સમુદ્ઘાત.

એકેન્દ્રિયોમાં તુલ્ય અને વિશેષાધિક કર્મની ચૌભંગી :-

૩૨ **एगिंदिया णं भंते ! किं तुल्लट्टिईया तुल्लविसेसाहियं कम्मं पकरंति ? तुल्लट्टिईया**
વેમાયવિસેસાહિયં કમ્મં પકરંતિ ? વેમાયટ્ટિઈયા તુલ્લવિસેસાહિયં કમ્મં પકરંતિ ?
વેમાયટ્ટિઈયા વેમાયવિસેસાહિયં કમ્મં પકરંતિ ? ગોયમા ! અત્થેગઙ્યા તુલ્લટ્ટિઈયા તુલ્લ-
વિસેસાહિયં કમ્મં પકરંતિ, અત્થેગઙ્યા તુલ્લટ્ટિઈયા વેમાયવિસેસાહિયં કમ્મં પકરંતિ,
અત્થેગઙ્યા વેમાયટ્ટિઈયા તુલ્લવિસેસાહિયં કમ્મં પકરંતિ, અત્થેગઙ્યા વેમાયટ્ટિઈયા
વેમાયવિસેસાહિયં કમ્મં પકરંતિ ।

સે કેણટ્ટેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચઈ- અત્થેગઙ્યા તુલ્લટ્ટિઈયા જાવ વેમાયવિસેસાહિયં
કમ્મં પકરંતિ ? ગોયમા ! એગિંદિયા ચઝવિહા પણ્ણત્તા, તં જહા- અત્થેગઙ્યા સમાઝયા
સમોવવણ્ણગા, અત્થેગઙ્યા સમાઝયા વિસમોવવણ્ણગા, અત્થેગઙ્યા વિસમાઝયા સમોવવણ્ણગા,
અત્થેગઙ્યા વિસમાઝયા વિસમોવવણ્ણગા । તત્થ ણં જે તે સમાઝયા સમોવવણ્ણગા તે ણં
તુલ્લટ્ટિઈયા તુલ્લવિસેસાહિયં કમ્મં પકરંતિ । તત્થ ણં જે તે સમાઝયા વિસમોવવણ્ણગા તે
ણં તુલ્લટ્ટિઈયા વેમાયવિસેસાહિયં કમ્મં પકરંતિ । તત્થ ણં જે તે વિસમાઝયા સમોવવણ્ણગા
તે ણં વેમાયટ્ટિઈયા તુલ્લવિસેસાહિયં કમ્મં પકરંતિ । તત્થ ણં જે તે વિસમાઝયા વિસમોવ-
વણ્ણગા તે ણં વેમાયટ્ટિઈયા વેમાયવિસેસાહિયં કમ્મં પકરંતિ । સે તેણટ્ટેણં ગોયમા ! જાવ
વેમાયવિસેસાહિયં કમ્મં પકરંતિ ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એકેન્દ્રિય જીવો શું (૧) તુલ્ય(સમાન) સ્થિતિવાળા છે અને તુલ્ય વિશેષાધિક કર્મનો બંધ કરે છે ? (૨) શું તુલ્ય સ્થિતિવાળા છે અને વિષમ વિશેષાધિક કર્મનો બંધ કરે છે ?

(૩) શું વિષમ સ્થિતિવાળા છે અને તુલ્ય વિશેષાધિક કર્મનો બંધ કરે છે ? કે (૪) શું વિષમ સ્થિતિવાળા છે અને વિષમ વિશેષાધિક કર્મનો બંધ કરે છે ? **ઉત્તર**— હે ગૌતમ ! (૧) તુલ્ય સ્થિતિવાળા કેટલાક એકેન્દ્રિય જીવો તુલ્ય-વિશેષાધિક કર્મનો બંધ કરે છે. (૨) તુલ્ય સ્થિતિવાળા કેટલાક એકેન્દ્રિય જીવો વિષમ-વિશેષાધિક કર્મનો બંધ કરે છે. (૩) કેટલાક વિષમ સ્થિતિવાળા એકેન્દ્રિય જીવો, તુલ્ય-વિશેષાધિક કર્મનો બંધ કરે છે અને (૪) કેટલાક વિષમ સ્થિતિવાળા એકેન્દ્રિય જીવો વિષમ-વિશેષાધિક કર્મબંધ કરે છે.

પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! તેનું શું કારણ છે કે કેટલાક એકેન્દ્રિય જીવો તુલ્ય સ્થિતિવાળા છે **યાવત્** વિષમ વિશેષાધિક કર્મનો બંધ કરે છે ? **ઉત્તર**— હે ગૌતમ ! એકેન્દ્રિય જીવોના ચાર પ્રકાર છે, યથા— (૧) કેટલાક જીવો સમાન આયુષ્યવાળા અને સાથે ઉત્પન્ન થયા છે, (૨) કેટલાક જીવો સમાન આયુષ્યવાળા અને વિષમ સમયે ઉત્પન્ન થયા છે, (૩) કેટલાક જીવો વિષમ આયુષ્યવાળા અને સાથે ઉત્પન્ન થયા છે અને (૪) કેટલાક જીવો વિષમ આયુષ્યવાળા અને વિષમ સમયે ઉત્પન્ન થયા છે. તેમાં જે સમાન આયુષ્યવાળા અને સાથે ઉત્પન્ન થયા છે, તે તુલ્ય સ્થિતિવાળા જીવો તુલ્ય અને વિશેષાધિક કર્મનો બંધ કરે છે. જે સમાન આયુષ્યવાળા અને વિષમ સમયે ઉત્પન્ન થયા છે, તે તુલ્ય સ્થિતિવાળા જીવો વિષમ-વિશેષાધિક કર્મનો બંધ કરે છે. જે જીવો વિષમ આયુષ્યવાળા અને સાથે ઉત્પન્ન થયા છે, તે વિષમ સ્થિતિવાળા જીવો તુલ્ય વિશેષાધિક કર્મનો બંધ કરે છે અને જે વિષમ આયુષ્યવાળા અને વિષમ સમયે ઉત્પન્ન થયા છે, તે વિષમ સ્થિતિવાળા જીવો, વિષમ વિશેષાધિક કર્મનો બંધ કરે છે.

તેથી હે ગૌતમ ! આ પ્રમાણે કહ્યું છે **યાવત્** વિમાત્રા—વિશેષાધિક કર્મબંધ કરે છે. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં એકેન્દ્રિય જીવોમાં આયુષ્ય અને ઉત્પત્તિની અપેક્ષાએ થતાં ચાર ભંગ અને તેના આધારે તેના કર્મબંધમાં થતી ચાર પ્રકારની વિવિધતાનું નિરૂપણ છે.

પ્રત્યેક જીવોનો કર્મબંધ કષાય અને યોગના નિમિત્તે થાય છે. કર્મબંધની પ્રક્રિયામાં કષાયની તરતમતાના આધારે સ્થિતિ અને અનુભાગબંધ થાય છે અને યોગની શુભાશુભતા આદિ તરતમતાના આધારે પ્રકૃતિ અને પ્રદેશબંધ થાય છે. એક સાથે ઉત્પન્ન થયેલા જીવોની યોગશક્તિ સમાન હોવાથી તેનો પ્રકૃતિ અને પ્રદેશબંધ સમાન થઈ શકે છે. એક સાથે એક જ સ્થાનોમાં ઉત્પન્ન થયેલા જીવોના આત્મ પરિણામો એટલે કષાયની તીવ્રતા, મંદતા સમાન હોતી નથી. પરિણામોની તીવ્રતા મંદતાના આધારે તેના સ્થિતિ અને અનુભાગ બંધમાં ન્યૂનાધિકતા વિશેષાધિકતા થાય છે.

આ રીતે એક સાથે ઉત્પન્ન થયેલા જીવોનો કર્મબંધ પ્રકૃતિ અને પ્રદેશબંધની અપેક્ષાએ તુલ્ય તથા સ્થિતિ અને અનુભાગબંધની અપેક્ષાએ વિશેષાધિક હોય છે. સૂત્રકારે ઉત્પત્તિ અને આયુષ્યની વિવિધતાના આધારે જીવોના ચાર ભેદ કરીને, કર્મબંધના ચાર વિકલ્પોનું નિરૂપણ કર્યું છે.

(૧) તુલ્લ ઠિઈયા તુલ્લ વિસેસાહિયં કમ્મં પકરેતિ:— સમાન આયુષ્યવાળા અને સાથે ઉત્પન્ન થયેલા જીવો **તુલ્ય વિશેષાધિક** કર્મબંધ કરે છે— તે જીવો સાથે ઉત્પન્ન થયેલા હોવાથી તેની યોગશક્તિ સમાન હોય છે તેથી તે જીવો એક સમાન પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે. તેના પ્રકૃતિ અને પ્રદેશબંધ એક સમાન થાય છે અને તેના આત્મપરિણામોમાં તરતમતા હોવાથી સ્થિતિ અને અનુભાગબંધ ન્યૂનાધિક—વિશેષાધિક થાય છે. તેથી તુલ્ય—વિશેષાધિક કર્મબંધવાળા કહેવાય છે.

(૨) તુલ્લ ઠિઈયા વેમાયવિસેસાહિયં કમ્મં પકરંતિ:— સમાન આયુષ્યવાળા અને ભિન્ન-ભિન્ન સમયે ઉત્પન્ન થયેલા જીવો વિષમ-વિશેષાધિક કર્મબંધ કરે છે— તે જીવો સમાન આયુષ્યવાળા હોવા છતાં ભિન્ન-ભિન્ન સમયે ઉત્પન્ન થયેલા હોવાથી તેની યોગશક્તિમાં તરતમતા હોય છે. તેથી તે જીવો એક સમાન પુદ્ગલો ગ્રહણ કરતા નથી, તેથી તેના પ્રકૃતિ અને પ્રદેશ બંધ વિષમ અર્થાત્ ભિન્ન-ભિન્ન થાય અને આત્મ પરિણામોમાં તરતમતા હોવાથી સ્થિતિ અને અનુભાગબંધ પણ વિશેષાધિક થાય છે. તેથી તે વિષમ વિશેષાધિક કર્મબંધવાળા કહેવાય છે.

(૩) વેમાયદ્વિઈયા તુલ્લ વિસેસાહિયં કમ્મં પકરંતિ :— વિષમ આયુષ્યવાળા પરંતુ એક સાથે ઉત્પન્ન થયેલા જીવો તુલ્ય વિશેષાધિક કર્મબંધ કરે છે— તે જીવો ભિન્ન-ભિન્ન આયુષ્યવાળા હોવા છતાં એક સાથે ઉત્પન્ન થયેલા હોવાથી સમાન યોગશક્તિના ધારક હોય છે. તેની વર્તમાનની યોગશક્તિ સમાન હોવાથી પ્રકૃતિ અને પ્રદેશબંધ સમાન થાય છે પરંતુ આત્મ પરિણામોની તરતમતાની અપેક્ષાએ સ્થિતિ અને અનુભાગબંધ વિશેષાધિક હોય છે. તેથી તે તુલ્ય વિશેષાધિક કર્મબંધવાળા કહેવાય છે.

(૪) વેમાયદ્વિઈયા વેમાયવિસેસાહિયં કમ્મં પકરંતિ :— વિષમ આયુષ્યવાળા અને ભિન્ન-ભિન્ન સમયે ઉત્પન્ન થયેલા જીવો વિષમ વિશેષાધિક કર્મબંધ કરે છે— તે જીવોના આયુષ્યમાં અને ઉત્પત્તિમાં વિષમતા છે. તેથી તેની યોગશક્તિમાં વિષમતા હોય છે, પરિણામે તેના પ્રકૃતિ અને પ્રદેશબંધમાં વિષમતા હોય છે અને આત્મ પરિણામોની અપેક્ષાએ સ્થિતિ અને અનુભાગ બંધ પણ વિશેષાધિક હોય છે. તેથી તે વિષમ વિશેષાધિક કર્મબંધવાળા કહેવાય છે.

આ રીતે સમાન સમયે ઉત્પન્ન થયેલા જીવોની યોગશક્તિ સમાન હોવાથી સમાન કર્મબંધ અને ભિન્ન સમયે ઉત્પન્ન થયેલા જીવોની યોગશક્તિ ભિન્ન-ભિન્ન હોવાથી વિષમ કર્મબંધ થાય છે અને તે દરેક જીવોના આત્મ પરિણામોમાં વિવિધતા હોવાથી સ્થિતિ અને અનુભાગ બંધ તો વિશેષાધિક જ હોય છે.

॥ શતક-૩૪/૧/૧ સંપૂર્ણ ॥

અવાંતર શતક-૧ : ઉદ્દેશક-૨

અનંતરોત્પન્નક એકેન્દ્રિયો :-

૩૩ કઈવિહા ણં ભંતે! અણંતરોવવણ્ણગા ઈર્ગિંદિયા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! પંચવિહા અણંતરો-વવણ્ણગા ઈર્ગિંદિયા પણ્ણત્તા, તં જહા- પુઢવિકાઈયા-દુયાભેઓ જહા ઈર્ગિંદિયસણ્ણુ જાવ બાયરવણ્ણસસઈકાઈયા ય ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્! અનંતરોત્પન્નક એકેન્દ્રિય જીવોના કેટલા પ્રકાર છે? ઉત્તર— હે ગૌતમ! અનંતરોત્પન્નક એકેન્દ્રિય જીવોના પાંચ પ્રકાર છે, યથા— પૃથ્વીકાયિક યાવત્ વનસ્પતિકાયિક. પ્રત્યેકના બે-બે ભેદ એકેન્દ્રિય શતક અનુસાર બાદર વનસ્પતિકાયિક પર્યંત જાણવા. (અનંતરોત્પન્નકમાં ચાર-ચાર ભેદ થતા નથી, તેથી બે-બે ભેદ કહ્યા છે)

૩૪ કહિં ણં ભંતે ! અણંતરોવવણ્ણગાણં બાયરપુઢવિકાઈયાણં ઠાણા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! સદ્ધાણેણં અદ્દુસુ પુઢવીસુ, તં જહા- રયણ્ણપ્પભાણ્ણ એવં જહા ઠાણપણ્ણ જાવ દીવેસુ સમુદ્દેસુ ।

एत्थ णं अणंतरोववण्णगाणं बायरपुढविकाइयाणं ठाणा पण्णत्ता, उववाएणं सव्वलोए, समुघाएणं सव्वलोए, सट्ठाणेणं लोगस्स असंखेज्जइभागे । अणंतरोववण्णग-सुहुमपुढ-विकाइया एगविहा अविसेसमणाणत्ता सव्वलोए परियावण्णा पण्णत्ता, समणाउसो ! एवं एएणं कमेणं सव्वे एगिंदिया भाणियव्वा, सट्ठाणाइं सव्वेसिं जहा ठाणपए । तेसिं पज्जत्तगाणं बायराणं उववाय-समुघाय-सट्ठाणाणि जहा तेसिं चेव अपज्जत्तगाणं बायराणं । सुहुमाणं सव्वेसिं जहा पुढविकाइयाणं भणिया तहेव भाणियव्वा जाव वणस्सइकाइय त्ति ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનંતરોત્પન્નક બાદર પૃથ્વીકાયિક જીવોના સ્થાન ક્યાં છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ આઠ પૃથ્વીઓમાં, યથા- રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઇત્યાદિ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બીજા સ્થાન પદ અનુસાર યાવત્ દ્વીપોમાં અને સમુદ્રોમાં અનંતરોત્પન્નક બાદર પૃથ્વીકાયિક જીવોના સ્થાન છે. ઉપપાત અને સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ તે સમસ્ત લોકમાં છે. સ્વસ્થાનની દૃષ્ટિએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં છે. અનંતરોત્પન્નક સર્વ સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવો એક જ પ્રકારના છે તે વિશેષતા તથા ભિન્નતા રહિત છે તથા હે આયુષ્યમાન્ શ્રમણ ! તે સર્વલોકમાં વ્યાપ્ત છે. આ જ ક્રમથી સર્વ એકેન્દ્રિયોનું કથન કરવું જોઈએ. તે સર્વના સ્વસ્થાન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બીજા સ્થાન પદ અનુસાર છે. પર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિય જીવોના સ્થાન ઉપપાત, સમુદ્ઘાત અને સ્વસ્થાન અપર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિય જીવોની સમાન જાણવા. સૂક્ષ્મ પાંચ સ્થાવરનું કથન પૃથ્વીકાયિક જીવોના કથન પ્રમાણે કરવું યાવત્ વનસ્પતિકાયિક પર્યત જાણવું જોઈએ.

૩૫ અણંતરોવવણ્ણગાણં સુહુમપુढविकाइयाणं भंते ! कइ कम्मप्पगडीओ पण्णत्ताओ? गोयमा ! अट्ट कम्मप्पगडीओ पण्णत्ताओ । एवं जहा एगिंदियसएसु अणंतरोववण्णगउद्देसए तहेव पण्णत्ताओ, तहेव बंधंति, तहेव वेदैति जाव अणंतरोववण्णगा बायरवणस्सइकाइया ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનંતરોત્પન્નક સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવોને કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓ હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! આઠ કર્મ પ્રકૃતિઓ હોય છે ઇત્યાદિ એકેન્દ્રિય શતકમાં અનંતરોત્પન્નક ઉદ્દેશક અનુસાર જાણવું યાવત્ તે જ રીતે તે સાતકર્મ બાંધે છે અને ચૌદ પ્રકૃતિનું વેદન કરે છે યાવત્ અનંતરોત્પન્નક બાદર વનસ્પતિકાયિક પર્યત જાણવું.

૩૬ અણંતરોવવણ્ણગ-एगिंदिया णं भंते ! कओ उववज्जति ? गोयमा ! जहेव ओहिए उद्देसओ भणिओ तहेव ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનંતરોત્પન્નક એકેન્દ્રિય જીવો, ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ઔઘિક ઉદ્દેશક અનુસાર જાણવું.

૩૭ અણંતરોવવણ્ણગ-एगिंदियाणं भंते ! कइ समुघाया पण्णत्ता ? गोयमा ! दोण्णि समुघाया पण्णत्ता, तं जहा- वेयणासमुघाए य कसायसमुघाए य ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનંતરોત્પન્નક એકેન્દ્રિય જીવોને કેટલા સમુદ્ઘાત હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! બે સમુદ્ઘાત હોય છે, યથા-વેદના સમુદ્ઘાત અને કષાય સમુદ્ઘાત.

૩૮ અણંતરોવવણ્ણગ-एगिंदिया णं भंते ! किं तुल्लट्ठिइया तुल्लविसेसाहियं कम्मं पकरंति,

પુછા તહેવ ? ગોયમા ! અત્યેગઈયા તુલ્લદ્વિઈયા તુલ્લવિસેસાહિયં કમ્મં પકરેતિ, અત્યેગઈયા તુલ્લદ્વિઈયા વેમાયવિસેસાહિયં કમ્મં પકરેતિ ।

સેકેણદ્વેણં ભંતે ! જાવ વેમાયવિસેસાહિયં કમ્મં પકરેતિ ? ગોયમા ! અણંતરોવવણ્ણગા ઈગિંદિયા દુવિહા પણ્ણત્તા, તં જહા- અત્યેગઈયા સમાડયા સમોવવણ્ણગા, અત્યેગઈયા સમાડયા વિસમોવવણ્ણગા । તત્થ ણં જે તે સમાડયા સમોવવણ્ણગા તે ણં તુલ્લદ્વિઈયા તુલ્લવિસેસાહિયં કમ્મં પકરેતિ। તત્થ ણં જે તે સમાડયા વિસમોવવણ્ણગા તે ણં તુલ્લદ્વિઈયા વેમાયવિસેસાહિયં કમ્મં પકરેતિ । સે તેણદ્વેણં ગોયમા ! જાવ વેમાયવિસેસાહિયં કમ્મં પકરેતિ ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનંતરોત્પન્નક એકેન્દ્રિય જીવો, શું તુલ્ય સ્થિતિવાળા છે અને પરસ્પર તુલ્ય, વિશેષાધિક કર્મબંધ કરે છે, ઈત્યાદિ પૂર્વવત્ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કેટલાક એકેન્દ્રિય જીવો, તુલ્ય સ્થિતિવાળા હોય અને તુલ્ય વિશેષાધિક કર્મબંધ કરે છે તથા કેટલાક એકેન્દ્રિય જીવો તુલ્ય સ્થિતિવાળા હોય અને વિષમ વિશેષાધિક કર્મબંધ કરે છે.

પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તેનું શું કારણ છે કે યાવત્ કેટલાક જીવો વિષમ વિશેષાધિક કર્મબંધ કરે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અનંતરોત્પન્નક એકેન્દ્રિય જીવોના બે પ્રકાર છે. (૧) કેટલાક જીવો સમાન આયુષ્યવાળા અને સાથે ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે અને (૨) કેટલાક જીવો સમાન આયુષ્યવાળા અને ભિન્ન-ભિન્ન સમયે ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે. તેમાં જે સમાન આયુષ્યવાળા અને સાથે ઉત્પન્ન થયેલા હોય તે તુલ્ય સ્થિતિવાળા જીવો તુલ્ય-વિશેષાધિક કર્મબંધ કરે છે અને જે સમાન આયુષ્યવાળા અને ભિન્ન-ભિન્ન સમયે ઉત્પન્ન થયેલા હોય તે તુલ્ય સ્થિતિવાળા જીવો વિષમ-વિશેષાધિક કર્મબંધ કરે છે. તેથી હે ગૌતમ ! એ પ્રમાણે કથન કર્યું છે કે તે જીવ યાવત્ વિષમ વિશેષાધિક કર્મબંધ કરે છે. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત ઉદ્દેશકનું નામ અનંતરોત્પન્નક શ્રેણી ઉદ્દેશક છે. તેમાં અનંતરોત્પન્નક એકેન્દ્રિય જીવોની વિવિધતાઓનું નિરૂપણ છે.

અનંતરોત્પન્નક એકેન્દ્રિયના ૧૦ ભેદ, આઠ કર્મની સત્તા, સાતકર્મનો બંધ અને ચૌદ પ્રકૃતિનું વેદન વગેરે એકેન્દ્રિય શતક અનુસાર છે.

અનંતરોત્પન્નક જીવોની વિગ્રહગતિ નથી :- ઉત્પત્તિના સમયે કોઈ પણ જીવનું મૃત્યુ થતું નથી. તેથી તે જીવોની વિગ્રહગતિ થતી નથી. તેથી પ્રસ્તુત ઉદ્દેશકમાં તેની વિગ્રહગતિના વિકલ્પો કે તેના કાલમાનનું કથન નથી.

સમુદ્ઘાત :- અનંતરોત્પન્નક જીવોને વેદનીય અને કષાય, તે બે સમુદ્ઘાત હોય છે. તે જીવનું મૃત્યુ થતું નથી. તેથી મારણાંતિક સમુદ્ઘાત હોતો નથી.

આયુષ્ય અને કર્મબંધ :- અનંતરોત્પન્નક જીવોના બે પ્રકાર હોય છે. (૧) સમાન આયુષ્યવાળા અને એક સાથે ઉત્પન્ન થયેલા જીવો. તે જીવોની યોગશક્તિ સમાન હોવાથી પૂર્વવત્ સમાન કર્મબંધ કરે છે અને આત્મ

પરિણામોની વિવિધતાની અપેક્ષાએ તેના કર્મબંધ વિશેષાધિક છે. તેથી તે જીવ તુલ્ય વિશેષાધિક કર્મબંધ-વાળા કહેવાય છે.

(૨) કેટલાક જીવો સમાન આયુષ્યવાળા અને ભિન્ન સમયે ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે. ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે જ તેને અનંતરોત્પન્નક કહેવાય છે. તેમ છતાં સૂત્રકારે તેની ભિન્ન-ભિન્ન સમયની ઉત્પત્તિનું કથન કર્યું છે તે વિગ્રહગતિની અપેક્ષાએ છે. કોઈ જીવ એક સમયની વિગ્રહગતિથી, કોઈ બે, ત્રણ આદિ સમયની વિગ્રહ-ગતિથી ઉત્પન્ન થતાં હોય છે. વિગ્રહગતિની વિવિધતા અનુસાર તે જીવોના આયુષ્યના ઉદયમાં અને યોગ-શક્તિમાં વિષમતા થાય છે. કારણ કે આયુષ્યકર્મનો ઉદય વિગ્રહગતિમાં જ થઈ જાય છે.

એક સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થતાં જીવો કરતા બે સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થયેલા જીવોને આયુષ્યનો ઉદય એક સમય પહેલાં થયો હોય છે. પરંતુ તે જીવોને ઉત્પત્તિસ્થાનની પ્રાપ્તિનો સમય એક સમાન છે. તેથી તે બંને પ્રકારના જીવો અનંતરોત્પન્નક કહેવાય છે. તે જીવો એક સાથે ઉત્પત્તિ સ્થાનને પ્રાપ્ત કરવા છતાં તેની યોગશક્તિમાં તરતમતા હોય છે; પરિણામે તે જીવોના કર્મબંધમાં વિષમતા થાય છે અને આત્મપરિણામોની અપેક્ષાએ તેમાં વિશેષાધિકતા હોય છે. તેથી તે જીવો વિષમ વિશેષાધિક કર્મબંધ-વાળા કહેવાય છે.

અનંતરોત્પન્નક જીવોમાં ચૌભંગીમાંથી અંતિમ બે વિકલ્પ ઘટિત થતાં નથી. કારણ કે તેમાં વિષમ-સ્થિતિનો અભાવ હોય છે. ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે જ તેને અનંતરોત્પન્નક કહેવાય છે, ત્યારપછી તે પરંપરોત્પન્નક બની જાય છે, તેથી અનંતરોત્પન્નક જીવો એક સાથે ઉત્પન્ન થયેલા જ હોય છે.

॥ શતક-૩૪/૧/૨ સંપૂર્ણ ॥

અવાન્તર શતક-૧ : ઉદ્દેશક-૩

પરંપરોત્પન્નક એકેન્દ્રિય :-

૩૯ કઙ્કિહા ણં ભંતે! પરંપરોવવણગા ઈગિંદિયા પણ્ણત્તા ? ગોયમા! પંચવિહા પરંપરોવ-વણ્ણગા ઈગિંદિયા પણ્ણત્તા, તંજહા- પુઢવિકાઙ્કિયા ઈવં ભેઓ ચઙ્કવકઓ જાવ વણ્ણસ્સઙ્કાઙ્કિયાત્તિ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરંપરોત્પન્નક એકેન્દ્રિય જીવોના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ! પરંપરોત્પન્નક એકેન્દ્રિય જીવોના પાંચ પ્રકાર છે, યથા- પૃથ્વીકાયિક આદિ પ્રત્યેકના ચાર-ચાર ભેદ એકેન્દ્રિય શતક અનુસાર વનસ્પતિકાયિક પર્યંત જાણવા.

૪૦ પરંપરોવવણ્ણગ-અપ્પજ્જત્ત-સુહુમ-પુઢવિકાઙ્કિયા ણં ભંતે ! ઈમીસે રયણ્ણપ્પભાઈ પુઢવીઈ પુરત્થિમિલ્લે ચરિમંતે સમોહઈ, સમોહણિત્તા જે ભવિઈ ઈમીસે રયણ્ણપ્પભાઈ પુઢવીઈ પ્પચ્ચત્થિ-મિલ્લે ચરિમંતે અપ્પજ્જત્ત-સુહુમ-પુઢવિકાઙ્કિયાત્તાઈ ઈવવજ્જિત્તા ? ગોયમા! ઈવં ઈણ્ણં અભિલાવેણં જહેવ પઢમો ઈદ્દેસઓ જાવ લોગચરિમંતો ત્તિ । જાવ —

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરંપરોત્પન્નક અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવ, રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પૂર્વી ચરમાન્તથી મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરીને, રત્નપ્રભાપૃથ્વીના પશ્ચિમી ચરમાન્તમાં અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ

પૃથ્વીકાયિકપણે ઉત્પન્ન થાય, તો કેટલા સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે? ઉત્તર- હે ગૌતમ! આ અભિલાપથી પ્રથમ ઉદ્દેશકાનુસાર યાવત્ લોકના ચરમાન્ત પર્યતનું સંપૂર્ણ કથન કરવું. યાવત્ —

૪૧ કહિં ણં ભંતે! પરંપરોવવણ્ણગ્ગપ્જ્જત્તગ્ગાચર-પુહ્હવિકાઙ્ગયાણં ઠાણા પ્પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! સદ્દાણેણં અદ્દુસુ પુહ્હવીસુ । એવં એણં અભિલાવેણં જહા પઢમે ઉદ્દેસે એ જાવ તુલ્લલ્લદ્દિઈય ત્તિ ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્! પરંપરોત્પન્નક બાદર પૃથ્વીકાયિક જીવોના સ્થાન ક્યાં છે? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ! સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ આઠ પૃથ્વીઓમાં; આ રીતે આ અભિલાપથી પ્રથમ ઉદ્દેશક અનુસાર યાવત્ તુલ્ય સ્થિતિ વિષયક નિરૂપણ પર્યત જાણવું. ॥ હે ભગવન્! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત ઉદ્દેશકમાં પરંપરોત્પન્નક એકેન્દ્રિય જીવોના ભેદ, તેની વિગ્રહગતિ, તેનું કાલમાન, તેના સ્થાન વગેરે વિષયોનું સંક્ષિપ્ત કથન છે. ઉત્પત્તિના બીજા સમયથી જીવન પર્યત તે જીવને પરંપરોત્પન્નક કહેવાય છે. તેથી તેના ભેદ, વિગ્રહગતિના વિવિધ વિકલ્પો, તેનું કાલમાન, તેના સ્થાન, આયુષ્ય અને કર્મબંધની અપેક્ષાએ ચૌભંગી પર્યતના પ્રત્યેક વિષયનું કથન ઔદિક ઉદ્દેશક-૧ અનુસાર જાણવું.

॥ શતક-૩૪/૧/૩ સંપૂર્ણ ॥

અવાંતર શતક-૧ : ઉદ્દેશક-૪ થી ૧૧

અનંતરાવગાઠ આદિ એકેન્દ્રિય :-

૪૨ એવં સેસા વિ અદ્દુ ઉદ્દેસગા જાવ અચરિમો ત્તિ । ણવરં- અણંતરા, અણંતરસરિસા; પરંપરા, પરંપરસરિસા; ચરમા ય અચરમા ય એવં ચેવ । એવં એ એક્કારસ ઉદ્દેસગા ।

ભાવાર્થ :- આ રીતે શેષ આઠ ઉદ્દેશક 'અચરમ' પર્યત જાણવા. અનંતરાવગાઠ આદિ ઉદ્દેશક અનંતરોત્પન્નકની સમાન છે. પરંપરાવગાઠ આદિ ઉદ્દેશક પરંપરોત્પન્નકની સમાન છે અને ચરમ તથા અચરમ ઉદ્દેશક પણ પરંપરોત્પન્નકની સમાન છે. આ રીતે અગિયાર ઉદ્દેશક થાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં ઉદ્દેશક ૪ થી ૧૧ આઠ ઉદ્દેશકનું સંક્ષિપ્ત નિરૂપણ છે. તે આઠ ઉદ્દેશકના નામ આ પ્રમાણે છે, યથા- અનંતરાવગાઠ, પરંપરાવગાઠ, અનંતરાહારક, પરંપરાહારક, અનંતર પર્યાપ્તક, પરંપર પર્યાપ્તક, ચરમ અને અચરમ. તેમાં અનંતરાવગાઠ, અનંતરાહારક, અનંતર પર્યાપ્તક તે ત્રણ ઉદ્દેશકનું કથન અનંતરોત્પન્નક ઉદ્દેશક-૨ અનુસાર થાય છે અને શેષ ઉદ્દેશકનું કથન ઔદિક ઉદ્દેશક-૧ અનુસાર થાય છે.

॥ શતક-૩૪/૧/૪-૧૧ સંપૂર્ણ ॥

॥ અવાન્તર શતક-૧ સંપૂર્ણ ॥

કૃષ્ણલેશી એકેન્દ્રિય જીવો પણ સમસ્ત લોકમાં છે. તેની ઉત્પત્તિ વગેરે પણ પૂર્વવત્ પ્રત્યેક સ્થાનમાં થાય છે.

તેની વિગ્રહગતિના વિવિધ વિકલ્પો કૃષ્ણલેશી વિશેષણ યુક્ત જાણવા. આ રીતે ૧૧ ઉદ્દેશકનું સંપૂર્ણ કથન કરવું જોઈએ. ॥ અવાંતર શતક-૨ ॥

નીલલેશી આદિ એકેન્દ્રિય :-

૪ एवं नीललेस्सेहि वि तइयंसयं । काउलेस्सेहि वि एवं चेव चउत्थंसयं । भविसिद्धिय-एगिंदिएहि वि सयं पंचमं ।

ભાવાર્થ :- ઉપરોક્ત કૃષ્ણલેશી પ્રમાણે જ નીલલેશી એકેન્દ્રિયનું ત્રીજું શતક, કાપોતલેશી એકેન્દ્રિયનું ચોથું શતક તથા સમુચ્ચય ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિયનું પાંચમું શતક છે. ॥ અવાંતર શતક-૩,૪,૫ ॥

કૃષ્ણલેશી ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય :-

૫ कइविहा णं भंते ! कणहलेस्सा भवसिद्धिया एगिंदिया पण्णत्ता ? गोयमा ! जहेव ओहियउद्देसओ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશી ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય જીવોના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ઔદિક ઉદ્દેશક અનુસાર જાણવું. ॥ અવાંતર શતક-૬/૧ ॥

૬ कइविहा णं भंते ! अणंतरोववण्णगा कणहलेस्सा भवसिद्धिया एगिंदिया पण्णत्ता ? गोयमा ! जहेव अणंतरोववण्णगउद्देसओ ओहिओ तहेव ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અનંતરોત્પન્ન કૃષ્ણલેશી ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય જીવોના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ઔદિક અનંતરોત્પન્નક ઉદ્દેશક(ઉદ્દેશક-૨) અનુસાર જાણવું. ॥ અવા-૬/૨ ॥

૭ कइविहा णं भंते ! परंपरोववण्णकणहलेस्स भवसिद्धियएगिंदिया पण्णत्ता ? गोयमा ! पंचविहा परंपरोववण्णकणहलेस्स भवसिद्धियएगिंदिया पण्णत्ता- एवं भेओ चउक्कओ जाव वणस्सइकाइय ति ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરંપરોત્પન્ન કૃષ્ણલેશી ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય જીવોના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- પાંચ પ્રકાર છે. આ રીતે ચાર-ચાર ભેદ યાવત્ વનસ્પતિકાયિક પર્યંત જાણવા.

૮ परंपरोववण्णकणहलेस्स भवसिद्धियअपज्जत्तसुहुमपुढविकाइए णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए, पुच्छा ? गोयमा ! एवं एएणं अभिलावेणं जहेव ओहिओ उद्देसओ जाव लोगचरमंते ति । सव्वत्थ कणहलेस्सेसु भवसिद्धिएसु उववाएयव्वो ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પરંપરોત્પન્ન કૃષ્ણલેશી ભવસિદ્ધિક અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવ, આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પૂર્વી ચરમાન્તમાં મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરીને પશ્ચિમ ચરમાન્તમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તે કેટલા સમયની વિગ્રહ ગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ જાણવું. આ રીતે ઔદિક ઉદ્દેશક અનુસાર લોકના ચરમાન્ત સુધી કૃષ્ણલેશી ભવસિદ્ધિકમાં ઉત્પત્તિ વિષયક સંપૂર્ણ કથન કરવું જોઈએ. ॥ અવા-૬/૩ ॥

૯ કહિં ણં ભંતે ! પરંપરોવવળ્લ-કળ્લેસ્સ ભવસિદ્ધિય-પજ્જત્તબાયરપુઠ્ઠવિકાઙ્ગિયાણં ઠાણા પળ્લતા ? ગોયમા ! જહેવ ઓહિઓ ઉદ્દેસઓ તહેવ ભાણિયવ્વં જાવ તુલ્લલ્લિદ્ધિય ત્તિ । એવં એણં અભિલાવેણં કળ્લેસ્સ ભવસિદ્ધિય-એગિંદિએહિં વિ તહેવ એવ્કારસ-ઉદ્દેસગસંજુત્તં છટ્ઠસયં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્! પરંપરોત્પન્નક કૃષ્ણલેશી ભવસિદ્ધિક પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાયિક જીવોના સ્થાન ક્યાં છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! આ રીતે ઔદિક ઉદ્દેશક અનુસાર ‘તુલ્યસ્થિતિવાળા છે’ ત્યાં સુધીનું કથન યાવત્ કરવું. આ જ રીતે ઉપરોક્ત પદ્ધતિ અનુસાર કૃષ્ણલેશી ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિયાના પણ અગિયાર ઉદ્દેશક સહિત છટ્ટા અવાન્તર શતકનું સંપૂર્ણ કથન કરવું. ॥ અવાન્તર શતક—૬/૪—૧૧ ॥

વિવેચન :-

અવાન્તર શતક—૫ માં સમુચ્ચય ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય જીવોનું કથન છે. પ્રસ્તુત અવાન્તર શતક—૬ માં કૃષ્ણલેશી ભવ સિદ્ધિક એકેન્દ્રિય જીવોનું કથન છે.

છટ્ટા અવાન્તર શતકનું સંપૂર્ણ કથન પ્રથમ અવાન્તર શતકની સમાન છે. તદનુસાર અનંતરોત્પન્નક કૃષ્ણલેશી ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય જીવો અપર્યાપ્તા જ હોય છે. તેથી તેમાં પાંચ સ્થાવરના સૂક્ષ્મ અને બાદર બે ભેદ થતાં ૫×૨=૧૦ ભેદ જ થાય છે. તે જીવોનું મૃત્યુ થતું નથી. તેથી તેની વિગ્રહગતિ થતી નથી. તેનું સંપૂર્ણ કથન અનંતરોત્પન્નક ઉદ્દેશક(પ્રથમ અવાન્તર શતકના બીજા ઉદ્દેશક) અનુસાર છે.

પરંપરોત્પન્નક કૃષ્ણલેશી ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય જીવોના ભેદ, વિગ્રહગતિના વિકલ્પો, વિગ્રહ ગતિની સ્થિતિઓ, તેના સ્થાન, આયુષ્ય અને કર્મબંધ સંબંધી ચૌભંગી આદિ સંપૂર્ણ વર્ણન પ્રથમ ઔદિક અવાન્તર શતક અનુસાર છે. શેષ આઠ ઉદ્દેશકોનું સંપૂર્ણ વર્ણન પણ ઔદિક અવાન્તર શતક અનુસાર છે.

નીલલેશી ભવ સિદ્ધિક એકેન્દ્રિય આદિ :-

૧૦ નીલલેસ્સભવસિદ્ધિયએગિંદિએસુસયંસત્તમં । એવંકાઁલ્લેસ્સભવસિદ્ધિયએગિંદિએહિં વિ સયં અટ્ઠમં । જહા ભવિસિદ્ધિએહિં ચત્તારિ સયાણિ એવં અભવસિદ્ધિએહિં વિ ચત્તારિ સયાણિ ભાણિયવ્વાણિ । ણવરં ચરમઅચરવજ્જા ણવ ઉદ્દેસગા ભાણિયવ્વા, સેસં તં ચેવ । એવં એયાઙ્ગિંદિયસેઠ્ઠીસયાઙ્ગિં ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- નીલલેશી ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય જીવોનું અવાન્તર સાતમું શતક છે. આ જ રીતે કાપોતલેશી ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય જીવોનું અવાન્તર આઠમું શતક છે. આ રીતે ભવસિદ્ધિક જીવોના ચાર શતક થાય. તે જ પ્રમાણે અભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય જીવોના પણ ચાર શતક કહેવા જોઈએ. તેમાં ચરમ અને અચરમને છોડીને શેષ નવ ઉદ્દેશક કહેવા જોઈએ. શેષ વર્ણન ભવસિદ્ધિક પ્રમાણે છે. આ રીતે બાર એકેન્દ્રિય શ્રેણી શતક પૂર્ણ થાય છે. ॥ હે ભગવન્! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥ ॥ અવાન્તર શતક—૭થી ૧૨ ॥

વિવેચન :-

નીલલેશી ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય અને કાપોતલેશી ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિયનું ક્રમશઃ અવાન્તર સાતમું

અને આઠમું શતક થાય છે. આ રીતે સમુચ્ચય ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય તથા કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોતલેશી ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય; તે ચાર શતક ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિયના થાય છે. તે જ રીતે અભવસિદ્ધિક જીવોના પણ ચાર શતક થાય છે પરંતુ અભવસિદ્ધિકોમાં ચરમ, અચરમનો ભેદ હોતો નથી; તે સર્વ અચરમ જ હોય છે. તેથી તેમાં ચરમ, અચરમ સિવાયના નવ ઉદ્દેશકોનું જ કથન છે. તેથી ચાર અવાંતર શતકોમાં બે-બે ઉદ્દેશક ઓછા થવાથી કુલ $૪ \times ૨ = ૮$ ઉદ્દેશક ન્યૂન થાય છે. આ રીતે ચોવીસમા શતકમાં ૧૨ અવાંતર શતક $\times ૧૧$ ઉદ્દેશક = $૧૩૨ - ૮ = ૧૨૪$ ઉદ્દેશક થાય છે.

॥ અવાંતર શતક-૨ થી ૧૨ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૩૫

પરિચય

- ★ આ શતકનું નામ મહાયુગ્મ એકેન્દ્રિય શતક છે. તેમાં ૧૬ પ્રકારના મહાયુગ્મનું નિરૂપણ છે. આ શતકમાં પણ ૧૨ અવાંતર શતક પૂર્વોક્ત શ્રેણી શતકની સમાન છે. પ્રત્યેક અવાંતર શતકના ૧૧-૧૧ ઉદ્દેશકો છે.
- ★ **મહાયુગ્મ :-** શતક-૩૧માં ચાર પ્રકારના લઘુયુગ્મનું કથન છે. તે જ ચાર યુગ્મોનો પરસ્પર સંયોગ કરવાથી મહાયુગ્મ બને છે. મહાયુગ્મના ૧૬ પ્રકાર છે.
- ★ એકેન્દ્રિય જીવોમાં અન્ય ગતિમાંથી ૧૬ મહાયુગ્મ રૂપે જીવો આવીને ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. આ શતકમાં તે સોળ યુગ્મ રૂપ ઉત્પન્ન થનાર જીવોનું નિરૂપણ ૩૩ દ્વારથી શતક-૧૧ના અતિદેશ પૂર્વક છે.
- ★ (૧) પ્રથમ ઉદ્દેશકમાં સમુચ્ચય એકેન્દ્રિય મહાયુગ્મનું કથન છે. (૨) બીજા ઉદ્દેશકમાં પ્રથમ સમયવર્તી એકેન્દ્રિય મહાયુગ્મનું કથન છે. (૩) ત્રીજા ઉદ્દેશકમાં અપ્રથમ સમયવર્તી એકેન્દ્રિય મહાયુગ્મનું કથન પ્રથમ ઉદ્દેશક અનુસાર છે. (૪) ચોથા ઉદ્દેશકમાં ચરમ સમયવર્તી એકેન્દ્રિય મહાયુગ્મનું કથન છે. (૫) પાંચમા ઉદ્દેશકમાં અચરમ સમયવર્તી એકેન્દ્રિય મહાયુગ્મનું કથન પ્રથમ ઉદ્દેશક અનુસાર છે. (૬) છઠ્ઠા ઉદ્દેશકમાં પ્રથમ પ્રથમ સમયવર્તી એકેન્દ્રિય મહાયુગ્મનું કથન બીજા ઉદ્દેશક અનુસાર છે. (૭) સાતમા ઉદ્દેશકમાં પ્રથમ અપ્રથમ સમયવર્તી એકેન્દ્રિય મહાયુગ્મનું કથન પ્રથમ ઉદ્દેશક અનુસાર છે. (૮) આઠમા ઉદ્દેશકમાં પ્રથમ ચરમ સમયવર્તી એકેન્દ્રિય મહાયુગ્મનું કથન ચોથા ઉદ્દેશક અનુસાર છે. (૯) નવમા ઉદ્દેશકમાં પ્રથમ અચરમ સમયવર્તી એકેન્દ્રિય મહાયુગ્મનું કથન પહેલા ઉદ્દેશક અનુસાર છે. (૧૦) દશમા ઉદ્દેશકમાં ચરમ ચરમ સમયવર્તી એકેન્દ્રિય મહાયુગ્મનું કથન ચોથા ઉદ્દેશક અનુસાર છે. (૧૧) અગિયારમાં ઉદ્દેશકમાં ચરમ અચરમ સમયવર્તી એકેન્દ્રિય મહાયુગ્મનું કથન પ્રથમ ઉદ્દેશક અનુસાર છે.
- ★ આ ૧૧ ઉદ્દેશકોમાંથી ૧, ૩, ૫, ૭, ૯, ૧૧, આ ૬ ઉદ્દેશકો સમાન છે. તેમાં સંપૂર્ણ ભવની મુખ્યતા હોવાથી તે પ્રથમ ઉદ્દેશકની સમાન છે, શેષ પાંચેયની ઋદ્ધિમાં ભિન્નતા છે. ઉદ્દેશક-૨ અને ૬ માં પ્રથમ સમયોત્પન્ન જીવોનું વર્ણન હોવાથી આ બંને ઉદ્દેશક સમાન છે, તેમાં પ્રથમ ઉદ્દેશક થી ૧૦ બોલોમાં વિશેષતા છે. ઉદ્દેશક-૪, ૮, ૧૦ આ ત્રણ ઉદ્દેશકો ચરમ સમયવર્તી હોવાની અપેક્ષાએ પરસ્પર સમાન છે.
- ★ આ રીતે પ્રથમ અવાંતર શતકમાં અગિયાર ઉદ્દેશકો છે. ત્યાર પછી કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત લેશી એકેન્દ્રિયના ત્રણ અવાંતર શતક છે. આ રીતે કુલ ચાર અવાંતર શતક સામાન્ય એકેન્દ્રિય જીવોના છે. તે જ રીતે ભવી અને અભવી એકેન્દ્રિય જીવોના ચાર-ચાર અવાંતર શતક છે.
- ★ કુલ ૧૨ અવાંતર શતક અને પ્રત્યેકના ૧૧ ઉદ્દેશકો ગણતાં ૧૨×૧૧=૧૩૨ ઉદ્દેશકો થાય છે. એકેન્દ્રિયોમાં તેજોલેશ્યાને નગણ્ય કરતાં સૂત્રકારે તેજોલેશી એકેન્દ્રિયનું અવાંતર શતક કહ્યું નથી.

શતક-૩૫ : એકેન્દ્રિય મહાયુગ્મ

અર્વાંતર શતક-૧ : ઉદ્દેશક-૧

મહાયુગ્મના પ્રકાર :-

૧ કહ્ પં ભંતે ! મહાજુમ્મા પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! સોલસ મહાજુમ્મા પળ્ણત્તા, તં જહા-કહ્જુમ્મકહ્જુમ્મે, કહ્જુમ્મતેઓગે, કહ્જુમ્મદાવરજુમ્મે, કહ્જુમ્મકલિઓગે, તેઓગકહ્જુમ્મે, તેઓગતેઓગે, તેઓગદાવરજુમ્મે, તેઓગકલિઓગે, દાવરજુમ્મકહ્જુમ્મે, દાવરજુમ્મતેઓગે, દાવરજુમ્મ-દાવરજુમ્મે, દાવરજુમ્મ-કલિઓગે, કલિઓગકહ્જુમ્મે, કલિઓગતેઓગે, કલિઓગદાવરજુમ્મે, કલિઓગકલિઓગે

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! મહાયુગ્મના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! મહાયુગ્મના સોળ પ્રકાર છે, યથા- (૧) કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ, (૨) કૃતયુગ્મ ત્ર્યોજ, (૩) કૃતયુગ્મ દ્વાપરયુગ્મ, (૪) કૃતયુગ્મ કલ્યોજ, (૫) ત્ર્યોજ કૃતયુગ્મ, (૬) ત્ર્યોજ ત્ર્યોજ, (૭) ત્ર્યોજ દ્વાપરયુગ્મ, (૮) ત્ર્યોજ કલ્યોજ, (૯) દ્વાપરયુગ્મ કૃતયુગ્મ, (૧૦) દ્વાપરયુગ્મ ત્ર્યોજ, (૧૧) દ્વાપરયુગ્મ દ્વાપરયુગ્મ, (૧૨) દ્વાપરયુગ્મ કલ્યોજ, (૧૩) કલ્યોજ કૃતયુગ્મ, (૧૪) કલ્યોજ ત્ર્યોજ, (૧૫) કલ્યોજ દ્વાપરયુગ્મ, (૧૬) કલ્યોજ કલ્યોજ.

૨ સેકેળદ્વેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચઈ- સોલસ મહાજુમ્મા પળ્ણત્તા, તં જહા-કહ્જુમ્મકહ્જુમ્મે જાવકલિઓગકલિઓગે ?

ગોયમા ! જે પં રાસી ચઝક્કણં અવહારેણં અવહીરમાણે ચઝપજ્જવસિણ, જે પં તસ્સ રાસિસ્સ અવહારસમયા તેવિ કહ્જુમ્મા, સે તં કહ્જુમ્મ-કહ્જુમ્મે । જે પં રાસી ચઝક્કણં અવહારેણં અવહીરમાણે તિપજ્જવસિણ, જે પં તસ્સ રાસિસ્સ અવહારસમયા, તે કહ્જુમ્મા, સે તં કહ્જુમ્મતેઓગે । જે પં રાસિ ચઝક્કણં અવહારેણં અવહીરમાણે દુપજ્જ- વસિણ, જે પં તસ્સ રાસિસ્સ અવહારસમયા તે કહ્જુમ્મા, સે તં કહ્જુમ્મદાવરજુમ્મે । જે પં રાસી ચઝક્કણં અવહારેણં અવહીરમાણે ણપજ્જવસિણ, જે પં તસ્સ રાસિસ્સ અવહારસમયા તે કહ્જુમ્મા, સે તં કહ્જુમ્મકલિઓગે ।

જે પં રાસી ચઝક્કણં અવહારેણં અવહીરમાણે ચઝપજ્જવસિણ, જે પં તસ્સ રાસિસ્સ અવહારસમયા તે તેઓગા, સે તં તેઓગકહ્જુમ્મે । જે પં રાસિ ચઝક્કણં અવહારેણં અવહીરમાણે તિપજ્જવસિણ, જે પં તસ્સ રાસિસ્સ અવહારસમયા તે તેઓગા, સે તં તેઓગ- તેઓગે । જે પં રાસી ચઝક્કણં અવહારેણં અવહીરમાણે દોપજ્જવસિણ, જે પં તસ્સ રાસિસ્સ અવહારસમયા તે તેઓગા, સે તં તેઓગદાવરજુમ્મે । જે પં રાસિ ચઝક્કણં

જે પં તસ્સ રાસિસ્સ અવહારસમયા તે તેઓગા, સે તં તેઓગકલિઓગે ।

જે પં રાસી ચઝક્કણં અવહારેણં અવહીરમાણે ચઝપજ્જવસિણ, જે પં તસ્સ રાસિસ્સ અવહારસમયા તે દાવરજુમ્મા, સે તં દાવરજુમ્મકઢજુમ્મે । જે પં રાસી ચઝક્કણં અવહારેણં અવહીરમાણે તિપજ્જવસિણ, જે પં તસ્સ રાસિસ્સ અવહારસમયા તે દાવરજુમ્મા, સે તં દાવરજુમ્મતેઓગે । જે પં રાસી ચઝક્કણં અવહારેણં અવહીરમાણે દુપજ્જવસિણ, જે પં તસ્સ રાસિસ્સ અવહારસમયા તે દાવરજુમ્મા, સે તં દાવરજુમ્મદાવરજુમ્મે । જે પં રાસી ચઝક્કણં અવહારેણં અવહીરમાણે ણગપજ્જવસિણ, જે પં તસ્સ રાસિસ્સ અવહારસમયા તે દાવરજુમ્મા, સે તં દાવરજુમ્મકલિઓગે ।

જે પં રાસી ચઝક્કણં અવહારેણં અવહીરમાણે ચઝપજ્જવસિણ, જે પં તસ્સ રાસિસ્સ અવહારસમયા તે કલિઓગા, સે તં કલિઓગકઢજુમ્મે । જે પં રાસી ચઝક્કણં અવહારેણં અવહીરમાણે તિપજ્જવસિણ, જે પં તસ્સ રાસિસ્સ અવહારસમયા તે કલિઓગા, સે તં કલિઓગતેઓગે । જે પં રાસી ચઝક્કણં અવહારેણં અવહીરમાણે દુપજ્જવસિણ, જે પં તસ્સ રાસિસ્સ અવહારસમયા તે કલિઓગા, સે તં કલિઓગદાવરજુમ્મે । જે પં રાસી ચઝક્કણં અવહારેણં અવહીરમાણે ણગપજ્જવસિણ, જે પં તસ્સ રાસિસ્સ અવહારસમયા તે કલિઓગા, સે તં કલિઓગકલિઓગે । સે તેણદ્દેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચઈ જાવ કલિઓગકલિઓગે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તેનું કારણ શું છે કે મહાયુગ્મના સોળ પ્રકાર છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! (૧) જે રાશિમાંથી ચારની સંખ્યાથી અપહાર કરતાં ચાર શેષ રહે અને તે રાશિના અપહાર સમય(સંખ્યા) પણ કૃતયુગ્મ સંખ્યક હોય, તો તે રાશિ 'કૃતયુગ્મકૃતયુગ્મ' કહેવાય છે, (૨) જે રાશિમાંથી ચારની સંખ્યાથી અપહાર કરતાં ત્રણ શેષ રહે અને તે રાશિના અપહાર સમય(સંખ્યા) કૃતયુગ્મ સંખ્યક હોય, તો તે રાશિ 'કૃતયુગ્મત્ર્યોજ' કહેવાય છે, (૩) જે રાશિમાંથી ચારની સંખ્યાનો અપહાર કરતાં બે શેષ રહે અને તે રાશિના અપહાર સમય કૃતયુગ્મ સંખ્યક હોય, તો તે રાશિ 'કૃતયુગ્મ દ્વાપરયુગ્મ' કહેવાય છે, (૪) જે રાશિમાંથી ચારની સંખ્યાથી અપહાર કરતાં એક શેષ રહે અને તે રાશિના અપહાર સમય કૃતયુગ્મ સંખ્યક હોય, તો તે રાશિ કૃતયુગ્મ કલ્યોજ કહેવાય છે.

(૫) જે રાશિમાંથી ચારની સંખ્યાથી અપહાર કરતાં ચાર શેષ રહે અને તે રાશિના અપહાર સમય ત્ર્યોજ સંખ્યક હોય, તો તે રાશિ 'ત્ર્યોજકૃતયુગ્મ' કહેવાય છે, (૬) જે રાશિમાંથી ચારની સંખ્યાથી અપહાર કરતાં ત્રણ શેષ રહે અને તે રાશિના અપહાર સમય ત્ર્યોજ સંખ્યક હોય, તો તે રાશિ ત્ર્યોજ ત્ર્યોજ કહેવાય છે, (૭) જે રાશિમાંથી ચારની સંખ્યાથી અપહાર કરતાં બે શેષ રહે અને તે રાશિના અપહાર સમય ત્ર્યોજ સંખ્યક હોય, તો તે રાશિ ત્ર્યોજદ્વાપરયુગ્મ કહેવાય છે, (૮) જે રાશિમાંથી ચારની સંખ્યાથી અપહાર કરતાં એક શેષ રહે અને તે રાશિના અપહાર સમય ત્ર્યોજ સંખ્યક હોય, તો તે રાશિ ત્ર્યોજ કલ્યોજ કહેવાય છે.

(૯) જે રાશિમાંથી ચારની સંખ્યાથી અપહાર કરતાં ચાર શેષ રહે અને તે રાશિના અપહાર સમય દ્વાપરયુગ્મ સંખ્યક હોય, તો તે રાશિ 'દ્વાપરયુગ્મ કૃતયુગ્મ' કહેવાય છે, (૧૦) જે રાશિમાંથી

ચારની સંખ્યાથી અપહાર કરતાં ત્રણ શેષ રહે અને તે રાશિના અપહાર સમય દ્વાપરયુગ્મ સંખ્યક હોય, તો તે રાશિ દ્વાપરયુગ્મત્ર્યોજ કહેવાય છે, (૧૧) જે રાશિમાંથી ચાર સંખ્યાથી અપહાર કરતાં બે શેષ રહે અને તે રાશિના અપહાર સમય દ્વાપરયુગ્મ સંખ્યક હોય, તો તે રાશિ 'દ્વાપરયુગ્મદ્વાપરયુગ્મ' કહેવાય છે, (૧૨) જે રાશિમાંથી ચારની સંખ્યાથી અપહાર કરતાં એક શેષ રહે અને તે રાશિના અપહાર સમય દ્વાપરયુગ્મ સંખ્યક હોય, તો તે રાશિ દ્વાપરયુગ્મ કલ્યોજ કહેવાય છે.

(૧૩) જે રાશિમાંથી ચાર સંખ્યાથી અપહાર કરતાં ચાર શેષ રહે અને તે રાશિના અપહાર સમય કલ્યોજ સંખ્યક હોય, તો તે રાશિ કલ્યોજ કૃતયુગ્મ કહેવાય છે, (૧૪) જે રાશિમાંથી ચાર સંખ્યાથી અપહાર કરતાં ત્રણ શેષ રહે અને તે રાશિનો અપહાર સમય કલ્યોજ સંખ્યક હોય, તો તે રાશિ કલ્યોજ ત્ર્યોજ કહેવાય છે, (૧૫) જે રાશિમાંથી ચાર સંખ્યાથી અપહાર કરતાં બે શેષ રહે અને તે રાશિના અપહાર સમય કલ્યોજ સંખ્યક હોય, તો તે રાશિ કલ્યોજ દ્વાપરયુગ્મ કહેવાય છે, (૧૬) જે રાશિમાંથી ચાર સંખ્યાથી અપહાર કરતાં એક શેષ રહે અને તે રાશિના અપહાર સમય કલ્યોજ સંખ્યક હોય, તો તે રાશિ 'કલ્યોજ કલ્યોજ' કહેવાય છે. તેથી હે ગૌતમ ! કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ યાવત્ કલ્યોજ કલ્યોજ રાશિ કહેવાય છે.

વિવેચન :-

રાશિ-સંખ્યા વિશેષને યુગ્મ કહે છે. તેના બે પ્રકાર છે. લઘુયુગ્મ અને મહાયુગ્મ. લઘુયુગ્મનું વર્ણન શતક-૩૧ માં છે. પ્રસ્તુત ઉદ્દેશકમાં મહાયુગ્મનું વર્ણન છે. તેના ૧૬ ભેદ છે, એક એક યુગ્મને ચારે યુગ્મ સાથે સંયોગ કરતાં $૪ \times ૪ = ૧૬$ ભંગ થાય છે. (૧) કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ- અહીં પ્રયુક્ત 'કૃતયુગ્મ-કૃતયુગ્મ' બે શબ્દમાં પ્રથમ કૃતયુગ્મ શબ્દ અપહાર કરવાની સંખ્યાને સૂચિત કરે છે અને બીજો કૃતયુગ્મ શબ્દ તે રાશિને સૂચિત કરે છે. જેમ કે- ૩૨ સંખ્યામાંથી ચાર-ચારનો અપહાર(બાદબાકી) આઠ વાર થાય. તે અપહાર સંખ્યા-૮ કૃતયુગ્મ છે અને ૩૨ની રાશિ પણ કૃતયુગ્મ છે. તેથી તે રાશિને કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ કહે છે.

(૫) ત્ર્યોજ કૃતયુગ્મ- ૨૮ની રાશિમાંથી ચાર-ચારને સાત વાર બાદ કરી શકાય છે. અહીં અપહાર સંખ્યા ૭ છે, તે ત્ર્યોજ છે અને ૨૮ની રાશિ કૃતયુગ્મ છે. તેથી તે રાશિને ત્ર્યોજ કૃતયુગ્મ કહે છે. (૯) દ્વાપરયુગ્મ કૃતયુગ્મ- ૨૪ની રાશિમાંથી ચાર-ચારને છ વાર બાદ કરી શકાય છે. આ (૬) અપહાર સંખ્યા દ્વાપરયુગ્મ છે અને ૨૪ની રાશિ કૃતયુગ્મ છે. તેથી તે રાશિને દ્વાપરયુગ્મ કૃતયુગ્મ કહે છે. (૧૩) કલ્યોજ કૃતયુગ્મ- ૨૦ની રાશિમાંથી ચાર-ચારનો અપહાર પાંચ વાર થાય છે. અપહાર સંખ્યા પાંચ કલ્યોજ છે અને ૨૦ની રાશિ કૃતયુગ્મ છે. તેથી તે રાશિને કલ્યોજ કૃતયુગ્મ કહે છે. આ રીતે શેષ મહાયુગ્મનું સ્વરૂપ સમજી શકાય છે.

સોળ મહાયુગ્મોની સંખ્યાઓના ઉદાહરણ આ પ્રમાણે છે- (૧) કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ = ૧૬, ૩૨, ૪૮, ૬૪ (૨) કૃતયુગ્મ ત્ર્યોજ = ૧૮, ૩૫, ૫૧, ૬૭ (૩) કૃતયુગ્મ દ્વાપરયુગ્મ = ૧૮, ૩૪, ૫૦, ૬૬ (૪) કૃતયુગ્મ કલ્યોજ = ૧૭, ૩૩, ૪૯, ૬૫ (૫) ત્ર્યોજ કૃતયુગ્મ = ૧૨, ૨૮, ૪૪, ૬૦ (૬) ત્ર્યોજ ત્ર્યોજ = ૧૫, ૩૧, ૪૭, ૬૩ (૭) ત્ર્યોજ દ્વાપરયુગ્મ = ૧૪, ૩૦, ૪૬, ૬૨ (૮) ત્ર્યોજ કલ્યોજ = ૧૩, ૨૯, ૪૫, ૬૧ (૯) દ્વાપરયુગ્મ કૃતયુગ્મ = ૮, ૨૪, ૪૦, ૫૬ આદિ (૧૦) દ્વાપરયુગ્મ ત્ર્યોજ = ૧૧, ૨૭, ૪૩, ૫૯ આદિ. (૧૧) દ્વાપરયુગ્મ દ્વાપર = ૧૦, ૨૬, ૪૨, ૫૮ આદિ (૧૨) દ્વાપરયુગ્મ કલ્યોજ = ૯, ૨૫, ૪૧, ૫૭ આદિ (૧૩) કલ્યોજ કૃતયુગ્મ = ૪, ૨૦, ૩૬, ૫૨ આદિ (૧૪) કલ્યોજ ત્ર્યોજ = ૭, ૨૩, ૩૯, ૫૫ આદિ (૧૫) કલ્યોજ દ્વાપરયુગ્મ = ૬, ૨૨, ૩૮, ૫૪ આદિ (૧૬) કલ્યોજ કલ્યોજ = ૫, ૨૧, ૩૭, ૫૩ આદિ.

કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિયોની ઉત્પત્તિ આદિ :-

૩ કહજુમ્મકહજુમ્મર્ગિંદિયા ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ- કિં ણેરહિંતો ઉવવજ્જંતિ, પુચ્છા ? ગોયમા ! જહા ઉપ્પલુદ્દેસણ તહા ઉવવાઓ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ રાશિ રૂપ એકેન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? શું નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અહીં ઉત્પત્તિ વિષયક સંપૂર્ણ કથન ઉત્પલોદ્દેશક(શતક-૧૧/૧) અનુસાર જાણવું.

૪ તે ણં ભંતે ! જીવા ઇગસમણં કેવહિયા ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! સોલસ વા, સંખેજ્જા વા, અસંખેજ્જા વા, અણંતા વા ઉવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સોળ સંખ્યાત, અસંખ્યાત અથવા અનંત ઉત્પન્ન થાય છે.

૫ તે ણં ભંતે ! જીવા સમણ સમણ, પુચ્છા ? ગોયમા ! તે ણં અણંતા સમણ સમણ અવહીરમાણા અવહીરમાણા અણંતાહિં ઉસ્સપ્પિણી-અવસપ્પિણીહિં અવહીરંતિ, ણો ચેવ ણં અવહરિયા સિયા । ઉચ્ચત્તં જહા ઉપ્પલુદ્દેસણ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે અનંત જીવોમાંથી સમયે-સમયે એક-એક જીવનો અપહાર થાય, તો તે જીવોનો અપહાર કેટલા કાલમાં થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પ્રતિસમય એક-એક જીવનો અપહાર થાય, તો અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાલ વ્યતીત થાય, તો પણ તે જીવોનો અપહાર થતો નથી અર્થાત્ ખાલી થતા નથી. તેની ઊંચાઈ ઉત્પલોદ્દેશક અનુસાર છે.

૬ તે ણં ભંતે ! જીવા ણાણાવરણિજ્જસ્સ કમ્મસ્સ કિં બંધગા, અબંધગા ? ગોયમા ! બંધગા, ણો અબંધગા । ઇવં સવ્વેસિં કમ્માણં આડયવજ્જાણં । આડયસ્સ બંધગા વા અબંધગા વા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે એકેન્દ્રિય જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મના બંધક છે કે અબંધક ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! બંધક છે, અબંધક નથી, આ રીતે આયુષ્ય કર્મ સિવાય શેષ સર્વ કર્મોના બંધક છે, આયુષ્ય-કર્મના તે બંધક પણ છે અને અબંધક પણ છે.

૭ તે ણં ભંતે ! જીવા ણાણાવરણિજ્જસ્સ કમ્મસ્સ કિં વેયગા, અવેયગા ? ગોયમા ! વેયગા, ણો અવેયગા । ઇવં સવ્વેસિં કમ્માણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મના વેદક છે કે અવેદક ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે વેદક છે, અવેદક નથી, આ રીતે સર્વ કર્મના વિષયમાં જાણવું.

૮ તે ણં ભંતે ! જીવા કિં સાયાવેયગા, અસાયાવેયગા ? ગોયમા ! સાતાવેયગા વા, અસાતાવેયગા વા । ઇવં ઉપ્પલુદ્દેસગ-પરિવાડી । સવ્વેસિં કમ્માણં ઉદ્દઈ, ણો અણુદ્દઈ । છ્ણહં કમ્માણં ઉદ્દીરગા, ણો અણુદ્દીરગા । વેયણિજ્જાડયાણં ઉદ્દીરગા વા, અણુદ્દીરગા વા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો શાતાવેદક છે કે અશાતાવેદક છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે શાતાવેદક છે અથવા અશાતાવેદક છે. ઉત્પલોદેશકના ક્રમ અનુસાર જાણવું. તે સર્વ કર્મોના ઉદયવાળા છે, અનુદયી નથી, છ કર્મોના ઉદીરક છે, અનુદીરક નથી. વેદનીય અને આયુષ્યકર્મના ઉદીરક પણ છે અને અનુદીરક પણ છે.

૯ તે જ બંતે ! જીવા કિં કળહલેસા, પુચ્છા ? ગોયમા ! કળહલેસ્સા વા, ણીલલેસ્સા વા, કાઝલેસ્સા વા તેઝલેસ્સા વા । ણો સમ્મદિટ્ટી, ણો સમ્મામિચ્છાદિટ્ટી, મિચ્છાદિટ્ટી । ણો ણાણી, અણ્ણાણી, ણિયમંદુઅણ્ણાણી, તં જહા- મઙ્ગઅણ્ણાણી ય સુયઅણ્ણાણી ય । ણો મળજોગી, ણો વઙ્ગજોગી, કાયજોગી । સાગારોવઝ્ઠ્ઠા વા અણાગારોવઝ્ઠ્ઠા વા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો કૃષ્ણલેશી છે, ઈત્યાદિ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે કૃષ્ણલેશી, નીલલેશી, કાપોતલેશી અને તેજોલેશી છે. તે સમ્યગ્દષ્ટિ અને મિશ્રદષ્ટિ નથી, એક મિથ્યાદષ્ટિ જ હોય છે. જ્ઞાની નથી, અજ્ઞાની હોય છે, તેમાં નિયમા બે અજ્ઞાન-મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાન હોય છે, તે મનયોગી અને વચનયોગી નથી, કાયયોગી હોય છે. તે સાકારોપયુક્ત અથવા અનાકારોપયુક્ત હોય છે.

૧૦ તેસિ જં બંતે ! જીવાણં સરીરા કઙ્ગવણ્ણા-જહા ઝપ્પલુદ્દેસણ સવ્વત્થ, પુચ્છા ? ગોયમા ! જહા ઝપ્પલુદ્દેસણ; ઋસાસગા વા, ણીસાસગા વા, ણો ઝસ્સાસણીસાસગા વા । આહારગા વા અણાહારગા વા । ણો વિરયા, અવિરયા, ણો વિરયાવિરયા । સકિરિયા, ણો અકિરિયા । સત્તવિહબંધગા વા અટ્ટવિહબંધગા વા । આહારસણ્ણોવઝ્ઠ્ઠા વા જાવ પરિગ્ગહ- સણ્ણોવઝ્ઠ્ઠા વા । કોહકસાયી વા માણકસાયી વા માયાકસાયી વા લોભકસાયી વા । ણો ઙ્ગિથિવેયગા, ણો પુરિસવેયગા, ણપુંસગવેયગા । ઙ્ગિથિવેયબંધગા વા પુરિસવેયબંધગા વા ણપુંસગવેયબંધગા વા । ણો સણ્ણી, અસણ્ણી । સંઙ્ગદિયા, ણો અર્ણિંદિયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે એકેન્દ્રિય જીવોના શરીરમાં કેટલા વર્ણ હોય છે, ઈત્યાદિ ઉત્પલોદેશક અનુસાર સર્વ પ્રશ્ન ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ઉત્પલોદેશક અનુસાર તેના શરીરમાં પાંચ વર્ણ, બે ગંધ, પાંચ રસ, અને આઠ સ્પર્શ હોય છે, તે ઉચ્છ્વાસ, નિઃશ્વાસ અથવા નોઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસવાળા હોય છે. તેઓ આહારક કે અનાહારક હોય છે, તેઓ સર્વ વિરત કે દેશવિરત નથી, અવિરત હોય છે. તેઓ સક્રિય હોય છે, અક્રિય નથી. તે સાત અથવા આઠ કર્મના બંધક હોય છે. તે આહારસંજ્ઞા યાવત્ પરિગ્રહસંજ્ઞાવાળા હોય છે. તે ક્રોધકષાયી, માનકષાયી, માયાકષાયી અને લોભકષાયી હોય છે. સ્ત્રીવેદી અને પુરુષવેદી નથી પરંતુ નપુંસકવેદી હોય છે. તે સ્ત્રીવેદ બંધક, પુરુષવેદ બંધક અથવા નપુંસકવેદ બંધક હોય છે. તે સંજ્ઞી નથી, અસંજ્ઞી હોય છે. તે સર્વેન્દ્રિય હોય છે, અનિન્દ્રિય નથી.

૧૧ તે જં બંતે ! કઙ્ગજુમ્મકઙ્ગજુમ્મણ્ણિંદિયા કાલઓ કેવચિરં હોંતિ ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં એવ્વકં સમયં, ઝક્કોસેણં અણ્ણંતં કાલં- અણ્ણંતા ઝસ્સપ્પિણીઓસ્સપ્પિણીઓ, વળસ્સઙ્ગ- કાઙ્ગકાલો । સંવેહો ણ ભણ્ણઙ્ગ, આહારો જહા ઝપ્પલુદ્દેસણ, ણવરં- ણિવ્વાઘાણ્ણં છદ્ધિસિં, વાઘાયં પઙ્ગુચ્ચ સિય તિદિસિં, સિય ચઙ્ગદિસિં, સિય પંચદિસિં, સેસં તહેવ । ઠિઈં જહણ્ણેણં અંતોમુહત્તં, ઝક્કોસેણં બાવીસં વાસસહસ્સાઙ્ગં । સમુઘાયા આદિલ્લા ચત્તારિ ।

મારણતિય-સમુદ્ધાણં-સમોહયા-વિ-મરંતિ, અસમોહયા-વિ-મરંતિ । ઉચ્ચટ્ટુણા-જહા-ઉપ્પલુહ્સેસા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે કૃતયુગ્મકૃતયુગ્મ રાશિરૂપ એકેન્દ્રિય જીવો, કાલની અપેક્ષાએ કેટલા કાલ સુધી રહે છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તે જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાલ, અનંત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી રૂપ વનસ્પતિ કાલ પર્યંત રહે છે. અહીં સંવેદ્ય ન કહેવો જોઈએ. આહાર ઉત્પલોદેશક અનુસાર જાણવો પરંતુ વિશેષતા એ છે કે વ્યાઘાત રહિત છ દિશાનો અને વ્યાઘાત હોય, તો કદાચિત્ ત્રણ, ચાર, પાંચ, દિશાનો આહાર ગ્રહણ કરે છે. (ઉત્પલમાં નિયમા છ દિશાનો આહાર કહ્યો છે) તેની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ બાવીસ હજાર વર્ષની છે. સમુદ્ધાત-પ્રથમ ચાર હોય છે. મારણાન્તિક સમુદ્ધાતથી સમવહત અથવા અસમવહત બંને પ્રકારે મરે છે. ઉદ્વર્તનાનું કથન ઉત્પલોદેશક અનુસાર જાણવું જોઈએ.

૧૨ અહ મંતે ! સવ્વપાણા જાવ સવ્વસત્તા કહજુમ્મકહજુમ્મર્ગિંદિયત્તાણ ઉવવણ્ણપુવ્વા? હંતા ગોયમા ! અસં અદુવા અણંતખુત્તો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સર્વ પ્રાણ યાવત્ સર્વ સત્ત્વ કૃતયુગ્મકૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિય રૂપે પૂર્વે ઉત્પન્ન થયા છે ? **ઉત્તર-** હા, ગૌતમ ! પૂર્વે અનેક વાર અથવા અનંત વાર ઉત્પન્ન થયા છે.

વિવેચન :-

એકેન્દ્રિય જીવો ૧૬ મહાયુગ્મ રૂપ ભંગોથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિય જીવોનું ૩૩ દ્વારોથી વર્ણન છે, તેના માટે પ્રાયઃ શતક-૧૧/૧ ઉત્પલોદેશકનો અતિદેશ (સૂચન) કર્યો છે. તદનુસાર તેના ૩૩ દ્વાર આ પ્રમાણે છે- (૧) ઉપપાત- નરકગતિને છોડીને શેષ ત્રણ ગતિના જીવો એકેન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થાય છે. (૨) પરિમાણ- અહીં કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિયનું કથન હોવાથી જઘન્ય ૧૬, ૩૨, ૪૮, ૬૪ યાવત્ સંખ્યાત, અસંખ્યાત અને અનંત જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. (૩) અપહાર- તેમાંથી સમયે-સમયે એક-એક જીવનો અપહાર કરીએ, તો અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાલ વ્યતીત થઈ જાય તો પણ તેનો અપહાર થતો નથી. (૪) અવગાહના- જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ ૧,૦૦૦ યોજન ઝાઝેરી છે. (૫) કર્મ બંધ- આયુષ્યના અબંધકાલમાં સાત અને આયુષ્યના બંધકાલમાં આઠ કર્મના બંધક હોય છે. (૬) વેદ- આઠ કર્મનું વેદન કરે છે. શાતા અને અશાતાના વેદક હોય છે. (૭) ઉદય- આઠ કર્મનો ઉદય હોય છે. (૮) ઉદીરણા- આયુષ્ય અને વેદનીયને છોડીને છ કર્મના નિયમા ઉદીરક હોય છે. આયુષ્ય અને વેદનીયકર્મની ઉદીરણા ભજનાથી થાય છે. તેઓ અનુદીરક નથી. (૯) લેશ્યા- પ્રથમ ચાર લેશ્યા હોય છે. (અહીં સમુચ્ચય એકેન્દ્રિયનું કથન છે) (૧૦) દષ્ટિ- મિથ્યા દષ્ટિ. (૧૧) જ્ઞાન- બે અજ્ઞાન. (૧૨) યોગ- કાય યોગ. (૧૩) ઉપયોગ- સાકાર અને અનાકારોપયોગ. (૧૪) વર્ણાદિ- તેના શરીરમાં પાંચ વર્ણ, બે ગંધ, પાંચ રસ અને આઠ સ્પર્શ હોય છે. (૧૫) ઉચ્છ્વાસ- તે જીવો ઉચ્છ્વાસક, નિશ્વાસક હોય છે. અપર્યાપ્તાવસ્થામાં નોઉચ્છ્વાસક નોનિશ્વાસક હોય છે. (૧૬) આહારક- આહારક હોય છે, વિગ્રહગતિમાં અનાહારક હોય શકે છે. (૧૭) વિરતિ- તે અવિરત હોય છે. (૧૮) ક્રિયા- સક્રિય છે, અક્રિય થઈ શકતા નથી. (૧૯) બંધક- સાત અથવા આઠ કર્મના બંધક હોય છે. (૨૦) સંજ્ઞા- ચાર સંજ્ઞા હોય. (૨૧) કષાય- કોધાદિ ચાર કષાય. (૨૨) વેદ- નપુંસક વેદ. (૨૩) વેદ બંધક- ત્રણે વેદના બંધક હોય. (૨૪) સંજ્ઞી- અસંજ્ઞી. (૨૫) ઈન્દ્રિય- એક સ્પર્શન્દ્રિય હોય. (૨૬) કાયસ્થિતિ- જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાલ. એકેન્દ્રિય જીવોની કાયસ્થિતિ

જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની જ હોય છે પરંતુ તે જીવોની કૃતયુગ્મ-કૃતયુગ્મ રાશિનું પરિવર્તન એક સમયમાં થઈ શકે છે તેથી જઘન્ય એક સમયની કાયસ્થિતિ ઘટિત થાય છે. (૨૭) સંવેધ- સામાન્ય રૂપે એકેન્દ્રિયોનું કથન હોવાથી કાય સંવેધનું કથન નથી. કાય સંવેધ પૃથ્વીકાય આદિ જીવ વિશેષમાં હોય છે. (૨૮) આહાર- વ્યાઘાતની અપેક્ષાએ ત્રણ, ચાર, પાંચ દિશાનો અને વ્યાઘાત ન હોય તો છ દિશાનો આહાર કરે. (૨૯) સ્થિતિ- જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ ૨૨,૦૦૦ વર્ષ. (સમુચ્ચય એકેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ) (૩૦) સમુદ્ઘાત- પ્રથમ ચાર સમુદ્ઘાત હોય. (સમુચ્ચય એકેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ) (૩૧) મરણ- મારણાંતિક સમુદ્ઘાત સહિત અને સમુદ્ઘાત રહિત, બંને પ્રકારના મરણથી મરે. (૩૨) ઉદ્વર્તન- એકેન્દ્રિય જીવો મરીને મનુષ્ય અને તિર્યચ ગતિમાં જાય. (૩૩) સર્વ પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વ પૂર્વે કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિય રૂપે અનેક વાર કે અનંતવાર ઉત્પન્ન થયા છે.

કૃતયુગ્મત્ર્યોજ આદિ એકેન્દ્રિયોની ઉત્પત્તિ આદિ :-

૧૩ કહજુમ્મતેઓગ્-ર્ગિંદિયા ણં ભંતે! કઓ ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! ઉવવાઓ તહેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કૃતયુગ્મત્ર્યોજ રાશિના એકેન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ઉપપાત પૂર્વવત્ છે.

૧૪ તે ણં ભંતે! જીવા ઇગસમ્મણં કેવહ્યા ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! ઇગૂણવીસા વા સંખેજ્જા વા અસંખેજ્જા વા અણંતા વા ઉવવજ્જંતિ, સેસં જહા કહજુમ્મકહજુમ્માણં જાવ અણંતખુત્તો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ૧૮, સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત ઉત્પન્ન થાય છે, શેષ પૂર્વવત્ છે. કૃતયુગ્મ-કૃતયુગ્મ રાશિ એકેન્દ્રિય અનુસાર યાવત્ પૂર્વે પ્રત્યેક પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વ કૃતયુગ્મ ત્ર્યોજ એકેન્દ્રિય રૂપે અનેક વાર અથવા અનંત વાર ઉત્પન્ન થયા છે; ત્યાં સુધી કહેવું.

૧૫ કહજુમ્મ-દાવરજુમ્મ-ર્ગિંદિયા ણં ભંતે! કઓહિંતો ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! ઉવવાઓ તહેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કૃતયુગ્મ-દ્વાપરયુગ્મ રાશિના એકેન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ જાણવું.

૧૬ તે ણં ભંતે! જીવા ઇગસમ્મણં કેવહ્યા ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! અદ્ધારસ વા સંખેજ્જા વા અસંખેજ્જા વા અણંતા વા ઉવવજ્જંતિ । સેસં તહેવ જાવ અણંતખુત્તો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! એક સમયમાં ૧૮, સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત ઉત્પન્ન થાય છે. શેષ સર્વ કથન પૂર્વવત્ યાવત્ પૂર્વે અનંત વાર ઉત્પન્ન થયા છે.

૧૭ કહજુમ્મકલિઓગ્-ર્ગિંદિયા ણં ભંતે ! કઓહિંતો ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! ઉવવાઓ તહેવ । પરિમાણં સત્તરસ્સ વા સંખેજ્જા વા અસંખેજ્જા વા અણંતા વા સેસં તહેવ જાવ અણંતખુત્તો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કૃતયુગ્મકલ્યોજ રાશિ એકેન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ જાણવું. પરિમાણ ૧૭, સંખ્યાત, અસંખ્યાત અથવા અનંત ઉત્પન્ન થાય છે. શેષ પૂર્વવત્ યાવત્ અનંતવાર ઉત્પન્ન થયા છે.

૧૮ તેઓગકહજુમ્મર્ણિદિયા ણં ભંતે ! કઓર્હિંતો ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! ડવવાઓ તહેવ । પરિમાણં બારસ વા સંખેજ્જા વા અસંખેજ્જા વા અણંતા વા ડવવજ્જંતિ । સેસં તહેવ જાવ અણંતખુત્તો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ત્ર્યોજકૃતયુગ્મ રાશિ એકેન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ઉપપાત પૂર્વવત્ છે. પરિમાણ એક સમયમાં ૧૨ સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત ઉત્પન્ન થાય છે. શેષ પૂર્વવત્ યાવત્ પૂર્વે અનેકવાર અથવા અનંતવાર ઉત્પન્ન થયા છે.

૧૯ તેઓગત્તેઓર્ણિદિયા ણં ભંતે ! કઓર્હિંતો ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! ડવવાઓ તહેવ । પરિમાણં પણ્ણરસ વા સંખેજ્જા વા અસંખેજ્જા વા અણંતા વા । સેસં તહેવ જાવ અણંતખુત્તો । એવં એસુ સોલસસુ મહાજુમ્મેસુ એકો ગમઓ, ણવરં પરિમાણે ણાણત્તં- તેઓર્ણદાવરજુમ્મેસુ પરિમાણં ચોદ્દસ વા સંખેજ્જા વા અસંખેજ્જા વા અણંતા વા ડવવજ્જંતિ । તેઓર્ણકલિઓર્ણેસુ તેરસ વા સંખેજ્જા વા અસંખેજ્જા વા અણંતા વા ડવવજ્જંતિ । દાવરજુમ્મકહજુમ્મેસુ અદ્દુ વા સંખેજ્જા વા અસંખેજ્જા વા અણંતા વા ડવવજ્જંતિ । દાવરજુમ્મતેઓર્ણેસુ એકારસ વા સંખેજ્જા વા અસંખેજ્જા વા અણંતા વા ડવવજ્જંતિ । દાવરજુમ્મદાવરજુમ્મેસુ દસ વા સંખેજ્જા વા અસંખેજ્જા વા અણંતા વા ડવવજ્જંતિ । દાવરજુમ્મકલિઓર્ણેસુ ણવ વા સંખેજ્જા વા અસંખેજ્જા વા અણંતા વા ડવવજ્જંતિ । કલિઓર્ણકહજુમ્મેચ્ચારિ વા સંખેજ્જા વા અસંખેજ્જા વા અણંતા વા ડવવજ્જંતિ । કલિઓર્ણતેઓર્ણેસુ સત્ત વા સંખેજ્જા વા અસંખેજ્જા વા અણંતા વા ડવવજ્જંતિ । કલિઓર્ણદાવરજુમ્મેસુ છ વા સંખેજ્જા વા અસંખેજ્જા વા અણંતા વા ડવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ત્ર્યોજ ત્ર્યોજ રાશિ એકેન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ઉપપાત પૂર્વવત્ છે. પરિમાણ પ્રતિસમય ૧૫, સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત ઉત્પન્ન થાય છે. શેષ પૂર્વવત્ યાવત્ પહેલા અનેકવાર અથવા અનંતવાર ઉત્પન્ન થયા છે, ત્યાં સુધી કહેવું. આ રીતે સોળ મહાયુગ્મોનું એક જ પ્રકારનું કથન સમજવું જોઈએ, પરિમાણમાં વિશેષતા છે, યથા- ત્ર્યોજ દ્વાપરયુગ્મમાં પરિમાણ ચૌદ, સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત હોય છે. ત્ર્યોજ કલ્યોજમાં તેર, સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત હોય છે. દ્વાપરયુગ્મ કૃતયુગ્મમાં આઠ, સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત હોય છે. દ્વાપરયુગ્મ ત્ર્યોજમાં અગિયાર, સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત ઉત્પન્ન થાય છે. દ્વાપરયુગ્મ-દ્વાપરયુગ્મમાં દશ, સંખ્યાત અસંખ્યાત કે અનંત ઉત્પન્ન થાય છે. દ્વાપરયુગ્મ કલ્યોજમાં નવ, સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત ઉત્પન્ન થાય છે. કલ્યોજ કૃતયુગ્મમાં ચાર, સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત ઉત્પન્ન થાય છે. કલ્યોજ ત્ર્યોજમાં સાત, સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત ઉત્પન્ન થાય છે. કલ્યોજ દ્વાપરયુગ્મમાં છ, સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત ઉત્પન્ન થાય છે.

૨૦ કલિઓર્ણકલિઓર્ણર્ણિદિયા ણં ભંતે ! કઓ ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! ડવવાઓ

તહેવ । પરિમાણં પંચ વા સંખેજ્જા વા અસંખેજ્જા વા, અણંતા વા ડવવજ્જંતિ । સેસં તહેવ જાવ અણંતખુત્તો ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કલ્યોજ કલ્યોજ રાશિ એકેન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! ઉપપાત પૂર્વવત્ જાણવો. પરિમાણ પાંચ, સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત ઉત્પન્ન થાય છે. શેષ પૂર્વવત્ યાવત્ પહેલા અનેકવાર અથવા અનંતવાર ઉત્પન્ન થયા છે. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં કૃતયુગ્મ ત્ર્યોજ આદિ શેષ ૧૫ મહાયુગ્મ એકેન્દ્રિયોનું કથન ૩૩ દ્વારથી કર્યું છે. તેનું સંપૂર્ણ કથન કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ મહાયુગ્મ એકેન્દ્રિયની સમાન છે. પરિમાણમાં જે મહાયુગ્મની પૃચ્છા હોય તે પ્રમાણે કથન કરવું જોઈએ. તે યુગ્મોની સંખ્યા મૂળપાઠ અને ભાવાર્થમાં સ્પષ્ટ છે.

॥ શતક-૩૫/૧/૧ સંપૂર્ણ ॥

અવાંતર શતક-૧ : ઉદ્દેશક-૨

પ્રથમ સમય કૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિયની ઉત્પત્તિ આદિ :-

૨૧ પઢમસમયકઢજુમ્મકઢજુમ્મર્ગિંદિયા ણં ભંતે ! કઓ ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! તહેવ, એવં જહેવ પઢમો ડદ્દેસઓ તહેવ સોલસખુત્તો બિઙ્ગો વિ ભાણિયવ્વો । તહેવ સવ્વં, ણવરં- ઇમાણિ ય દસ ણાણત્તાણિ- ઓગાહણા જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્હાગં, ડક્કોસેણ વિ અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્હાગં । આડયકમ્મસ્સ ણો બંધગા, અબંધગા । આડયસ્સ ણો ડદ્દીરગા, અણુદીરગા । ણો ડસ્સાસગા, ણો ણિસ્સસગા, ણો ડસ્સાસણિસ્સાસગા । સત્તવિહબંધગા, ણો અટ્ટવિહબંધગા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પ્રથમ સમય કૃતયુગ્મકૃતયુગ્મ રાશિ એકેન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્. આ રીતે પ્રથમ ઉદ્દેશક અનુસાર સોળ મહાયુગ્મ રાશિના સોળ વાર કથનપૂર્વક બીજો ઉદ્દેશક કહેવો. શેષ પૂર્વવત્ છે પરંતુ તેમાં પ્રથમ ઉદ્દેશકથી દશ વિશેષતાઓ છે, યથા- (૧) અવગાહના-જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ પણ અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ, (૨) આયુષ્ય કર્મના બંધક નથી, અબંધક હોય છે, (૩) તે આયુષ્ય કર્મના ઉદ્દીરક નથી, અનુદ્દીરક હોય છે, (૪) તે ઉચ્છ્વાસ, નિશ્વાસ યુક્ત નથી પરંતુ નોઉચ્છ્વાસક નોનિશ્વાસક હોય છે, (૫) તે સાત પ્રકારના કર્મબંધક હોય છે, આઠ પ્રકારના કર્મબંધક નથી.

૨૨ તે ણં ભંતે ! પઢમસમયકઢજુમ્મકઢજુમ્મર્ગિંદિય ત્તિ કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઙ્ગ ? ગોયમા ! એવકં સમયં । એવં ઠિઙ્ગે વિ । સમુઘાયા આદિલ્લા ડોણિણ । સમોહયા ણ પુચ્છિજ્જંતિ । ડવ્વટ્ટણા ણ પુચ્છિજ્જહ્હા । સેસં તહેવ સવ્વં ણિરવસેસં । સોલસસુ વિ ગમણ્ણસુ જાવ અણંતખુત્તો ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પ્રથમ સમય કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ રાશિ એકેન્દ્રિય જીવો કેટલા કાલ સુધી રહે છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! (૬) એક સમય સુધી હોય છે. (૭) સ્થિતિ પણ તે જ પ્રમાણે છે. (૮) સમુદ્ઘાત પ્રથમ બે હોય છે. (૯-૧૦) પ્રથમ સમય ઉત્પન્ન જીવોમાં સમવહત અને ઉદ્વર્તના ન હોવાથી પ્રશ્ન ન કરવા જોઈએ. શેષ ૧૫ મહાયુગ્મોનું કથન પણ આ જ રીતે કરવું. ૧૬ મહાયુગ્મોના વર્ણનના ઉત્તરમાં દ્વારમાં યાવત્ અનંતવાર ઉત્પન્ન થયા છે, ત્યાં સુધી કહેવું. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છો।

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત ઉદ્દેશકમાં પ્રથમ સમયવર્તી કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ આદિ એકેન્દ્રિય જીવોનું પૂર્વવત્ ઉત્તર દ્વારથી વર્ણન છે. તેનું કથન ઔદિક ઉદ્દેશક અનુસાર જાણવું પરંતુ આ ઉદ્દેશક કથિત જીવો ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયવર્તી હોવાથી તેના દશ દ્વારમાં વિશેષતા છે.

પ્રથમ સમય એકેન્દ્રિય- ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયવર્તી એકેન્દ્રિયને પ્રથમ સમય એકેન્દ્રિય કહે છે.

(૧) **અવગાહના-** પ્રથમ સમયવર્તી જીવોની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બંને અવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ જ હોય છે. (૨) **આયુષ્યનો અબંધ-** ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયવર્તી જીવ આયુષ્યનો બંધ કરતા નથી. તેથી તે જીવ સાત કર્મનો બંધ કરે છે. (૩) **ઉદીરણા-** આયુષ્યની ઉદીરણા કરતા નથી. તે જીવો છ અથવા સાત કર્મની ઉદીરણા કરે છે. (૪) **ઉચ્છ્વાસ-** પ્રથમ સમયે શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા થતી નથી. તેથી તે નોઉચ્છ્વાસક નોનિશ્વાસક હોય છે. (૫) **બંધક-** સાત કર્મના બંધક હોય છે. (૬-૭) **કાયસ્થિતિ અને સ્થિતિ-** એક સમયની જ હોય છે કારણ કે અનંતરોત્પન્નક અવસ્થા એક જ સમય રહે છે. (૮) **સમુદ્ઘાત-** પ્રથમ બે હોય છે. કારણ કે પ્રથમ સમયવર્તી જીવોને મારણાતિક સમુદ્ઘાત હોતી નથી. તેમજ તે જીવોને વૈક્રિય આદિ સમુદ્ઘાત પણ નથી. (૯) મરણ નથી. (૧૦) **ઉદ્વર્તના-** ચ્યવન થતું નથી. આ રીતે ૧૦ વિશેષતા સિવાય શેષ ૨૩ દ્વારનું કથન ઉદ્દેશક-૧ પ્રમાણે છે.

મહાયુગ્મ એકેન્દ્રિયોની અગિયાર ઉદ્દેશકોમાં ઋદ્ધિ :-

દ્વાર	સમુચ્ચય એકેન્દ્રિય ઉદ્દેશક-૧,૩,૫,૭,૯,૧૧	પ્રથમ સમય એકેન્દ્રિય ઉદ્દેશક-૨,૬	ચરમ સમય એકેન્દ્રિય ઉદ્દેશક-૪,૮,૧૦
૧. ઉપપાત	દેવ, મનુષ્ય, તિર્યચથી	દેવ, મનુષ્ય, તિર્યચથી	મનુષ્ય, તિર્યચથી
૨. પરિમાણ	૧૬, ૩૨, ૪૮, સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અનંત	૧૬, ૩૨, ૪૮, સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અનંત	૧૬, ૩૨, ૪૮, સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અનંત
૩. અપહાર	સમયે સમયે અપહાર કરતાં અનંત ઉત્સં અવં વ્યતીત થાય	અનંત ઉત્સં અવં પ્રમાણ	અનંત ઉત્સં અવં પ્રમાણ
૪. અવગાહના	જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્ય ભાગ ઉત્કૃષ્ટ ૧,૦૦૦ યોજન સાધિક	જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંગુલનો અસંખ્ય ભાગ	જઘં અંગુલનો અસંખ્યાત ભાગ ઉ. ૧૦૦૦ યોં ઝાઝેરી
૫. બંધ	૭ની નિયમા, આયુષ્યની ભજના	૭	૭ અથવા ૮
૬. વેદન	શાતા-અશાતા	શાતા-અશાતા	શાતા-અશાતા
૭. ઉદય	૮	૮	૮

દ્વાર	સમુચ્ચય એકેન્દ્રિય ઉદ્દેશક-૧,૩,૫,૭,૯,૧૧	પ્રથમ સમય એકેન્દ્રિય ઉદ્દેશક-૨,૬	ચરમ સમય એકેન્દ્રિય ઉદ્દેશક-૪,૮,૧૦
૮. ઉદીરણા	૬-૭-૮ કર્મ ૬ નિયમા, આયુ, વેદનીય- ભજના	૬-૭ ૬ નિયમા, વેદનીયની ભજના આયુષ્યની ઉદીરણા નથી	૬-૭-૮ ૬ નિયમા; આયુષ્ય, વેદનીયની ભજના
૯. લેશ્યા	૪	૪	૩
૧૦. દષ્ટિ	૧	૧	૧
૧૧. જ્ઞાન	૨ અજ્ઞાન	૨ અજ્ઞાન	૨ અજ્ઞાન
૧૨. યોગ	કાયયોગ	કાયયોગ	કાયયોગ
૧૩. ઉપયોગ	સાકાર, અનાકાર બંને	બંને	બંને
૧૪. વર્ણાદિ	વર્ણાદિ ૨૦ બોલ	વર્ણાદિ ૨૦ બોલ	વર્ણાદિ ૨૦ બોલ
૧૫. ઉચ્છ્વાસ	ઉચ્છ્વાસક, નિઃશ્વાસક, નોઉચ્છ્વ૦	નોઉચ્છ્વાસ નોનિશ્વાસક	ઉચ્છ્વાસક અને નિઃશ્વાસક
૧૬. આહારક	આહારક, અનાહારક બંને	બંને	આહારક
૧૭. વિરતિ	અવિરત	અવિરત	અવિરત
૧૮. ક્રિયા	સક્રિય	સક્રિય	સક્રિય
૧૯. કર્મ બંધક	સપ્તવિધ, અષ્ટવિધ	સપ્તવિધ	સપ્તવિધ, અષ્ટવિધ
૨૦. સંજ્ઞા	૪	૪	૪
૨૧. કષાય	૪	૪	૪
૨૨. વેદ	નપુંસક	નપુંસક	નપુંસક
૨૩. વેદબંધક	૩ વેદ બાંધે	૩	૩
૨૪. સંજ્ઞી	અસંજ્ઞી	અસંજ્ઞી	અસંજ્ઞી
૨૫. ઈન્દ્રિય	૧	૧	૧
૨૬. કાયસ્થિતિ (યુગ્મોની)	જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ	જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ એક સમય	જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ એક સમય
૨૭. સંવેદ	×	×	×
૨૮. આહાર	૩,૪,૫,૬ દિશાનો	૩,૪,૫,૬ દિશાનો	૩,૪,૫,૬ દિશાનો
૨૯. સ્થિતિ	જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ ૨૨,૦૦૦ વર્ષ	જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ એક સમય	જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ એક સમય
૩૦. સમુદ્ઘાત	૪	૨	૪
૩૧. મરણ	સમવહત, અસમવહત બંને	મરણ નથી	બંને
૩૨. ઉદ્વર્તન(ગતિ)	મનુષ્ય, તિર્યચ	નથી	મનુષ્ય, તિર્યચ
૩૩. પૂર્વે ઉત્પન્ન	સર્વ જીવ અનેક કે અનંતવાર	અનેક કે અનંતવાર	અનેક કે અનંતવાર

શતક-૩૫ : અવાંતર શતક-૧ : ઉદ્દેશક-૩ થી ૧૧

અપ્રથમ સમય કૃતયુગ્મકૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિયોની ઉત્પત્તિ :-

૨૩ અપદમસમયકડજુમ્મકડજુમ્મર્ગિંદિયા ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! જહા પદમુદ્દેસો સોલસહિ વિ જુમ્મેસુ તહેવ ણેયવ્વો જાવ કલિઓગકલિઓગતાણ જાવ અણંતખુત્તો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવત્ ! અપ્રથમ સમયના કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ રાશિ એકેન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પ્રથમ ઉદ્દેશક અનુસાર આ ઉદ્દેશકમાં પણ સોળ મહાયુગ્મોથી નિરૂપણ કરવું યાવત્ ત્યાં જીવો કલ્યોજ કલ્યોજ રાશિથી યાવત્ અનંત વાર ઉત્પન્ન થયા છે. ॥ ઉદ્દેશક-૩॥

વિવેચન :-

અપ્રથમસમય એકેન્દ્રિય- ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયને છોડીને જીવન પર્યંત તે જીવોને અપ્રથમ સમય એકેન્દ્રિય કહેવાય છે. તેમાં પણ ૧૬ મહાયુગ્મના વિશેષણ યુક્ત એકેન્દ્રિયોમાં ઉત્પત્તિ આદિ ૩૩ દ્વારનું કથન સંપૂર્ણ રીતે ઔઘિક ઉદ્દેશક(પ્રથમ ઉદ્દેશક) અનુસાર કરવું. તેમાં કોઈ પણ વિશેષતા નથી.

ચરમ સમય કૃતયુગ્મકૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિયોની ઉત્પત્તિ :-

૨૪ ચરમસમયકડજુમ્મકડજુમ્મર્ગિંદિયા ણં ભંતે ! કઓહિંતો ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! જહેવ પદમુદ્દેસઓ [પદમ સમય ઉદ્દેસઓ] ણવરં- દેવા ણ ઉવવજ્જંતિ, તેહલેસ્સા ણ પુચ્છિજ્જંતિ, સેસં તહેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ચરમ સમય કૃતયુગ્મકૃતયુગ્મ રાશિ એકેન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેનું વર્ણન પ્રથમ ઉદ્દેશક અનુસાર છે. પરંતુ અહીં દેવો ઉત્પન્ન થતા નથી તેથી તેજોલેશ્યા વિષયક પ્રશ્ન ન કરવો, શેષ કથન પૂર્વવત્ છે. ॥ ઉદ્દેશક-૪ ॥

વિવેચન :-

ચરમ સમય એકેન્દ્રિય :- આયુષ્યના ચરમ(છેલ્લા) સમયવર્તી એકેન્દ્રિય જીવોને ચરમ સમય એકેન્દ્રિય કહે છે. તેનું કથન પ્રથમ ઉદ્દેશકની સમાન છે. બે બોલમાં તફાવત છે.

તેજોલેશ્યા-દેવોત્પત્તિ :- એકેન્દ્રિયોને તેજોલેશ્યા અપર્યાપ્તાવસ્થામાં જ હોય છે અને તે પણ તેજોલેશી દેવોની ઉત્પત્તિની અપેક્ષાએ હોય છે. તેથી જીવનના અંતિમ સમયે તેજોલેશ્યા કે દેવોની ઉત્પત્તિની સંભાવના નથી. સૂત્રકારે ઔઘિક(પ્રથમ) ઉદ્દેશક કરતાં બે બોલમાં વિશેષતા દર્શાવી છે. ઉપલક્ષણથી સ્થિતિ, કાયસ્થિતિ, ઉચ્છ્વાસ અને આહારકમાં પણ તફાવત સમજવો. ચરમ સમયવર્તી જીવોની સ્થિતિ અને કાયસ્થિતિ એક સમયની છે, ચરમ સમયવર્તી જીવો આહારક જ હોય છે અને ઉચ્છ્વાસક, નિઃશ્વાસક હોય છે. અપર્યાપ્તાવસ્થામાં શ્વાસોશ્વાસ પર્યાપ્તિ પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી જ જીવ નોઉચ્છ્વાસક નોનિઃશ્વાસક હોય છે.

અચરમ સમય કૃતયુગ્મકૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિય :-

૨૫ અચરમસમય-કડજુમ્મ-કડજુમ્મ-ર્ગિંદિયા ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ ?

ગોયમા ! જહા અપઢમસમયઝદેસો તહેવ ણિરવસેસો ભાણિયવ્વો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અચરમ સમયના કૃતયુગ્મકૃતયુગ્મ રાશિ એકેન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેનું વર્ણન અપ્રથમ સમય ઉદ્દેશક (ત્રીજા ઉદ્દેશક) અનુસાર જાણવું. ॥ ઉદ્દેશક-૫ ॥

વિવેચન :-

અચરમ સમય એકેન્દ્રિય :- આયુષ્યના અંતિમ સમયને છોડીને જીવન પર્યતના સમયવર્તી જીવો અચરમ સમયવર્તી કહેવાય છે. તેનું સંપૂર્ણ કથન ઔઘિક ઉદ્દેશક-૧ અનુસાર છે.

પ્રથમપ્રથમ સમય કૃતયુગ્મકૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિય :-

૨૬ પઢમપઢમસમય-કઢજુમ્મ-કઢજુમ્મ-ઈગિંદિયા ણં ભંતે ! કઓહિંતો ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! જહા પઢમસમયઝદેસઓ તહેવ ણિરવસેસં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પ્રથમ-પ્રથમ સમયના કૃતયુગ્મકૃતયુગ્મ રાશિ એકેન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેનું સંપૂર્ણ વર્ણન પ્રથમ સમયના ઉદ્દેશક (બીજા ઉદ્દેશક) અનુસાર જાણવું. ॥ ઉદ્દેશક-૬ ॥

વિવેચન :-

પ્રથમ પ્રથમ સમય કૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિય :- આ પદમાં બે વાર પ્રથમ શબ્દનો પ્રયોગ છે. તેમાં પ્રથમ વાર પ્રયુક્ત 'પ્રથમ' શબ્દ, સંખ્યારૂપ મહાયુગ્મના પ્રથમ સમયને સૂચિત કરે છે અર્થાત્ તે તે જીવો માટે કૃતયુગ્મ રાશિની પ્રાપ્તિના પ્રથમ સમયને 'પ્રથમ' કહ્યો છે અને બીજી વાર પ્રયુક્ત 'પ્રથમ' શબ્દ ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયનો સૂચક છે. આ રીતે આ ઉદ્દેશક વર્ણિત જીવ મહાયુગ્મની અપેક્ષાએ અને ભવની અપેક્ષાએ, એમ બંને પ્રકારે પ્રથમ છે. તેથી તેનું વર્ણન બીજા (પ્રથમ સમયના) ઉદ્દેશક પ્રમાણે છે.

પ્રથમ અપ્રથમ સમય કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિય :-

૨૭ પઢમઅપઢમસમય-કઢજુમ્મ-કઢજુમ્મ-ઈગિંદિયા ણં ભંતે ! કઓ ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! જહા પઢમઝદેસો [પઢમ સમય ઝદેસઓ] તહેવ ભાણિયવ્વો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પ્રથમ અપ્રથમ સમયના કૃતયુગ્મકૃતયુગ્મ રાશિ એકેન્દ્રિય જીવ ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેનું વર્ણન પ્રથમ ઉદ્દેશક અનુસાર જાણવું. ॥ ઉદ્દેશક-૭ ॥

વિવેચન :-

પ્રથમ અપ્રથમ સમય કૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિય :- આ ઉદ્દેશક વર્ણિત એકેન્દ્રિય જીવો કૃતયુગ્મકૃતયુગ્મ રાશિના પ્રથમ સમયવર્તી છે અને એકેન્દ્રિય રૂપ ઉત્પત્તિના અપ્રથમ સમયવર્તી છે અર્થાત્ પ્રથમ સમયને છોડીને જીવન પર્યતના સમયવર્તી હોવાથી તેનું સંપૂર્ણ કથન પ્રથમ ઔઘિક ઉદ્દેશક અનુસાર છે.

પ્રથમ ચરમ સમય કૃતયુગ્મકૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિય :-

૨૮ પઢમચરમસમય-કઢજુમ્મ-કઢજુમ્મ-ઈગિંદિયા ણં ભંતે ! કઓ ડવવજ્જંતિ ?

ગોયમા ! જહા ચરમુદ્દેસઓ તહેવ ણિરવસેસં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પ્રથમ-ચરમ સમયના કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ રાશિ રૂપ એકેન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેનું વર્ણન ચરમ ઉદ્દેશક(ઉદ્દેશક-૪) અનુસાર જાણવું. ॥ ઉદ્દેશક-૮ ॥

વિવેચન :-

પ્રથમ ચરમ સમય કૃતયુગ્મ-કૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિય :- આ ઉદ્દેશક વર્ણિત એકેન્દ્રિય જીવો કૃતયુગ્મ-કૃતયુગ્મ રાશિના પ્રથમ સમયવર્તી છે પણ આયુષ્યના ચરમ સમયવર્તી હોવાથી તેનું કથન ચોથા ચરમ ઉદ્દેશક અનુસાર છે. તદ્દનુસાર તેમાં તેજોલેશ્યા નથી તેમજ દેવોની ઉત્પત્તિ થતી નથી.

આ ઉદ્દેશકના સૂત્રાશયથી જ આ નિશ્ચિત થાય છે કે સૂત્રના પ્રારંભમાં પ્રયુક્ત **પઢમ પઢમ**, **પઢમ ચરમ**, આવા જોડકા શબ્દોમાં બીજો શબ્દ જીવની સ્થિતિ સૂચક છે. તેથી જ આ આઠમા ઉદ્દેશકમાં બીજા શબ્દથી ચરમ સમયને અનુલક્ષીને તેના માટે ચોથા ચરમ ઉદ્દેશકનો અતિદેશ કર્યો છે.

પ્રથમઅચરમ સમય કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિય :-

૨૯ પઢમઅચરમસમય-કહજુમ્મ-કહજુમ્મ-एगिंदिया णं भंते ! कओ उववज्जंति ? गोयमा ! जहा पढमो उद्देसओ [बीओ उद्देसओ] तहेव णिरवसेसं ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પ્રથમ અચરમ સમયના કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ રાશિ રૂપ એકેન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેનું વર્ણન પ્રથમ ઉદ્દેશક અનુસાર જાણવું. ॥ ઉદ્દેશક-૯ ॥

વિવેચન :-

પ્રથમ અચરમ સમય કૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિય :- આ ઉદ્દેશકમાં વર્ણિત એકેન્દ્રિય જીવો કૃતયુગ્મ-કૃતયુગ્મ રાશીરૂપે પ્રથમ સમયવર્તી છે અને આયુષ્યના ચરમ સમયને છોડીને સંપૂર્ણ આયુષ્યના સમયવર્તી હોવાથી તેનું કથન પ્રથમ ઉદ્દેશક અનુસાર છે.

ચરમ-ચરમ સમય કૃતયુગ્મ-કૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિય :-

૩૦ ચરમચરમસમય-કહજુમ્મ-કહજુમ્મ-एगिंदिया णं भंते ! कओ उववज्जंति ? गोयमा ! जहा चउत्थो उद्देसओ तहेव णिरवसेसं ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ચરમ-ચરમ સમયના કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ રાશીરૂપ એકેન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેનું સંપૂર્ણ કથન ચોથા ઉદ્દેશક અનુસાર જાણવું. ॥ ઉદ્દેશક-૧૦ ॥

વિવેચન :-

ચરમ-ચરમ સમય કૃતયુગ્મ-કૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિય :- આ ઉદ્દેશક વર્ણિત એકેન્દ્રિય જીવો કૃતયુગ્મ-કૃતયુગ્મ રાશિના ચરમ સમયવર્તી અને એકેન્દ્રિય આયુષ્યના પણ ચરમ સમયવર્તી હોવાથી તેનું સંપૂર્ણ કથન ચોથા ચરમ ઉદ્દેશક અનુસાર છે.

ચરમઅચરમ સમય કૃતયુગ્મકૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિય :-

૩૧ ચરમઅચરમસમયકહજુમ્મકહજુમ્મર્ણિદિયાળંભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા !
જહા પઢમઉદ્દેસઓ [પઢમ સમય ઉદ્દેસઓ] તહેવ ણિરવસેસં ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ચરમ-અચરમ સમયના કૃતયુગ્મ-કૃતયુગ્મ રાશિ એકેન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેનું સંપૂર્ણ વર્ણન પ્રથમ ઉદ્દેશક અનુસાર જાણવું. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥ ॥ ઉદ્દેશક-૧૧ ॥

વિવેચન :-

ચરમ અચરમ સમય કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિય :- આ ઉદ્દેશક વર્ણિત એકેન્દ્રિય જીવો કૃતયુગ્મ-કૃતયુગ્મ રાશિના ચરમ સમયવર્તી છે પરંતુ એકેન્દ્રિયઆયુષ્યના ચરમ સમયને છોડીને સંપૂર્ણ આયુષ્યના સમયવર્તી હોવાથી તેનું સંપૂર્ણ કથન પ્રથમ ઉદ્દેશક અનુસાર છે.

આ રીતે સર્વ મહાયુગ્મ એકેન્દ્રિયના ઉત્પત્તિ આદિ ૩૩ દ્વારનું વર્ણન છે.

ઉપસંહાર :-

૩૨ [एवं एए एक्कारस उद्देसगा । पढमो तइओ पंचमओ य सरिसगमा, सेसा अट्ट सरिसगमगा,
णवरं- चउत्थे अट्टमे दसमे य देवा य ण उववज्जंति । तेउलेस्सा णत्थि ।]

ભાવાર્થ :- આ રીતે અગિયાર ઉદ્દેશકો છે, તેમાં પહેલો, ત્રીજો, પાંચમો, આ ત્રણ ઉદ્દેશકો સમાન પાઠ વાળા છે. શેષ આઠ ઉદ્દેશકો સમાન છે, પરંતુ ચોથો, આઠમો અને દશમો આ ત્રણ ઉદ્દેશકોમાં દેવો આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી, તેથી તે ત્રણેય ઉદ્દેશકોમાં તેજોલેશ્યા હોતી નથી.

વિવેચન :-

કોંસવર્તી પાઠ સંપૂર્ણ શતકનો સંક્ષિપ્ત ઉપસંહારાત્મક પાઠ છે. શતક અને ઉદ્દેશકની સમાપ્તિ સૂચક સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ના સૂત્રપાઠ પછીના આ સૂત્રનો ઉદ્દેશક સાથે સુમેળ કરવો મુશ્કેલ થાય છે.

ઉપરોક્ત પાઠ અનુસાર- ૧, ૩, ૫, આ ત્રણ ઉદ્દેશક એક સરખા છે અને શેષ આઠ ઉદ્દેશક એક સરખા છે અર્થાત્ તે ઉદ્દેશકોની ઋદ્ધિ એક સરખી છે. આ આઠ ઉદ્દેશકોમાં અપ્રથમસમય, ચરમસમય, અચરમસમયના ઉદ્દેશકો છે. તેની ઋદ્ધિમાં સમાનતા સંભવિત નથી.

ટીકાકાર અભયદેવ સૂરિએ ઉપરોક્ત પાઠને સમજાવતાં અપ્રથમ અને અચરમ બંનેને પ્રથમ સમયવર્તી રૂપે સ્વીકાર્યા છે, યથા- (૧) इह चैकेन्द्रियोत्पादाय प्रथम समयवर्तित्वे तेषां तद्विवक्षितसंख्यानु भूतेरप्रथम समयवर्तित्वं तत्प्राग्भव सम्बन्धीनां तमाश्रित्येत्यवसेयं...। આ વાક્યમાં અપ્રથમને પ્રથમ સમયવર્તી તરીકે સમજાવ્યા છે. (૨) अचरम समयात् एकेन्द्रियोत्पादापेक्षया प्रथम समयवर्तिन इह विवक्षिताचरमत्व निषेधस्य तेषु विद्यमानत्वात्....આ વાક્ય અચરમને પ્રથમસમયવર્તી રૂપે સમજાવ્યા છે અને (૩) इह चरम समय शब्देनैकेन्द्रियाणां मरण समयो विवक्षितः स च परभवायुषः प्रथम समय एव; तत्र च वर्तमाना, चरम समया.... આ વાક્યમાં ચરમસમયવર્તીને પરભવના પ્રથમ સમયવર્તી રૂપે સમજાવ્યા છે. ટીકાકારનું આ સમાધાન બુદ્ધિગમ્ય થઈ શકતું નથી.

બહુશ્રુત આચાર્ય, આ શતક અને ઉદ્દેશકમાં 'કંઈક અશુદ્ધિ રહી ગઈ છે,' તેમ જણાવે છે. વાસ્તવમાં આ પાઠોનું રહસ્ય જ્ઞાનીગમ્ય છે. તેથી આ સંસ્કરણમાં આ શતકના આવા સંદેહાત્મક પાઠોને કોંસમાં આપ્યા છે. સંપૂર્ણ ભવને દર્શાવતા- ૧,૩,૫,૭,૯,૧૧ આ છ ઉદ્દેશકો; પ્રથમ સમયવર્તી જીવને વર્ણવતા- ૨, ૬, આ બે ઉદ્દેશકો અને ચરમ સમયવર્તી જીવની ઋદ્ધિ પ્રગટ કરતા- ૪, ૬, ૧૦ આ ત્રણ ઉદ્દેશકો એક સરખા હોવા જોઈએ. તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય.

॥ શતક-૩૫/૧/૩-૧૧ સંપૂર્ણ ॥

॥ અવાંતર શતક-૧ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૩૫

અવાંતર શતક-૨ : ઉદ્દેશક-૧ થી ૧૧

કૃષ્ણલેશી કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિય :-

૧ કળ્હલેસ્સકડજુમ્મકડજુમ્મર્ગિંદિયા ણં ભંતે ! કઓ ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! ડવવાઓ તહેવ, ંવં જહા ઓહિય ડદ્દેસર્ . ણવરં- ડમં ણાણત્તં-તે ણં ભંતે ! જીવા કળ્હલેસ્સા ? હંતા કળ્હલેસ્સા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશી કૃતયુગ્મકૃતયુગ્મ રાશિ એકેન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેની ઉત્પત્તિ આદિ સર્વ વર્ણન ઔઘિક ઉદ્દેશક અનુસાર જાણવું. વિશેષતા એ છે કે હે ભગવન્ ! શું તે જીવો કૃષ્ણલેશી છે ? હા, ગૌતમ ! તે કૃષ્ણલેશી છે.

૨ તે ણં ભંતે ! કળ્હલેસ્સકડજુમ્મકડજુમ્મર્ગિંદિય ત્તિ કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઙ ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં ંવકં સમયં, ડવ્કોસેણં અંતોમુહત્તં । ંવં ઠિઈર્ ંવિ । સેસં તહેવ જાવ અણંતખુત્તો । ંવં સોલસ વિ જુમ્મા ભાણિયવ્વા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે કૃષ્ણલેશી કૃતયુગ્મકૃતયુગ્મ રાશિ એકેન્દ્રિય જીવો કાલની અપેક્ષાએ કેટલા કાલ સુધી હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત સુધી હોય છે. આ રીતે સ્થિતિ પણ જાણવી. શેષ પૂર્વવત્ છે. યાવત્ અનંતવાર ઉત્પન્ન થયા છે, ત્યાં સુધી કહેવું. આ રીતે સોળ મહાયુગ્મોનું કથન કરવું જોઈએ. ॥ ઉદ્દેશક-૧ ॥

પ્રથમ સમય કૃષ્ણલેશી કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિય :-

૩ પઢમસમયકળ્હલેસ્સકડજુમ્મકડજુમ્મર્ગિંદિયા ણં ભંતે ! કઓ ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! જહા ઓહિઓ પઢમસમયડદ્દેસઓ, ણવરં- તે ણં ભંતે ! જીવા કળ્હલેસ્સા ? ગોયમા ! હંતા કળ્હલેસ્સા, સેસં તં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પ્રથમ સમયના કૃષ્ણલેશી કૃતયુગ્મકૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ઔઘિક શતક અર્થાત્ અવાંતર પ્રથમ શતકના પ્રથમ સમય ઉદ્દેશક(બીજા ઉદ્દેશક) અનુસાર જાણવું. વિશેષતા એ છે કે- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! શું તે જીવો કૃષ્ણલેશી હોય છે ? ઉત્તર- હા, ગૌતમ ! તે જીવ કૃષ્ણલેશી છે. શેષ વર્ણન પૂર્વવત્ છે. ॥ ઉદ્દેશક-૨ ॥

અપ્રથમ સમયાદિના કૃષ્ણલેશી એકેન્દ્રિય :-

૪ ંવં જહા ઓહિયસર્ ંવકારસ ડદ્દેસગા ભણિયા તહા કળ્હલેસ્સસર્ વિ ંવકારસ ડદ્દેસગા ભાણિયવ્વા । [પઢમો તઙઓ પંચમો ય સરિસગમા, સેસા અઢુ વિ સરિસગમા, ણવરં- ચઢ્ઢ અઢુમ ઢસમેસુ ડવવાઓ ણત્થિ ઢેવસ્સ ।]

ભાવાર્થ :- ઔઘિક શતકના ૧૧ ઉદ્દેશકોની સમાન કૃષ્ણલેશી શતકમાં પણ અગિયાર ઉદ્દેશકો કહેવા જોઈએ.॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત અવાંતર શતક-૨માં કૃષ્ણલેશી કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિય જીવોનું કથન છે. તેના ૧૧ ઉદ્દેશકોનું નિરૂપણ પ્રથમ અવાંતર શતકની જેમ છે.

અહીં કૃષ્ણલેશી જીવોનું જ કથન હોવાથી પ્રત્યેક જીવોને કૃષ્ણલેશ્યા જ હોય છે. તેથી લેશ્યા દ્વારમાં એક માત્ર કૃષ્ણ લેશ્યાની પૃચ્છા અને તેની સ્વીકૃતિ છે અને તેની સ્થિતિ અને કાયસ્થિતિ કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ રાશિની અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમય થાય છે અર્થાત્ એક સમય પછી તેની કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ રાશિમાં પરિવર્તન થઈ જાય તો જઘન્ય એક સમયની સ્થિતિ થાય છે અને એકેન્દ્રિયોમાં કોઈ પણ લેશ્યા અંતર્મુહૂર્ત પછી અવશ્ય પરિવર્તન પામે છે. તેથી તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની જ હોય છે.

શેષ સર્વ દ્વારનું કથન પ્રથમ અવાંતર શતકના તે તે ઉદ્દેશકોના વર્ણન સમાન છે અને તેમાં ૧૬ મહાયુગ્મોનું કથન પણ તેની સમાન છે.

સંક્ષેપમાં ઉદ્દેશક-૧,૩,૫,૭,૯,૧૧ ભવ પર્યતની સ્થિતિના કારણે સમાન છે; ઉદ્દેશક-૪,૮,૧૦ ચરમ સમયવર્તી હોવાના કારણે સમાન છે અને ઉદ્દેશક-૨,૬ પ્રથમ સમયવર્તી હોવાના કારણે પરસ્પર સમાન છે.

॥ શતક-૩૫/૨/૧ થી ૧૧ સંપૂર્ણ ॥

॥ અવાંતર શતક-૨ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૩૫

અવાંતર શતક-૩ થી ૧૨

નીલલેશી, કાપોતલેશી કૃતયુગ્મ-કૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિય :-

૧ એવં ણીલલેસ્સેહિં વિ સયં કળહલેસ્સસયસરિસં, એકકારસ ઉદ્દેસગા તહેવ ।
એવં કાઝલેસ્સેહિં વિ સયં કળહલેસ્સસયસરિસં ।

ભાવાર્થ :- કૃષ્ણલેશ્યા શતકની સમાન નીલલેશ્યાના પણ અગિયાર ઉદ્દેશકો છે. ॥ અવાંતર શતક-૩૫ ॥
કૃષ્ણલેશ્યા શતકની સમાન કાપોતલેશ્યા શતક છે. ॥ અવાંતર શતક-૪ ॥

ભવસિદ્ધિક કૃતયુગ્મ-કૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિય :-

૨ ભવસિદ્ધિયકડજુમ્મકડજુમ્મર્ગિંદિયા ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ ?
ગોયમા ! જહા ઓહિયસયં તહેવ, ણવરં- એકકારસસુ વિ ઉદ્દેસએસુ । અહ
ભંતે ! સવ્વે પાણા જાવ સવ્વે સત્તા ભવસિદ્ધિય-કડજુમ્મ-કડજુમ્મ-ર્ગિંદિયત્તાએ
ઉવવણ્ણપુવ્વા । ગોયમા ! ણો ણ્ણટ્ટે સમટ્ટે, સેસં તહેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ભવસિદ્ધિક કૃતયુગ્મ-કૃતયુગ્મ રાશિ એકેન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને
ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ઔદિક શતક અનુસાર જાણવું. તેના અગિયાર ઉદ્દેશકો છે. પ્રશ્ન-
હે ભગવન્ ! શું સર્વ પ્રાણ યાવત્ સર્વ સત્ત્વ ભવસિદ્ધિક કૃતયુગ્મ-કૃતયુગ્મ રાશિ એકેન્દ્રિયપણે પૂર્વે ઉત્પન્ન
થયા છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેમ શક્ય નથી, શેષ કથન પૂર્વવત્ છે. ॥ અવાંતર શતક-૫ ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત પાંચમા અવાંતર શતકમાં ભવસિદ્ધિક કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિયના નિરૂપણમાં સર્વ
પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વને પૂર્વે ભવસિદ્ધિક કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિય રૂપે ઉત્પન્ન થવાનો નિષેધ છે
કારણ કે ભવી-અભવીપણું શાશ્વત પારિણામિક ભાવ છે. ભવી જીવો ભવી જ રહે અને અભવી જીવો
અભવી જ રહે છે.

ભવસિદ્ધિક કૃષ્ણલેશી કૃતયુગ્મ-કૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિય :-

૩ કળહલેસ્સ-ભવસિદ્ધિય-કડજુમ્મકડજુમ્મ-ર્ગિંદિયા ણં ભંતે ! કઓર્હિંતો
ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! એવં કળહલેસ્સ-ભવસિદ્ધિયર્ગિંદિએહિં વિ સયં,
બિહ્મ-સય-કળહલેસ્સસરિસં ભાણિ-યવ્વં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશી ભવસિદ્ધિક કૃતયુગ્મ-કૃતયુગ્મ રાશિ એકેન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી

આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશી ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય શતકનું કથન બીજા કૃષ્ણલેશી એકેન્દ્રિય શતકની સમાન જાણવું જોઈએ. ॥ અવાંતર શતક-૬ ॥

ભવસિદ્ધિક નીલલેશી-કાપોતલેશી કૃતયુગ્મ-કૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિય :-

૪ એવં ણીલલેસ્સભવસિદ્ધિયર્ણિદિયર્ણિવિ સયં । એવં કાઝલેસ્સભવસિદ્ધિયર્ણિદિર્ણિવિ તહેવ એકારસઝ્ઢેસગસંજુત્તં સયં । એવં એયાણિ ચત્તારિ ભવસિદ્ધિએસુ સયાણિ । ચઝસુ વિ સએસુ સવ્વે પાણા જાવ ઝવવણ્ણપુવ્વા ? ણો ઇણઢ્ઢે સમઢ્ઢે । ॥ સેવં ઢંતે ! સેવં ઢંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- આ રીતે નીલલેશી ભવસિદ્ધિક કૃતયુગ્મ-કૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિયનું શતક જાણવું. ॥ અવાંતર શતક-૭ ॥ આ રીતે કાપોતલેશી ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિય જીવોના પણ અગિયાર ઉદ્દેશકો સહિત આ શતક છે. આ ચાર શતક ભવસિદ્ધિક જીવોના છે. આ ચારે ય શતકમાં સર્વ પ્રાણ યાવત્ પૂર્વે ઉત્પન્ન થયા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેમ શક્ય નથી. ત્યાં સુધી જાણવું જોઈએ. ॥ હે ભગવન્ આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ! ॥ અવાંતર શતક-૮ ॥

અભવસિદ્ધિક કૃતયુગ્મ-કૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિય :-

૫ જહા ભવસિદ્ધિર્ણિ સમં ચત્તારિ સયાઙ્ઙં ઢણિયાઙ્ઙં એવં અભવસિદ્ધિર્ણિ વિ ચત્તારિ સયાણિ લેસ્સાસંજુત્તાણિ ઢાણિયવ્વાણિ । સવ્વે પાણા, તહેવ પુચ્છા, જાવ ણો ઇણઢ્ઢે સમઢ્ઢે । એવં એયાઙ્ઙં ઢારસ એર્ણિદિયમહાજુમ્મસયાઙ્ઙં ઢવંતિ । ॥ સેવં ઢંતે ! સેવં ઢંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- જે રીતે ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિયના ચાર શતક કહ્યા, તે જ રીતે અભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિયના પણ લેશ્યા સહિત ચાર શતક કહેવા જોઈએ. સર્વ પ્રાણ યાવત્ સર્વ સત્વ પહેલાં ઉત્પન્ન થયા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં 'તેમ શક્ય નથી.' એ પ્રમાણે જાણવું જોઈએ. આ રીતે આ એકેન્દ્રિય મહાયુગ્મના બાર શતક છે. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥ ॥ અવાંતર શતક-૯ થી ૧૨ ॥

વિવેચન :-

ભવસિદ્ધિકના ચાર શતકની સમાન અભવસિદ્ધિકના પણ ચાર શતક છે- (૧) અભવસિદ્ધિક કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિય (૨) કૃષ્ણલેશી અભવસિદ્ધિક કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિય (૩) નીલલેશી અભવસિદ્ધિક કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિય (૪) કાપોતલેશી અભવસિદ્ધિક કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિય તેમાં પણ સર્વ પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વની પૂર્વે અનેકવાર કે અનંતવાર ઉત્પત્તિ થઈ નથી કારણ કે સર્વ એકેન્દ્રિયો અભવી નથી. શેષ દ્વારનું કથન પૂર્વવત્ જાણવું.

॥ અવાંતર શતક-૩ થી ૧૨ સંપૂર્ણ ॥

॥ શતક-૩૫ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૩૬, ૩૭, ૩૮, ૩૯

૨૨૨૨૨૨૨૨ પરિચય ૨૨૨૨૨૨૨૨

આ ચાર શતક ક્રમશઃ બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચૌરેન્દ્રિય અને અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય મહાયુગમ શતક છે.

- ★ તે પ્રત્યેક શતકના ૧૨-૧૨ અવાંતર શતક અને એક-એક અવાંતર શતકના ૧૧-૧૧ ઉદ્દેશકો પાંત્રીસમા શતકની જેમ છે.
- ★ તે પ્રત્યેક ઉદ્દેશકમાં ૧૬ મહાયુગમોનું ૩૩ દ્વારથી વર્ણન છે, તે સંપૂર્ણ વર્ણન પાંત્રીસમા એકેન્દ્રિય મહાયુગમ શતક અનુસાર છે. તેમાં વિશેષતા આ પ્રમાણે છે—
આ ચારે ય શતકોમાં દેવગતિમાંથી ઉત્પત્તિ થતી નથી, તે જીવો મનુષ્ય અને તિર્યચગતિમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. અવગાહના— બેઈન્દ્રિયની ૧૨ યોજન, તેઈન્દ્રિયની ૩ ગાઉ, ચૌરેન્દ્રિયની ૪ ગાઉ અને અસંજી પંચેન્દ્રિયની ૧,૦૦૦ યોજનની છે.
- ★ આ ચારે ય શતકોમાં ત્રણ-ત્રણ લેશ્યા છે. વચનયોગ અને કાયયોગ, આ બે-બે યોગ છે.
- ★ આ ચારેયની અપર્યાપ્તાવસ્થામાં સમ્યગ્દષ્ટિ અને મતિ, શ્રુતજ્ઞાન પણ હોય છે, તેથી તે સર્વમાં બે-બે દષ્ટિ છે.
- ★ બેઈન્દ્રિયની ૧૨ વર્ષ, તેઈન્દ્રિયની ૪૮ દિન, ચૌરેન્દ્રિયની ૯ માસની અને અસંજી પંચેન્દ્રિયની પૂર્વકોટિ વર્ષની સ્થિતિ છે. સ્થિતિ અને કાયસ્થિતિ જઘન્ય એક સમયની જે છે, તે કૃતયુગમ આદિ સંખ્યાના પરિવર્તનની અપેક્ષાએ છે. જીવના તે ભવની અપેક્ષાએ તો જઘન્ય અંતમુહૂર્ત હોય છે.
- ★ ત્રણ વિકલેન્દ્રિયની જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતકાલની અને અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ અનેક કોડ પૂર્વ વર્ષની કાયસ્થિતિ છે.
- ★ ભવી અને અભવીના અવાંતર શતકમાં સર્વ જીવોની અનેક વાર કે અનંત વાર ઉત્પત્તિ થતી નથી તેથી તેનો નિષેધ છે. શેષ દ્વારનું કથન પાંત્રીસમા એકેન્દ્રિય મહાયુગમ શતક પ્રમાણે છે.

શતક-૩૬ : બેઈન્દ્રિય મહાયુગ્મ

અવાન્તર શતક-૧ : ઉદ્દેશક-૧

કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ બેઈન્દ્રિય જીવોની ઉત્પત્તિ આદિ :-

૧ કહજુમ્મકહજુમ્મબેઈંદિયા ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! ઉવવાઓ જહા વક્કંતીએ । પરિમાણં સોલસ વા સંખેજ્જા વા અસંખેજ્જા વા ઉવવજ્જંતિ । અવહારો જહા ઉપ્પલુહ્સેસા । ઓગાહણા જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જાઈભાગં, ઉવ્વકોસેણં બારસ જોયણાઈં । એવં જહા ઈર્ગિંદિયમહાજુમ્માણં પઢમુહ્સેસાએ તહેવ, ણવરં- તિણ્ણિ લેસ્સાઓ, દેવા ણ ઉવવજ્જંતિ । સમ્મદિટ્ઠી વા મિચ્છદિટ્ઠી, ણો સમ્મામિચ્છદિટ્ઠી । ણાણી વા અણ્ણાણી વા । ણો મણજોગી, વયજોગી વા કાયજોગી વા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કૃતયુગ્મકૃતયુગ્મ બેઈન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના છઠ્ઠા વ્યુત્ક્રાંતિ પદ અનુસાર ઉપપાત જાણવો. પરિમાણ- એક સમયમાં સોળ, સંખ્યાત કે અસંખ્યાત જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. તેનો અપહાર ઉત્પલોદ્દેશક(શતક-૧૧/૧) અનુસાર જાણવો. અવગાહના-જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ બાર યોજન છે. શેષ વર્ણન એકેન્દ્રિય મહાયુગ્મ રાશિના પ્રથમ ઉદ્દેશકની સમાન જાણવું પરંતુ અહીં ત્રણ લેશ્યા હોય છે અને તે જીવો દેવમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. તે સમ્યગ્દષ્ટિ અને મિથ્યાદષ્ટિ હોય છે, મિશ્રદષ્ટિ હોતા નથી. તે જ્ઞાની અથવા અજ્ઞાની હોય છે. મનયોગી નથી, વચનયોગી અને કાયયોગી હોય છે.

૨ તે ણં ભંતે ! કહજુમ્મકહજુમ્મબેઈંદિયા કાલઓ કેવચિરં હોઈ ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં એકકં સમયં, ઉવ્વકોસેણં સંખેજ્જા કાલં । ઠિઈ જહણ્ણેણં એકકં સમયં, ઉવ્વકોસેણં બારસ સંવચ્છરાઈં । આહારો ણિયમં છદ્દિસિં । તિણ્ણિ સમ્મુઘાયા । સેસંતહેવ જાવ અણંતખુત્તો । એવં સોલસસુ વિ જુમ્મેસુ । ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કૃતયુગ્મકૃતયુગ્મ રાશિ બેઈન્દ્રિય જીવો કાલની અપેક્ષાએ કેટલા કાલ પર્યંત રહે છે ?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતકાલ સુધી રહે છે. સ્થિતિ- જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બાર વર્ષ છે. તે નિયમા છ દિશાનો આહાર લે છે. સમુદ્ઘાત-પ્રથમ ત્રણ હોય છે. શેષ કથન કૃતયુગ્મ-કૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિય જીવોની સમાન છે **યાવત્** તે પૂર્વે અનંતવાર ઉત્પન્ન થયા છે, ત્યાં સુધી કહેવું. આ રીતે સોળ મહાયુગ્મના સોળ આલાપકથી બેઈન્દ્રિયનું વર્ણન કરવું જોઈએ. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત ઉદ્દેશકમાં કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ સોળ મહાયુગ્મવાળા બેઈન્દ્રિય જીવોની ઉત્પત્તિ આદિ ૩૩

દ્વારનું સંક્ષિપ્ત નિરૂપણ છે. તેનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે—

(૧) ઉત્પત્તિ— મનુષ્ય અને તિર્યચ તે બે ગતિના જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. (૨) પરિમાણ— ૧૬, સંખ્યાત, અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. (૩) અપહાર— પ્રતિ સમય એક એકનો અપહાર કરીએ તો અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાલ વ્યતીત થાય છે. (૪) અવગાહના— જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ—૧૨ યોજન (૫) બંધ— આયુષ્ય કર્મના બંધક અથવા અબંધક (૬) વેદના— શાતા અને અશાતા. (૭) ઉદય— આઠ કર્મનો (૮) ઉદીરણા— ૬,૭,૮ કર્મની (૯) લેશ્યા— પ્રથમ ત્રણ. (૧૦) દષ્ટિ— સમકિત અને મિથ્યા. અપર્યાપ્તાવસ્થામાં સમ્યગ્દષ્ટિ હોય છે. (૧૧) જ્ઞાનાજ્ઞાન— બે જ્ઞાન, બે અજ્ઞાન (૧૨) યોગ— વચન અને કાયયોગ (૧૩) ઉપયોગ— સાકાર અને અનાકાર (૧૪) વર્ણાદિ— તેના શરીરમાં પાંચ વર્ણ, બે ગંધ, પાંચ રસ, આઠ સ્પર્શ હોય. (૧૫) ઉચ્ચ્વાસ— ઉચ્ચ્વાસક, નિઃશ્વાસક અને નોઉચ્ચ્વાસક નોનિઃશ્વાસક. (૧૬) આહારક— આહારક હોય. વિગ્રહગતિમાં અનાહારક હોય શકે. (૧૭) વિરતિ— અવિરત હોય (૧૮) ક્રિયા— સક્રિય હોય. (૧૯) બંધક— સાત અથવા આઠ કર્મના બંધક હોય (૨૦) સંજ્ઞા— ચાર સંજ્ઞા (૨૧) કષાય— ચાર (૨૨) વેદ— નપુંસક વેદ (૨૩) વેદ બંધક— ત્રણ વેદના બંધક હોય (૨૪) સંજ્ઞી— અસંજ્ઞી હોય (૨૫) ઈન્દ્રિય— સ્પર્શન્દ્રિય અને જલ્હેન્દ્રિય બે હોય છે. (૨૬) કાયસ્થિતિ— જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતો કાલ. બેઈન્દ્રિય જીવોની કાયસ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતકાલની છે. પરંતુ કૃતયુગ્મ-કૃતયુગ્મ રાશિનું એક સમયમાં પરિવર્તન થઈ જાય તેથી કૃતયુગ્મ-કૃતયુગ્મ બેઈન્દ્રિયની કાયસ્થિતિ જઘન્ય એક સમયની કહી છે. (૨૭) કાય સંવેદ— સંવેદ થતો નથી. (૨૮) આહાર— બેઈન્દ્રિય આદિ ત્રસ જીવો છે, તે નિયમા ત્રસનાડીમાં જ હોવાથી છ દિશાનો આહાર ગ્રહણ કરે છે. (૨૯) સ્થિતિ— જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ બાર વર્ષ. (૩૦) સમુદ્ઘાત— પ્રથમ ત્રણ. વેદનીય, કષાય અને મારણાંતિક. (૩૧) મરણ— સમુદ્ઘાત સહિતનું અને સમુદ્ઘાત રહિતનું બંને પ્રકારનું હોય છે— (૩૨) ઉદ્વર્તન— મનુષ્ય અને તિર્યચ તે બે ગતિમાં જાય. (૩૩) સર્વ જીવોની ઉત્પત્તિ— સર્વ જીવોની પૂર્વ અનેકવાર અથવા અનંતવાર તેમાં ઉત્પત્તિ થઈ છે.

॥ શતક-૩૬/૧/૧ સંપૂર્ણ ॥

અવાંતર શતક-૧ : ઉદ્દેશક-૨ થી ૧૧

પ્રથમ સમય આદિ કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ બેઈન્દ્રિય :-

૩ પઢમસમયકહજુમ્મકહજુમ્મબેઈંદિયા ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! એવં જહા ઈગિંદિયમહાજુમ્માણ પઢમસમયઝ્હેસા । દસ ણાણત્તાઈંતાઈં ચેવ ઇહ વિ । એક્કારસમં ઇમં ણાણત્ત- ણો મણજોગી, ણો વચજોગી, કાયજોગી । સેસં જહા બેઈંદિયાણં ચેવ પઢમુદ્દેસા ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે !' ત્તિ ॥

એવં એવિ જહા ઈગિંદિયમહાજુમ્મેસુ એક્કારસ ઝ્હેસગા તહેવ ભાણિયવ્વા । ણવરં- ચઝત્થ-અટ્ટમ-દસમેસુ સમ્મત્ત-ણાણાણિ ણ ભણ્ણંતિ । [જહેવ ઈગિંદિએસુ પઢમો તઙ્ગો પંચમો ય એક્કગમા સેસા પંચ એક્કગમા ।]

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પ્રથમ સમયોત્પન્ન કૃતયુગ્મકૃતયુગ્મ બેઈન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! એકેન્દ્રિય મહાયુગ્મોના પ્રથમ સમય નામના(૩૫/૧/૨) ઉદ્દેશક અનુસાર છે. અહીં પણ દશ બોલમાં વિશેષતા છે, તે ઉપરાંત અગિયારમી વિશેષતા એ છે કે તે મનયોગી અને વચનયોગી નથી, માત્ર કાયયોગી હોય છે. શેષ કથન બેઈન્દ્રિયના પ્રથમ ઉદ્દેશક અનુસાર જાણવું. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥

એકેન્દ્રિય મહાયુગ્મોના અગિયાર ઉદ્દેશકની સમાન અહીં પણ અગિયાર ઉદ્દેશકો કહેવા જોઈએ, પરંતુ યોથા, આઠમા અને દશમા, આ ત્રણ ઉદ્દેશકોમાં સમ્યક્ત્વ અને જ્ઞાન ન કહેવા.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં ૨ થી ૧૧ સુધીના દશ ઉદ્દેશકોનું અતિદેશાત્મક કથન છે. તેનું વર્ણન એકેન્દ્રિય મહાયુગ્મ શતક-૩૫ અનુસાર છે. ઉદ્દેશક-૨ માં પ્રથમ સમય કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ બેઈન્દ્રિયનું ઉત્પત્તિ આદિ ૩૩ દ્વારથી વર્ણન છે. તે બેઈન્દ્રિયના પ્રથમ ઉદ્દેશક સમાન છે. પરંતુ તેના ૧૧ દ્વારમાં વિશેષતા આ પ્રમાણે છે-

(૧) **અવગાહના-** તે જીવો પ્રથમ સમયવર્તી હોવાથી તેની અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની હોય છે. (૨) **કર્મ બંધ-** પ્રથમ સમયે આયુષ્યનો બંધ થતો નથી. (૩) **ઉદીરણા-** આયુષ્યકર્મની ઉદીરણા થતી નથી. (૪) **ઉચ્ચ્વાસ-** શ્વાસોચ્ચ્વાસની ક્રિયા થતી નથી તેથી તે જીવ નોઉચ્ચ્વાસ નોનિ:શ્વાસક હોય. (૫) **બંધ-** સાત કર્મના બંધક હોય. (૬) **યોગ-** મનયોગ કે વચન યોગ નથી, એક કાયયોગ હોય છે. (૭) **સ્થિતિ-** પ્રથમ સમયવર્તીની પૃચ્છા હોવાથી સ્થિતિ એક સમયની છે. (૮) **કાયસ્થિતિ-** તે અવસ્થા એક સમયની છે તેથી કાયસ્થિતિ પણ એક જ સમયની હોય છે. (૯) **સમુદ્ઘાત-** વેદનીય અને કષાય બે સમુદ્ઘાત છે. પ્રથમ સમયવર્તી જીવો મારણાંતિક સમુદ્ઘાત કરતા નથી. (૧૦) **મરણ-** મૃત્યુ થતું નથી. (૧૧) **ઉદ્વર્તન-** થતું નથી. ઉદ્દેશક- ત્રીજા થી ૧૧ સુધીના ઉદ્દેશકનું વર્ણન શતક ૩૫ના પ્રથમ અવાંતર શતકના ૩ થી ૧૧ સુધીના ઉદ્દેશક પ્રમાણે છે. છટ્ટા ઉદ્દેશકમાં પણ આ જ ૧૧ બોલની વિશેષતા હોય છે. વિકલેન્દ્રિય જીવોને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં જ સાસ્વાદન સમકિત હોય છે. ઉદ્દેશક-૪,૮,૧૦માં ચરમ જીવોનું કથન હોવાથી તેમાં સમ્યગ્દષ્ટિ અને જ્ઞાન હોતા નથી. આ રીતે ૧૬ યુગ્મોમાં પણ ૩૩ દ્વારનું કથન અગિયારે ય ઉદ્દેશકોમાં છે. ઉદ્દેશક-૨, ૬નું વર્ણન સમાન છે; ઉદ્દેશક-૪,૮,૧૦નું વર્ણન સમાન છે અને ઉદ્દેશક-૧,૩,૫,૭,૯ અને ૧૧નું વર્ણન સમાન છે.

॥ શતક-૩૬/૧/૨-૧૧ સંપૂર્ણ ॥

॥ અવાન્તર શતક-૧ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૩૬

અવાંતર શતક-૨ થી ૧૨

મહાયુગ્મ બેઠન્દ્રિય :-

૧ કળહલેસ્સકડજુમ્મકડજુમ્મબેઈદિયા ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા !
 એવં ચેવ । કળહલેસ્સેસુ વિ એકકારસઉદેસગસંજુતં સયં, ણવરં- લેસ્સા, સંચિટ્ટુણા, ઠિઈ
 જહા એગિંદિયકળહલેસ્સાણં । એવં ણીલલેસ્સેહિ વિ સયં । એવં કાઝલેસ્સેહિ વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશી કૃતયુગ્મકૃતયુગ્મ બેઠન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ જાણવું. કૃષ્ણલેશી જીવોના અગિયાર ઉદ્દેશક સહિત આ અવાંતર શતક છે. પરંતુ લેશ્યા, કાયસ્થિતિ, સ્થિતિ, કૃષ્ણલેશી એકેન્દ્રિયની સમાન ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્તની છે. આ જ રીતે નીલલેશી અને કાપોતલેશી બેઠન્દ્રિય જીવોના એક-એક અવાંતર શતક છે. ॥ અવાંતર શતક-૨,૩,૪॥

૨ ભવસિદ્ધિયકડજુમ્મકડજુમ્મબેઈદિયા ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા !
 ભવસિદ્ધિયસયા વિ ચત્તારિ તેનેવ પુવ્વગમણં ણેયત્વા, ણવરં- સવ્વે પાણા, પુવ્છા ? ણો
 ઇણ્ટે સમટ્ટે । સેસં તહેવ ઓહિયસયાણિ ચત્તારિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ભવસિદ્ધિક કૃતયુગ્મકૃતયુગ્મ બેઠન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્વોક્ત પાઠ અનુસાર ભવસિદ્ધિક જીવોના ચાર અવાંતર શતક જાણવા. પરંતુ વિશેષતા એ છે કે પ્રશ્ન- શું સર્વ પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વ પૂર્વે અનંતવાર ઉત્પન્ન થયા છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે પ્રમાણે નથી અર્થાત્ સર્વ જીવો ભવી પણે ઉત્પન્ન થતા નથી. ભવી-અભવી જે છે તેમજ રહે છે. શેષ કથન પૂર્વવત્ છે. આ રીતે ઔઘિક શતકની જેમ ચાર શતક જાણવા. ॥ અવાંતર શતક-૫ થી ૮ ॥

૩ જહા ભવસિદ્ધિયસયાણિ ચત્તારિ એવં અભવસિદ્ધિયસયાણિ ચત્તારિ ભાણિયત્વાણિ, ણવરં-
 સમ્મત્ત, ણાણાણિ સવ્વેહિં ણત્થિ, સેસં તં ચેવ । એવં એયાણિ બારસ બેઈદિયમહાજુમ્મસયાણિ
 ભવંતિ ।

ભાવાર્થ :- જે રીતે ભવસિદ્ધિક બેઠન્દ્રિય જીવોના ચાર શતક કહ્યા, તે જ રીતે અભવસિદ્ધિક બેઠન્દ્રિયોના પણ ચાર શતક કહેવા જોઈએ. પરંતુ અભવીમાં સમ્યક્ત્વ અને જ્ઞાન હોતા નથી. આ પ્રમાણે બેઠન્દ્રિય મહાયુગ્મના બાર અવાંતર શતક છે.

॥ અવાંતર શતક-૨ થી ૧૨ સંપૂર્ણ ॥

॥ શતક-૩૬ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૩૭ : તેઈન્દ્રિય મહાયુગ્મ

અવાંતર શતક-૧ થી ૧૨

મહાયુગ્મ તેઈન્દ્રિય જીવોની ઉત્પત્તિ આદિ :-

૧ કહજુમ્મકહજુમ્મતેઈંદિયા ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! તેઈંદિયસુ વિ
બારસ સયા કાયવ્વા બેઈંદિયસયસરિસા, ણવસં- ઓગાહણા જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહિભાગં,
ઉક્કોસેણં તિણ્ણિ ગાહયાઈં । ઠિઈં જહણ્ણેણં એકકં સમયં, ઉક્કોસેણં એગૂણપણ્ણં રાઈંદિયાઈં,
સેસં તહેવ । ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કૃતયુગ્મકૃતયુગ્મ તેઈન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે?
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! બેઈન્દ્રિય શતકની સમાન તેઈન્દ્રિય જીવોના પણ બાર અવાંતર શતક છે. પરંતુ
અવગાહના-જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગાઉની છે. સ્થિતિ-જઘન્ય એક સમય
અને ઉત્કૃષ્ટ-૪૯ રાત્રિ-દિનની છે. શેષ પૂર્વવત્ છે. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો
તેમજ છે. ॥ અવાંતર શતક-૧ થી ૧૨ ॥

વિવેચન :-

બેઈન્દ્રિયની સમાન તેઈન્દ્રિયના પણ અવાંતર ૧૨ શતક છે, તે પ્રત્યેક શતકના ૧૧-૧૧ ઉદ્દેશકો છે
અને તે પ્રત્યેક ઉદ્દેશકોમાં ૧૬ મહાયુગ્મના માધ્યમે ૩૩ દ્વારનું કથન છે. તેઈન્દ્રિય જીવોની અવગાહના અને
સ્થિતિમાં બેઈન્દ્રિયની અપેક્ષાએ વિશેષતા છે, તે સૂત્રથી સ્પષ્ટ છે.

॥ અવાંતર શતક-૧ થી ૧૨ સંપૂર્ણ ॥

॥ શતક-૩૭ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૩૮ : ચૌરેન્દ્રિય મહાયુગ્મ

અવાંતર શતક-૧ થી ૧૨

મહાયુગ્મ ચૌરેન્દ્રિય જીવોની ઉત્પત્તિ આદિ :-

૧ ચરિંદિણ્વિંવિ એવં ચેવ બારસ સયા કાયવ્વા, ણવરં- ઓગાહણા જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ
અસખેજ્જહાગં, ઉક્કોસેણં ચત્તારિ ગાઝયાહં । ઠિહં જહણ્ણેણં એક્ક સમયં, ઉક્કોસેણં
હમ્માસા । સેસં જહા બેહંદિયાણં । ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- આ જ રીતે ચૌરેન્દ્રિય જીવોના પણ બાર શતક કહેવા જોઈએ. વિશેષતા એ છે કે તેની
અવગાહના જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર ગાઉની છે. સ્થિતિ-જઘન્ય એક સમય
અને ઉત્કૃષ્ટ છ માસની છે. શેષ કથન બેઈન્દ્રિયોની સમાન છે. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે,
આપ કહો છો તેમજ છે ॥ અવાંતર શતક-૧ થી ૧૨ ॥

॥ અવાંતર શતક-૧ થી ૧૨ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૩૯ : અસંજીપંચેન્દ્રિય મહાયુગ્મ

અવાંતર શતક-૧ થી ૧૨

મહાયુગ્મ અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય જીવોની ઉત્પત્તિ આદિ :-

૧ કહજુમ્મકહજુમ્મ અસણિપંચિંદિયા ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! જહા બેહ્ંદિયાણં તહેવ અસણિસુ વિ બારસ સયા કાયવ્વા, ણવરં- ઓગાહણા જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહાગં, ઉવ્વકોસેણં જોયણસહસ્સં । સંચિટ્ટુણા જહણ્ણેણં એવ્વકં સમયં, ઉવ્વકોસેણં પુવ્વકોડીપુહુત્તં । ઠિહ્ં જહણ્ણેણં એવ્વકં સમયં, ઉવ્વકોસેણં પુવ્વકોડી, સેસં જહા બેહ્ંદિયાણં ।
॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કૃતયુગ્મ-કૃતયુગ્મ અસંજી પંચેન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ! બેઈન્દ્રિય શતકની સમાન અસંજી પંચેન્દ્રિય જીવોના પણ બાર શતક કહેવા જોઈએ. વિશેષતા એ છે કે તેની અવગાહના-જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ એક હજાર યોજનની છે. કાયસ્થિતિ જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ અનેક પૂર્વકોટિ વર્ષની છે. સ્થિતિ જઘન્ય એક સમય (કૃતયુગ્મ રાશિની અપેક્ષાએ) ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ વર્ષની (સ્થિતિ એક ભવની હોય) છે. શેષ કથન પૂર્વવત્ બેઈન્દ્રિય જીવોની સમાન છે. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥

વિવેચન :-

અસંજી પંચેન્દ્રિયની કાયસ્થિતિ જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ અનેક પૂર્વકોટિ વર્ષની છે કારણ કે તે જીવ અસંજી પંચેન્દ્રિયપણે નિરંતર પૂર્વકોટિની સ્થિતિના સાત કે આઠ ભવ કરી શકે છે. તેથી તેની કાયસ્થિતિ અનેક પૂર્વકોટિ વર્ષની થાય છે. તે યુગ્મની સ્થિતિ એક ભવ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ એક પૂર્વકોટિ વર્ષની છે.

શેષ કથન ભાવાર્થથી સ્પષ્ટ છે તેમજ પૂર્વ શતકો પ્રમાણે છે.

ત્રણ વિકલેન્દ્રિય અને અસંજી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોની ૧૧-૧૧ ઉદ્દેશકોમાં ઋદ્ધિ :-

દ્વાર	સમુચ્ચય વિકલેન્દ્રિય ઉદ્દેશક-૧,૩,૫,૭,૯,૧૧	પ્રથમ સમય વિકલેન્દ્રિય ઉદ્દેશક-૨,૬	ચરમ સમય વિકલેન્દ્રિય ઉદ્દેશક-૪,૮,૧૦
૧. ઉપપાત	મનુષ્ય, તિર્યચ	મનુષ્ય, તિર્યચ	મનુષ્ય, તિર્યચ
૨. પરિમાણ	૧૬,૩૨,૪૮ સંખ્યાત, અસંખ્યાત	૧૬,૩૨,૪૮, સંખ્યાત, અસંખ્યાત	૧૬,૩૨,૪૮ સંખ્યાત, અસંખ્યાત
૩. અપહાર	અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી, અવસર્પિણી પ્રમાણ	અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી, અવસર્પિણી પ્રમાણ	અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી, અવસર્પિણી પ્રમાણ

દ્વાર	સમુચ્ચ વિકલેન્દ્રિય ઉદ્દેશક-૧,૩,૫,૭,૯,૧૧	પ્રથમ સમય વિકલેન્દ્રિય ઉદ્દેશક-૨,૬	ચરમ સમય વિકલેન્દ્રિય ઉદ્દેશક-૪,૮,૧૦
૪. અવગાહના	જઘં અંગુલનો અસં ભાગ ઉ. ૧૨ યોજન, ત્રણ ગાઉ, ચાર ગાઉ, ૧૦૦૦ યોજન	જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ	જઘં અંગુલનો અસં ભાગ ઉ. ૧૨ યોજન, ત્રણ ગાઉ, ચાર ગાઉ, ૧૦૦૦ યોજન
૫. કર્મબંધ	૭ની નિયમા, આયુષ્ય ભજના	૭ની નિયમા, આયુષ્યનો અબંધ	૭ની નિયમા, આયુષ્ય ભજના
૬. વેદન	શાતા-અશાતા	શાતા-અશાતા	શાતા-અશાતા
૭. ઉદય	૮ કર્મ	૮	૮
૮. ઉદીરણા	૬ નિયમા; વેદનીય, આયુષ્ય ભજના	૬ નિયમા, વેદનીય ભજના, આયુષ્યની નથી	૬ ની નિયમા, વેદનીય, આયુષ્યની ભજના
૯. લેશ્યા	૩	૩	૩
૧૦. દષ્ટિ	૨ સમ્યક્ અને મિથ્યા	૨	૧ મિથ્યા
૧૧. જ્ઞાન	૨ જ્ઞાન, ૨ અજ્ઞાન	૨ જ્ઞાન, ૨ અજ્ઞાન	૨ અજ્ઞાન
૧૨. યોગ	વચન, કાયા	કાયા	વચન, કાયા
૧૩. ઉપયોગ	સાકાર, અનાકાર	બંને	બંને
૧૪. વર્ણાદિ	૨૦ બોલ	૨૦ બોલ	૨૦ બોલ
૧૫. ઉચ્ચવાસ	ઉચ્ચવાસક, નિશ્ચાસક, નોઉચ્ચવાસક-નોનિશ્ચાસક	નોઉચ્ચવાસક-નોનિશ્ચાસક	ઉચ્ચવાસક અને નિ:શ્ચાસક
૧૬. આહારક	આહારક, અનાહારક	બંને	આહારક
૧૭. વિરતિ	અવિરત	અવિરત	અવિરત
૧૮. ક્રિયા	સક્રિય	સક્રિય	સક્રિય
૧૯. બંધક	સપ્તવિધ, અષ્ટવિધ	સપ્તવિધ	સપ્તવિધ
૨૦. સંજ્ઞા	૪	૪	૪
૨૧. કષાય	૪	૪	૪
૨૨. વેદ	નપુંસક	નપુંસક	નપુંસક
૨૩. વેદ બંધક	૩ વેદ	૩	૩
૨૪. સંજ્ઞી	અસંજ્ઞી	અસંજ્ઞી	અસંજ્ઞી
૨૫. ઈન્દ્રિય	૨, ૩, ૪, ૫	૨, ૩, ૪, ૫	૨, ૩, ૪, ૫
૨૬. કાયસ્થિતિ (યુગ્મોની)	જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ વિકલેન્દ્રિય ની સંખ્યાતકાલ, અસંજ્ઞી તિર્યંચ અનેક પૂર્વકોટિ વર્ષ	જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ એક સમય	જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ એક સમય

દ્વાર	સમુચ્ચય વિકલેન્દ્રિય ઉદ્દેશક-૧,૩,૫,૭,૯,૧૧	પ્રથમ સમય વિકલેન્દ્રિય ઉદ્દેશક-૨,૬	ચરમ સમય વિકલેન્દ્રિય ઉદ્દેશક-૪,૮,૧૦
૨૭. સંવેધ	×	×	×
૨૮. આહાર	૬ દિશાનો	૬ દિશાનો	૬ દિશાનો
૨૯. સ્થિતિ	જઘં એક સમય, ઉં ૧૨ વર્ષ, / ૪૯ દિવસ/છ માસ / પૂર્વકોટિ વર્ષ	જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ એક સમય	જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ એક સમય
૩૦. સમુદ્ઘાત	૩	૨	૩
૩૧. મરણ	૨-સમવહત, અસમવહત	×	બંને
૩૨. ઉદ્વર્તન	મનુષ્ય, તિર્યચ	×	મનુષ્ય, તિર્યચ
૩૩. પૂર્વે ઉત્પન્ન	અનેક કે અનંતવાર	અનેક કે અનંતવાર	અનેક કે અનંતવાર

॥ અવાન્તર શતક-૧ થી ૧૨ સંપૂર્ણ ॥

॥ શતક-૩૯ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૪૦

પરિચય

- ★ આ શતકનું નામ સંજી મહાયુગ્મ શતક છે. તેના ૨૧ અવાંતર શતક અને પ્રત્યેક શતકના ૧૧-૧૧ ઉદ્દેશકો છે.
- ★ અવાંતર શતક— ઔષિક સંજી પંચેન્દ્રિય મહાયુગ્મનો એક શતક અને છ લેશ્યાના છ શતક તેમ કુલ સાત સામાન્ય સંજી જીવોના અવાંતર શતક છે. તે જ રીતે ભવસિદ્ધિક સંજી પંચેન્દ્રિયમાં ઔષિકનો એક અને છ લેશ્યાના ૬ તેમ કુલ ૭ અવાંતર શતક છે અને આ જ રીતે અભવસિદ્ધિક સંજી પંચેન્દ્રિયના સાત અવાંતર શતક છે. સર્વ મળીને ૭+૭+૭ = ૨૧ અવાંતર શતક થાય છે. પ્રત્યેક શતકના ૧૧-૧૧ ઉદ્દેશકો એકેન્દ્રિય મહાશતકની સમાન છે.
- ★ અવાંતર શતક—૧માં સમુચ્ચય કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ સંજી પંચેન્દ્રિય જીવોનું વર્ણન એકેન્દ્રિય મહાશતકની જેમ ૩૩ દ્વારથી છે. સંજી પંચેન્દ્રિય જીવોમાં મનુષ્યની અપેક્ષાએ એકથી બાર ગુણસ્થાન હોય છે. તેથી તે જીવોની ઋદ્ધિમાં વિશેષતા છે.
- ★ અવાંતર શતક—૨માં કૃષ્ણલેશી સંજી પંચેન્દ્રિયનું વર્ણન પ્રથમ અવાંતર શતક અનુસાર છે.
- ★ અવાંતર શતક—૩, ૪માં ક્રમશઃ નીલલેશી અને કાપોતલેશી સંજી પંચેન્દ્રિયનું કથન, કૃષ્ણલેશી સંજી પંચેન્દ્રિયની સમાન છે. ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પ્રત્યેક લેશ્યા અનુસાર જાણવી.
- ★ અવાંતર શતક—૫, ૬માં ક્રમશઃ તેજોલેશી અને પદ્મલેશી સંજી પંચેન્દ્રિયનું કથન છે. તે પણ કૃષ્ણલેશી શતક અનુસાર છે પરંતુ તે નોસંજોપયુક્ત પણ થઈ શકે છે.
- ★ અવાંતર શતક—૭ માં શુકલલેશી જીવોનું કથન પ્રથમ અવાંતર શતક અનુસાર છે.
- ★ અવાંતર શતક—૮ થી ૧૪માં ભવસિદ્ધિક સંજી પંચેન્દ્રિયના સાત અવાંતર શતકનું કથન પૂર્વકથિત ૧ થી ૭ અવાંતર શતક અનુસાર છે પરંતુ તેમાં સર્વ જીવોની ઉત્પત્તિનો નિષેધ છે.
- ★ અવાંતર શતક—૧૫ થી ૨૧માં અભવસિદ્ધિક સંજી પંચેન્દ્રિયના પણ સાત અવાંતર શતક ભવસિદ્ધિક અનુસાર છે.
- ★ આ રીતે ૨૧ અવાંતર શતકના ૧૧-૧૧ ઉદ્દેશક ગણતાં $૨૧ \times ૧૧ = ૨૩૧$ ઉદ્દેશક થાય છે પરંતુ અભવસિદ્ધિક સંજી પંચેન્દ્રિયના સાત અવાંતર શતકમાં ચરમ-અચરમ બે-બે ઉદ્દેશકો નથી. તેથી $૭ \times ૨ = ૧૪$ ઉદ્દેશકો ઓછા થતાં $૨૩૧ - ૧૪ = ૨૧૭$ ઉદ્દેશક થાય છે. તે પ્રત્યેક ઉદ્દેશકમાં ૧૬ મહાયુગ્મોના અવલંબને ૩૩ દ્વારોનું વર્ણન છે.

૩ તે જ ભંતે ! જીવા કિં સત્તવિહબંધગા વા અટ્ટવિહ બંધગા વા છવ્વિહબંધગા વા
 ઇગવિહબંધગા વા ? ગોયમા ! સત્તવિહબંધગા વા જાવ ઇગવિહબંધગા વા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! શું તે જીવ સપ્તવિધ કર્મબંધક, અષ્ટવિધ કર્મબંધક, ષડ્વિધ કર્મબંધક
 કે એકવિધ કર્મબંધક છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સપ્તવિધ કર્મબંધક યાવત્ એકવિધ કર્મબંધક હોય છે.

૪ તે જ ભંતે ! જીવા કિં આહારસણ્ણોવત્તા જાવ પરિગ્ગહસણ્ણોવત્તા વા, ણોસણ્ણોવત્તા
 વા ? એવં સવ્વત્થ પુચ્છા ભાણિયવ્વા ।

ગોયમા ! આહારસણ્ણોવત્તા જાવ ણોસણ્ણોવત્તા વા । કોહકસાયી વા જાવ લોભ
 કસાયી વા અકસાયી વા । ઇત્થીવેયગા વા પુરિસવેયગા વા ણપુંસગવેયગા વા અવેયગા
 વા । ઇત્થિવેયબંધગા વા પુરિસવેયબંધગા વા ણપુંસગવેયબંધગા વા અબંધગા વા । સણ્ણી,
 ણો અસણ્ણી । સઙ્ગદિયા, ણો અર્ણિદિયા । સંચિટ્ટુણા જહણ્ણેણં એક્કં સમયં ઉક્કોસેણં
 સાગરોવમસયપુહુત્તં સાઙ્ગેણં । આહારો તહેવ જાવ ણિયમં છદ્ધિસિં । ઠિઈ જહણ્ણેણં એક્કં
 સમયં, ઉક્કોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઙ્ગં । છ સમુદ્ધાયા આદિલ્લગા । મારણંતિયસમુદ્ધા
 ણં સમોહયા વિ મરંતિ, અસમોહયા વિ મરંતિ । ઉવ્વટ્ટુણા જહેવ ઉવવાઓ, ણ કત્થઈ
 પડિસેહો જાવ અણુત્તરવિમાણ ત્તિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! શું તે જીવો આહારસંજ્ઞોપયુક્ત યાવત્ પરિગ્રહસંજ્ઞોપયુક્ત અથવા
 નોસંજ્ઞોપયુક્ત હોય છે ? આ રીતે સર્વ દ્વારોના પ્રશ્ન કરવા જોઈએ.

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે આહારસંજ્ઞોપયુક્ત યાવત્ નોસંજ્ઞોપયુક્ત હોય છે, તે ક્રોધકષાયી યાવત્
 લોભકષાયી અથવા અકષાયી હોય છે. તે સ્ત્રીવેદક, પુરુષવેદક, નપુંસકવેદક અથવા અવેદક હોય છે. તે
 સ્ત્રીવેદ બંધક, પુરુષવેદ બંધક, નપુંસકવેદબંધક અથવા અબંધક હોય છે. તે સંજ્ઞી હોય છે, અસંજ્ઞી નથી.
 તે સંઠન્દ્રિય હોય છે, અનિન્દ્રિય નથી. તેની કાયસ્થિતિ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સાધિક અનેક સો
 સાગરોપમ હોય છે. આહારના વિષયમાં પૂર્વવત્ યાવત્ નિયમા છ દિશાનો આહાર લે છે, સ્થિતિ-જઘન્ય
 એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીસ સાગરોપમની છે. તેને પ્રથમ છ સમુદ્ધાત હોય છે, મારણાંતિક સમુદ્ધાતથી
 સમવહત થઈને પણ મરે છે અને અસમવહત પણ મરે છે. ઉદ્વર્તનાનું કથન ઉપપાતની સમાન છે. કોઈ
 પણ સ્થાનનો નિષેધ નથી યાવત્ અનુત્તર વિમાન સુધી જાણવું.

૫ અહ ભંતે ! સવ્વપાણા જાવ અણંતખુત્તો । એવં સોલસસુ વિ જુમ્મેસુ ભાણિયવ્વં જાવ
 અણંતખુત્તો, ણવરં- પરિમાણં જહા બેઙ્ગદિયાણં, સેસં તહેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સર્વ પ્રાણ, ભૂત, સત્ત્વ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયમાં યાવત્ અનંતવાર ઉત્પન્ન થયા
 છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પહેલા અનેક વાર અથવા અનંત વાર ઉત્પન્ન થયા છે. આ રીતે સોળ યુગ્મોમાં
 યાવત્ પૂર્વે અનંત વાર ઉત્પન્ન થયા છે. પરિમાણ બેઙ્ગદિયોની સમાન છે. શેષ પૂર્વવત્ જાણવું. ॥ ઉદ્દેશક-૧॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત અવાંતર શતકમાં સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય મહાયુગ્મનું ૩૩ દ્વારના માધ્યમથી વર્ણન છે.

સંજી પંચેન્દ્રિયમાં ચારે ગતિના જીવોનો સમાવેશ થાય છે. મનુષ્યની એપેક્ષાએ તેમાં બાર ગુણસ્થાન હોય છે. તેરમા, ચૌદમા ગુણસ્થાનવર્તી કેવળી ભગવાન નોસંજી-નોઅસંજી કહેવાય છે, તેથી તેનો સમાવેશ અહીં સંજી પંચેન્દ્રિયમાં થતો નથી. કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ સંજી જીવોના ઉપપાત આદિ ૩૩ દ્વારોનું સૂત્રમાં સંક્ષિપ્ત કથન છે. તેનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે, યથા—

(૧) ઉપપાત— ચારે ગતિમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. નરક, તિર્યચ અને મનુષ્યગતિમાં સંખ્યાત-વર્ષના આયુષ્યવાળા જીવોની જ ઉત્પત્તિ થાય છે. દેવગતિમાં સંખ્યાત અને અસંખ્યાતવર્ષના આયુષ્ય-વાળા તિર્યચો, મનુષ્યોની ઉત્પત્તિ થાય છે. આ રીતે પંચેન્દ્રિય સામાન્યમાં સર્વ જીવોની ઉત્પત્તિ થાય છે. (૨) પરિમાણ— ૧૬, ૩૨, ૪૮ સંખ્યાત, અસંખ્યાત જીવોની ઉત્પત્તિ થાય છે. અન્ય મહાયુગ્મોમાં સંખ્યા તે-તે પ્રમાણે જાણવી. (૩) અપહાર— સમયે સમયે એક-એક જીવનો અપહાર થાય તો અસંખ્યાત અવસર્પિણી, ઉત્સર્પિણી કાલ વ્યતીત થાય છે. (૪) અવગાહના— જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૦૦ યોજનની છે. (૫) બંધ— વેદનીય કર્મના બંધક હોય છે અને શેષ ૭ કર્મોના બંધક-અબંધક બંને હોય છે. (૬) વેદના— શાતા અથવા અશાતા, બંને પ્રકારની વેદના હોય છે. (૭) ઉદય— સાત કર્મના ઉદયની નિયમા અને મોહનીય કર્મની ભજના છે. સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાન સુધી સંજી પંચેન્દ્રિય જીવોને મોહનીય કર્મનો ઉદય અવશ્ય હોય છે. ઉપશાંતમોહ અને ક્ષીણમોહ બંને ગુણસ્થાનમાં જીવોને મોહનીય કર્મનો ઉદય નથી. શેષ સાત કર્મોનો ઉદય અવશ્ય હોય છે. (૮) ઉદીરણા— નામ અને ગોત્ર કર્મોના ઉદીરક, શેષ ૯ કર્મોના ઉદીરક-અનુદીરક બંને હોય છે. ગુણસ્થાનની અપેક્ષાએ ઉદીરણા માટે ચાર્ટ જુઓ. (૯) લેશ્યા— ૯ લેશ્યા. (૧૦) દષ્ટિ— ત્રણ દષ્ટિ (૧૧) જ્ઞાન— ચાર જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન (૧૨) યોગ— મન, વચન, કાયા. (૧૩) ઉપયોગ— સાકાર, અનાકારોપયોગ (૧૪) વર્ણાદિ— તેના શરીરમાં પાંચ વર્ણ, બે ગંધ, પાંચ રસ, આઠ સ્પર્શ હોય છે. (૧૫) ઉચ્છ્વાસ— ઉચ્છ્વાસ, નિઃશ્વાસક અને નોઉચ્છ્વાસ નોનિઃશ્વાસક હોય. (૧૬) આહારક— આહારક હોય, વિગ્રહ ગતિમાં અનાહારક હોય. (૧૭) વિરતિ— વિરત, અવિરત અને વિરતાવિરત હોય. (૧૮) ક્રિયા— સક્રિય હોય, અક્રિય નથી. (૧૯) બંધક— આઠ, સાત, ૯ અથવા એક કર્મના બંધક હોય. આયુષ્ય કર્મનો બંધ થાય ત્યારે આઠ કર્મનો બંધ, આયુષ્ય ન બંધાય ત્યારે સાત કર્મનો બંધ, સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાને ૯ કર્મનો બંધ અને ઉપશાંત મોહ અને ક્ષીણ મોહ ગુણસ્થાને એક વેદનીય કર્મનો બંધ કરે છે. (૨૦) સંજા— ચાર સંજોપયુક્ત અને નોસંજોપયુક્ત હોય છે. (૨૧) કષાય— સકષાયી અને અકષાયી, બંને હોય છે. (૨૨) વેદ— ત્રણ વેદી અને અવેદી હોય છે (૨૩) વેદ બંધક— ત્રણ વેદના બંધક અને અબંધક હોય છે. (૨૪) સંજી— સંજી છે. (૨૫) ઈન્દ્રિય— સઈન્દ્રિય હોય. (૨૬) સંવેદ— તેનો સંવેદ થતો નથી. (૨૭) કાયસ્થિતિ— તે યુગ્મયુક્ત પંચેન્દ્રિયની કાયસ્થિતિ જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ અનેક સો સાગરોપમ સાધિક છે કારણ કે પંચેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ તેટલી જ છે. (૨૮) આહાર— તે જીવો ત્રસનાડીમાં જ હોવાથી ૯ દિશાનો આહાર ગ્રહણ કરે. (૨૯) સ્થિતિ— જઘન્ય એક સમય(સંખ્યાની અપેક્ષાએ), ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમની છે. તેની કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ રાશિમાં પરિવર્તન થાય તો જઘન્ય સ્થિતિ એક સમયની ઘટિત થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ નારકી, દેવતાની અપેક્ષાએ છે. (૩૦) સમુદ્ઘાત— પ્રથમ ૯ સમુદ્ઘાત હોય, કેવળી સમુદ્ઘાત નથી. (૩૧) મરણ— સમવહત અને અસમવહત બંને પ્રકારના મરણ હોય. (૩૨) ઉદ્વર્તન— ચાર ગતિમાં જાય. (૩૩) સર્વ પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્વ પૂર્વે અનેકવાર અથવા અનંતવાર તે રૂપે ઉત્પન્ન થયા છે. આ રીતે ૧૬ મહાયુગ્મમાં ૩૩ દ્વારનું કથન જાણવું.

સંજી પંચેન્દ્રિયમાં ૧૨ ગુણસ્થાનોની અપેક્ષાએ કર્મોની ઉદીરણા :-

ગુણસ્થાન	ઉદીરણા નિયમા	ભજના	અનુદીરક
૧ થી ૬ (ત્રીજું વર્જને)	૬ કર્મ	આયુષ્ય, વેદનીય	×
ત્રીજું	૮ કર્મ	×	×
૭, ૮, ૯	૬ કર્મ	×	વેદનીય, આયુષ્ય
૧૦	પાંચ કર્મ	મોહનીય	વેદનીય, આયુષ્ય
૧૧	પાંચ કર્મ	×	આયુષ્ય, વેદનીય, મોહનીય
૧૨	નામ, ગોત્ર	જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, અંતરાય	આયુષ્ય, વેદનીય, મોહનીય

પ્રથમ સમય આદિ કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ સંજી પંચેન્દ્રિય -

૬ પઠમસમયકડજુમ્મકડજુમ્મસણિપંચિંદિયા ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ ?

ગોયમા ! ઉવવાઓ, પરિમાણં, આહારો જહા એસિં ચેવ પઠમોદ્દેસા । ઓગાહણા બંધો વેયો વેયણા ઉદયી ઉદીરગા ય જહા બેહિંદિયાણં પઠમસમયાણં, તહેવ કણહલેસ્સા વા જાવ સુક્કલેસ્સા વા । સેસં જહા બેહિંદિયાણં પઠમસમઙયાણં જાવ અણંતખુત્તો । ણવરં ઇત્થિવેયગા વા પુરિસવેયગા વા ણપુંસગવેયગા વા, સણિણણો ણો અસણિણણો, સેસં તહેવ । એવં સોલસસુ વિ જુમ્મેસુ પરિમાણં તહેવ સવ્વં । એવં એત્થ વિ એકકારસ ઉદ્દેસગા તહેવ ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥ [પઠમો તદ્દઓ પંચમો ય સરિસગમા, સેસા અટ્ટ વિ સરિસગમા । ચચ્છ અટ્ટમદસમેસુ ણત્થિ વિસેસો કાયવ્વો ।]

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પ્રથમ સમયના કૃતયુગ્મ-કૃતયુગ્મ સંજી પંચેન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ઉપપાત, પરિમાણ અને આહાર પ્રથમ ઉદ્દેશક અનુસાર જાણવો. પ્રથમ સમયના બેઈન્દ્રિય જીવોની સમાન અવગાહના, બંધ, વેદ, વેદના, ઉદય, ઉદીરણા વગેરે બોલ જાણવા જોઈએ. કૃષ્ણાલેશી યાવત્ શુક્લલેશી પણ તે જ પ્રકારે છે. શેષ કથન પ્રથમ સમયોત્પન્ન બેઈન્દ્રિયની સમાન યાવત્ પૂર્વે અનંતવાર ઉત્પન્ન થયા છે. તે સ્ત્રીવેદી, પુરુષવેદી અથવા નપુંસકવેદી હોય છે. તે સંજી હોય છે અને અસંજી નથી ઈત્યાદિ પૂર્વવત્ છે. આ જ રીતે સોળ મહાયુગ્મોની સંખ્યા પણ જાણવી જોઈએ. આ રીતે અહીં પણ અગિયાર ઉદ્દેશક એકેન્દ્રિય શતકની જેમ જાણવા. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥ ॥ ઉદ્દેશક-૨ થી ૧૧ ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં ૨ થી ૧૧ સુધીના ૧૦ ઉદ્દેશકોનું સંક્ષિપ્ત કથન છે.

પ્રથમ સમય કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય :- અહીં ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયવર્તીજીવોની વિવક્ષા હોવાથી પર્યાપ્તાવસ્થાભાવી ભાવો તેમાં હોતા નથી. તેથી ૩૩ દ્વાર માંથી ૨૦ દ્વારોમાં વિશેષતા છે, યથા—

(૧) **અવગાહના**— જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ હોય. (૨) **સાત કર્મનો બંધ** હોય, આયુષ્યનો અબંધ હોય. (૩) **વેદના**— શાતા-અશાતામાંથી એક (૪) **ઉદય**— આઠ કર્મનો હોય. (૫) **ઉદીરણા**— આયુષ્યની ઉદીરણા થતી નથી, વેદનીયકર્મની વિકલ્પે થાય છે. છ કર્મની ઉદીરણા નિયમા થાય. (૬) **દષ્ટિ**— સમ્યગ્ અને મિથ્યા બે દષ્ટિ હોય, મિશ્ર દષ્ટિ નથી. (૭) **જ્ઞાન**— પ્રથમ ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન હોય. (૮) **યોગ**— એક કાયયોગ હોય છે, મનયોગ અને વચનયોગ નથી. (૯) **ઉચ્છ્વાસ**— નોઉચ્છ્વાસનોનિઃશ્વાસક હોય. (૧૦) **વિરતિ**— અવિરતિ હોય. (૧૧) **બંધક**— સાત કર્મના બંધક હોય. અન્ય વિકલ્પ ન હોય. (૧૨) **સંજ્ઞા**— ચાર સંજ્ઞા હોય, નોસંજ્ઞોપયુક્ત થતા નથી. (૧૩) **કષાય**— ચાર કષાય હોય, અકષાયી થઈ શકતા નથી. (૧૪) **વેદ**— ત્રણ વેદ હોય, અવેદી થઈ શકતા નથી. (૧૫) **વેદ બંધક**— ત્રણે વેદના બંધક હોય, વેદના અબંધક થતા નથી. (૧૬) **કાયસ્થિતિ**— એક સમય. (૧૭) **સ્થિતિ**— એક સમય. (૧૮) **સમુદ્ઘાત**— પ્રથમ બે સમુદ્ઘાત. (૧૯) **મરણ**— મરણ થતું નથી. (૨૦) **ઉદ્વર્તન**— નથી. શેષ દ્વારનું કથન પ્રથમોદેશકની સમાન છે. શેષ ઉદેશકોનું કથન એકેન્દ્રિયોદેશક અનુસાર છે.

॥ શતક-૪૦/૧/ ૧ થી ૧૧ સંપૂર્ણ ॥

॥ અવાંતર શતક ૧ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૪૦

અવાંતર શતક-૨ થી ૭

કૃતયુગ્મ-કૃતયુગ્મ કૃષ્ણલેશી સંજીપંચેન્દ્રિય :-

૧ કળ્હલેસ્સકડજુમ્મકડજુમ્મસણિપંચિંદિયા ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! જહા પઢમુદ્દેસઓ સણ્ણીણં । ણવરં બંધો વેઓ ઉદયી ઉદીરણા લેસ્સા બંધગ્-સણ્ણા કસાય-વેયબંધગા ય ઈયાણિ જહા બેઙ્ગદિયાણં । કળ્હલેસ્સાણં વેઓ તિવિહો, અવેયગા ણત્થિ । સંચિટ્ટુણા જહણ્ણેણં એકકં સમયં, ઉક્કોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઙ્ગં અંતોમુહુત્તમભ્ભહિયાઙ્ગં । એવં ઠિઈએ વિ, ણવરં- ઠિઈએ અંતોમુહુત્તમભ્ભહિયાઙ્ગં ણ ભણ્ણંતિ । સેસં જહા એઈસિં ચેવ પઢમે ઉદ્દેસએ જાવ અણંતરુવુત્તો । એવં સોલસસુ વિ જુમ્મેસુ । ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશી કૃતયુગ્મકૃતયુગ્મ સંજી પંચેન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! સંજીના પ્રથમ અવાંતર શતકના પ્રથમ ઉદ્દેશક અનુસાર સર્વ વર્ણન છે. વિશેષમાં બંધ, વેદ, ઉદય, ઉદીરણા, લેશ્યા, બંધક, સંજા, કષાય અને વેદ-બંધક, આ સર્વનું કથન બેઈન્દ્રિયની સમાન છે. કૃષ્ણલેશી સંજીને ત્રણ વેદ હોય છે, તે અવેદક હોતા નથી. કાયસ્થિતિ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત અધિક તેત્રીસ સાગરોપમની અને સ્થિતિ પણ તે જ પ્રકારે છે. સ્થિતિમાં અંતર્મુહૂર્ત અધિક ન કહેવું. શેષ કથન પ્રથમ ઉદ્દેશકની સમાન જાણવું યાવત્ પૂર્વે અનંતવાર ઉત્પન્ન થયા છે. આ રીતે ૧૬ મહાયુગ્મોમાં જાણવું જોઈએ. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥ ॥ ઉદ્દેશક-૧ ॥

૨ પઢમસમયકળ્હલેસ્સકડજુમ્મકડજુમ્મસણિપંચિંદિયા ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! જહા સણિપંચિંદિયપઢમસમયઉદ્દેસએ તહેવ ણિરવસેસં । ણવરં- તે ણં ભંતે ! જીવા કળ્હલેસ્સા ? હંતા કળ્હલેસ્સા, સેસં તં ચેવ । એવં સોલસસુ વિ જુમ્મેસુ । એવં એઈ વિ એકકારસ વિ ઉદ્દેસગા કળ્હલેસ્સસએ ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પ્રથમ સમયના કૃષ્ણલેશી કૃતયુગ્મકૃતયુગ્મ સંજી પંચેન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પ્રથમ સમયના સંજી પંચેન્દ્રિયોના ઉદ્દેશક અનુસાર સંપૂર્ણ વર્ણન જાણવું. વિશેષમાં **પ્રશ્ન-** હે ભગવન્ ! શું તે જીવો કૃષ્ણલેશી હોય છે ? **ઉત્તર-** હા, ગૌતમ ! તે કૃષ્ણલેશી હોય છે. શેષ પૂર્વવત્ છે. આ રીતે સોળ મહાયુગ્મો જાણવા. આ રીતે કૃષ્ણલેશ્યા શતકમાં તે પ્રમાણે જ અગિયાર ઉદ્દેશક છે. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો તેમજ છે. ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં અવાંતર શતક-૨ ના અંતર્ગત કૃષ્ણલેશી કૃતયુગ્મકૃતયુગ્મ સંજી પંચેન્દ્રિયનું વર્ણન

છે જેમાં તેના અગિયાર ઉદ્દેશકોનું સંક્ષિપ્ત કથન છે.

અહીં કૃષ્ણલેશી સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયના ૩૩ દ્વાર ઔદિક સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયની સમાન છે. પરંતુ કેટલાક દ્વારોમાં વિશેષતા છે. કારણ કે કૃષ્ણલેશી જીવોને એક થી છ ગુણસ્થાન જ હોય છે.

(૧) બંધ— તે સાત કર્મના નિયમતઃ બંધક હોય છે અને આયુષ્ય કર્મના બંધક-અબંધક બંને હોય છે. તે ઔદિક સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવોની જેમ છ કે એક કર્મના બંધક થઈ શકતા નથી. (૨) વેદન— આઠ કર્મનું વેદન. શાતા અશાતા બંને વેદના હોય છે. (૩) ઉદય— આઠ કર્મોનો ઉદય. (૪) ઉદીરણા— છ, આઠ અથવા સાત કર્મની ઉદીરણા. (૫) લેશ્યા— કૃષ્ણલેશ્યા. (૬) બંધક— સાત કર્મ બંધક અથવા આઠ કર્મના બંધક હોય છે. (૭) સંજ્ઞા— ચાર સંજ્ઞા હોય, તે નોસંજ્ઞોપયુક્ત થઈ શકતા નથી. (૮) કષાય— ચાર કષાય હોય, તે અકષાયી થઈ શકતા નથી., (૯) વેદ— ત્રણ વેદ હોય, તે અવેદી થઈ શકતા નથી. (૧૦) વેદ બંધક— ત્રણ વેદના બંધક હોય, વેદના અબંધક થતા નથી. (૧૧) કાય સ્થિતિ— જઘન્ય— એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૩૩ સાગરોપમ.

અહીં કૃષ્ણલેશ્યાની કાયસ્થિતિ સાતમી નરક પૃથ્વીના નૈરયિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અને પૂર્વભવના અંતિમ પરિણામની અપેક્ષાએ અંતર્મુહૂર્ત અધિક ગણતા અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૩૩ સાગરોપમ થાય છે.

(૧૨) સ્થિતિ— જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમ. શેષ દ્વારનું કથન પૂર્વવત્ જાણવું. ઉદ્દેશક—૨ થી ૧૧ નું કથન ઔદિક સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયના તે-તે ઉદ્દેશક અનુસાર જાણવું. પરંતુ અહીં કેવળ કૃષ્ણલેશ્યાનું જ કથન કરવું. ॥ અવાંતર શતક—૨ સંપૂર્ણ ॥

કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ નીલ લેશી સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય :-

૩ एवं नीललेस्सेसु वि सयं, णवरं- संचिट्टुणा जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं दस सागरोवमाइं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागमब्भहियाइं । एवं ठिईए । एवं तिसु उद्देसएसु, सेसं तं चेव । ॥ सेवं भंते ! सेवं भंते ! ॥

શબ્દાર્થ:- સંચિટ્ટુણા = કાયસ્થિતિ.

ભાવાર્થ:- નીલલેશી જીવોનું સંપૂર્ણ કથન કૃષ્ણલેશી અવાંતર શતકની સમાન છે. વિશેષમાં તેની કાયસ્થિતિ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક દશ સાગરોપમ છે. સ્થિતિ પણ તે જ પ્રમાણે છે. આ રીતે પહેલો, ત્રીજો અને પાંચમો, આ ત્રણ ઉદ્દેશક એક સમાન છે. શેષ ઉદ્દેશકોનું કથન પૂર્વવત્ છે. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥

વિવેચન :-

નીલલેશ્યામાં છ ગુણસ્થાન હોય છે. તેથી નીલલેશી કૃતયુગ્મકૃતયુગ્મ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયમાં ઉપપાતાદિ દ્વારનું કથન કૃષ્ણલેશી સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયની સમાન છે. તેની સ્થિતિમાં તફાવત છે.

નીલલેશ્યાની સ્થિતિ :- પાંચમી નરક પૃથ્વીમાં પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક દશ સાગરોપમનું આયુષ્ય છે અને ત્યાં નીલલેશ્યા છે. અહીં પૂર્વભવના અંતિમ અંતર્મુહૂર્તનો સમાવેશ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમો ભાગમાં જ થઈ જાય છે. તેથી અંતર્મુહૂર્તનું પૃથક્ કથન કર્યું નથી. ॥ અવાંતર શતક—૩ સંપૂર્ણ ॥

કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ કાપોતલેશી સંજી પંચેન્દ્રિય :-

૪ એવં કાઝલેસ્સસયં પિ, ણવરં- સંચિટ્ટુણા જહણ્ણેણં એક્કં સમયં, ઝવ્કોસેણં તિણ્ણિ સાગરોવમાઈં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જહિભાગમભહિયાઈં । એવં ઠિઈં એ વિ । એવં તિસુ વિ ઝહેસએસુ, સેસં તં ચેવ । ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- આ જ રીતે કાપોતલેશ્યાના વિષયમાં પણ એક શતક છે. વિશેષમાં કાયસ્થિતિ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક ત્રણ સાગરોપમ છે. સ્થિતિ પણ આ જ પ્રકારે છે તથા આ રીતે ત્રણેય (૧,૩,૫) ઉદ્દેશકો જાણવા. શેષ ઉદ્દેશકોનું કથન પૂર્વવત્ છે. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥

વિવેચન :-

કાપોતલેશી કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ સંજી પંચેન્દ્રિયમાં ઉપપાતાદિ દ્વારનું કથન પણ કૃષ્ણલેશી સંજી પંચેન્દ્રિયની સમાન છે. તેમાં પણ એકથી છ ગુણસ્થાન જ હોય છે. તેની સ્થિતિમાં તજાવત છે.

કાપોતલેશ્યા-સ્થિતિ :- ત્રીજી નરક પૃથ્વીમાં રહેનારા નારકોની સ્થિતિ પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક ત્રણ સાગરોપમ હોય છે અને ત્યાં કાપોતલેશ્યા હોય છે, તેથી પૂર્વોક્ત સ્થિતિ ઘટિત થાય છે. ॥ આવાંતર શતક-૪ ॥

કૃતયુગ્મ-કૃતયુગ્મ તેજોલેશી સંજી પંચેન્દ્રિય :-

૫ એવં તેઝલેસ્સેસુ વિ સયં, ણવરં- સંચિટ્ટુણા જહણ્ણેણં એક્કં સમયં, ઝવ્કોસેણં દો સાગરોવમાઈં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જહિભાગમભહિયાઈં । એવં ઠિઈં એ વિ, ણવરં- ણોસણ્ણો- વઝત્તા વા । એવં તિસુ વિ ઝહેસએસુ, સેસં તં ચેવ ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- તેજોલેશ્યાનું શતક પણ આ જ પ્રકારે છે. વિશેષમાં તેની કાયસ્થિતિ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક બે સાગરોપમ છે. સ્થિતિ પણ આ જ પ્રકારે છે. અહીં નોસંજોપયુક્ત પણ હોય છે. આ રીતે ત્રણ ઉદ્દેશકોમાં પણ સમજવું જોઈએ. શેષ પૂર્વવત્ છે. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥

વિવેચન :-

તેજોલેશી કૃતયુગ્મકૃતયુગ્મ સંજી પંચેન્દ્રિયનું કથન પણ પૂર્વવત્ જાણવું. તેમાં એકથી સાત ગુણસ્થાન હોય છે. તેની સ્થિતિમાં તજાવત છે.

તેજોલેશ્યાની સ્થિતિ :- જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ઈશાન દેવલોકના દેવોની અપેક્ષાએ બે સાગરોપમ અને પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ અધિક છે. તે દેવોને તેજોલેશ્યા હોય છે.

નોસંજોપયુક્ત :- તેજોલેશી જીવને ચાર સંજા હોય છે, તે ઉપરાંત તેજોલેશી નોસંજોપયુક્ત પણ થઈ શકે છે. કારણ કે સાતમા અપ્રમત્ત ગુણસ્થાને જીવ સંજાના પરિણામથી રહિત હોય તેથી તે નોસંજોપયુક્ત કહેવાય છે. શેષ સર્વ કથન પૂર્વવત્ જાણવું. ॥ અવાંતર શતક-૫ સંપૂર્ણ ॥

કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ પદ્મલેશી સંજી પંચેન્દ્રિય :-

૬ જહા તેડલેસ્સસયં તહા પમ્હલેસ્સસયં પિ । ણવરં સંચિટ્ટુણા જહણ્ણેણં એક્કં સમયં, ડકકોસેણં દસ સાગરોવમાઈ અંતોમુહુત્તમબ્હિયાઈ । એવં ઠિઈએ વિ, ણવરં- અંતોમુહુત્તં ણ ભણ્ણઈ, સેસં તં ચેવ । એવં એસુ પંચસુ સએસુ જહા કણ્હલેસ્સસએ ગમઓ તહા ણેયવ્વો જાવ અણંતખુત્તો ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- તેજોલેશ્યાના શતકની સમાન પદ્મલેશ્યાનું શતક છે. તેની કાયસ્થિતિ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત અધિક દશ સાગરોપમ છે. સ્થિતિ પણ તે જ પ્રમાણે છે. તેમાં અંતર્મુહૂર્ત અધિક ન કહેવું જોઈએ. શેષ પૂર્વવત્ છે, આ રીતે પાંચ શતકોમાં કૃષ્ણલેશ્યા શતકની સમાન ગમક જાણવા જોઈએ. યાવત્ પૂર્વે અનંતવાર ઉત્પન્ન થયા છે ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥

વિવેચન :-

પદ્મલેશી કૃતયુગ્મ-કૃતયુગ્મ સંજી પંચેન્દ્રિયનું કથન તેજોલેશી સંજી પંચેન્દ્રિયની સમાન છે. તેમાં પણ એકથી સાત ગુણસ્થાન હોય છે. તેની સ્થિતિમાં તફાવત છે.

પદ્મલેશ્યાની સ્થિતિ :- પદ્મલેશ્યાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ, પાંચમા બ્રહ્મલોકના દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની અપેક્ષાએ પૂર્વભવના અંતિમ અંતર્મુહૂર્ત સહિત દશ સાગરોપમની છે. ॥ અવાંતર શતક-૬ સંપૂર્ણ ॥

કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ શુકલલેશી સંજી પંચેન્દ્રિય :-

૭ સુક્કલેસ્સસયં જહા ઓહિયસયં, ણવરં- સંચિટ્ટુણા ઠિઈ ય જહા કણ્હલેસ્સસએ । સેસં તહેવ જાવ અણંતખુત્તો ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- શુકલલેશ્યાનું શતક પણ ઔદિક શતકની સમાન છે. તેની કાયસ્થિતિ અને સ્થિતિ કૃષ્ણલેશ્યા શતકની સમાન છે. શેષ ઔદિક શતક સમાન છે યાવત્ પૂર્વે અનંતવાર ઉત્પન્ન થયા છે. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥

વિવેચન :-

શુકલલેશી કૃતયુગ્મ-કૃતયુગ્મ સંજી પંચેન્દ્રિયનું કથન ઔદિક સંજી પંચેન્દ્રિયની સમાન છે. કારણ કે શુકલલેશ્યામાં પણ એક થી બાર ગુણસ્થાન હોય છે. તેની સ્થિતિ કૃષ્ણલેશ્યાની સમાન છે. શુકલલેશ્યાની સ્થિતિ પૂર્વભવના અંતિમ અંતર્મુહૂર્ત સહિત અનુત્તર વિમાનના દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની અપેક્ષાએ ૩૩ સાગરોપમની છે.

॥ શતક : ૪૦/૨/૨ થી ૭ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૪૦

અવાંતર શતક-૮ થી ૧૪

કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ ભવસિદ્ધિક સંજી પંચેન્દ્રિય :-

૧ ભવસિદ્ધિયકડજુમ્મકડજુમ્મસણિપંચિંદિયા ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! જહા પઢમં સણિસયં તહા ણેયવ્વં ભવસિદ્ધિયાભિલાવેણં । ણવરં-સવ્વપાણા ણો ઉવવણ્ણ પુવ્વા । સેસં તહેવ । ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ભવસિદ્ધિક કૃતયુગ્મ-કૃતયુગ્મ સંજી પંચેન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પ્રથમ સંજી શતક અનુસાર ભવસિદ્ધિક આલાપકથી આ શતક જાણવું જોઈએ. વિશેષમાં-

સર્વ પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્વ અહીં પૂર્વે ઉત્પન્ન થયા નથી. શેષ સર્વ વર્ણન પ્રથમ અવાંતર શતક અનુસાર છે. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥

કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ કૃષ્ણલેશી આદિ ભવસિદ્ધિક સંજી પંચેન્દ્રિય :-

૨ કળ્હલેસ્સભવસિદ્ધિયકડજુમ્મકડજુમ્મસણિપંચિંદિયા ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ? ગોયમા ! એવં એણં અભિલાવેણં જહા ઓહિયકળ્હલેસ્સસયં । એવં ણીલલેસ્સભવસિદ્ધિએ વિ સયં । સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! એવં જહા ઓહિયાણિ સણિપંચિંદિયાણં સત્ત સયાણિ ભણિયાણિ, એવં ભવસિદ્ધિએહિં વિ સત્ત સયાણિ કાયવ્વાણિ । ણવરં સત્તસુ વિ સએસુ સવ્વપાણા જાવ ણો ણ્ણટ્ટે સમટ્ટે । સેસં તં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશી ભવસિદ્ધિક કૃતયુગ્મ-કૃતયુગ્મ સંજી પંચેન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશી ઔધિક અવાંતર શતક અનુસાર જાણવું. નીલલેશી ભવસિદ્ધિક શતક પણ આ જ પ્રકારે છે. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥ સંજી પંચેન્દ્રિય જીવોના ઔધિક સાત શતક કહ્યા છે, તે જ રીતે ભવસિદ્ધિક જીવોના પણ સાત શતક કહેવા જોઈએ, વિશેષતા એ છે કે આ સાત શતકોમાં સર્વ પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્વ શું પૂર્વે ઉત્પન્ન થયા છે ? હે ગૌતમ ! તેમ શક્ય નથી. શેષ પૂર્વવત્ છે.

॥ શતક : ૪૦/૨/૮ થી ૧૪ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૪૦

અવાન્તર શતક-૧૫ થી ૨૧

કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ અભવસિદ્ધિક સંજી પંચેન્દ્રિય :-

૧ અભવસિદ્ધિકકડજુમ્મકડજુમ્મસણિપંચિંદિયા ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ ?

ગોયમા ! ઉવવાઓ તહેવ અણુત્તરવિમાણવજ્જો । પરિમાણં, અવહારો, ઉચ્ચત્તં, બંધો, વેદો, વેદણં, ઉદઓ, ઉદીરણા ય જહા કળહલેસ્સસા । કળહલેસ્સા વા જાવ સુવકલેસ્સા વા । ણો સમ્મદિટ્ટી, મિચ્છાદિટ્ટી, ણો સમ્મામિચ્છાદિટ્ટી । ણો ણાણી, અણ્ણાણી । એવં જહા કળહલેસ્સસા, ણવરં- ણો વિરયા, અવિરયા, ણો વિરયાવિરયા । સંચિટ્ટુણા ઠિઈ ય જહા ઓહિયઉદ્દેસા । સમુઘાયા આઇલ્લગા પંચ । ઉચ્ચટ્ટુણા તહેવ અણુત્તરવિમાણવજ્જં । સવ્વપાણા ણો ઉવવણ્ણ પુવ્વા । સેસં જહા કળહલેસ્સસા જાવ અણંતખુત્તો । એવં સોલસસુ વિ જુમ્મેસુ । ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અભવસિદ્ધિક કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ સંજી પંચેન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અનુત્તર વિમાનોને છોડીને શેષ સર્વ સ્થાનેથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, પરિમાણ, અપહાર, અવગાહના, બંધ, વેદ, વેદન, ઉદય અને ઉદીરણા કૃષ્ણલેશ્યા શતકની સમાન છે. તે કૃષ્ણલેશી યાવત્ શુક્લલેશી હોય છે. તે સમ્યગ્દષ્ટિ અને મિશ્રદષ્ટિ નથી, માત્ર મિથ્યાદષ્ટિ છે. જ્ઞાની નથી, અજ્ઞાની છે. આ રીતે સર્વ કથન કૃષ્ણલેશી શતક અનુસાર છે, વિશેષમાં તે વિરત અને વિરતાવિરત નથી, અવિરત હોય છે, તેની કાયસ્થિતિ અને સ્થિતિ ઔદિક ઉદેશક અનુસાર છે. તેને પ્રથમ પાંચ સમુદ્ઘાત હોય છે. ઉદ્વર્તના-અનુત્તર વિમાનને છોડીને પૂર્વવત્ જાણવી જોઈએ. સર્વ પ્રાણી ત્યાં પૂર્વે ઉત્પન્ન થયા નથી. શેષ કૃષ્ણલેશ્યા શતક અનુસાર યાવત્ પૂર્વે અનન્ત વાર ઉત્પન્ન થયા છે. આ રીતે સોળ યુગ્મો પણ જાણવા જોઈએ. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥ ॥ ઉદેશક-૧ ॥

૨ પઠમસમયઅભવસિદ્ધિકકડજુમ્મકડજુમ્મસણિપંચિંદિયા ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! જહા સણ્ણીણં પઠમસમયઉદ્દેસા તહેવ । ણવરં સમ્મત્તં, સમ્મામિચ્છત્તં, ણાણં ચ સવ્વત્થ ણત્થિ, સેસં તહેવ । ‘સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે !’ ત્તિ । એવં એત્થ વિ એકકારસ ઉદ્દેસગા ણાયવ્વા । [પઠમત્તઇય પંચમા એકકગમા, સેસા અટ્ટ વિ એકકગમા ।] ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પ્રથમ સમય અભવસિદ્ધિક કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ સંજી પંચેન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર :- હે ગૌતમ ! સંજી પંચેન્દ્રિયના પ્રથમ સમય ઉદેશક શતક-૪૦/૧/૨ અનુસાર જાણવું,

વિશેષતા એ છે કે અભવી જીવોને સમ્યગ્દષ્ટિ, મિશ્રદષ્ટિ કે જ્ઞાન હોતા નથી. શેષ કથન સંજ્ઞીના પ્રથમ સમય ઉદ્દેશક અનુસાર જાણવું. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥ આ રીતે અહીં પણ ૧૧ ઉદ્દેશકોનું કથન કરવું. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં અભવસિદ્ધિક કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવોનું ૩૩ દ્વારથી નિરૂપણ છે.

અભવી જીવો એકાંત મિથ્યાત્વી હોય છે. સૂત્રકારે તેનું કથન કૃષ્ણલેશી સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયના અતિદેશ પૂર્વક કર્યું છે. તેના કેટલાક દ્વારમાં વિશેષતા છે, તે આ પ્રમાણે છે- (૧) ઉપપાત- અનુત્તર વિમાનને છોડીને શેષ સર્વ સ્થાનથી થાય છે. અનુત્તર વિમાનમાં એકાંત સમકિતી જીવો જ હોય છે. અભવી જીવો ત્યાં હોતા નથી. તેથી તે સ્થાનનો નિષેધ કર્યો છે. (૨) દષ્ટિ- મિથ્યાદષ્ટિ હોય. સમકિત કે મિશ્રદષ્ટિ નથી. (૩) જ્ઞાન- તેને જ્ઞાન નથી, બે અથવા ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે. (૪) વિરતિ- તે જીવો અવિરત હોય છે, એકાંત મિથ્યાત્વી હોવાથી વિરત કે વિરતાવિરત થઈ શકતા નથી. (૫) કાયસ્થિતિ- જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ અનેક સો સાગરોપમની છે. (૬) સ્થિતિ- જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ સાતમી નરકની અપેક્ષાએ ૩૩ સાગરોપમની છે. (૭) સમુદ્ઘાત- પાંચ સમુદ્ઘાત હોય. આહારક સમુદ્ઘાત સંયમીઓને જ હોય છે. (૮) ઉદ્વર્તન- અભવી જીવો પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં જતાં નથી. તે સિવાયના સર્વ સ્થાનમાં જાય છે. (૯) સર્વ જીવો અભવસિદ્ધિક કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયપણે પૂર્વે અનેકવાર કે અનંતવાર ઉત્પન્ન થયા નથી કારણ કે સર્વ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવો અભવી નથી.

શેષ દ્વારનું કથન કૃષ્ણલેશી સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયની સમાન છે. પ્રથમ સમય અભવસિદ્ધિક આદિ ૧૦ ઉદ્દેશકોનું કથન પણ પૂર્વવત્ જાણવું. ॥ અવાંતર શતક-૧૫ ॥

કૃતયુગ્મ-કૃતયુગ્મ કૃષ્ણલેશી અભવસિદ્ધિક સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય :-

૩ કળહલેસ્સ-અભવસિદ્ધિય-કડજુમ્મકડજુમ્મ-સણિણપંચિંદિયા ણં ભંતે ! કઓ ડવવજ્જંતિ? ગોયમા ! જહા ઈણસિં ચેવ ઓહિયસય તહા કળહલેસ્સસયં પિ । ણવરં - તે ણં ભંતે ! જીવા કળહલેસ્સા ? હંતા કળહલેસ્સા । ઠિઈ, સંચિટ્ટુણા ય જહા કળહલેસ્સા સણ સેસં તં ચેવ । ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશી અભવસિદ્ધિક કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જે રીતે ઔઘિક અભવસિદ્ધિક મહાયુગ્મ શતકનું કથન કર્યું છે. તે જ પ્રમાણે જાણવું. તેમાં વિશેષતા એ છે કે- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો કૃષ્ણલેશી છે ? ઉત્તર- હા, ગૌતમ ! તે જીવો કૃષ્ણલેશી હોય છે. તેની સ્થિતિ અને કાયસ્થિતિ કૃષ્ણલેશી ભવસિદ્ધિક શતક અનુસાર જાણવી. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥ ॥ અવાંતર શતક-૧૬ ॥

કૃતયુગ્મ-કૃતયુગ્મ નીલલેશી આદિ અભવસિદ્ધિક સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય :-

૪ ઇવં છહિ વિ લેસ્સાહિં છ સયા કાયવ્વા જહા કળહલેસ્સસયં । ણવરં સંચિટ્ટુણા ઠિઈ ય જહેવ ઓહિયસણ તહેવ ભાણિયવ્વા । ણવરં સુવ્વકલેસ્સાણ ઉવ્વકોસેણં ઇવ્વકત્તીસંસાગરોવમાઈ અંતોમુહુત્તમ્મભહિયાઈ । ઠિઈ ઇવં ચેવ, ણવરં- અંતોમુહુત્તં ણત્થિ । જહણ્ણગં તહેવ ।

સવ્વત્થ સમ્મત્તણાણિ ણત્થિ । વિરઈ વિરયાવિરઈ અણુત્તરવિમાણોવવત્તિ-એયાણિ ણત્થિ ।
સવ્વપાણા જાવ ણો ઇણદ્દે સમદ્દે ।

એવં એયાણિ સત્ત અભવસિદ્ધિયમહાજુમ્મસયા ભવંતિ । એવં એયાણિ એક્કવીસં સણિ-
મહાજુમ્મસયાણિ । સવ્વાણિ વિ એકાસીઈમહાજુમ્મસયાઈ ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- જે રીતે કૃષ્ણલેશ્યાનું શતક કહ્યું, તે જ રીતે છ લેશ્યાના છ શતક કહેવા જોઈએ. કાયસ્થિતિ અને સ્થિતિ ઔઘિક શતક અનુસાર જાણવી જોઈએ. શુકલલેશ્યાની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ અંતર્મુહૂર્ત અધિક એકત્રીસ સાગરોપમ છે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પણ એટલી જ છે, પરંતુ સ્થિતિમાં અંતર્મુહૂર્ત અધિક ન કહેવું. જઘન્ય સ્થિતિ પૂર્વવત્ છે. આ અભવસિદ્ધિક જીવોમાં સર્વત્ર સમ્યક્ત્વ અને જ્ઞાન નથી. વિરતિ, વિરતાવિરતિ અને અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પત્તિ પણ નથી. પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સર્વ જીવો યાવત્ સત્ત્વો અહીં ઉત્પન્ન થયા છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેમ શક્ય નથી.

આ રીતે આ સાત અભવસિદ્ધિક મહાયુગ્મ શતક પૂર્ણ થાય છે. આ રીતે સંજી પંચેન્દ્રિયના ૨૧ મહાયુગ્મ શતક કહ્યા છે. એકેન્દ્રિય આદિ સર્વ મળીને શતક ૩૫ થી ૪૦ સુધી ૧૨+૧૨+૧૨+૧૨+૧૨+૨૧ = ૮૧ મહાયુગ્મ અવાંતર શતક થાય છે. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥

વિવેચન :-

અભવી સંજી પંચેન્દ્રિયની શુકલલેશ્યાની સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૩૧ સાગરોપમની છે, તે પૂર્વભવના અંતિમ અંતર્મુહૂર્ત સહિત નવમા ત્રૈવેયકની ૩૧ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની અપેક્ષાએ જાણવી જોઈએ. અભવી જીવો ઉત્કૃષ્ટ નવમા ત્રૈવેયક સુધી ઉત્પન્ન થાય છે અને ત્યાં શુકલલેશ્યા હોય છે.

એકેન્દ્રિય, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય અને અસંજી પંચેન્દ્રિય, આ પાંચના પ્રત્યેકના બાર-બાર મહાયુગ્મ શતક છે. સંજી પંચેન્દ્રિયના ૨૧ મહાયુગ્મ શતક છે. આ રીતે સર્વ મળીને શતક-૩૫ થી ૪૦ સુધી ૧૨+૧૨+૧૨+૧૨+૧૨+૨૧ = ૮૧ મહાયુગ્મ અવાંતર શતક થાય છે.

એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિયની ઔઘિક પ્રથમ ઉદ્દેશકમાં ઋદ્ધિ :-

દ્વાર	એકેન્દ્રિય	ત્રણ વિક્, અસંજી પંચે	સંજી પંચેન્દ્રિય
૧. ઉપપાત	દેવ, મનુષ્ય, તિર્યચ	મનુષ્ય, તિર્યચ	૪ ગતિથી
૨. પરિમાણ	૧૬, ૩૨, સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અનંત	૧૬, ૩૨, સંખ્યાત, અસંખ્યાત	૧૬, ૩૨, સંખ્યાત, અસંખ્યાત
૩. અપહાર	સમયે સમયે અપહાર કરતા અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીકાલ	સમયે સમયે અપહાર કરતા અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીકાલ	સમયે સમયે અપહાર કરતા અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીકાલ
૪. અવગાહના	જઘં અંગુલનો અસંભાગ ઉં ૧૦૦૦ યોં ઝાઝેરી	બેઈ-૧૨ યોં તેઈ-૩ ગાઉ ચૌરે-૪ ગાઉ. અસંજી-૧૦૦૦ યોં	ઉ. ૧૦૦૦ યોં
૫. કર્મબંધ	૭ની નિયમા આયુષ્યની ભજના	૭ની નિયમા આયુષ્યની ભજના	વેદનીયની નિયમા સાતની ભજના

દ્વાર	એકેન્દ્રિય	ત્રણ વિક્ર, અસંજી પંચે.	સંજી પંચેન્દ્રિય
૬. વેદન	શાતા-અશાતા	શાતા-અશાતા	શાતા-અશાતા
૭. ઉદય	૮	૮	મોહનીય-ઉદયી, અનુદયી શેષ ૭ કર્મ-ઉદયી
૮. ઉદીરણા	૬ નિયમા; વેદનીય, આયુષ્ય ભજના	૬ નિયમા, વેદનીય, આયુષ્ય ભજના	નામ અને ગોત્રના ઉદીરક. શેષ ૬ ના ઉદીરક, અનુદીરક
૯. લેશ્યા	૪	૩	૬
૧૦. દષ્ટિ	૧	૨	૩
૧૧. જ્ઞાન	૨ અજ્ઞાન	૨ જ્ઞાન, ૨ અજ્ઞાન	૪ જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન
૧૨. યોગ	કાયયોગ	વચન, કાયયોગ	૩ યોગ
૧૩. ઉપયોગ	સાકાર-અનાકાર	સાકાર-અનાકાર	સાકાર-અનાકાર
૧૪. વર્ણાદિ	વર્ણાદિ ૨૦ બોલ	૨૦ બોલ	૨૦ બોલ
૧૫. ઉચ્છ્વાસ	ઉચ્છ્વાસક, નિશ્વાસક, નોઉચ્છ્વાસક નોનિશ્વાસક	ઉચ્છ્વાસક, નિશ્વાસક, નોઉચ્છ્વાસક નોનિશ્વાસક	ઉચ્છ્વાસક, નિશ્વાસક, નોઉચ્છ્વાસક નોનિશ્વાસક
૧૬. આહારક	આહારક, અનાહારક	આહારક, અનાહારક	આહારક, અનાહારક
૧૭. વિરતિ	અવિરત	અવિરત	અવિરત, વિરત, વિરતાવિરત
૧૮. ક્રિયા	સક્રિય	સક્રિય	સક્રિય
૧૯. બંધક	સપ્તવિધ, અષ્ટવિધ	સપ્તવિધ, અષ્ટવિધ	અષ્ટવિધ, સપ્તવિધ, ષડ્વિધ એકવિધ,
૨૦. સંજ્ઞા	૪	૪	૪ / નોસંજ્ઞોપયુક્ત
૨૧. કષાય	૪	૪	૪ / અકષાયી
૨૨. વેદ	નપુંસકવેદ	નપુંસકવેદ	૩ વેદી અને અવેદી
૨૩. વેદબંધક	ત્રણ વેદ બંધક	ત્રણ વેદ બંધક	૩ વેદ બંધક અને અબંધક
૨૪. સંજ્ઞી	અસંજ્ઞી	અસંજ્ઞી	સંજ્ઞી
૨૫. ઈન્દ્રિય	૧	૨,૩,૪,૫	૫
૨૬. કાયસ્થિતિ (યુગ્મોની)	જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાલ	જઘન્ય એક સમય ઉં ત્રણ વિક્ર.ની સંખ્યાત કાલ, અસંજ્ઞી તિર્યચ પંચે. - અનેક પૂર્વકોટિ વર્ષની	જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ અનેક સો સાગરો.
૨૭. સંવેદ	×	×	×
૨૮. આહાર	૩,૪,૫,૬ દિશાનો	૬ દિશાનો	૬ દિશાનો
૨૯. સ્થિતિ	જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ ૨૨,૦૦૦ વર્ષ	જઘન્ય એક સમય, ઉં બેઈ-૧૨ વર્ષ, તેઈન્દ્રિય-૪૯ દિવસ, ચૌરે- ૯ માસ, અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય- કોડપૂર્વ વર્ષ.	જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ-૩૩ સાગરો

દ્વાર	એકેન્દ્રિય	ત્રણ વિક્રં, અસંજી પંચે.	સંજી પંચેન્દ્રિય
૩૦. સમુદ્ઘાત	૪	૩	૬
૩૧. મરણ	બંને	બંને	બંને
૩૨. ઉદ્વર્તન	મનુષ્ય, તિર્યચ	મનુષ્ય, તિર્યચ	ચાર ગતિ
૩૩. પૂર્વે ઉત્પન્ન	સર્વ જીવ અનેક કે અનંત વાર	સર્વ જીવ અનેક કે અનંત વાર	સર્વ જીવ અનેક કે અનંત વાર

કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ સંજી પંચેન્દ્રિયોની ૨૧ અવાંતર શતકોમાં ઋદ્ધિ :-

દ્વાર	સંજી પંચેન્દ્રિય ઔદિક અને શુકલલેશી ભવ્ય-૯	સંજી પંચેન્દ્રિય કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તેજો, પદ્મલેશી ભવ્ય	સંજી પંચેન્દ્રિય અભવ્ય, છ લેશ્યા - ૭
૧. ઉપપાત	ચારે ગતિ	ચારે ગતિ	અનુત્તર વિમાનને છોડીને ચારે ગતિ
૨. પરિમાણ	૧૬, ૩૨, સંખ્યાત, અસંખ્યાત	૧૬, ૩૨, સંખ્યાત, અસંખ્યાત	૧૬, ૩૨, સંખ્યાત, અસંખ્યાત
૩. અપહાર	સમયે સમયે અપહાર કરતા અસંખ્ય ઉત્સં અવં કાલ વ્યતીત થાય	અસંખ્ય ઉત્સં અવં વ્યતીત થાય	અસંખ્ય ઉત્સં અવં વ્યતીત થાય
૪. અવગાહના	જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૦૦યોજન	જઘં અંગું અસં ભાગ ઉ. ૧૦૦૦ યોજન	જઘં અંગું નો અસં ઉ. ૧૦૦૦ યોજન
૫. કર્મ બંધ	વેદનીય નિયમા, શેષ ભજના	૭ નિયમા, આયુષ્ય ભજના	૭ નિયમા, આયુષ્ય ભજના
૬. વેદન	શાતા-અશાતા	શાતા-અશાતા	શાતા-અશાતા
૭. ઉદય	૮ અથવા ૭	૮	૮
૮. ઉદીરણા	નામ, ગોત્ર નિયમા, ૬ કર્મની ભજના	૬ની નિયમા, વેદનીય આયુષ્યની ભજના	૬ની નિયમા, વેદનીય આયુષ્યની ભજના
૯. લેશ્યા	ઔદિકમાં-૬	પોત પોતાની	૬, પ્રત્યેક સ્થાનમાં પોતાની
૧૦. દષ્ટિ	૩	૩	મિથ્યા
૧૧. જ્ઞાન	૪ જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન	૪ જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન	૩ અજ્ઞાન
૧૨. યોગ	૩ યોગ	૩ યોગ	૩ યોગ
૧૩. ઉપયોગ	૨ સાકાર, અનાકાર	૨	૨
૧૪. વર્ણાદિ	૨૦ બોલ	૨૦ બોલ	૨૦ બોલ
૧૫. ઉચ્છ્વાસ	ઉચ્છ્વાસ, નિશ્વાસક નોઉચ્છ્વાસક નોનિશ્વાસક	ઉચ્છ્વાસક, નિશ્વાસક, નોઉચ્છ્વાસક નોનિશ્વાસક	ત્રણે
૧૬. આહારક	આહારક અનાહારક	બંને	બંને
૧૭. વિરતિ	વિરત, વિરતાવિરત, અવિરત	વિરત, અવિરત, વિરતાવિરત	અવિરત
૧૮. ક્રિયા	સક્રિય	સક્રિય	સક્રિય

દ્વાર	સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય ઔદિક અને શુકલલેશી ભવ્ય	સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તેજો, પદ્મલેશી ભવ્ય	સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય અભવ્ય છ લેશ્યા
૧૯. સંજ્ઞા	૪ સંજ્ઞા અને નોસંજ્ઞોપયુક્ત	કૃ. નીલ૦ કાપોત-૪ સંજ્ઞા તેજો૦ પદ્મ-૪ સંજ્ઞા, નોસંજ્ઞોપયુક્ત	૪ સંજ્ઞા
૨૦. બંધક	અષ્ટવિધ, સપ્તવિધ, ષટ્વિધ, એકવિધ	અષ્ટવિધ, સપ્તવિધ	અષ્ટવિધ, સપ્તવિધ
૨૧. કષાય	૪ કષાય, અકષાયી	૪	૪
૨૨. વેદ	૩ વેદ, અવેદી	૩	૩
૨૩. વેદબંધક	૩ વેદ બંધક અને અબંધક	૩ વેદ બંધક	૩ વેદ બંધક
૨૪. સંજ્ઞી	સંજ્ઞી	સંજ્ઞી	સંજ્ઞી
૨૫. ઈન્દ્રિય	૫	૫	૫
૨૬. કાયસ્થિતિ	જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ અનેક સો સાગરોપમ	પોતપોતાની લેશ્યાની સ્થિતિ અનુસાર	જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ અનેક સો સાગરોપમ
૨૭. સંવેદ	નથી	નથી	નથી
૨૮. આહાર	૬ દિશાનો	૬ દિશાનો	૬ દિશાનો
૨૯. સ્થિતિ	જઘ. એક સમય, ઉ. ૩૩ સાગરો.	સ્થાન અનુસાર	જઘ. એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ દરેક લેશ્યાની ઉ. સ્થિતિ અનુસાર
૩૦. સમુદ્ઘાત	૬	૬	૫
૩૧. મરણ	બંને પ્રકારના	બંને પ્રકારના	બંને પ્રકારના
૩૨. ઉદ્વર્તન	સર્વત્ર	સર્વત્ર	અનુત્તર વિમાનને છોડીને
૩૩. પૂર્વે ઉત્પન્ન	ઔદિક માં પૂર્વે અનેક કે અનંતવાર. ભવીપણે અનેક કે અનંતવાર ઉત્પત્તિ થઈ નથી.	પૂર્વે અનેક કે અનંતવાર ઉત્પત્તિ થઈ નથી.	પૂર્વે અનેક કે અનંતવાર ઉત્પત્તિ થઈ નથી.

પ્રથમ સમયોત્પન્ન સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયના ૨૦ દ્વારમાં વિશેષતા (ઉદ્દેશક-૨, ૬) :-

દ્વાર	વિશેષતા
૧. અવગાહના	જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ
૨. બંધ	આયુષ્યનો અબંધ, સાત કર્મનો નિયમતઃ બંધ
૩. વેદન	શાતા / અશાતામાંથી એક
૪. ઉદય	આઠ કર્મોનો
૫. ઉદીરણા	આયુષ્યની નથી, વેદનીયની ભજના, શેષ ૬ ની નિયમા
૬. દષ્ટિ	બે (મિશ્રદષ્ટિ નથી)

દ્વાર	વિશેષતા
૭ જ્ઞાન	ત્રણ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન
૮ યોગ	કાયયોગ
૯ ઉચ્છ્વાસ	નોઉચ્છ્વાસક નોનિશ્વાસક
૧૦ વિરતિ	અવિરતિ
૧૧ બંધક	સપ્તવિધ બંધક
૧૨ સંજ્ઞા	૪ સંજ્ઞા
૧૩ કષાય	૪ કષાય
૧૪ વેદ	ત્રણ વેદ
૧૫ કાયસ્થિતિ	જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ એક સમય
૧૬ વેદ બંધક	ત્રણ વેદના બંધક
૧૭ સ્થિતિ	એક સમય
૧૮ સમુદ્ઘાત	૨-વેદનીય, કષાય.
૧૯ મરણ	નથી
૨૦ ઉદ્ધર્તન	નથી

॥ અવાન્તર શતક-૧૫ થી ૨૧ સંપૂર્ણ ॥

॥ શતક-૪૦ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૪૧

પરિચય

- ★ આ શતકનું નામ રાશિયુગ્મ શતક છે. તેના ૧૯૬ ઉદ્દેશક છે. તેમાં ચાર પ્રકારના રાશિયુગ્મનું કથન કરીને ૨૪ દંડકના જીવોમાં ઉત્પત્તિ આદિ દ્વારોનું કથન છે.
- ★ રાશિયુગ્મ કૃતયુગ્મ નૈરયિકોમાં મનુષ્ય અને તિર્યચગતિમાંથી ઉત્પત્તિ થાય છે. પરિમાણ- જઘન્ય ૪,૮,૧૨ ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત, અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે.
તેની ઉત્પત્તિ સાંતર અને નિરંતર, તેમ બંને પ્રકારે થાય છે, સાંતર થાય તો જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત સમયના આંતરે અને નિરંતર થાય તો જઘન્ય બે સમય, ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત સમય સુધી થાય છે. જ્યારે તે યુગ્મ કૃતયુગ્મ રાશિ રૂપ હોય ત્યારે ત્ર્યોજ, દ્વાપરયુગ્મ કે કલ્યોજ રૂપે હોતા નથી. કારણ કે એક સમયમાં કોઈ પણ એક જ યુગ્મ હોય છે. તે જીવ આત્મ ઋદ્ધિ, આત્મકર્મ, આત્મપ્રભાવથી કૂદતા પુરુષની જેમ ઉત્પત્તિ સ્થાને પહોંચી જાય છે, પર ઋદ્ધિ આદિથી ઉત્પન્ન થતા નથી. નરકમાં તેની ઉત્પત્તિ આત્મ અસંયમથી થાય છે અને અસંયમમાં જ જીવન વ્યતીત કરે છે. તે જીવ સલેશી જ રહે છે; તે જ ભવમાં અલેશી, અક્રિય થઈને સિદ્ધ થઈ શકતા નથી.
આ જ રીતે ૨૩ દંડકના જીવો અસંયમમાં જીવન વ્યતીત કરે છે તેથી તે અલેશી, અક્રિય થઈને સિદ્ધ થતા નથી.
- ★ મનુષ્યો અસંયમથી ઉત્પન્ન થાય છે પરંતુ સંયમનો સ્વીકાર કરીને અલેશી, અક્રિય થઈને સિદ્ધ થઈ શકે છે.
- ★ આ રીતે ચાર યુગ્મના ઔઘિક ચાર ઉદ્દેશક થાય છે.
પ્રત્યેક યુગ્મમાં છ લેશ્યા હોય છે. તેથી છ લેશ્યાના ચાર ચાર ઉદ્દેશક થતાં $૬ \times ૪ = ૨૪ + ૪$ ઔઘિક = ૨૮ ઉદ્દેશક થાય છે. તે જ રીતે (૧) ભવ સિદ્ધિક (૨) અભવ સિદ્ધિક (૩) સમ્યગ્દષ્ટિ (૪) મિથ્યાદષ્ટિ (૫) કૃષ્ણપાક્ષિક (૬) શુક્લપાક્ષિકના ૨૮-૨૮ ઉદ્દેશક થાય. તેથી $૨૮ \times ૬ = ૧૬૮ + ૨૮$ ઔઘિકના = ૧૯૬ ઉદ્દેશક થાય છે.
જે સ્થાનમાં જે લેશ્યા અને દષ્ટિ હોય તે પ્રમાણે કથન કરવું. ઔઘિક, ભવસિદ્ધિક, સમ્યગ્દષ્ટિ, શુક્લપાક્ષિકના ઉદ્દેશકોનું કથન એક સમાન છે. અભવ સિદ્ધિક, મિથ્યાદષ્ટિ અને કૃષ્ણપાક્ષિકના ઉદ્દેશકોનું કથન એક સમાન છે.
આ રીતે ભગવતી સૂત્રના અંતિમ અને સહુથી વધુ ૧૯૬ ઉદ્દેશકયુક્ત આ શતક પૂર્ણ થાય છે.

શતક-૪૧ : રાશિયુગ્મ

ઉદ્દેશક-૧

રાશિયુગ્મના પ્રકાર :-

૧ કઙ્કળં ધ્વંતે ! રાસીજુમ્મા પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! ચત્તારિ રાસીજુમ્મા પળ્ણત્તા, તં જહા-કઙ્કળુમ્મે જાવકલિઓગે । સે કેળદ્દેણં ધ્વંતે ! એવં વુચ્ચઈ- ચત્તારિ રાસીજુમ્મા પળ્ણત્તા, જાવકલિઓગે? ગોયમા ! જે ણં રાસી ચઙ્કવ્કણં અવહારેણં અવહીરમાણે ચઙ્કવ્કવસિણે સે તં રાસીજુમ્માકઙ્કળુમ્મે । એવં જાવજે ણં રાસી ચઙ્કવ્કણં અવહારેણં એગપ્પજ્જવસિણે સે તં રાસીજુમ્માકલિઓગે । સે તેણદ્દેણં જાવકલિઓગે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! રાશિયુગ્મના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! રાશિયુગ્મના ચાર પ્રકાર છે, યથા- કૃતયુગ્મ, ત્ર્યોજ, દ્વાપરયુગ્મ અને કલ્યોજ. પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તેનું શું કારણ છે કે રાશિયુગ્મના ચાર પ્રકાર છે, યથા- કૃતયુગ્મ યાવત્ કલ્યોજ ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જે રાશિમાંથી ચાર-ચારનો અપહાર કરતાં અંતે ચાર શેષ રહે, તે રાશિ યુગ્મને કૃતયુગ્મ કહે છે યાવત્ જે રાશિમાંથી ચાર-ચારનો અપહાર કરતાં અંતે એક શેષ રહે, તે રાશિ યુગ્મને કલ્યોજ કહે છે. તેથી હે ગૌતમ ! યાવત્ કલ્યોજ કહેવાય છે.

વિવેચન :-

શતક-૩૧ આદિમાં લઘુયુગ્મ અને શતક-૩૫ આદિમાં મહાયુગ્મનું વર્ણન છે. આ બંને યુગ્મના નિરૂપણ પછી સૂત્રકારે અહીં રાશિ યુગ્મનું વર્ણન કર્યું છે, આ શતકમાં લઘુ કે મહાયુગ્મના ભેદ કર્યા વિના સામાન્ય રૂપે રાશિયુગ્મનું વર્ણન છે. તેથી તેમાં તે બંને યુગ્મોનો સમાવેશ થયો હોય તેમ જણાય છે.

રાશિયુગ્મ કૃતયુગ્મ નૈરયિકાદિની ઉત્પત્તિ :-

૨ રાસીજુમ્માકઙ્કળુમ્મણેરઙ્કયા ણં ધ્વંતે ! કઓ ડવવ્જ્જંતિ ? ગોયમા ! ડવવાઓ જહા વ્કવ્કત્તીણે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! રાશિયુગ્મ રૂપ કૃતયુગ્મ નૈરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેની ઉત્પત્તિનું વર્ણન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના છટ્ટા વ્યુત્કાન્તિ પદ અનુસાર જાણવું.

૩ તે ણં ધ્વંતે ! જીવા એગસમણં કેવઙ્કયા ડવવ્જ્જંતિ ? ગોયમા ! ચત્તારિ વા અદ્ધ વા બારસ વા સોલસ વા સંખેજ્જા વા અસંખેજ્જા વા ડવવ્જ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ચાર, આઠ, બાર, સોળ, સંખ્યાત કે અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે.

૪ તે ણં ધ્વંતે ! જીવા કિં સંતરં ડવવ્જ્જંતિ, ણિરંતરં ડવવ્જ્જંતિ ?

ગોયમા ! સંતરંપિ ઉવવજ્જંતિ, ગિસ્તરંપિ ઉવવજ્જંતિ । સંતરં ઉવવજ્જમાણા જહણ્ણેણં
 એકં સમયં, ઉવ્વકોસેણં અસંખેજ્જે સમણં અંતરં કટ્ટુ ઉવવજ્જંતિ । ગિસ્તરં ઉવવજ્જમાણા
 જહણ્ણેણં દો સમયા, ઉવ્વકોસેણં અસંખેજ્જા સમયા અણુસમયં અવિરહિયં ગિસ્તરં ઉવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો સાન્તર ઉત્પન્ન થાય છે કે નિરન્તર ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સાન્તર પણ ઉત્પન્ન થાય છે અને નિરન્તર પણ ઉત્પન્ન થાય છે. જો સાન્તર ઉત્પન્ન થાય તો જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત સમયના આંતરે ઉત્પન્ન થાય છે. જો નિરંતર ઉત્પન્ન થાય તો જઘન્ય બે સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત સમય સુધી નિરંતર અવિરહિત ઉત્પન્ન થાય છે.

૫ તે પં ભંતે ! જીવા જં સમયં કહજુમ્મા તં સમયં તેઓગા, જં સમયં તેઓગા તં સમયં કહજુમ્મા ? ગોયમા ! ખો ણ્ણટ્ટે સમટ્ટે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! શું તે જીવો જે સમયે કૃતયુગ્મ રાશિરૂપ હોય છે, તે જ સમયે ત્ર્યોજ રાશિરૂપ હોય છે અને જે સમયે ત્ર્યોજ રાશિરૂપ હોય છે, તે જ સમયે કૃતયુગ્મ રાશિરૂપ હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તેમ શક્ય નથી.

૬ તે પં ભંતે ! જીવા જં સમયં કહજુમ્મા તં સમયં દાવરજુમ્મા, જં સમયં દાવરજુમ્મા તં સમયં કહજુમ્મા ? ગોયમા ! ખો ણ્ણટ્ટે સમટ્ટે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! શું તે જીવો જે સમયે તે કૃતયુગ્મ રાશિરૂપ હોય છે, તે જ સમયે દ્વાપરયુગ્મ રાશિરૂપ હોય છે અને જે સમયે દ્વાપરયુગ્મ રાશિરૂપ હોય છે, તે સમયે કૃતયુગ્મ રાશિરૂપ હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તેમ શક્ય નથી.

૭ તે પં ભંતે ! જીવા જં સમયં કહજુમ્મા તં સમયં કલિઓગા, જં સમયં કલિઓગા તં સમયં કહજુમ્મા ? ગોયમા ! ખો ણ્ણટ્ટે સમટ્ટે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! શું તે જીવો જે સમયે કૃતયુગ્મ રાશિરૂપ હોય છે, તે સમયે કલ્યોજ રાશિરૂપ હોય છે અને જે સમયે કલ્યોજ રાશિરૂપ હોય છે, તે સમયે કૃતયુગ્મ રાશિરૂપ હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તેમ શક્ય નથી.

૮ તે પં ભંતે ! જીવા કહં ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! સે જહાણામણં પવણં પવમાણે-એવં જહા ઉવવાયસણં જાવણો પરપ્પઓગેણં ઉવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે જીવો કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! જે રીતે કૂદનારો પુરુષ, કૂદીને એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને પહોંચી જાય છે તે જ રીતે તે જીવો પણ ઉત્પન્ન થાય છે ઈત્યાદિ શતક-૩૧/૧ અનુસાર જાણવું **યાવત્** તે આત્મપ્રયોગથી ઉત્પન્ન થાય છે, પરપ્રયોગથી નહીં.

૯ તે પં ભંતે ! જીવા કિં આયજસેણં ઉવવજ્જંતિ, આયજસેણં ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! ખો આયજસેણં ઉવવજ્જંતિ, આયજસેણં ઉવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! શું તે જીવો આત્મયશ-આત્મસંયમથી ઉત્પન્ન થાય છે કે આત્મ

અસંયમથી ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે આત્મસંયમથી ઉત્પન્ન થતા નથી, આત્મ અસંયમથી ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૦ જહ્ પં ભંતે ! આયજસેણં ઉવવજ્જંતિ- કિં આયજસં ઉવજીવંતિ, આયજસં ઉવજીવંતિ ? ગોયમા ! ણો આયજસં ઉવજીવંતિ, આયજસં ઉવજીવંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે આત્મઅસંયમથી ઉત્પન્ન થાય તો શું તે જીવો આત્મસંયમથી જીવન વ્યતીત કરે છે કે આત્મ અસંયમથી જીવનવ્યતીત કરે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે આત્મસંયમથી જીવન વ્યતીત કરતા નથી, પરંતુ આત્મ અસંયમથી જીવન વ્યતીત કરે છે.

૧૧ જહ્ પં ભંતે ! આયજસં ઉવજીવંતિ- કિં સલેસ્સા, અલેસ્સા ? ગોયમા ! સલેસ્સા, ણો અલેસ્સા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે આત્મ અસંયમથી જીવન વ્યતીત કરે છે, તો તે જીવો શું સલેશી હોય છે કે અલેશી ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સલેશી હોય છે, અલેશી નથી.

૧૨ જહ્ પં ભંતે ! સલેસ્સા- કિં સકિરિયા, અકિરિયા ? ગોયમા ! સકિરિયા, ણો અકિરિયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે જીવ સલેશી હોય, તો તે જીવો શું સક્રિય હોય છે કે અક્રિય ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સક્રિય હોય છે, અક્રિય નથી.

૧૩ જહ્ પં ભંતે ! સકિરિયા- તેણેવ ભવગ્ગહણેણં સિજ્ઝંતિ જાવ સવ્વ દુક્ખાણં અંતં કરંતિ ? ગોયમા ! ણો ઇણદ્દે સમદ્દે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે સક્રિય હોય છે, તો તે જીવો શું તે જ ભવમાં સિદ્ધ થાય છે યાવત્ સર્વ કર્મોનો અંત કરે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેમ શક્ય નથી.

૧૪ રાસીજુમ્મકહ્જુમ્મઅસુરકુમારા ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! જહેવ ણેરહ્યા તહેવ ણિરવસેસં । એવં જાવ પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયા, ણવરં- વણસ્સહ્કાહ્યા જાવ અસંખેજ્જા વા અણંતા વા ઉવવજ્જંતિ । સેસં એવં ચેવ । મણુસ્સા વિ એવં ચેવ જાવ ણો આયજસેણં ઉવવજ્જંતિ, આયજસેણં ઉવવજ્જંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! રાશિયુગ્મ કૃતયુગ્મ અસુરકુમાર દેવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! નૈરયિકોની સમાન અસુરકુમારનું કથન જાણવું. આ રીતે યાવત્ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ પર્યંત જાણવું. પરંતુ વનસ્પતિકાયિક જીવો યાવત્ અસંખ્યાત અથવા અનંત ઉત્પન્ન થાય છે. શેષ પૂર્વવત્ છે. આ રીતે મનુષ્યના વિષયમાં પણ યાવત્ તે આત્મસંયમથી ઉત્પન્ન થતા નથી. આત્મ-અસંયમથી ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૫ જહ્ પં ભંતે ! આયજસેણં ઉવવજ્જંતિ- કિં આયજસં ઉવજીવંતિ, આયજસં ઉવજીવંતિ ? ગોયમા ! આયજસં પિ ઉવજીવંતિ, આયજસં પિ ઉવજીવંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે મનુષ્યો આત્મ અસંયમથી ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું આત્મસંયમથી

જીવન વ્યતીત કરે છે કે આત્મ અસંયમથી જીવન વ્યતીત કરે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે મનુષ્યો આત્મ-સંયમથી જીવન વ્યતીત કરે છે અને આત્મ અસંયમથી પણ જીવન વ્યતીત કરે છે.

૧૬ જહ્ પં ભંતે ! આયજસં ડવજીવંતિ- કિં સલેસ્સા, અલેસ્સા ? ગોયમા ! સલેસ્સા વિ અલેસ્સા વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે મનુષ્યો આત્મ સંયમપૂર્વક જીવન વ્યતીત કરે છે, તો તે શું સલેશી હોય છે કે અલેશી ? ઉત્તર- તે ગૌતમ ! તે સલેશી પણ હોય છે અને અલેશી પણ હોય છે.

૧૭ જહ્ પં ભંતે ! અલેસ્સા- કિં સકિરિયા, અકિરિયા ? ગોયમા ! ણો સકિરિયા, અકિરિયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે અલેશી હોય છે, તો તે શું સક્રિય હોય છે કે અક્રિય ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સક્રિય નહીં, પણ અક્રિય હોય છે.

૧૮ જહ્ પં ભંતે ! અકિરિયા- તેણેવ ભવગ્ગહણેણં સિજ્ઙંતિ જાવ સવ્વદુક્ખાણં અંતં કરેતિ ? હંતા ગોયમા ! સિજ્ઙંતિ જાવ સવ્વદુક્ખાણં અંતં કરેતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે મનુષ્યો અક્રિય હોય છે, તો તે જ ભવમાં સિદ્ધ થાય છે યાવત્ સર્વ દુઃખોનો અંત કરે છે ? ઉત્તર- હા, ગૌતમ ! તે સિદ્ધ થાય છે યાવત્ સર્વ દુઃખોનો અંત કરે છે.

૧૯ જહ્ પં ભંતે ! સલેસ્સા- કિં સકિરિયા, અકિરિયા ? ગોયમા ! સકિરિયા, ણો અકિરિયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે મનુષ્યો સલેશી હોય છે, તો શું સક્રિય હોય છે કે અક્રિય ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સક્રિય હોય છે, અક્રિય નથી.

૨૦ જહ્ પં ભંતે ! સકિરિયા- તેણેવ ભવગ્ગહણેણં સિજ્ઙંતિ જાવ સવ્વદુક્ખાણં અંતં કરેતિ ? ગોયમા ! અત્થેગઈયા તેણેવ ભવગ્ગહણેણં સિજ્ઙંતિ જાવ અંતં કરેતિ, અત્થેગઈયા ણો તેણેવ ભવગ્ગહણેણં સિજ્ઙંતિ જાવ અંતં કરેતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે મનુષ્યો સક્રિય હોય છે, તો તે જ ભવમાં સિદ્ધ થાય છે યાવત્ સર્વ દુઃખોનો અંત કરે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કેટલાક જીવો તે જ ભવમાં સિદ્ધ થાય છે યાવત્ સર્વ દુઃખોનો અંત કરે છે અને કેટલાક જીવો તે જ ભવમાં સિદ્ધ થતા નથી યાવત્ સર્વ દુઃખોનો અંત કરતા નથી.

૨૧ જહ્ પં ભંતે ! આયઅજસં ડવજીવંતિ- કિં સલેસ્સા, અલેસ્સા ? ગોયમા ! સલેસ્સા, ણો અલેસ્સા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે મનુષ્યો આત્મ અસંયમથી જીવન વ્યતીત કરે છે, તો તે શું સલેશી હોય છે કે અલેશી હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સલેશી હોય છે, અલેશી નથી.

૨૨ જહ્ પં ભંતે ! સલેસ્સા- કિં સકિરિયા, અકિરિયા ? ગોયમા ! સકિરિયા, ણો અકિરિયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે મનુષ્યો સલેશી હોય, તો તે શું સક્રિય હોય છે કે અક્રિય ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સક્રિય હોય છે, અક્રિય નથી.

૨૩ જહ ણં ભંતે ! સકિરિયા- તેણેવ ભવગ્ગહણેણં સિજ્ઙંતિ જાવ સવ્વદુક્ખાણં અંતં કરેતિ ? ગોયમા ! ણો ઇણદ્દે સમદ્દે । વાણમંતર-જોહસિયવેમાણિયા જહા ણેરહયા । ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જો તે સક્રિય હોય છે, તો તે જ ભવમાં સિદ્ધ થાય છે યાવત્ સર્વ દુઃખોનો અંત કરે છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેમ શક્ય નથી. વાણવ્યંતર, જ્યોતિષી અને વૈમાનિક દેવોનું કથન નૈરયિકોની સમાન છે. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં રાશિયુગ્મ કૃતયુગ્મ નૈરયિકાદિની ઉત્પત્તિ આદિનું નિરૂપણ છે.

રાશિયુગ્મ-કૃતયુગ્મ :- યુગ્મ શબ્દ યુગલવાચક પણ છે, તેથી તેની સાથે 'રાશિ' વિશેષણનો પ્રયોગ કર્યો છે. તેના ચાર પ્રકાર છે કૃતયુગ્મ, ત્ર્યોજ, દ્વાપરયુગ્મ અને કલ્યોજ. તેનું સ્વરૂપ સૂત્રમાં સ્પષ્ટ કર્યું છે. જે રાશિયુગ્મ કૃતયુગ્મ પરિમાણ હોય, તેને રાશિ-યુગ્મ કૃતયુગ્મ કહે છે.

ઉત્પત્તિનું કારણ :- સર્વ જીવોની ઉત્પત્તિમાં આત્મ-અયશ અર્થાત્ આત્મ અસંયમ જ કારણ બને છે, કારણ કે ઉત્પત્તિ સમયે સર્વ જીવો અવિરત હોય છે.

આયજસં આયઅજસં :- આત્મયશ, આત્મ અયશ. યશ એ સંયમનો પર્યાય વાચી શબ્દ છે. તેથી આત્મયશ એટલે આત્મસંયમ અને આત્મ અયશ એટલે આત્મ અસંયમ.

રાશિયુગ્મ કૃતયુગ્મ નૈરયિક આદિ ચોવીસે દંડકના જીવોની આગતિ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રાનુસાર છે. તે સાન્તર અને નિરંતર ઉત્પન્ન થાય છે. વનસ્પતિને છોડીને શેષ દંડકના જીવો ચાર, આઠ, સોળ યાવત્ સંખ્યાત અને અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય અને વનસ્પતિમાં અનંત જીવો પણ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે.

સર્વ દંડકના જીવોની ઉત્પત્તિ આત્મ અસંયમથી થાય છે. એક મનુષ્યને છોડીને સર્વ દંડકના જીવો અસંયમના ભાવમાં જ જીવન વ્યતીત કરે છે. તે સલેશી અને સક્રિય હોય છે. તેથી તે જ ભવમાં સિદ્ધ થતા નથી.

મનુષ્યના જીવો આત્મસંયમ અને આત્મ અસંયમ તે બંને પ્રકારે જીવન વ્યતીત કરે છે. તે સલેશી અને અલેશી, સક્રિય અને અક્રિય બંને હોય છે. જે અક્રિય હોય છે તે, તે જ ભવમાં સિદ્ધ થાય છે.

॥ શતક ૪૧/૧ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૪૧

ઉદ્દેશક-૨ થી ૨૮

રાશિયુગ્મ ત્ર્યોજ જીવોની ઉત્પત્તિ :-

૧ રાસીજુમ્મતેઓગણેરહ્યા ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! એવં ચેવ ઉદ્દેસઓ ભાણિયવ્વો, ણવરં- પરિમાણં તિણિણ વા સત્ત વા એવ્કારસ વા પણ્ણરસ વા સંખેજ્જા વા અસંખેજ્જા વા ઉવવજ્જંતિ । સંતરં તહેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! રાશિ-યુગ્મ ત્ર્યોજ નૈરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ સંપૂર્ણ ઉદ્દેશકનું કથન કરવું. વિશેષમાં પરિમાણ-ત્રણ, સાત, અગિયાર, પંદર, સંખ્યાત કે અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. સાન્તર-નિરંતર ઉત્પત્તિનું કથન પૂર્વવત્ છે.

૨ તે ણં ભંતે ! જીવા જં સમયં તેઓગા તં સમયં કહજુમ્મા, જં સમયં કહજુમ્મા તં સમયં તેઓગા ? ગોયમા ! ણો ઇણટ્ટે સમટ્ટે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! શું તે જીવો જે સમયે ત્ર્યોજ રાશિરૂપ હોય છે, તે સમયે કૃતયુગ્મ રાશિરૂપ હોય છે અને જે સમયે કૃતયુગ્મ રાશિરૂપ હોય છે, તે સમયે તે ત્ર્યોજ રાશિરૂપ હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેમ શક્ય નથી.

૩ તે ણં ભંતે ! જીવા જં સમયં તેઓગા, તં સમયં દાવરજુમ્મા, જં સમયં દાવરજુમ્મા તં સમયં તેઓગા ? ગોયમા ! ણો ઇણટ્ટે સમટ્ટે । એવં કલિઓગેણ વિ સમં, સેસં તં ચેવ જાવ વેમાણિયા । ણવરં- ઉવવાઓ સવ્વેસિં જહા વક્કંતીએ । ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! શું તે જીવો જે સમયે ત્ર્યોજ રાશિરૂપ હોય છે, તે સમયે દ્વાપરયુગ્મ રાશિરૂપ હોય છે અને જે સમયે દ્વાપરયુગ્મ રાશિરૂપ હોય છે તે સમયે ત્ર્યોજ રાશિરૂપ હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેમ શક્ય નથી. કલ્યોજ રાશિની સાથે પણ આ જ પ્રકારે કથન કરવું. શેષ પૂર્વવત્ યાવત્ વૈમાનિક પર્યંત જાણવું. સર્વની ઉત્પત્તિ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના છટ્ટા વ્યુત્કાન્તિ પદ અનુસાર જાણવી. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥ ॥ ઉદ્દેશક-૨ ॥

રાશિયુગ્મ દ્વાપરયુગ્મ જીવોની ઉત્પત્તિ :-

૪ રાસીજુમ્મદાવરજુમ્મણેરહ્યા ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! એવં ચેવ ઉદ્દેસઓ, ણવરં- પરિમાણં દો વા છ વા દસ વા સંખેજ્જા વા અસંખેજ્જા વા ઉવવજ્જંતિ, સંતરં તહેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! રાશિ યુગ્મ દ્વાપરયુગ્મ નૈરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સંપૂર્ણ ઉદ્દેશક પૂર્વવત્ જાણવો, પરિમાણ- બે, છ, દસ, સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. સાંતર-નિરંતર ઉત્પત્તિનું કથન પૂર્વવત્ છે.

૫ તે ણં ભંતે ! જીવા ણં સમયં દાવરજુમ્મા તં સમયં કડજુમ્મા, જં સમયં કડજુમ્મા તં સમયં દાવરજુમ્મા ? ગોયમા ! ણો ઇણદ્દે સમદ્દે । એવં તેઓગેણ વિ સમં, એવં કલિઓગેણ વિ સમં । સેસં જહા પઢમુદ્દેસાજાવ વેમાણિયા । ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! શું તે જીવ, જે સમયે દ્વાપરયુગ્મ હોય છે, તે સમયે કૃતયુગ્મ હોય છે અથવા જે સમયે કૃતયુગ્મ હોય છે, તે સમયે દ્વાપરયુગ્મ હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તેમ શક્ય નથી. આ રીતે ત્ર્યોજ રાશિ અને કલ્યોજ રાશિની સાથે પણ જાણવું. શેષ કથન પ્રથમ ઉદ્દેશક અનુસાર યાવત્ વૈમાનિક પર્યંત જાણવું. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥ ॥ ઉદ્દેશક-૩ ॥

રાશિયુગ્મ કલ્યોજ જીવોની ઉત્પત્તિ :-

૬ રાસીજુમ્મકલિઓગણેરઙ્ગ્યા ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! એવં ચેવ, ણવરં-પરિમાણં એવ્કો વા પંચ વા ણવ વા તેરસ વા સંખેજ્જા વા અસંખેજ્જા ઉવવજ્જંતિ, સંતરં તહેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! રાશિયુગ્મ કલ્યોજ નૈરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ છે. પરિમાણ એક, પાંચ, નવ, તેર, સંખ્યાત અને અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. સાંતર-નિરંતર ઉત્પત્તિનું કથન પૂર્વવત્ છે.

૭ તે ણં ભંતે ! જીવા જં સમયં કલિઓગા તં સમયં કડજુમ્મા, જં સમયં કડજુમ્મા તં સમયં કલિઓગા ? ગોયમા ! ણો ઇણદ્દે સમદ્દે । એવં તેઓગેણ વિ સમં, એવં દાવરજુમ્મેણ વિ સમં । સેસં જહા પઢમુદ્દેસાજાવ વેમાણિયા । ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! શું તે જીવ જે સમયે કલ્યોજ રાશિરૂપ હોય છે, તે સમયે કૃતયુગ્મ રાશિરૂપ હોય છે અને જે સમયે કૃતયુગ્મ રાશિરૂપ હોય છે, તે સમયે કલ્યોજ રાશિરૂપ હોય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તેમ શક્ય નથી. આ રીતે ત્ર્યોજ અને દ્વાપરયુગ્મની સાથે પણ જાણવું. શેષ કથન પ્રથમ ઉદ્દેશક અનુસાર યાવત્ વૈમાનિક પર્યંત જાણવું. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥ ॥ ઉદ્દેશક-૪ ॥

રાશિયુગ્મ કૃષ્ણલેશી જીવોની ઉત્પત્તિ :-

૮ કળહલેસ્સરાસીજુમ્મકડજુમ્મણેરઙ્ગ્યા ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ ?

ગોયમા ! ઉવવાઓ જહા ધૂમપ્પભાએ, સેસં જહા પઢમુદ્દેસાજાવ । અસુરકુમારાણં તહેવ, એવં જાવવાણમંતરાણં । મણુસ્સાણ વિ જહેવ ણેરઙ્ગ્યાણં આયઅજસં ઉવજીવંતિ । અલેસ્સા, અકિરિયા, તેણેવ ભવગ્ગહણેણં સિજ્જંતિ; એવં ણ ભાણિયવ્વં । સેસં જહા પઢમુદ્દેસાજાવ । કળહલેસ્સ-તેઓગેહિં વિ એવં ચેવ ઉદ્દેસઓ । કળહલેસ્સ-દાવરજુમ્મેહિં એવં ચેવ ઉદ્દેસઓ । કળહલેસ્સ-કલિઓગેહિં વિ એવં ચેવ ઉદ્દેસઓ । પરિમાણં, સંતરં ય જહા ઓહિએસુ ઉદ્દેસએસુ । ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! રાશિયુગ્મ કૃતયુગ્મ કૃષ્ણલેશી નૈરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ધૂમપ્રભા પૃથ્વીની સમાન ઉત્પત્તિ જાણવી. શેષ કથન પ્રથમ ઉદ્દેશક અનુસાર છે. અસુરકુમારના વિષયમાં પણ આ જ રીતે જાણવું **યાવત્** વાણવ્યંતર પર્યંત જાણવું. નૈરયિકોની સમાન મનુષ્યનું વર્ણન છે, તે આત્મ-અસંયમથી જીવન વ્યતીત કરે છે, તેથી અલેશી, અક્રિય અને તે જ ભવમાં સિદ્ધ થવાનું કથન કરવું ન જોઈએ. શેષ કથન પ્રથમ ઉદ્દેશકની સમાન છે. કૃષ્ણલેશી રાશિયુગ્મમાં ત્ર્યોજ રાશિ નૈરયિક આદિનું કથન પણ પૂર્વવત્ છે. કૃષ્ણલેશી દ્વાપરયુગ્મ રાશિ નૈરયિકનો ઉદ્દેશક પણ આ જ પ્રકારે છે. કૃષ્ણલેશી કલ્યોજ રાશિ નૈરયિકોનો ઉદ્દેશક પણ આ જ પ્રકારે છે. પરિમાણ અને સાંતર આદિ ઔઘિક ઉદ્દેશક અનુસાર જાણવા. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥ ॥ ઉદ્દેશક-૫થી ૮ ॥

વિવેચન :-

પાંચમી નરકમાં કૃષ્ણલેશ્યા છે. તેથી તેની ઉત્પત્તિનો નિર્દેશ છે, ભવનપતિ અને વ્યંતરોમાં કૃષ્ણલેશ્યા હોય છે. જ્યોતિષી અને વૈમાનિક દેવોમાં કૃષ્ણલેશ્યા ન હોવાથી તેનું કથન કર્યું નથી. કૃષ્ણલેશ્યામાં પ્રથમ છ ગુણસ્થાન જ હોય છે. તે જીવ કૃષ્ણલેશ્યાના પરિણામમાં જ અલેશી, અક્રિય થઈને સિદ્ધ થઈ શકતા નથી. તેથી તેના કથનનો નિષેધ કર્યો છે.

નીલ અને કાપોતલેશી કૃતયુગ્માદિ જીવોની ઉત્પત્તિ :-

૧ જહા કળહલેસ્સેહિં એવં ળીલલેસ્સેહિં વિ ચત્તારિ ઉદ્દેસગા ભાણિયવ્વા ળિરવસેસા, ળવરં- ળેરઙ્ગયાણં ળવવાઓ જહા વાલુયપ્પભાએ, સેસં તં ચેવ । કાળલેસ્સેહિ વિ એવં ચેવ ચત્તારિ ઉદ્દેસગા કાયવ્વા, ળવરં- ળેરઙ્ગયાણં ળવવાઓ જહા રયણપ્પભાએ, સેસં તં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- કૃષ્ણલેશી જીવોના કથન અનુસાર નીલલેશી જીવોના પણ ચાર ઉદ્દેશકોનું સંપૂર્ણ કથન કરવું જોઈએ. પરંતુ વાલુકાપ્રભાની સમાન નૈરયિકોની ઉત્પત્તિ જાણવી જોઈએ. શેષ કથન પૂર્વવત્ છે. આ જ રીતે કાપોતલેશીના પણ ચાર ઉદ્દેશક કહેવા જોઈએ. પરંતુ નૈરયિકોની ઉત્પત્તિ રત્નપ્રભા પૃથ્વીની સમાન છે. શેષ પૂર્વવત્ છે. ॥ ઉદ્દેશક-૯થી ૧૬ ॥

વિવેચન :-

જે સ્થાનમાં નીલ અને કાપોતલેશ્યા હોય તે સ્થાનમાં ઉત્પત્તિ આદિનું સંપૂર્ણ કથન ઉપર પ્રમાણે કરવું.

તેજો-પદ્મ-શુકલલેશી કૃતયુગ્માદિ જીવોની ઉત્પત્તિ :-

૧૦ તેળલેસ્સરાસીજુમ્મકઙ્ગુમ્મઅસુરકુમારા ળં ભંતે ! કઓ ળવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! એવં ચેવ, ળવરં- જેસુ તેળલેસ્સા અત્થિ તેસુ ભાણિયવ્વં । એવં એ વિ કળહલેસ્સસરિસા ચત્તારિ ઉદ્દેસગા કાયવ્વા । એવં પમ્હલેસ્સાએ વિ ચત્તારિ ઉદ્દેસગા કાયવ્વા । પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયાણં મણુસ્સાણં વેમાણિયાણ ય એસિં પમ્હલેસ્સા, સેસાણં ળત્થિ ।

જહા પમ્હલેસ્સાએ એવં સુવ્વકલેસ્સાએ વિ ચત્તારિ ઉદ્દેસગા કાયવ્વા, ળવરં- મણુસ્સાણં

ગમઓ જહા ઓહિયઝદેસાસુ, સેસં તં ચેવ । એવં એ છસુ લેસ્સાસુ ચઝવીસં ઝદેસગા, ઓહિયા ચત્તારિ, સવ્વે તે અઢ્ઢાવીસં ઝદેસગા ભવંતિ । ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! તેજોલેશી રાશિયુગ્મ કૃતયુગ્મ અસુરકુમાર દેવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ જાણવું. પરંતુ જ્યાં તેજોલેશ્યા પ્રાપ્ત થતી હોય, ત્યાં તેનું કથન કરવું જોઈએ. કૃષ્ણલેશ્યાની સમાન તેના પણ ચાર ઉદ્દેશક જાણવા. તે જ રીતે પદ્મલેશ્યાના પણ ચાર ઉદ્દેશક જાણવા. પંચેન્દ્રિય તિર્યચ, મનુષ્ય અને વૈમાનિક દેવોમાં પદ્મલેશ્યા હોય છે. શેષ દંડકમાં નથી.

પદ્મલેશ્યા અનુસાર શુકલલેશ્યાના પણ ચાર ઉદ્દેશકો કહેવા જોઈએ, પરંતુ મનુષ્યોનું કથન ઔઘિક ઉદ્દેશક અનુસાર છે, શેષ પૂર્વવત્ છે. આ રીતે છ લેશ્યાના ચોવીસ ઉદ્દેશક થાય છે અને ચાર ઔઘિક ઉદ્દેશક છે. આ રીતે સર્વ મળીને ૨૮ ઉદ્દેશક થાય છે. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥ ॥ ઉદ્દેશક—૧૭થી ૨૮ ॥

વિવેચન :-

કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોતલેશ્યા— જ્યોતિષી અને વૈમાનિક દેવોમાં ત્રણ અશુભ લેશ્યા હોતી નથી, બાવીસ દંડકના જીવોમાં હોય છે. **તેજોલેશ્યા—** જ્યોતિષી, વૈમાનિક દેવોમાં, પૃથ્વી, પાણી અને વનસ્પતિમાં, મનુષ્ય અને તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાં તેજો લેશ્યા હોય છે. તેઉ, વાયુ, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય અને નૈરયિકોમાં તેજો લેશ્યા નથી. **પદ્મ અને શુકલ લેશ્યા—** વૈમાનિક દેવોમાં, મનુષ્ય અને તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાં હોય છે. શેષ ૨૧ દંડકમાં હોતી નથી.

જે સ્થાનમાં જે લેશ્યા હોય તેમાં જ ઉત્પત્તિ આદિ દ્વારનું કથન થાય છે. ૨૪ દંડકમાંથી મનુષ્યો જ આત્મસંયમથી જીવન વ્યતીત કરી શકે છે. કોઈ પણ જીવો શુકલ લેશ્યાના પરિણામમાંથી જ અલેશી અને અક્રિય થાય છે અને ત્યાર પછી સિદ્ધ થઈ શકે છે. તેથી અન્ય લેશ્યામાં અલેશી કે અક્રિય થઈ શકતા નથી.

આ રીતે એક-એક લેશ્યામાં ચાર રાશિયુગ્મની અપેક્ષાએ ચાર ઉદ્દેશક થાય છે. તેથી છ લેશ્યાના $6 \times 4 = 24 + 4$ ઔઘિક = ૨૮ ઉદ્દેશક થાય છે.

॥ શતક ૪૧/૨ થી ૨૮ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૪૧

ઉદ્દેશક-૨૯ થી ૫૬

રાશિયુગ્મ કૃતયુગ્મ ભવસિદ્ધિક જીવોની ઉત્પત્તિ :-

૧ ભવસિદ્ધિયરાસીજુમ્મકડજુમ્મનેરહ્યા ણં મ્તે ! કઓ ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! જહા ઓહિયા પઢમગા ચત્તારિ ડદ્દેસગા તહેવ ણિરવસેસં એ ચત્તારિ ડદ્દેસગા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! રાશિ યુગ્મ કૃતયુગ્મ ભવસિદ્ધિક નેરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પ્રથમ ચાર ઔઘિક ઉદ્દેશક અનુસાર અહીં પણ ચાર ઉદ્દેશક સંપૂર્ણ રીતે જાણવા જોઈએ.

૨ કળ્હલેસ્સભવસિદ્ધિયરાસીજુમ્મકડજુમ્મનેરહ્યા ણં મ્તે ! કઓ ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! જહા કળ્હલેસ્સાએ ચત્તારિ ડદ્દેસગા મ્વંતિ તહા ડમે વિ મ્વસિદ્ધિય-કળ્હલેસ્સેહિં વિ ચત્તારિ ડદ્દેસગા કાયવ્વા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! રાશિયુગ્મ કૃતયુગ્મ કૃષ્ણલેશી ભવસિદ્ધિક નેરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશીના ચાર ઉદ્દેશકોની સમાન ભવસિદ્ધિક કૃષ્ણલેશી જીવોના પણ ચાર ઉદ્દેશક જાણવા જોઈએ.

૩ એવં ણીલલેસ્સમ્વસિદ્ધિએહિં વિ ચત્તારિ ડદ્દેસગા કાયવ્વા । એવં કાડલેસ્સેહિં વિ ચત્તારિ ડદ્દેસગા । તેડલેસ્સેહિ વિ ચત્તારિ ડદ્દેસગા ઓહિયસરિસા । પમ્હલેસ્સેહિ વિ ચત્તારિ ડદ્દેસગા । સુવ્કલેસ્સેહિ વિ ચત્તારિ ડદ્દેસગા ઓહિયસરિસા એવં એ વિ મ્વસિદ્ધિએહિ વિ અઢ્ઢાવીસં ડદ્દેસગા મ્વંતિ ।

ભાવાર્થ :- આ જ રીતે નીલલેશી ભવસિદ્ધિક જીવોના ચાર ઉદ્દેશકો, કાપોતલેશી ભવસિદ્ધિક જીવોના પણ ચાર ઉદ્દેશક અને તેજોલેશી ભવસિદ્ધિક જીવોના ચાર ઉદ્દેશકો ઔઘિક ઉદ્દેશકની સમાન જાણવા જોઈએ. આ જ રીતે પદ્મલેશી ભવસિદ્ધિક જીવોના ચાર ઉદ્દેશકો જાણવા જોઈએ. શુકલલેશી ભવસિદ્ધિક જીવોના ચાર ઉદ્દેશકો ઔઘિક ઉદ્દેશકોની સમાન જાણવા, આ રીતે ભવસિદ્ધિક જીવોના ૨૮ ઉદ્દેશક થાય છે.

વિવેચન :-

ભવસિદ્ધિક રાશિયુગ્મ જીવોના ૨૮ ઉદ્દેશક થાય છે. ઔઘિક ભવસિદ્ધિકના કૃતયુગ્મ આદિ ચાર યુગ્મના ચાર ઉદ્દેશક અને તે જ રીતે છ લેશ્યાના ચાર-ચાર $૬ \times ૪ = ૨૪ + ૪$ ઔઘિક ઉદ્દેશક = ૨૮ ઉદ્દેશક થાય છે. તે પહેલાં સમુચ્ચય જીવના ૨૮ ઉદ્દેશક છે. અહીં ઉત્પત્તિઆદિ સર્વ દ્વારનું વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું.

॥ શતક ૪૧/૨૯ થી ૫૬ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૪૧

ઉદ્દેશક-૫૭ થી ૮૪

રાશિયુગ્મ કૃતયુગ્મ અભવસિદ્ધિક્રમાં જીવોની ઉત્પત્તિ :-

૧ અભવસિદ્ધિયરાસીજુમ્મકડજુમ્મનેરિયા ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! જહા પઢમો ઉદ્દેસગો, ણવરં- મણુસ્સા નેરિયા ય સરિસા ભાણિયવ્વા । સેસં તહેવ । એવં ચઉસુ વિ જુમ્મેસુ ચત્તારિ ઉદ્દેસગા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! રાશિયુગ્મ કૃતયુગ્મ અભવસિદ્ધિક નૈરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પ્રથમ ઉદ્દેશક અનુસાર જાણવું. વિશેષમાં મનુષ્યો અને નૈરયિકોનું કથન સમાન જાણવું. શેષ પૂર્વવત્ છે. આ રીતે અભવસિદ્ધિક્રમાં કૃતયુગ્માદિ ચાર રાશિના ચાર ઉદ્દેશકો જાણવા.

રાશિયુગ્મ કૃતયુગ્મ છ લેશી અભવસિદ્ધિક્રમાં જીવોની ઉત્પત્તિ :-

૨ કળ્હલેસ્સઅભવસિદ્ધિયરાસીજુમ્મકડજુમ્મ-નેરિયા ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ । ગોયમા ! એવં ચેવ ચત્તારિ ઉદ્દેસગા । એવં ણીલલેસ્સઅભવસિદ્ધિયરાસીજુમ્મકડજુમ્મ નેરિયા ણં ચત્તારિ ઉદ્દેસગા । કાઉલેસ્સેહિ વિ ચત્તારિ ઉદ્દેસગા । તેઉલેસ્સેહિ વિ ચત્તારિ ઉદ્દેસગા । પમ્હલેસ્સેહિ વિ ચત્તારિ ઉદ્દેસગા । સુવ્કલેસ્સઅભવસિદ્ધિયરાસીજુમ્મકડજુમ્મ નેરિયા ણં ચત્તારિ ઉદ્દેસગા । એવં એસુ અટ્ટાવીસાએ વિ અભવસિદ્ધિયરાસીજુમ્મકડજુમ્મ નેરિયા ણં ચત્તારિ ઉદ્દેસગા । એવં એસુ અટ્ટાવીસાએ વિ અભવસિદ્ધિયરાસીજુમ્મકડજુમ્મ નેરિયા ણં ચત્તારિ ઉદ્દેસગા । ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! રાશિયુગ્મ કૃતયુગ્મ કૃષ્ણલેશી અભવસિદ્ધિક નૈરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! પૂર્વવત્ ચાર ઉદ્દેશકો જાણવા. આ જ રીતે રાશિયુગ્મ કૃતયુગ્મ નીલલેશી અભવસિદ્ધિક જીવોના પણ ચાર ઉદ્દેશકો જાણવા. આ જ રીતે કાપોતલેશી અભવસિદ્ધિક જીવોના પણ ચાર ઉદ્દેશકો જાણવા. આ જ રીતે તેજોલેશી અભવસિદ્ધિક જીવોના પણ ચાર ઉદ્દેશકો જાણવા. આ રીતે પદ્મલેશી અભવસિદ્ધિક જીવોના પણ ચાર ઉદ્દેશકો છે. શુક્લલેશી અભવસિદ્ધિક જીવોના પણ ચાર ઉદ્દેશક છે.

આ રીતે અભવસિદ્ધિક જીવોના ૨૮ ઉદ્દેશકોમાં મનુષ્યનું કથન નૈરયિકની સમાન જાણવું. આ રીતે અભવસિદ્ધિક જીવોના પણ ૨૮ ઉદ્દેશક છે. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે ॥

॥ શતક : ૪૧/૫૭ થી ૮૪ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૪૧

ઉદ્દેશક-૮૫ થી ૧૪૦

સમ્યગ્ અને મિથ્યાદષ્ટિ રાશિયુગ્મ જીવો :-

૧ સમ્મદિટ્ટીરાસીજુમ્મકહજુમ્મણેરહયા ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! જહા પઢમો ઉદ્દેસઓ । એવં ચહસુ વિ જુમ્મેસુ ચત્તારિ ઉદ્દેસગા ભવસિદ્ધિયસરિસા કાયવ્વા ।
॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! રાશિયુગ્મ કૃતયુગ્મ સમ્યગ્દષ્ટિ નૈરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પ્રથમ ઉદ્દેશકની સમાન આ ઉદ્દેશક પણ છે, આ જ રીતે ચાર યુગ્મમાં ભવસિદ્ધિકની સમાન ચાર ઉદ્દેશકો જાણવા. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥

૨ કળ્હલેસ્સસમ્મદિટ્ટીરાસીજુમ્મકહજુમ્મણેરહયા ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! એવિ કળ્હલેસ્સસરિસા ચત્તારિ વિ ઉદ્દેસગા કાયવ્વા । એવં સમ્મદિટ્ટીસુ વિ ભવસિદ્ધિયસરિસા અટ્ટાવીસં ઉદ્દેસગા કાયવ્વા । ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! રાશિયુગ્મ કૃતયુગ્મ સમ્યગ્દષ્ટિ કૃષ્ણલેશી નૈરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશી સમ્યગ્દષ્ટિના ચાર ઉદ્દેશકો સમુચ્ચય કૃષ્ણલેશીની સમાન કહેવા. તે જ રીતે નીલલેશી આદિ પાંચે ય લેશીના ચાર-ચાર ઉદ્દેશકો કહેવા. આ રીતે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોના ૨૮ ઉદ્દેશકો ભવસિદ્ધિકની સમાન છે. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥

૩ મિચ્છાદિટ્ટીરાસીજુમ્મકહજુમ્મણેરહયા ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! એથ વિ મિચ્છાદિટ્ટીઅભિલાવેણં અભવસિદ્ધિયસરિસા અટ્ટાવીસં ઉદ્દેસગા કાયવ્વા । ॥ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! રાશિયુગ્મ કૃતયુગ્મ મિથ્યાદષ્ટિ નૈરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અહીં પણ મિથ્યાદષ્ટિના અભિલાપથી ૨૮ ઉદ્દેશકો અભવસિદ્ધિક જીવોની સમાન કહેવા. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥

વિવેચન :-

સમ્યગ્દષ્ટિ અને મિથ્યાદષ્ટિ બંનેના ૨૮-૨૮ ઉદ્દેશકો હોવાથી ૫૬ ઉદ્દેશક થાય છે.

॥ શતક : ૪૧/૮૫ થી ૧૪૦ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૪૧

ઉદ્દેશક-૧૪૧ થી ૧૯૬

કૃષ્ણ અને શુક્લપાક્ષિક રાશિયુગ્મ જીવો :-

૧ કળ્પપક્ષિય-રાસીજુમ્મકલ્પજુમ્મનેરિયા ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા !
 એથ વિ અભવસિદ્ધિયસરિસા અદ્વાવીસં ઉદ્દેસગા કાયવ્વા । ॥ સેવં ભંતે! સેવં ભંતે ! ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! રાશિયુગ્મ કૃતયુગ્મ કૃષ્ણપાક્ષિક નૈરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! અહીં પણ અભવસિદ્ધિકની સમાન ૨૮ ઉદ્દેશકોનું કથન કરવું જોઈએ. ॥ હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, આપ કહો છો તેમજ છે. ॥

૨ સુક્કપક્ષિય-રાસીજુમ્મકલ્પજુમ્મનેરિયા ણં ભંતે ! કઓ ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા !
 એવં એથ વિ ભવસિદ્ધિયસરિસા અદ્વાવીસં ઉદ્દેસગા ભવંતિ । એવં એ સવ્વે વિ છુણ્ણુયં
 ઉદ્દેસગસયં ભવંતિ રાસીજુમ્મસયં જાવ સુક્કલેસ્સ સુક્કપક્ષિય-રાસીજુમ્મકલિઓગ-
 વેમાણિયા જાવ જહ્ સકિરિયા તેણેવ ભવગ્ગહણેણં સિજ્જંતિ જાવ અંતં કરંતિ ? ણો ઇણ્ણુ
 સમદ્દે ।

ભગવં ગોયમે સમણં ભગવં મહાવીરં તિક્ખુત્તો આયાહિણં પયાહિણં કરેહ્, કરેત્તા
 વંદહ્ ણમંસહ્, વંદિત્તા ણમંસિત્તા એવં વયાસી- એવમેયં ભંતે ! તહમેયં ભંતે ! અવિતહમેયં
 ભંતે ! અસંદિદ્ધમેયં ભંતે ! ઇચ્છિયમેયં ભંતે ! પહિચ્છિયમેયં ભંતે ! ઇચ્છિયપહિચ્છિયમેયં
 ભંતે ! સચ્ચે ણં એસમદ્દે, જે ણં તુભ્ભે વયહ ત્તિ કટ્ટુ અપૂહ્વયણા ખલુ અરિહંતા ભગવંતો,
 સમણં ભગવં મહાવીરં વંદહ્, ણમંસહ્, વંદિત્તા ણમંસિત્તા સજમેણં તવસા અપ્પાણં ભાવેમાણે
 વિહરહ્ । રાસીજુમ્મસયં સમત્તં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! રાશિયુગ્મ કૃતયુગ્મ શુક્લપાક્ષિક નૈરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! અહીં ભવસિદ્ધિકની સમાન ૨૮ ઉદ્દેશક છે. આ રીતે સર્વ મળીને ૧૯૬ ઉદ્દેશકોનું રાશિયુગ્મ શતક છે **યાવત્-** **પ્રશ્ન-** હે ભગવન્ ! શુક્લલેશી શુક્લપાક્ષિક કલ્પોજ રાશિ વેમાનિકો **યાવત્** જે સક્રિય છે, તે જીવો તે જ ભવમાં સિદ્ધ થાય છે **યાવત્** સર્વ દુઃખોનો અંત કરે છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! તેમ શક્ય નથી.

ભગવાન ગૌતમે, શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામીને ત્રણ વાર આદક્ષિણા પ્રદક્ષિણા કરી, આદક્ષિણા-પ્રદક્ષિણા કરીને વંદન નમસ્કાર કર્યા, વંદન નમસ્કાર કરીને આ પ્રમાણે કહ્યું- હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ છે, હે ભગવન્ ! આ ભાવ અવિતથ-સત્ય છે, હે ભગવન્ ! આ ભાવ અસંદિગ્ધ-સંદેહ રહિત છે, હે ભગવન્ ! આ ઈચ્છિત છે, હે ભગવન્ ! આ પ્રતીચ્છિત

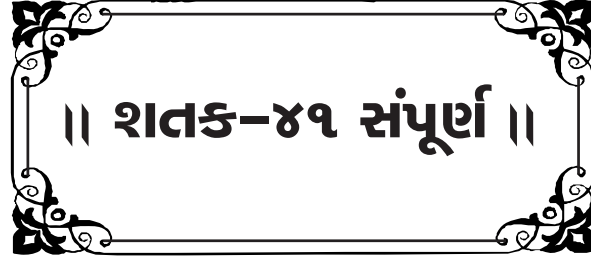
—વિશેષરૂપથી ઈચ્છિત, સ્વીકૃત છે. હે ભગવન્ ! આ ઈચ્છિત-પ્રતીચ્છિત છે. હે ભગવન્ ! જે આપ કહો છો તે અર્થ સત્ય છે. અરિહંત ભગવાન દોષરહિત પવિત્ર વચનભાષી છે; આ પ્રમાણે કહીને શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામીને પુનઃ વંદન-નમસ્કાર કર્યા, વંદન નમસ્કાર કરીને સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતાં વિચરવા લાગ્યા.

વિવેચન :-

શતક-૪૧ ના ૧૯૬ ઉદ્દેશક છે— (૧) ઔઘિક ઉદ્દેશક (૨) ભવી (૩) અભવી (૪) સમ્યગ્દષ્ટિ (૫) મિથ્યાદષ્ટિ (૬) કૃષ્ણપક્ષી (૭) શુક્લપક્ષી; આ સાતનો એક-એક સમુચ્ચય ઉદ્દેશક અને છ લેશ્યાના છ-છ ઉદ્દેશક, તેમ ૭-૭ ઉદ્દેશક થાય છે તેથી $૭ \times ૭ = ૪૯$ ઉદ્દેશક થાય અને તે પ્રત્યેકના ચાર રાશિ યુગ્મની અપેક્ષાએ ચાર ચાર ઉદ્દેશક થાય છે, તેથી $૪૯ \times ૪ = ૧૯૬$ ઉદ્દેશક થાય છે.

॥ શતક : ૪૧/૧૪૧થી ૧૯૬ સંપૂર્ણ ॥

શતક-૨૩ના પાંચ વર્ગ છે. એક-એક વર્ગના ૧૦-૧૦ ઉદ્દેશકો છે. તેથી $૫ \times ૧૦ = ૫૦$ ઉદ્દેશકો છે. તેથી તે ત્રણે યના $૮૦+૬૦+૫૦ = ૧૯૦$. શતક-૨૪ના ૨૪ ઉદ્દેશકો, શતક-૨૫ના ૧૨ ઉદ્દેશકો, શતક-૨૬ થી ૩૦ના ૧૧-૧૧ ઉદ્દેશકો છે તેથી તે સાતે ય શતકના $૨૪+૧૨+(૫ \times ૧૧)૫૫ = ૯૧$. શતક-૩૧, ૩૨ના ૨૮-૨૮ ઉદ્દેશકો છે. તેથી તે બંને શતકના $૨ \times ૨૮ = ૫૬$. શતક-૩૩ના ૧૨ અવાન્તર શતક છે. એક-એક અવાન્તર શતકના ૧૧-૧૧ ઉદ્દેશકો છે તેથી $૧૨ \times ૧૧ = ૧૩૨$ ઉદ્દેશકો થાય પરંતુ અભવી જીવોના ચરમ કે અચરમ રૂપ ભેદ થતા નથી તેથી અભવી જીવોના ચાર અવાન્તર શતકમાં નવ-નવ ઉદ્દેશકો જ થાય. આ રીતે ચાર અવાન્તર શતકમાં બે-બે ઉદ્દેશકો બાદ કરતાં $૪ \times ૨ = ૮$ ઉદ્દેશકો ઘટી જાય. તેથી $૧૩૨-૮ = ૧૨૪$ ઉદ્દેશકો રહે છે. તે જ રીતે શતક ૩૪ના ૧૨ અવાન્તર શતક અને ૧૨૪ ઉદ્દેશકો છે. તેથી તે બે શતકના $૧૨૪ \times ૨ = ૨૪૮$. શતક-૩૫ થી ૩૯માં બાર-બાર અવાન્તર શતક અને પ્રત્યેક શતકના ૧૧-૧૧ ઉદ્દેશકો છે. તેથી $૧૨ \times ૧૧ = ૧૩૨$ ઉદ્દેશકો દરેક શતકના થાય છે. તેથી તે પાંચે ય શતકના $૧૩૨ \times ૫ = ૬૬૦$. શતક-૪૦માં ૨૧ અવાન્તર શતક અને પ્રત્યેક શતકના ૧૧-૧૧ ઉદ્દેશકો છે. તેથી $૨૧ \times ૧૧ = ૨૩૧$ ઉદ્દેશકો છે. શતક ૪૧ના ૧૯૬ ઉદ્દેશકો છે. આ રીતે કુલ મળીને $૮૦+૬૮+૪૨+૬૧+૧૯૦+૯૧+૫૬+૨૪૮+૬૬૦+૨૩૧+૧૯૬ = ૧,૯૨૩$ ઉદ્દેશકો થાય છે પરંતુ ઉપરોક્ત ગાથામાં ૧,૯૨૫ ઉદ્દેશકો કહ્યા છે, તેને આ પ્રમાણે સમજવું કે શતક-૨૦ના છઠ્ઠા ઉદ્દેશકમાં પૃથ્વીકાય, અપ્કાય અને વાયુકાય તે ત્રણ પ્રકારના જીવોનું વર્ણન છે. તે ત્રણ પ્રકારના જીવોનો સંયુક્ત રૂપે એક જ ઉદ્દેશક ઉપલબ્ધ છે. તેમ છતાં વાયનાંતરથી તે ત્રણે પ્રકારના જીવોના જુદા-જુદા ત્રણ ઉદ્દેશકો ગણતાં ૧,૯૨૫ ઉદ્દેશકો થાય છે. આ રીતે બે ઉદ્દેશકોની ન્યૂનાધિકતા સમજવી.

સંપૂર્ણ સૂત્રના શતક અને ઉદ્દેશક આદિની સંખ્યા :-

શતક	વર્ગ-અવાંતર શતક	પ્રત્યેકના ઉદ્દેશક	ગુણા વિવરણ	કુલ ઉદ્દેશક
૧ થી ૮	×	૧૦-૧૦	$૮ \times ૧૦ =$	૮૦
૯, ૧૦	×	૩૪-૩૪	$૨ \times ૩૪ =$	૬૮
૧૧	×	૧૨	—	૧૨
૧૨, ૧૩, ૧૪	×	૧૦-૧૦	$૩ \times ૧૦ =$	૩૦
૧૫	×	×	×	×
૧૬	×	૧૪	—	૧૪
૧૭	×	૧૭	—	૧૭
૧૮, ૧૯, ૨૦	×	૧૦-૧૦	$૩ \times ૧૦ =$	૩૦
૨૧	૮ વર્ગ	૧૦-૧૦	$૮ \times ૧૦ =$	૮૦
૨૨	૬ વર્ગ	૧૦-૧૦	$૬ \times ૧૦ =$	૬૦
૨૩	૫ વર્ગ	૧૦-૧૦	$૫ \times ૧૦ =$	૫૦
૨૪	—	૨૪	—	૨૪
૨૫	—	૧૨	—	૧૨
૨૬ થી ૩૦	—	૧૧-૧૧	$૫ \times ૧૧ =$	૫૫
૩૧-૩૨	—	૨૮-૨૮	$૨ \times ૨૮ =$	૫૬

શતક	વર્ગ-અવાંતર શતક	પ્રત્યેકના ઉદ્દેશક	ગુણા વિવરણ	કુલ ઉદ્દેશક
૩૩	૧૨ અવાંતર	૧૧-૧૧	૧૨×૧૧ = ૧૩૨ તેમાંથી ભવી-અભવીના ૮ ઉદ્દેશક ઘટાડતા ૧૩૨-૮ = ૧૨૪	૧૨૪
૩૪	૧૨ અવાંતર	૧૧	૧૨૪	૧૨૪
૩૫ થી ૩૯	૫×૧૨ = ૬૦ અવાંતર	૧૧	૬૦×૧૧ = ૬૬૦	૬૬૦
૪૦	૨૧	૧૧	૨૧×૧૧ = ૨૩૧	૨૩૧
૪૧	×	૧૯૬	—	૧૯૬
કુલ : શતક-૪૧	વર્ગ-૧૯/અવાં-૨૦-૧૦૫	:		ઉદ્દેશક-૧,૯૨૩

[સંપૂર્ણ ભગવતી સૂત્રના ૪૧ શતક, ૧૦૫ અવાંતર શતક, ૧૯ વર્ગ અને ૧,૯૨૩ ઉદ્દેશક છે. ૪૦ શતકોમાં ઉદ્દેશક છે; પંદરમા ગોશાલકના શતકમાં ઉદ્દેશક આદિ કોઈ વિભાગ નથી, સંલગ્ન માત્ર એક શતક જ છે. પ્રધાન સંપાદકના સંપાદકીય નિર્બંધમાં ૧,૯૨૩ ઉદ્દેશકના ૧,૯૨૩ પ્રયોગ અને ગોશાલક શતકનો એક પ્રયોગ કહીને ૧,૯૨૪ પ્રયોગ કહ્યા છે. તેમજ પ્રસ્તુત ઉપસંહાર પાઠમાં ૧,૯૨૫ ઉદ્દેશકનું કથન વાચના ભેદથી પ્રાપ્ત થાય છે. આ સૂત્રની ટીકામાં એટલું જ કથન છે કે— ઉદ્દેશક પરિમાણ જે અહીં ૧,૯૨૫ દર્શાવેલ છે તે સંખ્યાનો સરવાળો સંપૂર્ણ સૂત્રાવલોકનથી જાણી લેવો જોઈએ.

સંપૂર્ણ ભગવતી સૂત્રની ટીકા સમાપ્ત કરતા ટીકાકારે કહ્યું છે કે—ઈહ શતેષુ, કિયત્સુ અપિ વૃત્તિકાં, વિહિતવાનહમસ્મિ સુશંકિતઃ। વિવૃત્તિ ચૂર્ણિ ગિરાં વિરહાદ્ વિદૂક્ કથમશકમિયર્તિ । અહીં કેટલાય શતકોની ટીકા શંકાયુક્ત પરિણામોથી કરી છે. અન્ય વ્યાખ્યા, ચૂર્ણિ કે પરંપરાના અભાવે વિદ્વાન પણ તે શંકાઓનું કેમ સમાધાન કરે અર્થાત્ તેનું સમાધાન થઈ શક્યું નથી. તેમાં મુખ્યત્વે ૩૫ થી ૪૦ શતક અને આ ઉપસંહાર પાઠ છે.

વાસ્તવમાં અંતિમ શતકોમાં રહેલી અતિ સંક્ષિપ્ત પાઠ વાચના જ તે શંકાઓનું અને અસ્પષ્ટતાનું મુખ્ય કારણ છે. તેનો કોઈ ઉપાય શક્ય નથી. તત્ત્વં કેવલી ગમ્યં કહીને વિરામ પામવાનું જ રહ્યું.]

ભગવતી સૂત્ર અધ્યયન વિધિ : દિવસો :-

૨ પળ્ણત્તીએ આહ્માણં અટ્ટુહં સયાણં દો દો ઉદ્દેસગા ઉદ્દિસિજ્જંતિ, ણવરં- ચડત્થે સએ પઠ્મદિવસે અટ્ટુ, બિહ્વદિવસે દો ઉદ્દેસગા ઉદ્દિસિજ્જંતિ । ણવમાઓ સયાઓ આરુદ્ધં જાવહ્વયં જાવહ્વયં એજ તાવહ્વયં તાવહ્વયં એગદિવસેણં ઉદ્દિસિજ્જહ્, ઉક્કોસેણં સયં પિ એગદિવસેણં, મજ્જિમેણં દોહિં દિવસેહિં સયં, જહણ્ણેણં તિહિં દિવસેહિં સયં; એવં જાવ વીસહ્મં સયં, ણવરં- ગોસાલો એગદિવસેણં ઉદ્દિસિજ્જહ્, જહ્ ઠિઓ એગેણ ચેવ આયંબિલેણં અણુણવહ્; અહણ્ણં ઠિઓ આયંબિલેણં છટ્ટેણં અણુણવહ્ । એક્કવીસ-બાવીસ-તેવીસહ્માહ્ સયાહ્ એક્કેક્કદિવસેણં ઉદ્દિસિજ્જંતિ । ચડવીસહ્મં સયં ચડહિં દિવસેહિં; છ છ ઉદ્દેસગા । પંચવીસહ્મં દોહિં દિવસેહિં; છ છ ઉદ્દેસગા । બંધિસયાહ્ અટ્ટુસયાહ્ એગેણં એગેણં દિવસેણં, સેઠ્ઠિસયાહ્ બારસ એગેણં, એગિંદિયમહાજુમ્મસયાહ્ બારસ એગેણં દિવસેણં, એવં બેહ્હિંદિયાણં બારસ, તેહ્હિંદિયાણં બારસ, ચડરિંદિયાણં બારસ એગેણં દિવસેણં, અસણિપંચિંદિયાણં બારસ, સણિપંચિંદિય-મહાજુમ્મસયાહ્ એક્કવીસં એગદિવસેણં ઉદ્દિસિજ્જંતિ, રાસીજુમ્મસયં એગદિવસેણં ઉદ્દિસિજ્જહ્ ॥

ભાવાર્થ :- વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રના પ્રથમ આઠ શતકોના બે-બે ઉદ્દેશકોનો ઉદ્દેશ(વાચના) એક-એક દિવસમાં કરાય છે. પરંતુ ચોથા શતકના આઠ ઉદ્દેશકોની વાચના પ્રથમ દિવસે કરાય છે, બીજા દિવસે બે ઉદ્દેશકોની વાચના કરાય છે. નવમા શતક પછી એક દિવસમાં ઉત્કૃષ્ટ એક શતકની વાચના કરાય છે, મધ્યમ બે દિવસમાં અને જઘન્ય ત્રણ દિવસમાં એક શતકની વાચના કરાય છે. આ રીતે ૯ થી ૨૦ શતક સુધી જાણવું જોઈએ. પરંતુ શતક-૧૫ ગોશાલક શતકની વાચના એક દિવસમાં કરવું જોઈએ. તેમ છતાં શેષ ૨૬ જાય તો બીજા દિવસે આર્થબિલ કરીને વાચના કરવી જોઈએ, તોપણ શેષ ૨૬ તો ત્રીજા દિવસે આર્થબિલ છટ્ટ કરીને વાચના કરવી જોઈએ.

શતક-૨૧, ૨૨, ૨૩ ની વાચના એક એક દિવસમાં કરવી જોઈએ. શતક-૨૪ ના છ-છ ઉદ્દેશકો ચાર દિવસમાં પૂર્ણ કરવા જોઈએ. શતક-૨૫ ના પણ છ-છ ઉદ્દેશકો બે દિવસમાં પૂર્ણ કરવા જોઈએ. બંધી શતક આદિ આઠ શતકોની વાચના એક-એક દિવસમાં, શ્રેણી શતકના આદિ બાર અવાંતર શતકોની વાચના એક દિવસમાં, એકેન્દ્રિય મહાયુગ્મ શતકના બાર અવાંતર શતકોની વાચના એક દિવસમાં કરવી જોઈએ. બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય અને ચૌરેન્દ્રિયના બાર-બાર શતકોની વાચના એક દિવસમાં કરવી જોઈએ તથા અસંજી પંચેન્દ્રિયના બાર અને સંજી પંચેન્દ્રિયના ૨૧ અવાંતર મહાયુગ્મ શતકોની વાચના એક દિવસમાં કરવી જોઈએ અને રાશિયુગ્મ શતકની વાચના એક દિવસમાં કરવી જોઈએ.

વાંચનના દિવસો :-

શતક	ઉદ્દેશક સંખ્યા	વિવરણ	કુલ દિવસ
૧ થી ૭	૬૧-૬૧	બે-બે ઉદ્દેશક પ્રતિદિન	૩૫
૮	૧૦	૮ + ૨ ઉદ્દેશક એક-એક દિન	૨
૯ થી ૧૪	-	પ્રતિ દિવસ એક શતક-ઉત્કૃષ્ટ-૩ દિવસ	૬/૧૮
૧૫	-	ત્રણ દિવસે અથવા એક દિવસે	૧/૩
૧૬ થી ૨૦	-	પ્રતિ દિવસ એક શતક, ઉત્કૃષ્ટ-૩ દિવસ	૫/૧૫
૨૧ થી ૨૩	-	એક એક દિવસે	૩
૨૪	૨૪	પ્રતિદિન છ-છ ઉદ્દેશક	૪
૨૫	૧૨	પ્રતિદિન છ-છ ઉદ્દેશક	૨
૨૬ થી ૩૩	-	એક-એક દિવસ	૮
૩૪-૩૫	-	એક-એક દિવસ (શ્રેણી શતક + એકેન્દ્રિય શતક)	૨
૩૬-૩૭-૩૮	-	એક દિવસ	૧
૩૯-૪૦	-	એક દિવસ	૧
૪૧	-	એક દિવસ	૧
કુલ દિવસ			૭૧/૯૫

પરિશેષ-પ્રશસ્તિ

પુસ્તક લેખકકૃત નમસ્કાર :-

ખમો ગોયમાઈળં ગણહરાળં, ખમો ભગવર્ઈવિવાહપણ્ણત્તીઈ, ખમો દુવાલસંગસસ ગણિપિઢગસસ ।

કુમ્મસુસંઠિયચલણા, અમલિયકોરેંટબેંટસંકાસા ।
 સુયદેવયા ભગવઈ, મમ મતિતિમિરં પળાસેઝ ॥ ૧ ॥
 વિયસિયઅરવિંદકરા, ણાસિયતિમિરા સુયાહિયા દેવી ।
 મજ્ઝં પિ દેઝ મેહં, બુહવિબુહળમંસિયા ણિચ્ચં ॥ ૨ ॥
 સુયદેવયાએ પળમિમો, જીએ પસાએણ સિચ્ચિચ્ચં ણાણં ।
 અણ્ણં પવયળદેવી, સંતિકરી તં ણમંસામિ ॥ ૩ ॥
 સુયદેવયા ય જક્ખો, કુંભધરો બંભસંતિ વેરોટ્ટા ।
 વિજ્જા ય અંતહુંડી, હેઝ અવિગ્ઘં લિહંતસ્સ ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ :- ગૌતમાદિ ગણધરોને નમસ્કાર હો. ભગવતી વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિને નમસ્કાર હો. દ્વાદશાંગ- ગણિપિટકને નમસ્કાર હો. **ગાથાર્થ :-** કાયબાની સમાન સુસંસ્થિત ચરણવાળી, અમ્લાન(નહીં મુરઝાયેલી) કોરંટ વૃક્ષની કળી જેવા, ભગવતી શ્રુતદેવી મારા મતિ અજ્ઞાનનો નાશ કરે ॥ ૧ ॥ જેના હાથમાં વિકસિત કમળ છે, જેણીએ અજ્ઞાનનો નાશ કર્યો છે, જેને બુધ-પંડિત તથા દેવોએ સદા નમસ્કાર કર્યા છે, એવી શ્રુતાધિષ્ઠિત દેવી મને બુદ્ધિ આપે. ॥ ૨ ॥ જેની કૃપાથી જ્ઞાનની શિક્ષા પ્રાપ્ત થઈ છે, તે શ્રુતદેવતાને નમસ્કાર કરું છું અને શાંતિપ્રદાત્રી પ્રવચનદેવીને પણ નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૩ ॥ શ્રુતદેવતા, કુંભધરયજ્ઞ, બ્રહ્મશાંતિ વેરોટ્ટયાદેવી અને વિદ્યા દેવી અંત હુંડી લેખકને માટે અવિઘ્ન પ્રદાન કરે અર્થાત્ તેના કાર્યમાં કોઈ વિઘ્ન ન આવે. ॥૪॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં લિપિકારોએ કરેલા નમસ્કારનું કથન છે. આ નમસ્કાર દ્વારા લિપિકારોએ અંતિમ મંગલાચરણ કર્યું છે. ટીકાકારે આ સૂત્રની વ્યાખ્યામાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે— **ળમો ગોયમાઈણં ગળહરાળમિત્યાદયઃ પુસ્તક લેખક કૃતા નમસ્કારાઃ, પ્રકટાર્થાશ્ચ ઇતિ ।** = ગૌતમ આદિ ગણધરોને નમસ્કાર હો, ઈત્યાદિ વેરોટ્ટયા, વિદ્યાદેવી પર્યંત સર્વને નમસ્કાર; એ હસ્તપ્રત લેખનકર્તાના ભાવો છે, તેનો અર્થ સ્પષ્ટ છે; એમ કહીને વ્યાખ્યાકાર આચાર્ય શ્રી અભયદેવસૂરિજીએ આ ગણધર તથા દેવ દેવીઓને કરાયેલા નમસ્કાર વિષે પોતાનું કંઈ પણ મંતવ્ય પ્રગટ કર્યું નથી. તેથી અહીં પ્રસ્તુત વાક્ય અને ગાથાઓ સૂત્ર સમાપ્તિ પછી સ્વતંત્ર રીતે દર્શાવ્યા છે. સંક્ષેપમાં આ પ્રકારના મંગલ માટેના નમસ્કાર, ક્ષેત્ર-કાલ અને વ્યક્તિ વિશેષના મંતવ્યાનુસાર સંગ્રહિત છે, તેમ સમજવું. તે નમસ્કારોને સૈદ્ધાંતિક કે આગમિક સમજવાનો આગ્રહ રાખવો નહીં અને આ લેખન કર્તાઓના વાક્યોને શાસ્ત્રના પાઠરૂપે સ્વીકાર કરવા નહીં.

॥ ભગવતી સૂત્રનો પાંચમો ભાગ સંપૂર્ણ ॥

॥ શ્રી ભગવતી સૂત્ર સંપૂર્ણ ॥

પરિશિષ્ટ-૧ :

વિવેચિત વિષયોની અક્ષરોદ્ધિ અનુક્રમણિકા

ક્રમ	શબ્દ	શતક	ઉદ્દેશક	પૃષ્ઠ	ક્રમ	શબ્દ	શતક	ઉદ્દેશક	પૃષ્ઠ	
અ	અક્રિયાવાદી	૩૦	૧	૪૯૭	ઓ ક કાય-કલેશ ગ ઘ ચ	ઊણોદરી	૨૫	૭	૩૫૭	
	અચરમ	૨૬	૧૧	૪૬૮		ઘાઓખહા	૨૫	૩	૨૨૯	
	અચરમ મનુષ્ય	૨૬	૧૧	૪૬૯		ઘાઓવંકા	૨૫	૩	૨૨૯	
	અચરમ સમય એકેન્દ્રિય	૩૫/૧	૩	૫૯૫		ઓજ અને યુગ્મ	૨૫	૩	૨૧૪	
	અતીર્થ	૨૫	૬	૩૧૨		કલ્પ	૨૫	૬	૩૦૫	
	અદ્ભુતચક્રવાલા	૨૫	૩	૨૨૯		કલ્પાતીત	૨૫	૬	૩૦૬	
	અનર્ધ	૨૫	૪	૩૫૭		કલ્પોજ	૨૫	૩	૨૧૭	
	અનસન	૨૫	૭	૪૦૬		કલ્પોજ કૃતયુગ્મ	૩૫/૧	૧	૫૮૫	
	અનાભોગ પ્રતિસેવના	૨૫	૭	૪૯૨		કષાય કુશીલ	૨૫	૬	૨૯૯	
	અનંતરોત્પન્નક	૨૯	૨	૧૮૯		કાય-કલેશ	૨૫	૭	૩૫૭	
	અપર્યાપ્ત	૨૫	૧	૫૪૪		કાયસંવેધ	૨૪	૧	૧૫	
	અપર્યાપ્ત	૩૩/૧	૧	૩૦૯		કાલાદેશ	૨૪	૧	૨	
	અપ્રતિસેવના	૨૫	૬	૫૯૪		કાલાદેશ	૨૪	૧	૧૫	
	અપ્રથમ સમય એકેન્દ્રિય	૩૫/૧	૩	૩૦૯		ક્રિયાવાદી	૩૦	૧	૪૯૭	
	અવસર્પિણીકાલ	૨૫	૬	૫૯૪		કૃતયુગ્મ	૨૫	૩	૨૧૭	
	અવસ્થિત પરિણામ	૨૫	૬	૩૧૭		કૃતયુગ્મ-કૃતયુગ્મ	૩૫/૧	૧	૫૯૯	
	અસ્થિત કલ્પ	૨૫	૬	૩૩૬		કૃષ્ણપાક્ષિક	૨૬	૧	૪૪૮	
	અજ્ઞાનવાદી	૩૦	૧	૪૯૭		ગાણિપિટક	૨૫	૩	૨૩૧	
	આ	આકર્ષ	૨૫	૬		૩૪૫	ગમગા-ગમ્મા નવ	૨૪	૧	૧૫
		આતુર પ્રતિસેવના	૨૫	૭		૪૦૬	ઘન	૨૫	૩	૨૧૪
આપત્ પ્રતિસેવના		૨૫	૭	૪૦૬	ચક્રવર્તીયારે	૨૫	૭	૪૨૯		
આયજસં આયજસં		૪૧	૧	૬૩૬	ચક્રવર્તીયારે	૨૫	૩	૨૨૯		
આરાહણં વિરાહણં પદુચ્ચ		૨૫	૬	૩૨૩	ચરમ	૨૬	૧૦	૪૭૭		
ઈ	આલોચના	૨૫	૭	૪૦૭	ચરમ ચરમ સમય એકેન્દ્રિય	૩૫/૧	૧૦	૫૯૬		
	ઈતિથવેયવજ્ઞં	૩૩	૧	૫૪૦	ચરમ અચરમ સમય એકેન્દ્રિય	૩૫/૧	૧૧	૫૯૭		
	ઉ	ઉજ્જુઆયતા	૨૫	૩	૨૨૮	ચરમ મનુષ્ય	૨૬	૧૦	૪૭૭	
ઉત્તરગુણ પ્રતિસેવના		૨૬	૬	૩૦૯	ચરમ સમય એકેન્દ્રિય	૩૫/૧	૪	૫૯૪		
ઉત્સર્પિણીકાલ		૨૫	૬	૩૧૭	ચારિત્ર	૨૫	૭	૩૫૭		

କ୍ରମ	ଶଂଖ୍ୟା	ଶତକ	ଓଡ଼ିଶକ	ପୃଷ୍ଠ	କ୍ରମ	ଶଂଖ୍ୟା	ଶତକ	ଓଡ଼ିଶକ	ପୃଷ୍ଠ
	ଆରିତ୍ର	୨୫	୭	୩୬୦		ପୁରାକ	୨୫	୬	୨୯୭
	ଆରିତ୍ର ପର୍ଯ୍ୟବୋ	୨୫	୬	୩୨୭		ପୁହୁତ	୨୫	୬	୩୫୪
	ଚିଞ୍ଜାନ୍ତି ଆଠି-୪	୨୫	୨	୨୦୦		ପ୍ରତର	୨୫	୩	୨୧୪
୧୭	ଓଡ଼ୋପସ୍ଥାପନୀୟ ଆରିତ୍ର	୨୫	୭	୩୬୧		ପ୍ରତିସେବନା	୨୫	୬	୩୦୮
୧୮	ଜହଇ ଉବସମ୍ପଞ୍ଜଇ	୨୫	୭	୩୮୬		ପ୍ରତିସେବନା	୨୫	୭	୩୫୭
	ଜାତିସମ୍ପତ୍ତ ଆଠି ଗୁଣ	୨୫	୭	୪୦୮		ପ୍ରତିସେବନା	୨୫	୭	୪୦୬
	ଜିନ କୃଷ୍ୟ	୨୫	୬	୩୦୬		ପ୍ରତିସେବନା କୁଶୀଳ	୨୫	୬	୨୯୮
	ଜୀବନା ରୁକ୍ତ ପ୍ରଦେଶୋ	୨୫	୪	୨୭୭		ପ୍ରତିସଂଲୀନତା	୨୫	୭	୩୫୮
୧୯	ମାଣତା	୨୪	୧	୨		ପ୍ରଥମ ଅପ୍ରଥମ ସମୟ ଅକେନ୍ଦ୍ରିୟ	୩୫/୧	୭	୫୮୫
	ମାଣତା	୨୪	୧	୧୭		ପ୍ରଥମ ଅଧରମ ସମୟ ଅକେନ୍ଦ୍ରିୟ	୩୫/୧	୮	୫୮୬
୨୦	ତୀର୍ଥ	୨୫	୬	୩୧୨		ପ୍ରଥମ ଧରମ ସମୟ ଅକେନ୍ଦ୍ରିୟ	୩୫/୧	୮	୫୮୬
	ତ୍ୟୋଜ	୨୫	୩	୨୧୭		ପ୍ରଥମ ପ୍ରଥମ ସମୟ ଅକେନ୍ଦ୍ରିୟ	୩୫/୧	୬	୫୮୫
	ତ୍ୟୋଜ-କୃତ୍ୟୁଗ୍ମ	୩୫/୧	୧	୫୮୫		ପ୍ରଥମ ସମୟ ଅକେନ୍ଦ୍ରିୟ	୩୫/୧	୨	୫୮୨
୨୧	ଦର୍ପ ପ୍ରତିସେବନା	୨୫	୭	୪୦୬		ପ୍ରଦେଶ ପ୍ରତିସେବନା	୨୫	୭	୪୦୭
	ଦୁହାଠୋ ଖହା	୨୫	୩	୨୨୮		ପ୍ରମାଣ ପ୍ରତିସେବନା	୨୫	୭	୪୦୬
	ଦୁହାଠୋ ବଂକା	୨୫	୩	୨୨୮		ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ	୨୫	୭	୪୧୦
	ଦ୍ରବ୍ୟ ବିଂଗ	୨୫	୬	୩୧୩		ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ ଦଶ	୨୫	୭	୪୧୧
	ଦ୍ଵାପର ଯୁଗ୍ମ	୨୫	୩	୨୧୭		ଭକ୍ତୁଶ	୨୫	୬	୨୯୭
	ଦ୍ଵାପରଯୁଗ୍ମ କୃତ୍ୟୋଜ	୩୫/୧	୧	୫୮୫		ଭାଠର	୨୫	୧	୧୮୮
୨୨	ଧ୍ୟାନ	୨୫	୭	୩୫୮		ଭାଠର ଜୀବୋ	୩୫/୧	୧	୫୩୮
୨୩	ନିଗୋଠ	୨୫	୫	୨୯୧	୧୧	ଭକ୍ତି, ଭଦ୍ରମାନ, ଗୁଣଗ୍ରାମ	୨୫	୭	୪୨୫
	ନିର୍ଗ୍ରଥ	୨୫	୬	୨୯୭		ଭୟ	୨୫	୭	୪୦୭
	ନୋଠିତ୍ସ.ନୋ ଅବସର୍ପିଣୀକାଳ	୨୫	୬	୩୧୭		ଭବାଦେଶ	୨୪	୧	୧୫
	ନୋସଂଶୋପୟୁକ୍ତ	୨୫	୬	୩୪୨		ଭାବବିଂଗ	୨୫	୬	୩୧୩
	ନୋସଂଶୋପୟୁକ୍ତ ଜୀବ	୨୬	୧	୪୫୦		ଭିକ୍ଷାଧୀନୀ	୨୫	୭	୪୧୬
୨୪	ପଞ୍ଜବା	୨୫	୫	୨୮୪	୧୨	ଭୃଗୁଗୁଣ ପ୍ରତିସେବନା	୨୫	୬	୩୦୮
	ପରିହାର ବିଶୁଦ୍ଧ ଆରିତ୍ର	୨୫	୭	୩୬୧	୧୩	ଧର ମଧ୍ୟ-(ଲୋକ)	୨୫	୩	୨୭୦
	ପରିମଂଡଳ ଆଠି ୬ ସଂସ୍ଥାନ	୨୫	୩	୨୦୬	୧୪	ରସ ପରିତ୍ୟାଗ	୨୫	୭	୩୫୭
	ପରମ୍ପରୋତ୍ପତ୍ତକ	୨୬	୩	୪୭୪	୧୫	ଲୋକୋପଯାର ବିନୟ	୨୫	୭	୪୨୫
	ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ	୨୫	୧	୧୮୮	୧୬	ବିଗ୍ରହଗତି	୩୫/୧	୧	୫୫୭
	ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ	୩୫/୧	୧	୫୩୮	୧୭	ବିନୟ	୨୫	୭	୪୨୪
	ପୁରୁଷ ନପୁଂସକବେଦ	୨୫	୬	୩୦୩					

क्रम	शब्द	शतक	उद्देशक	पृष्ठ	क्रम	शब्द	शतक	उद्देशक	पृष्ठ
	विनयवादी	३०	१	४८७		सौइंदियवज्जं	३३/१	१	५४०
	विविक्त शयनासन सेवना	२५	७	४१८		संकीर्ण प्रतिसेवना	२५	७	४०७
	विषमायुष्क-विषमोत्पन्नक	२८	१	४८०		संयम स्थान	२५	६	३२४
	विषमायुष्क-समोत्पन्नक	२८	१	४८०		संहरण निषेध	२५	६	३१८
	वीस पुहुत्तं	२५	७	३८०		संशोपयुक्त	२५	६	३४२
	वैयावृत्य	२५	७	३५८		संशोपयुक्त श्रव	२६	१	४५०
	व्युत्सर्ग	२५	७	३५८		स्थविर कल्प	२५	६	३०६
श	शुक्लपाक्षिक	२६	१	४४८		स्थित कल्प	२५	६	३०६
	श्रेणी	२५	३	२०५		स्नातक	२५	६	३००
	श्रेणी	३४/१	१	५५७		स्वस्थान परस्थान	२५	४	२७०
	श्रेणी-अनुश्रेणी-विश्रेणी	२५	३	२३०		स्वाध्याय	२५	७	३५८
	श्रेणी-सूचि	२५	३	२१४		ज्ञान पर्यव	२५	४	२४६
	श्रेणी-स्वरूप	२५	३	२२३					
ष	षट्स्थान पतित	२५	६	३२८					
स	समज्जिणिंसु समायरिंसु	२८	१	४८६					
	समयोगी-विषमयोगी	२५	१	१८२					
	समवसरण	३०	१	४८५					
	समवसरण	३०	१	४८७					
	समायारी दश	२५	७	३५७					
	समायारी	२५	७	४१०					
	समायुष्क-विषमोपपन्नक	२८	१	४८०					
	समायुष्क-समोपपन्नक	२८	१	४८०					
	सर्वकंप देशकंप	२५	४	२७५					
	सहसाकार प्रतिसेवना	२५	७	४०७					
	सामायिक यारित्र	२५	७	३६०					
	सार्द्ध	२५	४	२६८					
	सूक्ष्म	२५	१	१८८					
	सूक्ष्म श्रवो	३३/१	१	५३७					
	सूक्ष्म संपराय यारित्र	२५	७	३६१					
	सेए गिरेए	२५	४	२६८					
	सेढीओ	२५	३	२२८					
	सेया गिरेया	२५	४	२४८					

પરિશિષ્ટ-૨ : સંપૂર્ણ ભગવતી સૂત્રના મુખ્ય વિષયોની સૂચી-હુંડી

જોવાની વિધિ

સંપૂર્ણ ભગવતીના વિષયોને ચાર વિભાગોથી ગોઠવવામાં આવ્યા છે, યથા- (૧) જીવ અને તેના ભેદ (૨) જીવના ગુણ-પર્યાય (૩) વ્યક્તિ-કથાનક (૪) અજીવ. તેના વિષય આ પ્રમાણે છે—

ક્રમ	વિષય	સૂચિ ક્રમાંક	ક્રમ	વિષય	સૂચિ ક્રમાંક
	૧. જીવ અને તેના ભેદ		૧૨	વેદના	૨૫૬-૨૬૬
૧	જીવ	૧-૩૦	૧૩	સ્વપ્ન	૨૬૭
૨	આત્મા	૩૧-૩૩	૧૪	આહાર	૨૬૮-૨૭૪
૩	નારક	૩૪-૪૯	૧૫	જન્મ-મરણ (ઉત્પત્તિ)	૨૭૫-૨૮૧
૪	તિર્યચમાં એકેન્દ્રિય	૫૦-૫૫	૧૬	સમુદ્ઘાત	૨૮૨-૨૮૩
	પૃથ્વી	૫૬-૫૭	૧૭	ભાષા	૨૮૪-૨૮૫
	પાણી	૫૭-૬૦	૧૮	યોગ	૨૮૬-૨૮૭
	અગ્નિ	૬૧-૬૨	૧૯	કષાય	૨૮૮-૨૮૯
	વાયુ	૬૩-૬૪	૨૦	શરીર યોનિ	૨૯૦-૨૯૩
	વનસ્પતિ	૬૫-૭૪	૨૧	સંજ્ઞા	૨૯૪
	ત્રસ	૭૫	૨૨	ભાવ	૨૯૫
	તિર્યચ પંચેન્દ્રિય	૭૬-૭૭	૨૩	ગમક-ગમ્મા	૨૯૬
૫	દેવો	૭૮-૯૮	૨૪	ગર્ભ	૨૯૭-૨૯૯
	ભવનપતિ	૯૯-૧૦૫	૨૫	પિતા-પુત્ર	૩૦૦
	વ્યંતર	૧૦૬	૨૬	સમવસરણ	૩૦૧-૩૦૨
	જ્યોતિષી	૧૦૭-૧૧૪	૨૭	પર્યાય	૩૦૩
	વૈમાનિક	૧૧૫-૧૨૯	૨૮	યુગ્મ, રાશિ	૩૦૪-૩૧૦
	૨. જીવના ગુણ-પર્યાય			૩. વ્યક્તિ	
૬	જ્ઞાન	૧૩૦-૧૪૫	૨૯	કથાનક-વ્યક્તિ	૩૧૧-૩૩૯
૭	શ્રમણ-સંયમ	૧૪૬-૧૬૦		૪. અજીવ	
	સંજ્યા-નિયંદા	૧૬૧-૧૬૩	૩૦	લોક	૩૪૦-૩૫૨
	ગોચરી	૧૬૪-૧૬૯	૩૧	દ્રવ્ય	૩૫૩-૩૬૦
	આરાધના-વિરાધના, અસંયમ	૧૭૦-૧૭૯	૩૨	શ્રેણી	૩૬૧
	વ્રત, ધર્મ-ફળ, તપ	૧૮૦-૧૮૪	૩૩	પરમાણુ	૩૬૨-૩૭૧
	શ્રાવક-વ્રત	૧૮૫-૧૮૮	૩૪	પુદ્ગલ	૩૭૨-૩૯૮
૮	ક્રિયા	૧૮૯-૨૧૨	૩૫	ક્ષેત્ર	૩૯૯-૪૦૨
૯	કર્મ	૨૧૩-૨૩૭	૩૬	દિશા	૪૦૩-૪૦૫
૧૦	આયુષ્ય	૨૩૮-૨૪૮	૩૭	કાલ	૪૦૬-૪૧૨
૧૧	બંધ	૨૪૯-૨૫૫	૩૮	વિવિધ.	૪૧૩-૪૨૦

સંપૂર્ણ ભગવતી સૂત્રના વિશિષ્ટ વિષયોની સૂચિ

વિષય-વિભાગ	ક્રમાંક	વિષય	શતક	ઉદ્દેશક	ભાગ	પૃષ્ઠાંક
જીવ	૧	જીવોનું ઉપસ્થાન-અપક્રમણ	૧	૪	૧	૧૦૪
	૨	જીવોના આવાસની સંખ્યા, સ્થિતિ આદિ	૧	૫	૧	૧૨૦
	૩	જીવ અને પુદ્ગલનો સંબંધ	૧	૬	૧	૧૫૯
	૪	જીવોની વીર્યશક્તિ વિચાર	૧	૮	૧	૧૯૫
	૫	જીવને હળવા ભારે થવાનું કારણ	૧	૯	૧	૨૦૧
	૬	જીવનું જીવત્વ	૨	૧૦	૧	૩૩૫
	૭	જીવોમાં આરંભ-પરિગ્રહ	૫	૭	૨	૧૨૦
	૮	જીવોમાં હાનિ-વૃદ્ધિ અને અવસ્થિતિ	૫	૮	૨	૧૩૯
	૯	જીવોમાં સોપચય આદિ ચાર ભંગ	૫	૮	૨	૧૪૩
	૧૦	જીવોમાં સાદિ સાંત આદિ ચાર ભંગ	૬	૩	૨	૧૮૬
	૧૧	જીવોમાં કાલથી સપ્રદેશતા-અપ્રદેશતા	૬	૪	૨	૨૦૭
	૧૨	જીવોની શાશ્વતતા-અશાશ્વતતા	૭	૨	૨	૩૪૦
	૧૩	જીવ પુદ્ગલ છે કે પુદ્ગલી	૮	૧૦	૩	૨૮૯
	૧૪	જીવની પરભવમાં સ્વયં ઉત્પત્તિના કારણો	૯	૩૨	૩	૪૦૧
	૧૫	ચરમ શરીરી જીવનું સંઘયણ આદિ	૧૧	૯	૩	૫૭૯
	૧૬	જીવોનું સંસાર પરિભ્રમણ અને સંબંધો	૧૨	૭	૩	૭૨૯
	૧૭	જીવોમાં બે પ્રકારનો ઉન્માદ	૧૪	૨	૪	૧૨૪
	૧૮	જીવોમાં સત્કારાદિ વિનય	૧૪	૩	૪	૧૩૧
	૧૯	જીવોના સુખ-દુઃખનું વિવિધ પરિણામન	૧૪	૪	૪	૧૩૭
	૨૦	જીવોનું અગ્નિમાં ગમન સામર્થ્ય	૧૪	૫	૪	૧૪૨
	૨૧	જીવોને જરા અને શોક	૧૬	૨	૪	૨૭૧
	૨૨	જીવોમાં સુપ્ત જાગૃત આદિ નિરૂપણ	૧૬	૬	૪	૨૯૮
	૨૩	જીવોમાં ચૌદ દ્વારથી પ્રથમ-અપ્રથમ	૧૮	૧	૪	૩૬૯
	૨૪	જીવોમાં ચૌદ દ્વારથી ચરમ-અચરમ	૧૮	૧	૪	૩૭૯
	૨૫	જીવને પરિભોગ્ય-અપરિભોગ્ય દ્રવ્યો	૧૮	૪	૪	૪૦૭
	૨૬	જીવોમાં ભવી દ્રવ્યત્વ	૧૮	૯	૪	૪૪૯
	૨૭	જીવોમાં મહાશ્રવાદિ ૧૬ ભંગ	૧૯	૪	૪	૪૮૮
	૨૮	જીવને અજીવનો પરિભોગ : શ્રાક્ષ પુદ્ગલ	૨૫	૨	૫	૧૯૮
	૨૯	જીવોમાં સર્કપ-નિર્ધકપ	૨૫	૪	૫	૨૪૮
	૩૦	જીવ આત્મારંભી પરારંભી	૧	૧	૧	૪૦
આત્મા	૩૧	આત્મ પ્રદેશોને શસ્ત્રાદિની અસર	૮	૩	૩	૧૨૩
	૩૨	આઠ આત્માનો પરસ્પર સંબંધ	૧૨	૧૦	૩	૭૬૪
	૩૩	ચૈતન્ય આત્મા કર્મનો કર્તા	૧૬	૨	૪	૨૭૫

વિષય-વિભાગ	ક્રમાંક	વિષય	શતક	ઉદ્દેશક	ભાગ	પૃષ્ઠાંક
તિર્યચ	૩૪	નૈરયિકોની વિકુર્વણા શક્તિ	૫	૬	૨	૯૩
	૩૫	નરક પૃથ્વી અને દેવલોકની નીચે દ્રવ્યો	૬	૮	૨	૨૬૮
	૩૬	નૈરયિકોની દશ પ્રકારની વેદના	૭	૮	૨	૩૯૧
	૩૭	સાત નરક પૃથ્વીઓ	૧૨	૩	૩	૬૬૭
	૩૮	નરકાવાસોની સંખ્યા-વિસ્તાર	૧૩	૧	૪	૫
	૩૯	નારકોમાં ઉત્પત્તિ, ઉદ્ધર્તના, સ્થાનસ્થિત	૧૩	૧	૪	૫/૯
	૪૦	નૈરયિકોમાં દષ્ટિ, લેશ્યા પરિણમન	૧૩	૧	૪	૧૬/૧૯
	૪૧	નૈરયિકોમાં અનંતરાહારાદિ	૧૩	૩	૪	૩૫
	૪૨	નરકાવાસોની વિશાળતા અને અંતર	૧૩	૪	૪	૩૯
	૪૩	નૈરયિકોને એકેન્દ્રિયના સ્પર્શનો અનુભવ	૧૩	૪	૪	૪૨
	૪૪	નરક પૃથ્વીનું પરસ્પર નાના-મોટાપણું	૧૩	૪	૪	૪૩
	૪૫	નરકાવાસોમાં સ્થિત એકેન્દ્રિય મહાકર્મી	૧૩	૪	૪	૪૩
	૪૬	નૈરયિકોનો આહાર	૧૩	૫	૪	૭૫
	૪૭	નૈરયિકોમાં પુદ્ગલ પરિણમન	૧૪	૩	૪	૧૩૩
	૪૮	નૈરયિક અને શ્રમણોની નિર્જરાની તુલના	૧૬	૪	૪	૨૮૨
	૪૯	નૈરયિકોની શીઘ્રગતિ આદિ	૨૫	૮	૫	૪૩૮
	૫૦	એકેન્દ્રિય જીવોમાં શ્વાસોચ્છ્વાસ	૨	૧	૧	૨૩૫
	૫૧	એકેન્દ્રિય જીવ અને શ્વાસોચ્છ્વાસ	૯	૩૪	૩	૪૬૮
	૫૨	એકેન્દ્રિયોની પરસ્પર અવગાઢતા	૧૩	૪	૪	૭૦
	૫૩	એકેન્દ્રિયની અવગાઢતાનું અલ્પબહુત્વ	૧૯	૩	૪	૪૭૮
	૫૪	એકેન્દ્રિય જીવોની સૂક્ષ્મતરતા અને પીડા	૧૯	૩	૪	૪૮૨
	૫૫	એકેન્દ્રિય જીવોની વિગ્રહગતિ	૩૪	૧	૫	૫૫૨
	૫૬	કૃષ્ણરાજિઓ	૬	૫	૨	૨૩૭
	૫૭	પૃથ્વી, અષ્ટકાયનું બાર દ્વારથી નિરૂપણ	૧૯	૩	૪	૪૭૧
	૫૮	સૂક્ષ્મ સ્નેહકાય	૧	૬	૧	૧૬૧
	૫૯	ગરમ પાણીના કુંડ	૨	૫	૧	૩૧૪
	૬૦	તમસ્કાય	૬	૫	૨	૨૨૯
	૬૧	દીપક આદિમાં અગ્નિ બળવાનું નિરૂપણ	૮	૬	૩	૧૫૪
	૬૨	અગ્નિકાયની સ્થિતિ	૧૬	૧	૪	૨૬૩
	૬૩	વાયુકાયની વૈકિયશક્તિ	૩	૪	૧	૪૪૬
	૬૪	આઘાતથી વાયુની ઉત્પત્તિ-વિનાશ	૧૬	૧	૪	૨૬૨
	૬૫	ઓદનાદિ અને મદિરાની પૂર્વ-પશ્ચાદવસ્થા	૫	૨	૨	૩૨
	૬૬	ધાન્યોનો યોનિકાલ	૬	૭	૨	૨૫૭
	૬૭	વનસ્પતિનો અલ્પ-અધિક આહાર	૭	૩	૨	૩૪૩
	૬૮	મૂળ-કંદ આદિનો સંબંધ અને આહાર	૭	૩	૨	૩૪૪
	૬૯	કંદમૂળમાં અનંત અને વિભિન્નજીવ	૭	૩	૨	૩૪૫

વિષય-વિભાગ	ક્રમાંક	વિષય	શતક	ઉદ્દેશક	ભાગ	પૃષ્ઠાંક
દેવ	૭૦	વૃક્ષના પ્રકાર	૮	૩	૩	૧૨૧
	૭૧	ઉત્પલ આદિ સંબંધી ૩૩ દ્વાર	૧૧	૧	૩	૫૩૨
	૭૨	શાલ આદિ વૃક્ષોની ભાવિ ભવ પ્રરૂપણા	૧૪	૮	૪	૧૬૬
	૭૩	વનસ્પતિના દશભેદમાં જીવોત્પત્તિ	૨૧	૨૩	૪	૬૦૮
	૭૪	નિગોદના ભેદ	૨૫	૫	૫	૨૯૧
	૭૫	ભાર દ્વારોથી ત્રસ જીવોની ઋદ્ધિ નિરૂપણ	૨૦	૧	૪	૫૧૮
	૭૬	દોડતા અશ્વની ખુ ખુ ધ્વનિનું કારણ	૧૦	૩	૩	૫૦૦
	૭૭	શીલ રહિત તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયની ગતિ	૧૨	૮		૭૪૦
	૭૮	દેવોની ભાષા અર્ધમાગધી	૫	૪	૨	૬૦
	૭૯	દેવોનું વિકુર્વણા અને જ્ઞાન સામર્થ્ય	૬	૯	૨	૨૮૧/૨૮૪
	૮૦	દેવોની ગમનશક્તિ	૧૦	૩	૩	૪૯૬
	૮૧	અન્ય દેવોની વચ્ચેથી નીકળવાની ક્ષમતા	૧૦	૩	૩	૪૯૭
	૮૨	દેવોની નાગ આદિમાં ઉત્પત્તિ અને મોક્ષ	૧૨	૮	૩	૭૩૯
	૮૩	પાંચ પ્રકારના દેવ	૧૨	૯	૩	૭૪૫
	૮૪	દેવોમાં ઉત્પત્તિ ઉદ્વર્તના સંબંધી ૩૯ પ્રશ્નો	૧૩	૨	૪	૨૩
	૮૫	દેવોમાં સ્થાનસ્થિત સંબંધી ૪૯ પ્રશ્નો	૧૩	૨	૪	૨૩
	૮૬	દેવોમાં દૃષ્ટિ, લેશ્યા પરિણમન	૧૩	૨	૪	૩૨/૩૩
	૮૭	દેવકૃત તમસ્કાય અને વૃષ્ટિ	૧૪	૨	૪	૧૨૬/૧૨૭
	૮૮	દેવોનો અણગાર પ્રતિ વિનય વ્યવહાર	૧૪	૩	૪	૧૩૦
	૮૯	દેવોની પુદ્ગલ સહાયી શક્તિ	૧૪	૫	૪	૧૪૭
	૯૦	દેવેન્દ્રોની ભોગ પદ્ધતિ	૧૪	૬	૪	૧૫૧
	૯૧	અવ્યાબાધ દેવોની અવ્યાબાધતા	૧૪	૮	૪	૧૬૮
	૯૨	મહર્દિક દેવોની ભાષણ શક્તિ	૧૪	૯	૪	૧૭૫
	૯૩	દેવોનું અલોકગમનનું અસામર્થ્ય	૧૬	૮	૪	૩૧૯
	૯૪	દેવોનું વિકુર્વણા સામર્થ્ય	૧૮	૫	૪	૪૧૭
	૯૫	દેવોનું ગમન સામર્થ્ય, દેવાસુર સંગ્રામ	૧૮	૭	૪	૪૩૭
	૯૬	દેવોમાં દર્શનીયતા-અદર્શનીયતાનું કારણ	૧૮	૫	૪	૪૧૪
	૯૭	દેવોનો કર્મક્ષય(પુણ્યક્ષય) કરવાનો કાલ	૧૮	૭	૪	૪૩૭
	૯૮	દેવાવાસની સંખ્યા અને સ્વરૂપ	૧૯	૭	૪	૪૯૮
	૯૯	યમરેન્દ્રની યમરચંચા રાજધાની	૨	૮	૧	૩૨૨
	૧૦૦	યમરેન્દ્ર આદિની ઋદ્ધિ, વૈકિય શક્તિ	૩	૧	૧	૩૪૯
	૧૦૧	શકેન્દ્ર આદિની ઋદ્ધિ, વૈકિય શક્તિ	૩	૧	૧	૩૬૧
	૧૦૨	અસુરકુમાર દેવોનું ગમન સામર્થ્ય	૩	૨	૧	૩૯૮

વિષય-વિભાગ	ક્રમાંક	વિષય	શતક	ઉદ્દેશક	ભાગ	પૃષ્ઠાંક
જ્ઞાન	૧૦૩	ચમરેન્દ્રનું સૌધર્મ દેવલોકમાં ગમન	૩	૨	૧	૪૧૨
	૧૦૪	ચમરેન્દ્ર આદિ ઇન્દ્રોના ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવ	૧૦	૪	૩	૫૦૪
	૧૦૫	ચમરેન્દ્રનું આવાસ સ્થાન	૧૩	૬	૪	૭૮
	૧૦૬	જૂંભક દેવોનું સ્વરૂપ	૧૪	૮	૪	૧૭૦
	૧૦૭	સૂર્યના ઉદય-અસ્તની વિચારણા	૧	૬	૧	૧૪૫
	૧૦૮	સૂર્ય ભ્રમણ વિધિ	૫	૧	૨	૭
	૧૦૯	સૂર્યની ગતિ, પ્રકાશ ક્ષેત્ર, લોકાનુભૂતિ	૮	૮	૩	૧૯૭/૨૦૧
	૧૧૦	જ્યોતિષક દેવ ઊર્ધ્વોપપત્તકાદિ	૮	૮	૩	૨૦૨
	૧૧૧	દ્વીપ સમુદ્રોમાં જ્યોતિષીદેવો	૯	૨	૩	૨૯૫
	૧૧૨	રાહુ સંબંધી વર્ણન	૧૨	૬	૩	૭૨૦
	૧૧૩	ચંદ્ર-સૂર્યના ગુણ નિષ્પત્ત નામ	૧૨	૬	૩	૭૨૪
	૧૧૪	ચંદ્ર-સૂર્યના ભોગ	૧૨	૬	૩	૭૨૫
	૧૧૫	શકેન્દ્ર અને ઇશાનેન્દ્રના વિમાન	૩	૧	૧	૩૮૮
	૧૧૬	શકેન્દ્ર અને ઇશાનેન્દ્રનો શિષ્ટાચાર	૩	૧	૧	૩૮૯
	૧૧૭	સનત્કુમારેન્દ્રની યોગ્યતા	૩	૧	૧	૩૯૨
	૧૧૮	શકેન્દ્રના ચાર લોક પાલ	૩	૭	૧	૪૭૬
	૧૧૯	ઇશાનેન્દ્રના લોકપાલ	૪	૧૩ી૪	૧	૪૯૯
	૧૨૦	હરિશ્ચૈગમેષી દેવ દ્વારા ગર્ભાપહરણ	૫	૪	૨	૫૧
	૧૨૧	વૈમાનિક દેવોની મનોલબ્ધિ	૫	૪	૨	૬૪
	૧૨૨	લોકાતિક દેવો	૬	૫	૨	૨૪૪
	૧૨૩	કિલ્વીષી દેવ	૯	૩૩	૩	૪૫૮
	૧૨૪	શકેન્દ્રની સુધર્મા સભા અને ઋદ્ધિ	૧૦	૬	૩	૫૨૬
	૧૨૫	લવસપ્તમ દેવ	૧૪	૭	૪	૧૬૧
	૧૨૬	શકેન્દ્રની આશ્ચર્યકારી કાર્યક્ષમતા	૧૪	૮	૪	૧૬૯
	૧૨૭	શકેન્દ્રાવગ્રહ, તેની ભાષા, ભવસિદ્ધિકતાદિ	૧૬	૨	૪	૨૭૨/૨૭૫
	૧૨૮	શકેન્દ્રના પ્રશ્નો અને શીઘ્રગમન	૧૬	૫	૪	૨૮૮
	૧૨૯	ઇશાનેન્દ્રની સુધર્માસભા	૧૭	૫	૪	૩૫૬
	૧૩૦	ભવની અપેક્ષાએ જ્ઞાનાદિની પ્રરૂપણા	૧	૧	૧	૪૩
	૧૩૧	૨૪ દંડકના જીવોમાં જ્ઞાન-અજ્ઞાન	૮	૨	૩	૭૦
	૧૩૨	છન્દસ્થ અને કેવળીની શક્તિમાં તફાવત	૫	૪	૨	૪૫/૬૧
	૧૩૩	કેવળીનું અતીન્દ્રિયજ્ઞાન	૫	૪	૨	૬૮
	૧૩૪	ચતુર્દશપૂર્વીનું લબ્ધિ સામર્થ્ય	૫	૪	૨	૭૧
	૧૩૫	ચોવીસ દંડકોમાં સમયનું જ્ઞાન	૫	૯	૨	૧૫૪

વિષય-વિભાગ	ક્રમાંક	વિષય	શતક	ઉદ્દેશક	ભાગ	પૃષ્ઠાંક
શ્રમણ-સંયમ	૧૩૬	કેવળીનું જ્ઞાન-દર્શન સામર્થ્ય	૬	૧૦	૨	૨૯૪
	૧૩૭	છન્નસ્થ અને કેવળીના જ્ઞાનની ક્ષમતા	૮	૨	૩	૬૪
	૧૩૮	જ્ઞાન-અજ્ઞાનના ભેદ-પ્રભેદ	૮	૨	૩	૬૫
	૧૩૯	જ્ઞાન વિષયક ૧૫ દ્વાર : જ્ઞાન લબ્ધિ	૮	૨	૩	૭૨/૧૧૬
	૧૪૦	શ્રુત અને શીલના આરાધક	૮	૧૦	૩	૨૬૮
	૧૪૧	જ્ઞાનાદિની આરાધનાઓ અને ભવ	૮	૧૦	૩	૨૭૦
	૧૪૨	આત્માનું જ્ઞાન-અજ્ઞાન અને દર્શન	૧૨	૧૦	૩	૭૭૨
	૧૪૩	નિર્જરાના પુદ્ગલોની સૂક્ષ્મતા, તેનું જ્ઞાન	૧૮	૩	૪	૩૯૭
	૧૪૪	છન્નસ્થનું પરમાણુ આદિને જાણવાનું સામર્થ્ય	૧૮	૮	૪	૪૪૪
	૧૪૫	જિનાન્તરોમાં શ્રુત વિચ્છેદ	૨૦	૮	૪	૫૭૮
	૧૪૬	શ્રમણો માટે પ્રશસ્ત ગુણ	૧	૯	૧	૨૦૭
	૧૪૭	મડાઈ અણગાર	૨	૧	૧	૨૪૦
	૧૪૮	શ્રમણ પર્યુપાસનાનું ફળ	૨	૫	૧	૩૧૧
	૧૪૯	અણગારનું અવધિજ્ઞાન સામર્થ્ય	૩	૪	૧	૪૪૩
	૧૫૦	અણગારની વૈક્રિયશક્તિ	૩	૫	૧	૪૫૬
	૧૫૧	અણગારની આભિયોજન શક્તિ	૩	૫	૧	૪૬૦
	૧૫૨	આચાર્ય-ઉપાધ્યાયની ગતિ	૫	૬	૨	૯૭
	૧૫૩	અસંવૃત્ત અણગારનું વિકુર્વણ સામર્થ્ય	૭	૯	૨	૩૯૫
	૧૫૪	સોચ્યા-અસોચ્યા કેવળી	૯	૩૧	૩	૩૦૨
	૧૫૫	ભિક્ષુ પ્રતિમા અને આરાધના	૧૦	૨	૩	૪૯૨
	૧૫૬	અણગારની વૈક્રિયશક્તિ	૧૩	૯	૪	૧૦૫
	૧૫૭	ભાવિતાત્મા અણગારની જ્ઞાનશક્તિ	૧૪	૯	૪	૧૭૩
	૧૫૮	શ્રમણ સુખની દેવસુખથી ઉત્તમતા	૧૪	૯	૪	૧૭૬
	૧૫૯	શૈલેશી અણગારમાં કંપનાદિ ક્રિયા નિષેધ	૧૭	૩	૪	૩૪૫
	૧૬૦	વિદ્યાચરણ-જંઘાચરણ	૨૦	૯	૪	૫૮૪
	૧૬૧	પ્રમત્ત-અપ્રમત્ત સંયમની સ્થિતિ	૩	૩	૧	૪૩૮
	૧૬૨	નિયંઠાના ૩૬ દ્વાર	૨૫	૬	૫	૨૯૩-૩૫૬
	૧૬૩	સંજયાના ૩૬ દ્વાર	૨૫	૭	૫	૩૫૭-૪૦૫
	૧૬૪	સદોષ-નિર્દોષ આહાર સેવનનું ફળ	૧	૯	૧	૨૧૮
	૧૬૫	નિર્દોષ આહારદાનનો લાભ	૭	૧	૨	૩૦૭
	૧૬૬	ગૌચરીના દોષો અને આહાર વિધિ	૭	૧	૨	૩૧૫
	૧૬૭	આધાકર્મ દોષનું ફળ	૭	૮	૨	૩૯૨
૧૬૮	શ્રમણ-અશ્રમણને પ્રતિલાભિત કરવાનું ફળ	૮	૬	૩	૧૪૫	
૧૬૯	અન્યને માટે પ્રાપ્ત આહાર વિષયક કર્તવ્ય	૮	૬	૩	૧૪૭	
૧૭૦	પ્રત્યનીકના ભેદ-પ્રભેદ	૮	૮	૩	૧૭૪	
૧૭૧	પુરુષઘાતક, નોપુરુષઘાતક, ઋષિઘાતક	૯	૩૪	૩	૪૬૫	

વિષય-વિભાગ	ક્રમાંક	વિષય	શતક	ઉદ્દેશક	ભાગ	પૃષ્ઠાંક
ક્રિયા	૧૭૨	આરાધના-વિરાધના	૫	૬	૨	૯૪
	૧૭૩	આરાધકતા-વિરાધકતાની વિચારણા	૮	૬	૩	૧૫૦
	૧૭૪	પાંચ વ્યવહારના આરાધક-વિરાધક	૮	૮	૩	૧૭૬
	૧૭૫	સુપ્રત્યાખ્યાન-દુષ્પ્રત્યાખ્યાન	૭	૨	૨	૩૨૭
	૧૭૬	કામભોગ	૭	૭	૨	૩૭૭
	૧૭૭	ભોગી અને ક્ષીણભોગી	૭	૭	૨	૩૮૧
	૧૭૮	મૈથુન સેવનથી અસંયમ	૨	૫	૧	૨૯૫
	૧૭૯	પ્રતિસેવના, આલોચના, સમાચારી	૨૫	૭	૫	૪૦૬-૪૦૯
	૧૮૦	મહાવિદેહક્ષેત્રમાં ચાતુર્યામધર્મ	૨૦	૮	૪	૫૭૬
	૧૮૧	ભરતક્ષેત્રમાં જિનધર્મ	૨૦	૮	૪	૫૮૦
	૧૮૨	અંતક્રિયા	૧	૨	૧	૭૨
	૧૮૩	સંવેગાદિ ધર્મોનું અંતિમ ફળ	૧૭	૩	૪	૩૪૯
	૧૮૪	તપના ભેદ-પ્રભેદ	૨૫	૭	૫	૪૧૨-૪૩૬
	૧૮૫	સામાયિકમાં શ્રાવકની પરિગ્રહ મર્યાદા	૮	૫	૩	૧૩૦
	૧૮૬	શ્રાવક વ્રતના ૪૯ ભંગ	૮	૫	૩	૧૩૩
	૧૮૭	શ્રાવકના વ્રતની વિશાળતા	૭	૧	૨	૩૦૬
	૧૮૮	બાલ, પંડિત અને બાલપંડિત	૧૭	૨	૪	૩૩૯
	૧૮૯	મૃગઘાતકને લાગતી પાંચ ક્રિયા	૧	૮	૧	૧૮૮
	૧૯૦	રાજા અને રંકને ક્રિયાની સમાનતા	૧	૯	૧	૨૧૭
	૧૯૧	ઐર્યાપથિકી અને સાંપરાથિકી ક્રિયા	૧	૧૦	૧	૨૨૯
	૧૯૨	કાયિકી આદિ પાંચ ક્રિયા	૩	૩	૧	૪૨૯
	૧૯૩	ક્રિયા અને વેદના	૩	૩	૧	૪૩૨
	૧૯૪	શ્રમણોને ક્રિયા અને કારણ	૩	૩	૧	૪૩૨
	૧૯૫	જીવોની એજનાદિ ક્રિયા	૩	૩	૧	૪૩૩
	૧૯૬	વાસણાદિ સંબંધી લાગતી ક્રિયા	૫	૬	૨	૮૫
	૧૯૭	ધનુષ અને બાણથી લાગતી ક્રિયા	૫	૬	૨	૮૯
	૧૯૮	સામાયિકમાં શ્રાવકને સાંપરાથિકી ક્રિયા	૭	૧	૨	૩૦૫
	૧૯૯	સંવૃત્ત અણગારને ઐર્યાપથિકી ક્રિયા	૭	૭	૨	૩૭૬
	૨૦૦	હાથી અને કુંથુવાને ક્રિયાની સમાનતા	૭	૮	૨	૩૯૧
	૨૦૧	અગ્નિના સમારંભથી લાગતી ક્રિયા	૭	૧૦	૨	૪૨૨
	૨૦૨	ક્રિયાઓ અને તેના ભેદ-પ્રભેદ	૮	૪	૩	૧૨૬
	૨૦૩	ઔદારિક શરીરથી લાગતી ક્રિયા	૮	૬	૩	૧૫૫
	૨૦૪	શ્વાસોચ્છ્વાસ સમયે લાગતી ક્રિયા	૯	૩૪	૩	૪૭૦
	૨૦૫	વાયુકાયને વૃક્ષ સંબંધી ક્રિયા	૯	૩૪	૩	૪૭૧
	૨૦૬	સંવૃત્ત અણગારને ક્રિયાના બે વિકલ્પ	૧૦	૨	૩	૪૮૮
	૨૦૭	તપ્ત લોખંડને પકડવામાં ક્રિયા વિકલ્પો	૧૬	૧	૪	૨૬૩
	૨૦૮	અર્શ છેદનમાં લાગતી ક્રિયા	૧૬	૩	૪	૨૭૮

વિષય-વિભાગ	ક્રમાંક	વિષય	શતક	ઉદ્દેશક	ભાગ	પૃષ્ઠાંક
કર્મ	૨૦૯	સ્પર્શ દ્વારા વરસાદ જાણવાથી લાગતી ક્રિયા	૧૬	૮	૪	૩૧૯
	૨૧૦	પુરુષ અને તાલવૃક્ષને લાગતી ક્રિયા	૧૭	૧	૪	૩૩૦
	૨૧૧	શરીર, ઈન્દ્રિય, યોગ અને તન્નિમિત્તક ક્રિયા	૧૭	૧	૪	૩૩૩
	૨૧૨	ઉપયોગપૂર્વક ગમન કરનાર શ્રમણને ક્રિયા	૧૮	૮	૪	૪૪૧
	૨૧૩	કાંક્ષા મોહનીય કર્મ	૧	૩	૧	૮૪
	૨૧૪	હાસ્ય અને નિદ્રાથી થતો કર્મબંધ	૫	૪	૨	૪૮-૫૦
	૨૧૫	અગ્નિકાય મહાકર્મ-અલ્પકર્મ	૫	૬	૨	૮૮
	૨૧૬	મિથ્યાદોષારોપણનું દુષ્કળ	૫	૬	૨	૯૭
	૨૧૭	કર્મ, પુદ્ગલોપચય સ્વભાવથી કે પ્રયોગથી	૬	૩	૨	૧૮૨
	૨૧૮	કર્મના સાદિ સાંત આદિ ભંગ	૬	૩	૨	૧૮૪
	૨૧૯	આઠ કર્મોની સ્થિતિ	૬	૩	૨	૧૮૭
	૨૨૦	૫૦ બોલ ઉપર કર્મબંધક-અબંધક	૬	૩	૨	૧૯૦
	૨૨૧	કર્મબંધનો પરસ્પર સંબંધ	૬	૯	૨	૨૮૧
	૨૨૨	કર્મ રહિત જીવની ઊર્ધ્વગતિ	૭	૧	૨	૩૦૯
	૨૨૩	લેશ્યાની અપેક્ષાએ અલ્પ-મહાકર્મત્વ	૭	૩	૨	૩૪૬
	૨૨૪	કર્કશ, અકર્કશ વેદનીય	૭	૬	૨	૩૬૫
	૨૨૫	શાતા, અશાતા વેદનીય	૭	૬	૨	૩૬૫
	૨૨૬	ઐર્યાપથિક બંધ : ત્રૈકાલિક વિચારણા	૮	૮	૩	૧૮૩
	૨૨૭	સાંપરાથિક બંધ : ત્રૈકાલિક વિચારણા	૮	૮	૩	૧૮૮
	૨૨૮	કર્મપ્રકૃતિ અને પરિષદ	૮	૮	૩	૧૯૧
	૨૨૯	કર્મવર્ગણાઓથી આબદ્ધ જીવ	૮	૧૦	૩	૨૮૧
	૨૩૦	કર્મ પરિણામથી જીવની વિભિન્ન અવસ્થા	૧૨	૫	૩	૭૧૮
	૨૩૧	ચરમ-પરમ : મહાકર્મત્વ-અલ્પકર્મત્વ	૧૯	૫	૪	૪૯૪
	૨૩૨	કર્મબંધના પ્રકાર	૨૦	૭	૪	૫૭૧
	૨૩૩	૪૭ બોલ પર કર્મબંધ(બંધી શતક)	૨૬	૧	૫	૪૪૩-૪૬૭
	૨૩૪	પાપ કર્મ કરિંશુ શતક	૨૭	૧-૧૧	૫	૪૮૪
૨૩૫	પાપકર્મ સમાર્જન શતક	૨૮	૬	૫	૪૮૬	
૨૩૬	જીવોમાં કર્મવેદનનો પ્રારંભ-અંત	૨૯	૧	૫	૪૮૯	
૨૩૭	એકેન્દ્રિયની કર્મપ્રકૃતિ, બંધ, વેદન	૩૩	૧	૫	૫૩૭	
આયુષ્ય	૨૩૮	સ્વકૃત દુઃખ અને આયુષ્ય વેદન	૧	૨	૧	૫૩
	૨૩૯	આયુષ્ય બંધ સંબંધી પ્રરૂપણા	૧	૯	૧	૨૦૯
	૨૪૦	આયુષ્ય વિષયક અન્યતીર્થિકોની માન્યતા	૫	૩	૨	૩૮
	૨૪૧	આયુષ્ય બંધનું સ્થાન અને સમય	૫	૩	૨	૪૦
	૨૪૨	અલ્પાયુ અને દીર્ઘાયુબંધના કારણ	૫	૬	૨	૮૨
	૨૪૩	પ્રત્યાખ્યાન અને આયુષ્ય	૬	૪	૨	૨૨૩
	૨૪૪	આયુષ્ય બંધના પ્રકાર	૬	૮	૨	૨૭૨

વિષય-વિભાગ	ક્રમાંક	વિષય	શતક	ઉદ્દેશક	ભાગ	પૃષ્ઠાંક
બંધ	૨૪૫	આયુષ્ય બંધ અને વેદન	૭	૬	૨	૩૬૧
	૨૪૬	અનાભોગ નિવર્તિત આયુષ્યબંધ	૭	૬	૨	૩૬૪
	૨૪૭	વર્તમાન અને ભાવી ભવનું આયુષ્ય વેદન	૧૮	૫	૪	૪૧૬
	૨૪૮	સોપકમ અને નિરૂપકમ આયુષ્ય	૨૦	૧૦	૪	૫૯૧
	૨૪૯	બંધ અને તેના પ્રકાર	૮	૯	૩	૨૦૬
	૨૫૦	પ્રયોગબંધ અને વિસસાબંધનો વિસ્તાર	૮	૯	૩	૨૦૬/૨૧૭
	૨૫૧	શરીર બંધનો પારસ્પરિક સંબંધ	૮	૯	૩	૨૫૮
	૨૫૨	શરીર બંધોનું અલ્પબહુત્વ	૮	૯	૩	૨૬૨
	૨૫૩	અનંતરોપપન્નક, નિર્ગતમાં આયુષ્ય બંધ	૧૪	૧	૪	૧૧૮/૧૨૦
	૨૫૪	ખેદોત્પન્નકમાં આયુષ્ય બંધ	૧૪	૧	૪	૧૨૧
વેદના	૨૫૫	દ્રવ્યબંધ-ભાવબંધના ભેદ-પ્રભેદ	૧૮	૩	૪	૪૦૧
	૨૫૬	એવંભૂત અનેવંભૂત વેદના	૫	૫	૨	૭૪
	૨૫૭	વેદના અને નિર્જરાનો સંબંધ	૬	૧	૨	૧૬૫
	૨૫૮	કરણ અને વેદના	૬	૧	૨	૧૬૯
	૨૫૯	વેદના અને નિર્જરાની ચૌભંગી	૬	૧	૨	૧૭૨
	૨૬૦	જીવોમાં સુખ દુઃખ વેદન સંબંધી સિદ્ધાંત	૬	૧૦	૨	૨૯૨
	૨૬૧	વેદના અને નિર્જરા	૭	૩	૨	૩૪૮
	૨૬૨	અલ્પવેદના-મહાવેદના	૭	૬	૨	૩૬૨
	૨૬૩	અકામ-પ્રકામ નિકરણ વેદન	૭	૭	૨	૩૮૪
	૨૬૪	વેદનાનું સ્વરૂપ અને પ્રકાર	૧૦	૨	૩	૪૯૧
સ્વપ્ન આહાર	૨૬૫	આત્મકૃત સુખ-દુઃખ અને વેદના	૧૭	૪	૪	૩૫૪
	૨૬૬	નિદા-અનિદા વેદના	૧૯	૫	૪	૪૯૫
	૨૬૭	મોક્ષફળદાયક અને વિશિષ્ટ સ્વપ્નો	૧૬	૬	૪	૨૯૭/૩૦૪
	૨૬૮	ચોવીસ દંડકોમાં સમાહારાદિ દશ પ્રશ્ન	૧	૨	૧	૫૫
	૨૬૯	એક ક્ષેત્રાવગાઢ આહાર	૬	૧૦	૨	૨૯૩
	૨૭૦	જીવોની અનાહારકતા : અલ્પાહારકતા	૭	૧	૨	૩૦૧
	૨૭૧	જીવોમાં આહાર પરિણમન	૧૪	૬	૪	૧૫૦
	૨૭૨	જીવોમાં આહારાદિની સમ-વિષમતા	૧૭	૧૨	૪	૩૬૪
	૨૭૩	જીવોમાં આહાર નિરૂપણ	૧૮	૩	૪	૪૦૫
	૨૭૪	જીવોની ઉત્પત્તિ અને આહાર	૨૦	૬	૪	૫૬૪
જન્મ-મરણ (ઉત્પત્તિ)	૨૭૫	દેશથી કે સર્વથી જન્મ-મરણ, આહાર	૧	૭	૧	૧૬૬
	૨૭૬	વિગ્રહગતિ-અવિગ્રહગતિ	૧	૭	૧	૧૭૦
	૨૭૭	સાંતર ઉત્પત્તિ	૯	૩૨	૩	૩૩૦
	૨૭૮	સાંતર-નિરંતર ઉત્પત્તિ અને ચ્યવન	૧૩	૬	૪	૭૮
	૨૭૯	મરણના વિવિધ પ્રકાર	૧૩	૭	૪	૯૬
	૨૮૦	લેશ્યાનુસાર ગતિ-ઉત્પત્તિ આદિ	૧૪	૧	૪	૧૧૫

વિષય-વિભાગ	ક્રમાંક	વિષય	શતક	ઉદ્દેશક	ભાગ	પૃષ્ઠાંક
સમુદ્ઘાત	૨૮૧	ચોવીસ દંડકોમાં શીઘ્રગતિ	૧૪	૧	૪	૧૧૭
	૨૮૨	મારણાંતિક સમુદ્ઘાત	૬	૬	૨	૨૫૧
	૨૮૩	છાન્નસ્થિક સમુદ્ઘાત	૧૩	૧૦	૪	૧૧૧
ભાષા	૨૮૪	ભાષાના ભેદ	૧૦	૩	૩	૫૦૦
	૨૮૫	ભાષા, મન અને કાયા વિષયક પ્રશ્નો	૧૩	૭	૪	૯૧
યોગ	૨૮૬	કરણના ભેદ-પ્રભેદ	૧૯	૯	૪	૫૧૧
	૨૮૭	યોગો સંબંધી બે અલ્પબહુત્વ	૨૫	૧	૫	૧૮૯-૧૯૫
કષાય	૨૮૮	ક્રોધાદિના પર્યાયવાચી નામો અને વર્ણાદિ	૧૨	૫	૩	૭૦૮
	૨૮૯	કષાયોના પ્રકાર	૧૮	૪	૪	૪૦૮
શરીર	૨૯૦	શરીરના ભેદ-પ્રભેદ	૧૦	૧	૩	૪૮૫
	૨૯૧	યોનિઓના ભેદ-પ્રભેદ	૧૦	૨	૩	૪૯૦
યોનિ	૨૯૨	શરીર, ઈન્દ્રિય, યોગ, અધિકરણ, અધિકરણી	૧૬	૧	૪	૨૬૫
	૨૯૩	નિર્વૃત્તિ આદિ ૧૯ પ્રકાર	૧૯	૮	૪	૫૦૨
	૨૯૪	સંજ્ઞાઓના દશ પ્રકાર	૭	૮	૨	૩૯૦
સંજ્ઞા	૨૯૫	ઔદાયિકાદિ છ ભાવો	૧૭	૧	૪	૩૩૪
	૨૯૬	ગમ્મા અધિકાર	૨૪	૧-૨૪	૫	૧-૧૮૪
ભાવ	૨૯૭	ગર્ભગત જીવ વિચાર	૧	૭	૧	૧૭૩
	૨૯૮	ગર્ભસ્થિતિ-કાયસ્થિતિ	૨	૫	૧	૨૯૧
ગમક	૨૯૯	ગર્ભસ્થ જીવમાં વર્ણાદિ	૨૦	૩	૪	૫૩૧
	૩૦૦	એક ભવમાં પિતા-પુત્ર સંખ્યા	૨	૫	૧	૨૯૩
ગર્ભ	૩૦૧	સમવસરણના પ્રકાર	૩૦	૧	૫	૪૯૭
	૩૦૨	૪૭ બોલમાં સમવસરણ : ભવી-અભવી	૩૦	૧	૫	૫૨૬
માતા-પિતા	૩૦૩	પર્યવોના ભેદ	૨૫	૫	૫	૨૮૪
	૩૦૪	ચાર પ્રકારના યુગ્મ	૧૮	૪	૪	૪૦૯
સમવસરણ	૩૦૫	જીવોમાં કૃતયુગ્મ આદિ રાશિ પ્રમાણ	૧૮	૪	૪	૪૧૦
	૩૦૬	કતિ-અકતિ સંચિત, ષટ્ સમર્જિત આદિ	૨૦	૧૦	૪	૫૯૪
પર્યવ	૩૦૭	લઘુ યુગ્મના પ્રકાર, ઉત્પત્તિ, ઉદ્વર્તના	૩૧-૩૨	૧	૫	૫૩૩
	૩૦૮	મહાયુગ્મના પ્રકાર	૩૫	૧	૫	૫૮૩
યુગ્મ, રાશિ	૩૦૯	એકેન્દ્રિય આદિ મહાયુગ્મના છ શતક	૩૫-૪૦	—	૫	૫૮૩-૬૩૧
	૩૧૦	રાશિયુગ્મ શતક	૪૧	—	૫	૬૩૨-૬૪૫
વ્યક્તિ-	૩૧૧	ગણધર ઈન્દ્રભૂતિનું વ્યક્તિત્વ	૧	૧	૧	૧૧
	૩૧૨	રોહા અણગારના પ્રશ્નો	૧	૬	૧	૧૫૧
કથાનક	૩૧૩	કાલાસ્યવેષિ પુત્ર અણગારના પ્રશ્નો	૧	૯	૧	૨૧૧
	૩૧૪	પિંગલ નિર્ગ્રંથ અને સ્કંધક પરિવ્રાજક	૨	૧	૧	૨૪૩
	૩૧૫	શકેન્દ્રના સામાનિક દેવ- તિષ્ઠક અણગાર	૩	૧	૧	૩૬૨
	૩૧૬	ઈશાનેન્દ્રનો પૂર્વભવ- તામલી તાપસ	૩	૧	૧	૩૭૨

વિષય-વિભાગ	ક્રમાંક	વિષય	શતક	ઉદ્દેશક	ભાગ	પૃષ્ઠાંક
લોક	૩૧૭	સામાનિકદેવ : કુરુદત્ત અણગાર	૩	૧	૧	૩૬૬
	૩૧૮	ચમરેન્દ્રનો પૂર્વ ભવ- પૂરણ તાપસ	૩	૨	૧	૪૦૫
	૩૧૯	અતિમુક્ત કુમાર શ્રમણ	૫	૪	૨	૫૨
	૩૨૦	કુલકર, તીર્થકરાદિ સંખ્યા	૫	૫	૨	૭૬
	૩૨૧	મહાશિલાકંટક : રથમૂસલ સંગ્રામ	૭	૯	૨	૩૯૭
	૩૨૨	ગાંગેય અણગાર	૯	૩૨	૩	૩૩૦
	૩૨૩	ગાંગેય અણગારના ભંગ	૯	૩૨	૩	૩૩૨
	૩૨૪	ઋષભદત્ત અને દેવાનંદા	૯	૩૩	૩	૪૦૯
	૩૨૫	જમાલી ચરિત્ર	૯	૩૩	૩	૪૧૮
	૩૨૬	શિવરાજર્ષિ	૧૧	૯	૩	૫૬૪
	૩૨૭	સુદર્શન પૂર્વભવ- મહાબલ ચરિત્ર	૧૧	૧૧	૩	૬૦૬
	૩૨૮	શ્રમણોપાસક ઋષિભદ્ર પુત્ર	૧૧	૧૨	૩	૬૩૨
	૩૨૯	પુદ્ગલ પરિવ્રાજક	૧૧	૧૨	૩	૬૩૬
	૩૩૦	શંખ-પુષ્કલી આદિ શ્રાવક	૧૨	૧	૩	૬૪૩
	૩૩૧	જયંતિ શ્રમણોપાસિકા અને તેના પ્રશ્નો	૧૨	૨	૩	૬૫૬
	૩૩૨	ઉદાયન ચરિત્ર : અભીચિકુમાર	૧૩	૬	૪	૮૦
	૩૩૩	મહાવીર-ગૌતમનો ભવાન્તરીય સંબંધ	૧૪	૭	૪	૧૫૫
	૩૩૪	અંબડ પરિવ્રાજક	૧૪	૮	૪	૧૬૭
	૩૩૫	ગોશાલક ચરિત્ર	૧૫	×	૪	૧૮૬
	૩૩૬	ગંગદત્તદેવનો પૂર્વભવ ગંગદત્ત ગાથાપતિ	૧૬	૫	૪	૨૯૨
	૩૩૭	શકેન્દ્રનો પૂર્વભવ-કાર્તિક શ્રેષ્ઠી	૧૮	૨	૪	૩૮૮
	૩૩૮	મદ્રુક શ્રાવક	૧૮	૭	૪	૪૩૧
	૩૩૯	સોમિલ બ્રાહ્મણ અને પ્રભુ મહાવીર	૧૮	૧૦	૪	૪૫૬
	૩૪૦	અષ્ટવિધ લોક સંસ્થિતિ	૧	૬	૧	૧૫૭
	૩૪૧	લોકાકાશ-અલોકાકાશ	૨	૧૦	૧	૩૩૬
	૩૪૨	લોક સંસ્થાન	૭	૧	૨	૩૦૪
	૩૪૩	લોકાકાશ અને જીવપ્રદેશ	૮	૧૦	૩	૨૮૧
	૩૪૪	લોક-અલોક સંસ્થાનાદિ : વિશાળતા	૧૧	૧૦	૩	૫૮૧/૫૯૧
	૩૪૫	લોકમાં જીવ-અજીવ આદિ	૧૧	૧૦	૩	૫૮૬
	૩૪૬	લોકાદિના મધ્યભાગો	૧૩	૪	૪	૪૪
	૩૪૭	લોકનો સમ અને સંક્ષિપ્ત ભાગ	૧૩	૪	૪	૭૨
	૩૪૮	લોકનું સંસ્થાન	૧૩	૪	૪	૭૨
	૩૪૯	લોકનું પરિમાણ	૧૬	૮	૪	૩૧૧
	૩૫૦	લોકના ચરમાન્તમાં જીવાજીવ	૧૬	૮	૪	૩૧૧
	૩૫૧	લોકના વિભાગોમાં ધર્માસ્તિકાય આદિ	૨૦	૨	૪	૫૨૫
	૩૫૨	લોક-ચરમાન્તમાં એકેન્દ્રિયની વિગ્રહગતિ	૩૪	૧	૫	૫૫૨-૫૭૮

વિષય-વિભાગ	ક્રમાંક	વિષય	શતક	ઉદ્દેશક	ભાગ	પૃષ્ઠાંક	
દ્રવ્ય-છ	૩૫૩	પંચાસ્તિકાય સ્વરૂપ	૨	૧૦	૧	૩૨૯	
	૩૫૪	ધર્માસ્તિકાયની સ્પર્શના	૨	૧૦	૧	૩૩૬	
	૩૫૫	લોકાકાશ પ્રદેશ પર ઘણા જીવ પ્રદેશો	૧૧	૧૦	૩	૫૯૪	
	૩૫૬	પંચાસ્તિકાયમય લોક	૧૩	૪	૪	૪૭	
	૩૫૭	ધર્માસ્તિકાયાદિની પ્રદેશ સ્પર્શના	૧૩	૪	૪	૪૯	
	૩૫૮	ધર્માસ્તિકાયાદિ ઉપર પ્રવૃત્તિ નિષેધ	૧૩	૪	૪	૭૧	
	૩૫૯	પંચાસ્તિકાયના પર્યાયવાચી નામ	૨૦	૨	૪	૫૨૬	
	૩૬૦	અસ્તિકાયના મધ્ય પ્રદેશો	૨૫	૪	૫	૨૮૧	
	શ્રેણી	૩૬૧	શ્રેણી સંખ્યા, સાત શ્રેણી	૨૫	૩	૫	૨૨૮
		પરમાણુ	૩૬૨	પરમાણુ પુદ્ગલ આદિની સદ્ગુણતા	૧૨	૧૦	૩
૩૬૩			પરમાણુ પુદ્ગલની શાશ્વતતા-અશાશ્વતતા	૧૪	૪	૪	૧૩૮
૩૬૪			પરમાણુ પુદ્ગલની ચરમતા-અચરમતા	૧૪	૪	૪	૧૩૮
૩૬૫			પરમાણુ પુદ્ગલની એક સમયની ગતિ	૧૬	૮	૪	૩૧૮
૩૬૬			પરમાણુ અને સ્કંધમાં વર્ણાદિ	૧૮	૬	૪	૪૨૨
૩૬૭			પરમાણુ-સ્કંધની વાયુકાય સાથે સ્પર્શના	૧૮	૧૦	૪	૪૫૪
૩૬૮			પરમાણુના પ્રકાર	૨૦	૫	૪	૫૬૦
૩૬૯			સકંપ-નિષ્કંપ પરમાણુ આદિની સ્થિતિ	૨૫	૪	૫	૨૬૮
૩૭૦			સકંપ-નિષ્કંપ પરમાણુ આદિનું અંતર	૨૫	૪	૫	૨૬૯
૩૭૧	સકંપ-નિષ્કંપ પરમાણુ આદિનું અલ્પબહુ		૨૫	૪	૫	૨૭૧	
પુદ્ગલ	૩૭૨	અગુરુ લઘુ-ગુરુ લઘુ પદાર્થો	૧	૯	૧	૨૦૨	
	૩૭૩	પરમાણુ પુદ્ગલનું કંપન	૫	૭	૨	૧૦૧	
	૩૭૪	પુદ્ગલોનું અવગાહન અને છેદન	૫	૭	૨	૧૦૪	
	૩૭૫	પુદ્ગલોની સાર્થતા, સમધ્યતા	૫	૭	૨	૧૦૬	
	૩૭૬	પુદ્ગલોની સ્થિતિ	૫	૭	૨	૧૧૩	
	૩૭૭	પુદ્ગલોનો અંતરકાલ	૫	૭	૨	૧૧૫	
	૩૭૮	પુદ્ગલોની સપ્રદેશતા, અપ્રદેશતા	૫	૮	૨	૧૩૪	
	૩૭૯	પ્રકાશ અને અંધકાર	૫	૯	૨	૧૫૧	
	૩૮૦	પ્રકાશમાન પુદ્ગલો	૭	૧૦	૨	૪૨૪	
	૩૮૧	પ્રયોગ, મિશ્ર, વિસ્રસા પરિણત પુદ્ગલ	૮	૧	૩	૬૨૭	
	૩૮૨	પુદ્ગલના વર્ણાદિ પરિણામ	૮	૧૦	૩	૨૭૬	
	૩૮૩	પુદ્ગલાસ્તિકાયના પ્રદેશ	૮	૧૦	૩	૨૭૭	
	૩૮૪	પુદ્ગલ સ્કંધોના સંયોગ, વિભાગ અને ભંગ	૧૨	૪	૩	૬૭૧	
	૩૮૫	સપ્તવિધ પુદ્ગલ પરાવર્તન	૧૨	૪	૩	૬૯૪	
	૩૮૬	સપ્તવિધ પુદ્ગલ પરાવર્તન, અલ્પબહુત્વ	૧૨	૪	૩	૬૯૪-૭૦૪	
૩૮૭	રૂપી-અરૂપી બોલ	૧૨	૫	૩	૭૦૮-૭૧૭		
૩૮૮	પુદ્ગલ પરિણમન	૧૪	૪	૪	૧૩૬		

વિષય-વિભાગ	ક્રમાંક	વિષય	શતક	ઉદ્દેશક	ભાગ	પૃષ્ઠાંક
ક્ષેત્ર	૩૮૯	શબ્દાદિની ઈષ્ટાનિષ્ટ અનુભૂતિ	૧૪	૫	૪	૧૪૫
	૩૯૦	પ્રકાશિત પુદ્ગલ	૧૪	૯	૪	૧૭૩
	૩૯૧	ચોવીસ દંડકોમાં પુદ્ગલ પ્રરૂપણા	૧૪	૯	૪	૧૭૪
	૩૯૨	ગંધના પુદ્ગલો વહે છે	૧૬	૬	૪	૩૦૭
	૩૯૩	નિશ્ચય-વ્યવહારથી ગોળ આદિમાં વર્ણાદિ	૧૮	૬	૪	૪૨૧
	૩૯૪	સ્થિત-અસ્થિત ગ્રાહ્ય પુદ્ગલ દ્રવ્ય	૨૫	૨	૫	૨૦૧
	૩૯૫	સંસ્થાનોના પ્રકાર, તેમાં કૃતયુગ્માદિ રાશિ	૨૫	૩	૫	૨૦૬
	૩૯૬	પુદ્ગલ દ્રવ્યોની અનંતતા	૨૫	૪	૫	૨૫૦
	૩૯૭	પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં સાર્દતા, અનર્દતા	૨૫	૪	૫	૨૬૭
	૩૯૮	સર્વકંપ, દેશકંપ પુદ્ગલોમાં સ્થિતિ, અંતર	૨૫	૪	૫	૨૭૫
દિશા	૪૦૦	અસંખ્ય દ્વીપ સમુદ્રો	૬	૮	૨	૨૭૭
	૪૦૦	દક્ષિણ દિશાવર્તી ૨૮ અંતર્દ્વીપ	૯	૩થી૩૦	૩	૨૯૭
	૪૦૧	ઉત્તર દિશાવર્તી ૨૮ અંતર્દ્વીપ	૧૦	૭થી૩૪	૩	૫૨૮
કાલ	૪૦૨	કર્મ-અકર્મ ભૂમિ અને કાલ પરિવર્તન	૨૦	૮	૪	૫૭૫
	૪૦૩	દિશા-વિદિશામાં ચારે પ્રકારના વાયુ	૫	૨	૨	૨૭
	૪૦૪	દશ દિશા, તેમાં જીવ-અજીવનું અસ્તિત્વ	૧૦	૧	૩	૪૭૭
વિવિધ-વિષયો	૪૦૫	દિશા-વિદિશાનો ઉદ્દગમ અને વિસ્તાર	૧૩	૪	૪	૪૫
	૪૦૬	સંસાર સંસ્થાન(સંચિદ્વળા) કાલ	૧	૨	૧	૬૮
	૪૦૭	દિવસ-રાત્રિનું કાલમાન	૫	૧	૨	૧૧
	૪૦૮	જંબૂદ્વીપના વિભાગોમાં દિવસ-રાત્રિ	૫	૧	૨	૯
	૪૦૯	અસંખ્ય લોકમાં અનંત રાત્રિ-દિવસ	૫	૯	૨	૧૫૫
	૪૧૦	ગણના-ઉપમાકાલ, પ્રથમ આરાના ભાવ	૬	૭	૨	૨૫૯
	૪૧૧	છટ્ટા આરાનું વર્ણન	૭	૬	૨	૩૬૮
	૪૧૨	કાલના એકમોનું વિવિધ રીતે પરિમાણ	૨૫	૫	૫	૨૮૪
	૪૧૩	નમસ્કાર મહામંત્ર	૧	૧	૧	૫
	૪૧૪	ચલમાણે ચલિએ આદિ નવ બોલ	૧	૧	૧	૧૬
૪૧૫	પાંચ હેતુ-અહેતુઓનું નિરૂપણ	૫	૭	૨	૧૨૩	
૪૧૬	છ પ્રકારના તુલ્ય	૧૪	૭	૪	૧૫૬	
૪૧૭	એજના, ચલનાના ભેદ-પ્રભેદ	૧૭	૩	૪	૩૪૫	
૪૧૮	ઉપધિ, પરિગ્રહ પ્રણિધાનના પ્રકાર	૧૮	૭	૪	૪૨૯/૪૩૦	
૪૧૯	ઉદ્દેશક શતક સંખ્યા	ઉપસંહાર	—	૫	૬૪૬	
૪૨૦	ભગવતી સૂત્ર વાંચન વિધિ, દિવસો	ઉપસંહાર	—	૫	૬૪૮	

ગુરુ પ્રાણ આગમ બત્રીસીના શ્રુત સહયોગી દાતાઓ

: પ્રથમ આગમ વિમોચક :

માતૃશ્રી ચંપાબેન શાંતીલાલ પરષોત્તમદાસ સંઘવી તથા
માતૃશ્રી મૃદુલાબેન નવનીતરાય શાંતીલાલ સંઘવી ના સ્મરણ સાથે
સૌ. કુંદનબેન જયંતીલાલ શાંતીલાલ સંઘવી
શ્રી નવનીતરાય શાંતીલાલ સંઘવી
શ્રી રાજીવ જયંતીલાલ, શ્રી શૈલેશ નવનીતરાય, શ્રી હિરેન નવનીતરાય સંઘવી

શ્રુતાધાર

- માતૃશ્રી કુસુમબેન શાંતિલાલ શાહ
હસ્તે - સુપુત્ર શ્રી ઈપ્સિત - ડો. નીતા શાહ, શ્રી ભાષિત - દર્શિતા શાહ મુંબઈ
- માતૃશ્રી સવિતાબેન ડો. નાનાલાલ શાહ (હેમાણી)
સુપુત્ર શ્રી સતીષ - રશ્મિ શાહ, સુપુત્રી શ્રીમતી ડો. ભારતી - ડો. રશ્મિકાંત શાહ U.S.A.
- સાધ્વી સુબોધિકા (ભદ્રા) જૈન ટ્રસ્ટ, માતૃશ્રી લલિતાબેન પોપટલાલ શાહ (હેમાણી)
બહેન-શ્રીમતી લતા શરદ શાહ, શ્રીમતી હર્ષા ભૂપેન્દ્ર મોદી આકોલા
- શ્રીમતી દત્તા ગિરીશ શાહ (પૂ. સુબોધિકાબાઈ મ. ના ભાઈ-ભાભી) સુપુત્ર
શ્રી મુંજાલ - વિજયા, શ્રી ભાવિન - તેજલ, સુપુત્રી નિવિશા મનીષ મહેતા U.S.A.
- પૂ. આરતીબાઈ મ. ના બહેનો - શ્રીમતી સરોજબેન જશવંતરાય દોમડિયા
શ્રીમતી હર્ષાબેન વસંતરાય લાઠીયા હસ્તે - શ્રી અલકેશ, શ્રી પ્રિયેશ, શ્રી હેમલ મુંબઈ
- માતૃશ્રી જયાબેન શાંતીલાલ કામદાર, માતૃશ્રી રમાબેન છોટાલાલ દફતરી
હસ્તે શ્રીમતી પ્રેમિલાબેન કિરીટભાઈ દફતરી U.S.A.
- ડો. ભરતભાઈ ચીમનલાલ મહેતા
સુપુત્ર-ચી. મલય, સુપુત્રી શ્રીમતી વિરલ આશિષ મહેતા રાજકોટ
- માતૃશ્રી વિજ્યાલક્ષ્મીબહેન માણેકચંદ શેઠ
સુપુત્ર શ્રી દિલસુખભાઈ શેઠ, શ્રી ચંદ્રકાંતભાઈ શેઠ (શેઠ બિલડસ) રાજકોટ
- શ્રી રતિગુરુ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, હસ્તે ટી. આર. દોશી રાજકોટ
- શ્રી રતિગુરુ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, હસ્તે ટી. આર. દોશી રાજકોટ
- શ્રી રતિગુરુ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, હસ્તે ટી. આર. દોશી રાજકોટ
- શ્રી રતિગુરુ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, હસ્તે ટી. આર. દોશી રાજકોટ
- માતૃશ્રી હીરાગૌરી હરિલાલ દોશી, શ્રીમતી પૂર્ણિમાબેન નરેન્દ્ર દોશી
હસ્તે - નરેન્દ્ર - મીના દોશી, કુ. મેઘના, કુ. દેશના રાજકોટ

- માતૃશ્રી કાશ્મીરાબેન કાંતિભાઈ શેઠ
હસ્તે - શ્રીમતી હેતલ સંજય શેઠ, કુ. ઉપાસના, કુ. કીજલ રાજકોટ
- માતૃશ્રી જશવંતીબેન શાંતીલાલ તુરખીયા, શ્રીમતી ભાવના દિલીપ તુરખીયા
હસ્તે - દિલીપ એસ. તુરખીયા, સુપુત્ર - શ્રી પારસ - રિક્કિર તુરખીયા મુંબઈ
- માતૃશ્રી કિરણબેન પ્રવીણચંદ્ર દોશી
હસ્તે સુપુત્ર શ્રી નીરવ - તેજલ દોશી, કુ. પ્રિયાંશી, કુ. ઝીલ મુંબઈ
- માતૃશ્રી મંજુલાબેન છબીલદાસ ચૂડગર
હસ્તે - સુપુત્ર શ્રી કેતન - આરતી ચૂડગર, કુ. ધ્રુવી મુંબઈ
- શ્રી લક્ષ્મીચંદભાઈ જસાણી પરિવાર રાજકોટ
- શ્રી પ્રવિણભાઈ ગંભીરદાસ પારેખ મુંબઈ
- કુ. વિધિ ગિરીશ જોશી, કુમાર કુશાન ગિરીશ જોશી
હસ્તે - શ્રીમતી નીલાબેન ગિરીશભાઈ જોશી મુંબઈ
- શ્રી પરેશભાઈ સુમતીભાઈ શાહ મુંબઈ
- શ્રી કિશોરભાઈ શાહ મુંબઈ
- શ્રી રમેશભાઈ ગટુલાલ કામદાર ચેમ્બુર
- માતૃશ્રી લીલાવતીબેન નીમચંદ નથુભાઈ દોશી, સ્વ. કિશોરકુમાર નીમચંદ દોશી,
સ્વ. મૃદુલા કુંદનકુમાર મહેતા. હસ્તે - હર્ષદ અને કુમકુમ દોશી કલકત્તા
- માતૃશ્રી તારાબેન મોદી કલકત્તા
- માતૃશ્રી મધુકાંતાબેન નંદલાલ ભીમાણી
હસ્તે - શ્રી રાજેશભાઈ ભીમાણી કલકત્તા
- માતૃશ્રી કીકીબેન દેસાઈ, હસ્તે - શ્રી શૈલેશભાઈ-મીનાબેન દેસાઈ મુંબઈ
- શ્રી અંજલભાઈ ઢાંકી મુંબઈ
- ગુરુભક્ત રાજકોટ
- શ્રી હેમેન્દ્રભાઈ પૂજાણી
- માતૃશ્રી ચંપકબેન શશીકાંતભાઈ મહેતા, હસ્તે - સુપુત્રી શ્રી કિરીટ-અરૂણા,
શ્રી અજય - નીતા, શ્રી કમલેશ - દિવ્યા, સુપુત્રી - નિરૂપમા - નિરંજન દોશી મુંબઈ
- માતૃશ્રી નર્મદાબેન રૂગનાથ દોશી, હસ્તે - શ્રી કાંતીભાઈ રૂગનાથ દોશી કલકત્તા
- શ્રી હેમલતાબેન નટવરલાલ માણીયાર વડોદરા
- માતૃશ્રી અમૃતબેન ભગવાનજી અવલાણી પરિવાર
હસ્તે - શ્રી રમણીકભાઈ ભગવાનજી અવલાણી કલકત્તા
- શ્રી કેશવજીભાઈ શાહ પરિવાર કલકત્તા

શ્રુત અનુભોદક

- શ્રીમતી ડો. ભારતીબેન - ડો. રશ્મિકાંત કાંતીલાલ શાહ U.S.A.
- શ્રીમતી લતાબેન - શ્રી શરદભાઈ કાંતીલાલ શાહ U.S.A.
- શ્રીમતી હર્ષા ભૂપેન્દ્ર મોદી, શ્રીમતી જીમિતા હિરેન મોદી,
શ્રીમતી ડો. શ્રુતિ મહેશ વર્મા, શ્રીમતી ભવિતા જયંત ઈંગળે આકોલા
- શ્રી સૌરાષ્ટ્ર દશાશ્રીમાળી પ્રાણ મહિલા મંડળ, હસ્તે - અધ્યક્ષા સૌ. હર્ષાબેન મોદી આકોલા
- માતૃશ્રી નિર્મળાબેન લાલચંદ ભરવાડા કોલ્હાપુર
- શ્રી પરેશભાઈ રમેશચંદ્ર સુતરીયા મુંબઈ
- માતૃશ્રી સુશીલાબેન કાંતીલાલ પંચમીયા મુંબઈ
- શ્રી મીનાબેન હરીશભાઈ દેસાઈ કલકત્તા

શ્રુત સદસ્ય

- શ્રી પારિતોષ આર. શાહ મુંબઈ
- શ્રીમતી રાજુલ રજનીકાંત શાહ મુંબઈ
- જૈન જાગૃતિ સેન્ટર વાશી (મુંબઈ)
- શ્રી મુકુન્દ આર. શેઠ મુંબઈ
- શ્રી કેતનભાઈ શાહ મુંબઈ
- શ્રીમતી ગુણવંતીબેન પ્રફુલ્લચંદ્ર દોમડીયા મુંબઈ
- શ્રી સુધીરભાઈ પી. શાહ મુંબઈ
- શ્રી રાજેશ કલ્યાણભાઈ ગાલા મુંબઈ
- શ્રીમતી મૃદુલાબેન નવનીતરાય સંઘવી મુંબઈ
- હસ્તે - સૌ. હીના શૈલેશ સંઘવી, સૌ. સોનલ હિરેન સંઘવી કલકત્તા

ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା

ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା

ଆମେ ଶୁଣିବା

ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା

ଆମେ ଶୁଣିବା

PARASDHAM

Vallabh Baug Lane, Tilak Road,
Ghatkopar (E), Mumbai - 400 077.

Tel : 32043232.

www.parasdham.org
www.jainaagam.org